Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika

Die kroatische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosnischen/Bosniakischen

Branko Tošović – Arno Wonisch (ur.)

HRVATSKI POGLEDI NA ODNOSE IZMEĐU HRVATSKOGA, SRPSKOGA I BOSANSKOGA/BOŠNJAČKOGA JEZIKA

Svezak 2.

Die kroatische Sichtweise des Verhältnisses zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosnischen/Bosniakischen

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Izvori
2012

Tošović, Branko; Wonisch Arno (ur.).
Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkog jezika. (Svezak 2.)
Graz – Zagreb
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Izvori
2012.
© Branko Tošović, Arno Wonisch, Graz 2012
Alle Rechte vorbehalten. Sva prava pridržana.

Für die Herausgeber / Za nakladnike
Damir Mikuličić
Branko Tošović

Satz / Prijelom
Arno Wonisch
Korektur / Korektura
Damir Mikuličić

Graphisches Design / Grafički dizajn
Stanislav Vidmar

Verlag / Nakladnik

Institut für Slawistik der	Nakladnička kuća
Karl-Franzens-Universität Graz	Izvori
Merangasse 70	Trnjanska cesta 64
8010 Graz	10000 Zagreb
www.uni-graz.at/slaw	info@izvori.com
www-gewi.uni-graz.at/gralis	www.izvori.com
Österreich/Austria	Hrvatska
Tel.++43 316/380 25 22	Tel. ++385 1 6111 345

Zagreb, Oktober 2012.	Zagreb, listopad 2012.
Auflage	Naklada

400

Die Publikation wurde gefördert von FWF – Der Wissenschaftsfonds

Publikacija je financirana od strane Fonda za potporu znanstvenih istraživanja

FWF Der Wissenschaftsfonds.

Sadržaj / Inhalt

Predgovor 11

Vorwort 13

XIX. stoljeće 17

BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR (1850) 19

Bogoslav Šulek. SRBI I HRVATI (1856) 22

Vatroslav Jagić. STARO DOBA OD SEDMOGA DO KONCA ČETRNAESTOGA VIEKA (1866) 42

Ivan Broz. FILOLOŠKE SITNICE I PABIRCI (1886) 53

Tomo Maretić. GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1899) 55

XX. stoljeće 57

Josip Smodlaka. [ANKETA O JUŽNOM ILI ISTOČNOM NAREČJU U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI; 1914] 59

Nikola Andrić. KOJE NAM BEOGRADSKE RIJEČI NE TREBAJU (1927) 63

Petar Guberina – Kruno Krstić. ZAŠTO MOŽEMO GOVORITI O POSEBNOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU (1940) 72

Franjo Cipra. RAZLIČIT ODNOŠAJ HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA PREMA TUĐICAMA (1941) 100

Petar Guberina. HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I HRVATSKI JEZIKOSLOVCI (1941) 103

Petar Guberina. RAZLIKE IZMEDJU HRVATSKIH I SRPSKIH JEZIČNIH OBLIKA (1941) 117

Petar Guberina. STILSKE I STILISTIČKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA (1941) 122

NOVOSADSKI DOGOVOR (1954). 125

Josip Badalić, Josip Hamm, Viktor Car Emin. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA; 1954] 127

Julije Benešić. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA; 1954] 136

Marijan Jurković, Novak Simić. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA; 1954] 137

Slavko Kolar. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA; 1954] 143

Slavko Pavešić. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA; 1954] 159

Fran Tućan, Jure Kaštelan, Slavko Ježić. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA; 1954] 163

Stjepan Babić. UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH RAZLIKA (1964) 174

DEKLARACIJA O POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (1967) 185
Ljudevit Jonke. JOŠ DVIJE VARIJANTE KNJIŽEVNOG JEZIKA (1971) 188
Ljudevit Jonke. NEKOLIKO POTREBNIH RIJEČI O KNJIŽEVNOM JEZIKU (1971) 195
Ljudevit Jonke. ODGOVOR NA PITANJE O UGROŽENOSTI (1971) 199
Ljudevit Jonke. RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST U JEZIČNIM PITANJIMA (1971) 212
Ljudevit Jonke. UOČI PROVOĐENJA NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA (1971) 217
Ljudevit Jonke. NEKOLIKO RIJEČI O ODJECIMA NOVOSADSKOG SASTANKA (1971) 221
Ljudevit Jonke. PETI KONGRES JUGOSLAVENSKIH SLAVISTA U SARAJEVU (1971) 226
Ljudevit Jonke. U ČEMU JE BIT SPORA? (1971) 230
Ljudevit Jonke. I NAUČNO I POLITIČKI (1971) 236
Ljudevit Jonke. KRIZA OKO RJEČNIKA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1971) 240
Zlatko Vince. PUTOVIMA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1978) 244
Radoslav Katičić. NA RASKRŠĆIMA HRVATSKO-SRPSKE FILOLOGIJE (1986) 262
Marko Babić. NAZIVI JEZIKA – HRVATSKI, ZEMALJSKI, BOSANSKI – ZA PRVOGA DESETLJEĆA AUSTROUGARSKOGA UPRAVLJANJA BOSNOM I HERCEGOVINOM (1990) 267
Stjepko Težak. HRVATSKI NAŠ SVAGDAŠNJI (1991) 273
Dalibor Brozović. SUMRAK SRPSKE LINGVISTIKE (1991/1992) 287
Mile Mamić. TEMELJI HRVATSKOGA PRAVNOG NAZIVLJA (1992) 298
Ante Selak. TAJ HRVATSKI (1992) 305
Vladimir Brodnjak. UMJESTO PREDGOVORA (1992) 349
Ivo Pranjković. RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA (1993) 361
Ivo Pranjković. O SRBIZMIMA (1993) 369
Marko Samardžija. LEKSIK I PURIZAM (1993) 373
Mirko Peti. NERAZLIKOVNOST RAZLIKA (1994) 381
Ivo Pranjković. HRVATSKI STANDARDNI JEZIK I SRPSKI STANDARDNI JEZIK (1997) 408
Vladimir Anić. JEZIK I SLOBODA (1998) 418
Josip Silić. NOVOGOVOR JE HRVATSKOM JEZIKU UČINIO MEDVJEĐU USLUGU (2000). 428

XXI. stoljeće 433
Marijan Krmpotić. PROSLOV (2001) 435
Josip Pavičić. SUMNJIČENJE SLIČNOSTI (2001) 438
Josip Pavičić. UZMITE HRVATSKI, VAŠ JE! (2001) 441
Josip Pavičić. HRVATSKI JEZIK DRŽAVA (2001) 444
Josip Pavičić. HRVATSKE NOVINE NA SRPSKOM JEZIKU (2001) 446

Josip Pavičić. ČIJI JE HRVATSKOSRPSKI JEZIK? (2001) 449
Josip Pavičić. MISLITI HRVATSKI NA SRPSKOM (2001) 451
Josip Pavičić. *BEOGRAD* HRVATSKA RIJEČ (2001) 453
Josip Pavičić. I SRBI PROGOVORILI SRPSKI (2001) 456
Josip Pavičić. HRVATSKI U SRPSKOME (2001) 459
Dubravko Škiljan. GOVOR NACIJE (2002) 462
Stjepan Babić. ZBRKA OKO HRVATSKOGA JEZIČNOGA STANDARDA (2003) 479
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. IZJAVA O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA (2006) 483
Branka Tafra – Petra Košutar. RAZGRANIČAVANJE JEZIČNIH ENTITETA NA OSNOVI MODELA (NE)IDENTIČNOSTI (2008) 485
Snježana Kordić. KROATISTIČKI POGLEDI POD LUPOM (SOCIO)LINGVISTIKE (2009) 514
Snježana Kordić. POLICENTRIČNI STANDARDNI JEZIK (2009) 529
Branka Drljača Margić. STAVOVI PREMA KONOTATIVNIM POSUĐENICAMA ENGLESKOGA PODRIJETLA (2010) 558
Radovan Lučić. NOVOHRVATSKI: STVARNOST ILI FARSA? (2010) 574
Ilija Protuđer. TISUĆLJETNA SAMOBITNOST HRVATSKOGA JEZIKA – DIJAKRONIJSKA I SINKRONIJSKA MOTRIŠTA (2010) 586

I z v o r i 605

Branko Tošović – Arno Wonisch. EINE KURZE RÜCKSCHAU AUF 150 JAHRE KROATISCHE ANSICHTEN ZUM KROATISCH-SERBISCH-BOSNI(AKI)SCH-MONTENEGRINISCHEN SPRACHVERHÄLTNIS (2012) 613

Inhalt 630

Predgovor

Drugi svezak „Hrvatskih pogleda“ donosi priloge objavljene u razdoblju od XIX. stoljeća do danas i predstavlja jedan od rezultata četvrte faze znanstveno-istraživačkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Graz 2006–2010), koji je financirao austrijski Fond za podršku znanstveno-istraživačkog rada (P 19158-G03). U ovoj završnoj fazi predstavljaju se nacionalni pogledi na odnose između hrvatskog, srpskog i bosanskog/bošnjačkog jezika. Do sada objavljen jedan svezak HRVATSKIH POGLEDA (2010), četiri sveska SRPSKIH POGLEDA (2010, 2011, 2012),[1] i jedan BOŠNJAČKIH POGLEDA (2009).

Cilj zbornika je: **1.** predstaviti najvažnije, najtipičnije i najuticajnije poglede, **2.** prezentirati mišljenja autora koji su uticali ili ostavili pečat na kreiranje hrvatske pozicije o ovim pitanjima, **3.** ukazati na kronološki razvoj hrvatske misli o danoj problematici, **4.** dati na uvid najvažnija dokumenta iz ovog razdoblja. Publikacija je koncipirana sa željom da se maksimalno obuhvati i odslika širok i raznorodan spektar pogleda hrvatskih lingvista bez favoriziranja, zapostavljanja ili ignoriranja bilo kojih od njih. U tom cilju težilo se da što više autora bude zastupljeno.

Zbog ograničenosti prostorom i teškoća u nalaženju/dobivanju tekstova nije bilo moguće objaviti sve relevantne radove, iako neki neuvršteni prilozi kvalitetom, analizom i rezultatima zaslužuje da se uključe u ovu publikaciju. Polemike između pojedinih hrvatskih autora su izostavljene zbog toga što je trebalo dati prostora i jednoj i drugoj strani. Stoga je ovaj zbornik više ilustracija najznačajnijih pogleda hrvatskih lingvista, nego iscrpna i sveobuhvatna prezentacija. Nadamo se da ćemo u narednom izdanju imati priliku da spisak autora i radova proširimo te u njega uvrstimo one koji nismo mogli ovog puta uključiti.

Zbornik obuhvaća 66 radova[2] čiji su autori:[3] Nikola Andrić, Vladimir Anić, Marko Babić, Stjepan Babić, Josip Badalić, Julije Benešić, Vladimir Brodnjak, Ivan Broz, Dalibor Brozović, Viktor Car Emin, Franjo Cipra, Branka Drljača Margić, Petar Guberina, Josip Hamm, Vatroslav Jagić, Slavko Ježić, Ljudevit Jonke, Marijan Jurković, Jure Kaštelan, Radoslav Katičić, Slavko Kolar, Snježana Kordić, Petra Košutar, Marijan Krmpotić, Kruno Krstić, Radovan Lučić, Mile Mamić, Tomo Maretić, Slavko Pavešić, Josip

[1] U toku je priprema petog sveska SRPSKIH POGLEDA.

[2] Od toga su četiri kolektivni dokumenti.

[3] Svi živi autori dali su suglasnost za objavljivanje radova, izuzev onih sa kojima nismo mogli uspostaviti pismeni kontakt

Pavičić, Mirko Peti, Ivo Pranjković, Ilija Protuđer, Ante Selak, Josip Silić, Novak Simić, Petar Skok, Josip Smodlaka, Dubravko Škiljan, Bogoslav Šulek, Branka Tafra, Stjepko Težak, Fran Tućan i Zlatko Vince.

Rad na zborniku započet je krajem 2009. godine kada je veliki broj hrvatskih autora dobilo elektroničkom poštom poziv i molbu da pošalju već objavljene radove ili pripreme nove. Iz toga se vidi nastojanje urednika da u zborniku predstave sve značajnije poglede hrvatskih jezikoslovaca, filologa pa i publicista i dr.

U ovoj publikaciji su objavljeni i najvažniji dokumenti iz datoga perioda: BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR (1850), NOVOSADSKI DOGOVOR (1954), DEKLARACIJA O POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (1967), IZJAVA O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA (2006).

Tekstovi se daju kronološki (po godinama objavljivanja). Ako je u istoj godini bilo više radova, na prvo mjesto dolaze dokumenti a slijede tekstovi po abecednom redu autorâ.

Prilozi su unificirani prema standardu koji je korišten za izradu zbornika iz prve, druge i treće faze projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“.

Unifikacije je izvršena na sljedeći način.

a) Svi primjeri (leksički, oblikovni i rečenični) daju se u kurzivu. Na isti način izdvojene se riječi koje slijede iza glagolskih oblika *zove se*, *naziva se*, *imenuje se*, imenica *riječ*, *leksema*, *termin*, *odrednica*, *oblik* i sl. **b)** Pojmovi se ističu masnim ili spacioniranim slovima. **c)** Nazivi dokumenata markiraju se kapitalnim slovima (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR i sl.), kao i naslovi knjiga i periodičnih izdanja. **d)** Glasovi, fonemi, morfemi i afiksi pišu se masnim slovima. **e)** Iza prezimena autora slijedi u kvadratnim zagradama godina rođenja (za umrle i godina smrti). **f)** Ispod naslova teksta dolazi (u kvadratnim zagradama) informacija o godini kada je rad prvi put objavljen. **g)** Na kraju priloga navode se kompletni bibliografski podaci. **h)** Citat u formi bloka daje se samo ako se sastoji od najmanje dviju rečenica. Ukoliko kao izvor služi tekst sa sekundarnim datumom, piše se (1) godina kada je on prvi put objavljen i (2) godina kada je ponovo tiskan.

Uredničke napomene nalaze se u fusnoti i označavaju zvjezdicom (*). Ako je u originalu korišten taj znak, on je pretvoren u brojku fusnote. Urednička skraćivanja obilježena su točkama u uglastim zagradama: [...].

Popisi literature samo su djelomično unificirani, jer je potpuno ujednačavanje zahtijevalo u mnogim slučajevima radikalan zahvat.

Otklonjene su očigledne greške bez bilo kakvog mijenjanja sadržaja.

Branko Tošović

Arno Wonisch

Vorwort

Der zweite Band zu den „Kroatischen Sichtweisen“ stellt eines der Ergebnisse der vierten Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ dar (Graz 2006–2010), das seitens des Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (unter der Nummer P 19158-G03) finanziert wurde. In dieser abschließenden vierten Phase kommt es zur Veröffentlichung von nationalen Sichtweisen auf das Verhältnis zwischen der kroatischen, serbischen und bosnischen/bosniakischen Sprache, wobei bislang ein Band der KROATISCHEN SICHTWEISEN (2010), vier Bände der SERBISCHEN SICHTWEISEN (2010, 2011, 2012)[4] und ein Band der BOSNIAKISCHEN SICHTWEISEN (2009) erschienen sind. Vorliegender Band druckt Beiträge ab, die ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts verfasst wurden

Die Ziele dieses Sammelbandes lassen sich wie folgt beschreiben: **1.** Darlegung der wichtigsten, typischsten und einflussreichsten Sichtweisen, **2.** Präsentation der Meinungen all jener AutorInnen, die mit ihren Arbeiten Einfluss auf die Herausbildung der kroatischen Haltung in dieser Frage nahmen und diese nachhaltig prägten, **3.** Darstellung eines chronologischen Überblicks über die Entwicklung der kroatischen Sichtweisen und **4.** Veröffentlichung der wichtigsten Dokumente aus dieser Periode. Die Publikation versucht dem Ziel gerecht zu werden, das überaus breite und heterogene Spektrum der Blickwinkel kroatischer LinguistInnen möglichst umfassend abzubilden, wobei keine Sichtweise favorisiert, marginalisiert oder gar ignoriert werden soll.

Angesichts des beschränkten Platzes und der Schwierigkeit, an manche Arbeiten zu gelangen, können nicht alle Texte zu diesem Thema abgedruckt werden, obwohl es sich ein Teil der nichtberücksichtigten Analysen auf Grund von deren Qualität und Ergebnissen verdient hätte, hier veröffentlicht zu werden. Deshalb soll vorliegende Publikation auch eher als Illustration der wesentlichsten Sichtweisen kroatischen LinguistInnen angesehen werden, denn als allumfassende Präsentation der Meinungen und Positionen. Es bleibt zu hoffen, dass in der Folgeausgabe dieses Sammelbandes die fehlenden Arbeiten berücksichtigt und in diese Publikation aufgenommen werden können.

Der Sammelband umfasst 66 Beiträge[5] folgender Autorinnen und Autoren:[6] Nikola Andrić, Vladimir Anić, Marko Babić, Stjepan Babić, Josip

[4] Der fünfte Band zu den SERBISCHEN SICHTWEISEN befindet sich in Vorbereitung.

[5] Davon sind einige kollektive Dokumente.

[6] Alle lebenden Autorinnen und Autoren erteilten die Genehmigung zum Abdruck ihrer Arbeiten, ausgenommen all jene, mit denen kein Kontakt hergestellt werden konnte.

Badalić, Julije Benešić, Vladimir Brodnjak, Ivan Broz, Dalibor Brozović, Viktor Car Emin, Franjo Cipra, Branka Drljača Margić, Petar Guberina, Josip Hamm, Vatroslav Jagić, Slavko Ježić, Ljudevit Jonke, Marijan Jurković, Jure Kaštelan, Radoslav Katičić, Slavko Kolar, Snježana Kordić, Petra Košutar, Marijan Krmpotić, Kruno Krstić, Radovan Lučić, Mile Mamić, Tomo Maretić, Slavko Pavešić, Josip Pavičić, Mirko Peti, Ivo Pranjković, Ilija Protuđer, Ante Selak, Josip Silić, Novak Simić, Petar Skok, Josip Smodlaka, Dubravko Škiljan, Bogoslav Šulek, Branka Tafra, Stjepko Težak, Fran Tućan und Zlatko Vince.

Die Arbeiten am Sammelband wurden Ende 2009 aufgenommen, als zahlreiche kroatische Autorinnen und Autoren per E-Mail darum ersucht wurden, uns bereits veröffentlichte Arbeiten zukommen zu lassen oder neue zu verfassen. Anhand dieser großen Zahl möge man das Bemühen erkennen, in diesem Sammelband die wichtigsten Sichtweisen kroatischer LinguistInnen, PhilologInnen, PublizistInnen u. a. abzudrucken.

Aufnahme in dieses Buch fanden auch die wichtigsten Dokumente aus dem behandelten Zeitraum: Das WIENER BUCHSPRACHENABKOMMEN (1990), DER VERTRAG VON NOVI SAD (1954), DIE DEKLARATION ÜBER DIE LAGE DER KROATISCHEN SPRACHE (1967) und die MITTEILUNG ÜBER DIE LAGE DER KROATISCHEN SPRACHE (2006).

Die Arbeiten sind chronologisch angeordnet (nach ihrem Erscheinungsjahr). Stammen mehrere Texte aus einem Jahr, stehen an erster Stelle die Dokumente, an die sich die Beiträge in alphabetischer Abfolge der Familiennamen anschließen.

Die Arbeiten wurden gemäß demjenigen Standard vereinheitlicht, der bereits bei der Erstellung der Sammelbände aus der ersten, zweiten und dritten Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ zur Anwendung kam. Die Vereinheitlichung wurde dabei nach folgenden Kriterien vorgenommen: **a)** Jedes Beispiel (lexikalisch oder auf Satzebene) erscheint kursiv. **b)** Begriffe werden in fetter oder gesperrter Schrift hervorgehoben. **c)** Dokumentennamen werden mit Kapitälchen geschrieben (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR u. a.), ebenso wie auch Titel von Büchern und Periodika. **d)** Laute, Phoneme, Morpheme und Affixe erscheinen fett. **e)** Nach den Familiennamen verstorbener AutorInnen wird auf das Geburts- und Sterbedatum verwiesen. Nach den Namen lebender AutorInnen ergeht die Angabe des Geburtsjahres. **f)** Unter dem Titel der Arbeit findet sich (in eckigen Klammern) der Hinweis auf die erstmalige Veröffentlichung. **g)** Die vollständigen bibliographischen Angaben stehen am Ende jedes Textes. **h)** Eine Hervorhebung durch Einrückung erfolgt dann, wenn ein Textzitat aus mehr als zwei Sätzen besteht. Wenn als Quelle eine zum zweiten Mal abgedruckte Version eines Textes dient, wird (1) auf das Jahr der ersten und sodann (2) der zweiten Veröffentlichung verwiesen.

Anmerkungen der Herausgeber ergehen in einer mit Sternsymbol (*) gekennzeichneten Fußnote. Wurde dieses Symbol auch im Original verwendet, wird es in ein Fußnotenzeichen umgewandelt. Abkürzungen seitens der Herausgeber werden mit drei Punkten in eckiger Klammer [...] getätigt.

Die Literaturverzeichnisse wurden nur zum Teil vereinheitlicht, weil eine gänzliche Unifizierung in vielen Fällen radikale Eingriffe erforderlich gemacht hätte.

Offensichtliche Fehler wurden richtiggestellt, ohne dabei den Inhalt zu verändern.

Branko Tošović
Arno Wonisch

XIX. stoljeće

19. Jahrhundert

Bečki književni dogovor*

[1850]

Dolje potpisani znajući da jedan narod treba jednu književnost da ima i po tom sa žalosti gledajući kako nam je književnost raskomadana, ne samo po bukvici nego još i po jeziku i po pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana da se razgovorimo kako bismo se, što se za sad više može, u književnosti složili i ujedinili. I tako smo

Jednoglasnice priznali da ne valja miješajući narječja graditi novo kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno da bude književni jezik; i to sve

a) zato što nije moguće pisati tako da bi svaki mogao čitati po svojem narječju;

b) zato što bi svaka ovakova mješavina, kaono ti ljudsko djelo bila gora od kojeg mu drago narječja, koja su djela božija, a

c) i zato što ni ostali narodi, kao npr. Nijemci i Talijani, nijesu od svojih narječja gradili novijeh, nego su jedno od narodnijeh izabrali te njim knjige pišu.

Jednoglasnice smo priznali da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno; i to

a) zato što najviše naroda tako govori,

b) što je ono najbliže staromu slovenskomu jeziku a po tome i svjema ostalijem jezicima slovenskijem,

c) što su gotovo sve narodne pjesme u njemu spjevane,

d) što je sva stara dubrovačka književnost u njemu spisana,

e) što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako piše (samo što svi ne paze na sva pravila). Po tom smo se složili da se na onijem mjestima gdje su po ovomu narječju dva sloga (syllaba) piše **ije**, a gdje je jedan slog, ondje da se piše **je** ili **e** ili **i**, kako gdje treba, npr. *bijelo, bjelina, mreža, donio*. A da bi svak mogao lakše saznati gdje su po ovome narječju dva sloga, gdje li jedan, i gdje treba pisati **je**, gdjeli **e**, gdjeli **i** – zamolili smo svi ostali g. Vuka Stefanovića-Karadžića da bi napisao o tome glavna pravila, koja su ovdje priložena.

Ako li tkogod iz kojega mu drago uzroka ne bi htio pisati ovijem narječjem, mi mislimo da bi za narod i za književno jedinstvo najprobitačnije bilo da

* Bečki književni dogovor potpisan je 28. marta 1850. u Beču od strane petorice Hrvata, dvojice Srba i jednog Slovenca. Cilj dogovora bio je jezičko približavanje svih južnih Slovena.

piše jednijem od ostala dva narodna narječja, kojijem mu je volja, ali samo da ih ne miješa i ne gradi jezika kojega u narodu nema.

Našli smo za dobro i potrebno da bi i književnici istočnoga vjerozakona pisali **h** svuda gdje mu je po etimologiji mjesto, kao po starome slavenskome jeziku, kao što oni zakona zapadnoga pišu **h** i kao što narod naš od obadva vjerozakona na mnogo mjesta po južnijem krajevima govori.

Svi smo priznali da **h** u samostavnijeh imena na kraju u rod. množ. ne treba pisati jer mu ondje ni po etimologiji ni po općenome narodnom govoru, ni po ostalijem današnjijem jezicima slavenskijem nije mjesta. Mi smo se opominjali da će se naći književnika koji će reći da bi ovo **h** samo zato valjalo pisati da se ovaj padež razlikuje od ostalijeh, ili najposlije da bi ove razlike radi mjesto **h** valjalo pisati kakav drugi znak.

Ali jedno zato što se u mnogijeh riječi ovaj padež po sebi razlikuje (npr. *zemalja*, *otaca*, *lakata*, *trgovaca* itd.), a drugo što u nas ima i drugijeh padeža jednakijeh, pa ih u pisanju nikako ne razlikujemo, i što ovakovijeh stvari ima mnogo i u drugih naroda – mi smo svi pristali na to da se ni **h** niti ikakov drugi znak na pomenutome mjestu ne piše, osim samo kada se iz smisla ne bi moglo razumjeti da riječ stoji u rod. mn. da se naznače akcenti (koje će nam valjati činiti i u ostalijem ovakovijem događajima).

Svi smo jednoglasice pristali da se pred **r**, gdje samo sobom slog čini, ne piše ni **a** ni **e**, već samo **r** neka stoji (npr. *prst*) i to

a) zato što narod tako govori,

b) što književnici istočnoga vjerozakona svi tako pišu (osim jednoga, dvojice),

c) što i Česi tako pišu,

d) što su i mnoge slavenske knjige glagoljskijem slovima tako pisane,

e) što se dokazuje da ni u starom slovenskome jeziku na ovakijem mjestima nije trebalo pisati jerova ni kod **r** ni kod **l**, jer su ova oba slova na ovakijem mjestima bila samoglasna, kao i u sanskritu.

Ovo smo dakle za sad svršili. Ako da bog te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni da će se velike smutnje književnosti našoj s puta ukloniti i da će se k pravome jedinstvu mnogo približiti.

Zato molimo sve književnike, koji upravo žele sreću i napredak narodu svojemu, da bi na ove misli naše pristali i po njima djela svoja pisali.

U Beču 28. ožujka p. n. 1850.

Ivan Kukuljević, s. r.
Dr. Dimitrije Demeter, s. r.
I. Mažuranić, s. r.

Vuk Stef. Karadžić, s. r.
Vinko Pacel, s. r.
Franjo Miklošić, s. r.
Stefan Pejaković, s. r.
Gj. Daničić, s. r.

Bečki dogovor 1850: BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR. – In: http://hr.wikisource.org/wiki/Be%C4%8Dki_knji%C5%BEevni_dogovor. Stanje 29. 4. 2011. – Prvi put objavljeno u: *Narodne novine*. Ur. Ljudevit Gaj. – Zagreb; 1851. – Br. 76. – Str. 1.

Bogoslav Šulek
[1816–1895]

Srbi i Hrvati

[1856]

Svoje čuvaj, *tuđe poštuj*!
Nar. posl.

Rieč je, da se o dobroj ženi i negovori. Ovo bi se moglo i za slogo kazati, da je ondje najviše ima, gdje se o njoj najmanje sbori. Kod južnih Slavenah toliki sa pjesnici uznosito spjevali slogu, i toliko pisali o njezinoj spasonosnosti, da nebismo više znali rieči k tomu dodati, i da nitko o njezinoj koristi dvoumiti nemože. Ele sloge neima te neima, a nesloga iz svakoga kata proviruje. Zašto? Ponajviše zato, što isti oni, koji su zastavu sloge razavili, i koji svesrdno žele, da se i kod nas složnimi silami raditi počne, ili neshvaćaju ili neće da shvate pravu narav i sućtvo sloge. Ima ljudih, koji zahtievaju, neka sav sviet uprav onako misli i radi, kako oni žele, i da će biti sloge. Nu tko tako mudruje, negradi hrama slozi nego samovolji. – Drugo je sloga! Ona diže svoj svietli priestol samo a onom kolu, gdje ne biva sve po volji jednoga nego po volji obćoj. Al upravo zato je sloga riedko bilje; jer koliko je ljudih, toliko je i ćudih, toliko je i pomislih; a najmučnije je čovjeku odstupiti od svoje misli; nekmo li od svoje želje. No bez toga neima sloge: odstupiti valja svakomu ponješto od svoga uvjerenja, makar ono bilo i posve istinito; popustiti valja u nječem onomu, s kojim hoćeš da se složiš, kao što se opet i on mora ogledati na tvoju želju i uvažiti tvoju rieč. To je ona žrtva, koju sloga zahtjeva, na to je i ona teta, koja jugoslavenskoj slozi smeta; to je onaj zid, koji i južne Slavene razstavlja, i s kojega se nemogoše na književnom polju – jer se samo o takvoj slozi ovdje besjedi – sve do danas ujediniti. Svak viče „da u slozi stoji spas“, pak opet svak brani uporno svoje mnenje, i nebi ni za dlaka od njega popustio ni u neznatnoj i malovažnoj stvari. Tako poznajemo Hrvata, kojemu se je njegov prijatelj zakleti morao, da se neće nikada služiti ovim sadašnjim pravopisom; ima opet drugih, koji bi se za jedno slovo i za jednu slovku zaratili i poklali. Ni kod Srbah nije ništa bolje.

Na pokojnoga Todora Pavlovića digoše hajka zato, što je bio iz svojih novinah izostaviti htio **ъ**, kojega nitko neizgovara; smješno je bilo gledati ovu ratobornu četu, gotovu pobiti se za taj debeli jer, kao za kakav amanet narodni. I to je poznato, kako je srbska vlada anatema udarila na najljepši biser srbskoga književtva, na djela Vuka Karadžića, zato što je iz svoje azbuke (horrendum dictu!) izostavio jer i jeri, jat i ju – sve pismena, bez kojih se takodjer srbski može pisati. – A što smo ovdje o pravopisu naveli, to valja i za draga odnošenja. Svatko uvidja potreba sloge, a nitko neće da joj u prilog donese koju misaocu svoju. I to bi se jošte podnieti moglo, samo da se nije a najnovije doba koješta drugim upravo nametati počelo i narivati, te se ovako pregrada, štono razstavlja

brata od brata, u mjesto da se razgradjuje, jošte u vis gradi. Dokazom nam može biti razpra za obće ime južnih Slavenah.[1]

Niesam nukan kovati u zviezde sve što su Hrvati predlagali i radili, odkada im se je narodnost pomladila: nu to mora svaki nepristrastni sudac priznati, da su općoj slozi, osobito tako zvani provincialni Hrvati, neizmjernu žrtvu donieli, ne samo gledeć na jezik nego i gledeć na ime. Želeć a tom zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi prastaro ime ovih zemaljah, ime *ilirsko*, za obći naziv, budući da su se imenom ovim i u novije doba južni Slaveni kojegdje služili. Nu kod kuće imali su radi toga žestoka boja s neukom svjetinom, bojećom se, kao što govoraše, za svoje liepo hrvatsko ime; od druguda pako napadoše na njih jedni, da ih žele imenom ovim pošokčiti, drugi da povlašiti, i Bog sam zna, što se bijaše sve u tom nedužnom imenu nanjušilo. – Zatim bude predloženo ime *slovinsko* ili *slovjensko*, kojim mnogi naši dubrovački pisci od mnogo vjekovah nazivahu ukupno sve južne Slavene. No neznam, dali se je i jedan Srbin ovim imenom poslužio, akoprem nije zaista neshodno. – Napokon budu Srbi ponudjeni imenom jugoslavenskim. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostade sve nastojanje Hrvatah u tom poslu jalovo;[2] dapače se čini, da se je tim u njekih Srbah probudilo krivo mnenje, da Hrvati svoga hrvatskoga imena neštuju i neljube i da samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ovo njekoliko godinah srbski pisci ime srbsko počeli protezati i na Hrvate, i to izprva samo na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, Hrvatske Kekavce, pače i na sve ostale Slovence. (Gledaj zemljovid srbski: ЗЕМЉ У КОИМА ПРЕБИВАЮ СРБЉИ). Da to samo ovaj ili onaj učini, nebismo o tom rieči prosborili, jer „nitko nemože natkati mahramah, da cielomu svietu usta poveže: no nametanje ovo srbskog imena vrlo je mah otelo na velika žalost hrvatskih rodoljubah, koji svoje hrvatsko ime isto tako ljube i štuju, kao što i Srbi svoje. – Da ima ikoliko prilike, da će Hrvati prigrliti srbsko ime, nebih se zaista u tom poslu pera mašio; jer ja štujem i ljubim srbsko ime, te bi mi drago bilo, kad bi sva jugoslavenska plemena složilo. No ja štujem i hrvatsko ime, koje je takodjer slavno i slavensko, i nebi mi se dalo na žalost, kad bi ga Srbi posvojili, jer bi se time ista svrha postigla. Kako stvari stoje, zaludu bi se tko nadao, da će to Srbi učiniti; ja pako, živeć do bliza dvadeset godinah medju Hrvati i tako poznavajuć prilično

[1] Gdjekomu će se možda neshodno činiti, što smo u ovu nježnu stvar dirnuli. Nu valja znati, da je SRBSKI DNEVNIK u Novom Suda u 57. broju naročito pozvao hrvatske pisce, „da se late te stvari s pravom i poštenom voljom (kao što je to sam SRBSKI DNEVNIK učiniti nakanio) i može biti, da će se taj najveći čvor medjusobne nesloge i svadje sretno razdriešiti.“ – Bog dao, da se to sbude!

[2] Srbski časopis SEDMICA, štono izlazi u Novom Sadu pod uredništvom dra. Medakovića, u ljetošnjem 25. broju upravo protestira proti zajedničkomu imenu južnih Slavenah, koje bi Hrvati Srbljem rado nametnuli, i zahtieva, da, ako žele *slogu* i *ljubav* (!!!) neka već jedankrat točno razlučivaju ime srbskoga naroda od hrvatskoga; a G. V. K. izriekom zahtieva, da se i Hrvati zova Srbi. „Ex hoc fonte derivantur clades Romanorum!“

njihova ćud i narav, uvjeren sam, da ni oni svoga narodnoga imena neće zamieniti sa srbskim; a razloge toma ću malo niže navesti. Ako već neće nijedan da zamieni ime, neka bar svoje dragomu nenameće, jer će se time jošte manje svrsi prikučiti, kao što nam pokazuje primjer Magjarah. To se mora priznati, da Hrvati svog imena Srbljem nenameću.[3]

Žao mi je, što nemogu i za Srbe isto kazati, a još te više žalim, što im u tom poslu prednjači inače velezaslužni g. Vuk Karadžić, koji je svojim člankom SRBI SVI I SVUDA u KOVČEŽIĆU, kao što se meni čini, najviše toj razpri povoda dao. „Wenn die Könige bauen, haben die Kärrner zu thun" kaže Schiller. Tako je bilo i ovdje. Kad je g. V. K. ime srbsko protegnuo samo na Štokavce, ostali su ga i dalje počeli vući i dokazivati, da su samo tako zvani Kekavci pravi Hrvati, štono oko Zagreba stanuju. Istina je, da se Zagrebčani za Hrvate drže, makar im bio svagdanji jezik ponješto različan od književnoga; no svaki književni jezik (i srbski) ima nariečjah, i ovoj se je razlikosti u Zagrebu doskočilo tim, što su i Kekavci jugoslavenski književni jezik u svoju književnost primili. U ostalom zna se, da je sadašnja provincijalna Hrvatska a novije vrieme ime ovo starijim svojim imenom Slavonije zamienila. Govoriti dakle, da samo u ovoj novijoj Hrvatskoj ima pravih Hrvatah, budući da se ovi govorom od ostale svoje braće ponješto razlikuju, to znači tvrditi, da samo u sadašnjem novom srbskom vojvodstvu ima pravih Srbah, govorećih *lépo*, *bélo* itd. a oni na jugu Srbije da niesu više Srbi, jer govore *liepo*, *bielo* itd. Granice stare Hrvatske mogle su se isto tako raširiti, kao što su se razmakle granice stare Srbije.

Drugi stežu ime hrvatsko na Čakavce, zato tako nazvane, što mjesto *što* govore *ča*, a stanuju u primorju hrvatsko-dalmatinskom. Evo što o tom piše g. V. K. na 6. str. svoga KOVČEŽIĆA:

> Сви паметни људи и Грчкијех и од Римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или са свијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима Римскога закона још тешко *Србима* назвати се, али ће се по свој прнлици и томе мало по мало навикнути; јер ако не ће да су *Срби*, *они немају никаквога народнога имена.* Да реку да су једни *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су *Славени*, то су н Руси и Пољаци и Чеси н сви остали Славенски народи. Да реку да су *Хрвати*, ја бих рекао да ово име по правди припада најприје само *Чакавцима*, који су по свој прилици остаци Порфирогенитовијех Хрвата и којијех се језик мало разликује од Српскога, али је опет ближи Српскоме него и једноме Славенском нарјечју; а по том *данашњем* Хрватима у Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој вармеђи, којијех се домовина прозвала *Хрватском* послије Мухачкога боја, који је био године 1526 (а донде се звала *горња Славонија*), и којијех је језик као пријелаз из Крањскога у Српски; али не знам каво би се тијем именом могла назвати она браћа наша закона Римскога која живе н. п. у Банату, или у Бачкој, или у Сријему и Славонии, или у

[3] Jedini hrvatski pisac, koji je u prežestokoj obrani Hrvatah podaleko zabrazdio, bio je radi toga od samoga hrvatskoga obćinstva kudjen.

> Босни и Херцеговини, или у Дубровнику, и говоре онакијем истијем језиком као и Срби. Ако би ко рекао да се и од њих гдјекоји могу назвати Хрвати по томе што на онијем мјестнма гдје је у Славенскоме језику ѣ говоре и, н. п. *дите*, *вира*, *симе* и т. д.; али како ће Дубровчани, Конављани, Пераштани, Доброћани н остали који ни те разливе немају? А осим топ, кад би ова разлика у говору могла бити довољан узрок да се они који говоре *дите*, *вира*, *симе* не могу звати *Срби*, како би се онда *Чакавци* (који говоре *дите*, *вира*, *симе*) и *Кекавци* (који говоре *дете*, *вера*, *семе*) и мало прије поменути *Штокавци* (који говоре *дијете*, *вјера*, *сјеме*) сви заједно могли звати *Хрвати*? Да реку да су *Илири Илирци*, то је мртво и тамно име, које данас не значи ништа; јер сад сви знатнији историци доказују да стари Илири нијесу били Славени, и тако би се они тијем именом само за то називали што живе у земљи која се негда звала Илирик, по чему би се и остали сви народи који у староме Илирику данас живе (н. п. Бугари, Арнаути, Цинцари и т. д.) исто тако звати могли.

Da uzmognemo na ovo umstvovanje temeljito odgovoriti, valja nam se povratiti o kolievku srbsko-hrvatskoga naroda.

Glavni i gotovo jedini izvor stare povjestnice Hrvatah i Srbah a njihovoj sadašnjoj domovini jeste grčki car Konstantin Porphyrogeneta, koji je u sredini desetoga stoljeća živio i u svom djelu „o upravi carstva“ mnogo toga o Hrvatih i Srbih zabilježio. – Evo što pripovieda u 30. poglavju svoga djela: Divlji Avari bili su medju god. 600–630. poslie Isukrsta osvojili sadašnja domovina Hrvatah, koja je onda pod carigradske careve podpadala. Grčki car Heraklije, nemogav sam Avare odanle protjerati, pozva n pomoć Hrvate, koji onda stanovahu izza današnjih Tatrah (Karpatab) negdje u iztočnoj Galiciji, a zemlja ta se je onda zvala Velika ili Biela Hrvatska. Okolo god. 634. krenu odanle Hrvati u svoju sadašnju domovinu, iz koje poslie krvava rata od više godinah Avare protjeraju il utamane. Nastanili su se pako u današnjoj južnoj i u turskoj Hrvatskoj (Bosni) sve do Vrbasa, a u Dalmaciji do Livna (Hljevna) i Cetine; druga pako strana Hrvatah smjestila se je medju Savom i Dravom, u današnjoj Slavoniji, a Sisak im je bio glavni grad.

Srblji su onda prebivali u Bieloj Srbiji, u susjedstvu Biele Hrvatske, dakle u današnjoj Ruskoj i Poljskoj. Valjda potaknuti primjerom Hrvatah, zamoliše oko g. 636. istoga cara Heraklija, da im dopusti nastaniti se u Iliriji. Car Heraklije izpuni im molbu i odredi im stan blizu današnjega Soluna, kamo se i sbilja jedna strana onih sjevernih Srbah preseli: al im se ondje nedopade, i oni se premjeste k svojoj hrvatskoj braći u današnju Srbiju i Bosnu do Vrbasa, a na jugu a južnu Dalmacija sve do Bara (Antivari).

G. V. K. tvrdi, da su dan danas ostatci starih Hrvatah, doselivših se na jug, samo tako zvani Čakavci, dakle da samo njim pripada ime Hrvatah, a tkogod govori narječjem štokavskim, on da je Srbin. Nu zaludu ćeš tražiti u Kovčežića razlogah, iz kojih bi se to izvoditi moglo, zaludu svjedočanstvah povjestničkih, koja bi to potvrdjivala, da se je veliki njegdašnji hrvatski narod u šaku Čakavacah u primorju živućih skvrčio; on samo kaže na str. 7. *ja bih rekao*, a na str. 17. *ja mislim* da su samo Čakavci Hrvati.

G. V. K. nije dakle ni sam tvrdo uvjeren o nepobitnoj istini svoje izreke; jer tvrdomu uvjerenju o kakvom dogadjaju hoće se razlogah i svjedočanstvah, on pako samo misli i mni, govori i želi. Opet se je našlo mladjih pisacah, koji su ovo subjektivno mnenje za apodiktičku istinu primili, i time si sami o svojoj povjestničkoj znanosti testimonium paupertatis napisali. Tko želi zanijekati existenciu jednomu narodu, taj treba da se dobro naoruža razlozi vadjenimi iz naravi stvari i svjedočanstvi vjere dostojnih povjestnikah.

Da su sadašnji Čakavci jedini ostatak starih Hrvatah, to bi se moglo samo onda tvrditi, kad bi se dokazalo, da su stari Hrvati sbilja čakavski govorili, i da u Hrvatskoj nikad nije drugoga slavenskoga plemena stanovalo do Čakavacah.

Ni jedno se nemože dokazati; prvo ne, jer neima iz one stare dobe nikakih pomenikah o jeziku Srbah i Hrvatah, kojim govorahu, kad su se na jug selili; a drugo ne, jer povjestnica opravo protivno povieda.

Da stavimo, da je istina što nam se kaže, da stari Iliri niesu bili Slaveni (akoprem je i ovih danah izišla knjižica DE ORIGINE ET SEDIBUS VETERUM ILLYRIORUM od Poljaka Kazimira Szulca, dokazujućega slavenstvo starih Ilirah); no da pristanemo, velim, uz g. V. K., „da svi znatniji historici dokazuju, da stari Iliri niesu bili Slaveni“: odavde se samo to može izvoditi, daj sve one prostrane zemlje, koje su se odprije zvale Ilirija, niesu bile uviek naseljene od samih Slavenah. No da su već prije dolazka Hrvatah i Srbah na jug u njihovoj sadašnjoj domovini stanovali i Slaveni, to tvrde isti oni povjestnici, koji inače niječu slavenstvo Ilirah.

Da su bili stari Heneti ili Veneti, štono a davnih davninah, prije Rima i rimskoga carstva, u jadranskom primorja, po imenu i u današnjih Mletcih (Veneciji) življahu, da su bili ovi Veneti pravi Slaveni, to, da mučimo o Hrvatih,[4] i sam kritički i toli oprezni Šafařík potvrdjuje ovimi riečmi: „Slažemo se sa štovanimi iztraživaoci starinah, Mannertom i Surowieckim, držećimi, da se je u mraku nedostižne davnine veliko i prastaro pleme Vinidah ili Venedah (t. j. Slavenah) steralo od mora Baltičkoga sve do Jadranskoga.[5] – I najstariji slavenski povjestnici Nestor, Kadlubek, Bogachwal i Dalimil pišu, da su već u prastaro doba Slaveni u Jadranskom primorju prebivali. Sve je ovo privoljelo Šafařika, te kaže na str. 219. svoga slavnoga djela: „S historičkom izvjestnošću znamo, da su naši predji pod inostranim imenom Vindah ili Vendah, i pod domaćimi imeni Srbah, Slovenah, Poljanah, Hrvatah, Sjeveranah itd. od vremena Herodota (god. 456. prije Is.) prostrane zemlje za Tatrami i pred Tatrami, s jedne strane od Baltičkoga mora tja do Dunava i do iste Jadranske obale, s druge od izvora Volge i Dona do medju Vislom i Odrom stanovali, dok ih iz južnih (podtatranskih) stranah niesu Celte ili Vlasi izagnali i na sjever uzmaći prisilili.“ Ovo se dogodi oko g. 350. pr. is. Istina je dakle, da su Celte iztisnuli Slavene iz juga; nu Celte ih jamačno niesu sve iztriebili, već su se mnogi u nepristupnih gorah i

[4] Gl. TKO SU BILI STARI ILIRI? od. Dr. Gaja, u Danici 1839, br. 10.

[5] Gl. Šafaříkove STAROŽITNOSTI SLOVANSKÉ, str. 216.

na otocih spasili.[6] Jošte je izvjestniji i svake dvojbe prost taj factum, da su se Slaveni, poslie odlazka Cellah, malo po malo u staru svoju domovinu povraćali, i to u 5. i 6. stoljeću poslie Is., dakle jedno 100 godinah prije seobe Hrvatah i Srbah. – A može li se pomisliti, da od svih kolikih ovih Slavenah nije više ni potroška bilo u Iliriji, kad su se Hrvati i Srbi selili; da od njih neostade ni pilič-nika, te su bili već svi do jednoga iztriebljeni, kad su Hrvati i Srbi onamo stigli. – Pogledajmo Židove. Ima tomu više od 15 stoljećah, što su po svem svietu razasuti, sto ih Kršćani i Turci gone, tlače i muče: a dan danas ima ih možda jošte više nego što ih bijaše u vrieme njihova razsutka. – Pogledajmo baltičke Slavene. Tisuća godinah trebala je, dok su se napokon ponjemčili, pak i to sa-mo krvoločnom silom i grozovitimi sredstvi, da se čovjeku koža ježi, kad čita njihove muke. Možemo dakle i bez naročita svjedočanstva vjerovati, da onolikih ilirskih Slavenah do došašća Hrvatah i Srbah nije bilo sasvim ponestalo, da nie-su bili svi izkopani ili polatinjeni. O tom će nas sliedeće okolnosti jošte bolje osvjedočiti.

Hrvati došav ovamo, bijahu se nastanili jedni medju Dravom i Savom u današnjoj Slavoniji, a ostali na jugu medju bosanskom riekom Vrbasom, Istriom i Jadranskim morem, t. j. u zemljah, koje su Avarom oteli. Nu primorskih gra-dovah i bližnjih jadranskih otokah, kojih Avari nebiahu držali, niesu ni oni os-vojili, nego su stanovnici istih gradovah i otokah i nadalje ostali pod carigrads-kim žezlom.[7] Primorske ove strane zvale su se radi toga *Dalmatia Romana*, za razliku od ostale Dalmacije, u kojoj stanovahu Hrvati i Srbi. Rimska ova Dal-macija spade pod hrvatsku vladu stoprv za slavnoga hrvatskoga kralja Petra Kriešimira, koji je radi toga i naslov dalmatinskoga kralja primio. Primorski gradovi i bližnji otoci bili su dakle onda već naseljeni, kad su Hrvati i Srbi u Dalmaciju stigli i kad su ih kasnije Hrvati pod svoja vlast okrenuli: no navadno se misli, da su ondje Latini stanovali. Da je ondje bilo i Latinah, budući da su ovi svom zemljom vladali, to je tako naravno, kao što kod nas ima Niemacah, a u Bosni Osmanlijah. Nu ako ondje sami Latini stanovahu: kako se je to dogodi-lo, da sa najstariji pismeni spomenici iz ovih mjestah, osobito iz gradovah, pi-sani ili čakavski, ili, istina, latinski, no tako, da se očito vidi, da je latinština ta samo prievod slavenskih mislih. To je spazio i ruski profesor, iztraživalac starih dalmatinskih zakonah, Reutz, u svom djelu VERFASSUNG UND RECHTSZUSTAND DER DALMATINISCHEN KÜSTENSTÄDTE UND INSELN. Dorpat. 1841, te kaže na strani 5., da čim su starija ondašnja pisma, tim više ima u njih slavenskoga duha i nemože se ni dvoumiti, da su ih pisali Slaveni. Ako pak otoci ovi i stari primor-ski gradovi ni osvojeni, a kamo-li niesu bili od Hrvatah naseljeni: kako je mo-gao na njih hrvatski jezik onako mah oteti? Na ovo se pitanje neda drago odgo-voriti, već da su se ondje jošte prije došašća Hrvatah i Srbah nastanili Slaveni, govoreći čakavski. Oni su uživali pod carigradskom vladom mnogo municipal-nih slobodah i zato se nehoćahu podložiti Hrvatom, makar i po jeziku srodnim,

[6] Gl. STAROŽITNOSTIH, stranu 215.

[7] Gl. KONST. PORPH, pogl. 29.

no u obrazovanosti daleko zaostavšim; kao što se i Dubrovnik otimaše sve do najnovijega vremena svakoj srbsko-hrvatskoj vladi. – Samo ako ovo priznamo, možemo si protumačiti, zašto se još i dan danas čakavski najčišće govori na ostrvih i u bližnjih im mjestih, a dalje od mora niti neima čistih Čakavacah.

Još ćemo se bolje o tom uvjeriti, ako stanemo podrobno razglabati čakavsko narječje. I onaj, koji nevjeruje, da su Hrvati i Srbiji jednim jezikom govorili, kad su ovamo stigli, mora opet priznati, da im je bio srodan jezik, buduć da su od starine zajedno stanovali, te ih svi pisci za rodjake drže. No ako zavirimo podublje u ustrojstvo čakavskoga jezika, naići ćemo u njem na svojstva i rieči, sasvim protivne duhu iztočne slavenštine, kamo i hrvatako-srbski jezik spada, a tim primjerenije jeziku zapadnih Slavenah, po imenu Slovenacah, Čehah i Poljakah. Samo mi je žao, što do sada neima čakavske obširne gramatike ni čakavskoga idiotika, koji bi sadržavao sve rieči i izraze ovoga narječja. A vriedno bi bilo posvetiti se tomu poslu, jer bi se toga u čakavštini valjda mnogo našlo, što bi u prilog bilo ne samo slavenskim jezikoslovcem, nego i povjestnikom. No stvar ova je vele mučna, jer koliko ima selah, gotovo toliko ima čakavskih nariečjah, kad što sućnimi svojstvi se razlikujućih. Al upravo različitost ova, buduć da su sve te razlike primjerene duhu slavenskoga jezika, posvjedočuje koje starinu Čakavacah, koje raznost njihova porekla. Meni je naš revni rodoljub g. M. Sladović priobćio nješto čakavske osobine, koju je ponajviše na otoku Krku (Veglia) iz ustah puka doznao, a nješto sam ja sám iz starih pisamah sakupio: i već ovo malo dokazat će istinu mojih riečih. Ima Čakavacah koji govore: *tegtati* = (slov.) *tehtati*; *žlahtina* (vrst groždja, tako i slov.); *tečno* = *točno*; *vlih* = *malo prije*; *runak* = *uvojak*, odatle naše runo; *kire* = *koji*; *ner*, *nere* = *nego*; *vazam* (slov. vuzem) = *uzkrs*; *vrganj*, *vrnj* = *plug*; *sesec* = *sisa*; *tvar* = *trovanje*; *vem* (slov.) = *znam*; *vzeti*, *zeti* (slov.) = *uzeti*, i opet *uzprijeti*, *vaspet* = *opet*; *deri* = *tja do*; *h kčeri* (slov.) = *ka kćeri*; *hiža* (slov.) = *kuća*; *isto* = *istina*; *listo* (slov. lestor) = *samo*; *jagla* = *igla*; *izkoliti se* = *dovršiti se*; *kon* = *kod*; *kresti* = *krasti*; *resti* = *rasti*; *okon* = *konac*; *osobojno* (slov.) = *osobito*; *tač* = *tako*; *učer* = *jučer*; *ošće* = *jošte*; *ureh* = *ures*; *vid* = *liečenje*; *vred* (slov.) = *odmah*; *zrcati* = *ogledati se*; *zrcalo* = *ogledalo*; *domov* (slov.) = *kući*; *tar*, *tare* = *ter*; *požgati* = *požeći*; *mrtveški* (slov.) = *mrtvački*; *lobura* = *lubura*; *ladva* = *ladja*; *kasnoba* (slov.); *pirvi*, *drugdje* opet *parvi*; *smardi*; *čarnilo* itd. = *prvi* itd.; *dvera* (čes.) = *vrata*; *delji* (čes.) = *dulji*; *voljaki* (slovački) = *tkogod*; *lis* (čes.) = *šuma*; *lisnika* = *divljaka-jabuka*; *osilo* (čes. osidlo) = *vigovi*, *omče*; *ret* = *rt*, *rat*; *gdikoli* (čes.) = *gdjegodier*; *var*, *obara* (slov. varstvo, obvarovanje) = *čuvanje*; *poličnica* (čes. poliček) = *pljuska*; *praviti* (čes.) = *poviedati*; *ul* (čes.) = *ulište*; *račiti* (čes.) = *hotjeti*; *zlati* (čes.) = *vrst novca*; *vas* (slov. i čes.) = *selo*; *vina* (čes.) = *krivica*; *nat* (čes.) = *cima*; *laskat se* (čes. leskatji se) = *laštiti se*; *plk* (staročes.) = *puk*; *pln* (čes.) = *pun*; *dlgo* = *dugo*; *mlčati* = mučati; *slza* = *suza*; *klk* (ključ od vode); *pelnica* = *punica*; a drugdje opet *valk* = *vlk*; ili *vona* = *vuna*; ili *jabelko* (čes.) i *jaboko* = *jabuka*; *jak* (čes.) = *kako*; *dim* (čes.) = *kažem*; *prasec*, *kotel*

itd.; *ča* i *čo* (slovački), a po gradovih *ca* (čes. co) = *što*[8]; *gledaje*, *leže*, *govore* itd. (čes.) = *gledajuć*, *ležeć*, *govoreć* itd.; *vineti* (čes.) = *izvaditi*; *jatra* (čes.) = *jetra*; *mani* (čes.) = *zaman*; *golac*, *golica* (čes. holek, holka) = *mladić*, *djevojka*; *izba* (slovački) = *soba*; *otavan* (čes. zotaven) = *okriepljen*; *smoknuti* (čes.) = *pokisnuti*; *poli* (čes. podle) = *polag*; *rič* (polj.) = *stvar*; *uprašati* (polj.) = *pitati*; *okrut* (polj.) = *posuda*, *bo*(*t*) (polj.) = *jer*.

Ako pako čakavsko narječje sravnimo s crkveno-slavenskim narječjem, još ćemo se bolje o tom uvjeriti, da Čakavce valja razlučiti ud Hrvatah, došavših sa Srbi u Iliriju. To je bio opazio već g. dr. Božidar Petranović, te piše u ZORI DALMATINSKOJ II. str. 251. „Narod na otocima – uzčuvao je puno vise staroslavjanskih rečih, gramatičkih formih i staru slavensku prozodiu nego tako zvani Vlasi.“ – I zaista, kad tko stane razglabati čakavštinu, čudom će se začuditi njezinoj srodnosti s narječjem crkvenoslavenskim, i to ne samo u pojedinih riečih nego a čitavom ustrojstvu. Čakavsko sklanjanje (deklinacija) slaže se više s crkvenoslavenskim nego štokavsko, po imenu u drugom padežu množine; a ostali su padeži stalniji i stanovniji nego kod Štokavacah. U čakavštini uzdržao se je dvobrojnik (dualis) ne samo u samostavnikah nego i u zaimenikah (pronomen), n. pr. *vaju* t. j. vas dvojice; i u glagoljah (n. p. sritosta se). Pričestnici i vremena glagoljah mnogo sa više razvita nego u štokavštini; Čakavci svršuju prvu osobu sadašnjega vremena u **-om** n. p. *budu*, *miju,* mjesto *budem*, *volim*; ovamo ide dočetak *homo* u množini prošastoga vremena; n. p. *veljahomo*, *veljahote* itd. Pisme **h** se dosljedno piše i izgovara (izim rieči *hora*), a mnogi ga Štokavci neizgovaraju; predlog *v* i *va* rabi se mjesto *u*, n. p. ***va*** *nebo*. – Tomu valja dodati tuštu i tamu riečih crkvenoslavensko-čakavskih, Štokavcem slabo ili ni malo poznatih. Evo samo njekoliko ih, kako mi upravo na um dodjoše: *jati = uhvatiti*, *jazik*, *saj = ovaj*, *pečal = briga*, *čislo – broj*, *počten = pošten*, *pročtit = prostiti*, *dvignut = dignuti*, *razvi*, *razmi = osim*, *hram = sgrada*, *kri = krv*, *buku = bukva* (a kod Čakavacah ima još i *tiki*, *loki*, *smoki*, *ladi* itd. = *tikva* itd.), *vina = uzrok*; *vas* i *ves = selo*, *čado = čedo*, *čest = sreća* (prema crkven. ***чⷭстить*** *= srećan*), *črid*, *čred = red*, *čriz = kroz*, *daleč = daleko*, *dil* (crk. ***длъ***) *= radi*, *dreselje = tuga*, *har = milost*, *izući = osobit*, *izvrstan*, *kami = kamen*, *liše = više*, *obuziti*, *obezati = obvezati*, *pogruziti se = zaroniti*, *prijazan = prijateljstvo*, *sulica == koplje*, *teg = posao*, *trus = potres*, *vnititi = užeći*, *zaveliti = zapovjediti*, *bližik = rodjak*, *začelo = počelo* itd.

Molim štioce, da mi oproste, što im dosadjujem ovim izbrajanjem golih riečih. Znam, da takvo suhoparno izbrajanje negodi onomu, koji nije jezikoslovac: na kad se vadi povjestnički dokaz iz jezika, nije dovoljno gdjekoju rieč napomenuti, već toga treba što se više može nabrojiti, da čitatelji i sami u ustrojstvo jezika zavire. Ja bih mogao ovakvih riečih jošte više navesti, da pišem za same jezikoslovce; no čini mi se, da će mi i ovo dosta biti za moju svrhu, naime za dokazanje srodnosti čakavskoga i crkvenoga narječja. Ovo crkveno

[8] Crkveno-slavensko *чьто* sastavljeno je od **чь** (ča) i **то**, kao što se i u Češkoj gdješto govori *co-to* mjesto co.

narječje bijaše odprije narodan jezik sadašnjih Bugarah, prije nego što su im ga azijatski tudjinci, svladavši ih i izmiesavši se s njimi, izkvarili. To dokazuju slavenski povjestnici po imenu i Šafařík. Bugari ovi stanovahu izza Srbah; Srbi su medju njimi i Hrvati prebivali. Nu srodnost narječja staro bugarskoga i čakavskoga jasno dokazuje, da su se oba ova plemena dugo miešala, jer se je samo onako mogla razviti tolika srodnost njihova jezika. Ako su pako Čakavci ostatci starih Hrvatah, došavših ovamo malo prije Srbah, nije moguće, da su bili Čakavci u tješnjem odnošenju s Bugari, budući da su ih od njih Srbi razstavljali. Kako ćemo dakle srodnost ovu drugčije raztumačiti, već ako priznamo, da su u današnjoj Hrvatskoj već prije došašća Hrvatah Slaveni prebivali, koji su se s Bugari, odavno u južnoj Evropi stanujućimi, miešali. Onda pako nije da kako moguće držati Čakavce samo za otražak zatatranskih Hrvatah, nego za starosjedioce sadašnje njihove domovine.

Stari pisci (n. p. Prokopij, koji je živio ok. god. 552 po I.) opisujući Iliriju prije seobe Hrvatah i Srbah na jug, navode mnogo vlastitih imenah, o kojih se nemože dvojiti, da su slavenskoga porekla. Evo što o tom Šafařík sudi u svom djelu ÜBER DIE ANKUNFT DER SLAWEN str. 147:

> Es ist mir sehr wahrscheinlich, dass alle diese Orts- und Personennamen ihrem wahren Ursprunge nach Eigenthum der hier (in Illyrien) von jeher wohnenden Ueberreste slowenischer Illyrier sind, mit denen sich die später, zu verschiedenen Zeiten, vor, unter and nach Justinian eingewanderten norddonauischen Slowenen vermischt haben. Denn dass hier wirklich eine solche Vermischung statt fand, geht aus der Analyse der altslowenischen Kirchensprache and ihrer Vergleichung mit anderen Mundarten ziemlich klar hervor.“

Od ovih vlastitih imenah samo ćemo njekoja napomenuti: grad *Στόλπον*, *Colapis* (Kupa), *Delminium* ili *Dalminium*, njekada *Dlmno,* sada *Duvno* (odanle je stekla ime *Dalmacia*). Kao što smo već gori kazali, ima još i današnji dan Čakavacah, koji govore *pln*, *mlčati* itd.: nije li dakle vjerovno, da su se oni ovimi vlastitimi imeni služili?

Ono, što sam o čakavskom jeziku naveo, mislim, da će svakoga uvjeriti o osobitih svojstvih ovoga razrječja. Nu ako te osobine dan danas toliko ima, koliko je moralo biti prije 1200 godinah, t. j. onda kad su se Hrvati i Srbi ovamo doselili? Jer uzajamnim obćenjem Štokavacah i Čakavacah za sve ovo vrieme mnogo je toga prešlo iz jednoga narječja u drugo, tako da se dan danas već za jedno narječje držati mogu. No valja utuviti, da negovori svaki Čakavac uprav onako kao što smo gori kazali, nego u jednom mjestu ima jedne osobine, a u drugom druge: tako je djelovala na njih pretežna većina Štokavacah, da su se dan danas već svi Cakavci više ili manje od svoga prvobitnoga jezika udaljili. Tim se dogodi, da čakavština, koja je u staro vrieme bila naposebno narječje, dan danas je već samo razrječje štokavštine. Koliko je iz nje u Štokavsko narječje prešlo, to se sada nemože više potanko naznačiti, budući da nam jezik onih starih Hrvatah i Srbah nimalo nije poznat. No budući da je Čakavacah najviše bilo do mora, dakle u susjedstvu Hrvatah, to je naravno, da je njihov jezik utjecanjem čakavštine isto tako promienjen bio, kao što je s druge strane bugarština

utjecala na Srbe. Možda je **i** u riečih *vinac*, *tilo*, *kripiti*, *lipota* (*vienac*, *tielo*, *kriepiti*, *ljepota*) itd. jedno od svojstvah, koje su štokavski Hrvati od Čakavacah primili; kao što su Srbi **e** u istih riečih (*venac*, *telo*, *krepiti*) od Bugarah prisvojili. Da su se pako Hrvati i Srbi, došav ovamo, izmiešali s prijašnjimi ovdje stanovavšimi Slaveni, to i Šafařík nagadja u pomenutoj malo prije njemačkoj knjizi, i Kopitar u HESYCHII GLOSSOGRAPHI DISCIPULUS na str. 62.[9]

Na povjestniku nevalja svu svoju sgradu na njekoliko riečih osnovati, te natežuć ih lievo i desno, koješta iz njih izvoditi. Tko na ovakvu temelju povjestnicu gradi, lasno zaluta. Dokazi vadjeni iz pojedinih riečih treba da nam samo p o d u p i r u sgradu, a u z d r ž a t i je sami nemogu. Treba dakle da se pobrinemo još i za druge dokaze, vadjene iz same naravi stvari, iz samoga života naroda, o kojem govorimo.

Ilirski primorci slovili su od starine sa brodarstva i trgovine. Već u vrieme Rimljanah bijahu na glasu mornari, i današnje hrvatsko-dalmatinsko primorje bijaše im glavna brodarnica. Ovdje su gradili svoje brodove, ovdje su kupili vojsku ili momčad za nje.[10] – To je sve bilo prije došašća Hrvatah i Srbah. A Konstantin Porphyrogeneta hvali takodjer (u 31. poglavju) silno brodovlje Hrvatah i prostranu njihovu trgovinu. To potvrdjuje i pomorska pomoć, koju su Hrvati dali caru Vasiliji g. 868., kad je išao sa svojim pomorstvom na Saracene kod Bara u Italiji.[11] – Kao što je poznato, Hrvati i Srbi došli sa ovamo izza Tatrah, iz udaljene od mora zemlje: pomorsko brodarstvo bijaše im dakle stvar tudja, nepoznata; oni bijahu ratari i pastiri. Pošto su se u Iliriju preselili, osvojiše izprva samo poudaljenije od mora strane, kao što to svi pisci poviedaju. Stoprv pomenuti grčki car Vasilije predao im je 230 godinah poslie njihova došašća pobiranje danjka od primorskih gradovah i jadranskih ostrvah.[12] Ako sada jošte na um uzmemo, kako je to mučno promieniti u narodu dondašnji način življenja, nekmo-li pretvoriti pastire u mornare: to će nam se sve ovo hrvatsko pomorstvo i njihova pomorska trgovina učiniti pravom zagonetkom, koju ćemo tek onda povoljno odgonenuti, ako uzmemo, da su Hrvati i Srbi, došav ovamo, našli srodne braće, na glasu sa pomorske plovitbe i trgovine, na koju se je i ime jednorodnih i mnogobrojnih zatatranskih došlacah proteglo. Ovo nam potvrdjuje i dogadjaj, štono se je sbio ljeta 662., dakle malo izza seobe Hrvatah i Srbah. Ove godine bili su Hrvati otišli u Apuliju, i to, kao sto ljetopisac naročito kaže, „cum multitudine navium“.[13] Kada i kako su Hrvati tolikih brodovah stekli?

[9] Serborum genus, natum sive e novis a. 640 a septentrione advenis, ut vult Porphyrogenitus, qui eos Serbos simul et Chrobatos vocat, sive, quod prohabilius est, *auctum* tantum et *mixtum* veterioribus incolis Slavis, pannoniorum et moesiacorum (t. j. Slovenacah i Bugarah) fratribus, novisque a. 640. advcnis. Illyrios eos nunc amant vocare.

[10] Gl. DER ÖSTERR. LLOYD. Br. 78. od g. 1843.

[11] Gl. LUCII DE REGNO CROAT ET DALM. L. II. cap. 2.

[12] Gl. CONST. PORPH. u poglav. 80.

[13] Gl. PAULUS DIACONUS L. IV. c. 46.

Zar su ih za ono 30 godinah svoga ovdašnjega boravljenja sagradili? Tko zna, kako se sporo brod gradi, tko zna, da još i dan danas vise godinah prodje, dok se jedan brod sagradi – taj toga neće tvrditi. Da rečemo, da su Hrvati odmah prve godine primorje osvojili, kao što niesu: je-li moguće, da su se za 30 godinah i pomorskomu životu priučili, i morske puteve uvježbali, i brodove graditi naučili, i sbilja množtvo brodovlja sagradili? Eto prošlo je mnogo vjekovah, što su Niemci, zatamanivši baltičke pomorske Slavene, do mora sjeli, pa opet sve do danas, bolni, u zalud uzdišu za flotom!

Narodu, u kojega je bila trgovina i obrtnost tako razvita, kao što je bila kod predhrvatskih, rek bi, primoracah, nije mogao ni duh u mrtvilu i gluposti čamiti. Tomu se možemo s razlogom domišljati, makar i neimali pisanih pomenikah. Oni su dakle imali svoje pismo i svoje knjige; i promotriv zrelo sve okolnosti, mislim da se nećemo od istine odkloniti, ako stavimo, da su se oni ilirski primorci služili g l a g o l j i c o m , ili, kao što su je stari Hrvati zvali, bukvicom. Na to nas nuka prvo, njezina sličnost s južnimi alfabeti; a da su je Hrvati i Srbi sa sjevera ovamo donieli, bila bi sličnija sjevernim runam. Drugo, velika starost, dapače pravječnost glagoljice. Ćirilica je dosta stara, i opet joj se zna za postanak: a početak glagoljice skriva se u nedostižnoj davnini. Dan danas se znade, da sa njekoji od najstarijih crkvenoslavenskih ćirilicom pisanih rukopisah prepisani bili iz glagoljskih, dakle jošte starijih, izvornikah.[14] I to je važna okolnost, što su se najstariji glagoljski spomenici, dopirući do g. 982., našli kod susiedah starih ilirskih primoracah, kod Bugrarah; a Šafařík dokazuje, da je glagoljica, kao što ju Hrvati pišu, već oblikom svojim starija od bugarske; akoprem do sada niesmo našli u Hrvatskoj starijih glagoljskih spomenikah, al odatle se nemože izvoditi, da se neće nikad naći. – Nikola rabski svećenik, prepisav g. 1220. glagoljski psaltir, dodaje, da ga je iz staroga rukopisa prepisao. – Da je pako glagoljica prastarom u Hrvatskoj držana, to medju drugim posvjedočuje bulla pape Innocentija, pisana g. 1248. senjskomu biskupu, u kojoj glagoljicu odobrava, pišuć: „Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Slavonia est litera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis.“ – Ovdje se kaže, da je sv. Jerolim glagoljicu stvorio. To, istina, povjestnici niječu, s toga bih rekao, da je glagoljica podmetnuta sv. Jerolimu samo zato, da se njegovim ugledom spasi od propasti, na koja bijaše od prenapetih kršćanah osudjivano sve što je bilo poganske. No ako su jošte g. 1248. vjerovali, da je glagoljica plod uma Jerolimova, koji je živio u IV. stoljeću: svakako je morala biti stara, starija od ćirilice, za koju su onda znali, da ju je sv. Ćiril u IX. stoljeća izumio. Dapače Kopitar se domišlja, da je sv. Ćiril uzeo u ćirilicu jednu trećinu glagoljskih štovah.[15] – Znamenito je pako to, da

[14] Gl. Šafaříková PAMÁTKY HLAHOLSKÉHO PÍSEMNICTVÍ, str. XIV.

[15] Evo njegovih riečih: „Sat probabilis hinc sponte se quasi vel invito tibi obtrudit conjectura, Slavos cisdanubianos ante S. Cyrillum habuisse et ad civilem usum adhibuisse litteras glagoliticas, sicut Germani ad usum civilem latinas, sed Cyrillum pro sua ipsius commoditate ex illorum alphabeto nonnisi trientem adoptasse, reliqui bessis loco

najstariji srbsko-hrvatski spomenici niesu pisani čistim štokavskim narječjem, nego kao što u prvo vrieme Srbi pisahu jezikom i azbukom svojih susiedah i učiteljah bugarskih, isto tako pisahu i Hrvati izprva jezikom i pismom svojih u primorju već zatečenih susiedah, t. j. čakavštinom i glagoljicom. Jezik Srbo-Hrvatah dosavših u Iliriju, nije bio valjda dovoljno ugladjen, nit je imao pisma: zato su prionuli jedni za Bugare, drugi za stare primorske Slavene (s toga su u Hrvatskoj svi gotovo stari spomenici u primorju pisani); no buduć da su ovdje bili Štokavci brojem pretežniji, zato se je već od starine sve to više štokavštine uvlačilo u književtvo, dok je napokon posve mah preotela. Čim se više primičemo našemu vieku, tim više nestaje čakavštine iz knjigah. Moglo bi se reći, da je stoprv Gundulić staza prokrčio štokavskomu narječja u književnost; akoprem opet neima gotovo naške knjige proste od čakavštine, samo nevalja misliti, da se oba ova razrječja tek rječcom *ča* razlikuju. – Možda će tko prigovoriti: „Čakavski jezik je očevidno hrapaviji i tvrdji od štokavskoga; pak ako su Čakavci ovdašnji prvoselci, imali bi uprav oni, kao jugovići, imati ugladjeniji i mekaniji jezik od štokavskih sjevernjakah.“ – Da stavimo, da je čakavština tvrdja od štokavštine, a prema drugim južnim jezikom, n. p. talijanskomu, imala bi biti blažja i gladja od nje. Hrapavim i tvrdim moglo bi se čakavsko narječje samo zato zvati, što se u njem govori *pln*, *mlčati*, *vlk* itd.: usuprot Čakavci govore *smardi*, *parvi*, a ne *prvi*, *smrdi* itd. kao Štokavci: dakle se jedna hrapotina može prebiti za drugu, i bit će oba ova narječja izjednačena. Nu ima tu jošte jedna. Čakavsko narječje nije zaista hrapavije od crkveno-slavenskoga, pa ovo je očevidno južni plod; usuprot štokavština nije bogme mekša od ruskoga jezika, koji se je na sjeveru razvio. Dakle je bjelodano, da prigovor ovaj nestoji.

Zavirimo sad u naše stare primorske pisce, da vidimo, kako su zvali jezik, kojim su svoje knjige pisali? Mnogi su od njih živili prije trista godinah, bili su dakle mnogo bliže izvoru nego mi što smo, i mogli su bolje poznavati pravo ime svomu jeziku. Osobito bijahu Dubrovčani u srednjem vieku gotovo jedini trgovci u turskom carstvu, poznavajući svaki kut njegov; po imenu pako bijahu u neprestanom odnošenju sa srbskimi vladaoci, s kojimi su bili toliko ugovorah učinili, i uviek sa Srbi trgovali. Oni su dakle i Srbe i njihov jezik dobro poznavali. Da vidimo pako, kako sa svoj književni jezik zvali! Evo u tu svrhu naslovah od njekoliko starih knjigah:

ISTORIA SVETE UDOVICE JUDITE, U VERSIH *HRVATSKI* SLOŽENA OD MARKA MARULA, SPLIĆANINA. U Mletcih g. 1522.

ELEKTRA, TRAGEDIA ITD. IZ VEĆE TUDJIEH JEZIKA A *HRVACKI* IZLOŽENO PO DOMINKU ZLATARIĆU, DUBROVČANINU. U Bnecieh 1599.

PISTULE I EVANGJELIJA PO SVE GODIŠTE *HRVACKIM* JEZIKOM STUMAČENA OD FRATRA BERNARDINA SPLIĆANINA. U Bnetcih 1495.

retentis commodioribus sibi graecis litteris simplicibus, aequivalentibus totidem simplicibus slavis etc. (HESJCH. GLOSS. p. 39.).

PISTULE I EVANJELJA PO SVE GODIŠĆE, *HRVATSKIM* JEZIKOM STUMAČENA OD J. ZBORIĆA, TROGIRANINA. U Bnetcih 1586.

CVIT SVETIH, TO JEST ŽIVOT SVETIH ITD. PRENESEN I SLOŽEN NA *HRVATSKI* JEZIK PO O. F. FRANCIŠKU GLAVINIĆU, ISTRIANINU. U Bnetcih 1628.

SVITLOST DUŠE VERNE. OD FR. GLAVINIĆA NAPISANA ZA UGODITI BRATJI I VERNIM; A NAVLASTITO *HRVARKAMN* JEZIKA I MOJIM ISTRIANOM. U Bnecieh 1688.

ISTUMAČENJE OBILNIE NAUKA KRSTJANSKOGA, PRINESENO U JAZIK *HRVATSKI* ZAPOVIDJU SV. OTCA PAPE URBANA VIII. TUMAČENJEM IVANA TOMKA MARNAVIĆA, BOŠNJANINA. U Rimu 1708.

ZAKON CRKOVNI SLOŽEN I UPRAVLJEN ZA NAUČENJE I PROSVITLJENJE REDOVNIKOV *HRVASKOGA* NARODA OD ANGJELA DELA KOSTA, POPA CRKVE PRVOSTOLNE SPLITSKE. U Mlecih 1708.

PISAN OD PAKLA ITD. SLOŽI U *HRVATSKI* JEZIK OTAC F. LOVIO IZ LJUBUŠKOGA (U HERCEGOVINI). U Mnetcih 1727.

PRIPRAVLJENJE ZA DOSTOJNO REĆI SVETU MISU, U *HRVATSKI* JEZIK PRIVEDENO PO OTCU FRA BERNARDINA PAVLOVIĆU IZ DUBROVNIKA. U Mletcih 1747.

Mogao bih nanizati cielu povorku od knjižnih naslovah, kojih pisci življahu u raznih hrvatsko-dalmatinskih mjestih, a svi zovu jezik svoj hrvatskim, ili što im je istovjetno, slovinskim; pa nećeš naći knjige pisane glagoljicom ili latinskom abecedom, koje pisac bi bio jezik svoj srbskim prozvao, dapače knjige pisane i tiskane tako zvanom bosanskom ć i r i l i c o m zovu jezik svoj takodjer hrvatskim ili slovinskim, a ne srbskim.

Pa kako bi ga i mogao bio hrvatski pisac srbskim krstiti, kad su u ono doba sve do novijega vremena Srbiji pisali njekom smjesom od crkvenoga, ruskoga i srbskoga narječja, koju su oni serbskim ili serbičeškim jezikom zvali? U književnosti je štokavski jezik sve do ovoga vieka samo kod Hrvatah cvatio; a kod Srbah je njim samo prosti narod govorio i sačuvao ga čista, nepokvarena: obrazovana pako Srbska klasa prezirala je upravo isti ovaj čisti krasni Srbski jezik, dok joj nije oči otvorio neumrli Dositej Obradović, a jošte više slavni Vuk Karadžič. Da tko nemisli, da stvar ikoliko pretjerujem, evo riečih samoga g. V. K. u predgovoru k prvomu izdanju njegova SRPSKOGA RJEČNIKA (g. 1818.):

> Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика! Док су Србљи имали своје краљеве и цареве, да се у ово доба оваво много писало, као што се данас пише по ришћанским државама, јамачно би они почели још онда својим језиком писати; али се онда може бити још мање писало, него што се данас пише во Турским државама; зато се није требало ни старати да сви људи разумују оно што се пише; а неколико људи могли су ласно писати к о ј е к а к о . Оставше дипломе од наши краљева и од царева, и други рукописи од они времена свједоче [...], да су писари у писању мијешали народни језик с црквеним језиком, као и данас што се ради. – Тек 1783-ће године први је Доситеј Обрадовић казао, да треба писати Српским језиком као што народ говори, и сам је почео, колико је знао тако писати. За њим су пошли млоги учени Србљи, и за ово 35 година написали различне (тобоже Српске) књиге:

> али (за превелико чудо!) до данас још немамо ни једне књиге да је управо написана по Српској граматици, као што народ говори! – Понајвише наши књижевника и веће господе Српске по Маџарској кажу, да је Славенски језик (што имамо данас на њему библију и остале црквене књиге) прави Српски језик, а онај, што њим говори народ (и о н и), да је само с в и њ а р с к и и г о в е д а р с к и ј е з и к, и да је покварен од првога.[16] А како треба данас писати за Србље, ни они сви нијесу сложни, него су се подијелили на двије стране: једни кажу да треба писати управо Славенски, а народни језик оставити са свим, као покварен свињарски и говедарски језик; а друга (којије највише има) кажу, да не треба управо ни Славенски ни Српски, него да народни језик треба поправљати, а писати мјешовито између обадва језика, да се приближава к Славенскоме и да се гради књижевни језик, да се Славенски језик опет поврати у народ и оживи.

Da su i hrvatski pisci više putah zalutali, sad mješajuć čakavske i crkvenoslavenske elemente u štokavski jezik, sad dotjerajuć ga na talijansku – to je stvar izvjestna. Ovim sam dokazati samo htio, da niesu imali razloga zvati ga srbskim. – Nu odavde se i to vidi, da je onda g. V. K. o svoj ovoj stvari gotovo onako mislio, kao što ju ja ovdje razlažem; samo što onda tako zvano ikavsko razrječje (gdje se govori *vinac*, *lipo* itd.) nije pribrojio srbskomu jeziku, valjda zato, što ga po gotovu sami Hrvati govore. A u KOVČEŽIĆU već mu je ikavsko razrječje srbsko, i samo čakavsko hrvatsko. – To je jedna od najvećih zaslugah g. V. K. što je srbsko ime, do njega provincialnimi imeni pogaženo i gotovo svagdje zapušteno, po svem srbskom narodu razprostranio i dostojnu mu čast pribavio. Zato mu baš ni nemožemo zamjeriti, što ga je plemenito uzhićenje za narodno njegovo ime podaleko zanielo. „Quandoque bonus dormitat Homerus."

„Glas naroda, glas sina Božjega!" reći će tko. Da vidimo dakle, kako narod sám zove svoj jezik. Da ga na iztočnoj strani njegova područja srbskim zove, tomu neima prigovora, kao ni tomu, da ga u Hrvatskoj zove hrvatskim: al da ga tako i u Dalmaciji zove, o tom se je g. V. K. sám ovjerio, putujuć onuda prije njekoliko godinah s g. A. M.; a da ga u zapadnoj strani Bosne i Hercegovine takodjer hrvatskim zovu, to su nam i ovih danah vjere dostojni svjedoci zasvjedočavali. Time pako neniječemo, da ga u svih ovih zemljah doselivši se u novije vrieme Srblji srbskim zovu, a kadšto u neznanstvu svom i vlaškim ili rackim.

---

[16] O pokvarenosti ovoj prijašnjih srbskih pisacah zanimiv nam primjer pripovieda g. V. K. u KOVČEŽIĆU (str. 24.). Kao što je poznato, Relković je napisao čistim hrvatskim jezikom knjigu SATIR. Ovo djelo izdade Stefan Raić ćirilskom azbukom, a na naslov stavi, da ju je preveo *na prosti srbski jezik*. Ovimi bi se riečmi lasno tko zaveo, misleć da je knjiga na Vukov način pisanja dotjerana: a Raić ju ie samo izkvario, načiniv od nje crkveno-srbsku smjesu. Tako n. p. mjesto Relkovićeva

Vele ti si lipo uzorita – Raić napisa:

Весма тыси лепо узорыта.

Pak opet su bili lani njekoji srbski pisci graknuli na prof. A. Mažuranića, što je kazao, da Dositej nije pisao ovim tobožnjim srbskim jezikom, nego onim, kojim Hrvati pišu.

Prigovorit te tko, da Slavonci nezovu jezik svoj hrvatskim nego slavonskim ili šokačkim. To je istina, nu jamačno ga ni srbskim nezovu. – A što su mu nadjenuli ime slavonsko, to su zato učinili, da ga razlikuju od narječja provincijalne Hrvatske. No tjerajući lisicu iztjeraše vuka, jer je upravo provincijalna Hrvatska prava Slavonija, pa i jezik njezin zvao se je odprije *lingua slavonica.* Da se pokvareno, latinsko i od tuđjinah izmišljeno ime slavonsko nemože na jezik protegnuti, pravo je već g. V. K. u KOVČEŽIĆU primietio, „jer je to ime od mjesta, u kom žive, a nije ime kakvoga naroda." – Da se pako taj tobožnji slavonski jezik hrvatskim ima zvati, to posvjedočuje i povjestnica i narav istoga jezika. Hrvati, doselivši se ovamo, nastanili su se ne samo u sadašnjoj južnoj Hrvatskoj, nego i u sadašnjoj Slavoniji, kao što to Porphyrogeneta (u pogl. 30.) naročito kaže. Rieči njegove potvrdjuje sliedeća povjestnica. Tko nezna za Ljudevita, slavnoga vladaoca ovih posavskih Hrvatah, koji se je prvi odvažio na krvoločne Franke, da narod svoj oslobodi od njihova pretežkoga jarma? – Da su Slavonci pravi Hrvati, vukući lozu od starih Hrvatah (osim kasnijih priseljenikah), to im i jezik njihov dokazuje; jer upravo tako govore, kao što i bosanska i južno-hrvatska braća, zadržav iste one *nuance*, koje se i u jeziku ovih nalaze, što je nepobitni svjedok njihova zamjenita porekla. Tako n. p. i Slavonac govori *našast* mjesto nadjen, *pričet* m. početi, *prija* m. prije, *crkvih* m. crkavah, *pisat* m. pisati, *listje* itd. m. lišće, *došul* m. došao; tako i on dodaje glagoljem slovku **du**, n. p. hoćedu; a drugim riečim **ka**, n. p. ondika, dolika, i *kare*, n. p. menikare, i predlog *za* upotrebljava jednako s njimi, i Slavonac bi upravo tako kazao, kao što čitamo u najstarijem hrvatskom ljetopisu: „za osvetit smrt otca svoga." Ovamo ide još i promjenjivanje dvoglasca **ie** u **i**, n. p. vinac, misto itd. Sve ovo nalazimo i u hrvatsko-štokavskom, po imenu pak u čakavskom narječju.[17] Al zato opet Čakavcem u Slavoniji neima traga, a to je opet voda na naš mlin. Jer ako su bili stari Hrvati Čakavci, moralo bi ih biti i u Slavoniji, kao što ih svagdje ima, gdje ih u staro doba u veliko nalazimo. No u Slavoniji, naseljenoj od starih Hrvatah, ima samo Štokavacah, a Čakavacah ni malo: dakle ovi posljednji niesu potomci zatatranskih Hrvatah. Ako bi tko kazao, da su Slavonci bili Čakavci i da su samo kasnije primili štokavsko narječje: na to odgovaram, da se to neda nijednim historičkim svjedočanstvom potvrditi. Možda je bilo i po Slavoniji gdješto Čakavacah, nu odavde se nemože ništa izvoditi; jer g. V. K. našao je i u pravih srbskih stranah čakavizmah, n. p. kruh, križati, požuda, velju itd.: pa zar ćemo i odatle izvoditi, da su ondje sami Čakavci stanovali?

Što se dakle stanovnici Slavonije zovu Slavonci, Dalmacije Dalmatinci, Dubrovnika Dubrovčani itd., to su sve imena politička a ne narodna; odatle se nemože dakle ni malo izvoditi, da im nepripada ime Hrvatah. Jer i stanovnici Bačke zovu se Bačvani, Bosne Bošnjaci, Banata Banaćani, Hercegovine Hercegovci itd., nu zato se opet mogu i obćim imenom Srbah služiti.

Odavde se vidi, da se to ni malo neslaže, kad se najprije dokazuje, da se je dosadašnja provincialna Hrvatska odprije zvala Slavonia i jezik njezin sloven-

[17] Zapadni pako Slavonci govore napola kekavski.

ski; a malo kasnije se tvrdi, da ime Hrvatah pripada po pravu upravo ovim provincialnim Hrvatom.

Da smetnemo za koji čas s uma sve ono, čim se pobija mnenje, da su se Čakavci izza Tatrah sa Srbi ovamo doselili: nehotice nam se nameće pitanje, kud ih je nestalo? Narodi nit neniču nit nepropadaju za jednu noć kao gljive. Po svjedočanstvu Porphyrogenete imali su Hrvati 100.000 pješakah, 60.000 konjanikah, 80 brodovah sa 3200 momčadi, a 100 šajkah sa jedno 1500 momčadi. Sve ovo pokazuje, da je onda Hrvatah mnogo bilo, kad su mogli toliku vojsku uzdržavati. Ako uzmemo, da je svaki dvadeseti vojnik bio, evo ti tri i pol miliuna dušah. Pak ovi svi da su se stopili u šaku Čakavacah? Zašto? Kada? Kako? Quis, quid, ubi etc.

Na to nam se odgovara: „Mislim, da su se od Srba i od Turaka razbjegli, a koji su ostali, oni su se posrbili, zadržavši samo **i** na onijem mjestima, gdje je u starome slavenskom **ѣ**.“

Dakle „Hrvati su se od Srba razbjegii!“ To bi se bilo moglo samo onda dogoditi, kad bi bili Srbi Hrvate pobiedili i podjarmili. No ne samo da Srbi niesu nikada Hrvatah nadvladali, dapače se nikada s njimi ni zaratili niesu. Kao što su se pojedine srbske grane jedna s drugom više putah zavadile, tako su se i hrvatske; a kadšto su se i pojedinu plemena srbska s hrvatskimi oklala: nu Hrvati i Srbi kao narod posvjedočili su cielim svojim životom istinu krasne svoje poslovice, da „krv nije voda“ – nikada nije jedan na drugoga ustao. Neima dakle razloga, za koji bi se bili Hrvati od Srbah razbjegli. – No stavimo ipak, rek bi od šale, da su se razbjegli. Kamo su utekli? Bar niesu od Srbah u Srbiju pobjegli? – Pogledajmo sad u narodopis? – Medja je bila njegdašnje srbske i hrvatske Dalmacije rieka Cetina. A svatko se može i sam o tom uvjeriti, da ima dan danas i preko Cetine, sve do Dubrovnika i Kotora ne samo štokavskih Hrvatah (tako bo se sami zovu), nego jošt i Čakavacah. Tako n. p. ostrva Hvar, Brač, Korčula, za koja Konst. Porphyrogeneta izriekom kaže, da su podpala pod Srbe (u pogl. 36.), dan danas su gotovo sva čakavska. – Može-li se po tom tvrditi, da su Čakavci ostatci starih Hrvatah, ili da su se Hrvati od Srbah razbjegli ? – U starijih dubrovačkih pisacah nalazimo takodjer puno čakavštine, i nemože se sumnjati, da je i ondje bilo Čakavacah: zar su se i ovi od Srbah u Srbiju bili razbjegli? Dapače čakavštine ima i u Crnojgori, i ondje govore *poklič*, *remik*, *rabota*, *gleda* (mjesto *gledao*), *vazda*, na *sviet* (m. na *svietu*), *vi*, *ni* (dual m. *vas*, *nas*) itd,, a Crnogorci su se odprije i sami zvali Hrvati, dok nije pokojni vladika ime srbsko kod njih razprostranio; no u Carigradu poznati su i dan danas samo pod imenom Hrvatah. – To su oni Hrvati, o kojih smo više putah u novinah čitali, da grade saveznikom željeznicu u Krimu. – Bili smo nakanili smetnuti s uma naše mnenje o postanku Čakavacah: pa evo nehotice nailazimo na nove dokaze toga mnenja. – No da čujemo dalje!

„Hrvati su se razbjegli od Turakah!“ kaže se nadalje, da se dokaže, zašto ih je dan danas tako malo; računajuć ovamo naravno samo Čakavce. No svatko znade, da Srbi stanuju medju Turci i Hrvati, i da Turci samo preko srbskih kra-

jevah mogu do Hrvatske doprieti. Pak eto čuda! Hrvati su se od biesnih Turakah razbjegli po svietu kao rakova djeca: a Srbi su se pod turskimi kopitami razplodili i razmnožili. Koliko to protuslovje! – Većim pravom moglo bi se baš protivno dokazati, jer povjestnica svjedoči, da Turci niesu ni toliko Hrvatske osvojili koliko Srbije, ni tako ju dugo držali kao što su Srbiju.

I ako se povratimo u stara vremena, naći ćemo naročitih datah, ne samo da su se upravo Srbi razbjegli nego jošt i to, da su baš u Hrvatah utočišta našli. Tako bugarski car Simeon ok. g. 925. provali u Srbiju, i sav narod, što nije pobjegao k Hrvatom, zarobi i odvede sa sobom. Dapače je (valjda radi ovoga utočišta) g. 927. i na Hrvate udario, al je bio od njih hametom potučen.[18] Stoprv g. 934. sakupio je bio srbski vojvoda Česlav razštrkane po Hrvatskoj Srbe i osvojio opet svoju domovinu. – Da mučim o kosovskom boju, o kojem pjeva srbski pjesnik, pok. vladika crnogorski:

Srbskoj kapi svud ime pogibe!
Postadoše lavi ratarima,
Izturči se plahi i lakomi.
Što uteče izpod sablje turske,
Što na vjeru pravu nepohuli,
Što se nehće u lance vezati,
To se sbježa u ove planine,
Da ginemo i krv prolivamo!

No zato opet nijednomu Hrvatu nije na um palo dokazivati, da je Srbah nestalo i da su se pohrvatili. Tu gledajmo nesretnu Bosnu! Koliko ju vjekovah bezdušni Turci svakih mukah muče, pa narod naš niesu opet sve do sada niti razselili, niti iztriebili. Nemojmo dakle izmišljenimi historičkimi dati jedan drugoga upravo vriedjati.

„Hrvati su, se posrbili!“ Tu opet neima nikakva razloga, zašto bi to bili uradili. Srbi političke vlasti nikada niesu na Hrvate protegli, samo Dubrovnik im je jedno vrieme danjak plaćao. Na znanstvenom polju niesu takodjer Srbi Hrvatom prednjačili, pače, kao što smo već vidjeli, Hrvati su prvi svoje štokavsko narječje u književtvo uveli; dapače po mnenju Srboljuba, Rusa Hilferdinga, Srbi su se za Hrvate povodili. Evo što on piše u svom vrstnom djelu ПИСМА ОБЪ ИСТОРІИ СЕРБОВЪ И БОЛГАРЬ (na str. 220):

> До сихъ поръ, во все продолженіе періода, въ которомъ руководствовалъ нами расказъ Константина Багрянороднаго, Хорватскій народъ постоянно являлся главнымъ историческимъ дѣятелемъ и двигателемъ въ Славянскомъ Иллирикѣ, увлекающимъ за собой и Сербовъ, погруженныхъ еще въ какую-то младенческую апатію. Хорваты первые пришли изь-за Карпать въ

[18] Slični primjer bratske ljubavi izkazaše Dubrovčani srbskomu despoti Brankoviću. Gl. u rječniku Gundulićeva OSMANA rieč *Branković*.

Иллирикъ, Сербы послѣдовали за ними; Хорваты первые приняли крещеніе въ VII вѣкѣ, и среди них хотя въ неподвластвомъ имъ Латинскомъ городѣ (Сплѣтѣ), установлена была мітрополія для Иллирійскихъ Славянъ; чрезъ нхъ землю христянство передано было Сербамъ; первые опять въ IX вѣкѣ Хорваты возобновили, посредствомъ сношеній съ Римомъ и Константинополем, угасавшее у нихъ христіанство и первые показали на дѣлѣ преданность церкви; Сербы шли за ними, у Хорватовъ началась народная проповѣдь Славянская, прежде чѣмъ перейти къ Сербамъ; у нихъ, прежде чѣмъ у Сербовъ, она принесла плоды; наконецъ въ X в., когда власть любіе царя Болгарского стало замышлять завоевание Адріатическаго края. Сербія допустила его вмѣшательство въ свой внутренній распорядокъ и сдѣлалась его жертвою, а Хорваты побѣдоносно отстояла свою независимость, дали у себя пріютъ гонимымъ Сербамъ и потомъ явили им помощь, когда Чеславъ возвратился на родину возстановятелемъ.

Ovo niesam zato naveo, da umaiim pred svietom slavna djela srbskoga naroda (srbska slava procvala je a svem veličanstvu stoprv u drugoj periodi, kad sa bili Hrvati već s Ugarskom sdruženi): nego samo da se vidi, kako grieše oni srbski pisci, koji u svojoj sliepoj strasti nedostojno o Hrvatih pišu.

„Kažider nam dakle, gdje su Srbi, a gdje su Hrvati. Gdje je medja od oba ova naroda i njihova jezika?“ Toga niti mogu ja kazati, niti itko na svietu.[19] Da uzmemo za tu medju stare granice. Onda današnje vojvodstvo nebi se moglo zvati srbskim, jer u staro doba nije ondje bilo Srbah nego Bugarah. – Da uzmemo za medju razrječja **i**-kavsko i **ie**-kavsko, tim se neda takodjer područje jednoga i drugoga naroda ustanoviti, budući da se vrlo često u istom selu i jedno i drugo govori; da kažemo, da je ono hrvatsko, gdje ima čakavštine, to bi se takodjer krivo činilo Srbljem, jer kao što oni priznaju, tragovah čakavstine ima i u granicah stare Srbije. – Da uzmemo za medju ćirilsku azbuku i latinsku abecedu, to nas takodjer neće k cilju dovesti. Jer bosanskom ćirilicom služili su se upravo samo Hrvati, a sadašnjom ćirilicom tiskane su knjige i u Zagrebu, kao što ima knjigah tiskanih u Biogradu latinskom abecedom, i tako bi Biograd tobože Hrvatom pripao, a Zagreb Srbljem. – Da uzmemo vjeru za medju, to će biti jošte veća mješovina. Jer kao što g. V. K. pravo kaže, da ima Srbah pravoslavnih, katoličkih, turskih, tako kažemo i mi, da ima i Hrvatah od sva ova tri

[19] Tomu ju ujetko prigovarao, kažuć, da se Srbin već tielom razlikuje od Hrvata, jer je Srbin crnomanjast, crnokos i crnook, a Hrvat da je bieloputan, plavokos i modrook. No ako uzmemo na um, da su Hrvati i Srbi iz iste zemlje izza Tatrah, dakle od sjevera, ovamo došli: to se onda nemože drugo ni pomisliti, nego da su imala oba ova srodna plemena isti, naime sjeverni typus; no sad ima i mnogo crnomanjastih Hrvatah, osobito na jugu. Ova crnomanjatost, da tako rečem, prešla ja na Srbe i Hrvate od njihovih crnomanjastih susiedah, po imenu od Bugarah (koji su slavensko-azijatska smjesa i kojimi je do blizu polovica današnje Srbije naseljena), zatim od Karavlahah, Grkah, Talijanah, Arbanasah. – Nu Slavonci u obče niesu crnomanjasti kao što su Srbi, i opet da su kao Štokavci Srbi – kak se to slaže?

zakona. Ako jošt uzmemo na um, da na više mjestah, gdje su sada pravoslavni, bilo je odprije katolikah, i opet gdje su katolici, da je pravoslavna vjera vladala: onda ćemo se podpunoma uvjeriti o tom, da se vjerom neraz-likuje jedan narod od drugoga. – Da uzmemo za medju sadašnje političke granice: onda bi svi oni Bugari i Rumuni, kojih sila živi u sadašnjoj iztočnoj Srbiji, bili pravi Srbi, a nezna se, komu bi pripala Bosna, Hercegovina itd. – Dakle nije moguće naznačiti potanko granicu, kojom se luči hrvatski narod od srbskoga.

Iz svega ovoga, što do sada rekoh, vidi se, da su Hrvati i Srbi j e d a n n a r o d , j e d n o g a r o d a i k o l i e n a . Ovu istinu potvrdjuje ciela povjestnica: već u staro vrieme držali su ih pisci za jedan narod,[20] i pravo kaže sám g. V. K. na str. 19. svoga KOVČEŽIĆA, „da vrlo lasno može biti, da su Srbi i Hrvati, kad su se amo doselili, bili jedan narod pod različna imena; i da to svi pametni Srbi i Hrvati priznaju, da su jedan narod“. Ako su pako bili j e d a n narod, mora da su imali i j e d a n jezik, ta narodi se upravo jezikom razlikuju. Kakav je to jezik bio, kojim Srbi i Hrvati onda govorahu, kad su ovamo došli, o tom se samo toliko zna, da je bio od prilike onaj isti, koji je i dan danas; nu potanko se to neda ustanoviti, buduć da neima pisanih spomenikah od one dobe: prepirati se dakle o tom, u čem se je razlikovao jezik Hrvatah od jezika Srbah, to će reći iztraživati Markove konake. Ako je možda i bilo kakve razlike u njihovu jeziku, nestade je za ono tisuću godinah neprestanoga obćenja, miešanja i seljenja. A takve stvari, kao što je n. p. razno izgovaranje crkveno-slavenskoga **ѣ**, sad kao **e**, sad kao **i** sad kao **ie**, to se nemože držati za razlučilo jednoga jezika od drugoga, kao što se nedrži ni u ruskom jeziku; jer neima na svietu povećega naroda, u kojega nebi bilo, neću reći ovakvih, nego puno znatnijih razlikah. Pomislimo samo na Talijane i Niemce, kolikih tu ima nariečjah i razriečjah, pak opet se drže za narod jednoga jezika. Srbi su se s vremenom razprostranili na iztok i sjever; Hrvati su se pružili na zapad i jug. Srbi su si pridružili sila Bugarah, primivši i u svoj jezik mnogo bugarske osobine: Hrvati su si pripojili Čakavce i Kekavce, prelivši u svoj jezik koješta iz njihova narječja. Zato se svi ovi mogu nazvati *narod jednoga jezika*, kao što ih je bio nazvao već mudri Dositej Obradović, pišuć: „Ko nezna da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosanski, srbijski, horvatski, slavonijski, sremski, bački i banatski (osim Vlahah) jednim istim jezikom govore?“ Nevalja dakle redi neznatne razlike u govoru turati koga iz hrama o b ć e n a r o d n o s t i ; već ono, što su jedni i drugi granice naroda razprostranili, neka se drži za obću stečevinu, a ne za razlog razdora. – Dobro bi zaista bilo, da se Srbi i Hrvati jednim imenom zovu; nu različitost imena nemože im, ako su pametni, smetati u tom, da se ljube i štuju, kao što nesmeta rodjenoj braći da se paze, što se jedan Ivan zove, a drugi Pavao. Isto tako misli o predmetu tom u glavnoj stvari i učeni Šafařík, i buduć da ga i sami Srbi za svoga prijatelja (i to svim pravom) drže, zato nam se

[20] Zato čitamo više putah kod bizantinskih pisacah: „Serborum gens, quos etiam Chrovatos vocant“; i opet: „Gens Chrovatorum, quos nonulli Serbios vorant“ (Gl. STRITTERI MEMORAE II. 165 i 400).

nemože na ino negdje navesti od rieči do rieči njegovo mnenje o toj stvari. Ugled tolika mudraca učinit će možda, da moje umovanje o Srbih i Hrvatih nebude onak samo naprečac zabačeno. Šafařík zaglavljuje svoje razglabanje najstarije srbsko-hrvatske povjestnice ovimi važnimi riečmi:[21]

> O povstání dvojího nářečí v obvodu dřevních Chorvat rozdílných zpytatelův rozdílná jsou zdání. Někteří myslí, že původ jednoho z ních do novější padá doby, do toho času, když po vpádech tureckých zpustlé Chorvaty prchlými stěhovanci (Uskoky) z Bosny, Hercegoviny a Srbska znova zalidněny byly. Což třebas o Slavonii, déle Turkům podrobené, poněkud připustiti by se mohlo, ač i tam tuze podobné není, o západních Chorvatech důvodně tvrditi se nemůže. Nejen že krajiny pomorské od Cetiny až do Istrie, kde se nyní illyrsky mluvi, nikdy cele nezpustly, a od lidí srbského pokolení na novo zalidněny nebyly, nýbrž nejstarší písemné památky nadto vysvědčují, že v nich již v 9tém a 10tém stol. nářečí dnešnímu veskrze podobné panovalo. Jiní předstírají, že původní Chorvati od Bosňákův a jihodalmatských Illyrův řeč přejali, ode domácího svého nářečí upustivše. Tato domněnka ještě mnohem méně, než ona, podobnosti do sebe má. Takováto změna bylaby již mezi l. 640–800 zběhnouti se musila; než tehdáž, jakož i později, rozdrobení Srbové a Illyrové na samostatné Chorváty tak velikého vplyvu neměli, by jim byli své nářečí vnutkati mohli. Nezbývá tedy, leč přijíti za pravé, což věc sama podává, že ve dřevních Chorvatech, jakož podnes, tak i ve prastaré době, dvoje, ovšem jen málo od sebe rozdílné panoralo nářečí, jehož původ v rozdílnosti slovanských čeledí a větvi, v těch zemích se ošadivších, hledati se musí. Obyvatelé jihozápadních Chorvat, ač jménem od Srbův rozdílní, nářečím od nich nebyli rozdílní: obojí někdy v jedné a též zatatranské krajině, v Červené Rusi, přebývali (§. 31. č. 1.), obojí vystoupivše téměř stejným časem z ni a všedše do Illyrikum, zase v sousedství se rozsadili.

Dakle Hrvati i Srbi su braća i po krvi, i po mlieku, narod jednoga roda i jednoga jezika – to je posljedak nepristranoga povjestničkoga istraživanja, to je cilj i svrha ove moje razprave. Ja nit sam rodjen Srbin, nit Hrvat: kao Slavenin jednakom ljubavju ljubim oba ova meni srodna plemena; jednakim štovanjem štujem njihov značaj i njihova slavna djela; jednakom željom želim im sreću i napredak. Samo ova ljubav i želja, samo ovo štovanje probudi me, da se primim pera – Bog dao, bilo u dobri čas! – nebi-li mi za rukom pošlo zaroniti jaz, razstavljajući Hrvate i Srbe, koji su, istom nedavno ponješto zasipani, klete ruke opet počele izkapati. Zato sam pisao „sine ira et studio, quorum causas procul habeo“, i dokazivao sam ne pretežnost ovoga ili onoga nego ravnopravnost obojice. Jer oba ova pobratima-naroda jednako su stara i hrabra, slavna i dična; oba su jednakih zaslugah oko nezahvalne Evrope?

Šulek 1856: Šulek, Bogoslav. SRBI I HRVATI. – In: *Neven*. – Zagreb. – Br. 8. – S. 233–244.

[21] Gl. njegovih STAROŽITNOSTIH, str. 685.

Vatroslav Jagić
[1838–1923]

Staro doba
od sedmoga do konca četrnaestoga vieka
[1866]

I
Uvod

Na južnoistočnom poluotoku živu dan današnji četiri plemena *slovjenska*, na ime *Slovenci*, *Hrvati*, *Srbi i Bugari*. Prema njihovoj braći, što su na sjeveroistoku od Evrope, zovu ih obično jedniem imenom: *južni Slovjeni*, razumievajući cjelovitu gromilu od preko 13 milijuna duša. Nego ova rieč *južni Slovjeni* uzima se čas u širem, čas u užem pače i najužem značenju. U širem su značenju *južni Slovjeni* sva četiri plemena zajedno; ali počem su već od negda pak sve do danas Bugari odieljeni i u historijskom i u književnom pogledu od ostalih grana jugoslovjenskih, dok nesvane i na Balkanu zora bolje budućnosti, uzima se rieč južni Slovjeni obično u užem značenju tako, da odbivši Bugare, ostaju Slovenci, Hrvati i Srbi. Napokon u najužem značenju zovu kad i kad već same Hrvate i Srbe jedniem imenom južnih Slovjena, ali taj se naziv ničim nepreporuča. U ovoj se knjizi razumievaju pod imenom južnih Slovjena niti u najširem niti u najužem značenju, ova tri plemena: Slovenci, Hrvati i Srbi; gdje se pak napose govori o dviem posljednjima, zvat će se svojm pravim imenom *Hrvati i Srbi*, a jezik im jezikom hrvatskim i srbskim ili kadgod u kraće: jezikom *hrvatsko-srbskim*.

Zemlja, u kojoj živu južni Slovjeni u najširem značenju rieči, proteže se, uzevši obćenito, od zapada prema istoku, od rieke Soče i jadranskoga mora do crnoga mora, a od sjevera prema jugu, od rieka: Drave, Mure i Dunava do Bojane, Šare planine, blizu k Archipelagu i k rieci Ardi u Tracij i. Na tome prostoru stanovaše negda, koliko se danas zna, dielovi velikoga naroda *tračko-ilirskoga*, koji je zauzimao skoro čitav današnji balkanski poluotok te dosegao daleko prema zapadu u krajeve alpinske. U četvrtom vieku pr. Iskr. pridružiše im se *Celti*, posjedavši medju Ilirima u krajevih alpskih i posavskih, od prilike gdje danas sjede Slovenci i Hrvati. Medju njimi održaše se može biti nekoliki ostanci naroda *slovjenskoga*, koji se je prije dolazka Celta pružao preko Panonije čak do blizu mora jadranskoga. U doba tako zvane seobe naroda opustješe ove zemlje strašno. Na njihovoj istočnoj strani počeše oko g. 500. posl. Iskr. prelaziti preko Dunava mnoge čete onoga naroda slovjenskoga, koji je kasnije prozvan *bugarskim*; oni dodjoše iz Ruske na Dunav te posjedoše staru Meziju, Macedoniju i Traciju, dapače pojedini ogranci sadjoše čak do današnje Albanije, Tesalije i do prave Grčke i Moreje, tako da su se oko god. 1000 Grci tužili, da im je skoro čitava istočna rimska država poslovenjena. Zapadne krajeve sta-

roga Ilirika, opustošene i obladane malo prije od Avara, zauzeše tečajem šestoga i u sedmom vieku medju 600–640 *zatatranski Slovjeni*, i to: krajeve alpinske *Slovenci*, krajeve posavske i dalmatinske *Hrvati*, a oviem na istoku i jugu krajeve na rieci Moravi, Drini i Neretvi *Srbi*. Oviem Slovjenom, premda su si veoma srodni bili, nepodje ipak za rukom, da se u toj novoj domovini udruže u jednu ili barem dvie državne cjeline; nego zapadni Jugoslovjeni, na ime Slovenci, postadoše u brzo plienom Niemaca, od kojih se tek jedva i s teškim naporom odbraniše Hrvati; istočni, na ime Bugari, utemeljiše doista mogućnu državu na poluotoku balkanskom, ali moradoše bez prestanka ratove voditi sa zavistnimi Grci; napokon Srbi razdrobljeni u malene dielove, neiskopaše se za dugo iz svoje slabosti. U poviesti južnih Slovjena sjaju doduše imena: Simeun bugarski, Petar Krešimir hrvatski, Stjepan Nemanja srbski, Ivan II. Asenj bugarski i Stjepan Dušan srbski – ali nijedan od ovieh vladalaca nedospje da bi sabio pod jedno žezlo barem veću čest južnih Slovjena, nego rastrgani na mnogo komada, poizgubiše redom skoro svi svoju samostalnost i slobodu, padši u vlast Niemaca, Talijana, Magjara, Grka i Turaka. Istom u najnovije doba okreće se njihovo stanje na bolje; rodila se misao jugoslovjenske uzajamnosti, koja za danas u knjizi živi, a za nedugo očitovat će se i u daljih sferah narodnoga života.

Zadatak je ove knjige, da pripovieda o duševnom životu naroda *hrvatskoga* i *srbskoga*, kako se je počamši od prvih vremena sve do danas poglavito u *književnosti* pokazivao, koja ako i nije jedina, ali je svakojako najznamenitija strana narodnje eksistencije. Ali kako se u jednoga čovjeka hoće mnogo priprave, dok uzvriedi pisati knjigu, tako se i čitavi narodi dugo pripravljaju do života književnoga; zato poviest književnosti negovori samo o pojedinih knjigah, već treba da uzme na um svekolike uvjete, o kojih visi razvitak, cvjetanje i propast književnosti, treba da iz cjelokupnoga života narodnjega crpe onaj plemeniti nagon duha ljudskoga, koji se očituje u radnji književnoj. I ova će knjiga tiem pravcem poći, koliko joj dopušta tiesni prostor djela, koje je ponajviše mladeži namienjeno, za tiem današnje stanje ove još posvem neobradjene nauke.

I. Ime i obseg naroda

Historijska je istina, uz koju pristaju svi učeni ljudi našega i drugieh naroda, da su Hrvati i Srbi od vieka dva najbliža i najsrodnija plemena jednoga te istoga naroda, ali da je razlikost nabožnoga i državnoga života tečajem viekova raskidala uda istoga tiela i brata bratu otudjila. Historija priznaje samo dva *narodna* imena; *hrvatsko* i *srbsko*, koja su iz prva za cielo jedina narodu poznata bila i u njegovim ustima živjela, dok se s rascjepkanosti političke neuvukoše pokrajinske rieči, uzajmljene od Dalmacije, Dubrovnika, Bosne, Slavonije i t. d., a domaći i tudji književnici uvedoše još obćenitija imena: slovinsko i ili ričko. Ipak trebaše više viekova, da se dodje do onolike smetnje, kolika vlada u knjigah prošloga vieka. Na priliku prije tri do četiri stotine godina življaše još ter i u Dubrovniku, premda je već odavna odružen bio od ostale Dalmacije i

politički tako prozvane Hrvatske, pravo narodno ime *hrvatsko*, uz koje zavlada, a do skora i mah preote ono drugo „učeno“ ime *slovinsko* (u latinskom prievodu: lingua *illyrica*). Upravo naopako u tako zvanoj provincijalnoj Hrvatskoj znadoše negda za svoje pravo narodno ime *„slovensko“*, kasnije pako zamieniše ga državnim „hrvatskim“.

K tolikoj pociepanosti državnoj pridruži se jošter i *vjera*, koja je kod sljedbenika istočne crkve uzko skopčana s *narodnosću*. Srbska patrijaršija u Peći (Ipek) i samosvojna crkva „srbska“ sačuvaše se vazda u spomeni naroda kao najveća svetinja, pokle je već odavna propala i državna i vjerska samostalnost; nesretnomu narodu bijaše ovo sveto ime još jedini štit i zaklon toli od islama koli od tudjega navaljivanja na njegovu narodnost.

Dok je ovako jedno ime (srbsko) i preko svojih narodnih granica zavladalo u značenju nabožnom za savkolik „narod pravoslavni“, pridržavahu sljedbenici zapadne crkve pod uplivom religioznoga kosmopolitisma ono, što je bliže očima i ušima, to su pokrajinski političko-geografski izrazi, kano ti: dubrovački, dalmatinski, bosanski, slavonski i t. d.; pače žalostno je ali će istina biti, što Hilferding o Bosni pripovieda, da se ondje katolici mjestimice i sami zovu *„latinima“*; n. pr. u gradu Jajcu odgovoriše mu na pitanje: „u nas neima nijednoga Srbina, mi smo svi Latini“. Teško tome, ko za tudjom pameti ide!

U sedmom vieku poslije Isukr. stanovaše narod hrvatski i srbski u ovih krajevih: na sjeverozapadu u današnjoj Dalmaciji i Hrvatskoj s dalm. hrv. otoci i Istrom do Labina i Raše; zatim činjaše granicu prema Slovencem Kupa po prilici do Metljike i Krka do Save, odavle do utoka Sutle, a odanle crta povučena prema Ptuju. Sa sjevera bješe granicom Drava, ispod koje se pruža današnja Slavonija, prema istoku do Dunava. Na istoku i jugu zaokružuju Bosnu, Srbiju s Metohijom, Hercegovinu i Crnu goru crta povučena od Biograda naporedo s Moravom, a protegnuta duž rieke Ibra i Mitrovice i odavle vijugajući se krivudasto nad jezero skadarsko i Bojanu. U taj se prostor naselise oba pomenuta plemena tako, da nad Savom i Vrbasom, zatim idući Neretvom k jugu do Dubrovnika, svuda što je k zapadu, posjedaše Hrvati, a što je od istih granica na jugu ili istoku, svuda posjedaše Srbi. Ovako u sedmom vieku, sliedeći ali ponešto i ispravljajući poviest cara Konstantina Porfirogenete. (Sr. Šafář. STAROŽ. II. č. IV. §. 32.; č. V. §. 34. RAČKI ODLOMCI 13–19.) Ispravak se tiče *južne* granice, koja je od rieke Cetine pomaknuta dalje na jug do ispod Dubrovnika; zašto su još u XV. vieku naši stari pjesnici, rodom Dubrovčani, pjevali narječjem *čakavskim*, a jezik zvali *hrvatskim*.

Usporedi li se ovomu naseljenju sedmoga vieka naš današnji položaj, to ćemo negledeći na seobu po Ugarskoj i Austriji, ove od prilike razlikosti pronaći: U Dalmaciji oblada hrvaština i onimi gradovi i otoci, koji se na početku kao rimski potomci nehtjedoše miešati s nadošlicami barbarskimi. Takova su mjesta: Dubrovnik, Spljet, Trogir, Zadar, Rab i Osor i još nekoji otoci. Dubrovnik bi pohrvaćen već u desetom vieku, nešto malo kasnije Spljet, Trogir i Zadar. Što neki misle, da su Dubrovčani već u XI. vieku upotrebljavali slovjen-

ski jezik, to se za cielo neima misliti na upotrebljavanje pismeno, već ustmeno u društvenom životu. Isto se tako raširi narodnost hrvatska po Istri na zapad i preko granica Konstantinovih, na ime preko Labina i Raše, tako da se sada smatra pravom granicom crta, povučena od čičkih gora niz dolinu, kojom teče Dragonja sve do Pirana i odavle na istok.

Na istoku i jugu pomenutih granica dogodiše se ove znatnije promjene. Zna se, da je župan Nemanja koncem XII. vieka raširio vlast srbsku u bugarske krajeve, gdje bjehu na jugu gradovi: Priština i Prizren, na istoku Niš i Pomoravlje. Tomu pridobiše njegovi nasljednici istočni kraj Morave do Timoka. Razlučiti valja doista političke osnove srbskih vladalaca, kojih očevidna nakana bješe, da šireći vlast svoju prema jugu združe priestol srbski s bizantskim – od snošenja narodnih te bi se lako prevario, tko bi pomislio, da je svuda dokle dopre državna vlast srbska, umah već i narodnost srbska zavladala. Toliko je ipak istine, da se je narodnost srbska pružila na zapadu do Negotina i Timoka, što je danas granicom kneževine srbske – ali skoro čitav kraj s onu stranu Morave do Dunava i Timoka, naseljen je narodom vlaškim. GLASN. SRB. SLOV. IX. 201. –; na jugu pako, kamo je srbska politika prenesla i priestol carstva (Prizren) i središte crkve (Peć) kuda su se dizale ponosite zadušbine kraljeva i careva srbskih – onuda življaše zbilja u XIII.–XV. vieku cviet naroda srbskoga, što nam najočitije svjedoči kobni prielaz od preko 40 hiljada familija srbskih u Austriju g. 1690., sa dosta malena prostora. Toga radi opustješe ovi krajevi sasvim te ih većinom posjedoše Arbanasi. Ipak se najnovija istraživanja učenih putnika (Hilferdinga, Lejeana, Hahna) o tih južnih granicah srbske narodnosti ni malo neslažu niti medju sobom niti sa starijim označenjem Šafářikovim.

Osim ovih promjena na granicah hrvatsko-srbske narodnosti spomena su vriedni neki nutrnji dogodjaji. Život našega naroda, premda je skroz mirovite naravi, bijaše ipak u razno doba silno uznemirivan; nigda gore nego li od XV. do XVIII. vieka, kada biesni Turci ne jedanput pregaziše čitavu našu domovinu, plieneći je i pustošeći, a velik njen diel skučiše upravo pod jaram svoga okrutnoga gospodstva, u kojem mnogo naše braće još i danas stenje. Tada nasta na čitavom jugu veliko komešanje; jadni narod naš po Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji, nemogav odoljeti tolikim biedam i nevoljam, poče se razbjegavati na sve krajeve, tražeći utočišta i nove domovine ponajprije medju braćom na zapadu i sjeveru: Evropa doziv je novu seobu naroda, a to nesretnoga naroda našega. Na uspomenu onieh burnih vremena govori se narodna poslovica: „Hercegovina sve zemlje naseli a sebe ne raseli.“ Posljedak toga narodnoga gibanja i seljenja bijaše taj, da se je malo ne čitavo lice naše domovine skroz izmienilo. Mnošto starosjedilaca hrvatskih ispod Kupe i Une preseli se što dalje na sjever medju Savu i Dravu, što izvan granica domovine po sjevero-zapadnoj Ugarskoj i po Austriji; njihova mjesta zauzeše za tiem bjegunci i uskoci srbski, naseljujući se po sjevernoj Dalmaciji, po današnjoj hrvatskoj krajini i primorju, u tako zvanom distriktu žumberačkom, u tadašnjoj gornjoj Slavoniji (današnjem provincijalu hrvatskom i tako zvanoj varaždinskoj krajini) oko Koprivnice, Križevaca i Ivanića, napokon po Slavoniji, osobito u distriktu požeškom

(negdašnjoj maloj Valachiji) i u Sriemu. Potanje pripoviedanje o teškoj sudbini hrvatsko-srbske emigracije XVI. i XVll. vieka nespada ovamo; dovoljno je priznati istinu, da je ovo golemo iseljivanje više štete nego li koristi donielo razvitku našega narodnoga života. One bo mnoge hiljade porodica hrvatskih, koje se naseliše po sjeverozapadnoj Ugarskoj (ima ih po mošonjskoj, šopronskoj, željeznoj i požunskoj županiji preko stotina sela, govore čakavski, te se dielomice još i danas zovu *bosanski* Hrvati) ili kojih sudbina otište čak u Austriju i Moravsku (bit će ih još i danas oko 8000 duša), odkinuti od svoje matere domovine te odasvud okruženi narodom tudjim (njemačkim i magjarskim) neće se za cielo nigda razviti do višega duševnoga života a da sačuvaju narodnost. Jednako se čuje tužba i za Srbe u južnoj Ugarskoj, da ginu i propadaju, gdje ih god sukobi Niemac ili Vlah (Rumunj). I zbilja njihov današnji broj po Bačkoj i Banatu i uzduž Dunava do Budima, računa ih se zajedno s Bunjevcima na 400 hiljada, strašno je malen prema onomu, koliko se iz historije zna da ih je razno doba prelazilo u Ugarsku. Na jednoj dakle strani nedobismo skoro ništa, a na drugoj izgubismo one krasne krajeve (staru Srbiju), koji su negdašnju Zetu, današnju Crnu Goru, spajali sa Srbijom. Isto su tako za uviek izgubljene za narodni život one tisuće Srba, koji se god. 1751.–1753. preseliše u južnu Rusku, te već do sada skoro posvem izmieniše svoju narodnost u rusku. To se isto dogodi i oniem Hrvatom, koji se koncem XV. (m. 1467.–1494.) vieka naseliše u Apuliji; do danas sačuvaše svoju narodnost samo dva sela; Acquaviva (Voda Živa) sa 1823 duše i San Felice Slavo sa 2208 duša. Lakše će se valjda održati srbske naseobe, što ih ima medju Arbanasi i Bugari, osobito oko ohridskoga jezera (Lejean). Napram ovomu dosta znatnomu gubitku naše narodnosti izvan granica stare domovine, pokazuje se u tome njezina velika životna snaga, što je doslije kadra bila progutati svaki zalogaj tudjega naroda, koji bi se ma gdjegod u nju utiskivao. Pravo je čudo, što je naš narod, podieljen medju toliko raznih gospodara, ipak narodnost svoju očuvao čistu kao čisto zlato; niti Niemac niti Talijan, niti Magjar niti Turčin nemogaše mu je narušiti. Pače i u gradovih (n. pr. u Dalmaciji, Hrvatskoj), ma koliko tudji bili (taljanski, njemački, turski), preotima ipak mah narodnost hrvatsko-srbska; pa zato nisu riedki primjeri, da se je čisto njemačkim porodicam, koje se prije pedeset, sto i više godina doseliše ovamo, još jedini trag sačuvao u tudjem prezimenu; a gdje gdje neima više ni toga.

Tko uvaži, što je sasvim u kratko rečeno o kolebanju našega naroda u XVI. i XVII. vieku, neće za cielo tražiti, da mu se potanko naznači, gdje i koje su danas baš Hrvati, gdje li i koje li Srbi; jer se je na mnogo mjesta bratska krv tako izmiešala, da je odieliti hrvatsko od srbskoga upravo onako nemoguće, kao što bi i suvišno bilo. Samo obćenito može se reći, da na istoku zajedničke domovine sjede Srbi, na zapadu Hrvati, ili da je u trojednoj kraljevini pretežna većina Hrvata, a u Bosni, Hercegovini, Crnoj gori i Srbiji još pretežnija većina Srba. Kako je današnje faktično stanje hrvatsko-srbske narodnosti, priznati nam je, da postoji neki dualizam, koji sve to blaži biva, ali se on neosniva toliko na narodnosti, po kojoj se niti nebi da nije što drugo nikakva razlikost osjećala,

koliko na oba, s vana religijom i kulturom dobavljena faktora, a to su „zakon“ (vjera) i pismo. Duh napredka i prosvjete izravnat će prije ol poslije i te hrape te porušiti onaj posljednji prieboj, koji dieli brata od brata.

U svakoga povećega naroda ima narječja, kojimi se pojedini krajevi izmedju sebe razlikuju. Bilo bi dakle veće čudo, da ih baš u nas neima nego li što ih ima, i to više na zapadu nego li na istoku. Naročito valja spomenuti, da se sjevero-zapadni kraj Hrvata – to je tako zvani hrvatski provincijal – od svega ostaloga hrvatskoga i srbskoga naroda narječjem svojim u toliko razlikuje, da sudeći po današnjih zakonih jezične srodnosti ovo niti nije čisto hrvatsko ili srbsko narječje (štokavsko ili čakavsko), već je znamenito pomiešano sa zapadnom slovenštinom, ili pravije: to je slovenština, koja zanosi na hrvatsku. Zato i kazaše prije dva-tri vieka ovdašnji književnici (Pergošić Vramec, Petretić, Habdelić) da pišu jezikom *slovenskim*. Počem historija ništa o tom nezna, da bi igda kasnije slovenština toliko natrunila bila narječje hrvatsko, te bi iz one mješavine izašlo današnje kajkavsko-hrvatsko narječje, a svi razlozi jezični slute na nekakov proces miešanja, gdje bješe slovenština pretežnija od hrvaštine, to je sva prilika, da su u nejasnih viestih Konstantinovih, koje pokazuju kako nije ni sam o tom upućen bio, sakrivene velike tajne etnografske o narodnih odnošajih izmedju Slovenaca i Hrvata sedmoga vieka. Pomenuta lakonička viest cara Konstantina govori ovako: Od Hrvata, koji dodjoše u Dalmaciju, odruži se neki diel te zauze Ilirik i Panoniju; i oni imadjahu takodjer svoga velikoga župana, koji je k velikomu županu hrvatske zemlje samo radi prijateljstva poslanike (s darovi) odpravljao (gl. 30).

Po onomu, kako danas dohvatamo ugled, veličinu i važnost plemena *slovenskoga*, koje se po ravninah panonskih prema današnjoj Sloveniji pružilo a na istoku čak srodnoga se bugarsko-slovenskoga naroda dodirnulo, nečini se nemoguće, da je tako zvana hrvatska kajkavština otuda postala, što su se Hrvati provaljujući na jug, u tih gornjih stranah nove domovine, t. j. med ju Dravom i Savom, izmiešali sa našastimi već onuda prednjaci poriekla slovenskoga. Naprotiv nije istini podobno, što Konstantin pripovieda, da bi se istom iz Dalmacije čest Hrvata natrag put sjevera krenula, odakle upravo bjehu došli; ta dolazak Hrvata i Srba na jug nije posljedak prijateljskih poziva niti diplomatskih dogovora, već silovito navaljivanje napadača, koji su morali boreći se i krv proljevajući svaku stopu zemlje hrabrošću izvojevati. Ćini se i to, da su se Hrvati prije na državnu uredili u sjevernoj Hrvatskoj (medju Dravom i Savom), nego li u južnoj (u Dalmaciji i primorju).

Medju ovake Slovence, koji su od početka naše historije hrvatsku sudbinu dielili, dapače kod mnogih zgoda upravo prednjačili čitavomu hrvatskomu narodu, spadaju današnji stanovnici županije varaždinske, zagrebačke, od prilike do Kupe, i križevačke s polovicom varaždinske krajine, napokon Medjumurje i u Ugarskoj nekoji krajevi duž Drave. Točnije granice kajkavštine napram štokavštini (na zapadu) i čakavštini (na jugu) idu ovako: mislimo si crtu povučenu od Drave kod Pitomače nad Viroviticu uz Belovar i Cirkvenu, kraj Kapele do Lupoglave; odatle idući uz Ivanić Moslavinom do sela Lonje i Jasenovca na

Savi, zatim Savom do Petrinje i Kupom do Karlovca; odatle k sjevero-zapadu preko Draganića, Krašića, Jastrebarskoga, dok okruživ Žumberak prelazi kod Drage u Kranjsku.

II. Broj naroda

U pomenutih granicah živi danas narod hrvatsko-srbski; ali je teško naznačiti, pa makar samo od prilike bilo, koliko duša ima. Brojevi pojedinih učenih ljudi na toliko se razlikuju, osobito kod onieh zemalja, koje su pod turskim gospodstvom, da rieči jednoga potresaju vjerom drugoga i tako su svi skupa sumnjivi. Istinu toga najbolje će osvietliti sami brojevi, navedeni po Šafáriku (SLOVANSKÝ NÁRODOPIS), Czörnigu (ETHNOGRAPHIE DER ÖSTERR. MONARCHIE, 1855–1857. i STATISTISCHES HANDBÜCHLEIN, 1861), Lejeanu (ETHNOGRAPHIE DE LA TURGUIE D'EUROPE, 1861), Hilferdingu (BOSNA, HERCEGOVINA I STARAJA SERBIJA, Petrogr. 1859), Hahnu (REISE VON BELGRAD NACH SALONIK, 1861) i drugih kojekakvih što privatnih što službenih izvještajih.

U austrijanskih zemljah stoje brojevi ovako:

	Po Šafáriku	Po Czörnigu Hdb.
U Ugarskoj (Bačka, Banat i ostale županije na jugo-istoku)	532.000	397.954
Medjumurje i ostale zapadne županije	145.000	120.092
U Hrvatskoj, Slavoniji i Vojn. Krajini	2,023.000	865.377
U Primorju (Istra, otoci, a za onda još i kotar riečki	254.000	134.891
U Austriji dolnjoj		6.871
U Moravskoj		1.000
U Kranjskoj	40.000	16.260
U Dalmaciji	391.000	359.310
U Vojsci		57.000
Ukupno	3,385.000	2,778.111

Nego većina ovieh brojeva može se danas novijimi, po svoj prilici i točnijimi, zamieniti; na ime za Hrvatsku i Slavoniju, u njezinom današnjem obsegu, stavlja prof. Matković 920.000, statistička komisija pače 935.175; mi ćemo odbivši ono što je prieko na tudjince, poprimiti broj od 900.000. Za Dalmaciju smije se broj hrvatskoga naroda za cielo računati na 400.000. U vojničkoj krajini, bez petrovaradinske regimente, ima po Matkoviću 711.480. U „blagoveštenskom" saboru od g. 1861. računano je, da ima hrvatsko-srbskoga naroda po Bačkoj, Banatu, Sriemu i dotičnoj vojn. krajini oko 584.777, a kad se od toga odbije županija sriemska, koja je već gori uračunana, ostaje 480.992; ali kada se opet uzme na um, da ima srbskih naseobina i preko granica onoga zemljišta, koje je srbski sabor g. 1861. predlagao za novu srbsku vojvodinu, na ime duž Dunava čak do Budima, to se može os jeci okrugli broj od 500.000. Ovamo još nijesu uračunani oni kajkavski i čakavski Hrvati, što stanuju po jugo-zapadnoj Ugarskoj i u Medjumurju: Šafářik uze, da ih ima do 145.000. Napokon po knjizi

„Vojvodstvo kranjsko“ ima u Kranjskoj 56.000 Hrvata, ako se tako zvani „bieli Kranjci“ ovamo pribroje. Po tome stoje novi brojevi ovako:

Hrvata i Srba ima u austrijskih zemljah:

U južno-istočnoj Ugarskoj	500.000
U južno-zapadnoj Ugarskoj	145.000
U Hrvatskoj i Slavoniji	900.000
U hrv. slav. vojn. krajini (bez petrovarad. reg.)	711.480
U Dalmaciji	400.000
U Primorju	134.891
U Kranjskoj	56.000
U dolnjoj Austriji	6.870
U Moravskoj	1.000
U austrijskoj vojsci	57.000
Skupa	2,912.241

U tom su broju sadržani po narječju štokavci, čakavci i kajkavci. Vriedno bi bilo, ali jošter nije izračunano, koliko kojih napose ima. Lakše je naznačiti broj kajkavaca, nego li čakavaca. Onieh ima u tri hrvatske županije: 466.648, u dvie pukovine (križevačkoj i gjurgjevačkoj): 148.668, u Medjumurju: 55.413 – skupa 670.729. Ovamo valja pribrojiti još do 50.000 od onieh 145.000, što sjede po zapadnih županijah ugarskih, jer ono drugo su čakavci; za tiem 40.000 bielih Kranjaca. Svih dakle kajkavskih Hrvata ima oko: 760.729. Šafárik uze, da ih ima 801.000, koje on prozva Hrvatima, ali je tada krivo pribrojio i one Hrvate, koji stanuju po željeznoj, šopronskoj, mošonjskoj i rabskoj županiji te govore čistim narječjem čakavskim.

Broj Hrvata i Srba u dvie slobodne države, Srbiji i Crnoj gori, izračunan je službenim brojenjem; u Srbiji na 1,108.568; u Crnoj gori god. 1863. na 196.238 duša. Po tome ima u obje države zajedno oko 1,300.000.

Jako je teško saznati pravi broj stanovnika u Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji. Šafárik uze, da ima svieh skupa 1,552.000. Napose računaju Bosnu na 900.000, a Hercegovinu na 250.000 duša. Po službenom turskom izvješću za god. 1865. bješe u pet sandžaka bosanskih muških glava *pravoslavne* vjere 262.114, *katoličke* vjere: 125.839, *muhamedovske* vjere: 187.657 – ukupno 575.610. Ako se uzme, da ima ženskih toliko, koliko i muških, to čini svekoliko stanovničtvo 1,151.220 duša. Kada se od ovoga broja i odbije makar 150.000 na tudje narodnosti, na ime na prave Turke Osmanlije, ipak će još ostati preko jednoga milijuna pravih Hrvata i Srba. U jednome dielu Stare Srbije, sandžaku novopazarskom, koji sada pod Bosnu spada, ima po istom izvješću 48.000 muških glava pravoslavne vjere, dakle svega 96.000 duša; a 33.389 muških glava muhamedovske vjere, t. j. 66.778 duša; nego ovieh muhamedovaca Stare Srbije nećemo pribrojit našemu narodu, jer su to za cielo Šćipetari. Ostaje dakle u sandžaku novopazarskom pravih Srba samo 96.000 ili najviše 100.000. Napokon u Hercegovini, sandžaku mostarskom, naznačuje pomenuto službeno izvješće 77.755 muških glava pravoslavne vjere, t. j. 155.510 duša, a 22.154 muških glava muhamedovske vjere, t. j. 44.308 duša, ukupno 199.818 duša, ili

okruglim brojem dvie sto hiljada. Broj katolika nije naznačen, ali će ih biti oko 500.000. Osjekom dakle ima u šest sandžaka Bosne i Stare Srbije i u Hercegovini: jedan milijun i 350.000 našega naroda. Nego pošto je u tom političkom uredjenju veći dio Stare Srbije izostavljen, na ime sva okolica izmedju Peći, Bielopolja, Prištine, Prizrena i Djakovice, to se mora pomenutomu broju turskoga izvješća pribrojiti još kojekakvih 150 do 200 hiljada (Jukić kaže preko 160 hiljada). Najnovija dakle izvješća prilično potvrdjuju onaj broj, koji je već Šafárik naznačio, na ime da ima u Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji u svemu jedan milijun i 550.000 hrvatsko-srbskoga naroda.

Izvan Austrije ima dakle na slovjenskom jugu Hrvata i Srba:

U Srbiji	1,100.000
U Crnoj Gori	200.000
U turskih zemljah (Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji)	1,550.000
Skupa	2,850.000

Kada se taj broj sastavi s brojem našega naroda u Austriji, vidi se, da ima svieh Hrvata i Srba na slovjenskom jugu po prilici: 5,762.241.

Već je napried rečeno, da razlikost vjerska silno zahvata život našega naroda; jer je u nas za sada još kako nigdje skopčana sa zakonom i kultura, koja je drugačija kod katolika a drugačija kod pravoslavnih, i još drugačija, t. j. nikakva, kod muhamedovaca. S toga je važno znati, kako su Hrvati i Srbi medju ova tri zakona danas razmjereni. U doli stavljenom priegledu pribrojeni su grčki katolici rimskim, a maleni broj inovjerskih kršćanskih sljedbenika izostavljen je sa sviem.

U austrijanskih zemljah ima:

Zemlja	Hrvata i Srba	Katolika	Pravoslavnih	Muhamedovaca
Južno-istočna Ugarska	500.000	48.138	451.862	
Južno-zapadna Ugarska	145.000	145.000	–	
Hrvatska i Slavonija	900.000	767.477	132.523	
Hrv. slav. krajina	711.480	402.329	309.151	
Dalmacija	400.000	322.856	77.144	–
Primorje (Istra i otoci)	134.891	134.659	232	
Kranjska	56.000	55.400	600	
Dolnja Austrija	6.870	6.870	–	
Moravska	1.000	1.000	–	
Austrijanska vojska	57.000	34.000	23.000	
Svieh skupa	2,912.241	1,917.729	994.512	

U Srbiji i Crnoj Gori sami su pravoslavni. U Bosni, kako je danas razredjena, bilo bi po službenom izvješću turskom: 251.678 katolika, 524.228 pravoslavnih, 375.314 muhamedovaca. U Hercegovini, to će reći u sandžaku mostarskom: 50.000 katolika (u služb. turskom izvješću izostavljeno), 155.510 pravoslavnih, 44.308 muhamedovaca. U Staroj Srbiji, u sandžaku novopazarskom, ima po izvješću turskom: 96.000 pravoslavnih i 66.778 muhamedovaca, koji

nisu srbske narodnosti; katolici se nespominju. Od ostalih 150–200 hiljada, što stanuju po Arbanaskoj (negdašnjoj pravoj Staroj Srbiji) može se uzeti, po Jukiću, da ima 10–20 hiljada katolika, ono drugo su što pravoslavni što muhamedovci.

Osjekom ima dakle u Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji oko 300 hiljada katolika, 900 hiljada pravoslavnih i preko 400 hiljada muhamedovaca. Po tome bilo bi svieh skupa:

Gdje	Koliko katolika	Koliko pravoslavnih	Koliko muhamedovaca
U austrijanskih zemljah	1,917.729	994.512	
U Srbiji	–	1,100.000	–
U Crnoj Gori	–	200.000	
U Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji	300.000	900.000	400.000
Svieh skupa	2,217.729	3,194.512	400.000

Hrvati i Srbi stanuju u kompaktnoj massi, čisti, u trojednoj kraljevini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji (95604 m.), u kneževini Srbiji (998 m.), u Bosni i Hercegovini (1.115 m.), i u Crnoj Gori (78 m.), dakle na zemljištnom prostoru od 3.14704 milja. U zadruzi s drugiem narodnostima ali u većem broju stanuju u Istri (85 m.) uz malen broj Talijana, onda u Staroj Srbiji, t. j. u pećskoj, djakovičkoj, prizrenskoj, prištinskoj i vučitrnskoj, ponešto i u skadarskoj, leškoj i barskoj nahiji sadanje Arbanaske (375 m.), gdje živu sa Šćipetari, onda u južno-istočnoj Ugarskoj, imenito u tamošnjoj krajini (190 m.), u bačbodrožkoj i torontalskoj (119 m.) županiji, gdje stanuju ispremiešani sa Rumunji, Niemci i Magjari. Može se dakle uzeti: da Hrvati i Srbi zauzimlju u južnoistočnoj Europi prostor od najmanje 3.500 m. Nu već onaj prostor, na kojem Hrvati i Srbi stanuju čisti, mnogo je veći od same kraljevine Engleske (2.749 m.), a tolik je kolika je južna i srednja Italija (3.189 m.); pa ipak, dok na našem prostoru živi jedva do 4,700.000 duša našega naroda, u Engleskoj stanuje 20,205.000, u južnoj i srednjoj Italiji preko 15,000.000 duša; dok u pomenutih zemljah dolazi na 1 milju jedva 1.493 našega naroda, na istom prostoru u Engleskoj stanuje preko 5.000 duša, nekmo li n. pr. u Belgiji sa 8.814 i Saskoj sa 8.186 duša na 1 milji.

Ovo je spomena vriedno zato, da se vidi, kolik je još prostor ostavljen razvitku našega naroda u njegovoj današnjoj domovini, koliko li će on za cielo napredovati, kad se uklone sve zapreke, koje mu se dan današnji odasvuda na put stavljaju.

Pošto smo izrekli, kojega naroda duševnu radinost smatramo zadatkom ovoga djela; po što smo izračunali po prilici i broj toga naroda: ostaje da kažemo, kako naumismo u ovoj knjizi podieliti historiju hrvatskosrbske književnosti.

Samo se kaže, da se naš književni život dieli u *tri dobe*.

Prvo, t. j. *staro doba*, koje bi se moglo takodjer prozvati crkveno ili svešteno doba, proteže se od početka naše historije do u oči prieporoda znanosti i

umjetnosti u Italiji; ili s obzirom na naše okolnosti, do konca četrnaestoga vieka. Tko bi se na političke dogodjaje obazreo, mogao bi reći drugiem riečima: do propasti carstva srbskoga.

Drugo, t. j. *srednje doba*, koje bi se moglo zvati takodjer dalmatinsko-dubrovačko, proteže se od petnaestoga vieka – to je humanizam dalmatinski i početak hrvatskoga pjesničtva u Dalmaciji – do preko polovice osamnaestoga vieka, kada iznemože snaga dubrovačka te si književnost traži nova pristaništa po Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj.

Treće, t. j. *novo doba*, ishodi od poroda narodne književnosti kod austrijanskih Srbalja u drugoj polovici osamnaestoga vieka, prikuplja suvremenu kao i predjašnju radnju književnika kajkavskih, iz koje izniče nova ilirska književnost u Zagrebu, svraća pogled na pjesničtvo narodno, i napokon nastavlja novu književnost sve do danas.

Jagić 1866. Jagić, Vatroslav. STARO DOBA OD SEDMOGA DO KONCA ČETRNAESTOGA VIEKA. – In: Ježić, Slavko (prir.). *Članci iz KNJIŽEVNIKA*. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*. – Zagreb. – S. 207–218.

Ivan Broz
[1852–1893]

Filološke sitnice i pabirci

[1886]

IV.

U 16. broju VIENCA od g. 1885. str. 255. dokazuje g. T. M. da ne valja pisati *lahak*, *lahka*, *lahko*. I ne valja. G. T. M. i opet ne zadovoljivši se dokazima što mu pružaju štokavci, a osobito Dubrovčani, traži dokaze, kojima, bojimo se, nije dokazao što je htio dokazati.

G. T. M. pokazuje kako je prema *льгъкъ* postalo *lak*. Pokazavši to, misli daje dokazao a u istinu nije dokazao da ne valja što neki pišu n. pr. *lahko*, već je dokazao da je dobro što pišemo i govorimo *laka*, *lako* i prema tomu *lak*.

Ali, kaže g. T. M., „tko piše *laka*, *lahko* morao bi, ako hoće u zlu biti konsekventan, pisati *lahkši*, *oblahkšati*. G. T. M. valja da misli, da je *lakši*, postalo prema osnovi **льгък** – a mi bismo rekli daje postalo prema osnovi **льгъ** –, **lag** –, *lagši*, *lakši*.[1]

„Čudno mi je, što se pred odlaknuti i odlanuti nalazi u štokavaca i odlahnuti, dakle sa **h**. Da nije **h** u tu riječ dospjelo poradi sličnosti u izgovoru i značenju s riječju odahnuti?“

Mi se ne čudimo što imade u štokavaca i odlahnuti, niti mislimo da je **h** u tu riječ dospjelo poradi sličnosti u izgovoru i značenju s riječju odahnuti, dok znademo da imade riječ *slahak*, *slahka*, *slahko*, koja glasi u komparativu *slaglji*, i, po mišljenju g. T. M. može biti slabo konsekventno, *slakši*.

Metod što ga upotrebljava g. T. M. u jednu je ruku nekako neobičan a u drugu prilično lak. Iz dvije tri činjenice izvodi on, što mu se u prvi čas čini najudesnije, a ne obzire se na druge činjenice koje bi mogle ili uništiti ili daj budi oslabiti dokaznu silu njegovima dokazima, ili ako se i obazre, a on se ne žaca i preko poznatih činjenica prijeći, što no vele, na dnevni red. Evo primjera. Nema sumnje da valja pisati *venuti* a ne *vehnuti*. Ali u naših starih Dubrovčana, koji su znali kad treba da se piše **h**, naći ćemo i *vehnuti*. To slabo smeta g. T. M: „u toj riječi **h** nije po etimologiji opravdano“ (VIENAC g. 1885., br. 14, str. 122.) Lako je reći, ali je teško dokazati. Biće jamačno po etimologiji opravdano ono staro hrvatsko *vehnuti*, dok poznaje tu rieč s glasom **h** još i jezik slovenski i jezik bugarski i jezik maloruski. Drugo je da što pitanje, kako da objasnimo tu pojavu. Zar smijemo odatle, što ne možemo koje pojave u jeziku da objasnimo,

[1] To vrijedi od prilike i za mekši (VIENAC 1. c.) koje je glasilo u jeziku hrvatskom starijega doba i *mehši*. (Nap. I.B.)

izvoditi da nije opravdana? I tako je valja da opravdano staro hrvatsko *vehnuti*, a opravdano je i današnje *venuti*: mi treba da se držimo ovoga potonjega, mlađega.

Tako je opravdano i *lahak*, *lahka* i *lak*, *laka*: ovo potonje govore svi štokavci, i oni koji poznaju glas **h**, dok ono prvo govore samo u izvedenoj riječi *slahak*, *slahka*, *slahko* u značenju ʻjevtin', ʻcijene'. Za to treba i mi da pišemo samo *lak*, *lako* a ne *lahak*, *lahko*, a opet samo *slahak*, *slahko* (ali *slakši*) a ne *slak*, *slako*.

Takih pojava ima mnogo u jeziku. Od riječi n. pr. *bijelac* može glasiti gen. jedn. *bijelca* i *bioca*: jedno je i drugo sa svim opravdano. Pa ipak nije pušteno na volju, da upotrebljavamo kako nam se kad svidi, hoćeš *bijelca* ili *bioca*, jer onaj prvi oblik ima riječ *bijelac* kad znači što i njemačko ʻder Schimmel' a ovaj potonji kad znači što i njemačko ʻdas Eiweiss'. Tako i riječ *plȕg* imade u množ. *plȕzi* i *plȕgovi*: jedno je i drugo sa svim opravdano, pa ipak ono prvo smjećemo upotrebljavati samo u značenju: ʻdan oranja', ʻJuchart', ʻjugerum', a ovo potonje u značenju: ʻder Pflug', ʻaratrum'. Do zgode svratićemo se i na take pojave.

Broz 1886: Broz, Ivan. FILOLOŠKE SITNICE I PABIRCI. Prikupio i pogovor napisao Marko Samardžija. – Zagreb, 2000: Pergamena. – S. 12–14.

Tomo Maretić
[1854–1938]

Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika

[1899]

Pravopis

34. a) Riječi se mogu pisati fonetički (t. j. onako, kako se doista izgovaraju, na pr. *slȁtko)* ili etimologički (t. j. kako donosi njihovo postanje ili srodnost s drugijem riječma, na pr. *slȁdko*, pored: *slȁdak*). Jedan i drugi način pisanja riječi ima svoje dobre i svoje rđave strane: fonetički je pravopis dobar s toga, što se slaže s izgovorom te ga je narodu lako naučiti, – treba samo znati slova pa pisati, kako čovjek govori; a rđav je ovaj način s toga, što on može gdjekoje riječi tako otrcati, da nije svakome lako pogoditi, što znače. Etimologički je opet način u tome dobar, što ne raskida svezu među srodnijem riječma i oblicima, te čitatelj lako razabira značenje; a rđav je u tome, što ne odgovara izgovoru te čovjeku treba odjelito učiti izgovor, a odjelito pravopis. Loše strane jednoga i drugog načina izbijaju osobito očevidno onda, kad je pretjeran, kako je na pr. staroindijski pravopis u fonetici pretjeran, a engleski i francuski u svojoj etimologiji.

b) Današnju fonetiku hrvatskih i srpskih pisaca osnovao je Vuk. Ona nije pretjerana, jer pišući njome ne mijenjaju se riječi tako, da ih čovjek ne bi mogao lako razabirati. Njoj su odmjerene granice, u kojima se kreće: ona bilježi samo one promjene glasova, koje nastaju u riječima, a ne m e đ u riječima. Držeći se Vukova pravopisa pišemo na pr. *slȁtko*, *zàdužbina* mjesto etimologičkoga *slȁdko*, *zàdušbina*; ali bez promjene ostavljamo na pr. *prèd kućōm*, *jùnāk bi*, premda se to izgovara *prètkućōm*, *jùnāgbi.* U prvom slučaju fonetička promjena ostaje u granicama iste riječi, a u drugome ona izlazi iz tijeh granica. O to svoje načelo Vuk se vrlo rijetko ogrješivao; najznatniji mu je prestupak, što je pisao na pr. *govòriću*, *kupòvaćeš*, *plèšćemo* i t. d. Budući da se po samome Vukovu načelu enklitike rastavljaju od riječi, s kojima ih akcent veže, te se piše na pr. *govòrio sam*, *kȕpovao si*, *rèci mi* i t. d., za to i one oblike budućega vremena treba pisati: *govòrit ću*, *kupòvat ćeš*, *plèst ćemo.* Po fonetičkom pravopisu nije dobro *žéđća*, kako Vuk piše u RJEČNIKU i u PJESMAMA I. 153., 198., II. 51., III. 187., već treba *žéćca*, jer **đ** kao zvučni suglasnik ispred bezvučnoga **c** treba da prijeđe u onaj bezvučni, koji s njime par sačinjava, a to je **ć**. U PISMIMA 24, 27. piše Vuk *ustmeno* mjesto *usmeno*; u RJEČN. (1852.) kod Мљет piše *svjedočbu* mjesto *svjedodžbu*; ali to su sitnice, kojih gotovo nije vrijedno ni spominjati.

35. Budući da se glasovi našega jezika od najstarijih vremena pa do danas nijesu u tolikoj mjeri promijenili, da bi u njemu bilo mnogo riječi, koje bi, pišući ih fonetički, bile nejasne, za to je fonetički pravopis za nas zgodniji, jer se on mnogo bolje podudara s onim vrhovnim načelom savršena pravopisa, koje je spomenuto u §. 17. b: Kad se piše *slàtko,* tu između **a** i **k** imamo isti glas, koji je u *krátko,* pa kad je isti glas, treba da je i isto slovo; tako isto valja pisati *zàdužbina*, jer je tu između **u** i **b** isti glas, koji je u: *slùžba*, što svi pišu sa **ž**. U savršenoj azbuci ne smije se ništa pisati, što se ne izgovara, jer drukčije u riječi ima više slova nego glasova, a to je protivno načelu: svaki glas – jedno slovo i : svako slovo – jedan glas. Za to držeći se fonetike pišemo *ràdosna*, a ne *ràdostna*, jer se tu **t** ne izgovara. Tko ima dobro uho i tko ne će da čuje ono, što bi on htio, nego kako doista jest, taj ni malo ne sumnja o tome, da narod govori: *slàtko*, *zàdužbina*, *ràdosna.* Može se, istina, ako se hoće, izgovoriti i *slàdko*, *zàdušbina*, *ràdostna*, ali je ovo teže, nego li je ono prvo, a ljudi i narodi po prirodi svojoj teže u izgovaranju riječi za što većom lakoćom, za onijem, što govornim njihovim organima što manje muke zadaje. Kad izgovaramo *slàtko*, *zàdužbina*, tu je prekid među suglasnicima vrlo malen, samo tolik, koliko je vremena nužno, dok govorni organi iz namještaja za jedan suglasnik prijeđu u namještaj za drugi, a za izgovor *slàdko*, *zàdušbina* potreban je dulji prekid, jer treba vremena ne samo za promjenu namještaja govornijeh organa, već i vremena, dok glasne žice iz trepetanja prijeđu u mirovanje (kako je u: *slàdko*) ili iz mirovanja u trepetanje (kako je u: *zàdušbina*); u *slàtko*, *zàdušbina* ovoga vremena ne treba ni malo, jer su u prvoj riječi oba suglasnika bezvučna, u drugoj oba zvučna (vidi o trepetanju i mirovanju glasnijeh žica u §. 27). Ljudma nije mio ovaj dulji prekid, jer tako riječi gube onu cjelinu, koja im po smislu i po gramatici pripada, za to vole govoriti **-tk-**, **-žb-** nego **-dk-**, **-šb-**; tako isto vole *ràdosna* nego *ràdostna* jer je u **-sn-** manje prekida nego u **-stn-**[1]). Između svršetka jedne i početka druge riječi, ljudi i u brzu govoru čine rado neki prekid, i to poradi odmora i poradi jasnijega smisla; za to i govore na pr. *vòjnīk*, *bòlujē* ne mijenjajući **k** u **g**; ako li je govor u kakvom afektu vrlo brz, izgovara se: *vòjnīgbòlujē.* Iz svega se ovoga vidi, da oni, koji naš jezik pišu fonetički, pišu, kako se doista izgovara, a ne kako se može izgovarati.

Maretić 1899: Maretić, Tomo. GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. – Zagreb: L. Hartmana. – S. 29–31.

[1] Što suglasnik **v** kao zvučan ne prelazi u bezvučan (t. j. u **f**) ispred bezvučnijeh suglasnika, niti se bezvučni pred njime pretvaraju u zvučne (na pr. *óvca*, *kòlijevka*, *svêt*, *kvâs*), to će biti osnovano na tome, što on po svojoj fiziologičkoj naravi stoji blizu samoglasu **u**, kao što **j** blizu stoji samoglasu **i** (v. §. 25), a samoglasi se združuju sa suglasnicima i zvučnima i bezvučnima.

XX. stoljeće

20. Jahrhundert

Josip Smodlaka
[1869–1956]

Anketa o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti

[1914]

Na vaše pitanje, „koje narečje treba da postane opšte u srpskohrvatskoj književnosti“, ponavljam što sam kazao lane u anketi VEDE: istočno i nikakovo drugo.

Razlozi koje je u prilog istočnom narečju izneo G. J. Skerlić u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU, moraju da pridobiju svakoga nepristrasnog čoveka, kojemu je do našeg književnog i. kulturnog ujedinjenja. Bilo bi dobro da se izvrsna radnja G. Skerlića posebno odštampa latinicom, i što više raširi u našim zapadnim krajevima.

Koliko ja mogu suditi, ovamo u nas na zapadu ima mnogo manje protivnosti istočnom narečju no što se obično misli.

To osobito vredi za onaj deo našega naroda, kojemu je zapadno narečje materinski govor. Mi ikavci – kad se, za volju narodnom jedinstvu, moramo odreći svojega narečja u književnosti – nemamo baš nikakva razloga da dademo prednost ijekavštini, koja je manje raširena, manje zgodna a za nas i mnogo teža od ekavštine, zbog zamršenosti ortografskih pravila.

U sporu između pristaša južnoga i istočnoga narečja obično se puštaju s vida ikavci, kao da je južni govor posve obladao celim našim zapadom. A u istinu nije tako. Premda južno narečje već pola veka vlada u našim školama, u uredima i u novinstvu, ono ipak nije moglo da se posve udomi među nama. Ne samo što sve seljaštvo zapadnoga narečja govori i danas ikavštinom, već i veliki deo građana-ikavaca upotrebljava u kući i u društvu zapadno narečje. Što se u ovim našim stranama štampa za puk, to je još uvek najvećim delom pisano ikavštinom, a do nazad malo godina izlazile su u Dalmaciji i novine u zapadnom narečju, kao što se još štampaju u naših najbližih rođaka, u bačkih Bunjevaca.

Ovo ističem da se svak uveri kako među nama ikavcima napuštanje ijekavštine neće ni iz daleka pobuditi onoga negodovanja što će se isprva verovatno poroditi u naših ijekavskih suseda, osobito u Dubrovniku i u Hercegovini.

Indiferentno raspoloženje ikavaca prema južnom govoru doprineće možda najviše konačnoj pobedi istočnog narečja. Jer, kad se odvoje ikavci – kojih je od Visa do Subotice i od Gospića do Sarajeva najmanje dva miliona ljudi – ne ostaju, napram sedam miliona Srba, Hrvata i Slovenaca ekavskoga govora, ni puna tri miliona ijekavaca južnoga narečja.

Ekavski govor nije ni tako tuđ ikavcima, kako neki misle. Ne samo što se na severo zapadu i u Slavoniji ekavština meša s ikavštinom, već i mnogo dalje k jugu sačuvali su se tragovi ekavske starine. Spominjem, na pamet, reči *venac*, *sesti*, *seno*, koje su se u tom obliku do danas sačuvale u splitskom pučkom govoru, u srcu ikavštine.

Za naš stariji naraštaj, to jest za ljude od 40 i više godina, koji su se u detinjstvu učili u školama latinicom pisati „**e** s kvakom" (**ě** = ćiril. **ѣ**), uvođenje ekavštine u književni jezik bilo bi više neke vrsti povratak na staro, nego li novotarija.

Zanimljivo je da je i posle izgona slova **e** iz naših škola bilo u Dalmaciji ljudi, rođenih ikavaca, koji ostadoše verni ekavštini, ne htijući da se priklone južnom narečju. Tako učeni franjevac Puretić i njegovi učenici (većinom rimokatolički sveštenici) upotrebljavahu u pismu na mestu staroslovenskoga **ѣ** slovo **e** s tačkom ozgora (**ė**). Ovim se pravopisom još služi gdekoji stariji čovek u Srednjem Primorju, a istom ortografijom je i natpis na spomeniku „pesniku naroda slovenskoga" Andriji Kačiću Miošiću, u Makarskoj.

Za raspoloženje ikavaca, u pitanju zajedničkoga književnog jezika zaista je karakterističan najnoviji jedan zaključak općine grada Splita. Na poziv državne vlasti splitsko općinsko zastupstvo imalo je da utvrdi zvanični naziv gradu, t. j. da reši, imali se pisati *Spljet*, kako su dosad pisali državni organi i škole prema pravilima južnoga narečja, ili *Split*, kako domaći zovu svoj grad i kako ga je općina uvek pisala. Općinsko veće jednoglasno je zaključilo da se ima zvati i pisati *Split*, a ne *Spljet*, s interesantnom motivacijom, u kojoj se veli da u našem narodu još nije konačno rešeno pitanje jednog književnog jezika, pa da zato nema razloga da se domaće ime *Split* menja prema pravilima drugog jednog narečja, južnoga, koje nije opće priznato kao književno.

Uvođenju istočnoga narečja kao književnoga ima i biće, bez sumnje, protivnika i u nas. Ali protivnosti nisu toliko osnovane na stvarnim razlozima, koliko su političke prirode.

Hrvatski separatisti, koji hoće da održe umetni zid između dva dela našega jednog naroda, protivni su „srpskoj" ekavštini, ne što bi voleli ijekavštinu, već što je smatraju specifično „hrvatskim" jezikom. Koliko je neosnovano to njihovo shvatanje, najbolje dokazuju ove cifre: između tri miliona članova našega naroda, koji sebe nazivaju *Hrvatima* ili svoj jezik *hrvatskim*, ima jedva 100.000 ljudi t. j. samo $^{1}/_{30}$ njih koji govore južnim narečjem (ijekavski), dok ekavaca Hrvata, kajkavaca i čakavaca, ima barem deset puta više od toga. Prema tome je ekavština mnogo više „hrvatska" od ijekavštine, a ako se o kojem narečju našega jezika može kazati da je specifično hrvatsko, to nije nipošto južno, već zapadno (ikavsko), kojim govori $^{2}/_{3}$ ljudi hrvatskoga imena. Između ekavštine i ijekavštine, s posebnog hrvatskog gledišta, (isto tako sa slovenačkoga), ekavština mora da uživa prednost. Toga je mnenja bio i najveći hrvatski ekskluzivista, Ante Starčević, koji je dosledno celi svoj vek pisao istočnim narečjem.

Hrvati, koji su ikavci ili ekavci, primili su prošloga veka Vukovu ijekavštinu u svoje knjige, za volju književnom jedinstvu. Danas, kad je velika većina Srba (a među njima je to sve više i ijekavaca) pristala uz istočno narečje, otpao je glavni razlog da se južno narečje održi kao književni jezik Hrvata. Književno se jedinstvo danas može postići samo pomoću ekavštine, koja je, mimo sve ostale prednosti, i više „srpska“ i više „hrvatska“ nego li i ijekavski govor.

Najveća zapreka našem književnom ujedinjenju na osnovi istočnoga narečja ne leži u političkom fanatizmu ni u partikularizmu, koliko u konservatizmu ljudi, u snazi navike, u obzirima konvencionalizma, koji se ne mogu skršiti bez teškoga napora.

Zato bi trebalo da se od akademskog raspravljanja što pre pređe na aktivnu propagandu. Trebalo bi zarediti brošurama i predavanjima po celom narodu, osobito po zapadnim krajevima. Trebalo bi, upisom u jedno veliko narodno-kulturno društvo, ili stvaranjem mesnih klubova, ili kako god drukčije, angažovati za ekavštinu naše književnike, novinare, nastavnike, sudije, advokate, trgovce, općine, novčane zavode, i t. d., tako da se budu smatrali dužnim upotrebljavati u pitanju istočno narečje. Čovek će u društvu mnogo lakše zaplivati protiv struje, nego li sam. Ja poznam lično mnoge odlične ljude u ovim našim stranama, koji bi sutra stali pisati ekavštinom, ali se nijednome ne dâ da prvi počne: i tako obaziruć se jedan na drugoga, ne miče se nijedan.

Dobro bi došao i jedan godišnje almanah ili posebni časopis za propagandu, ako bi donosio imena svih pristaša pokreta. Svakome pokretu daje maha brojenje pristaša, kad ih sve to više ima, kao što bi ih izvesno bilo za ovu stvar. U dalje detalje neću ulaziti, ali nešto bi se što prije moralo započeti.

Biće kod nas protivnosti i kod zvaničnih krugova, ali će se dati savladati. Posle uvođenja južnoga narečja kao književnoga, provedene su, u Hrvatskoj i u Dalmaciji, ovih poslednjih 40 godina jedna za drugom još četiri promene u zvaničnoj ortografiji (latinicom): ukinuto je **e** i muklo **e** pred samoglasnim **r** – mesto **ie** uvedeno je pisanje **ije** – etimologijski pravopis zamenjen je fonetskim – uvedeno je novo slovo **đ** (= **đ**). Poslednja promena treba da bude uvođenje istočnoga narečja u književni jezik, a to će se neodoljivo nametnuti nadležnim vlastima, dok se za nju pridobije javno mnenje.

U tom pravcu treba da se razvije što življa propaganda u našim zapadnim krajevima, a da uspeh bude sigurniji i brži, imalo bi se istodobno pokrenuti u istočnim krajevima akcija za uvođenje opšteevropskoga pisma (latinice) u naš književni jezik. To će, dakako, ići mnogo teže, ali samo da se pokrene stvar, bilo bi već tim mnogo dobiveno. Jer dok bi se u Srbiji pojavio ozbiljan pokret za prihvatanje latinice, nestalo bi istim časom kod Hrvata (i kod najvećih šovinista) svake protivnosti protiv ekavštine.

Ekavština i latinica, to su elementi kompromisne (i ujedno najpraktičnije) formule za postignuće potpunog književnog jedinstva Srba i Hrvata, do kojega se uzalud kušalo doći „posrbljavanjem“ i „pohrvaćivanjem“ – a koje danas više nego ikad hita k rešenju.

Smodlaka, Josip 1913. [ANKETA O JUŽNOM ILI ISTOČNOM NAREČJU U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI]. – In: *Srpski književni glasnik*. – Beograd. – Knj. 21, sv. 3. – S. 114–125.

Nikola Andrić
[1867–1942]

Koje nam beogradske riječi ne trebaju

[1927]

[...] *Kako je kvarenje jezika prešlo u Srbiju – ako mu se kakvijem mudrijem književnijem uredbama ne stane na put – otići će kao kuga po svemu narodu, na sve strane* [...]

Karadžić: PISMA SAVI TEKELIJI, str. 85.

I.

Bilo je nekada vrijeme – prije četrdeset-pedeset godina – kad su Beograđani prstom ukazivali na zagrebačke novinare i podsmijevali se nekim njihovim sintaktičnim osebinama i leksičkim novinama. Imali su i pravo. Gdje god čovjek osjeti, da mu se uvlači trn pod nokat, treba da ga za vremena iščupa, jer će mu se inače prst zagnojiti i nokat otpasti. Iza apsolutističkog Bachovog perioda, koji nam je sneo kojekakav činovnički nanos s bližih i daljih bregova, zavukla nam se i u novinarski jezik građa, koja je, doduše, mogla biti pravilna prama duhu stranih slavenskih jezika, ali nije bila prijatna našemu uhu. Imali smo tek da stvorimo novinarski jezik, a nismo imah dovoljno snage, a – recimo otvoreno – ni znanja, kako da se s uspjehom odbranimo od bujice strane frazeologije, koja je navaljivala na nas sa svih strana. Novinar, koji je, po svojoj dužnosti, imao da čita njemačke, talijanske i francuske žurnale, uobličio je svoju frazu prama tuđinskom načinu mišljenja. I tako je dolazilo do značajne činjenice, da se je obrazovaniji novinar više spoticao o duh hrvatskoga jezika, nego onaj, koji se nije obrazovao po stranim jezicima. U prvom početku – za Šulekovih vremena – još je i latinska sintaksa odavala svoje papke u glagolskim završetcima rečenice, ili su se latinska gramatička pravila svjesno (prenosila u hrvatski jezik, da se jezik, tobože, ukloni kakofoniji i hijatu („ob ovom“).

Međutim se vremena promijeniše, pa i – Zagrepčani i Beograđani u njima. Zagrepčani su rano osjetili, da se stranom frazeologijom i nakaznim kovanicama i pozajmicama čini sila narodnom jeziku i počeli su paočiti novinarsku jezičnu slobodu. Došao je Kurelac, pa Maretić, pa Broz, koji su s velikom naučnom spremom počeli trgati korov. No i prije njih su se javljali pojedinci, koji su snažnom rukom podrezivali trulo granje. Vinko Pacel je još godine 1857. u NEVENU napisao RIJEČI ZA SVAKOJAKO RODBINSTVO U NAŠEM JEZIKU, jer je opazio, da su se u štampanim člancima i knjigama počeli brkati razni rodbinski nazivi. To je ujedno prva naša rasprava, koja se opširnije zabavlja ovim pitanjem. Ali se i Pacelova kritika – u istom NEVENU – na Šporerov LIJEK ZA OBIJESNU ŽENU uglavnom zadržavala samo oko nepravilna Šporerova jezika.

Beograđani su, u tom pogledu, bili u sretnijem položaju od nas, jer su im se književnici i novinari sabirali iz krajeva, nenatrunjenih zapadnjačkim mišljenjem. Njihovi filolozi imali su, u prvom redu, da se bore proti turcizmima i ostatcima crkvenoga jezika, u kojima su se davili i kojih se do danas nisu mogli sasvim otresti. A došlo je još i gore. Od nekoliko decenija šalju Srbijanci vrlo velik broj svoje djece na nauke u Francusku, Njemačku i Rusiju. Ti su mladići na raznim visokim školama upili i način mišljenja onih naroda, među kojima su proveli doba svoga đakovanja. I kad su zauzeli položaje kod kuće, često se, u izražavanju svojih misli, nisu mogli oteti tuđinskom utjecaju. Dakako, na stranim univerzitetima nisu učili svoj materinski jezik, pa su im tanke nijanse, koje odvajaju jedan jezik od drugoga, oslabile i oni su, punom pregršti, bez ikakve skrupuloznosti prenosili ne samo tuđe riječi nego i čitavu frazeologiju u svoj jezik. Onaj, koji je dolazio s njemačkog univerziteta, nije mogao kontrolirati i opomenuti onoga, koji je dolazio s nauka iz Pariza ili Petrograda, jer nije znao francuski i ruski. I obrnuto. Tako se izgradio čitav Babilonski toranj – bez kritičnosti i bez znalačkog obuzdavanja. Na taj način dotjerao je Beograd već dotle, da je gotovo došao u položaj, u kojemu je Zagreb bio prije pedeset godina. Čak i više! Neke kovanice i pozajmice, koje smo mi prije pedeset godina uzeli u jezik i sretno ih iz njega izgurali (jer su im se i Beograđani podrugivali) – danas oni, bez ikakvog sustezanja, uvode u svoj novinarski i književni jezik. Samo da spomenemo riječ *okolnost*, koju smo mi, preko Čeha, primili sa zapada. Beograđani su joj se isprva rukama i nogama opirali, a kad su osjetili, da se u njoj krije francuska riječ *circonstance* i njemačka *Umstand*, onda su je prigrlili, premda smo se mi već odavno odlučili za čistu narodnu riječ, kojom se vrlo često može izvrsno naknaditi *okolnost* (on živi u dobrim *prilikama*). Međutim se i francuskoj *circonstance*, i njemačkoj *Umstand*, i češkoj *okolnosti* ima tražiti praotac u latinskoj rijeci *circumstantia*.

Zagrebačke nove riječi, koje su naši pisci primali naročito iz češkog i ruskog jezika, bile su Beograđanima neobične, pa su se o njih spoticali. Takve su (češke) riječi bile: *časopis*, *veleizdaja*, *vlak*, *opetovati*, *upliv*, *veleban*, *dostatan*, *tlak*, *objam*, *stroj*, *sustav*, *prvotan*, *pojam*, *prednost*, *glazba*, *stanovište*, *dotičan*, *geslo*, *ludžba* (*kemija*) i t. d. Pa ruske: *uštrb*, *pobornik*, *kist*, *neophodan*, *ustanoviti*, *svemir*, *gromada*, *točan*, *točka*, *umjestan*, *uslov*, *nebosklon*, *obnarodovati*, *odnosan*, *opredijeliti*, *otmjen*, *pobjedonosan*, *ratoboran*, *pobočni*, *poprište*, *prisutan*, *privržen*, *prvobitni* i t. d. Tomo Maretić je pobrojao na stotine takvih riječi u RADU 108. Neke su od njih danas općenito primljene i u Zagrebu i u Beogradu, a neke su odbijene ili iz Zagreba ili iz Beograda. U Beogradu se danas uvelike primaju ruske riječi, dok neke češke, koje su u Zagrebu već odavno primile pravo građanstva, odbijaju od sebe kao da će se njima zaraziti. Radije će primiti čistu njemačku ili francusku riječ nego češku, koju smo mi uzeli pod svoje, pa držim, da bi Beograđanin prije pregrizao jezik, nego uzeo u usta ili pod pero, na primjer, riječ *glazba*. Za njih će to ostati *muzika*, makar se zbog nje i književno naše ujedinjenje moralo razbiti. U tom pogledu ostaju oni tvrdoglavi i nepopustljivi.

Međutim, od novijega vremena navaljuju na Beograd zapadne jezične konstrukcije, kao što su prije pola stoljeća navaljivale na Zagreb. Pitanje je sada, hoće li se oni tome oduprijeti i hoće li doći vrijeme, da mi iz Zagreba sa smiješkom na ustima pratimo njihovo praćakanje, kao što su oni nekada pratili naše. Ja držim, ne samo da će doći, nego da je već i došlo. Mislim, da sam to i dokazao u svojim FILOLOŠKIM ZABAVICAMA, koje su štampane u feljtonima OBZORA od 11. ožujka do 25. travnja 1923. Znam, da su te članke i u Beogradu čitali sa zanimanjem, ali me nisu ni u čemu poslušali. Oni se drže u jezičnim stvarima jačima i „uzvišenijima" od nas, pa ćemo vidjeti, dokle će dotjerati. Bože ne daj, da se izvrše proročanske riječi Karadžićeve, koje sam stavio na čelo ovoga članka!

Od onoga vremena skupio sam ja još nekoliko novih „beogradskih" riječi, pa ću ih ovdje izložiti, da ih, za vremena, otklonim od zagrebačke literature i žurnalistike. Mislim, da ne će škoditi, ako neke svoje stvari i ponovim, jer se članci po novinskim stranicama gube, pa izlazi, kao da i nisu napisani.

II.

Kako se u Beogradu ni najveći narodni umnici ne mogu odbraniti od tuđinske frazeologije, mislim, da će ostati klasičnim primjerima Stojan Novaković i Jovan Skerlić. U njihovim knjigama gotovo nema strane, na kojima ne bismo mogli podcrtati barem nekoliko kardinalnih stilističkih pogrešaka. O dvjema frazama Skerlićevim napisao sam ja u BRANIČU HRVATSKOGA JEZIKA šest strana kritike. O jeziku Novakovićevu moglo bi se pisati i više, jer njega gdjekada gotovo ne možeš ni razumjeti, ako ga ne prevedeš na francuski, ruski ili njemački jezik. I bilo bi osobito zanimljivo, kad bi tko od nas sjeo, pa sve Novakovićeve strane rečenice preveo na originalni jezik, u kojemu su smišljene. Vidjeli bi, kako su srpske rijetko posijane.

Od novih beogradskih riječi, koje (osim čistih „slavenosrpskih") nikako ne smijemo primiti, bile bi: *provjeriti*, *sprovesti* (zakon), *smjena*, *riješen* (biti za što), *posmatrati*, *proizvoljan*, *poručiti* (mjesto: *naručiti*), *upražnjavati*, *ispoljavati*, *podstrekavati*, *podvući*, *uvjerenje*, *sredina* (milieu), *osustvo*, *bjegstvo*, nakazna upotreba predloga *po*, *sljedovati*, *isledenje*, *prinadležnost*, *jednovremeno*, *raniji* (u značenju *pređašnji*), *odstojanje* (*podbaciti* (kukuruz je jesenas *podbacio*).

O dvjema posljednjim riječima nije još nitko pisao, pa sam ih i ja tek prije nekoliko dana zabilježio. I objema nalazim objašnjenje u njemačkim riječima: *Abstand* i *abwerfen*. Za *Abstand* imamo sasvim dobru riječ *razmak*, pa ne razumijem, zašto bi se uzimalo *odstojanje* i *rastojanje*, koje je i u ruskom jeziku germanizam. Isto je tako i s *ophođenjem* (*obhoždenije*, *Umgang*, *općenje*, *druženje s kim*). Nikako ne mogu razumjeti, da kukuruz, žito i uopće plod može *podbaciti*. Znam, da je Musa Kesedžija *podbacio* svoj buzdovan, kad je Kraljević Marko zamahnuo: sabljom na njega, ali da bi kukuruz ili žito moglo komu što podbaciti, ne ide mi u glavu. Za ovaj pojam imamo izvrsnu narodnu riječ

omáhnuti, koju i Karadžić zapisuje: Žito je ljetos dobro ponijelo, samo ako (godina) ne *omahne*; t. j. ako ne prevari. Ali današnjem beogradskom mentalitetu, često ne prija tanko diferenciranje najnarodnijih riječi, pa ako je jedna riječ u jednom smislu općenitija, onda se drugi, makar bio plastičniji u figurativnom pogledu, nemilosrdno odbacuje. Pošto je u građanskom rječniku *omahivanje* dobilo već utvrđeno značenje za *schwenken* – znamo, da je Kraljević Marko pograbio ono gubavo muško ždrijebe za rep i *omahnuo* njime oko sebe – onda se za figurativno značenje iste riječi mora skovati makar kakav drugi izraz, koji može vrijeđati i svaki jezični osjećaj, a oni će ipak ostati pri svom. U tome ih mi ne smijemo slijediti – ili, kako bi oni, prama ruskom glagolu, rekli: *sljedovati*.

Kako su Beograđani došli do toga, da *omahivanje* nazovu *podbacivanjem*, to neka sam sveti Bog zna. Ja sam u razgovoru sa zagrebačkim jednim germanistom, čini mi se, ipak uhvatio neki trag. U Beogradu se već odavno uvriježila kovanica *odbaciti* u značenju njemačkoga *abwerfen*, pa se za frazu: *dieses Gut wirft so und so viel ab* govori i piše: ta zemlja na godinu *odbacuje* toliko i toliko. Glagol *odbaciti* sam po sebi ne bi bio germanizam u značenju *wegwerfen* (*odbaciti* svoje ime; *bacajući* se kamena s kamena, daleko mu *odbacio*), ali kad se *abwerfen* prevodi sa *odbaciti*, onda je to grijeh, koji vapije u nebo. I kao što grijeh rađa grijehom, tako je i ovaj rodio jezičnu nakazu. Pošto se dakle u Beogradu već udomilo shvaćanje, da jedna zemlja ili oranica može *odbaciti* toliko i toliko mjerova žita na godinu, zašto ne bi mogla i podbaciti, kad donese toliko i toliko *manje*? To se kovanje novih riječi u njemačkom filološkom jeziku zove *Weiterbildung* i može se dopustiti samo onda, kad se kuje prama duhu i pravilima jezika. Ali kad njemačko *odbacivanje* rodi još i našim *podbacivanjem*, onda je jedna bastardna kuja oštenila još gorega bastarda, kojim se nitko ne može pohvaliti, a najmanje ga ponuditi svome bratu ili susjedu.

Ovo kažnjivo osiromašivanje narodnoga rječnika istakao sam ja, kad sam lomio koplje za slavenski *ples*. Beograđani je nikako ne će da prime, jer valjda misle, da je specijalna hrvatska, a u tom pogledu ostaju oni „uzvišeni“ iznad nas. I ja ne mogu razumjeti, zašto beogradski filolozi ne otvore u kakvom svom žurnalu osobitu rubriku, u kojoj bi svom; općinstvu otvarali oči i dovodili ga na pravi put. Neka im objasne, da su već stari Slaveni plesali (upravo *plensali*) i *daje ples* samo ples, a *igra* ne samo *Tanz*, nego i *Spiel*, pa da i svi sjeverni Slaveni danas *plešu*, kao što su plesali i stari Dubrovčani.

Neshvatljivo mi je, kako se Beograđani mogu tako tvrdokorno opirati jednoj sveopćoj slavenskoj – dakle i ruskoj – riječi, kad su na drugoj strani otvorili širom vrata ruskim riječima, koje primaju bez ikakve kritičnosti. Tako čine neoprostiv grijeh upotrebljavajući predlog *po* u čistoj ruskoj upotrebi. Sada su poveli akciju „*po* pitanju zaštitnog zakonodavstva“. Po kakvom, do đavola, pitanju? Koju god srpsku i hrvatsku gramatiku ili rječnik otvorio, nigdje ne ćeš naći predlog *po* u ovakovoj službi s lokativom. Kod nas možeš udariti Ajku *po* svilenu pasu; možeš po materi poznati kćer; možeš *po* zvijezdi poslati dragoj poruku; možeš govoriti po babu i po stričevima; možeš nekomu biti *po* Bogu

brat, a *po* smrti možeš se nadati vječnoj slavi – ali započeti neku akciju *po pitanju* ne možeš. To je jezična nakaza, pa bi učinio dobro djelo onaj, koji bi mogao uglaviti zločinca, koji nam je prvi htio tu strahotu natovariti na leđa.

Nešto slično događa se i s novim uljezom *provjeriti*, koji je čistog ruskog porekla i koji je za naše shvaćanje strašan. Rusi upotrebljavaju tu riječ, kad *provjeravaj u* (*pretresaju*, *ispituju* i *pregledavaju*) račune, vijesti, sisteme pušaka i koješta drugo. Ali mi ne možemo ništa ***pro***-*vjeriti*, jer glagola *vjeriti* uopće nemamo u sličnom značenju. Kod nas može momak *vjeriti* djevojku, može se štošta ***po***-*vjeriti* kome, možeš i ***pre***-*vjeriti*, ***za***-*vjeriti* se i ***u***-*vjeriti* koga, ali ***pro***-*vjeriti* ne možeš ništa.

Smjena i *smjenjivati* također nisu naše riječi, nego ruske. Donijeli su je valjda srpski kadeti iz Rusije, gdje glagol *smjena* u prvom redu znači: *Ablösung der Wache*. Ali se kod Rusa *smjenjuju* i ljudi, kad dolazi jedan na mjesto drugoga. Mi, doduše, osjećamo u toj riječi istu osnovu, koju imamo u glagolu *mijenjati*, ali nas smućuje onaj s ispred osnove. Kod nas predlog *s* može izvršavati trojaku službu: – ili od trajnih glagola čini svršene (***s***-*lomiti*, ***sa***-*sjeći*), ili označuje neko udruživanje (***s***-*miješati*, ***sa***-*brati*, ***z***-*družiti*), iskazuje, da se nešto od nečega dijeli (***s***-*jahati* ***s***-*tresti*, ***s***-*pasti*). Što bi dakle moglo značiti ***s***-*mijeniti*? Ništa. Za ono, što bi Beograđani htjeli reći tim glagolom, imamo mi divnu složenicu *izmijeniti* i supstantiv *izmjenu*. Knez Aksentije (u Milićevićevu MILOŠU) sjedio je u Beču, kao srpski agent, *do izmjene*, a sam car Dušan *izmijenio* je god, 1350. štošta na staro (Daničić-Muravijev). Karadžić je god. 1827. napisao u ŽITIJU Arsenijevićevu, da je „vojsku oko Glogave *izmijenio* pruski landver", da i ne govorimo o bezbrojnim našim narodnim junacima, koji su pod sobom *izmjenjivali* i po deset konja u boju s Turcima. *Izmjena* je dakle prava naša riječ za rusku *smjenu*, kao što su nam prave riječi i: ***pro***-*mjena*, ***za***-*mjena*, ***raz***-*mjena* i ***pri***-*mjena*.

Osustvo (ili *odsustvo*) za naš *dopust* neznalački je preneseno rusko *otsutstvije*, koje u ruskom nikada ne znači *Urlaub*, nego na prvom mjestu: *Abwesenheit*, a na drugom: *Mangel an etwas*. Dakako, da onaj čovjek, koji je na dopustu, nije nazočan, ali je teško zamisliti, da bi svaki onaj, koji nije nazočan – doista uvijek bio i na dopustu. *Odsustvo* je, doduše, vrlo stara južna slavenska (crkvena) kovanica, još iz vremena, kad su narodni svećenici od sloga do sloga prevodili grčke i latinske riječi, jer za apstraktne pojmove nisu mogli naći u prostom narodu zgodne zamjene. Tako su prama ***ab***-*senciji* slijepili ***od***-*sustvo*. U moderni jezik, čini se, da ju je, u značenju *dopusta*, prvi prenio Milićević u svojim POMENIMA O DANIČIĆU i u ZIMNJIM VEČERIMA.

Upražnjavanje je najstrašnija riječ beogradskog pravničkog jezika, koju ni jedan naš mozak ne može razumjeti. Novi tamošnji nacrt KAZNENOG ZBORNIKA zabranjuje robijašima u tamnici *upražnjavanje* njihovog obrta. Samo s pomoću ruskog rječnika možeš razumjeti, da bi ta riječ imala značiti: *Beschäftigung*, *exercitium*. Robijašima se, dakle, zabranjuje *izvršavanje* njihova zanata. Inače ruski glagol *upražnjatsja* znači *vježbati se*, *zabavljati se nečim*.

Preko noći izmislio je neki mudrac, da će ruska riječ *pol* bolje pristajati našem jeziku od *spola*, bez obzira na to, da mi riječju *pol* (*pola*, *polovina*) označujemo već jedan pojam i da onaj **-l** na koncu riječi i sloga ne može ostati. Slično je i s ruskim *časom* u značenju *sata*. Kod nas danas *čas* znači samo trenutak, pa se ta imenica slijepila već u kojekakve priloge (*ovčas*, *ončas*, *maločas*), gdje nikada ne naznačuje neko duže trajanje. Doduše ni *sat* nije naša riječ, nego turska (*sahat*), ali što ćemo, kad je prodrla u sve naše pokrajine, do kojih nikad nije ni stiglo tursko kopito? U nekim se krajevima, doduše, *sat* hvata u koštac s latinskim *hora* (*ura*) i za značenje *Stunde* i *Uhr*, ali se čini, da će ovdje nadvladati muslimanski Istok latinski Zapad, ali pravoslavni Sjever s ruskim *časom* nikada.

Beograđani *surevnjivo sprovode* kojekakove ideje, koje ne će kod nas naći nikakova odziva. Riječ *surevnjivost* upotrebljavaju oni u dvojakom značenju: u značenju *natjecanja* i *ljubomornosti*. Za prvo nalaze pokriće u ruskom *sorevnovaniju*, a za drugo u *revnivosti*, ali ni za jedno ni za drugo nema opravdanja u modernom jeziku. U današnjem govoru javlja se, doduše, pridjev *revnostan* (*voll Eifer*, *zelosus*), dok je imenica *revnitelj* jedna od onih 49 riječi, koje je Karadžić u svom prevodu NOVOGA ZAVJETA zadržao od starih slavenskih – ali se zato i naročito ispričao. Isto tako i glagol *revnovati* (*eifern*), ali pridjeva *surevnjiv* nemaju ni Rusi.

Gotovo za sve primjere, u kojima nam Beograđani guraju pod nos glagol *sprovoditi*, bit će dobro, ako mi ostanemo kod gologa *provođenja*. Glagol provesti je sam po sebi perfektivan, pa nije potrebno još pojačavati tu perfektivnost sa *s*, da dobiješ isto značenje, koje imaš od iste primarne osnove s jednim predlogom (*pro*). Kod nas se u prvom redu, *sprovodi* (prati) samo mrtvac na groblje, pa odatle i imenica *sprovod*. Uostalom, predlog *s* u beogradskom glagolu *sprovoditi* bit će istog (ruskog) porekla kao i u *smjenjivanju*. Rusi naime imaju glagol *sprovoditi* i *sprovaživat* u značenju: *etwas heimlich auf die Seite bringen*. Beograđani su se privoljeli nepravilnom *sprovođenju* po svoj prilici zbog toga, što su prostom *provođenju* dali smisao *veseljačkog života*. Oni *se* provode!

Iz kojega su prsta Beograđani isisali riječ *uvjerenje* u značenju *potvrde* i *svjedodžbe*, ne mogu dokučiti, kad i kod Rusa i u cijelom našem narodu znači samo *Überzeugung*.

Za glagol *posmatrati i* imenice *posmatranje* i *posmatrač* utvrđeno je, da su ruskog porekla i da ih ne trebamo kod naših živih rijeci: *motriti*, *promatrati*, *razmatrati*, *promatrač* i *motrilac*. Ne trebamo ni ruskog *podstreka*, ni *podstrekavanja*, kad imamo dobre svoje riječi: *poticati*, *poticaj*, *podjariti*, *podbosti*, *nagovarati*, *nagoniti*. Za juridički *podstrek* hrvatski su pravnici već odavno stvorili riječ *pobudu* prama glagolu *pobuditi*. Tu riječ spominje već dubrovački leksikograf Stulli, a i Karadžić ju je prihvatio („da bi ljude pjesmama pobudili“, *angregen*, *incitare*) – ili u obliku *podbuniti*. Pavle Solarić je Karadžića podbunio (*aufmuntern*) i natjerao, da izda uz rječnik i gramatiku.

III.

U subotu, dne 5. studenoga 1927. javile su beogradske novine, da toga dana održavaju tamošnji ruski emigranti – prigodom desetogodišnjice boljševičkog režima – parastos za sve nesretnike, koje su boljševici poubijali... Sutradan je ruski metropolit Antonije odslužio poslije liturgije molepstvije za oslobođenje Rusije od boljševika. Ovom demonstracijom – tvrdile su u jedan glas sve beogradske novine – imali su emigranti, da „*podvuku* tu godišnjicu“. Ovo *podvlačenje* čitave beogradske žurnalistike neprijatno se nas Hrvata doimalo od prvoga dana narodnog ujedinjenja, kad su se i kod nas počele vise čitati tamošnji novine. Riječ je, doduše, čista narodna, ali uz nju prianjaju narodnoj frazeologiji mnoge nečiste rečenice, koje se svršavaju sa repom [...] I to nam je smetalo. Beogradski žurnalisti očevidno žele tom riječju da izraze njemačko *unterstreichen*, za koje smo mi već utvrdili glagol *podcrtati*, kad se radi o pojedinim riječima u pismu, koje valja naročito istaći. Glagol *podvući* (*podvlačiti*) u našem zajedničkom jeziku nikad ne znači *unterstreichen*, nego *unterziehen*. Kod nas se, na primjer, kolci podvlače pod naviljak ili se bojažljivi ljudi u nevolji podvlače pod krevet, da se sakriju. Ni u pravom, ni u prenesenom smislu ne može se dakle kod nas ništa *podvlačiti* što treba da se naročito *istakne*. Pogotovo, ne može *se podvući* nikakova boljševička godišnjica.

Ovakovih nezgrapnosti pun je novi beogradski jezik. Netko nešto preokrene, izvrne i dade riječi sasvim novi, redovno pogrešni smisao, koji se onda objeručke prima kao nešto osobito i duhovito. Spominjemo samo glagol *poručiti*, koji je ondje preko noći primio smisao glagola *naručiti*. Zaboga, ljudi Božji, ne griješite duše! *Poručiti* znači: *sagen lassen*, kad tko kome što po kom poruči, (Dragi dragoj po zvijezdi: *poruči*: „Umri, draga, dockan u subotu, ja ću junak rano u nedjelju“). A *naručiti* znači *bestellen*, onako, kako je Karadžić „kod Kopitarova šnajdera *naručio* i uzeo čakšire za 50 forinti na veresiju“.

Od novijega vremena vrlo često zamjenjuju značenje *naredbe* sa značenjem *uredbe*. U narodnoj se pjesmi vojska diže „po *naredbi* cara čestitoga“, a i nekadašnja skupština Crnoga Gjorgja „činila je i kvarila svoje naredbe“. To su bile i ostale *Anordnungen*, a uredbe su *Einrichtungen*, ustanove. Ovamo spada i ona Karadžićeva rečenica, koju sam stavio na čelo ovoga članka, a u kojoj stari Vuk očekuje kakvu mudru *uredbu*, kojom bi se jezičnoj beogradskoj „kugi“ stalo na put.

Proti beogradskoj *sredini*, *tačnosti* i *točki* ja sam se već toliko puta borio, da se sve bojim, da će mi poslije smrti kakav nesretnik prilijepiti na križ frazu s jednom od tih riječi (na pr. „Ovdje mu je napokon udarena *točka*!“).

Ne mogu pouzdano reći, tko je u beogradsku književnost prvi uveo riječ *sredinu* u značenju francuskoga *milieu*. Ali bih rekao, da ju je donio prije tridesetak godina pokojni Skerlić iz Lausanne. Prama francuskom shvaćanju, *milieu* ne znači samo *sredinu* (*medium*, *Mitte*) nego u ovom naročitom slučaju – ono, što se kupi *oko* te sredine, a to se našom riječju *sredina* nikad ne označuje. Kod nas se naprimjer, kod pečenja kruha često gornja kora odvoji (*odlupi se*) od

sredine. Sredina je ono, što ostane meko (*Schmolle*, *Krume*) u srijedi. Sad ako hoćemo da prema ovom primjeru objasnimo literarno značenje francuske riječi *milieu*, onda ne smijemo zamjenjivati ono mekano u kruhu s gornjom korom. Francuz svojom riječju hoće, u prenesenom smislu, da izrazi ono, što se *oko* neke sredine skuplja, dakle *okolinu* ili *krug*. I svaki put, kad nam zatreba hrvatska zamjenica za francuski *milieu*, možemo to izvrsno izraziti ili *okolinom* ili *krugom*.

Za *točku* i *točno* rekao sam, da su čiste ruske riječi, pa kad smo ih već preuzeli gotove iz jednog slavenskog jezika, ne bi bilo ni lijepo ni pošteno, da ih maskiramo nekim svojim *a*, kao da smo ih, tobože, mi sami stvorili prama starom slavenskom *t'knonti* (*taknuti*). Od glagola *taknuti* stvorili smo mi *tačku* samo u značenju *pritke*, *trklje* ili *taklje*, koja se *zatiče* u zemlju, da se po njoj penje grah ili loza. Za moju *točku* i *točno* danas su svi zagrebački pisci, čak i gosp. Tomo Maretić, koji se još prije tri godine u svom JEZIČNOM SAVJETNIKU nekako nije mogao privoljeti ni jednom ni drugom carstvu, držeći, da je i *točka* i *točka* opravdana. Ali se u jednom feljtonu prije nekoliko mjeseci odlučio i za *točku* i za *točnost*. Držim, da sam ga definitivno uvjerio svojim JEZIČNIM ZABAVICAMA, u kojima sam citirao riječi Vuka Karadžića, koji je – kao najveći kapacitet u tim poslovima – ustao proti nazivu „ministarski (upravo *Pravitelstvujušči*j) *savjet*". Kad već uzimamo rusku riječ sa čisto ruskim značenjem: *sovjet*, onda joj ne smijemo zatirati poreklo i pisati je *savjet*, kad kod nas *savjet* znači sasvim nešto drugo. Dakako, da se Karadžiću ni *savjet* ni *sovjet* nije sviđala u značenju (ministarskog) *vijeća*, ali se Beograđani nisu držali njegova savjeta i ostali su kod *savjeta*. Nezgodno je samo, što se i Zagrepčani u toj riječi povode za njima.

Što Beograđani dobru narodnu riječ *bijeg* (*Flucht*, *fuga*) zamjenjuju ruskim *bjegstvom*, mogu ja sebi objasniti samo time, što oni, pišući ekavskim narječjem, ne mogu pismom – nego samo akcentom – razlikovati *bêg* od *bèga*.

U glagolu *ispoljiti* osjećam ja i odviše njemački *äussern*, a da bih ga mogao opravdati. Za Milićevićevo *ispoljavanje* možemo uvijek naći dobru zamjenu u narodnom našem *pokazivanju* i *očitovanju*.

Proizvoljnost je čista ruska riječ kao i: *snishodljiv*, *isljedovati* (*istražiti*), *dejstvo i dejstvovati* (*djelovati*), *bespristrastan*, *izviniti* (*oprostiti*), *predohraniti* (*doskočiti*), *predskazivati* (*proricati*), *posvednevni* (*svakidašnji*), *ponjati* (*shvatiti*), *neprikosnoveno*, *sladostrastan* (*razbludan*) i mnoge druge, koje ćeš naći zabilježene u spomenutim Maretićevim raspravama i knjigama.

Jednim od najvećih dobitaka, koje smo dobili Maretićevim JEZIČNIM SAVJETNIKOM, po mom shvaćanju, može se smatrati odlomak, u kojem se određuje, kada se ima uzimati *su* a kada *sa* u riječima, koje su složene s tim predlogom. Njegov jasni pogled u toj stvari možda će obuzdati raspojasanost beogradskih književnika u tom pogledu, koji ne samo da su predlog *su* u složenicama gotovo sasvim zabatalili, nego su i prosti predlog s posve izbacili iz jezika, naknađujući ga punim *sa*. – Kad smo prije dvadesetak godina pokretali SAVREMENIK,

sjećam se, da smo neki bili proti tome, da se pravilni oblik „suvremenik“ mijenja u sumnjivog „savremenika“. Ali su nadvladali oni, koji su već tim oblikom htjeli pokazati, kako im je mnogo stalo do jezičnog jedinstva s Beograđanima. I blamirali su se. Mjesto da Beograđani prime od nas pravilan oblik, mi smo od njih preuzeli pogrešan. Kao da se književno i narodno jedinstvo stvara na zajedničkim grijesima! I sada je g. Maretić riješio stvar, složivši pravilo, u kojemu je rekao, da se predlog *su* u složenicama stavlja uvijek *pred gotove imenice i pridjeve*, **a** *sa* i *s* pred one, koji su načinjeni neposredno od korena (a sami po sebi ne znače ništa). Zato se sa *su* govore u narodu riječi, ***su**-mrak*, ***su**-snježica*, ***su**-krvica*, ***su**-zetica*, ***su**-međa*, ***su**-vjerica*, ***su**-lud*, ***su**-mahnit*, ***su**-ždreban* i t. d., a sa *sa* ili sa *s*: *smrt* ili *samrt*, *zbor* ili *sabor*, *svjet* ili *savjet*, *svitak* ili *savitak*, *zboj* ili *saboj* i t. d. Prema tome ne valjaju beogradizmi: *sagrađanin*, *sakrivao*, *saglasan*, *saradnik*, *saobražavati*, *suurednik*, *saborac* – ni *savremenik*, nego: *sugrađanin*, *suglasan*, *sukrivac* i t. d.

O mnogim drugim beogradizmima pisao sam već (*čudi me*, *prinadležnost*, *bezbjednost*, *šljam*, *uopštavanje*, *vaspitanje*, *vinovnik*, *svirep* itd.), pa ne želim to ponavljati. Jedino hoću da još „podvučem“ nepravilno beogradsko upotrebljavanje pasivnog participija *rešen* (*riješen*). Kako čitamo, ministarsko vijeće (ili po Karadžiću *sovjet*) ponovo je *rešeno*, da ne izjednačuje poreze u čitavoj državi. Iz kojega je kulturnoga jezika ova sintaktična nakaza preuzeta, teško je reći. Svagdje je naime glagol *riješiti se*, u ovoj upotrebi, povratan, kao i kod nas: ili *s'est décidé*, *résolu*, *er hat sich entschlossen*, *on rešilsa* itd. Možda se u beogradskoj upotrebi oblika *rešen* krije njemačko *er ist entschlossen*, ali ni onda nije pravilno. U dobrom našem govoru glagol *riješiti* (bez *se*) znači isto, što i *odriješiti*. Kad je dakle ministarsko vijeće *rešeno*, da nešto učini u stvari izjednačivanja poreza, onda se valjda kazuje baš ono, što se misli kazati, to jest, da je *rešeno od toga*, *da poreze izjednači* – i ne će ih izjednačiti!

Andrić 1927: Andrić, Nikola. KOJE NAM BEOGRADSKE RIJEČI NE TREBAJU. – In: *Hrvatsko kolo*. – Zagreb. – Br. VIII. – S. 271–284.

Petar Guberina, Kruno Krstić
[1913–2005]
[1905–1987]

Zašto možemo govoriti o posebnom hrvatskom književnom jeziku[1]

[1940]

A. Lingvistički dokazi.

1. Povijest jezika. (dijahronija) i današnje stanje jezika (sinhronija). Jezik možemo proučavati na dva načina: s gledišta povijesti jezika (dijahronički) i s gledišta današnjega stanja jezika (sinhronički). F. de Saussure. glasoviti švicarski lingvist (1857. do 1913.) prvi je iznio lingvističko načelo dijahronije i sinhronije. koje je kasnije dalo dobre rezultate u nauci o jeziku uopće, a osvijetlilo je logičku i stilističku strukturu mnogih jezika u njihovu pojedinom stupnju razvoja. Primjena toga načela napose je korisna, kad proučavamo jezik u času, kad ga govorimo i osjećamo. Svaki stupanj jezičnog razvoja rezultat je povijesnog zbivanja, ali ne smijemo poistovjetiti sadašnji stupanj jezika s jezičnim stanjem, recimo, pred sto godina, jer su u toku zadnjih pedeset, dvadeset ili deset godina mogle nastati goleme promjene. Zato možemo svaki stupanj jezika proučavati u statičkom i dinamičkom momentu: kakav je danas kao rezultat vremenskog zbivanja do sadašnjeg časa, i kakav je bio u pojedinom vremenskom razdoblju, kao rezultat vremenskog zbivanja prije toga vremena. Ta se dva gledišta ne smiju nikad miješati. Znamo naime, da je povijesni razvoj jezika Često u sukobu s današnjim stanjem jezika: jezik se razvija, riječi tokom vremena mijenjaju svoje značenje, glasovni zakoni imaju različite smjerove, pa od jednog istog korijena, od jednog istog glasa stvaraju se riječi u različitim jezicima s različitim značenjem. Od jednog jezika možemo tokom vremena dobiti deset drugih. Tako na primjer latinska riječ *patrem* dala je u francuskom *père*, a u talijanskom *padre*. Sa stanovišta povijesti jezika jedna i druga riječ imale su istovjetan oblik. Danas nitko ne pomišlja, da bi *père* i *padre* stavio u isti jezik. Španjolska riječ *hecho* (lat. *factum*) s gledišta povijesti jezika uključuje i oblik *feito*, koju nalazimo danas u portugalskom jeziku. To znači, da se nekoć moglo govoriti o istovjetnosti te riječi u španjolskom i portugalskom. Ali koji će Španjolac misliti, da španjolska riječ *hecho* uključuje današnji portugalski oblik/e/to. U mnogo slučajeva španjolski je jezik razvio dalje glasove i oblike, koji su nekoć bili zajednički španjolskom i portugalskom jeziku; ali danas svaki Portugalac i svaki Španjolac osjeća, da govori svojim posebnim jezikom.

[1] Doslovce, osim na jednome mjestu, prenesena lingvistička rasprava o hrvatskom književnom jeziku dr. Petra Guberine iz 1. dijela knjige Petar Guberina i Kruno Krstić, RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, MH, Zagreb, 1940.

Osnova riječi nema veliku ulogu ni onda, kad se radi o istome jeziku. Koji Francuz misli da *peser* i *penser* potječu od iste latinske riječi: *pensare*? Zar Talijani dovode u vezu *ragione* i *razione*? A jedna i druga riječ ima istu osnovu: *rationem*.

Iako su s gledišta filološkog proučavanja jezika svi romanski jezici dijalekti vulgarnog latinskog jezika, iako teoretici indoevropskog jezika tvrde, da su skoro svi evropski jezici braća i sestre od jednog istog prajezika, ipak oni, koji govore današnjim romanskim, germanskim i slavenskim jezicima, drugačije reagiraju na logičku i izražajnu vrijednost riječi, koje su postale iz istoga korijena i iz iste osnove.

2. J e z i k s e n e p r e s t a n o r a z v i j a i m i j e n j a. Zašto se događaju sve te promjene u jezicima, koji su u svome početku sačinjavali jedinstvo? Zato, jer je materijalni i duhovni život različit kod različnih naroda; jer povijesni razvitak, geografski položaj, socijalni život, generacije i vrijeme ostavljaju svoje čvrste tragove u vanjskom nosiocu tih činjenica: jeziku. Vječni pratilac života, jezik, ide stopu u stopu s narodom: naklonosti i mržnje odrazuju se u jeziku, pa mu narodne cjeline daju neizbrisiv pečat. Tako na primjer riječ *valet*, od viteškog naziva, postaje izraz za slugu. S padom socijalnog sustava pada i ugled riječi. Obični pridjevi *desni*, *lijevi* postaju nosioci dvaju gledanja na svijet. Riječ se miješa s pojmom, i kao što se mijenjaju političke i društvene prilike, tako se i riječi mijenjaju.

3. Z a p o s t o j a n j e j e z i k a m j e r o d a v n o j e j e d i n o d a n a š n j e s t a n j e j e z i k a. Kad se te opće lingvističke činjenice primijene na jezik, kojim govore dva različita naroda, kao što su Hrvati i Srbi, onda nam se problem razlika između dva književna jezika pokazuje u posebnom svijetlu. Prije svega bezuvjetno se ruši načelo povijesnog razvoja jezika kao polazna točka za postojanje nekog književnog jezika. S povijesnog gledišta imamo u mnogo slučajeva istu osnovu za hrvatsku i srpsku riječ. Tako na primjer riječi *uš* i *vaš* imaju isto ishodište u riječi *vьš*. Ali koji Hrvat ili Srbin misli na zajedničku osnovu, kad izgovara te riječi? Ako Hrvat čuje riječ *odojče* u smislu *dojenče*, da li će mu pasti na um, da jedna i druga riječ imaju zajedničku točku u obliku *doj*(*iti*)?[2] To ne znači, da su rasprave o povijesnom razvoju jezi-

[2] Evo što veli najveći teoretičar moderne stilistike: „*Le sujet qui parle spontanément sa langue maternelle a tout le temps conscience d'un état, nullement d'une évolution ni d'une perspective dans le temps. A moins d'être un érudit, U vit dans l'illusion que la langue qu'il parle a toujours existe telle qu'il la parle; cette illusion, qui se reflète dans une foule de faits nait d'un obscur instinct de conservation sociale. Théoriquement, l'existence d'un état de langage est une abstraction, car l'évolution est ininterrompue; mais pratiquement, cet état est une réalité, justifie par la lenteur de l'évolution et par l'instinct des sujets parlants.*“ (Onaj, koji govori naravno svojim materinskim jezikom, svijestan je jedino nekog stanja jezika, a ne misli nipošto na razvoj i vremenski slijed jezika. Svi, osim učenjaka, zamišljaju daje jezik, kojim oni govore, uvijek bio takav, kakav je u času, dok ga govore; ta se iluzija odrazuje u mnogo slučajeva, a posljedica je podsvijesnog nagona, da se održi ono što postoji. Teoretski, posto-

ka nepotrebne. Ali one sačinjavaju drugu cjelinu i ne mogu odlučivati o postojanju jezika. Nas bi konkretno s povijesnog gledišta zanimalo, koje su srpske riječi tokom vremena ušle u naš književni jezik. Tako na pr. ruska riječ *opasnost* došla je k nama svakako preko Srba, ali je već dugom upotrebom ta riječ ušla u hrvatsku jezičnu sferu. Po istom načelu pripadaju hrvatskoj jezičnoj sferi i mnoge strane riječi, kao što su ovi primjeri, koje smo pozajmili iz turskog jezika: *torba*, *čarapa*, *dudan*. Naprotiv riječi kao *ivica*, *čas* (u smislu sat) došle su k nama preko Srba, kao i *opasnost*, ali ih još i danas kao i tisuće drugih riječi osjećamo kao srpske. U tom smislu također trebalo bi raditi, da dobijemo potpunu sliku o hrvatskom književnom jeziku. Ali živi jezik, kojim govorimo i pišemo, nije povijesna analiza, već skup današnjih glasovnih, morfoloških, rječničkih, sintaktičkih, stilskih i stilističkih činjenica. Ako neka jezična jedinica čini jedinstvo na tome polju, onda jezični osjećaj svakog pojedinca smatra cijelu tu jedinicu svojim jezikom; nastanu li razlike, jezični osjećaj reagira na njih, pa ih smatra ili pogrješnima ili tuđima. Ako te pogrješke idu u krug dijalektalnih osobina, a ne nalaze se u pismu, koje je namijenjeno cijelom narodu, onda za takve razlike kažemo, da su dijalektalne razlike ili provincijalizmi; ako pak velika skupina ljudi ili cijeli narod upotrebljava u svome umjetničkom stvaranju posebne riječi i posebne oblike, onda se to smatra drugim književnim jezikom.

4. K n j i ž e v n i j e z i k i d i j a l e k t i . Uočiti razliku između dijalekata i književnog jezika veoma je važno, kad govorimo o književnom jeziku Hrvata i o književnom jeziku Srba. Srbi pišu: *uvo*, *nivo*, *rskavica*, *svirajka*. Kad bi te oblike počeo koji Hrvat pisati, mi bismo to smatrali pogrješnim sa stajališta hrvatskog književnog jezika. Nikome ne dolazi na um, da i Srbima zamjera zbog istih oblika. Zar imamo pravo govoriti o *istom* književnom jeziku, i u *isto* vrijeme imati dva različita mjerila za *iste* oblike: jedno mjerilo za Hrvate, a drugo za Srbe? Očito je, da to nije nimalo lingvistički, i da gore navedene oblike moramo staviti u srpski književni jezik.

Ako Srbi pišu *vaš*, *odojče* (u smislu *dojenče*), *tečnost* (u smislu *tekućina*) *rešen sam*, a Hrvati *uš*, *dojenče*, *tekućina*, *odlučio sam*, možemo li reći, da su to dijalektalne riječi u istom književnom jeziku? Ako Hrvati pišu *stroj*, *ples*, *ravnatelj*, a Srbi ih uopće ne poznaju u književnom jeziku, da li ćemo kazati, da su takve riječi kroatizmi, dijalektalne hrvatske riječi? Odgovor je veoma jednostavan: to su riječi i oblici, koji idu u dva književna jezika.

Moramo naglasiti još jednom, da ovdje govorimo o književnom jeziku, a ne o građi za hrvatski lingvistički atlas. Istina, i dijalekt i književni jezik služe za općenje među ljudima, ali dijalekt je po prostoru ograničeniji i ne širi se pismom. Ima tako riječi, koje i neki Hrvati upotrebljavaju u dijalektu, ali ih veli-

janje nekog stanja u jeziku, jest apstrakcija, jer se jezik neprestano razvija; ali praktički, to stanje jest stvarnost, i proizlazi odatle, što se jezik sporo razvija i jer oni koji govore osjećaju samo neko stanje (stadij) jezika. Ch. Bally: TRAITÉ DE STYLISTIQUE FRANÇAISE PARIS, KLINCKSIEK I, str. 21.)

ka većina Hrvata jedva ili nikako ne razumije, jer te riječi ne spadaju u zajednički hrvatski jezik: u hrvatski književni jezik. Tako na primjer riječ *pokućanstvo* upotrebljavaju i neki Hrvati u dijalektu, ali je nijedan Hrvat ne piše, pa jedino Hrvati filolozi poznaju tu riječ. Naprotiv Srbi pišu riječ *pokućanstvo* i mije svi smatramo srpskom. Riječi toga tipa ulaze dakle u hrvatsku dijalektologiju, a u srpski književni jezik. Kajkavska riječ *hiža* spada u hrvatsku dijalektologiju, a ne ide ni u srpski ni u hrvatski književni jezik (u obliku *hiša* nalazi se u književnom slovenskom jeziku).

Međutim dijalekti i dijalektalne osobine polako izumiru. Mnogi narodi prave lingvističke atlase, da bi zabilježili geografsku raširenost riječi i promjene, koje doživljuje pojedina riječ u različitim mjestima i pokrajinama. Historijska i kulturna važnost tih atlasa velika je. Ali za proučavanje književnog jezika, kojim se služi neki narod, dijalekti ne mogu imati važnu ulogu. Narod kao cjelina služi se iz kulturnih i socijalno-tehničkih razloga samo književnim jezikom, jer je on svima razumljiv. Budući da ga cijeli narod znade, on nam postaje blizak, mi ga osjećamo svojim kao i dijalekt svoga kraja. Hrvati čakavci i Hrvati kajkavci osjećaju bosansko-hercegovačku štokavštinu kao svoj materinski hrvatski jezik. Zato, kad ne vodimo računa o dijalektalnim riječima, dok govorimo o književnom jeziku, mi nikako ne siromašimo hrvatski jezik. Tako svi narodi rade: a književni se jezik to više obogaćuje, što ga veća skupina ljudi poznaje i njeguje.

Ako ipak od vremena do vremena koji dobar književnik upotrijebi i dijalektalnu riječ, ona će postati književnom tek onda, kad je cjelina primi. Tada će ta riječ postati opća, književna i više ne će biti dijalektalna. I akademije za pojedini jezik mogu uzeti po koju riječ iz dijalekta, ako za stanovite pojmove ne postoji prikladna riječ u književnom jeziku. I mi imamo u svome književnom jeziku dijalektalnih riječi, kao što su *kukac*, *rubac*, i t. d. U jeziku se događa zanimljiv proces: književni jezik može postati dijalekt, a riječi iz toga istog dijalekta, koji je prije bio književni jezik, a sada je dijalekt, mogu ući ponovo u *novi* književni jezik. Prije Ilirskog pokreta čakavski, kajkavski i štokavski dijalekt nijesu bili dijalekti, već književni jezici. Za Ilirskog pokreta nastaje dogovor, da se samo jedna jezična jedinica uzme kao književni jezik, i to štokavski. Od toga časa ona druga dva književna jezika postaju dijalekti; ali oni mogu djelomično opet postati književnim, ako zajednica, koja govori istim književnim jezikom, uzme iz njih koji elemenat. Prema tome razlika između dijalekta i književnog jezika ne spada u čistu lingvistiku, nego u sociologiju i u kulturno-političku povijest.

S dijalektima je uglavnom kao i s poviješću jezika: oni ostavljaju tek djelomično tragove, pa se ne mogu uzimati kao mjerilo za književni jezik. Tako na primjer Srbi danas upotrebljavaju riječ *drozak*, a Hrvati za isti pojam imaju riječ *drozd*. Iako je riječ *drozak* poznavao *Vetranić* ipak danas svi osjećamo, da ta riječ spada u srpski književni jezik. Naši stari pisci upotrebljavali su riječ *da* u smislu *već* u usporednim rečenicama. Kad bi *danas* Srbi imali tu riječ u istome značenju, mi bismo taj *da* ubrojili među srpske književne riječi.

Razliku između dijalekta i književnog jezika, kao i razliku između sinhronije i dijahronije naglašavamo zato, da se ne bi koji Hrvat ili hrvatski filolog uvrijedio, što smo neke riječi, koje Srbi pišu, stavili u srpski književni jezik, i ako ih je gdjekoji hrvatski pisac poznavao ili ih još poznaje u dijalektu koji hrvatski kraj. Kud bi na primjer svršili Talijani i Francuzi, da uzimaju riječi iz starijeg jezika i iz svih dijalekata? Književni bi jezik postao nerazumljiv i izgubio bi svoj raison d'être.

5. U j e z i k u n e m a s i n o n i m a . Kad govorimo o razlikama između hrvatskoga i srpskog književnog jezika, moramo nešto reći i o sinonimima. Jer mnogi ovako umuju: zašto ne bismo za jedan pojam imali dvije ili tri riječi? Zašto ne bismo mogli reći *uš* i *vaš*, *odojče* (u smislu *dojenče*) i *dojenče*? Protiv takva mišljenja govore dva razloga. Prvo: u jezicima uopće nema sinonima. To nas uče sve novije lingvističke rasprave. Ako nam se koji put čini, da dvije riječi imaju isto značenje, to je samo po njihovu logičkom sadržaju: ali njihova osjećajna vrijednost veoma je različita. Tako na primjer riječi: *nepametan*, *bedak*, *glupan*, *idiot*, *kreten*, kad ih uzmemo izvan konteksta, one sve sadržavaju misao slabe sposobnosti. Ali svaka od njih ima svoju posebnu snagu, ili kako vele književnici: svaka od njih ima svoju posebnu boju. Ili su afektivno jače, ili dozivaju čitaocu u pamet neki milieu, ili je pak jedna riječ življa od druge. Ako s druge strane usporedimo talijansku riječ *padre* s hrvatskom riječju za isti pojam, onda dolazimo do zaključka, da *padre* ima istu osjećajnu vrijednost kao i naš *otac*. One se dakle poklapaju u cijelosti, i jedna i druga imaju potpuno istu vrijednost. Mogu li onda te dvije riječi dolaziti zajedno u istom književnom jeziku? Sigurno ne. Isto tako uz *vaš*, *odojče* (u smislu *dojenče*) ne mogu biti u istom književnom jeziku riječi *uš*, *dojenče*. Počne li se kadikad ili gdjegod miješati jedna ili druga riječ, jedna od njih mora pobijediti. Tako opažamo, da su u zadnjih 20 godina mnoge hrvatske riječi potisnute, jer su i javna uprava i vojska i škola upotrebljavale većinom srpske riječi.

Drugi razlog, zašto se riječi tipa *uš*, *vaš* ne mogu smatrati sinonimima ili bogatstvom jednog istog književnog jezika, jest u tome, što Srbi pišu *vaš*, *tečnost*, *zapeta*, a Hrvati: *uš*, *tekućina*, *zarez*. Prema tome tu nema ni govora o bogatstvu istoga književnog jezika, već se može govoriti jedino o različitom jezičnom materijalu u dvjema književnim jezicima.

Kad bismo htjeli na silu upotrebljavati dvije riječi za isti pojam i istu osjećajnu vrijednost, upali bismo u t. zv. bilingvizam. Ako za tekućinu kažemo *tekućina* i *tečnost*, onda bismo mogli uzeti i francusku riječ *le liquide*, isto onako kao što su Srbi uzeli riječ *velosiped*, *ofansivan* i si. iz francuskoga jezika. Bilingvizam nastaje baš onda, kad za isti pojam i za istu osjećajnu vrijednost upotrebljavamo dvije riječi. Tako velimo, daje nekoć u Dubrovniku postojao bilingvizam, jer su na primjer za kruh imali dvije riječi: *kruh* i *pin*. U isti bilingvizam upadamo, ako danas pišemo *kruh* i *hljeb* u smislu latinske riječi *panis* (uopće). Književni jezik zato i ima glavnu ulogu, da svi pojedinci nekog naroda upotrebljavaju jednu riječ za isti pojam i istu osjećajnu vrijednost.

6. Hrvatski književni jezik kroz vijekove. Da nam bude jasnije, kako je došlo do mnogih razlika između današnjega hrvatskog i današnjega srpskog književnog jezika, reći ćemo nekoliko riječi o hrvatskom književnom jeziku kroz vijekove.[3] Povijesni put hrvatskoga književnog jezika dug je i naporan, svakovrsnim pokušajima i obratima bogat. Probijajući se u početku teško s narodnih usta po elementima raznih hrvatskih dijalekata u importirano tijelo crkvenog starobugarskog jezika (t. j. jezika Solunaca Konstantina i Metoda), taj se jezik gotovo u isto vrijeme, kad narodni govor prodire u književno područje kod velikih evropskih naroda, javio samosvojan i bujan na prostoru čakavskoga i štokavskog, a nešto kasnije i kajkavskog govora, stvarajući na taj način tri različna pokušaja, da se živa riječ hrvatskog puka slaganjem u pisana slova načini jedinstvenim i postojanim hrvatskim kulturnim instrumentom. Pa ako su na kraju čakavska i kajkavska knjiga zanijemile, prepustivši riječ štokavskoj, nije to kraj Dubrovčana, Divkovića, Kačića, Reljkovića i ostalih hrvatskih štokavaca nikakvo ustupanje Vukovoj Štokavštini, nego čin konačnog izbora, po kojem je jedan od triju hrvatskih pokušaja potvrđen kao književni jezik Hrvata od jednog povijesnog časa. Nema sumnje, da su neke Hrvate pri tom izboru mogli voditi i motivi kulturne suradnje sa Srbima, želja, da bi ta suradnja po zajedništvu u štokavštini bila neposrednija i snažnija. Ali nikako ne stoji, da bi tek Vukovom intervencijom i bečkim dogovorom od 1850. bio stvoren hrvatski književni jezik.

Da bi jednom zauvijek prestale priče o tome, kako je Vuk iz narodnog govora tršićkoga stvorio književni jezik Srbima, a onda ga velikodušno darovao Hrvatima, koji ga nisu imali, priče, koje već godinama čitamo po srpskim listovima, a i u školskim knjigama naše hrvatske djece, dovoljan je kratak osvrt na povijest hrvatskog i srpskog književnog jezika. Dok se javne povelje pravoslavnih pisaca drže posvećenoga govora, a ne prostonarodnoga, dubrovačke i zapadne bosanske i hrvatske pokazuju nam vrlo pravilan i narodan jezik mjesta, u kojem su pisane. Hrvatski se jezik spominje već u dalekoj prošlosti naše povijesti. Tako u Vinodolskom zakonu u Hrvatskom Primorju iz godine 1280. Članak 104. Poljičkog Statuta kaže, da je napisan hrvatski. U starohrvatskoj kronici popa Dukljanina po novijem prijepisu iz 16. vijeka stoji:

> I tako sveti muž Koštane naredi popove i knjigu harvacku i iztumači iz gerčkoga knjigu harvacku i harvacka iztumači jevanđelja [...] 1 tako ne biše on (t. j. kralj Zvonimir) za Harvate ... Gospodin Domine Papalić najde ovo pismo u Krajini u Marković, u jedne knjige stare, pisane harvackim pismom, izpisah [...] U zadru godine 1437. napisao pop Juraj Zubina oporuku hrvačke knjige.

God. 1495. tiskana je u Mlecima gotskim slovima knjiga, u kojoj se sadržava „*stumačenje harvacko od pistul i evanjelji*“. (Za te navode kao i za daljnje dokaze o više-vjekovnom postojanju hrvatskoga jezika v. dr. Stojković: *Oko hrvatskoga jezika*. HRVATSKA REVIJA, br. 4–5, 1940.).

[3] Ovaj odlomak uglavnom je rađen prema: Dr K. Krstić: HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK. OBZOR, 2. III. 1940. i Dr Stojković: OKO HRVATSKOG JEZIKA. HRV. REVIJA br. 4, 1940.

Neka se pročita po nekoliko stranica iz Gundulića ili kojeg drugog Dubrovčanina, zatim iz Divkovićevih BESIDA, Kačićeva RAZGOVORA, gdjekojeg u Mlecima štampanog dalmatinskog PIŠTULARA i Reljkovićeva SATIRA, a onda bilo koji tekst bilo koje, u istom povijesnom razdoblju objelodanjene srpske knjige, pa ako hoćete na kraju i Vukov predgovor PISMENICI SERBSKOGA JEZIKA PO GOVORU PROSTOGA NARODA. Nakon kratkog čitanja, kad ga povežemo s događajima u prvoj polovici prošloga vijeka, nići će za svakoga, tko iskreno i pošteno priznaje činjenice, neke jednostavne istine. Bit će na primjer svakome jasno: prvo, daje razvoj hrvatskoga književnog jezika išao svojim vlastitim putem, na kojem je novije utjecanje Vukova jezičnog kodeksa istina važno, ali nipošto revolucionarno ili za dotadašnju književnu tradiciju sudbonosno; drugo, da je ono, što je Vuk učinio, mogao učiniti jedino na temelju tristogodišnjeg hrvatskog napora, da se narodni govor osposobi za književni jezik, te da su zato Gaj i drugovi mogli u njemu vidjeti čovjeka, koji se – iako Srbin – identificirao s hrvatskom težnjom, da se kodificira književni jezik.

A ako netko misli, daje Gajevom i Vukovom suradnjom odnosno bečkim dogovorom i hrvatskom i srpskom književnom jeziku dana zajednička redakcija, i da od tog časa postoji apsolutni identitet hrvatske i srpske jezične norme, taj odaje, da nema ni pojma, što je književni jezik i kako se on stvara. Ono što su Hrvati i Srbi iz „južnog narječja“ mogli prihvatiti kao „zajednički književni jezik“ nije nipošto bilo gotovo izrađeno i usavršeno jezično sredstvo, nego tek neka rječnička, fonetska, morfološka i sintaktička okosnica, oko koje je istom trebalo stvoriti svestran, svim životnim i kulturnim prilikama primjeren, književni jezik.

Srbi su međutim smatrali, da je Vuk dao književnicima cijelu rječničku građu. Oni su proučavali Vukovu ostavštinu u tančine, ali kako je ona predstavljala tek jedan dio književnih sposobnosti, morali su upotrebljavati kojekakve tuđice i kovanice za velik dio pojmova iz apstraktnog svijeta. Jer ne valja zaboraviti ovo: koliko god cijenili Vuka zbog skupljanja narodnoga blaga, treba imati na umu, da narodne pjesme i pripovijetke ne mogu biti mjerilo za današnje stanje jezika. Prema svome karakteru one su arhaične i sporije se mijenjaju, nego što ide životni tempo i razvoj čovječanstva. Jezik narodnih pjesama i pripovijedaka ide više u povijest jezika, nego u izražajne mogućnosti današnjega jezika. Zato su i srpski i hrvatski gramatičari počinili neoprostivu pogrješku, kad su sva pravila osnivali i tumačili narodnim pjesmama i pripovijetkama.

Hrvatski su književnici nastavili razvijati književni jezik mnogo prirodnije. Imajući veliku književnu baštinu pred sobom nijesu poznavali samo narodne pjesme, nego i individualne tvorevine hrvatske književnosti. S druge strane pojedini su književnici već od najstarijih vremena hrvatske književnosti uzimali narodne motive i narodne pjesme, da pojačaju umjetničku vrijednost svojih djela. Tako su hrvatski književnici uza svu veliku strast romantičara za sve, što dolazi iz puka, znali u 19. vijeku organski povezati svoju vjekovnu književnu tradiciju s pokretom i modom za prikupljanje narodnoga blaga.

Zato bi bilo šaljivo misliti, da su jezične navike, navlastito kod Hrvata mogle odjednom utrnuti činom Gajeva i Vukova jezičnog sporazuma. Hrvati na jednoj, a Srbi na drugoj strani došli su do različitih tvorba, to prije što je rez državne granice sprečavao nakon prvog sporazuma njegovo daljnje upotpunjavanje, odnosno stvaranje zajedničkog zakonodavstva. A kako se književni jezik ne stvara iz ničega, nego uvijek i svagdje na temelju nekih preduzora, nije čudo, da su Hrvati i Srbi, razvijajući svaki za sebe svoj jezik u moderan kulturni organ, posegnuli često za različitim vrelima te dakako i došli do drukčijih rezultata. Različito se na primjer odrazio na hrvatskoj i srpskoj strani doprinos različnih slavenskih i neslavenskih jezika, a što je možda još važnije, druga su središta pučkog govora utjecala svojim elementima na hrvatsku, a druga opet na srpsku književnu praksu. Na hrvatskoj su se strani odrazili kajkavski i čakavski, dakle hrvatskom području pripadni elementi i uzori, što na srpskoj strani nije bilo moguće, jer Srbi nijesu po rođenju ni kajkavci ni čakavci. S druge je strane opet sasvim prirodno, da su na primjer turcizmi mnogo obilniji na srpskoj strani, gdje je lingvistički prodor turskog jezika u narodni govor bio snažniji radi tamošnje duže turske dominacije.

Sve te činjenice jasno govore, da je hrvatski književni jezik star mnogo vijekova i da promjene u njemu nijesu nastajale na isti način kao u jeziku, kojim su se služili Srbi. Današnje stanje jednoga i drugoga književnog jezika mora biti različito.

7. H r v a t s k i j e z i č n i o s j e ć a j . Plodni književni rad Hrvata razvio je hrvatski književni jezik do velike visine, i Hrvati ga osjećaju kao svoje vlasništvo. Imaju razvijen jezični osjećaj za glasove, oblike, sintaksu i stil, koji upotrebljavaju u književnom jeziku, a taj je osjećaj najjači faktor za postojanje i suvremenu vrijednost jezika. Povijest glasovnih zakona gubi svoju važnost pred današnjim stanjem jezika, i mi nikad ne pitamo, s koje je strane došla rječnička, gramatička i stilska pojava, samo ako je normalna za jezični osjećaj, i ako je našom upotrebom dobila građansko pravo. Sve teorije o postanku riječi, o zajedničkom ishodištu srpskih i hrvatskih činjenica, mrtva su slova pred današnjim hrvatskim književnim jezikom. Nije odlučna za današnji hrvatski književni jezik ni povijest gramatike. Riječ *kolodvor*, *glasovir* i si. prave su hrvatske književne riječi, iako bi se možda koji filolog protiv toga bunio. Zakoni o tvorbi riječi mijenjaju se, i oni nijesu uvijek jednako živi u jezičnom osjećaju. Koji će filolog izbaciti iz hrvatskoga književnog jezika gore navedene riječi? Maretić nam je na primjer savjetovao, da ne upotrebljavamo riječ *latica*, jer joj ne znamo etimologiju. Kakvu ulogu ima etimologija u današnjem književnom jeziku, najbolje nam pokazuje baš ta riječ, koju svi Hrvati osjećaju pravom hrvatskom riječju.

Stvarne jezične osobine, a ne umjetno napravljen jezik stvorile su poseban jezični osjećaj kod Hrvata. Književni, kulturni i jezični razvoj stvorio je izražajne mogućnosti, koje u svom kompleksu prave posebno književno jedinstvo i kod Hrvata i kod Srba. Jezični je osjećaj prema tim dvjema cjelinama veoma osjetljiv, te odbija kao strano sve, što nije u skladu s njime.

B. Jezične činjenice u hrvatskom književnom jeziku i srpskom književnom jeziku.

Da dobro uočimo, zašto možemo govoriti o posebnom hrvatskom književnom jeziku, podijeljena je ova rasprava na nekoliko dijelova. Ovo, što smo do sada govorili, spada u lingvistiku, a sada ćemo iznijeti jezične činjenice, koje se tiču hrvatskog književnog jezika. Dat ćemo popis fonetskih, morfoloških, sintaktičkih, stilskih, stilističkih i rječničkih osobina, koje karakteriziraju današnji hrvatski i današnji srpski književni jezik. U drugom dijelu ove knjige nalazi se rječnik razlika između hrvatskog i srpskog književnog jezika, a osniva se na istom načelu: na današnjem stanju književnog jezika kod Hrvata i kod Srba. Rječnik će sadržavati alfabetskim redom različne pojave bez obzira na njihovu unutrašnju vezu, dok ćemo ovdje, u nastavku lingvističke rasprave o hrvatskom književnom jeziku, prikazati pojedine razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika kao organske cjeline. Naš će se rad i nadalje čvrsto držati lingvističkih načela, o kojima smo dosada govorili, samo ćemo ta načela sada osvijetliti stvarnim jezičnim činjenicama, koje se nalaze u srpskom i hrvatskom književnom jeziku.

I. Glasovne razlike

Treba odmah naglasiti, da ne valja tražiti glasovne razlike samo u početnom razvitku jezika, nego ih moramo pratiti na svakom koraku. Kad se radi o razlikama u glasovima između dva današnja književna jezika, onda moramo iznijeti sve jezične glasove, koji su različiti: bez obzira, da li se ti glasovi nalaze kod riječi stranog podrijetla ili riječi, koje spadaju u neki semantički krug (na pr. riječi, koje se odnose na crkvu i vjeru); bez obzira, da li se različiti glasovi nalaze često kod riječi s istom osnovom, ali su različitim putovima došle u dva književna jezika (usp. Helen i Jelin). Nema naime ni jednoga jezika, u kojemu bi fonetske osobine bile iz istoga vremena i iz jednoga središta. Svaki glasovni zakon vrijedi samo za neko vrijeme. Kasnije dođe drugi, pa se tako različiti jezici mogu naći na sličnim točkama u neko vrijeme, a onda se kasnije sasvim raziđu. Pomislimo samo na brojne romanske jezike, koji su se svi razvili iz vulgarnoga latinskog jezika.

Prema tome, kad govorimo o fonetskim razlikama između današnjeg srpskog i hrvatskog književnog jezika, moramo naći sve riječi, u kojima su glasovi različiti bez obzira, kada te razlike počinju i odakle potječu. Evo tih razlika:

1. Hrv. knjiž. jezik: **-ije**, **-je**, **-i**, sr. knjiž. jezik: **-e**: *mlijeko – mleko*, *djeca – deca*, *bio – beo*. Hrvati poznaju ekavicu samo u dijalektu, ali ta je ekavica različita od srpske: i po kvantiteti, i po akcentu i po melodiji. 2. Tamo, gdje hrv. knjiž. jezik ima u sredini i na kraju **h**, srp. knjiž. jezik ima vrlo često **v**; *gluhoća – gluvoča*, *duhan – duvan*, *gluh – gluv*, *suh – suv*. Pojava je to zanimljivija, što i mnogi Hrvati upotrebljavaju u dijalektu glas **v** u sredini i na kraju riječi, ali književni hrvatski jezik ne pozna oblike sa **v**, dok ih srpski književni jezik smatra pravilnim i običnim. Tako ono, što za Hrvata označuje u nekim slučajevima familijarni govor, i što bi hrvatskome piscu moglo poslužiti u stilističke svrhe,

to u srpskom književnom jeziku ima obično, osjećajno indiferentno, značenje (str. 53). 3. Hrv. knjiž. jezik kod mnogih imena, koja dolaze iz grčkog i hebrejskog jezika, ima glas **b**, a srpski **v**: *Babilon – Vavilon*, *Baltazar – Valtazar*, *Benjamin – Venjamin*, *Abraham – Avraam*. 4. Hrv. knjiž. jezik ima glas **t**, a srpski **ć**: *piletina – pilećina*, *samotovati – samoćovati*, *teletina – telećina*, *proljetni – prolećni*. Ima i obratnih slučajeva kao u: *čistoća – čistota*, *palača – palata*. 5. Hrv. **d**, a srp. **đ**: *redati –ređati*, *govedina – govedina*. I obratno: hrv. **d**, a srpski **d**: *luđak – ludak*, *luđakinja – ludakinja*. 6. Hrv. **c**, a srpski **t**: *garancija – garantija*, *demokracija – demokratija*, *diplomacija – diplomatija*. 7. Hrv. **n**, a srpski **nj**: *lijen – lenj*, *tuljan – tulanj*, *ljetni – letnji*. 8. Hrv. **š**, a srp. **ć** (č): *šutjeti – ćutati*, *šutljiv – ćutljiv*, *škiljiti – čkiljiti*. 9. Hrv. **h**, sr. **j**: *dihanje – dijanje*, *kihanje – kijanje*. 10. Hrv. **h**, srpski **k**: *drhtati – drktati*, *drhtanje – drktanje*. 11. Hrv. **z**, a srp. **s**: *filozofija – filosofija*, *Perzija – Persija*, *konzul – konsul*. 12. Hrv. knjiž. jezik ima **c**, a srpski **s**: *financije – finansije*, *centimetar – santimetar*, *decimetar – desimetar*. 13. Hrv. knjiž. jezik ima **l**, a srpski **lj**: *plosnat – pljosnat*. 14. Hrv. **lj**, srp. **j**: *sviraljka – svirajka*. 15. Hrv. knjiž. jezik ima konzonantsku skupinu **ć**, a srpski **št**: *općina – opština*, *svećenik – sveštenik*, *opći – opšti*. 16. Hrv. knjiž. jezik ima asimilaciju na kraju sloga, a srpski nema: *obrana – odbrana*, *obraniti – odbraniti*, *oklada – opklada*. 17. U sredini i na kraju riječi hr. knjiž. jezik ima često **h**, a srpski nema: *čahura – čaura*, *hrapav – rapav*, *hladan – ladan*, *hren – ren*, *hrskavica – rskavica*, *hrptenica – rptenica*. 18. Hrv. **k**, a srp. **h**: *kirurg – hirurg*, *kor – hor*, *kršćanin – hrišćanin*, *kemija – hemija*. 19. Hrv. knjiž. jezik ima **nj**, a srpski nema: *grižnja – griza*. 20. Hrv. knjiž. jezik nema **n**, a srpski ima: *manšeta – manšetna*, *moguće – mogućno*, i obratno hrv. knjiž. jezik ima **n**, a srpski nema: *kratkovidnost – kratkovidost*, *maternica – materica*. 21. Hrv. knjiž. jezik ima **š**, a srpski nema: *škropiti – kropiti*, *škropionica – kropionica*. 22. Hrv. **l**, a srpski bez **l**: *prijestolnica – prestonica*. 23. Hrv. knjiž. jezik nema **v**, a srpski ga ima: *gruda – grudva*. 24. Hrv. knjiž. jezik u nekim konzonantskim grupama ima **v**, dok ga u srpskom u tim slučajevima nema: *močvaran – močaran*, *čuvstvo – čustvo*. 25. Hrv. knjiž. jezik ima **i**, a srpski **e**: *bilješka – beleška*, *grijanje – grejanje*, *medicina – medecina*, *koliba – koleba*, *pionir – pioner*. 26. Hrv. knjiž. jezik ima **e**, a srpski **i**: *metropolita – mitropolit*, *getsemanski – getsimanski*. 27. U hrvatskom književnom jeziku ima **u**, a u srpskom **va**: *uš – vaš*, *uzduh – vazduh*, *uspostaviti – vaspostaviti*, *uskrsnuti – vaskrsnuti*. 28. Hrv. knjiž. jezik ima **a**, a srpski **e**: *uzajamni – uzajemni*, *prijamni – prijemni*, *jamčiti – jemčiti*.

Navedene razlike u glasovima stvaraju posebnu cjelinu, i one čvrsto karakteriziraju hrvatski književni jezik. I to ne zbog toga, što bi neki glasovi bili isključivo vlasništvo hrvatskog književnog jezika, nego, jer oni cjelini hrvatskog jezika daju tipične oznake. Tako na pr. konzonantsku skupinu **št** nalazimo i u riječi *pošten*, ali ta ista skupina dijeli srpsku riječ *sveštenik* od hrvatske *svećenik*. Iako hrvatski oblik uključuje stariji oblik sa **št**, ta povijesna činjenica niti što oduzima niti dodaje našem osjećaju za te riječi. S druge strane riječ *kolebati* ima glas **e** kao i u srpskom književnom jeziku, a po zakonima naše fonetike ta

bi riječ morala glasiti *koljebati*. Ipak riječ *kolebati* ne osjećamo ni malo ekavskom, jer ona spada u naš književni jezik, prema kojemu se je razvio naš jezični osjećaj.

Ne valja misliti, da se hrvatski književni jezik razlikuje glasovno od srpskoga zato, što tobože srpski književni jezik ima razvijeniji glasovni razvitak. Naprotiv mi nalazimo srpskih riječi, u kojima nema konzonantske asimilacije na kraju sloga, dok je u hrvatskom nalazimo. Srpske su riječi: *odbrana*, *opklada*, a hrvatske: *obrana*, *oklada*, što znači, da su hrvatske riječi u fonetskom pogledu išle dalje od srpskih. Sve to pokazuje, da povijesno gledište ne može biti odlučno za današnji jezik. A kad proučavamo glasovne razlike sa stajališta današnjega jezika, onda ih moramo proučavati tako, da uspoređujemo glasove jedne riječi s nekom drugom, koja ima isto povijesno ishodište, a drugačiji rezultat u današnjem jeziku.[4]

B i l j e š k a . Bilo bi potrebito govoriti o razlikama u naglasku između hrvatskog i srpskog književnog jezika. Te su razlike međutim tako brojne, da bi za njih trebala posebna rasprava. S tim u vezi trebalo bi proučavati melodiju rečenica kod Hrvata i kod Srba. O tom se još nije ništa pisalo, a i teško je sada dati dokumentirane rasprave, kad učimo u školama i u knjigama u mnogo slučajeva neprirodan akcent, koji odgovara naučavanju Vuka i Daničića. Tako se događa, da se mnogi hrvatski književnici čude naglascima hrvatskih jezikoslovaca i osjećaju ih stranima. Naglasak u *čitamo*, *sela*, *mene*, ne postoji ni u jednom hrvatskom kraju. Ipak se takvi naglasci nalaze po svim hrvatskim gramatikama, a tako nastoje izgovarati svi naši jezikoslovci. Da bi se uklonio taj jaz između nekoliko jezikoslovaca, koji „dobro“ izgovaraju, i velikog mnoštva hrvatskih intelektualaca, koji „loše“ naglašuju, trebalo bi sustavno proučavati naglasak u hrvatskim krajevima i pisati o tome iscrpne rasprave, koje bi onda služile kao norma za hrvatski akcent.

[4] U ostalom, ako i ima slučajeva, gdje srpski književni jezik upotrebljava oblike, koji se nalaze u kojem hrvatskom dijalektu, dakle oblike, koji se brže mijenjaju, nego oblici u književnom jeziku, ta činjenica služi samo kao dokaz našoj tvrdnji, da hrvatski književni jezik nije isti kao srpski književni jezik. Ako netko misli, da će ti srpski književni, a hrvatski dijalektalni oblici do nekoliko mjeseci ili godina ući u hrvatski književni jezik, taj se može ljuto prevariti. Evo, na primjer, što govori o tome Eugen Lerch, poznati lingvist i filolog: *La forma popolare francese je* „***sais-tu***?“ (*per* „***sais-je***?“ *oppure* „***estce-que je sais***?“) *era considerata volgare allora* (t. j. u vrijeme Rousseau-a) *e come tale conta anche oggi Rousseau pensa che non il bambino abbia torto*, *ma l'adulto che gli si oppone*: *e tuttavia questo* ***-tu***, *che avrebbe dovuto rap-preseniare la lingua di domani*, *a distanza di quasi due secoli non e ancora diventato lingua di oggi*. (Francuski pučki oblik ***je sais-m*** smatrali su u ono vrijeme – u doba *Rousseau-a* – neknjiževnim, a i danas ga takvim smatramo. *Rousseau* misli, da nemaju djeca krivo, već odrasli, koji se protiv toga bune: ipak onaj ***tu***, koji je tobože morao ući u kasniji književni jezik, ni danas nakon dva vijeka nije postao takvim. Eugen Lerch: DIFESA DELLA GRAMMATICA. Lingua nostra Firenze – Sansoni. Anno II. Fasc. 2, str. 42). Sve to dokazuje, da oni, koji pokušavaju istovjetiti dijalekt s književnim jezikom, ne rade ni malo po lingvističkim načelima.

II. Razlike u oblicima

Mnoge razlike u oblicima proizlaze već iz glasovnih razlika. Kao kod glasova, tako i kod oblika sve razlike ne potječu iz jednog vremena i iz jednog središta. Naići ćemo na razlike u sufiksima i prefiksima, koji su u različito doba imali različitu vrijednost. Bit će razlika u rodu, broju i padežima, u deklinaciji i u konjugaciji. Sve te razlike čine posebno književno jedinstvo hrvatskoga jezika. Evo nekoliko tipičnih razlika u oblicima između hrvatskog i srpskog književnog jezika: 1. Kod glagola, koje uzimamo iz „evropskoga" jezika (internacionalne riječi) Srbi ne upotrebljavaju iste nastavke kao Hrvati. Ti su glagoli veoma brojni, pa svi novi glagoli, koje stvaramo pod utjecajem stranih jezika, pokazuju dvije vrste infinitiva: infinitiv srpski i infinitiv hrvatski. Tako a) u srp. knjiž. jeziku imamo infinitivni nastavak **-isati**, a u hrvatskom **-irati**: *cirkulisati – cirkulirati*, *grupisati – grupirati*, *izolisati – izolirati*, *konkurisati – konkurirati*, *kontrolisati – kontrolirati*, *mobilisati – mobilizirati*, *nivelisati – nivelirati*, *regulisati – regulirati*, *titulisati – titulirati* i t. d. Srbi imaju nastavak **-isati** i kod riječi, koje nijesu internacionalne. Tako na pr. u riječi *uplivisati*. Od glagola na **-isati** Srbi prave prezent na **-išem**, dok Hrvati imaju prezent prema infinitivu na **-irati** (na pr. srpski: *definišem*, *definišući*, hrv.: *definiram*, *definirajući*). Prema tome opažaju se razlike u svim oblicima, u kojima dolazi infinitivna i prezentska osnova, b) Srp. knjiž. jezik ima nastavak **-ovati**, a hrv. **-irati**: *akcentovati – akcent*(*u*)*irati*, *apelovati – apelirati*, *apostrofovati – apostrofirati*, *apstrahovati – apstrahirati*, *aspirovati – aspirirati*, *balsamovati – balzamirati*, *civilizovati – civilizirati*, *deklamovati – deklamirati*, *denaturovati – denaturirati*, *emancipovati – emancipirati*, *interesovati – interesirati*, *intrigovati – intrigirati*, *kandidovati – kandidirati*, *koncentrovati – koncentrirati*, *kondenzovati – kondenzirati*, *pakovati –pakirati*, *protestovati – protestirati*, *reagovati – reagirati*, *skicovati – skicirati*, i t. d. Od glagola na **-ovati** Srbi prave prezent na **-ujem**, dok Hrvati imaju prezent prema svome infinitivu na **-irati**. Prema tome opažaju se razlike u svim oblicima, u kojima dolazi infinitivna i prezentska osnova (napr. srpski: *balsamujem*, *balsamujući*, hrv.: *balzamiram*, *balzamirajući*). 2. Futur se u hrv. knjiž. jeziku tvori uvijek od *infinitiva* i nenaglašenih oblika glagola *htjeti* (*pisat ću*, *ja ću pisati*), dok u srpskom književnom jeziku imamo gotovo uvijek *da s prezentom* mjesto infinitiva, ako se nenaglašeni oblici glagola *htjeti* nalaze ispred glagola: *ja ću da pišem*. 3. Hrv. knjiž. jezik ima povratni glagol, a srpski nepovratni: *brinuti se – brinuti*. 4. U infinitivu hrv. knjiž jezik ima **-iti**, a srpski **-ati**: *brojiti – brojati*. 5. U deklinaciji ima razlika. Tako Srbi vele: *tetka Persa*, *tetka Perse*, *tetka Persi*, *tetka Persu*, *tetka Perso*, *tetka Persom*. Riječ tetka ostaje nepromijenjena. Naprotiv u hrv. knjiž. jeziku sklanjamo riječ *tetka* u svakom padežu. U srpskom književnom jeziku ovakvi su izražaji veoma česti: gospodin Dušane; gospodin Stajiću; video sam gospa – Selenu i si. Hrvati bi uvijek sklanjali obje riječi. 6. U hrv. knjiž. jeziku imamo sufiks **-ićki**, a u srpskom **-ićski**: *plemićki – plemićski*, *mladićki – mladić*. 7. Hrv. knjiž. jezik ima sufiks **-ijski**, a srpski **-iski**: *pješadijski – pešadiski*, *belgijski – belgiski*, *strategijski – strategiski*, *historijski – istoriski*. 8. Hrv. **-ni**, a srp.

-nji: *ljetni – letnji*. 9. Hrv. knjiž. jezik ima **-ost**, a srpski **-stvo**: *odsutnost – otsustvo*, *prisutnost – prisustvo*, *raskošnost – raskoštvo*, *tvrdoglavost – tvrdoglavstvo*. Mjesto sufiksa **-stvo** može hrvatski jezik imati druge oblike i sufikse: *uputa – uputstvo*, *raskoš – raskoštvo*, *punomoć – punomoćje*. U navedenim slučajevima opažamo, da srpski književni jezik sufiksom produžuje riječ. 10. Hrv. knjiž. jezik ima sufiks **-en**, a srpski **-an**: *limen – liman*. 11. Hrv. **-(i)na**, a srpski **-(o)ta**: *toplina – toplota*, *mokrina – mokrota*. 12. Mjesto srpskog sufiksa **-ski** Hrvati često upotrebljavaju druge sufikse: *dijalekatski – dijalektalni*, *adverbijatiski – adverbijalni*, *subjekatski – subjektni*. Nadalje nalazimo ovakve različne sufiksalne složenice u hrvatskom i srpskom književnom jeziku: *španjolski – španski*, *arapski – arabljanski*, *sudac – sudija*, *upravitelj – upravnik*, *sisavac – sisar*, *molitelj – molilac*, *moliteljica – molilja*, *visočina – visija*, *nizina – nizija*, *pričest – pričešće*, *budilica – budilnik*, *nebeski – nebesni*. 13. U hrv. knjiž. jeziku imamo sufiks **-av**, a u srpskom **-iv**: *brbljav – brbljiv*. 14. U hrv. knjiž. jeziku imamo sufiks **-iv**, a u srpskom **-an**: *nepobjediv – nepobedan*, *nepogrješiv – nepogrešan*, *nerazdjeliv – nerazdelan*. 15. U hrv. imamo sufiks **-iv**, a u srpskom **-im**: *nepopravljiv – nepopravim*, *neizgladiv – neizgladim*, *nepovrediv – nepovredim*. 16. U hrv. knjiž. jeziku imamo **-ij**, a u srpskom **-ijum**: *konzervatorij – konservatorijum*. 17. U hrv. knjiž. jeziku imamo **-ač**, a u srpskom **-ac**: *prodavač – prodavač*. 18. Srbi veoma rado dodaju imenicama sufiks **-in**: *Slovenin*, *muslimanin*, *kasapin* (hrvatski dijalektalno: *kasap*). 19. U srpskom književnom jeziku nalazimo često složenice sa *mnogo*, dok su u hrv. češće složenice sa *vele*. Srpski: *mnogožičan*, *mnogouljudan*, *mnogocenjen*; hrv.: *velecijenjeni*, *veleučeni*. 20. U srpskom književnom jeziku nalazimo vrlo često deminutivni sufiks **-če**. U hrvatskom knjiž. jeziku veoma je rijedak. Tako Srbi vele: *lonče*, *jastuče*, a Hrvati *lončić*, *jastučić*. U srpskom knjiž. jeziku taj sufiks često gubi deminutivno značenje, kao u: *sanduče*, *klupče*. Slična je pojava i kod drugih deminutivnih sufiksa. Tako: *kokoška* (*kokoš*), *ljubičica* (*ljubica*). 21. U hrv. knjiž. jeziku nalazimo često prefikse različite od srpskih. Tako a) hrv. knjiž. jezik **od** (ot), srpski **iz** (is): *otpratiti – ispratiti*, *otrijezniti se – istrijezniti se*; b) hrv. knjiž. jezik **pro**, srpski **iz**: *prognati – izgnati*, *prognanstvo – izgnanstvo*; c) hrv. **pre**, srp. **iz(s)**: *prehrana – ishrana*; d) hrv. **po**, srp. **u**: *poniziti – uniziti*, *ponizivati – unižavati*; e) hrv. **u**, srp. **za**: *umoran – zamoran*; f) hrv. **po**, srpski **ob**: *polaskan – oblaskan*; g) hrv. **po**, srp. **o**: *posvetiti – osvetiti*; h) hrv. **pre**, srp. **preo**: *prevladati – preovladati*, *prepraviti – preopraviti*; i) hrv. **protu**, srpski **protivu**: *protukandidat – protivukandidat*; j) hrv. **iz**, srp. **u**: *izjednačiti – ujednačiti*; k) hrv. **od** (**ot**), srp. **otpo**: *odzdraviti – otpozdraviti*; 1) hrv. **o**, srpski **raz(s)**: *oslabiti – raslabiti*; m) hrvatski knjiž. jezik **su**, srpski **sa**: *suvremen – savremen*. 22. Srbi uvijek upotrebljavaju *sa*, *ka*, *uza*, dok Hrvati, osim u nekim slučajevima upotrebljavaju uvijek *s*, *k*, *uz*. 23. Veoma često hrvatski književni jezik ima različiti rod od srpskoga. Tako: a) hrv. knjiž. jezik ima *muški*, a srpski ženski rod. U tim slučajevima u glavnom i riječ glasi različito: *porez – poreza*, *držak – drška*, *popravak – opravka*, *zalog – zaloga*, *arhiv – arhiva*, *svezak – sveska*, *ispravak – ispravka*, *teritorij – teritorija*, *imperij – imperija*, *naslonjač*

– *naslonjača*, *teorem – teorema*, *odušak – oduška*; b) hrv. knjiž. jezik ima ženski rod, a srpski muški: *pojava – pojav*, *fronta – front*, *uputa – uput*, *zabrana – zabran*, *zvijer* (hrv. *ova zvijer*, srpski *ovaj zver*). 24. Razlike u oblicima osjećamo i onda, kad Srbi od zajedničkih riječi naprave složenicu. Tako od *požar* Srbi imaju: *zapožariti*, od *plam*(*en*): *zaplamiti*. 25. Ima razlika i u nastavcima za množinu. Tako hrvatski knjiž. jezik ima oblike: *grijesi*, *zvijeri*, *šavovi*, a srpski: *grehovi*, *zverovi*, *švi*. 26. U srpskom knjiž. jeziku nalazimo posvojnu zamjenicu *njen* mnogo češće nego *njezin*. U hrvatskom je književnom jeziku obratno. 27. U srpskom književnom jeziku upitne i neodređene zamjenice jesu: *ko*, *neko*, *svako*, *iko*, dok u hrvatskom knjiž. jeziku glase: *tko*, *netko*, *svatko*, *itko*. 28. Srbi upotrebljavaju u svome književnom jeziku oblik *jeste*, dok Hrvati imaju *jest*: *Zamenica koja zamenjuje lice i predmet koji nisu prisutni jeste zamenica za treće lice* (Belić). – *Ja želim da sutra otputuješ – jeste rečenica za želju* (Belić). 29. Srbi nikako ne upotrebljavaju produženi niječni oblik glagola biti: *nijesam* i t. d., dok je to u hrvatskom književnom jeziku obična pojava.

Iz ove zadnje točke, kao i iz cijelog odlomka o oblicima vidimo, da za jezik nijesu odlučni povijest, osnove i korijeni riječi, nego naša današnja upotreba. Često nalazimo iste sufikse i prefikse u hrvatskom i srpskom književnom jeziku. Ali dok na primjer sufiks **-stvo** osjećamo hrvatskim u riječi *sokolstvo*, taj isti sufiks osjećamo srpskim u riječi *punomoćstvo*. Isto to opažamo kod drugih sufiksa i prefiksa, i uopće u tvorbi riječi. Nastavak **-isati** ne osjećamo srpskim u glagolu *mirisati*, dok nam je taj isti sufiks stran u srpskom glagolu *analisati*. Nastavak **-išem** u glagolu *mirišem*, nastavak **-ujem** u glagolu *kupujem*, ne možemo nikako poistovjetiti s istim nastavcima u oblicima: *anališem*, *diskutujem*. Svako pokoljenje osjeća svoj jezik onako, kako ga prima od cjeline, koja tim jezikom govori. Pojedinac ne može promijeniti ni jezik, ni osjećaj za jezik, pa makar bio. i najbolji filolog.

III. Sintaktičke razlike

Svi znamo, na koji su se način pisale kod nas gramatike. Vuk je bio alfa i omega gramatičarima, a književnici i hrvatski i srpski malo su se brinuli, da njihov jezik bude Vukov jezik. I kao u glasovima i oblicima, tako su i u gramatici išli Hrvati i Srbi različnim putovima. Hrvati su svakako prirodnije nastavljali književni jezik, jer su imali dobre književne uzore, dok su Srbi, nemajući razvijenu književnost na narodnom jeziku, pravili nagle skokove. Zato se neupućenim ljudima čini, da Hrvati imaju ukočeniji, stariji jezik, a Srbi „napredniji“. Koliko je to smiješno s lingvističkog gledišta, suvišno je dokazivati. Međutim i takvo gledanje na hrvatski i srpski književni jezik pokazuje, da i u sintaksi postoje razlike: postoji osjećaj, da se ta dva književna jezika ne nalaze na istoj liniji.

Kao mjerilo za gramatičke razlike uzmimo gramatiku (za srednje škole) najpoznatijeg srpskog gramatičara Belića. Gotovo svi primjeri bit će Belićeve rečenice, da se ne kaže, da smo namjerno tražili razlike među lošim poznavaocima srpskog književnog jezika. Među primjerima bit će i takvih, koje bi mož-

da s teoretske strane, s povijesnog gledišta i koji srpski gramatičar zamjerio Beliću; ali ti su primjeri vjerno ogledalo današnje srpske književne prakse. Kad ne bi bili, Belić ih sigurno ne bi upotrebljavao u gramatici. Kad Srbin bude čitao ove primjere, njemu će oni biti naravni, dok ih Hrvat ne može podnijeti u svome književnom jeziku.

Evo nekoliko sintaktičkih razlika između srpskog i hrvatskog književnog jezika:

1. U hrvatskom knjiž. jeziku upotrebljavamo posvojnu povratnu zamjenicu svaki put, kad se posvojna zamjenica proteže na subjekt. U srpskom književnom jeziku nalazimo često i u tim slučajevima obične posvojne zamjenice: *moj*, *tvoj* ...: *Ja sam već u napomenama o mojoj školskoj gramatici* – (Belić). *Gramatika pokazuje kako ćemo razumeti sklop našega jezika* (Belić). – *Uzmi od svega koliko god možeš da poneseš*, *pa razdeli tvojoj braći i drugovima*. – *sada* (*sam*) *došao*, *pretovaren svima mojim godinama* (D. Popović).

2. U hrv. knjiž. jeziku upotrebljava se zamjenica *čiji* samo onda, kad se proteže na muško čeljade u jednini. U srpskom književnom jeziku nalazimo *čiji* za ženski i srednji rod kao i za množinu: *Iza sela čije se kuće belile u brdu* (Uskoković). *Iako je osetila ono iznenadno i duboko uzbuđenje koje obuzima ljude* č i j *A je duša prijemljiva za lepotu* (J. Marković).

3. U hrv. knjiž. jeziku veoma je živa upitna zamjenica *što*. A evo, što Belić veli u svojoj gramatici: *Koje upitna zamenica za lica*, *a šta za stvari*. Primjeri: *Sta vetar radi* (Belić). – *Za šta poraste*? (Belić). – *Trajno značenje glagola odgovara uvek na pitanje*: *šta radi subjekt ili šta se radi*, *šta biva* (Belić). U hrvatskom jeziku, osim u nekim slučajevima, oblik *šta* smatramo dijalektalnim (vidi: Stojković: HRVATSKI JEZIK I. 1. 20–21).

4. Uz više subjekata, kad bi Hrvat sigurno upotrijebio množinu, u srpskom književnom jeziku nalazimo jedninu: *Otac*, *stric i ded stanuje*, *hrani se i noćiva* (Belić).

5. U srpskom književnom jeziku nalazimo veoma često određeni pridjev *veliki* i *mali* i u predikatu: *On je već veliki*, *a ti si još mali*. Hrv. knjiž. jezik to nikako ne dopušta, i Hrvati malo griješe u tome.

6. Srbi imaju nastavak **-in** za posvojne pridjeve od imenica ženskoga roda, koje znače neživo, dok Hrvati upotrebljavaju genitiv. Tako Srbi vele: *crkvin*, *bančin*, *zemljin*, dok bi Hrvati rekli: *crkve*, *banke*, *zemlje*.

7. Srbi često upotrebljavaju glavni broj *dva*, *dvije*, gdje bi Hrvati rekli *oba*, *obje*. Tako, ako Srbi govore ili pišu o dvjema zemljama, oni mogu upotrijebiti glavni broj *dva*, *dvije* i onda, kad dvije zemlje uzimaju u kolektivnom smislu. Hrvati u tom slučaju upotrebljavaju u svom književnom jeziku samo: *oba*, *obje*. Evo jedne takve srpske rečenice: *List zatim potseća na to daje Međunarodna dunavska komisija obrazovana da bi se Velikoj Britaniji i Francuskoj omogućilo učvršćivanje pozicija u Jugoistočnoj Evropi*. *Posle toga list kaže da su ove dve zemlje Međunarodnu dunavsku komisiju iskorišćavale da bi mogle da*

sprovode svoju politiku na Dunavu (POLITIKA, 1. 9. 1940.).

8. Srbi ne vole sklanjati brojeve *dva*, *tri* i *četiri*. Tako oni vele: *Sve je u naglasku, u pokretima i u pogledima ova dva bića potvrđivalo čistotu njihovoga skrivenog života* (J. Marković). – *Mogla je da razazna uzroke za samoubistvo u potpunoj praznini ove dve sobice pod krovom, u kojima se nalazio samo jedan rasklimani sto* (J. Marković). *Moskovski radio daje pregled tri godine rata u Kini* (POLITIKA, 8. VII. 1940.).

9. U srpskom knjiž. jeziku posvojni genitiv dolazi i onda, kad imenica nema uza se atributa i apozicije. Hrvati u tim slučajevima upotrebljavaju posvojni pridjev. Tako Srbi vele i pišu: *ulica Aleksandra*, *Miloša*, što bi Hrvati svakako rekli: *Aleksandrova*, *Miloševa ulica*.

S druge strane Srbi upotrebljavaju posvojni pridjev, a ne posvojni genitiv, ako uz imenicu stoji atribut ili apozicija. Hrvati u tim slučajevima upotrebljavaju posvojni genitiv. Tako Hrvati vele: *Brat tetke Mare*, *ulica kneza Mihajla*. Srbi vele naprotiv ovako: *tetka Marin brat*, *knez Mihajlova ulica*, *gazda Markov konj*. Tipični su primjeri za različitu upotrebu posvojnog genitiva i posvojnog pridjeva, kad bilježimo ime očevo. Srbi vele: *Marko Jovana Petrović*, a Hrvati: *Marko Petrović Ivanov*.

10. Srbi često upotrebljavaju u svome književnom jeziku prijedlog *od*, da označe neki dio. To je Hrvatima veoma strano: *Njih* (t. j. glasova) *ima od više vrsta* (Belić).

11. U srpskom knjiž. jeziku nalazimo običan prezent od glagola *biti*, dok bi u hrv. upotrijebili *trenutni prezent*: *Ako osećate potrebu da ste voljeni* (Uskoković).

12. U srpskom knjiž. jeziku prezent se upotrebljava mnogo češće nego u hrvatskom knjiž. jeziku. To je zato što Srbi upotrebljavaju *da s prezentom* mjesto infinitiva: *Mogu da dođem*. – *Ja ću da dođem*.

13. U vremenskim rečenicama nalazimo često u srpskom knjiž. jeziku futur drugi i ondje, gdje ga Hrvati ne bi upotrijebili: *Ja ću se njima* (t. j. napomenama) *kad god budu bile umesne, sa zadovoljstvom – koristiti* (Belić). – *Ja ću sad da siđem po namirnice, a vi se obucite i dođite da zajedno doručkujemo kad budem udarila u tavanicu drškom od metle* (J. Marković). Hrvati mjesto fut. II. upotrebljavaju gotovo uvijek trenutni prezent.

14. U hrv. knjiž. jeziku upotrebljava se veznik *pošto* samo u vremenskom značenju, a Srbi ga upotrebljavaju i u uzročnom smislu: *Sem svega drugog, pošto mi je palo u deo da sarađujem na utvrđivanju školske terminologije, ja sam sada već uneo termine koji su uzeti kao obavezni za školsku gramatiku* (Belić).

15. U hrv. knjiž. jeziku upotrebljavamo prijedlog *s* (*sa*), kad hoćemo naznačiti način na pitanje *kako* (naravno, kad se misli na zajednicu s nečim). Srbi rado izostavljaju prijedlog u tim slučajevima: *Oblici pomoću kojih se upućuje kome zapovest – nazivaju se zapovednim načinom* (Belić).

16. U srpskom književnom jeziku upotrebljava se prijedlog *za* i za smjer kretanja (mjesto hrv. *u*, *po*): *Idem za Zagreb*. *Trčali su za tamnjan* (Uskoković). Prijedlog *po* upotrebljavaju Srbi u značenju: *iza*, *nakon*, *za*, *o*: *Po održanoj besedi*; *važni po odnose između dve zemlje*; *rasprava po pitanju*. Prijedlog *po* upotrebljavaju Srbi i mjesto hrvatskog *na*: *Voditi u ekskurziju*. Mjesto hrvatskog *od*, nalazimo u srpskom književnom jeziku *u*: *Prihod u dinara 400*. Srbi i za kretanje upotrebljavaju prijedlog *kod*, dok Hrvati u tim slučajevima upotrebljavaju prijedlog *k*. Tako Srbi vele: *Doći ću kod tebe*, a Hrvati: *Doći ću k tebi*.

17. U srpskom književnom jeziku susrećemo često participe prezenta u predikatu. Hrvatski knjiž. jezik to nikako ne dopušta: *Rezultati su zadovoljavajući* [...] *kako nam je budućnost maglovita i preteča* (Uskoković).

18. Srpski književni jezik mnogo upotrebljava pasiv, dok hrvatski književni jezik upotrebljava najčešće aktiv. Primjeri: *Svatko tko je upoznat sa duhovima srpskog naroda* (Skerlić). – *U rečenici se iznosi sumnja praćena strahovanjem* (Belić). – *Ali i pored toga što su u ovakvom izlaganju mogli biti dati samo osnovi našeg jezika* (Belić). – *U proširenoj rečenici svi delovi mogu biti ponovljeni drugim recima* (Belić).

Idući srpski oblici vjerojatno stoje u vezi s pojavom pasiva u srpskom književnom jeziku: *nameran sam*, *rešen sam*, *zastupljen sam* (*u školi mora da bude zastupljena stroga disciplina*).

19. Srbi, koliko god mogu, izbjegavaju infinitiv. Umjesto toga upotrebljavaju *da s prezentom*. I futur prave također s pomoću *da* i prezenta, dok Hrvati uzimaju infinitiv: *Pošto bi gotov s ovim pripremama*, *ne mogaše dočekati čas*, *kad će da izvrše svoju nameru* (D. Popović). Takva upotreba prezenta može stvarati zabune, jer kad Srbin kaže: *on neće da dođe*, ne znamo da li to odgovara njemačkom *er will nicht kommen* ili *er wird nicht kommen*. U hrvatskom jeziku prvom njemačkom slučaju odgovara: *on ne će da dođe*, a drugom: *on ne će doći*.

Da ne upotrijebe infinitiv, Srbi često uzimaju glagolske imenice. Idući primjeri sasvim su obični u srpskom književnom jeziku: *pravo biranja*; *omogućio je upoznavanje* i si. I Hrvati koji put upotrijebe glagolsku imenicu, ali ne zato, što ne vole infinitiv, nego zbog promjene izražaja.

20. Uz bezlični oblik glagola *trebati* Srbi stavljaju subjekt ispred njega: *on je trebalo da dođe*. Hrvat bi rekao: *trebalo je*, *da on dođe*.

21. Glagol *ima* u bezličnoj službi upotrebljavaju Srbi i u prošlom vremenu, dok ga Hrvati upotrebljavaju samo u prezentu. Tako Srbi mogu reći: *Tu je imalo još vazdan stvari*, dok bi Hrvati rekli: *tu je bilo* [...]

22. Srbi upotrebljavaju uvijek *da li*: u upravnom i neupravnom pitanju: a) *da li je došao*; b) *ne znam*, *da li je došao*. Hrvati rado prave razliku između upravnog i neupravnog pitanja, pa u upravnom pitanju upotrebljavaju *je li*, a u neupravnom *da li*, ili *je li*: a) *Je li on došao*? b) *Ne znam*, *da lije* (je li) *on došao*.

23. U srpskom književnom jeziku mnogi glagoli i glagolski izražaji nema-

ju objekt u istom padežu kao u hrvatskom. Tako Srbi vele: *učiti koga čemu*, *lažem nekoga*, *sledovati* (*slijediti*) *kome*, *razumeti se u čemu*, *brinuti se o nečemu*, *žao me je* i t. d.

24. Srbi ne osjećaju, da griješe protiv književnog jezika, kad upotrebljavaju *gde* i za smjer radnje. Tako nalazimo kod dobrih srpskih pisaca ovakve rečenice: *Gde ideš*? *Zagledajte gde idete*! (Uskoković).

25. Da izraze različita raspoloženja, Srbi upotrebljavaju prezent i dativ lične zamjenice, a Hrvati mogu upotrijebiti samo izražaje: *htio bih*, *želim* i si. Tako Srbi vele: *jede mi se*. a Hrvati: *htio bih jesti*; Srbi: *ne pije mi se*, Hrvati: *nemam volje piti*. Srbi: *ne seta mi se*. Hrvati: *nisam raspoložen za šetnju*.

26. Kod uzvika u srpskom književnom jeziku nalazimo akuzativ zamjenice i nominativ imenice; u hrvatskom književnom jeziku imamo samo akuzativ imenice. Tako Srbi kažu: *evo ga otac*, a Hrvati: *evo oca*. Slično je i u upitima: *gde ga je* (otac)?

Kad Srbi čitaju sve navedene primjere, njima su oni sasvim naravni, jer dolaze često u njihovu književnom jeziku. Naprotiv Hrvati nikako ne bi mogli podnijeti te rečenice u svome književnom jeziku. To znači, da srpski i hrvatski književni jezik nemaju istu sintaksu.

IV. Stilske i stilističke razlike

Stilske i stilističke razlike između hrvatskoga i srpskog književnog jezika razumjet ćemo tek onda, kad shvatimo, da se građa rečenica i cjelokupni naš izražaj sastoje od pojedinih riječi, koje nose u sebi glasovne i morfološke osobine. Prema tome stil, kao konkretna primjena jezika u nekom času, nosi u sebi sve oznake, koje se nalaze u jeziku kao cjelini. Zato i govorimo o stilu nekoga pisca, nekoga čovjeka: jer svaki čovjek ima svoj vlastiti način izražavanja i upotrebljava samo jedan dio jezične građe, koja mu stoji na raspolaganju. Svaki pojedinac bira jezična sredstva iz one građe, koju posjeduje u svome jeziku. Dva književna jezika posjeduju različite kalupe, unutar kojih pojedinci mogu razviti svoje lične sposobnosti. Ali svaki će se put vidjeti, u kojemu kalupu pojedinac izražava svoje misli i osjećaje. Tako, ako srpski književni jezik ne voli infinitive, nego upotrebljava rečenice sa *da*, taj će jezik kod svih pojedinaca, koji pišu srpskim književnim jezikom, imati drugačiji ritam i drugačiju strukturu, nego što ga pruža pojedincima hrvatski književni jezik, u kojemu je infinitiv veoma živ. Evo nekoliko srpskih primjera, da se uoče te stilske razlike: *Vojni stručnjak „Tajmsa“ kaže da će saveznici da odustanu od plana da zauzmu Trondhajm* (POLITIKA, 1. V.). Tri vezničke rečenice sa *da* daju nam dojam neke nespretnosti i monotonije, a ritam je isprekidan. To prije, što u primjeru imamo *da s prezentom* u službi futura (*da će saveznici da odustanu*). – *Jednoj staroj kozi kao što sam ja potrebno je nešto malo što će da voli*, *što će da kinji* (J. Marković). – *Ona treba učenike da nauči da posmatraju jezik* (Belić). Tu osjećamo težinu dvaju „da“, a Hrvati bi ovako rekli: *Ona treba da nauči učenike promatrati jezik*.

Izbjegavamo li infinitiv, moramo nužno upotrebljavati glagolske imenice.

Kad znamo, da se to događa u srpskom književnom jeziku, onda dobivamo posebnu sliku o cijeloj srpskoj rečenici, jer glagolska imenica pokazuje radnju kao i glagol, ali nemajući nastavaka za lica i vremena, ona već po svojoj morfološkoj strukturi nejasnije tumači radnju. Zato glagolska imenica, kao i svaka imenica, koja označuje radnju, jače je vezana za lični glagol u rečenici. Kad velimo: *javio mi je svoj odlazak*, riječ *odlazak* označuje radnju, ali ne znamo, je li ta radnja izvršena ili ne. Lični oblik glagola i kontekst donekle tumače stupanj glagolske radnje; ali ako objekt izrazimo glagolom, onda nam je stupanj radnje potpuno jasan: a) *javio mije*, *da odlazi* (= još nije otišao); b) *javio mije*, *daje otišao* (= već je otišao).

Iz ovoga slijedi, da se srpske rečenice, u kojima ima mnogo glagolskih imenica, moraju jače vezivati uz glagol: inače ne možemo shvatiti stupanj glagolske radnje. Zato su nam često nejasne rečenice, u kojima ima mnogo glagolskih imenica. Evo nekoliko primjera, koji pokazuju, da glagolske imenice i uopće imeničke konstrukcije udaljuju srpski stil od hrvatskoga: *Radnju poređenja i iskazivanje rezultata toga poređenja u pridevima nazivamo poredbom prideva* (Belić). Srbi se možda dive toj Belićevoj rečenici, ali za hrvatski jezični osjećaj navedene glagolske imenice daju premalo plastičnosti izraženim mislima. Naročito nam je čudnovat izraz: *radnja poređenja*. – *Muke od nemanja sredstava za postignuće svojih ambicija* (Uskoković). (Hrvati bi to ovako rekli: *Muke*, *što nema sredstava*, *da postigne svoje ambicije*). – *Ovaj je ručak*, *mila moja*, *bio prvo viđenje tvoje ljubimice i izgnanika* (B. Jovanović).

Pasivne konstrukcije, koje su česte u srp. književnom jeziku, daju osobitu oznaku srpskom stilu. Primjeri: *Često je taj deo skriven različnim promenama u rečima da ga je teško tačno utvrditi na osnovu današnjeg jezika* (Belić). *Nastavak* **-ova**. *Glagoli njime sagrađeni znače* – (Belić). – *U rečenici se iznosi sumnja praćena strahovanjem* (Belić). – *Ali i pored toga što su u ovakvom izlaganju mogli biti dati osnovi našeg jezika* (Belić). – *Stari svet naprotiv – provaljen je jednim dubokim zatonom*, *Sredozemnim Morem* (V. Ivanović). – *Među stanovnicima visije nema pravnih odnosa*, – *pokazuju* (*se*) *ekstremi gostoljublja i razbojništva*, *posljednji naročito*, *ako su okruženi kulturnim zemljama kao Arabljani*, *koji su u tome pomognuti od svojih konja i kamila* (id.). Te se rečenice toliko razlikuju u stilu od hrvatskih, te nam se čini, da im je i sintaksa sasvim različna. To je zato, što pasivne konstrukcije sasvim drugačije prikazuju čitaocu odnošaj onoga, koji govori prema onome, što govori. One daju posebnu oznaku jezičnom izražaju, jer se logički objekt radnje izravno karakterizira. Kad kažemo: – *u ovakvom su izlaganju mogli biti dati samo osnovi našeg jezika*, onda izravno karakteriziramo gramatički subjekt, a logički objekt (*osnovi našeg jezika*). Naprotiv kad kažemo: – *u izlaganju smo mogli dati samo osnove našeg jezika*, onda izravno karakteriziramo logički i gramatički subjekt (*mi smo mogli dati*) a tek neizravno logički i gramatički objekt (*osnove našeg jezika*). To je u stilskom pogledu veoma različito. Drukčije gleda na stvari onaj, koji izravno karakterizira neku određenu riječ, a drugačije opet onaj, koji neizravno karakterizira tu istu riječ. U tome se i sastoji cijela razlika između aktiva i pasi-

va. Zato kad kažemo: *učenik čita knjigu* i – *knjiga je čitana od učenika*, sa stajališta logike te su dvije rečenice iste, ali aktivna konstrukcija izravnije karakterizira riječ *učenik* a pasivna izravnije karakterizira riječ *knjigu*. Stoga pasiv srpskih rečenica znači drugačije gledanje na subjekt i objekt radnje, nego što ga imaju Hrvati, kad taj isti subjekt i objekt izražavaju aktivom.

Po našem mišljenju – izbjegavanje infinitiva, upotreba glagolskih imenica i upotreba pasiva najviše udaljuju srpski stil od hrvatskoga. Mnogi možda misle, da su red riječi i rečenica drugačiji kod Srba nego kod Hrvata. Bit će, da tu nema bitnih razlika, jer u svim jezicima red riječi veoma varira od jednoga slučaja do drugoga. Nove rasprave iz latinskog jezika (Marouzeau) dokazuju, daje na pr. u latinskom jeziku red riječi mnogo slobodniji, nego što misle pisci latinskih normativnih gramatika. Slično je u njemačkom i u francuskom jeziku, za koje mnogi misle, da imaju unaprijed određeni red riječi. Ne može se ipak zanijekati, da srpski književni jezik ima često takav poredak riječi, koji bismo mi smatrali pogrješnim u hrvatskom književnom jeziku. Evo dva primjera iz Belića, koji nam mogu osvijetliti ovu tvrdnju: *Može se za građenje nesvršenog glagola osnovi svršenog glagola dodavati* **-va** *za duljenje vokala*, *koji mu prethodi*. – *Velika je većina glagola složenih od predloga koji se zove predmetkom kada čini prvi deo glagola*, *i prostog glagola*. Ima nekoliko slučajeva, gdje red riječi pokazuje odmah o kojem se književnom jeziku radi. Tako Hrvati vele: *mjeseca ožujka*, a Srbi: *marta meseca*, Hrvati: *neodređeni način*, *sadašnje vrijeme*, *buduće vrijeme*, Srbi: *način neodređeni*, *vreme sadašnje*, *vreme buduće*.

Kako smo već više puta naglasili, stilu daju posebne oznake ne samo konstrukcije, nego i pojedine riječi. Evo nekoliko srpskih rečenica u cjelini, da se vidi, kako sva izražajna sredstva imaju važnu ulogu u stilu: *Oduhovljenje čulnosti zove se ljubav*: *ona je veliki triumf nad hrišćanstvom*. *Drugi je triumfnaše oduhovljenje neprijateljstva*. *Ono se sastoji u tome da se duboko shvati vrednost koja se ima imajući neprijatelje*: *u kratko*, *da se obrnuto čini i zaključuje nego što se do sada činilo i zaključivalo* (Niče: SUMRAK IDOLA. Preveo B. Jevtić, str. 42). – *Kako je ova gramatika namenjena širokim krugovima našeg podmlatka i kako se njene i dobre i rđave strane mogu pokazati samo u primeni njenoj*, *u radu*, *biću zahvalan svakome ko mi uputi svoje napomene o njoj*. *Ja ću se njima*, *kad god budu bile umesne*, *sa zadovoljstvom i sa zahvalnošću koristiti za novo izdanje ove knjige* (Belić). – *Glasovi se izgovaraju dvojako*: *ili sa vazdušnom strujom koja dolazeći iz grudi i postajući zvučna u grkljanu slobodno struji kroz usta napolje*; *to su samoglasnici ili vokali*: **a**, **e**, **i**, **o**, **u**, **r**; *ili sa šumom ili praskom koji dolaze od pregrade ili smetnje koju vazdušnoj struji stvaraju u ustima ili jezik ili usne*; *to su suglasnici ili konsonanti*. *Njih imamo više vrsta* (Belić). – *Ali ovakvih glagola nema mnogo*. *Velika je većina glagola složenih od predloga*, *koji se zove predmetkom kada čini prvi deo glagola*, *i prostog glagola* (Belić). – *Mi ćemo uzeti da se upoznamo sa najglavnijim značenjima izvedenih glagola* (Belić).

Od stila prelazimo na stilistiku. Iako su to dva sasvim različna pojma, ipak isti faktori mogu biti važni i za stil i za stilistiku. Dok pojedini oblici i njihova

upotreba daju vanjsku strukturu jeziku (stil), riječi svojim oblicima i sintaksom mogu dati našim mislima različitu izražajnost. A ta izražajnost ide u područje stilistike. Potrebno je često naglašavati razliku između stila i stilistike, jer mnogi miješaju jedno s drugim, a mnogi i ne znaju, da postoji stilistika. Iz primjera će se najbolje vidjeti, što znači stilistika i kakve stilističke razlike mogu postojati između hrvatskog i srpskog književnog jezika. A mi možemo govoriti o stilističkim razlikama među jezicima, jer stilistika uključuje „les circonstances générales et communes imposées a tout un groupe linguistique" (opće i zajedničke okolnosti koje su dane cijeloj lingvističkoj skupini. Ch. Bally, o. c. str. 19.).

Ako je stilistika znanost o afektivnom sadržaju izražaja, o izražajnosti, nastaje pitanje: ima li riječi i konstrukcija, koje daju drugačiju izražajnost u hrvatskom, a drugačiju u srpskom književnom jeziku? Odgovor na ovo pitanje može biti samo jestan.

Najprije ćemo spomenuti srpsku konstrukciju „*da* s prezentom" mjesto infinitiva. I u hrvatskom književnom jeziku možemo upotrijebiti „*da* s prezentom" mjesto infinitiva, ali to nema kod nas istu izražajnu vrijednost, kao da smo upotrijebili infinitiv. Baš zato, što možemo birati između dvije konstrukcije, izabravši jednu od njih, htjeli smo svojoj misli dati posebnu afektivnu vrijednost. Naprotiv Srbi upotrebljavajući gotovo isključivo „*da* s prezentom" mjesto *infinitiva* ne mogu prvoj konstrukciji dati posebnu izražajnu snagu: *da s prezentom* za njih je obična upotreba, a kao takva ona ne može proizvesti stilistički efekt.

Evo nekoliko primjera, koji će nam pokazati, da u hrvatskom književnom jeziku *da s prezentom* u afektivnom kontekstu izražava misao jače nego *infinitiv*: *Ne zna se*, *koja je od koje vrednija i okretnija*, *a koja se – onako od sebe*, *po naravi – ni ne bi poslom prekinula*, *ne može pred drugima*, *ne može od sramote da zaostaje*, *pa sve gone*, *kao da su se okladile*, *kao da se utrkuju* (Budak: OGNJIŠTE I. 11.). Budak je ovdje upotrijebio prezent iza glagola *moći*. Hrvatski književni jezik obično upotrebljava infinitiv. Ali u navedenom odlomku kontekst je veoma afektivan, i pisac je cijelu rečenicu složio tako, da vjerno prikaže ne samo svoju misao, nego i stupanj afektivnosti. U tim rečenicama opažamo brži tempo, nagle stanke i ponavljanje riječi: sve to odaje veliku afektivnost. Među izražajna sredstva, koja vjerno prikazuju osjećajni dio toga odlomka, ide i „*da* s prezentom" mjesto infinitiva (*ne može od sramote da zaostaje*). Ova konstrukcija baš zato daje veliku snagu, što iza glagola *moći* dolazi obično infinitiv: ono, što je obično, nije izražajno, dok su najjače konstrukcije one, koje dolaze u prilikama, koje pisac već spremi kao naročito afektivne; spremi nesvjesno iz prijašnjeg načina izražavanja, pa se veličina pisca i sastoji u tome, da on u nekim slučajevima znade naći i ono, što nije najobičnije u jeziku, a ipak postoji u jeziku.

Kod srpskih pisaca prezenti mjesto infinitiva ne daju nikakav poseban efekt, jer Srbi mjesto infinitiva upotrebljavaju pretežno „*da* s prezentom".

Evo jednog Begovićeva primjera, gdje *da s prezentom* ima veliku izražajnu snagu: *Ne treba da ih čitam* / *Ne ću da ih čitam* (Begović: BEZ TREĆEGA). To su riječi Marka u drugom činu, kad je u jakom afektu. Da je pisac upotrijebio infinitiv mjesto prezenta, njegov bi izražaj bio blijed i ne bi odgovarao afektivnom sadržaju odlomka.

I Krleža u ovom primjeru postizava naročite efekte s pomoću *da* i *prezenta* mjesto infinitiva: *Pod magnetom nečije etičke inteligencije ja bih još mogao da sve sperem sa sebe –ja bih još mogao da nađem svoj raison d'être*, *i moj talenat mogao bi da se obrazloži*, *da se potvrdi*, *ja bih mogao da radim*, *da stvaram*, *da ozdravim – da izađem iz toga* (Krleža: GOSPODA GLEMBAJEVI III. 110.). Leone je u krajnjem afektu, kontekst je afektivno veoma jak. Analiziramo li cjelokupni izražaj, opažamo, da se ponavlja zamjenica *ja*, i daje prvi dio rečenice bez veznika: afektivnost je jaka; ponavljaju se veznici „*da* s prezentom" mjesto infinitiva; cijeli je tempo ubrzan, a na koncu jaka stanka ima svrhu, da pobudi kod čitaoca radoznalo iščekivanje. Nema nikakove sumnje, da je Krleža ovim prezentima mjesto infinitiva dao najjači izražaj svojim mislima. Ti isti prezenti ne bi davali nikakvu snagu srpskom piscu i on bi morao tražiti druga izražajna sredstva, da postigne isti stilistički efekt, što ga je Krleža postigao s pomoću *da* i prezenta.

Što vrijedi za konstrukciju, vrijedi i za riječi. Uzmimo riječi *milje* i *milošta*. One obje postoje u hrvatskom književnom jeziku. Ali one nijesu sinonimi: stilistička im je vrijednost drugačija. *Milošta* ne znači samo *milje* u običnom smislu riječi, nego i posebno ugodno raspoloženje osobe, koja govori. *Milošta* je po izražajnosti jača od milja. Evo jednog primjera iz Budaka: *Gdjekada ga*, *posve iznimno*, *samo još njegova majka zove Lukicom*, *tako*: *od milošte i dragosti* (Budak: OGNJIŠTE I. 38.). Draga Lukanova također upotrebljava riječ Lukica. Da ta riječima u istinu posebnu nježnost i privlačivost za Anicu, to pokazuje najbolje oblik *Lukica*, koji ima jaču osjećajnu vrijednost nego *Luka*. Nema dakle sumnje, da riječ *milošta* u navedenoj rečenici ima stilističku vrijednost. Srpski pisac ne može njome postići veliku izražajnost, jer za njega ne postoji gore navedena razlika između *milja* i *milošte*.

Ako nađemo u hrvatskoj knjizi **v** umjesto književnoga **h**, onda znamo, da pisac želi postići stilistički efekt: on hoće da označi neki milieu, da prikaže vjerno pokrajinu ili da nam dade dojam familijarnosti. Tako na primjer Budak: *Jadno mi blago*! – *Odgovori Ika*. *Nemam s u v e špice za loženje* (Budak: OGNJIŠTE, I. str. 52–53.). Oblik *suve* ima svoj stilistički efekt: pisac gaje stavio u usta jednom licu iz romana, i na taj je način izražajnije i vjernije razvio radnju u tome odlomku. Naprotiv u idućem Lazarevićevu primjeru glas **v** nema nikakva efekta: *Zatvore se u veliku sobu*, *upale po nekoliko sveca*, *zveči dukat*, *puši se d u v a n* , *klizi karta* (Lazarević: IZABRANE PRIPOVIJETKE. Matica Hrvatska 1914, str. 47.). Oblik *duvan* za Srbe je književna riječ i ne daje u tome kontekstu nikakvu stilističku snagu. Onaj, koji bi shvatio izražajnu vrijednost oblika *duvana*, kao da je kod hrvatskoga pisca, taj bi loše interpretirao Lazarevića. Bitno je naime znati, kad analiziramo književno djelo, da li riječ ima s gledišta

osjećaja indiferentnu vrijednost (kao kod Lazarevića *duvan*) ili se njom želi postignuti stilistički efekt (kao kod Budaka „suve“). Evo i oblika *suve* iz srpske knjige: *A i ko bi vidio tu mladost čija je svežina ustupila mesto umoru i bedi izgnanstva*, *pored ove suve i grube prilike*, *pomislio bi da se priroda prevarila* (J. Marković). U toj rečenici oblik *suve* ima čisto intelektualističke značenje, bez ikakve primjese familijarnosti i provincijalizma, i ne može se ni govoriti o stilističkoj vrijednosti toga oblika. Dakle isti oblik kao kod Budaka, a stilistički efekt sasvim različit! Evo oblika *suv* u čisto naučnom djelu: *Jedna je suva*, *indiferentna rudna visija* (V. Ivanović: PRIJEVOD HEGELOVE FILOZOFIJE ISTORIJE I FILOZOFIJE PRAVA, str. 19–20).

Osobite stilističke efekte izvode u hrvatskom književnom jeziku riječi, koje se samo u nekim glasovima razlikuju od srpskih, kao na pr.: *sveštenik*, *opšti*. Ako koji Hrvat upotrijebi riječ *opšti*, *sveštenik*, on želi dati svojoj rečenici poseban kolorit: ili stavlja događaj u srpski milieu, ili karakterizira nekog srbofila. Tako onim istim riječima, koje Srbima zvuče naravno, koje srpski jezični osjećaj prima ravnodušno, tim istim riječima Hrvat postizava stilističke efekte.

O stilističkim efektima, koje postizavaju srpski i hrvatski pisci upotrebom riječi, koje su po glasovima iste, ali po značenju različne, suvišno je govoriti. Jer ako *odojče* znači u srpskom *dojenče*, a u hrvatskom *mlado svinjče*, možemo jedva zamisliti, kakve sve različite stilističke varijante mogu dati takve riječi. Promislimo, kakav bi stilistički efekt dala ova rečenica, da ju je hrvatski pisac napisao: *Dedaje uzeo odojče*, *poljubio ga*, *izjavio daje zlatno i milo* [...] *tepao kao što čine dadilje* (J. Marković). U toj srpskoj rečenici riječ *odojče* znači *dojenče*, i srpski je pisac postigao isti stilistički efekt, kao da je neki Hrvat upotrijebio riječ *dojenče*. Ali da je koji Hrvat napisao tu rečenicu, onda bi riječ *odojče* imala silan stilistički efekt: izražavala bi komiku, grotesku i ostavljala bi dubok dojam.

S izrazom *tečno đubre* mi izazivamo komični efekt, a Srbima taj izraz ima isti stilistički efekt, kao kad Hrvati kažu: *gnojnica*. Ako neki Hrvat upotrijebi riječ *svirep* u izrazu *svirep zločin*, on je posuđuje iz srpskog književnog rječnika ne samo zato, da tome izrazu dade značenje srpsko, nego mu on dodaje i sve atribute podlog i razbojničkog zločina. Ako neki Hrvat upotrijebi riječ *svirep*, ona ne postaje hrvatska književna riječ, ali nije ni srpska, jer joj onaj Hrvat daje takvu stilističku vrijednost, kakvu ona nema za Srbina. Slično je i kod riječi *podvala*, koju Hrvat shvaća kao oličenje najgoreg nepoštenja. Hrvati ne mogu tu riječ izraziti na hrvatskom književnom jeziku, jer ne postoji u našem rječniku ni jedna riječ, koja bi potpuno odgovarala srpskoj. Čini se, dakle, da u bolja stara vremena nijesmo poznavali ni pojam podvale. A kad primimo novi pojam, onda riječi, kao nosiocu toga pojma pridajemo i one atribute, koje ona nema ni u zemlji, odakle je k nama došla. Slično je sa svima riječima, koje primamo iz druge jezične sfere. Zar se ne čini mnogim Hrvatima, da izrazi *izvinite*, *prijatno* sadržavaju nešto više od *oprostite* i *dobar tek*? Tako mnoge srpske riječi imaju kod Srba osjećajno indiferentno značenje, a kad je Hrvat prvi put upotrijebi, on misli, da je svojim mislima dao posebnu snagu; to je zato, jer mu je ta riječ ne-

obična, jer ona ne postoji u hrvatskom književnom jeziku. A sve, što je novo, čini nam se, da je izražajnije. I ta činjenica, koja je rijetka kod onih Hrvata, koji poznaju svoj književni jezik, pokazuje, koliko se s gledišta stilistike hrvatski književni jezik razlikuje od srpskoga.

O stilističkim razlikama moglo bi se mnogo govoriti, jer svaka riječ daje posebne efekte. U rječniku razlika između srpskog i hrvatskog književnog jezika nalaze se tisuće riječi, koje imaju različita značenja u tim jezicima. A s gledišta stilistike njihove su razlike još brojnije. Kadgod govorimo ili pišemo, izražavamo misao i osjećamo stajalište prema toj misli. Misao dobiva svoju posebnu izražajnost: ta izražajnost spada u stilistiku, pa prema tome sve riječi i konstrukcije, koje nijesu iste u hrvatskom i srpskom jeziku, izvode i različite stilističke efekte.

V. Razlike u riječima

Razlike u značenju i upotrebi riječi svakako su brojnije od svih drugih razlika, koje nalazimo, kad proučavamo hrvatski i srpski književni jezik. Sve će se te razlike najbolje vidjeti u rječniku, koji sačinjava drugi dio ove knjige. Ovdje ćemo samo naznačiti, u kojem pravcu idu semantičke razlike između srpskog i hrvatskog književnog jezika.

Kad govorimo o riječima, moramo se također osloboditi povijesti. *Vъš* daje i srpsku riječ *vaš* i hrvatsku *uš*, ali takve riječi idu u dva različita književna jezika, jer se one poklapaju u logičnom i osjećajnom sadržaju. Slično je s riječima tipa *Helen* i *Jelin*, *Betlehem* i *Vitlejem*. Sve te riječi, ako i imaju isti filološki izvor, spadaju u dva različita književna jezika, jer Hrvat osjeća svojim i upotrebljava riječi: *uš*, *Helen*, *Betlehem*, dok u srpsku književnu praksu idu riječi: *vaš*, *Jelin*, *Vitlejem*.

U drugu skupinu razlika idu riječi, koje se uopće ne upotrebljavaju u hrvatskom književnom jeziku, a ne možemo govoriti o povijesnoj istovjetnosti kao kod riječi prve skupine. Zapravo nema razlike između ove skupine i prve, ali smo stavili u posebnu skupinu riječi s istom osnovom, da još bolje uočimo, kako povijest jezika nije bitan uvjet za postojanje nekoga književnog jezika.

U drugu skupinu stavljamo dakle riječi kao: *isledovati*, *ljubopitstvo*, *krvoliptenje*, i sl. Evo na pr. jedne rečenice iz neke srpske školske knjige, gdje nema gotovo ni jedne hrvatske književne riječi: *Pređe zemlja bejaše gasna lopta da se docnije preobrati u tečnu*. Nešto slično imamo u ovoj rečenici: *Putujem za Zagreb*. *Sešću u kola treće klase šetnog voza*, *ali ću kod prvog ukrštanja da se skinem i da presednem u naredni putnički voz*.

Tu skupinu riječi karakteriziraju dvije suprotne tendencije u srpskom književnom jeziku. Dok sjedne strane Srbi veoma često upotrebljavaju strane riječi kao: *efikasan*, *velosiped*, *mašina* i t. d., s druge strane doslovno prevode ili stvaraju nove riječi: *tačka gledišta* (point de vue), *zapoiariti* (od požar).

U treću skupinu možemo staviti riječi, koje se razlikuju samo po sufiksu ili prefiksu. Na pr. srpski: *uputstvo*, *punomoćstvo*, *definisati*, *brbljiv*, *otpozdraviti*,

hrvatski: *uputa*, *punomoć*, *definirati*, *brbljav*, *odzdraviti*.

U četvrtu skupinu razlika idu riječi sa sufiksom, koji i Hrvati poznaju, ali je vrijednost toga sufiksa različna. Primjeri: *ljubičica*, *kokoška*. Po značenju te riječi odgovaraju hrvatskim riječima bez deminutivnog sufiksa: *ljubica*, *kokoš*.

U petu skupinu idu riječi, koje postoje u srpskom i hrvatskom književnom jeziku, ali je njihovo značenje različno. U tu skupinu idu srpske riječi tipa: *čas*, *odojče*. Ove su razlike važne zato, jer se vidi, kako dva različna naroda mogu dati dva sasvim suprotna značenja istoj glasovnoj skupini. Tako na pr. *raspuštenima* znači u srpskom književnom jeziku *rastavljena žena*. Pokušajmo hrvatskoj majci, koja nosi dijete u naručaju reći „*lijepo lije to vaše odojče*“, vidjet ćemo, kako će ta žena sve prije shvatiti i osjetiti, nego da bi to značilo *dojenče*. Tu hrvatski jezični osjećaj i praksa kažu, da je *odojče mlado svinjče*, a za srpski jezični osjećaj *odojče* znači *dojenče*. Razlika je upravo groteskne naravi. *Igrati* kod Srba znači *plesati*, a *igra* znači *ples*; Hrvat ne može uzeti riječ *tečnost* u smislu *tekućine*. Takovo je značenje kod Srba obično, pa oni mogu sasvim pravilno reći: *tečno đubre*.

U šestu skupinu možemo staviti riječi, koje poznaje i hrvatski i srpski književni jezik, ali je relativna upotreba različita. U ovu skupinu idu riječi tipa: *defile*, *kapital*, koje i Hrvati često upotrebljavaju, ali Hrvati isto tako upotrebljavaju *mimohod* i *glavnica*, koje Srbi ili uopće ne upotrebljavaju, ili mnogo rjeđe nego strane riječi.

U sedmu skupinu idu riječi, koje Hrvati upotrebljavaju u svome književnom jeziku, a Srbi ih smatraju dijalektalnim riječima, ili ih uopće ne poznaju. Te riječi najbolje osvjetljuju dva različna puta, kojim idu hrvatski i srpski književni jezik, a važne su isto tako kao i „srbizmi“ da se vidi razlika između srpskog i hrvatskog književnog jezika. S jedne strane „srbizmi“, koji se nalaze u rječniku, u drugom dijelu ove knjige, a s druge strane „kroatizmi“, koje ćemo sada nabrojiti, jasno dokazuju, da hrvatski i srpski književni jezik imaju različna izražajna sredstva. Evo abecednim redom jednog dijela riječi, koje isključivo pripadaju hrvatskom književnom jeziku:

[...][5]

VI. Jezične navike

1. Ima razlika, koje ne možemo staviti ni u fonetiku, ni u morfologiju, ni u sintaksu, a ipak značajno obilježavaju srpski i hrvatski književni jezik. Radi se često o istim riječima, a o različnom poretku; koji put tek jedna riječ određuje, da li izraz spada u hrvatsku ili srpsku književnu praksu. Tako: 1. Srbi ne upotrebljavaju isti alfabet kao mi. Oni imaju ćirilsku azbuku, a mi latinski alfabet.

[5] Tu autor abecednim redom navodi 549 riječi koje su svojina samo hrvatskoga književnoga jezika kao što su *abeceda*, *banski stol*, *cesta*, *časna sestra*, *ćudoređe*, *dalekozor*, *fratar*, *himba*, *ini*, *jamačno*, *kalež*, *latica*, *ljepenka*, *magnetska silnica*, *nadarbina*, *obrt*, *papiga*, *rabljeni*, *samobitni*, *šalica*, *tajnički*, *učinak*, *vapno*, *zahirivati*, *žbuka* [...] da spomenemo samo prve riječi svakoga slova.

Kad izgovaraju pojedina abecedna slova, i onda se opažaju razlike: mi dodajemo konzonantima vokal **e**, **a**, dok Srbi izgovaraju samo konzonant. Tako Hrvati vele: a, be, ce, ka, itd., a Srbi a, b, c, k. Napose je nezgodno, kad naši suci navode zakone, na pr.: § 313, točka v, znači: § 313, točka c. Hrvati se teško snalaze u takvom navođenju zakona.

2. Srbi poznaju riječ *kralj* kao i Hrvati, ali za Davida vele: *car David*, a Hrvati kažu: *kralj David*. Poznaju i riječ *kraljevstvo*, ali vele: *carstvo nebesko*, a Hrvati kažu: *kraljevstvo nebesko*.

3. Srbi pišu ovako datum:

(lijevo dolje ili u službenim spisima lijevo gore) 10 juna 1940 god. u Zagrebu (ili): 10-VI-1940 g. Zagreb.

Naprotiv Hrvati ovako pišu: (desno gore ili lijevo dolje) Zagreb, (dne) 10. lipnja 1940. (ili): Zagreb, 10./VI. 1940.

Srbi nemaju isti način pisanja kao Hrvati kad se radi o pisanju novčanih iznosa. Tako Srbi: *dinara* (*4000*,–) *četiri hiljade*, a Hrvati: *dinara 4000*.– (*četiri tisuće*). Ili Srbi: *tri dinara i 15%*, a Hrvati: *tri dinara i* $^{15}/_{100}$ (= *para*).

4. Kad Srbi hoće naznačiti, da nešto ide u dvije godine, onda ovako pišu: školska 1940/41 godina, budžet 1940/41 godine. Hrvati stavljaju riječ „godina“ i sl. ispred broja: školska godina 1940./41., proračun za godinu 1940./41.

5. Srbi vele: *marta meseca* [...], a Hrvati kažu: *mjeseca ožujka* [...]

6. Srbi kažu: dana toga i toga, a Hrvati: dne.

7. Kao skraćeni oblik od doktor, Srbi imaju: *D-r*, a Hrvati: *dr*., a samo na početku *Dr*. Skraćeni oblik od *gospođa* i *gospođica* kod Srba je: *g-đa*, *g-đica*; Hrvati upotrebljavaju kratice: *gđa*, *gđica*.

8. Srbi pišu *itd*., *tj*., a Hrvati *i t*. *d*., *t*.*j*.

9. Srbi uvijek upotrebljavaju naslov *gospodin*, čak i kad se radi o poznatim osobama. *Gospodin* dolazi uvijek ispred imena: *ini*. *agron*. *g*. *Petrović*; *ministar prosvete g*. *N*., *sastanak g*. *Hitlera sa g*. *Mussolinijem*; *obrazovana vlada maršala g*. *Petena*.

10. Srbi stavljaju između imena i prezimena početno slovo očeva imena: *Petar J*. *Petrović*.

11. Kad Srbi upotrebljavaju muški i ženski rod od istoga pojma, onda često u ženskom rodu ne ponavljaju cijelu imenicu.. Tako oni pišu: *učenici-ce*, *učitelji-ce*. Hrvati pišu: *učenici i učenice*, *učitelji i učiteljice*.

Ovih sam nekoliko razlika nabrojio zato, da se vidi, kako hrvatski i srpski književni jezik prave posebnu cjelinu i izvan jezičnih sredstava. Ako u jezične navike ubrojimo i pravopis (na pr.: *plešću*, *rašće*), a napose interpunkciju, onda nam razlike u jezičnim navikama postaju još karakterističnije. Razlike u navikama pokazuju također, da su na strukturu jednog i drugog književnog jezika utjecali različiti uzori, u koje su se Srbi i Hrvati ugledali tokom svoje povijesti. Navike, kao jezične osobitosti izvan izravnih jezičnih sredstava, dolaze zato do

izražaja, jer ulaze skladno u dvije različite cjeline, koje se napose razlikuju u jezičnim izražajnim sredstvima (glasovi, oblici, sintaksa, riječi, stil i stilistika.).

Zaključak

Sve, što smo dosada rekli, kao i rječnik razlika između hrvatskog i srpskog književnog jezika, koji se nalazi u drugom dijelu ove knjige, očito pokazuju, da Hrvati imaju veliko rječničko blago, mnogo fonetskih, morfoloških, sintaktičkih, stilskih i stilističkih osobina, koje smatraju i osjećaju vlasništvom hrvatskog književnog jezika. Socijalni, književni, kulturni i jezični razvitak stvorili su izražajna sredstva, koja u svakoj cjelini kod jednoga i drugog naroda prave posebno jedinstvo i posebnu cjelinu. Jezični je osjećaj prema toj tvorevini veoma osjetljiv i odbija kao strano sve, što nije u skladu s tim osjećajem ili, kako se to popularno kaže, s duhom jezika. Svaka povreda u tom pravcu znači nasilno mijenjanje jezičnih navika i jezičnog osjećaja, a jezični se osjećaj i književna praksa ne mogu umjetno mijenjati, jer po njima jezik živi i bez njih ni jezika ne bi bilo.

Naša je dužnost, da čuvamo svoj književni jezik, kao što bi i Srbi morali uvidjeti, da književnoga jezika nema, gdje se za istu logičku i stilističku vrijednost uzimaju dvije ili tri riječi: u istom književnom jeziku ne mogu postojati *uš* i *vaš*, *bubnjić* i *dobošić*, *odojče* (u smislu *dojenče*) i *dojenče*. Socijalni i umjetnički momenti traže, da se jedna izbaci iz književnog jezika, ili da se stavi svaka od njih u različiti književni jezik. Dosada nitko nije ništa dekretirao. Jezik se razvijao i kod Hrvata i kod Srba svojim naravnim putem, dobio je svoje pisane spomenike, i sada se više ne može ništa dekretirati. Svaka promjena u tome pogledu bila bi smiješna i unaprijed osuđena na neuspjeh. U našem konkretnom slučaju i psihološki moment ima važnu ulogu. Iza 1918. Hrvati osjećaju stranom svaku riječ koja dolazi iz Beograda. Protiv toga se nije moglo ništa učiniti, jer psihologija neprestano vrši svoj utjecaj u razvoju jezika. Talijani su za vrijeme sankcija neobično pazili, da im se koja engleska riječ ne uvuče u rječnik. Njihov jezični osjećaj oštro je reagirao na svaku noviju tuđicu engleskog izvora. I što više narod sudjeluje u zajedničkoj borbi, to se jače osjećaju suprotnosti u jeziku, koje dolaze s protivničke strane. Mnoge riječi, koje su Hrvati ravnodušno primali iz Beograda do 1918., postale su nam kasnije simbolom majorizacije, i narod ih je osjećao tuđima. Istina je, da smo se na mnoge takve riječi tokom vremena priučili, napose u školi i preko javne uprave. Ali hrvatski jezični osjećaj dolazio je i dolazi najjače do izražaja baš u borbi protiv srpskih riječi, srpskih oblika i srpskog stila. Kad Hrvati ne bi imali svoj vlastiti književni jezik, onda ne bi postojao ni hrvatski jezični osjećaj, onda ne bi osjećali, da su mnoga srpska jezična sredstva u suprotnosti s duhom hrvatskoga jezika.

Sažetak

Why Is It Possible to Speak of a Separate Croatian Language?

For reasons of its topicality and the good Solutions offered, we are reprinting the TREATISE ON STANDARD CROATIAN by Petar Guberina, published in 1940 in his book, co-authored by Kruno Krstić, DIFFERENCES BETWEEN STANDARD CROATIAN AND SERBIAN. Using F. de Saussure's structuralist and Ch. Bally's stylistic methods, the author argues the autonomy of Standard Croatian. He emphasizes that, in evaluating standard-language phenomena, the various levels should be respected approaching the phenomena from synchronic. standard-language and stylistic viewpoints. Diachrony, dialectology and any other standard language, however close, must be disregarded. Since language practice can use the units from various systems, the author underlines the importance of the stylistic values of such phenomena. Frequently, a stylistic system does not produce identical stylistic values, which makes the stylistic level exceptionally important, a fact often neglected thus far.

Guberina/Krstić 1940: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. ZAŠTO MOŽEMO GOVORITI O POSEBNOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU. – In: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Franjo Cipra
[1883-1958]

Različit odnošaj hrvatskog i srpskog jezika prema tuđicama

[1941]

Uzmete li u ruku makar kakav srpski sastavak, svakako će vam upasti u oči velik broj tuđica. Isto tako opazit ćete obilje stranih riječi, ako i samo letimice prelistate diferencijalni rječnik hrvatskoga i srpskoga književnog jezika od Guberine i Krstića. Tu ćete uz tuđu riječ često naći zvjezdicu, što znači, da se ta riječ može naći i kod hrvatskih pisaca, ali je oni redovito izbjegavaju, dok je naprotiv Srbi redovito ili isključivo upotrebljavaju. Hrvatska riječ desno od crtice u većini je slučajeva u srpskom jeziku nepoznata. Primjeri: *advokat – odvjetnik*, *apoteka – ljekarna*, *centrala – središnjica*. Srpski pisac, ako i zna za te riječi, ne upotrebljava ih, jer ih smatra kroatizmima. Lijep primjer pružaju nam imena mjeseci. Hrvati dakako znaju za imena *januar*, *februar*, *mart*, ali ta strana imena izbjegavaju; Srbi obično i ne znaju za imena *siječanj*, *veljača*, *ožujak*, a ako i znaju, nipošto ih ne će upotrijebiti, baš zato što su hrvatska. Za ilustraciju neka posluži slučaj onoga beogradskog ministarskog izaslanika, koji je pri pregledu jedne zagrebačke gimnazije prigovorio, što se učenicima dopušta pisanje „hrvatskih kovanica“ *siječanj*, *veljača*, *ožujak*. Upravo je čudo, koliko su bili osjetljivi prema hrvatskim riječima upravo oni, koji su na sva usta propovijedali narodno jedinstvo i zajedništvo književnog jezika. Ali to zajedništvo izgledalo je u praksi ovako: što veći izvoz srbizama u Hrvatsku, a što potpunije zatvaranje granica beogradskog jezičnog područja za hrvatske riječi. Srbi su uzimah riječi odasvud samo ne iz hrvatskog jezika, makar koliko bi im po koja dobro došla, da ispuni neku osjetljivu prazninu u srpskom jeziku. Dr. Nikola Andrić dobro je ocrtao te prilike, kad je rekao, „da bi Beograđanin prije pregrizao jezik, nego uzeo u usta ili pod pero, na primjer, riječ *glazba*. Za njih će to ostati *muzika*, makar se zbog nje i književno naše ujedinjenje moralo razbiti. U tom slučaju ostaju oni tvrdoglavi i nepopustljivi“. To je napisao 1927. Danas nema više razloga žaliti, što je srpski jezik na taj način pošao svojim putem i dosljedno ostao na njemu. Evo nekoliko tuđica u srpskom jeziku, za koje Hrvati već odavno imaju svoje zamjene, ali su ih Srbi uporno odbijali: *akontacija – predujam*, *akreditive – vjerodajnice*, *cifra – brojka*, *defile – mimohod*, *depeša – brzojavka*, *direktor – ravnatelj*, *fabrika – tvornica*, *firma – tvrtka*, *juvelir – draguljar*, *komanda – zapovjedništvo*, *oficir – časnik*, *portfelj – lisnica* i t. d.

Plin im je *gas*, a plinara *gasara* ih *fabrika gasa*. Znaju za razred u školi, a razred željezničkih kola samo im je *klasa*. Znaju za nadzornika, ali sam školskog, svaki drugi im je *inspektor*. Zanimljivo je uspoređivati iste tuđice oba

jezika. One vrlo često u srpskom jeziku imaju drugi rod nego u hrvatskom. Tako su u srpskom muškog roda ove imenice, koje su u hrvatskom ženske roda: *bajonet*, *bilans*, *bazis*, *domen*, *filijal*, *front*, *grip*, *katet*, *konzol*, *lafet*, *legijon*, *licens*, *oreol*, *papagaj*. Ženskog su roda (u hrvatskom muškog): *afiniteta*, *alum nija*, *arhiva*, *bahanalija*, *decenija*, *fotelja*, *individua*, *konsistorija*, *plaketa*, *teritorij* it. d.

Sa razlikom u rodu skopčana je obično i razlika u obliku, ili bar u nastavku. Ali takve i još veće razlike postoje i kod drugih riječi. Značajni su za srpski jezi glagoli stranog podrijetla, koji se u hrvatskom svršavaju u infinitivu na **-irati**, što je u srpskom vrlo rijetko, dok su im redoviti nastavci **-isati** i **-ovati**. Na pr. *analisati*, *elektrisati*, *fotografisati – administrovati*, *fabrikovati*, *maršovati*. Prema tom su i glagolske imenice: *demobilisanje* i *publikovanje*.

I drugi nastavci često su drugačiji u oba jezika. Tako je u hrvatskom mjesto **t** u ovakvim primjerima: *akrobatija*, *demokratija*, *diplomatija*, *garantija*. Hrvatski je nastavak **-ij**, u srpskim tuđicama **-ijum**: *kolegijum*, *kalijum*. i t. d. Značajan je i srpski nastavak **-iski** mjesto hrvatskoga **-ijski** ili **-ijalan** u riječima kao: *finansiski* – hrv. *financijski* ili *financijalni*, **-ista** mj. **-ist** u *grosista*, *dentista*, *gimnazista* je hrvatski *gimnazijalac*. Ima i drugih razlika u nastavcima, kao *katehizis* mj. *katekizam*, *genije* mj. *genij* itd.

Velik je broj razlika na početku ili u unutrašnjosti riječi. Tu se na pr. u riječima grčkog podrijetla glas **h** ili sasvim odbacuje ili zamjenjuje glasom **j**: *arfa*, *historija*, *jelinski*, *jeres*, *jeroglif*, *jerarhija*. Gdje je u hrvatskom **k**, u srpskom je **h**: *haos*, *hernija*, *hlor*. Evo i drugih takvih razlika: *aliluja*, *amin*, *klir – avgust*, *nevropat – alavaster*, *alfavit – kedar*, *okejan*. Ima i drugačijih većih razlika: *abonos* je *ebanovina*, *apostol* je *epistola*, *bombast* je *bombastičan*, *cigura* je *cikorija*, *kolibar* je *kolibrić*, pa *santimetar* i *deselitar*, *graf* i *grafstvo*, *konceptovati*, *koleginica*, *poganski* i t. d.

Još nekoliko osobito zanimljivih ili drastičnih primjera: *efikasno* postalo je gotovo poslovično za karakteristiku srpskog jezika, slično i *dežurati*, *dežurstvo*. *Kengur* je *klokan*, *boa – udav*, iz drugih područja: *bemoli*, to su u glazbi *ponizilice*, *fiks-ideja* to je dakako *fiksna ideja*, a *famulus* ili *familijaz*, to je školski podvornik.

Posebno su područje njemačke riječi. Njemački je jezik dakako jako utjecao i na hrvatski i na srpski jezik, ali učinak i posljedica nisu bile iste. Njemačke su riječi ulazile u hrvatski dijalektalni govor, dok ih književni jezik izbjegava, ali ih obilno pohrvaćuje prevođenjem. Da spomenemo samo riječi: *konobar*, *odrezak*, *valjušci*, *krupica*, *vrhnje*, *maslac*. Naprotiv su riječi *kelner*, *šnicla*, *knedle*, *griz*, *milram*, *buter* ušle ne samo u čaršijski nego i u književni jezik Srba. Evo još takvih primjera: *bleh*, *fah*, *faklja*, *farbarnica*, *flaša*, *ibercig*, *kirvaj*, *kvare*, *larma*, *larva*, *mantilj*, *mašna*, *pantljika* (i – *pantljičara*, tj. *trakavica*). Neke su toliko izobličene, da će ih Nijemac teško prepoznati, a to je zato što su preuzete iz njemačkih dijalekata, i isto još i prilagođene srpskom izgovoru, na pr. *klomfer* (od *Klempner*, *limar*), *krofna* (*Krapfen*), *fačla* (*povoj*). Lijepih prim-

jera možemo naći kod Nušića. Ne ćemo ih dakako vaditi iz dijaloga njegovih osoba, nego iz njegova teksta, koji predstavlja književni jezik. Tako on u svojoj AUTOBIOGRAFIJI piše među ostalim: „Majka mi je obukla nove haljine, *sa štrikanom kragnom*, dala mi čistu *šnuftiklu* i poljubila me“. Kod njega su sasvim obične riječi: *fusekla* (*čarapa*), *klozer* (*staklar*), *fras*, *fračujem*, *ksims*, *muštikla*, *papndekl* i mnoge druge, koje uostalom u velikom obilju možemo naći i kod drugih, na pr. kod vrlo popularnog srpskog pisca Sremca. Onda se ne ćemo čuditi ni natpisima na beogradskim trgovinama i radionicama kao *viršler* (kobasičar), *kloncpigleraj* i si.

Na kraju da spomenemo i srpske oznake boja: *braon*, *grao*, *teget*. Za te riječi reći će vam svaki Beograđanin, osim filologa, da su srpske, a u beogradskim trgovinama većinom vas ne će razumjeti, ako tražite nešto smeđe, sivo ili tamno modro. Srpska riječ *teget* skraćena je od „tegetthofblau“, dakle modro, kao što je bila odora austrijskog admirala Tegetthofa. Ali oznaka boje „tegetthofblau“ sigurno već odavno više ne postoji u njemačkom jeziku.

Iz svega izloženog vidimo: i t u đ i c e povećavaju (i onako već velik) broj razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika.

Cipra 1941: Cipra, Franjo. RAZLIČIT ODNOŠAJ HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA PREMA TUĐICAMA. – In: *Novi list*. – Zagreb. – Br. 133. – S. 6.

Petar Guberina
[1913–2005]

Hrvatski književni jezik i hrvatski jezikoslovci[1]

[1941]

Često čujemo, da Hrvati nemaju svoga rječnika!? Podla laž? – Ne; samo treba dodati, da nemaju ni gramatike, ni stilistike, ni priručnika za versifikaciju. A imaju izvrsnih romanopisaca, novelista, pripovjedača i pjesnika. Hrvatski književni jezik nalazi se u knjižarskim izlozima, u knjižnicama, u lijepo opremljenim romanima i pjesmama, živi na govornicama – a umire u stručnim knjigama o hrvatskom jeziku. U nijednom izdanju nije opisan, a u knjigama s takvim pretenzijama leži jaz pun proturječja: ponor između stvarnosti, ostvarene u jeziku hrvatskih književnika, i knjiga, koje bi imale dati jezik hrvatskih književnika.

Je li tome razlog opća lijenost naših jezičnih stručnjaka? Nesposobnost, – ili je taj čudnovati jaz uvjetovan vanjskim okolnostima? Što priječi naše jezikoslovce, da opišu hrvatski književni jezik tako, da postane norma za sve Hrvate, i da predstavlja našu jezičnu stvarnost pred vanjskim svijetom?

A ipak hrvatski se književni jezik nalazi na velikoj visini, i da to dokažemo, ne treba nam se služiti nikakvim falsifikatima, nikakvom politikom, nikakvom demagogijom. To dokazuje sama stvarnost hrvatskog književnog jezika, to dokazuje jezični izražaj hrvatskih književnika, to dokazuje čitava hrvatska književnost. Nedostaju nam jedino sustav, način, načela, po kojima moramo opisati svoj književni jezik. A ona načela, kojih su se držali pisci naših gramatika, rječnika i jezičnih savjetnika, bila su u suprotnosti s dinamikom jezika, u suprotnosti s pojedinim stanjem jezika, u suprotnosti s pojmom književnog jezika i dijalekata i – kao kruna svega – u suprotnosti s hrvatskim književnicima.

Najstrašnija od tih suprotnosti jest suprotnost između jezika hrvatskih književnika i jezika u našim rječnicima, gramatikama i jezičnim savjetnicima. Koncem prošlog vijeka hrvatski filolozi htjeli su napraviti tabulu rasu od cijelog hrvatskog književnog jezika, koji je ispred sebe imao tradiciju od 6 stoljeća i koji je i na famom štokavskom dijalektu imao bogate književne spomenike. Taj književni jezik imao je svoj posebni svijet misli, jer je predstavljao one, koji su se njime slutili, jer je predstavljao rezultat vjekovnih napora oko književnog izraza, koji su izrađivali – kao i kod svih drugih naroda – književnici.

Romantika i nastojanje, da Srbi također pišu narodnim jezikom, navela je

[1] Članak objavljen prvi put u HRVATSKOJ REVIJI 1941. Govoreći o jezikoslovcima, mislim samo na one, koji su pisali priručnike i savjetnike za hrvatski jezik, na se cijela ova rasprava samo na njih odnosi.

hrvatske jezikoslovce na neke teške zablude, koje su mnogo škodile hrvatskom književnom jeziku, a pridonijele vrlo malo kristalizaciji novoga srpskog književnog jezika. Jer jezik, bilo govorni, bilo književni, uvijek je rezultat povijesnog zbivanja, a očituje se kao stvarnost u pojedinom stanju, koji osjećaju oni, koji govore, kojima se čini – netočno čini – daje njihov jezik uvijek takav bio. Oni su s njime tako usko vezani, da oštro ustaju protiv svake nasilne promjene. Zato su srpski književnici i srpska inteligencija uporno branili slavenosrpski jezik, zato su se hrvatski književnici čudom čudili, kad su im mnoge riječi proskribirali, njima, koji su i prije pisali u glavnom štokavskim dijalektom, onim dijalektom, koji je imao biti osnovica za hrvatski i srpski književni jezik. Sam se je Mažuranić tjeskobno osjećao, što ne može da crpi svoju jezičnu kulturu iz hrvatskih književnika. On se je čudio, što tu tjeskobu osjeća; čudio se je, jer je htio slijepo vjerovati u novi pokret, ali njegov se je umjetnički talent.protiv toga bunio. Različne jezične škole pc Hrvatskoj nastajale su samo radi neprirodnog razvoja književnog jezika; ali zato jer te škole nijesu imale pravu lingvističku osnovicu, one su i zamukle. Kritički duh hrvatskih intelektualaca bunio se kroz cijelo 19. stoljeće, buni se i u 20. stoljeću protiv svake navale na hrvatski književni jezik. Tu je najtipičniji primjer Antun Radić, koji je prvi znanstveno pobijao lingvističke zablude u Hrvatskoj, i koji je temeljito dokazao, da Maretićeva gramatika ne može nikako biti gramatika hrvatskoga književnog jezika (v. A. Radić, SABRANA DJELA, knjiga XV).

Zablude hrvatske lingvistike, kojoj je bio najjači predstavnik T Maretić, osjećaju svi hrvatski književnici, koji ne mogu učiti jezik iz hrvatskih gramatika, hrvatskih rječnika, jer ti rječnici i te gramatike ne daju hrvatski književni jezik, nego opisuju narodno blago sačuvano u krajevima, gdje se govori štokavskim dijalektom. Bilo bi sjajno, daje nekim romantičkim čudom Bosna i Hercegovina polovinom prošloga vijeka imala nekoliko genijalnih književnika, jer bi oni bili dosU blizu narodnim umotvorinama i narodnom govoru u tim krajevima, – ali toga nije bilo; mi nijesmo imali Toskanu s Danteom, Bocacciom i Petrarcom, a sama Toscana – Bosna i Hercegovina – malen je i nedovoljan kapital za pravi književni jezik. Zato su sjedne strane hrvatski književnici nastavili pisati navikama hrvatskoga književnog jezika, tražili su mnoge riječi u rječnicima, koje su imali pred očima i stariji književnici, a Srbi, s druge strane, ne znajući u koga će se točno ugledati – kad je Vukov rječnik sadržavao najrazličitije oblike – nastavili su u mnogočem navike slavenosrpskog jezika. Hrvatski filolozi kupili su riječi po različnim selima, krojili su riječi prema staroslavenskom, ukidali riječi, koje su bile spontani prijevodi iz drugih jezika i malo su koristili i Hrvatima i Srbima. Bilo bi mnogo pametnije, da su uzevši štokavski dijalekt kao osnovicu književnog jezika, posvetili riječi onih hrvatskih književnika, koji su pisali štokavski, jer bi tako hrvatski književni jezik bio odmah normiran, a Srbi, ako ih je bila volja, mogli su onda uzeti taj normirani hrvatski književni jezik za svoj književni jezik. Jer tako i tako. Srbi su napustili svoj književni jezik – slavenosrpski – i učeći od Vuka učili su mnogo toga, stoje Vuk uzeo iz hrvatskih rječnika (Kopitar je dao sve hrvatske rječnike Vuku);

učili su iz onog jezika, kojim su Hrvati već nekoliko stoljeća pisali. A i nijesu mogli od nikog drugog učiti nego od Hrvata, kad su jedino Hrvati imali književnost na onom jeziku, koji su oni nakon nekoliko decenija borbe na koncu ipak načelno prihvatili. Antun Radić ispravno je uočio ovu činjenicu, kad je napisao: Vuk je pisao grdno sve dotle, dok nije upoznao one književne prošlosti, za koju do Vukova vremena nikome osim Hrvatu ni na um nije palo, da ju drži i zove svojom (A. Radić, SABRANA DJELA, XV, str. 15.).

Prirodni razvitak hrvatskoga književnog jezika bio je dakle nasilno zaustavljen, jer su filolozi zanemarili jezik hrvatskih književnika, jer nijesu vodili računa o hrvatskoj književnosti. Mjesto da pišu rječnike i gramatike temelju hrvatskih književnika, oni su – a danas imaju vjernih učenika – izvlačili riječi iz zabitnih mjesta, stavljali svaku riječ iz štokavskog dijalekta na rang književnog jezika, a zabranjivali sve riječi, za koje nijesu još imali potvrde da se govore u štokavskom kraju. Svaka je riječ dakle bila književna, čim se nalazila u štokavskom kraju u bilo kojem obliku: *tica*, *vtica*, *ptica*, *kćerka*, *ćerka*, *šćerka* – sasvim svejedno. Sve je književno, jer narod tako govori u nekom štokavskom kraju. I eto pisali su se mnogi antibarbarusi i savjetnici: ovo je bolje, ovo je gore; za jednoga je bilo bolje ono, što je za drugoga bilo gore, jer nijesu znali, gdje imaju tražiti književni jezik. Kad još uzmemo u obzir umjetne tvorevine hrvatskih jezikoslovaca, postat će nam jasno, zašto je danas toliki jaz između hrvatskih književnika i hrvatskih jezikoslovaca.

Ja ću sada analizirati glavne razloge, koji su udaljili hrvatske jezikoslovce od hrvatskih književnika. U prvom ću redu govoriti o zabludi jezikoslovaca, što se tiče književnog jezika i dijalekata, zatim ću govoriti o onim riječima, koje po mišljenju jezikoslovaca nijesu prave hrvatske riječi i na koncu ću se osvrnuti na ideal hrvatskih jezikoslovaca: narodne umotvorine. Napose ću se osvrnuti na Maretićevu stilistiku koja bi imala biti uzor književnom izražavanju.

I. H r v a t s k i k n j i ž e v n i c i i f i l o l o z i p r e m a d i j a l e k t i m a . Očito je, da su književnici nosioci književnog jezika. Oni su spona, koja vezuje književni jezik u teoretskom smislu s mnoštvom, koje govori književnim jezikom. Zato je razvitak književnog jezika u uskoj vezi s potrebama cjeline, koja se književnim jezikom služi. Oni pojedinci, koji iz toga kruga izađu, mogu stvarati poseban jezik, ali taj jezik ne će biti opći književni jezik. Takvi pojedinci često su bili kod nas jezikoslovci, koji su mnoge riječi iz naše književnosti smatrali dijalektalnima, i ako ih upotrebljavaju lisci i narodna cjelina, koja se književnim jezikom služi. Iz same naravi dijalekta književnog jezika izlazi, da u sklopu književnog jezika dijalektalne riječi nijesu me riječi, koje se nalaze u književnosti, koje upotrebljavaju književnici, već su dijalektalne riječi one, koje se upotrebljavaju izvan književnog jezika, pripadale one teritoriju čakavskom, kajkavskom ili štokavskom. Zato moramo smatrati književnom svaku riječ, koju cjelina smatra književnom, koju upotrebljavaju hrvatski književnici, pa bila ona izvorno čakavska, kajkavska ili štokavska. Problem dakle, koja je riječ dijalektalna u književnom jeziku, apsurdan je i ne smije se ni postavljati. Čim se riječ upotrebljava u književnom jeziku, ona više ne može

biti dijalektalna, a dijalektalno je samo ono, stoje izvan književnosti. Cjelina, koja govori književnim jezikom, ne razvija svoj jezični osjećaj ili književnu svijest prema neoni govoru u štokavskom kraju, nego po književnoj upotrebi, koje su glavni predstavnici književnici. Tako se događa zanimljiv proces u jeziku: Negda ravnopravni dijalekti, ravnopravne književnosti, čakavska, kajkavska i štokavska, jednoga ina izgubile su socijalnu ravnopravnost (umjetničku nikada), jer je samo štokavski dijalekt postao književni jezik. Ali kad su se čakavci i kajkavci počeli služiti štokavskim izražajem, kad je književni jezik postao svojina svih Hrvata, književni talenti stvarali su svoj jezični izražaj prema književnoj osnovici, koju su nalazili kos štokavaca književnika, a ne kod bilo kojeg štokavca; stvarali su izraz; prema potrebama, koje su izlazile iz kulturne i socijalne osnovice naroda, stvara su izražaj, koji je odgovarao najbolje njihovoj koncepciji. Da li je nova riječ uzet iz nekog čakavskog, štokavskog, kajkavskog kraja, ili ju je umjetnik sam stvorio to je irelevantno, ako ju je zajednica iz njegova djela apstrahirala, ako je ta riječ postala opća književna riječ. Tako je mnoga kajkavska i čakavska riječ ušla u književni jezik: *rubac*, *kukac*, *tjedan*, *klesar* ušle su u književni jezik iz dijalekata, i one jezične sfere, koju je štokavski dijalekt negirao. Ali one, i ako negirane, oživjele su, jer su dio izražaja, koji upotrebljavamo, kad se služimo književnim jezi kom. Jednom dakle negirana riječ nije zauvijek mrtva, ona može opet postati književna, ako je cjelina primi. To je naravni proces jezika. A što su radili hrvatski filolozi? Oni su uzeli stanoviti dio iz štokavskog područja za književni jezik, i zabacivali su svaku riječ u književnika, koja se nije nalazila u štokavskom kraju. Kao daje štokavski kraj kao takav nosilac književnog jezika. A Hrvati su imali svoji književnost na štokavskom dijalektu već od 13. stoljeća, i već od tada postoji hrvatska književna tradicija. Već od tada mladi pisci uče književni jezik od starijih. Zato su i ilirski pisci posizali za dubrovačkom književnošću; književnost je po stala predmet književnika i čitalaca. Riječi su se stvarale prema kulturnim i umjetničkim potrebama, i tko je već mogao znati, odakle je koja riječ uzeta. Književni je jezik skup izražaja, koji upotrebljavaju književnici i narod kao cjelina, a ne dijalektologija i folklor.

Navest ću ovdje nekoliko tipičnih riječi, koje filolozi izbacuju iz književnog jezika samo zato, jer se ne nalaze na području štokavskog dijalekta. Odmah ćemo uočiti suprotnosti između njih i hrvatskih pisaca.

Riječ *tjedan* im je kajkavska i loša u književnom jeziku. Ali ona se općenite upotrebljava u hrvatskom književnom jeziku: Za tri tjedna pokazivao je seoski starješina gospodi kuće dužnika (I. Goran Kovačić, DANI GNJEVA, str. 14.). Kazališni tjedan stoji uvijek napisano pred kazališnom blagajnom. Kajkavski je oblik za filologe i *protu*, ali Hrvati smatraju književnim samo složenice kao: *protuslovlje*, *protukandidat*, *protuzakonit*, a nikako *protivuslovlje*, *protivuzakonit* i t. d. Maretić osuđuje i kajkavsku riječ *bedast*, a ona je dobila svoju posebnu osjećajnu vrijednost, koja se ne poklapa s riječima: *lud*, *mahnit*. Ne valja za filologe ni riječ *darežljiv*, jer je kajkavska. Ne valja im ni *pošast*, nego je zamjenjuju riječju *kuga* a naši književnici točno razlikuju *pošast* od *kuge*. Sve su te

riječi ušle u književni jezik jer su normalne za književnu svijest. Naprotiv, dijalektalna riječ *muka*, koju na pr. nalazimo i kod Šenoe: „Trideset i više rali lijepe zemlje, gospodine, crne ko ugljen, a fine kao muka“ (Barun Ivica, BINOZA, str. 14.), nije postala književna riječ, jer je književna svijest nije apstrahirala iz njegova teksta, i ona je ostala dijalektalna. Zato će svaka riječ biti dijalektalna, koju pojedinac uzme iz nekog dijalekta, a cjelina je ne smatra književnom. To ne znači, da pisci ne mogu u svojim djelima upotrijebiti riječi, koje cjelina smatra dijalektalnim. Naprotiv, to će oni uvijek učiniti, kad god hoće da vjerno karakteriziraju svoja lica, kad im se čini, da milieu najbolje prikazan originalnim govorom. Ali te riječi, i ako u pojedinom selu izazivaju velike efekte, ostaju i nadalje objektivno dijalektalne. Uvjerljiv je isto primjer Budakovo OGNJIŠTE, u kojem lica govore jezikom svojega sela. Govor tih lica, i ako štokavski, nije književan jezik, jer se udaljuje od općega književnog jezika (a ne zato, što se udaljuje od središnjeg štokavskog narječja). Ali udaljujući se od općega književnog jezika, približuje se govoru onog kraja i plastično prikazuje lica i kraj, u kojemu se ta lica kreću.

Ove nam činjenice kažu, da su hrvatske književne riječi one „dijalektalne“ riječi, koje upotrebljavaju hrvatski književnici, a književna ih svijest prima i izvan određenog teksta. Sve takve riječi i samo takve riječi moraju ući u hrvatski rječnik.

II. Hrvatski književnici i hrvatski filolozi prema t. zv. calques linguistiques. Pod nazivom *calques linguistiques* podrazumijevamo riječi i izraze, koji nastaju prevođenjem iz stranih jezika. Kulturni dodir toliko je približio narode, daje upravo nemoguće zamisliti razvoj nekog jezika bez utjecaja drugih. I naši pisci, i naša književna cjelina uzimali su pojedine riječi i izraze iz drugih jezika, jer im se činilo, da su starije riječi već blijede, ili im je za izražaj vlastite ideje gdjekoji calque bilo zgodniji od domaće riječi. I ti calques, kao i dijalektalne riječi, morali su proći kroz sito opće književne svijesti. Ali kad su sretno prošli, oni su postali prave književne riječi. Hrvatski su filolozi međutim mnoge od tih riječi i izraza zabranjivali s motivacijom, da su to prijevodi iz stranih jezika. Tako je nastao novi jaz između hrvatskih filologa i hrvatskih književnika. Moderna lingvistika daje pravo hrvatskim književnicima, jer moderna lingvistika stoji na načelima evolucije jezika, a ne na nepomičnosti jezičnih pojava. Tako engleski glagol *to became* calque je prema francuskom *devenir*; galski oblik *digwyddo* (*stići*) calque je prema latinskom *accidere* (Vendryes, LE LANGAGE, str. 242.); galski izraz *cael allon* načinjen je prema engleskom *to find out* (id. ibid. str. 343.); njemački *unterbrechen* načinjen je prema *interrumpere*, a njemački izraz *es lässt nichts zu wünschen iibrig* doslovan je prijevod *cela ne laisse rien a desirer*. Njemačke riječi *unterdrücken*, *Gegenstand* prijevodi su latinskih riječi: *supprimere* i *objectum*. Grčka riječ *sineidesis* stavila je traga u svim jezicima: latinski *conscientia*, njemački *Gewissen*, francuski i talijanski prema latinskom: *conscience*, *conscienza* i t. d. Sve su ove riječi književne riječi, jer ih opća književna svijest stavlja u isti red s domaćim književnim riječima. Kod nas su filolozi zabranji-

vali tako prevedene riječi i ako su one išle u opću književnu upotrebu. Evo nekoliko primjera iz Maretićeve gramatike i savjetnika: Opća hrvatska književna riječ *kolodvor* nije bila Maretiću dobra, jer odgovara njemačkom *Bahnhof*. On predlaže riječ *kolostaj*. Nijedan Hrvat ne misli, da je kolodvor prijevod s njemačkog; ona je za nas isto tako književna riječ kao i riječ *čekaonica*. Da je kojom nesrećom stanoviti dio Hrvata počeo upotrebljavati riječ *kolostaj*, dobili bismo pravi sinonim u jeziku – negaciju razvijenog književnog jezika. Maretić je ustao protiv riječi *tiskati*, *tiskara*, jer odgovaraju njemačkim riječima *drücken* [sic!], *Druckerei*. Nitko od nas ne misli na taj izvor; hrvatska književna svijest, jezični osjećaj stavljaju te riječi u hrvatski književni jezik. Tko bi od nas rekao, da je „Nadbiskupska tiskara" neknjiževni izraz, ili da „Hrvatski tiskarski zavod" nije u duhu hrvatskoga književnog jezika? I riječ *vlak* je proskribirana, i ako je svi Hrvati pišu. Samo zato, što odgovara njemačkom *Zug*. Maretiću nije dobra riječ *očijukati*, jer je prema njemačkom *liebäugeln*, i on predlaže riječ *namigivati*. Očito je, da obje riječi postoje u hrvatskom jeziku, ali te dvije riječi ne mogu se uvijek zamjenjivati. Očijukali je apstraktnije od namigivati. Tako bi po Maretićevu naučavanju bila slaba ova Marinkovićeva rečenica: „Don Toma, sav smućen, videći ona sumnjičava očijukanja i diskretna namigivanja svojih kolega, da nekako sakrije zabunu, okrenuo se osorno" (SUNČANA JE DALMACIJA, Pečat, 1940, 10–12, str. 248.). Stilistički, *očijukanje* i *namigivanje* predstavljaju ovdje različite dvije vrijednosti. Don Toma bi bio mnogo manje zbunjen, da je bilo samo „diskretno namigivanje", ali gaje i „sumnjičavo očijukanje" uznemirivalo i izbacilo iz kolotečine. Zato se on „okrenuo osorno jadnom konventualčiću" i rekao mu u bijesu: „A što ste vi tu radili pored onoga gada, a? Vi ste gledali ako se ne varam, a?" (str. 249.). – Riječ *krugovi* u izrazima: *đački krugovi*, *činovnički krugovi*, također je Maretiću loša, jer je prijevod iz evropskih jezika. Ali sasvim je drugačija izražajnost, ako se veli *đaci*, *činovnici*, nego *đački krugovi*, *činovnički krugovi*, *obrazovani krugovi* i t. d. Riječ *dorastao* zamjenjuje Maretić s *podoban*, jer *dorastao* odgovara njemačkom *gewachsen*. Ali tko bi rekao kao Maretić: Nijesi ti podoban za taj posao u značenju dorastao? Ne valja Maretiću ni riječ posvetiti u izrazima: *posvetiti se botanici*, *posvetiti nečemu osobitu pažnju*, i predlaže: *dati se na botaniku*, *obraćati pažnju*. Maretićeve zamjene ne daju onu točnost, koju daje glagol *posvetiti se*. A Maretić to odbacuje samo zato, jer je u njemačkom *sich widmen*, u ruskom *posvjatit* u istom značenju.

Zbog istih razloga Maretić je zabranjivao neke izraze, koji su u hrvatskom književnom jeziku veoma izražajni. Tako: *koplje lomiti*, jer je prema njemačkom *Lanze brechen*. To Maretić zamjenjuje sa *boriti se*, *ogledati se na mejdanu*, što je stilistički mnogo slabije. Ne valja mu izraz s*tavio sam Vam na srce*, jer odgovara *an's Herz gelegt*. Mjesto toga predlaže: *opomenuti*, *preporučiti* – glagole, koji osjećajno manje kažu od navedenog izraza. Njemačkom *das hat viel Staub aufgewirbelt*, odgovara u hrvatskom: *to je uzvitlalo mnogo prašine*, što Maretić zabranjuje i predlaže: *o tom je bilo mnogo buke*. Logički je to točna zamjena, ali stilistički nikako.

Sve zamjene, koje Maretić daje, uključuju samo misaoni sadržaj riječi, a ne odgovaraju osjećajnom sadržaju. A taj osjećajni sadržaj osnova je moderne stilistike, koje mi nemamo za hrvatski jezik. Oni, koji se povode za Maretićem, još i danas zaustavljaju našu lingvistiku, i ako Maretića može opravdati njegova starost u godinama, mlade gramatičare ne može ništa opravdati. Zato oni, koji sudjeluju u hrvatskoj lingvistici bilo kakvim udjelom, neka ne osuđuju one riječi ili izraze, koji su doslovni prijevod iz stranih jezika, ako ih književna svijest smatra jednakima s ostalom jezičnom građom.

Samo oni calques nijesu književni, koje naš jezični osjećaj, naša književna svijest ne stavlja u književni jezik. Tako na pr. u Dalmaciji se veli: *što mi daješ piti* u smislu: *kakve gluposti bi htio da ti vjerujem*, a to je calque iz talijanskog: *cosa mi dai da bere*. I ako calque, kao i gornji, ovaj izraz ne ide za sada u hrvatski književni jezik. Cjelina ga ne smatra književnim. Gdjekoji pisac može ga i upotrijebiti, najprije u dalmatinskom milieu-u, ali o njegovu ulazu u književni jezik odlučuje samo cjelina, odnosno Jezična Akademija, koja ima da utvrdi, stoje već objektivno ušlo u književni jezik. Ni calque iz njemačkog: *koliko si star*? – *wie alt bist du*?, nije ušao u književni jezik. A ni sintaktički calque iz talijanskog jezika *za piti, za jesti – per bere*, *per mangiare* nije dio književne cjeline. Calque linguistique je dakle normalna pojava u jeziku, jedan od stvaralačkih faktora u jeziku, a kriterij prema kojemu ćemo ga suditi, jest opći kriterij za književni jezik.

III. Hrvatski književnici i hrvatski filolozi prema narodnim umotvorinama. Narodne umotvorine, i ako plod pojedinačne kreacije, predstavljaju socijalnu i kulturnu osnovicu, koja ne odgovara pogledima i raspoloženju hrvatskih književnika, ni predratnih, ni poslijeratnih. Oni, koji su nalazili inspiraciju u njima, uzimali su tek pojedini element, da ga obrade sasvim lično, sa svojim izražajem. Svijet, u kojem se kreću narodne umotvorine, ograničen je, jezični izražaj obuhvaća samo stanovit dio pojmova. Mnogostrukost pokrajina, u kojima su narodne umotvorine nastajale, pruža veliku raznolikost u riječima, pa se jezična građa teže iz njih crpi u času, kad narod ima svoj književni jezik. Prema tome je sasvim naravno, da su hrvatski književnici više neizravno nego izravno oponašali i uzimali jezičnu građu iz narodnih umotvorina, naslijedili su neke klišeje, koje su stariji književnici uzeli; a inače su se hrvatski književnici ugledali u starije hrvatske književne pisce, tražili su riječi u svom štokavskom kraju ili su već prema svom talentu stvarali nove riječi. A filolozi? Filolozi, polazeći s krive pretpostavke, da i hrvatski književni jezik počinje tek u 19. stoljeću, pod utjecajem romantike hoće da nametnu i hrvatskim književnicima jezik narodnih umotvorina to prije, što su Srbi stvarno počeli pisati na štokavskom narječju tek u devetnaestom stoljeću. Napisali su rječnike i gramatike prema narodnim umotvorinama, misleći, da one predstavljaju hrvatski i srpski književni jezik. Tu je nastao veliki jaz između filologa i hrvatskih književnika. Rječnik, gramatika i stilistika filologa bilo je jedno, a jezični izražaj hrvatskih književnika drugo. Narodne umotvorine bile su doduše pisane na štokavskom narječju, ali uvijek na štokavskom narječ-

ju pojedinog kraja, dok hrvatski književnici nastoje da pišu jedinstvenim književnim jezikom. Književnici nadalje osjećaju, daje kulturna i socijalna razlika između života, koji predstavljaju narodne pjesme, i današnjeg, golema, pa bi ukočili i umrtvili svoju izražajnu produktivnost, da se drže uputa hrvatskih filologa. U koliko ima stvarne sličnosti između hrvatskih književnika i narodnih umotvorina, to je zato, što je štokavski dijalekt osnovica jednom i drugom stvaranju. Narodne pjesme, i ako imaju istu osnovicu, pokazuju manje veze s jezikom hrvatskih književnika, jer tehnika narodne pjesme nužno udaljuje svoj izražaj od općeg izražaja. Tu je deseterac, tu je određeni pjesnički izražaj, tu su ostali zahtjevi stiha, koji svi prave za se lijepu izražajnu cjelinu, ali ne mogu biti mjerilo za opći književni jezik. Zato, kad je govor o hrvatskim književnicima i narodnim umotvorinama, mi ne smijemo prosuđivati hrvatske pisce prema jezičnom izražaju narodnih umotvorina, nego u okviru općega književnog jezika. A u hrvatski rječnik i gramatiku mogu ući samo one riječi i one konstrukcije iz narodnih umotvorina, koje nalazimo i u hrvatskih pisaca. A ne obratno, kao što su radili hrvatski filolozi.

Mi moramo proučavati riječi i konstrukcije u narodnim umotvorinama, moramo osvijetliti narodne umotvorine rječnički, stilski i stilistički, ali sve to samo u okviru narodnih umotvorina i za narodne umotvorine. Jer kako možemo stavljati književnicima kao normu narodne umotvorine, kad na pr. jedamput se sklanjaju, a drugi put ne brojevi dva, tri, četiri. Hrvatski pak književnici uvijek ih sklanjaju (osim kad su s prijedlogom). U narodnim umotvorinama imamo kondicional *mi bi* i *mi bismo*, a hrvatski književni jezik ima samo *mi bismo*. U narodnim umotvorinama imamo *na vrati*(*h*), dok mi velimo samo *na vratima*. Narodne pjesme zbog stiha upotrebljavaju vokativ mjesto nominativa: *Odbježe nam Ljutica Bogdane*. U narodnim pjesmama nalazimo instrumental, gdje bi svi naši pisci stavili za s akuzativom: *Bog se brine sirotama*. Mjesto priloga kao s nominativom nalazimo instrumental i ondje, gdje bi danas bio sasvim stran: *Neka bih konjem* (*kao konj*) *u goru utekla*. Nalazimo genitiv mjesto akuzativa: *Vi uzmite moga mača*; *-pa išeta pred šatora svilna*; *– to je Marko poslušao majke*. Obično je i predikat u dativu: *– Bolje je ranjenu*, *nego ubijenu biti*. Vrlo često nalazimo dativ za izražaj posvojnosti: *To začule begu sluge*; *– Ona stoji moru na obali*. Nalazimo nadalje riječi, koje nijedan hrvatski književnik ne bi napisao: *Ije leću pantarulorn* (*viljuškom*). *– Kad sam bila s majkom mojom*, *meni fale* (*hvale*) *ove dvore*. *– Čoek vide* [...] *– Da ja imam šćercu za udaju*. Upotreba aorista nije ista kao danas: *Ako oni ne skočiše* (*skoče*) *brzo*, *knez će doći do Stambola moga*. *– Ako ovi sad izmakoše* (*izmaknu*) *i mi ostadosmo sami*, *sve će nas ajduci pobiti*.

Kad dodamo ovome sve ono, što su naši gramatičari uzimali prema Vuku i Daničiću, koji su opet radili samo prema narodnim umotvorinama (na pr.: *ni mene znate ni oca mojega*; *– njegovi vojnici nijesu smjeli ići kud je ćeo*; *– to veče poruči ćurčija mačvanskim knezovima*, *da sjutra iziđu predanjga*, *da ji pita* ...), onda nam može biti jasno, zastoje toliki jaz između hrvatskih filologa i hrvatskih književnika.

IV. Hrvatski književnici i hrvatski filolozi prema stvaranju novih riječi. Svaka upotreba riječi novo je stvaranje. Talent se ne očituje toliko u stvaranju novih složenica, koliko u posebnoj upotrebi opće poznatih riječi. Tako na primjer riječ *cijediti*, – koju svaki Hrvat upotrebljava, – u ovoj Budakovoj rečenici izvodi jedan od najvećih stilskih utisaka u cijelom piščevom izražajnom sustavu: „Svaku je riječ cijedio (Blažić) kroz zube i slao je kao strijelu kroz vezene pore i rupice toga komadička platna, a zatim gaje žurno spremio u čemer“ (Budak, OGNJIŠTE, IV., str. 68.) U borbi s Lukanom glagol *cijediti* upravo je oličenje Blažićeva stava, i pisac je baš posebnom upotrebom toga običnog glagola postigao takav učinak.

U Krležinu romanu NA RUBU PAMETI, i ako ima cijela skala riječi, koje izražavaju „rub pameti“, nijedna veza, nijedan izraz mu nije tako izražajan kao „rub pameti“. S tim u vezi je i izraz *crta* + neka imenica: „Družio sam se na crti nekih že ninih rođakinja s višim činovnicima našeg činovničkog stroja“ (str. 17.). Vrlo obične riječi: *rub*, *crta* upotrebljene su u posebnim i neobičnim vezama, tu je začetak originalnosti. Kaleb u svojim novelama NA KAMENJU ima neobično zanimljivih riječi, ali mu je jedna od najboljih nit u vezi sa smisao: „Izgubio je nit smisla“ (73). Kao elementi, ništa novo, ali veza je veoma svježa, i u noveli MATIN OBRAČUN najuspjelija. Stanislav Šimić, koji rado stvara nove riječi, u DALEKOZORU DUHA, najuspjelija mu je riječ, po mojem mišljenju, *pravopisar*: „Za to djelo autor upotrebljuje zvukove i boje [...] Suvremenim gramaticima i pravopisarima ono je po jeziku nepravilno, nepoćudno – važne su im samo potrebe, koje se dadu naučiti“ (142–43.). Riječ inače vrlo jednostavna: ništa lakše nego dodati **-ar** osnovnoj imenici. Ali ovdje je s tim malim sufiksom data cijela težina Šimićeve rasprave o Starčevićevu stilu, izražena je ironija kao malo kojom riječju. I I. Goran Kovačić rado stvara nove riječi. Im ih mnogo uspjelih u zbirci pripovijesti DANI GNJEVA. Meni se ipak najviše od svih svidjela riječ *brbljište* (koja inače nije pravilna prema zakonima štokavskog narječja. Bi li „pravilan“ oblik *brbljalište* imao isti stilistički učinak?), koju je napisao u NOVOSTIMA: „Bilo bi i uzaludno i veoma opasno zaći na naše literarno brbljište“ (16. II. 1941). I ako ova riječ ne predstavlja nikakav gramatički trud, ona je uspjelija od mnogih potpuno novih riječi, jer u ovom kontekstu neobično snažno izriče piščevu misao i osjećaj. Stilistički je riječ jaka, kao i Šimićeva *pravopisar*. M. Čović postizava naročit utisak, kad pridjev *raskalašen* stavlja u vezu s *veseljem*: „Veselje je bilo raskalašeno“ (DOKTOR FILOZOFIJE, str. 53). Originalno spajanje poznatih riječi daje ovoj rečenici više stvaralačke izražajne sposobnosti, nego kakvo novo uvećavanje nepoznate riječi. Krajnja granica ovakvog stvaranja očituje se u upotrebi običnih riječi, bez dodavanja ikakva sufiksa i imenice: „Tamo se netko potukao. Kletve, psovke. Privezao mu je magarca za njegovu smokvu, pa ju je magarac obrstio, i vlasnik smokve prebio magarca. Javio se vlasnik magarca i prebio vlasnika smokve, a ovaj njega nogom u koljeno, pa šepaju i on i njegov magarac i svi im se smiju sa strane, a netko cinički primjećuje: ‘to im ide :ako po koljenu’ [...]“ (R. Marinković, SUNČANA JE DALMACIJA, PEČAT, 1939, 10–12, str. 238.). Marinković je postigao

neobičnu izražajnost, jer je na umjetnički način postirao riječi *magarac*, *vlasnik*; oni izazivlju komiku, koju u drugačijem rasporedu ne bismo osjetili. Kreacija riječi ne sastoji se ovdje u posebnim glasovima ni u posebnoj semantičkoj upotrebi, već u posebnom postiranju i ponavljanju riječi.

Da nijedan od filologa, koji su dosad pisali hrvatske rječnike, nije bilježio ovakve veze, o tome nema sumnje. Ali evo na pr. nema u Broz-Ivekovićevu rječniku riječ *rub* u smislu ʻkraj'. Prema Broz-Iveković*u* *rub* znači ʻpovezača', *šav*. Po tim vrijednostima „na rubu pameti" bilo bi sve, samo ne „na rubu pameti". A ni riječ niti nema bolju sudbinu u Broz-Ivekovića, pa bi i Kalebov izraz bio po njemu vrlo blijed i smiješan.

Osim navedenog tipa tvorbe riječi, hrvatski pisci stvaraju ili upotrebljavaju mnogo riječi, koje nikako ne nalazimo u našim rječnicima, a mnoge od tih naši filolozi osuđuju. Jer naši su književnici stvarali riječi prema umjetničkim i stvarnim potrebama, a naši filolozi po historijskim načelima štokavskog dijalekta i već umrlih fonetskih i morfoloških zakona. Da vidimo odnos književnika i filologa, navest ću najprije nekoliko običnih riječi, koje ne nalazimo kod Broz-Ivekovića: *spasiti*, *korenika*, *imendan*, *imetak*, *razvoj*, *parobrod*, *dobrobit*, *plovidba*, *redatelj*, *tiskara*, *vrpca* i t. d. Nema u Broz-Ivekovićevu rječniku ni ovih riječi, koje nalazimo često kod hrvatskih književnika: *raznolikost*, *razvojno*, *mnogostran*, *premoćan* (Krleža), *uporište*, *smijuliti se*, *bezgraničan* (Budak), *odrpanac*, *rakijašnica* (Ujević), *predbacivanje*, *prijašnji* (Begović), *titrav*, *udisaj*, *naglasiti* (Nazor), *nerješiv*, *raznježiti se* (Kolar), *produhoviti*, *poljepšati* (Bonifačić), *izlika* (Cesarec), *uočljiv*, *praznoglavac* (S. Šimić), *utješnik*, *malodušnica* (I. G. Kovačić), *osunčani*, *kamenjara* (Kaleb), *ugnjuren* (L. Perković), *zmijuljast* (R. Marinković) i t. d. Iveković doduše nije ni mogao sve riječi zabilježiti – jer je rječnik napisan 1901., ali on na čelno ne bi te riječi prihvatio ni da gaje mogao izdati 1941. Suvremeni književni jezik nije njemu bio polazna točka. Naprotiv tamo ćemo naći: *tica*, *tjeca*, *vtica*, *ćerka*, *ćerca*, *šćerca*, *godovno* (ʻimendan'), *paroplov* (ʻparobrod'), *ljetovalište*, *oavijestiti* (ʻobavijestiti'), naći ćemo cijeloga Vuka sa svim dijalektalnim varijantama kao mjerilo za „jedinstveni" književni jezik. Suvišno je isticati, da tamo nema običnih međunarodnih riječi, koje su ušle u hrvatski rječnik: *budžet*, *kriza*, *fanatik*, *fanatizam simpatija*, *estetika*, *oaza*, i t. d. Mnoge su strane riječi dobile u hrvatskom književnom jeziku posebnu upotrebu i one moraju ući u hrvatski književni rječnik.

Da vidimo sada, koje su riječi upotrebljavali i predlagali hrvatski filolozi. Uze ću Maretićeve radove. Najednom mjestu piše Maretić: „Veznika ima s obzirom n njihovo značenje 18 četa." Na dragom mjestu: „[...] značenja prikazana u najnežnije tankote." Maretiću je bolje *zakrilnik* nego *pokrovitelj*; nije mu dobra riječ *podvig*. Mjesto *pretpostavljati* predlaže *misliti* (to nije uvijek isto); predlaže *promaha* mj. *propuh*, *bučnica*, *skakavac* mj. *slap*, *svršiti* mj. *obaviti*, *pothvatnik* mj. *poduzetnik pometnuti* mj. *zapostaviti*, *isticati* mj. *naglašivati* (zar je loša ova Nazorova rečeni ca: „Ne će ni nama biti gore – reče – naglasujući – riječ ʻnama'" (NA OSTRVU ŽEĐI, Vasić, str. 28.), *uročiti* mj. *ureći*, *vlastelj* mj. *vlastodržac*, *požarnik* mj. *vatrogasac godovno* mj. *imendan*, *crkvar* mj. *ho-*

dočasnik, (što bi značila ova rečenica I. G Kovačića: „Napokon se velečasni odluči i uz pomoć crkvarovu popne se do plando višta“ (DANI GNJEVA, str. 8.), *crkvariti* mj. *hodočastiti*, *dragikamenar* mj. *draguljar*. *Potrebit* mu u SAVJETNIKU ne znači ʻnecessariusʼ, a u rječniku to znači i nalazi s među primjerima i ovaj: *Svaki sok* [...] *ako se potrebitoj toploti izloži*. Evo jedne Kalebove rečenice u kojoj je potrebit u istoj vrijednosti: „Ova biblioteka je na primjer od relativne vrijednosti, jer je potrebit mozak posebno prepariran studijem (IZVAN STVARI, Savr., 15. V. 1940., str. 293). (Neki su Maretićevi učenici – i ako mladi ljudi – išli i dalje u negiranju književnika, pa tvrde, da skoro ne može značiti gotovo, čime negiraju i Maretića i folklor i književnike. Ne valja im ni izraz *isti kao*, već treba reći *isti koji*. Ne priznaju upotrebu gdje mjesto *u kojem*, *u kojim*).

Ovim uspoređivanjem književnika i filologa ne tvrdim, da sve riječi i konstrukcije, koje nalazimo kod hrvatskih književnika, moraju ući u književni jezik odnosno u hrvatski književni rječnik. Pisci često namjerno upotrebljavaju neknjiževne i strane riječi, da postignu efekte u svom djelu. Tako na pr. GOSPODA GLEMBAJEVI bez njemačkih riječi ne bi bila ostvarenje umjetnosti u onoj situaciji, koju Krleža hoće da prikaže. Dragutin Tadijanović najbolje karakterizira gospodina Lamiana njemačkom izrekom: *Um Gottes Willen*! („Gle! Na ruci ispruženoj odjednom topla sluzavost. Um Gottes Willen! Eto gospodin Lamian maramicom briše dlan.“). Ovim njemačkim klišeom Tadijanović izražava intelektualnu i socijalnu poziciju Lamianovu. V. Kaleb upotrebom srpskih riječi izražava lukavost seljaka pred srpskim gospodinom: „Jeste li ugledali, mali ne ume ni po merdevinama da korača. Sirotinja, beda! A znate li daje čitljiv. Sirotinja velika, a naučio je da čita samovoljno [...] Moram da prikažem, gospon povjerenik: mali je ćiriličan (NA KAMENU, str. 17.). Perušinin otac htio bi nešto dobiti od povjerenika, govori po srpsku, jer misli, da je povjerenik Srbin. Time je pisac postigao stilski efekt. Ili kad Kaleb prikazuje slabića Antu, kako hoće da pokaže vlast nad svojom sestrom, upotrebljavajući riječi, koje je naučio u vojsci: „[...] Ti majčina, stavi pokal na astal, kad nema matkaze! Sta se muvaš tu?“ (id. ibid. str. 142). Komika se sastoji u suprotnosti između „sile“ riječi i kukavnog Ante. Izražajna snaga tih riječi zato je jaka, jer ne ide u jezičnu građu V. Kaleba. One dozivaju jedan milieu i imaju stilističku funkciju. Isto je tako, kad S. Šimić upotrebljava riječi *ćiverica* i *štiti*. Samo ovoga puta riječi nijesu uzete iz srpske jezične građe, nego iz pokrajinske: „Stilu samo onom, koji je pun spisateljske pljeve – priznaje se u nas valjanost. – Lakoumnost je to ćiveriče, koja bi – htjela shvatiti smisao, koji je stajao muke. – Duga je to rečenica – za kratku pamet, koja čitajući treći redak već zaboravi, staje stila u prvom“ (S. Šimić, DALEKOZOR DUHA, str. 136, 138). Te dvije riječi uzete su iz neknjiževnog rječnika, da se istakne nesposobnost dotičnih osoba, da shvate književnost i književni izraz. Te riječi imaju stilističku funkciju, imaju umjetničku vrijednost u Šimićevu odlomku, ali za sada književna ih svijest još nije apstrahirala i ne idu u opći književni rječnik. Kad bi išle, te riječi ne bi imale onu osjećajnu vrijednost, onu izražajnost, koju danas osjećamo u gornjim riječima. Krležina pojava u hrvatskom književnom životu najbolje nam osvjetljuje ovo pitanje.

Mnogi, manje talentirani pisci uzimali su od njega sve riječi redom i oponašali njegov jezični izražaj. Postali su smiješni, misleći, da Krležina riječ može stajati u njihovu tekstu. Isto tako se opaža da poslije Budakova OGNJIŠTA mnogi hrvatski pisci nastoje da im lica govore u dijalektu, kao daje sama ta činjenica plastično prikazala Aneru, Blažića i Lukana. Ono, što je kod Krleže i kod Budaka bilo najjače, kod njih je postalo najslabije i – neknjiževno. Ima riječi i izražajnih sustava kod velikih pisaca, koje nogu stajati samo u njihovu tekstu, često samo najednom mjestu i nigdje drugdje; kao što ima riječi, koje dobri pisci ne bi nikad upotrijebili u nekim izlaganjima, kojima se diče manji pisci.

V. Maretićeva stilistika i hrvatski pisci. Maretić u uvodu svoje stilistike veli: „Najveći dio protivustilističkih primjera u ovom mojem nacrtu uzet je iz različnih knjiga i časopisa; čitateljima ne treba znati te knjige i časopise, a ni pisce. ʻGrijeh i kažem, ali grješnika ne ću' – veli narodna poslovica. Ti grješnici su pisci." Tako Maretić osuđuje ovu rečenicu: „Žalimo, što je pisac opisujući francusko-njemački rat isključivo stao na francusko stanovište, ali tako rade na žalost i drugi francuski njemački pisci." Maretiću ta rečenica nije jasna i poslije riječi francuski moralo bi doći: „dok opet njemački stoje isključivo na njemačkom stanovištu." Originalni sraz, književan je izraz, razumljiv iz same rečenice, a kontekst sigurno još jasnije tumači iznesenu misao. Maretiću ne valja: – „makar vam zlotvori prijetili službom i čak životom". On popravlja: – „da vam uzmu službu ili čak život". Afektivni moment, koji sadrži navedena rečenica, traži kratkoću izraza. Zato je originalna rečenica stilistički dobra, a Maretić ju je pokvario. U rečenici: „Ni mi sveštenici nijesmo bez pogrješaka; mnogi su pače od nas veliki grješnici, ali zato smo ljudi" Maretić ispravlja zadnji dio: „ali za to smo slabi ljudi". Cijela pointa, koja počiva na ljudima izblijedila je, kad smo joj dodali slabi. Stilističke vrijednosti nestaje. U rečenici: „Kad ih starac učitelj ugleda oko sebe, on se radosno sjeti onih dana, kad su ove jake ljudine sjedili pred njim u školskim klupama kao nejaka djeca" Maretić popravlja: – „kad su ove jake ljudine bile nejaka djeca i sjedili pred njim." Izražaj j razvodnjen, jer je nestalo opozicije. Nestala je stilistička vrijednost. Rečenica: „To je bilo one godine, kad se naša tetka udala za pokojnog Petrovića" Maretiću nije jasna, pa bi trebalo reći: „za Petrovića, koji je sada pokojni", – da ne bi tko mislio da se je Petrović, mrtvac, oženio. Maretićev ispravak predstavlja matematiku (i ti laičku matematiku), a ne književnost. „Zar to nije strašno i užasno?" Maretiću ne valja, jer se ponavlja misao, kao da je strašno i užasno na istom osjećajnom stupanju. Ne valja mu pridjev *bijesan* u smislu ʻljutit', jer je prejak (jao, što bi on o Krleži rekao?). Ne smijemo napisati prema Maretiću: „užasno sam se nahladio". Ne možemo govoreći o djevojčici ili ženi reći: „njezina glavica, nožice". – „Blagi pasti ljupkim glasom roga svojega skuplja oko sebe nevino stado", loša je rečenica, jer veli Maretić, niti je pastir blag, ni glas roga ljubak, ni stado nevino. Zbogom literatura! Ne valja Maretiću ni ovaj nadgrobni govor: „Pa tako milo tijelo pustiti u hladni grob? mlado tijelo, koje je majka ispod svoga srca trgla, hranila ga vlastitom krvlju." To se u Maretićevoj stilistici zove bombast. Ne valja: Gundulić, Palmotić, Đor-

dić jesu tri najsjajnije zvijezde na dubrovačkom književnom polju. Zašto ne valja? Maretić odgovara: „Zvijezde nijesu na polju, već na nebu“ (Maretić je zaboravio, prema svojoj stilistici dodati, da književnost ne raste na polju). – „Taj je učenik na ispitu odgovarao kao živa vatra“ nije dobro, jer „zar vatra može odgovarati“ – veli Maretić. Maretiću ne valja: *junačke kosti*, *duboki poznavalac*, *prstom pokazivati* i t. d. Prema Maretićevoj stilistici svi bi ovi – nama obični – izrazi bili loši: *bit s jednom nogom u grobu*, *držati jezik za zubima*, *kovati nekoga u zvijezde*, *vaditi kestenje iz vatre*, *on je slavenske krvi*, *žila kucavica naše privrede*, *biti nekome desna ruka*, *kolijevka hrvatskog kraljevstva*, *zabiti nož u leđa* (figurativno), *gledati smrti u oči*, *mrziti nekoga iz dna duše*, *gristi prste* (figurativno), *istrijebiti neprijatelja*, *živjeti od svog pera*. Što god ne nalazimo u narodnim umotvorinama nije dobro prema Maretićevoj stilistici. Zato je loše: *on je dugo*, *dugo govorio*, i uopće neispravan je svaki lični umjetnički izražaj, koji se ne nalazi ili ne odgovara izražaju u narodnim umotvorinama.

Maretić pišući svoju stilistiku gledao je riječi samo u njihovu konkretnom misaonom sadržaju, dok pisci ne izražavaju nikad golu misao, nego i svoje stajalište prema njoj. Zato je umjetnički izražaj mnogostruk i svaki put odgovara ličnom raspoloženju. U tu svrhu pisci često uzimaju metafore, slike, usporedbe. Služe se jezičnom građom iz nižeg govora, višeg govora ili stvaraju posebne riječi, da izraze osjećajni intenzitet. I stilistika, kako je shvaća moderna lingvistika, proučava baš osjećajni element riječi. Zato je ona veoma blizu književnosti: s jedne strane umjetničko stvaranje približava govoru, s druge strane upućuje nas u pravilno mišljenje o jezičnom izražaju. Moderna stilistika u sklopu moderne lingvistike, proučava osjećajni dio riječi, i kad lingvistički mislimo, moramo uvijek gledati na stilističku i na logičku vrijednost riječi. Maretićeva „stilistika“, zato je u suprotnosti s književnim stvaranjem i s hrvatskim književnicima, jer ona uopće nije stilistika. Kako već nekoliko decenija shvaćamo stilistiku, ona je: znanost o osjećajnom sadržaju riječi (Ch. Bally,: TRAITE DE STYLISTIQUE, I., str. 6.).

Uvid u Maretićevu stilistiku (koju je već Antun Radić oštro kritizirao), kao i sve suprotnosti između hrvatskih književnika i hrvatskih filologa – o kojima smo u ovom članku govorili – razjašnjuju nam, zašto hrvatski filolozi nijesu mogli usavršavati naš književni jezik, zašto mladi književnici ne mogu učiti jezik iz stručnih knjiga, zašto manje talentirani pisci bez kriterija oponašaju bolje književnike. Jasno nam je, zašto u ovakvom stanju naše lingvistike nijesmo mogli imati rječnika, gramatike i stilistike. Filolozi mjesto da su nastojali dati nam jedinstveni književni jezik, proglasili su književnim „središnji“ štokavski dijalekt, koji, kao i svaki dijalekt ima mnogo riječi za jedan pojam, a mnogo oblika za jednu riječ. Time su zanijekali sam književni jezik, koji ne može postojati, ako ima sinonima, t. j. riječi s istom misaonom i osjećajnom vrijednošću. Jer normalna je pojava u književnom jeziku, da: dva jezična izraza nijesu nikad potpuni sinonimi (Ch. Bally, o. c. str. 108.). Naši filolozi, ukidajući književne riječi, stvarajući umjetno nove, stvarali su samo sinonime.

Želimo li dakle dobiti svoj rječnik, gramatiku, stilistiku i priručnik za versifikaciju, moramo se osloboditi suprotnosti, koje postoje između pisaca i filologa. Treba književni jezik uzeli od književnika u skladu s općom književnom sviješću, a izbaciti sve ono, čime se u književnom jeziku ne služimo. Književnici moraju postati mjerilo za današnju primijenjenu vrijednost dijalekata, narodnih umotvorina i filoloških tvorevina. Kad nam književnici budu uzor pri pisanju jezičnih djela, kao što je to kod drugih naroda, onda ćemo dobiti i lingvističku literaturu kao i drugi narodi. Bit će tu još mnogo posla, jer moramo proučiti sve pisce, moramo urediti stručnu terminologiju iz svih grana, a morat ćemo napraviti katkad izbor i među samim riječima, koje danas upotrebljavamo u književnosti (na pr. *petrolejka*, *petroljka*, *petruljača*), jer su sve ušle u pisani jezik na temelju loših načela, na kojima je počivalo naše jezikoslovlje.

Sažetak

This is an analysis of the problem of standardization of the Croatian language, and the relation of Croatian philologists to the corpus of literary texts during this process. The author advocates a larger share of literary works and pleads for the standardization of forms that reflect general tendencies in the language.

Guberina 1941: Guberina, Petar. HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I HRVATSKI JEZIKOSLOVCI. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 43. – S. 2–14.

Petar Guberina
[1913–2005]

Razlike izmedju hrvatskih i srpskih jezičnih oblika

[1941]

Tvorba riječi

Hrvatski jezik posjeduje obilne književne spomenike već od 13. stoljeća, pa je izradio sustav današnjih jezičnih oblika, koji prave posebnu unutarnju cjelinu. Srpski književni jezik nije još navršio ni sto godina svoga opstanka, i kao jezik bez prethodnih uzora uzimao je oblike iz stranih jezika ne obazirući se mnogo na duh bosansko-hercegovačkog štokavskog narječja; primao je u svoju baštinu tvorbe pojedinih pisaca, koji su mislili – prema Vukovu načelu – da svaki govoreni oblik može ući u književni jezik. I kao što je Vuk na primjer jedamput sklanjao brojeve *dva*, *tri*, *četiri*, a drugi put ne, tako su i Srbi već prema kraju, odakle su rodom, naginjali jednoj ili drugoj upotrebi.

Načelo slobodne upotrebe bilo kakvog oblika iz govorenog i pokrajinskog štokavskog jezika stvorilo je u srpskom književnom jeziku nama neobične složenice kao što su: – *mnogouljudan* : *mnogouljudan gospodin*, *mnogocenjen* : *mnogocenjeni gospodin*. Hrvati upotrebljavaju svi bez razlike u književnom jeziku složenice sa *vele*: *velecijenjeni*, *veleučeni* Zbog istog razloga u srpskom književnom jeziku nalazimo za umanjivanje nastavak **-če**. Tako Srbi vele: *lonče*, *jastuče*, a Hrvati upotrebljavaju nastavak **-ić**: *lončić*, *jastučić*. Kod nastavaka za umanjivanje treba istaći, da u srpskom književnom jeziku oni često i ne znače umanjen predmet: Srpske riječi: *sanduče*, *klupče* ne znače *mali sanduk* ili *malo klupko*. Zato često Hrvati ne razumiju, da li se radi o umanjenom predmetu ili ne. Jer, dok *lonče*, *jastuče* to znače, dotle *sanduče* i *klupče* odgovaraju točno našem sanduku i klupku. Osim nastavka **-će**, često i drugi nastavci za umanjivanje gube svoje značenje u srpskom književnom jeziku. *Ljubičica* ne znači u srpskom *mala* ili *mlada ljubica*, već samo *ljubica*. Zato kad čitamo srpsku knjigu, moramo uvijek paziti, da krivo ne shvatimo riječi s nastavkom za umanjivanje.

U srpski književni jezik ušle su iz raznih govornih područja složenice s prefiksima i sufiksima, koje Hrvati nikako ne poznaju u hrvatskom književnom jeziku. Tako:

1. U hrvatskom književnom jeziku imamo sufiks **-ićki**, a u srpskom **-ićski**: *plemićki – plemićski*, *mladićki – mladićsku*.

2. Hrvatski književni jezik ima sufiks **-ijski**, a srpski **-iski**: *pješadijski – pešadiski*, *belgijski – belgiski*, *strategijski – strategiski*, *historijski – istoriski*.

3. Hrvatski **-ni**, a srpski **-nji**: *ljetni – letnji*. 4. Hrvatski književni jezik ima **-ost**, a srpski **-stvo**: *odsutnost – otsustvo*, *prisutnost – prisustvo*, *raskošnost – raskoštvo*, *tvrdoglavost – tvrdoglavstvo*.

Mjesto sufiksa **-stvo** može hrvatski jezik imati druge oblike i sufikse: *uputa – uputstvo*, *raskoš – raskoštvo*, *punomoć – punomoćje*.

5. Hrvatski književni jezik ima sufiks **-en**, a srpski **-an**: *limen – liman*.

6. Hrvatski **-(i)na**, a srpsko **-(o)ta**: *toplina – toplota*, *mokrina – mokrota*.

7. Mjesto srpskog sufiksa **-ski** Hrvati često upotrebljavaju druge sufikse: *dijalekatski – dijalektalni*, *adverapski – adverbijalni*, *subjekatski – subjektalni*.

Nadalje nalazimo ovakve različite sufiksalne složenice u hrvatskom i srpskom književnom jeziku: *španjolski – španski*, *arapski – arabljanski*, *sudac – sudija*, *upravitelj – upravnik*, *sisavac – sisar*, *molitelj – molilac*, *moliteljica – molilja*, *visočina – visija*, *nizina – nizija*, *pričest – pričešće*, *budilica – budilnik*, *nebeski – nebesni*.

8. U hrvatskom književnom jeziku imamo sufiks **-av**, a u srpskom **-iv**: *brbljav – brbljiv*.

9. U hrvatskom književnom jeziku imamo sufiks **-iv**, a u srpskom **-an**: *nepobjediv – nepobedan*, *nepogrješiv – nepogrešan*, *nerazdjeljiv – nerazdelan*.

10. U hrvatskom književnom jeziku imamo **-ij**, a u srpskom **-im**: *nepopravljiv – nepopravim*, *neizgladiv – neizgladim*, *nepovrediv – nepovredim*.

11. U hrvatskom književnom jeziku imamo **-ij**, a u srpskom **-ijum**: *konservatorij – konservatorijum*.

12. U hrvatskom književnom jeziku imamo **-ač**, a u srpskom **-ac**: *prodavač – prodavač*.

13. Srbi veoma rado dodaju imenicama sufiks **-in**: *Slovenin*, *muslimanin*, *kasapin* (hrvatski dijalektalno: *kasap*).

14. U hrvatskom književnom jeziku nalazimo često prefikse različite od srpskih. Tako

a) hrvatski književni jezik **od-** (**ot-**), srpski **iz-** (**is-**): *otpratiti – ispratiti*, *otrijezniti se – istrijezniti se*;

b) hrvatski književni jezik **pro-**, srpski **iz-**: *prognati – izgnati*, *prognanstvo – izgnanstvo*;

c) hrvatski **pre-**, srpski **iz-** (**is-**): *prehrana – ishrana*;

d) hrvatski **po-**, srpski **u-**: *poniziti – uniziti*, *ponizivati – unižavati*;

e) hrvatski **u-**, srpski **za-**: *umoran – zamoran*;

f) hrvatski **po-**, srpski **ob-**: *polaskan – oblaskan*;

g) hrvatski **po-**, srpski **o-**: *posvetiti – osvetiti*;

h) hrvatski **pre-**, srpski **preo-**: *prevladavati – preovladavati*, *prepraviti – preopraviti*;

i) hrvatski **protu-**, srpski **protivu-**: *protukandidat – protivukandidat*;

j) hrvatski **iz-**, srpski **u-**: *izjednačiti – ujednačiti*;

k) hrvatski **od-** (**ot-**), srpski **otpo-**: *odzdraviti – otpozdraviti*;

1) hrvatski **o-**, srpski **raz(s)-**: *oslabiti – raslabiti*;

m) hrvatski književni jezik **su-**, srpski ***sa-***: *suvremen – savremen*.

15. Srbi uvijek upotrebljavaju *sa*, *ka*, *uza*, dok Hrvati osim u nekim slučajevima upotrebljavaju uvijek *s*, *k*, *uz*.

Ovaj pregled hrvatskih i srpskih složenica pokazuje nam, da hrvatski književni jezik u svom izražajnom sustavu posjeduje s jedne strane nastavke, koji su po glasovima isti, a po značenju različiti od srpskih: Tako srpski *ljubičica*, znači *ljubica*, a u hrvatskom *mala* ili *mladja ljubica;* s druge strane hrvatski književni jezik ima i glasovno različite sufikse i prefikse: hrvatski *odsutnost*, srpski *otsustvo*, hrvatski *ljetni*, srpski *letnji*, hrvatski *prevladati*, srpski *preovladati* i t. d. Na prvi pogled i za čovjeka, koji ne pozna jezične sustave drugih jezika, takve se razlike mogu činiti neznatne. Ali onaj, koji svoj jezik osjeća i koji znade da je umjetnički izražaj najosjetljiviji baš u istančanim značenjima riječi: drugim riječima onaj koji znade što je književni jezik, bit će svijestan, da navedeni srpski oblici ne idu nikako u isti sustav, u koji idu hrvatski oblici. Zato moramo izbjegavati sve oblike koji ne pripadaju sklopu hrvatskog književnog jezika, jer ćemo – kao pisci – omogućiti čitaocima da točno shvate našu misao i naše osjećaje, a kao čitaoci moći ćemo osjetiti misli i osjećaje piščeve. To i jest svrha jezika. Jezik postaje nosilac i tumač pojedinaca i naroda. Stvara se zajednički jezični osjećaj, razvija se književna svijest, a t. zv. duh jezika postaje narodna stvarnost.

Guberina 1941: Guberina, Petar. RAZLIKE IZMEDJU HRVATSKIH I SRPSKIH JEZIČNIH OBLIKA. – In: *Hrvatski narod*. – Zagreb. – God. III, br. 95. – 18. 5. 1941. – S. 12.

Petar Guberina
[1913–2005]

Stilske i stilističke razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika[1]

[1941]

Stilske i stilističke razlike između hrvatskoga i srpskog književnog jezika razumjet ćemo tek onda, kad shvatimo, da se gradja rečenice i cjelokupni naš izražaj sastoje od pojedinih riječi, koje nose u sebi glasovne i morfološke osobine. Prema tome stil, kao konkretna primjena jezika u nekom času, nosi u sebi sve oznake, koje se nalaze u jeziku kao cjelini. Zato i govorimo o stilu nekoga pisca, nekoga čovjeka: jer svaki čovjek ima svoj vlastiti način izražavanja i upotrebljava samo jedan dio jezične gradje, koja mu stoji na raspolaganju. Svaki pojedinac bira jezična sredstva iz one gradje, koju posjeduje u svome jeziku. Dva književna jezika posjeduju različite kalupe, unutar kojih pojedinci mogu razviti svoje lične sposobnosti. Ali svaki će se put vidjeti, u kojemu kalupu pojedinac izražava svoje misli i osjećaje. Tako, ako srpski književni jezik ne voli infinitive, nego upotrebljava rečenice sa *da*, taj će jezik kod svih pojedinaca, koji pišu srpskim književnim jezikom, imati drugačiji ritam i drugačiju struktura, nego što ga pruža pojedincima hrvatski književni jezik, u kojemu je infinitiv veoma živ. Evo nekoliko primjera da se uoče stilske razlike: *Vojni stručnjak TAJMSA kaže da će saveznici da odustanu od plana da zauzmu Trondhajm* (POLITIKA, 1. V.). Tri vezničke rečenice sa *da* daju nam dojam neke nespretnosti i monotonije, a ritam je isprekidan. To prije, što u primjera imamo *da s prezentom* u službi futura (*da će saveznici da odustanu*). – *Jednoj staroj kozi kao što sam ja potrebno je nešto malo što će da voli*, *što će da kinji* (J. Marković). *Ona treba učenike da nauči da posmatraju jezik* (Belić). Tu osjećamo težinu dvaju *da*, a Hrvati bi ovako rekli: *Ona treba da nauči učenike promatrati jezik*. Izbjegavamo li infinitiv, moramo nužno upotrebljavati glagolske imenice. Kad znamo, da se to dogadja u srpskom književnom jeziku, onda dobivamo posebnu sliku o cijeloj srpskoj rečenici. Evo nekoliko primjera, koji pokazuju, da glagolske imenice i uopće imeničke konstrukcije udaljuju srpski stil od hrvatskoga: *Radnju poredjenja i iskazivanja rezultata toga poredjenja u pridevima nazivamo poredbom prideva* (Belić). Srbi se možda dive toj Belićevoj rečenici, ali za hrvatski jezični osjećaj navedene glagolske imenice daju premalo plastičnosti izraženim mislima. Naročito nam je čudnovat izraz: *radnja poredjenja*. *Muke od nemanja*

[1] Objavljeno s napomenom u podnaslovu: „Predavanje održano na radiopostaji na satu HRVATSKI JEZIK“.

sredstava za postignuće svojih ambicija (Uskoković). (Hrvati bi to ovako rekli: *Muke*, *što nema sredstava*, *da postigne svoje ambicije*).

Pasivne konstrukcije, koje su česte u srpskom književnom jeziku, daju osobitu oznaku srpskom stilu. Primjeri: *Često je taj deo skriven različitim promenama u rečima da ga je teško tačno utvrditi na osnovu današnjeg jezika* (Belić). Nastavak **-ova**. *Glagoli njime sagradjeni znače* – (Belić). Te se rečenice toliko razlikuju u stilu od hrvatskih, te nam se čini, da im je sintaksa sasvim različita. To je zato, što pasivne konstrukcije sasvim drugačije prikazuju čitaocu odnošaj onoga, koji govori prema onome, što govori. One daju posebnu oznaku jezičnom izražaju, jer se logički objekt radnje izravno karakterizira.

Po mom mišljenju – izbjegavanje infinitiva, upotreba glagolskih imenica i upotreba pasiva najviše udaljuju srpski stil od hrvatskoga. Mnogi možda misle, da su red riječi i rečenica drugačiji kod Srba nego kod Hrvata. Bit će da tu nema bitnih razlika, jer u svim jezicima red riječi veoma varira od jednog slučaja do dragoga. Nove rasprave iz latinskog jezika (Marouzeau) dokazuju, da je na pr. u latinskom jeziku red riječi mnogo slobodniji, nego što misle pisci latinskih normativnih gramatika. Slično je u njemačkom i u francuskom jeziku, za koje mnogi misle, da imaju unaprijed odredjeni red riječi. Ne može se ipak zanijekati, da srpski književni jezik ima često takav poredak riječi, koji bismo mi smatrali pogrješnim u hrvatskom književnom jeziku. Evo dva primjera iz Belića. koji nam mogu osvijetliti ovu tvrdnju: Može se za gradjenje nesvršenog glagola osnovi svršenog glagola dodavati **-va** za duljenje vokala, koji mu prethodi Velika većina glagola složenih od predloga koji se zove predmetkom kada čini prvi dec glagola, i prostog glagola.

Od stila prelazimo na stilistiku. I ako su to dva sasvim različita pojma, ipak isti čimbenici mogu biti važni i za stil i za stilistiku. Dok pojedini oblici i njihova upotreba daju vanjsku strukturu jeziku (stil), riječi svojim oblicima i sintaksom mogu dati našim mislima različitu izražajnost. A ta izražajnost ide u područje stilistike. Potrebno je često naglašavati razliku između stila i stilistike, jer mnogi miješaju jedno s dragim, a mnogi i ne znaju, da postoji stilistika. Iz primjera će se najbolje vidjeti, što znači stilistika i kakve stilističke razlike mogu postojati između hrvatskog i srpskog književnog jezika. A mi možemo govoriti o stilističkim razlikama među jezicima, jer stilistika uključuje opće i zajedničke okolnosti, koje su dane cijeloj lingvističkoj skupini. (Ch. Bally).

Ako je stilistika znanost o osjećajnom sadržaju izražaja, o izražajnosti, nastaje pitanje: Ima li riječi i konstrukcija, koje daju drugačiju izražajnost u hrvatskom, a drugačiju u srpskom književnom jeziku? Odgovor na ovo pitanje može biti samo jestan.

Najprije ćemo spomenuti srpsku konstrukciju d a s p r e z e n t o m mjesto infinitiva. U hrvatskom književnom jeziku možemo upotrijebiti da s prezentom mjesto infinitiva, ali to nema kod nas istu izražajnu vrijednost, kao da smo upotrijebili infinitiv. Baš zato, što možemo birati između dvije konstrukcije, izabravši jednu od njih, htjeli smo svojoj misli dati posebnu

osjećajnu vrijednost. Naprotiv Srbi upotrebljavajući gotovo isključivo da s prezentom mjesto infinitiva ne mogu prvoj konstrukciji dati posebnu izražajnu snagu: da s prezentom za njih je obična upotreba, a kao takva ona nije i ne može izvesti stilistički efekt.

Evo jednog primjera, koji će nam pokazati, da u hrvatskom književnom jeziku da s prezentom u afektivnom kontekstu izražava misao jače nego infinitiv:

> Ne zna se, koja je od koje vrijednija i okretnija, a koja se – onako od sebe, po naravi – ni ne bi poslom prekinula, ne može pred drugima, ne može od sramote da zaostaje, pa sve gone, kao da su se okladile, kao da se utrkuju (Budak: Ognjište, I. 11.).

Budak je ovdje upotrijebio prezent iz glagola *moći*. Hrvatski književni jezik obično upotrebljava infinitiv. Ali u navedenom odlomku kontekst je veoma afektivan, i pisac je cijelu rečenicu složio tako, da vjerno prikaže ne samo svoju misao, nego i stupanj afektivnosti. U tim rečenicama opažamo brži tempo – nagle stanke i ponavljanje riječi: sve to odaje veliku afektivnost. Među izražajna sredstva, koja vjerno prikazuju osjećajni dio toga odlomka, ide *i* da s prezentom mjesto infinitiva (*ne može od sramote da zaostaje*). Ova konstrukcija baš zato daje veliku snagu, što iza glagola *moći* dolazi infinitiv: ono, što je obično, nije izražajno, dok su najjače konstrukcije one, koje dolaze u prilikama, koje pisac već spremi kao naročito afektivne: spremi nesvijesno iz prijašnjeg načina izražavanja, pa se veličina pisca i sastoji u tome, da on u nekim slučajevima znade naći i ono, što nije najobičnije u jeziku, a ipak postoji u jeziku.

Što vrijedi za konstrukciju, vrijedi i za riječi. Uzmimo riječi *milje* i *milošta*. One obje postoje u hrvatskom književnom jeziku. Ali one nijesu sinonimi: stilistička im je vrijednost drugačija. *Milošta* ne znači samo *milje* u običnom smislu riječi, nego i posebno ugodno raspoloženje osobe, koja govori. *Milošta* je po izražajnosti jača od *milja*. Evo jednog primjera iz Budaka: *Gdjekad ga*, *posve iznimno*, *samo još njegova majka zove Lukicom*, *tako*: *od milošte i dragosti* (Budak: OGNJIŠTE, I. 8.). Draga Lukanova takodjer upotrebljava riječ *Lukica*. Da ta riječ ima u istinu posebnu nježnost i privlačnost za Anicu, to pokazuje najbolje oblik *Lukica*, koji ima jaču osjećajnu vrijednost nego *Luka*. Nema dakle sumnje, da riječ *milošta* u navedenoj rečenici ima stilističku vrijednost. Srpski pisac ne može njome postići veliku izražajnost, jer za njega ne postoji gore navedena razlika između *milja* i *milošte*. Ako nađemo u hrvatskoj knjizi v mjesto književnog *h*, onda znamo, da pisac želi postići stilistički efekt: on hoće da označi neki milieu, da prikaže vjerno pokrajinu ili da nam dade dojam famili jarnosti. Tako na primjer Budak:

> Jadno mi blago! – Odgovori Ika. Nemam suve špice za loženje (Budak: OGNJIŠTE, I. str. 52–53).

Oblik *suve* ima svoj stilistički efekt: pisac ga je stavio u usta jednom licu iz romana, i na taj način izražajnije i vjernije razvio radnju u tome odlomku. Naprotiv u idućem Lazarevićevu primjeru glas **v** nema nikakva efekta: *Zatvore*

se u veliku sobu, *upale po nekoliko sveca*, *zveči dukat*, *puši se duvan*, *klizi karta* (Lazarević: IZABRANE PRIPOVIJETKE, Matica Hrvatska 1914., str. 47). Oblik *duvan* za Srbe je književna riječ i ne daje u tome kontekstu nikakvu stilističku snagu. Onaj, koji bi shvatio izražajnu vrijednost oblika *duvana*, kao da je kod hrvatskog pisca, taj bi loše interpretirao Lazarevića. Bitno je naime znati, kad analiziramo književno djelo, da li riječ ima s gledišta osjećaja indiferentnu vrijednost (kao kod Lazarevića *duvan*) ili se njom želi postignuti stilistički efekt (kao kod Budaka *suve*). Osobite stilističke efekte izvode u hrvatskom književnom jeziku riječi, koje se samo u nekim glasovima razlikuju od srpskih, kao na pr.: *sveštenik*, *opšti*. Ako koji Hrvat upotrijebi riječi *opšti*, *sveštenik*, on želi dati svojoj rečenici poseban kolorit: ili stavlja događaj u srpski milieu, ili karakterizira nekog srbofila. Tako onim istim riječima, koje Srbima zvuče naravno, koje srpski jezični osjećaj prima ravnodušno s tim istim riječima Hrvat postizava stilističke efekte.

O stilističkim efektima, koje postizavaju srpski i hrvatski pisci upotrebom riječi, koje su po glasovima iste, ali po značenju različite, suvišno je govoriti. Jer ako *odojče* znači u srpskom *dojenče*, a u hrvatskom *mlado svinjče*, možemo jedva zamisliti, kakve sve različite stilističke varijante mogu dati takve riječi. Promislimo, kakav bi stilistički efekt dala ova rečenica, da ju je hrvatski pisac napisao: *Deda je uzeo odojče*, *poljubio ga*, *izjavio da je zlatno i milo* [...] *tepao kao što čine dadilje* (J. Marković). U toj srpskoj rečenici riječ *odojče* znači *dojenče*, srpski je pisac postigao isti stilistički efekt, kao da je neki Hrvat upotrijebio riječ *dojenče*. Ali da je koji Hrvat napisao tu rečenicu, onda bi riječ *odojče* imala silan stilistički efekt: izražavala bi komiku, grotesku i ostavljala bi dubok dojam.

S izrazom *tečno đubre* mi izazivamo komičan efekt, a Srbima taj izraz ima isti stilistički efekt, kao kad Hrvati kažu *gnojnica*. Ako neki Hrvat upotrijebi riječ *svirep* u *izrazu svirep zločin*, on je posuđuje iz srpskog književnog rječnika ne samo zato, da tome izrazu dade značenje srpsko, nego mu on dodaje i sve atribute podlog i razbojničkog zločina. Ako neki Hrvat upotrijebi riječ *svirep*, ona ne postaje hrvatska književna riječ, ali nije ni srpska, jer joj onaj Hrvat daje takvu stilističku vrijednost, kakvu ona nema za Srbina. Slično je i kod riječi *podvala*, koju Hrvat shvaća kao oličenje najgoreg nepoštenja. Hrvati ne mogu tu riječ izraziti na hrvatskom književnom jeziku, jer ne postoji u našem rječniku ni jedna riječ, koja bi potpuno odgovarala srpskoj. Čini se, dakle, da u bolja stara vremena nijesmo poznavali ni pojam podvale. A kad primamo nov pojam, onda riječi kao nosiocu toga pojma pridajemo i ona značenja, koje (sic!) ona nema ni u zemlji, odakle je k nama došla. Slično je sa svim riječima, koje primamo iz druge jezične sfere. Zar se ne čini mnogim Hrvatima, da izrazi *izvinite*, *prijatno* sadržavaju nešto više od *oprostite* i *dobar tek*? Tako mnoge srpske riječi imaju kod Srba osjećajno indiferentno značenje, a kad (ih – M. S.) je Hrvat prvi put upotrijebio, on misli, da je svojim mislima dao posebnu snagu; to je zato, jer mu je ta riječ neobična, jer ona ne postoji u hrvatskom književnom jeziku. A sve, što je novo, čini nam se, da je izražajnije.

I ta činjenica, koja je rijetka kod onih Hrvata, koji poznaju svoj književni jezik, pokazuje, koliko se s gledišta stilistike hrvatski književni jezik razlikuje od srpskoga. O stilističkim razlikama moglo bi se mnogo govoriti, jer svaka riječ daje posebne efekte. U RJEČNIKU RAZLIKA IZMEĐU SRPSKOGA I HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA nalaze se tisuće riječi, koje imaju različita značenja u tim jezicima. A s gledišta stilistike njihove su razlike još brojnije. Kadgod (sic!) govorimo ili pišemo, izražavamo misao i osjećajno stajalište prema toj misli. Misao dobiva svoju posebnu izražajnost: ta izražajnost ide u stilistiku, pa prema tome sve riječi i konstrukcije, koje nijesu iste u hrvatskom i srpskom književnom jeziku, izvode i različite stilističke efekte.

Guberina 1941: Guberina, Petar. STILSKE I STILISTIČKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA. – In: *Novi list*. – Rijeka. – God. I, br. 21. – 19. 5. 1941. S. 9.

Novosadski dogovor

[1954]

Potpisani učesnici sastanka koji je sazvala redakcija LETOPISA MATICE SRPSKE na završetku ankete o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu poslije svestrane diskusije održane 8, 9. i 10. prosinca 1954. godine u Novom Sadu donijeli su ove

Z a k l j u č k e

1. Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.

2. U nazivu jezika nužno je uvijek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dijela.

3. Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.

4. Oba izgovora, ekavski i ijekavski, također su u svemu ravnopravna.

5. Radi iskorišćavanja cjelokupnog rječničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rječnika suvremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.

6. Pitanje izrade zajedničke terminologije također je problem koji zahtijeva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopće kulturnog života.

7. Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradit će sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Prije konačnog prihvatanja nacrt će biti podnijet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvjetnih i drugih javnih radnika.

8. Treba odlučno stati na put postavljanju umjetnih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba spriječiti štetnu pojavu samovoljnog „prevođenja“ tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.

9. Komisije za izradu pravopisa i terminologije odredit će naša tri univerziteta (u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu), dvije akademije (u Zagrebu i Beogradu) i Matica srpska u Novom Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Za izradu terminologije potrebno je stupiti u suradnju sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju, kao i sa stručnim ustanovama u društvima.

10.Ove zaključke Matica srpska dostavit će Saveznom izvršnom vijeću i izvršnim vijećima NR Srbije, NR Hrvatske, NR Bosne i Hercegovine, NR Crne Gore, univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, akademijama u Zagrebu i Beogradu i Matici hrvatskoj u Zagrebu, te će ih objaviti u dnevnim listovima i časopisima.

U Novom Sadu, 10. prosinca 1954.

Potpisnici:

Ivo **Andrić**, književnik i akademik iz Beograda;
dr Aleksandar **Belić**, profesor univerziteta i predsjednik Srpske akademije nauka iz Beograda;
Živojin **Boškov**, književnik i urednik LETOPISA MATICE SRPSKE iz Novog Sada;
Mirko **Božić**, književnik i predsjednik Društva književnika Hrvatske iz Zagreba;
dr Miloš **Đurić**, profesor univerziteta iz Beograda;
Marin **Franičević**, književnik iz Zagreba;
dr Krešimir **Georgijević**, profesor univerziteta iz Beograda;
Miloš **Hadžić**, sekretar Matice srpske iz Novog Sada;
dr Josip **Hamm**, sveučilišni profesor iz Zagreba;
dr Mate **Hraste**, sveučilišni profesor iz Zagreba;
dr Ljudevit **Jonke**, sveučilišni docent iz Zagreba;
Marijan **Jurković**, književnik iz Beograda;
Jure **Kaštelan**, književnik iz Zagreba;
Radovan **Lalić**, profesor univerziteta iz Beograda;
Mladen **Leskovac**, književnik i profesor univerziteta iz Novog Sada;
Svetislav **Marić**, profesor i potpredsjednik Matice srpske iz Novog Sada;
Marko **Marković**, književnik iz Sarajeva;
Živan **Milisavac**, književnik i urednik LETOPISA MATICE SRPSKE iz Novog Sada;
dr Miloš **Moskovljević**, profesor i naučni saradnik Srpske akademije nauka iz Beograda;
Boško **Petrović**, književnik i urednik LETOPISA MATICE SRPSKE iz Novog Sada;
Veljko **Petrović**, književnik i akademik, predsjednik Matice srpske, iz Beograda;
Đuza **Radović**, književnik iz Beograda;
dr Mihailo **Stevanović**, profesor univerziteta iz Beograda;
dr Jovan **Vuković**, profesor univerziteta iz Sarajeva.

Novosadski dogovor 1954: NOVOSADSKI DOGOVOR. – In: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*: S pravopisnim rječnikom. – Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska, Matica srpska, 1960. – S. 7–10.

Josip Badalić
[1888–1985]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Hitar i sreću preskoči

LETOPISOVA ANKETA, čini se, dala je već jedan dragocjen rezultat: većina anketiranih suradnika utvrdila je uvjerljivo potrebu ujednačavanja našega jezičnog izraza, a u tome sklopu i pravopisa, pa djelomice i pisma.

Razlike su se, uglavnom, očitovale u gledanju na postupak pri postizavanju toga cilja: jedni su, da tako kažem, za „minimalističku" metodu, t. j. za postupnost i evolucionost, za organički razvitak na putu do zajedničkoga, ma i udaljenijega cilja; drugi bi bili za „maksimalistički" postupak, t. j. za izravnu akciju, za bezodvlačnu i normativnu intervenciju odozgo, kako bi se što prije stiglo do zajedničkoga cilja.

Kojemu da se priklonimo carstvu?

Svakako, odluka se u prvi mah ne čini lakom. No uvažimo li, da je jezik, a s njime i njegovi instrumenti, ortografija i pismo, živ organizam podvrgnut svojim specifičnim i suptilnim prirodnim zakonima, valjalo bi se možda i tu, kao i pri svakom drugom operativnom zahvatu u živ, organički proces, sjetiti one: natura *non fecit saltus*. Preuranjen i nedovoljno pripremljen zahvat – pa bio on i najdobronamjerniji – jedva da,će donijeti očekivane rezultate. A ići u taj krajnje osjetljivi posao s rizikom da on pođe po zlu putu, bilo bi i odveć lakomisleno u ove naše i preozbiljne dane.

Za „minimalističku" sam metodu, i to s razlozima: „intervencija" u. pravcu ujednačavanja našega jezičnog izraza, pa i ortografije, vrši se već stvarno, i na širokoj liniji, upravo masovno – našom suvremenom književnošću, naukom i publicistikom. Vrši se ta stvarna intervencija u pozitivnom pravcu i zato, jer ona dolazi odozdo, od najpozvanijih, iz stvaralačkih radionica naših književnika, publicista, koji u svojim ostvarenjima pružaju jezičnim zakonodavcima najautentičniju i obvezatnu građu za respektivne jezične kodifikacije.

A da se ta jezična intervencija odozdo doista i vrši, razabira se to u nerijetkim konstatacijama, pa i kritičkim, sa strane naših stručno-filoloških krugova, kad se ukazuje na penetraciju izvjesnih jezično-izražajnih, pa i pravopisnih elemenata, s naših istočnih u zapadna jezična područja, kao i obratno.

Poneki se na to prigodice čak i ljute: u prvom redu oni koji misle da gube ...

A zašto da ne interveniramo?

Dakako, s ciljem da pospješimo jedan prirodni proces.

Evo, zašto bismo bili u ovom času protiv intervencije: nismo se još složili u dijagnozi. Eto, zato, čini se, nije indiciran ni čas za operativni zahvat. Previše smo još, stvarno i mentalno, ukorijenjeni u stoljetnim tradicijama, a da bismo se uzmogli unaprečac otresti svih tih Uvriježenih sastojaka naše duhovne stvarnosti, ne nadomjestivši ih istodobno punim ekvivalentom novoga i sporazumno usvojenoga.

Hitar, kažu, i sreću preskoči. Zato sam za postupnost, podvižničku strpljivost i trpeljivost u tom osjetljivom, upravo povijesnom poslu naše nacionalne kulture.

I optimist sam, s razlozima: ta, koliko smo se mnogo pomakli k našemu zajedničkom cilju samo u ovih zadnjih desetak godina, obnavljajući stare i stvarajući nove kulturne i umjetničke vrednote na protegu cijeloga našega narodnog života!

Oba pisma, i latinica i ćirilica, podjednako su čitka unutar naših narodnih granica, a isto tako i naši glavni govori (ekavština i ijekavština): prirodno se iživljuje, uzajamno obogaćuje i oplemenjuje naš jezični izražaj, stvarajući upravo time pozitivne pretpostavke za buduću uspješnu jezičnu kodifikaciju, s uključenjem i pisma i pravopisa.

Jer, dalji će organički razvitak naše nacionalne kulture pokazati – a to, možda, i nije za tako dalekim gorama – koji su stvaralački elementi naše književne i jezične kulture ukorjenjeniji, vitalniji, upravo otporniji, pa zato i pozvaniji, da se u organičkom razvojnom procesu odozdo nametnu u datom času i jezičnom zakonodavcu kao obvezatne direktive.

Neće ih tada biti teško ni prihvatiti: bit će oni sazrelo voće.

Josip Hamm
[1905–1986]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Perspektive

Anketa LMS nije došla nenadano. Ona je „visjela u zraku“ punih trideset i pet godina, i morala je prije ili kasnije iskrsnuti. Njezina osnovna pitanja – pitanje jednog književnog narječja, jednog pisma i jednog pravopisa – nametala su se već u staroj Jugoslaviji, samo što se tada nije moglo o njima slobodno raspravljati, i svaka bi anketa, da je tada povedena, unaprijed bila osuđena na neuspjeh. Da ju je poveo Beograd, reklo bi se, da je to traženje puta, da se ozakoni naturivanje ćirilice i ekavštine, koje se tada vršilo preko vojske i administracije (uz svesrdnu pomoć klira), a da ju je pokrenuo Zagreb, zna se, kakvi bi

je krugovi u onoj atmosferi mogli pokretati, i – ona bi opet bila osuđena na neuspjeh. Zato je trebalo čekati da prođe narodno-oslobodilačka borba i da svaka Republika počne živjeti svojim životom, da se ovakva anketa opet uzmogne pojaviti, samo sada sa mnogo više izgleda na uspjeh nego god. 1912, 1913, ili u razdoblju između oba svjetska rata. A razloga zato, da se ona pojavi i da je trebala da se pojavi, ima danas kud i kamo više nego god. 1918–1941.

Tada se na ćirilicu na javnim zgradama, na željeznicama i na brodovima (na pr. na Jadranu) kod nas gledalo kao na nešto nametnuto izvana, nešto što je zamijenilo stare dvojezične natpise, i tako se gledalo i na terminologiju, koja se uvodila u sudstvo, u administraciju i u druge grane javnoga života. Slično je bilo i s „jedinstvenim“ pravopisom, i sa srednjoškolskom terminologijom: premda ih je radila komisija, u kojoj je bilo predstavnika i iz Zagreba, oni su se ovdje smatrali nametnutima i nikada se nisu primjenjivali u punoj mjeri.

Danas je drugačije: danas se ne može govoriti o tome, da bi jedna Republika drugoj nešto nametala. Zato se danas ovim pitanjima može pristupati na jednoj objektivnoj, razumskoj osnovi. Pa kakva su ona gledana sa ove razumske, objektivne osnove? – Takva, da ne svjedoče najbolje o nama.

Evo, uzmimo jedno pitanje za drugim.

Mi preko stotinu godina govorimo i pišemo o jedinstvu našega književnoga jezika, pa zašto smo mu danas dalji nego što smo bili u vrijeme Vuka Karadžića? Zašto se prijevodi, koji se izdaju u Zagrebu, moraju „posrbljivati“, da bi se mogli izdati u Beogradu, i obrnuto, zašto su Andrićeve Pripovijetke (a to je ipak originalno djelo, a ne prijevod) u Zagrebu tako „pohrvaćene“, da se cijela naklada morala povući?

U anketnom listu LMS piše, da su kod nas razlike u izvornim djelima jedva vidljive, a da jezik u prevedenim djelima pokazuje vrlo izrazite osobine i podvajan ja i razvoja u suprotnim pravcima. – To je samo prividno, i to se lako može objasniti. Kod izvornih djela nedostaje ono, o što ćemo djelo mjeriti, pa smo skloni sve elemente, koji su nam strani, pripisati originalnosti piščevoj i lokalnom ili osobnom koloritu, koji je htio svojem djelu dati. Kod prijevoda uvijek ostaje original, o koji se može mjeriti ono što je s njega prevedeno. Zato je lakše na prijevodima utvrditi, da različne sredine na različne načine izražavaju iste doživljaje, nego na izvornim djelima, koja po doživljajima, koji se u njima opisuju, nikada ne mogu biti identična. Kod takvih razlika, kojih među nama ipak ima (v. Andrićev primjer), ne treba odmah tražiti „veštačke prepone“: one su (mislim, te razlike) prirodne i bile su u većini slučajeva uvjetovane našim općim kulturnim životom i razvitkom u prošlosti. Živjeli smo jedni kraj drugih kao susjedi, a između nas su se ispriječile granice država, jurisdikcija i kulturnih sfera. U tim prilikama mi smo se ovdje na zapadu odrekli glagoljice i ćirilice (zapadnoga, bosansko-dalmatinskoga tipa) i primili smo latinicu, dok su Srbi (s ostalim pravoslavnim Slavenima) ostali kod ćirilice. Razumije se, da je ta razlika u pismu kroz stoljeća morala utjecati (a i danas utječe) na to, da jedni radije čitaju knjige, novine i časopise pisane ćirilicom, a drugi – latinicom. Pri-

rodna je posljedica te podvojenosti, da oni, koji pristaju uz jedno pismo, s vremenom primaju i govorna obilježja onoga područja, koje se tim pismom služi. Kod toga je – u našim prilikama – opet pretjerano odmah pomišljati na neku averziju prema onom drugom pismu, jer je razlog više fiziološki nego psihološki: nama s vremenom oči više naviknu na jedno pismo, pa nam se ono drugo čini dalje – traži od nas više naprezanja (osobito kad ista slova u jednom pismu znače jedno, a u drugom drugo), pa se tako prirodno (sami po sebi) s vremenom opredjeljujemo za jednu ili za drugu stranu. Zato je iluzorno u našoj zemlji, gdje je još toliko nepismenih, tražiti da svi jednako svladavaju i jednako vole oba pisma, kao što je iluzorno i govoriti, da je jednima ćirilica jednako bliza kao latinica: dajte im u ruke dva jednaka djela (od istoga pisca i u istoj opremi), jedno pisano ćirilicom a drugo latinicom, pa za kojim najprije posegnu, ono će biti odgovor na pitanje, koje im je pismo „bliže, prisnije i omiljenije“ (kako se u martovskom broju LMS izrazio Jordan Molović).

Tako je i s govorom, s ekavštinom i jekavštinom. Tu se stvari iskrivljuju i historijski i politički. Čini se od toga hrvatsko-srpsko pitanje i dokazuje se različnim (većinom nenaučnim) razlozima, da bi Hrvati trebali da prime ekavštinu (u zamjenu za to, što bi Srbi napustili ćirilicu, a najbolje bi, naravno, bilo, i da ćirilica ostane, i da Hrvati prime ekavštinu). Mislim, da tomu treba dati komentar, jer se neke stvari odviše lako zaboravljaju.

Hrvati su prije stotinu i dvadeset godina definitivno pristali uz j ekavštinu ne iz svojih nacionalnih računa, nego zato, da se povezu s ostalom braćom u Bosni, u Hercegovini, u Crnoj Gori i u Srbiji. Ne treba zaboraviti, da su upravo Srbi u Bosni i u Hrvatskoj jekavci, a Hrvati u većini ikavci i ekavci, pa da su Hrvati gledali samo svoje račune, oni su za svoj književni govor mogli uzeti ikavštinu i nastaviti ikavsku štokavsku književnost, koja je bila p a r e x c e l l e n c e hrvatska i koja je s kraja osamnaestoga i u početku devetnaestoga vijeka (s Kačićem, Reljkovićem. Došenom i dr.) bila narodu kud i kamo bliža i razvijenija od jekavske. Međutim, oni to nisu učinili, već su još od Kačićevih vremena, a to znači od prije više stotina godina, u jekavštini gledali „simbol“ koji će ujediniti ne samo sva hrvatska narječja i služiti kao sveza s dubrovačkom književnošću, nego ih ujediniti i s braćom Srbima. Zato su Hrvati tako jednodušno mogli prihvatiti Književni dogovor (1850) i dati dosad najbolju gramatiku i najbolji rječnik iz djela Vukovih i Daničićevih. To, što su Srbi poslije prešli na ekavštinu, to je bila njihova stvar, i oni se kod toga nisu obazirali ni na Hrvate, ni na Crnogorce, ni na pravoslavne Srbe, koji su živjeli u Bosni, u Hercegovini, u jugozapadnoj Srbiji i u Hrvatskoj, i kojima je jekavski govor bio bliži od ekavskoga. Jagić je, aludirajući na to, prije devedeset godina pisao: „u svijetu ima mnogo pojava, kojima ne smiješ za razloge pitati, jer su odviše plitki; takvo je još i dandanas postupanje većine srpskih književnika, koji se drže ekavštine“, a ja sam prije više godina napisao, da mi tako ne mislimo, i da je Srbija u onim prilikama imala pravo da i na toj osnovi pokuša oko sebe okupiti pravoslavne Srbe u Vojvodini, u Srijemu i u drugim južnoslavenskim zemljama. Naravno, da se na toj osnovi ne može tražiti i od Hrvata i od

jekavskih Srba da napuste put, koji im je najbliži i na koji ih je u svoje vrijeme zvao Vuk. Jekavština je danas književni govor u NR Hrvatskoj, u Crnoj Gori i u Bosni i Hercegovini. Jekavski danas piše ili govori preko šest milijuna Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana (prema četiri milijuna, koji se u govoru i u pismu služe ekavštinom). Ni uloga govora, kojim govori prijestolnica, u jednoj federativnoj zemlji nije tolika, da bi na tome mogla što izmijeniti.

Kao što se vidi, ni pitanje ujednačivanja književnoga jezika na ekavskoj osnovi nije tako jednostavno, kako se nekima, možda, čini. Međutim, upravo na tom pitanju je najlakše zastraniti i to se, ja vjerujem nehotice, dogodilo i uredništvu LMS, kada je pohvalno istaklo prihvaćanje ekavštine od nekih hrvatskih pisaca a zaboravilo istaći, da bi vrijedilo razmotriti i drugu mogućnost, mogućnost koja je bila aktualna u vrijeme Vukovo i koja bi – teoretski – mogla biti aktualna i danas.

Treće je pitanje bilo pitanje zajedničkog pravopisa i zajedničkog rječnika književnog jezika. Sto bi ovo drugo trebalo da znači, ja ne znam. Da bi nani dobro došao rječnik iz savremenog književnog jezika, i da SAN i JAZU već više godina na tome rade, to mi je poznato, no nije mi jasno, kakvo bi značenje u ovim prilikama trebao da ima pridjev „zajednički“. Ako se takav rječnik želi izdati u dva sveska, onda to može biti samo izbor iz rječničkog blaga jedne i druge književnosti, a svaki izbor pretpostavlja biranje, dakle rad prema nekim kriterijima, a ti kriteriji kod ovakva rječnika mogu biti vrlo različiti. Hoće li komisija, koja će na njem raditi, zaista dati ono, što pisci od njega očekuju, to će se vidjeti, no na sadašnjem stupnju našeg razvitka, kada se još razlikuje što je tvoje, i što je moje, ne čini mi se, da bi utjecaj takvoga rječnika u našoj književnosti mogao biti velik.

Najjednostavnije se, naoko, čini pitanje ujednačivanja pravopisa. Kod toga ja ne mislim na kompromisni pravopis, koji bi bio sredina između Belićeva, Boranićeva (i Vukovićeva), nego na pravopis u kojem bi došle do izražaja osnovne odlike našega jezika, a bio bi tako jednostavan i pregledan, da bi ga mogli prihvatiti i oni, koji pišu latinicom, kao i oni, koji pišu ćirilicom. Takav pravopis treba tek stvoriti, i mi smo mu se (u Zagrebu), čini se, prilično primakli, iako smo svijesni, da je ujednačavanje pravopisa jedno, a ujednačivanje pisma i jezika drugo.

Kakve se perspektive otvaraju pred nama iz svega ovoga? – Mnogi, ako ne većina onih, koji su dosad sudjelovali u anketi (a tih je tek jedna četvrtina od onih koji su bili pozvani), misle, da je najbolje ako sve ostane po starom i ako se samo „živo nastoji“ oko jedinstva u književnosti, pa će se ono kad tad već samo od sebe ostvariti. Jedni predlažu i aktivne zahvate – ujednačivanje terminologije (a s time smo imali loša iskustva, koja se, nažalost, preko nekih centralnih ustanova nastavljaju), stvaranje zajedničkog rječnika i, na kraju, stvaranje zajedničkog pravopisa. Rijetki su, koji predlažu ujednačivanje pisma, a to je po mojem mišljenju ipak ono što je najvažnije. Sve dok se ne izjednačimo u pismu, dok se iste knjige ne budu čitale u Zagrebu, Beogradu, Subotici, Saraje-

vu, Splitu i Cetinju, naša će nastojanja oko ujednačivanja književnoga jezika ostati pobožne želje, na koje se stvarnost neće mnogo obazirati. A dok to ostane – dok ostanu dvije čitalačke publike i dva odvojena središta jezičnoga i kulturnoga utjecaja – ne će tu mnogo moći promijeniti ni rječnik, ni pravopis (koji se u svemu i ne može izjednačiti, jer je na pr. u pisanju stranih riječi vezan za vrstu pisma, pa na pr. prof. Belić djelomično transliterira imena pisana građankom – *Bakunin*, *Jesenin* itd. – a transkribira (kadšto netočno) imena pisana latinicom, dok mi radimo obrnuto, transliteriramo imena pisana latinicom, a transkribiramo ona, koja su bila pisana ćirilicom).

Znam, da kod ukidanja pisma imaju veliku ulogu i osjećajni elementi, i elementi kulturne tradicije. I kod nas se glagoljaši žale, što glagoljice nestaje i iz crkvene upotrebe, u kojoj se, čuvala preko tisuću godina. A što se književne tradicije tiče – dobri se pisci ionako ponovo izdaju, a oni, koji se ne izdaju, ti se – ma koliko to kruto zvučalo – obično i ne čitaju, pa nam može biti svejedno, kojim su pismom pisani. Historici i književni historici, koji će se njima, možda, jednom pozabaviti, ionako moraju poznavati sva starija pisma, koja su se nekoć kod nas upotrebljavala. Oni, kojima je to teško, neka pogledaju na Turke: nisu li i oni imali književnu tradiciju (bogatiju i stariju od naše), pa opet su proveli promjenu pisma, premda su i prilike kod njih bile teže nego što su kod nas.

Stoga, kada bi me netko upitao, koji bi put po mojem mišljenju bio najbolji i koji bi najprije vodio k našem književnom jedinstvu, ja bih rekao – ovaj: da najprije treba riješiti pitanje pisma, a tada za pismo, za koje se odlučimo, izdati pravopis. Za sve ostalo ne bi se trebalo brinuti. Ono bi došlo samo od sebe.

Društvo prevodilaca hrvatske uputilo je pismo sledeće sadržine udruženju prevodilaca srbije

Tek što smo primili vaš dopis sastao se naš odbor i proučio vaše sugestije. Kako se radilo o vrlo važnim pitanjima, to smo s oduševljenjem prihvatili vašu inicijativu i zaključili da naš član dr. Ljudevit Jonke izradi referat o svim tim pitanjima. On je kao stručnjak za naš jezik već sudjelovao na konferencijama što su ih pred kratko vrijeme održali MATICA SRPSKA i MATICA HRVATSKA u Zagrebu.

Na našem plenumu 26 V o. g., drug Jonke je održao iscrpan referat o svim tim pitanjima. Nakon plodne diskusije na prijedlog Danka Anđelinovića donesen je jednoglasno ovaj zaključak:

1) Rječnik hrvatsko-srpskog jezika je potreban.

2) Rječnik mora biti praktičan, opsezati najviše 2–4 knjige te obuhvatiti stvarno jezično stanje.

3) Rječnik treba da paralelno donese rječničko blago ijekavskog i ekavskog jezičnog područja.

4) Rječničko blago ima biti dokumentirano iz djela hrvatskih i srpskih književnih i stručnih pisaca od Mažuranića i Radičevića do danas sa težiš-

tem na današnjem stvarnom stanju.

5) U rječnik ima ući samo ono što se smatra pravilnim u hrvatskom i srpskom književnom govoru.

6) Svakako, prije svega, bilo bi potrebno na osnovi dogovora hrvatskih i srpskih jezičnih stručnjaka izraditi zajednički pravopis.

Veselimo se mnogo tome što ste pokrenuli ovo pitanje. Uvjereni smo da ga ne će biti lako riješiti, ali da će dobra volja i međusobna lojalnost u dogledno vrijeme ipak dovesti do valjanih rezultata.

Prijepise ovog pisma dostavljamo našem SAVEZU, MATICI SRPSKOJ i MATICI HRVATSKOJ.

Viktor Car Emin
[1870–1963]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Otkad su se naši preci pojavili na obalama nemirnog Jadrana, otvorila se je na njegovim obalama borba, kojoj se, naročito u krajevima oko Trsta, još niti danas ne vidi kraja. To se rvanje vodilo – najviše – a i danas se vodi, okojiaše rođene slavenske riječi, što ju je naš vjekovni dušmanin htio već u zametku da uguši.

Taj okorjeli dušmanin bio je i ostao u prvom redu Latin,. pa Nijemac, a u nemaloj mjeri i rimska crkva. Svi su oni radili oko toga, kako bi naš pradjedovski govor zamijenili svojim, izbrisali nam ime, asimilirali nas ili čak i istrijebili.

Naši su se odupirali, i sve po nekom zdravom nagonu nastojali, da svoju „slovinsku“ riječ očuvaju, obrane. To je iziskivalo mnoge muke i ne manje jake, uporne volje. A trebala je i po neka iskra probuđene narodne svijesti, osobito u naseljima u neposrednoj blizini tuđinskih gradova, gdje su naši dolazili s inorocima u bliži dodir. Zbog toga im je govor izlazio natrunjen tuđim izrazima, a stare, od majke usisane riječi iskrivljene ili drukčije nagrđene, ponekad i istisnute te zamijenjene njihovim, blijedim, izobličenim. Najteži, a možemo reći i najbolniji bili su slučajevi, kad bi narod svoju iskonsku, u krvi naslijeđenu riječ napustio i gotovo nesvijesno dao mjesta tuđici, koja nam i danas naš dragi čakavski govor žigoše žigom poniženja.

Neprijatelji klikovali, naročito u novije doba, kad je narodna svijest otpočela i među našima da jača, a s njome i težnja, kako bi se što bliže privezali za zajednicu, s kojom ih spajaju tolike veze, poneke iz pradavnih vremena. Tuđinci su nam se podsmijevali:– Što? Vi – narod? Vi! Barbari! Divljaci! A gdje

vam je jezik? Ili mislite, da je galimatijas, ta mješavina rječetina, kojima nam svakodnevno parate uši – neki govor, neki jezik?

Pa – zaista, i oni na našoj strani, u kojih se sačuvala ma i jedna sama iskra tanjeg osjećaja jezičnog, morali su priznati te se u njihov govor uvuklo nemalo korova. Uprli su, da taj korov trgaju, čupaju, ali je to išlo teško, beznadno sporo. A_ to je našim ljudima oduzimalo hrabrost, ali ne i ljubav k svojoj čakavskoj riječi. One naprednije tješilo je jedno: činjenica, da su se tim narječjem već u dubokoj prošlosti pisale knjige, među njima i mnoge vrlo lijepe i vrijedne. A znalo se, da su tim narječjem već u dubokim vjekovima govorili umni ljudi, „čak i razni narodni kraljevi". Nikakvo dakle čudo, štosu, osobito ti prosvjetni]i, već u prvoj polovini prošloga vijeka s oduševljenjem prigrlili misao ilirskih preporoditelja, da se štokavsko narječje poprimi kao naš književni jezik. Uživljavanje u tu – kako su je neupućeni nazivali – novotariju, pružalo je u nas, osobito u prvo vrijeme, izvjesnih teškoća, ali dalekovidniji među nama shvatili su ubrzo zamašaj te lijepe zamisli i uvidjeli, da je u tome naš spas, a mladi prionuli, da se što prije upoznadu sa čistim štokavskim govorom, da im uđe u krv, u čitavo njihovo biće.

Dušmani su se i dalje podrugivali, ali djela pisana u književnom jeziku srpsko-hrvatskom ili hrvatsko-srpskom, sve su se više širila i u našim krajevima na moru; čitala su se i proučavala, a to je u ljude uljevalo pouzdanje, vjeru i osjećaj, da nisu više usamljeni, već da su članovi jednog većeg, pomlađenog naroda, što iz pradavnih vremena vuče svoju lozu ujedno s jednim lijepim, zvonkim jezikom, koji je i njihov. I naši se i u ovom najisturenijem kraju osjećali sretni.

Jedan sam oblak mutio je tu sreću. Svi su bili svjesni, da je jezik, kojim govore od prilike onaj isti, što se govori u Bosni i dalje prema istoku, ali pismo je ostalo dvojako: latinica i ćirilica – dvije jake tradicije. I to je onaj oblačić, o kome je riječ.

Kad je Vladimir Nazor postao direktor kastavske učiteljske škole, opaskrbio je ondješnju đačku knjižnicu znatnim brojem knjiga, što ih je vremenom izdala Srpska književna zadruga u Beogradu, Meni je to pjesnik objasnio ovako: – U nas su nerijetki oni, koji čitaju naša književna djela ili samo latinicom ili samo ćirilicom. Svaki Hrvat ili Srbin, koji tako radi, poznaje samo polovicu onoga, što se na području naše znanosti i umjetnosti u nas stvara, i ja bocu da moji đaci, budući učitelji, budu s time na čistu.

O tome sam i ja razmišljao često, i uvijek s nekom gorčinom u srcu. Zašto? Zato, što nisam vidio izlaza iz te žalosne situacije. Dostaje gdegod samo natuknuti, kako bi se tome moglo doskočiti, a to se nekud iz mraka diže avet neka, da u ime nepovredive Tradicije uloži svoj „veto", protiv koga nema priziva.

Tko od toga najviše trpi – to je naša najuzvišenija Tradicija; naš pradjedovski jezik, mila rođena riječ, po kojoj smo, kako pjesnik veli, sve što jesmo.

To je što treba da imamo na umu sveđer, kadgod raspredamo o tom kapitalnom problemu, i kao i to, da su u ovo naše doba naši pogledi kao nikada do

sada upravljeni kudikamo više naprijed nego li unatrag. Tome se ne će nitko čuditi, ako ima pred očima nezapamćene promjene, što su ih dva posljednja kataklizma izvršila na ljudima i stvarima, naročito nakon kobnog prijeloma ravnoteže na svim granama života. Posljedice tog naglog raskida zahvatile su i našu zemlju, čitavu Jugoslaviju, ali unatoč tome Jugoslavija ostaje – Jugoslavija.

Tako će biti i onda pošto se, prema nastalim novim prilikama, definitivno urede svi problemi, pa i oni krajnji, hrvatskog ili srpskog jezika. Samo se po sebi razumije – da se to ne će rješavati nikakvim fermanima niti samovoljnim nasilnim mjerama, već onako, kako to budu naše buduće generacije među sobom saglasno utvrdile i ostvarile: u ljubavi i bratstvu. Ta se nova pokoljenja već odgajaju u našim školama i zavodima, vođena svojim zdravim instinktom, imuna od partikularističkih i sličnih politikantskih spekulacija.

A na to nas već upućuje, i naš vjekovni Govor ukazujući s onim svojim dobroćudnim, širokim smiješkom kao od šale na neke darove novijeg datuma: – A eno tamo onih ploča i vrpca, gramofonskih, magnetofonskih i kako se još sve ne zovu ona čuda vaših novih vremena! Već me na njih snimlju i ne pitajući za slova – ova ili ona ...

Dobro, ali dok zaista dođe do toga, da uz naš jedinstveni jezik dobijemo i jedno zajedničko pismo, što do tada?

Nastojati treba da to pitanje ostane sveđer otvoreno, i da se o njemu raspreda bilo u vidu ankete ili kako drukčije.

Opatija, u maju 1954.

Badalić/Hamm/Emin 1954: Badalić, Josip; Hamm, Josip, Car Emin, Viktor. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 374, sv. 1–2. – S. 3–13.

Julije Benešić
[1888–1985]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Glas protiv ankete

O temi ćirilice i latinice pisao sam dvaput, i to god. 1917. (za vrijeme rata) u fejtonu NARODNIH NOVINA – NESAVREMENI RAZGOVOR i 1921. u NOVOJ EVROPI – DEBATA O TRI SLOVA. Oba su. fejtona preštampana u mojoj knjizi RAZGOVORI, izd. Kugli, Zagreb, 1922.

Sadržaj i smisao tih članaka mogao bi se sabiti u nekoliko rečenica ovoga smisla: Pustite nas na miru! I Srbe i Hrvate. Nek Srbi pišu ćirilicom dok im bude drago. Ne će se oni nje odreći kao ni Bugari ni Rusi. A kad bi i prihvatili latinicu, to ne bi imalo nikakve veze s ijekavskim pisanjem kod Hrvata.

A drugo: Hrvati nemaju razloga da prihvate književnosti ekavski govor, kao što ni Srbi nisu imali pravoga razloga ni prijeke potrebe da to učine odričući se govora narodne poezije i Njegoša. Dopustite, da citiram Vuka: A kad bismo se dogovarali, koje je narječije bilo najpriličnije da ga u pisanju knjiga svi poprimimo, ja bih rekao: ovo južno: ono od zapada u Srijemu dopire do Vukovara i uz Duriavo gotovo do Budima, a od juga u Srbiji gotovo do Bijograda [...] ono je narječije u dubrovačkijeh spisatelja, i tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom rimskoga zakona, koja s radošću. nama ruke pružaju: mi svi valja da se trudimo, dotle da dotjeramo, da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od latinskijeh. slova. slavenskima a od slavenskijeh latinskima, pak ćemo onda (i samo onda) biti jedan narod i imati jednu književnost. (Vuk, PISMA PLATONU ATANACKOVIĆU, Beč, 1845., str. 19/20). U istoj knjizi na str. 85 piše,Vuk: Sto sam do sad sve okolišio, ovdje-ću izrijekom, da kažem: da se u svemu narodu našemu nigdje ne govori srpski tako ružno i pokvarenog kao u Srijemu, u Bačkoj i Banatu.

No kad je Vojvodina pobijedila ekavštinom odrekavši se slavenosrpskoga jezika Zaharija Orfelina, Jovana Rajića i Milovana Vidakovića, neka ne očekuje od Hrvata kao ekvivalent nešto, što nema veze ni s bratstvom ni s jedinstvom. Ono ipak može ostati čvrsto i uz srpsku ćirilicu i uz hrvatsku ijekavštinu. Ono se ne osniva i ne unapređuje na ovakvoj trampi.

Zato smatram razgovore o tim pitanjima neumjesnima i nesavremenima danas kao i god. 1917. i 1921.

Benešić 1954: Benešić, Julije. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 373, sv. 5. – S. 356.

Marijan Jurković
[1906-1966]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Deset godina ...

Jedna činjenica mora da nas duboko uznemiri kad jednim pogledom obuhvatimo svu problematiku koju je dodirnula anketa: već smo ušli u desetu godinu od oslobođenja naše zemlje, a u ovoj oblasti nije urađeno gotovo ništa. Malo pa ništa.

A ako ima nešto što čitaoca dosadašnjih odgovora mora da iznenadi – to su glasovi koji traže da se ovakvo stanje produži. Produži u nedogled.

Djeca koja su rođena u danima kad se dovršavalo uništavanje i protjerivanje onih koji su, dotada u našoj povijesti nepoznatom brutalnošću, pokušali da nas razjedine zauvijek, da nas pocijepaju na svima područjima, pa i u jeziku, uzela su već desetu godinu, a mi tom mladom pokoljenju i danas pokazujemo sve te naše razlike, privikavamo ga na njih, staramo se da ih ono ne zaboravi. I kad se za koju godinu ti mladi ljudi nađu zajedno na radu ili u armiji, onaj. iz Varaždina i onaj iz Kragujevca, zapitaće nas, is pravom, zašto smo ih podvajali čak i u tako jednostavnoj stvari kao što je pisanje istog jezika kojim obojica govore, zašto bar pitanje pravopisa nismo riješili, zašto smo jednog godinama učili da piše *radit ću*, a drugog *radiću* i mnogo drugih stvari koje im neprestano govore da ipak nisu jedno, koje okreću njihove oči ka prošlosti, tužnoj i bratoubilačkoj.

No ja sam uvjeren da mi ipak nećemo doći u situaciju da slušamo, takve prekore, jer će naša Revolucija koja je likvidirala i složenije i sudbonosnije probleme (odvajanje države od crkve, odvajanje škole od crkve, skidanje žara i feredže itd.) riješiti i kompleks pitanja oko našeg jezika. Ona bi to, zacijelo, već bila i učinila (kao što su to uvijek radile revolucije, da navedem iz najnovijeg doba samo Oktobarsku revoluciju i Tursku revoluciju) da sutradan poslije pobjede nije bila uvučena u jednu gigantsku borbu za opstanak, borbu koja je vezala i posljednji djelić njene snage (1948).

Baš zato što živimo u epohi Revolucije koja je pobjedila, ja smatram, nasuprot nekim mišljenjima u ovoj anketi, da je vrijeme za potrebne izmjene sada pogodnije nego ikada ranije. Nikada atmosfera nije bila bolja. Nikada odnosi između Srba i Hrvata (koji su glavni faktori u ovoj stvari) nisu bili prisniji, prijateljskiji, bratskiji. Nikada na čelu ova dva naroda nisu stajali ljudi koji bi iskrenije i upornije provodili politiku bratstva i jedinstva. Nikada neprijatelji toga bratstva nisu bili tiši i malobrojniji i, uglavnom, bačeni preko granica naše do-

movine. Najposlije, ali ne posljednje, nikada podrška narodnih masa jednom vodstvu nije bila jača i kompaktnija; uostalom to je i razumljivo kad se zna da je ljude koji danas vode Srbe i Hrvate izdigla Revolucija, da oni nisu nikakav efemerni režim, jedna grupa ili grupica političara što sutra može da ode, kao što je juče došla.

Govoriti da je „prerano“ i „delikatno“ pristupiti rješavanju ovih problema, da su oni još odviše „zamršeni“, znači ne osjećati ovo vrijeme u kom živimo, ne osjećati koliko je očvrslo bratstvo Srba i Hrvata, koliko se jezik zagrebačkog centra približio beogradskom, i obrnuto, ne vidjeti kako brzo nestaju stare razlike u svakodnevnom jezičkom saobraćaju, htjeli to neki filolozi, pisci i prevodioci ili ne. Govoriti o režimima koji su u prošlosti dekretirali pravopise i praviti danas poređenja sa eventualnom „opasnošću“ novih „takvih“ pokušaja, takođe znači ne shvatati sve ono što se dogodilo kod nas – znači biti hermetično zatvoren u svom kabinetu.

A govoriti „pustite nas na miru!“ – to je još nešto mnogo gore.

Naravno, sva pitanja koja treba riješiti valja da budu predmet slobodne, otvorene i javne diskusije filologa, pisaca i svih ljudi koji osjećaju i vole naš jezik. Oni treba da dadu predloge. Ali posljednja riječ treba da bude politička, jer je i problem u svom korijenu politički.

Kojim redom treba prići ovom kompleksu?

Meni se čini da pitanja pravopisa i terminologije ne trpe više odlaganja. A pored toga to su i čvorovi koje je najlakše razriješiti.

Jedan jezik, srpskohrvatski, ima danas tri pravopisa: Belićev, Boranićev i Vukovićev. Jedan jezik treba da ima jedan pravopis. Jedan jedinstveni pravopis koji će važiti na čitavom srpskohrvatskom jezičkom području, to jest u četiri jugoslo-venske republike: u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Današnja tri pravopisa su, pored toga, ustvari tri privatna pravopisa, jer se dosljedno i do kraja ne primjenjuje n i g d j e (u Hrvatskoj mnogi koji se drže Boranića otstupaju od njegove interpunkcije, u Srbiji mnogi ne idu sa Belićem do kraja u ne malo slučajeva, u Crnoj Gori jat transkribuju drugačije nego Boranić, Belić pa i – Vuk: Њемци, усљед itd.

Taj jedinstveni pravopis trebalo bi da postane zvaničan pravopis. To znači pravopis koji će se primjenjivati ne samo u školama i ustanovama, nego i u svim publikacijama, a naročito u dnevnoj štampi, što se danas može provesti lakše nego ikada ranije. A poznato je koliki uticaj vrši pravopis dnevnih listova, pa i filmskih tekstova koje svakog dana čitaju milioni naših ljudi (dok je uticaj knjiga mnogo neznatniji, jer ih, ne treba imati iluzija, čita relativno mali broj ljudi. Nažalost.)

Stvaranje jedinstvene terminologije za cijelo srpskohrvatsko jezičko područje takođe je neophodan i neodložan posao. U nekim granama neće ni biti nikakvih problema jer je tu ili već stvorena terminologija (u armiji), ili je (naprimjer u pomorstvu) lokalno-geografskim razlozima isključeno mijenjanje. Kod

mladih naučnih grana treba odmah uvoditi zajedničku, jedinstvenu terminologiju; bilo bi, sigurno, više nego smiješno kad bismo u nuklearnoj fizici danas stvarali posebnu srpsku, a posebnu hrvatsku terminologiju. Bojim se, nažalost, da ini neko ne potvrdi da se to radi. Ili kad bi, recimo, mlažnjaci koji paraju naše nebo trebalo da dobiju još neko ime. Drugdje se sporazumom i uzimanjem termina koji su se čvrsto uveli od 1945 na ovamo i primljeni su na većem dijelu srpskohrvatskog jezičkog područja (a takvih novih, zajedničkih termina ima, hvala bogu, poprilično) može problem riješiti dosta brzo.

Mislim da nema ništa pogrešnije nego federativnim uređenjem naše jugoslovenske zajednice pravdati dalje postojanje posebne srpske i posebne hrvatske terminologije, pa čak i stvaranje nekakvih srpsko-hrvatskih terminoloških rječnika, kao što predlaže jedan učesnik u ovoj anketi. Bila bi to, zaista, divna tema za satiru: putnik iz Srbije stigavši vozom u Zagreb otvara Terminološki rječnik da bi vidio šta je to „kolodvor“, a onaj iz Hrvatske razgleda u kolima negdje u Srbiji autokartu, pa traži u rječniku riječ „drum“. Ako iskreno branimo misao da postoji i treba da postoji jedan jezik, srpskohrvatski, čemu onda godine gospodnje 1954 predlagati stvaranje srpsko-hrvatskih rječnika, to jest željeti kodifikaciju srpsko-hrvatskih razlika. Znamo dobro ko je pravio takav rječnik i kada, i čemu je sve to služilo. To je već i suviše jasno dana®, kao što je, uostalom, bilo već i u onom nevremenu razgovjetno svakom rodoljubu.

Čini mi se da su ove dvije tačke dnevnog reda – pravopis i terminologija – najbitnije. Kad njih savladamo, savladali srao tri četvrtine posla.

Zajedničko pismo ne treba danas forsirati. Njega forsira vrijeme, progres. Što svijet postaje manji, a svakog dana postaje manji, on sve energičnije zahtijeva od nas što više zajedničkih elemenata, što više znakova raspoznavanja, zajedničkih nazivnika. A latinsko pismo je, nesumnjivo, jedan takav elemenat u svijetu u kom živimo.

Ja lično bio bih za latinicu čak i onda kad bi me njeni protivnici mogli uvjeriti da latinica nije ništa drugo nego bijedna i lukava – „ideja Austrije XVIII veka“!

Latinica će, ja u to ne sumnjam, biti jednoga dana zajedničko pismo Srba i Hrvata. Ali mislim da nije potrebno da se to ostvari prekonoć jer bismo to morali platiti ogromnom materijalnom cijenom.

Ne vjerujem u tvrđenje poštovanog d-ra Miloša Moskovljevića da kod nas neko „odozgo“, „često daje prvenstvo latinici“. Nažalost – nije tako. Kažem nažalost, jer ja mislim (a to je i jedino što bi trebalo zasada raditi kad je riječ o pismu) da bi bilo dobro pomalo davati prvenstvo latinici. Danas to čine samo neki srpski pisci koji štampaju svoje knjige latinicom, bez ičije sugestije, naravno, produžujući time samo tradicije naše revolucionarne literature između dva rata, pa i novije inicijative (stara serija Književnih novina), a nadovezujući tako i na pokušaj, hrvatskih pisaca u zoru stare Jugoslavije da pišu ekavicom i latinicom, pokušaj koji je bio okupio najbolja imena hrvatske literature (Krleža, A. B. Simić, Cesarec, Krklec, Galogaža) i koji je propao, jer je tada morao pro-

pasti, ali koji svojim inicijatorima služi na čast i neće im nikad biti zaboravljen.

Što se tiče književnog govora, smatram da i tu ne treba žuriti, iako to pitanje nema nikakvog nacionalnog prizvuka, kao pitanje pisma. Danas se veliki dio tekstova u srpskim časopisima i dnevnim listovima štampa ijekavskim narječjem, tako se štampaju i knjige, i niko to već i ne primjećuje kao nešto o čemu bi moglo da se diskutuje.

Možda će se ovo dvojstvo i održati? Možda će ono za buduće generacije pretstavljati čak jednu dragu nijansu muzičkog bogatstva našeg jezika, nijansu za koju mi, opterećeni nacionalnim, pa i nacionalističkim predrasudama, nemamo sluha?

Ivo Andrić, jedan od najvećih ponosa naše literature, piše posljednjih godina samo ekavski, iako je tematski ostao vjeran svojoj staroj rani – Bosni (a i ostaće do kraja, znamo). U ekavskom tekstu Andrićevom, bosanski seljaci i kasablije i dalje govore jekavski, onim divnim „bosanskim“ jezikom. Ima li u tom nešto što bi moglo smetati ikom, osim možda nekom suhom filologu koji je samo to i ništa više? Ili da idem još dalje. Kome može smetati to što Andrić u najnovijem izdanju svojih pripovijedaka (SKZ) nije pripovijetke koje je nekad napisao jekavski sada prenosio u ekavštinu?

U svemu: od četiri čvome tačke – pravopis, terminologija, pismo, književni govor – ja vidim da prve dvije traže hitnost, a kod ostalih ne treba žuriti.

Neki učesnici u ovoj anketi pitaju (i sebe i nas) šta će biti sa slovenačkim i makedonskim jezikom ako dođe kraj ovim srpskohrvatskim dvojstvima. Ja mislim da ovo pitanje nema veze sa našom anketom i da počiva na nedovoljnom poznavanju marksističkog gledanja na nacionalno pitanje, što je u oba ova slučaja – makedonskom i slovenačkom – bitno. Iz istih razloga ne može se govoriti ni o srpskohrvatskom jeziku kao budućem „opštedržavnom“ jeziku (što je napisao jedan učesnik u anketi), dok bi slovenački i makedonski ostali samo „kao zvanični jezici svojih republika“. Jugoslovenski marksisti su i u ovom pitanju pokazali da su najdublje pronikli u duh marksizma, i nikad nisu ni pokušavali, kao neki drugi, da nameću raznim narodima jedan „opštedržavni“ jezik ili čak inspiri-sali teze o jednom jeziku (ruskom) kao o „jeziku socijalizma“.

Da kažem, na kraju, nekoliko riječi i o nezdravom tolerisanju intolerancije, o srpskim i hrvatskim pacovima koji ne propuštaju nijednu priliku a da ne pokažu svoje zubiće, da ne naglase baš ono što nas r a z d v a j a . (Uvijek kad ih tako gledam na djelu ne mogu da se ne sjetim jedne velike strane radio stanice koja u srpskohrvatskoj emisiji ima posebnog spikera za „hrvatski“, a posebnog za „srpski“ jezik. Onaj što govori „hrvatski“ kad treba da kaže, recimo, futur glagola *govoriti* ili *čitati* izgovara *govorit ću*, *čitat ću*, akcentira ono **t** naročito jasno, pravi specijalnu pauzu između *govorit* i *ću*, približavajući se maksimalno mikrofonu kako bi slušalac neizostavno, osjetio da on govori „hrvatski“, mada svi znamo da se ono ‚**t** i ne čuje, a pauza u pravilnom izgovoru ustvari i ne postoji. „Srpski“ spiker isto tako izmišlja neke svoje, „srpske“ finese. Čak i onda kad emisija teče u dijalogu obojica ističu razlike, i kad „srpski“ spiker, recimo,

pita: *Koja je to tačka našeg programa*?, onaj „Hrvat“ odgovara: *To je druga točka*, *gospodine*. Jedan „Srbin“, drugi „Hrvat“, ustvari obojica isto – emigranti, to jest neprijatelji našeg jedinstva, naše Jugoslavije.)

Uvukli su se i u razne izdavačke kuće, u časopise, čak.i u takve listove gdje bi čovjek ponajmanje očekivao njihovo postojanje, i tamo kroje, prepravljaju, brišu, „hrvatuju“ i „srbuju“. Napišem članak za beogradski list. Članak preštampaju u Zagrebu. Ali kako? Ja sam napisao *savremenik*, tamo vidim da je „popravljeno“ u *suvremenik*. Kod mene u rukopisu stoji *nerasječena knjiga* – tamo *nerazrezana knjiga*, *prisustvo – prisutnost* i tako dalje.

Postoje izvesne razlike između engleskog kojim se govori na Britanskim Ostrvima i onog u Americi, ali nikom ne pada na um da jednom engleskom piscu mijenja riječi, pa i sintaksu kad ga štampaju u Americi. I obrnuto.

Čini mi se da je vrijeme da ovim sitnim, ali politički ne tako naivnim dušicama, koje pedantnošću carinika preturaju po našim tekstovima na republičkim granicama, pazeći budno da kakva „tuđa“ riječ ne bude unesena na „njihovu“ teritoriju, kažemo već jedamput: **dosta.**

Možda je, drugovi urednici, ovo moje pismo izišlo i odviše političko (naročito u ovo vrijeme kad se neki pisci kod nas i izvinjavaju zbog političke misli koja im ponekad zaluta u poetsku). Ali ja moram ponoviti ono što sam rekao odmah na početku: mislim da je ovo pitanje – pitanje duboko političko.

Možda sam se u ovom odgovoru i osvrtao više nego što bi bilo potrebno na riječi onih koji su govorili prije mene. Ali tako biva u svim diskusijama: osvrću se najviše oni koji govore pri kraju. A meni se čini da se diskusija odista bliži kraju, mada od srca želim (i Vama i sebi) da čujemo odgovore i onih sedamdesetak na diskusiju pozvanih naučnika, javnih radnika i književnika koji dosada nisu uzeli riječ. (Uostalom i na ovu moju čekali ste, priznajem, dugo.)

Novak Simić
[1888–1985]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Iz pisma redakciji

Što se tiče ankete, nemojte smatrati ni da sam lijen a ni to da ne želim u njoj učestvovati. Jednostavno ja smatram da je gotovo sve što je trebalo biti rečeno u njoj već i rečeno. Niko pametan neće sporiti da Srbi i Hrvati imaju jedinstven jezik. Razlika je u pismu (latinica i ćirilica) i pravopisu. To su po mojem mišljenju tehničke stvari, koje se mogu sporazumom urediti. Pismo treba ostaviti da se svako služi onako kako mu odgovara tradiciji, a pravopis bi

mogao biti jedinstven. Ni Belićev, ni Boranićev, ni Vukovićev – već provesti ono što namjeravaju dvije MATICE (HRVATSKA i SRPSKA) u pogledu rječnika, izraditi novi zajednički pravopis. To bi bilo u ovom danom trenutku najpametnije i najkorisnije, a ostalo treba prepustiti vremenu i prilikama.

Jurković/Simić 1954: Jurković, Marijan; Simić, Novak. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 374, sv. 4. – S. 241–247.

Miodrag S. Lalević
[1888–1985]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

O nekim pitanjima našeg jezika, pisma i pravopisa

1. O p š t a p i t a n j a. – Kad se uzmu u obzir okolnosti i prilike u kojima su živeli naši narodi u prošlosti, svakako je lakše shvatiti i stanje našeg jezika u sadašnjosti i svih drugih pitanja s tim u vezi. Nije to ni neprirodno ni čudnovato što su narasle tolike razlike u jeziku i pravopisu dvaju naših središta, a potom i oblasti koje svoju kulturu izgrađuju u tim središtima ili prema tim središtima. Kad se shvati šta sve uslovljava i opredeljuje razvitak jezika i koje sve okolnosti utiču na brže razvijanje izvesnih osobina, na napuštanje nekih crta i osobenosti koje tako postaju arhaične, potom na primanje novih crta koje su pre toga mogle biti shvatane kao pokrajinske osobenosti, kad potom shvatimo uzroke koji su uslovili nastajanje i održavanje dva pisma, dva govora pa i dva pravopisa, onda će, verujem, biti lakše raščistiti neka sporna pitanja i prići slobodnom, hladnom, razumnom pretresanju i dogovoru. Na taj način stvaramo izvesno rastojanje između sebe i problema i omogućujemo svakome da otvoreno kaže svoje mišljenje, da slobodno zastupa svoje stanovište sve dok mu pomažu u tome praktičnost, razum, korist opšta. Prvo svaki pojedinac treba da je osposobljen da hladno misli i hladno govori. Jer, j e z i k nije neko neprikosnoveno blago, da nekome pripada kao privilegija, nego je to bilo, jest i biće blago svih. Kako je pak p i s m o isto tako blago svih koji se njime služe, to će i to pitanje rešavati oni kojima pripada to blago. A čim je p r a v o p i s način koji je kao dogovorna stvar (svejedno: prećutno ili deklarativno) nastao u pismenom opštenju, to je prirodno što se i ovaj treći elemenat vezuje za ona prva dva i što ih ne možemo u raspravljanju odvajati.

Ali pri rešavanju ovih pitanja treba pretresti sve okolnosti i sve naše mogućnosti. sve naše sposobnosti i pogodnosti. Odluke se ne mogu donositi naprečac, prelamati preko kolena. Naša je književnost i uopšte pisana reč toliko razvijena da ne možemo govoriti o nekim analogijama iz ranijih vremena kad su se mnoga pitanja prelamala preko kolena i kad se nije mislilo niti vodilo računa o tome kako će to primiti one mase pismenog i samo opismenjenog sveta našeg. Odluke treba da budu do te mere sračunate i proračunate, da ne smemo ostaviti materijal koji će i samu pobudu našu optuživati. Treba što pre, ali u relativnom smislu, i što bezbolnije izvršiti ovu operaciju. Ako i nećemo doneti nikakvu definitivnu odluku, to ne znači da ne smemo, da nemamo prava i da nismo dužni misliti o svim tim pitanjima. Ne smemo zaboraviti da radimo „za daleko neko pokoljenje“, koje će prema svim tim stvarima ceniti i naša pregnu-

ća, našu volju, našu sposobnost, širokogrudost, mudrost i rodoljublje. Ne zaboravljajmo da svaki naš akt stoji okrenut prema budućnosti, jer „pokoljenja djela sude".

Shvatajući da smo istorijskom neminovnošću vezani jedni za druge, bez obzira na to da li su etničke oznake jako naglašene ili se ne osećaju, u ovim poslovima treba raditi s velikom opreznošću i političkom mudrošću ne zanemarujući ni jedan jedini elemenat koji bi trebalo uzeti u obzir i koji bi mogao pozitivno ili negativno delovati u definitivnom rešavanju. Stoga i ne pomišljam da bi ovde bila u stanju ma kakva komisija, kongres, skupština ili mandatski skup da reši sva ta pitanja što pre toga neće biti omogućeno da se svi čuju, da svi kažu svoja mišljenja o svim pitanjima. To, s druge strane, ne bi značilo da diskusije treba da se oduže u beskonačnost i da se očekuje da bukvalno sav pismeni svet plebiscitom rešava ova pitanja. S druge strane, pretpostavljam da ne bi vredelo nikakvo oktroisanje odluke, nego sve to treba da bude ustvari savetodavno rešenje najpozvanijih, koji bi snagom svog autoriteta kulturnog, prosvetnog, naučnog delovali na svoje privrženike, koji bi postepeno i sami od sebe imali da prilaze onome što bi već praktično ovladalo: u štampi, u akademijama, u novinama, u školama. Zamislite prostu stvar: pisac je dao knjigu jezikom, pismom, pravopisom, govorom za koji se odlučio. Ako takvih pisaca bude više na istoj liniji, to znači da će to jedinstveno stanovište prihvatati i njihovi čitaoci. A uzmite dela koja se pišu za decu, za škole, štampu (novine – listove i časopise). – Šta je ostalo čitaocima koji bi se i u početku protivili, bunili? Svako čudo za tri dana, pa bi se i oni prilagođavali novom dogovornom rešenju. Ipak, u tome se mora postupati oprezno, ne prenagliti u osetljivim pitanjima. Iako u tome nije uspeo KNJIŽEVNI DOGOVOR 1850 g. ni Jugoslavenska akademija, to treba pravilno shvatiti: danas su drukčije prilike i veće mogućnosti za pozitivno rešenje. Ali ne treba shvatiti ni da se sva postavljena pitanja moraju rešiti baš odjedanput, zajedno; rešimo najhitnija, najvažnija, što je moguće, a smemo planirati, projektovati onima što za nama dolaze da vide kako smo stvar zamišljali, ako je već i sami ne budemo mogli ma iz kojih razloga rešiti.

Vuk je sam pravilno planirao: priprema REČNIK, ali već ima PISMENICU, pa izrađuje GRAMATIKU i reformiše PRAVOPIS. Rečnik je njegov nastao posle tih prethodnih, pripremnih radnja. Svakome je jasno koliko je to prirodno i pravilno postavljeno. Slično moramo i mi raditi. Treba videti šta je osnovno, šta je pripremno, šta čemu po prirodi svojoj prethodi, šta se čime uslovljava. Jasno je iz toga da se neke stvari mogu raditi naporedo, druge – po osobitom planu, po određenom redu.

Mi nemamo rečnika književnog jezika, nemamo jedinstvenog pravopisa, nemamo jedinstva pisma., pa nemamo ni jezičkog jedinstva u mnogim pojedinostima, mada razumno i razložno kažemo da postoji jezičko jedinstvo Srba i Hrvata. Ako i nismo, dakle, jezički daleko, ipak imate pisaca koji se mogu dosta razlikovati od drugih pisaca iz drugog središta kulturnog. Kako i može biti pravog i punog jezičkog jedinstva kod dva pravopisa, dva pisma a bez rečnika!

Ne sporimo ideal koji je mnoge naraštaje vodio, ali smo baš mi dužni da se određenije izrazimo i da konkretnije opredelimo u čemu je jedinstvo, u čemu nije, šta treba preduzeti da se smetnje otklone, a zdravi se osnovi razviju i usavrše. Koliko se ostavlja za docnije, to će sve možda biti. teže rešavati, bar neka pitanja. S druge strane, u nekim pitanjima ne treba biti prek i krut; ni to se ne može i ne sme. Ne može se ni jedno od tih pitanja rešavati na brzinu. Postoji prirodni red kojim se sva ta pitanja mogu rešavati. Izrada jedinstvenog pravopisa za sve što se štampom objavljuje treba da prethodi svemu drugome. Treba potom osmotriti i pitanje odluke o jedinstvenom pismu. Od toga kakva će se materija jezička izneti u rečniku zavisi pitanje odluke za jedan ili drugi govor (ekavski, jekavski). A to je sve i pojedinačno uzeto,, samo za sebe, vrlo osetljivo, katkad veoma teško. Osobito ako konsultacija ne bi bila široka i zasnovana na dobroj volji da se dođe do jedinstvenoga gledišta. – Stoga ovde ukazujemo na četiri postavljena pitanja i mogućnosti njihova pretresanja, savetovanja o njima i, možda, rešenja.

2 . R e č n i k. – Ne treba dokazivati koliko se oseća potreba za jednim rečnikom savremenog našeg narodnog književnog jezika. I naša kultura, i književnost, i različne nauke, umetnosti, stručno obrazovanje, narodni život – sve pretpostavlja jedan rečnik književnog jezika. To bi trebalo da bude rečnik za poslednjih sto godina (od KNJIŽEVNOG DOGOVORA otprilike do danas).

Kako mislim da bi se mogao organizovati posao, ja sam rekao na drugome mestu (NEDELJNE INFORMATIVNE NOVINE od 8 VI 1952). Osnovno je“, po mome mišljenju: rečnik treba da bude sabran iz dela naših pisaca iz svih oblasti kulture, nauke, tehnike, umetnosti, novinarstva, književnih dela u prozi i stihu, svih oblika narodnog života; dela treba da“ budu sa čitavog jezičkog područja našeg (srpskohrvatski); u rečnik bi ušle i one reči iz narodnoga govora dotle možda i neupotrebljene u štampanim delima ako bi odgovarale duhu i potrebama našeg narodnog književnog jezika. – Rečnik bi već sam regulisao mnoga druga pitanja: ekavski-jekavski – on bi morao voditi računa o nekim specifičnostima jekavskog (izvesne reči i izrazi kojih nema u ekavskom) i sl. Zadržimo li se na dva pisma, stvar bi bila složenija; ostanemo li pri dva pravopisa, stvar bi bila nelogična, nerazumljiva već i pri prvom poslu ujednačavanja jezika i pravopisa našeg. – Rečnik je najhitniji, najpotrebniji.

3 . A z b u k a. – Danas je teško odlučno istupiti za jednu od dve azbuke. Tome ima i subjektivnih i objektivnih razloga, potom praktičnih, istorijskih. Ćirilica je van svake sumnje savršenije pismo, mada ima ljudi koji iz lažnog stava ne dopuštaju da se to spominje, kao da bi to značilo njihov liberalizam u ovom pitanju. Ćirilica, kako ju je uredio Vuk, ima onaj savršeni karakter kakav je jeziku potreban: da se njome svaki glas u književnom jeziku može zabeležiti samo jednim i uvek istim znakom. Naša je latinica u tom pogledu nesavršena, ali je latinica svetsko pismo. U našoj ima slučajeva da se jedan glas beleži vezom od dva slova, što, prirodno je, dovodi do zabune, dvosmislenosti i sl. (up. ćirilicom napisane reči prenesene na latinicu: *nadživeti*, *podžupan*, *odžuriti*, što se u latinici može čitati i: *naџiveti* i sl.). Ali ako uzmemo latinicu koju je

za Jugoslavensku akademiju sredio Daničić, ona takođe postaje savršena kao i ćirilica i pored teškoća s dijakritičkim znacima nekih slova, koji takođe mogu dovoditi u pisanju i u štampi do nesporazuma („stercola muscarum“).

Ćirilica ima neukusnih slova, teških za pisanje, sa znacima ili delovima znakova koji se dodaju kao i u latinici, dakle, ni njena se sva slova ne pišu jednim potezom, što bi bilo znatno praktičnije. Potom, obe naše azbuke imaju pokatkad različne tipove slova. Tu je bila od značaja umetnička strana njihova, ukus, izgled slova, razne ukrasne pojedinosti. Nužno je da svaki znak ima potpuno određen oblik. Ovo čak i za obe azbuke, ukoliko imaju neka slova ista, a u drugim slučajevima da svaki znak ima svoj _ individualni karakter. Što je naša azbuka od dve ruke, svakako je od velikog značaja. Ova podvojenost u učenju stvara velike napore i čini da se troši uzalud velika snaga, materijalna dobra, vreme, intelektualni napor. Da i ne govorim o tome šta to znači za našu izdavačku delatnost. Ni potomstvu stvaramo velike nevolje. Potom, ta nepraktičnost i neekonomičnost idu vrlo daleko. Siterlin je (WERDEN UND WESEN DER SPRACHE, Lajpcig 1913, 114) zapazio da nemačka deca imaju da uče šest azbuka. Slično je i s našom decom (prema gotici i latinici imamo ćirilicu i latinicu, velika i mala štampana, velika i mala pisana slova). Kolika je to nezgoda od dva pisma u jednom jeziku i jednoj kulturi, nedavno je pokazao i književnik Krleža, kad je (prema POLITICI od 31 I 1954) rekao da će „verovatno“ MALA OPŠTA ENCIKLOPEDIJA biti štampana ćirilicom, a ostalo „zasad“ – latinicom. Već to veliko delo stoji pred ogromnim teškoćama. Šta se sve mora prethodno rešiti? I kako? – Potom, uporedimo praktično ove dve azbuke. Neka slova imaju istu glasovnu vrednost, neka istog oblika imaju dve različne glasovne vrednosti. Neka opet imaju približno isti oblik za različne glasovne vrednosti. Tako su iste glasovne vrednosti u obema azbukama: **Aa**, **Ee**, **Jj**, **K**, **M**, **Oo**; približno je istog oblika za istu glasovnu vrednost **к**; drukčiju glasovnu vrednost imaju u obema azbukama slova **H** (ćir. **х**, lat. **h**), **Vv** (ćir. **v**, lat. **b**), **д** (malo, pisano, u ćir. **d**, u lat. **г**), **Rr** (**r** : **p**), **Ii** (pisano, veliko i malo, št. malo, **i** : **у**), **Ss** (pis. i št. ćir. **s**, lat. **c**), **ч** (ćir. malo, pis. i št. **č**, lat. r), **G** (veliko pis. ćir. **г**, lat. **т**). – Posmatrajte sve to na izvesnom otstojanju: kakav je to krš u azbukama jednog jezika! Da li još koji narod ima sličnih stvari?! – Uzmimo nekoliko primera. Ćirilički tekst može se katkad čitati kao latinica: *Koje joj je oko jako*?, potom: *joj*, *jaoj*, *ej*, *eja*, *oja*, *jaje* i sl.; s druge strane, pisane reči ćiriličke čitane kao latinica imaju drukčiju i glasovnu i stvarnu vrednost: rakije (ćir. rukopisno) – pakuje (čitano kao latinica pisana), *Сиђа – Цуга*, *даса – гаџа*, *Воја* – Боја, *Gajo дере jape – Tajo gepe jape* (ne znači ništa!), *Коса рече као Вера – Коџа пере као Бепа*, *Соса иде до Сиска – Цоџа уге го Цуцка* (ne znači ništa!) i sl.

Vuk je bio na početku, pa je sam prelamao. Mi već danas ne možemo odlučivati naprečac. On je u PISMENICI 1814 g. objašnjavao da je odlučio da tumarne kroz to trnje „makar na onu stranu sav poderan izišao; samo neka se zna staza, kojom bi se drugi mogao lakše usuditi da pođe ...“ (GRAM. I POL. SPISI I, 5). I ubrzo potom, 1818 g., on kaže (GRAM. I POL. SPISI I, 205): „Soveršena azbuka može biti samo ona, koja ima onoliko prosti slova, koliko u jeziku ima

prosti glasova; tako da svaki prostak, koji za nekoliko sati nauči čitati i pisati, može ceo svoj vek tako pravilno pisati, kao najveći Adelung; i što jedan u Ameriki napiše, da drugi u Aziji, u Evropi i u Afriki, onako isto može pročitati, kao što bi ga onaj pročitao, koji je napisao ..." – To je sva mudrost. Stoga, i pored toga što je ćirilica savršenija, budućnost pripada latinici, ali je treba prilagoditi Vukovim načelima i time je osloboditi da bude odista praktična, laka, fonetična. U tome već imamo osnov koji je postavio u duhu Vukovu mudri Daničić.

4. P r a v o p i s. – U pitanju pravopisa u našem jeziku vlada ne samo šarenilo nego prava anarhija. Mi ne prilagođavamo pravopis jeziku, iako je to, načelno govoreći, prosta i prirodna stvar. Hitnost potrebe rešavanja ovoga pitanja nameće se pre svih drugih. Zamislite naše škole: decu i škole razdvaja samo jedna reka, a mora se već tu voditi računa da li pišeš za one s ove ili za one s one strane reke! Ili se nađu u istom odeljenju učenici iz različnih područja koja imaju različne pravopise. Ili su u istoj školi nastavnici koji pripadaju ovom i onom pravcu i shvatanju. Kakva li haosa! Da i ne govorim o opštoj administraciji, o štampi, o udžbenicima, o knjizi uopšte. Kad se jezičko jedinstvo uzima kao stvarnost ili kao ideal kome svesno težimo, ne može se mimoilaziti i pitanje pravopisa. Iako je pravopis tek forma, on je konvencija, uzus, njime treba da se služe s podjednakom lakoćom svi koji govore jednim jezikom. Toga kod nas nema. Ja se ponovo vraćam na ENCIKLOPEDIJU KRLEŽINU. Kakve li nezgode, ako hoćete i nesreće što nismo svršili prethodne poslove, što nismo izgradili već jedno stanovište. Sad će deset godina otkad smo se oslobodili, a nemamo tih najobičnijih osnova kulture izgrađenih dogovorno i pravilno. Tako se desilo da se i Leksikografski zavod u Zagrebu ne može lako snaći. Dok u Zagrebu poodavno pokazuju veću aktivnost i veću organizatorsku sposobnost, dakle i umešnost i volju za dogovaranjem, u Beogradu se ništa ne oseća u tom pravcu. Stoga je Zagreb i u stanju da stvar rešava u pitanju izdanja Enciklopedije po svojoj inicijativi. Kako čitamo u dnevnoj štampi (spom. POLITIKA), Krleža je odgovorio o pitanju pravopisa: „To je vrlb delikatno pitanje. Što se tiče jezika i pravopisa, mi u principu stojimo na načelu da objavljujemo tekstove onako kako pišu pisci ..." Go je u principu; ali kako će odista biti u svim pojedinostima? – Tu se dalje kaže da će „pored ijekavštine biti i članaka ekavskih", pa dalje: „Ukoliko se to može formulirati riječima, mi ćemo štampati Enciklopediju po nekom bilateralnom pravopisu, i po Boraniću i po Beliću. Međutim, bili smo ipak prisiljeni da kod pojedinih pitanja odustanemo od tog principa, jer mi, naprimjer, operiramo u našoj ENCIKLOPEDIJI ogromnom masom stranih imena ... i zato tu sprovodimo naše vlastite principe." – Šta sve iz toga može da nikne! I zar nije jasno da je velika kulturna pitanje što pitanje pravopisa već nije rešeno.

A mi ni ovde ne možemo obići Vuka. On kaže na jednom mestu o jeziku da se „samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom Rimskoga zakona, koja s radošću nama ruke pružaju: mi svi valja da se trudimo, dotle da dotjeramo, da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od Latinskijeh slova Slavenskijema a od Slavenski-

jeh Latinskijema, pa ćemo onda (i samo onda) biti jedan narod i imati jednu književnost, kao n. p. Nijemci ..." Gotovo bi se danas moglo primeniti rasuđivanje onog „Nemčeta" koje je upozoravalo kao slagač srpske spisatelje Vukova vremena: „Vi spisatelji trebalo bi pravila da imate, kao što i mi slagači naša imamo, pa po njima svi jednako da pišete, kao što i mi po našima svi jednako slažemo, pa onda će inojezički narodi znati, kakav je upravo srbski jezik ... učinite azbuku vašu prostijom, izbacite nenužna, a dodajte potrebna ..." (GRAM. I POL. SPISI I, 218). A karakter pravopisa Vuk je označio rečima koje se mogu i danas i uvek primiti: „Dužnost je dakle sviju spisatelja i književnika, osobito u početku književnosti, i za to starati se da se načini i primi pravopis što je moguće lakši i savršeniji ili, najkraće reći, prema svojstvu jezika kojijem se piše... I najgorijem se pravopisom može za nevolju lijepo pisati (što se tiče znanja jezika i njegove čistote i ljepote), a tako se i u najboljem pravopisu poznaje neznanje i grđenje jezika" (pismo A. Kuzmaniću, GRAM. I POL. SPISI III, 305).

Ali pored svega, toga, pravopis kao norma koja je nastala i koja se zasniva na dogovoru ipak nikad ne može biti tako savršen da se njime može zabeležiti u svim pojedinostima svaka misao, sadržaj. Ni najsavršenije pismo nije sposobno da zabeleži sve prelive misli i sve prelive u glasu. Tradicija, navika, osetljivost i osećajnost uvek smetaju u pitanjima reforme. Jezik je u neprekidnom razvitku, kretanju, dinamici, a pravopis ne: on teži da fiksira jezik u datom trenutku ili za dato vreme. Pisani je jezik, na taj način, u izvesnoj stagnaciji, ima više statičnosti, konzerviran, dok je živi, govorni jezik nesputan, elastičan, dinamičniji. To dolazi otud što je mnogo činilaca koji deluju na pravopis, ali su značajni i individualni činioci. Baš s obzirom na konvencionalnost kao karakterističnu crtu pravopisa. Stoga treba vrlo oprezno postupati pri rešavanju pitanja pravopisa. Reč za obrazovana čoveka ima istu vrednost bila izgovorena ili napisana. Govorni jezik ima svoju oralnu tradiciju nezavisnu od pisanja i drukčiju po karakteru. Otud je prirodno što postoji velika razlika između govornog i pisanog jezika. S druge strane, za nepismena čoveka reč je onakva kako je čuje, dakle ima auditivnu vrednost. Grafička slika deluje na nas kao stalan, opipljiv predmet, određeniji nego što je zvuk glas, izgovorena reč. Vizivni su utisci kod većine ljudi trajniji i određeniji nego akustička impresija, Tako književni jezik povećava značaj pismenosti i pravopisnih propisa. Ovde se zapaža i delovanje pisanog jezika, pravopisne norme, na književni jezik govorni. Stoga je u pravu de Sosir kad kaže da su mnogi uzroci neslaganju između govora i pisma (COURS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE, Pariz 1916, 46 i d., 49 i d.). Postajući uzusom, pravopisna se crta zadržava, ali se ipak čine i otstupanja, prekršaji kako jezičkih tako i pravopisnih propisa koje predlaže manjina većini, što postaje zakonom kad ga većina prihvati. Mi nismo dovoljno svesni koliko je to složeno pitanje odnosa govora i pisma. I za današnji naš jezik i pravopis važi ono što je S. Novaković rekao pre osamdeset godina: „U nas se dopuštaju u pisanju svakojake nesuglasice i nejednakosti, kakvih nećete naći ni u najgorem stilu u jezicima u kojima su te stvari uređene. U nas svaki kroji gramatiku, stil, rečenice – ne genijalnošću nego nemarnošću svojom" (JEZIK I STIL, 1872, 5). Haotičnost se

našeg pravopisa vuče vekovima. Stoga treba imati na umu Maretićevu misao da „Pismo nije drugo do živa ljudska riječ uhvaćena i postavljena na pisaći materijal s namjerom da javi oku čitateljevu ono, što živa riječ izriče uhu slušačevu. Jedina je zadaća pisma, da sasvijem odgovara živoj besjedi, druge zadaće pismo niti ima niti može imati. Pismo i besjeda imaju sasvijem jedno s drugijem da se pokriva; između jednoga i drugoga ne smije biti nikakvoga suviška ni manjka“ (ISTORIJA HRV. PRAVOPISA LAT. SLOVIMA, izd. Jugosl. akad. znanosti 1889, predgovor). Maretić je postavio, idući za Vukom kao njegov dosledni učenik, i pravila koja mogu služiti kao i Vukovo za osnov s koga se polazi: da jedan glas treba pisati jednim slovom; da jedan znak treba da odgovara samo jednom slovu; što je u govoru jedno, treba da bude i u pismu jedno; što je u govoru odvojeno, neka bude tako i u pismu i sl. Maretić će 1924 g. isticati (pristup radu HRVATSKI ILI SRPSKI JEZIČKI SAVJETNIK, 1924) da je pisanje bez reda i pravila tako uzelo maha posle Prvog svetskog rata „da se današnje stanje književnog jezika našeg može pravo označiti rečima: haos i anarhija ... Malo je naših književnika, a još je manje novinara, koji bi uzimali na um, da pisati dobro i pravilno svojim jezikom nije sasvim lak posao, da je to u neku ruku umeštvo, koje se ne rađa s čovekom, nego se stiče trudom i marljivošću.“ Ni danas se ne možemo pohvaliti. Tome se pomaže mnogim i čestim našim eksperimentiranjima.

Sve to na ovaj ili onaj način deluje. Stoga o svemu treba voditi računa da bi se pravilno postupilo u odlučnom času, ako je on već došao. Da bi se pak istupilo odlučnije, navešćemo i nekoliko podataka koji će nas upozoriti da pitanje ovih reformi nije nova stvar. I u dalekoj je prošlosti bilo izvanrednih pokušaja i poduhvata koji svedoče o svesnosti naših predaka i o potrebi koja je stalno čekala rešenje. Još je I. Pergošić (1574) uvodio novine u latiničku ortografiju, a Š. Budinić je u istom veku u latinicu uveo slova s dijakritičkim znacima iz husitske češke azbuke. Fonetičnost ih je pravopisna veoma zanimala, pa je čak i jedan P. R. Vitezović isticao potrebu da „sfako slovo sfuda samo jedno vazda ima glasenje, a ne sad jedno sadli drugo.“ I Ivan Ančić (XVII) imao je zdrave poglede na to pitanje – bosanska ćirilica je isticana. Potom su došli Gaj i Daničić. A u ćirilici: čitava škola od Dositeja i Solarića preko Mrkalja i Milovanova do Vuka.

Ali pravopis može i povratno delovati na jezik. Potreba diferencijacije se zapaža u svim pitanjima pravopisa: veliko slovo, odvojeno i sastavljeno pisanje reči, zapeta, da samo ta tri spomenemo (uporediti samo: V oči – uoči, Veliko Selo – veliko selo; Pohvaliti, ne kazniti – Pohvaliti ne, kazniti, – da uzmemo samo po jedan primer). Ortografske se promene obeležavaju svesno, hotimično, i u njima ne učestvuje cela zajednica koja se služi tim jezikom neto samo ona klasa ili grupa koja se služi i pismom. Stoga su pravopisne promene u suprotnosti s jezičkim promenama; nisu tu prelivi nego uvek skokovi.

X. Paul (PRINZIPIEN DER SPRACHGESCHICHTE, 385) je naveo velik broj karakterističnih primera za nemački jezik – gde se samo pismom obeležava diferencijalni karakter dveju reči različnog značaja a istog izgovora (*das* : *dass* i sl.).

Kako se iz ovoga vidi, pravopis ima ogroman značaj i za nivelaciju i jedinstvo književnog jezika. Njime se uspešno ujednačuje jezik različnih pokrajina i sredina. Stoga ujednačavanju, izgradnji ne samo jedinstvenog načela nego jedinstvenoga gledanja i jednih zakona i propisa pravopisnih treba pristupiti što pre. Ne bi smelo ostati pravilo u Zagrebu: mi govorimo *pašću* a pišemo *past ću*, dok u Beogradu imamo: mi i govorimo i pišemo *pašću* i bez obzira na razvitak i prošlost oblika za futur... Neka bude jedan pravopis za jedan jezik književni.

5. Književni jezik i govori. – Jasno je iz onoga što smo rekli da se pisani i govorni jezik uvek razlikuju i do te mere da se odista može govoriti o specifičnim osobinama jednog i drugog. I isto lice ne govori kao što piše niti piše kao što govori. Individualni izraz u svakoj novoj situaciji je nov, osobit. Izražajna su sredstva u različnim situacijama takođe različna. Različni činioci dolaze do izražaja i zahtevaju isto tako različna sredstva koja im najprikladnije odgovaraju. Apsolutnog poklapanja između misli i govornog izraza nema a isto je tako nema ni pri prenosu od izgovora na pismo. To je prirodno: uvek nedostaju ekvivalentni elementi, uvek se gubi štogod od sadržaja, od onoga što je bitno, osnovno, neuhvatljivo i nemerljivo. Dok su Vandrijes (LA LANGAGE, Pariz 1921, 171) i Siterlin (WERDEN UND WESEN DER SPRACHE, Lajpcig 1913, 95 i d.) isticali da govorni i pisani jezik nikad nisu isti, Paul (nav. d. 410) je ukazivao čak na suprotnost ta dva načina saopštavanja. Nije tu, dakle, u pitanju samo rečnik, samo reči kao elementi govora, nego više stil, nijaneiranje, sintaksa. Vandrijes (nav. d. 389) je rekao da se nikad ne piše kao što se govori, a piše se ili se želi pisati kao što drugi pišu. Siterlin je to još oštrije naglasio – da su te razlike ne samo među generacijama nego i između dva dela istog pisca, pa čak i u istom delu istog pisca. To je prirodno: evoluciji osećanja odgovara evolucija izraza.

Da bismo objasnili ili bar ilustrovali ono što je potrebno za raspravljanje o našem jeziku i govorima, treba ukazati na to da šablon koji je stvorio poznat majstor ma u kakvom zanatu, pa i u jeziku, stilu i pravopisu, tako snažno deluje da se i mlađi naraštaji ne oslobađaju tako lako onoga što je postalo manir, moda, uzus, mustra i u jeziku i pravopisu. Sadašnji prirodni priliv u jeziku, inovacije iz južnih i jugozapadnih krajeva, to potvrđuju stari kalupi ipak popuštaju, sporo ali se ipak vrše pomeranja, javljaju se novi pisci s novim pogledima i na strukturu rečenice, na stilske obrte, na jezik čak. Tako i govori (recimo južni, jekavski) vrše snažne uticaje međusobno. Utiču pojedinci, ustanove, društva, vitalnije pokrajine, jače tradicijom, kulturom, ekonomski, privredno, politički svesnije, razvijenije i sl. I pored ozakonjenja i novih jezika, oni s dužom tradicijom snažno deluju. Strani jezici takođe deluju. Osobito pismo ustaljuje konzervira sam jezik, čini da se jezičke forme ako ne fosilišu i petrificiraju, a ono da se ustaljuju. Tome pomažu književnici, štampa, akademije, naučne institucije, administracija, škole, rečnik. Ipak je ujednačavanje, nivelisanje znatno brže u govornom jeziku, pa je i neosetnije, prelaz je laganiji, jer ga izvodi suvremeni naraštaj, dok su razlike u pisanom jeziku neposrednije, uočljivije. To je u prirodi samog karaktera jezika govornog i pisanog.

Pitanje jezičkog jedinstva, kao i pravopisa, i u prošlosti je isticano. Još je Trubar pisao 2 januara 1560 g. kralju Maksimilijanu posle sastanka u Metlici 29 okt. 1559 g., kad je postavljeno pitanje bosanskog jezika, da treba naći kakva Bošnjaka ili uskoka „koji pravilno hrvatski ćirilicom zna govoriti i pisati" (d-r F. Fancev, JEZIK HRV. PROTEST PISACA XVI v. – iz RADA JA 212, 1916, 148). Ta je misao o jedinstvenom našem jeziku bila na usnama mnogih sledbenika i pobornika jedinstva narodnog. Kako je to lepo izveo kajkavac Vitezović koji je nastojao u docnijim delima da štokavski ovlada kao književni jezik. Idući za Pažaninom B. Kašićem, čakavcem ikavcem, koji priznaje da je bosansko narečje najrasprostranenije i najpoznatije, pisci prihvataju bosanski – štokavski jekavski, te su mnogi Bosanci, Dalmatinci, Dubrovčani, Slavonci i sl. uzimali bosansko narečje svojim književnim jezikom (V. Klaić, ŽIVOT I DJELA P. R. VITEZOVIĆA R. E. UIegouhsa, 1914, 106 i d-r M. Stojković, BARTUO KAŠIĆ – RAD JA 220, 245).

Iz toga vidimo da je prirodno došao KNJIŽEVNI DOGOVOR 1850 godine. Ali on ipak nije uspeo u pitanju pobede južnoga govora. I pored današnjeg jačanja uticaja jekavštine, ona ostaje za sve ekavce težom, neprihvatljivijom. Ona je za sve ekavce uvek teža za učenje nego što je ekavština jekavcu. To već, može se reći, govori u prilog ekavštine. Ali to nije tako prosta stvar. Mnogi su činioci ovde od značaja. Ne može se to prekonoć izvesti. Mi smo često vrlo opterećeni navikom, tradicijom, osetljivošću. Prvi je uslov za rešavanje svih sitnih i krupnih pitanja – oslobođenje svega što sputava, što okiva i što ne dopušta razvitak istinskog jedinstva jezika, pravopisa i pisma, – stvarnog stapanja svega posebnog u opšte, zajedničko.

U izvodu i rekapitulaciji možemo reći: 1. Treba pristupiti izradi REČNIKA KNJIŽEVNOG SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA od 1850 godine do danas. To je neophodno potrebno svakom kulturnom čoveku, ali i svakom koji se tek kulturno izgrađuje. U njemu bi se već stvorilo određeno merilo i izgradio kriterijum šta sve ide u književni narodni jezik naš u sadašnje vreme, za šta se može reći da će u dogledno vreme ovladati u književnom jeziku, šta se odbacuje iz književnog jezika (reč, oblik, konstrukcija i sl.) i sl.

2. Ako bi se l a t i n i c a tako udesila da u svemu može svojim glasovnim karakterom zameniti savršenu ćirilicu, bio bih za uzimanje latinice, koja bi imala da bude pismo naše opšte kulture, nauke, književnosti i umetnosti, ali da se ipak ne preseca naglo i da se u svim oblicima i potrebama ne suzbije i ne onemogući ćirilica, nego da se za određeno vreme svesno i planski radi na tome da ovlada latinica u knjizi, u školi, u štampi. Mora se za jedinstvo mnogo žrtvovati i u miru. I neprekidno, uvek biti spreman na žrtve, razumne – svakako.

3. P r a v o p i s se može rešiti gotovo bezbolno: dogovor bi mogao biti ne samo naučnih ustanova nego svih središnjih i republičkih kulturnih društava i ustanova koje se neposredno ili posredno bave pitanjima kulture i prosvete naše. Popuštanja moraju biti s obe strane. Ali uvek treba da se rukovodimo načelom: uprošćavanje i doslednost u najvećoj meri. Pravopis će ovladati onaj

koji bude imao manje izuzetaka i ograničenja, pa ga učinimo takvim, a to znači i praktičnim, upotrebljivim ne samo za obrazovane ljude nego za sve pismene ljude naše. Razume se, treba se držati progresivnih Vukovih načela i u osnovi i u pojedinostima, ali ne i svih pojedinih slučajeva koji su za ljubav etimologije čuvani kao arhaizmi.

4. J e z i č k o je j e d i n s t v o neosporno i pored pojedinih crta koje se mogu pabirčiti s određenom tendencijom i s apriornih stanovišta. Najbolji se pisci s podjednakom lakoćom čitaju, ukoliko se tiče jezika, u svim našim kulturnim središtima. Ništa nemamo ni da dodamo ni da oduzmemo od jezika jednih i drugih. Neka postoje prelivi i u oblicima i u rečniku ukoliko je sve to takvog karaktera da ne narušava opšti osnov jedinstva našeg jezika. Neka se vrše i obnavljanja, podmlađivanja iz narodnog jezika evih krajeva u onome što književnik kao glas naroda unese u opštu riznicu jezičku, ali uvek s naslonom na nepresušno vrelo narodno. Neka po kalupima te velike radionice i književnik stvara nove reči i nove veze. Budu li one izgrađene na način koji je u jeziku ustaljen, to će pobediti, zadržati se; ne budu li, – same će otpasti, uvenuti. – Što se tiče *govora* (jekavski ili ekavski?), nije se teško odlučiti za praktičniji, *ekavski,* koji je pristupačniji jekavcu nego što je jekavski ekavcu. Ali tu ima teških prepreka. Možemo li ih se osloboditi? – I u tome sam pitanju za jedno: pristao bih mirno i svesno na sve što bi bilo jedinstvu bliže, zajednici korisnije. Tu, dakle, ekavski stoji pred jekavskim.

Složimo se, dakle, jer je u slozi naš spas, naša budućnost i naš život u pravom i punom smislu. Ne udarajmo ko u ploču ko u klin. Odbacimo sve što nas razjedinjuje. Time ćemo učiniti najveću uslugu i našoj kulturi i naraštajima koji dolaze, s kojima će biti neumitni sud istorije i koji će se na nas baciti prokletstvom i osudom ili priznati da smo krčili „za daleko neko pokoljenje“, da smo gledali i u budućnost svoga naroda [...]

Slavko Kolar
[1891–1963]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Ukloniti ono što smeta, prihvatiti što zbližava

Dajući svoj prilog ovoj anketi, ja bih odmah na početku stavio malu primjedbu, naime da sam natpis ANKETA O PITANJIMA SRPSKO-HRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA nije sasvim pravilan. Tko ne poznaje dobro ili nikako naš jezik, našu povijest i naše odnose, taj će po tom nazivu lako zaključiti da je naš jezik neka mješavina, smjesa ili amalgam dvaju jezika, rezultat nekog lingvističkog spora-

zuma i nagodbe. Ovo „srpsko-hrvatski jezik“, odnosno „hrvatsko-srpski“ izaziva u tom smislu i asocijacije i reminiscencije: hrvatsko-srpska koalicija, ugarsko-hrvatska nagodba, kraljevsko ugarsko-hrvatsko domobranstvo, anglo-američka avijacija i slično. Međutim, kako mi svi znamo, činjenica je da je naš jezik jedan te isti jezik s istim gramatičkim i sintaktičnim zakonima i pravilima, te unatoč nekim dijalekatskim razlikama i varijantama, s istim rječnikom. Tu je činjenicu morao prećutno priznati i zloglasni ustaški „poglavnik“ Ante Pavelić koji je, da bi nekako udaljio hrvatski od srpskog, stao strogo lučiti „hrvatske“ od „srpskih“ riječi, propisivao jedne, zabranjivao druge, a kraj toga izmišljao i dekretirao nove, često groteskne kovanice te uveo „korienski“ pravopis. On je uspio tek vizuelno (da tako kažem), jer je čovjeku nenaviklu na te novotarije bilo i teže čitati, a i jezik mu se mogao i učiniti drukčijim, stranim. Ali ustvari duh jezika i sam jezik je ostao isti, jer se njegovi zakoni ne mogu mijenjati dekretima.

Kad Stanislav Vinaver baš u ovoj anketi pjeva zanosnu, ali suviše nerazumljivu pjesmu srpskoj, upravo, beogradskoj rečenici i to tonom i načinom kao da se izvjesne ljepote nalaze samo u srpskoj rečenici, kao da isto takve ili slične hrvatske rečenice uopće nema, ja znam da ono, što je u tom napisu točno, vrijedi i za hrvatsku rečenicu. (Jedino ne znam, gdje bih, bilo u hrvatskoj bilo u Srpskoj rečenici, našao „lijezone“, jer St. Vinaver nažalost nije svoje otkriće potkrijepio nijednim primjerom.)

Dakle, jezik je isti, j e d a n j e z i k k o j i m govore dva n a r oda i ta se činjenica jasnije i točnije, a po tom i pravilnije označava s onim „ili“ t. j. srpski ili hrvatski, odnosno hrvatski ili srpski, ili naprosto da ga Srbin zove srpskim, a Hrvat hrvatskim. Tako je uostalom i u duhu našeg Ustava i u duhu načela ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda.

Ovu sam digresiju učinio smatrajući potrebnim, kad se već vodi anketa i diskusija o jeziku, da i sam natpis bude potpuno ispravan.

Međutim u ovoj se anketi radi o razlikama koje taj jedinstveni jezik ipak cijepaju na dvoje, a to su dva pisma, ćirilica i latinica, te dva govora, ekavski i ijekavski. Da li da.se te razlike uklone, pa ako ih doista treba ukloniti, kako i na koji način?

Neki, kao onaj Z. S. u Ninu od prošle godine predlažu da se to pitanje riješi „trampom“, naime: neka Hrvati prihvate ekavštinu, a Srbi napuste ćirilicu, pa mirna Bosna. No vidjeli smo u ovoj anketi ne odriču se $_t$ svi Srbi tako lako ćirilice. Tu su sentimentalni razlozi, navika, historija i tradicija. Pod njihovim utjecajem oni nalaze i izvjesne tehničke i grafičke prednosti ćirilice nad latinicom. Iako bi možda stručnjaci mogli naširoko raspravljati (vjerovatno, ne osobito mudro), biti za ili protiv, meni se čini da nekako ne bi bilo „fair“ da mi Hrvati tražimo ukidanje ćirilice, iako neki od onih, koji se zalažu za ćirilicu, u isti mah dosta energično predlažu nama da se odreknemo ijekavštine i da prihvatimo ekavštinu. Mislim da ovakova pogađanja i na ovoj „platformi“ ne vode k cilju, kao ni raspravljanja da li je ćirilica srpsko, odnosno latinica hrvatsko pismo. Jer

one to i jesu i nisu kao što i džigerica i jest i nije meso. A što se tiče ijekavštine, ona je bar toliko srpska, koliko i hrvatska, ako ne i više. Ijekavština je osim toga službeni i književni govor ne samo u Hrvatskoj, nego i u još dvije republike. (Izrazito hrvatski govor je ikavština, jer njim govori velik dio Hrvata štokavaca u svim jugoslavenskim pokrajinama, te pretežni dio čakavaca, dok kajkavskom i čakavskom ekavštinom govori manji dio hrvatskog naroda.) Prema tomu, ja bih gotovo dao pravo onima koji drže da to pitanje nije pitanje nekog nacionalnog prestiža. Pitanje je u prvom redu tradicije, jer napokon nije mala stvar odreći se govora kojim se i u kom se preko stotinu godina izgrađivala moderna, poslije tisućljetne rascjepanosti, zajednička hrvatska književnost. Nije od malog značenja ni činjenica da štokavska ekavština nije gotovo ni djelomice hrvatski govor. (Kajkavska ekavština, mislim, da tu uopće ne dolazi u obzir, jer je ona po svom karakteru drukčija od one štokavske.) Ali, ako bi se prešlo i preko ovih zapreka, ostaje za nas Hrvate još i ovo pitanje: prihvaćajući ekavštinu, da li bismo morali primiti i sve osobine i osobitosti, istočnog govora (naročito beogradskog žargona), dakle sve ono što danas čini beogradski s t i l ? Jer u tom beogradskom odnosno z a g r e b a č k o m stilu i jest veća razlika nego li u onom **ije** ili **e**. Zbog toga i dolazi do onog odioznog „prevođenja“ sa srpskog na hrvatski ili obratno.

Tu su u prvom redu provincijalizmi, zatim neke sintaktične navike u ovom ili onom govoru, a na kraju, najveća nevolja, tuđice i barbarizmi.

Mislim da ti provincijalizmi, u koliko su doista došli iz naroda, ne bi smjeli biti nikakva smetnja i uskogrudan je svaki koji se usteže da primi iz drugog govora riječ ili frazu koja mu može dobro doći, ako ni za što drugo, a ono kao varijanta i varijacija, a kadikad kao prijeko potreban izraz koji u svom govoru nije mogao naći. Na pr. mi Hrvati nemamo tako podesne riječi kao što je „prećutno“, a Srbi nemaju adekvatnog izraza za pojam „praviti se hrabar“, kao što je lijepo rečeno starom, kajkavskom, malo šaljivom riječi *hrustiti se*. (Ima i jedna davorija, štokavska, iz ilirskih vremena „Nek se hrusti šaka mala!“) Ove sam primjere nabacio nasumce, a mogao bi se navesti čitav niz i boljih.

Takvim uzajmljivanjem i preuzimanjem obogatio bi se naš književni i umjetnički izraz i na jednoj i na drugoj strani. Ali nažalost do sada je bilo malo takvih pokušaja. Daleko su privlačnije jezične nagrde.

Mislim tu na tuđice, na barbarizme koji nagrđuju naš jezik, a njih ima svaki dan sve više. Na žalost do sada nije nitko ništa ozbiljnije poduzeo da se ta bujica zaustavi i regulira.

Od Oslobođenja ovamo dobili smo tri pravopisa (Belićev, Boranićev i Vukovićev), ali ni jednom nije dodan rječnik barbarizama koji bi poučio đake u školama, novinare, književnike i ostale javne radnike, koje se tuđice mogu, a koje ne mogu upotrebljavati, koji bi upozorio bar na najkrupnije sintaktične griješke, što su se uvukle k nama iz drugih jezika, a tih nagrda pune su upravo one publikacije koje dolaze u ruke širokih slojeva naroda. Tako se one uvlače i

u živ, svagdanji govor i onih koji su iz svog rodnog kraja ponijeli u život najčišći narodni jezik. Ta je pojava ozbiljna opasnost po čistoću i ljepotu našeg jezika.

Tako danas svatko, i pismen i nepismen, „koristi priliku“ da loše piše i govori i da „diskutira po nekom pitanju“. Ili se omladini preporuča „da radi nad sobom“. Skijaške se utakmice odgađaju „zbog nedostatka snijega“ a ne što snijega nema. I t. d. I t. d.

Najteže se zloupotrebe čine s onim „vrši se“. Dok se nekoć, a i danas još na selu vrši uglavnom žito, s tim se germanizmom i u zagrebačkim i u beogradskim novinama vrše izbori, vrše se prebrojavanja i prozivanja, vrše se takmičenja, vrše se naređenja i upoređenja i t. d.

Slično je i s onim nesretnim z a kojim se na francuski način označava pravac kretanja. Nekoć, kad je netko otišao za kuću, svakomu je bilo jasno da je otišao iza kuće, a ne u kuću, a kad je netko rekao: „Sunce je zašlo za šumu“, nitko nije pomislio da je palo u šumu. Ali otkako je, bogzna kada, neki beogradski novinar ili književnik u svom putopisu snobovski otputovao „za Pariš“ (pour Paris! ...), odonda se u beogradskoj, a sada i u zagrebačkoj štampi, pa na radiju i gdjegdje u nekoj noveli, putuje bez izuzetka ne samo za London, za Buenos Aires ili za Veneciju, nego i za Ameriku, za Sjeverni Pol i za domovinu. Čak je prošle godine jedan ugledni srpski književnik objavio u Ninu pjesmu, u kojoj u prva tri stiha ponavlja usklik „Za Grčku!“ Pjesnik je naime putovao u Grčku. „Za Grčku“, mislim, može putovati, recimo, neki grčki državnik ili diplomat kad ide u inozemstvo da zastupa interese svoje zemlje. Mislim da bi se ovakve smiješnosti i nagrde trebale i mogle suzbiti i ukloniti, kao što je još pred rat u Beogradu nestao onaj G. t. j. gospodin sa velikim G prema francuskom Monsieur.

Nekoć je Zagreb bio na glasu zbog iskvarenog jezika, zbog kajkavizama, germanizama, nezgrapnih kovanica i arhaizama. Nije se ni danas oslobodio svega toga. Mnogi se kajkavac, pa i čakavac sa štokavštinom bori. Ali ne može se poreći nastojanje da se piše dobro. Usporede li se na pr. zagrebačke novine od 1917. sa onim iz 1937. vidjet će se da nema više onog „akoprem“ u značenju premda, iako; da nema više onog „zasjeniti prostotu“, čak ni u malom oglasniku nije bilo više „sobe za iznajmiti“, nestali su čehizmi „velebni“, i „ogavan“. G. 1947. je jezik opet drukčiji, u mnogočemu štokavskiji (da tako kažem) od onog iz 1937., ali natrunjen novim barbarizmima, dok se u svakidašnjem govoru i pravih Zagrepčana sve to manje čuje *hauzmajster*, *hausfrau*, *krenvirštl*, *cukerbeker*, *pek*, *rafunkerer* i sl., riječi koje su još pred dvadesetak godina bile sastavni dio zagrebačkog žargona.

U Beogradu su, tako se bar meni čini, daleko uporniji u čuvanju i upravo u njegovanju čitavog rječnika tuđica i barbarizama. Tamo se ne samo govori nego i piše: na pr. ram mj. *okvir* (za sliku), *šajbe* mj. *stakla* (na prozoru), *špajz* mj. *smočnica*, *buter* mj. *maslac*, dok se poštanski pretinac sasvim zvanično zove *fah*, a *gradilište* (za kuću) *plac*, a da se o *šloserima*, *špenglerima* i sličnim

ne govori. Možete ih naći svaki dan u novinama, među vijestima, u feljtonima i reportažama od kojih su neke odlično napisane, pa i u literarnoj prozi. Čak su ušle i u poeziju, pa će u jednoj nedavno objavljenoj poemi naći *šalapovke očiju*", *isfronclane tragove* i *gelenđere jutra*. – Šta ćemo, reći će netko, kad je to narod već davno (ili nedavno) usvojio! Riječi su se udomaćile, stekle građansko pravo, državljanstvo, tako reći. Nije to, druže, samo kod nas. Pogledajte Francuze, Sartra na primjer, i on se služi argoom!

Može i to da bude, ako je potrebno, recimo, radi kolorita, radi dočaravanja jedne sredine, ali onda to dolazi kao citat (u ovoj ili onoj formi), ali ne kao tekst samog autora.. Ne znači to još da je taj a r g o t dobio sva građanska prava. Jer kad bismo tim putem pošli, morali bismo usvojiti i jezik šatrovaca i frajera, pa ćemo za glavu reći *piksa* ili *tintara*, mjesto *jesti* reći ćemo *njupati*, a mjesto *razumjeti – kužiti*.

Sve to može da dođe u novine, pa i u literaturu, samo je pitanje na koji način i u kojoj funkciji i da li je ispravno takve tuđice smatrati svojim, srpskim ili hrvatskim, i pretpostavljati ih dobrim riječima iz drugog govora. Zašto je na pr. *futbal* srpskija riječ nego *nogomet*, dobra hrvatska kovanica ili zašto bi loša hrvatska kovanica *kolodvor* bila hrvatskija, nego li je srpska *stanica*.

U tuđice spadaju i turcizmi. Iako ih je, iz razumljivih razloga u Srbiji više nego li u Hrvatskoj, oni su nam dobrim dijelom zajednička imovina i naslijeđe iz turskih vremena. Međutim oni se polagano gube i na srpskoj strani a ne čine nikakve naročite smetnje zbližavanju i ujedinjavanju naših govora.

Mnogo veća smetnja i nevolja su rusizmi i ostatci slavjano-serbski. Njih je mnogo, veoma mnogo i oni imaju ne samo građanska prava, nego i tradiciju. Usprkos tomu ja ću se usuditi da ih kritikujem. Na pr. što znači: *nekoga ubjediti*? Znači nekog riječima ili činjenicama navesti da u nešto povjeruje, da se uvjeri. Nije li dakle bolje *uvjeriti* nego *ubjediti*[*] što u doslovnom smislu znači učiniti nekog bijednim? Ili ovaj primjer: srpskom izdanju mojih novela (PROSVETA, g. 1947.) dodan je rječnik kajkavskih i drugih manje poznatih riječi te među ostalim ima i ovaj tumač: *isprika = izvinjenje*. Dakle, hrvatska riječ se srpskom čitaocu tumači ruskom.

Ima među tim rusizmima i riječi koje kod nas zvuče i ružno i besmisleno ili nelogično. Na pr. *upražnjavati* mj. *obavljati*, *podražavati* mj. *oponašati*, *prenebregavati* mj. *zanemarivati*, *opit* mj. *pokus* ili *ogled*. Ne razumijem, zašto bi ruske riječi, pogotovu ovakve, bile „srpskije" od dobrih riječi, uobičajenih na hrvatskoj strani.

Slično je i sa slaveno-srpskim riječima koje su, kao za inat čestitom Vuku, zaostale do dana današnjeg u srpskom književnom jeziku. Istina, u nekima od njih ima neke starinske ljepote, ali kakogod bih se mogao pomiriti, recimo, sa *prevazilaziti*, njegov pasiv *prevaziđen* (*ići –iđen*?! ...) bode me u uho. Nije li bolje i srpskije, narodnije reći *premašiti*, *nadmašiti*, *premašen*, *nadmašen*? [...]

[*] Upravo o toj riječi pisao je već negdje, ako se ne varam, Miloš Moskovljević.

Prevashodno zvuči nešto ljepše, nekako svečano (možda kao asocijacija na *Vaše Prevashodstvo*!), ali mislim ipak, da je bolje reći: ponajprije ili u prvom redu.

Bojim se da mi netko ne zamjeri ove moje primjedbe. Ali mislim da ne bi smio. Jer kad neki naš kajkavac napiše: *Ako ćemo imati vremena, doći ćemo*! – ili kad neki čakavac napiše: *Ovo mi više ne rabi*! – tko će zamjeriti štokavcu, ako se na to namrgodi. Osim toga mi ovdje otvoreno govorimo o zbližavanju, o ujednačavanju naših govora, o onom što tom jedinstvu smeta i o onom što može pridonijeti da se jedinstvo postigne. Zato nepravilnosti na ovoj ili onoj strani nisu samo stvar srpska ili samo hrvatska, nego zajednička briga, zajednički problem koji treba riješiti prije nego li se postavi pitanje ijekavštine i ekavštine. Nisam jezični čistunac i ne mislim da se sve „strane riječi moraju ili mogu zamijeniti narodnim, a pogotovu ne novim kovanicama, ali mislim da od suvišnih barbarizama treba jezik čistiti, pa makar Srbi uzeli koju „hrvatsku", a Hrvati koju „srpsku" riječ. Takvom razmjenom i dopunama, takvom sintezom, mi ćemo, vjerujem, možda polagano, ali solidno i sigurno obogatiti naš zajednički „jezični fond" i doći do jedinstvenog jezika i pravopisa.

Budimo iskreni, do sad je takvog preuzimanja i uzajmljivanja bilo gotovo samo kod Hrvata. Belić u svojim pravopisima, od g. 1923. pa dalje nije išao za zbliženjem, nego kao da se namjerno udaljavao od hrvatskog pravopisa i govora. Na pr. voćstvo, pa gracki, hrvački, pa ono sasvim nepotrebno uklanjanje točke iza rednih brojeva (valjda po francuskom uzoru), što je protivno duhu našeg jezika te čitaoca često dovodi u zabunu, Onda pisanje čitavih fraza i rečenica, koje imaju značenje priloga, zajedno kao jednu riječ (na pr. akamoli, ili boktepitakako) i još neka fonetska pretjeravanja. Svakako fonetika jest i ostaje osnovni zakon našeg pravopisa, ali i tu treba mjere. Jer budemo li pisali sve zajedno što se zajedno izgovara, vratit ćemo se u analfabetizam. Pored toga dešava se da se kao prilozi pišu zajedno i fraze koje se stvarno zajedno ne izgovaraju, na pr. itekako, jer se u govoru obično u ovoj frazi svaka riječ zasebno naglašava.

U Boraniću ima opet mnogo nedosljednosti i nesigurnosti, kadikad i vraćanja na odredbe koje su u prošlom izdanju bile brisane.

Zato danas čovjek ne zna kako bi pisao i kojih bi se odredaba držao, te svak piše nekim svojim pravopisom. Trebalo bi stoga da ta pravopisna pravila rade komisije sastavljene od lingvista i od književnika (i to onih književnika koji su svojim djelima dokazali da znadu jezik), a ne pojedinci, pa ma kako oni bili veliki stručnjaci.

Na kraju još jedno pitanje! Recimo da dođe do sporazumnog rješenja i do jedinstvenog pravopisa i književnog jezika Srba i Hrvata, što će biti sa Slovencima i Makedoncima? Prvi ne samo da imaju poseban jezik, nego i pišu etimološkim pravopisom, a drugi su tek poslije Oslobođenja stekli službeno „priznanje svog jezika, stvorili gramatiku i počeli graditi novu makedonsku književnost. Ako je doista sa gledišta bratstva i jedinstva potrebno da Srbi i Hrvati

imaju jedno pismo i jedinstven način pisanja, nije li to s istog gledišta još potrebnije i za Slovence i Makedonce ili zar da oni ostanu kao neki privjesci ili kao nacionalne manjine?

Međutim to pitanje prelazi granice ove ankete i ja sam ga nabacio tek toliko što smatram da nije bez važnosti i da i o njem treba misliti.

Lalević/Kolar 1954: Lalević, Miodrag S.; Kolar, Slavko. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 373, sv. 4. – S. 269–287.

Slavko Pavešić
[1912–1975]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika ili, po novijoj terminologiji, razlike između književnog jezika zagrebačkog i beogradskog centra nisu djelo ovog ili onog pojedinca, one su nastale u toku historijskog razvitka naroda koji se danas njima služe. Ali iako je njih bilo uvijek, one nisu uvijek imale jednako značenje. Prije 19. st. njih su smatrali za dijalektične ili provincijske razlike u jeziku pisaca iz različitih krajeva. Nacionalnu, ili bolje nacionalističku srpskohrvatsku boju one dobivaju tek u drugoj poli 19. i prvoj 20. st., kad su se hrvatska i srpska buržoazija oštro sukobile u konkurentskoj borbi. Među ideološkim sredstvima te borbe bio je i jezik. Neke riječi, oblike, sintaktičke veze i si. koji su bili običaj ni u jednom centru, stali su proglašavati nepravilnima i zabranjenim u drugom, pa su u Zagrebu krivim okom gledali na srbizme (*tačka*, *otadžbina*, *jemac* i dr.), a u Beogradu na kroatizme (*točka*, *domovina*, *jamac* i si.). Što je sukob između konkurenata bio oštriji, to su se i razlike na području jezika jače polarizirale: ovo je samo srpsko, ovo je samo hrvatsko.

Danas, poslije socijalističke revolucije, živimo u drugačijem društvu. I jedna i druga buržoazija likvidirane su, a zajedno s njima i njiheva borba za ekspanziju i uništenje suparnika. Viškom rada raspolaže sada onaj, koji ga je stvorio, pa nema osnove za iskorištavanje jedne nacije od druge nacije ili njena dijela. Iako u našoj ekonomici nisu prevladani svi ostaci starog stanja, naročito što se tiče proizvodnosti rada (što može ponekad i da posluži donekle kao baza za neku suprotnost), iako u svijesti naših ljudi, pogotovu onih koji su srpskohrvatska kavženja doživjeli u punoj snazi, još nisu nadvladani, a kamoli izbrisani tragovi predratnog stanja – ipak je mnogo veći značaj svih onih veza koje naše narode upućuju jedan na drugi, koje ih povezuju u bratsku zajednicu, koje ih približuju jedne drugima i čine ih ravnopravnim članovima iste zajednice radnih ljudi. Takve se prilike moraju odraziti i u jeziku, pa naravno i u književnim jezicima, i one se već odražavaju. Tko promatra saobraćajni jezik, jezik kojim govore i sporazumijevaju se. milioni naših radnih ljudi bez poznavanja gramatike i stilistike, vidjet će već velik opseg toga ujednačivanja i niveliranja. A isto se to zbiva i u književnim jezicima, iako sporije, jer tu tradicija i, ruku na srce, rad nekih jezičnih čistunaca, vuku unatrag, ili u najboljem slučaju ne daju naprijed. U našoj filologiji, kako u Beogradu, tako u Zagrebu, a tako i u Sarajevu, još su uvijek živa shvatanja po kojima se na pr. neka riječ ili fraza smatra nepravilnom ili izopćenom u jednom centru, iako je u drugom centru smatraju kao sasvim dobru, ili možda baš zato.

Pa što bi mogli učiniti naši filolozi i javni radnici da olakšaju i potpomognu proces ujednačivanja naših književnih jezika, ili bolje reći stvaranja našeg zajedničkog književnog jezika?

Mislim da ćemo lakše naći odgovor na to pitanje ako problem književnog jezika, koji je složen problem, rastavimo na njegove sastavine, a njih ima četiri. To su 1. pravopis u užem smislu, t. j. način na koji prenosimo u pismo govorni jezik; 2. pismo; 3. književni govor i 4. jezik (rječnik, sintaksa, oblici i sl.).

1. Pravopis. Što se tiče pravopisa u užem smislu, razlike su prilično male, ali dosta velike da stvaraju prilično šarenilo. O njima se više puta pisalo, pa ih ne treba ovdje nabrajati. Uklanjanje tih razlika vrlo je važno za ujednačenost pisanih tekstova, a sve su one manje ili više formalne naravi i daju se riješiti dogovorom, pogotovu ako se budu rješavale u duhu Vukovih načela, koja su u osnovi i hrvatskog i srpskog pravopisa. Mislim, da se dogovor o ovim stvarima može i oživotvoriti u razmjerno kratko vrijeme.

2. Pismo. Što se pisma tiče, stvar je drugačija. Mnogi su za ujednačivanje hrvatskog i srpskog književnog jezika predlagali, idući za Skerlićem, neko kompromisno rješenje: latinicu i ekavski. Ali neostvarivanje toga prijiedloga, neprihva-tanje latinice kod Srba kao općeg pisma i neuspio pokušaj nekih hrvatskih književnika odmah poslije Prvog svjetskog rata da uvedu ekavski govor kao književni govor kod Hrvata, svjedoče o nerealnosti takvih rješenja. Naša pisma nisu for-maliteti kakvi su recimo kod Nijemaca latinica i t. zv. gotica, nego su usko vezana s nacionalnošću. Stjecajem prilika latinica je postala sastavni dio hrvatstva, ćirilica srpstva. Danas, nakon likvidacije buržoazije i skupa s njom buržoaskog nacionalizma i nacionalnog ugnjetavanja nestala je i društvena podloga nacionalne suprotnosti latinice i ćirilice. Ali ta suprotnost još nije uklonjena iz svijesti ljudi, pa bi svako nasilno čupanje izazvalo bolove i potrese – bez potrebe. Naša je dužnost da, u skladu s našim društvenim stanjem, iz odnosa latinice i ćirilice isperemo nacionalne boje i da one postanu naša dva pisma, regionalno možda donekle razgraničena po sadašnjoj upotrebi, ali bez ikakvog nacionalnog prizvuka. Stvarno mi već putujemo tim kolosijekom, samo treba da smo svi jesni ispravnosti i nužnosti kretanja u tom pravcu pa da ga svojim radom olakšavamo. A onda će drugi ljudi (a možda već i mi) u drugim prilikama odlučiti hoće li zadržati u općoj upotrebi dva pisma ili jedno, i koje od njih.

3. Književni govori. BEČKIM DOGOVOROM je preporučeno da se kao književni govor upotrebljava ijekavski, iako ekavski nije odbačen, vjerojatno zbog sumnje u to, da bi ekavska Vojvodina, kao kulturno tada najnaprednji srpski kraj, mogla prihvatiti isključivo ijekavski, za nju strani govor. Ijekavski su kao isključivi književni govor zadržali u Zagrebu (izuzevši već spomenuti neuspio pokušaj uvođenja ekavskog), a u Beogradu su s vremenom kao normu prihvatili ekavski književni govor pa ijekavski tamo zvuči malo dijalektalno. I jedni i drugi imali su svaki za se dovoljno razloga, ali su na postanak i kristalizaciju ekavsko-ij ekavske suprotnosti, naročito za vrijeme stare Jugoslavije, djelovale

i srpsko-hrvatske ekonomske i političke suprotnosti i neriješeno nacionalno pitanje. Tako su se ijekavski i ekavski govor još prije Drugog svjetskog rata nacionalno polarizirali i uglavnom jasno razgraničili sfere svoga utjecaja. Ali poslije toga rata situacija se mijenja. Uništenjem nacionalnih suprotnosti, zapravo uništenjem materijalne baze na kojoj su one rasle, stvorena je osnova da se nacionalna polarizacija ijekavskog i ekavskog likvidira u potpunosti. A u proces upotrebe i stvaranja zajedničkog književnog jezika uvučene su kao samostalan stvaralački faktor velike ijekavske mase Bosne i Hercegovine i Crne Gore, koje su prije ovog rata bile uglavnom pasivne u stvaranju književnog jezika i služile su više kao neki rezervoar odakle su crpli svoj književni jezik ljudi većinom rođeni i odrasli van toga područja. I što se proces opismenjavanja i kulturnog uzdizanja bude više širio i zahvatao veće mase, a u tome kod nas ima još mnogo da se učini, to će u sferu književnog jezika ulaziti sve veći broj ijekavaca. Sumnjam da bi te ijekavske mase mogle kao književni govor primiti isključivo ekavski, koji na svom prostranom području uopće ne čuju. A isto tako sumnjam da bi se ekavskim krajevima, koji već imaju dugu tradiciju ekavskog književnog govora, mogao kao jedini propisati ijekavski. Dekretirati jedan ili drugi govor kao isključivi književni govor (bez obzira na to tko bi to dekretirao i koliko bi ljudi sudjelovalo u dogovoru) sva je prilika bio bi jalov, a možda i štetan posao, jer to ne bismo mogli ostvariti. Treba ostaviti piscima i nepiscima potpunu slobodu da biraju hoće li govoriti i pisati ekavski ili ijekavski. Upotreba jednog ili drugog govora ne može ništa, ama baš ništa smetati jasnoći izlaganja i razumljivosti. Izjednači van je je u ovom ne samo teško izvršiti, nego ono nije ni potrebno. A novi će život to pitanje riješiti vjerojatno i novini rješenjem.

4. Jezik. Razlike u općem jeziku, kako u rječniku, tako u sintaksi i ostalom, svode se uglavnom na pozajmljenice i barbarizme, koji su nastajali nezavisno u svakom od naša dva centra. Ako bismo njih uklonili iz upotrebe (a i to se, mislim, može postići dogovorom i upornim radom u dogledno vrijeme), razlike koje bi ostale, svodile bi se uglavnom na riječi koje su više u običaju u jednom kraju ali nisu van upotrebe ili nisu nerazumljive ni u drugom, a to ne bi ništa smetalo jedinstvu jezika.

Malo je teže s terminologijom. Tu su razlike veće, jer su se terminologije stvarale uglavnom u doba teških nacionalnih suprotnosti. A kad je jednom jedan stvoren, teško ga je, zbog njegove prirode matematskog znaka, zamijeniti drugim, čak i onda kad je jezički potpuno neispravan ili nakazan, a kamoli onda kad je dobar. I teškoće se uglavnom pokazuju upravo ondje gdje imamo dva jezički dobra termina za istu stvar ili pojam. Ujednačivanje terminologije je dug proces, koji se mora svijesno organizirati i u kojemu moraju sudjelovati – a već i sudjeluju, jer ih stvarnost goni na to – stručnjaci svih vrsta. U tome radu mislim da je zasada osnovno da se u pojedinim centrima iskorijeni mišljenje da je terminologija koja je nastala u jednom centru, jedino i u svemu ispravna, a ona druga u svemu nevaljala; da se ne smiju upotrebljavati termini nastali u drugom centru, ako čovjek ne će da ga smatraju kao čovjeka koji ne zna „svoj“ književni i stručni jezik, ili čak da ga smatraju kao nekog renegata i odbjeglicu.

Ukratko, kad se govori o ujednačivanju naših književnih jezika, mislim da misao vodilja ne treba da bude kompromis i cjenkanje, nego u prvom redu rušenje pregrada koje su podignute u doba nacionalnih svađa, oslobađanje jezične struje da slobodno teče svojim prirodnim tokom, omogućavanje da ljudi koji grade socijalizam, kuju svoj jezik nesputani putima prošlosti, za koju ne možemo reći da je mazila naše narode. I kako se izgrađujući i razvijajući socijalizam budu ujedinjavali u kompaktan radni narod, tako će se vjerojatno ujednačivati i njihov jezik.

A ono što se može riješiti ili rješavati već sada, treba rješavati sa što manje zagrižljivosti i nepopustljivosti, koje su dosada pratile gotovo sve slične rasprave.

Pavešić 1954: Pavešić, Slavko. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 373, sv. 6. – S. 439–443.

Fran Tućan
[1888–1985]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Redakcija LETOPISA MATICE SRPSKE

Novi Sad

Iz Vašega pisma od 16 aprila o. g. razabrao sam, da su neki učesnici u anketi, što ste je pokrenuli o pitanjima srpsko-hrvatskoga jezika i pravopisa, krivo shvatili zadatke te ankete, kad su mislili da treba raspraviti načelno pitanje jedinstva srpskohrvatskoga jezika. I ja se slažem s Vama, da su krivo shvatili, jer raspravljati o jedinstvu jezika Hrvata i Srba, t.j. dokazivati, da je to jedan isti jezik, značilo bi raspravljati, da li je snijeg bijel ili crn[1]. Ali ipak, ima u tom pitanju istote našega jezika nešto što čovjeka, ako već ne zabrinjuje, a ono bar žalosti. A to je živo nastojanje nekih intelektualaca i filologa, pa čak i drugih ljudi od pera kod nas Hrvata, koji bi željeli pokazati budi na koji način, iako naivan, da su to „dva“ jezika. To se često zapaža i u emisijama zagrebačkoga radija, i u našoj dnevnoj štampi, i u našoj beletristici pa i u našoj naučnoj knjizi. Kad sam jednom prilikom govorio u zagrebačkom radiju i upotrebio riječ *otadžbina*, umolili su me, posve ozbiljno, da, zaboga, ne kažem tako, jer da tako govore Srbi – nego *domovina*. Na to sam primijetio, da mi se više sviđa *otadžbina*, jer je to zemlja naših otaca, i otaca njihovih otaca, a *domovina* da je izvedena od dom, pa znači zemlju, gdje se nalaze naši domovi, ali možda u toj zemlji nisu nečiji očevi i djedovi imali svoje domove, svoje kuće i kućišta; ipak su me molili, neka bude domovina, da im se ne bi zamjerilo. Isto je tako, između ostaloga, i riječ *savremen* na indeksu, jer da je srpska, nego mora biti *suvremen*, iako je Društvo hrvatskih književnika izdavalo svoj LJETOPIS, kasnije MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST I UMJETNOST pod nazivom SAVREMENIK, i to sve od 1906 pa do 1921, kada je taj časopis prestao izlaziti. Sačuvaj bože, da se upotrebi riječ *dalji*, jer tako pišu Srbi; hrvatski je *daljnji* (nažalost nije nego ruski: *daljnvj*); *ponovo* je srpski, hrvatski je *ponovno* (iako Boranićev PRAVOPIS kaže da to ne valja). O tom „srpskom i hrvatskom“ jeziku vidi podrobnije u famoznom rječniku RAZLIKA IZMEĐU KNJIŽEVNOG HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA, koji su sastavila dva zagrebačka filologa (!).

Kao dugogodišnji urednik PRIRODE često dobivam anonimna pisma, da uklonim iz toga ilustrovanoga časopisa „srpske“ riječi u pojedinim člancima, a

[1] Kad je za trajanja ustaške NDH pozvao Pavelić jednog našeg akademika, uvaženoga slavistu filologa, da napiše članak, kako su hrvatski i srpski dva različita jezika, – on mu je odgovorio, da to nikako ne može, jer bi se izvrgao ruglu svakom slavisti filologu, pa i onom njemačkom.

naročito im smeta „srpska“ riječ *ilustrovani*, jer ta riječ glasi hrvatski *ilustrirani*, iako je PRIRODA tu riječ nosila i za trajanja ustaške NDH, iako je „najzagrebačkiji i najhrvatskiji pjesnik“ Matoš (kako ga je u jednom predavanju na radiju nazvao izvjesni zagrebački kritik) pisao: (SABRANA DJELA I SVEZAK): ... *konstatovao* dr. Fon ..., str. 196. – ... na sve strane *telegrafisaste*, str. 203. I često je on sad *ovao*, sad *išao* srpski i u svojoj prozi „srbovao“ kad je pisao: ... koji vuče na svjetsku *kasapnicu*, str. 183. – Spremila teta *pasulj*, str. 194. – U Jurjevskoj ulici iz crkve sv. *Đorđa*, str. 194. – ... pritisnem mom prognaničkom ..., str. 198. – ... toplo sunce kao topla kresta *ćurano* va, str. 199. – ... i kako se neki zagrebački grešni *parok* spasio od žene svoga zvonara skočivši gol ... str. 199. – ... teta se Tončika triput *prekrsti* ... str. 198. – ... i napravi ral iznad glave znak *krsta*, str. 194 itd. Ta riječ *krst* mora da je toliko srpska, jer se ne smije, čak ni zvanično, napisati srpski Društvo crvenoga *krsta* nego hrvatski crvenoga *križa*. A ipak uvaženi hrvatski književnik Šenoa, čak možda „zagrebačkiji“ od Matoša, napisao je u KUGINOJ KUĆI:

A pod starom hladovitom lipom
Drven *krst* sa Isusovim kipom.

Taj krst često ćemo naći kod hrvatskih pisaca, na pr. kod Mažuranića u epu SMRT SMAIL-AGE ČENGIJIĆA ... Na lipovu *krst* u muke. – ... *Krst* je časni što se nad njom (krši) visi ... – . . . *Krstov* slavni nepobijeden igda. – ... Dok vi za *krst* podnosiste muke... – Kod Ise Velikanovića, našeg odličnog prevodioca „... strašan put, sličan *krsnom* putu svih mučenika“ (Mereškovski, VJEČNI SUPUTNICI, str. 49) itd.

Često se hoće da istakne razlika između hrvatskog i srpskog književnog jezika u upotrebi infinitiva, koji se kod Srpskih pisaca zamjenjuje sa svezicom *da*. Ali da i kod hrvatskih pisaca susrećemo vrlo često mjesto infinitiva prezent sa svezicom *da*, to se možemo kod mnogih od njih osvjedočiti, pa čak i kod „najzagrebačkijega i najhrvatskijega“ književnika Matoša (1. a): … ovu ćete budalaštinu morati samo vi *da* platite, str. 162. – ode *da* potjera kera ..., str. 177. – ... porumeni sve po vratu i htjede *da* sjedne ... str. 179. – Htjedoh *da* progovorim, *da* udarim u kuknjavu ..., str. 232 itd.

Sve te navedene razlike su toliko beznačajne, da se na njih ne može nitko ozbiljno obazirati. Ali kad se one namjerno, s izvjesnom tendencijom ističu, e, onda je to već nešto ozbiljnije i zaslužuje svaku zamjerku. Dobro namjeran čovjek tih razlika neće nikad zapaziti. Tu se sjećam jedne anegdote, koja priča, kako se Đuro Daničić sastao u Beogradu s jednim Hrvatom. Razgovaraju oni, i najednom će Hrvat: „Ma, što vi lijepo hrvatski divanite!“ A Daničić će: „Da, i ja vas sve slušam, pa baš mi je milo, što tako krasno srpski govorite“.

Istotu hrvatskosrpskoga jezika osjećao je i vođa kulturno-političkoga preporoda Hrvata – Ljudevit Gaj, kad se odlučio za štokavski govor u našem književnom jeziku. Njemu i njegovim suborcima Ilircima bio je glavni cilj jedinstvo Jugoslavena, a s tim, dakako, i jedan zajednički književni jezik Hrvata i Srba. U onom zanosu naših, preporoditelja za ujedinjenjem Jugoslavena ponik-

la je i misao, da bi se do njega brže i lakše! došlo, kad bi se izjednačilo pismo Hrvata i Srba. I zanimljivo je, što je već tada bilo među Ilircima ljudi, koji nisu nalazili zapreke narodnom jedinstvu u dvojakom pismu – u latinici i ćirilici. Tako je na pr. Mirko Bogović, rođeni Zagorac (ako Varaždin možemo smatrati dijelom Hrvatskoga Zagorja) pjevao u svojim DOMORODNIM GLASIMA (1848 g.):

Abeceda i azbuka,
To je naša teška muka,
Mi bi svrhu stigli prije
Da razlike ove nije.
To jedino još nas dijeli!
Tako mnogi od nas veli...
Al je drugdje ne u pismenih
Uzrok što smo rascienljeni...
Krv je naša nestrpljiva,
Ništ' pismena nisu kriva...
Abeceda i azbuka
Dva su grla jednog zvuka,
Jedan duh nek vlada u njima.
Pak će biti što bit ima!

S pitanjem uvođenja latinice mjesto ćirilice, ako se slažemo sa Bogovićevim mišljenjem, ne treba se žuriti. Pustimo to vremenu neka ono učini svoje.

A ono, što se baš tiče latinice i ćirilice, ima ova zadnja velike prednosti pred onom prvom, kako to ističe naš uvaženi filolog Tomo Maretić:

> Ko upravo zna, što se hoće pismu, da bude što jednostavnije i što lakše, on mora priznati, da u čitavoj Evropi, a valjda i na čitavom svijetu nema pisma, koje bi se s te strane moglo mjeriti s azbukom, koju je Vuk složio i upotrebljavao. Nema nigdje jezika, kojemu bi čovjek azbuku brže i lakše mogao naučiti, negoli je Vukova. Vječnu slavu zaslužuje Vuk u svome narodu, što mu je stvorio savršenu azbuku, u kojoj je taman toliko slova, koliko je u jeziku glasova, i to tako, da svakome glasu odgovara jedno slovo, i to samo jedno (GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, str. 17).

Pristalice izjednačenja našega dvojakoga pisma neka imaju na umu i ono Bogovićevo mišljenje i ovo Maretićevo tvrđenje.

Gotovo da bi čovjek mogao reći, kako imade nekoliko latinica, jer u raznim narodima neka slova latinice imaju različito značenje. Tako u našoj latinici neki samoglasnici (vokali) imaju posve drugo značenje negoli, na primjer, u francuskoj. Naš **u** uvijek je **u**, a u francuskoj sad **e**, sad **i** (**un**, **une**); naš **i** uvijek je **i**, u francuskom sad **i**, sad **e** (**ine**, in**);** naš **ai** uvijek je **ai**, u francuskom je **e**; naš **ou** uvijek je **ou** u francuskom je **u**; pa i neki suglasnici (konsonanti) nisu istoga značenja kao u našoj latinici. Tako je naš **j** uvijek **j**, a u francuskom **ž** itd.

Neki su mišljenja, da našem jezičkom jedinstvu, osim dvojakoga pisma, mnogo smeta i dvojako narječje – ijekavsko i ekavsko, pa da dođe do izjedna-

čenja, neka Hrvati napuste ijekavštinu i prime ekavštinu, a Srbi ćirilicu, pa prihvate latinicu. Istina, na području hrvatskosrpskoga jezika ekavština je rasprostranjeni ja od ijekavštine. Samo su dva kraja na tom području, gdje i Hrvati i Srbi govore ijekavski, to su Banija i Kordun. U Lici ijekavski govore Srbi, a Hrvati većinom ikavski. Tako je nekako i u Bosni i Hercegovini (*Lijevno* Srbi, *Livno* Hrvati, *Hlivno* Muslimani). U Slavoniji su ijekavci Srbi, a Hrvati što ijekavci, što ikavci. Jednako je i u Dalmaciji; Srbi ijekavci, Hrvati više ikavci, manje ijekavci. Hrv. Zagorje je potpuno ekavsko, pa i Podravina je prilično ekavska. To jest, u Narodnoj republici Hrvatskoj svi su Srbi ijekavci, a Hrvati što ekavci, što ikavci, što ijekavci.

A nekako je ta ijekavština malo tuđa uhu ekavskome, što se često zapaža kod nekih ljudi od pera, književnika i publicista, kad, na primjer pišu *lijet* (let) ptica, tko ide na *izlijet* (izlet), promatra *sniježnu* (*snježnu*) vijavicu, itd.

A ne slažu se u toj ekavštini i ijekavštini ni naši filolozi. Jovan, Vuković u svojim PRAVOPISNIM PRAVILIMA SA PRAVOPISNIM RJEČNIKOM IJEAVIZAMA kaže da je ispravno *greška*, *grešaka*, *povjest*, *prevoz*, *prelaz*, *prenos*, *prepis*, *preći*, *prelom*, *svjetlo* (imenica) itd. Naprotiv, D. Boranić u svom PRAVOPISU HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA kaže da je ispravno *griješka*, *griješaka*, *povijest*, *prijevoz*, *prijelaz*, *prijenos*, *prijeći*, *prijelom*, *svijetlo*. U Baniji i Kordunu govore ove riječi, kako ih piše Vuković, a u Šeovici kod Pakraca čuo sam izgovor *prijelaz* a ne *prelaz*.

I u pitanju našeg dvojakog narječja – ijekavskog i ekavskog možda da se držimo navedenoga Bogovićeva mišljenja, kako su to „dva grla jednog zvuka, jedan duh nek vlada u njima, pak će biti što bit ima.“ Međutim poznato je već nekoliko naših pisaca ijekavaca, koji pišu svoja djela ekavski.

Takoreći svakodnevno u našoj štampi, na radiju, u ugovorima pa i kod nekih naših pisaca nailazimo na slabo poznavanje našega jezika. Da se spomene samo onaj nesretni akuzativ s refleksnim glagolom mjesto nominativa, na primjer: ... da se posmatra neku *stvar* (neka stvar)... vidjelo se *ljude* kako bježe (vidjeli su se ljudi). Isto tako dobar znalac našega jezika neće nikad kazati, a kamoli napisati (opet akuzativ mjesto nominativa!), na primjer, zadatak *kojega* je izvršila partija (koji je izvršila), član *kojega* smo pročitali (koji smo pročitali) itd. Takvih grešaka ima na pretek, kojih kod ljudi od pera ne bi smjelo da bude.

Ima jedna nemila pojava u našem književnom jeziku, a to je prekomjerno upotrebljavanje tuđih riječi, tuđica. Čitajući neke naše ljude od pera ili slušajući neke predavače na radiju, pa neke govornike na raznim sastancima ili skupštinama kako gomilaju tuđe riječi jednu za drugom, ne bi bilo čudo, kad bi ko došao do zaključka, kako je naš jezik bijedan, riječima siromašan toliko, da u njemu čovjek ne može izreći svoje misli, svoja osjećanja, svoja gledanja na svakidašnja zbivanja u društvu i u prirodi, nego se mora poslužiti tuđini riječima. Ima kod nas, na žalost, pisaca, kojih tvorevine njihova duha ne može, zbog gomile tuđica, ni školovan čovjek da razumije. Pa za koga pišu? Za sebe?

Kod svih prosvjećenih naroda književnici su bili i jesu oni, koji usavršavaju, obogaćuju svoj materinji jezik, a ne nagrđuju ga i ne osiromašuju. Te nagrde

i siromaština našega jezika već je, krivnjom njegovih neznalaca, počela da se uvlači i u široke slojeve naroda; to onoga, koji voli svoj jezik žalosti i boli, usto je to i naša kulturna sramota.

Što se tiče pisanja tuđih naziva i imena (i uopće tuđih riječi), bilo bi bolje, po mome mišljenju, da se pišu onako, kako ih dotični narodi izgovaraju, a uz njih staviti izvorno pisanje. Zašto bismo pisali, na primjer, *Newton*, *Laplace*, *Shakespeare*, *Goethe* (*Göthe*), kad su se kod nas već odomaćila ta imena u izgovoru njihovih zemljaka: *Njutn*, *Laplas*, *Šekspir*, *Gete*? Ko će od naših školovanih ljudi, kojima je nepoznata francuska latinica, pročitati riječ *Murat* ili *Hugo* drugačije nego *Mu-rat*, *Hu-go*? Niko od njih neće znati, da su te riječi prezimena, koja njihovi zemljaci čitaju *Mira*, *Igo*. Ali ako baš neko misli da mora ostati izvorno pisanje, neka bar kaže, kako se ti nazivi, imena i riječi izgovaraju, što uostalom traži i današnji naš pravopis.

Napokon, za izjednačenje našega pravopisa ne bi, uz dobru, volju, trebalo da bude nekih zapreka. Šta bi prečilo da pišemo, na primjer, k o, kako to pišu naši uvaženi pisci pravopisa Belić i Maretić, a ne t k o, kako to hoće treći naš uvaženi pisac pravopisa Boranić. (Belić kaže da su „oblici tko, svatko, nitko, netko zastareli i ne idu nikako u književni jezik, pa se toga držao i Boranić u sedmom izdanju svoga PRAVOPISA (1937), ali je u kasnijim izdanjima, osmom (1941) i desetom (1951) od toga odustao i vratio se na *tko*, *svatko*, *nitko*, *netko*).

A možda se ne bismo ogriješili o Vukov pravopis, kad bismo napustili onaj **d** u pridjevima pred sa nastavkom **ski** i u imenicama pred nastavkom **stvo**, pa ga zamijenili sa **t**, kako to piše u svom PRAVOPISU Belić: *gospotski*, *gospotstvo*.

Da li se zbilja iza rednih brojeva mora metati tačka? Belić kaže: „iza rednih brojeva ne mora se stavljati tačka“. S time se slaže i Boranić u sedmom izdanju (1937) svoga PRAVOPISA i kaže: *tačka* se ne stavlja ... uz arapske i rimske brojke, iako one znače redne brojeve“. No u osmom (1941) i desetom (1951) izdanju svoga pravopisa odustaje od toga i veli: „*Točka* se bilježi iza rednih brojeva za razliku od glavnih: 29. XI. 1934.“, a malo dalje: „*Točka* se ne meće iza rednih brojeva godina u zagradi: oktobarska revolucija (1917)“. Nije objašnjeno, zašto se iza rednoga broja godina u zagradi ne meće tačka. Valjda se objašnjava, uopće, stavljanje tačke iz nekoga rednoga broja time, što bi možda čitatelj čitao, na primjer, u maločas navedenom primjeru: *dvadeset devet jedanaest*, *tisuća* (*hiljada*) *devetsto četrdeset tri*, t.j. kao glavne, a ne redne brojeve. Ne vjerujem, da bi uz bistrinu našega čovjeka takva bojazan mogla postojati.

Nalazi se u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) književnom jeziku razlika i u upotrebi zareza (zapete), u interpunkciji. Belićev PRAVOPIS upotrebljava logičnu, francusku interpunkciju, dok se u Hrvatskoj uvriježila gramatička, njemačka interpunkcija, pa se ona nalazi i u Boranićevu PRAVOPISU od 1951, deseto izdanje (dok je sedmo izdanje iz godine 1937 imalo logičnu).

Ja mislim, da u izjednačenju našega dvojakoga pravopisa naši jezikoslovci, pisci pravopisa neće naići, uz dobru volju, na neke nepremostive zapreke.

Jure Kaštelan
[1888–1985]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Književnost i jezik

Problematika jezika nerazdvojna je od problematike čovjeka i društva. To su potvrdili i mnogi odgovori na korisnu „anketu o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa", koju provodi LETOPIS MATICE SRPSKE.

Književnost na tu anketu daje nedvosmislen odgovor. Književnik ima svoju mjeru: onakav sam kako pišem i za onaj sam jezik u kojem mislim, osjećam i stvaram. Nauka je vrlo malo rekla o jeziku savremene književnosti. Jezik nije kaput koji se mijenja prema sezoni i prema modi. Treba mu omogućiti prirodan razvoj. Promjene u društvenim odnosima i u kulturnoj nadgradnji djeluju i na jezični izraz. Kako? Ne može se i nije potrebno propisivati.

Nekoliko slijedećih napomena neka bude moj prilog ANKETI.

Književnost je stvaranje u riječi. Problematika jezika jedno je od osnovnih pitanja nauke o književnosti.

Jezik je u prvom redu sredstvo sporazumijevanja među ljudima i sredstvo kulturnog stvaranja uopće. Proces stvaranja jezika trajao je desetke hiljada godina, a nastajao je i razvijao se prema mogućnostima i sposobnostima ljudskog mozga. On je produkt rada. U dugom razvojnom procesu i mozak se prilagođavao jeziku, navikavao se da stvara izraze prema mislima i da misli prema izrazima. Čovjek može misliti i u slikama bez riječi, ali složeniju misao uvijek sklapa i izražava riječima. Iz te osebine jezika, da je on nerazdvojno vezan s mišlju, proizlazi njegova široka primjena. Jezik je sredstvo izražavanja svih ideologija. Ideološka nadgradnja rezultat je sredine i promjena u njoj, pa je i jezik rezultat sredine, promjena i prilika u kojima se stvara.

Ljudi različitog obrazovanja; različitih pogleda na svijet i različitih profesionalnih navika daju istim predmetima različit smisao. Jedna te ista riječ, kao oznaka nekog predmeta, ima nekoliko sadržaja u govoru raznih socijalnih ili kulturnih grupa. Na primjer, riječ *dominus*, označava nekoliko sadržaja. Prvotno je njeno značenje: vlasnik ljudi, gospodar, vladar. U tom značenju susrećemo je u starim spisima. U srednjem vijeku ta je riječ naslov za čovjeka plemenita roda ili pripadnika višeg staleža. Vuk Karadžić kaže, da samo popa i kralja, a žena svekra i djevera, zove: gospodin. U buržoaskom društvu za seljaka je gospodin onaj koji ne živi na selu, a za radnika onaj koji ne radi fizički posao.

Iz toga vidimo da je jezik historijska tvorevina. On se razvija usporedo s razvitkom sredine u kojoj se stvara. S podjelom rada na fizički i umni javlja se i pismenost, pisani jezik, sačuvan na pisanim spomenicima. To su počeci knji-

ževnog jezika. Termin m a t e r i n s k i j e z i k, obuhvata sve spomenute komponente.

U razvitku književnog jezika, kod svih naroda, možemo razlikovati tri etape: 1. dogovor koji će dijalekat postati osnovom književnog jezika, 2. samostalni razvoj i obogaćivanje, 3. „govorni jezik" razvija se na osnovu književnog jezika pod utjecajem škole, knjige, štampe, kazališta, radija itd.

Tako se i književni jezik dijeli u nekoliko grupa, jer on ne živi samo u literaturi, već i u školama, u žurnalistici, u administraciji itd. U književnim djelima svaka ličnost govori svojim jezikom i unosi svoje profesionalne izraze.

U svakom jezičnom izrazu nalazimo dvije osnovne karakteristike.

Prvo. Isti skup glasova može izraziti različite misli. Primjer: a) *vatra* – kad mislimo na sagorijevanje, b) *vatra* – kad mislimo na temperamentna čovjeka. Vatra gori i On je vatra.

Drugo. Različit skup glasova može izraziti iste misli. Primjer: a) *smrt*, b) *prestanak života*. Umro je i Ugasio se. To bi bile osnovne napomene o razvitku jezika, o književnom jeziku, o riječi i jezičnom izrazu.

Književni jezik i jezik književnog djela nisu istovjetni. Jezik književnog djela je sintetičan, a to znači jezik svega onoga što susrećemo u životu. U književnom djelu treba razlikovati jezik književnika od govora drugih ličnosti.

Na primjer, književni jezik Mirka Božića ne možemo izjednačiti s jezikom koji govore njegova lica u KURLANIMA ili P. Šegedina u DJECI BOŽJOJ.

Ovo područje o kojem govorimo obuhvata normativna stilistika. Književni jezik je normativan, ali jezik književnog djela ne mora biti, on to postaje.

Svaki pisac ima svoju individualnu stilistiku. To je jezična i osjećajno-misaona osnova na kojoj on izgrađuje svoju rečenicu. Zbog toga možemo govoriti o individualnoj stilistici A. G. Matoša. Ako usporedimo tekst jedne Matoševe kritike s tekstom Milana Marjanovića, uočit ćemo lako njihove individualne stilistike, pa ćemo vidjeti kakav je stilista Matoš, a kakav Marjanović. (Na primjer, njihove kritike o Milanu Begoviću ili o Vidriću.)

Možemo li poistovjetiti stilistiku sa stilom ili izučavanje stilistike s tumačenjem stila pisca? Ne smijemo, jer stilistika izučava gramatičku norrnativnost riječi, a stil sadrži emocionalni i estetski elemenat. Stilistiku i stil ne smijemo zamjenjivati, jer stilistika nije nauka o stilu nego o jeziku.

Kod nas su i sami književnici pisali značajne jezične rasprave, kao Kurelac, Jurković, Tkalčević, Nazor itd. Branko Radičević obraća se za pojedine riječi Đuri Daničiću. Sremac u svoju bilježnicu unosi karakteristične izreke i izraze, a tako isto Matavulj, Matoš, Goran i dr.

Savremena evropska nauka o književnosti sve preciznije određuje svoj predmet ispitivanja ograničujući se na samo književno djelo ili na stil pisca. Proučavanje stila na osnovu jezika vrši njemački romanist i lingvista Leo Spitzer. On utječe na velik broj historičara i teoretičara književnosti od ruskih

„formalista“ i praške grupe „strukturalista“ do Wolfganga Kaysera. Svoju jezično-psihološku metodu praktično primjenjuje tumačeći djela M. Prousta, Jules Romainea i drugih. U svoje jezično tumačenje stila uključuje i estetska mjerila. U jeziku se izražava ličnost pisca, pa je i stil prema tome – jezik upotrebljen u umjetničkoj ili estetskoj namjeri. On jezik obrazlaže psihološki, a ne po vanjskim osebinama, i dovodi ga u vezu s kompozicijom i osnovnom idejom djela. Stvaralačka individualnost pisca izražava se u riječi i u metafori. Preko metafore i riječi dolazimo do idejne sadržine, jer se u jeziku izražava epoha i ideje vremena u kojem pisac stvara.

Lingvistička stilistika bavi se razvitkom ljudskog govora proučavajući jezik i jezični izraz. Najistaknutiji je predstavnik te teorije Charles Bally. On je prokrčio putove jezičnoj nauci postavivši je, i principijelno i metodološki, na egzaktniju osnovu. Lingvistička stilistika, proučavajući jezik s gledišta, koliko osjećajne vrijednosti imaju pojedine riječi, čitavi izrazi i sintaktičke konstrukcije, ulazi u bitne probleme književnog djela. (P. Guberina, ZVUK I POKRET. Matica Hrvatska. 1952). Pogledi i metode lingvističke stilistike prihvaćeni su i rašireni u savremenoj svjetskoj nauci o književnosti.

Šveđanin Adolf Noreen razvija tezu o tri jezična stila: 1) viši – kojim govori visoko društvo, a on se grana na: retoričan i normalan, 2) srednji jezični stil – kojim govori inteligencija i 3) niži – a to je govorni jezik, koji se grana na obični i na vulgarni.

Iz navedenoga vidimo, da gramatička analiza jezika književnog djela nije dovoljna. Jezik književnog djela nije samo sredstvo izraza, nego i sam izraz, jer su u jeziku sadržane misli i osjećaji, u njemu je izraženo jedinstvo sadržaja i forme, koje nazivamo stil.

O jeziku književnog djela nije moguće govoriti izvan okvira djela koje analiziramo. Riječ ima estetsku književnu vrijednost samo u kontekstu, u vezi s idejom, ritmom, metodikom i intonacijom rečenice.

Ako analiziramo, riječ po riječ, Krležinu pjesmu u prozi NEMIR, vidjet ćemo, da u njoj nema ni neobičnih ni nečuvenih riječi. Njenu ideju može izraziti samo jedna jednostavna rečenica: *Nemir je u čovjeku*. A kad pročitamo tu kratku pjesmu, osjetit ćemo, da su zabrujali čitavi orkestri zvukova i rojevi ideja. Riječ je u kontekstu dobila književni, pjesnički ili estetski kvalitet.

Evo Krležine pjesme u prozi NEMIR –

> Nemir je u čovjeku. Glasovi. Događaji. Boje.
> Dolaze pojave i prolaze kroz čovjeka u velikom gibanju, bruje
> zbivanja kao zvonjava. Čovjek je uznemiren trajno. I postoji
> duboko negdje u nama slika, zakopana, potopljena, kao ikona
> srebrom okovana, u zdencu.
> Ta slika tiha je kao svitanje na moru kada je sve sivo i kada
> se ne čuje ništa nego gdje-gdje klokotanje vode.
> To je vrijeme šutnje, kada se čovjek pere od nemira i roni u tišinu.

Jezik književnog djela naziva se i pjesničkim jezikom. Pjesnički jezik nije samo jezik poezije nego i proze, jer granice između umjetničke proze i poezije nisu precizno zacrtane. Proza i poezija imaju zajedničke osnovne elemente izraza, a to su: ritam, riječ i metafora.

Ove napomene o jeziku književnog djela dobivaju svoju vrijednost tek u primjeni ili u analizi književnog djela. Estetsku vrijednost riječi nemoguće je odrediti jednom gotovom definicijom. Možemo samo govoriti o naučnoj metodi ispitivanja umjetničkog ili književnog djela i kreativnog procesa.

Slavko Ježić
[1895–1969]

Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa

[1954]

Milo mi je, što se redakcija LETOPISA sjetila i mene, svoga davnog suradnika, pozivom na sudjelovanje u anketi o našem književnom jeziku i pravopisu, i vrlo žalim, što su me drugi književni poslovi spriječili, te nisam prije dospio odgovoriti. Međutim se o tome mnogo i opširno pisalo, pa ću zato nastojati da budem kratak. Mislim, da je problem, kako je postavljen od redakcije, i suviše kompleksan, da bi se mogao velikom brzinom i olako riješiti. U svakom slučaju, problem pisma i problem jezika dvije su stvari. Čini mi se, da bi značilo površno gledati na to pitanje, kada bi se mislilo, da bi Hrvati trebali prihvatiti ekavicu, ako Srbi napuste ćirilicu. A zašto da Srbi napuštaju ćirilicu, ako im je milija od latinice? Zbog Hrvata to nije potrebito. I Hrvati su pisali ćirilicom prije nego latinicom, pa se ćirilica u jednoj posebnoj varijanti sačuvala i kod njih, sve do najnovijega vremena, iako samo u nekim krajevima. Međutim, povezanost sa zapadnom kulturnom orijentacijom dovela je kod Hrvata do pobjede latinice. Kako je i kod Srba povezanost sa zapadom neisporedivo jača danas nego – recimo – pred sto godina, možda će i njima biti milije da se sve više služe latinicom, ali mislim, da upotrebu pisma treba prepustiti osjećaju i shvaćanju njihovih vlastitih interesa. Nema smisla, da napuštanje ćirilice bude neka ž r t v a , a najmanje smisla ima, da to bude žrtva učinjena za ljubav Hrvatima, koji te žrtve uopće ne traže.

Čini mi se, da i hajka na jekavštinu u stvari nema opravdanja, a i nema mnogo smisla. Ne vjerujem, da ima Srbina, koji bi se odrekao GORSKOG VIJENCA ili Vukovih narodnih pjesama, zato što su pisane jekavskim govorom. Ne vjerujem čak ni to, da ih on zato manje razumije. A isto tako ne vjerujem, da bi Srbin manje razumio hrvatskoga pisca, jer je ovaj jekavac. Napokon, i velik dio Srba piše i danas još jekavski, pa ih se Srbi ekavci ne odriču, već njihova djela prigrljuju kao svoja. Ako tako prigrle i djela hrvatskih pisaca, problem je rije-

šen. Kad i jezični autoriteti, kao prof. Belić, konstatiraju, da se „danas u našoj književnosti mnogo više nego ikada piše južnim izgovorom“, pa je taj izgovor i u njegovu pravopisu „morao postati potpuno ravnopravan sa istočnim“, zašto onda voditi krstaški rat protiv njega? U književnosti bi, prirodno, morao pobijediti onaj govor (izgovor), u kome će biti vrednija djela napisana, a to prepustimo vremenu! Istočni je govor svakako izvojevao veliku pobjedu time, što je jekavac Ivo Andrić pristao uza nj. Ali i južni govor može zabilježiti kao veliku pobjedu, što ga je prihvatio Miroslav Krleža, koji je ispočetka pisao ekavski. U stvari, i jedan i drugi prihvatili su onaj književni govor, koji je svojim smatrala sredina, u kojoj su živjeli. A utjecaj njihovih djela i djela njihovih sljedbenika možda će jednom odlučiti o književnom govoru, bude li takva odluka uopće potrebna.

Najveća razlika, koja danas doista postoji između srpskih i hrvatskih pisaca, jest u njihovu rječniku, a i u stilu. Čitajući dobre pisce, naučit će čitaoci i dobar jezik i stil. Pišući dobrim i lijepim narodnim jezikom, pisci mogu najviše učiniti za to, da se uklone jezične razlike između Hrvata i Srba.

Čovjek bi očekivao, da bi se najlakše dalo riješiti pitanje pravopisa. Valjalo bi ući u detalje, kojima ipak nije mjesto u književnom listu, da se pokaže, kako je i tu želja za reformama, suvišno forsiranje nepotrebnih novotarija, dovelo do nesklonosti i prema onomu, što je možda bilo dobro; a kako je sve to bilo povezano i s nezgodnim političkim momentima, stvorila se psihoza: *Timeo Danaos et dona ferentes*. Zato mogu ovdje.izraziti samo želju, da se.svi prijedlozi za pravopisne reforme – koji bi išli za zbližavanjem Srba i Hrvata – donesu u obliku s a v j e t a ili p r e p o r u k a , a nipošto kao neki ukazi, jer će lako izazvati na hrvatskoj strani sumnjičavost, a na srpskoj – podozrivost.

Možda bi trebalo početi s interpunkcijom; tu je glavna razlika u stavljanju zareza (zapete). Mislim, da bi na obje strane trebalo nastojati, da se interpunkcija udesi prema duhu našega jezika i stila, a ne tla se naprosto prenese k nama tuđa interpunkcija, bila ona njemačka ili francuska, ili koja druga. (Izraze g r a m a t i č k a i l o g i č k a ne smatram ispravnima). Kako je interpunkcija izraz stila, možda bi njeno ujednačenje brže dovelo do približavanja književnog izražavanja, a to je upravo i najvažnije. Sve drugo bilo bi lakše. Nerazumljive ili teško razumljive riječi s vremenom bi same po sebi otpale (one već i danas otpadaju), a pogotovo bi trebalo da se eliminiraju takve riječi i izrazi, koji su besmisleno preuzeti iz tuđih jezika (govoriti *ispred* nekoga, mj. *uime* nekoga, otputovati *za* Pariz, mj. *u* Pariz – partir pour Paris, i t. d.).

I napokon, latinica zahtijeva poštivanje originalnog oblika svačijeg imena, što je prihvaćeno kao neki g e n t l e m e n a g r e e m e n t među svima kulturnim narodima, koji pišu latinicom. Svako unakažavanje onoga, što je čovjeku najvlastitije – njegovo ime – djeluje nekulturno i uvredljivo. To u ćirilici, s različitih razloga, nije moglo biti provedeno, ali u latinici svaka pseudofonetska transkripcija dovodi do zbrke, do velikih nesporazumaka, i deklasira nas u očima kulturnog svijeta. Za latiničku transkripciju ćirilicom pisanih imena trebalo

bi se poslužiti transliteracijom (dakle: *Lenin*, *Sčedrin*, *Micić*, a ne: *Lénine* ili *Lenjin*, *Chtchedrine*, *Mitsitch*), što se danas sve više i na zapadu prihvaća. Nove. američke geografske karte sve se više približuju tomu principu.

Dakle: mnogo ustrpljivosti, uviđavnosti i dobre volje! Bolji je saveznik vrijeme nego sila!

Tućan/Kaštelan/Ježić 1954: Tućan, Fran; Kaštelan, Jure; Ježić, Slavko. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 374, sv. 3. – S. 157–168.

Stjepan Babić
[rođ. 1925]

Uklanjanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika

[1964]

Jedan čitalac zapaža da se na hrvatskom području sve više upotrebljava riječ *saznanje* pa smatra da treba ustati u obranu hrvatske riječi *spoznaja*. Kako se slična pitanja često postavljaju, razmotrit ćemo ovo najprije načelno, a zatim samu razliku između riječi saznanje i spoznaja.

Istina je da se prva riječ pretežno upotrebljava u Srbiji, a druga u Hrvatskoj, ali u rješavanju spornih riječi ne bismo smjeli polaziti odatle da li se koja riječ više upotrebljava u Srbiji ili u Hrvatskoj, a još manje to uzimati kao razloge za ovakvo ili onakvo rješenje. Isto se tako ne može jedna riječ proglasiti provincijalizmom ili barbarizmom samo zato što se upotrebljava na jednoj strani, nego se moraju iznositi znanstveni razlozi u prilog njena prihvaćanja ili neprihvaćanja. Inače nema napretka ni našoj lingvistici ni književnom jeziku. Kad bismo pak rekli da su dvije sporne riječi podjednako dobre samo zato što se upotrebljavaju, a zapravo nisu, zašli bismo u ćorsokak prakticizma i pragmatizma u kojem se unaprijed odričemo službe i prava književnog jezika.

Ipak, bilo bi krivo shvatiti da se lingvističkim postupcima jezično jedinstvo Srba i Hrvata može postići preko noći. Jedinstveni je jezik idealno rješenje i upravo se zbog toga ne može postići ni brzo ni lako. Svaka žurba i nestrpljivost da se željeni cilj što prije u potpunosti dostigne može donijeti više štete nego koristi. Zato će dva tipa književnog jezika biti još dugo najpraktičniji izlaz, sve dotle dok se jednim jezikom ne bude mogao napisati svaki tekst da se njime ne povrijedi ni jedna ni druga strana.

To ne znači da će zauvijek ostati današnje stanje jer svakidašnji život ne dopušta da granice između tih dvaju tipova budu stalne i neprekoračive, zapravo čvrstih granica i nema. Osim ekavskih i ijekavskih likova malo je riječi koje se upotrebljavaju samo na jednom području. Bliže smo istini kad kažemo da se jedne upotrebljavaju pretežno na jednom, a druge na drugom području. Ipak, upotreba neobičnijih i neuobičajenih riječi uvijek izaziva pažnju, a često i pitanja. Zato suvremeni život stalno traži da na njih dobije odgovore, i tražit će ih sve dotle dok razlike budu postojale.[1] Sami lingvisti ne mogu ukloniti razlike,

[1] Naš se časopis već više puta osvrtao na takva pitanja, npr. SLOVENSKI ILI SLOVENAČKI (I, 28, 153, 155), OFANZIVA I TANK ILI OFENZIVA ILI TENK (I, 59), PUTUJEM ZA RIJEKU ILI PUTUJEM U RIJEKU? (V, 28), RAZOČARANJE ILI RAZOČARENJE? (V, 60), UZRAST–DOB (VI, 27), VODSTVO ILI VOĐSTVO? (VI, 126), KOLEGICA ILI KOLEGINICA? (VI, 155), OBALNI ILI PRIBREŽNI? (VII, 28), PORUKA O UDESU RIJEČI (IX, 65) i dr.

ali su dužni da objasne ona pitanja koja pred njih postavlja praksa i da utječu da se težnja k jedinstvu što prije ostvari u skladu s njegovim unutrašnjim zakonitostima.

Često se čuje da je najbolje upotrebljavati obje riječi, sad jednu, sad drugu. Tako bi nam jezik bio bogatiji i ako ništa drugo, mogli bismo uklanjati monotoniju koja nastaje upotrebom samo jedne riječi za jedan pojam. Međutim, takav postupak ne odgovara biti književnoga jezika. Katkad bi to zaista bilo obogaćivanje (zato treba dobro paziti da se u ocjeni ne prenaglimo), ali ne uvijek. Dvostruki broj riječi ne znači da je jezik dvostruko bogatiji. Riječi nisu novci i bogatstvo se književnoga jezika ne mjeri jedino brojem r ječi. Kad mi u književnom jeziku za jelo od kukuruznoga brašna upotrebljavamo riječi *kačamak*, *palenta*, *pura*, *žganci* (a zabilježen je i *kulja* i *mamaljuga*[2]) ili kad za tuđicu *špenadlu* (*šteknadlu*, njem. *Spennadel*, *Stecknadel*) imamo *pribadača*, *igla s glavicom*, *gumbašnica*, *mjedenka*, *čioda*, *zabadača*, *bumbača*, *bocka*, *babljača*, *bačenka*, *pridjevača*, kako je u Klaićevu RJEČNIKU STRANIH RIJEČI, premda ni to nije sve jer se iz narodnoga i purističkoga blaga može dodati još *pribodača*, *zadjevača*, *špioda*, *pčioda*, *čivoda*, *batuška*, *bočanka*, *bun basa*, *bašlija*, *glavata igla*, *glavičata igla*, *igla glavatica*, onda to nije dokaz bogatstva i izražajnosti književnoga jezika, već njegove neizgrađenosti, nekomunikativnosti i dijalektalnosti. Suvišno bi bilo d navodim sve zaključke koji se odavde mogu izvesti pa ću zato istaći samo jedan zbog kojih sam ove primjere i naveo. Ono što je opravdano samo u srpskom književnom jeziku ili samo u hrvatskom književnom jeziku ne mora biti opravdano u hrvatskosrpskom književnom jeziku, može čak biti i pogrešno.

Drugi smatraju da rješenje treba prepustiti samim riječima: slobodnoj će borbi pobijediti bolje, prikladnije, prirodnije, životniji. Iako je takvo mišljenje dobronamjerno, ipak ni ono nije pravilne. Uzmimo dva primjera, jedan stariji, a drugi noviji. Na srpskom s području pobijedile crkvenoslavenske riječi *opšti*, *opština*, *sveštenik* a šire se i dalje, a na cijelom hs. području pobjeđuje *efikasan*, *efikasnost*. Nije razlog njihovoj pobjedi u tome što bi štokavske riječ *opći*, *općina*, *svećenik*, *uspješan* (*djelotvoran*), *uspješnost* (*djelotvornost* bile neprikladni)e, nesposobnije, nego je to zato što su nosioci onih prvih potjecali ili potječu iz društvenih slojeva koji su imali utjecaj na njihovo širenje. Pobjeda ili proširenost mnogih riječi nije dakle došla zbog njihove opravdanosti, prikladnosti, prodornosti ili životnosti, već više zbog društvene prevlasti njihovih nosilaca. Pridodajmo tome određenu dozu mode i komotnosti u društvenoj upotrebi jezika, što je zapravo nebriga i nemar za jezični izraz, i eto pravi slike slobodne utakmice među riječima. Time zapravo prelazimo na lingvističkoga područja na društveno, gdje odlučuju sasvim drugačiji kriteriji. Ako njima prepustimo riječ, ne ćemo nikamo stići. Jedne bi razlike nestale, druge nastale. Primjera za

[2] Zanimljivo je spomenuti daje u vrijeme pisanja članka riječ *mamaljuga* kao jelo spomenuta na radiju (RADIO SARAJEVO 5. I. 1964. u 20,30 sati u zajedničkoj emisiji) u humorističkom stilu, ali ravnopravno s drugim jelima označenim običnijim riječima.

to nije teško naći. Uz normalnu štokavsku tvorbu *razočaran* + **je** > *razočaranje* javila se na jednoj strani analoška tvorba *razočarenje* (prema *pečenje*, *viđenje* i sl.). Druga to strana ne prima, a kako na strani gdje se analoška tvorba javila, lingvisti nisu jedinstveni u tome da prednost dadu normalnoj tvorbi,[3] i eto nove razlike. Ili drugi primjer. Uz normalno štokavsko *desetogodišnji* javilo se pogrešno *desetgodišnji*, a u jednoj lingvističkoj knjizi gdje autore nisu dovoljno vodili lingvistički razlozi prvi je oblik proglašen srpskim, a drugi hrvatskim. Glagoli tipa *obogaćivati – obogaćavati* imaju u pretežnoj većini slobodnu raspodjelu sufiksa **-ivati**, **-avati** (rijetki su koji se time razlikuju kao *zaključivati – zaključavati*, *zavaravati – zavarivati*, *privikavati – privikivati*). Kako su oni na **-avati** češći na jednoj strani, na drugoj se počela davati prednost onima na **-ivati**. Toliko je to karakterističnije što se događa u naše vrijeme. Da se ista pojava može dogoditi i u budućnosti, upozorava nas Dalibor Brozović na području književne akcentuacije.[4] Klice su već prije zametnute (*pletémo – plètēmo*, *mène*, *za mène – mène*, *zà mene*).

Lingvisti su svjesni društvenoga utjecaja na jezik, ali se nikako ne mogu pomiriti sa svim posljedicama koje on donosi. To je stihija, a književni jezik, da bi uspješno vršio svoju službu, traži normiranje. Književnoga jezika zapravo i nema bez normiranja. Ali, iako je ono potrebno, ipak ga se lingvisti nerado laćaju jer je to najmučniji i najnezahvalniji lingvistički posao, pogotovu u ovako osjetljivu položaju kao što je hrvatsko-srpski. Zato naši lingvisti neugodna pitanja vrlo rado i vrlo često zaobilaze. A ipak položaj nije tako neugodan koliko se u prvi tren čini. Unatoč razlikama i teškoćama što ih one donose jedna krupna činjenica olakšava cijeli posao: i Srbi i Hrvati imaju u osnovici književnoga jezika jedno narječje, štokavsko. To je polazište s kojega možemo krenuti, na toj osnovi možemo postaviti nekoliko pravila:[5]

1. Ako je jedna riječ štokavska, a druga neštokavska, prednost ćemo dati štokavskoj.

2. Ako su obje štokavske, razmotrit ćemo ih prema njihovu mjestu u sustavu i prednost dati onoj koja se slaže sa sustavom i prirodom književnog jezika.

3. Ako su u skladu sa sustavom samo glasovni kosturi obiju riječi, a značenja nisu, što je često kad je razlika u štokavskim riječima, tada treba značenja normirati u skladu sa sustavom.

---

[3] A. Belić u PRAVOPISU (Beograd, 1950) daje prednost razočaranju, I. Popović u BORBI 5. 9. 1956. proglašuje ga zastarjelim (premda je inače bio vrlo objektivan u ovakvim pitanjima), A. Pečo u istoj rubrici 5. 6. 63. pomirljivo je za oba lika, jedino M. S. Lalević u djelu SRPSKOHRVATSKI U MOM DŽEPU (Beograd, 1963), unatoč djelomično pogrešnoj analizi dolazi do dobrog zaključka i odlučno kaže daje razočarenje pogreška (str. 991).

[4] Vidi članak O NORMIRANJU KNJIŽEVNIH NAGLASAKA, JEZIK, VI, 65–72.

[5] Kako su razlike uglavnom u rječniku, pravila se tiču samo rječničke strane, ali se mogu lako proširiti i na ostale pojave osim na razlike kojima je u osnovi različit refleks glasa jat.

4. Ako isti pojam označuju dvije imenice: glagolska i neglagolska, prednost će imati neglagolska.

5. Ako se obje slažu u svemu sa sustavom (što je vjerojatno rijetko, ali nije nemoguće), prepustit ćemo ih njihovoj sudbini. Bude li i ovdje s kojih razloga potreban izbor, prednost će imati starija, ako su obje podjednako stare, prednost će imati ona s većom često-tom.

6. Ako se obje u nečemu ne slažu sa sustavom, a ne možemo napraviti treću, pravilnu, ostavit ćemo obje, ako su podjednako stare i ako su podjednako česte. Ako nisu, primijenit ćemo načelo druge rečenice prethodnoga pravila.

7. Ako su obje strane riječi, prednost će imati ona koja se lakše uklapa u štokavski sustav.

8. Ako se obje jednako uklapaju, prednost će imati svjetska riječ, ako su obje jednako svjetske ili ako nije ni jedna, prednost ćemo dati slavenskoj.

9. Duga upotreba ili proširenost upotrebe sama za sebe ne može biti dovoljan razlog. Riječi *buter* (*putar*) i *stomak* dosta se dugo upotrebljavaju i dovoljno su proširene, ali ne mogu imati prednost pred *maslacem* i *želucem*. A tako se postupilo i u novom PRAVOPISU. Prije 1960. nitko nije upotrebljavao lik *tužilaštvo*, a ipak je samo ta riječ uzeta u PRAVOPIS. To je u skladu s načelima normiranja književnog jezika.

Isticanje sustava u cijelom je ovom radu od velike važnosti jer se pod tim razumije da ne ćemo razmatrati pojedinu riječ, nego cijelu njezinu porodicu. Po tome npr. ne bi trebalo posebno izdvajati četvrto pravilo jer je ono u samom sustavu.

Trebalo bi dobro razmisliti dolazi li ovdje u obzir i lingvistička trgovina („dajemo **a** za **b**“). Ako dolazi, onda samo kao krajnja mjera, tek kad je sve drugo iscrpeno i kad je zaista prijeko potrebno uzeti samo po jednu riječ. Ali tada treba dobro paziti da su obje riječi podjednako teške, što se npr. za neka sadašnja rješenja ne može reći.

Sve je to načelno rečeno i za praktičnu bi primjenu ta pravila trebalo potanje razraditi jer ih zacijelo ima više. Zatim ni primjena ne bi bila jednostavna jer se mogu sukobiti dva pravila pa bi se za takve slučajeve trebalo odrediti koje će imati prednost.

Tu je i pitanje stila. Njegovan književni jezik ne traži samo da se kaže je li koja riječ pravilna ili nije, nego da se od više dopuštenih mogućnosti odabere bolja ili, lingvistički preciznije: svaka se jezična pojava može opravdati, ali nije svaka jednako prikladna za svaki stil. U tome i jest bit problema. Ne radi se, dakle, o tome da se pojedine riječi jednostavno izbace iz jezika, nego da se sve smjesti na svoje mjesto.[6] Zato su i načelna pravila formulirana riječima „prednost ćemo dati“, „prednost će imati“ i sl.

[6] Već je vrijeme da i nestručnjaci prestanu smatrati književni jezik jednom istovrsnom cjelinom, tj. vrijeme je da počnu razlikovati pojedine stilove, a pogotovu je važno da znaju za razliku između razgovornog i književnog jezika jer bez toga razlikovanja malo se što može postići.

Lingvisti moraju znati da vrednuju svaki jezični izraz. U tome treba da su složni jer će inače malo moći djelovati na društvo. A svakako moraju biti jedinstveni u načelima jer ako se u njima ne slože, ne će ni u praktičnim rješenjima.

Nakon ovih općih teoretskih razmatranja i zaključaka i polazeći od njih, vratimo se pitanju s kojim smo počeli.

Saznanje nije samo srpska riječ ni u povijesti našega jezika ni u njegovu suvremenom stanju. ARj. za tu riječ ima potvrde iz Hektorovića, Vrančića, Barakovića, Mrnavića i drugih. Da je upotrebljavaju suvremeni hrvatski pisci, dokaz je samo pitanje. I kad je nitko od Hrvata ne bi upotrebljavao, ni to ne bi bio razlog da je unaprijed odbacimo jer je *saznanje* jezična mogućnost koja se uvijek može ostvariti. Ipak, uzbuna čitaočeva donekle je opravdana, ali nije u tome što se saznanje upotrebljava, već je u tome kako se upotrebljava.

U razmatranju riječi saznanje i spoznaja moramo poći od glagola od kojih su izvedene. Glagol *saznati* znači što i *doznati*, *steći znanje čijim posredstvom*, a glagol *spoznati* znači *shvatiti*, *zaključiti*, *steći znanje svojim umom*, *umovanjem*. Evo tri karakteristična primjera (uzeta iz građe MH): *O njemu sam se mnogo raspitivao*, *ali ni od koga nisam mogao ništa da* ***saznam***. *– Ali strasnije je*, *daje moje dijete tako mlado* ***spoznalo*** *svu težinu života*. *– Sada je u sebi jasno* ***spoznala*** *rađanje novoga čuvstva ljubavi za buduće dijete*.

Imenica *saznanje*, izvedena od glagola *saznati*, glagolska je imenica samo svojim oblikom jer je izvedena od svršenoga glagola i ne označava glagolsku radnju, kao saznavanje (od saznavati), nego rezultat te radnje, dakle znanje primljeno kao takvo od drugoga. Po tvorbi je takva imenica i *priznanje – priznati*, *izdanje*: *izdati*, drugo je *priznavanje – priznavati*, *izdavanje*: *izdavati*.

Spoznaja je izvedena od glagola *spoznati* i označuje misao, ideju nastalu zaključivanjem, umom na temelju zapaženoga, saznatog, pročitanog. Uz imenicu spoznaja u Hrvatskoj se upotrebljava i *spoznanje*, ali prednost svakako pripada spoznaji, ne samo zato što je *spoznanje* rjeđe, nego i zato što se od njega ne da izvesti pridjev.[7]

U Srbiji su riječi *spoznati* i *spoznaja* gotovo nepoznate, a koliko su i poznate, nikako se ne upotrebljavaju. Tamo njihova značenja nose glasovni kosturi *saznati* i *saznanje* kao što pokazuje RK:

„*saznanje* n 1. Erfahren n, Erfahrung f, 2. Erkenntnis; Erkennen n; mišljenje i ~ Denken und Erkennen; čulno i pojmovno ~ sinnliche und begriffliche Erkenntnis; teorija saznanja Erkenntnistheorie f (u Hrvatskoj spoznaja)."

„saznati, saznam tr. 1. erfahren ... 2. erkennen ..."

Suvremeni život narušava takvo stanje, ali ne u lingvistički opravdanom smjeru, tj. da saznanje svoje drugo značenje prepušta spoznaji. Koliko raspolažem podacima, spoznaja gotovo nimalo ne potiskuje drugo značenje saznanja. U građi Matice hrvatske nisam našao ni jedan jedini primjer srpskih pisaca (uz

[7] Od *spoznaja* je normalno *spoznajni*, dok je od *saznanje – saznajni*.

veći broj potvrda za saznanje). Samostalnim sam traženjem našao samo jednu potvrdu, i to *spoznanje*: *biblijsko* ***spoznanje*** *Boga preko proroka* (B. Pasternak, DOKTOR ŽIVAGO, II, Prosveta Beograd, 1962, str. 189).[8]

Obratna pojava, da *saznanje* potiskuje spoznaju, mnogo je češća, i potvrde zato nije teško naći:

Našim autorima bilo je važno ***saznanje*** *da poljski film predstavlja nešto posebno ...* (VEČERNJI LIST, 6. 4. 63. 3). – *Koncepcija „strateških naselja", koja se uporno provodi u Južnom Vijetnamu, predstavlja izraz* ***saznanja*** *da se ne gleda optimistički u budućnost ...* (VJESNIK, 9. 4. 63. 3). – *I zato baš Cooper leti ne samo da bi zadovoljio svoje snove iz djetinjstva, uvijek napetog u težnji da svoju okolinu, pa zvala se i kozmos, podredi svojem* ***saznanju*** (VJESNIK, 17. 5. 63. 3). – *Suvremena muzika odraz* ***saznanja*** *našeg vremena* (VJESNIK, 12. 5. 63. 6). – *Uz elementarne pojmove i* ***saznanja*** *iz arsenala znanstvene psihologije ...* (VJESNIK, 10. 7. 63. 6). – *Ova naučna disciplina u velikoj mjeri koristi* ***saznanja*** *drugih nauka i naučnih disciplina* (BORBA, 26. 5. 63. 11). – *Stari dio Ankare ... sučeljen sa novim dijelom grada – dopunjuje i sliku i* ***saznanje*** *koliko je Ankara sa svojim ljudima koraknula* (BORBA, 31. 12. 63. 10).

Može tko reći da u svakom primjeru nije *saznanje* u značenju *spoznaje*. Možda i nije, ali kako ćemo to dokazati kad je *saznanje* dvoznačno i katkada ni kontekst ne pomaže da se odredi koje je od dvaju značenja upotrijebljeno. U NAŠEM JEZIKU, 12. str. 67, čitamo: „nama nije jasno, i teško da ikome može biti jasno zašto, npr., jedan naš književnik, odsustvo pojave nečega naziva *nepojavom*. Ovo utoliko manje može biti jasno što ovaj književnik ima vrlo široko obrazovanje, po našem *saznanju* – solidno čak i jezičko obrazovanje." Je li autor *doznao* (*saznao*) od drugih da književnik ima široko obrazovanje ili je to *zaključio* (*spoznao*) čitanjem njegovih radova? Pretpostavljamo da je *doznao*, ali sigurno ne možemo znati dok ne pitamo samoga autora. To se događa kad se „u jednoj odjeći moraju gurati dva pojma, bez obzira što je ta odjeća tijesna za dvojicu i što ih više na žalost ne razaznajemo jasno u toj zajedničkoj odjeći", kako je D. Brozović slikovito označio spomenutu pojavu.[9] Eto zašto nije poželjno da *saznanje* potiskuje *spoznaju* i zašto je lingvistički opravdano da *spoznaja* i u srpskom književnom tipu preuzme drugo značenje riječi *saznanje*.

Prema tome se kao zaključak može reći ovo:

U hrvatskosrpskom jeziku *saznanje* treba upotrebljavati kad ta imenica označuje ono što se doznalo, saznalo od drugih, kao u primjeru: *Prema* ***saznanju*** *toga lista, šah je doveden u nepriliku ...* (Ovdje ne ide: *Prema* ***spoznaji*** *toga lista*, jer je u osnovi: *Kao što* ***je*** *taj list* ***saznao*** ...), a ***spoznaju*** kad označava

[8] U originalu *Bogopoznanie*, i ovdje bi se moglo prevesti i sa saznanje u prvom značenju. Na str. 185. prevedeno je *poznanie* sa *saznanje*, iako je tu nesumnjivo riječ o *spoznaji*: *I stvarno, ja retko grešim u određivanju bolesti. Ali to je upravo ta intuicija, ce lovilo, u jednom mahu shvaćeno* ***saznanje*** [...]

[9] JEZIK, IX, str. 66.

misao, znanje nastalo umskim djelovanjem kao u primjeru: *Zubi se zališe slinom*, *a u duši bljesnula* ***spoznaja*** *daje došao pravi čas*. Spoznaja može biti i preuzeta misao, ako je spoznaja tamo odakle je preuzeta. Tako u istom kontekstu može doći i *spoznaja* i *saznanje* već prema tome što se želi reći: *Tko pročita ovaj zbornik*, *osjetit će da je obogaćen novim* ***spoznajama*** ili *novim* ***saznanjima***.

Tako smo sačuvali obje riječi, upotpunili jezični sustav, usavršili izraz, izbrisali s tih riječi oznake regionalnosti, i time ujedno bezbolno uklonili jednu hrvatsko-srpsku jezičnu razliku.[10]

***

Ima tu formulacija po kojima se čini da sam otišao previše daleko, koje mogu zbuniti, kao ona o idealnome rješenju, ali je odmah jasno rečeno da je to rješenje nedostižno pa onda i nestvarno, ne trebamo se baviti zaludicama, kako bi rekao Pavle Ivić, ostanimo na stvarnome stanju. Kad se sve kritički razmotri, onda se vidi da je to samo finta. Svakomu tko ga tako čita, mora biti jasno da je naslov samo janjeća koža kojom sam prikrivao svoga vuka, ono što se tada nije smjelo otvoreno reći, morali smo se služiti ezopovskim jezikom. Konačno, da su ti kriteriji bili samo finta, vidi se po tom što se njima nisam nikada poslužio na štetu hrvatskih riječi, nego su služili za obranu hrvatskih. Nema kod mene razdoblja u kojem bih djelovao unitaristički pa onda promijenio mišljenje i stao hrvatovati. Uvijek sam branio hrvatske riječi i hrvatske posebnosti. Već u samom članku branim hrvatsku riječ spoznaja, koja je bila ugrožena, a nigdje, ni prije ni poslije, nema primjera-da bih ja po tim kriterijima opravdavao srpsku riječ. Sam Pavle Ivić za jezičnu politiku u časopisu JEZIK kaže: „Znači, to što već više od dve decenije praktično sve preporuke u časopisu idu ka razdvajanju, plod je slučaja [...]“

Daje taj članak bio ono što mu naslov kazuje, Srbi bi ga objeručke prihvatili. Njima je tada i te kako stalo do unificiranja jezika, ali tako da pobijedi njihov pa su u mojim pravilima vidjeli zaprjeku za takvo ostvarenje i nisu ga prihvatili. Odmah su shvatili što on znači, a kako nisu mogli protiv njega, šutjeli su. N e m a n i j e d n o g a j e d i n o g a č l a n č i ć a u k o j e m b i b i l o t k o s a s r p s k e s t r a n e p o h v a l i o t a j č l a n a k. Možda je u prvi tren bio koji radosni uzdah, koja usmena pohvala i jedna jedina pismena, koliko znam, od pet riječi da bih odmah zatim bilo rečeno kako idem drugim putovima. Jedini je Jovo Vuković napisao daje taj članak, uz druge, „pisan u duhu NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA“, ali odmah nastavlja: „[...] da bi ih iza toga isti autori demantovali kao što je to bio i skorašnji slučaj Stj. Babića u ovdje pomenutom članku, koji je sasvim suprotno njegovim napisima o jezičkom zbližavanju, išao do otvorene kritike uperene protiv čitave akcije novosadskog skupa“.[11]

[10] JEZIK, XI, veljača 1964, str. 65.

[11] NACRT PROGRAMSKIH OSNOVA ZA PROUČAVANJE NAŠEG KNJIŽEVNOG JEZIKA, Pitanja sav-

Njihova šutnja i brzo uočavanje da idem suprotnim putem od deklariranoga najbolji su dokazi da sam pogodio cilj. Brozović u prikazu toga razdoblja i karakteriziranju toga članka bitno je rekao samim međunaslovom: PROTUUDARAC PROTIVNIČKIM ORUŽJEM.[12] Osnovni je dakle dokaz da taj članak nije bio unitaristički, taj što ga Srbi nisu prihvatili. Nakon toga više ne bi trebalo raspravljati o tom, međutim, kako se optužba neprestano ponavlja, kako bi se unatoč tomu mogla ponavljati, potrebno je razmotriti i druge dokaze koji potvrđuju moju osnovnu tvrdnju.

Za potpunu ocjenu toga članka, treba promotriti kontekst u kojem se to zbivalo. Najprije se treba zapitati kad je to bilo. Prosuđivati neki rad izvan vremena u kojem se zbivao, znači zapasti u zabludu ahistoricizma. Prigovarači zaboravljaju da smo živjeli u vrijeme diktature kad su granice i znanstvene slobode bile veoma uske. Da bi se stručno moglo kako-tako djelovati, morao se diktaturi plaćati porez, bar prividno. Tako je to bilo oduvijek. Još za cara Franje trebalo je reći *naš svijetli car*, za Staljina *naš umni vođa Josip Visarionovič Staljin*, za Tita *naš genijalni vođa*, a onda se moglo djelovati. Mogao bih iz naše sredine navesti više primjera, ali ću uzeti jedan dalji, za nas neutralniji.

A. I. Timofejev svoju je knjigu TEORIJA KNJIŽEVNOSTI iz koje se moglo mnogo naučiti – to dobro znam jer sam iz nje učio za ispit – natopio spominjanjem i navodima Marxa, Engelsa, Lenjina, Staljina, Ždanova pa čak i Molotova da bi mogla biti prihvaćena u sovjetskome carstvu. Kad sam iz nje učio, jasno sam razabirao porez od zdravoga zrnja.

Brozović, koji je bio znatno političniji od mene, čak je tri puta ulazio u partiju.

– I četvrti put bih da su me htjeli primiti – znao bi reći.

Mnogi njegovu taktiku nisu razumjeli pa sam morao napisati članak u njegovu obranu.[13] Ako je on katkada išao malo dalje, to je jednom prilikom objasnio ovako:

– Morao sam toliko taktizirati da ne budem izbačen iz igre.

Lako je onima koji su se tada zbog svoje sigurnosti sklonili u inozemstvo ili se u zemlji upisali u partiju i govorili *ja sam vojnik partije, tko dirne u mene, dirnuo je u partiju* ili u njoj samo šutjeli (poznata hrvatska šutnja, figa u džepu) ili mlađima koji su diktaturi bili na rubu, sada, u hrvatskoj slobodi, govoriti kako se trebalo vladati u diktaturi. Mi smo uz to morali plaćati porez srbokomunističkomu režimu. Neposredno prije moga članka unitarizam se jako razmahao. Već je izašao zajednički pravopis, radio se zajednički rječnik, počeli su radovi na zajedničkome nazivlju i dr. Trebalo je spriječiti daljnje takvo nasto-

remenog književnog jezika, sv. VI, Sarajevo, srpanj 1968, str. 40., bilj. 31.

[12] JEZIK, 44, Zagreb, 1996, str. 50.

[13] JEZIČNA POLITIKA DALIBORA BROZOVIČA, VJESNIK, 6. 11. 1993., str. 22. i u mojoj knjizi HRVATSKI JUČER I DANAS, Zagreb, 1995, str. 266–271.

janje i ja sam u tome bio veoma aktivan. Nas četvorica kolega, D. Brozović, R. Katičić, T. Ladan i ja, uspjeli smo onemogućiti daljnje izlaženje unitarističkoga Matičina rječnika, imao sam velik udjel u onemogućavanju rada na zajedničkome nazivlju, a kad je 1971. sinuo tračak slobode za nevjerojatno kratko vrijeme, za mjesec i pol dana napisali smo nas trojica, B. Finka, M. Moguš i ja, HRVATSKI PRAVOPIS pa iako je on onemogućen (glavnina je uništena!), ipak je njime onemogućen i novosadski u .svome punome djelovanju jer je „londonac" tako djelovao da je vlast bila prisiljena naručiti poseban hrvatski pravopis, koji Anić-Silić nisu ostvarili hrvatski, ni imenom ni sadržajem. I da sam unitaristički djelovao, što nisam, taj bi rad bio tako malen da nije vrijedan spomena, tek nekoliko konvencionalnih fraza i sam naslov kad se odvoji od svoga sadržaja. Ja sam uvijek pazio što pišem pa i s obzirom na partijske smjernice. Mene je i Partija teško mogla javno optužiti jer sam dobro pazio na svoje riječi. Morao sam, kao i Brozović, paziti da ne budem izbačen iz igre. Nikad nisam rekao da partija nema pravo. Sto sam njoj htio reći, rekao sam da nemaju pravo pojedinci, P. Ivić, M. Stevanović i dr. Da sam ja bio unitarist kakvim me moji supolemičari žele prikazati, ja bih tada dobio Avnojevu nagradu, a ne bih bio dvadeset godina na ledu. Partija se nije dala prevariti mojim „unitarizmom" jer kao što su pročitali prave. namjere Dalibora Brozovića, tako su dobro znali što ja radim, kako pokazuju njihove optužbe iz 1972. i 1980./1981. godine, v. knjigu A. Selaka TAJ HRVATSKI i ovdje u knjizi članak STROGO POVJERLJIVIM OČIMA.

Sporni članak o uklanjanju razlika objavljenje u veljači 1964., dakle ubrzo nakon izlaska novosadskoga pravopisa. U njem je upotrijebljeno unificirano nazivlje po trgovačkome načelu: *dajemo zapetu za točku*, a to je bilo na štetu hrvatskoga jezika jer je *zapeta* rjeđa riječ, a napuštanje riječi *točka* protegnulo se i na veoma proširene riječi *točno* i *točnost*. Da se tim putem mislilo nastaviti, dokaz je rad na RJEČNIKU dviju Matica u kojem se nastavilo ujednačivanjem i zamućivanjem razlika. Onda nismo mogli spriječiti takav rad, bar ne mi mlađi, nismo ga mogli ni odbiti, morali smo ga naoko prihvatiti. Dobro je primijetio D. Brozović da smo morali pokazati dobru volju s naše strane.[14] Vidjevši što se radi i što nas čeka ako tako nastavimo, zamislio sam se nad tim problemom i razmišljao kako da ga spriječim. Ako već treba plesati, plesat će se po našim notama.

Da nisam zapravo mislio što ondje piše, da je to bila samo taktička varka, vidi se u samome članku kad se kritički čita. U članku jasno govorim protiv prepuštanja „slobodnoj borbi među riječima" jer je to bio najopasniji put za unifikaciju, zatim što u 1. bilješci[15] spominjem samo one primjere gdje je pobijedio hrvatski izraz pa na kraju s pomoću navedenih načela branim hrvatsku riječ *spoznaja*. Mogu reći da ti kriteriji svojom glavninom vrijede i danas jer se hrvatski jezik upravlja po njima, npr. da daje prednost imenicama na **-ba**, katkada i pretjerano.

[14] ULOGA ČASOPISA JEZIK U HRVATSKOME JEZIKOSLOVLJU, JEZIK, 44, Zagreb, 1996., str. 51.

[15] Ovdje u knjizi 9. bilješka na str. 258.

Izričito sam to rekao dobrim dijelom već dvije godine poslije kad sam u VJESNIKU od 6. 3. 1966. napisao:

> Taj članak spominju obje strane, ali, čini mi se, ne prihvaća ga ni jedna ni druga. Jedna kao da sluti da bi po načelima koja su u njemu iznesena više izgubila, a druga zato što smatra daje stvarnost daleko od njegove osnovne misli. Da ne bi bilo nesporazuma, valja odmah reći da sam i ja jedan od onih koji drže da varijante postoje. (Izjava potrebna, ali to mi dođe kao kad bih bio prisiljen da izjavim kako sam i ja jedan od onih koji drže da imamo dvije BORBE, zagrebačku i beogradsku.) Smatrao sam i smatram da su unifikatorska nastojanja štetna, a ipak sam napisao članak pod naslovom UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH RAZLIKA i u njemu iznio neka načela kojih bismo se trebali držati u svom radu. Cijeli članak pokazuje da nisam mislio kako bi sada po tim načelima trebalo prosuđivati hoćemo li *vlak* ili *voz*, *pozorište* ili *kazalište* [...], nisam čak ni mislio da bi po njima trebalo krojiti zajedničku terminologiju. Mislio sam na one pojave koje se još nisu polarizirale, koje su kolebljive na cijelom hrvatsko-srpskom jezičnom području, na one koje probijaju ograde i prodiru na drugu stranu. Jer ni za jednu nije korisno da joj dolazi ono što nije u skladu s jezičnim sustavom. Pokazao sam to na primjeru *spoznaja – saznanje*. Sada ću ponoviti to isto, ali na drugom primjeru.

Članak u VJESNIKU nosi naslov ZVUČNIK, GLASNOGOVORNIK I VARIJANTE i u njem nastojim spasiti našu riječ *zvučnik* u značenju ʻmegafonʼ, da nam se ne nametne srpska riječ *glasnogovornik* u tome značenju. Sad je jasno zašto sam napisao taj članak, da dobijemo u ruke aparat pomoću kojega ćemo braniti hrvatske riječi, dakle da političko nastojanje zaogrnemo znanstvenim plaštem, da možemo lakše braniti hrvatske posebnosti.

Otvoreno sam govorio što mislim i kad sam 1968. u članku U lingvistici znanstvenost, u politici ravnopravnost pisao o spomenutom Vukovićevu članku, u kojem me uglavnom napada, sad po imenu, sad bezimeno jer „naš će puristički nastrojen stručnjak po svaku cijenu tražiti domaću zamjenu čak za najuobičajenije termine [...]“ jer taj sam stručnjak ja (isti napad kao što me i danas gotovo istim riječima napada Ivo Pranjković, što pokazuje da sam dosljedan), ali ne bih sada svoju tadašnju obranu ponavljao, koga to zanima, može pročitati u JEZIKU, god. XVI., str. 52–60.

Odgovarajući Pavlu Ivicu na moje tobožnje nekadašnje unitarističko usmjerenje, u istom sam godištu napisao:

> Ivić spominje moj članak UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH RAZLIKA ne da njime što riješi, nego da me diskreditira. Primjenjuje isti postupak kao i u polemici s Katičićem, isto kao što je prije htio diskreditirati hrvatske potpisnike NOVOSADSKOGA DOGOVORA koji su se odrekli svog potpisa. Već sam mu rekao na primjeru potpisnika da nije nečasno priznati svoju zabludu (v. JEZIK, XVI, str. 145). Nečastan je samo onaj tko svoje mišljenje mijenja zbog boljega položaja i veće zarade. Ako to Pavle Ivić ne razlikuje, bar bi morao znati za poslovicu koju je zapisao Vuk Karadžić: *Bolje se i od po puta vratiti nego rđavim* (*putem*) *do kraja ići*. Ne bi dakle nečasno bilo priznati daje čovjek bio na krivom putu, međutim, ja se i danas nalazim na istom putu kao i nekad: i u spomenutom sam članku branio hrvatski jezik od unitarističkih nastojanja, onako kako se onda najbolje moglo, što se jasno vidi i danas kad se članak ponovno pažljivo čita. Branio sam šulekovsko-ladanovsku li-

> niju i u tom smislu postavljao kriterije znajući da time samo utvrđujem hrvatski književni jezik i da srpski lingvisti ne će moći te kriterije prihvatiti, kao što i nisu. Zato i danas uglavnom ostajem kod kriterija iznesenih u tom članku, njemu je samo naslov neprimjeren. Govoreći sada o njemu, Pavle Ivić pada sam u svoju klopku: da je tako kao što on sugerira, što ga nije objeručke prihvatio onda kad je članak objavljen?[16]

Ali to zlobnicima ništa ne znači, oni ne misle na stvarnost u kojoj smo djelovali. Kad oni ne mogu stručno dokazati da nisam u pravu, oni žele na svaki način obezvrijediti prijašnji rad. Tu se u osnovnome varaju: ne će njihovi razlozi biti jači ni njihov ugled veći ako tuđi umanje.

Prema tome sasvim je jasno da ja nipošto nisam želio da se nađe znanstveni kriterij po kojem bi se objektivno uklanjale razlike, nego da spriječim takvo uklanjanje. Što sam napravio? Uzeo sam RAZLIKE P. Guberine i K. Krstića i po njima izradio pravila tako da izrazitu prednost dobiju hrvatske riječi. Dobro sam ocijenio da Srbi ne će moći prihvatiti takva pravila. A da i jesu, opet bismo mi bili pobjednici jer da su to i pokušali, ne bi uspjeli kao što nisu uspjeli kad su poslije s drugim namjerama nastojali uvesti riječ *sat* u značenju ‘24. dio dana’.[17] Budući da sam bio siguran u našu pobjedu, kako god bilo, usudio sam se napisati i objaviti taj članak. A u objavljivanju nisam bio sam jer je tada glavnim i odgovornim urednikom JEZIKA bio Lj. Jonke. Daje imao što protiv, lako bi postigao da ga ne objavi. Pišući taj članak, posebno sam se savjetovao s kolegom Finkom i usvojio sam mnoge njegove napomene kako bi uspjeh za nas bio što povoljniji.

Da je naš uspjeh u svakom slučaju bio siguran, može se to osvijetliti još jednim konkretnim primjerom. Osamdesetih godina srpski su unitaristi nastojali da se uvedu zajednički udžbenici u sve škole na srpsko-hrvatskom jezičnom području. Kad su izrađeni kriteriji i kad su većinom pobijedili hrvatski udžbenici, jer su objektivno bili bolji, Srbi su odustali od svoje namjere.

Na kraju mogu s pravom ponoviti: unitarističkoga grijeha nema na meni. Tko tvrdi suprotno, želi samo prikriti neke svoje slabosti.[18]

Babić 1964: Babić, Stjepan. UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH RAZLIKA. – In: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb, 2001: Globus. – S. 257–271.

[16] JEZIK, 37, Zagreb, 1989, str. 61.

[17] 1991. i u Srbiji je RTVB postavljen zahtjev „da se umjesto *zareza* mora govoriti *zapeta*“. VJESNIK, 24. 5. 1991.

[18] Članak je objavljen u VEČERNJEM LISTU 9. 3. 1997, ali zbog novinskoga ograničenja, ovaj je članak dvostruko veći pa prema tome i podosta drukčiji, ali su glavne misli ipak ostale iste, ovdje su samo bolje dokumentirane i nešto potpunije obrazložene.

Deklaracija o položaju hrvatskog književnog jezika

[1967]

Deklaracija o imenu i statusu hrvatskog književnog jezika

Višestoljetna borba jugoslavenskih naroda za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu kulminirala je revolucionarnim preobražajem u razdoblju od 1941–1945. Tekovine Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije omogućile su svim narodima i narodnostima u Jugoslaviji da uđu u novu fazu njihova povijesnog postojanja. Oslanjajući se na temeljna načela socijalizma o pravu svakog čovjeka da živi slobodan od svake podjarmljenosti i o pravu svakog naroda na potpun suverenitet i neograničenu ravnopravnost sa svim drugim nacionalnim zajednicama, Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci i Makedonci formirali su federativni savez, sazdan od šest socijalističkih republika, kao jamstvo te uzajamne ravnopravnosti, međusobnog bratstva i socijalističke suradnje.

Načelo nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti obuhvaća i pravo svakoga od naših naroda da čuva sve atribute svoga nacionalnog postojanja i da maksimalno razvija ne samo svoju privrednu, nego i kulturnu djelatnost. Međutim atributima odsudno važnu ulogu ima vlastito nacionalno ime jezika kojim se hrvatski narod služi, jer je neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu.

NOVOSADSKI DOGOVOR opravdano je deklarirao zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika ne poričući historijsku, kulturnohistorijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakoga naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života. Te su tekovine formulirali i ustavni tekstovi, i PROGRAM SAVEZA KOMUNISTA, političkog predvodnika naših naroda u revolucionarnoj borbi.

Ali usprkos jasnoći osnovnih načela, stanovite nepreciznosti u formulacijama omogućavale su da ta načela budu u praksi zaobilažena, iskrivljavana i kršena unutar širih pojava skretanja u realnosti našega društvenog i ekonomskog života. Poznato je u kojim su okolnostima u našoj zemlji oživjele tendencije etatizma, unitarizma, hegemonizma. U vezi s njima pojavila se i koncepcija o potrebi jedinstvenog „državnog jezika“, pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta naše državne zajednice. Usprkos VIII kongresu, IV i V plenumu CK SKJ, koji su u našim danima posebno naglasili važnost socijalističkih načela o ravnopravnosti naših naroda pa, prema tome, i njihovih jezika, putem upravnog aparata i sredstava javne i masovne komunikacije (saveznih glasila, Tanjuga, JRTV u zajedničkim emisijama, PTT, željeznicama, tzv. materijala ekonomske i političke literature, filmskih žurnala, raznih administrativnih ob-

razaca), zatim putem jezične prakse u JNA, saveznoj upravi, zakonodavstvu, diplomaciji i političkim organizacijama, faktično se i danas provodi nametanje „državnog jezika“, tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj lokalnog narječja.

Osobito važne inicijative privredne i društvene reforme, oslanjajući se na bitna svojstva našeg samoupravnog socijalističkog društva, obvezuju nas da na području svoga djelovanja – jezika, književnosti, znanosti i kulture uopće – poduzmemo sve potrebno da se u neposrednoj praksi ostvaruje i ostvare sva izložena načela našeg socijalističkog sustava.

Na toj osnovi potpisane hrvatske kulturne i znanstvene ustanove i organizacije smatraju da je neophodno potrebno:

1) Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga.

U tu svrhu treba izmijeniti formulaciju iz USTAVA SFRJ, čl. 131, koja bi morala glasiti ovako:

> Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.“

Adekvatnom formulacijom treba osigurati i prava jezika narodnosti u Jugoslaviji.

Dosadašnja ustavna odredba o *srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jeziku* svojom nepreciznošću omogućuje da se u praksi ta dva usporedna naziva shvate kao sinonimi, a ne kao temelj za ravnopravnost i hrvatskog i srpskog književnog jezika, jednako među sobom, kao i u odnosu prema jezicima ostalih jugoslavenskih naroda. Takva nejasnoća omogućuje da se u primjeni srpski književni jezik silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate. Da je stvarnost zaista takva, dokazuju mnogobrojni primjeri, a među njima kao najnoviji nedavni ZAKLJUČCI pete skupštine Saveza kompozitora Jugoslavije. Ti su ZAKLJUČCI objavljeni usporedno u srpskoj, slovenskoj i makedonskoj verziji kao da hrvatskoga književnoga jezika uopće nema ili kao da je istovjetan sa srpskim književnim jezikom.

Potpisane ustanove i organizacije smatraju da u takvim slučajevima hrvatski narod nije zastupan i da je doveden u neravnopravan položaj. Takva se praksa ni u kojem slučaju ne može opravdati inače neosporenom znanstvenom činjenicom da hrvatski i srpski književni jezik imaju zajedničku lingvističku osnovu.

2) U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.

Ovu DEKLARACIJU podnosimo Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj našoj javnosti da se prilikom pripreme promjene USTAVA izložena načela nedvosmisleno formuliraju i da se u skladu s time osigura njihova potpuna primjena u našem društvenom životu.

Matica hrvatska
Društvo književnika Hrvatske
PEN-klub, Hrvatski centar
Hrvatsko filološko društvo
Odjel za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Odjel za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Institut za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zadru
Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Katedra za povijest hrvatskog jezika i dijalektologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Katedra za jugoslavenske književnosti Filozofskoga fakulteta u Zadru
Katedra za stariju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Katedra za noviju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Za grebu
Institut za nauku o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Staroslavenski institut u Zagrebu Društvo književnih prevodilaca Hrvatske

Deklaracija 1967: DEKLARACIJA O POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA. – In: *Telegram*. Jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja. – Zagreb. – Br. 359. – 17. 3. 1967.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Još dvije varijante književnog jezika

[1971]

Sad nam je već pomalo jasno da je narodni, govorni jezik jedno, a književni, odnosno standardni jezik drugo. Norma u ovom drugom djeluje određenije i dosljednije. Jasno nam je i to da književni jezik koji se razvio na ijekavskim, središnjim govorima ne može. biti identičan s književnim jezikom koji se razvio na ekavskim, istočnim govorima. Ali postojanje hrvatskog i srpskog književnog jezika ne iscrpljuje još svu složenost naše jezične problematike. Čuju se opravdano glasovi i pitanja kako i kamo u tim dvjema polarizacijama smjestiti bosansko-hercegovačku i crnogorsku varijantu književnog jezika. Neki i ne žele priznati da one postoje, ali kad u problem potanje zagledamo, uočit ćemo da je i to stvarno i važno pitanje, pa i o njemu treba nešto reći.

Lako je prosuđivati i donositi odluke o književnom jeziku jednoga naroda. No kad se prosuđuje o književnom jeziku više naroda, potrebno je biti pažljiv i pravedan prema svakoj strani. Mnoge naše teškoće u vezi s jezičnim pitanjima dolazile su najčešće odatle što se ugađalo jednom narodu, a zapostavljalo drugi. Kada dakle govorimo o književnom jeziku naroda Bosne i Hercegovine, uvijek moramo imati na umu da raspravljamo o književnom jeziku bosansko-hercegovačkih Srba, Hrvata i Muslimana. Osnovni je demokratski princip samoupravljačkog socijalizma da svaki od ova tri subjekta treba da ima zagarantirana svoja jezična prava. Sreća je što su sva ta tri subjekta u književnom jeziku povezana ijekavskim izgovorom štokavskog dijalekta. Ali taj ijekavski književni jezik nije potpuno identičan s hrvatskim ijekavskim književnim jezikom. Po zamjeni staroga glasa jata (*mlijeko*, *vjera*) nema razlike; razlika je u tzv. leksičkoj nadgradnji, u onome što se prema političkoj orijentiranosti od 1918. nadogradilo na narodni jezik. Činjenica je da danas u Bosni i Hercegovini preteže u toj nadgradnji leksik srpskog ekavskog književnog jezika. Prema tome imamo pred sobom tip književnog jezika koji je po zamjeni staroga glasa jata povezan sa zapadnim tipom književnog jezika, a po dijelu rječničkog fonda s istočnim tipom književnog jezika (*karakterisati*, *Jugosloven*, *istorija*, *duvan*, *fudbal*, *učaurenost*, *pozorište*, *opština*, *uopšte*, *preduzeće*, *odbrana* itd.). Svakako to je također posebna varijanta književnog jezika koju ne možemo i ne smijemo negirati.

Ne bih htio sam prosuđivati o jezičnim pitanjima druge republike bez saslušavanja tamošnjih mjerodavnih faktora. U jednom svojem saopćenju Izvršni komitet Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, govoreći o suvremenoj jezičnoj problematici g. 1968, izjavio je doslovno ovo:

> Izvršni komitet je konstatirao da je pitanje jezika u Bosni i Hercegovini osjetljivo i zbog toga što su mala područja na kojima živi stanovništvo isključivo jedne nacionalnosti. Narodi Bosne i Hercegovine, Srbi, Hrvati i Muslimani, ravnopravno se i slobodno služe i jednom i drugom varijantom hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika, miješajući njihova varijantna obilježja. Izvršni komitet smatra da je svako umjetno favoriziranje i nametanje ove ili one jezične varijante, ili njihovih osobina, bilo od koga ili bilo kome, povreda prava svakog čovjeka na slobodan izbor i upotrebu jezičnih izražajnih mogućnosti, njegovih oblika, narječja i pisma (latinice i ćirilice) kako u svakodnevnoj upotrebi, tako i u nauci, publicistici i sredstvima javnog komuniciranja,

prema obavijesti u zagrebačkom VJESNIKU od 20. ožujka 1968. Prema tome u Bosni i Hercegovini slobodna je od 1968. upotreba i hrvatskog i srpskog tipa književnog jezika, a i miješanje njihovih varijantnih obilježja. To je značajan korak naprijed.

Kada govorimo o jeziku naroda Bosne i Hercegovine, tada ne smijemo propustiti priliku da kažemo kako je to bogata riznica našega narodnog izraza i kako su se u taj jezik ugledali mnogi hrvatski književnici već od 17. stoljeća pa sve do naših dana. Hercegovina se smatra u pogledu jezika našom Toskanom, pa je i novoštokavski ijekavski tip često nazivan hercegovačkim. To je doduše samo djelomično ispravno jer se takav novoštokavski ijekavski govor prostire i po dijelovima Bosne, Dalmacije, Srbije, Slovenije, uže Hrvatske i Crne Gore. Stoga se i lako mogao afirmirati kao književni jezik i kod Hrvata i kod Crnogoraca i kod središnjih i zapadnih Srba. Prema tome on je i Srbima u Hrvatskoj materinski jezik.

I Crnogorci u novije vrijeme ističu posebna prava svoje varijante, svojega književnog jezika. Mora se priznati da za to imaju i neka opravdanja. Najsličniji su bosansko-hercegovačkoj varijanti i po ijekavici i po jezičnoj nadgradnji u književnom jeziku, imaju i svojih osobitosti, samo što nemaju toliko turcizama kao Bosanci i Hercegovci, a nemaju ni tri narodnosti, nego jednu, crnogorsku. Svoj jezik su dosada nazivali srpskim ili srpskohrvatskim, ali se u posljednje vrijeme pojavljuje i težnja za nazivom crnogorski jezik. Obrazloženje im je posebnost varijante i posebnost naroda. O tom će dakako odlučiti sami Crnogorci, ali ovdje ipak to treba bar spomenuti kako bi se vidjelo da jezična pitanja nisu lako rješiva kad više naroda upotrebljava po strukturi jedan jezik, ali po nadgradnji prilično različit.

Sve se to ipak može riješiti i rješava se povoljno samo s mnogo razumijevanja i s mnogo tolerancije, ne samo u širokim narodnim slojevima nego i u organima vlasti i samoupravljanja, a osobito pozitivnim djelovanjem nastavnika i nastave na svima stupnjevima. A u ove dane kad slavimo Lenjinovu godišnjicu vrijedno je podsjetiti se da nam i u rješavanju jezičnih pitanja Vladimir Iljič Lenjin može biti veliki učitelj. Boreći se protiv onih koji su željeli u mnogo-nacionalnoj Rusiji silom nametnuti ruski jezik kao državni, Lenjin je g. 1914, napisao i ove riječi:

> I mi smo, razumije se, za to da svaki građanin Rusije ima mogućnost da nauči veliki ruski jezik. Samo jedno nećemo: nećemo prinude. Nećemo da utjerujemo u raj

motkom. Jer ma koliko lijepih riječi o 'kulturi' vi kazali, o b a v e z a n državni jezik vezan je za prinude, za nametanje. Mi mislimo da velikom i moćnom ruskom jeziku nije potrebno da ga bilo tko uči pod p r i j e t n j o m b a t i n e .

To je jasna pouka za sve višenacionalne države.

Svakako korak naprijed

O književnom jeziku u Bosni i Hercegovini pisao sam već u šestom članku ovih razgovora o jeziku. Bilo je to u VJESNIKU 21. travnja 1970. Neposredno poslije toga u VJESNIKU od 24. do 26. travnja saznali smo da se 23, 24. i 25. travnja održao u Sarajevu Simpozij o jezičnoj toleranciji u nastavi u školama Bosne i Hercegovine. Nešto kasnije, 5. svibnja objavio je VJESNIK oveće izvode iz referata prof. Jovana Vukovića, prof. Milivoja Minovića, prof. Svetozara Markovića i prof. Asima Pece. Šteta je što nije objavio i izvod iz referata prof. Ismeta Smailovića iz Tuzle, koji se zalagao za čisti jezik domaće ijekavice i prikazao kako se književni jezik u Bosni i Hercegovini razvija pod jakim utjecajem ekavskog književnog jezika. Ali srećom u 940. broju VJESNIKA U SRIJEDU od 6. svibnja potanje je izvijestio o problematici Simpozija Abid Budimlić, ne prešućujući ni kritičke primjedbe o dosadašnjoj jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini. Kako sam ja u svojem spomenutom članku 21. travnja rekao da se u Bosni i Hercegovini razvila i treća varijanta književnog jezika, a kako su sudionici Simpozija u Sarajevu rekli da ne žele treće varijante, pitaju me neki čitaoci kako se odnose te dvije različite tvrdnje i tko je u pravu. Da bih im odgovorio, pišem o tom problemu još jednom i potanje.

Prvi put se javno raspravljalo o književnom jeziku Bosne i Hercegovine na Kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu g. 1965. Hrvatski lingvisti su se tada potužili kako se u književnom jeziku BiH provodi pritisak u prilog ekavskog leksičkog fonda u bosansko-hercegovačkoj ijekavici. Dokazivali su kako se od 1945. u Bosni i Hercegovini uklanjaju riječi zapadne varijante, a uvode u književni jezik riječi istočne varijante, i kako se na taj način umjetnim, odnosno službenim putem stvara zapravo treća varijanta književnog jezika. Bosansko-hercegovački lingvisti odgovorili su na to da u Bosni i Hercegovini postoji idealna jezična tolerancija i da nema nikakva službenog pritiska u smislu favoriziranja leksičkog fonda ekavske varijante. Ali nakon kratkog vremena pojavio se u sarajevskom ODJEKU Članak književnika Alije Isakovića sa statističkim podacima o gubljenju riječi zapadnog područja u korist riječi istočnog područja od g. 1945. dalje. Alija Isaković je konstatirao da su mnoge, donedavna obične riječi u svakodnevnom životu stanovnika BiH nestale sa stranica lista OSLOBOĐENJE u Sarajevu i da su zamijenjene drugim riječima koje „nisu obogatile jezik i nisu nimalo naškije od bivših, često su manje prikladne i manje naše". Tako je on objektivnom analizom potvrdio prigovor hrvatskih lingvista i rekao da se na taj način zapravo stvara treća varijanta. Bez takvih primjesa bosansko-hercegovački jezik pripada novoštokavskim ijekavskim govorima kao i hrvatski književni jezik.

Tek sada su na sarajevskom Simpoziju u travnju 1970. bosansko-hercegovački slavisti pogledali činjenicama u oči. Priznali su da je bio pritisak i „da ne bi bilo nikakvih problema da ne postoje pojave koje tu našu tradicionalnu ijekavštinu pomućuju ekavskim oblicima, i to baš tamo gdje je to najmanje poželjno, tj. u osnovnim i srednjim školama". Čulo se, kako izvješćuje Budimlić u VUS-u, da se nastavniku Hrvatu „uskraćuje pravo da pred velikom većinom hrvatske djece književni jezik naziva hrvatskosrpskim, a ne srpskohrvatskim; da se tamo na sjeveru u jednome mjestu uz Savu (u Orašju) uskraćuje pravo da se na administrativne ploče napisane latinicom stavi riječ *općina*, uz ćiriličko *opština*; da se nastavniku, Hrvatu, tamo negdje kod Bugojna, uskraćuje pravo da se služi izgovorom hrvatske varijante" itd. Dakle, pritisci su postojali, a bez njih se ne bi ni stvorila treća varijanta. Ali velik je napredak što je takav kvalificirani skup uočio pogreške i založio se za slobodu i toleranciju u jezičnim pitanjima na osnovi domaćeg, ijekavskog izgovora. Prema tome možemo se nadati da će u tom duhu doći do pravilnijih postupaka u toj ijekavsko-ikavskoj republici. Ali od 1965. do 1970. izgubili smo pet godina.

No kritika dosadašnjeg postupka došla je i iz same Bosne i Hercegovine prije spomenutog Simpozija. U sarajevskom ODJEKU za mjesec travanj 1970. književnik Čedo Kisić, urednik ODJEKA, toga uglednog književnog i kulturnog časopisa, oštro kritizira sarajevsku katedru za srpskohrvatski jezik i doslovno veli da

> prof. Vuković voli da arbitrira u jezičkim raspravama naročito između Beograda i Zagreba i da vodi glavnu riječ. Pri tom mu često nedostaju dobra volja i intelektualna i humana Širina. On je, deklarativno, za ravnopravnost varijanata, a na djelu on, ipak, možda i nesvjesno, vrijeđa predstavnike varijante koja nije njegova [...] Zato i katedra za naš savremeni jezik u Sarajevu ne može da bude katedra jedne varijante (ili da ima majčinski odnos prema jednoj, a maćehinski prema drugoj varijanti 7, nego u ime bratstva i ravnopravnosti, ona, prije svega, treba da bude katedra koja njeguje jezik i jezičke osobenosti svih naroda Bosne i Hercegovine.

Eto puta kojim se mole stvoriti zdrava i vedra jezična atmosfera!

Ali, na žalost, u zaključcima sarajevskog Simpozija nije bilo dovoljno širine u određivanju naziva za jezik Srba, Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini. Simpozij se založio samo za naziv srpskohrvatski i hrvatskosrpski po slobodnom izboru. Narodne nazive srpski i hrvatski sarajevski Simpozij isključuje s obrazloženjem da bi to izazivalo nacionalne nesnošljivosti, a za Muslimane nesnalažljivost. Za nas jezik postoje ovi nazivi: hrvatski, srpski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski, hrvatskosrpski, srpskohrvatski. Po lenjinskom principu u takvim slučajevima treba dopustiti slobodan izbor između svih šest naziva. Samo sloboda stvara zdravu atmosferu, a diktat u takvim osjetljivim pitanjima, makar i dobronamjeran, izaziva neraspoloženje, a kod nekih i osjećaj da im se nanosi nepravda. Ne vjerujem ocjeni da su naši narodi u društvenom pogledu tako zaostali da ih vrijeđa ili uzbuđuje drugo nacionalno ime. Kad bi zaista tako i bilo, trebalo bi ih intenzivnije razvijati u socijalističkom shvaćanju da poštuju sva narodna imena jugoslavenskih naroda. Tek tada se može govoriti o sklad-

noj socijalističkoj zajednici višenacionalne države. Zašto se bojimo Lenjinske slobode?

Svakako, sarajevski Simpozij, unatoč nekim zastranjivanjima, otvara nade u bolju i ljepšu budućnost. Dakako, samo onda ako se od riječi prijeđe i na djela.

Očita povreda jezičnih prava

Prikazat ću vam danas jedan nevjerojatan postupak, nad kojim se valja zamisliti.

Živimo u vrijeme ostvarivanja demokratskih i samoupravnih prava svih radnih ljudi, građana, naroda i narodnosti Jugoslavije. Pripremamo zakonske propise o ravnopravnosti jezika i pisama naroda Jugoslavije i očekujemo svaki čas njihovo objavljivanje, a ipak neki se na saveznom nivou i dalje vladaju i rade kao da smo u predbrionskom razdoblju. Vide i priznaju jezična prava ekavskih Srba, Slovenaca, Makedonaca, Albanaca, Talijana, Ceha, Slovaka, Rusina i drugih, samo ne vide i ne priznaju osnovna prava Hrvata, ijekavskih Srba Hrvatske, Bosne i Hercegovine, pa i Crnogoraca i Muslimana. To im je ostalo iz unitarističkog razdoblja kad je čitav „srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik“ na saveznom nivou predstavljala pretežno ekavica, a ijekavica se, tako reći, nije ni zapažala. Dakako, takve mučne konstatacije moraju se i dokazati. Prijeđimo dakle na stvar!

Savezni zavod za statistiku u Beogradu izdaje svake godine, već šesnaestu godinu zaredom, STATISTIČKI KALENDAR JUGOSLAVIJE, koji daje sve najnužnije podatke o stanovništvu, privredi, zaposlenosti, građevinarstvu, trgovini, financijama, kulturi, zdravstvu, socijalnom osiguranju, o pravosuđu, općinama, gradovima, cjelokupnom životu Jugoslavije. Takav je kalendar izašao iz štampe prije dva-tri mjeseca i za godinu 1970. u ukupnoj nakladi od 120.000 primjeraka u sedam različnih jezika, ali bez izdanja na hrvatskom književnom jeziku. Na posljednjoj stranici toga kalendara stoji da su izašla „izdanja na makedonskom, slovenačkom, srpskohrvatskom, engleskom, francuskom, nemačkom i ruskom jeziku“. Pod srpsko-hrvatskim predstavljen je ekavski tip književnog jezika kakav se upotrebljava u Srbiji, Vojvodini i na Kosovu, a u tom kalendaru on sada pokriva čitavo srpsko-hrvatsko-bosansko-hercegovačko-crnogorsko jezično područje. Na str. 105. i 106. priznaje se doduše postojanje hrvatskosrpskog jezika i pod njim se razumijeva ijekavski tip književnog jezika, ali Statističkog kalendara na njemu tiskana nema. Zavod misli da to nije potrebno.

STATISTIČKI KALENDAR JUGOSLAVIJE 1970, koji ima 272 strane, saveznog je značenja, jer ga izdaje Savezni zavod za statistiku, i on bi se morao obraćati svim narodima Jugoslavije na njihovim književnim jezicima, a on to čini samo djelomično: obraća se Slovencima, Makedoncima, ekavskim Srbima, ali Hrvate, ijekavske Srbe, Muslimane i Crnogorce zanemaruje. I to sve nakon brojnih diskusija o ravnopravnosti jezika i u Skupštini i u Saveznoj konferenciji SSRNJ, o kojoj sam već pisao i istakao pri tom da su hrvatski predstavnici lingvisti izričito tražili da se poštuju prava svih četiriju jugoslavenskih jezika: slo-

venskog, makedonskog, srpskog i hrvatskog. U saveznim se tekstovima obično govori „o srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom književnom jeziku“, a to nije dovoljno jasno, pa unitaristički raspoloženi ljudi misle da su to samo dva različita, ali istovjetna naziva, pa je dovoljno upotrijebiti ekavski tip književnog jezika za sve Jugoslavene koji govore hrvatskim ili srpskim jezikom. Takva nejasna stilizacija omogućuje zloupotrebe na saveznom nivou, po kojima se sve priznaje, samo se ne priznaje ijekavsko jezično područje. Mnogo je bila bolja i jasnija stilizacija u prijašnjim ustavima Jugoslavije, po kojoj se govorilo da se svi zakoni i slični tekstovi treba da objavljuju na srpskom, hrvatskom, makedonskom i slovenskom jeziku. Po takvoj stilizaciji ne bi mogao biti izostavljen ijekavski tip književnog jezika, pa Hrvati npr. ne bi morali savezno izdanje Kalendara čitati samo na srpskom književnom jeziku.

U tome ne treba gledati samo pojedinačan slučaj. Takva pogrešna praksa uvedena je na mnogim područjima javnog života. Sjećamo se kako je naša štampa prije dvije godine pisala da je Savezni statistički zavod Jugoslavije razaslao porezne upitnike svim poreznicima Jugoslavije na srpskom ekavskom tipu književnog jezika. Slovenci su se pobunili protiv toga javno, pa im se Savezni statistički zavod javno ispričao i naknadno im poslao upitnike na slovenskom književnom jeziku. Hrvati, navikli već na takve postupke, nisu ni protestirali, pa je za njih i dalje u tom zavodu ostala stara unitaristička praksa, po kojoj se hrvatski književni jezik, odnosno hrvatska varijanta književnog jezika uopće ne priznaje i praktički ne upotrebljava. Stoga smo i nedavno po čitavoj Hrvatskoj kao radni ljudi dobili i neke druge tiskanice Saveznog statističkog zavoda samo na ekavici. A to nije u skladu s poštivanjem prava svakoga jugoslavenskog naroda na njegov književni jezik. To je zapravo provođenje Skerlićeva prijedloga iz 1913/1914. godine, po kojem svi Srbi i svi Hrvati treba da se sjedine u ekavskom tipu književnog jezika jer su tobože jedan narod. A danas već znamo da oni nisu jedan narod, svi znamo da danas naši zakonodavci priznaju pravo na svoj jezik svim jugoslavenskim narodima, ali spomenutim se postupcima to pravo praktički izigrava. A to nije mala stvar, to nije samo formalnost, to je — da ostanem samo na pravu hrvatskog naroda — očita povreda jezičnih prava hrvatskog naroda na saveznom nivou. To je čin koji ima dalekosežne posljedice, on izaziva opravdano nezadovoljstvo, prigovore, trzavice, objašnjavanja, sukobe, osjećaj o neravnopravnosti. I neće biti mira u toj sferi javnoga života dokle god se takvi diskriminatorski postupci ne uklone. Svi narodi, a osobito mali, veoma su osjetljivi u pitanjima svojega jezika.

Na žalost, ni PREDLOG IZMENA I DOPUNA U POSLOVNIKU SAVEZNE KONFERENCIJE SSRNJ od 16. prosinca 1969, u kojem se raspravlja o problemu ravnopravnosti jezika, nije dovoljno jasan, pa omogućuje takve zloupotrebe. Ni u njemu se ne govori o četiri obavezna teksta, nego samo o „makedonskom, slovenačkom, srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom“. Mjesto riječi *odnosno* trebalo bi staviti veznik *i*, pa bi se dobio jasniji propis. Još bi jasnije bilo kad bi se prije nabrajanja jezika reklo *četiri teksta* ili *četiri jezika*, kako su predlagali delegati iz Hrvatske. Najjasnije i najpravednije bi bilo kad bi se reklo: *makedonski*, *slo-*

venski, *srpski* i *hrvatski*, kako je pisalo u prijašnjem USTAVU. Izgleda čak, po dosadašnjoj škrtoj obavijesti iz Narodne skupštine, da je i skupštinski tekst isto tako nejasan, pa omogućuje unitarističke zloupotrebe. Ne preostaje drugo nego. da se još u završnoj fazi donošenja propisa o ravnopravnosti jezika naroda Jugoslavije stilizacija učini sasvim jasnom, kako bi već jednom prestale zloupotrebe na štetu jezičnog prava hrvatskog naroda. Problem je prvorazredne važnosti za jačanje ideje bratstva i jedinstva, te ne treba pred njim zatvarati oči, nego ga riješiti po jednakom pravu kakvo vrijedi za sve jugoslavenske narode.

Bilješka: Ovaj je protest urodio dobrim plodom. Od g. 1971. STATISTIČKI KALENDAR JUGOSLAVIJE tiska se i na hrvatskom jeziku.

Jonke 1971: Jonke, Ljudevit. JOŠ DVIJE VARIJANTE KNJIŽEVNOG JEZIKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 25–34.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Nekoliko potrebnih riječi o književnom jeziku

[1971]

U posljednje vrijeme govori se i piše veoma različito o književnom jeziku Hrvata, Srba, Crnogoraca i bosansko-hercegovačkih Muslimana. Po nekima sve je to jedan i jedinstven jezik s jednim nazivom (*srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*) bez prava na nacionalno ime jezika. Po drugom mišljenju to su dva odjelita jezika, hrvatski i srpski, a treći opet postavljaju pitanje šta li je onda s jezikom Bosne i Hercegovine, te Crne Gore odakle čujemo od nekih u najnovije vrijeme da treba govoriti i o posebnom crnogorskom književnom jeziku. Neki opet govore o zapadnoj ili hrvatskoj varijanti književnog jezika te o istočnoj ili srpskoj varijanti književnog jezika, ali im drugi prigovaraju da su nazivi varijanta uvredljivi i da nema mjesta za njihovu primjenu. Mora se priznati da nestručnjaku nije baš lako da se snađe u tom labirintu bliskih i dalekih pojmova. Mislim da je upravo sada povoljno vrijeme da se na ta pitanja dade jasan odgovor, pa da se oslobodimo lutanja u tim osnovnim pitanjima o književnom jeziku.

Da bismo pravilno odgovorili na postavljena pitanja i ocjene, prijeko je potrebno da uzimamo u obzir i lingvističku ocjenu i prirodna prava zainteresiranih naroda u višenacionalnoj državi zasnovanoj na socijalističkim, marksističko-lenjinističkim principima, pa i iskustva, povoljna i nepovoljna, iz bliže i dalje prošlosti. Do pravilnog rješenja ne možemo doći na temelju idealističkih ocjena, a pogotovu ne na temelju prisilnih metoda i iskonstruiranih trikova.

Kad lingvistički ocjenjujemo pitanje jezika kojim govore Hrvati, Srbi, Crnogorci i bosansko-hercegovački Muslimani, tada svi znanstveni argumenti govore da je to jedan jezik s više dijalekata. Ipak ni za taj narodni jezik ne možemo reći da je jedinstven, jer su razlike između pojedinih dijalekata (štokavskog, kajkavskog, čakavskog, torlačkog) često zaista znatne, ali one ne prelaze granice karakteristične za jedan jezik. Znatno su manje razlike kad se ograničimo na štokavski dijalekt na kojem su danas pisane naše književnosti. I štokavski se dijalekt, već po imanentnoj prirodi jezika, dijeli na narječja, i to na ijekavsko, ekavsko i ikavsko narječje, pa ni tu nema potpune jedinstvenosti, iako im je isti glasovni sistem, podjednaka tvorba riječi, oblici i sintaksa. A kad počnemo govoriti o štokavskom dijalektu u funkciji književnog jezika, tada ne možemo i ne smijemo prešutjeti znatne terminološke i druge leksičke razlike koje su se u tom književnom jeziku razvile na liniji zapad–istok, u tipovima književnih jezika koji su se razvili u Hrvatskoj i Srbiji, pretežno u ijekavskom i ekavskom izgovoru književnog jezika, i još jasnije rečeno: u hrvatskoj i srpskoj književnosti, ali i u književnosti Bosne i Hercegovine te Crne Gore. Sve su to razlike koje se lingvistički mogu najadekvatnije označiti u cjelini kao *varijante*

književnog jezika. Upotrebom izraza *varijante*, odnosno *podvarijante* nedvosmisleno označujemo dvojakost, odnosno trojakost jezičnog ostvarenja u književnoj funkciji.

Taj naziv, premda označuje dvojakost, odnosno trojakost jezičnog ostvarenja u književnoj funkciji, nipošto ne cijepa jedan jezik u dva ili tri jezika, kako su dugo smatrali, a i danas još smatraju neki unitaristički krugovi i na istoku i na zapadu. Naprotiv, taj naziv vrlo izražajno odražava činjeničnu situaciju kojoj smo svjedoci već preko stotinu godina. Ali taj naziv nije ni uvredljiv, kao što misle neki ocjenjivači krivo zaključujući da je to naziv koji želi isključiti narodne nazive za hrvatski ili srpski jezik. Riječ *varijanta* nije nekakav nov naziv za književni jezik, nego je to lingvistička oznaka za odnos zapadnog i istočnog tipa književnog jezika. Prema tome Hrvat ne govori i ne piše hrvatskom varijantom, a Srbin srpskom varijantom književnog ili narodnog jezika, nego prvi govori i piše hrvatskim narodnim ili književnim jezikom, a drugi srpskim narodnim ili književnim jezikom.

Unitaristički krugovi su dakako prigovarali takvoj ocjeni, te su tvrdili da takvo rezoniranje znači ocjenu o dva jezika. Ipak, dakle, dva jezika, govorili su oni. Ali nemojmo se zavaravati, narodni nazivi za jezik, hrvatski i srpski, ne znače još da je to cijepanje jezika i da su to dva jezika. Upotrebljavanje narodnih naziva za jezik pripada među prirodna prava svakog naroda da svoj jezik naziva svojim narodnim imenom. Svaki nas obični čovjek, koji ne ulazi ni u kakve političke spekulacije, naziva svoj jezik po prirodnom pravu svojim narodnim imenom, a tako to čine već stoljećima i učeni naši ljudi, osobito književnici i znanstveni radnici. I prvo hrvatsko štampano umjetničko djelo, Marulićeva JUDITA, štampano g. 1521, naziva jezik hrvatskim (ISTORIJA SVETE UDOVICE JUDIT U VERSIH HRVAČKI SLOŽENA), a tako i drugi hrvatski i srpski književnici sve do današnjeg dana nazivaju svoj jezik *hrvatskim*, *srpskim*, pa to nikad nikoga razumnog nije smetalo. Ako postoji hrvatski narod i hrvatska književnost, sasvim je jasno da postoji i hrvatski književni jezik. Isto tako, ako postoji srpski narod i srpska književnost, sasvim je jasno da postoji i srpski književni jezik. Nikoga koji socijalistički misli ne smije smetati nikakvo nacionalno ime ako se ono ne nameće izvan svojih prirodnih prava i granica. Lingvisti, pa ni itko drugi, ne smiju prisiljavati pripadnike jednoga naroda da oni zatomljuju i potiskuju svoje narodno ime, jer narodno ime pripada u osnovna i prirodna prava i jer povređivanje prirodnih prava izaziva neraspoloženja, traume i u krajnjoj liniji kvari međunacionalne odnose.

Dakle: jedan jezik, ali dva narodna imena za taj jezik koji činjenično i nije jedinstven, nego dvojak.

Ali i opet ćemo čuti prigovor da je to suprotno NOVOSADSKOM DOGOVORU o književnom jeziku i pravopisu iz g. 1954. A ipak nije suprotno, jer ni on ne zabranjuje upotrebu narodnih naziva za jezik. On samo zahtijeva da se u službenoj upotrebi, svakako iz razloga tolerantnosti i ravnopravnosti, istaknu oba njegova sastavna dijela: *hrvatskosrpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatski* ili *srpski*, *srpski*

ili *hrvatski*. U svim drugim upotrebama Hrvat može svoj jezik nazivati *hrvatskim*, a Srbin *srpskim*, i nitko mu to ne smije zamjerati.

Dakako, iz lingvističke ocjene o varijantama i iz prirodne činjenične ocjene o književnim jezicima, u našoj je socijalističkoj zajednici prijeko potrebno da i hrvatski književni jezik i srpski književni jezik imaju potpuno jednaka prava na područjima svoje afirmacije kao književnih jezika u svim javnim, političkim, republičkim i saveznim upotrebama. Nedaleka prošlost je pokazala da je štetno zamjenjivati jedan tip jezika drugim, te je pogrešna i praksa Saveznog zavoda za statistiku da on izdaje STATISTIČKI KALENDAR i g. 1969. na svim južnoslavenskim jezicima osim hrvatskoga. Protiv takvih će pogrešnih postupaka svakako pozitivno djelovati i nedavna REZOLUCIJA O OSTVARIVANJU USTAVNIH NAČELA O RAVNOPRAVNOSTI JEZIKA I PISAMA NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE U SAVEZNIM PROPISIMA I U RADU SAVEZNIH ORGANA od 28. travnja 1969, objavljena u Službenom listu br. 20 od 8. svibnja 1969.

U poštovanju tih prava i ravnopravnosti potrebna je ne samo principijelnost nego i široko razumijevanje i snošljivost. Nikad ne smijemo zaboraviti da se tom zapadnom varijantom književnog jezika služe i Srbi u Hrvatskoj ne možda po administrativnom uzusu, nego po svojoj čistoj ijekavskoj materinskoj riječi kojom sudjeluju vrlo aktivno i u hrvatskoj književnosti i nauci. U zajedničkom složnom radu i jednih i drugih razvio se visok izražajni stupanj našega književnog jezika današnjice, uvažavajući sve vrijedne prinose naše književne baštine i naših dijalekata. Ali njegova je osnova s opravdanjem pretežno štokavska, novoštokavska, tj. s novim akcentima i novim oblicima. Zalažući se dakle za ravnopravnost ijekavske varijante štokavskoga književnog jezika, mi se zapravo zalažemo za ravnopravnost hrvatske i srpske ijekavice u jednakoj mjeri. Jezik i jezična prava treba da nas sjedinjuju, a ne razjedinjuju. Postigli smo zajednički visok stupanj izražajnog bogatstva književnog jezika, pa je potrebno da ga i dalje usavršavamo, bez štete za ijedan od njih.

Mislim da je bilo korisno prikazati osnovne pojmove o našem narodnom i književnom jeziku, jer se bez jasnoće u tim. pitanjima često zapada u pogrešne i štetne postupke. Dakle jedan jezik, ali ne jedinstven; lingvistički dvije varijante koje služe kao književni jezici, pa moraju imati sva prava književnih jezika (i vjerojatno dvije podvarijante: bosansko-hercegovačka i crnogorska); prirodno i politički hrvatski jezik, srpski jezik, hrvatski književni jezik, srpski književni jezik s potpuno jednakim pravnim položajem; službeno hrvatskosrpski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski jezik. Napominjem da Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izdaje u Zagrebu već od 1878. RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA.

Uvjeren sam da se tom povezanošću lingvističke, narodne i političke ocjene mogu zadovoljiti svi oni kojima je istinski stalo do pravilnog i bujnog cvata našega književnog jezika i do istinske sloge naroda koji se tim jezikom služe.

(VJESNIK, 1969)

Jonke 1971 [1969]: Jonke, Ljudevit. NEKOLIKO POTREBNIH RIJEČI O KNJIŽEVNOM JEZIKU. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 50–54.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Odgovor na pitanje o ugroženosti

[1971]

Neki mi dopisnici prigovaraju u pismima da razvijanjem teza o pravu hrvatskoga književnog jezika ugrožavam, iako možda i nehotice, pravo srpskoga književnog jezika u Hrvatskoj, u kojoj po statistici živi oko 15% srpskog stanovništva. Mole me ujedno neka ne bježim od toga osjetljivog pitanja i neka jednom javno progovorim o tome u VJESNIKU. Ne želim nikada bježati od osjetljivih pitanja jer mislim da je uvijek najbolje otvoreno i konkretno o njima raspravljati, pa će se nakon raspravljanja ipak razbistriti problem i pronaći nekakvo korisnije rješenje nego da stojimo kao protivnici na različnim pozicijama gledajući se sumnjičavo. Stoga ću se danas, koliko mi prostor dopušta, i zadržati na tom pitanju.

Ako pogledamo više od stotinu godina unatrag, vidjet ćemo da Hrvati i Srbi u Hrvatskoj, otkako je uveden štokavski ijekavski govor u cjelokupnu hrvatsku književnost, nastavu i administraciju, nisu nikad bili u sukobu radi književnog jezika. Isključujem od toga jedino razdoblje ustaške strahovlade, odnosno njemačko-talijanske (nacističko-fašističke) okupacije, koja se nije pojavila ni po hrvatskoj ni po srpskoj narodnoj želji i nastojanju. Razlozi da do sukoba nije dolazilo više su jezične nego političke prirode, činjenica je naime da je hrvatski književni jezik zasnovan na novoštokavskim narodnim ijekavskim govorima i da Srbi u Hrvatskoj autohtono i u velikoj većini govore takvim novoštokavskim ijekavskim govorom koji se često, ali i poopćeno, naziva hercegovačkim govorom. Ti ijekavski govori odlikuju se novijim oblicima i novim četveroakcenatskim sistemom. Kada npr. slušamo kakva srpskog dječaka iz kojeg srpskog sela u Hrvatskoj koji još nije ni pošao u školu, začudit ćemo se kakvim pravilnim štokavskim ijekavskim jezikom govori, kao da je već proučio gramatička pravila. A taj njegov srpski jezik podudara se s hrvatskim književnim jezikom jer im je zajedničko novoštokavsko ijekavsko podrijetlo. Stoga Srbi u Hrvatskoj ulaze u taj književni jezik bez ikakva sudara, ne osjećaju nikakve protivštine. A k tome dolazi još i politički momenat: u Hrvatskoj se već od 1861. taj jezik službeno nazivao *hrvatski ili srpski jezik*, što je bio znak i velike tolerancije i velike slobode. Ono što je i veliki hrvatski književnik Miroslav Krleža nedavno rekao: „To je jedan jezik koji Hrvati oduvijek nazivaju *hrvatskim*, a Srbi *srpskim*.“ Po kojoj dakle logici borba za takav tip književnog jezika znači ugrožavanje srpskih interesa u Hrvatskoj? To je u isti mah borba i zalaganje za izvorni hrvatski i srpski narodni jezik ijekavskoga tipa.

Takav naziv *hrvatski* ili *srpski jezik* imao je mnogo sličnosti s Daničićevim nazivom u Srbiji u 2. polovici 19. stoljeća: *srpski ili hrvatski jezik*. Taj naziv

nije stotinu godina izazivao nikakve sukobe jer je i prirodan i ravnopravan u potpunosti. I Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu upotrebljava ga već stotinu godina, pa se i njezin veliki rječnik, koji se upravo završava, zove RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA, a najuvaženija naša gramatika Tome Maretića, koja je 1963. izašla u trećem izdanju, zove se GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. Baš zato što takav naziv preko stotinu godina nije izazivao nikakve sukobe, hrvatski su ga lingvisti i u Novom Sadu 1954. predlagali kao službeni naziv – pored narodnog, *hrvatski*, *srpski* – za čitavo područje hrvatskoga i srpskoga jezika. Pretegao je po prijedlogu Beograđana naziv *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, dakako samo za službenu upotrebu, ali ni naziv *hrvatski* ili *srpski* jezik nije stavljen u muzeja te i on i dalje živi s punim pravom po stilizaciji da u službenoj upotrebi valja upotrebljavati naziv s oba narodna imena. Dakako, u drugim upotrebama prirodno je i slobodno upotrijebiti narodne nazive: *hrvatski jezik*, *srpski jezik*. Tome nitko nema pravo zamjerati.

U takvim tolerantnim prilikama bez jezičnih sukoba sasvim je jasno da su Srbi u Hrvatskoj pisali i da pišu svojim ijekavskim govorom i da su njihovi književnici, znanstveni radnici i publicisti dali i daju značajne priloge hrvatskoj i srpskoj književnosti, znanosti, publicistici, kulturi uopće. Tako se onda ugledni književnici Srbi iz Hrvatske, koji djeluju u području hrvatske književnosti, ubrajaju u hrvatsku književnost, npr. Vladan Desnica, Jovan Popović, Vojin Jelić, Čedo Priča i dr. Ali ako koji od njih djeluje u srpskoj književnosti, ubraja se u srpsku književnost. Slično je s književnicima Hrvatima koji djeluju u Srbiji te ulaze u okvir srpske književnosti. Svi oni zadržavaju svoju nacionalnost, a ulaze u kulturni i književni krug u kojem djeluju po svojoj volji. Nema dakle nikakve ugroženosti!

Možemo, naravno, poći i dalje, pa istaknuti veliku povezanost književnog jezika u Hrvatskoj s književnim jezikom u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, bez obzira kakvo nacionalno ime nosi taj jezik. Neki Crnogorci danas čak tvrde da je taj zajednički hercegovački ijekavski tip po podrijetlu crnogorski i da su i Hrvatima i Srbima ijekavcima Crnogorci dali osnovu za književni jezik. To je dakako pretjerano, jer se svi ti ijekavski „hercegovački“ govori prostiru i po hrvatskom i po srpskom i po crnogorskom teritoriju, a služe se njime u književnom jeziku i Hrvati i zapadni i središnji Srbi i Muslimani i Crnogorci. U tim govorima nalazimo čvrstu jezičnu vezu svih tih naroda i goleme, objektivno idealne uvjete za jezičnu suradnju i toleranciju. Dakako, u pojedinim republikama razvile su se u toku vremena u književnom jeziku neke specifičnosti i razlike koje treba uvažavati.

Nešto je drugačije sa srpskim književnim jezikom ekavskoga govora. On je potekao iz vojvođansko-šumadijskih narodnih govora koji su također novoštokavski, ali je i leksički i terminološki i glasovno prilično različit od hrvatskog ijekavskog književnog jezika. To dakako ne bi nikoga smetalo da već pedesetak godina neki unitaristički krugovi nisu nastojali pribaviti mu status državnog i zajedničkog jezika na račun ijekavskog književnog jezika. Tomu su se odrje-

šito oduprli hrvatski književnici i znanstveni radnici, pa je osjetljivo bila poremećena nekadašnja idila u jezičnoj politici. Nema idile ako se provodi prisilna penetracija! Ozbiljniji začeci takva nemira počeli su u. vezi s hegemonističkom politikom u staroj Jugoslaviji, a likvidiraju se tek poslije Brionskog plenuma. Ali to je znak da je potrebno otupiti oštrice prodora na drugi teritorij i uspostaviti ravnopravnost i na saveznom nivou, razvijajući slobodno tip jezika koji živi u vlastitoj sredini. Dok se takva ravnoteža ne uspostavi, nužno je zalagati se za nju po demokratskom pravu. A to je ne samo u interesu Hrvata nego i Srba, Muslimana i Crnogoraca jer se osiguranim pravom naroda na njegov književni jezik jačaju skladni međunacionalni odnosi, te nitko onda nije ni jezično ni nacionalno ugrožen. Nitko se tada ne osjeća podređen.

Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću

1

Vrlo je zanimljiv put razvitka hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću. O tome sam na temelju vlastitih ispitivanja pružio dokumentirano svjedočanstvo u knjizi KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI (Zagreb, 1965).[1] Kao što se u njoj razabire, borba za tip književnog jezika i njegova pravopisa započela je g. 1836. i završila se potkraj 19. stoljeća, pojavom HRVATSKOG PRAVOPISA prof. Ivana Broza g. 1892. i pojavom GRAMATIKE I STILISTIKE HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA prof. Tome Maretića g. 1899. Po tim djelima, koja nadopunjuje u istom duhu sastavljen RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA prof. Franje Ivekovića i Ivana Broza g. 1901. u dvije omašne knjige, utrt je čvrsti put i solidna osnova za dalji razvitak hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću na temelju novoštokavskih ijekavskih govora i fonetskog pravopisa. Kako su takva načela proklamirana za književni jezik Hrvata i Srba već g. 1850. u poznatom BEČKOM KNJIŽEVNOM DOGOVORU, koji su potpisali Karadžić, Daničić, I. Mažuranić, Kukuljević i Demeter, i kako ih je prihvatila i kneževina Srbija g. 1868, može se reći da su potkraj 19. stoljeća Hrvati i Srbi dobili jednaku osnovu za dalji razvoj književnog jezika, koja ipak nije bila. potpuno identična zbog toga što su istočni Srbi prigrlili novoštokavske ekavske govore, premda je BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR preporučio novoštokavske ijekavske govore da bi se postiglo što veće jezično jedinstvo.[2] Tako su dakle u 20. stoljeće Hrvati ušli s ijekavicom, a Srbi pretežno s ekavicom i u manjem dijelu s ijekavicom.

Brozov HRVATSKI PRAVOPIS uveden je u hrvatske škole kao obvezni udžbenik, pa je s novim izdanjima i u kasnijoj redakciji prof. Dragutina Boranića

[1] Ljudevit Jonke, KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI, Zagreb, Znanje, 1965, str. 9–175. Prvo, nešto kraće izdanje izašlo je u Zagrebu 1964. i u njemu se o tom pitanju raspravlja na str. 173–282.

[2] Vidi o tom SKUPLJENE GRAMATIČKE I POLEMIČKE SPISE VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA, Beograd 1896, knj. III, str. 299–303. („Jednoglasice smo priznali da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno ...“)

(PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA g. 1921. d dalje, sve do posljednjeg izdanja 1951) stabilizirao latiničku pravopisnu normu sve do g. 1960. Pravopisnu ćiriličku normu za Srbe učvrstio je prof. Aleksandar Belić g. 1923. svojim PRAVOPISOM SRPSKOHRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA i novijim izdanjima, također sve do g. 1960. U tom razdoblju, osobito djelatnošću prof. Belića, došlo je i do nekoliko razilaženja u tumačenjima fonetskog pravopisa, u pisanju velikih i malih slova, u interpunkciji i u pisanju glasova **h** i **j**, i dr. Prof. Boranić se više držao Karadžićeva načina pisanja (*odsjeći*, *odšetati*, *podčinovnik*, *nadcestar*, *odćušnuti*), a prof. Belić je polazio dalje u provođenju fonetičnosti (*otsjek*, *otšetati*, *potčinovnik*, *natcestar*, *otćušnuti*, *voćstvo*). Prof. Boranić je, kao i Broz, propisivao gramatičku, a prof. Belić logičku interpunkciju. Tako su se dakle u pravopisnu normu uvukle neke dvostrukosti, iako je većina pravopisnih propisa bila jednaka.

Maretićeva GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA doživjela je još dva izdanja, drugo g. 1931. i treće god. 1963. Prema njoj su priređivane gramatike ijekavskog izgovora za srednje škole sve do današnjih dana. Sam je Maretić priređivao školske gramatike sve do tridesetih godina 19. stoljeća, a u četvrtom deceniju učinio je to slijedeći Maretića prof. Stjepan Musulin, te u petom i Šestom deceniju prof. Hraste, Živković i Brabec. Tako je polustoljetnim djelovanjem Maretićeve velike gramatike[3] utvrđena gramatička norma hrvatskoga književnog jezika ijekavskog izgovora, dok je to isto za ekavski izgovor kod Srba izvršila Belićeva GRAMATIKA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA od g. 1932. dalje, sve na temelju novoštokavskih govora i prakse hrvatskih i srpskih književnika.

Ali premda se sve to čini tako jednostavno i glatko, ipak uz taj glavni pravac razvoja djeluju i tradicije iz 19. stoljeća gotovo tri decenija, a i suprotnosti između narodnog jezika i prava književnog i stručnog jezika, te napokon nekoliko puta ponovljena nastojanja za što većim izjednačivanjem jezika i pravopisa hrvatske i srpske književnosti, koji se u to čitavo vrijeme razvija u dva izgovora (ijekavskom i ekavskom) i u dva pisma (latiničkom i ćiriličkom).

2

Poznato je da se gramatičke i pravopisne promjene dosta sporo prihvaćaju. Spomenuti gramatički i pravopisni priručnici unijeli su u dotadašnji hrvatski književni jezik nekoliko uočljivih promjena: bilo je to u prvom redu uvođenje fonetskog umjesto etimološkog pravopisa kojim se pisalo u čitavom 19. stoljeću (*glatko*: *gladko*); zatim uvođenje pisanja **-ije-** u dugim slogovima i **-je-** u kratkim slogovima kao zamjena za stari jat umjesto dotadašnjeg **-ie-**, **-je-** (*mlijeko*, *vjera* : *mlieko*, *vjera*); i napokon preuzimanje novijih imenskih oblika za

[3] Tomo Maretić: GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, Zagreb 1899, 1831. i 1963. Najprikladnije je drugo izdanje iz g. 1931. (str. 1–631), jer je popravljeno i jer sadrži i Stilistiku koja je u trećem izdanju izostavljena.

genitiv, dativ, lokativ i instrumental množine umjesto,starijih (gen. mn. *žena* umj. *ženah*, dat. mn. *ženama* umj. *ženam*, lok. mn. *ženama* umj. *ženah* i instr. mn. *ženama* umj. *ženami*). To su samo najbrojnije promjene, ali bilo je i drugih, manje čestih. U većini slučajeva one nisu bile u skladu s prijedlogom Pravopisnog odbora iz g. 1877. koji je predlagao neznatnije promjene, nego su nastale prema prijedlogu strukovnog odbora i naredbe kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, i to za banovanja Khuena Hédervárvja, koji je zbog nasilnog vladanja bio omražen u Hrvatskoj.[4] Zbog toga su mnogi književnici, novine i časopisi (OBZOR, VIENAC, GLAS MATICE HRVATSKE i drugi) i dalje pisali starijim, etimološkim pravopisom. Može se reći da je stariji pravopis generalno napušten tek g. 1918, ali je i poslije toga Hrvatska republikanska seljačka stranka pod vodstvom Stjepana Radića, urednika DOMA, ostala vjerna etimološkom pravopisu sve do prisilnog raspuštanja g. 1929.

Čim se pojavila, Maretićeva GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA doživjela je nekoliko načelnih prigovora. U OBZORU g. 1899. prigovorio je prof. Antun Radić, brat Stjepanov, što je Tomo Maretić napisao GRAMATIKU mimoišavši najznačajnija djela hrvatske književnosti i oslonivši se samo na djela Vuka Karadžića i Đure Daničića.

> Vuk je poznavao materinski svoj jezik kao malo tko“, piše A. Radić u prikazu Maretićeve knjige. „Dobro. No kad je to bilo? Thesaurus, rječnik Vukov izašao je na svjetlo gotovo prije pedeset godina (1852). Ako je istina, da mi Hrvati nismo u poznavanju svoga živoga jezika došli dalje od Vuka za ovih gotovo pedeset godina, onda je to doista sramota.[5]

A u još većoj recenziji Maretićeve GRAMATIKE Antun Radić u VIENCU g. 1899. pod naslovom HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK ističe svoju osnovnu misao još jasnije:

> G. dr. Maretić ignoruje u svojoj gramatici ne samo hrvatsku k n j i ž e v n o s t prije Vuka, nego i poslije Vuka, a piše gramatiku hrvatskoga k n j i ž e v n o g a jezika. Hrvatski književni jezik ne može biti drugo, nego jezik hrvatske književnosti, pa tko ignoruje tu književnost i jezik, kojim je pisana, ja ne razumijem, kako može pisati gramatiku hrvatskoga književnog jezika.“ Spominje uz to i „filološki jaram, koji se nameće hrvatskim piscima i čitaocima.[6]

I Vatroslav Jagić stavlja Maretiću g. 1900. u svojem ARCHIVU FÜR SLAVISCHE PHILOLOGIE slične načelne prigovore:

> Und doch, wer wird es heute behaupten wollen, dass neben Vuk und Daničić niemand sonst auf das Ehrenamt eines mustergültigen Schriftstellers der modernen serbokroatischen Literatursprache Anspruch erheben darf? Oder wer wird es sagen

[4] Ladislav Mrazović: Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa, VIENAC, Zagreb 1877, br. 11, 13 i 14. – Ljudevit Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi*, str. 103–105.

[5] Antun Radić: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, recenzija, OBZOR, Zagreb 1899, br. 144, 146, 147 i 148.

[6] Antun Radić: *Hrvatski književni jezik*, VIENAC, Zagreb 1899, str. 456–457; 566–568; 584–585; 599–601; 615–616; 629–631.

> dürfen, dass durch Vuk und Daničić schon die letzten und höchsten Ziele der modernen Literatursprache erreicht sind, über die man hinaus nicht gehen dürfe? Gewiss haben diese beiden Schriftsteller, als muthige Vorkämpfer und Fahnenträger, nur den Weg gebahnt, auf welchem unaufhaltsam vorwärts geschritten werden muss, was in der That auch geschieht. Doch bin ich überzeugt, wenn sie lebten und wenn man sie fragen konnte, so wurden sie selbst es ablehnen als alleinige Autoritäten gelten zu wollen, da sie gewiss nicht von dem Wahne befangen waren, den ganzen Schatz der serbokroatischen Sprache, sei es auch nur aus dem Bereich des literarischen što-Dialectes, in sich aufgenommen zu haben.[7]

Jagić dakle smatra da je pogrešno što je Maretić svoje izvore ograničio samo na Karadžića i Daničića te zanemario druge književnike, ali on ipak pozdravlja pojavu te gramatike jer se tek od njezina objavljivanja može govoriti o zajedničkoj hrvatskoj i srpskoj gramatici: „Von nun an konnte also die Grammatik in allen ihren Theilen für das ganze Sprachgebiet der Serben und Kroaten ein einheitliches Object der pädagogischen, literarischen und wissenschaftlichen Behandlung abgeben, wenn nicht diesem nahe zu erreichten Ideal zwei Kleinigkeiten im Wege waren.“[8] A te dvije sitnice jesu, kao što se vidi iz daljega teksta, razlika u zamjeni starog jata, dakle postojanje ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika, kao i uvođenja slova **đ** umjesto **gj**. Ovo drugo nije ipak predstavljalo kasnije nikakav važniji problem, ali ono prvo je, „zbog uskogrudnog shvaćanja Beograđana“,[9] donosilo poteškoće u čitavom dosadašnjem 20. stoljeću.

Unatoč takvim kritikama Maretićeva velika i mala školska gramatika službeno su prihvaćene i u tridesetak godina kodificirale su normu književnog jezika i u Hrvata i u Srba. Kasniji priređivači školskih gramatika, počevši od Stjepana Musulina, postepeno su približili narodni i književni jezik proširujući izvore i na djela suvremenih hrvatskih i srpskih štokavskih pisaca.

I RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA Broza i Ivekovića iz g. 1901. pretežno se orijentirao na jezik narodne pripovijetke i pjesme, na jezični fond Karadžićeva SRPSKOG RJEČNIKA, ali je ipak uzimao građu i iz HRVATSKIH NARODNIH PJESAMA, iz Akademijina RJEČNIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA, iz Stullijeva RJEČOSLOŽJA i iz nekih djela M. Milićevića i P. Petrovića Njegoša. Taj je rječnik veći i bogatiji frazeologijom od Karadžićeva rječnika, ali mu je ipak osnovni nedostatak što je glavninu novije hrvatske književnosti sasvim zanemario. Stoga mu je to Antun Radić prigovorio već g. 1901. u svojoj recenziji, navodeći da je uzalud tražio u Broz-Ivekovićevu rječniku, koji ima ukupno 52.279 riječi, neke sasvim obične riječi (*obrisač*, *kvrgav*, *ornice* i dr.).[10] Vatroslav Jagić prigovorio mu je u ARCHI-

[7] Vatroslav Jagić: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, recenzija, ARCHIV FÜR SLAVISCHE PHILOLOGIE, Berlin 1900, XXII svezak, str. 263–278. Citat sa strane 267.

[8] Vatroslav Jagić, o. c, str. 265–266.

[9] Vatroslav Jagić, o. c, str. 266. (Jene engherzige Auffassung der Belgrader kann zwar nicht gebilligt werden ...)

[10] Antun Radić: RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA, RECENZIJA, OBZOR, Zagreb 1901, br. 103, str. 1–2).

VU FÜR SLAVISCHE PHILOLOGIE g. 1902. još oštrije. Jagić prigovara Brozu i Ivekoviću što su zanemarili kao izvore djela hrvatskih književnika 19. stoljeća, pa navodi kako je u Mažuranićevu spjevu SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA našao 150 riječi kojih nema u Ivekovićevu rječniku, a u prvih 50 strana šenoina PROSJAKA LUKE više od 140 riječi kojih nema u Ivekovićevu rječniku.[11] Sve je to samo zato što su autori previše robovali narodnim izvorima, a zanemarivali književne. Tako se onda dogodilo da u Ivekovićevu rječniku nema nekih sasvim običnih književnih riječi, kao što su npr. *bitnost*, *časopis*, *doživljaj*, *gledište*, *izlet*, *kipar*, *naklada*, *obrtnik*, *olovka*, *radništvo*, *sporazum*, *stroj*, *ured*, *znanost*, *zvuk* i dr. Ipak i ovako ograničen, RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA korisno je izvršavao svoju funkciju sve do najnovijih dana do pojave RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA g. 1967. Pripada svakako među kamene temeljce novijega književnog jezika.

3

Jagić je u ocjeni Maretićeve GRAMATIKE I STILISTIKE HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA bio dobar prorok kad se pobojao da će usporedno postojanje ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika uzrokovati nove teškoće. I doista, već 4. studenoga 1913. urednik SRPSKOG KNJIŽEVNOG GLASNIKA, prof. Jovan Skerlić postavlja pitanje „Istočno ili južno narečje?“ u predavanju u Društvu za srpski jezik i književnost u Beogradu. To predavanje objelodanjuje još iste godine u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU i prikazuje u njemu čitav niz prednosti po kojima zajednička „srpsko-hrvatska književnost“ treba da bude pisana istočnim, ekavskim narječjem.[12] Te su prednosti prema njemu ove: 1) „Brojem veći i kulturom jači deo srpsko-hrvatskog naroda govori istočnim narečjem; 2) Ekavsko narečje je bilo književno narečje i ranije i danas; 3) Ekavsko narečje je prostije, jednostavnije, lakše; njime bez ikakvih teškoća mogu pisati i jekavci i ikavci; 4) Istočno narečje najzgodnije je za poeziju, i 5) Istočno narečje je ekspanzivno, ono ima silu stvari uza se, ono samo sobom pobeđuje i potiskuje južno narečje.“ Uz istočno će narečje, kaže on dalje, „latinica postati opšta književna azbuka“. I već idućeg mjeseca 23. prosinca 1913. raspisuje Skerlić posebnim dopisom ANKETU O JUŽNOM ILI ISTOČNOM NAREČJU U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI, tražeći mišljenje o tom pitanju i od srpskih i hrvatskih i slovenskih književnika i javnih radnika. Njihove odgovore objavljuje u idućim brojevima SRPSKOG KNJIŽEVNOG GLASNIKA.[13] Ima ih u svemu 32.

Kao što uočavamo po citiranim izvacima teksta, Jovan Skerlić shvaća da su Srbi i Hrvati jedan narod i da su njihove književnosti jedna književnost, srp-

[11] Vatroslav Jagić: Rječnik hrvatskoga jezika, recenzija, ARCHIV FÜR SLAVISCHE PHILOLOGIE, Berlin 1902, XXIV svezak, str. 230–242.

[12] Jovan Skerlić: ISTOČNO ILI JUŽNO NAREČJE, SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, Beograd 1913, str. 756–770. i 862–873.

[13] Anketa o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti, SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, Beograd 1914, str. 114–125, 217–228, 285–293, 375–389, 438–447.

sko-hrvatska. U tom se on slaže s potpisnicima BEČKOG KNJIŽEVNOG DOGOVORA iz g, 1850. koji su govorili i pisali da „jedan narod treba jednu književnost da ima“. Samo ne smijemo smetnuti s uma da su se u drugoj polovici 19. stoljeća jasno formirale dvije nacionalnosti: hrvatska i srpska, pa je sada bilo mnogo teže donositi jedinstvena rješenja nego g. 1850. Stoga su sada, 1914, odgovori anketiranih književnika i javnih radnika mnogo oprezniji i suzdržljiviji. Osobitu suzdržljivost pokazuju lingvisti: Tomo Maretić, Stojan Novaković, Aleksandar Belić, Petar Skok, Milan Rešetar i Jovan Živanović. Njima ne smeta postojanje obaju narječja (Rešetar); ne treba nikomu ništa nametati, neka se svuda po srpskohrvatskim krajevima slobodno štampa i istočnim i južnim govorom, pa će ekavski prevladati (Belić);[14] jedan drugomu ništa ne smetaju (Novaković); uvođenje ekavice u Hrvatskoj izazvalo bi veliko nezadovoljstvo, već je i fonetički pravopis teško išao, jedan je govornik u Hrvatskom saboru naredbu vlade o fonetici nazvao zločinstvom (Maretić); neka ostanu oba dijalekta, a na jezik neka se bolje pazi (Živanović); Hrvati imaju ustaljen književni jezik, pa bi izazivalo velike teškoće uvođenje ekavice. Jekavski je govor postao isključivim književnim jezikom Hrvata i jednoga dijela Srba, a ekavski opet isključivim govorom Srba. To je danas činjenica! (P. Skok) Zanimljivo je mišljenje *i* književnika Ive Vojnovića koji među ostalim kaže odrješito: „Ako jedan dio istočne strane naroda našega nije mogao ili nije htio da primi ijekavštinu, ne mora za to da harmoničnija, preciznija i literarnija forma bude žrtvovana onoj drugoj, kojoj ne vidim drugog svojstva do ʻpraktičnostiʼ ... (str. 289).“ Pri tom on aludira na BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR.

Ali književnici i političari bili su rezolutniji jer oni na taj problem gledaju sa zanosom i s političkom Željom za stvaranje nacionalnog, jezičnog i književnog jedinstva jednoga naroda sa dva imena. Ne uzimaju u obzir stručne, nego političke, unitarističke, nacionalističke razloge. Aleksa Šantić je za ekavicu, jer pretežna većina tako govori i jer se njom služe osvetnici Kosova. Svetozar Ćorović je za ekavicu jer njome govori i piše kulturniji dio našega naroda i jer njome govore junaci sa Kumanova i Bregalnice. Mirko Korolija također se zalaže za ekavsko narječje zbog ratnog prestiža Beograda, a Vladimir Čerina kaže doslovno: „Pa kad bi, na primer, i bilo više našega naroda koji govori južnim nariječjem, ko bi bio toliko bezobrazan – jest, bezobrazan – da i pomisli oduzeti istočno nariječje onim herojima od Kumanova i Bregalnice [...]?“ (str. 290.)

[14] Tu svoju misao potanje je A. Belić razradio g. 1915. u knjizi SRBIJA I JUŽNOSLOVENSKO PITANJE, koja je izašla u Nišu i u kojoj on na str. 33. izriče svoju uvjerenost da će i Hrvati poslije oslobođenja htjeti da pišu „u potpunosti onako kako se piše u Srbiji, ne samo zato što je tako najbolje, nego zato što je to Srbija svojim nacionalnim radom izvojevala bilo na polju književnosti, bilo na polju narodnog oslobođenja“. A u težnji za izjednačivanjem i sjedinjavanjem Belić ide i dalje, pa na str. 27. iste knjižice doslovno veli: „A Srbija će biti veoma zadovoljna da svojoj braći Hrvatima, pored nacionalnog oslobođenja, donese i crkveno, za kojom su oni dugo vremena uzalud žudeli.“

Za južno narječje zalažu se pored spomenutih Ivan Krnić, Frano Supilo, Ivo Vojnović, Mile Starčević (po pravopisu do 1892), Rikard Katalinić Jeretov, Rikard Nikolić, a za istočno Fran Hešić, Ivan Hribar, Marko Car, Josip Smodlaka, Vladimir Ćorović (žrtvujem ijekavicu za ljubav širokom, svesrpskom, ili čak jugoslovenskom narečju), Đorđe Pejanović, Milan Marjanović, Ivo Ćipiko, Vladimir Škarić, Vaso Glušac, Frano Kulišić, Veljko Milićević.

Zbog toga što je uskoro buknuo prvi svjetski rat, anketa nije zaključena nekakvim apelom ili zajedničkim zaključcima, do kojih bi ionako teško došlo nakon disparatnih gledišta. Ostala je za budućnost u uspomeni samo Skerlićeva smjernica o ekavskom narječju i latinici u književnosti Hrvata i Srba. A ta se misao i dalje svakih desetak godina obnavljala i napuštala.

Nešto prije nego Skerlićeva anketa raspisana je u Sloveniji, u časopisu VEDA, srodna anketa, ali znatno šira po sadržaju: anketa o jugoslavenskom pitanju („anketa o jugoslovenskom prašanju“).[15] Razumljivo da se u njoj nalaze i pitanja o jeziku, osobito o odnosu slovenskog jezika prema hrvatskosrpskom. U anketi sudjeluju F. Ilešič, Stojan Novaković, F. Šupilo, A. G. Matoš, M. Rešetar, Josip Šilović, Josip Smodlaka i drugi javni radnici. Velik dio diskutanata stoji na stanovištu da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, pa da je stoga potrebno da Slovenci žrtvuju svoj jezik. J. Smodlaka predlaže da ta tri naroda upotrebljavaju „srpsku ekavštinu pisanu latinicom“ za znanstvenu literaturu, za žurnalistiku i višu beletristiku, a Slovenci mogu upotrebljavati slovenski jezik samo za laganu beletristiku (str. 102. i 103). M. Rešetar misli da bi se moglo postići da Srbohrvati zapadnih krajeva, koji pišu jekavski (*vrijeme*, *vjera* itd.) za volju Slovencima i Srbohrvatima istočnih krajeva prihvate ekavski izgovor (*vreme*, *vera* itd.), čime bi se srpskohrvatski književni jezik znatno približio slovenskomu (str. 379). Ali Antun G. Matoš protivi se svakoj centralizaciji, pa i onoj, „Što se propovijeda u ime plemenskog našeg ujedinjenja; uvijek sam zagovarao autonomiju naših narječja, vrlo žaleći, što se kod nas žrtvovala dijalekatska književnost čakavska i kajkavska štokavskoj“ (str. 103).

Obje ove ankete pokazuju kako laici, kadšto i u najboljoj namjeri, ne razumiju osobitosti i zakonitosti književnog jezika i kako svoja mišljenja iznose po subjektivnim i jednostranim kriterijima, ne uzimajući uopće u obzir Činjenično stanje i prirodni razvitak književnog jezika. Stvorivši fikciju kao da ne postoje narodi koji zapravo postoje, oni prema toj fikciji samovoljno kroje sudbinu pojedinih narodnih književnih jezika; ne uzimajući u obzir kako je razvijeni i stabilizirani književni jezik nekoga naroda velika tekovina i vrednota, laici u tu materiju kulture ubacuju političke kriterije prelazeći preko političkih interesa pojedinih naroda, a misleći samo na svoje. Po nekima od njih slovenski književni jezik treba da nestane, a po drugima hrvatski književni jezik treba da izgubi svoj kontinuitet, treba da izgubi stabilnost koju je upravo stekao i treba da počne, tako reći, iznova. Pa i argumenti književnog historika Jovana Skerlića

[15] Anketa o jugoslovanskem prašanju, VEDA, Gorica 1913, dvomesečnik za znanost in kulturo. Ustanovili: Ivan Prijatelj, Bogumil Vošnjak, Albert Kramer.

tako su slabi i subjektivni da nijedan od njih pet ne može održati ozbiljnu kritiku. Dalji razvitak književnog jezika ne samo Hrvata nego i Srba potpuno je demantirao njegove teze. Naprotiv, lingvist Petar Skok iznio je najmodernije lingvističko mišljenje da stabilizirani književni jezik ne treba smetati u njegovu daljem organičnom razvoju ako ne želimo izazvati teškoće i štete.

Zbog nerealne osnove i zbog subjektivnih argumentacija većine učesnika, obje ove ankete u pitanjima jezika nisu dale pozitivne rezultate, osim ako i njihov neuspjeh ne ocijenimo kao pozitivan rezultat, tj. pokazalo se da se takvim improviziranim anketama ne može postići ništa trajnije i vrednije. I tako se onda u dalju budućnost pošlo putovima koji su u Hrvatskoj utrli Tomo Maretić, Ivan Broz i njegov nasljednik Dragutin Boranić, i leksikograf Iveković.

4

Ali tragovi ideje Jovana Skerlića prenijeli su se jednim dijelom i u novu zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca koja je osnovana g. 1918. Pojavljivali su se u časopisima (JUGOSLAVENSKA NJIVA, NASTAVNI VJESNIK i dr.) i na javnim skupovima prijedlozi o latinici kao zajedničkom pismu Hrvata i Srba i o ekavici kao zajedničkom njihovom književnom jeziku. Neki su književnici i prihvatili praktički ekavštinu (A. B. Simić, A. Cesarec, M. Krleža, G. Krklec, N. Bartulović, U. Donadini i dr.), ali je i opet prof. T. Maretić u svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 26. travnja 1921. predlagao održavanje ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika:

> Neki su književnici izrekli misao da bi Srbi radi što jačeg narodnog jedinstva imali ostaviti ćirilicu i primiti latinicu, a Hrvati da bi vraćajući Srbima milo za drago imali ostaviti južno narječje i primiti istočno. Tako idilički shvaćati stvar može samo onaj kome se ona čini vrlo jednostavna i laka.[16]

Problem unifikacije književnog jezika Hrvata i Srba u ekavskom tipu književnog jezika vrlo je brzo skinut s dnevnog reda jer se u novoj državi nacionalno pitanje nije pravilno riješilo, a isto tako ni socijalno, pa je u atmosferi hegemonističkog i diktatorskog režima proces unifikacije postao apsurdan, te su se i oni malobrojni književnici koji su pri postanku nove države u zanosu prihvatili ekavsko narječje – uskoro vratili standardiziranom ijekavskom tipu maretićevske normiranosti. Kako se ni pravila Boranićeva i Belićeva PRAVOPISA nisu u svemu podudarala, a književnici i učenjaci nisu ni poduzimali inicijativu da se ona izjednače, diktatorska šesto-januarska vlada imenovala je komisiju jezičnih stručnjaka sa zadatkom da izradi PRAVOPISNO UPUTSTVO ZA SVE OSNOVNE, SREDNJE I STRUČNE ŠKOLE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (g. 1930). U zadatku nije bilo uključeno izjednačivan je književnog jezika, nego samo izjednačivanje pravopisnih norma. Prof. Beliću je povjereno da izradi PRAVOPIS SRPSKOHRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA za ekavski tip književnog jezika, a prof. Boraniću

[16] Vidi JEZIK, časopis za kulturu hrvatskosrpskoga književnog jezika, Zagreb 1966/67., god. XIV, br. 3, str. 67.

da izradi PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA za ijekavski tip književnog jezika. Oba su pravopisa izašla iz štampe g. 1930, prvi u Beogradu, a drugi u Zagrebu, i proglašeni su za službeni pravopis. Kako su oba pravopisa izrađena prema spomenutom PRAVOPISNOM UPUTSTVU koje je u pretežnoj mjeri usvojilo Belićeve pravopisne norme, u Hrvatskoj Boranićev PRAVOPIS nije primljen sa zadovoljstvom, pa ga književnici većinom nisu ni prihvatili. Prihvatile su ga samo škole, novine i uredi.

Čim je propala diktatorska vlast, propao je u Hrvatskoj i Boranićev PRAVOPIS iz 1930. Sam Boranić priređuje za Banovinu Hrvatsku novo izdanje PRAVOPISA po načelima svojeg PRAVOPISA iz 1928. Taj Boranićev PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA iz mjeseca veljače g. 1941. ostao je u važnosti i nakon oslobođenja od nacističke okupacije g. 1945. i regulirao je hrvatsku pravopisnu normu sve do g. 1960.

Treba radi potpunosti napomenuti da je za nacističke okupacije Jugoslavije (1941–1945) Boranićev PRAVOPIS bio ukinut i da je umjesto njega uveden HRVATSKI PRAVOPIS po etimološkim načelima koja su vrijedila do g. 1892.

U narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. do 1945. hrvatski partizani služili su se u svojoj štampi Boranićevim PRAVOPISOM HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA iz g. 1941.

5

Dok su se vodile te borbe o gramatičku i pravopisnu normu, hrvatski književni jezik razvijao se užurbanim tempom, da bi mogao izvršavati različite funkcije koje su se pred njega stavljale. Već u 2. polovici 19, stoljeća stvorena je za potrebe znanosti i pojedinih struka bogata terminologija, koja nije uvijek bila identična sa srbijanskom, a u 20. stoljeću ta se terminologija razgranala u veliku širinu i dubinu.

Humanističke nauke, tehničke, prirodne, medicinske nauke, publicistika, ekonomika, politika, novinstvo, različni sportovi, sve je to unosilo u naš rječnik obilje novih riječi i pojmova, a kako se često stvaralo posebno na zapadu i posebno na istoku, ijekavski i ekavski tip jezika nisu se razlikovali samo po zamjeni staroga glasa jata, nego u znatnoj mjeri i leksički. Stoga je pitanje preuzimanja jednoga tipa književnog jezika umjesto drugog postalo u 20. stoljeću znatno teže nego u polovici 19. stoljeća, mnogo teže i u polovici 20. stoljeća nego u doba Skerlićevo.

U novoj, socijalističkoj Jugoslaviji nacionalno pitanje rješava se na osnovi ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije, pa se i pitanje jezika svakog naroda i narodnosti rješava po prirodnom pravu i bez ikakva pritiska. Danas je svima sasvim jasno da su Hrvati i Srbi dva naroda, a ne jedan, pa da svaki od njih suvereno odlučuje o svojem jeziku. Tek se u socijalističkoj Jugoslaviji u potpunosti afirmirao makedonski jezik, pa se i odnosi hrvatskog i srpskog tipa književnog jezika utvrđuju sporazumom obadviju zainteresiranih strana.

Kako ti odnosi i ta prava nisu bili jasno i određeno fiksirani, organizirala je Matica srpska u Novom Sadu g. 1953. ANKETU O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA zamolivši 110 književnika, lingvista i javnih radnika da iznesu svoje mišljenje o jezičnim problemima u LETOPISU MATICE SRPSKE. U svojem dopisu učesnicima ankete, kojih se odazvalo 36, uredništvo LETOPISA je istaklo da smatra „da je u centru problema baš pitanje jezika kao takvog, pitanje njegovog jedinstva i perspektive daljeg razvoja, ali ne poričemo važnost nd drugih pitanja, šta više, smatramo da su ona u čvrstoj vezi sa pitanjima koja smo istakli, a to su: pitanje pravopisa, pitanje pisma (ćirilica – latinica), pitanje – ako hoćete – i narečja, zatim pitanje stvaranja rečnika književnog jezika (srpskog i hrvatskog, ili srpskohrvatskog) itd. itd.“ Odgovore književnih i naučnih radnika hrvatskih i srpskih donosio je LETOPIS od mjeseca rujna 1953. do mjeseca prosinca 1954. Iz odgovora većine diskutanata vidjelo se da oni drže da ni dva pisma, a ni dva književna govora ne treba svoditi na jedno pismo i jedan govor. Neki su diskutanti osobito naglasili da nije potrebno povezivati napuštanje ćirilice s napuštanjem ijekavštine jer su to raznorodne vrijednosti.

Kao završetak te ankete uredništvo LETOPISA sazvalo je u Novi Sad većinu učesnika ankete, da bi se na temelju iznesenih mišljenja utvrdili neki perspektivni zaključci za budućnost. Tako su onda 10. prosinca 1954. potpisani NOVOSADSKI ZAKLJUČCI O HRVATSKOSRPSKOM JEZIKU I PRAVOPISU. U tim zaključcima se konstatira da su oba izgovora (ijekavski i ekavski) i oba pisma (latinica i ćirilica) u svemu ravnopravna. Utvrđuje se da je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik, pa je u službenoj upotrebi nužno u nazivu jezika uvijek istaći oba njegova sastavna dijela (*srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski*), ali u neslužbenoj upotrebi dopušteni su i nazivi hrvatski, srpski. Zaključeno je da hrvatsko-srpska komisija jezičnih stručnjaka izradi zajednički pravopis, rječnik književnog jezika i da se poradi na izjednačivan ju stručne i naučne terminologije.[17] U duhu tih zaključaka već je izrađen i objavljen g. 1960. PRAVOPIS HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA latinicom i ijekavski, te PRAVOPIS SRPSKOHRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA ćirilicom i ekavski. Zajednička redakcija hrvatskih i srpskih jezičnih stručnjaka pristupila je i izradi rječnika književnog jezika hrvatskog i srpskog, pa su prve dvije knjige toga rječnika, od slova **A** do **K**, izašle iz štampe u prosincu g. 1967, i to RJEČNIK HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA latinicom i ijekavski u Zagrebu, a REČNIK SRPSKOHRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA ćirilicom i ekavski u Novom Sadu. Preostale četiri knjige trebale bi da izađu do kraja g. 1971. To je prvi rječnik koji je podjednako dokumentiran primjerima iz hrvatskih i srpskih pisaca, stručnjaka, učenjaka. Rječnik nije normativan, nego informativan.

Formirana je i jugoslavenska komisija za izradu zajedničke terminologije, ali je ona već na svojim prvim sjednicama, kojima su prisustvovali i makedonski i slovenski stručnjaci, zaključila da se neće ići na izjednačivan je, nego na popisivanje termina isticanjem onih koji su bolji za vršenje terminološke službe.

[17] Vidi LETOPIS MATICE SRPSKE, Novi Sad 1955, br. 1, str. 1–126.

Težnja je NOVOSADSKOG DOGOVORA bila da se stvore smjernice za dalji razvoj te da se hrvatski književni jezik i srpski književni jezik namjerice ne udaljuju, nego po mogućnosti približuju, ali bez upotrebe bilo kakve sile, bez ikakva nametanja.

Ali praksa je bila drugačija, kao što će se vidjeti iz daljeg prikaza provođenja NOVOSADSKOG DOGOVORA u idućem članku.

Bilješka: Priređeno kao referat za praški Međunarodni slavistički kongres g. 1968.

Jonke 1971 [1968]: Jonke, Ljudevit. ODGOVOR NA PITANJE O UGROŽENOSTI. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 195–209.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Razumijevanje i snošljivost u jezičnim pitanjima
[1971]

Raspisujući ANKETU O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA. Uredništvo LETOPISA MATICE SRPSKE kao da se čudi, što Srbi, Hrvati i Crnogorci još uvijek pišu dvjema pismima i služe se dvjema govorima i što se u njihovu književnom jeziku nalaze poneke razlike. Ono čak u neku ruku okrivljuje prevodioce, kao da su oni najvećim dijelom krivi za širenje razlika u jeziku. Ali ako se na stvar pogleda historijski, ako se pritom imaju na umu osobine i razvoj književnog jezika u bilo kojeg kulturnog naroda, pa i naših naroda, te ako se ne zaboravi, da se tu radi o književnom jeziku dvaju, odnosno triju naroda, tada se vidi, da u tome nema ništa čudno i da odbijanje provođenja zaključaka različnih anketa nije bilo rezultat nekakva prkosa, nego normalnog razvoja stvari. Dakako da onda ni prevodioci nisu ništa krivi.

Već prvi jezični dogovor od 1850. nije mogao biti u potpunosti izvršen. Hrvati su već prije toga naročitom zaslugom Ljudevita Gaja uveli ijekavski govor štokavskoga narječja u hrvatsku književnost, a i sav rad Vuka Stefanovića Karadžića razvijao se u tom pravcu, da ijekavski govor štokavskoga narječja postane i nov književni jezik srpske književnosti. Kad su se dakle neki srpski i hrvatski naučni i književni radnici okupili u Beču, da u tom smislu porade i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti, pokazalo se, da su drugo želje, a drugo praktičan život i njegove svakidašnje potrebe. Kako se kulturni život srpskoga naroda u ono doba razvijao pretežno u ekavskim područjima (Vojvodina i kneževina Srbija), pretegao je kod njega ekavski govor u književnosti, jer mu je on bio priručniji, bliži, lakši. Zaključci BEČKOG DOGOVORA morali su ustupiti pred praktičnim razlozima.

Ali dok se u Gajevo i Karadžićevo doba, dakle na samom. pragu novije hrvatske i srpske kulture, moglo bez većih poteškoća uvoditi u književnost ovo ili ono narječje, ovaj ili onaj govor, ovo ili ono pismo, – danas su svi takvi pokušaji mnogo zamršeniji, praktički teško provedivi, a nose u sebi i elemente neorganičnosti, nasilja nad književnim jezikom, pa i nepravde. U Gajevo i Karadžićevo doba mogli ste na prste pobrojati i hrvatske i srpske književnike, književni nam je jezik bio na samom početku svoga razvoja, neizgrađen, nedovoljno određen, tek u sređivanju, sve su te reforme dirale malen broj ljudi, književna tradicija bila je daleka i s njom se samo mučno navezivala veza. Danas je stvar iz temelja drugačija. I u Hrvata i u Srba i u Crnogoraca književni se jezik razvio u neobično fino, bogato i izražajno sredstvo naporom generacija kroz više od stotinu godina. Za to vrijeme napisane su tolike knjige pjesama i proze, koje znače

nacionalno blago svakoga od spomenutih naroda, s kojima se raste i na kojima se dalje gradi. Danas našim književnim jezikom pišu mnogobrojni književnici, učenjaci i drugi pisci, ali to više nije jezik priprost i siromašan, nego izgrađen, obogaćen, formiran, s točno određenim načinom izražavanja, što je karakteristično za svaki kulturni književni jezik. Svaki pojam u izgrađenom književnom jeziku ima svoj određen izraz, koji ne smije dopuštati višeznačnost, mnogoznačnost; sve je u izgrađenom književnom jeziku dobilo svoju određenu funkciju, pa svako pomjeranje njegova sklada, određenosti i točnosti izaziva nesporazum, nepriličnost, potrebu novog prilagođivanja i učenja. To je osnovni razlog, zbog kojega su se sačuvale i čuvaju razlike u književnom jeziku hrvatske i srpske književnosti. Oni, koji govore i pišu, nisu ni svijesni, zbog čega se opiru novotarijama, izjednačivanjima; oni to samo osjećaju kao nepriličnost zbog pomjeranja skladnosti, određenosti i jednoznačnosti. Svaku promjenu i novost primaju tek organičnim rastom književnog jezika, t. j. postepeno i nakon proširenja po svima stranama svojega književnog kruga. Nije dovoljno, da jedna riječ, izričaj ili rečenica meni nešto znači; potrebno je, da to oni znače istoznačno čitavom mojem jezičnom i književnom krugu. Tako je to u svakom književnom jeziku, pa ne znam, zašto ne bi tako bilo i kod Hrvata i Srba.

Spomenuo sam, da bi mijenjanje književnog govora ili pisma kod Hrvata i Srba u današnje doba donosilo sa sobom i elemente nepravde. Hrvati i Srbi kao posebni narodi izgradili su u posljednjih stotinu godina prema svojem ekonomskom, društvenom i političkom razvoju unekoliko različite tipove književnog jezika, koji dakle imaju svoje historijsko opravdanje. Nije tu bio po srijedi inat, nego različit razvoj na ponešto različitoj podlozi, ijekavskoj, odnosno ekavskoj. Književni se jezik neprestano razvija, raste organično, uvijek s nove postignute razine. Danas nije takav, kakav je bio prije dvadesetak godina, za dvadesetak godina neće biti takav, kakav je danas. No bitno je u tome, da svaka generacija nadograđuje na ono, što je naslijedila, i to s velikom brigom i naporom, tj. ponajprije napornim usvajanjem onoga, što je stvoreno prije nje, a zatim originalnim stvaralačkim aktom svoje generacije. U tom organičnom rastu književnoga jezika svako mijenjanje podloge (ijekavskoga govora za ekavski ili obratno, sa svim njihovim posebnostima) znači gubljenje kontinuiteta, zastoj, pa i nazadovanje za neko vrijeme u čitavoj književnoj djelatnosti „pogođenoga“ naroda. Uzmimo na pr., da Hrvati sada preuzmu ekavštinu u svoju književnost; jednim mahom svi ljudi, koji pišu, postali bi djelomično nepismeni (u književnom smislu), pa bi trebali tek da ulože nove snage za upoznavanje novoga tipa književnog jezika, koji je ipak cjelovit i ne može se preuzimati samo u pojedinostima. Čitava bi hrvatska književnost odjednom postala „nemušta“, te bi proteklo novih dvadesetak (pa i više!) godina, dok bi se novi tip književnog jezika usvojio, izbalansirao, postao pogodno sredstvo za dalje stvaranje i osvajanje u području književnog stvaralaštva. Kolika bi se šteta pretrpjela u tom prelaznom razdoblju u tako užurbano i stvaralačko razdoblje, kao što je današnje! Samo mladi narodi, koji tek ulaze u kulturu, mogu da podnesu takvu stagnaciju bez veće štete. Nepravedno bi bilo nametnuti je bilo kojem od naših kulturno razvijenih naroda.

Drugi element nepravde vidim u tome, da bi narod, koji bi odjednom napustio svoj tip književnog jezika, odjednom kao prekinuo sa svojom književnom tradicijom, koju ipak nosi u sebi i sa sobom kao jedno od svojih najvrednijih dobara; sva bi književna ostvarenja prijašnjih generacija odjednom dobila patinu arhaizma, arhaične književnosti. „U staro se doba, moj sinko, pjevalo ovako:

Pramaljeća blagog ovaj rosni sin
nadraži je nama među cvjetovima;
boju i svježi miris snijega i mlijeka ima,
nevin, *bijel i čist ko čedo*, *suza i krin*.

Danas je to, sinko, već arhaizam! A to zapravo nije ni bilo u staro, nego u jučerašnje, Matoševo doba. No ne smijemo zaboraviti ni to, da svu ljepotu takvog stiha može osjetiti samo onaj, koji je u njemu odgojen, čije je uho akustično za takve zvukove. Tko se može olako odreći takvih ljepota, tko može svoju književnost tako odjednom arhaizirati? To ne radi nijedan kulturan narod, pa je to stoga teško učiniti i Hrvatima i Srbima uza sve želje za izjednačivanjem. Nije to dakle neko vučenje u pravcu podvajanja, nego nešto, što je prirođeno svakom književnom jeziku, svakoj književnosti i svakom narodu.

Slična je stvar i s pismom. Ako se reforma pisma izvrši odjednom, velike mase naroda odjednom postaju polupismene, da ne reknem nepismene. Sve se takve velike reforme mogu u današnje vrijeme vršiti postepeno, postepenim upoznavanjem, prožimanjem i usvajanjem. Zajednički život, jednaka prava i dužnosti najbolji su utirači putova takvim jezičnim i grafijskim reformama. Prijeki postupci u tim područjima mogli bi samo nanijeti štete osnovnoj ideji čitave naše socijalističke domovine: ideji bratstva i jedinstva. Ne zato, što bi to možda netko htio, nego zato, što je to u prirodi takvih osjetljivih područja.

Zbog tih dakle osnovnih razloga meni se čini, da nije vrijeme ni potreba da se ukloni ijekavski ili ekavski govor, latinica ili ćirilica iz upotrebe u književnosti Hrvata, Srba i Crnogoraca. A s obzirom na to, što neki preporučuju, da se žrtvuje ijekavština, podsjetio bih na to, da ijekavština nije nikad tako bujno živjela u književnosti kao danas, i kod Hrvata i kod Srba i kod Crnogoraca, u tri republike, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, na pretežnoj polovini jezičnog teritorija srpsko-hrvatskog.

Zar dakle tako pesimistični zaključci? Ne, to uopće nisu pesimistični zaključci. To su samo otvaranja putova (a ti su tako otvoreni već oslobođenjem 1945.), da se i u književnosti naši narodi ižive što potpunije, svaki svojim glasom, skladnim i bratskim, veselo i radosno, u zagrljaju. Svaki onaj, koji znade, što za razvoj književnoga jezika znači takav skladan život, shvatit će, kakve će to blagodarne posljedice imati u nedalekoj budućnosti u književnom jeziku i Srba i Hrvata i Crnogoraca. Nikakve umjetne prepreke ne će moći zadržati proces upoznavanja, zbližavanja i izjednačivanja. Ali taj proces mora biti postepen, organski. U svih naših ljudi treba da se razvije zanimanje i ljubav za sve naše jezične osobitosti, potjecale one iz bilo kojeg kraja i naroda. Poznato je, da nam neka nepoznata i u prvi mah strana jezična pojava nakon nekog vremena i

svoga praktičnog života postaje ne samo shvatljiva, nego i lijepa i draga. Okanimo se one isključivosti, koja još danas živi i suviše jakim životom govoreći: „To nije iz mog područja, nego iz susjedova!“ Gledajmo radije na to, da li je lijepo i pravilno, pa na osnovu toga donosimo zaključke! A tu mogu mnogo pomoći upravo srednjoškolski nastavnici, pa i autori jezičnih priručnika. Što se prije odgoji naš mladi čovjek u razumijevanju jezičnih raznoličnosti na čitavom jezičnom području, u toleranciji prema različnim jezičnim pojavama, u poštivanju različnih normi književnog jezika i kod Hrvata i kod Srba, – to će se bolje utirati put ujednačavanju, to će prije knjiga, pisana ovim ili onim govorom, postati jednako draga svakom našem čitaocu. A taj se proces treba da razvije podjednako i na jednoj i na drugoj strani. Nastavnici hrvatskosrpskog jezika, bez obzira na to, odakle potječu, treba da se uvijek jezično prilagode sredini, u kojoj djeluju. Oni su u prvom redu zvani, da budu tolerantni prema različnim pravilnim dvostrukostima, jer znaju njihovo podrijetlo i funkcionalnost. Osobita obzirnost treba da se pokaže prema onim učenicima, koji su došli iz druge jezične sredine, pa se još nisu prilagodili novoj. Taj proces prilagođivanja treba da se vrši postepeno i bezbolno, bez eventualnog podcjenjivanja drugog jezičnog tipa. Do takvog ocjenjivanja jezičnih dvostrukosti nisu se još dovinuli ni neki naši istaknuti jezični stručnjaci, često oni odbacuju kao dijalektizme i nepravilnosti takve riječi ili fraze, koje su potpuno književne u drugoj književnosti. Ne bi se smjelo na temelju stanja jedne književnosti pravilne rijeci i fraze druge književnosti proglašavati nepravilnima; mnogo je bolje u takvim priručnicima istaći, da je to književna riječ u jednoj književnosti, a nije zasada u drugoj. Jer tko zna, možda će takva riječ u toku vremena steći pravo književne riječi u obje književnosti, a možda će dobiti i neko posebno značenje. Treba prekinuti s onim oštrim purizmom starijega vremena i postupati po suvremenom principu elastične stabilnosti, koja pomaže razvoju jezika i zadovoljenju njegovih različnih funkcija. Tako se radi i u drugih naroda, pa zašto se tako ne bi radilo i kod nas, pogotovu kad bismo mi mogli od toga imati dvostruke koristi.

Raspravlja se među ostalim i o službenom imenu našega jezika, pa se prigovara nazivu *hrvatski ili srpski jezik*, kakav je u Hrvatskoj uobičajen već gotovo stotinu godina. Tako se naš jezik zove u Hrvatskoj ne samo u naučnim knjigama, nego i u školi i u školskim svjedodžbama. Svakako je ta praksa u Hrvatskoj bolja od prakse u Srbiji i Crnoj Gori, u kojoj se naš jezik i u školi i u školskim svjedodžbama zove samo *srpski jezik*. Zar ne mislite, da bi hrvatskim učenicima u Srbiji bilo draže, kad bi im se nastavni jezik zvao *srpskim ili hrvatskim jezikom*, pa ako hoćete i *srpskohrvatskim jezikom*, što je sasvim svejedno? I to bi bio važan i neophodno potreban korak u širenju tolerancije u ovom našem jezičnom pitanju. Istina, srpski je jezik i hrvatski, a hrvatski je i srpski, ali baš zato, što je tako, zašto se to ne bi u službenim aktima i istaklo, odnosno zašto bi takav hrvatski učenik osjećao, da je njegovo ime potisnuto? Dok se to ne provede, prigovor nazivu *hrvatski ili srpski jezik* nema pravoga osnova. Toliko više, što u našoj svijesti već gotovo stotinu godina veznik *ili* u ovoj funkciji ima značenje izjednačivanja, a ne rastavljanja.

Ima još jedna pojava u jezičnim pitanjima, koja mi se čini ne samo nezdrava, nego i štetna. Neki naime kod nas poistovjećuju ljubav za koji tip književnog jezika još uvijek s političkim negativnim osjećanjem. To je posljedica nerazumijevanja biti i funkcije književnog jezika, prebacivanje ocjene iz jednog područja u drugo, a u isti mah stvaranje zle krvi. Pritom je uvijek najbolji kriterij prirodno pravo, a najbolja metoda snošljivost. Sve je to jedan jezik s nekoliko likova, pa svatko ima pravo da se bez neprilika služi onim, koji mu je drag.

Prema tome, kao što se vidi, u ovom našem jezičnom pitanju treba još izvršiti prilične napore u pravcu međusobnog upoznavanja, poštivanja i snošljivosti. Ako anketa LETOPISA MATICE SRPSKE donese već u tom pogledu korisne plodove i na jednoj i na drugoj strani, mislim, da je postigla mnogo. A književnosti neka nam se i dalje natječu u osvajanju novih vrednota i ljepota – svaka u svojem izgrađenom i lijepom književnom jeziku, koji treba da podjednako volimo! A time ćemo dokazati i svoju zrelost i veličinu i dalekovidnost.

(LETOPIS MATICE SRPSKE, svibanj 1954)

Bilješka: Ovo je piščev prilog i prijedlog u anketi LETOPISA MATICE SRPSKE prije donošenja Novosadskih zaključaka.

Jonke 1971 [1954]: Jonke, Ljudevit. RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST U JEZIČNIM PITANJIMA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 253–259.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Uoči provođenja NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA

[1971]

U BORBI od 19. aprila ove godine (1955) iznio je prof. Stevanović svoje tumačenje Novosadskih zaključaka u članku PRED PRISTUPANJE OSTVARENJU NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA. U tom članku prof. Stevanović zapravo polemizira s mišljenjem i tumačenjem nekih drugih učesnika Novosadskog sastanka, pa kako sam i ja bio jedan od učesnika i kasnije tumača NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA, a i spomenut sam u njegovu članku, neka mi bude dopušteno, da i ja reknem o tome nekoliko riječi.

Posve je točna osnovna tvrdnja prof. Stevanovića, da učesnici Novosadskog sastanka nisu smatrali, da je njihovo mišljenje o ovome pitanju zakon, „koji odmah za sve postaje obavezan, nego su samo dali predlog za njegovo rešenje.“ Ali duh Novosadskog sastanka ne može se u potpunosti shvatiti samo iz onih deset točaka ZAKLJUČAKA, nego i iz diskusija, koje su trajale potpuna tri dana i koje su samo većim dijelom, a ne potpuno, obuhvaćene u zapisnicima objavljenim u januarskom broju LETOPISA MATICE SRPSKE (1955). A te su diskusije, te izmjene misli o vrlo važnim pitanjima jezika i književnosti, htio to netko ili ne, ipak važan putokaz u rješavanju svih pitanja, koja su Novosadskim sastankom stavljena na dnevni red. Te su diskusije i dale kao rezultat onaj osnovni zaključak, koji spominje prof. Stevanović, da se pri rješavanju svih pitanja treba da nađe jednoglasno zajedničko rješenje bez ikakva majoriziranja ili nametanja. Činjenica je, koja se ne može osporiti, da su se u Novom Sadu sastale dvije strane, srpska i hrvatska, da nađu zajednička rješenja za pitanje književnog jezika i pravopisa srpske i hrvatske književnosti. Pri rješavanju takvih pitanja važna je suglasnost obadviju strana, važna su također i mišljenja obadviju strana u jednakoj mjeri, pa nije na korist cjelokupne atmosfere, ako se mišljenja hrvatskih predstavnika prikazuju kao mišljenja manjine, koja se treba podvrgnuti mišljenju većine. Da je sastanak održan u Zagrebu, vjerojatno bi na njemu bilo više hrvatskih predstavnika, nego što je bilo u Novom Sadu, broj je pojedinaca dakle irelevantan, važna su mišljenja jedne i druge strane. Ta mišljenja treba uskladiti, stvoriti od njih zajedničko mišljenje, i u tome je dakle ključ čitavog problema.

Prof. Stevanović u svom članku gleda na čitav taj problem jezika i pravopisa suviše jednostavno, pa prema tome i jednostrano, kao da se tu radi o jeziku i pravopisu jednoga naroda, pa što većina zaključi, to treba manjina da prihvati. U tome i jest zamršenost toga pitanja, zato smo se i sastali u Novom Sadu, a sastat ćemo se i u komisijama, što se tu radi o jeziku i pravopisu dvaju naroda.

Svaki narod, pa i nacionalne manjine, ima u Jugoslaviji pravo, da se kulturno iživljava u socijalističkom smislu po svojoj najboljoj volji i mogućnostima. Prema tome svaki narod ima u socijalističkoj Jugoslaviji pravo, da sam odlučuje o svojem pravopisu i jeziku, bez utjecaja drugog kojeg naroda. Iz činjenice, što je narodni jezik Srba i Hrvata jedan i jedinstven, ne mora još slijediti zaključak, da srpski i hrvatski pravopis i književni jezik moraju biti jednaki i identični, pogotovu kada znamo, da se jedan razvio pretežno na bazi narodnog ekavskog govora, a drugi isključivo na bazi ijekavskog govora. Ali ako obadvije strane smatraju, da je i za jednu i za drugu stranu korisno, da imaju zajednički pravopis i da im se književni jezici po osobinama približavaju, a ne razilaze, tada je pri takvom dobrovoljnom i korisnom poslu zbližavanja jednako korisno uvažavati mišljenja obadviju strana, a napustiti prosuđivanje po većini i manjini. Ako su predstavnici hrvatske strane u Novom Sadu jednodušno isticali, da je pri rješavanju svih tih pitanja neobično važan kriterij pariteta, onda to nije mišljenje manjine, nego jedne strane, koja je već iskusila negativne posljedice majoritetnog postupanja, na štetu obadviju strana. Ako ta ista strana po pravu, koje joj pripada, i s razlozima, koji su i nacionalno i socijalno i naučno važni, drži, da se ne može i ne smije odreći ijekavskog govora kao književnog, nastavnog i uredovnog, tada joj to pravo ne može osporiti ni Novosadski sastanak – koji to nije ni namjeravao – a ni mišljenje druge strane. Dakako da takvo pravo zahtijeva prilagođivanje sredini, ne doduše u svakidašnjem životu, no svakako u nastavnom jeziku, jer zamislite školu, u kojoj se jedni nastavnici služe jednom terminologijom, a drugi drugom! Tko može u takvoj situaciji odgojiti učenike u dobrom poznavanju jezika, kako bi se na taj način mogla uopće postići stabilnost književnog izraza? To svakako ne znači, da se ne će upoznavati i ekavski književni govor i njegova terminologija, ali za sigurno usvajanje književnog i stručnog izraza potrebna je solidna baza j e d i n s t v e n o g tipa. Inače se postizava jezična mješavina, kakvu je otklonio Novosadski dogovor. Ako bi se pošlo po prijedlogu prof. Stevanovića, onda zaista nema razloga, da se ne učini još jedan korak i prihvati misao prof. Marica, da se ijekavski i ekavski govor u književnom jeziku posve pomiješaju. A protiv toga bili su svi novosadski učesnici osim prof. Marića, a u starije doba bili su protiv toga i Karadžić i Mažuranić i svi učesnici BEČKOG DOGOVORA 1850.

Na kraju krajeva, čini mi se, da se i prof. Stevanović kao rođeni ijekavac posve pravilno prilagodio ekavskoj beogradskoj sredini te i piše i govori ekavski kao profesor srpsko-hrvatskog jezika Beogradskog univerziteta. Da je kojim slučajem profesor toga jezika na Zagrebačkom sveučilištu, bilo bi sasvim normalno, da predaje i piše ijekavski. Jer nisu đaci radi profesora, nego su profesori radi đaka. Pravo kolektiva uvijek je jača od prava pojedinaca. To prilagođivanje nije naš specijalitet, tako je to na čitavom svijetu, pa zašto to ne bi moglo biti korisno i kod nas? Moram pritom ispraviti tvrdnju prof. Stevanovića, kao da je Novosadski sastanak osudio prilagođivanje: ako se sjeća, baš je radi toga u zaključke i unesena riječ „samovoljan“ u pojmu samovoljnog „prevođenja“, pa je rečeno, da se osuđuje „samovoljno prevođenje“ tekstova, što znači drugim

riječima, da se dogovorno „prevođenje“ ne osuđuje. Pritom se baš govorilo o običnim piscima za razliku od priznatih pisaca i ukazivalo na primjer BORBE kao pravilan, u kojoj se u latiničnom izdanju zaista i provodi dogovorno „prevođenje“ (oprostite za ovu posljednju riječ, ali baš je ta u ZAKLJUČCIMA spomenuta)! Unošenje riječi „samovoljno“ u tekst zaključaka odglasano je jednoglasno!

Da prof. Stevanović zaključuje više, nego što kazuje tekst, vidi se i iz njegova odlomka, gdje tekst zaključaka: „U nazivu jezika nužno je uvijek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dijela“ tumači, kao da se službeno jezik smije zvati s a m o *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski*. To je njegova teza, za koju se, možda i s pravom, zalaže, ali tekst ZAKLJUČAKA ne isključuje kao pravilan ni naziv *srpski ili hrvatski*, odnosno *hrvatski ili srpski jezik*, kako je uobičajeno u Hrvatskoj već više od 80 godina. Osudilo se u službenoj upotrebi samo navođenje jednoga dijela imena. Svakako, članak prof. Stevanovića napisan je suviše autoritativno, a to nije dobro za takve razgovore i rješavanje tako važnih pitanja, kao što su pravopis i jezik dvaju, triju naroda. Zbog te autoritativnosti, bez isticanja pariteta i prirodnog prava, taj je članak izazvao u Zagrebu zabunu i bio je od širih slojeva krivo shvaćen, baš suprotno, nego što je želio prof. Stevanović. Komentirao se: eto, i opet – kao i 1929. – treba samo da slušamo i primamo gotove recepte čak i u tako važnim pitanjima nacionalne kulture.

Meni se čini, a tako se čini i ostalim učesnicima Novosadskog sastanka s hrvatske strane, da je javnosti korisnije reći, da će se ta pitanja rješavati sporazumno, paritetno, po prirodnom pravu, bez nametanja, – kao što se i kani – pa će se sve lako i u skladu provesti. U konačnoj liniji s one dvije osnovne rečenice, to je rekao i prof. Stevanović, ali to se nekako u članku izgubilo u općoj oštrini i autoritativnosti. Kao učesnik Novosadskih razgovora ja sam o Novosadskom sastanku govorio i pisao i pred Hrvatima i pred Srbima, i u Zagrebu, i u Rijeci, i u Puli, pa sam svagdje naišao na odobravanje baš zbog osnovnih smjernica Novosadskog sastanka, kako sam ih gore izložio, jer su načelo pariteta svi osjetili kao izrazito pravedno. Pitanja jezika i pravopisa i u jednom narodu mogu da izazovu čitave bure, kao što nas uči historija, a ako se pak rješavaju u okviru dvaju naroda, moraju se rješavati sporazumno, osjetljivo i paritetno, makar se kome ta riječ i ne sviđala, jer samo takvo rješenje učvršćuje bratstvo i jedinstvo naših naroda, što u jednakoj mjeri želi i prof. Stevanović i ja, samo što on gleda na problem suviše jednostavno, a nama je jasna sva njegova zamršenost, pa se oprezno brinemo, da tjerajući lisicu ne istjeramo vuka.

(BORBA, 30. travnja 1955)

Bilješka: Ovo je prvi polemički članak o NOVOSADSKOM DOGOVORU, samo četiri mjeseca nakon donošenja NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA. To je prvo upozorenje na štetnost unitarističkih postupaka u pitanjima jezika. I kasnije će o Novosadskim zaključcima najviše polemizirati Mihailo Stevanović, sveuč. profesor u Beogradu, braneći ih bezkompromisno i tumačeći jednostrano.

Jonke 1971 [1955]: Jonke, Ljudevit. UOČI PROVOĐENJA NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 260–264.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka

[1971]

Već je eto prošla godina dana od Novosadskog sastanka, koji je 10. prosinca 1954. donio poznate zaključke o hrvatsko-srpskom jeziku i pravopisu. Neke točke toga dogovora već se i provode u djelo: Pravopisna komisija srpskih i hrvatskih jezičnih stručnjaka već je pretresla znatan dio pravopisne građe te njezin posao postepeno prelazi u završnu fazu; marljivo se već radi i na ispisivanju jezične građe iz djela najistaknutijih hrvatskih i srpskih književnika, učenjaka i publicista u obadvjema redakcijama, u novosadskoj i zagrebačkoj. Pa ipak ponegdje se još uvijek pojavljuju različita mišljenja o smislu i duhu Novosadskih zaključaka. Nije to ni čudno, jer se radi o problematici, koja zanima milijune naših ljudi, a nije ni tako jednostavna, kao što se u prvi mah čini.

Jedno takvo mišljenje bilo je izneseno i u 5.–6. svesku beogradskog NAŠEG JEZIKA u VI. knjizi godine 1955. U članku NOVOSADSKI DOGOVOR PREMA ODZIVIMA NA NJ Mihailo Stevanović prikazuje odjeke Novosadskog dogovora u našoj štampi te nekoliko puta spominje i moja tumačenja Novosadskih zaključaka, ali se s nekima od njih ne slaže te ih pobija. S obzirom na to, što se radi o vrlo važnim problemima, mislim, da je korisno izvesti stvar na čistac i ne ostaviti dva različita tumačenja bez pobližeg osvjetljenja. Novosadski zaključci zaista ne bi postigli svoju svrhu, kad bi se jezični problemi na temelju različitih tumačenja različito rješavali. No nameće se odmah pitanje, kako je uopće moguće, da o tako jasno stiliziranim zaključcima dolazi do različitih tumačenja. Kada stvar potanje raspravimo, vidjet ćemo, da do toga dolazi: 1. zbog pogrešnog citiranja Zaključaka, 2. zbog potenciranja smisla samih Zaključaka i 3. zbog zanemarivanja prirodnog prava književnog jezika. Pokazat ću to potanje s nekoliko primjera baš iz ovih dijelova članka, u kojima M. Stevanović pobija moja tumačenja Zaključaka u 3. broju prošlogodišnjeg JEZIKA.

Na str. 142.–144. M. Stevanović se protivi prilagođavanju tekstova za hrvatsku i srpsku publiku i zalaže se za objavljivanje tekstova onako, kako su prvobitno napisani ili prevedeni. 0 tome se u Novom Sadu mnogo raspravljalo, pa je nakon živahne diskusije zaključeno, da neke tekstove ne treba „prevoditi“, a neke opet treba. Među prvima su spomenuti umjetnički i naučni tekstovi, a među drugima svakidašnji tekstovi, koji služe za saopćavanje, dakle tekstovi novinski, oglasni, uredovni, radio-vijesti i .si. Pritom je postupak BORBE, koja ima dvije jezične redakcije teksta, jednu beogradsku i drugu zagrebačku, za dvije publike, ocijenjen kao pravilan i koristan. Stoga u 8. točki Zaključaka nije o tome donesen nikakav opći dekret, kojim bi se zabranjivalo svako „prevođe-

nje“ tekstova, nego je shvaćanju i širokogrudnosti izdavača prepušteno, da prosudi, što treba prevoditi, a što ne. Izričito se ističe, da „treba spriječiti štetnu pojavu samovoljnog ʻprevođenjaʼ tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca“. Takva dakle rečenica, koja osuđuje „samovoljno prevođenje“, ne osuđuje dakako dogovorno i korisno „prevođenje“ i ima posve drugačije značenje od Stevanovićeva tumačenja. Stevanović naime na 142. i 143, strani NAŠEG JEZIKA veli doslovno ovo: „Na Dogovoru je od većine učesnika kao negativno ocenjeno, a u 8-oj tački Zaključaka izričito istaknuto da „treba sprečiti štetnu pojavu ʻprevođenjaʼ tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.“ To dakako ima sasvim drugačije značenje, nego što sam ja protumačio. A zašto? Zato, što u Stevanovićevu tekstu nema riječi „samovoljnog“ ispred „prevođenja“. Bez riječi „samovoljnog“ zaista se osuđuje svako prevođenje, a s riječju „samovoljnog“ samo neko. Tu je dakle Stevanović pogrešno protumačio tekst zato, Što je pogrešno citirao Zaključke. A originalni tekst Zaključaka, koji se može vidjeti na fotografiji originala s potpisima učesnika u siječanjskom broju LETOPISA MATICE SRPSKE godine 1955., na drugoj strani, glasi ovako: „Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog ʻprevođenjaʼ tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.“ Nažalost, i NAŠ JEZIK, objavljujući Novosadske zaključke u sv. 3.–4. knjige VI. na str. 88., također je u toj osmoj točki izostavio tu riječ „samovoljno“, premda se o unošenju te riječi u Zaključke na Novosadskom sastanku živahno raspravljalo i premda je ta riječ unesena u Zaključke jednoglasnim pristankom svih učesnika. Da su i Stevanović i NAŠ JEZIK točno citirali originalan tekst Zaključaka, koji je već prije toga bio objavljen u LETOPISU MATICE SRPSKE i na fotografiji Zaključaka i na 122. strani spomenutog broja LETOPISA, ne bi uopće došlo do različitog i pogrešnog tumačenja 8. točke. No s obzirom na to, što baš ta riječ „samovoljno“ daje tekstu drugačije značenje, mislim, da bi bila dužnost NAŠEG JEZIKA, da bar naknadno obavijesti svoje čitaoce o točnom tekstu 8. točke Zaključaka. Jer „na terenu“ će se sasvim drugačije postupati po točnom tekstu, a sasvim drugačije po krnjem.

A kako se potenciranjem smisla Novosadskih zaključaka dolazi do pretjeranih zaključaka, pokazuje Stevanovićevo tumačenje o nazivu hrvatskoga ili srpskoga jezika na 146. strani, po kojem on hoće da pokaže, kako su u službenoj upotrebi samo nazivi *srpsko-hrvatski* i *hrvatsko-srpski* u duhu Novosadskih zaključaka. O tome je on potanje pisao i u 4. broju JEZIKA godine 1955. No druga točka Novosadskih zaključaka veli doslovno ovo: „U nazivu jezika nužno je uvijek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dijela.“ Težište je smisla te druge točke upravo u tome, da se u službenoj upotrebi istaknu oba narodna imena, a da li je to u obliku *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatsko-srpski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski*, to već nije tako važno. Isticanjem obaju imena u službenoj upotrebi željelo se i nazivom jezika ojačati bratstvo i jedinstvo naših naroda, a između tih šest varijanata pobijedit će u slobodnoj utakmici onaj naziv, koji je najživotniji i najpraktičniji. Vrlo je vjerojatno, da će to biti baš nazivi *srpsko-hrvatski* i *hrvatsko-srpski*, no kao što je već pokazao prof. Mate Hraste u članku O NAZIVU NAŠEGA JEZIKA u zagrebač-

kom JEZIKU (god. 1955., br. 4, str. 107.– 110.), tu zaista nisu potrebna nikakva dekretiranja, nego istinski rad u duhu Novosadskih zaključaka. O tom se pitanju u Novom Sadu prilično raspravljalo, pa da su se učesnici složili u prihvaćanju samo jednog naziva, oni bi to i unijeli u Zaključke. Stevanović dakle zaključuje više, nego što sadržavaju Zaključci. Odatle i nesporazumci, do kojih pri realnom, a ne potenciranom tumačenju teksta ne bi uopće ni došlo.

Na str. 142. svoga članka Mihailo Stevanović odbija i potrebu prilagođavanja nastavnika književnom govoru kraja, u kojem djeluju. 0 tome sam ja govorio na Novosadskom sastanku kao o važnom elementu širenja jezične snošljivosti. Da je to zaista važan element za širenje jezične snošljivosti, pokazalo se i u raspravi na godišnjoj skupštini Hrvatskoga filološkog društva u Zagrebu godine 1955. i 1956. Svaka jezična nepopustljivost i nesnošljivost dovodi do stvaranja frontova, vidljivih ili nevidljivih, i donosi štetu osnovnoj misli Novosadskog sastanka. Historijska je činjenica, da je u hrvatskim školama ijekavski govor Štokavskog narječja nastavni jezik, što dakako ne isključuje ni mogućnost ni potrebu da se potanko upozna i ekavski govor štokavskog narječja i čitaju ekavski tekstovi. Unakrsno miješanje obaju govora u nastavi ne ide u prilog usvajanju sigurne pismenosti, nego naprotiv jezične nesigurnosti. Stoga je i prirodno i pedagoški važno, da se nastavnik postepeno prilagodi onom govoru i onoj terminologiji, koja je u nekoj republici u općoj upotrebi. Nastavnik je visokokvalificirani stručnjak i on može i mora poznavati oba govora, pa mu ni potreba prilagođavanja ne zadaje nikakvih teškoća. Takvo se prilagođavanje vrši svagdje na svijetu, jer to traže u prvom redu pedagoški razlozi. Nisu djeca radi nastavnika, nego su nastavnici radi djece. Insistiranje samo na svome prema Čitavom kolektivu znači zapravo jezičnu isključivost, a možda i nesnošljivost. 0 tom se govorilo i na Slavističkom sastanku u Ohridu u svibnju 1955., pa su to delegati iz svih četiriju republika, u kojima se govori hrvatskim ili srpskim jezikom, u neslužbenom razgovoru i u diskusiji na kongresu isticali kao normalan zahtjev za nastavnike. O tome je govorio na godišnjoj skupštini Hrvatskoga filološkog društva 29, siječnja 1956. delegat Udruženja za srpskohrvatski jezik i književnost NR Srbije prof. Dragiša Zivković, koji je prikazao mišljenje svojih drugova iz Srbije o tome pitanju i među ostalim rekao: „Pedagoški nazori zahtevaju, da se nastavnik služi onim govorom, koji govore njegovi učenici“, ali je ujedno istakao, da na nastavnike treba u tom smislu djelovati prijateljskim razgovorom i dogovorom, a ne na osnovi službenih intervencija. To je uostalom i duh Novosadskoga sastanka: prijateljski razgovor i dogovor, stvaranje snošljive atmosfere, priznavanje prirodnoga prava književnoga jezika, međusobno popuštanje i razumijevanje. Baš suprotno od nepopustljivosti i insistiranja samo na svome. To živkovićevo mišljenje usvojio je i izvjestitelj VJESNIKA Zlatko Munko u članku NESRETNI JAT IZAZIVA SMUTNJE (VJESNIK od 19. II 1956., str. 7), premda je inače u Članku pokazao, da mu baš nisu jasni jezični problemi i da mu nedostaje potreban takt za rješavanje takvih pitanja, jer je sve strelice svoga pera upravljao samo na jednu stranu. No već prije toga takvo rješenje preporučuje prof. Josip Mišić u ŠKOLSKIM NOVINAMA od 17. II. 1956., a

takvo je gledište prihvatio i upravni odbor Hrvatskog filološkog društva na sjednici 6. II. 1956. i odlučio, da u tom smislu stupi u dodir s Udruženjima za srpskohrvatski jezik u Beogradu, Sarajevu i Titogradu radi izdavanja zajedničkih preporuka.

Ako je još potrebno štogod reći o tom prilagođavanju nastavnika govoru kraja, u kojem djeluju, onda bi valjalo reći, da je ono zaista u duhu Novosadskih zaključaka, jer su po pravilnoj formulaciji M. Stevanovića „oni samo postavili zahteve da se ubuduće radi ono što će doprineti prirodnom razvoju našeg književnog jezika u pravcu njegove sve veće jedinstvenosti". A Stevanovićevo protivljenje prilagođavanju, premda se on kao rođeni ijekavac potpuno pravilno prilagodio beogradskoj ekavskoj sredini, protivi se upravo prirodnom pravu književnoga jezika. I tu dakle M. Stevanović ide dalje od Novosadskih zaključaka, koji u osnovi znače širokogrudnost, poštovanje svega u području hrvatskosrpskoga jezika i postepeno utiranje putova za zbližavanje jezika srpske i hrvatske književnosti. Stoga je eto njegovo mišljenje i ostalo osamljeno.

O svemu tome nije mi ni drago ni ugodno da pišem, no dužnost mi je kao učesniku Novosadskog sastanka da upozorim ne samo na točan tekst, nego i na duh Novosadskih zaključaka, kad se već pojavljuju pogrešna tumačenja. Duh je Novosadskog sastanka i njegovih zaključaka sadržan već u samom tekstu raspisivanja ankete, kada je naglašeno, da je potrebno naći putove i načine, kako da se jezik hrvatske i jezik srpske književnosti približe,, a ne da idu u raskorak. To treba raditi postepeno i osjetljivo, u duljem vremenskom razmaku, s razumijevanjem bitnih osobina književnog jezika uopće, za koji moderna lingvistička nauka postavlja kao najzdraviji princip upravo elastične stabilnosti, t. j. princip poštivanja onoga, što postoji, i postepenog unošenja zdravih i prirodnih jezičnih novosti. Bez takva postupanja narušava se u književnom jeziku i njegova određenost i točnost, Što su osnovne osobine izgrađenog književnog jezika. U našoj konkretnoj situaciji lingvisti su se našli u nezavidnom položaju, da idu ispred razvitka jezika. Upravo je u takvu položaju potrebno majstorstvo, da se pronađe mjera, po kojoj će nam se književni jezik razvijati organski, bez nasilja, bez poremećaja, ali s diskretnim upravljanjem, koje će mu koristiti. U tom je smislu pogrešan i postupak zagrebačkog VJESNIKA, koji dobru hrvatsku riječ *oborine*, koju svi znamo i razumijemo, u vijestima neprestano zamjenjuje riječju *padavine*, kojoj se tek privikavamo. Velika je naime razlika između usporednog upotrebljavanja dvaju posve dobrih izraza i između potpunog odbacivanja kojega dobrog izraza. Sve, što je preoštro, od književnog se jezika odbija, jer život jezika, kako je to i prof. Belić nekoliko puta istakao, ide svojim putem, a gramatičari na nj razmjerno malo djeluju. Zadovoljimo se u prvi mah onim, što je istakao Novosadski sastanak: da pronađemo i odredimo putove po kojima će se jezik hrvatske književnosti i jezik srpske književnosti približavati, a ne udaljivati! A prije svega, dakako, kada tumačimo Novosadske zaključke, prijeko je potrebno, da se držimo originalnog teksta, pa ne ćemo tako lako pogriješiti.

(JEZIK, travanj 1956)

Bilješka: Značajno je u ovom članku da se već nakon godine dana izvrću Zaključci Novosadskog dogovora i u tako važnom glasilu kao što je beogradski NAŠ JEZIK, kojemu je glavni urednik prof. Mihajlo Stevanović.

Jonke 1971 [1956]: Jonke, Ljudevit. NEKOLIKO RIJEČI O ODJECIMA NOVOSADSKOG SASTANKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 265–270.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu

(Neki nesporazumi o osnovnim pitanjima)

[1971]

U Sarajevu je od 13. do 17. rujna 1965. održan Peti kongres jugoslavenskih slavista u organizaciji sarajevskih slavista. Sarajevski se kongres razlikovao od prijašnjih po ograničenom broju tema uz koje su održani mnogi koreferati, dok je prije prevladavalo obilje različnih tema odabranih često po volji svakog pojedinca. Na taj način mogla su se o istoj temi čuti različna mišljenja i mnoge dopune, tako da referat tek sa svojim koreferatima Čini jednu cjelinu.

Dva su referata bila osobito aktualna: referat Salka Nazečića o načinu kako da se dođe do naučne obrade jugoslavenskih književnosti, i referat Milke Ivić o pitanju norme u srpskohrvatskom književnom jeziku. Pun inicijative bio je i referat Dragiše Živkovića o teorijskom nacrtu za periodizaciju jugoslavenskih književnosti. Ivo Frangeš je govorio o potrebi učenja svjetske književnosti i u srednjim školama, a Svetozar Marković i Branko Milanović o nastavi materinskog jezika u srednjim školama. Radovan Lalić prikazao je historijat rada na poredbenom proučavanju slavenskih književnosti i založio se za intenzivniji rad na tome u budućnosti. I napokon o problemima poredbenog proučavanja slavenskih jezika govorio je France Bezlaj iz Ljubljane, Zabilježit ćemo ovdje samo koreferente iz SR Hrvatske: Mate Hraste, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Dragutin Rosandić, Ljudevit Jonke, Aleksandar Flaker, Stanko Korać, Božidar Finka.

O referatima koji obrađuju literarnu problematiku govorit će se u književnim časopisima. Naše će čitaoce najviše zanimati kakva je bila diskusija o problemu norme. 0 tome će dosta saznati ako pažljivo pročitaju referate i koreferate koje objavljujemo u ovom broju JEZIKA. Mislim da je pored toga potrebno nešto reći i o atmosferi koja je u vezi s tim referatom i koreferatima vladala na Kongresu. U diskusiji o normi hrvatskosrpskog književnog jezika pokazalo se da i danas, jedanaest godina nakon Novosadskog dogovora o književnom jeziku i pravopisu, u teoriji nekih istaknutih stručnjaka, ali i u operativi stručnjaka na terenu postoji i živi u priličnoj mjeri pogrešan pogled i pogrešna praksa o osnovnim pitanjima hrvatskosrpskoga književnog jezika, tj, jezika triju jugoslavenskih naroda: Srba, Hrvata i Crnogoraca. Iz činjenice da sva ta tri naroda imaju strukturalno jedan narodni jezik kao podlogu svojim književnim jezicima, odnosno varijantama književnog jezika, mnogi i danas stoje na stanovištu koje je pod pritiskom šestojanuarske diktature cvalo u predratnoj Jugoslaviji: da treba svim silama raditi na tome kako bi se jedna varijanta književnog jezika upornom praksom i prisilom nametnula čitavom području srpskohrvatskog je-

zika. Premda je referentica dr Milka Ivić, profesor univerziteta u Novom Sadu, u svojem referatu pravilno konstatirala da postoje zapravo dvije varijante srpskohrvatskog književnog jezika, jedna istočna, beogradska, i druga zapadna, zagrebačka, pa je prema toj činjenici istakla potrebu da se pri normiranju književnog jezika Srba i Hrvata to svakako uzme u obzir; premda je i pisac ovoga članka u svojem koreferatu postavio to kao osnovni kriterij pri svakom poslu o normiranju, istakavši da se zapravo radi o srpskoj i hrvatskoj varijanti književnog jezika, jednoj zasnovanoj na vojvođansko-šumadijskim ekavskim govorima, a drugoj zasnovanoj na hercegovačkim govorima, ipak su neki diskutanti prigovarali zbog jezične redakcije zagrebačke BORBE, u njezinoj ijekavskoj varijanti, nastojeći da to sa svojih unitarističkih pozicija prikažu kao da je to protivno Novosadskom dogovoru o književnom jeziku. U diskusiji se ipak pokazalo da oni u svojim republikama za svoju upotrebu također preudešavaju tekstove prema svojoj jezičnoj varijanti, ali ono što čine na svojoj strani kao sasvim normalno, to zamjeravaju i osporavaju drugima na njihovoj strani. Novosadski jezični dogovor akceptirao je postojanje dviju varijanata već g. 1954. i preporučio razumijevanje i snošljivost u rješavanju jezičnih pitanja, a iznad svega ravnopravnost, ali spomenute pristaše unitarističkog rješavanja jezičnih pitanja u tako složenim odnosima kao što su naši – zalažu se zapravo za neravnopravnost i zamjeravaju drugima ono što sami po jasnoj potrebi svoje sredine čine. Kad smo g. 1954. bili u Novom Sadu, ja sam lično u diskusijama i u štampi branio pravo svakoga naroda koji se služi srpskohrvatskim jezikom: da i u školi i u uredima i u štampi i u književnosti i na radio-televiziji sasvim slobodno upotrebljava svoju varijantu književnog jezika, a sa mnom su se složili svi hrvatski predstavnici i većina srpskih, a eto, jedanaest godina nakon Novosadskog dogovora, jedan je diskutant potegao i Ustav SFRJ da dokaže kako Hrvati nemaju toga prava. To je tipično za unitariste diktatorskog tipa: oni misle da se i u socijalističkoj Jugoslaviji mogu pojedinim narodima oduzimati njihova osnovna i prirodna prava koja, u toj zemlji, pripadaju i nacionalnim manjinama.

I što nam je onda preostalo u takvoj situaciji? Ništa drugo nego ponovno i valjda već po stoti put pozvati se na tekst našeg Ustava u kojem jasno stoji da se zakonski tekstovi objavljuju u č e t i r i jezične varijante: srpskohrvatskoj, hrvatskosrpskoj, slovenskoj i makedonskoj. Prema tome u Saveznoj skupštini postoje i četiri kancelarije za provođenje takve jezične politike i četiri zakonske jezične varijante. AH postoji i praksa koja se zasniva na tom prirodnom pravu već dvadesetak godina u socijalističkoj Jugoslaviji, a eto ipak vidimo i na skupu jezičnih stručnjaka da pokušavaju negirati takva osnovna prava hrvatskog naroda. Valja lojalno priznati da Kongres nije usvojio takva naopaka shvaćanja i da je pobijedila misao o ravnopravnosti obiju varijanata, ali to nas ipak ne oslobađa dužnosti da apostrofiramo i odbijemo takve diskriminatorske postupke. Potrebno ih je i ovako javno spomenuti, premda je štampa o njima uglavnom šutjela kao o neugodnim incidentima, da ne bismo uvijek iznova morali braniti ono što nam je već 1945. donijela jugoslavenska narodnooslobođilačka borba i revolucija.

U diskusijama u Sarajevu pokušali su nam neki sarajevski diskutanti prikazati primjer bosansko-hercegovačke jezične prakse kao tolerantno i pravilno, pa i idilično rješavanje jezične politike u toj miješanoj srpskoj i hrvatskoj republici.

Mi smo na to mogli primijetiti da ondje ima dosta osnovnih pogrešaka i protiv načela naglašenih u Novosadskim zaključcima. Pokazali smo primjerima kako čak i direktor srednje škole poziva na odgovornost nastavnika koji u školski dnevnik u hrvatskom kraju napiše „hrvatskosrpski" i „historija" te mu nalaže da mora napisati „srpskohrvatski" i „istorija". Slično je i s forsiranjem riječi *opšti*, *uopšte*, *opština* i potiskivanjem riječi *opći*, *uopće*, *općina* u hrvatskim krajevima, premda Pravopis iz g. 1960. daje izvjesnu prednost upravo ovim drugima oblicima, pa su i u ćiriličkom i latiničkom Pravopisu riječi *opći*, *uopće* u pravopisnom tekstu isključivo tako upotrebljavanje. A kako li je neugodno kad nastavnica sarajevske Škole učeniku Hrvatu koji je predmet nazvao hrvatskosrpskim – pred čitavim razredom odgovori da je hrvatskosrpski ime jeziku u SR Hrvatskoj, a u Bosni i Hercegovini da je to jezik srpski. I to unatoč tome Što smo se u Novosadskim zaključcima dogovorili da ćemo jezik u službenoj upotrebi (a to je i škola) nazivati složenicom sastavljenom od pridjeva obaju naroda, dakle: srpskohrvatski ih hrvatskosrpski. A po informacijama koje smo dobili u Sarajevu, jezik se i u krajevima s hrvatskim stanovništvom u školi pretežno naziva srpskim. Pravilno rješavanje jezičnog pitanja ogledalo bi se u potpuno ravnopravnoj upotrebi naziva i obaju varijanata na tom miješanom području.

O tim stvarima nije ugodno ni govoriti, a kamoli pisati. Neki misle da ih je zbog te neugodnosti najbolje prešućivati. Već će se to, vele, s vremenom popraviti. Ja naprotiv mislim da se ništa neće samo od sebe popraviti ako se ne poduzme nešto za popravljanje. Osim toga takvi postupci loše djeluju i na one krajeve u kojima se pravilno provode Novosadski zaključci, jer djeluju destimulativno. A problem taj nije nipošto beznačajan; nepravilno postupanje u takvim pitanjima razara skladan odnos nacionalnosti u višenacionalnoj državi; sasvim je jasno da ono šteti razvijanju bratstva i jedinstva naših naroda, razvija potištenost i nezadovoljstvo i suprotan stav. Baš zato da se to ne bi događalo, ja i pišem o tome tako otvoreno, kako bi se pravilnom intervencijom moglo popraviti. A zaista to nije teško popraviti. Treba samo aktivirati stručna društva, u prvom redu društva za srpskohrvatski jezik u republici, pa i partijske i političke faktore, da dadu pravilan pravac jezičnoj politici u republici i da istaknu kako je on na korist naše osnovne socijalističke ideje bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda.

Štampa nije o svemu tome zbog neugodnosti ni pisala, ali u zaključcima Kongresa naglašeno je da u jezičnoj politici treba postupati po načelima istaknutim u Novosadskom dogovoru o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu i jačati tako ideju bratstva i jedinstva. Možemo biti sasvim sigurni da će se Novosadski dogovor zaista održati u našem javnom životu samo onda ako bude pravilno provođen od svih mjerodavnih faktora. Na bazi ravnopravnosti i jednakog tretiranja srpske i hrvatske jezične varijante.

Ako Peti kongres jugoslavenskih slavista potakne aktivniju primjenu Novosadskih zaključaka na čitavom srpskohrvatskom jezičnom području, njegove će zasluge biti očite. Vrlo je važno da upravo nastavnici srpskohrvatskog jezika u svim našim krajevima shvate da su sve te varijante sastavni dio jednoga narodnog jezika i da nam sve treba da budu jednako drage. Slobodu upotrebe pojedine varijante kakvu žele sebi, treba da u jednakoj mjeri dopuste i drugima. Bez razumijevanja i snošljivosti nećemo doći do cilja koji želimo postići.

(JEZIK, 1965/6, br. 1, str. 30–32)

Jonke 1971 [1965]: Jonke, Ljudevit. PETI KONGRES JUGOSLAVENSKIH SLAVISTA U SARAJEVU. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 331–335.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

U čemu je bit spora?

[1971]

Jezik je duša svakog naroda, i tko dira u njegov svijet s nekom ʻintegracijomʼ,
nije samo neprijatelj ravnopravnosti i bratstva naših naroda
nego i protivnik socijalističkog humanizma [...]
Bratko Kreft, 1966.

Nije mi drago polemizirati s prof. Đorđem Rašovićem o pravima naroda na književni jezik, ali moram se toga posla latiti da čitaoci ne bi ostali u bludnji nakon njegova članka objavljena u TELEGRAMU 18. o. mj. U tom se članku, neobično dugom, prof. Rašović poslužio metodom izrezivanja pojedinih rečenica i polurečenica iz mojih i tuđih članaka da bi dokazao moju nedosljednost, ali i obeskrijepio pravo naroda da sam odlučuje o sudbini svojega književnog jezika.

U razgovoru s novinarom Pušonjićem u POLITICI od 24. listopada 1965. prof. Rašović je rekao da se nemalo, iznenadio kad je od nekih referenata čuo ovakvu tvrdnju:

> Postoje danas dvije osnovne varijante srpskohrvatskog književnog jezika. Jedna se govori u istočnoj, a druga u zapadnoj polovini srpskohrvatskog jezičnog područja.

A to je mogao čuti i spoznati već davno prije: god. 1952, pisao je o tom za naš književni jezik akademik Petar Skok, a poslije njega i drugi, pa tako sam i ja razradio tu misao g. 1961. u nekoliko brojeva TELEGRAMA u mjesecu rujnu i listopadu, pa sam to potanje prikazao i u svojoj knjizi KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI koja je izašla godinu dana prije Sarajevskog slavističkog kongresa. A prof. Rašović čudi se u POLITICI 1965. i iznenađuje kad je to čuo u Sarajevu i od prof. Milke Ivić iz Novog Sada i od mene i od drugih zagrebačkih lingvista. Kakva li je dakle njegova neobaviještenost! Ili se možda samo čini nevješt?

A zar nije dezinformacija i to kad kao predstavnike mišljenja o varijantama spominje u tom razgovoru samo mene i docenta Katičića iz Zagreba, a prof. Milku Ivić iz istočnog jezičnog kruga i ne spominje poimenično premda je ona održala glavni referat? Smiješno je to negiranje varijanata! Svaki onaj koji proučava hrvatskosrpski književni jezik, ako to radi s naučnim ciljevima, mora vidjeti i priznati da postoji jedan narodni jezik hrvatskosrpski i njegove dvije varijante u književnom jeziku, ijekavska i ekavska, zapadna i istočna, sa dosta različitim leksičkim fondom. To je moje zapažanje i mišljenje koje zastupam otkako se naučno bavim problematikom našega književnog jezika. Nema dakle u tom nikakve nedosljednosti, a pokazat ću to i malo dalje nekim citatima iz svoje starije djelatnosti. A takvo stanje danas priznaje većina domaćih i stranih stručnjaka.

Dosadile i dojadile su mi već ove polemike o književnom jeziku koje sam po dužnosti morao voditi nakon Novosadskog sastanka g. 1954. u različnim

publikacijama kad god sam vidio da se oštećuju prava hrvatskoga književnog jezika. Takvu istu polemiku kakvu sada vodim s prof. Rašovićem vodio sam već na Novosadskom sastanku pred čitavim plenumom. U traženju novih puto-va neki su srbijanski predstavnici tada predložili da se svaki hrvatskosrpski tekst, bez obzira na sadržaj, treba da štampa u onakvom tipu književnog jezika u kakvom je prvi put napisan. Prema tome je predložen tekst 8. tačke ZAKLJU-ČAKA u ovakvoj stilizaciji: „Treba spriječiti štetnu pojavu prevođenja tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca." Uz to su ti predlagači kritizirali praksu zagrebačke BORBE što prilagođuje tekstove sredini u kojoj se štampa. Ja sam se tada javio za riječ i kazao da bi to povrijedilo princip ravnopravnosti ijekav-skog i ekavskog izgovora, jer bismo primjenom toga principa, s obzirom na to Što su glavne novinske agencije u središtu države, mi u Zagrebu i drugdje po Hrvatskoj imali četiri petine ekavskih tekstova u novinama, a samo domaće vijesti ijekavski pisane, dok bi beogradski čitaoci imali samo ekavske tekstove. Nakon oštre i duge diskusije usvojeno je da se samo književnički i naučni teks-tovi ne prilagođuju, a novinski i radijski treba da se prilagode jeziku sredine kojoj su namijenjeni. Nakon te diskusije ubačena je u tekst riječ „samovoljno", pa je tekst primljen u ovoj stilizaciji: „Treba spriječiti štetnu pojavu s a m o - v o l j n o g prevođenja tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca."

Nije prošlo mnogo vremena, a već je u BORBI jedan od potpisnika NOVO-SADSKIH ZAKLJUČAKA objavio 19. travnja 1965. članak pod naslovom PRED PRIS-TUPANJE OSTVARENJU NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA. U tom članku prof. M. Steva-nović dodiruje ono sporno pitanje i izražava se protiv prilagođavanja tekstova i protiv prilagođavanja nastavnika sredini u kojoj djeluju. Kako to nije bilo is-pravno prikazivanje NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA, morao sam se kao potpisnik NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA i opet javiti i potanje pred javnošću prikazati u čemu je problem. Učinio sam to u BORBI člankom UOČI PROVOĐENJA NOVOSADSKIH ZA-KLJUČAKA koji je objavljen 30. travnja 1955. U njemu iznosim iste argumente koje sam prije toga iznio u diskusiji u Novom Sadu 1954, a i u svojem sarajev-skom referatu g. 1965. koji je iznenadio prof. Rašovića, jer je on o svemu tome ili sasvim neobaviješten ili se samo čini nevješt. Evo za dokaz citata jednoga dijela toga članka u BORBI god. 1955:

> Posve je točna osnovna tvrdnja prof. Stevanovića da učesnici Novosadskog sastanka nisu smatrali da je njihovo mišljenje o ovome pitanju zakon koji odmah za sve postaje obavezan, nego su samo dali prijedlog za njegovo rješenje. Ali duh Novosadskog sastanka ne može se u potpunosti shvatiti samo iz onih deset točaka ZAKLJUČAKA, nego i iz diskusija koje su trajale potpuna tri dana i koje su samo ve-ćim dijelom, a ne potpuno, obuhvaćene u zapisnicima objavljenim u januarskom broju LETOPISA MATICE SRPSKE (1955). A te su diskusije, te izmjene misli o vrlo va-žnim pitanjima jezika i književnosti, htio to netko ili ne, ipak važan putokaz u rje-šavanju svih pitanja koja su Novosadskim sastankom stavljena na dnevni red. Te su diskusije i dale kao rezultat onaj osnovni zaključak koji spominje prof. Steva-nović: da se pri rješavanju svih pitanja treba da nađe jednoglasno zajedničko rje-šenje bez ikakva majoriziranja ili nametanja. Činjenica je, koja se ne može ospori-ti, da su se u Novom Sadu sastale dvije strane, srpska i hrvatska, da nađu zajed-

> nička rješenja za pitanja književnog jezika i pravopisa srpske i hrvatske književnosti. Pri rješavanju takvih pitanja važna je suglasnost obadviju strana, važna su također i mišljenja obadviju strana u jednakoj mjeri, pa nije na korist cjelokupne atmosfere ako se mišljenja hrvatskih predstavnika prikazuju kao mišljenja manjine koja treba da se podvrgne mišljenju većine. Da je sastanak održan u Zagrebu, vjerojatno bi na njemu bilo više hrvatskih predstavnika nego što je bilo u Novom Sadu, broj je pojedinaca dakle irelevantan, važna su mišljenja jedne i druge strane. Ta mišljenja treba uskladiti, stvoriti od njih zajedničko mišljenje, i u tome je dakle ključ čitavog problema.

Prof. Stevanović u svom članku gleda na čitav taj problem jezika i pravopisa suviše jednostavno, pa prema tome i jednostrano, kao da se tu radi o jeziku i pravopisu jednoga naroda, pa što većina zaključi, to manjina treba da prihvati. U tome i jest zamršenost toga pitanja, zato smo se i sastali u Novom Sadu, a sastat ćemo se i u komisijama, što se tu radi o jeziku i pravopisu dvaju naroda. Svaki narod, pa i nacionalne manjine, ima u Jugoslaviji pravo da se kulturno iživljava u socijalističkom smislu po svojoj najboljoj volji i mogućnostima. Prema tome svaki narod ima u socijalističkoj Jugoslaviji pravo da sam odlučuje o svojem pravopisu i jeziku, bez utjecaja drugog kojeg naroda. Iz činjenice što je narodni jezik Srba i Hrvata jedan i jedinstven, ne mora još slijediti zaključak da srpski i hrvatski pravopis i književni jezik moraju biti jednaki i identični, pogotovu kada znamo da se jedan razvio pretežno na bazi narodnog ekavskog govora, a drugi isključivo na bazi ijekavskog govora. Ali ako obadvije strane smatraju da je i za jednu i za drugu stranu korisno da imaju zajednički pravopis i da im se književni jezici po osobinama približavaju, a ne razilaze, tada je pri takvom dobrovoljnom i korisnom poslu zbližavanja jednako korisno uvažavati mišljenja obadviju strana, a napustiti prosuđivanje po većini i manjini. Ako su predstavnici hrvatske strane u Novom Sadu jednodušno isticali da je pri rješavanju svih tih pitanja neobično važan kriterij pariteta, onda to nije mišljenje manjine, nego jedne strane koja je već iskusila negativne posljedice majoritetnog postupanja, na štetu obadviju strana. Ako ta ista strana po pravu koje joj pripada, i s razlozima koji su i nacionalno i socijalno i naučno važni, drži da se ne može i ne smije odreći ijekavskog govora kao književnog, nastavnog i uredovnog, tada joj to pravo ne može osporiti ni Novosadski sastanak – koji to nije ni namjeravao – a ni mišljenje druge strane. Dakako da takvo pravo zahtijeva prilagođavanje sredini, ne doduše u svakidašnjem životu, no svakako u nastavnom jeziku, jer zamislite školu u kojoj se jedni nastavnici služe jednom terminologijom, a drugi drugom! Tko može u takvoj situaciji odgojiti učenike u dobrom poznavanju jezika, kako bi se na taj način mogla uopće postići stabilnost književnog izraza? To svakako ne znači da se neće upoznavati i ekavski književni govor i njegova terminologija, ali za sigurno usvajanje književnog i stručnog izraza potrebna je solidna baza jedinstvenog tipa. Inače se postiže jezična mješavina, kakvu je otklonio NOVOSADSKI DOGOVOR [...]

Na kraju krajeva, čini mi se da se i prof. Stevanović kao rođeni ijekavac posve pravilno prilagodio ekavskoj beogradskoj sredini te i piše i govori ekavski kao profesor srpskohrvatskog jezika Beogradskog univerziteta. Da je kojim

slučajem profesor toga jezika na Zagrebačkom sveučilištu, bilo bi sasvim normalno da predaje i piše ijekavski. Jer nisu đaci radi profesora, nego su profesori radi đaka. Pravo kolektiva uvijek je jače od prava pojedinaca. To prilagođavanje nije naš specijalitet, tako je to na čitavom svijetu, pa zašto to ne bi moglo biti korisno i kod nas? Moram pri tom ispraviti tvrdnju prof. Stevanovića kao da je Novosadski sastanak osudio prilagođavanje: ako se sjeća, baš je radi toga u zaključke i unesena riječ *samovoljno* u pojmu samovoljnog prevođenja, pa je rečeno da se osuđuje samovoljno prevođenje tekstova, što znači drugim riječima da se dogovorno prevođenje ne osuđuje. Pri tom se baš govorilo o običnim piscima za razliku od priznatih pisaca i ukazivalo na primjer BORBE kao pravilan, u kojoj se u latiničkom izdanju zaista i provodi dogovorno „prevođenje" (oprostite za ovu posljednju riječ, ali baš je ona u zaključcima spomenuta)! Unošenje riječi „samovoljno" u tekst zaključaka odglasano je jednoglasno! [...] Pitanja jezika i pravopisa i u jednom narodu mogu da izazovu čitave bure, kao što nas uči historija, a ako se pak rješavaju u okviru dvaju naroda, moraju se rješavati sporazumno, osjetljivo i paritetno, makar se kome ta riječ i ne sviđala, jer samo takvo rješenje učvršćuje bratstvo i jedinstvo naših naroda. Što u jednakoj mjeri želi i prof. Stevanović i ja, samo što on gleda na problem suviše jednostavno, a nama je jasna sva njegova zamršenost, pa se oprezno brinemo da tjerajući lisicu ne istjeramo vuka. (Neka manja skraćivanja redakcije ovdje sam ipak restaurirao prema kopiji rukopisa koju još čuvam.)

To su dakle moje misli o tom pitanju u BORBI 1955, a one su sadržane i u mojoj suradnji u TELEGRAMU od g. 1961. do 1965, a nalaze se i u mojoj knjizi KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI g. 1964. i 1965, pa i u spomenutom već sarajevskom referatu g. 1965. Dakle, nikakva nedosljednost, nego podjednako pridržavanje iste naučne ocjene. A takve misli nisam ja isisao iz prsta: takve su poglede formirali i prihvatili plenumi Matice hrvatske, Hrvatskog filološkog društva, Društva književnika Hrvatske i druge naučne institucije u Hrvatskoj.

Ali, mogli ste primijetiti da ovaj članak iz g. 1955. kao da je pisan danas baš za prof, Rašovića koji se već na nekoliko slavističkih kongresa borio protiv tih principa. On je nekoliko puta govorio protiv prilagođavanja nastavnika sredini u kojoj djeluje, a i na posljednjem Sarajevskom kongresu predlagao mi je u četiri oka uvođenje ekavskog govora kao nastavnog u hrvatske škole. Uvijek je, dakako, ostajao u manjini, ali je pokušaje uporno ponavljao od kongresa do kongresa. Zato smo se u obrani od takvih prijedloga morali pozivati na nacionalna i ustavna, bolje reći: prirodna prava. A kad u Ustavu piše *srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski*, onda se to misli na ekavsku i ijekavsku varijantu, kao Što pouzdano znam, jer sam od Ustavotvorne komisije bio upitan nije li dovoljno samo *srpskohrvatski*, a ja sam odgovorio da je zbog dviju varijanata potrebno dodati *odnosno hrvatskosrpski*, da ne bi došlo do zapostavljanja ijekavske varijante. To je mišljenje Komisija usvojila i unijela ga u tekst sadašnjeg USTAVA.

Spomenuo bih još nešto što je potrebno da zna prof. Rašović i njegovi istomišljenici. Kad je tekst NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA drug Živan Milisavac, sek-

retar Matice srpske, podnio prof. Stjepanu Ivšiću na potpis, prof. Ivšić je najprije upitao nemaju li ti Zaključci poslužiti za širenje ekavštine na ijekavskom jezičnom području, Živan Milisavac mu je u mojoj nazočnosti odgovorio da nitko na to i ne pomišlja. Tada je profesor Ivšić potpisao ZAKLJUČKE, ali je uz potpis dodao i ovaj tekst: „Ovaj potpis dajem s napomenom da izjava u 4. t. ZAKLJUČAKA ne smije služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem književnom ijekavskom području“ (JEZIK III, 4, str. 128). Eto dakle, jedan od začetnika Novosadskog sastanka o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu, književnik Živan Milisavac, pa i svi potpisnici iz Hrvatske smatraju da ZAKLJUČCI nemaju svrhu širenja ekavštine na ijekavsko područje, a prof. Đorđe Rašović iz Titograda smatra baš suprotno i drži to za provođenje ZAKLJUČAKA i za rodoljubni čin, pa već na nekoliko kongresa govori protiv prilagođivanja nastavnika sredini u kojoj djeluje, a zalaže se, kao što se vidi iz posljednjeg broja TELEGRAMA, za majoritetno, a ne paritetno rješavanje te jezične problematike. Zamislite, ijekavac iz Titograda nema drugog posla nego da se zalaže za širenje ekavice u Hrvatskoj, nasuprot stavu jednog Milisavca, ekavca iz Novog Sada, i hrvatskih potpisnika ZAKLJUČAKA. Nama u Zagrebu ne bi nikad palo na pamet da Titograđanima ili čak možda Crnogorcima preporučujemo ili diktiramo kako da oni pišu. Oprostite, ali moram citirati što je o takvim postupcima napisao 6. ožujka 1966. u zagrebačkom VJESNIKU ugledni slovenski socijalistički književnik Bratko Kreft: „Jezik je duša svakog naroda, i tko dira u njegov svijet s nekom ‘integracijom’, nije samo neprijatelj ravnopravnosti i bratstva naših naroda nego i protivnik socijalističkog humanizma, jer poštovanje jezika svakog naroda nije samo izraz naprednog političkog demokratskog uvjerenja nego i manifestacija humanizma [...]“

I još je nešto karakteristično za naše pristaše majorizacije: oni se uopće ne obaziru na neke povrede osnovnih jezičnih prava u našim republikama i samo šute o njima. U posljednje vrijeme prikazali smo pogrešne administrativne postupke u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, i to na samom kongresu u Sarajevu, a i u člancima objavljenim u NAŠIM TEMAMA, u JEZIKU, u ODJEKU, u STVARANJU, u TELEGRAMU. Pokazali smo kako administrativci zabranjuju upotrebu pojedinih dobrih riječi, kako su se u Zagrebu 1957. i 1958. nepravilno uvele ekavske emisije glavnih dnevnih vijesti, kako se jezik u školama ne naziva upotrebom obaju narodnih naziva, kako se diskriminiraju riječi zapadne varijante i si., ali nijedan od ovih pobornika jezičnog unitarizma i majorizacije nije digao glas protiv toga, premda se takva praksa protivi duhu NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA. Tako oni indirektno bacaju sjenu na NOVOSADSKE ZAKLJUČKE iako se deklarativno vrlo često na njih pozivaju. Njihova je misao uperena samo na penetraciju u druge republike, a tako čine medvjeđu uslugu ideji bratstva i jedinstva. Ako bi se NOVOSADSKI ZAKLJUČCI tumačili i provodili po Rašovićevu shvaćanju, moglo bi to imati takvu posljedicu da se ozbiljno zamislimo nad njihovom štetnošću i da odstupimo od njih.

Eto to su bitne razlike između realističkog i unitarističkog gledišta na našu jezičnu problematiku. Osjećajući slabost svojih argumenata, unitaristi prave

galamu, difamiraju protivnike, pouzdaju se u majoritet na takvim srednjostručnim forumima, kao što je bio Sarajevski, Ohridski, Ljubljanski kongres. Ali majorizacija u rješavanju jezičnih pitanja odbijena je kao sredstvo već u Novom Sadu 1954. Stoga moramo pomišljati na to da revidiramo statut Saveza slavističkih društava i da po uzoru na statut književnika Jugoslavije decentraliziramo upravu i oslobodimo se tako svih majoritetnih postupaka na kongresima. A utvrđivanje i rješavanje jezične politike već je na Novosadskom sastanku priznato Maticama, Akademijama, Sveučilištima, naučnim i književnim, a ne popularnim forumima.

Nije dakle svrha onog napadaja na mene ništa drugo nego želja da budem difamiran zbog naučnih nazora koje uporno branim već desetak godina. Zbog toga dakle sva ona rekla-kazala, svi oni lari-fari, da bi se zamaglila bit problema, bit čitavog tog spora. Zato ja u neke takve sitne pojedinosti i ne ulazim, jer u njima nije središte spora.

Ali s obzirom na to što su naši unitaristi tako uporni te neprestano ponavljaju i nameću svoje slatke, ali štetne teze, i s obzirom na to što je prof. Rašović sada predsjednik Saveza slavističkih društava pa je njegov radijus djelovanja velik, mislim da je došlo vrijeme da brigu o pravilnom razvijanju književnog jezika kod nas i u j a v n o s t i preuzme Matica hrvatska, Hrvatsko filološko društvo, Institut za jezik JAZU, Društvo književnika Hrvatske. Meni je, kao Što rekoh, već dojadilo i dosadilo da ja to nosim na svojim plećima i da već toliko puta budem izvrgavan uvredama, javnim i zakulisnim, premda ih svojim savjesnim i nesebičnim radom nisam nikako zaslužio.

(TELEGRAM, 1. travnja 1966)

Bilješka: Ovdje najavljeno odstupanje od Novosadskih zaključaka ostvareno je 16. travnja 1971. po odluci Upravnog odbora Matice hrvatske.

Jonke 1971 [1966]: Jonke, Ljudevit. U ČEMU JE BIT SPORA? – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 340–348.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

I naučno i politički

Osvrt na članak prof. Sv. Markovića
[1971]

Premda ne volim polemike, ipak se moram javiti s odgovorom na članak prof. Svetozara Markovića GDJE JE NAUČNA ISTINA?, objavljen u ODJEKU 1. augusta 1966, jer već po drugi put pronalazi mene kao krivca za mnoge jezične neprilike. Prvi put je to bilo na Sarajevskom kongresu slavista kad je u svojem koreferatu, koji je odštampan u ODJEKU 1. oktobra 1965, osporio prava dviju varijanata hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika i prigovorio zagrebačkoj Borbi što prilagođuje obavještajne tekstove jeziku sredine u kojoj se štampa. A u članku od 1. augusta 1966. tako stilizira tekst da se čini kao da svi prigovori bosansko-hercegovačkoj jezičnoj praksi potječu samo od mene. Oni najoštriji, koje prof. Marković posebno citira, potječu od akademika Mate Hraste, ali njegovo ime i prezime on i ne spominje. Ne spominje ni prof. Dalibora Brozovića koji je kao rođeni Bosanac o tom najdokumentarnije pisao, baš u JEZIKU. Čini mu se uvjerljivije neupućenim čitaocima prikazati kao da je to stvar jednoga čovjeka. A 5. broj JEZIKA, časopisa za kulturu hrvatskosrpskoga književnog jezika, od mjeseca juna ove godine poučio bi ga da iza spoznaje o dvjema varijantama i njihovim pravima stoje i hrvatski književnici i hrvatski lingvisti i filolozi u cjelini. Prigovore bi očito trebalo uputiti njima svima, a ne samo meni, ako prigovore uopće zaslužuju. Ja mislim da ne, jer stoje na realističkoj ocjeni činjeničnih pojava. Nisu moje teze nastale prije varijanata i uzrokovale njihov postanak, nego je postojanje varijanata izazvalo moju konstataciju.

Prigovarajući zagrebačkoj BORBI što prilagođuje obavještajne tekstove zagrebačkoj, odnosno hrvatskoj varijanti književnog jezika, prof. Marković je na Sarajevskom kongresu slavista izazvao polemiku koja je pokazala da to isto čine i sarajevske novine, pa i beogradske, dakako u drugom pravcu, te da prema tome u takvom postupku nema ništa neobično. Ne može se i ne smije jednima prigovarati za ono što drugima odobravamo. Prilagođavanje tekstova i nastavnog jezika u našoj izmiješanoj jezičnoj situaciji društvena je nužda koja potire težnju za stvaranjem državnog jezika. Stoga su u posljednje vrijeme neke unifikatorske težnje prouzrokovale da je jezično pitanje postalo i političko pitanje, pa su o njemu izražavali mišljenje ne samo lingvisti nego i ugledni politički ljudi koji žele da se jezično pitanje razvija u skladu s našim socijalističkim i društvenim uređenjem. Dok prof. Marković teži za unifikacijom jezika po načelu neka pobijedi ono što je jače – a što je administrativno jače, pokazao je jasno prof. Brozović u 2. broju ovogodišnjeg JEZIKA – dotle se npr. i prof. Hraste i prof. Ivić, i prof. Ivićeva i prof. Brozović, i prof. Katičić i docent Stjepan

Babić, a i ja, sasvim jasno izražavamo za činjenično stanje varijanata i za pažljivo postupanje s njima, bez težnje za cijepanjem i isključivošću. Da su i naši političari za prirodni razvitak jezika i njegovih varijanata, svjedoči nam i razlaganje druga Vladimira Bakarića koji je nedavno u Sarajevu rekao da nema nikakva opravdana razloga za to da se ne prilagođuju obavještajni tekstovi. A Milojko Drulović, sekretar CK SK Srbije, rekao je na nedavnoj sjednici CK Saveza komunista Srbije, prema izvještaju u NIN-u od 22, maja 1966, doslovno ovo:

> U poslednje vreme izvesne rasprave o jeziku, o jedinstvu i razlikama između srpskog i hrvatskog jezika, uzele su, u izvesnoj meri, i političke razmere. Reč je o ʻpriznavanjuʼ i ʻnepriznavanjuʼ posebnih varijanti srpskog i hrvatskog jezika, o primedbama da se ne objavljuju originalni tekstovi kako su napisani, već se prevode na srpski, odnosno na hrvatski, zavisno od toga gde se taj tekst objavljuje. Ne ulazeći u domen stručnih i naučnih rasprava o tome, mislim da možemo reći da je štetno svako ignorisanje razlika, a pogotovo mišljenje da treba da ʻprevladaʼ ona varijanta kojom govori većina (tj. srpski). Služiti se u toj osetljivoj oblasti većinom i nadglasavanjima, znači posredno se zalagati za državni jezik, ne samo izazivati nepoverenje i odlagati saradnju, već znači nacionalistički pristup stvari.

Eto, to je političkim jezikom rečeno ono što smo mi u Hrvatskoj lingvističkom analizom dokazali. I u tome je naše podudaranje potpuno, i marksističko i lingvističko. I Lenjin je za Sovjetski Savez dokazivao da mu nije potreban državni jezik jer je SSSR mnogonacionalna država:

> Mala Švicarska ne gubi, nego dobiva time što u njoj ne postoji j e d a n općedržavni jezik, nego tri: njemački, francuski i talijanski [...] A zašto ogromna Rusija [...] treba da koči svoj razvoj održavanjem bilo kakve privilegije za jedan od jezika?

I u tom se pitanju možemo učiti od velikog revolucionara i graditelja.

U spomenutom članku GDJE JE NAUČNA ISTINA? prof. Marković želi pokazati da su prigovori bosansko-hercegovačkoj praksi neprovjereni i prema tome ih odbija. Pravilniji bi bio put da opravdanost tih prigovora ispita u praksi, a mi mu iz redakcije JEZIKA, kojemu sam ja glavni i odgovorni urednik, možemo reći da su se podnosioci prigovora potpisali punim imenom i adresom. Znamo i ime nastavnice koja je u Sarajevu na satu srpskohrvatskog jezika prošle jeseni rekla učeniku da se naš jezik u Bosni i Hercegovini zove *srpski*, a u Hrvatskoj *srpskohrvatski* (premda smo se u Novom Sadu 1954. dogovorili da ćemo jezik u službenoj upotrebi radi širenja tolerancije nazivati imenom složenim od oba nacionalna naziva). Pa i sam akademik Hraste navodi u Jeziku ono što se njemu lično dogodilo u Bosni, ali prof. Marković kao da ni tome ne vjeruje. Ali Markovićevo odobravanje administrativnih zahvata (v. 2. alineju članka) i prigovori Aliji Isakoviću i Aliji Nametku jasno pokazuju da prof. Marković upućuje oružje na nedužnu stranu. Isaković je samo konstatirao činjenično stanje, a Nametak bi mu rekao ime nastavnice da ga je pitao. Umjesto takva nonšalantnog negiranja bilo bi bolje da je prof. Marković poradio preko Udruženja za srpskohrvatski jezik na ravnopravnom tretiranju obadviju varijanata u srpskim i hrvatskim Školama u Bosni i Hercegovini, i to ne samo savjetom nego i djelom i kon-

trolom. To je dužnost nas sveučilišnih nastavnika u skladu sa zaključcima NOVOSADSKOG DOGOVORA. To je za nas i lingvistički i marksistički imperativ.

Samo je neuspjela dosjetka kad prof. Marković moju žalbu što se ne provode savjeti zajedničkog PRAVOPISA i što se administrativno propisuju oblici riječi koje PRAVOPIS ne preferira – okreće protiv mene kao da raspirujem suprotnosti. Ako jedna strana čvrsto drži svoju normu, ne može nikako očekivati da će druga strana napustiti svoju normu. I kakvo je zlo u tome ako dva naroda nemaju potpuno identičan književni jezik? Bitno je da složno i zajednički izgrađuju svoju socijalističku kulturu, a njihov izgrađen i kultiviran jezik može im u tom samo pomoći. U tom je smislu Novosadski sastanak naglasio ravnopravnost ijekavskog i ekavskog izgovora, latinice i ćirilice, bez želje za nekim nasilnim nametanjem jednoga ili drugoga.

Naša jezična problematika nije sasvim jednostavna i za nju se ne može propisati za Čitavo srpskohrvatsko jezično područje jedinstveno rješenje i jedinstveni postupak. Jednom nešto vrijedi za Srbiju, drugi put drugo za Bosnu i Hercegovinu, a drugo opet za Hrvatsku. Kadšto opet nešto vrijedi za sve tri republike, pa i četvrtu: Crnu Goru. Unifikatorstvo u takvim prilikama pod svaku cijenu nosi u sebi elemente nasilja, a to naš društveni razvoj u takvim područjima ne podnosi. Jedno što nam svima može biti zajedničko jest razumijevanje, poštovanje i snošljivost prema svemu što nam se u književnom jeziku razvilo i što su književnici i učenjaci usvojili. Takav stupanj razvitka stvara širokogrudnu i drugarsku atmosferu, atmosferu slobode u kojoj se jezik razvija bez smetnji i isključivosti. Naoko ima u tom nekih proturječnosti, ali to izlazi iz složenosti naše jezične problematike. Tako se i prof. Markoviću čini da sam ja nedosljedan u odnosu i prihvaćanju narodnog i gradskog jezika. Zaista, ja sam za simbiozu narodnog i gradskog jezika u njihovoj književnoj upotrebi, ali u tom nema nikakve nedosljednosti. Nasilno je biti samo za seoski i samo za gradski jezik; naprotiv, mudro je uzeti od svakoga ono što valja i što je potrebno. Ne vrijedi u jeziku jedna linija.

Ali zar nije nedosljednost što prof. Marković 1. oktobra 1965. predlaže kao zajedničko *opći*, *duhan*, i *ko*, a 1. augusta 1966, uporno brani *opšti*, *opština*, *uopšte*? Treba u tom i administraciju obuzdati i narodu pustiti da govori i piše onako kako je u njegovu govoru. Ali nije samo nedosljednost nego je i očita pogreška kad prof. Marković 1. oktobra 1965. u uvodnom odlomku tvrdi da su Hrvati god. 1850. na BEČKOM DOGOVORU „prihvatili štokavski dijalekt“ kao zajednički književni jezik, a oni su to stvarno učinili već u januaru 1836.

Gdje je dakle naučna istina? Ona je svakako u činjeničnom stanju i u marksističkoj ocjeni zbivanja, a ne u aprioristićkim željama i težnjama romantičke ili mitske prirode, kakvim nas je obdarilo 19. stoljeće ne samo u lingvistici nego i u politici (na našu zajedničku nesreću). Nije dakle na optuženičkoj klupi ni Bosna ni Hercegovina, nego samo oni koji u njoj djeluju na stari, zastarjeli, nedemokratski, nemarksistički način. A zašto ih prof. Marković brani umjesto da im kao stručnjak dade pouke kako treba i u jezičnoj politici ravnopravno postupati?

Samo onaj koji iskreno voli sve vrednote cjelovitog srpskohrvatskog jezika, pa koji znade što pojedinim krajevima i narodima znače osobitosti njihova jezika i naroda, a iznad svega potreba slobode u biranju iz cjelovitog leksičkog fonda, moći će razumjeti kako su štetne nasilne unifikatorske težnje i kako je neophodno potrebno da se jezik i njegove varijante slobodno i ravnopravno razvijaju, osobito u našim miješanim krajevima. Mi smo u cjelovitom našem životu protiv pritisaka i za samoupravljanje, a kako bismo mogli biti samo u jeziku za diktat i prisilu?!

(Sarajevski ODJEK, 1966)

Jonke 1971 [1966]: Jonke, Ljudevit. I NAUČNO I POLITIČKI. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 349–353.

Ljudevit Jonke
[1907–1979]

Kriza oko rječnika književnog jezika

[1971]

U 5. broju prošlogodišnjeg JEZIKA (1969) obećali smo na str. 129. da ćemo uskoro obavijestiti čitaoce o zaključcima Matice hrvatske i Matice srpske prihvaćenima na Zagrebačkom sastanku o pitanjima jezika i Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika. Taj je sastanak, kao što je čitaocima poznato, održan 4. i 5. siječnja 1969, ali je učinjena pogreška što se zaključci sastanka nisu odmah stilizirali, nego je samo izabrana mješovita komisija od 6 članova sa zadatkom da prema vijećanju i zapisniku o njemu stilizira za mjesec dana zaključke koji će nakon usvajanja od upravnog odbora Matice srpske i Matice hrvatske biti obostrano potpisani i proglašeni kao smjernice za dalji rad na RJEČNIKU HRVATSKOSRPSKOGA, ODNOSNO SRPSKOHRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. Rad na RJEČNIKU dospio je u krizu nakon prve dvije objavljene knjige, koje su oštro kritizirane, pa se postavio zahtjev da se preostale četiri knjige uređuju prema djelomično promijenjenim kriterijima. Najosnovniji je bio zahtjev da se u Rječniku dobro razaznaje leksičko blago hrvatske i srpske varijante književnog jezika, kako bi RJEČNIK bio u tom pogledu potpuno informativan. Smjernice u tom pravcu bile su obostrano prihvaćene na spomenutom sastanku, a za konačne stilizacije očekivalo se da će bez teškoća biti prihvaćene za mjesec dana, toliko više što su u odbor za stilizaciju bili odabrani drugovi koji su na Zagrebačkom sastanku očitovali jednaka mišljenja (dr Pavle Ivić, dr Mitar Pešikan, Mirko Čanadanović, dr Ljudevit Jonke, dr Ivo Frangeš, Vlatko Pavletić).

Ipak očekivanja se nisu ispunila. Članovi komisije sastali su se u Beogradu u početku veljače 1969. bez prof. Ivića i Vlatka Pavletića. Zagrebački članovi došli su na sastanak uglavnom s ovakvim prijedlogom zaključaka:

1) Hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski književni jezik ima dvije ravnopravne varijante: jednu kakva se upotrebljava u hrvatskoj književnosti, i drugu kakva se upotrebljava u srpskoj književnosti.

2) Učesnici sastanka suglasno su utvrdili da je rječnik suvremenog hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika djelo prijeko potrebno kulturi Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana i da treba nastaviti njegovo izrađivanje i objavljivanje.

3) Oslanjajući se na USTAVOM zagarantiranu ravnopravnost jezika i kultura naših naroda, kao i na rezultate znanosti, učesnici su došli do zajedničkih stavova u pogledu novog načina obrade rječnika u njegovu daljnjem dijelu. Izričito je naglašena potreba da rječnik prikaže stvarno starije dviju varijanata hrvatskosrpskog književnog jezika.

4) Pripadnost riječi njihovim književnim varijantama označuje se na slijedeći način:

a) izborom natuknice (odrednice) uz koju će se davati objašnjenje ili definicija prema varijantnoj pripadnosti,

b) pisanjem definicija jezikom i terminologijom koji su uobičajeniji u određenoj varijanti,

c) navođenjem primjera prvenstveno iz književnosti u kojoj je riječ češća,

d) poretkom sinonima po pripadnosti varijantama kada se riječ bez tumačenja objašnjava sinonimom.

Izbor tehničko-grafičkih rješenja pri upućivanju riječi jedne varijante na drugu (znak jednakosti ili strelica) prepušta se slobodnom izboru pojedinog uredništva. Za upotrijebljene znakove potrebno je dati objašnjenje,

5) Matica hrvatska imenuje članove zagrebačkog uredništva, a Matica srpska članove beogradskog uredništva. Oba uredništva čine zajedničku redakciju, koja donosi principijelne odluke na zajedničkim sjednicama u skladu s dosadašnjim uputama, upotpunjenim zaključcima Zagrebačkog sastanka. Oba uredništva rade na dogovorenim zadacima samostalno, a svako uredništvo ima jednog predstavnika uredništva koji organizira rad i predsjeda sjednicama uredništva. On ili koji drugi urednik obavješćuje Maticu o radu, izvršenim zadacima, o potrebama i teškoćama uredništva. Zaključci na zajedničkim sjednicama uredništva vrijede samo onda kada su doneseni većinom glasova svakog pojedinog uredništva.

6) Za unošenje stručnih termina mjerodavno je uredništvo rječnika, ali je ono dužno konzultirati istaknute stručnjake pojedinih struka radi što ispravnije i sadržajnije definicije.

7) Zbog zastoja u radu potrebno je ponovno utvrditi rokove za izradu i izlazak treće i ostalih knjiga rječnika. Kako je beogradska treća knjiga već gotova, ona se može izdati po kriterijima prema kojima je izrađena. Ali za zagrebačku treću i za beogradsku četvrtu knjigu rječnika obavezni su zaključci prihvaćeni na Zagrebačkom sastanku. Nakon objavljivanja šeste knjige prva i druga knjiga, a i treća beogradska priredit će se za novo izdanje prema zagrebačkim zaključcima od 4. i 5. siječnja 1969. Ako i ne bude drugog izdanja, svaka Matica može ponovno objaviti te knjige prerađene prema načelima Zagrebačkog sastanka.

8) Na početku treće zagrebačke i četvrte beogradske knjige objavit će se obrazloženje u kojem će se kazati zašto se u idućim knjigama predviđaju neke izmjene i kakve. Izričito će se naglasiti da se to čini zbog želje da se prikaže stvarno stanje dviju varijanata hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika.

9) Na kraju treće zagrebačke knjige rječnika dodat će se ispravci (Errata corrige), u kojima će se navesti ne samo tiskarske i akcenatske greške nego i popravljene pogrešne definicije iz prve i druge knjige, osobito takve kao što su uz riječi Crnogorac, Hrvat, Arapin, kavana, egzorcizam i sl. Beogradsko izdanje može objaviti ispravke i kasnije.

10) Za oznaku podrijetla tuđica treba se osloniti na matični jezik iz kojega ona potječe, a ne na posredni. Mjerilo je pri tom korijen riječi, a ne nastavak.

11) Osobito pažljivo treba obrađivati riječi iz političkog, nacionalnog i društvenog života naših naroda.

12) Svako uredništvo izabire iz svojega kruga u sporazumu s Maticom po jednog urednika koji će pročitati čitavu knjigu priređenu za štampu. Taj će urednik o svakom eventualnom nedostatku, osobito o nepridržavanju uputa za obradu rječnika, obavezno obavijestiti drugo uredništvo. Ako se o tom ne postigne sporazum, bit će obaviještene i Matice.

13) Svaki uređivački odbor može se popunjavati iz redova priznatih jezičnih stručnjaka uz suglasnost svoje Matice i o tom obavješćuje drugi uređivački odbor. Matica hrvatska i Matica srpska sklapaju s njima ugovore o radu na rječniku.

14) O svim zajedničkim sjednicama svako je uredništvo dužno obavijestiti Upravni odbor svoje Matice ovjerovljenim prijepisom zapisnika.

U Zagrebu, 4. i 5. siječnja 1969.

Prilikom diskusije o tom prijedlogu beogradski članovi odbili su prihvaćanje 1. točke zaključaka i predložili da se mjesto nje usvoji saopćenje o sastanku objavljeno u štampi nakon Zagrebačkog sastanka. Pri tom je dr Pešikan bio tako nepopustljiv da je predložio neka se i ne donose zajednički zaključci, pa neka svaka strana dade svoju verziju zaključaka. To bi praktično značilo prekid daljeg zajedničkog rada, što zagrebački članovi nisu željeli, nego su radije preliminarno prihvatili za 1. točku saopćenje o sastanku, ali pod uvjetom ako na to pristanu obje Matice. Matica hrvatska nije prihvatila takvu promjenu, nego ju je odbila i založila se za prvobitno stilizirani tekst zaključaka kakav je ovdje odštampan, jer on najbolje odražava tok i sadržaj diskusije Zagrebačkog sastanka. Nasuprot tome Matica srpska odbija takav tekst i zalaže se za to da se kao prva točka objavi saopćenje o sastanku, prelazeći preko činjenice da je do Zagrebačkog sastanka i došlo radi toga da se priznaju ravnopravnosti varijanata. Sve do danas (30. ožujka 1970) nije prihvatila gore objavljeni tekst zaključaka, tako da on nema punovažno značenje.

Dakako, sve se to vrlo nepovoljno odrazilo na rad uredništva RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. Ipak odmah poslije Zagrebačkog sastanka prošireno je zagrebačko uredništvo RJEČNIKA, da bi se posao na trećoj i ostalim knjigama brže odvijao. U uredništvo su ušli dr Dalibor Brozović, dr Stjepan Babić, dr Vladimir Anić, dr Milan Moguš i dr Josip Vončina. Zajedno sa starijim članovima uredništva nastavljen je posao prema zaključcima Zagrebačkog sastanka pod pretpostavkom da će oni biti ubrzo stilizirani i prihvaćeni. Ali kada do toga nije došlo ni nakon više od pola godine, članovi uredništva su posumnjali u legalnost svojega rada, pa su u jesen 1969. zbog toga, a i zbog neriješenog pitanja prostorija i financijalnih uvjeta, obustavili rad i predali Matici hrvatskoj uvjetnu ostavku.

Tako je, naravno, dalje izrađivanje RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA došlo u pitanje. Činjenica je da je posao zastao i da se neće nastaviti sve dotle dok se ne legaliziraju zaključci Zagrebačkog sastanka. Odgovor upravnog odbora Matice srpske na ovdje odštampani prijedlog zaključaka čeka se već zaista dugo, tako dugo da to doista ugrožava nastavak posla.

A da bi naši čitaoci i potonji naraštaji znali kako stoje stvari oko RJEČNIKA i zašto su zapeli radovi, objavljujemo ovaj tekst radi mogućnosti vlastitog prosuđivanja.

(JEZIK, travanj 1970)

Bilješka: Nakon duljeg dopisivanja Matice su u siječnju 1971. prekinule dalju suradnju na tom zadatku.

Jonke 1971 [1970]: Jonke, Ljudevit. KRIZA OKO RJEČNIKA KNJIŽEVNOG JEZIKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 379–383.

Zlatko Vince
[1922–1994]

Putovima hrvatskoga književnog jezika

[1978]

III. Purističke težnje

1. Postavke jezične čistoće

Govoreći u svom JEZIČNOM SAVJETNIKU o „jezičnoj raspojasanosti“ svoga vremena, spominje Tomo Maretić više radova napisanih s istom svrhom – svjesne borbe za jezičnu čistoću. Iako navodi više hrvatskih i srpskih purista, uzalud ćemo među njima tražiti i Kurelčevo ime. To je, s jedne strane, donekle razumljivo za oduševljenoga pristašu Karadžićeve škole. Ipak, smatram da Maretić nije ispravno postupio mimoilazeći uopće Kurelčev puristički rad. Interes za purizam usmjeruje Kurelac u doba kada slični pogledi vladaju i u drugim srednjoevropskim zemljama, u Češkoj, Austriji, Madžarskoj, a isto tako i u Hrvatskoj, gdje Bogoslav Šulek godine 1860. pristupa izrađivanju RJEČNIKA ZNANSTVENOGA NAZIVLJA (tiskan 1874–1875), a taj terminološki rječnik „postaje ujedno jezični savjetnik“.[1] I Šulek se u svome radu poveo za primjerom sličnih nastojanja o kojima je bila riječ, a posebno za primjerom Šafaříkova rječnika, koji je izašao god. 1853. u Pragu.[2]

Kurelac, koji je više godina boravio u Češkoj, a poznavao i više istaknutih čeških i slovačkih učenjaka, sigurno je znao za ta puristička strujanja. Pogledi su mu na čistoću jezika u biti slični s onim Bogoslava Šuleka: i jedan i drugi žele takav hrvatski jezik u kojemu bi bilo što manje tuđih elemenata, samo što kod ljubitelja i zagovornika stare naše književnosti i jezika poprimaju ta nastojanja druge oblike nego kod Šuleka. Kao što Šulek u predgovoru RJEČNIKA ZNANSTVENOGA NAZIVLJA spominje (na str. 10) da „uz porabu svekolike tudje terminologije gotovo nestaje ruštine“, tako i Kurelac izriče slične misli, formulirane još oštrije kada treba osuditi nebrigu za Čistoću književnoga jezika inače vrlo mu simpatičnih i cijenjenih Rusa.

Put kojim su krenuli jedan i drugi ipak nije isti. Kurelac ne odobrava Šulekovo stvaranje neologizama, nego želi da jezičnim zahvatom u prvome redu iz

[1] Lj. Jonke. BOGOSLAV ŠULEK KAO PURISTIČKI SAVJETNIK, u: PITANJA KNJIŽEVNOSTI I JEZIKA, Sarajevo, knj. III, sv. I i II, 1956, str. 9.

[2] P. J. Šafařík. NĚMECKO-ČESKÝ SLOVNÍK VĚDECKÉHO NÁZVOSLOVÍ PRO GYMNASIA A REÁLNÉ ŠKOLY. Usp. i Lj. Jonke. ŠULEKOVA BRIGA O HRVATSKOJ NAUČNOJ TERMINOLOGIJI, u: ZBORNIK FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, god. 1954, knj. II, str. 70. – U ovoj knjizi vidi: RAST, OSTVARENJA I SUTON ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE.

stare književnosti osvježi i obogati književni jezik. U takvoj svojoj težnji nalazi poticaj i potporu u čitanju starih pisaca dubrovačko-dalmatinske književnosti. Primjećuje kako osobito Dubrovnik upotrebljava za niz pojmova i predmeta narodnu riječ te da ima manje natruha tuđica nego u jeziku drugih dalmatinskih književnika. Osobito je cijenio dubrovačke i zadarske pisce, povodeći se za njihovim arhaičkim jezikom te od njih dobivao poticaje u svojim purističkim zahvatima.

Ni Kurelac, kao uostalom ni spomenuti stari dubrovački književnici, ne prilazi purističkim problemima samo s lingvističkoga gledišta. I njemu je nacionalna slavenska svijest važan razlog što tako odrješito i Žustro brani jezik od natruha tuđinštine, „mulja" što se slaže „na obale našega jezika". On je pripadnik malog, politički i kulturno ugroženog naroda, a takvi narodi ljubomorno čuvaju svoj jezik kao izraz vlastite individualnosti. Izraziti su puristi i Hrvati i Česi i Slovenci, koji zbog ugroženog položaja žele da se brigom oko čistoće svojega jezika očuvaju od prodora njemačkoga u Austrijskoj Monarhiji. Rusi, kojima je Kurelac zamjeravao nebrigu za jezičnu čistoću, pa ni Srbi, nisu toliki čistunci, ne osjećajući ugroženosti svoje nacionalnosti i kulture, jer su bili smješteni u boljim geopolitičkim prilikama.

Zato, „ako je ikojemu narodu čuvati svoj jezik, da ne utrne prvo i ranije nego je proživio i čtogod dokazao", – veli Kurelac – „to je našemu: er niti su nas gore obastrle i zaklonile, kako Španjolce, niti nas more opasalo i oplovilo, kako Ingleze, nu su vrata i okna naše kuće širom otvorena, ni dogradjene ni pokrivene, te ju vetrovi tudjinstva propuhuju i prodimlju, te najboljega čtogod odkidaju, najgorega čtogod unose i umeću".[3] Nema toliko straha od madžarskoga, rumunjskoga ili albanskog jezika jer su upravo ti jezici „s našega nekad bogatstva otežali i stekli", a ne treba da se bojimo ni od mladogrčkoga jezika. Ali opasnost je od Talijana, Nijemaca i Turaka.

O „Nemcu ne treba ni govoriti, vse nam je gradove, čto se razstrli [...] do Grobničkoga polja svojimi valovi zaplovio i opljuskao, žene [...] u roblje [...] zavezo, jezik nam i knjigu do mozga posušio, srdce nam i ljubav ohladio, junactvo nam izpio i ozlovoljio te Hrvatski narod, polčpši nekad, bolji i (pametniji, povrgao u mučenike, kruhoborce, uhodljike, nebrige ter izdajice".[4] Od Kurelca dalje osjećat će se najveća oštrica prema tuđicama iz njemačkoga jezika, što je i razumljivo ako uzmemo u obzir političku ovisnost Hrvatske prema Austrijskoj Monarhiji.

Sramota je i to, smatra Kurelac, što u našem jeziku ima još uvijek mnogo tragova turskoga jezika, koji je našemu narodu „više naudio, nego vse knjižare učenoga i vse škole tudjinke Hrvatskoga sveta".[5] Jezik, naime, naš po Bosni

[3] F. Kurelac, VLAŠKE REĆI U JEZIKU NAŠEM, u: RAD JAZU, knj. XX, str. 93.

[4] F. Kurelac, MULJ GOVORA NESPRETNA I NEPODOBNA NANESEN NA OBALE NAŠEGA JEZIKA ILI: O BARBARISMIH, u: RAD JAZU, knj. XXIV, str. 93.

[5] F. Kurelac, VLAŠKE REČI U JEZIKU NAŠEM, u: RAD JAZU, knj. XX, str. 94.

„vsaki dan vse to veće upada i lice gubi, vse to veće Turskimi rečimi nadeveniji, nagrdjeniji“ (str. 94).

Od talijanskog jezika veći nam je strah „za strane primorske nego li od Nemac za strane Podunavlja i Posavlja“. To je zato što je talijanski jezik melodiozniji i ljepši od njemačkoga, jer „pogačice jezika Vlaškoga sladke su, čim je nemačka zobenica oštra i opora. Vlaškim se jezikom igra, nemačkim se, ne bud kome žao, kola natežu.“ Ipak nije talijanski jezik tako proširen po našim krajevima samo zato što bi bio zvonak i lijep, nego je za njegovo rasprostiranje mnogo učinilo mletačko gospodstvo koje je „umelo mamit i vuhlit, vladat, gospodovat, brodit i trgovat, platit i nagradit“.[6]

Spomenuta dakle želja da sačuva individualnost u jeziku, kada je hrvatski narod voljom sudbine u drugoj državnoj zajednici, potiče Kurelca da u duhu vremena, a potaknut stavom i naših starijih pisaca, tako odrješito i dosljedno stoji na pozicijama jezične čistoće! Zato ga intenzivno zaokupljaju puristička pitanja za koja zagrijava i druge.

2. Pripremni radovi

U Arhivu Jugoslavenske akademije, u Kurelčevoj rukopisnoj ostavštini, nalazi se više bilježaka i skica koje govore o tome kako se Kurelac mnogo spremao i razmišljao, sakupljao riječi kojima bi zamijenio barbarizme. Tako se u bilježnici[7] na str. 9. nalazi pod naslovom „Schlechte Barbarismen“ popis riječi što ih smatra lošima. Kako među njima ima dosta takvih koje mi i danas upotrebljavamo, bit će zanimljivo da ih spomenem (po redu, kako je u Kurelca): *obzir*, *poziv*, *zbirka*, *dogodovština*, *ćudorednost*, *okolnost*, *načelo*, *živalj*, *věrozakon*, *tvornica*, *čitaonica*, *gostionica*, *zavod* (Institution), *ustav* (Constitution), *zastupnik*, *pukovnik*, *pučanstvo*, *dvorana*, *udioničtvovati*, *predstavljanje*, *igrokaz*, *kazalište*, *kišobran*, *redarstvo*, *blatovuk*, *gostoljublje*, *srebroljublje*, *častoljublje* ili *željenost*, *izmišljotina*, *ravnopravnost*, *zvanično*, *karni zakonik*, *poljodělac*, *skotovodstvo*, *pravosudje*, *věroizpovědanije*, *naslědnik*, *primiritelni sud*.

Kako se vidi, Kurelac je nepovjerljiv prema svakoj novoj riječi koju je valjalo skovati, iako je pomanjkanje baš takvih pojmova nametalo potrebu da se riječi za njih stvore. U istoj je bilježnici zabilježio „Strane reči, koje su ušle u naš“ te ih većinu osuđuje: *žajfa*, *rajža*, *mela*, *pamuk*, *tinta*, *papir*, *špancir*, *tanac*, *ura*, *bal*, *iupa*, *cušpajz*, *kvartir*, *špajza*, *oficir*, *portape*, *kehar*, *pohar*, *flaša*, *kloštar*, *melšpajz*, *cajg*, *banda*, *regementa*, *divizia*, *bataliun*, *kumpania*, *cug*, *rekrut*, *šicar*, *kaprol*, *felbaba*, *lajtman*, *obrstar*, *general*, *halbot*, *patrola*, *šilbok*, *federmeser*, *šajba*, *štuca*, *iulencia*, *lajbac*, *caka*, *tambur*, *cimerman*, *kuglof* [...] *punt*, *frajt*, *komendant*, *ablez*, *holt*, *berdo*, *možar*, *cent* [...] *urdinac* [...] *drotar*, *iemla* [...] *šikucija*, *šikutor*, *sajtlik* [...] *dezertirao*, *reštanac*, *trosklar*, *klaftar*,

[6] F. Kurelac, n. d., str. 94.

[7] ARHIV JAZU, XV, 8/F–7, str. 9.

filer, [...] *birtija*, *bircauz*, *rut*, *fiktor*, *šancstrajh*, *ruf*, *štacija*, *pošta* [...] *princ*, *major*, *špica*, *futrol* [...] *šterka*, *frlab*, *šocika*, *klavir* [...] *sala*, *švogor*, *profesor*, *cenzor*, *advokat*, *profunt*, *mondur*, *puška*, *mušket*, *cigla*, *štunfe*.[8]

Kako su se mnogo upotrebljavala strana, osobito njemačka imena za nazive ženskih zvanja, Kurelac se domišlja i sam stvara druga ili ih uzima iz naroda:[9] *opletilja* – ʻHaarflerchterinʼ [sic!], *pletilja* – ʻStrickerinʼ, *vezilja* – ʻStrickerinʼ, *uvalja* – ʻNäherinʼ, *varilja* – ʻKöchinʼ, *pomivalja* – ʻKüchenmagdʼ, *dvorilja* – ʻKellnerinʼ, *rudilja* – ʻHaarmacherinʼ, *rubilja* – ʻSäumerinʼ, *kupalja* – ʻBadmädchenʼ, *migulja-smihulja* – ʻKockette', *zakurilja* – ʻOfenheizerinʼ, *probudilja* – ʻAufwacherinʼ, *ugodilja* – ʻKurtisaneʼ, *dovodilja* – ʻKupplerinʼ, *učilja* – ʻHofmeisterinʼ, *šetulja* – ʻSpaziergängerinʼ, *kupaljka* – ʻBadmagdʼ, *namigaljka* – ʻKockette', *pestinja* – ʻKindfrauʼ, *družkinja* – ʻGesellschaftsfräuleinʼ i dr.

O sličnim zanimanjima govori u dijelu bilježnice pod naslovom „Ženska zanimanja ili svojstva“:[10] *krparica* – ʻFlickerinʼ, *muzarica* – ʻKuhmagdʼ, *zibarica* – ʻKindsmagdʼ, *mlečarica* – ʻMilchweibʼ, *novotnica* – ʻdie marchande de modeʼ, *tiglarica* – die ʻBüglerinʼ.

Posebno ga je zanimalo pitanje složenih riječi u našem jeziku. Iako u načelu nije odobravao takve riječi, zabilježio ih je u posebnoj bilježnici i vjerojatno ih smatrao dobrima (Zusammengesetzte Wörter):

a. substantiva*: blagoslov*, *rukopis*, *krvopija*, *gorostas*, *krvolok*, *govnovaij*, *vrtiprah*, *kolomija*, *samouk*, *čankoliz*, *vrtograd*, *skoroteča*, *samokres*, *zlatoust*, *pravopis*, *trnokop*, *samolovac*, *samologaj*, *samoljub*, *isamosilnik*, *samostan*, *sametak*, *samotok*;

b. adjectiva*: bosonog*, *samodrug*, *krezub*, *golotrb*, *svilorun*, *svojeglav*, *vitorog*, *šestoper*, *krivoust*, *lahkonog*, *samohran*, *samoživ*;

c. adverbia*: samohoć* (Držić), *samopet* (ja i još četiri), *samotri*, *samošest*,

samovoljice.

d. verba*: samovoljiti*.

Nije potrebno dalje nabrajati sve što je karakteristično za Kurelca kao purista koji mnogo o tim problemima razmišlja, sabire riječi, prevodi ih kako bi mogao što radikalnije očistiti jezik od stranih jezičnih natruha.[11]

---

[8] Usp. Edmund Schneeweiss, DIE DEUTSCHEN LEHNWÖRTER IM SERBOKROATISCHEN IN KULTURGESCHICHTLICHER SICHT, Berlin, 1960. Pojedine riječi što ih Kurelac navodi ne nalaze se u toj knjizi.

[9] ARHIV JAZU, XV, 8/F–7.

[10] ARHIV JAZU, XV, 8/F–6.

[11] Posebno su ga zanimali nazivi za pojedine zanate, koji su odreda bili stari. O tome govori u RUNJAMA I PAHULJICAMA: „Naši zanati, kad im pomisliš govor, naša su sramota. Špatný (da je blagosloven ako je živ) taj je dokazao, da u čehov i rukotvor češki progovara, nu mi toga ne dokazasmo; te progovori li u nas i zanat po Hrvatski, to bude onako à la hongroise t. j. daj kladivo.“ A u bilješci veli: „Kako sam žudan bud i

U svojoj purističkoj isključivosti Kurelac mnoge strane riječi prevodi, pa i one klasičnoga podrijetla zamjenjuje domaćima. Zanimljivo je pogledati s toga gledišta njegov prijevod Tacitova djela DE VITA ET MORIBUS JULII AGRICOLAE, koji je ostao u rukopisu, a godine 1916. izdao ga je Branko Vodnik u knjizi RUNJE I PAHULJICE. Pregledavajući opsežnu Kurelčevu rukopisnu ostavštinu, naišao sam na spis koji nosi naslov TERMINOLOGIJA ZA AGRIKOLU.[12] Tu je popisao sve riječi što mu dolaze u tekstu, a tiču se terminologije, te je za svaku takvu riječ označio hrvatsku zamjenu:

bolnica – ʻtemplum', *caf* – ʻservus magistratus', *četa* – ʻcuria', *dobrinja* – ʻvirtus', *država* – ʻres publica', *gospodar* – ʻprinceps', *grad* – ʻurbs', *grb* – ʻumbo', *horugva* – ʻvexillum', *jato* – ʻturma', *kob* – ʻauspicia', *kolěnik* – ʻtribunus', *kolěnik godišnji* – ʻtribunus annuus', *kolěnik sebarski* – ʻt. plebis', *kolěno* – ʻtribus', *kolěsnik* – ʻauriga', *kosirača* – ʻcovinus', *krěpost* – ʻvirtus (militaris)', *krilo* – ʻala', *mostar* – ʻpontifex', *mudrinja* – ʻphilosophia', *načelnik* – ʻpraetor', *nadostojnik* – ʻpraefectus', *nakazati* – ʻpunire', *naměstnik* – ʻproconsul', *obrovac* – ʻcastellum', *ograde* – ʻmunimenta', *pohod* – ʻexpeditio', *pomoćnici* – ʻauxilia', *poreznik* – ʻquestor', *posal* – ʻlegatus', *posal větjnički* – ʻlegatus consularis', *posal načelnički* – ʻlegatus praetorianus', *prilog* – ʻdonum (templi)', *proliv* – ʻfretum', *proskrbnik* – ʻcurator', *proslava* – ʻtriumphus', *puk* – ʻlegio', *sajam*, *sajmište* – ʻforum', *satnik* – ʻcenturio', *savět* – ʻsenatus', *selitva* – ʻcolonia', *skupište* – ʻlocus comitiorum', *staréšina* – ʻsenator', *staréšinac* – ʻpatricius', *stobor*, *stoborje* – ʻcastra', *stražara* – ʻpraesidium', *suparnik* – ʻadversarius', *šaka* – ʻmanipulus', *štititelj* – ʻpatronus', *štitjenik* – ʻcliens', *trojaci* – ʻtriumviri', *uprtnica* – ʻcarcina', *veliko more* – ʻoceanus', *větijstvo* – ʻeloquentia', *větjnik* – ʻconsul', *Vlah* – ʻGallus', *Vlaški* – ʻGallicus', *voj* – ʻacies', *vojvoda* – ʻdux', *vrag* – ʻhostis', *zastava* – ʻcohors', *zlobinja* – ʻvitium', *župa* – ʻcivitas'.

Kurelac prevodi, kako vidimo, i takve riječi što obično kod svih naroda ostaju neizmijenjene. Osim toga, uzimanjem riječi u starijem ili neobičnijem značenju dovodio je svoje čitatelje u neizvjesnost o značenju pojedinih pojmova.

3. Suradnja u Deimanovu REČNIKU LEČNIČKOG NAZIVLJA

Pomaže dru Ivanu Dežmanu pri sastavljanju REČNIKA LEČNIČKOG NAZIVLJA, koji je objavljen godine 1868. Dežmanu je dao na upotrebu svoj rukopisni rječnik, „svoje prebogato i dragoceno gradivo [...] što ga on od toliko godina skuplja" (Dežman), čime se autor rječnika i okoristio. Ali dosta mu je Kurelac pomogao i pri stvaranju naziva, koje je Dežman posebno i označio Kurelčevim imenom. Tako je dakle Kurelčev udio u spomenutom REČNIKU LEČNIČKOG NAZIVLJA dvostruk.

Da bih odredio udio Kurelčev u njemu te da bi se vidjelo kako je postupao

malo čto začut iz jezika zanatov, to sam lakomo prihvatio knjigu popa Zagrebca škvorca HASNOVITO Z SLADKEM, TO JE TO: LEPI KRATKI NAVUKI ZA VSAKOJAČKI STALIŠ u kojoj, istina, spomena jest […] o kděkojem zanatu, nu da je pone ono malo, čto je rekao po našu rekao!"

[12] ARHIV JAZU, XV, 8/C–43.

pri tom terminološkom radu, pregledao sam Dežmanov rječnik.[13] Evo Kurelčevih naziva:

Abducens, adj. (nervus) – *odvodnik* (živac), Kur., odvlačnik, Šul.

Abductor, sc. musculus – *odvodnica* (mišica), Kur., odvlačica, Šul.

Aderhaut, f. Chorioidea (sc. tunica) – *žitna mezdrica*. Kur., mehka opna, Šul.

Agalactia, f. der Milchmangel – *presahal* Kur., bezmlěčnica, Šul.

Alteration, f. – *zazeba*, *zazebal*, Kur., studenilo, Kur., trapavica, Šul.

Anchylosis, f. – *uglob*, Kur., sraslost, sgloba, Šul.

Aufschwellen, v. a. (von Todten) – *napeti se*, Kur., nakipiti. Senj, naduti se [...]

Ausfluss, m. – *protekal*. Kur., tok, iztok, Šul.

Azygos, sc. vena – *nesprega*. Kur.

Backenbart – *zaobrazci*, Kur. zalizci, Vuk., naušnice. Slad., zabrčnjak, Pavl.

Backenmuskel, m, buccinator se. musculus – (buceinum trublja) – *trubača*, Kur.

Balanitis – *zazeg na glaviću*, *rožac na glaviću*, Kur., zapaljenje glavića, Šul.

Bauchdecke – potrbušnica, potrbušina, Šul., *lapatak*, Kur.

Beugemuskel, m. flexor – pregibnica, D., savijača, Aug., pregibnik, pregnjač, Šul., *ugibača*, Kur.

Blutbrecher, m. haemoptoicus – *krvoljub*, Kur.

Blutkügelchen, n. – krvna boblica, Trb., *svražca krvi*, Kur. ikrica, Šul.

Blutumlauf – *obtok krvi*, Kur.

Dyspnoëa – *pehavost*, *zasrpljenost*, Kur.

Einathmen – *sopuh*, Kur., udisanje

Eiterjauche – *jušika*, Kur., crn gnoj

Entzündung – *zazelj*, *zaiganje*, *uzganje*, Kur.

Erkältung – *nastud*, Kur., nazeba

Falte – plica – *gib*, *vrazgotina*, Kur.

Fläche planum – *plasica*, Kur.

Foetus – *začetak*, Kur., ponesak, Šul.

Geburtsteile, genitalia – *plodila* (ako su mužka), *rodila* (ako su ženska), sramote mužke i ženske, Kur.

Gefäss – *krvna cěv*, *krvni okrutak*, Kur., žila

Geisteszustand – *duhovno stanje*, Kur.

Geruchsnerve – *zavuhnik* (živac), Kur., živac od vonja

Haarboden, m. – *vlasnik*, Kur., vlasište, Šul.

Harnröhre, Urethra – vodopust. Kniž., *scalo*, Kur., moćnica, pišnica, Šul., sramni žlěb

Harnzwang, m. Dysuria – *sitnocur*, Kur.

Hautlappen – *kus koze*, Kur.

Hysteria – maternička bol, Kur., matra, matrčina. Prim. maternica

[13] I. Dežman, RĚČNIK LEČNIČKOG NAZIVLJA, Zagreb, 1868. Dežman u prijevodu latinske medicinske terminologije stavlja na prvo mjesto ili Šulekov naziv ili svoj prijedlog ili naziv koga drugoga (npr. dra Đure Augustinovića, dra švarca ili Frana Kurelca), već prema prikladnosti naziva. Ja uglavnom ovdje citiram Kurelčeve prijedloge za pojedini naziv da bi se vidjelo kako Kurelac radi pri takvu poslu. Ipak dodajem radi uspoređivanja i koji drugi naziv.

Brustbeschwerde – *prsobolja*, Kur. prsna boljetica, Šul.

Caries – *truhlina* (kostna), *gnjile kosti*, Kur., pokostica, Šul.

Castrat, m. – *ukoptjenik*, Kur.

Castratio – *kopitba*, Kur. jalovljenje, Šv.

Catheter – *procurak*, Kur. pipak, Šul.

Chronisch, adj. *otvrdla* (bolest)

Coitus – *sulog*, Kur.

Commissura – *đoděvak*, Kur., sklap, Šv.

Condyloma, n. – svorak, D., *smokva*, Kur., žalac bludnički, Šul.

Contagium – *kužilo*, *skvrn*, Kur., nahod, ujimlja, prilěpčanje, Šul.

Corpus ciliare – *ozrak*, Kur.

Decubitus –*proležanje*, Kur.

Delirium – *tlapnja*, *bunilo*, *zabuna*, Kur.

Diagnose – *razpoznat*, Kur., boljoznanstvo

Diastole, f. – *odmak*, Kur., razmak

Diploe, f. – *glivanj*, Kur., sredovrsta, Aug.

Dornfortsatz, processus spinosus – *ostriž*, Kur.

Dyspesia – *neprobav*, Kur.

Impotentia – *nesnaga*, *nemoć*, *slaboća*. Zašto ga neće děvojka? Nevalja. Slavon. (iz Kurelčeva rukopisnog rječnika)

Cachexia – *nedug*, Kur.

Keilbein, os cuneiforme (cuneus klin) – *zagvozdnica*, Kur. krilatica, osnova, klinasta kost, Šul.

Krankenhaus – *bolovište*, Kur., bolnica, špitalj

Morbus Brigh(i)ti – *bělocur*, Kur.

Nebenniere, f. glandula suprarenalis – *ledvice*, Kur., ribice

Ohrenfluss, otorhea – *uhotok*, Kur.

Ohrengegend, regio auricularis – *ušce*, Kur., obušje

Ohrmuschel, auricula (dim. od auris) – *uhalj*, Kur., uška

Organismus – *slog*, Kur., ustrojstvo

Pericardium *osrdačje*, Kur., prisrdje, prepoka, kesica, srčanica, carevo meso, Dalm.

Schienbein, tibia – golenica, golen, Vuk., *cěvanica*, *cěv*, *nožna cěv*, *cipelj*, *cěvka*, Kur.

Schusswaffe – *puška* (razlikuje se onda na dugu, malu, samokres), Kur.

Schwellkörper, corpus cavernosum, *nabrekal*, Kur., nabrektina

Sitzbein, os ischii – *sediljak*, Kur., sědeca kost, Sul., sědica, Šv.

Smegma, n. – *sapunjak*, Kur. (die weisse Masse, welche sich oft unter der Vorhaut sammelt)

Systole, f. (cordis) – *primak*, Kur., stezanje, pokrata, kupljenje

Tinctura – *kapljičak*, Kur., mok.

U svim tim prijedlozima što ih je dao Kurelac dolaze do izražaja osobine njegova rada – tendencija k starijem tipu riječi.

Brižljivi čuvari jezične čistoće daje i drugima poticaje da rade na purističkim pitanjima, na izrađivanju terminologije. Učenika Budisavljevića, koji se pripravljao za oficirsko zvanje, poziva da prevede PRAVILNIK SLUŽBI VOJNIKOVOJ (kako ju je nazvao Budisavljević). I na tome području želio bi vatreni purist štogod učiniti. Njemu upravo „zazubice [...] rastu otrti ljagu s našega vojničkoga jezika, uvesti malko čto knjige i narodnosti u našu otudjenu krajinu, pomoći

siromašnim krajišnikom, dostojnu po jadu i po duši svojoj, a smešnu i neumetnu po takovih tricah, na tudjem jeziku osnovanih [...]“. Kada već ne može sam na sve stići, brižljivo upućuje svoga učenika da prevede njemačku terminologiju, da pronađe takve nazive koji bi bili hrvatski i po duhu: „[...] ali toga li se pravila poprimiš, da zrno prihvatiš i na svoju smelješ, a ne da němčariju odlěpljuješ i na naš jezik prilěpljuješ onda nije pretežko.“

Sasvim je razumljivo da je s interesom što ga je pokazivao za puristička pitanja i sam napisao više radnja iz tog područja.

4. Glavne purističke rasprave

Posebno su s purističkog gledišta karakteristične rasprave: PLACERE, O GLAGOLU OBJICERE KAKO NAM GA U NAŠEM JEZIKU IZREĆI, a osobito još dvije: VLAŠKE REČI U JEZIKU NAŠEM i MULJ GOVORA NESPRETNA I NEPODOBNA NANESEN NA OBALE NAŠEGA JEZIKA ILI: O BARBARISMIH.[14]

U prvoj govori o krivoj upotrebi glagola *dopasti se* i konstatira kako je latinsko *placere*, *gefallen* u izrazu *dopasti se* „němčarija“ koju upotrebljava više starih pisaca (Mulih, Gašparoti, Jambrešić, Belostenec, Pergošić), a ni V. Vodnik nije bez nje. Ta se riječ u značenju ʻgefallen’ ne nalazi, po Kurelčevu mišljenju, ni u jednoga pisca iz Bosne ili Dalmacije ili bilo kojega kraja „koja od Němca ostala čista“.[15] Ni sam je Karadžić ne upotrebljava u svojim spisima, tek ju je zabilježio u svome Rječniku.[16] Glagol *dopasti* (bez refleksivne zamjenice) Kurelac odobrava „ako glagolu onaj znamen uzhraniš, koji ga ide, te ga nikad za ono ne uzme, čim on nije t. j. za placere iliti gefallen“.[17] Pošto je opširno pokazao što zapravo znači glagol *dopasti se* u naših starih pisaca, Kurelac prelazi na drugi zadatak: da pokaže kako se dobro mogu izreći misli koje Latinac izražava sa: *placere*, *convenire*, *sapere*, a Nijemac sa: *gefallen*, *behagen*, *schmecken*, da se tako izbjegne upotreba nenarodnoga izričaja.

---

[14] F. Kurelac, PLACERE, u: RAD JAZU, knj. III, str. 183–206. O GLAGOLU *OBJICERE* KAKO NAM GA U NAŠEM JEZIKU IZREĆI, u: RAD JAZU, knj. XXIII, str. 204–211; VLAŠKE REĆI U JEZIKU NAŠEM, u: RAD JAZU, XX, str. 93–137; MULJ GOVORA NESPRETNA I NEPODOBNA NANESEN NA OBALE NAŠEGA JEZIKA ILI: O BARBARISMIH, u: RAD JAZU, knj. XXIV, str. 1–48.

[15] F. Kurelac, n. d., str. 185.

[16] AKADEMIJIN RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA ipak navodi jednu Karadžićevu rečenicu s tim glagolom (dio II, str. 643); „Da se on mora više truditi prostoti da *se dopadne*, da ga onda rado čita i hvali“ (Vuk St. Karadzic, pism. 61). Na tom se mjestu AKADEMIJIN RJEČNIK poziva na Kurelčevu raspravu PLACERE.

[17] Glagol *dopasti se*, ako stoji sam bez kojega padeža uza nj, ima ova značenja: 1. ʻadvenire’, ʻpervenire’ (u to doba i Bosna dopade), 2. ʻirruere’, ʻirrumpere’, ʻerumpere’, ʻprorumpere’, ʻconsurgere’ (iz grma dopadoše hajduci), 3. ʻadvolare’, ʻpraesto adesse’ (Damjan pade, a ljuba dopade), 4. ʻincidere’, ʻimpingere’ (dopadosmo k studencu, ako dopadnete kamo u hlad), 5. ʻconvenire’ (jer zna, slika kud dopada), 6. ʻobvenire’, ʻsupresse’ (za gosta Antuna da dopade dio) itd.

Mjesto proskribiranoga glagola predlaže izreke koje bi pogodno zamijenile taj germanizam, npr.: *drag* (dok sam bila divojkom, vsako malo *drago mi je bito* va Riku pojt), *ugodan* (i tako *bě ugodno* g. knezu [...] ISTARSKI RAZVOD), *mil* (Takvi mi razgovori *nisu mili*), zatim *sladak*, *slastan*, *ljub* i sl.[18]

AKADEMIJIN RJEČNIK ima uz riječ *dopadati se* u značenju ʻplacereʼ oznaku da je to barbarizam, makar navodi više pisaca koji ga upotrebljavaju (Knezović, Obradović, Leaković, čak i Karadžić, iako to Kurelac poriče).[19]

Glagol *dopadati se* u značenju ʻplacereʼ osuđuju i drugi naši puristi. Rožić na str. 8. svojih BARBARIZAMA[20] veli: „Dopadati se (gefallen) je germanizam; mjesto: to mi se dopada – kaže se dobro hrvatski: to mi se mili (sviđa)“, dok Maretić u JEZIČNOM SAVJETNIKU ne osuđuje taj glagol: „i ako je po njem. gefallen, ali već odavno i narod govori (pored pravoga svoga glagola militi se); uzalud je dakle izgoniti te glagole iz jezika“.[21]

Ima barbarizama koji kao i „metulji, kratka života, danas jesu, a sutra nisu. Nu ih ima i žilavije ćudi, koji okorni besovi, jezik napastuju, tvrdo u njem zasedu, vekovi se šire i gospoduju te se iz njega ne daju“.[22] Tako započinje Kurelac raspravu O GLAGOLU *OBJICERE*, osuđujući izraz predbaciti u značenju latinskoga glagola *objicere*. Ne priznaje toga glagola iako su „mnogi već i stari na tom ledu popuzavali“.[23] Mjesto glagola *predbaciti* predlaže cijelu kitu drugih riječi i izraza nižući ih na šest i pol strana, npr., *bacati na oči*, *pred oči*; *bosti*, *komu pribadati*; *dati pod oči*, *pred oči*, *u obraz* (čtogod Satyr nam prid oči daje, Slavonije nove prilika je); *govoriti za kim*, *u nos*, *u oči*, *u brk*; *koriti*, *karati*, *izkarati*; *metati u obraz* (on mi samo u obraz meće); *nabijati komu uši*; *obličiti koga*; *podstrniti komu*; *pevati komu*; *reći*; *staviti komu naprvo* (stave mi naprvo, da niki sada kralju služe ...); *taknuti*, *podtaknuti komu čto*; *turati pod nos*; *vrči u oči* (Petar apostol vrže i to u oči); *zabaviti komu* (... da joj se ne zabavi, čto se svoga tudji) itd.

Rožić ga smatra germanizmom te predlaže mjesto njega glagole: „koriti, prekoriti, prigovoriti, npr. on mu predbacuje moje pogriješke, – treba reći: on me *kori* (prigovara) radi mojih pogriješaka“,[24] dok Maretić u JEZIČNOM SAVJET-

[18] F. Kurelac, PLACERE, str. 188. i d.

[19] „[...] *placere*, ugoditi, omiléti, s dat. po němačkom ʻgefallenʼ [...] pravi je barbarizam kojega se treba čuvati“. O tome govori u spomenutoj raspravi u RADU, knj. III.

[20] V. Rožić, BARBARIZMI U HRVATSKOM JEZIKU, II. izd., Zagreb, 1908.

[21] T. Maretić, HRVATSKI ILI SRPSKI JEZIČNI SAVJETNIK ZA SVE KOJI ŽELE DOBRO GOVORITI I PISATI KNJIŽEVNIM JEZIKOM NAŠIM, Zagreb, 1924, str. 17.

[22] F. Kurelac, O GLAGOLU *OBJICERE* [...], str. 204.

[23] F. Kurelac, n. d., str. 204.

[24] V. Rožić, BARBARIZMI U HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIKU, Zemun, 1904, cit. prema V. Rožić, BARBARIZMI U HRVATSKOM JEZIKU, Zagreb, 1913/3. izd., str. 47.

NIKU ističe da je mjesto rečenice „nemojte mi to predbacivati“ bolje reći: „nemojte me tim prekoriti (prekoravati)“.[25]

Obje su spomenute Kurelčeve rasprave[26] bile u svoje vrijeme aktualne i dobro primljene. Danas, kada riječi svojom upotrebom poprimaju često koju posebnu nijansu, ne bismo gonili riječ *predbaciti* iz književnoga jezika. U Kurelčevo doba bila je donekle opravdana 'borba protiv glagola *predbaciti* jer je onda tek ulazila u govorni i književni jezik u većoj mjeri. Danas, kada je prihvaćena, a znači nešto drugo nego *koriti*, *prekoravati*, kako su smatrali Kurelac, Rožić i Maretić, nije potrebno da osiromašujemo svoj književni jezik. Napuštanjem toga „barbarizma“ u onom posebnom značenju što ga je ta riječ danas poprimila lišili bismo se nijanse kojom samo povećavamo izražajne mogućnosti u jeziku.

U većoj purističkoj raspravi VLAŠKE REĆI U JEZIKU NAŠEM Kurelac se latio ozbiljna zadatka da promotri koje se talijanske (vlaške) riječi upotrebljavaju u našoj književnosti, posebno onoj dalmatinsko-dubrovačkoj. Nabrojio je 300 talijanskih riječi (odnosno rečenica) koje je našao u djelima Marulićevim, Menčetićevim, Krnarutićevim, Frankopanovim, Jurjevićevim, Držićevim, Barakovićevim, Došenovim, Reljkovićevim, Vetranovićevim, Hektorovićevim, Ivaniševićevim, Primojevićevim i dr.). Pred sobom nije imao u takvu poslu prethodnika, jer je Miklošič raspravu o turskim riječima u jugoistočnim i istočnoevropskim jezicima izdao tek 1884.[27] Iste godine izlazi rasprava Đure Popovića TURSKE I DRUGE ISTOČANSKE REČI U NAŠEM JEZIKU,[28] dok je Maretić svoje RUSKE I ČEŠKE RIJEČI U KNJIŽEVNOM HRVATSKOM JEZIKU, izdao tek 1892.

Kurelac se u svojoj raspravi trudio oko toga da nađe za sve talijanizme adekvatne zamjene s domaćim riječima. Tako on prevodi:

> *ambis*, *ambisati se* – ʻponor’, ʻjaz’, ʻpropast’; *bajla* – ʻdojkinja’; *balota* – ʻpuščano zrno’; *balsam* – ʻvonjava mast’; *bandiera* – ʻzastava’, ʻhorugva’, ʻstěg’; *borilo* – ʻbremenica’; *bisage* – ʻdvanjci’, ʻdvanjke’; *bilijar* – ʻtakalica’; *bisterna* (gusterna) – ʻsušĕk’, ʻvodohran’, ʻvodenik’; *bokal* – ʻčaša’, ʻvrčina’; *bokin* – ʻnaustak’; *bokun* – ʻzalogaj’; *burćela* – ʻplavčica’; *capa* – ʻmotika’, ʻkopača’; *capun* – ʻobjetelica’, ʻmašklin’; *čaval* – ʻklin’; *čupati* – ʻskubsti’; *dacija* – ʻporez’, i mnoge druge.

Nije uvijek mogao pogoditi najbolju riječ kao zamjenu za talijansku jer takvih riječi nismo za sve pojmove ni imali. Ali Kurelac često pretjeruje u svojim purističkim nastojanjima te traži da se i mjesto veznika *dakle* uzimaju drugi izrazi, a isto tako i za veznik *makar*, predlažući mjesto njega izričaje: *bud se ti*

---

[25] T. Maretić, JEZIČNI SAVJETNIK, str. 103.

[26] Mislim na rasprave PLACERE i O GLAGOLU *OBJICERE* [...].

[27] F. Mik1osich, DIE TÜRKISCHEN ELEMENTE IN DEN SÜDOST- UND OSTEUROPÄISCHEN SPRACHEN, 1884–1890, u: DENKSCHRIFTEN, sv. 34–38.

[28] Đ. Popović, TURSKE I DRUGE ISTOČANSKE REČI U NAŠEM JEZIKU, u: GLASNIK SRPSKOG UČENOG DRUŠTVA, knj. 59.

i, *budi kako bilo*, *ako mi i*, jer da su riječi *dakle* i *makar* talijanizmi (*dungue*, *magari*).

Dakako, s takvim načinom nije mogao prodrijeti s mnogim predloženim zamjenama, npr. s riječima: *zaklopac* (*spremka*) za riječ kutija, *zasoljak* za salatu, *žutunja* za naranču, *belica* za kredu, *ovratnica* za kolajnu, *valjak*, *surlica* za makaron, iako i među takvim riječima ima zanimljivih zamjena za strane, već udomaćene riječi.

Ali je za podosta stranih riječi upotrijebio i dobrih domaćih koje su i danas (bar poneke) prihvaćene u književnom jeziku, govore se u nekim našim krajevima ili su barem dobro prevedene. Tako mjesto strane riječi *bokin* predlaže riječ *naustak*, umjesto *capun – trnokop*, mjesto *gajba – krletka*, *kapara – uvěra*, *kaulin – broskvica* (danas češće *cvjetača*), *kastrola – tiganj na ručice*, *komora – izba*, *komostre – verige*, *krizma – pomazak*, *kupus – zelje*, *krcati – tovariti*, *lokot – katanac*, *lovor – javorika*, *moštarda – gorušica*, *molo*, *muo – morski ključ* (danas češće *gat*), *octina*, *ocat – kvasina*, *štampati – utisnuti*, *utlačiti*, *tanjur – plitica*, *tentati – napastovati*, *tornjati se – micati se*, *ići kome ispred očiju*, *toranj – zvonik* i dr.[29]

Za neke doista predlaže dobre zamjene, bez obzira na to da li ih je on stvorio ili tek preporučio: *rebrenice*, *trnokop*, *naustak*, *gorušica*, *zvonik* i sl.

Svojom je radnjom, u kojoj je sabrao oko 300 tuđica i talijanskih posuđenica, učinio Kurelac prvi pokušaj da prikaže koliki je talijanski leksički udio u hrvatskom jeziku. Riječi ne razvrstava kronološkim redom, a ne određuje ih ni prostorno. Mogla bi biti posebna zadaća romanista da odredi je li Kurelac u svoju radnju uvrstio samo talijanizme, ili bi se u njoj vjerojatno mogla naći i po koja riječ iz drugog kojeg romanskog jezika (npr. iz rumunjskoga). U svoj je popis stavio autor i one izraze koji su prije bili u upotrebi. Tu su i riječi što se javljaju u ovog ili onog autora, a nisu uspjele definitivno prodrijeti u pučki jezik i u književne tekstove. Također se iznose riječi koje su nadoknađene boljima i novijima, ali i one Što ih nikakva sila neće moći iščupati iz jezika. To uostalom priznaje i sam Kurelac.[30]

U Kurelčevu se radu nalaze dakle zajedno sabrane stare i žive riječi, pokrajinski izričaji, a tu su i talijanizmi što su ih upotrebljavali hrvatski pisci koji su živjeli prije nekoliko stoljeća. Zato prof. Jernej o toj Kurelčevoj radnji veli: „In

[29] Pri kraju svoje rasprave dodaje i popis nekih riba i njihovu hrvatsku zamjenu: *barbun* (*trilja*) – *bradovatica*, *brkavica*, *brkaš*; *bakalar – treska*, *drvenjak* (u Banovini); *brancin – lubanj*; *ćefal – skočac*; *dental – zubatac*; *dupin – pliskavica*; *liganj – crnelj*; *mujal – morski som*; *rombo – obliš*; *sfolja – skobalj*; *tunina – trup* (*trupać*); *lovrata – podlanica* (*komarča*).

[30] „Ima ih medju njimi takvih, koje se nekad govorile, nu sad ne govore, drugih, koje su II rabile to jednomu to drugomu piscu, nu posve u narod i u knjigu ne unišle. Ima ih koje se mogu boljimi novljimi zamenit, a ima ih i takvih, kojih ničija sila iz jezika ne iztrebi. Takve su rěči robkinje tudjega gospodstva, ostaju u jeziku još i duglje, nego ista vlast tudjinova“ (VLAŠKE RĚČI, str. 94–95).

questo modo il lavoro di Kurelac deve considerarsi metodicamente superato.“ Ipak priznaje njezinu važnost, jer „esso conserva un valore storico, come documento di un particolare momento di sviluppo della cultura lingvistica croata“. Kada bismo iz toga Kurelceva rada napravili izbor talijanizama koji su ostali u upotrebi u jeziku, njihov bi se broj smanjio možda na kojih tridesetak riječi (*banka*, *bosiljak*, *čempres* i dr.).[31]

I Kurelac je sam bio svjestan da je njegov rad bio samo početak daljnjem . sustavnijem i temeljitijem proučavanju toga problema.[32]

U svojoj najvećoj puristočkoj raspravi MULJ GOVORA NESPRETNA I NEPODOBNA Kurelac je obradio ove riječi kojima, po njegovu mišljenju, nema mjesta u našem književnom jeziku:

1. *brzojav*, *brzojavki*, 2. *crnina*, 3. *čin*, 4. *dělokrug*, 5. *desiti se*, 6. *doskočiti*, 7. *drmati*, 8. *faliti*, *falinga*, 9. *haps*, 10. *izgledati*, 11. *nadoći*, 12. *naobraziti*, 13. *natražnjak*. 14. *nemoći od manje*, 15. *obćilo*, *obćilarstvo*, 16. *odnositi se*, 17. *odputovati*, 18. *parobrod*, 19. *pištole i vangelia*, 20. *poljodělac*, *poljodělski*, *poljodělstvo*, 21. *posada*, 22. *poděd*, 23. *pověstnica*, 24. *predmněva*, 25. *predstaviti*, 26. *pretěrati*, *pretěrivati*, 27. *priobćiti*, 28. *prisutan*, *odsutan*, 29. *prostorija*, 30. *prosvěd*, *prosvědovati*, 31. *pružiti priliku*, 32. *pučanstvo*, *napučiti*, 33. *ravnopravnost*, 34. *sastojati se*, 35. *sredstvo*, 36. *strog i strogost*, 37. *svrha*, 38. *učiona*, 39. *upozoriti*, 40. *věrozakon*, 41. *vlastodavac*, 42. *zakotiti se*, 43. *zateći*, 44. *zastupnik*, 45. *zaviděti*, 46. *značaj*, 47. *živahan*, 48. *žrtva*, *žrtvovati*.

Mjesto njih Kurelac predlaže ove zamjene:

1. *žica*, *predati*, *izručiti po žici*, 2. *mjesto uzeti crninu – u crno se zaviti*, *crno obući*, *žalovati koga*, *korota*, 3. *dělo*, *rabota*, *trud*, *muka*, *tvor*, 4. *područje*, *to na me ne spada*, *tiče*, *preko moga dosega*, *obsega*, 5. *boraviti*, *prebivati*, *stanovati*, 6. *pomoći*, *ima světa i dogovora*, *poravniti*, *izbaviti se*, 7. *otreti*, *omaknuti*, *omlatiti*, *potresti se*, 8. *grěh*, *grěška*, *pogrěška*, *zagrěška*, *zloba*, *krivina*, *opačina*, *blud*, *stranput*, 9. *uze*, *uznica*, *tamnica*, *zatvor*, 10. *činiti se*, *stajati*, *viděti*, 11. *dohoditi*, *prihoditi*, *stići*, *poći*, *prispjeli*, 12. *obraziti ili obrazovati*, 13. *nazadnjak*, 14. *ne mogu ne*, *ne mogu da*, *dužnost mi je*, 15. *putovati po kopnu i po vodi*, *dovozi*, *dovožnja*, *privozi*, *privožnja*, 16. *šibati*, *naperiti*, *gadjati*, *směrati*, *potezati*, 17. *uputiti se*, *odpraviti se*, *odpremiti se*, *poći na put*, *odlaziti*, *odhoditi*, *odglavinjati*, *odtisnuti se*, *odzvrkati*, *odskitati*, *odjedriti* i sl., 18. *paroplov*, 19. *poslanica*, *blagovest*, 20. *težak*, *ratar*, *seljak*, 21. ne zna koju drugu riječ, ali *posada* ne valja, 22. „*kdě-kad našinka*, *a kděkad prava tudjinka*“; *poděd = sělo i posělo*, 23. *pověst*, 24. *domisao*, *sumnja*, 25. *pomišljati*, *zamisliti*, *zaigrati*, *glumiti*, 26. *preko měre biti*, *preséći meru*, 27. *očitovati*, *oznaniti*, *odkriti*, *skazati*, *oglasiti*, *otvoriti*, *pouzdati*, *povědati*, 28. *nazočan*, *nadočan*, *nazočnost*, s prijedlogom **pred**, prislovcem **polag** – glagol: *biti*, *nebiti*, *bivati*, *naći se*, *nahoditi*, 29. ne predlaže zamjene, 30. *stavljati odpor*, *protimbu*, *odbijati*, *odmećati se*, 31. *dati komu priliku*, 32. *puk*, *ljudstvo*, *čeljad*, *světina*, 33. *ista pravica*, 34. u nas *biti*, *imati*, *brojiti*, 35. nepotrebno, ali ipak: *posrědak*, *posrěda*, 36. *oštar*, *osoran*, *osorljiv*, *žestok*, *surov*, *tvrd*, *trpak*, *ljut*, *okoran*, *nemio*, 37. *kraj*, 38. *učilnica*, 39. *pripomenuti*, *napomenuti komu*, *obratiti čiju*

[31] J. Jernej, SUGLI ITALIANISMI PENETRATI NEL SERBO-CROATO NEGLI ULTIMI CENTO ANNI, u: STUDIA ROMANICA, Zagreb, Annus I., december 1956, str. 60.

[32] F. Kurelac, VLAŠKE RĚČI, str. 137.

pomnju, 40. *nauk božji*, *zakon Isusov*, 41. *ovlastnik*, 42. (samo za živinu), inače: *porasti*, *prorasti*, *uvrěžiti se*, *nicati*, *klijati*, *zenuti*, *pupčati*, *mladicati*, 43. *naći se u čudu*, *čudo zadesiti*, *spopasti*, *snaći*, *doći iz nenada*, *začamiti od nenada*, *osupněti*, *zapanjiti*, *zatresknuti*, 44. u pozitivnom i negativnom smislu, za pozitivni smisao narod radije kaže: *prigledati*, *braniti i zagovarati*, 45. *biti*, *stati*, 46. *čověk tvrde věre*, 47. *živ*, 48. *dar*, *poklon*, *prinos*, *prilog*, *zavět*, *obět*, *posvetilište*.

U toj najcjelovitijoj i najopširnijoj Kurelčevoj purističkoj raspravi najpotpunije se očituju njegovi puristički pogledi. Zato bi bilo vrijedno na njoj ogledati Kurelčeva načela po kojima je čistio „barbarizme“ iz književnoga jezika.

5. Osobitosti purističkih postupaka

Iz Kurelčeva pretjeranog oduševljenja za arhaičnost izviru i njegovi puristički pogledi. On ne priznaje stranih riječi u našem jeziku kao ni Šulek, ali se od njega razlikuje u načinu kojim traži zamjene za njih. Dok Šulek ne zazire da potrebne riječi uzme iz slavenskih jezika, iz starine, ali ni od kovanica, Kurelac zalazi redovito u starinu i odanle bira zamjene za „barbarizme“. Na taj način postupa jednostrano, u prvom redu zato što mnogih riječi iz stare književnosti suvremeni čitalac ne poznaje, a ako su mu i poznate, ne može im sasvim odrediti smisao jer su tokom vremena primile posebno novo značenje ili nijansu značenja Što se razlikuje od prvotnog njezina smisla u kojem ih Kurelac uzima. On međutim ne priznaje da se značenja riječi mijenjaju, iako je ta misao bila poznata i Horaciju.[33]

Nasuprot Kurelčevim purističkim shvaćanjima postavio je svoja načela vođa Zagrebačke škole Adolfo Veber u raspravi OBRANA NJEKOLIKO TOBOŽNJIH BARBARIZAMAH,[34] kojom je prikazao Kurelčev *Mutj govora*, a na tim je načelima radio i ugledni leksikograf te Škole Bogoslav Šulek. Iznoseći svoja načela, Veber tvrdi kako se riječi uzimaju iz živoga štokavskoga narječja po svojoj proširenosti (radije uzimati riječ *mlijeko* nego *varenika*) i slavenskom podrijetlu. Uklanjati se valja svim riječima i izrazima za koje imamo u svome jeziku dobre zamjene (*most* – *ćuprija*). Riječi se mogu uzimati i iz dijalekata (čakavskoga i kajkavskoga), pa i iz starije književnosti ako se ne mogu naći u novijih pisaca, a isto tako i iz drugih slavenskih jezika ako je potrebno (češka riječ – *vlak*, ruski pridjev – *strog*). Napokon, ako nijednim od spomenutih načina ne bismo mogli doći do tražene riječi, tada kujemo novu u duhu hrvatskoga jezika.

Na osnovi tih načela Veber brani dvadesetak riječi što ih je Kurelac označio kao barbarizme, *brzojav*, *brzojaviti*, *crnina*, *čin*, *djelokrug*, *drmati*, *nadoći*, *naobraziti*, *natražnjak*, *općilo*, *otputovati*, *parobrod*, *podaci*, *posada*, *pretjerati*, *prostorija*, *sredstvo*, *značaj*, *žrtva*, *žrtvovati*, *svrha*, *učiona*.

---

[33] „Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.“ Horacije, ARS POETICA. Usp. i Maurice Schöne. VIE ET MORT DES MOTS, Paris, 1959.

[34] A. Veber Tkalčević, OBRANA NJEKOLIKO TOBOŽNJIH BARBARIZAMAH, u: RAD JAZU, sv. XXIX, str. 145. i d.

Treba sada pomnije promotriti te riječi i ustanoviti koliko je Veber u pravu kada te „barbarizme“ brani!

Veber dokazuje kako je glagol *brzojaviti* dobro stvorena riječ, koja nam je potrebna u suvremenom jeziku naročito za pojmove: *brzojavka*, *brzojavna postaja*, *brzojavljač*, što se nikako ne bi moglo izreći Kurelčevim: *viest žicom*, *postaja žice*, *javljač žicom*. Veber je, dakako, u pravu kada tu riječ brani, iako je Broz i Iveković nisu uvrstili u svoj Rječnik hrvatskoga jezika. I riječ *djelokrug* brani Veber, puštajući je „da živi, dok je život opet ne iztriebi“. Iako je tjera iz jezika i Rožić i Maretić, preporučujući mjesto nje zajedno s Kurelčem riječ *područje* i sl., po ispravnom Veberovu predviđanju živi ona još i danas. Isto tako riječ *naobrazba* u životnoj jezičnoj praksi izvojevala je sebi pobjedu, iako su protiv nje ne samo Kurelac nego i Rožić (str. 27) i Maretić (str. 61). Mjesto glagola *otputovati* predlagao je Kurelac mnoštvo lijepih sinonima, satno što nijedan od njih onako kratko i određeno ne označuje ono što u suvremenom civiliziranom društvu u eri željeznica, autobusa i aviona, mlažnjaka i helikoptera, znači taj „barbarizam“. Ni Rožicu taj glagol „nije narodna riječ“ (str. 38). Iako Maretić u JEZIČNOM SAVJETNIKU upozorava na njemački izraz *abreisen* po kojoj je ona možda nastala, ipak dodaje: „može podnijeti“ (str. 82). Veber je dakle još godine 1874. ispravno predviđao prijeku potrebu toga glagola.

Kurelcu je, kao i Rožicu, bolja riječ *paroplov* od *parobroda* (str. 39), dok je Veberu, poslije i Maretiću, dobra i riječ *parobrod*, što ju je Kurelac osudio. Ostala je u književnome jeziku i riječ *posada*, koju od Kurelčeve osude s pravom brani Veber, a za njim i Rožić i Maretić, koji tek utvrđuje da je postala od češke riječi *posádka*. Riječ *prostorija* potrebna je i Veberu, a isto tako 1 Rožicu i Maretiću, koji je uopće i ne spominju u svojim savjetnicima, a potrebna je dakako i danas za razliku od *prostora*, što znači nešto drugo. To Kurelac nije priznavao. Pravo ima pisac *Mulja* što napada prečestu upotrebu riječi *sredstvo*, samo je ipak ne možemo posve odbaciti, pa tako nisu prihvaćene riječi *posreda* i *posredak* što ih je Kurelac preporučivao mjesto spomenutoga „barbarizma“. U osudi riječi *žrtva* i *žrtvovati* mjesto *obet* i *obetovati* nisu Kurelca slijedili ni Veber ni kasniji puristi, kao ni u riječi *nazadnjak* mjesto koje je Kurelac predlagao *natražnjak*. Kurelcu su bile strane riječi *obćilo*, *obćilarstvo*, no Veber ih je zadržao u jeziku jer su mu bile potrebne. Ni mi danas nemamo najsretniji izraz za taj pojam, nego za nuždu trpimo „*prijevozna sredstva*“, „.prometala“ da ne bismo, poput Kurelca, morali taj pojam opisivati: *putovi po kopnu i po vodi*, ili se služiti izrazima: *dovozi*, *dovožnja*.

Mogli bismo se danas složiti i s drugim Veberovim obranama „barbarizama“. Glagol *drmati* doista nema nikakva smisla izgoniti iz jezika što bi tobože bio opscen, a potrebne su nam i riječi *pretjerati* (i *prenapeti*), koje je Kurelac osuđivao.

Ipak bismo se radije složili danas s Kurelcem nego s Veberom, pa za riječ *svrha* u značenju *die Ende* upotrijebili s Kurelcem riječ *kraj* (također i *konac*), a isto tako i *učionicu*, s nastavkom **-ica**, kako to traži Kurelac.

Pošto sam tako iznio one riječi iz *Mulja* kojima prigovara Veber, pogledajmo još i to jesu li uklonjene iz književne upotrebe sve one koje je Kurelac označio kao barbarizme, a Veber im nije prigovorio, te se prema tome s njima složio. Glagol *doskočiti* i danas se upotrebljava u književnom jeziku i *nadoći*, koji je Kurelcu „tako dičan barbarizam, kako i odputovati, ter žalostno svedočanstvo, kako nam jezik gnjije, a ni procvao nije“.[35] Za glagol *odnositi se* Kurelac tvrdi da su ga „u jezik unijeli Stojkovići, Trbajići i drugi Srblji što su po Rusiji putovali ili se u njoj nastanili“, a od Srba su je Hrvati primili i – dobro predviđa iako to ne odobrava – „ne znam, ikada li koje sile, da ju izždene i sa stolca makne“.[36] No taj nam je rusizam (*otnosit'sja*) doista potreban, pa zato protiv te riječi u svojem savjetniku ne ustaje ni Rožić, a Maretić tek usput veli kako se u primjeru što ga citira (str. 75) može glagol *odnositi se* zamijeniti i izrekom *protezati se*. Jezična potreba i prihvatljivost riječi i ovdje je odnijela pobjedu.

Riječ *posjed* ne znači vise samo *sijelo* ili *posijelo*, kako bi htio Kurelac, nego je općenito već prihvaćeno značenje i pojma ʻBesitzʼ „i ako nemaju stari rječnici toga značenja“ (Maretić, JEZIČNI SAVJETNIK, str. 97). Rožić je nešto bliži Kurelcu kada savjetuje da „*posjed*, *posjednik* kad upravo nije pravni pojam, bit će dobro zamijeniti riječima: imutak, imanje, gospodarstvo, [...] gospodar“ (str. 43–44). Mjesto glagola *predstaviti* (prema njemačkome ʻvorstellenʼ) što ga Kurelac naročito osuđuje makar ga i našao u Stullija,[37] predlaže riječi: *prinesti*, *pokazati*, *zamisliti*, *zaigrati*. Ali taj je „barbarizam“ postao potreba pa ga već ni Maretić ne odbacuje, dok je Rožić bliži Kurelcu (str. 47. i 48). I riječ *predstava* (kazališna) ostala je do danas u upotrebi, makar se Kurelac oštro borio protiv nje. Ni protiv glagola *pretjerati* nema ništa reći ni Maretić, iako Kurelac, a onda i Rožić, žele taj glagol kao germanizam zamijeniti izričajima: „*to je preko mjere*, *to je premašilo*“ (Rožić, str. 50). Danas ne zaziremo ni od priopćavanja (*priopćiti*), dok je još Rožicu bolje *očitovati*, *obznaniti*, *objaviti* (str. 52), ni od pridjeva *prisutan*, *odsutan* koji su dobri i Rožicu i Maretiću. Protiv *prosvjeda* i *prosvjedovati* jednako su Kurelac i Rožić koji predlaže riječi *protiviti se*, *odbijati*, *protestirati* (str. 54), a još ih oštrije odbija Maretić, jer „ništa ne vrijede“ i zalaže se za riječi *protest*, *protestirati*. Danas se ni u tome ne bismo složili s Maretićem. Mjesto izraza *pružati*, *pružiti priliku* i Maretić, kao i Kurelac, traži u takvu slučaju glagol *davati* (JEZIČNI SAVJETNIK, str. 118). Ni Rožić ni Maretić nisu tako oštri prema riječi *puk*, *pučanstvo*, što ih Kurelac osuđuje. Protiv glagola *sastojati se* ustaje s Kurelcem i Rožić (mjesto: *čovjek se sastoji od tijela i duše* treba reći: *čovjek ima tijelo i dušu*, str. 59), dok Maretić za taj rusizam tek primjećuje da nije „jasno, zašto je dodata riječca *se*, koje rus. glag. u navedenom značenju nema“ (str. 129). Kurelac, a za njim i Rožić, negoduju protiv

[35] F. Kurelac, MULJ GOVORA NESPRETNA [...], str. 12.

[36] F. Kurelac, n. d., str. 17.

[37] Kurelac posebno ne cijeni Stullijev RJEČNIK: „U Stulića dobar želudac, nu se ni on mnogo njim bavio nije“ (Rad JAZU, knj. XXIV, str. 24).

rusizma *strog* (Rožić, str. 64), dok ga Maretić pušta uz naznaku da je ruskoga podrijetla (str. 146). Protiv glagola *nakaniti*, *naumiti* nemaju prigovora ni Rožić ni Maretić, a za *vlastodršca* ima Maretić tek napomenu da je bolje reći: mogućnik (vlastelj, str. 177), iako ni Maretićeve ni Kurelčeve zamjene nemaju ono značenje što ga ima *vlastodrzac*. I Rožić je protiv imenice *zastupnik* (bolje zagovornik, branilac i sl. – str. 79), dok Maretić tek konstatira da dolazi iz ruskoga, *zastupat'*, *zastupnik*, ili iz Češkoga jezika (str. 185). Rožić nema prigovora riječi *značaj* što je Kurelac osuđuje, dok Maretić veli da nije dobro načinjena, te bi trebalo da glasi *označaj*. Međutim, tu riječ, koja se prvi put pojavila u Mažuranić-Užarevićevu RJEČNIKU, danas upotrebljavamo. Protiv pridjeva *živahan* nemaju prigovora ni Rožić ni Maretić, dok je Kurelac osuđuje.

Na trećem ću mjestu nabrojiti one riječi što ih Kurelac tjera iz književnoga jezika, a u tome se s njime slažu svi puristi i naša današnja jezična praksa: *faliti*, *falinga*, *haps*, *općilo*, *općilarstvo*, *opetovati*, *ne moći od manje*, *pištola*, *predmjeva*.

Kako vidimo, broj riječi koje bismo zajedno s Kurelcem osudili prilično je malen. Priličan broj riječi što sam ih spomenuo na drugome mjestu kao bolje, makar ih mi danas i upotrebljavali, osuđivali su i Rožić, pa i Maretić, a mnoge su od njih dobile svoje građansko pravo tek čestom upotrebom i potrebom koju su u određenom vremenu ispunjavale, a ne po svojoj besprijekornoj tvorbi.

Radi usporedbe uzeo sam Rožićeve BARBARIZME i usporedio ih s Kurelčevim MULJEM. Našao sam da se Rožić slaže s Kurelčevim pogledima u dosta slučajeva. Ove riječi što ih označuje Kurelac kao barbarizme nalaze se s istom oznakom i kod Rožica: *djelokrug*, *izgledati*, *nadoći*, *naobraziti*, *otputovati*, *opetovati*, *parobrod*, *poljodjelac*, *posjed*, *predmjeva*, *predstaviti*, *priobćiti*, *prisutan*, *odsutan*, *prosvjed*, *prosvjedovati*, *pružiti priliku*, *sastojati se*, *sredstvo*, *strog*, *strogost*, *zastupnik*, *zavisjeti*, *žrtva*, *žrtvovati* – dakle priličan broj, znatno više od polovice što ih osuđuje tridesetak godina nakon Kurelca i Rožić. Uopće, ako prelistamo Rožićeve BARBARIZME, knjižicu od 85 strana, izdanu 1908, naići ćemo na svakoj stranici na mnoge riječi što ih osuđuje, a danas su u svakodnevnoj upotrebi u književnome jeziku. Onaj tko poznaje s kakvom su zaoštrenošću naši puristi postupali posebno prema germanizmima neće se tome toliko iznenaditi. Velik dio Kurelčevih purističkih zahvata valja, dakako, odbiti na njegovu ekstremnost u jezičnim pitanjima, ali dobar dio (preko polovine proskribiranih riječi što ih ima i Rožić) plod su općih gledanja na purističke probleme onoga vremena, pa tako ni Broz ni Iveković nisu uvrstili u svoj RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA ove riječi što ih je i Kurelac osuđivao, a to znači da ih ni oni nisu priznavali: *brzojav*, *djelokrug*, *izgledati*, *natražnjak*, *opetovati*, *poljodjelac*, *predmjeva*, *priopćiti*, *prisutan*, *odsutan*, *prosvjed*, *prosvjedovati*, *pružiti priliku*, i neke druge.

„Za upotrebu riječi u književnom jeziku mnogo je važnije, da li je ona već dulje vremena prihvaćena od većine pisaca, nego možda, da li je ona posve u

skladu s pravilima i duhom narodnog jezika."[38] Na taj su način u jeziku mnoge riječi prihvaćene, i danas ih upotrebljavamo ne zbog njihove jezične besprijekornosti, nego iz potrebe i navike. Ali danas takve riječi, izdiferencirane dugom upotrebom, preuzimaju posebnu nijansu i boju u značenju po onoj istini da sinonima u jeziku nema. Da ostanem na primjeru što sam ga citirao iz Mulja! Riječ *djelokrug*, koju smo prihvatili, danas ima nešto određenije značenje od pojma *područje* što joj ga pridaje Kurelac (možemo reći da na tom području čovjek ima svoj djelokrug). Tako isto i glagol *desiti se* znači nešto drugo od glagola *boraviti*, *prebivati*, *stanovati*, a *doskočiti* ima određenije značenje nego *pomoći*; glagol *odnositi se* upotrebljiviji je od izreka Što ih mjesto njega predlaže Kurelac: *šibati*, *naperiti*, *gadjati*, *smerati*, *potezati*.

Drukčije rečeno: semantička strana riječi podvrgnuta je neprestanim promjenama, ona je upravo najpromjenljivija. Stoga u književnom jeziku treba pomno i neprestano slijediti razvijanje značenja pojedine riječi, njezine semantičke inovacije što ih donosi trajnija i šira upotreba u određenom razdoblju. Potrebe raznolikih jezičnih funkcija, upravo potrebe života, traže nove riječi i nove izraze, nove nijanse u značenju. Razlozi dijakronije. Češća upotreba riječi u starijem stadiju književnosti, nisu relevantni za žive i funkcionalne potrebe književnoga jezika. Prema novoj riječi, prema novoj boji što su je pojedini književnici davali istoj riječi, naši su se puristi vrlo strogo odnosili. Ali, riječi i izrazi semantičkom inovacijom u sebi redovno su se probijali kroz sve prepreke što su im puristi postavljali. One odnose pobjedu zato što je pretežnija i važnija preciznija ekspresija za određen pojam, za umjetničku emanaciju nego etimološka, historijska, uopće dijakronijska pravilnost, što se često proglašavalo kao „duh jezika".[39]

Sam jezični razvoj i sve šira i razgranatija upotreba književnog jezika zahtijevali su da se odbace suvišne spone koje su jezik sapinjale u njegovu slobodnom razvitku. Stoga su se i pogledi na purizam morali mijenjati. Ali to nije išlo odjednom. T. Maretić još je godine 1930. pristupio suviše neelastičnim načelima ocjeni Ristić-Kangrgina SRPSKOHRVATSKO-NEMAČKOG REČNIKA (LJETOPIS JAZU, sv. 42), što je danas već premašeno.

Stoga moramo razumjeti i Kurelca, koji je u prošlom stoljeću s tolikim žarom branio naš jezik od stranih natruha. Treba imati na umu ne samo ondašnje poglede na književni jezik nego i političke prilike i položaj male Hrvatske u Austriji. Oštrim odbijanjem svega što je u vezi s njemačkim jezikom i njegovim duhom htjelo se da se barem na tom polju Hrvatska i hrvatski jezik odvoji od njemačkoga utjecaja. Dakako, u tome se znatno pretjerivalo, a pretjerani purizam postao je već kočnicom za nesmetan razvoj i za sve šire potrebe književnoga jezika. Odbacivanje dijakronijskoga načela zbilo se tek mnogo vreme-

[38] Lj. Jonke, BOGOSLAV SULEK KAO PURISTIČKI SAVJETNIK, u: PITANJA KNJIŽEVNOG JEZIKA, Sarajevo, 1956, knj. III, sv. I i II, str. 10.

[39] V. Kalenić, SUVREMENI PURIZAM, u: KRUGOVI, 1958, str. 560–563. Usp. i Maurice Schöne, VIE ET MORT DES MOTS, Paris, 1959, str. 76. i d.

na nakon Kurelca.[40] Nije stoga čudno što ta načela purističke borbe nalazimo i u Kurelca, samo što su ona bila u nastojanjima borbenoga i žestokoga purista još više potencirana i zaoštrena i sa specifičnim osobinama, što je Kurelčeva „željezna metla" i suviše nemilosrdno mela.

Moramo, dakle, odbaciti mnoge Kurelčeve zahvate. No sve to ne umanjuje sasvim značenje Kurelčeva rada do te mjere da ga ne bismo na purističkom poslu oko našega jezika ni spominjali, što je s nepravom učinio Maretić. Pravilnije je postupio V. Rožić koji se u uvodu svojih BARBARIZAMA opravdava što pojedine riječi neće opširnije tumačiti jer bi „bilo zališno ponavljati ono, o Čemu je već bio govor, što će svaki tko ih htjedne naći u Kurelca" (str. I), a isto tako i dr. Nikola Andrić koji, nabrajajući naše puriste, veli u bilješci svoga BRANIČA JEZIKA HRVATSKOGA (Zagreb, 1911) da je Kurelac „ipak u tim poslovima najstariji radenik između svih hrvatskih i srpskih filologa, jer su VLAŠKE (TALIJANSKE) RIJEČI U JEZIKU NAŠEM, izašle u RADU god. 1872., a MULJ GOVORA NESPRETNA I NEPODOBNA ILI O BARBARISMIH godinu dana kasnije".

Očito je pretjerao D. Gudek kada kaže da bi danas bilo „dosta većinu Kurelčevih. stvari nanovo prestampati", nadovezujući tu misao na govor o Kurelcu kao puristu. Umjerenije je, ali i pravilnije ocijenio vrijednost Kurelčeva purističkoga rada Pero Budmani kada veli da „treba spomenuti s pohvalom medju onima, koji su jezik od novijeh zlo kovanijeh riječi čistili – Frana Kurelca, koji se u mnogijem monografijama tijem, često srećno, bavio". Dakako, naročito za svoje vrijeme! Svakako je dakle zavrijedio da se spominje među našim puristima jer mu vremenski pripada u tome poslu prvo mjesto.[41]

Vince 1978: Vince, Zlatko. PURISTIČKE TEŽNJE. – In: Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. – Zagreb, 1978: Liber. – S. 433–448.

[40] M. Weingart, Slovanské spisovné jazyky v době přítomné, Prag 1937, v. članak J. Heidenreicha, SPISOVNÝ JAZYK SERBOCHORVATSKÝ, dio o purizmu: O ČISTOTU A SPRÁVNOST SPISOVNÉHO JAZVKA, str. 191–201.

[41] P. Budmani, POGLED NA ISTORIJU NAŠE GRAMATIKE I LEKSIKOGRAFIJE, u: RAD JAZU, LXXX, Zagreb, 1885, str. 165. Usp. i Heidenreich, SPISOVNÝ JAZYK [...] str. 193: „Mezi první brusiče velikého formátu náležel Fran Kurelac, který podal r. 1872 soupis italských slov v serbohorvatštině." – O purističkim težnjama u evropskim jezicima v. H. Wolff, DER PURISMUS IN DER DEUTSCHEN LITERATUR DES 17 JH., Strassburg, 1888; Schultz, DIE BESTREBUNGEN DER SPRACHGESELLSCHAFTEN DES 17 JH., 1888; A. Dauzat, LA DÉFENSE DE LA LANGUE FRANÇAISE, 1912; Ch. Bally, LA CRISE DU FRANÇAIS, 1930; M. Weingart, VÝVOJ ČESKÉHO JAZYKA, Prag 1918; M. Weingart, ČESKÝ JAZYK V PŘÍTOMNOSTI, Prag 1934; G. Boine, II PURISMO (u: LA VOCE 1912), L. Falchi, II SENTIMENTO NAZIONALE NELLE ORIGINI DEL PURISMO (u: NUOVA ANTOLOGIA, 1916).

Radoslav Katičić
[rođ. 1930]

Na raskršćima hrvatsko-srpske filologije

(o nekim metodološkim preduvjetima filologije hrvatskoga ili srpskog jezika)
[1986]

Filologija hrvatskoga ili srpskog jezika postavlja metodološke probleme zanimljive u okviru svega slavenskoga svijeta, pa i općoj lingvistici, ako će ona u jeziku gledati takvo znakovlje koje služi kao izraz u društvenim i kulturnim zbivanjima i zato nema samo svoju povijest, u smislu niza svojih prošlih stanja, nego je i ukorijenjeno u povijesti društva i naroda kojemu pripada.

S gledišta strogo lingvističkoga hrvatski je ili srpski jezik dijasistem organskih govora postalih na svoj poseban način iz praslavenskoga jezika, te ih to razlikuje od svih ostalih dijasistema postalih iz praslavenskoga. Po tome je hrvatski ili srpski jedan slavenski jezik među slavenskim jezicima. Odlikuje se jedino možda time što je različitost njegovih narječja veća od slavenskoga prosjeka. S te strane u filologiji hrvatskoj ili srpskoj nema posebnih metodoloških problema. Oni se javljaju tek kad se u razmatranje uključe tekstovi kojima se mjerodavno izražavaju kulturne vrijednosti, koji relevantno svjedoče o tome kako se povijesna zbivanja pretaču u izražajnost, kada lingvističko motrište, dakle, postane filološko.

Takvo promatranje nužno uvodi povijesnu dimenziju. Polazi se pritom obično od najčešćega iskustva: od slučajeva gdje je jednom jezičnom dijasistemu i nizu njegovih uzastopnih stanja pridružen jedan i cjelovit tijek povijesnoga zbivanja, tijek koji se dade razumjeti i opisati kao jedinstvena cjelina, u vezi s kojim su na ista pitanja uvijek isti odgovori istiniti. Takvi se slučajevi uzimaju kao normalni, očekuje se da će tako uvijek biti, i sva je tradicionalna filološka metodologija usmjerena upravo na takva stanja.

No s hrvatskim ili srpskim jezikom nije tako, njemu nije pridružen jedan i potpuno jedinstven povijesni i kulturnopovijesni tijek, istiniti odgovori na ista pitanja u vezi s njime nisu uvijek isti, nego mogu biti i različiti kad je taj jezik uključen u različite povijesne tijekove, koji se, iako se više ili manje isprepleću, ipak mogu pravo razumjeti samo svaki za se.

Odatle se sasvim ozbiljno postavlja pitanje ne treba li svakom povijesnom i kulturnopovijesnom tijeku što se pridružuje jednom jeziku posebna filologija, bez obzira na to što će se te posebne filologije donekle i preklapati, ukoliko se isprepleću pridruženi tijekovi. To nesumnjivo i jest tako, pa nasuprot uobičajenim predodžbama jedan jezik može imati i više filologija. Hrvatski ili srpski jezik nedvojbeno treba da ima, pa nije samo da možemo nego i moramo govo-

riti o filologiji srpskoj, hrvatskoj, o filologiji bosanskohercegovačkih i sandžačkih Muslimana itd.

Dosta široko uvriježeno shvaćanje da je predmet j e d n e filologije uvijek j e d a n jezik s njemu pridruženim j e d n i m povijesnim i kulturnopovijesnim tijekom ne dopušta nam čak da tomu išta dodamo. Nećemo li, dakle, kako se to ponekad činilo, svim očitostima unatoč tvrditi da povijesni tijek mora biti jedan i jedinstven kad je pridružen samo jednom jeziku, i tako grubo zaklopiti vrata svakom razumijevanju toga tijeka, sili nas tradicionalna filološka metodologija da s njezinoga gledišta potpuno i bez pogovora prestanemo promatrati hrvatski ili srpski jezik kao filološku cjelinu i da umjesto toga postavimo i izgradimo razne filologije toga jezika.

Očito je, međutim, da čvrsto utemeljenje tih različitih filologija doduše jest preduvjet svakom povijesnom razumijevanju na tom području, ali da također ima niz stvari koje se mogu razumjeti do kraja tek kad se filologija hrvatskoga ili srpskog jezika promatra kao cjelina. Nećemo li zanemariti tu stranu stvari, moramo napustiti implicitne metodološke pretpostavke tradicionalne filologije.

Pojavljuju se tako pitanja o kojima se, uglavnom, u našoj znanosti nije raspravljalo. Na istaknutom je mjestu među njima pitanje o pojmovlju koje nam dopušta da o filologiji hrvatskoga ili srpskog jezika razmišljamo kao o cjelini i da je obuhvatimo jednim pogledom. Da bi se to moglo, treba periodizacije raznih filologija od kojih se ona sastoji svesti na zajednički nazivnik, treba izraditi tipologiju koja će obuhvatiti sve njihove, često vrlo različite, pojave. A pritom ne valja zanemariti nikoju zbilju. Odatle su i nastale najveće teškoće u kojima se našla filologija hrvatskoga ili srpskog jezika.

Tek ovako razabiremo te metodološke probleme, ali oni, dakako, postoje od prije, i već se odavna osvećuje to što se nisu uzimali u obzir. U hrvatskoj ili srpskoj filologiji dugo se krojilo odoka, pa nije čudo što su neki šavovi pali ukrivo i plohe se katkada napele i iskrenule. Tko se želi baviti hrvatskom ili srpskom filologijom, mora se pomiriti s time da je metodološka zahtjevnost toga predmeta nerazmjerno veća od njegove međunarodne važnosti. Ali su i plodovi obilni jer prinose razumijevanju sličnih pojava diljem čitavoga svijeta.

A često se u filologiji hrvatskoga ili srpskog jezika odsijecalo odoka i rezalo krivo jer se postupalo kako je dolazilo samo i kako je bilo najjednostavnije. Tražile su se znatne pojave, velike osobe, prijelomna zbivanja, sve kako se i inače radi. Nema u tome, naravno, ništa lošega. Tek se pokazalo da tom predmetu, filologiji hrvatskoga ili srpskog jezika, takav pristup nije primjeren. Njegova se cjelina, naime, ne može zahvatiti pojmovima i kriterijima dobivenim na temelju najuočljivijih i najcjelovitijih pojava, najočitijih prekretnica u pojedinim povijesnim tijekovima što ulaze u njegov okvir. A pojmovi i kriteriji kojima će se zahvatiti cjelina ne mogu biti oni koji se u pojedinim njezinim dijelovima ističu kao najuočljiviji i najcjelovitiji, nego oni iz kojih se najbolje mo-

gu izvesti i u koje se najlakše mogu smjestiti različite i u koječemu nesukladne pojave različitih njezinih tijekova. Tu je pak bitno da se kriteriji i pojmovi ne primjeruju onom što je najjednostavnije i najočitije, nego naprotiv onomu što je najsloženije i najskrovitije. Takvi kriteriji i pojmovi lako će se onda primijeniti i na sve što je jednostavnije i očitije, dok oni izvedeni iz jednostavnoga i očitoga ostaju bespomoćni pred svime što je složenije i skrovitije. To je temeljno i opće metodološko načelo da opis treba uvijek krenuti od najvećega sustava što se nalazi u okviru njegova predmeta. Opisni postupak primjenljiv na najvećem sustavu bit će sigurno primjenljiv i na manjima, ali ne i obratno. Filologija hrvatskoga ili srpskoga jezika nije uvijek poštovala to načelo, i tada je ostajala neprimjerena svojem predmetu.

Tako je književnost na crkvenoslavenskom jeziku s jako prisutnim utjecajima narodnoga, ali sa stabilnim regulativom ćirilometodskoga jezičnog kanona, književnost koja je izraz jedne države i njoj pripadne crkve, svih vladajućih struktura jednoga društva, kakva je srpska srednjovjekovna književnost razdoblja Nemanjića, nesumnjivo predmet koji impresionira svojom uočljivom cjelovitosti i fascinira svojom stilskom zaokruženosti. Nameće se upravo da bude mjerilo čitavoga književnog i jezičnog srednjovjekovlja srpskog ili hrvatskoga. Ali to nam mjerilo ne dopušta da to srednjovjekovlje valjano vidimo kao cjelinu. Ne pomaže nam, naime, da se snađemo tamo gdje stvari nisu tako jednostavne i očito cjelovite, gdje postoji kompliciranа simbioza ćirilometodske književnosti na slavenskom jeziku (crkvenom i narodnom) s književnosti na latinskom, pa i na talijanskom jeziku, a sve u okviru jedne mreže društvenih i narodnih odnosa, gdje ćirilometodski kanon i narodni jezik nisu u tako čvrstoj ravnoteži i stilske razine nisu uvijek tako predvidljive, gdje književni jezik i pismo nisu uvijek u tako čvrstu međusobnu odnosu. Polazeći tako od srpske srednjovjekovne književnosti nemanjićkoga razdoblja ne može se razumjeti i primjereno opisati srpska srednjovjekovna književnost u Duklji ni hrvatska srednjovjekovna književnost. Hrvatsko glagoljaštvo ostaje onda „zagonetka“, deklarativan argument u smislu „ima toga i u Hrvata“, pa se na nj još mirnije duše primjenjuju pojmovi i kriteriji dobiveni pri promatranju srpske književnosti nemanjićkoga razdoblja. U medievističkoj serbokroatistici glagoljaška književnost ostaje tako u najboljem slučaju časni a p p e n d i x , a u novijim koncepcijama koje književnost slavenskoga srednjeg vijeka promatraju kao cjelinu obično se potpuno zanemaruje.

Ako se pak pojmovi i kriteriji uzmu iz složene simbiotske situacije gdje supostoji latinska i grčka književna tradicija sa slavenskom ćirilometodskom, ništa se neće slabije razumjeti nemanjićka književnost, nego naprotiv bolje, jer njoj takva simbioza doduše nije udarila pečat, ali ipak postoji i u njezinoj kulturnoj sferi, bar rudimentarno.[1]

[1] Za taj predmet usporedi sada najbolje: M. Kašanin, SRPSKA KNJIŽEVNOST U SREDNJEM VEKU, Beograd, Prosveta, 1975; E. Hercigonja, SREDNJOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST, u: Povijest hrvatske književnosti, sv, II, Zagreb, Liber-Mladost, 1975.

Jednako je tako i s postankom i povijesnim temeljima standardne novoštokavštine, s kulturnim i izražajnim vrijednostima koje ona predstavlja. Ako se standardna novoštokavština želi promatrati kao cjelina – a od takva se promatranja ne može razumno odustati – treba polaziti od onoga procesa njezine izgradnje i nastanka koji je najsloženiji i u opisu kojega treba najviše toga razlikovati. Stjecajem povijesnih okolnosti to je onaj razvoj koji je protekao u sklopu izgradnje hrvatske kulture. Tu je standardna novoštokavština izrasla i stabilizirala se u dugom procesu što je prolazio razna razdoblja i razne faze, s uporabnim normama, uz kolebanja u smjeru, do konačne stabilizacije. To je pojava koja se ne može niti shvatiti niti opisati samo onim pojmovima i samo onim kriterijima što su potrebni da se shvati i opiše Karadžićev „rat za srpski jezik i pravopis". Ako se ti pojmovi i ti kriteriji primijene na stvaranje standardne novoštokavštine u Hrvata, lako će se komu učiniti da tu i nema nikakva razvoja i rasta, ostat će nepovezane, neobjašnjene, nepotrebne činjenice, razdrobljene, prikazane kao da su irelevantne za razvoj standardnog jezika. Istraživač neće na kraju znati reći ništa o njima nego samo to da nisu „ono pravo". Obrnuto pak nije tako. Pojmovi i kriteriji potrebni da se razumije i opiše razvoj hrvatskoga novoštokavskog jezičnog standarda mogu izvrsno poslužiti i kada se radi o „ratu za srpski jezik i pravopis" i pomoći da se razvoj srpskoga novoštokavskog jezičnog standarda još bolje razumije i još istančanije opiše. Pokazuje se tada da je taj „rat" samo dio obuhvatnijega i dugotrajnijega procesa kojemu su počeci još u projektu slavenosrpskoga standardnog jezika, procesa koji je samim „ratom" dobio novo i udarnije, jasnije, teže, ali prikladnije usmjerenje, a završio je tek pred prvi svjetski rat u konačnoj i mjerodavnoj konsolidaciji standardnoga izričaja vezanoj za takozvani „beogradski stil".[2]

To su samo dva primjera, takva u kojima je naročito vidljiv gubitak od neprimjerenoga metodološkog pristupa. Takav pristup ne vodi cjelini, i dok se ostaje pri njemu, svi napori usmjereni prema sintezi samo razbijaju ili zanemaruju složenije dijelove te cjeline. Naprotiv, pristup koji stvara svoje pojmove i postavlja svoje kriterije prema iskustvu s najsloženijim dijelom, koji dakle polazi od najvećega sustava, takav pristup lako obuhvaća sve i vodi cjelini ne razbijajući i ne zanemarujući ništa, pomažući, a ne ometajući, razumijevanje i opis manje složenih dijelova.

Opće metodsko načelo najvećega sustava osobito je važno za filologiju hrvatskoga ili srpskog jezika. Njegovo poštivanje preduvjet je da se ona uzmogne

[2] Za taj predmet usporedi sada najbolje: D. Brozović, STANDARDNI JEZIK, Zagreb, Matica hrvatska, 1970; O ULOZI LJUDEVITA GAJA U ZAVRŠNOJ ETAPI HRVATSKE JEZIČNE UNIFIKACIJE, u: RADOVI INSTITUTA ZA HRVATSKU POVIJEST 9, Zagreb, 1973, 35–63; P. Ivić, SRPSKI NAROD I NJEGOV JEZIK, Beograd, Srpska književna zadruga, 1971; R. Katičić, NEŠTO NAPOMENO O POSTANKU SLOŽENOGA SUVREMENOG JEZIČNOG STANDARDA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA, u: ZBORNIK ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE 2, Zagreb, 1974, 225–257; O NOVEJŠEM RAZVOJU V RAZISKOVANJU STANDARDNE NOVOŠTOKAVŠČINE IN NJENIH ZGODOVINSKIH TEMELJEV, u: JEZIK IN SLOVSTVO 23 (1976/77), 7, 193–203.

valjano konstituirati kao šire područje. Bez toga ostaju samo razne filologije kojima tekstovi, s gledišta genetske klasifikacije i tipološkoga opisa, pripadaju istom južnoslavenskom hrvatskomu ili srpskom jeziku.

Katičić 1986: Katičić, Radoslav. NA RASKRŠĆIMA HRVATSKO-SRPSKE FILOLOGIJE (O NEKIM METODOLOŠKIM PREDUVJETIMA FILOLOGIJE HRVATSKOGA ILI SRPSKOG JEZIKA). – In: Katičić, Radoslav. *Novi jezikoslovni ogledi*. – Zagreb: Školska knjiga. – S. 253–258.

Marko Babić
[1930–2000]

Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski – za prvoga desetljeća Austrougarskoga upravljanja Bosnom i Hercegovinom

[1990]

Nakon austrougarskoga zauzimanja Bosne i Hercegovine (29. VII. – 20. X. 1878)[1], novi gospodar je poduzeo više mjera radi uspostavljanja i učvršćivanja svoje vlasti. Austro-Ugarska, između ostaloga, preuzima postupno i školstvo u svoje ruke[2], međutim, istodobno se (nepotrebno) sukobljava s postojećim vjerskim školama.[3] Ta sučeljavanja, kao i opći stav prema franjevcima, prouzročili su određeno kulturno nazadovanje.[4] Činjenica je, dakle, da nova vlast, nije znala, ili nije htjela, izbjeći ta nesuglasja.

Ubrzo nakon prevrata u Bosni i Hercegovini nastaje i problem naziva jezika tamošnjeg pučanstva. Nazivi jezika mijenjani su i prilagođavani političkim potrebama Austro-Ugarske. Ime jezika činjenično je ostalo aktualno za cijeloga razdoblja austrougarske vladavine Bosnom i Hercegovinom.[5]

---

[1] DIE OCCUPATION BOSNIENS UND DER HERCEGOVINA DURCH K. K. TRUPPEN IM JAHRE 1878, Wien, 1879; Mihovil Mandić. POVIJEST OKUPACIJE BOSNE I HERCEGOVINE, Zagreb, 1910; Berislav Gavranović. BOSNA I HERCEGOVINA U DOBA AUSTROUGARSKE OKUPACIJE 1878. GODINE, u: ANU BiH, Građa, knjiga XVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 14, Sarajevo, 1973; Bencze László. BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA OKKUPÁCIÓJA, Akadémia Kiadó, Budapest, 1987.

[2] ORGANIAZCIJA NARODNIH ŠKOLA U BOSNI I HERCEGOVINI, Sarajevo, 1909; Mitar Papić. ŠKOLSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME AUSTROUGARSKE OKUPACIJE (1878–1918), Sarajevo, 1972; Mitar Papić. HRVATSKO ŠKOLSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI DO 1918. GODINE, Sarajevo, 1982.

[3] M. Papić, n. dj., 1982, str. 103–106; 112–114; Marko Babić, Ilija Stanić. 100 GODINA OSNOVNE ŠKOLE U BOSANSKOM ŠAMCU, 1885–1985, u: ZBORNIK ZA POVIJEST ŠKOLSTVA I PROSVJETE, XXI. (Ljubljana), 1988, str. 170.

[4] U Vidovicama (Bosanska Posavina) 1854. godine podignuta je školska zgrada. Zahvaljujući vidovačkim župnicima (franjevcima), škola je djelovala posljednjih desetljeća turskog gospodarenja Bosnom i Hercegovinom, dočekala je i smjenu vlasti (1878), ali se ubrzo nakon toga škola ugasila, a nova vlast je tek 1906. godine otvorila školu u tom mjestu. Nije li to očit dokaz kulturnog nazadovanja u tom, i tada velikom hrvatskom naselju? Sličnih primjera ima još.

[5] Dževad Juzbašić. JEZIČKO PITANJE U AUSTROUGARSKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI PRED PRVI SVJETSKI RAT, Sarajevo, 1973.

1. Hrvatski jezik

Istodobno s otvaranjem prvih državnih škola[6], pojavio se problem službenog naziva nastavnog jezika u školama. Stoga je naredbom Zemaljske vlade od 6. lipnja 1879. godine određeno da se nastavni jezik u osnovnim školama naziva hrvatskim.[7]

Iz toga vremena sačuvan je izvornik rasporeda sati (RAZDJELENJE SAHATA), škole u Orašju (Bosanska Posavina), a datiranje 8. srpnja 1879. godine[8]. Prema tom RAZDJELENJE SAHATA bilo je predviđeno učenje hrvatskog jezika, ali također i dva sata pisanja ćirilicom za onu djecu koja to žele. Raspored je određivao učenje: računanja, čitanja i pisanja u hrvatskom i njemačkom jeziku, zatim, sat vremena predavanja o ponašanju i sat i pol gimnastike. Valja naglasiti da rasporedom nije bilo predviđeno učenje vjeronauka.

Austro-Ugarska je željela imati takve škole u koje bi roditelji svih vjerskih skupina s povjerenjem slali svoju djecu. Stoga je Zemaljska vlada u lipnju 1879. godine organizirala međuvjerske škole. Njihovo je temeljno obilježje bilo obvezno pohađanje nastave i odvajanje škole od Crkve. Program međuvjerskoga školstva ostvarivali su kotarski upravitelji, međutim, ono je bilo kratka daha, održalo se do 1882. godine. Već ranije se počeo uvoditi novi nastavni program, a škole se nazivaju *narodnim osnovnim* ili *komunalnim školama*.

Naš izvornik, RAZDJELENJE SAHATA, očit je dokaz brza ostvarivanja programa međuvjerskih škola, ali također i potvrda prvotnog stava austrougarske vlade za naziv hrvatskog jezika.

U naredbi od 26. kolovoza 1879. godine govori se o dvama učevnim tečajevima „u svrhu učenja čitanja i pisanja hrvatskog jezika latinskimi pismeni [...]“.[9] U Uputi od 6. studenoga 1879. godine, poslanoj kotarskim predstojnicima, navodi se da u novootvorene državne škole valja uvesti „čitanje, pisanje i račun, a nastavni jezik će se zvati *hrvatski jezik*“.[10]

Također i u državnim uredima i pravosuđu prvih se godina jezik nazivao *hrvatskim*.[11]

---

[6] M. Papić, n. dj., 1982, str. 103; usp. M. Papić, n. dj., 1972, str. 41–68.

[7] SAMMLUNG DER FÜR BOSNIEN UND HERZEGOVINA ERLASSENEN GESETZE, VERORDNUNGEN UND NORMALWEISUNGEN 1878–1880, I. Band, Wien, 1880, S. 311.

[8] Izvornik se čuva u Arhivu Franjevačkog samostana u Tolisi, Fasc. Povijest.

[9] M. Papić, n. dj., 1972, str. 10.

[10] Vojislav Bogićević. PISMENOST U BOSNI I HERCEGOVINI – OD POJAVE SLOVENSKE PISMENOSTI U IX. V. DO KRAJA AUSTROUGARSKE VLADAVINE U BOSNI I HERCEGOVINI 1918. GODINE, Sarajevo, 1975, str. 250.

[11] „U najnižim uredima je jezik hrvatski, kod okružnih oblasti hrvatski i njemački.“ V. Bogićević, n. dj., str. 250; Cf. Tomislav Kraljačić, KALAJEV REŽIM U BOSNI I HERCEGOVINI (1882–1903), Sarajevo, 1987, str. 231.

Međutim, naziv *hrvatski jezik*, kao i općenito naziv *hrvatski*, ubrzo se počeo potiskivati pa i zabranjivati.[12]

2. Zemaljski jezik

U ožujku 1879. godine Zemaljska vlada utemeljila je zvanje školskog savjetnika i na to mjesto imenovala prof. Luku Zoru. On je prije postavljenja predložio svoj program organiziranja osnovnog školstva u Bosni i Hercegovini. U vezi s nazivom jezika, on je, između ostaloga, naveo kako „Hrvati zovu svoj jezik *hrvatskim*, Srbi *srpskim*, a muslimani *bosanskim*“.[13] Zemaljska vlada svojom Naredbom od 12. rujna 1879. godine određuje da se narodni jezik nazove *zemaljskim jezikom* (Landessprache).[14] U naknadnoj naredbi Zemaljske vlade, između ostaloga navodi se „ima se riječ *hrvatski* ispustiti“ (sp. M. B.).[15]

Naredbom Zemaljske vlade od 26. kolovoza 1879. godine, nastavni jezik na tek otvorenim dvama nastavnim tečajevima u Sarajevu nazvan je *zemaljskim jezikom*.[16] Istoga dana donesena je Naredba o utemeljenju realne gimnazije u Sarajevu, u kojoj se navodi da će nastavni jezik u gimnaziji biti bosanski *zemaljski jezik*.[17]

3. Bosanski jezik

Na čelo bosanskohercegovačke uprave dolazi 1882. godine Benjamin Kállay.[18] Jedno je od obilježja njegova upravljanja pokušaj stvaranja bosanske nacije[19] i bosanskog jezika,[20] odnosno nacionalna politika postaje Bošnjaštvo ili Bosanstvo. Za takvu politiku nastojalo se pridobiti što više pristaša iz svih triju vjerskih grupa: katoličke, pravoslavne i islamske.

Naziv *bosanski jezik* susreće se u nekim vrelima i literaturi mnogo prije Kállayeva dolaska u Bosnu i Hercegovinu.[21] On se, međutim, uporno zauzimao za stvaranje bosanske nacije i pokušao je to oslužbeniti na sastanku austrijske

[12] Usp. M. Papić, n. dj., 1972, str. 10; Narodno pjevačko društvo, utemeljeno u Mostaru 1888. godine, uporno je pokušavalo unijeti hrvatsko obilježje u naziv Društva, ali je to Zemaljska vlada također uporno odbijala sve do 1898. godine, kada je odobren naziv *Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo „Hrvoje*“, usp. T. Kraljačić, n. dj., str. 158–159.

[13] V. Bogićević, n. dj., str. 251.

[14] Isto; usp. M. Papić, n. dj., 1972, str. 10.

[15] M. Papić, n. dj., 1972, str. 10.

[16] T. Kraljačić, n. dj., str. 231.

[17] Isto.

[18] Isto, str. 13–536. O životu i političkoj aktivnosti B. Kállaya prije dolaska u Bosnu i Hercegovinu vidi str. 45–61.

[19] Isto, str. 214–230

[20] Isto, str. 230–242.

[21] Isto, str. 237.

delegacije održanom 19. listopada 1892. godine. Kállay je uporno branio svoja stajališta.

> Oni, kojih se to tiče treba da riješe da li su Hrvati ili Srbi, ili Bosanci ili Srbo-Hrvati; doklegod to nije riješeno, dopustite meni, koji drugoj nacionalnosti pripadam i koji neću da ovo sporno pitanje riješim, da stanovnike Bosne nazovem *Bosancima* [...] ja ne poznajem jedno srpskohrvatsko pleme. Ja sam se bavio vrlo mnogo sa etnografijom i srpskim jezikom i to utoliko koliko je veliki Šafárik tvrdio da ovo pleme doseže ili je dosezalo. Ali jedno srpskohrvatsko pleme ja ne poznajem [...]; ako ono jedanput bude pronađeno i prihvaćeno od svih učesnika, ja neću imati ništa protiv toga naziva.[22]

Kállayeva politika imala je i svoje protivnike. Tako je T. Masaryk 1892. godine, pri austrijskoj delegaciji, isticao da u Kállayevoj „politici stvaranje bosanske nacije leži 'nemoralnost' njegova sistema".[23] Osim toga, Kállay je bio u suprotnosti sa samim sobom kao povjesničar i političar. On je u svojoj povijesti srpskog naroda[24], kako to primjećuje Masaryk, „vrlo dobro dokazao da su u Bosni samo Srbi i Hrvati i naveo demarkacionu liniju između obadva plemena"[25], ali je kao političar mislio i postupao drugačije, tj. politički.

Kállayeva nacionalna politika bila je razmatrana u Beču 1896. godine. Na primjedbe je odgovarao

> da jezik zemlje mora imati neki naziv. Protiv oznake *srpski* ili *hrvatski* protestvuju oba dijela, a ista oba dijela su protivna nazivu *srpskohrvatski*. Naziv *bosanski* niti je izmišljen, a još manje importiran. To je naziv zemlje i kao takvog ga je vlada usvojila.[26]

Bošnjaštvom se željelo, ne samo zatirati nego i nadomjestiti nacionalne osjećaje tamošnjeg pučanstva postupno rastačući i kidajući niti povezanosti s hrvatskim narodom u Hrvatskoj i srpskim u Srbiji. Uloženi trud i nastojanja za stvaranje b o s a n s k e n a c i j e i b o s a n s k o g j e z i k a izjalovili su se te nisu uspjeli zatrti nacionalni osjećaj hrvatskog i srpskog naroda. Nakon Kállayeve smrti (1903) djelomice se ublažuje apsolutistički režim. Politika B o š n j a š t v a javno je i službeno odbačena 1906. godine.

---

[22] Isto, str. 229.

[23] Isto, str. 274.

[24] Venijamin Kalaji. ISTORIJA SRPSKOG NARODA, BEOGRAD, 1882; Usp. V. Bogićević. DA LIJE MINISTAR KALAJ ZABRANIO SVOJU ISTORIJU SRHA NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE, u: GODIŠNJAK DRUŠTVA ISTORIČARA BOSNE I HERCEGOVINE, VII. (Sarajevo), 1955, str. 205–208.

[25] T. Kraljačić, n. dj., str. 274, usp. str. 275–278.

[26] V. Bogićević, n. dj., str. 254.

Općinska učiona u mjestu

Razdjelenje Sahata

Od 1. srpnja do zadnjega rujna t. g.

Prije podne – poslije podne

Dan	Doba od – do	Predmet
Ponediljak	8–9	Računanje
	9–10	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	2–3	Učenje pisanja sa ćirilicom ona djeca koja tako žele, druga, ponavljanje prije podne učenoga
	3–4	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Utorak	8–9	Računanje
	9–10	Učenje čitanja i pisanja u njemačkom jeziku
	2–3	Čitanje u hrvatskom jeziku sa ćirilicom, za druge pisanje latinicom
	3–4	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
Srieda	8–9	Računanje
	9–10	Učenje pisanja sa latinicom u hrvatskom jeziku
	2–3	Učenje čitanja u njemačkom jeziku
	3–4	Učenje pisanja u njemačkom jeziku
Četvrtak	8–9	Računanje
	9–10	Predavanje o ponašanju
	–	Nepohađanje škole
Petak	8–9	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	9–10	Čitanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	2–½3	Učenje njemačkog jezika i čitanje u ćirilici
	½3–3	Skakanje i vježbanje u gombanju
	3–4	
Subota	8–9	Računanje
	9–10	Čitanje i pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	2–3	Pisanje u hrvatskom jeziku sa latinicom
	3–4	Pisanje u ćirilici za druge čitanje u hrvatskom jeziku
Nedilja		

Orašje dne 8. srpnja 1879.

Kotarski upravitelj Čović M(ihovil)

Marko Babić, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb

Sažetak

UDK 808.62(091), izvorni znanstveni članak, primljen 5. 8. 1989, prihvaćen za tisak 5 11 1989.

The Names of the Language *hrvatski* (Croatian), *zemaljski* (Land's Language), *bosanski* (Bosnian) in the First Decade of Austro-Hungarian Rule in Bosnia and Herzegovina.

The author describes changes in the names for language spoken in Bosnia and Herzegovina in the early years of Austro-Hungarian occupation.

Babić 1990: Babić, Marko. NAZIVI JEZIKA – HRVATSKI, ZEMALJSKI, BOSANSKI– ZA PRVOGA DESETLJEĆA AUSTROUGARSKOGA UPRAVLJANJA BOSNOM I HERCEGOVINOM. In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 3. – S. 82–86.

Stjepko Težak
[1926–2006]

Hrvatski naš svagdašnji

[1991]

Pravopisne nedoumice

Ikavizmi i ekavizmi u ijekavici

Razmatrajući složenost (i)jekavskoga izgovora koju uzrokuju dvojnosti **ije**/je dodirnuli smo samo dio problematike. Da smo dosljedni u poštivanju manjina, standardni bismo jekavski izgovor nazvali ijekavsko/jekavsko/ekavsko/ikavskim. Naime ekavsku rečenicu: ***Pešačili*** *smo po snegom zavejanim bregovima* (i)jekavski treba napisati: ***Pješačili*** *smo po snijegom zavijenim bregovima*.

Ikavizama u jekavici ima zapravo podosta. Stari jat je zamijenjen sa **i** kada se našao pred **j**, **lj** ili **o** koje je nastalo prema **l**: *sijati*, *grijati*, *smijati se*; *biljeg*, *bilježiti*, *biljac* (ali – *strijeljati*); *cio*, *dio*, *htio*, *letio*, *smio*, *vidio*, *volio*, *želio*, *živio* itd. (ali – *jeo*, *sjeo*).

Ima ikavizama koji su češći u ekavštini nego u jekavštini. To su nesvršeni glagoli tvoreni prefiksacijom prema osnovnome *teći*: *doticati*, *isticati*, *opticati*, *ticati*, *poticati*, *preticati*, *priticati*, *proticati*, *sticati*, *uticati*, *zaticati*. Međutim ti oblici mogu potjecati i od glagola *taknuti*. Tako se dobiva priličan broj homonimnih parova, tj. glagola koji ne razlikujući se glasovno imaju dva različita značenja: *isticati* – nesvršeni glagol od *isteći* i *istaknuti*, *naticati* – nesvršeni glagol od *nateći* i *nataknuti* itd.

Da bi se izbjegli eventualni nesporazumi u komunikaciji uzrokovani dvoznačnošću tih glagola, a i radi poštivanja sustava, u jekavici se preporučuju jekavizmi za glagole tvorene od osnove *teći* a ikavizmi za glagole tvorevine od osnove *taknuti* (gdje je **i** nastalo tzv. prijevojem: *taknuti – ticati*). Razlikovna vrijednost dosljednog poštivanja jekavice očita je: *Plaća mi ne* ***dotječe*** *do prvoga*. *Grana* ***dotiče*** *žicu dalekovoda*. *Noga mi* ***natječe***. *Žena* ***natiče*** *papuče*. ***Potječemo*** *od dobra roda*. *Žaračem* ***potičemo*** *vatru*.

Dosljedno tomu treba jekavizirati i izvedenice poput imenica *potjecaj* i *stjecaj*, kao i glagole *protjecati*, *optjecati*, *otjecati*, *pretjecati*, *stjecati* i dr. Istini za volju valja reći da naša jezična praksa nije u tom jednodušna pa i Anić-Silićev PRAVOPISNI PRIRUČNIK prepušta to volji svakog pojedinca.

No nema takve elastičnosti u upotrebi ekavizama, koji također po pravilu dolaze u jekavskom izgovoru. Kako skupovi suglasnik **-i- rj** (**brj**, **crj**, **drj**, **prj**, **vrj** itd.) nisu laki za izgovor, došlo je do gubljenja **j** u takvu skupu. To se zbiva u primjerima gdje se **ije** pokraćuje u **je** pa imamo proces **ije** > **je je** > **e** (*brije-*

govi > *brjegovi* > *bregovi*). Najčešći su primjeri: *brijeg – bregovi*, *bregovit*, *brežuljak*, *izbrežina*, *podbrežje*; *crijep – crepovi*, *crepić*; *drijen – drenovača*; *grijeh – greška*, *grešnik*, *grešan*; *krijepiti – krepak*, *okrepa*, *potkrepljivati*; *prijek – preči*, *sprečavati*; *srijeda – srednji*, *sredine*; *strijela – strelica*; *trijem – tremovi*; *vrijedan – vredniji*, *vrednota*, *privređivati*, *zavređivati*; *vrijeme – vremena*, *vremenski*; *ždrijebe – ždrebeta*, *ždrebad*, *ždrebica*. U takvim slučajevima uvijek valja izgovarati i pisati e osim u relativno rijetkim izuzecima koji dolaze po pravilu da se **j** ne gubi ako dolazi na početku drugog dijela složenice. Npr. prema glagolu *razriješiti* tvori se nesvršeni *razrješavati*.

U toj tvorbi **ije** se pokratilo u **je** (zapravo se zbog produljivanja riječi skratio taj slog) te bismo po maloprije iznesenom pravilu očekivali i gubljenje sonanta **j** (*razrešavati*), ali kako je to složenica (prvi dio **raz** – drugi dio **rješavati**), potpada pod ovo izuzetno pravilo da se **j** ipak i piše i izgovara, dakle: *razrješavati*. Tako i *razrješnica*; *odrjesenje*, *razrjeđivati*, *razrjeđivač* i dr.

Obavijesne prednosti ijekavice

Kao prednost (i)jekavice pred ikavicom i ekavicom ističe se njezina veća obavijesnost. Obično se kao primjer navode glagoli *sijedjeti* (postajati sijed) i *sjedjeti*. Moglo bi se navesti više rečeničnih usporedaba:

*Sijedi ne može više da **sjedi**.* (***Sedi** ne može više da **sedi**. **Sidi** više ne može da **sidi**.*)

*On je u **odijelu**. On je u **odjelu**.* (*On je u **odelu**.*)

Selo** je **sjelo** pod brijeg i sad se tu drži **sijelo**.* (Selo** je **selo** pod breg i sad se tu drži **selo**.*)

*Pročitaj mi nešto iz tog **djela**/**dijela**.* (*Pročitaj mi nešto iz toga **dela**/**dela**.*)

*Dovedite mi **djevu**/**devu**.* (*Dovedite mi **devu**/**devu**.*)

*Često se **ocjene ocijene** kao destimulativne.* (*Često se **ocene ocene** kao destimulativne.*)

*Učenici ga **obijede** da ih zakida za **objede**.* (*Učenici ga **obede** da ih zakida za **obede**.*)

Valja priznati da ni ijekavica nije imuna od takvih homonimnih ili bar homografnih parova: *Neka lijeva kiša*. To može biti optativna rečenica s prezentom glagola *lijevati*, ali i eliptična rečenica s pridjevom *lijevi*: *Neka lijeva dažd*. *Neki lijevi dažd*. Istina, pridjev *lijevi* upotrebljen je u žargonskom značenju (ʻloš’, ʻneprikladan’, ʻbezvezan’) pa bi ga valjalo staviti u navodnike, ali u izgovoru se navodnici ne vide.

Tako istrgnute rečenice dosta uvjerljivo pokazuju prednost (ijekavice, ali da su u širem kontekstu, odmah bi se vidjelo da ne uzrokuju nikakvih nedoumica niti nesporazuma. Kontekst i govorna situacija uvijek nudi dosta zalihosti, tj. viška jezičnih (a i nejezičnih) znakova kojima se omogućuje jasan prijem obavijesti i onda kada neki gramatički podatak zataji. U takve zalihosne znakove ide i naglasak: dugouzlazni naglasak na srednjem slogu (*odélu*) upućuje slušatelja na odjeću, a kratkouzlazni na prvome upozorava na odsjek (*òdelu*). No i u pisanju, gdje ne pišemo naglaske, ima dosta podataka koji će čitatelja uvjeriti

da nije riječ npr. o odjeći nego o odsjeku. (Ako je npr. pitanje glasilo *Gdje je on*? zacijelo nitko neće očekivati odgovor: *U odjeći*.)

Gdjekad je dovoljan jedan sintaktički podatak da se izbjegne nesporazum. Uzmimo za primjer rečenicu: ***Isticanjem*** *ugljena u glavnim postrojenjima termoelektrane izazvan je požar*. Je li ugljen istican na nepodobnu mjestu? Ili je *istjecao*? Tu zaista može doći do nedoumice bar kratkočasno. Ali ne i u slijedećem proširenju: ***Isticanjem*** *ugljena iz pumpe u glavnim postrojenjima termoelektrane izazvan je požar*.

Ipak – za brzu obavijesnost korisne su jezične distinkcije. Ne treba slušatelja/čitatelja ni hip ostaviti u zabludi. Zato se i u ekavici radije upotrebljava *bekstvo* nego *beg* (bijeg), *kamila* nego *deva*, *podsticati* nego *poticati* i dr.

Kad je riječ o ijekavskom, ekavskom i ikavskom izgovoru, treba napomenuti da većoj obavijesnosti pridonosi i pravilo po kojem se mjesna i zemljopisna imena pišu onako kako ih izgovaraju njihovi žitelji: *Lički Osik*, *Bijelo Polje*, *Bela Crkva* itd. Od toga pravila se doduše izuzimaju primjeri koje je tradicija blagoslovila mimo mjesne govorne navike: *Osijek* (koji bi s obzirom na stanovništvo morao, biti *Osek* ili *Osik*), *Rijeka* (koja bi po svom osnovnom hrvatskom življu morala biti Reka), *Podbrežje* (kod Ozlja, koje domaći zovu Pobriže) itd. Čitav niz manjih naselja nosi identične nazive. Još više bi bilo takvih istoimenih mjesta kad bismo ih ijekavizirali (ili ekavizirali) prema književnojezičnoj normi. Navodim samo neke primjere: *Beograd – Biograd*, *Bela Voda* (Kruševac) – *Bijela Voda* (Zenica), *Leska* (Delnice) – *Lijeska* (Bijelo Polje) – *Liska* (Split), *Pesak* (Jastrebarsko) – Pesek (Križevci) – *Pisak* (Omiš), *Reka* (Koprivnica) – *Rika* (Jajce) – *Rijeka* (Foča i dr.), *Rečica* (Karlovac) – *Rječica* (Maglaj) – *Riječica* (Olovo) – *Ričica* (Kakanj) i dr.

Dodajmo na kraju da se ne standardiziraju ni prezimena po kriterijima jezične norme pa imamo: *Bijelič*, *Bjelić*, *Belić*, *Svetličič*, *Svjetličič* i dr. Ti likovi obavještavaju svoje nosioce bar o govornom podrijetlu nekih svojih davnih predaka.

Nesporazum *s*/*sa* prijedlogom

Pitanje: „Što je pravilno: *odjeljenje* ***s*** *38 učenika ili* ***sa*** *38 učenika*, *nastavnik* ***s*** *pet ili* ***sa*** *pet godina radnog staža*? Moj bivši lektor traži da se ispred brojeva i brojaka uvijek piše prijedlog *sa*, a moji kolege jezičari s njim se ne slažu i kažu da upotreba prijedloga *s* ili *sa* zavisi od početnog slova broja, odnosno glasa brojke. U vezi s tom dilemom jedino Maretić kaže da se ispred brojeva rado piše prijedlog *sa*.“

Nedoumicu izaziva Maretićeva formulacija da se prijedlog *sa* rado piše ispred brojeva. Treba reći da pisac prve hrvatske velike znanstvene gramatike iznosi samo dva kategorička zahtjeva s obzirom na upotrebu prijedloga *s*/*sa*. Duži lik prijedloga mora se pisati (1) ispred instrumentala *mnom*: *sa mnom* i (2) ispred suglasnika **s**, **š**, **z**, **ž**: ***sa*** *sestrom*, ***sa*** *šestim*, ***sa*** *zelenoga*, ***sa*** *žene*. Ali kako je on u

svojoj znanstvenoj gramatici više opisivač nego propisivač, odmah upozorava na to da od toga pravila, iako vrlo rijetko, odstupaju i Vuk i Daničić, pa katkad napisu npr. s širine. I na kraju ističe: Vuk „koliko je meni poznato piše otprilike jednako često i *s* i *sa*, npr. *sa duhom i s duhom*, *sa osobitim* i s *osobitim*".

U vezi s uvodnim pitanjem Maretić pak piše da se „*sa* mjesto *s* uzima vrlo rado: 1. ispred dva konsonanta makar prvi od njih i ne bio ni **s** ni **š** ni **z** ni **ž** [...] 2. ispred brojeva (imeničnih i pridjevnih"). Dok su se srpski pisci prema a i sa odnosili slobodnije, slično kao što Maretić kaže za Vuka, dotle je, vjerojatno pod Maretićevim utjecajem, u hrvatskih pisaca uglavnom poštovano ono prvo, kraćem liku sklonije pravilo, naravno, izuzevši poetske tekstove, gdje su zakoni rime, ritma i melodioznosti jači od gramatike. No imalo je odraza na našu jezičnu praksu i Maretićevo nekategoričko pravilo, svojevrsna preporuka o prijedlogu *sa* pred suglasničkim skupovima. Ono je u našim gramatikama uglavnom ublaživano: *sa* se piše pred teže izgovorivim suglasničkim skupovima. Pri tom nema suglasja među gramatičarima o tom koji su teže izgovorivi suglasnički skupovi. Jednima su to samo skupovi u kojima je drugi suglasnik **s**, **š**, **z**, **ž** (*sa psom*, *sa pšenicom*, *sa bzovom*, *sa Ržehakom*), a drugima uz te još i **bd**, **bz**, **čk**, **čl**, **čr**, **kć**, **pč**, **pt**, **tk**, **tm**. Neki traže da se *sa* izgovara i pred suglasnikom **t** (*sa festivala*), dok to drugi odbijaju jer je lako izgovoriti npr. *s filmom*, *s festivala*. Ima i jezikoslovaca koji smatraju da nam ni to pravilo o *sa* pred suglasničkim skupovima nije potrebno jer je lako izgovoriti; s *psom*, *s Ksenijom*, *s pšenicom*, *s bzovom*, itd.

Sto se pak tiče brojeva, novije ih gramatike i ne spominju, osim u kategoriji nesklonivih riječi. Neki, naime, savjetuju da se *sa* izgovara ispred nesklonivih riječi (na primjer: Eva počinje sa **e**, kratica za kilometar označava se *sa km*, deset je djeljivo *sa pet*). To bismo pravilo mogli usvojiti uz ogradu: da se odnosi na samostalnu nesklonivu riječ, kada nije u atributnom, nego u imeničkom položaju. Dakle: *Podijeli dvadeset **sa** pet*, ali: *Došao je **s** pet para u džepu*.

Imajući u vidu današnju praksu naših književnika, publicista i pisaca svih struka i zanimanja, kao pravilo možemo prihvatiti samo ovo: duži lik (sa) piše se ispred **s**, **š**, **z**, **ž**, *mnom* i pred jednosložnim nesklonivim suglasničkim skupovima u imeničkoj funkciji. Primjerima s teže izgovornim skupovima može se dati status dublete, koji dopušta piscu i govorniku izbor diktiran osjećajem za potrebe ritma i zvučnosti rečenice. U skladu s tim treba dati prednost kraćem liku: *odjeljenje **s** 38*. /*trideset i osam*/ *učenika*, *nastavnik **s** 5* /*pet*/ *godina radnoga staža*. Slobodnije mogućnosti valja prepustiti razlozima stila.

Riječ u rečenici

Enklitika u rečenici

Enklitika ili naslonjenica nema svoga naglaska, nego se naslanja na prethodnu naglašenu riječ pa s njom tvori izgovornu cjelinu. Zato držeći se dosljedno načela „Piši kako govoriš" polupismeni rado pišu: *Draga mati damti znati dasam dobro koje i tebi želim* [...]"

(Dobar polupismeni zapadni novoštokavac napisao bi zajedno *itebi*, ali tu nije u pitanju enklitika, nego proklitika.) Zajedno se mogu naći po dvije, tri pa čak i četiri enklitike te se tada naslanjaju jedna na drugu, a prva na naglašenu riječ: *Tîsimiga poslao*? To je i primjer za pravilo o redoslijedu. Prednost pred svima ima *li*. Glagolske enklitike (*sam*, *ću*, *bih*) prethode zamjenicima (me, *te*, *se*, *ga*). Izuzima se treće lice prezenta *je*, koje prednost prepušta zamjenicama: *Ona ga je zvala*. Zamjeničke enklitike redaju se prema padežima: genitiv, dativ, akuzativ: „*Daj mu* (dat.) *ga* (akuz.).“ „*Ne bojim te* (gen.) *se* (ak.).“

Sto se tiče mjesta u rečenici, enklitika je prilično slobodna, ali ima i jedno strogo ograničenje. Ne može stajati na početku rečenice, što je razumljivo jer se mora naslanjati na riječ pred sobom, pa, ako je prva, nema se na što nasloniti. Ili mora promijeniti naglasni karakter. Može dobiti naglasak i tada prestaje biti enklitikom. To je dosad normativna gramatika dopustila samo glagolskim enklitikama *je* i *bi* u upitnim rečenicama kada iza njih slijedi *li*: *Je* ***li*** *on došao*? *Bi* ***li*** *to jeo*? Sada su to naglašene riječi (kratkosilaznim naglaskom). To se događa i drugim glagolskim enklitikama, ali ne u književnom, nego dijalektnom govoru: *Si čul*? *Ćeš pit*? One mogu i na prvome mjestu biti nenaglašene, ali se onda oslanjaju na iduću riječ i postaju s njom izgovorna cjelina: *Sičul*? *Ćešpit*? Tada su to proklitike, a ne enklitike. No to vrijedi samo za neke kajkavske i čakavske govore.

Kako se kao glavno obilježje enklitike navodi naslanjanje na prethodnu riječ, očito joj nije mjesto ne samo na početku rečenice nego niti iza stanke. Stanka znači fonijski prekid pa prva riječ nakon stanke nema pred sobom oslonca. Ako je prva riječ enklitična, ostaje nam ili da je naglasimo, pa prestaje biti enklitikom, ili povežemo s idućom naglašenom riječi te je tako učinimo proklitikom. A time narušavamo sustav po kojem su proklitike samo prijedlozi, neki veznici i negacija *ne*. A kako proklitika pod određenim uvjetima može primiti na sebe naglasak iduće riječi, bilo bi očekivati da se to zbude i s enklitikom u takvoj situaciji. Uzmimo naprimjer rečenicu: *Cijeli dan – kako mi se bar činilo – je sunce žarilo kao da kani spržiti sve živo na zemlji*. Ako bismo *je* ostavili iza stanke, trebalo bi tu riječ ili naglasiti (za što nema ni razloga ni potrebe) ili prisloniti uza *sunce* i tako je učiniti proklitikom (*jesûnce*). Ali kako silazni naglasci u našem jeziku teže da se iz sredine pomaknu naprijed, dosljedno sustavu trebalo bi izgovoriti: *jesûnce* (s naglaskom na *je*), što dakako nitko neće učiniti.

Mjesto narušavanja sustava bolje je potražiti pravilnu mogućnost: *Cijeli dan – tako mi se bar činilo – sunce* ***je*** *žarilo* [...]

Ogledajmo još koji primjer: *Petrović*, *Zorić i Mikić*, *sva trojica članovi istoga kluba*, ***su*** *ujedno i članovi visokog nogometnog foruma*. Pravilno: *ujedno* ***su*** *članovi*. *U Cannes*, *taj željkovani grad mnogih filmaša*, ***smo*** *stigli jučer*. Pravilno: *stigli* ***smo***.

Inače enklitika teži da bude što bliže početku rečenice pa se može jako udaljiti od riječi s kojom tvori sintaktičku i semantičku cjelinu; *Sinoć* ***smo*** *dugo*, *gotovo puna dva sata*, *o svemu tome naširoko* ***raspravljali***. *Ti* ***ćeš*** *nam*, *kao što si obećao*, *čim stigneš na odredište*, *sve potanko* ***javiti***.

Enklitikom se može odijeliti atribut od imenice (*Naša **je** zemlja prezadužena*), apozicija od imenice (*Rijeka **je** Sava opet nabujala*) pa čak i ime od prezimena. (*Miroslav nas **je** Krleža u to uvjerio*) Hoćemo li to i učiniti, ovisi o našem sluhu za ritam rečenice.

Ponavljanje sinonima

Kažu da dobar stil ne trpi često ponavljanje iste riječi. Time neki opravdavaju obilniju porabu tuđica, jer da je ugodnije nakon *glazbe* čuti *muziku*, nakon *naglaska akcent*. Ali izlaz nije u bezuvjetnoj potrazi za sinonimima, pa makar bili tuđice. To bi nas moglo navesti da pišući o gradnji kuće *kuću* zamijenjujemo *domom*, *stambenim zdanjem*, *zgradom za stanovanje*, *stambenim objektom* (kao jezičnim ukrasom našega birokratsko-poslovnoga stila), a onda i *hižom*, štoviše mogli bismo posegnuti i za stranim rječnicima pa bismo monotoniju kuće razbijali riječima *Haus*, *house*, *maison*, *časa*, *haz*, *oikia* itd.

Ponavljanje je snažno stilsko sredstvo, ali ga valja umjeti iskoristiti. Sudeta će u MORU napisati: ***Prolaze** vode*, *oblaci **prolaze** i dani ispod njih **prolaze***. Ljubitelj lapidarnog stila pozvat će se na Selmu Lagerlöf, koje u GÖSTI BERLINGU rečenice o prolaženju sažima: *Tako je prošlo ljeto*, *jesen i zima*. Trebalo bi navesti veći dio teksta obaju pripovjednih djela da se dokaže kako su oba pisca izabrala najbolje. Kao šaka na oko djelovala bi u MORU rečenica ***Prolaze** vode*, *oblaci i dani ispod njih*, a ništa bolje ne bi prošla ni rečenica u GOSTI BERLINGU: ***Tako** je prošlo ljeto*, ***tako** je prošla jesen*, ***tako** je prošla zima*.

No riječ je o beletristici, gdje je stilistika složenija i izbor mnogo širi. Ponavljanja može biti i u nebeletrističkim tekstovima, ako se zbog šire publike stručni termin dopuni našom riječju, ako se lokalna, dijalektna riječ ponovi u svojoj standardnoj zamjeni, poput ovoga: *Ti vivodinski **hisi***, *klijeti*, *pomalo se preobrazuju u vikendice* [...] *His* u podžumberačkom kraju znači isto što i u Zagorju *klet* (a istog je korijena kao i *hiža*, *Haus*, *house*, *haz*). Da bi se naglasila specifičnost kraja o kojem je riječ, upotrijebljen je lokalni termin, ali odmah i protumačen publici koja zna za *klijet*, ali ne i za *his*.

Gdjekad se ponavlja sinonim, ali ne kao istoznačnica, nego ako sličnoznačnica, koja sužava, precizira pojam: *Taj **akut***, *oštri **naglasak***, *mogao je biti u grčkom na dugim i kratkim slogovima*.

Zamjena riječi sinonimom, obično tuđicom, nije potrebna, ali može biti iskoristiva kao obilježje vlastite individualnosti, težnje za određenim ritmom ili zvučnošću. Međutim, slijedeći primjeri ne bi se mogli opravdavati time, nego samo retorskom zahuktaloščcu, neznanjem ili potrebom poštapalica.

No, ***međutim***, *stvari su se počele brzo razvijati* [...]

No znači isto što i *ali* i *međutim* (doduše – ne mogu se sintaktički sasvim poistovjetiti). Na početku rečenice *no* naviješta suprotnost prethodnom sadržaju. Isto tako *međutim*. Znači da se suprotnost podvostručuje, osnažuje. A to je u danom primjeru sasvim nepotrebno, suvišno.

*Kako i **na koji način** da to liječimo*?

Upitni prilog *kako* znači *na koji način*. Nema baš nikakva razloga da nakon priloga upotrijebimo priloženi skup.

*On ju je **čak štoviše** silovao*.

I nakon *čak* kao i nakon *štoviše* očekujemo nešto suprotno ili više od normalnog očekivanja. Moglo bi se mjesto toga reći i *dapače*. Formulacija koju smo uzeli za primjer nije ništa snažnija nego i u slijedećim verzijama: „On ju je čak silovao. On ju je štoviše silovao. On ju je dapače silovao."

Nešto je drukčije s izrazima *zato jer* i *često puta*.

*Nisam mu priznao zato **jer** ga mrzim*.

Zato je uzročni prilog, a *jer* uzročni veznik. I *zato* može biti uzročni veznik, ali u sprezi sa zamjenicom *što*. Vezнички izraz *zato što* znači točno ono što i *jer*. Prema tome vezniku *jer* je prilog zato suvišan. U ovom slučaju riječ je o nepotrebnoj zalihosti, uzročni veznik bez potrebe se pojačava uzročnim prilogom.

***Često puta** smo išli k njima*.

Prilog često znači *mnogo puta*, pa je ono *puta* već u njemu sadržano. Dovoljno je reći: „Cesto smo išli k njima." Nije mu potrebna nikakva privaga, kao ni uzročnom vezniku u prethodnom primjeru.

Posvojni genitiv i pridjev

Nekima je uho zapelo o pridjev *seljački* u referatu naslovljenom *Jezična vjerodostojnost **seljačkih dijaloga** u Kovačićevu romanu U REGISTRATURI, održanom u povodu stote obljetnice smrti duhovnoga oca Jožice Zgubidana, maloga Kanonika, kumordinara Zorža, Ivice Kičmanovića i drugih junaka jednoga od ponajboljih hrvatskih romana*. Zašto pridjev *seljačkih* a ne genitiv *seljaka*?

Pitanje je u skladu sa sve jačim naletom genitiva na mjesta gdje se stariji pisci nisu skanjivali dati prednost pridjevu. Svoje djelo o izletu s dvojicom ribara i jednim djetićem Petar Hektorović nije nazvao RIBANJE I PRIGOVARANJE RIBARA, nego RIBANJE I RIBARSKO PRIGOVARANJE.

Pokleknuvši pred naletom genitiva koji su očito plod sve veće naše ovisnosti o stranim jezicima, mogao sam referat ovako nasloviti: *Vjerodostojnost jezika **dijaloga seljaka** u romanu U REGISTRATURI Ante Kovačića*. Zacijelo bi i taj naslov „zapeo" ne samo o jedno uho. Želeći izbjeći gomilu genitiva netko bi to prenaslovio ovako: *Vjerodostojnost jezika u **dijalozima seljaka** u Kovačićevu romanu U REGISTRATURI*. I tako bi mjesto genitiva nagomilao lokative. A ja i dalje ostajem kod prvoga svog izbora. Dajem prednost – pridjevu.

Naš književno jezični sustav nudi nam više sintaktičkih sredstava za izricanje odnosa među pojavama, bićima, stvarima: i genitiv, i lokativ, i odnosni pridjev, i druge mogućnosti, npr. prijedložne skupove s različitim prijedlozima (*od*, *iz*, *do* itd.). Vodeći računa o značenjskim nijansama, o razumljivosti i glatkoći rečenice, pisac ili govornik izabire onu koja najtočnije izražava misaoni

sadržaj i najbrže omogućava razumijevanje. Pridjevu nerijetko dajemo prednost pred genitivom jer je prilagodljiviji rečeničnoj situaciji i sprečava višeznačnost koja karakterizira genitiv. Osobito u pisanom obliku nije jasno npr. da li *govor seljaka* znači govor jednoga ili mnogo seljaka. U tu svrhu mogu nam poslužiti dva odnosna (posvojna) pridjeva: *seljakov* i *seljački*, *ribarov* i *ribarski*, *djetetov* i *dječji*, *majčin* i *majčinski*. *Nije mi se svidio* ***seljakov govor***. (*Nije mi se svidio* ***govor jednoga seljaka***) *Nije mi se svidio* ***seljački govor***. (*Nije mi se svidio* ***govor mnogih – ili svih – seljaka***)

No nisu ni posvojni pridjevi jednoznačni. I njihova višeznačnost može biti razlogom da posižemo za genitivom ili kakvim prijedložnim skupom. Što, primjerice, znači *dječji*? Recimo, *dječji film* može biti a) *film o djeci* („Zabranjene igre"), b) *film za djecu* (čak i bez djece u glavnim ulogama), c) *film od djece* (film koji su snimila djeca), d) *film na razini* ***dječje percepcije*** (infantilan, dječji naivan iako namijenjen odraslima). Da bismo izbjegli moguće nesporazume, u danom kontekstu izbjeći ćemo pridjev i upotrijebiti nedvosmisleni izraz: *Ne zanimaju me* ***filmovi za djecu***, *interesira me umjetnička vrijednost* ***filmova o djeci*** (ili: ***filmova koje su snimila djeca***).

O toj višeznačnosti pridjeva na **-ski** (**-ški**, **-cki**, **-čki**, **-čki**), **-ji**, **-nji** treba također vidjeti jedan od razloga češćem posizanju za genitivom. Ti odnosni ili posvojni pridjevi mogu poprimiti i značenje kvalitativnih pridjeva. U rečenici *Dosta mi je tih* ***ribičkih*** (ili ***lovačkih***) *priča* ne mora uopće biti riječ o ribičima, nego o ljudima koji se u svojim pričama rado hvale (kao ribiči ili lovci). Tako i moju naslovnu sintagmu *seljački dijalozi* može tkogod shvatiti kao primitivni, nekulturni, seoski, poljoprivredni i još kakvi razgovori. Ali to je već konotacija, prenošenje.značenja, koje se razumije u kontekstu ili govornoj situaciji. Ne bi trebalo zbog toga izbjegavati osnovno značenje pa sugerirati političkoj stranci genitiv mjesto pridjeva u nazivu: HRVATSKA STRANKA SELJAKA umjesto HRVATSKA SELJAČKA STRANKA. Tako se pretjeralo, ali iz drugih razloga, s genitivom *Hrvatska*, *Srbija*, *Slovenija*, *Makedonija* itd. kada se gdje treba i gdje ne treba forsirao genitiv umjesto pridjeva.

Ako nam stoje na raspolaganju dvije mogućnosti, razmislimo o njihovim značenjskim, glasovnim i gramatičkim obilježjima. Rečenice *To je* ***zemlja šuma i jezera*** i *To je* ***šumska i jezerska zemlja*** nisu iste upotrebne vrijednosti. Prvu ću upotrijebiti ako mi je važno isticanje količine, množine, a drugu ako želim naglasiti kvalitetu: *Zemlja šuma je zemlja mnogih šuma*, *šumska zemlja je zemlja šumskoga tla ili zemlja u kojoj osim šume i nema drugo*.

Posebice valja upozoriti na nepravilnost povezivanja posvojnoga genitiva s prijedlogom od: žena *od brata* mj. *bratova* žena, knjiga *od susjeda* mj. *susjedova* knjiga, roman od *Šenoe* mj. *Šenoin* roman. Tu i ne treba ispitivati o mogućnostima zamjene. Samo ako je riječ o predmetima, može se upotrijebiti prijedlog *od* s genitivom: *koštice od šljiva*, *noga od stola*, *držak od noža*, *puce od košulje* itd.

Određeni i neodređeni pridjevi

Jedna osebujnost našega jezika ne zbunjuje samo stranca ili našeg nepažljivog đaka kad učeći hrvatski jezik mora shvatiti po čem se razlikuje određeni od neodređenog pridjeva nego katkad i čovjeka vična peru.

Prvo, po nastavcima se određeni i neodređeni pridjevi razlikuju samo u muškom rodu i srednjem jednine, i to ne u svim padežima. Drugo, ti se pridjevi razlikuju i po naglasku, ali ne uvijek (*Ona je **visoka**. Ta **visoka** žena ...*) Tu je problem teži nego u deklinaciji, gdje određeni pridjev ima svoje posebne nastavke (*dobri*, *dobrog*/*a*, *dobrom*/*u*/*e*), a neodređeni se mijenja kao imenica muškoga roda (*dobar*, *dobra*, *dobru*). Treće, za upotrebu je najvažnija značenjska razlika, tanana, ali ipak razaznatljiva.

Funkcija je određenoga pridjeva – identifikacija kvalifikacijom (*Ide **lijepi** Ivo ... a ne koji drugi*). Neodređeni pridjev samo kvalificira (*Ivo je **lijep***), donosi samo obavijest o jednoj Ivinoj kvaliteti.

Određeni pridjev ističe koji je to Ivo (*lijepi*), a neodređeni kakav je taj Ivo (*lijep*). Ta razlika je vidljiva i u poimeničnih pridjeva: *U dobru je lako **dobar** biti*. *Doduše mene **mladu** za stara*. Ti pridjevi u položaju imenice imenuju kvalitetu (U kakvu se stanju može biti dobar? Za kakva čovjeka udaju djevojku?). U primjerima ***Mladi** se brzo snašao pa ga je stari zavolio* poimenični pridjevi identificiraju dvojicu ljudi po dobi. Mjesto njihovih imena upotrebljavaju se njihove razlike, dobne osobine.

Budući da je kvalifikativnost osnovno obilježje neodređenog pridjeva, kvalitativni ili opisni pridjevi mogu imati oba oblika: određeni i neodređeni (*dobri* i *dobar*). Odnosni (posvojni i još neki) pridjevi, kojima je osnovom izricanje odnosa među predmetima (mjesto: *gornji*, *donji*; vrijeme: *današnji*, *proljetni*; podrijetlo ili pripadnost: *hrvatski*, *domaći*, *dječji* i dr.), dakle isticanje razlike prema nečem drugom, po svojem su nastanku i temeljnom značenju – identifikatori. *Danas je prvi **ljetni** (a ne **proljetni** ili **jesenski** dan*).

Razlike dakle nisu neuhvatljive i problem bi se mogao lako prevladati da se vremena ne mijenjaju a u njima i jezici. U novije doba, posebice u neumjetničkim tekstovima, sve je rjeđi neodređeni pridjev u atributnom položaju. Čak je i beletrist koga ne možemo prekoriti zbog jezičnog nemara napisao rečenicu: *Zašto si sav prljav*, *star*, *dotrajao*, ***izbitog** oka*, ***otkinutog** uha*, ***pregrizenog** jezika* [...] U predikatnom položaju neodređeni pridjev još nije uzdrman i tu ga pisac ostavlja (*prljav*, *star*, *dotrajao*), ali ga u istoj rečenici, s istom značenjskom funkcijom, ali u atributnoj poziciji zamjenjuje određenim oblikom (*izbitog*, *otkinutog*, *pregrizenog*). Smislu rečenice pa ako hoćete i njezinu ritmu i zvuku odgovarao bi neodređeni pridjev u oba položaja: *Zato si sav prljav*, *star*, *dotrajao*, ***izbita** oka*, ***otkinuta** uha*, ***pregrizena** jezika*.

Ali ima i pogrešaka druge vrste. Nemaju neodređenog oblika odnosni pridjevi (koji završavaju na **-čki**, **-ćki**, **-ski**, **-ški**, **-ni**, **-nji**, **-ji**), popridjevljetni prilozi (*budući*, *leteći*, *bivši*), osim ako nisu postali pravi kvalitativni pridjevi kao npr. *vruć* (*Čuvaj se **vruća** željeza*), te komparativi i superlativi (*duži – dužega*, *najduži – najdužega*).

Nasuprot onima koji, umjesto neodređenog pridjeva upotrebljavaju određeni, sve se češće pojavljuju i pisci kojima je draži neodređeni oblik – pa i onda kad je to posvojni pridjev ili komparativ. Tako je jedan feljtonist nedavno napisao: *Vidjeti Zagreb nakon **duža** izbivanja uvijek mi je prvoklasnom senzacijom*. Trebalo je napisati *nakon **dužeg**/**a** izbivanja* jer se komparativ i superlativ dekliniraju kao određeni pridjev. Ima to i svoj značenjski korijen: komparirajući, uvijek nešto određujemo, identificiramo. A u navedenom primjeru nema baš nikakva stilskog razloga za otklon od gramatičke norme.

Naučivši nešto površno o određenim i neodređenim pridjevima, poneki mlađi pisac olako napiše: *na **ljetnu** suncu*, *po prašnjavu **seosku** putu*, *poput **dječja** tepanja* (umjesto: *ljetnim*, *seoskom*, *dječjeg*). Ima za to primjera i u narodnoj poeziji, pa i starijih pisaca (Zrinski: *Viruj Nimcu kano suncu **zimsku***), ali takvi otkloni od norme moraju imati stilsko opravdanje, moraju biti poetski izražajniji, inače nepotrebno narušavaju sustav.

Oblikom su nalik na neodređeni pridjev posvojni pridjevi s nastavcima **-ov**, **-ev**, **-in**, iako su po značenju itekako određeni (*bratov*, *očev*, *majčin*). U hrvatskoj književnoj praksi oni se, po obrascu deklinacije neodređenih pridjeva, mijenjaju i u ostalim padežima, a ne samo u nominativu (*iz **očeva** pisma*, *o **Petrićevu** planu*, *u **Marinu** selu*). No to je odlika njegovanijeg jezika pa su u običnim tekstovima češći određeni likovi u kosim padežima (*iz **očevoga** pisma*, *o **Petrovićevom** planu*, *u **Marinom** selu*). To vrijedi i za neke zamjenice: posvojne (*njegov*, *njezin*, *njihov*), pokazne (*ikakav*, *takav*, *onakav*) i neodređene (*nikakav*, *nekakav*, *svakav* i dr.)

Upotrebljavaju se oba oblika: od *takva* i od *takvoga* (čovjeka), *njezinu* i *njezinom* (ocu), za *nekakva* i *nekakvog* (mladića). Nepravilan bi bio određeni lik u nominativu: *To je **takvi** čovjek*. Takvim se inačicama pisac može služiti da bi stvorio vlastiti, osebujni stil, a autorima stihova dobro dolaze u ritmotvorne i rimotvorne svrhe.

Nije uvijek lako povući granicu između određenosti i neodređenosti pridjeva. Ima primjera gdje se pisac, izborom jednog ili drugog oblika, odlučuje za adekvatniju značenjsku nijansu. *Djeca teško preuzimaju **tuđ** doživljaj*! Smisao te rečenice može biti: Djeca teško preuzimaju doživljaj koji im je dalek, neobičan, stran, tuđ. Ističe se kvaliteta: tuđe, neprimjereno. Međutim, iz konteksta, odakle potječe ta rečenica, proizlazi ipak da djeca teško preuzimaju doživljaj koji nije njihov, koji im ne pripada, dakle nedječji doživljaj, pa se taj doživljaj identificira pridjevom tuđi. Zato je valjalo napisati: *Djeca teško preuzimaju **tuđi** doživljaj*. Slično je i s rečenicom: *Nemam **vlastita*** imetka. Smisao je: svoga imetka, imetka koji pripada meni, pa je riječ o identifikaciji kvalifikačijom i treba reći: *Nemam **vlastitoga** imetka*. Drugo je: *Takav mi postupak nije **vlastit***. (tj. mojem značaju primjeren). Tu je riječ o kvalifikaciji, a ne o identifikaciji.

Očito je da se ne valja olako odricati prednosti koje nam nudi književnojezični sustav s upotrebom određenih i neodređenih pridjeva, ali tu mogućnost treba i poznavati i funkcionalno iskorištavati.

Analitička i sintetička komparacija pridjeva

Stupnjujući pridjeve i priloge koji znače neka svojstva, činimo to na dva načina: analitički i sintetički. Opisna ili analitička komparacija tvori se pomoću priloga: *manje – najmanje*, *više – najviše*. Svojstvo se dakle stupnjuje silazno, prema minimumu (*manje lijep – najmanje lijep*) ili uzlazno, prema maksimumu (*više lijep –najviše lijep*). Takvo stupnjevanje mogu imati i imenice (*manje – najmanje čovjek*, *više – najviše čovjek*) i glagoli (*manje – najmanje radim*, *više – najviše radim*). O toj analitičkoj komparaciji malo govore gramatički priručnici, a u školi se obično upozorava na nepravilnu upotrebu takve komparacije. Ne govori se *On je **više dobar***, nego *On je **bolji***. Preporučuje se sintetička komparacija, u kojoj se komparativ tvori sufiksom (*lijep – ljepši*, *jak – jači*, *zdrav – zdraviji*) ili prefiksom (kao u makedonskom: *ubav – poubav*).

Ali već je Maretić bio širokogrudniji u odnosu na analitički komparativ, smatrajući ga pogodnijim za pridjeve, gdje sintetički oblici komparativa ili superlativa nisu uobičajeni. Po tom bi *više divlji*, *više vrući* bilo običnije nego *divljiji* ili *vrući* (s kratkosilaznim naglaskom, nasuprot dugosilaznomu u pozitivu). Po mišljenju nekih je opisna komparacija običnija kada je stupnjevano svojstvo apsolutno, a ne relativno (*Neka*, ***bolje spremni** pomognu **manje sposobnima***), što nije baš jako sigurno, jer mi se čini običnijom ta misao u ovoj formi: *Neka **spremniji** pomognu **manje sposobnima***. Nije, naime, problem u apsolutnosti ili relativnosti stupnjevanoga svojstva, nego u sintaktičkim položajima. Je li publicist mogao izbjeći opisni komparativ u slijedećem primjeru? *Kakvi su oni sada*? ***Manje** luckasti*, ***više** pošteni*? Mogao je napisati: *Kakvi su oni sada*? ***Manje** luckasti*, *pošteniji*? Smisao se ne bi nimalo promijeni ni zamutio. Ali bismo imali i ritam neusklađeniji, i kontrastni paralelizam (*manje luckast – više pošten*) prigušeniji, neistaknutiji, izražajno bljeđi.

Ali ima primjera gdje ni u formalnom pogledu nisu moguće takve zamjene. Kako analitički komparativ zamijeniti sintetičkim u rečenici Matka Peića: *Tu jesenuje jedan **više krvav** nego crven pijetao*? Sintaktički položaj, a i značenje ne omogućuje upotrebu komparativa *krvaviji*.

Uzevši u obzir suvremeno stanje našega književnoga jezika, možemo u vezi s opisnim komparativom ustanoviti slijedeće:

1. Opisni je komparativ i superlativ neizbježiv kada se svojstvo stupnjuje prema svom minimumu: *On je **manje učen**. Ti si **najmanje učen** medu svima svojima*.

2. Opisni se komparativ mora upotrijebiti ako se suprotstavljaju dva stupnjevanja u sintaktičkim položajima koji ne otvaraju mjesto sintetičkom komparativu: *Ležao je tu **više mrtav** nego živ čovjek*.

3. Prednost ima opisni komparativ u izričajima gdje se pojavljuje kontrastni paralelizam (*manje – više*): *Koliko **manje hrabar*** – toliko ***više glasan***.

4. Opisni se pridjev može iskoristiti da bi se izbjegao nesporazum: *Nisu svi **vrući** kesteni sladi*. Tko ne pazi na naglasak, lako bi došao u sumnju da li je

riječ o pozitivu (kesteni koji su *normalno vrući*) ili komparativu (kesteni koji su *više*, *jače vrući*). Formulacija *Nisu svi **jače vrući** kesteni ujedno i slađi* lišava nas takve nedoumice.

5. Može se upotrijebiti opisni pridjev za isticanje apsolutnosti svojstava: *Publika je iz nekih svojih razloga postala **više zainteresirana*** (B. Gagro).

Međutim te prodore ne bi trebalo previše proširivati i analitičkim komparativom narušavati sustav pridjevske komparacije. Nećemo pisati i govoriti: *Ti si **više dobar***, *ona je **više lijepa***, *mi smo **više marljivi*** nego: *Ti si **bolji***, *ona je **ljepša***, *mi smo **marljiviji***.

Manirizmi znanstvenog stila

Pisac pozitivne ocjene jedne znanstvene knjige zamjera autoru zbog stalnog isticanja zamjenice *mi* i *nas*, npr.: ***Mi** mislimo* [...] *po **našem** mišljenju* [...] *primjedba **naša*** [...] i sl., kad je jasno da nije riječ o množini onih koji misle i primjećuju, nego o samom autoru. U znanstvenoj literaturi to nije rijetka stilska pojava:

> *U istraživanju ovih problema **primijenili smo** različite metode* [...] ***izgradili smo** metodičke pristupe* [...] *Rezultati **naših istraživanja** upućuju* [...] ***Smatramo** da je ovaj problem* [...]

Osim prvog lica jednine ili množine u znanstvenom se stilu kao komunikacijski subjekt pojavljuje i bezličje, tj. treće lice jednine u bezličnim ili 3. lice množine u pasivnim konstrukcijama:

> *U istraživanju ovih problema **primjenjene su** različite metode* [...] ***izgrađeni su** metodički pristupi* [...] *Rezultati istraživanja **upućuju*** [...] ***Smatra se** da je ovaj problem* [...]

U našem slučaju dajem prednost prvom licu jednine (*primijenio sam*, *smatram*) premda moram priznati da se u značajnim znanstvenim pa i jezikoslovnim tekstovima upotrebljava veličanstveno, kraljevsko m i / n a s . Kada to nedvosmisleno znači *ja*/*moj*, imamo stilski manirizam, na koji se možemo naviknuti, ali koji može i zasmetati jer se takvo izražavanje može doživjeti kao prepotentni odraz uvjerenja ili htijenja da se autor predstavi suverenim vladarom, kraljem svoje znanosti. *Mi* je neizostavljivo kada pišu suautori, dvojica ili više njih, priopćujući zajedničke stavove, ili kad autor i čitatelja prima kao sumišljenika izložene ideje, ili kada se autor poistovjećuje s nizom istomišljenika i pristaša iste ideje.

Obezličavanje komunikacijskog subjekta također može biti stilski manirizam, iza kojega se katkad skriva nepotrebna, pa i lažna skromnost, a možda i nesigurnost, sumnja u održivost vlastite tvrdnje prikrivena krinkom opće prihvaćenosti ponuđene ideje. No i takvo je uopćavanje funkcionalno kada je važna sama akcija ili kada se iznosi opća misao, kojoj se i ne zna prvotni autor pa bi bilo nepravedno pripisivati je samo sebi.

I prenaglašivanje svoga *ja* može biti stilski manirizam, znak uobraženosti, a možda i nedostatka znanstvenog poštenja ako se samom sebi pripisuju opće ideje ili ideje drugih znanstvenika.

Osnovno je obilježje znanstvenog stila točnost i objektivnost, a stilski *mi*/*ja*/*ono*/*oni* manirizmi ta obilježja poništavaju, a katkad čitatelja dovode i u nedoumicu: Misli li autor samo na sebe ili i na svoje istomišljenike kad napiše: „*Mi mislimo*?

Mislim (ja koji ovo pišem) da kao komunikacijski subjekt možemo (ja i vi koji ovo čitate) upotrebljavati prvo i treće lice jednine i množine, samo ih moramo upotrebljavati u njihovu pravome značenju, što oprimjerujem ovom i jednom od prethodnih rečenica. (*U **našem** slučaju **dajem** prednost ...*)

Dodajem na kraju da navedeni manirizmi nisu osobitost samo znanstvenih tekstova, nego ih nalazimo i u političkim, popularnoznanstvenim i drugim stručnim tekstovima.

Nenaglašeni dativ povratne zamjenice

Poodavno sam čuo dosjetku inspiriranu ovim jezičnim problemom. Vratila se štokavka nakon duljeg boravka u kajkavskom gradu kući i donijela u zavičaj neke nove manire, pa i nove jezične navike. Da bi se napravila važnom, otmjenijom, viševrijednom, ubacivala je u svoj govor kajkavizme. Prolazeći jednom zgodom ulicom na upit neke strine: *Gde ćeš*, *dete*? – odgovori: *Pa tak*, *strina*, *malo šetam **si se***. Poanta je u govornoj realizaciji u kojoj se čuje: *Šetam **sise***.

Manje je šaljiva, a više poučna ta dosjetka. Otkriva, naime, pomanjkanje sluha za tananosti u tuđem govoru i pretjerivanje koje se na tom često zasniva. Kajkavac neće upotrijebiti obje nenaglašene povratne zamjenice – dativnu i akuzativnu – zajedno, iako mu je vrlo bliska upotreba povratne zamjenice u poziciji gdje je štokavac izbjegava (*sedi si*, *zemi si*, *popij si*, *stani se*, *ne plači se*).

No dok spomenuta anegdota odražava nestručnjački odnos prema jezičnoj pojavi, treba reći da su i jezični stručnjaci baš u odnosu na tu zamjenicu pretjerivali izbacujući je iz sustava. Razni jezični savjetodavci tvrdili su da je nenaglašena povratna zamjenica (*si*) kajkavizam, a lektori i ispravljači zadaća, slušajući ih, revno su je trijebili precrtavajući je ili zamjenjujući je naglašenim likom (*sebi*).

Promotrimo takve primjere:

*Možda **si** nisu odgovarali po visini ali i jedno i drugo su se voljeli lijepo provoditi*.

*Sve ciljeve koje **si** Ludbreg postavlja uskladili smo sa svojim mogućnostima*.

Zavaravam se da je to samo ludi san, *lažem **si** da me ona ipak voli*.

*Tko **si** danas može priuštiti ljetovanje na moru*?

Ne znaš je li lud ili senilan: *priča **si***, *pjevucka **si***, *tepa **si** kao nekom drugom*, *kao malom djetetu*.

*I ocu **si** je pospješio smrt*. K*upit ću **si** i ja jednog dana takav auto*. *Ne da **si** operirati krajnike*.

Možemo li zamjenicu *si* u tim primjerima izostaviti? Ili je treba zamijeniti nenaglašenim likom *sebi*?

U prvih pet rečenica povratnu zamjenicu ne možemo izostaviti, nema razloga da je naglašavamo. U posljednje tri rečenice mogla bi se povratna zamjenica izbjeći, ali bez konteksta – ipak ne bi bilo jasno o čijem je ocu riječ, kome ću kupiti auto ili čije krajnike netko ne da operirati. Budući da je u obavještavanju važno otkloniti neizvjesnost, zamjenicom *si* baš to činimo i nije potrebno saslušati ili pročitati opširniji tekst da bismo bili nacistu o namjeni radnje u spomenutim rečenicama.

Naime dativu je osnovno značenje namjena, cilj radnje, a povratnoj zamjenici – vraćanje radnje na subjekt – pa zamjenicom *sebi*/*si* kazujemo da je ono što izriče glagol (predikat) namijenjeno subjektu: *lažem si* = lažem ja meni; *kupujete si* = kupujete vi vama. Slično je i s akuzativom *sebe*/*se*, samo što akuzativ znači predmet radnje – pa *zavaravam se* = zavaravam ja mene (radnja prelazi s objekta na subjekt, tj. subjekt i objekt je isto biće).

Polazeći od takve funkcije dativne povratne zamjenice u rečenici možemo ustanoviti da joj nije mjesto:

a) uz neprelazne glagole (*sjesti*, *leći*, *čučnuti*, *stati*)

b) uz povratne glagole (*smijati se*, usuditi *se*, *bojati se*)

c) uz prelazne glagole koji već svojim sadržajem označuju namijenjenost subjektu, odnosno vršitelju glagolske radnje (*pojesti*, *popiti*, *progutati*, *pomisliti*, *pogledati*).

Naglašena povratna zamjenica u dativu upotrebljava se u skladu s književnojezičnim sustavom:

a) kad znači *jedno drugome* (*Lažemo **si** i podvaljujemo*. *Svašta su **si** rekli*.)

b) uz glagole koji su dopuna tzv. modalnim glagolima *moći*, *smjeti*, *umjeti*, *morati* i dr. (*Ne mogu **si** pomoći*. *Ne smijem **si** više dopustiti nijednu pogrešku*. *Ne umijemo **si** odgovoriti na mnoga pitanja*.)

c) uz glagole dopuštanja (*Ništa **si** ne dopušta*, *samo se trapi*. *Priuštila **si** je izlet iz braka*. *Nije **si** dao prigovarati*.)

d) kad je u službi atributa (*Ne voli **si** mater*, *ne priznaje **si** oca*, *tuče **si** djecu*).

e) kad je važno izbjeći dvoznačnost (*Svašta radim*. *Popravljam cestu*. *Uređujem obalu*. *Gradim **si** čamac*. *Krpam mreže*.)

Naravno, iz stilskih razloga, naročito u književnoumjetničkim tekstovima može se od toga i odstupiti, ali kršitelj norme mora znati zašto je krši.

Težak 1991: Težak, Stjepko. HRVATSKI NAŠ SVAGDAŠNJI. – Zagreb, 1991: Školske novine. – S. 54–57, 150–159.

Dalibor Brozović
[1927–2009]

Sumrak srpske lingvistike

[1991/1992]

Priličan dio srpskih intelektualaca angažirao se u javnom zastupanju, obrani i obrazlaganju velikosrpskih ideja na liniji od Garašaninova NAČERTANIJA do MEMORANDUMA SANU. Filozofi, historičari, etnografi, politolozi, književnici, lingvisti, sociolozi i drugi doprinose razrađivanju besprimjerne velikodržavne koncepcije da svi Srbi moraju živjeti u jednoj državi. Slično je shvaćanje zastupala do sada samo još nacistička ideologija, s istom brutalnom otvorenosti: važno je samo da svi Nijemci budu u istoj državi, a što o tome misle svi ostali što se onda po geografskoj nužnosti moraju naći s Nijemcima u toj velikonjemačkoj državi, nije važno, jer oni nisu Nijemci, pa su prema tome beznačajni.

Osobito je zanimljiva uloga nekih srpskih lingvista. Već sam se u jednome malo dužem prilogu osvrnuo na dva medijska istupa vodećega srpskog lingvista Pavla Ivića[1]. Sigurno je da će u svjetskim slavističkim krugovima biti i nemalog iznenađenja i prilične nelagode i zbunjenosti kada se vidi u šta se upleo jedan slavist Ivićeva kalibra. No ne može se ništa protiv činjenica.

Posebnu pozornost privlači interesantna okolnost da srpski lingvisti, angažirani na memorandumskoj liniji, ne iznose svoja promiloševićevska shvaćanja u publikacijama u kojima inače surađuju i koje su, po stručnoj liniji, dostupne široj međunarodnoj slavističkoj javnosti. Ne, čini se naprotiv da se takve publikacije upravo zaobilaze. U spomenuta dva slučaja Ivić je primjerice nastupio u tako opskurnim izdanjima kao što su POLITIKA i INTERVJU. No s druge strane, postavlja se pitanje treba li slavističku publiku lišiti znanja o tome čime se sve bave njihovi srpski kolege. Mislim da to ne bi bilo pravedno i da to treba ispravljati kada je god moguće. Dođe li pri tom do kakvih razočaranja, to je samo nusproizvod.

Ovdje ću se pozabaviti intervjuom što ga je novinaru Veljku Đ. Đuriću dao beogradski sveučilišni profesor dr. Radmilo Marojević[2]. Donijet ću cio intervju, i pitanja i odgovore, s time da će, radi razlikovanja od moga teksta u punoj širini, pitanja i odgovori iz intervjua biti tiskani uvučeno. Sam ću se pak zadržati samo na najnužnijim komentarima, više zapravo upozorenjima na neke pojedinosti. Tekst donosim u cjelini zato što je svaki izbor u načelu subjektivan.

[1] „Otvaraju se nove fronte: historiografska, filološka, etnografska [...]“, u: KOLO, I (I49), 199I, 3, str. 111–139.

[2] Intervju je objavljen u NIN-U, br. 2121 od 23. VIII. 1991, str. 36–37.

Đurić je, kako što je to i običaj u intervjuima, prvo predstavio intervjuiranoga, čije riječi donosi pod naslovom SJEDINJENE DRŽAVE SRPSKE (bilo bi zgodno znati je li naslov Đurićev ili Marojevićev).

> Dr Radmilo Marojević, redovni profesor Filološkog fakulteta u Beogradu i predsednik Srpskog fonda slovenske pismenosti i slovenskih kultura, uskoro objavljuje knjigu ĆIRILICA NA RASKRŠĆU VEKOVA: OGLEDI O SRPSKOJ ETNIČKOJ I KULTURNOJ SAMOSVESTI (zajedničko izdanje Dečjih novina iz Gornjeg Milanovca i Srpskog fonda). Našem sagovorniku, koji je po univerzitetskom obrazovanju i filolog i politikolog, postavljamo sledeće pitanje, kao okvir za razgovor.

Toliko Đurić o Marojeviću. Objektivnosti radi, želim dodati da je Marojević veoma dobar rusist, specijalist u povijesti ruskoga jezika, onomastici i donekle etimologiji. Neki su mu radovi objavljeni u istaknutim sovjetskim znanstvenim publikacijama i bili su prilično zapaženi. I baš je zato neko osobito prokletstvo u tome da i ljudi koji bi mogli postati uvaženim i priznatim znanstvenicima, skreću na staze koje ih ne vode ničemu dobromu. A Marojevićev je intervju zaista neshvatljiv, no samo neprihvatljiv, i iz pitanja u pitanje sve više tone u neke mutne, iracionalne struje.

> V. Đ. Đ. – Koja vizija rešavanja srpskog nacionalnog pitanja najviše odgovara vašim etnolingvističkim saznanjima?
>
> R. M. – U ovom veku imali smo dva neuspeha pokušaja rešenja srpskog pitanja. U Prvom svetskom ratu neki srpski političari (Nikola Pašić, Stojan Protić) imali su jasnu viziju srpskog nacionalnog programa: stvaranje srpske države u etničkim granicama srpskoga naroda. Tome se odlučno suprotstavila srpska inteligencija, zadojena jugoslovenskom idejom. Tako je već početkom 1915. u Nišu objavljena knjiga Aleksandra Belića SRBIJA I JUŽNOSLAVENSKO PITANJE, u kojoj je kao ratni cilj Srbije proglašeno ostvarivanje jugoslovenske ideje, tj. stvaranje zajedničke države Srba, Hrvala i Slovenaca. Može se reći da je srpsko vodstvo 1918. u velikoj meri bilo izgubilo istorijsku orijentaciju: žrtvovalo je interese srpskog naroda zarad varljive jugoslovenske ideje, koja je bila i ostala izrazito antisrpska.

Jugoslavenska ideja bila je za Hrvate (a i za Slovence) uvijek samo ono što bismo današnjom terminologijom nazvali južnoslavenskom idejom, to jest, obuhvaćala je sve Južne Slavene, dakle i Bugare. Srbi se tom romantičnom idejom nisu oduševljavali, jer im je bilo stalo samo do hegemonije, a smatrali su, s pravom, da nemaju snage ovladati svim Južnim Slavenima. Tek pošto su u razdoblju balkanskih ratova i prvoga svjetskog rata uspjeli izolirati Bugare, Srbi su tako reduciranu jugoslavensku ideju preuzeli u svoje ruke. Hrvati i Slovenci progutali su mamac i tako su oni bili obmanuti, a ne Srbi. Zato su se Srbi tako uporno držali „jugoslavenske“ ideje i odriču je se tek sada, kada im ona više ne daje šansa za hegemoniju, jer ta ideja za njih nikada i nije bila ništa drugo nego sredstvo za vladanje nad drugima (ostavimo ovdje po strani činjenicu da su sve ideje toga tipa posve neprimjerene našemu vremenu, one potječu iz 19. stoljeća i tako ih valja i ocjenjivati).

> V. Đ. Đ. – Zašto nije uspeo drugi pokušaj rešavanja srpskog nacionalnog pitanja?
>
> R. M. – Za prvi neuspeh, videli smo, krivicu snosi srpska inteligencija i regent Aleksandar Karađorđević, koji joj je poverovao. Svi ostali uslovi za rešenje srpskog pitanja postojali su na završetku Prvog svetskog rata, kako spoljni (pobeda

saveznika) tako i unutrašnji (moćni oslobodilački pokret pod srpskim vodstvom). Za drugi neuspeh, u narodnooslobodilačkom ratu, krivi su srpski komunisti (boljševici): oni su žrtvovali srpske nacionalne interese radi ostvarivanja komunističke ideje u verziji Marksa i Lenjina, koju je međunarodna mafija vešto podmetnula srpskom, ruskom i nekim drugim narodima (prvenstveno pravoslavnim). Iako tragično podeljen, srpski oslobodilački pokret bio je u stanju i ovog puta da reši srpsko nacionalno pitanje, ali njegovo vodstvo (vodstvo onog krila koje je pobedilo) nije bilo srpsko. Josip Broz je delovao u dosluhu sa Vatikanom i sprovodio je, vrlo perfidno, dugoročnu strategiju Katoličke crkve na srpskom etničkom prostoru. Za to vreme Pavelićeve ustaše sprovodile su na jednom delu našeg etničkog prostora ogolelu „dnevnu politiku" čiji su tragični ishodi svima poznati.

Marojević dakle smatra da je Aleksandar Karađorđević bio naivan i dao se obmanuti jugoslavenskom idejom, na srpsku štetu. Neshvatljivo je onda samo zašto su Srbi tako jednodušno i uporno podupirali Aleksandra u njegovu „integralnom jugoslovenstvu", a ostala dva „priznata" naroda u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, osobito Hrvati, odupirali su se toliko da je Aleksandar početkom 1929. morao uvesti svoju poznatu šestojanuarsku diktaturu.

Tu bih iznio i još jednu usputnu napomenu. God. 1918. ni sam se Aleksandar nije još usudio nazvati novu državu Jugoslavijom, jer to nije bila država svih Južnih Slavena. Ali po uvođenju šestojanuarske diktature Aleksandar posebnim ukazom mijenja naziv države u „Kraljevina Jugoslavija". Treba imati u vidu da imenica Jugoslavija potječe iz šestojanuarske diktature, koja je pak bila posljedicom mučkog ubojstva Stjepana Radića u beogradskom parlamentu. To se ne smije zaboravljati nikada kad se ta imenica izgovara.

Što se tiče Marojevića, još se može shvatili da on, iako intelektualac u zrelim godinama, vjeruje kako je Aleksandrovo jugoslavenstvo bilo na štetu Srba. U politici ima svakakvih mišljenja. Ali kako shvatiti da Marojević zaista vjeruje da se međunarodni komunistički pokret urotio protiv jadnih pravoslavnih naroda. Dvije su činjenice ipak neosporne: u socijalizmu Varšavskoga pakta dominantnu su ulogu imali Rusi, u jugoslavenskom socijalizmu Srbi, a oboji su, kako je dobro poznato, pravoslavni narodi. 1 drugo, u izborima nakon sloma svjetskoga socijalističkog sustava neokomunističke ili kriptokomunističke stranke pobjeđuju samo u pravoslavnim zemljama (Srbija, Crna Gora, Bugarska, istočnoslavenske sovjetske republike, Rumunjska) a u ostalima gube (Hrvatska, Slovenija, Herceg-Bosna, Madžarska, Češka i Slovačka, Poljska, baltičke sovjetske republike). Obje su te činjenice neshvatljive ako je Marojević u pravu.

Prihvatimo ipak da je Marojević i u svem tome u „iskrenoj zabludi". No dosluh Josipa Broza Tita s Vatikanom i katoličkom crkvom uopće i njihovu zajedničku zavjeru protiv pravoslavnih Srba nitko normalan i zdrave pameti ne može već povjerovati. Prema tome, treba samo da se zapitamo zašto onda Marojević iznosi takve paranoične tvrdnje.

V. Đ. Đ. – Da li srpsko pitanje dolazi u koliziju sa „nezavisnom državom Slovenijom"? U srpskoj javnosti je veoma rašireno mišljenje da je u srpskom interesu bespovratno otcepljenje Slovenije u njenim dosadašnjim granicama.

> R. M. – Ako je nikakvog smisla imalo formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, onda je to pokušaj očuvanja ciničke i kulturne posebnosti slovenačkog naroda. Ali se ni u tome, dugoročno gledano, nije uspelo: virusom germanizacije ovaj slovenski narod je smrtno pogođen, sedamdese-togodišnja pogrešna terapija nije imala uspeha. Polazeći od toga da je svoje pravo na samoopredelenje slovenački narod „potrošio" 1918. godine kao deo „troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca", revizija toga prava 1991. godine ne bi se smela vršiti nauštrb srpskih interesa. A srpski interes ovde može bili samo jedan: neutralnost slovenačke države i udaljenost austrijskih granica od srpske federacije. To znači da *Slovenačka*, kako se ova zemlja zvala posle svog stupanja na istorijsku scenu u prvoj Jugoslaviji, ne bi sa Srbima imala ništa zajedničko, pa ni zajedničko tržište, bila bi dužna da čuva svoje, a time i severozapadne jugoslovenske granice i ne bi imala potpun međunarodni suverenitet.

Pod „virusom germanizacije" valja zapravo razumjeti srednjoeuropski civilizacijski stil, koji na Balkanu iracionalno mrze. Na to nije vrijedno trošiti mnogo riječi.

Mnogo je zanimljivije raščlaniti smušeno Marojevićevo tumačenje srpskih interesa u vezi sa Slovenijom. U prvoj tvrdnji govori o neutralnoj slovenskoj državi (podrazumijeva se neovisnoj, jer kako će se poslije vidjeti, Marojević smatra državama samo međunarodne državne formacije). Dalje se u prvoj tvrdnji govori o srpskoj federaciji, valjda na slovenskoj granici, što je već samo po sebi zanimljivo. No s obzirom na prethodno Marojevićevo mišljenje o Jugoslaviji, razumljivo je što govori o srpskoj federaciji, dakle srpskoj državi. Nije pak razumljivo zašto onda u drugoj tvrdnji ipak govori o sjeverozapadnim jugoslavenskim granicama. Protuslovlje je i što se u drugoj tvrdnji kaže kako Slovenija ne bi imala *potpun međunarodni suverenitet*, dakle, po Marojevićevu shvaćanju, ipak ne bi bila državom. Tu se valjda pretpostavlja nekakav srpski protektorat, jer Marojević čak smatra da je za Sloveniju pravo ime *Slovenačka*. Nije mi poznato da je ikoji drugi imperijalizam išao tako daleko i mijenjao čak i imena drugim zemljama.

> Granice današnje Slovenačke na njenom putu ka otcepljenju su sporne. Delovi Istre i Primorja, koji su posle Drugog svetskog rata oduzeti Italiji i pripojeni Jugoslaviji, ne mogu se otcepiti: oni moraju ostati, zajedno sa Istrom, zaleđem severno do reke Kupe i istočno do Srpske krajine i ostrvljem u gornjem i srednjem Jadranu, u našoj državi. To je područje pod znatnim romanskim kulturnim uticajem i ne treba ga prepuštati marionetskim republikama pod germanskom dominacijom, što bi samostalne Slovenija i Hrvatska nesumnjivo bile. Ja sam, dakle, za princip „Istra – Istranima.

U tome je odlomku Marojević nadmašio sama sebe. Opel se koleba između Srbije i Jugoslavije. Zato što su dijelovi Istre i Primorja nakon drugoga svjetskog rata *oduzeti Italiji* i priključeni Jugoslaviji (dakle ne Sloveniji i Hrvatskoj!), treba da ostanu u *našoj državi*, to jest Srbiji. Treba im još čak pridružiti i zaleđe i otoke u sjevernom i srednjem Jadranu. Obrazloženje je fantastično: ti su krajevi pod znatnim romanskim kulturnim utjecajem, pa ih valja zaštititi od germanske dominacije, što će najbolje provesti *naša država*, dakle Srbija, a

pretpostavlja se valjda da je Srbija izrazit predstavnik romanske kulture. Zaključak je pak vrhunac cinizma: licemjerno geslo „Istra – Istranima“ dolazi kao kruna tvrdnji da Istra treba pripasti Srbiji. Znači li to da su Istrani zapravo Srbi, to bi nam mogao reći samo sam Marojević.

I još nešto: sada se opet govori o Sloveniji (i Hrvatskoj) kao o samostalnoj (doduše, pod germanskom dominacijom).

> V. Đ. Đ. – U čemu je specifičnost avnojevske Hrvatske kad je reč o pravu naroda na samoopredelenje? Zašto srpski narod na toj teritoriji mora to pravo da ostvaruje oružanom borbom?
>
> R. M. – U čitavom posleratnom periodu politička Hrvatska se borila protiv unitarizma, a Srbi su se stidljivo branili da nisu unitaristi. A bilo je zapravo sasvim drugačije: posleratna Narodna (Socijalistička) Republika Hrvatska u etničkom pogledu je bila mnogo složenija nego Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija zajedno. Dok je u trima našim republikama živeo i živi jedan isti narod pravoslavne i muslimanske veroispovesti (katolika ima znatno manje), u administrativnim granicama Hrvatske živela su tri južnoslovenska naroda: Srbi (katoličke i pravoslavne veroispovesti), Slovinjci i etnički Hrvati. Zato je danas najaktuelnije pitanje borba protiv hrvatskog unitarizma. Umesto opšteprihvaćenih kriterijuma u pogledu ostvarivanja prava naroda na samoopredelenje, u Hrvatskoj se operiše i kriterijumom verske pripadnosti (*Hrvatima* se nazivaju svi katolici sa srpsko-slovinjsko-hrvatskog jezičnog područja) i kriterijumom „državne“ pripadnosti (*hrvatskim podanicima* se nazivaju svi građani imaginarne hrvatske države, iako Hrvati nisu imali svoju državu u poslednjih devet vekova).

Potrebno je malo ususataviti tvrdnje iznesene u ovom kaotičnom odlomku:

1) Herceg-Bosna, Crna Gora i Srbija jesu tri naše republike, dakle srpske.

2) Srbi su narod s tri vjeroispovijedi: pravoslavnom, muslimanskom i katoličkom.

3) Oni koji sebe u svim popisima stanovništva deklariraju Hrvatima (što za Marojevića ne znači ništa), predstavljaju zapravo tri naroda: Srbe katoličke vjere, Slovinjce i etničke Hrvate.

4) U srpskom slučaju treba se boriti za unitarno rješenje, to jest, protiv toga da bi se Srbi-katolici nazivali i smatrali *Hrvatima*, a Srbi-Muslimani *bosansko-hercegovačkim* i *sandžačkim Muslimanima*. Ne spominje se, ali se podrazumijeva, i borba protiv toga da bi se dio Srba-pravoslavaca smatrao i nazivao Crnogorcima.

5) U hrvatskom slučaju treba se pak boriti protiv unitarnog rješenja, to jest, protiv toga da bi pripadnici triju katoličkih naroda navedenih u točki 3, imali pravo, protiv Marojevićeva mišljenja, osjećati se i nazivati Hrvatima.

6) Prethodno je mišljenje opravdano, jer izjašnjavanje za Hrvatstvo nije stvar prava na samoodređenje, nego se radi o kriteriju vjerske pripadnosti.

7) Hrvati već devet stoljeća nemaju države.

Svi su stavovi posve jasni. Komentirat ću ih poslije, kad ih Marojević počne razrađivati. Profesionalni lingvist sada već nije samo političar nego se poka-

zuje i kao etnolog i sociolog, ali ni u toj ulozi nije nimalo uspješniji. Poslije ćemo vidjeti kako je kao lingvist još žalosnije kvalitete.

> V. Đ. Đ. – U diplomatskoj i informativnoj aktivnosti Srbije nedovoljno se koriste argumenti etnolingvističke prirode. Šta mislite o tome?
>
> R. M. – To je tačno. Ali se često zanemaruju i argumenti pravno-političke prirode. Tek nedavno je dr Budimir Košutić istakao da Slovenci i Hrvati odbacuju tobože komunizam, a prihvataju od komunista uspostavljene granice unutar Jugoslavije. Treba ovome dodati da se istim marifetlukom služe i hrvatski saveznici u Evropi: i oni, tobože, odbacuju srpski boljševizam i komunizam, a prisvajaju unutrašnje granice koje je uspostavio totalitarni režim Josipa Broza.

Mislim da je teza kako su granice koje su uspostavili komunistički režimi automatski loše, veoma opasna. I današnju bugarsko-rumunjsku i poljsko-njemačku granicu uspostavili su komunistički režimi. Tu se pokazuje kakva je zabluda misliti da su Marojevići opasni samo za jedan narod, to jest, ovaj konkretni Marojević samo za Hrvate, neki drugi za koji drugi narod, a svi ostali da mogu biti nezainteresirani.

Zanemaruje se činjenica da je u svim posleratnim ustavima Republike Hrvatske, pa i u Ustavu iz 1974. godine, Hrvatska definisana kao država hrvatskog i srpskog naroda. Jednostavno proglašenje ove republike samo hrvatskom državom nužno podrazumeva izdvajanje srpskog naroda i srpskih teritorija iz njenog „okrilja".

Tu Marojević svjesno iznosi neistinu. U USTAVU REPUBLIKE HRVATSKE stoji doslovno: „Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Madžara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnoga svijeta". Što pak traži Marojević? On očito podupire zahtjeve da se izostavi postavka kako je Hrvatska „nacionalna država hrvatskoga naroda" i da se stavi samo neka definicija tipa „država Hrvata, Srba i ostalih", s time da se li ostali ne imenuju posebno. Istina jest da su slične formulacije bile u prethodnim hrvatskim ustavima pod starom vlasti, ali nije ih bilo ni u jednom ustavu drugih jugoslavenskih republika, a Hrvatska nije među tim republikama ona u kojoj je najviši postotak stanovništva koje ne pripada osnovnoj naciji (nadmašuje je čak ne samo jedna).

Za neka je shvaćanja potrebna zaista puna odsutnost stida. No valja se ozbiljno zamisliti što bi značilo kada bi i drugi prihvatili stav da svaka manjina ima pravo na izdvajanje iz neke države ukoliko ona u ustavnom smislu nije proglašena i njezinom državom onako kako je država naroda čije ime nosi. To bi moglo bili veoma zanimljivo upravo za Srbiju, koja je osobito bogata manjinama, ali je, naravno, samo srpska država.

> Treba takođe istaći da su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija tri potpuno samostalne i posebne istorijske pokrajine. Pored toga u Hrvatsku ne spadaju područja Srpske krajine i Istre sa ostrvima. Danas se o Hrvatskoj sa etnolingvističkog i pravno-

istorijskog gledišta može govorili samo na području severno od Kupe i zapadno od opština Petrinja, Pakrac i Virovitica. Samo na tom području živi nesrpsko stanovništvo.

Tvrdnju da su Hrvatska (to jest, sjeverozapadna Hrvatska), Slavonija i Dalmacija tri posebna entiteta, zaista nije potrebno komentirati. O Marojevićevim etnolingvističkim i pravno-historijskim shvaćanjima bit će riječi kada ih on konkretnije iznese. Ovdje pak treba istaknuti da je sada Istra s otocima izričito navedena kao zemlja u kojoj ne živi nesrpsko stanovništvo. Prema tome, tamo žive Srbi.

V. Đ. Đ. – Na kojoj teritoriji bi mogla da se formira, po vašem mišljenju, posebna hrvatska država, tj. koje je područje u tom pogledu nesporno?

R. M. – Nesporno je samo označeno područje – severno od reke Kupe i zapadno od opština Petrinja, Pakrac i Virovitica. To je područje srednjo-vekovnog Slovinja, jezički označeno kao „kajkavsko narečje". Etničko ime tog naroda je *Slovinjci*, ali oni sami tako sebe odavno ne zovu. Koriste se ili regionalnim imenom *Zagorci* ili verskim imenom *Hrvati*. Naime, oni su u drugoj polovini XVII veka počeli da upotrebljavaju tuđe etničko ime (*Hrvati*). Za tu zemlju je u novijoj istoriji korišćeno ime *Civilna Hrvatska*. Pošto postoji u Hrvatskoj i drugi narod sa imenom *Hrvati* (to su pravi ili cinički Hrvati čakavci), ovi sekundarni Hrvati (kajkavci) mogli bi se uslovno nazvati *Novohrvati*.

Marojević se konačno pojavio i kao lingvist pa smo napokon saznali i tko su ti dosad zagonetni „Slovinjci". U slavenskom su svijetu zaista postojali Slovinjci, ali to su bili jedan dio pomoranskoga naroda, izumro u prvoj polovici našega stoljeća, kao već prije i ostali, a ostatak pomoranskoga naroda, to jest Kašubi, integrirao se u poljsku naciju. Ne radi se dakle o Slovinjcima, a ni o Slovincima (**n**, ne **nj**), što je mjesno ime za dio istarskih Hrvata (ako smijem ikoga od Marojevićevih istarskih Srba zvati Hrvatima).

Marojevićevi Slovinjci jednostavno su dakle kajkavski Hrvati. Istina jest da je Slovinje jedno od hrvatskih zaboravljenih pokrajinskih imena, ali stanovnici Slovinja nisu se nazivali Slovinjcima, to je ime lansirao Marojević kako se njihovi jadni potomci ne bi morali nazivati regionalnim imenom (Zagorci) ili pak vjerskim (Hrvati). Tu se već drugi put hrvatsko ime proglašava vjerskim!

Saznali smo sada i tko su etnički Hrvati – to su hrvatski čakavci. No za njih Marojević ne predviđa hrvatsku državu, jer iako sada za čakavce tvrdi da su etnički Hrvati, prije je tvrdio da su zemlje gdje oni žive (Istra, otoci), srpske zemlje, da su oni zapravo Srbi i da pripadaju „našoj", to jest srpskoj državi. Dakle, ako sve saberemo, izlazi da su pravi, etnički Hrvati, zapravo Srbi, i da nemaju pravo biti u hrvatskoj državi, no to eventualno mogu sekundarni Hrvati, ali kako je to ime nezgodno, mogli bi se zvati *Novohrvatima*. Ne shvaćam samo zašto i za kupsko-pakračku državu nije predložio ime *Novohrvatska*, jer Marojević ionako određuje kako se gdje smije tko ili što nazivati.

Tu je dakle logika zaista spala na najnižu razinu. Tamo je može spustili samo intenzivna slijepa sadistička, iracionalna, patološka mržnja.

V. Đ. Đ. – Koje bi rešenje, po vašem mišljenju, najviše odgovaralo za Bosnu i Hercegovinu, posebno za njen muslimanski deo?

R. M. – Najbolje rešenje za Bosnu je nesumnjivo u državnome sporazumu Srba pravoslavne i muslimanske versko-kulturne pripadnosti. Najvažnije je ne podleći ustaškoj strategiji zavađanja muslimana i pravoslavnih, koja je u minulom ratu imala izvesnog uspeha. Ustaše su sprovodile genocid nad pravoslavnim stanovništvom u „turskim" fesovima da bi usmerile srpsku osvetu na muslimanski živalj. Interes muslimanskog stanovništva jeste da živi sa pravoslavnim Srbima u istoj državi. U tome se podudaraju zajednički srpski i posebni muslimanski interesi. Za muslimane je, zapravo, važno da se opredele za ono što je u interesu samih muslimana (bosanskih muslimana) i da ne posluže samo kao oruđe za sprovođenje ustaške politike militantnog katolicizma. Hrvatska bi htela da privuče muslimane na svoju siranu kako bi se oni borili za hrvatske (tačnije: katoličke) interese. Tuđman bi, u to nema nikakve sumnje, žarko želeo da drugi vode rat za njega. Sporazum koji je predložila Muslimanska bošnjačka stranka izraz je mudrosti njenoga vodstva. Ja ne bih ulazio u konkretne modalitete državnog sporazuma pravoslavnih Srba i muslimana.

Kad je riječ o Muslimanima, Marojević je jako dobrohotan. No o tome će prosuđivali oni sami, a jasno je što im Marojević nudi.

V. Đ. Đ. – Vi Srbe nazivate *pravoslavnim Srbima*, a Muslimane (po našoj ustavnoj praksi poseban narod) – *Srbima muslimanske veroispovesti*. Da li je i to u skladu sa vašim etnolingvističkim saznanjima?

R. M. – Vidite, ja polazim od naučne istine. Istorijsko vreme u kome živimo karakteriše proces etničkoga samoosveščivanja i traganja o sebi i svojim korenima našeg muslimanskog stanovništva. U XIX i na početku XX veka ovo stanovništvo je sebe nazivalo *Turcima*. Takva samosvest je bila lažna ili, kako bi se to stručno reklo, nije bila autentična. Sredinom našeg veka oni počinju nacionalno da se izjašnjavaju kao *Muslimani*, što je bilo i posledica verske ideologizacije nacionalnog pitanja u komunističkoj Jugoslaviji. Ovoga puta je samosvest bila autentična: tačno je da su Srbi muhamedanske vere muslimani, ali to je njihovo versko, a ne nacionalno ime. Dalji korak u pravcu nacionalnog osvešćivanja predstavlja ime *Bošnjaci*. Ono je takođe autentično, samo što je to izraz regionalne pripadnosti. Korifeji književnosti i kulture ovog kulturnog kruga (Meša Selimović, Skender Kulenović, Ćamil Sijarić, Izet Sarajlić) bili su svesni i verske, i regionalne, i svoje nacionalne (srpske) pripadnosti, što je najviši oblik samosvesti. Među muslimanima je inače veoma raširena svest o jednom narodu pravoslavne, katoličke i muslimanske veroispovesti.

To je dobro smišljena naučna istina. Prvo *Turci*, onda *Muslimani*, pa *Bošnjaci*, i na koncu autentično – *Srbi*.

V. D. Đ. – Pomenuli ste Dubrovačku Republiku. Ima li uslova za njeno vaskrsenje?

R. M. – Za Dubrovčane i stanovnike bliže okoline najbolje rešenje je autonomija, koja bi se iz pijeteta prema Dubrovačkoj Republici tako i zvala. Ova stara srpska država je imala kulturnu, političku i ekonomsku posebnost koju i u novim uslovima treba sačuvati. Dubrovačko zaleđe, tj. istočna i Stara Hercegovina, trebalo bi da pripadnu Crnoj Gori. Ovo jedinstveno etničko, kulturno i geografsko područje treba da bude bez republičkih granica jer se veliki deo Stare Hercegovine i inače nalazi u Crnoj Gori.

Marojević ima pijeteta za Dubrovačku Republiku, autonomnu u okviru Sjedinjenih Država Srpskih. Što se pak tiče uskrsnuća, ono bi moglo biti potrebno ne za Dubrovačku Republiku nego za mnoge Dubrovčane i za dubrovačke spomenike. Jer dok ovo pišem, srpska armija i čelnici tuku vatrom po Dubrovniku (razumije se, iz pijeteta). Ubijeni Dubrovčani neće doduše uskrsnuti, ali će živjeti dalje u svojim potomcima u Republici Hrvatskoj. Zajedno s dubrovačkim spomenicima, koji će zaista uskrsnuli, jer će u Republici Hrvatskoj biti obnovljeni.

***

Jedan dio intervjua donesen je u NIN-U izdvojeno, u posebnom okviru i s posebnim naslovom: Srpska krajina.

V. Đ. D. – Kakva je istorijska perspektiva SAO Krajine koja se, oružjem odbranivši svoju nezavisnost, formirala u administrativnim granicama Titove Hrvatske?

R. M. – Knin i Krajina su, svakako, treći bastion srpstva: slobodarska luča se tamo više nikad neće ugasiti. Prvi bastion srpstva u novijoj istoriji bila je Crna Gora, a drugi Šumadija. Sada se pojavljuje treće jezgro srpske državnosti i slobode. Krajinu ja vidim, ponajpre, kao treću federalnu jedinicu sjedinjenih država srpskih. Krajina je uz to i najistureniji bedem pravoslavlja. Tamo su se „duše pradedovske“, što bi rekao Njegoš, izvijale, duše milion srpskih mučenika koje je svirepo pogubio ustaški režim. Ti mučenici nisu uzalud stradali i uzalud patili: nošeni njihovim zavetom potomci utvrđuju slobodu.

Za političko rešenje Srpske krajine treba se pridržavati dva principa. Prvi princip: nikad više u sastavu Hrvatske. Drugi princip: nikakve granice ne smeju delili Krajinu („hrvatski“ i „bosanski“ deo). Još nešto: Srpska pravoslavna crkva treba da kanonizuje milion srpskih mučenika stradalih u marionetskoj fašističkoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i da odredi dan njihovog zajedničkog pomena. Jer oni su stradali za pravoslavnu veru, slobodu i ljudsko dostojanstvo.

O problemu raznih krajina govorim podrobno u KOLU u već navedenome komentaru Ivićevih priloga, pa se ne bih ovdje ponavljao, to više što je JEZIK filološki, a ne opći časopis. Općenito uzevši, Marojević u mnogome ponavlja Ivićeve teze, s time da u Marojevićevim ustima one izgledaju kao parodija Ivićevih shvaćanja. I za problem milijuna srpskih žrtava uputio bih na KOLO, tamo je to podrobno obrađeno. I na koncu, Marojević govori i o pojmu države i o karakteru „administrativnih“ granica, a to je također obrađeno u KOLU. Marojević ipak nije pravi partner za dijalog ako sam o nečem već raspravljao na drugome mjestu.

V. Đ. Đ. – U srpsko-hrvatskom razgraničenju kome treba da pripadne Dalmacija?

R. M. – Dalmacija je na čitavome području, od Srpske krajine do Dubrovačke Republike, kompaktna srpska teritorija. To što tamo većinu predstavljaju Srbi katolici nije razlog da se ona priključuje Hrvatskoj. Katolička propaganda je tamošnje katoličko stanovništvo proglasila Hrvatima, ali ta propaganda nije donela pune plodove. Dalmatinci su po etničkome biću ostali Srbi, što svaka međunarodna komisija može da potvrdi (komisija sastavljena od jezičnih i etnoloških stručnja-

ka). U razgovoru sa Evropom treba evropsku gospodu podsetiti da je u bivšoj Jugoslaviji bilo po nacionalnom opredelenju milion Srba katolika i da je oko 300 hiljada Srba nasilno pokatoličeno u morbidnoj Endehaziji. Odveć je poznato da se prelaskom u drugu veru ne menja narodnosna pripadnost: to je etnolingvistički aksiom.

Ja sam pristalica devize: „Dalmacija – Dalmatincima". To znači da Dalmacija treba da bude autonomija u zajedničkoj državi, a možda i posebna federalna jedinica. Dalmatinci treba da raspolažu svojim prirodnim bogatstvima, a ne da budu kolonija militantnog fašističkog režima u Hrvatskoj.

Mislim da će se međunarodni jezični i etnološki stručnjaci jako obradovati zadaći da dokažu srpstvo dalmatinskoga katoličkog stanovništva. A Marojevićeva je formula, kao za Istru, vrlo jednostavna: Dalmacija – Dalmatincima. No kako su Dalmatinci Srbi, to onda znači Dalmacija Srbiji. Tu je ipak zaboravio da u Dalmaciji žive i čakavci za koje je malo prije rekao da su to pravi, etnički Hrvati. Dakle, rat ne samo s istinom nego i s logikom.

Bilo bi zanimljivo znati otkud Marojeviću fantastično neobičan podatak o predratnih milijun Srba katolika. To je ipak više nego neozbiljno. Ali ozbiljno je što takva neinteligentna dezinformacija dolazi od sveučilišnog profesora.

V. D. D. – Da li Slavonija ima regionalnu perspektivu i u kojoj državi?

R. M. – I u Slavoniji kompaktno živi srpsko stanovništvo. Srpska etnička teritorija prestaje na liniji koja ide zapadno od Petrinje, Pakraca i Virovitice. U Slavoniji su brojna naselja pravoslavnih Srba. Srbi katolici najčešće nisu svesni svoje nacionalne pripadnosti nego se služe regionalnim imenima (*Šokci*, *Bunjevci* i sl.), dok im katolička propaganda nameće hrvatsko ime. Nametanjem tuđeg etničkog imena ne menja se, međutim, etnička pripadnost. Ovdašnje katoličko stanovništvo ili nema određenu nacionalnu svest ili je ona sporna, pa se zato „pribegava etnografskim momentima da se na osnovu njih odredi njihovo pripadanje nacionalnim grupama" (A. Belić).

Stanovništvo zapadnog Srema, istočne Slavonije i Baranje već se opredelio za srpsku Vojvodinu (i Republiku Srbiju), a zapadne Slavonije – za Srpsku krajinu. Ali i preostali deo Slavonije, sa pretežno katoličkim stanovništvom, treba da bude u sastavu zajedničke države, sa svojom regionalnom autonomijom.

Slavonski Srbi katolici, to jest regionalni Šokci i Bunjevci, pokazuju svoj nedostatak hrvatske nacionalne svijesti sada po treći put, nakon izbora i nakon referenduma. Veliki Sovjetski Savez dao je u prošlome dugom ratu četiri slavna imena: Brest, Sevastopolj, Lenjingrad i Staljingrad. Razmjerno mala hrvatska pokrajina Slavonija dala je u ovome zasad kratkom već tri: Vukovar, Vinkovce, Osijek. Treba imati zaista obraz kao najdeblji đon i srce tvrđe od korunda i ledenije od tekućeg dušika da bi se govorilo o Slavoncima bez hrvatske svijesti.

Marojević govori o trima Slavonijama – istočnoj (s Baranjom i zapadnim Srijemom), zapadnoj i (valjda) srednjoj. Prve dvije, u kojima se stanovništvo (Marojević ne kaže srpski dio stanovništva) već „opredelilo" (misli na famozne srpske referendume), treba da se uključe u odgovarajuće srpske savezne države,

a treća treba da bude autonomna u Srbiji, jer su tamo većina katolički, a ne pravoslavni Srbi. No ni tu Marojević ne govori istine: u prvim je dvjema hrvatsko stanovništvo u većini (tj. *Srbi katolici* po Marojeviću), a treća se od njih razlikuje samo po tome što je u njoj hrvatska većina još mnogo veća.

Time se završava mučni Marojevićev intervju. Zanimljivo je da usprkos svojemu crnogorskom podrijetlu Marojević gotovo ništa ne govori o Crnoj Gori. A njegovo mišljenje o Makedoniji bilo bi možda još zanimljivije.

The Twilight of Serbian Linguistics

Sažetak

The author analyzes the text of the Serbian linguist R. Marojević whose simple message is that as a matter of fact there are no other Croatians than the Speakers of kajkavian, every body else being Catholic Serb. His argumentation is both pseudohistorical and pseudolinguistic, thus completely devoid of any truth or logic.

Brozović 1990: Brozović, Dalibor. SUMRAK SRPSKE LINGVISTIKE. In: *Jezik*. – Zagreb. – Godište XXXIX. 1991–1992. – Br. 3. – S. 17–26.

Mile Mamić
[rođ. 1944]

Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja
[1992]

2.1.2.3. Odnos prema srpskom ekvivalentu

U književnom jeziku Hrvata i Srba dolazi do konvergentnog razvoja sredinom 19. stoljeća, što je uvjetovano velikim dijelom njihovom zajedničkom štokavskom osnovicom. Takav je razvoj mogao osobito doći do izražaja pri izradi rječnika JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE, pogotovo što je to djelo rađeno velikim dijelom zajednički, tj. u jednoj sekciji za hrvatsko-srpsko izdanje.[1] Kad znademo da je na rječniku radio i veliki integrator Karadžić, mogli bismo očekivati još veće jedinstvo hrvatskoga i srpskog dijela rječnika. To očekivanje opovrgava Milivoj Pavlović ovom tvrdnjom: „Zaista, gotovo jedna četvrtina terminoloških izraza upravo su narodske reci, kojih ima i u KARADŽIĆEVU RJEČNIKU, i one su iste u srpskoj i hrvatskoj redakciji, a dosta često prenete i u slovenački tekst [...] U KARADŽIĆEVU RJEČNIKU ima dosta praznina [...]“[2] JPT je dakle svojim bogatstvom izraza daleko nadilazio potrebe Karadžićeva izvornog govornika i odudarao od njegova koncepta književnog jezika. Znademo također da unošenje kovanica nikako nije odgovaralo Karadžiću, a da je i taj postupak bio često neizbježan. Sigurno je i to razlogom da je srpska redakcija konačno povjerena Božidaru Petranoviću,.koji je također bio za to da narodni jezik bude osnovicom književnom, ali da se to ostvaruje evolutivno. Sasvim je razumljivo da se hrvatski i srpski najviše podudaraju u leksiku Što ga sadrži i KARADŽIĆEV RJEČNIK, jer je to općepoznat štokavski leksik, velikim dijelom potvrđen u hrvatskoj tradiciji i prije Karadžića, a koji u JPT dobiva često posebno, terminološko značenje koje je utemeljeno na općem. Rijetki su primjeri da je KARADŽIĆEV RJEČNIK prva potvrda neke riječi, kao npr. *doglavnik* (koju je Demeter uzeo uz internacionalizam *ministar*, a koju srpski nije uzeo), *krv* za njem. ʿMord (u značenju ubojstvo KR je najstarija potvrda), *potutkač* (KR s naznakom da se govori u Risnu) uzima hrvatski i srpski za Anstifter eines Verbrechens: potutkač kakova zločinstva: potutkač kakvoga zločinstva, *presuda* za Rechtsspruch, *propalica* za Cridator, *samsar* za Mäckler, *zapt* za Disciplin itd. No i u onom dijelu koji nadilazi domete KARADŽIĆEVA RJEČNIKA hrvatski i srpski JPT se često slažu, što opet proizlazi iz zajedničke štokavske osnovice, ali još više iz zajedničkog rada na konkretnim terminološkim pitanjima i prihvaćanja jednakih rješenja. Evo nekoliko primjera koji potvrđuju takve postupke: Ausland: ino-

[1] Šafárik u Predgovoru njemačko-češkom izdanju JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE.

[2] M. Pavlović. SARADNJA VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA NA TERMINOLOŠKOM REČNIKU iz god. 1853., str. 136.

zemstvo, inostranstvo, tugja zemlja: inozemstvo, inostranstvo, tuđa zemlja; Durchschnitts-Preis: cijena s jednoga na drugo: cena s jednoga na drugo (slov. načezna, poprečna, sredna cena); Escomtiren: odbitkovati, kupovati ili prodavati s odbitkom: odbitkovati, kupovati ili prodavati s odbitkom; Gesellschafts-: društveni, ortački (što se društva, ortaćtva tiče): družtvenvj, ortačkij (što se družtva, ortačtva tiče); Nicht-Schuld: nedug, čega tko nije dužan: nedug, čega tko nije dužan; Paß-Wesen: poslovi oko putnih listova: poslovi oko putnih listova; Provisoriurn: privremenstvo, privremeni zakon: privremenstvo, privremenyj zakon; Solidar-Verbindlichkeit: nerazdjelna obveza, obveza zajednička i svakoga za cijelo: nerazdělna obveza, obveza zajednička i svakoga za cělo; Urschrift: izvornik, prapis, prvopis: izvornik, prapis, prvopis; Weg-Weiser: drumovnik, cestnik, cestokaz, drumokaz: drumovnik, cestnik, cestokaz, drumokaz; Zahlungs-Zeit: platidba, platežno vrijeme, vrijeme za plaćanje: platidba, platežno vreme, vreme za plaćaně itd. Navedeni primjeri isključuju slučajnost tako podudarnog izbora, ma koliko osnovica bila jednaka. Tim se primjerima može dodati Čitavo mnoštvo jednostavnijih jednakih izraza u hrvatskom i srpskom. Ima i takvih primjera u kojima se vidi obostrana težnja za navođenjem tzv. kontaktnih sinonima, ali svaki urednik stavlja na prvo mjesto onaj izraz koji je za njegov narod, njegov jezik ili sociokulturnu zajednicu prikladniji, običniji. Evo nekoliko takvih primjera: Edict: izrok, zakaz: zakaz, izrok (slov. oglas); Richter: sudac, sudija: sudija, sudac; Richter-: sudački, sudijski: sudijskij, sudačkij; Volk /populus/: puk, ljudstvo: ljudstvo, puk [...]

Može se sasvim sigurno pretpostaviti i potvrditi konkretnim primjerima da su hrvatski i srpski na razne načine utjecali jedan na drugi, što se je najviše očitovalo u posuđivanju. Ovdje se nameće i metodološko pitanje: Kako utvrditi je li koja riječ posuđena iz srpskoga u hrvatski ili obrnuto ili je pak neovisno nastala i supostojala u oba jezika? Ako se radi o riječima koje su potvrđene u AR samo u jednoj tradiciji a u JPT se javljaju prvi put i u drugoj, može se s velikom vjerojatnošću zaključiti da su u nju došle iz druge tradicije, u kojoj su i prije postojale. Ako se pak radi o riječima koje su relativno nove, koje su u AR tek potvrđene iz JPT, teško je utvrditi smjer posuđivanja i radi li se uopće.o posuđivanju nego jednostavno o zajedničkom traženju najboljeg rješenja. Ipak valja imati na umu da je hrvatski jezik imao stanovite prednosti koje proizlaze iz činjenice da je puno prije Karadžićeve reforme služio Hrvatima kao književni jezik na štokavskoj osnovici s bitnim obilježjima standardnosti (s elastičnom stabilnosti i funkcionalnom polivalentnosti), da je već na njemu postojala prilično bogata literatura i leksikografska djela. Narodni je jezik bio neprestano obogaćivan novim izrazima za nove potrebe. Dodamo li tome i purizam kao stalno obilježje hrvatskoga jezika, što ga čini veoma dinamičnim, spremnim da u vlastito ruho obuče svaki strani izraz, nameće nam se zaključak da je hrvatski jezik u susretu sa srpskim češće bio jezik davalac. Taj zaključak sigurno vrijedi i što se tiče kvantitativnih odnosa tih posuđivanja na hrvatsko-srpskoj razini i

njihova smjera. Na takav zaključak upućuje i Milivoj Pavlović.[3] Mnoge riječi koje se nalaze u JPT a koje u AR nisu potvrđene ili za koje je JPT prva potvrda u AR nastale su zacijelo već prije i stekle puno građansko pravo u hrvatskoj publicistici. Znademo naime da je hrvatska publicistika preporodnoga razdoblja obilovala neologizmima, od kojih su mnogi ušli i u rječnike toga vremena. Bilo bi veoma zanimljivo istražiti koliko je hrvatski jezik utjecao na srpski, osobito na leksičkoj razini, u JPT i inače, osobito nakon 1918. godine. No time se u ovom radu nećemo baviti nego nas vise zanima koliko je srpski utjecao na hrvatski, osobito pri zajedničkom radu na JPT. Tu mora vrijediti jednaka metodologija. Evo nekoliko primjera u kojima bi se moglo uzeti da se radi o prijašnjem utjecaju srpskoga na hrvatski ili pak pri radu na JPT: Riječ *dimnica* u značenju vectigal pro-fumario, porez što se plaća na dim AR ima samo iz Obradovića i KARADŽIĆEVA RJEČNIKA. Ima je i Mažuranić u Prinosima s.v. dim u značenju „daća, Što ju daju po naredbi Marije Terezije kršćani iztočne crkve vladikam". Tu je riječ uzeo JPT za njem. Kamin-Steuer. Riječ *doglavnik* ima u KARADŽIĆEVU RJEČNIKU najstariju potvrdu. Ni u građi za Dopune AR nema starije potvrde od te. Karadžić opisuje značenje riječi njemačkim „die zweite Person (nach dem Oberhaupte)" i latinskim „secundus a principe". Tu je riječ uzeo samo hrv. JPT za njem. Minister (pored internacionalizma ministar). Premda Karadžić ne navodi njem. Minister, ali opis značenjski odgovara toj riječi. Stoga bi se moglo uzeti da je riječ *doglavnik* preko KARADŽIĆEVA RJEČNIKA ili izravnim utjecajem Karadžića primljena u hrv. JPT. Međutim, hrv. JPT ima i za Ministerium riječ *doglavstvo* (pored ministarstvo), što Karadžić nema. Riječ *dostovjeran* potvrđena je doduše već u Stullija. AR kaže da je načinjena prema grčkom, na što jasno upućuje struktura sastavnica (grč. άζιόπυοτος). Daničić donosi „*s* jednu srpsku potvrdu iz 14. stoljeća iz izvora koji je pisan crkvenim jezikom. I ruski je dostovernyj. Bilo da je JPT riječ uzeo iz Stullija ili kojeg drugog izvora, radi se vjerojatno o riječi koja je bilo kao posuđenica iz ruskoga ili kao prevedenica iz grčkoga postojala u srpskom jeziku pa ju je i hrv. JPT prihvatio. Od toga su zajedno načinili i riječ *dostovjernost* za njem. Authenticität. Riječ *istjerivanje* u općem značenju potvrđena je prvi put u KARADŽIĆEVU RJEČNIKU. JPT ju je pored naplata uzeo za njem. Eintreibung. Upotreba te riječi u pravom značenju (s objektom koji označuje što živo) svakako je temelj te riječi kao financijskog naziva u JPT, gdje je Karadžić mogao i izravno utjecati. Riječ *krv* ima veoma velik raspon značenja. AR pod brojem 8. navodi i značenje ubojstvo[1]. Prva potvrda toga značenja je KARADŽIĆEV RJEČNIK. Tu je riječ u tom značenju uzeo i JPT za njem. Mord, premda ona nije prikladna za naziv zbog velikog značenjskog raspona. Za njem. Blutschande JPT ima rodoskvrnost, krvomješnja. AR nema rijeci *krvomjesnja*, ali ima *krvomiješac*, *krvomijestvo*, za koje kaže da su uzete iz rukopisa pisanih crkvenim jezikom, što je vjerojatno učinio Petranović, inače vrstan poznavalac toga jezika. Te su riječi prevedenice iz grčkoga (grč. αίμομίχιης = krvomiješac, lat. incestus). Vjerojat-

[3] Pavlović, rad spomenut u prethodnoj bilješki.

no su bile žive u srpskoj pretkaradžićevskoj tradiciji (Karadžić ih nema!) pa ih je Petranović uzeo u rječnik JPT a od njega i Demeter. Riječ *nastava* za njem. Unterricht ima i KARADŽIĆEV RJEČNIK, a JPT je prva hrvatska potvrda te riječi. Riječ *preimućstvo* ima hrv. i srp. JPT za njem. Vorrecht i to je prva potvrda te riječi u AR. Budući da se radi o rusizmu (rus: preimuštestvo), vjerojatno je riječ u srpskoj tradiciji postojala pa je preuzeta i u hrv. JPT. Riječ *propalica* potvrđena je u Rajića i KARADŽIĆEVU RJEČNIKU, a zatim je ušla i u JPT za njem. Cridator (slov. je uzeo stilski neutralnu riječ prezadolženec). Na temelju te riječi JPT stvara riječ *propaostvo* za njem. Crida. Riječ *zapt* potvrđena je od KARADŽIĆEVA RJEČNIKA nadalje. Potvrde su pretežno srpske i folklorne, ali ima i hrvatskih štokavskih. JPT je uzeo tu riječ za njem. Disciplin. Mislim da se ne mora pretpostaviti i srpsko posredništvo te arapske riječi. Turci su obično bili posrednici arapskih rijeci i za hrvatski jezik jer su postojale višestruke veze Hrvata s njima. Moglo bi se u JPT naći još dosta riječi za koje bismo s relativnom sigurnošću mogli utvrditi srpski utjecaj, a pritom bi nam svakako pomogla i spoznaja da je srpski bio posrednikom pri nastanku mnogih rusizama u hrvatskom još u doba Obradovića, Orfelina i Rajića te da za mnoge prevedenice iz grčkog valja pretpostaviti rusko ili izravno srpsko posredništvo. To naravno ne vrijedi i za tvorenice od posuđene riječi.

Navedene riječi smo utvrdili da bi mogle iz srpskoga doći u hrvatski jer su u njemu prije potvrđene. Drukčije je pak s riječima koje se prvi put javljaju u JPT, premda ni tu nisu isključeni međusobni utjecaji. Uzmimo npr. riječ *biljegovina* koja se prvi put javlja u hrv. i srp. JPT za njem. Stempel-Gebühr. U takvu slučaju teško se može sa sigurnošću govoriti o tom tko je na koga utjecao i da li se uopće radi o utjecaju. Ako ipak pretpostavimo da se radi o utjecaju, opet valja dati prednost hrvatskomu kao jeziku davaocu u najviše slučajeva. Opravdanje za takav postupak nalazi se u samom JPT. Ima nekoliko kategorija koje su veoma frekventne. To su imenice koje označuju kakvu knjigu, ispravu, potvrdu, pismo, skup pravila, imenice koje označuju daću, imenice koje označuju prostoriju, mjesto i si. One su u hrvatskom JPT pretežno jednočlanice, izvedenice, a u srpskom Često stoji dvočlan izraz koji bi zapravo bio preoblika dotične riječi. Tako izrazita težnja hrv. JPT za univerbizacijom gdje je god moguće mogla je utjecati da se u dosta primjera i u srpskom pojavi izvedenica umjesto preoblike, umjesto višeČlana izraza. Takav je način u hrvatskom pravilo, a u srpskom gotovo iznimka. Ima pak i takvih rijeci koje se ne nalaze u AR ili im je JPT prva potvrda a postojale su već prije JPT, kao npr. *cjenik* (srp. cenovnik) za njem. Tarif, koju AR nema, a nalazi se u Mažuranić-Užarevićevu rječniku i hrv. JPT, *dokaz* za njem. Beweis, koja se nalazi u Zbirci iz 1835. godine, u Mažuranić-Užarevićevu rječniku, u JPT i dalje, *dvoboj* za Dueli, koja se također nalazi u navedenim izvorima, *mjenica* za njem. Wechselbrief, koju AR doduše ima s najstarijom potvrdom iz JPT, ali je zabilježena veću Mažuranić-Užarevićevu rječniku. Kako vidimo, mnoge su riječi već prije postojale u hrvatskoj publicistici pa su ušle i u rječnike toga doba i sasvim normalno u JPT. Postojeće hrvatsko rješenje stajalo je na raspolaganju i srpskom uredniku, ako

Srbi nisu već imali za odgovarajući pojam svoju riječ. Iz navedenih razloga nameće se zaključak da se teško može govoriti o srpskom utjecaju na hrvatski JPT kad se radi o riječima koje se u JPT prvi put pojavljuju, a prije toga nisu zabilježene ni u hrvatskom ni u srpskom.

Dosad smo govorili o utvrđivanju kriterija pri utvrđivanju leksičkih posuđivanja na hrvatsko-srpskoj razini, osnovnim smjerovima tih posuđivanja i njihovim kvantitativnim odnosima a težište je bilo na utvrđivanju mogućnosti utjecaja srpskoga na hrvatski u JPT. Utjecaj je naravno dolazio u obzir samo kad je u srpskom i hrvatskom JPT bio jednak izraz, a takvih je slučajeva dosta. Valja pak istaknuti da je pri izradi rječnika JPT došla do izražaja i različitost hrvatskoga i srpskoga književnog jezika. Brojne razlike koje se pojavljuju i pri imenovanju novih pojmova proizlaze iz različitosti književnojezične tradicije i kulturne nadgradnje, iz različitosti dijalekatske baze, iz različitosti odnosa spram jezičnom purizmu, iz različitosti u ekonomičnosti izraza, iz različitosti tvorbe (raspodjeli i čestoti pojedinih sufikasa i prefikasa) itd. O tim razlikama nećemo ovdje govoriti premda su i one pokazatelj stanovitoga odnosa između hrvatskoga i srpskoga jezika. O tom je bilo govora u posebnom radu.[4]

2.1.2.4. Odnos prema slovenskom ekvivalentu

Svestrane veze Slovenaca i Hrvata u zajedničkoj monarhiji urodile su i međusobnim jezičnim utjecajima, što se osobito očituje na leksičkoj razini. Sasvim je sigurno da je slovenski jezik imao nemalu ulogu u obogaćivanju hrvatskoga leksičkoga fonda. Stanovita otvorenost hrvatskoga jezika prema slavenskim posuđenicama uopće, pa i prema slovenskom napose, i labavost hrvatsko-slovenske jezične barijere u doba ilirizma pospješile su prodor mnogih slovenizama u hrvatski jezik. Ta je uloga bila najčešće posrednička. Vrstan poznavalac slovenskih utjecaja na hrvatski jezik, posebno na leksikografskoj razini, Anton Breznik uzima nekoliko važnijih slovenskih leksikografskih djela koja su u različitim razdobljima djelovala na hrvatske rječnike.[5] Tako navodi Gutsmanov DEUTSCH-WINDISCHES WÖRTERBUCH iz godine 1789, koji je mogao utjecati na Stullija i sve hrvatske rječnike do ilirizma, zatim Murkov SLOVÉNSKO-NÉMŠKI IN NÉMŠKO-SLOVÉNSKI BESÉDNIK iz godine 1833, koji je mogao utjecati na sve hrvatske rječnike u doba ilirizma, te kasnije Janežičeve rječnike, Cigaleov rječnik i slovenski dio JPT, koji su utjecali na Šulekove rječnike. On, štoviše, ističe da su mnogi bohemizmi i rusizmi slovenskim posredništvom došli u hrvatski. Novije spoznaje o postanku i putu pojedine riječi opovrgle su u pojedinostima mnoge Breznikove zaključke.[6] Pitanjem ranijih utjecaja slovenskoga jezika na hrvatski nećemo se ovdje baviti (a nemamo ni pot-

[4] M. Mamić. JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE – „KAMEN TEMELJAC“ KNJIŽEVNOJEZIČNOG JEDINSTVA HRVATSKOG I SRPSKOG, str. 179–186.

[5] Anton Breznik. VPLIV SLOVENSKIH SLOVARJEV [...], str. 16–67.

[6] Tu se osobito ističe rad Vladoja Dukata. SLOVENAČKE RIJEČI [...], str. 305–309.

rebne pretpostavke za valjane zaključke). Ovdje nas zanima odnos hrvatskoga i slovenskoga dijela JPT. Znademo da su svi slavenski predstavnici u Odboru imali zajednička vijećanja o pojedinim jezičnim pitanjima i da su pojedini jezici imali ponekad gotova rješenja koja su mogli i drugima ponuditi. Tako Breznik kaže „da je drugim Slovanom posredoval slovenske besede Cigale, ki je dobro poznal slovenski besedni zaklad, tuđi vse novejše tvorbe. Na skupnih posvetovanjih so sprejeli već slovenskih besed tuđi srbski in hrvatski sodelavci Terminologije [...]“[7] Bilo je naravno utjecaja i u obrnutom smjeru, da hrvatski utječe na slovenski, kako to pokazuje Vilfan na primjeru Cigaleova izbora riječi *občina* za njem. Gemeinde po uzoru na hrvatski. Od nekoliko konkurentnih riječi koje su mu za taj pojam stajale na raspolaganju na temelju slovenske pravne povijesti (komun, gmajna, soseska, srenja, županija) Cigale se odlučuje za riječ občina s obrazloženjem da se je „beseda občina ponekad na Slovenskem že prej uporabljala“, ali Vilfan sumnja u to i dodaje: „Močnejši motiv za izbiro te besede je bila najbrž Cigaletova težnja, da bi slovensko pravno terminologijo prilagodil hrvatski in vsaj po besednem korenu tuđi drugim slovanskim jezikom.“[8] Taj ćemo aspekt ovdje zanemariti, a zabavit ćemo se više utjecajem slovenskoga JPT na hrvatski. Budući da nema povijesnoga rječnika slovenskoga jezika, uglavnom ćemo se osvrnuti na primjere što ih navodi Breznik, a za koje on ima starije slovenske potvrde. On tako navodi da je riječ *dražba* bila poznata Cigaleu (iz lista NOVICE 1845. godine i dalje) te da je on preporučio Česima, Srbima i Hrvatima. Breznik nije znao da je ta riječ već zabilježena u ZBIRCI IZ GODINE 1835, što bitno mijenja njegov zaključak o toj riječi. Nadalje Breznik kaže da je riječ *prvopis* već davno prije potvrđena u slovenskom te da je po JPT prešla u hrvatski i srpski, zatim u češki, slovački i poljski. Saznajemo međutim iz AR da se ta riječ nalazi na dva mjesta u Kanižlića, što opovrgava njegov zaključak. Riječ *brzovoz* za njem. Eilwagen (a kasnije za Eilzug, Schnellzug) ušla je u JPT, prema Brezniku, iz Janežičeva rječnika 1850. pa je on smatra slovenizmom. Ali saznajemo da ju je upotrijebio P. Preradović u pismu Kukuljeviću.[9] Breznik navodi još rijeci *knjigovođa*, *nadglednik*, *perovođa*, *poslovođa*, *poslovodstvo* ... kao slovenizme u hrvatskom jer se prvi put pojavljuju u hrv. JPT a u slovenskom su već prije potvrđene. Za riječ *perovođa* znademo da je prije zabilježena u zadarskom Pravdonoši kao naziv iz kaznenog postupnika za attuario, Schriftührer, odakle ju je sigurno uzeo Demeter (koji je bio pretplatnik toga časopisa).[10] Ni za druge nije sigurno da nisu postojale već prije u hrvatskoj publicistici. Za pouzdaniji zaključak o postanku i putu neke slavenske riječi iz jednoga jezika u drugi bilo bi nužno imati popis svih riječi i njihovih značenja u svim slavenskim jezicima (i dijalektima) u svim razvojnim fazama, ali ni tada zaključak o posuđivanju koje rijeci ne bi bio sasvim siguran,

[7] Breznik. JEZIKOSLOVNE RAZPRAVE, str. 401.

[8] Vilfan. PRAVNA ZGODOVINA SLOVENCEV [...], str. 449.

[9] Rammelmeyer, n. d., str. 156.

[10] Vince. PUTOVIMA [...], str. 386.

jer uvijek ostaje mogućnost da se je dotična riječ mogla neovisno pojaviti u jeziku x kako se je pojavila u jeziku y, budući da su u oba jezika već postojali njezini sastavni dijelovi, a strani predložak jednako je davao poticaj za određenu strukturu riječi.

Valja još istaknuti da su neke riječi koje se nalaze u slov. dijelu JPT i Janežičevim rječnicima prodrle kasnije preko Šulekovih rječnika u hrvatski jezik (kao npr. *domovnica* za njem. Heimatschein) a da je hrv. JPT imao drukčije rješenje (*zavičajnica*). No sigurno je bilo puno više međusobnih utjecaja pri izradi JPT jer doista često postoje jednaka rješenja i za imenovanje novijih pojmova. Tako npr. svi imaju *glasovanje* za njemački Abstimmung, *javnokaz* za Demonstration, *glavnica* (uz različite sinonime) za Capital, *izbor* (uz različite sinonime) za Wahl, *mjenica* (srp. menica, slov. menica) za Wechsel/-Wechselbrief/ itd.

Sasvim je normalno da postoje i brojne razlike pri imenovanju starijih i novijih pojmova. One su uvjetovane supostojanjem dviju različitih književnojezičnih tradicija, različitim odnosom spram jezičnom purizmu (slovenski je bio tada puno otvoreniji prema internacionalizmima), različitim odnosom spram ekonomičnosti izraza (u hrvatskom izrazitija težnja prema jednočlanom izrazu), različitom tvorbenom strukturom slovenskoga i hrvatskoga jezika itd.

Mamić 1992: Mamić, Mile. TEMELJI HRVATSKOGA PRAVNOG NASILJA. – Zagreb, 1992: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 48–53.

Ante Selak
[rođ. 1949]

Taj hrvatski
[1992]

I. Uvod

I.1. Starije pojave nacionalizma

Pojavu nacionalističkog eksploatiranja jezične problematike u SR Hrvatskoj od 1945. nadalje mora se promatrati u kontekstu historijskih, društveno-političkih i kulturnih zbivanja u dužem vremenskom periodu (od prošlog stoljeća) na cijelom današnjem hrvatskosrpskom jezičnom području.

Na tom području u 19. st. za razliku od drugih evropskih, samostalnijih i razvijenijih zemalja i naroda, jezična su pitanja imala neprestano vrlo naglašeno političko obilježje i dimenzije. Manifestirala su se u veoma raznolikim oblicima: od nacionalnooslobodilačkih težnji i otpora prema tuđinskoj ekonomskoj, političkoj, državnoj, nacionalnoj i kulturnoj dominaciji, preko strančarskih ciljeva, buržoasko-konkurentnih pretenzija i posizanja, sukobljavanja interesa domaće (mahom slabije) buržoazije na „domaćim“ državnopravnim i nacionalnim (mahom razjedinjenim) prostorima (hrvatsko-dalmatinsko-slavonskim) i susjednim prostorima (bosansko-hercegovačkim, crnogorskim, srbijanskim i dr.), te stranim terenima (gdje je gospodarila neusporedivo jača buržoazija), i sve to s nadama o slomu dvaju carstava (austougarskog i turskog) i o mogućim podjelama novooslobođenih južnoslavenskih zemalja, pa do klerikalnih (katoličkih i pravoslavnih) polarizacija i nacionalnog diferenciranja prema (primarno) vjerskoj i teritorijalnoj pripadnosti, kao i do individualnih istupa i borbi za osobni prestiž i sl. pojedinih (većinom osrednjih) intelektualaca najviše iz redova hrvatske i srpske nacionalnosti.

U doba romantičarski zamišljenog i vođenog ilirskog pokreta 1830–1849), kad se štokavski jezik uvodio u javnu upotrebu i javnom nazivao ilirskim imenom, jezična pitanja stajala su gotovo isključivo u funkciji rušenja austrijskog i turskog carstva sjedinjavanja južnoslavenskih naroda (uključujući tu i Bugare). Takvo stanje i kretanje dovelo je do jezičkog i pravopisnog dogovora 1850. u Beču između hrvatskih i srpskih predstavnika. U slijedećih desetak godina, u tzv. doba Bachova apsolutizma u Hrvatskoj (bez Slavonije, Istre i Dalmacije), kad je bilo zabranjeno ilirsko ime i kad je jezik nazivan „hrvatskim ili srpskim jezikom“, jezična su pitanja također bila u službi nacionalnog i političkog otpora. U narednim desetljećima pa do sloma Austro-Ugarske monarhije 1918. godine, naročito od vremena austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine

(1878.), koja je na hrvatskoj strani doživljena kao oslobođenje i pripojenje „nesretne posestrime“, a na srpskoj kao otimanje vlastite pokrajine, jezična su pitanja sve češće potezana u kontekstu hrvatsko-srpskih buržoaskih nadmetanja i s nacionalističkim konotacijama.

U svim tim periodima, od Lj. Gaja i V. Karadžića do 1918, unatoč državnopravne razjedinjenosti i jezičnih suglasica i (više) nesuglasica, koje su uporno bile poticane intrigantskom politikom vladajućih krugova i prepucavanjima između ekstremnih eksponenata međusobno suprotstavljene hrvatske i srpske mlade buržoazije i (malo) građanskih intelektualnih slojeva, dakle, unatoč nastojanjima da se razviju znatnije jezične razlike s nacionalnim predznacima, razvitak tog jezika tekao je ipak u integrativnom (ali ne unificirajućem) pravcu.

U staroj Jugoslaviji jezična pitanja još se više pojavljuju na sceni političke manipulacije. Najprije, u općem oduševljenju zbog propasti Austro-Ugarske monarhije i „oslobođenja“, tj. ujedinjenja jugoslavenskih naroda u okvirima nove države, mnogi su napredni hrvatski pisci (Krleža, Cesarec, A. B. Šimić i dr.) počeli pisati ekavicom i služiti se leksikom i sintaksičkim svojstvima koji su bili tada dominantniji ili karakterističniji u srpskih pisaca (slijedeći tako donekle ideju Jovana Skerlića o jednom, latiničkom pismu i o jednom, ekavskom jeziku). Zatim, pošto je režim monarhističke Jugoslavije počeo pokazivati svoju reakcionarnu suštinu, pri čemu je nacionalna ravnopravnost bila najjače ugrožena, ti su pisci prestali tako pisati (opredjeljujući se za napredne pokrete i ideje). Jezična pitanja u teoriji i praksi počela su otada zauzimati sve *zaoštrenije* oblike u političkom životu zemlje. Na forsirane službene poteze u jezičnoj politici unitarističke usmjerenosti mnogi su hrvatski intelektualci (ne samo filolozi i lingvisti), i ne samo deklarirani stari nacionalisti i klerikalci, reagirali najprije obranaški, a potom i agresivno, ali uvijek s obnavljanjem starih i stvaranjem novih nacionalističkih strasti i separatističkih pozicija prema (ne samo) srpskom nacionalističkom unitarizmu, a nacionalističko-unitaristički prema Srbima u Hrvatskoj, BiH i Vojvodini, kadšto i prema Crnogorcima. Kulminacija takvog zastranjivanja s genocidnim oblicima dosegnuta je za vrijeme NDH, u kojoj se ekstremistički prešlo na tzv. „koriensko“ pisanje (pravopis) i „stari“ jezik kakav nikada nije ni u najortodoksnijih hrvatskih nacionalista bio u upotrebi prije toga.

Usprkos svim tim faktima u toku više decenija dvaju stoljeća i nastojanju da se separira jezik, ipak nastale jezične posebnosti nikada (sve do danas) nisu poprimile nacionalnu omeđenost. O tom štokavskom jeziku može se govoriti u lingvističkom smislu samo kao o jednom (govornom, književnom, standardnom) jeziku kojim se služi nekoliko jugoslavenskih naroda, tako da svaki od njih u nj unosi pojedine narodnosne i teritorijalno-kulturne osobine kao zajedničko dobro, kojim obogaćuje svoj zajednički jezik i sveukupan zajednički život. Ne može se dakle govoriti niti o nacionalnim jezičnim varijantama, jer te jezične razlike nisu takve i tolike da bi se moglo naučno govoriti o varijantama, posebno ne o nacionalnim varijantama (jer na primjer, svi Hrvati ne govore ijekavicom itd. kao što ni svi Srbi ne govore ekavicom itd.), a naročito ne samo

o dvije (o hrvatskoj i srpskoj), jer bi ih po nacionalističkoj (hrvatskoj i srpskoj) logici morale biti bar još dvije: crnogorska i muslimanska, tj. bosansko-hercegovačka (muslimanska – bila bi apsurdna, a bosanskohercegovačka također jer nije nacionalna već teritorijalna). Osim jezika književnosti tih naroda (npr. otprije stotinu godina: jezik Ivana Mažuranića, Branka Radičevića, P. P. Njegoša; ili primjer iz novijeg perioda: jezik Krleže, Andrića, Lalića i Copića), dokaz tomu da ni varijantskih razlika nema, jest i nedavno dovršeni veliki RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA u izdanju JAZU, koji je počeo izlaziti u prošlom stoljeću, kao što je dokazom i GRAMATIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA Tome Maretića (prvo izd. 1889, drugo 1931), koju ni koncepcijski ni metodološki nijedna druga gramatika tog jezika do danas nije nadmašila.

KPJ, odnosno SKJ je između dva rata, u NOB-i i socijalističkoj izgradnji u sklopu svoje politike o nacionalnim pitanjima poklanjao odgovarajuću pažnju i tom jezičnom kompleksu. Stojeći na svojim teorijsko-programskim načelnim stavovima u pojedinim periodima i na pogledima utemeljenim na marksizmu i samoupravnoj koncepciji socijalizma, SK i u toj sferi društvenog života usredotočuje svoje praktično djelovanje, nekad uspješnije nekad manje uspješno. Međutim, koliko god su se u SFRJ, odnosno u SRH društveni odnosi i procesi bitno promijenili, odnosi i procesi u oblasti jezika sporo se razrješavaju. Stoga SK kao vodeća politička snaga i najodgovorniji politički faktor u socijalističkoj zajednici više naroda s više jezika, odnosno jednog jezika kojim se služi više naroda, ne smije se zadovoljavati postignutim rezultatima. Svako eventualno potcjenjivanje te osjetljive društvene oblasti od strane SK nužno mora izazivati i podupirati krizne pojave u političkom životu i društvenim odnosima. Naime, j e z i č n a p i t a n j a s u d e l i k a t n i j e n a r a v i n e g o v j e r s k a , jer se jezikom služe svi ljudi svih uzrasta, svih obrazovnih stupnjeva i u svim prilikama, što se ne može reći za religiju i ograničeni broj vjernika. Osim instruktivnih upozorenja velikih revolucionara (Lenjin, Tito, Kardelj, Bakarić i dr.), na opasnost od takvog potcjenjivanja, upozoravaju i iskustva u SRH u nedavnoj prošlosti. To posebno vrijedi za vrijeme trajanja ekonomske nestabilnosti kakva je bila ona prije 15-ak godina i kakva je ova danas.

Ovaj će izvještaj pokazati da SKH ne može biti zadovoljan stanjem i pojavama u suvremenoj lingvistici u Republici, ni u pogledu njihove poduzetne djelatnosti i moći djelovanja, ni u pogledu vlastitih efekata da ta stanja i kretanja popravi i svede u snošljivije, tj. manje opasne okvire. Pri tome treba posebno imati u vidu tradicionalno širok i jak utjecaj lingvistike, „opijumski“ karakter djelovanja na određene slojeve (studente, nastavnike i dr.) koji također raspolažu jakim društvenim utjecajem na okolinu, zatim okolnost da se t i l i n g v i s t i č k i k a d r o v i n a c i o n a l i s t i č k o g t i p a s t a l n o i g o t o v o p l a n s k i r e p r o d u c i r a j u , d a i m a j u r e l a t i v n o v e l i k u m o ć v l a d a n j a n a d l j u d i m a i d r u š t v e n i m s r e d s t v i m a (kroz institucije u kulturi i obrazovanju, izdavačkoj djelatnosti itd.).

I. 2. Naziv jezika

U kompleksu tih problema s političko-pravnog stajališta važno je i pitanje naziva jezika, za razliku od drugih država sa sličnim društvenim sistemima.

Do 1918. godine problem pravnog (ustavnog, tj. političkog) definiranja naziva jezika nije se zapravo javljao, jer do tada narodi tog jezičnog (štokavskog) područja nisu živjeli u jednoj državi i jer su na dnevnom redu imali daleko životnija pitanja. Međutim, od 1918. to se pitanje jace ili slabije javljalo u manje ili više zaoštrenim formama, te je do danas ostalo predmetom političkih sumnji: u sjeni lingvističke „nemoći" i politikanstva nacionalistički i unitaristički indoktriniranih lingvista, te na rubu političkog oportunizma i pragmatizma progresivnih snaga društva.

U daljnjoj prošlosti, otprilike do BEČKOG DOGOVORA 1850, taj se jezik u javnosti, nauci, književnosti, raznim spisima, gramatikama, pravopisima, rječnicima itd. nazivao različito: dalmatinski, hrvatski, srpski, bosanski, ilirski (lat.illvricus, tal.illirico), zatim (prema lingua slava) slovinski, slavenski, slavjenski, naš jezik itd. Poslije 1850. „službeno" se nazivao uglavnom *hrvatski* ili srpski jezik" (Daničić, Rački, Maretić, Barac, pa čak dugo vremena i Jonke), zahvaljujući najviše radu JAZU u Zagrebu, pri čemu rastavno *ili* ne označava suprotnost i pri čemu taj naziv, tako složen, danas djeluje tradicionalistički, zastarjelo i, što je s političkog stajališta značajnije, nespretno. Ali se u običnu govoru (u govornoj praksi) već stotinjak godina običavalo kazati *hrvatski*, *srpsk*", *hrvatskosrpski* i *srpskohrvatski*, dok ga se u Bosni i Hercegovini najduže i najčešće nazivlje ili *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski* (mnogo prije NOVOSADSKOG DOGOVORA 1960). Naime, čovjeku koji živi u nacionalno miješanoj sredini prikladniji je taj dvočlani nego jedan od dva moguća jednočlana izraza.

Dvočlani naziv (hrvatskosrpski, srpskohrvatski), koji inače i strancima najmanje pričinja neprilike, prihvatili su lingvisti na NOVOSADSKOM DOGOVORU i „ozakonili" ga u Pravopisu (1960) uz popratne gromoglasne samohvale u čemu su se jače isticali neki hrvatski lingvisti (Lj. Jonke, J. Hamm i dr.). Odatle je on prenijet u Ustav SFRJ (1961) i u druge naše zakone. Taj dvočlani naziv je s lingvističkih i s političkih gledišta bio najprihvatljiviji, te je tako ušao u sveukupnu javnu upotrebu, iako se i nadalje u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori u svakidašnjem govoru služilo jednočlanim izrazom (hrvatski, odnosno srpski) zbog govornoga komoditeta i jednostavnosti.

Nakon DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1967), i pošto je uslijedilo „povlačenje" potpisa s NOVOSADSKOG DOGOVORA na inicijativu Matice hrvatske u SRH su lingvisti (ne svi) forsirali u doba nacionalističke eskalacije i poslije (svojim kanalima i „svojim" lektorima) upotrebu izraza (ekstremniji oblik:) *hrvatski jezik* i (manje ekstreman:) *hrvatski književni jezik*. Ti i takvi zahtjevi, strategijski mudro smišljeni i lansirani u trenutku ustavnih promjena, a nastali u povodu a na bazi provokacije s unitarističke strane, pored ostaloga namijenjeni su Hrvatima (u prvom redu) izvan SRH da bi im se „ojačala" nacionalna svijest i tako pospješili drugi nacionalizmi u složenijim,

miješanim nacionalnim sredinama i republikama, a potom i Srbima u SRH kako bi ih se pritjeralo da se „izjasne“ ili (a) za „dobrovoljnu“ asimilaciju prihvaćenjem „hrvatskog jezika“ kao svoga nacionalnog ili (b) da se „dobrovoljno“ opredijele za „srpski jezik“ i tako pokažu da su svojevoljno napustili jezik kojim su se do tada zajedno s Hrvatima služili. U svakom slučaju tim je „strategijskim“ potezom Srbima u SRH bila namijenjena nezahvalna uloga i položaj: ili odnarođivanje ili jezični (i uopće kulturni) geto. Na toj liniji se i danas djeluje kroz jezičnu nacionalističku politiku.

Novu definiciju (formulaciju) u Ustavu SRH (1974), da je u SRH „u javnoj upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski jezik“, suautori i zagovornici DEKLARACIJE dočekali su kao svoju (djelomičnu) pobjedu koja im pruža mogućnosti za nacionalističko djelovanje više nego što su mogli očekivati da im je prijedlog u cijelosti bio prihvaćen, jer im je provokativno prikladna i jer njome lako mogu „pokrivati“ svoje nacionalističko djelovanje pozivajući se samo na jedan dio te formulacije. Naime, tu sofistički dvoznačnu formulaciju prokomentirali su (Lj. Jonke pred svojim suradnicima u Institutu za jezik JAZU u Zagrebu, D. Brozović na mnogo mjesta u razgovorima, itd.) doslovno ovakvim izjavama: da je ta formulacija plod njihovih napora i da je ona „istovremeno nacionalističkija i unitarističkima od svih prethodnih“ (od 1918). To pitanje naziva jezika treba promatrati iz dva osnovna aspekta. *Prvi* se tiče svakodnevne upotrebe naziva što treba pustiti prirodnom toku stvari i tretirati kao privatno pravo pojedinca (u smislu Krležine izjave: „Hrvatski i srpski su jedan jezik, koji Hrvati zovu *hrvatskim*, a Srbi *srpskim*“, te slijedom toga može se dodati uz Krležinu izjavu: a pripadnici drugih naroda po vlastitom izboru). Drugi je aspekt isključivo političko-pravne naravi i tiče se službene upotrebe naziva jezika.

Jedna i druga vrsta upotrebe ima primarno društveno-političko a ne lingvističko značenje (iako nacionalisti separatističkog i unitarističkog tipa obje vrste žele sebi „potčiniti“ s ciljem da lakše ušutkaju nepoćudne političke stavove). Međutim, druga vrsta upotrebe (službena) mora biti predmetom političke pažnje daleko više, jer upravo u vezi s tim političko-pravnim definiranjem naziva nastaju svakojaki problemi, naročito u našim uvjetima. (U raznim republikama nazivi jezika su različiti, a to svim manipulatorima služi kao povod za proturanje raznih ideja. U SRH je, kako se vidi, višeznačno definirana – kao „hrvatski književni jezik“ što se ne smije shvatiti kao „jezik književnosti“ jer su to dvije različite stvari, pa kao „standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj“ što je različito i od „književnog jezika“ i „jezika književnosti“, te se to u Ustavu naziva *hrvatski ili srpski jezik*, što također može biti višeznačno. U SR BiH i u SR CG u dvojnoj dvočlanoj kombinaciji – kao *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*. U SRS u jednoj jednočlanoj kombinaciji – kao *srpskohrvatski*.). Međutim, iako je to pitanje isključivo političko pitanje ipak ga je politički poželjno rješavati u dogovoru s lingvistima. AH kako takvih lingvista s kojima bi se (na marksističkoj osnovi i s dužnim i nužnim tolerantnim uvažavanjem jezi-

čne situacije u drugim republikama) moglo uspješno dogovoriti – uglavnom nema u SRH (izuzevši dvojice-trojice zastrašenih i usamljenih), tada i to pitanje, inače samo po sebi na prvi pogled dosta jednostavno, poprima kompliciraniji izgled. To postaje očiglednijim ako se uzme u obzir da se na sve to nataložilo toliko političkih predrasuda, oportunizma i politikanstva (koje neodgodivo treba smišljeno i organizirano na relativno duži rok prevladavati) i toliko historijskog nasljeđa (koje djelomično treba poštivati).

U svakom slučaju pitanje službenog naziva jezika ni u jednoj od četiriju republika ne smije se rješavati izolirano i parcijalno, već se u dogovaranju mora poći od načela da je prihvatljivo ono rješenje za svaku republiku koje je najprihvatljivije za nacionalno najsloženiju republiku, a to je za SR BiH. Takvo dogovoreno ujednačavanje naziva ni u kojem slučaju ne može (osim zlonamjerno ili drugim promašajima u vođenju jezične politike) voditi bilo kojem obliku neprirodnog, neslobodnog razvitka jezika, unificiranju ili poništavanju jezičnih posebnosti.

U očekivanju bas takve logične mogućnosti imenovanja jezika pojedini „dalekovidniji“, pronicljiviji nacionalisti među lingvistima (D. Brozović, R. Katičić) unaprijed predusreću stvar, tj. lansiraju prošlostoljetnu parolu u novom („socijalističkom“) ruhu o prirodnom pravu svakog naroda da imenuje jezik vlastitim imenom. (U vezi s tom parolom, inače vrlo atraktivnom floskulom u kojoj je namjerno zamotano nerazlikovanje privatnog imenovanja od službenog imenovanja jezika, vidi opširnije u odjeljku IV. 2. ovog izvještaja.)

II. Od 1945. do 1967.

II. 1. Prvi počeci nakon oslobođenja

U prvim godinama nakon oslobođenja „jezični nacionalizam“ bio je pritajen i nije se manifestirao u javnosti. Međutim, on je bio prisutan u svijesti mnogih intelektualaca, a iskazivao se u sveučilišnoj nastavi jezika, ne toliko kao svjesno antisocijalističko nastojanje koliko kao nekritičko reproduciranje starih nacionalističkih ideja o jeziku. Sveučilišni profesorski kadar, odgojen i obrazovan na lingvističko-filološkoj literaturi 19. st. i „jezičnim zbivanjima“ između dva rata, koji je nosio svojstva hrvatskog nacionalizma i unitarizma, (tj. kao što znamo, postoji hrvatski unitarizam, suprotan jugoslavenskom unitarizmu) bio je opterećen mišljenjima i rezonima te literature i negativnim iskustvima starije generacije sveučilišnih profesora u predratnoj Jugoslaviji. Oni nastavnici među njima s nacionalističkim karakteristikama i dalje su strahovali i bdjeli nad hrvatskim nacionalnim identitetom, bojeći se oživljavanja predratnog unitarizma. Ako se tome pridoda profesionalna preosjetljivost filologa i lingvista prema predmetu kojim se znanstveno bave, pa određene nehotične i hotimične provokacije jugo-unitarista u poratnom periodu te još i pojedine pojave „prodora“ ekavice itd., na ijekavska područja (u BiH, npr.), tada postaje jasnije na čemu se hranio hrvatski „jezični nacionalizam“ u prva dva desetljeća nakon oslobođenja.

Tako još 1949, kad je mladi lingvist Lj. Jonke kao asistent i predavač počeo držati nastavu na novoosnovanoj „Katedri za hrvatskosrpski jezik“ u Zagrebu, njegov student Stjepan Babić (danas jedan od najmilitantnijih nacionalista među lingvistima u SRH) zapisao je u bilježnicu riječi svoga „velikog učitelja“ Jonkea: „Tako su iz jednog narodnog jezika ponikla dva književna tipa“. Od tog vremena sve do odlaska u penziju, s povremenim oscilacijama i zaokretima, Jonke i drugi obrazuju i odgajaju dug niz generacija budućih nastavnika materinjskog jezika. Jonke se okružuje mlađim lingvističkim kadrovima koji su pogodni za nacionalističku indoktrinaciju. Svoja predavanja izlaže tako da studentima na lijevoj strani table u predavaonici ispisuje („hrvatskim“) izrazima za koje 50-ih godina (kad je postao članom KPH uz protivljenje nekih komunista studenata) kaže da su „preporučljivi“, a za izraze na desnoj strani („srpske“) govorio da se „ne preporučuju“. Tada još nije govorio o jezičnim varijantama ili o dva jezika. Ali na kraju 50-ih godina, u vrijeme novosadskih dogovaranja, postao je otvoreniji: umjesto „preporučuje se“ i „ne preporučuje se“ govorio je i počeo pisati „zapadni tip jezika“ i „istočni tip“, što je značilo „hrvatski“, odnosno „srpski“. A malo godina potom, kad su mu u Zagrebu počeli spočitavati da je kao hrvatski predstavnik u Novom Sadu trgovao „hrvatskim jezikom“ (da je npr. za napuštenu *točku* dobio zauzvrat *tačku*, a prodao *zarez* za *zapetu* i sl.), počeo je otvorenije govoriti i pisati o nejedinstvu jezika upotrebljavajući izraze *hrvatski* i *srpski* za označavanje jezičnih različitosti. Od tada do danas se stalno govori o hrvatskosrpskim razlikama u jeziku, a sasvim se ignoriraju crnogorske i bosanskohercegovačke jezične specifičnosti. To dolazi otuda što se ukorijenilo mišljenje o tzv. „zagrebačkom književno-jezičnom krugu“ (tj. „hrvatskoj“ jezičnoj varijanti i jeziku) i o tzv. „beogradskom književno-jezičnom krugu“ (tj. srpskoj varijanti i jeziku), pri čemu se nikada nije spominjao „sarajevski“ krug i „titogradski“ krug.

Još prije Brionskog plenuma SKJ Jonke je pisao knjigu KNJIŽEVNI JEZIK U TEORIJI I PRAKSI (izašla 1964) u kojoj je opreznije iskazivao svoje nacionalističke ideje o jeziku. Mlađi od njega Dalibor Brozović i neki drugi to će uskoro otvorenije pokazivati, npr. Brozović vise godina pišući jezične bilješke u listu TELEGRAM. Već slijedeće godine, kad su Brozović i drugi tek započinjali nacionalističku ofanzivu nezadovoljni „unitaristom“ Jonkeom, Jonke na V kongresu slavista u Sarajevu (1965) istupa nacionalistički otvorenije i borbenije ali još uvijek ne bez opreznosti i suzdržavanja (kakav je ostao cijelog života). Otada je počeo dobivati nacionalističke branitelje svoje knjige. Protivnike će tek kasnije svrstati otvoreno među unitariste ne praveći medu njima razlike, navodeći || da te unitariste „smeta osporavanje jedinstvenosti našeg književnog jezika koje im je omogućavalo prodiranje ekavskog tipa književnog jezika na ijekavsko književno područje“ (v. OSNOVNI POJMOVI O JEZIKU HRVATA I SRBA, u: JEZIK, 1968/69, str. 131).

U godinama nakon Brionskog plenuma, kad se širio prostor demokratizaciji društva, a time istovremeno i prostor za otvorenije javno manifestiranje protivnika socijalizma, počelo je dolaziti i medu lingvistima-nacionalistima do glasnijeg istupanja u javnosti, jednako tako i lingvista unitarističke usmjerenos-

ti. Tako su se jedni i drugi počeli pred javnošću prepucavati i međusobno pothranjivati. Na unitarističke istupe (uglavnom prije DEKLARACIJE 1967) odgovarali su hrvatski nacionalisti najprije pojedinačno a onda kolektivno (DEKLARACIJOM). Konkretnije: na nacionalistički Lalićev JEZIČNI PRIRUČNIK, na šovinistički Moskovljevićev rječnik, na ponovljeno proglašavanje starije hrvatske književnosti (dalmatinsko-dubrovačke) srpskom, na recenzije o komediji Aleksandra Popovića KRMEĆI PLES (ismijavanje kajkavštine) i slično, a u povodu istupa saveznog inspektora za školstvo i predsjednika slavističkih društava Jugoslavije Đorđa Rašovića (zahtjev da se republički inspektor u Hrvatskoj Mara Zuber ovlasti da može provesti eksperimentalnu nastavu u ekavštini na kajkavskom području i napad u TELEGRAMU na Jonkea), hrvatski su nacionalisti oko MH i DHK reagirali plenumom DHK i zaključcima na tom plenumu (7. IV 1966), tri dana uoči 25-godišnjice proglašavanja NDH. Na poziv Jonkea da ga MH i DHK javno zaštiti od napadaja Đorđa Rašovića i pod proturenom kuloarskom parolom da iza srpskog nacionalizma stoje uplivne političke ličnosti koje ugrožavaju ne samo hrvatski jezik nego i sveukupno hrvatstvo, stvorila se određena atmosfera koja je omogućila da se na spomenutom plenumu DHK donesu „odgovarajući“ zaključci koji predstavljaju predložak iz koje se slijedeće godine u proljeće začela DEKLARACIJA. U međuvremenu, tokom 1966. i na početku 1967. pripucavalo se iz oba zaraćena tabora nacional-šovinističkim izjavama tako da se u povodu već zakazanih i provođenih diskusija o izmjenama Ustava „normalno“ pojavila DEKLARACIJA pred javnošću koju su šutke „propustili“ neki tadašnji viši partijski rukovodioci u CK SKH (Miko Tripalo koji, kad je obavještavan da se za novine priprema DEKLARACIJA kao opasan političko-diverzantski dokument, nije htio reagirati).

Nakon izlaska DEKLARACIJE, braneći sebe i DEKLARACIJU, Jonke se po ocjeni radikalnijih nacionalista previše povukao, jer je „umanjivao“ jezične razlike (u članku u JEZIKU, 1968/69, br. 5, str. 131). Slično je reagirao i I. Frangeš i zato doživio slične zamjerke.

II. 2. DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (1967) i krajnje političke namjere

Dva osnovna zahtjeva DEKLARACIJE sadržana su u dvije točke koje glase:

„1. Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskog, hrvatskog, srpskog, makedonskog.

U tu svrhu treba izmijeniti formulaciju iz Ustava SFRJ, član 131. koja bi morala glasiti ovako:

> Savezni zakoni i druga opća akta saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obavezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.

Adekvatnom formulacijom treba osigurati i prava jezika narodnosti u Jugoslaviji.

Dosadašnja Ustavna odredba o srpsko hrvatskom, odnosno hrvatsko srpskom jeziku svojom nepreciznošću omogućuje da se u praksi ta dva usporedna naziva shvate kao sinonimi, a ne kao temelj za ravnopravnost i hrvatskog i srpskog književnog jezika, jednaka među sobom kao i u odnosu prema jezicima ostalih jugoslavenskih naroda. Takva nejasnoća omogućuje da se primijeni srpski književni jezik i silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate.

Da je stvarnost zaista takva, dokazuju mnogobrojni primjeri, a među njima kao najnoviji nedavni Zaključci V skupštine Saveza kompozitora Jugoslavije. Ti su zaključci objavljeni usporedno u srpskoj, slovenskoj i makedonskoj verziji kao da hrvatskog književnog jezika opće nema ili kao da je istovjetan sa srpskim književnim jezikom.

Potpisane ustanove i organizacije smatraju da u takvim slučajevima hrvatski narod nije zastupan i da je doveden u neravnopravan položaj. Takva se praksa ni u kojem slučaju ne može opravdati inače neospornom znanstvenom činjenicom da hrvatski i srpski književni jezik imaju zajedničku osnovu.

2. U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednju primjenu hrvatskoga književnog jezika u školstvu, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad god se radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkud potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.

DEKLARACIJU su potpisnici podnijeli Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj našoj javnosti prilikom pripremane promjene Ustava da se izložena načela nedvosmisleno formuliraju, i da se u skladu s time osigura njihova potpuna primjena u našem društvenom životu.

P o t p i s n i c i: Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske, Hrvatsko filološko društvo, Odjel za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za suvremenu književnost JAZU, Institut za jezik JAZU, Institut za jezik i teatrologiju JAZU, Katedra za suvremeni hrvatsko-srpski jezik Filozofskog fakulteta u Zadru, Katedra za suvremeni hrvatsko srpski jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Katedra za povijest hrvatskog jezika i dijalektologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Katedra za stariju hrvatsku književnost Filozofskog fakulteta u Zadru, Katedra za stariju hrvatsku književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Katedra za noviju hrvatsku književnost Filozofskog fakulteta u Zadru, Katedra za noviju hrvatsku književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Institut za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Institut za nauku o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Staroslavenski institut u Zagrebu, Društvo književnih prevodilaca Hrvatske.

***

Iza tih 18 potpisnika DEKLARACIJE krije se samo nekoliko radnih jedinica ovih ustanova: Fil. fak. u Zagrebu, Fil. fak. u Zadru, MH, JAZU, Društvo književnika Hrvatske i Društvo književnih prevodilaca Hrvatske i još neke koje su svojom djelatnošću čvrsto vezane za tih nekoliko. Međutim, iza svakog potpis-

nika stoje uglavnom isti ljudi (po nekoliko njih), a ne te ustanove u cjelini. Prema tome, kad se to ima u vidu, postaje jasno da iza DEKLARACIJE stoji svega nekoliko desetaka ljudi (jer se mnogi od njih javljaju u više tih ustanova ili jedinica na tim ustanovama). Ta je podvala svojevremeno efektno „odzvučala" u javnosti i danas još mnoge „impresionira".

Krajnje političke namjere DEKLARACIJE sadržane su u citirana dva njezina zahtjeva:

prvo (t. 1) da se Ustavom proglasi postojanje u SFRJ „četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga"; i

drugo (t. 2) da se osigura „dosljedna primjena hrvatskoga književnog jezika u školstvu, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji *kad god se radi o hrvatskom stanovništvu*."

Sve ostalo u DEKLARACIJI, i ono temeljno na načelnim istinama i stvarnim faktima ili poluistinama, jest sporedno i služi kao kamuflaža.

Udubi li se u svaki od ta dva zahtjeva lako se može opaziti koliko su oni strategijsko-politički promišljeni i s pozicija očuvanja zajedništva u socijalističkoj zajednici SFRJ opasni i neprihvatljivi.

Po logici prvog zahtjeva trebalo bi govoriti bar o šest a ne samo o četiri jezika (uz navedene trebalo bi još nadodati: crnogorski, muslimanski a ne bosanskohercegovački jer ovaj posljednji nije i ne može biti nacionalni jezik). Sto bi to značilo u političko-jezičnom i u međunacionalnom pogledu na primjer, na bosanskohercegovačkom teritoriju nije potrebno obrazlagati, dovoljno je kazati da bi Muslimani prema Hrvatima i Srbima u SR BiH morali, stvarati svoj nacionalni jezik i time se izdvajati od hrvatskog i srpskog naroda u toj republici, tj. istovremeno i svi ti narodi međusobno morali bi se jezično izdiferencirati i taj bi proces, kad bi se ustavnom odredbom otvorio, zahvatio sve ljude od dječjih vrtića i osnovnog obrazovanja do svakodnevnog međusobnog razgovora i pismenog komuniciranja u svim sferama života bez obzira na stupanj pismenosti pojedinaca. Ni u drugim republičkim sredinama s miješanim stanovništvom ne bi situacija suštinski bila drugačija iako možda nešto blaža. (Sto se tiče Muslimana hrvatski nacionalizam redovito računa na savezništvo s muslimanskim nacionalizmom, pa se može pretpostaviti da su idejni začetnici DEKLARACIJE računali na muslimansko opredjeljivanje za „hrvatski" jezik, čime bi se Srbe u SR BiH tjeralo da se opredijele za ekavicu, za „srpski" jezik. A sve bi to još vise zaoštravalo situaciju u SR BiH s dalekosežnim reflektiranjima u drugim republikama.)

Drugi zahtjev tu namjeru DEKLARACIJE još očiglednije manifestira, jer se u njemu izričito kaže: „kad god se radi o hrvatskom stanovništvu" mora se dosljedno primjenjivati hrvatski književni jezik „u školstvu, novinama, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji", dakle svuda. Kad bi se prihvatio takav zahtjev političke reperkusije za jedinstvo SFRJ i socijalizam bile bi katastrofalne. Naime, hrvatskog stanovništva ima i izvan SRH, pa kad bi se to osiguravalo (što DEKLARACIJA traži za to stanovništvo), tada bi se po istom principu trebalo

postupiti i prema ostalim narodima izvan „matičnih“ republika, npr. prema Srbima u SRH i SR BiH.

Onaj tko pomišlja da takvih namjera DEKLARACIJA nije imala, već da se ti njezini zahtjevi takvim iskazuju, tj. začetnici DEKLARACIJE na takvu namjeru nisu pomišljah, taj sasvim potcjenjuje pamet i političke sposobnosti nekih njezinih sastavljača, npr. P. Šegedina i D. Brozovića, zatim pokazuje nedostatak političke vidovitosti. Ako te namjere i nisu bile tako vidljive u trenutku pojave DEKLARACIJE, to je postalo sasvim očigledno u godinama koje su slijedile iza nje i u kojima su glavni nacionalistički stratezi, osokoljeni djelomično postignutim rezultatima, svojim pisanjem i praktičnim ponašanjem radikalizirali bitno zahtjeve iz DEKLARACIJE. (Sama reakcija srpskih nacionalista PREDLOGOM ZA RAZMIŠLJANJE odmah nakon objave DEKLARACIJE jasno je pokazala kamo DEKLARACIJA smjera.)

III. Eskalacija od 1967. do 1971.

III. 1. Časopis JEZIK (od početka izlaženja do 1980)

Časopis izlazi već 28 godina po pet brojeva godišnje i u nakladi od 2.500 primjeraka. 17 godina mu je glavni i odgovorni urednik bio Jonke koji je 1970. godine dao ostavku zbog prezauzetosti, a časopis je nastavio voditi Jonkeov istomišljenik i najbliži suradnik Stjepan Babić.

Ideološku retardaciju časopisa može se jasno pratiti negdje od 1962. godine, kad je još bio donekle politički korektan, tj. bavio se isključivo lingvističkim problemima. Tada su Stjepana Babića mučili jednostavni problemi (da li je ispravnije govoriti puter ili maslac), a Jonke je pisao članke pod nazivom: „Specifičnosti u normiranju HRVATSKOSRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA“. I nije ga, dakle, smetao naziv jezika. Gotovo je neprepoznatljivo njegovo tadašnje rezoniranje: „Slavistička nauka, stojeći na pozicijama indoevropske lingvistike, već je u 19. stoljeću utvrdila da su hrvatski i srpski narodni jezik zapravo jedan jezik sa *svim zajedničkim* osnovnim glasovnim, morfološkim i sintaktičkim osobinama, pa su ga stoga i veliki hrvatski slavist Vatroslav Jagić i zaslužni srpski lingvist Đuro Daničić u drugoj polovini 19. stoljeća nazvali hrvatskim ili srpskim jezikom, te je tako onda i veliki naučni rječnik toga jezika, što ga je 1880. pokrenula Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, prozvan RJEČNIKOM HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA, a do sada najbolja gramatika toga jezika Tome Maretića prozvana je 1899. u Zagrebu GRAMATIKOM I STILISTIKOM HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. (Ljudevit Jonke: POSTANAK NOVIJEG KNJIŽEVNOG JEZIKA U HRVATA I SRBA, u: JEZIK, br. 4, 1964–1965, str. 101).

Ako je u to vrijeme i bilo nekih tonova koji su se kasnije razvili do urnebesne buke, ipak je sve tretirano smireno i argumentirano. Pisalo se npr. o problematici narodnih hrvatskih naziva za mjesece, no bez jetkosti.

S. Babić čak polemizira s Milkom Ivić tvrdeći da razlike Vukova i današnjeg jezika nisu uopće velike ni bitne!

Politizacija u JEZIKU počinje 1965/66. godine kad Dalibor Brozović u članku O PROBLEMIMA VARIJANATA tvrdi: „Taj, ʻklasični srpskohrvatskiʼ, kako ga je nazvao veliki francuski lingvist Antoine Meillet, nije se u praksi nikad kao cjelina ostvarivao, izuzmemo li nekoliko filologa koji su mu umjetno davali život“ (JEZIK, br. 2, 1965/66, str. 34).

Dakle, Brozović medu prvima u JEZIKU počinje s isključivošću i polemizira sa Svetozarom Markovićem oko toga da li zagrebačko izdanje „Borbe“ previše ili premalo adaptira i prevodi članke u zapadnu varijantu, te piše o umjetnom forsiranju jezičnog prožimanja.

Te iste godine Jonke već izbacuje parolu: „Pravo je naroda da sam odlučuje o jeziku“, iako to pravo narodu nitko ne osporava. Počinju i nezdrave jezične polemike s Pavlom i Milkom Ivić, a sve se svodi na savezne tekstove koji bi mogli zagušiti zapadnu varijantu, jer u većem broju kolaju s istoka na zapad nego obratno. Sami autori priznaju da čitav taj kompleks pitanja nije samo lingvistički problem iako znaju da se prema NOVOSADSKOM DOGOVORU umjetnički tekstovi ne smiju adaptirati, a oni su riznice književnog jezika.

Jasno iznose da ih koči što se ideološki procjenjuju njihovi stavovi kao izjašnjavanje za bratstvo i jedinstvo ili protiv njega.

1965/66, godine u JEZIKU već izlazi REZOLUCIJA ZAGREBAČKOG LINGVISTIČKOG KRUGA te IZJAVA O JEDINSTVU I VARIJANTAMA HRVATSKOSRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA Znanstvenog kolektiva Instituta za jezik JAZU.

Dalja evolucija u pravcu nacionalizma ovako se razvijala u časopisu JEZIK:

– Jonke: JEZIK NAŠ DANAŠNJI I SVAGDAŠNJI (br. 2, 1966/67): na narodnoj osnovi razvio se hrvatski i srpski književni jezik normiran u dvije norme koje se razilaze.

– Jonke: DAVIČOVO POGREŠNO REZONIRANJE O JEZIKU (br. 3,1966/67): u polemiku uvlaci političare i Savez komunista Srbije.

– Babić: O NARODNOSTI I NENARODNOSTI SUFIKSA -**TELJ** (br. 3,1967/68): počinje se cjepidlačiti i marginalnim jezičnim pojavama pridavati veliko nacionalno značenje.

– Jonke: OSNOVNI POJMOVI O JEZIKU HRVATA I SRBA (br. 1,1968/69): aktivno uključivanje u nacionalističku eskalaciju Matice hrvatske.

– Babić: Za ravnopravnost, ali čega (br. 1, 1968/69): polemizira s Pavlom Ivićem.

– Jonke: dokazuje da je tačka iza rimskog broja u latinici funkcionalno potrebna – opet se sitnice podižu na nivo suštinskih razlika.

– Moguš: netolerantno piše o razlikama u varijantama (br. 1, 1968/69).

– Jonke: KRIZA OKO RJEČNIKA KNJIŽEVNOG JEZIKA.

– Odbacivanje NOVOSADSKOG DOGOVORA dočekano je u JEZIKU kao pad Bastilje:

Upravni odbor Matice hrvatske, Institut za jezik JAZU u godišnjaku JEZIKA 1970/71. tvrdi da je NOVOSADSKI DOGOVOR odbačen jer se na njemu ne mogu

osnovati ravnopravni jezični odnosi, a Božidar Finka, do tada dosta suzdržan, upada u ovakvu euforiju: „Odricanje od NOVOSADSKOG DOGOVORA osigurava i omogućava da se ponovo okrenemo izvorima hrvatskoga jezika i da svoj jezik zovemo njegovim pravim, tisućugodišnjim nazivom *hrvatski jezik*, svjesni da je samo nacionalnim jezikom moguće širiti jezičnu kulturu i da se samo preko nacionalnog jezika mogu privesti općoj kulturi i društvenoj svijesti najširi narodni slojevi“ (br. 5, 1970/71, str. 139).

Od tada do danas u JEZIKU se isključivo upotrebljava termin *hrvatski jezik*. JEZIK štampa izjavu Matice hrvatske da se priručnici hrvatskoga jezika smiju stvarati samo na temelju hrvatskih vrela, a S. Babić zanosno glorificira trenutak:

> U naše dane hrvatski književni jezik doživljava svoj preporod. Očituje se to na svim područjima njegova života, a među ostalim i u buđenju starijih, većinom silom potisnutih riječi: odvjetnik, glazba, skladatelj, tisuća [...] Bude se zapretane riječi i postaju mlade, svježe, poletne, kao i u trenutku svoga postanka. Znak je to novoga života hrvatskoga književnog jezika, znak je da se zalutali umrtvljeni rukavci vraćaju svojoj vječno živoj i životvornoj matici, znak je da se Hrvati vraćaju izvorištu svog izraza i svoje kulture. Ni najvjerniji nisu vjerovali da se u tako kratko vrijeme može postići tako mnogo (br. 3, 1970/71, str. 95).

– Zatim se u JEZIKU vodi isforsirana i stručno jadna polemika o jeziku na željeznici (u ZTP-u).

– Babić i Finka Jonkeovu ostavku na mjesto glavnog urednika pretvaraju u odu podnaslovu JEZIKA, koji se, tobože, ranije morao promijeniti u „časopis za kulturu hrvatskosrpskog književnog jezika“, a Jonke mu je vratio sav sjaj podnaslovom ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA.

21. sjednica Predsjedništva SKJ – ničim nije u JEZIKU obilježena, u nju nije prodrla nijedna reakcija na raniju nacionalističku orijentaciju časopisa ni žive rasprave u javnosti. Ostali su isti urednici i isti autori na njegovim stranicama. Da se nešto zbilo, osjetilo se samo po tome što je nekoliko brojeva nakon 21. sjednice uglavnom tretiralo probleme pisanja ruskih i engleskih vlastitih imena. No, ta zbunjenost nije bila duga vijeka. Izvjesna Benedikta Zelić-Bučan, redovita suradnica ekstremnih klerikalističkih publikacija (MARULIĆ i dr.) kao svojevremeno i u HRVATSKOM TJEDNIKU i KRITICI, u prelomnom momentu piše u dva nastavka članak: NARODNI NAZIV HRVATSKOG JEZIKA TIJEKOM HRVATSKE POVIJESTI, a urednici, umjesto komentara tom neobjektivnom i jednostranom napisu, dodaju 5. ustavni amandman i zaključuju: „Prema tome, hrvatski je književni jezik dobio ustavnu sankciju.,.“, da bi već u jednom od narednih brojeva JEZIKA perfidno podvalili Sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske viješću O NOVOM HRVATSKOM PRAVOPISU koji ne može izići zbog političkih razloga, što treba primiti s razumijevanjem i utjehom:

„Ipak, kao što će čitatelji zapaziti, mi već od ovog broja primjenjujemo prihvaćena načela novoga pravopisa.“ (br. 1,1971/72, str. 32), tj. onoga izdatog u Londonu s pamfletima o Titu i Jugoslaviji, onog što su ga sastavili Babić, Moguš i Finka, a Katičić mu napisao predgovor!?

Ljudima u uredništvu JEZIKA i oko njega ništa ne smeta što taj pravopis u zemlji ne vrijedi – oni ga se drže, o njemu pišu i govore studentima u nastavi. Usput u svom časopisu vode lakrdiju u nastavcima sa „samoposluživaonicom" i kao dimnu zavjesu objavljuju JEZIČNE ODREDBE U USTAVU SFRJ I SRH kojima su „zaštićeni".

Urednici JEZIKA ne mare za činjenicu da je u Ustavu SRH riječ *naziv* vezana samo za *hrvatski* ili *srpski*, te da je to jedino ustavno ime jezika. Oni to gotovo redovito tumače drugačije, pa tako imamo u redovnoj upotrebi udžbenike: Rosandić – Silić: OSNOVE FONETIKE I FONOLOGIJE HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, OSNOVE MORFOLOGIJE I MORFOSTILISTIKE HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, PRIRUČNA GRAMATIKA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (koja nije dobila udžbeničku propusnicu).

Iz svega ovoga može se zaključiti da časopis JEZIK i dalje omogućava osvjedočenim nacionalistima da šire svoje ideje jezične netolerancije (Babić, Brozović, Katičić, Moguš, Finka).

U tom je časopisu nemoguće naći rijeci bratstvo i jedinstvo. Umjesto toga bude se stari šovinistički antagonizmi (Brozović: TIJEK TEČE, TOK STOJI, br. 5, 1976/77, Katičić: NA RASKRŠĆIMA HRVATSKO-SRPSKE FILOLOGIJE, br. 1, 1978/79).

Ima pokušaja da se forsiranjem dijalektoloških tema dođe do „pravnog hrvatskog" jezičnog izvorišta i razore mostovi kojima su vezani Hrvati i Srbi.

Ima i pokušaja da se JEZIK uklopi u suvremene tokove, pa se piše o jeziku delegatskih materijala (Miličević) i samoupravnih zakona (Brozović), koji se (jezik) inače s pravom može kritizirati, ali s bitno drukčijeg stanovišta.

Suradnici su u JEZIKU već dva decenija uglavnom isti. Zajednička im je ideologija krajnjeg zaoštravanja i forsiranja razlika u jeziku Hrvata i Srba. Slučajni suputnici, koji tu ideologiju ne prihvate, brzo otpadaju. Iz ostalih republika vrlo je malo suradnika, i to onih koji su pristaše ideologije razjedinjavanja.

Za suprotna mišljenja, za one koji se ne slažu s urednicima, u časopisu JEZIK nema mjesta.

Manipulira se s Crnom Gorom i Makedonijom, a i s Bosnom i Hercegovinom kao „saveznicima" protiv Srbije, jer su to narodi koji su „osjetili ista nametanja, ista presezanja kao i hrvatski narod".

O programu časopisa JEZIK vodena je nekoliko puta rasprava u komisiji za program i sredstva Udružene samoupravne interesne zajednice u oblasti kulture Zagreba, koja dijelom financira i taj časopis, zajedno s još 17 časopisa. Prvi put je o tome u toj komisiji raspravljano u travnju 1978. godine i predloženo je da se zatraži mišljenje Komisije za jezik Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu.

Zbog nepotpunog obrazloženja prijedlog financiranja časopisa u 1978. godini Komisija je vratila Odboru za časopise, nakon čega su od svih uredništava zatraženi podaci o realnom povećanju troškova štamparskih usluga.

U rujnu 1978. komisija za program i sredstva tog USIZ-a rezervirala je za časopis JEZIK sredstva (110.000 dinara) i ponovo odlučila da se zatraži mišljenje Komisije za jezik. A taj je zaključak potvrdio i Izvršni odbor USIZ-a kulture Zagreba u listopadu prošle godine i također zatražio mišljenje Komisije za jezik Republičkog sekretarijata.

Za 1978. godinu časopisu JEZIK nisu isplaćena nikakva sredstva iz USIZ-a kulture.

SIZ znanosti VII odobrio je, bez ikakvih rezervi, u 1978. godini časopisu JEZIK 72.000 (novih) dinara, a 1979. godine 150.000 (novih) dinara. U 1980. godini isti SIZ odobrio je JEZIKU 165.000 dinara.

Član uredništva JEZIKA Milan Moguš podnio je ostavku (v. br. 2/3 – 1979/80) te sad uredništvo sačinjavaju: S. Babić (odgovorni urednik), B. Finka, R. Katičić, I. Škarić i A. Šojat, ali i to novo uredništvo nastavlja staru praksu. Npr. u br. 4 1980. godine dokazuje da je ispravnije *tisak* i *novinstvo* nego *štampa* jer su te prve dvije „naše riječi“ koje pripadaju široj porodici.

I novije devijacije u JEZIKU pokazuju da taj časopis treba politički ozbiljno shvatiti. Bilo bi nužno taj časopis predati u ruke sasvim novim urednicima, npr. V. Aniću i J. Siliću, D. Škiljanu i dr. za koje se može tvrditi da ne bi nastavili staru praksu časopisa (iako su nacionalizmom zastrašeni i s njim „taktiziraju“) jer su, pored ostaloga, i osobno izvrijeđani postupcima nacionalista u vise navrata.

III. 2. Druge publikacije

Suviše je dobro i općepoznato da se od 1967. do 1971. u gotovo svim listovima i časopisima, ne samo na planu jezika pisalo nacionalistički i neprijateljski, te se na tome nema potrebe duže zadržavati. Svi spominjani lingvisti nacionalističke orijentacije i mnogi nespomenuti vrlo su aktivno bili uključeni u svim oblicima nacionalističkog djelovanja u to doba i izvan područja jezika, kao npr. kad su pojedinci zagovarali osnivanje samostalne vojske u Hrvatskoj, tražili hrvatskog predstavnika u OUN i sl.

III. 3. Londonsko izdanje HRVATSKOG PRAVOPISA (1972)

Prije 1971. lingvisti S. Babić, M. Moguš i B. Finka izradili su u duhu nacionalističkih težnji Deklaracije HRVATSKI PRAVOPIS po tzv. „korijenskom“ principu kakav je vrijedio u ustaškom pravopisu, sa starinskim leksikom, „odabranim“ primjerima itd. Kako ga nisu uspjeli objaviti u zemlji, jer nije bio dovršen do 21. sjednice CK SKJ, objavljen je 1972. u Londonu s izuzetno reakcionarnim predgovorom i uz popratne komentare – pamflete uperene protiv Tita i SFRJ.

Unatoč tome autori ga se ne samo da nisu odrekli, već se na njega oslanjaju, Babić ga na primjer spominje i tumači studentima. Taj se pravopis u inozemstvu reklamira i prodaje zajedno s najreakcionarnijim ustaškim edicijama.

***

Napomena u vezi s izradom novog pravopisa u SRH

Na osnovi sklopljenog ugovora 1976. između Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH i dvojice lingvista s Fil. fak. u Zagrebu (Anić, Silić) upravo je dovršen rukopis novog pravopisa. Međutim, autori, koji su vjerojatno korektno lingvistički, stručno i politički napisali pravopis, zastrašeni nacionalizmom i osjećajući se bez jače političke podrške, zapali su u dilemu u pogledu naslova tog pravopisa. Kolebaju se ili PRAVOPIS HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA s kojim bi mogli biti zadovoljni nacionalisti, ali ne i autori jer znaju da to ne odgovara društvenoj zajednici, ili PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA s kojim bi nacionalisti bili vrlo nezadovoljni, a ni autori zbog straha od nacionalističkih reakcija prema njihovu autorskom djelu. Iz tih neprilika, a sa željom da se u SRH pojavi prihvatljiv pravopis, trebalo bi iznaći kompromisno rješenje koje bi zadovoljilo društvene potrebe a izbilo adute iz ruku nacionalista kojima bi mogli napadati takav pravopis, tj. sve u smislu definicije naziva jezika u Ustavu SRH: PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA U SRH, ili pak ovako: PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA (HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA) i sl.

III. 4. Sudbina RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA koji su zasnovale MH i MS 1954–1960

Matica hrvatska i Matica srpska započele su prije više godina zajednički raditi na projektu, ali je MH suradnju prekinula 1970. godine. Do tada su bila izašla dva sveska (do slova K) i u latiničkom izdanju MH u Zagrebu i u ćirilićkom izdanju MS u Novom Sadu.

RJEČNIK je zasnovan godine 1954–1960. To je bio osnovni argument hrvatskim nacionalistima da iniciraju već 1968. hajku na nj. Tvrdili su da su principi za izradu RJEČNIKA utvrđeni u vrijeme prevaziđenog centralizma i unitarizma. Zaklinjali su se u Brionski plenum, demokratizaciju našeg društva i stavove o jeziku IK CK SKH o pravu svakog naroda na svoj književni jezik.

P r e k i d nije nastupio naglo ni nepripremljeno. Najprije je organizirana već 1968. godine hajka u KRITICI, i to u njenom prvom broju. Glavni hajkači bili su S. Babić, R. Katičić, D. Brozović i T. Ladan.

Stjepan Babić tada u članku O RJEČNIKU MATICE HRVATSKE smatra glavnim krivcem krize i nedefiniranosti rada na RJEČNIKU riječ *hrvatskosrpski* u samom naslovu. I njegova je (kao i ostalih triju autora ove hajke) osnovna orijentacija da se na zajednički rad pristalo samo zato što je bilo kakav rječnik bolji nego nikakav, ali ovakav kakav jest, on ne zadovoljava, jer nije „na korist i napredak naroda za koji se izdaje“ (KRITIKA br. 1, str. 4).

Osnovni mu je nedostatak, po Babićevu sudu, što prikriva razlike između istočne i zapadne varijante. To je unaprijed postavljen cilj i zajednički zadatak kojem Babić često nasilno podvrgava sve svoje argumente. Najuporniji je u dokazivanju netočnosti u području dubleta. Čak i banalnim sredstvima (brojem

slogova!) dokazuje da se ne radi o dubletama i da su hrvatski izrazi zapostavljeni.

Mudro zaključuje da RJEČNIK „ne smije prešutno, javnom pohvalom ili političkim žigom postati lingvistička svetinja, jer bi to onemogućilo normalan rad na istinskoj jezičnoj kulturi“ (str. 24).

Dalibor Brozović u istom broju KRITIKE objavljuje članak s tendencioznim naslovom: TKO ČEKA – KATKAD I NE DOČEKA i podnaslovom: OSVRT NA PRVE DVIJE KNJIGE „RJEČNIKA“. Tvrdnje su istovjetne Babićevim, čiji članak HTIJENJA I OSTVARENJA NOVOSADSKOG DOGOVORA“ svesrdno podržava, iako zna da je izazvao polemike i negativan odjek među lingvistima izvan Hrvatske. I on nedvojbeno tvrdi da postoji hrvatska i srpska varijanta i da su razlike među njima presudne za jedinstvo jezika. Navodi kao objektivan razlog promašenosti RJEČNIKA što su ga radile dvije redakcije sa suradnicima iz tri grada.

Spomenuta četvorka (Babić, Brozović, Katičić, Ladan) očito je angažirana sa zadatkom da izvuče što više nedostataka RJEČNIKA. Ponekad su u traganju za tim nedostacima sitničavi do krajnosti i potpuno netolerantni jer namjerno izbjegavaju da istaknu bilo koju kvalitetu i domet RJEČNIKA. Tako i Brozović tendenciozno tvrdi da odnos varijanti nije prikazan realno, da vlada potpuna anarhija u dubletama i niže primjere u kojima je tobože oštećena hrvatska varijanta, te poziva kolege iz Srbije da to isto učine za srpsku varijantu, kako bi se posve obezvrijedio obostrani rad na RJEČNIKU i dokazalo da je zasnovan na neprihvatljivim pretpostavkama o jedinstvenom jeziku. Tvrdi da je RJEČNIK pun „umjetno stvorenih riječi da se razlike artificijelno zataškaju“ (str. 33). A upravo njegov (Brozovićev) lingvistički nacionalistički kružok izmišljanjem i iskivanjem artificijelnih riječi krivotvori jezičnu stvarnost. Jedino je iskren kad priznaje da se u čitavoj toj raboti osjeća neprijatno:

„Neprijatan posao, mučan, čovjek se, uza sve ostalo, i nelagodno osjeća. Ali stručnjaci moraju obavljati i takve poslove.“ (str. 36)

Ako stručnjak svoj posao obavlja pošteno, osjeća samo zadovoljstvo, a ne mučninu. Ali kad, kao Brozović, svoju stručnost svede na prebrojavanje riječi kao dokaz proganjanja nečijeg jezika, onda mu mora biti neprijatno i nelagodno.

Već tada, 1968. godine Brozović najavljuje da će se odustati od daljeg zajedničkog rada na RJEČNIKU ako se ne usvoje nove propozicije koje će se dogovoriti s Maticom srpskom. Također predlaže da se za primjere dubleta *„s* druge strane“ (ratnička terminologija!) u hrvatski RJEČNIK uvede ćirilica, a u srpski latinica, što je puki formalizam jer pismeni ljudi u nas poznaju oba pisma, a osim toga, davno su prošla Trubarova vremena kad su se tražila slična rješenja iz daleko plemenitijih pobuda no što su Brozovićeve. Evo još jednog citata iz Brozovićeva članka: „Odnos između hrvatske varijante i srpske varijante nije prikazan realno i tu je za volju određenih fikcija nanesena RJEČNIKU zaista golema šteta. Vjerojatno je da će na objema stranama biti zapaženo prvenstveno ono čime je „vlastita“ varijanta oštećena. Objektivno uzevši, iako je više oštećena hrvatska varijanta, omjer nije tako loš kako će se činiti hrvatskoj publici.

Ali RHSKJ zapravo krivotvori realnost na štetu obiju varijanti i hrvatskosrpskog standardnog jezika kao cjeline – cjeline koja stvarno opstoji kao lingvistička apstrakcija, kao sustav i kao zbroj, a u praksi se realizira u vidu varijanti (tj. postoji kao jezik, ali ne ostvaruje se ni kao tekst ni kao govor). Zato su tim rječnikom oštećeni i Hrvati i Srbi". (29. str.)

Zaista, ni sam Brozović nije na čistu sa svojim tvrdnjama. Ili: „Taj je RJEČNIK žrtva tendencije da se umjetnim načinom, nasilno, idealistički i nenaučno prikrije opstojanje varijanta i da se mehanički djeluje prema njihovu uklanjanju."

Dalje Brozović iznosi svoje duboko uvjerenje da su obje redakcije izvrgnute snažnom moralno-psihološkom pritisku, pa ako ga srpska podnosi, hrvatska, eto, neće. Za sve je, naravno, kriva idejna orijentacija RHSKJ, nametnuta nasilno.

Brozović iznosi podatke pedantnog prebrojavanja književnika zastupljenih „s obje strane", pa kad nije mogao ustvrditi da je omjer neobjektivan, zadovoljio se djetinjastom primjedbom da su srpski citati duži! To je primjer kako se lingvisti poigravaju egzistencijalnim pitanjima zemlje i njenih naroda.

Radoslav Katičić u članku: DJELO KOJE TREBA TEMELJITO POPRAVITI zahtijeva da se u RJEČNIKU svaka riječ smjesti u njenu geografsku i kulturnu okolinu. Uspoređuje ovaj RJEČNIK S RJEČNIKOM jezika hrvatske književnosti Julija Benešića, čiji se rukopis čuva kao njegova ostavština u Institutu za jezik JAZU, u Leksikografskom zavodu i kod nasljednika. Ispada da je Benešić bolje obavio posao od odabrane ekipe vodećih hrvatskih lingvista koji su RJEČNIK i stvarali i kritizirali.

Katičićeva ocjena RJEČNIKA vrlo je oštra. Tvrdi da je „rađen na brzinu i preko koljena", (str. 44) Najgnjevniji je Tomislav Ladan sa svojom umotvorinom kojoj je dao naslov: „Centaurski rječnik centaurskog jezika" smatrajući je recenzijom RJEČNIKA. Najveće su mu mane, po neprikosnovenom mišljenju Tomislava Ladana, što ne zastupa hrvatsku književnost od Bašćanske ploče do Dubravka Horvatića (!?). Recenzija je napisana nenaučnim, neurotičnim i euforičnim tonom, npr.:

„Međutim, sad će nastupiti ne samo začuđenost nego i osupnutost." (str. 45) Naravno, misli na svoja epohalna otkrića o RJEČNIKU, a ta su – da se „stari hrvatski pisci bacaju u ropotarnicu, postaju školska strašila i pravi tuđinci u vlastitoj kući". Po Ladanu je sramota i nedoličnost što su ti pisci u školskim programima. On dobro zna da je orijentacija RJEČNIKA od početka bila da se prezentira živi književni jezik, a ne arhaična renesansna čakavska varijanta. Za predodređeni cilj dobro se ponekad napraviti i neobaviješten kao Ladan u ovom slučaju. Smatra smrtnim grijehom što u RJEČNIKU nema Trnskog i Tkalčevića i što su Kurelac i Ante Starčević zastupljeni samo jednim djelom. Rezignirano zaključuje da se ovakve nepravde dešavaju s hrvatskom kulturom već 100 godina. Znači austrougarsku nepravdu preuzela je Kraljevina SRS i SFRJ!

I još nešto:

„Neki su naši jezikoslovci – čini se – toliko priprosti te misle kako će bratstvo biti veće ako onaj tko sada piše *lijep*, bude pisao *lep*, ili *voz* umjesto *vlak* ili obratno. Po toj bi logici i Makedonci i Slovenci bili naša bratskija braća, kad bi govorili jezikom kojim sada govore, tj. jednim umjetnim idiomom koji bi bio zajednički za sva četiri (ili više) naših slavenskih naroda. U najmanju ruku, takvo je mišljenje nesocijalističko.“ (str. 48).

Ovo više nije čak ni subjektivna emocija nego lakrdijašenje koje se samo u nekontroliranom, bezumnom trenutku moglo objaviti.

Taj isti Ladan usuđuje se neargumentirano ustvrditi da je RJEČNIK rađen prema „unaprijed utvrđenim mjerilima koja su vrlo sumnjiva“ (str. 53),

Po Ladanu RJEČNIK nastoji „načiniti“ (umal’ ne ispade – okotiti) „lingvističkog centaura“ ili pojmovnu *konjokravu*, jezični entitet koji je čista fikcija.“ (str. 53).

Ladan napada RJEČNIK jer čiste slavenske riječi tretira kao zastarjele i kovanice, a propušta barbarizme kao egzistentne. Dakle, zalaže se da i RJEČNIK podrži ludovanje s iskivanjem izraza koji su se tada (a i danas) producirali u ideološki jasno opredijeljenim reakcionarnim kovnicama falsificiranog jezika.

Ladan tvrdi:

„Ovaj je RJEČNIK leksikografski promašaj i zbog toga što krivotvori stvarno stanje, pretvarajući pri tome jednu književnost u nametnika, a drugu u žrtvu.“

Po Ladanu su oko Beograda i Zagreba iskristalizirana dva jezična uzusa za koja je svejedno kako će se zvati, da li istočna i zapadna varijanta, hrvatskosrpski, ili srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski ili hrvatski i srpski, jer se svim tim nazivima ističu diferencije, a ne istovjetnost.

RJEČNIK zato vrši nasilje i nad prošlim i nad sadašnjim stanjem, i to u sve četiri socijalističke republike – tvrdi T. Ladan i na kraju zaključuje da je RJEČNIK konzervativan, reakcionaran – duhovno čedo etatizma i centralizma. „Komu je trebao i komu još treba ovakav RJEČNIK“ – zavapio je konačno „veliki leksikolog“.

Svoje vapaje, psovke, poruge i uzdahe argumentirao je „čvrstim dokazima“ kao što je ovaj citiran iz BILTENA INTERSTENA, br. 2, rujan 1967. godine, iz članka: OVISNOST SKRAĆIVANJA O JEZIKU I NARJEČJU (str. 46):

> Od razlika medu ijekavštinom i ekavštinom znatno su veće i za stenografiju znatno važnije razlike medu hrvatskim i srpskim književnim jezikom. Te se razlike sastoje od oko deset tisuća riječi, od oko 85 glasovnih zakona, od preko 200 pravila tvorbe riječi i od stanovitog broja pravila sintakse, deklinacije i konjugacije.

Ladan zaboravlja navesti tko je ovako točno u dlaku prebrojio sve razlike dvaju književnih jezika, „neophodne“ stenografima (!?) i koja naučna sila stoji iza ovakvih tvrdnji što začuđuju svojom „egzaktnošću“, naročito podatak o „stanovitom broju pravila sintakse, deklinacije i konjugacije“.

Sve četiri recenzije (Babićeva, Katičićeva, Brozovićeva i Ladanova) objavljene su u 1. broju KRITIKE pod zajedničkim naslovom teme: RJEČNIK HRVATSKO SRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA U PROCJEPU ETATIZMA I UNITARIZMA.

Sve se to izvanredno uklapa u uvodnik prvom broju KRITIKE koji je napisao Vlatko Pavletić, a koji vrlo prpošno zvuči: „Naša misija ili o pravu na slobodni život, na rad, radost i neometano stvaralaštvo u kulturi, znanosti i umjetnosti".

Nakon prekida suradnje MS je nastavila rad i završila i izdala čitav rječnik, koji se široko plasirao i u svijetu. Komisija za jezična pitanja, kao savjetodavno tijelo Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, nastojala je pokrenuti rad na dovršenju i izdavanju latiničkog izdanja tog rječnika, u „Hrvatskoj verziji", ali su lingvisti oko Zavoda za jezik u Institutu za filologiju i folkloristiku i Nakladnog zavoda MH eskivirali to nastojanje. Konačno je Nakladni zavod MH (bivši direktor Pero Budak) dostavio prijedlog da će to učiniti u roku od 10 godina (jer da je potreban još dugotrajan rad, što ne odgovora istini) i pod uvjetom da im društvo osigura za taj posao 3 milijarde dinara.

IV. Radikalizacije zahtjeva iz DEKLARACIJE U 1970-im godinama

IV. 1. Londonsko izdanje PREGLEDA GRAMATIKE HRVATSKOG JEZIKA (1974) i PRIRUČNA GRAMATIKA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA u izdanju Školske knjige u Zagrebu (1979)

Nakon 21. sjednice CK SKJ nastavila se nacionalistička djelatnost u području jezika, najprije oprezno i preko punktova u inozemstvu, a potom postepeno sve intenzivnije i u zemlji. Npr. časopis JEZIK ni tih prvih godina ne prestaje s pisanjem nacionalističkih članaka, A katolički list MARIJA od 1973. dug niz godina objavljuje članke Karla Kosora od kojih je nastala knjižica BILJEŠKE O JEZIKU SUVREMENIH HRVATSKIH PISACA (1979) s pretenzijom da „ispuni osjetljivu jezičnu prazninu" i s klerikalno-nacionalističkim pogledima na jezik. U prvim bilješkama Kosor je dosta suzdržan, ali je potom počeo anatemizirati „serbizme" u hrvatskom jeziku (npr. oblast, uskrisit, tajanstven i sl.).

U suglasnosti s intencijama u DEKLARACIJI, osim londonskog pravopisa, prišlo se početkom 70-tih godina pripremanju odgovarajuće gramatike.

Grupa autora iz Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku u dogovoru sa Školskom knjigom u Zagrebu započeli su pripreme (1974) za izradu nove gramatike kojom bi se zamijenio PREGLED GRAMATIKE HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA iz 1973 (sastavili Stjepan Babić i Stjepko Težak) u kojoj se nalazilo mnogo nacionalističkih elemenata (u tumačenju historije i posebnosti hrvatskoga književnog jezika). Republički Sekretarijat za prosvjetu nije mogao službeno intervenirati, jer je po Zakonu o udžbenicima (koji je tada bio na snazi) Sekretarijat odobravao samo prvo, a ne i svako novo izdanje nekog udžbenika, (kada je na snazi novi zakon iz 1977, koji obavezuje izdavača da traži odobrenje za svako izdanje u koje su unesene izmjene). Međutim, skrenuta je pažnja izdavaču (Školska knjiga), na neprihvatljiv uvod u toj gramatici i zatraženo je da se to otkloni. Izdavač poslije toga nije tražio novo izdavanje Babićeve i Težakove gramatike. Ta se gramatika ni do danas nije pojavila, ali je 1974. izdata u Londonu o trošku ustaške emigracije, Školska knjiga se orijentirala na traženje autora za izradu nove gramatike, opet s grupom autora iz spomenutog

Zavoda za jezik. Prva verzija rukopisa bila je dovršena već 1976, ali je zbog niza primjedbi recenzenata (Katičić, Rosandić, Anić), većinom stručne prirode, vraćena na doradu. Recenzenti su zatim 1977. dali konačne pozitivne ocjene, iako autori nisu uvažili sve ranije primjedbe recenzenata. Savjetnik u Zavodu za stručno-pedagošku službu, u svojstvu izvjestioca Komisije za udžbenike, Vjera Rašković-Zec, oštro je u svom izvještaju kritizirala vrlo nacionalistički koncipiran uvod u gramatiku i u isto vrijeme primijetila da bi naziv trebao biti „Priručna gramatika hrvatskog ili srpskog jezika". Na osnovi toga je Republički sekretar za prosvjetu skrenuo pažnju izdavaču da neće dati odobrenje da se takva gramatika s takvim uvodom i nazivom upotrebljava kao udžbenik u školama.

U ožujku 1979. izdavač je zatražio odobrenje Republičkog sekretarijata za prosvjetu da se ta gramatika upotrebljava u školama kao udžbenik. Sporni uvod je izostavljen, umjesto da je prerađen. Komisija za udžbenike je predložila Republičkom sekretaru dru Stipi Šuvaru da tu gramatiku s nepromijenjenim nazivom odobri za upotrebu u školama, ali on taj prijedlog nije prihvatio i izdao je negativno rješenje.

Izdavač je tu gramatiku (PRIRUČNA GRAMATIKA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA) štampao kao stručnu knjigu grupe autora, ne mareći za to hoće li se ona formalno priznati kao udžbenik. Na taj način je i svrha autora postignuta: ta će se gramatika ionako upotrebljavati u školama, iako nije odobrena kao udžbenik.

Izlazak te gramatike, kao i neodobravanje te gramatike da bude školski udžbenik, izazvao je reagiranja u javnosti. Zbog toga je potrebno reći nekoliko riječi još o toj gramatici.

Ni u naslovu ni u uvodnoj riječi, niti igdje u tekstu gramatike nije navedena potpuna ustavna definicija našeg jezika.

U svim školama u SR Hrvatskoj u službenim dokumentima upotrebljava se naziv *hrvatski ili srpski jezik*. Moglo se u naslov staviti i jedan i drugi naziv, npr.: PRIRUČNA GRAMATIKA HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIKA (HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA), ali ni to nije učinjeno.

Djelo inače nije pedagoški primjereno, jer je rađeno za upućenije stručnjake, ljude s relativno visokom jezičnom kulturom, a ne za uvođenje učenika u poznavanje gramatike. Recenzent R. Katičić piše da je „bitno zadržati na umu kako to nije udžbenik pedagoški tekst, koji treba da uvodi početnike u materiju". Recenzent Dagutin Rosandić istaknuo da je „predloženi rukopis ne treba promatrati kao u d ž b e n i k g r a m a t i k e (pot. recenzent) suvremenog hrvatskog književnog jezika". I dalje: „Didaktičke dimenzije pri oblikovanju rukopisa nisu afirmirane". A recenzent Anić: „U primjerima priručne gramatike, koja je namijenjena i školi, treba da se odrazi naše vrijeme i bitne odrednice našeg društva". Anić je naglasio dužnost izdavača da to s autorima razmotri. Budući da to nije učinjeno, isti je recenzent u drugoj recenziji, ponovio: „Taj lagan posao treba još obaviti". Taj posao nije obavljen i gramatika je štampana.

U prvotnoj verziji rukopisa, a koju su recenzenti ocjenjivali, postojao je uvod, što se pretežno odnosio na historijat i oblikovanje hrvatskog književnog jezika. Anić nije ulazio u ocjenu uvoda, jer, kako je naveo, takav uvod „ne ulazi u uobičajenu koncepciju gramatike suvremenog jezika". Rosandić također smatra da „jezično-povijesna materija izlazi iz okvira priručne gramatike". Katičić, naprotiv, napominje da je takav uvod „uobičajen u gramatičkim priručnicima". Štoviše, uvod o kojem je riječ, „razjašnjava pojmove koji su u velikom dijelu naše kulturne javnosti bili mutni, pa se na njihovu temelju lako stvaraju krive, pa i štetne predodžbe", U tom smislu Katičić u svojoj recenziji navodi: „Stoga je uvodno poglavlje o oblikovanju hrvatskog književnog jezika ne samo korisno i vrijedno u priručnoj gramatici takve vrste, nego je u njoj upravo nužno potrebno".

Uvod u tu gramatiku napisala Dragica Malić, supruga Zdravka Malića, prof. na Fil. fak. u Zagrebu.

IV. 2. Radikalizacija DEKLARACIJE O JEZIKU – ideološko-lingvistički stratezi (D. Brozović, R. Katičić)

Svojom sveukupnom angažiranošću na nacionalističkoj ideološkoj liniji u području lingvistike, svojom produktivnošću, jačinom utjecaja, ugledom (kao znanstveni radnici i kao akademici) i svojim osobnim intelektualnim sposobnostima ističu se Dalibor Brozović i Radoslav Katičić.

Tu se dvojicu može smatrati najlucidnijim nacionalistima među lingvistima u SRH. Svi ostali lingvisti-nacionalisti samo su njihovi pioni i epigoni s osrednjim znanstvenim sposobnostima. Oni uglavnom, s malo vlastitih ideja, reproduciraju i razrađuju njihove strateške zamisli. Sto su oni u lingvistici, to je npr. Ivo Frangeš u filologiji, tj. u povijesti književnosti: Frangešovu ideju o nepostojanju romantizma kao književnog pravca i kao književnog perioda u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, smišljenoj i obilno razrađivanoj kako bi se i na književno-povijesnom polju načinila razlika prema srpskoj književnosti istoga književnog razdoblja, Frangešovi ideološki sljedbenici „dokazuju" u svojim radovima i nastoje proturiti u nastavne programe, na simpozije u zemlji i inozemstvu, udžbenike itd.

Brozović (prof. Fil. Fak. u Zadru) i Katičić (prof. na Fil. fak. u Zagrebu, odnedavna na slavistici u Beču) međusobno se u ideološkim pitanjima dopunjuju. Ipak Brozović po inventivnosti i po mnogo čemu drugome (vezama po svijetu, osobnoj prodornosti itd.) nadmašuje Katičića. Radi toga i radi skraćivanja ovog izvještaja potrebno je analizirati samo Brozovića pa da se vidi u čemu je ta „strategija" sadržana.

Budući da je Brozović suautor i jedan od glavnih u kampanji za prihvaćanje DEKLARACIJE, njemu su od početka bile jasne namjere i sve implikacije koje nosi DEKLARACIJA svojim zahtjevima. (Trebalo bi se bolje upoznati i s njegovom biografijom da se to potpunije sagleda.) Njegov lingvistički rad sav je usmjeren u pravcu radikalizacije zahtjeva DEKLARACIJE (čak i praktično, u sva-

kodnevnom ponašanju). Ostavljajući mu sve radove po strani, može se zadržati samo na nekima iz novijega vremena, na onima od kada se „prebacio“ s područja svoje matične struke (dijalektologija) na područje suvremenog jezika, i to s vrlo naglašenim „sociolingvističkim“ pretenzijama (jer mu sociolingvistika daleko više nego dijalektologija omogućuje miješanje u svakodnevna društveno-politička pitanja).

Referat „Sociolingvističke zadaće u slavenskom svijetu“, čitanom na VIII međunarodnom kongresu slavista u Zagrebu u rujnu 1978 (izašao u RADOVIMA Fil. fak. u Zadru 1978, br. 17), predstavlja daljnje razrađivanje i podupiranje zahtjeva iznesenih u DEKLARACIJI, ovaj put s potkrepom sociolingvističkih „teza“ i uvlačenjem i traženjem potvrde od strane uglednog skupa slavista cijeloga svijeta. Tu Brozović pledira za što hitnije normiranje hrvatskog (i srpskog) i drugih malih jezika u ime vitalnih interesa tih nacija, jer može biti prekasno ako se nacionalni identitet iskazan jezikom izgubi u državno-društvenim zajedništvima tih naroda. (Na taj momenat o težnji normiranja jezika kritički je upozorio dr. V. Bakarić u televizijskom intervjuu u prvoj polovici studenoga 1978.)

U još većoj mjeri se vidi ta težnja Brozovića (ne samo za normiranjem jezika) u njegovoj studiji štampanoj u zborniku HRVATSKA KNJIŽEVNOST U EVROPSKOM KONTEKSTU. Taj je zbornik bio pripreman da bude podijeljen na slavističkom kongresu sa svrhom da se i svjetska slavistička nauka upozna s „hrvatskim“ zahtjevima i ulije u tu nauku ta teza, kako bi se opet, u zemlji pozivalo na nju kao neoborivu jezičnu potrebu. Ta studija nosi naziv: HRVATSKI JEZIK, NJEGOVO MJESTO UNUTAR JUŽNOSLAVENSKIH I DRUGIH SLAVENSKIH JEZIKA, NJEGOVE POVIJESNE MIJENE KAO JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI.

Ta je studija, pored ostalog, zamišljena kao sintetska rasprava o hrvatskom jeziku od Ćirila i Metoda do naših dana. I namijenjena je prvenstveno studentima i nastavnicima materinskog jezika. Istovremeno ta studija je strategijska uputa u taktički način ponašanja hrvatskim nacionalistima koji su sposobni i spremni podupirati tu „strategiju“. I sam naslov studije suštinski se poklapa s naslovom DEKLARACIJE, i sadržaji su u osnovi podudarni. Ono što je različito jest to što u DEKLARACIJU kao akt namijenjen za ustavne promjene nije moglo ući, a moglo je ući u jednu raspravu koja pretendira da dade prikaz historijskog razvitka „hrvatskog“ jezika. Prema tome, ta je studija kompleksnija, potpunija i jasnija nego DEKLARACIJA.

Zbog te preopširnosti nije moguće zahvatiti sav taj tekst studije, ali se mora kazati nešto o njenim osnovnim karakteristikama.

U stručnom pogledu ta studija ima niz manjkavosti. Polazišna osnova o naciji je i teoretski pogrešna, idealistički zasnovana, ahistorijska: naciju Brozović shvaća kao zauvijek fiksiranu kategoriju koja nije podložna promjenama, koja egzistira kao fikcija na koju historijski, društveni, socijalni itd. momenti nikad ne utječu, kao da nacije žive izvan historije. U tom pitanju Brozović nimalo ne postupa kao dijalektički materijalist, iako tom frazom o dijalektici čes-

to paradira u studiji. Teza o tzv. „elastičnoj stabilnosti“ indikativna je za nacionalističko-lingvističke stavove o razvoju jezika. Zatim, on oživljava stare nacionalističke (frankovačke) teze o ilirskom pokretu koje je zastupao F. Fancev, smatrajući ilirce i njihov pokret anacionalnim, dapače protuhrvatskim. Ugledne hrvatske filologe koji mu se ne uklapaju u nacionalističke kalupe proglašava ljudima koji nisu bili sposobni respektirati hrvatske nacionalne interese. Tako T. Maretića stalno etiketira nazivom mađarona, Jonkea smatra da je bio nedovoljno radikalan u zahtjevima za očuvanje hrvatskih interesa u jeziku itd.

Na početku studije Brozović strogo razlučuje „genetskolingvistički“ od „sociolingvističkog“ aspekta. Prvi mu omogućuje da kaže kako je jezik Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana u genetskom smislu jedan jezik, kako bi mu ta izjava poslužila za obranu od mogućih napada za ono što će kasnije sa „sociolingvističkog“ aspekta kazati: da to nije jedan jezik. No, on ipak odmah mora naznačiti da sam naziv nikako nije prikladan („Za taj jezik-dijasistem nema zadovoljavajućeg naziva i zato se u slavistici i uopće u komparativnoj lingvistici služimo složenim terminom ʻhrvatskosrpskiʼ ili ʻsrpskohrvatskiʼ – usprkos višestrukim slabim stranama toga dvočlanog i na dva načina izricanog naziva“), pa u fusnoti to razlaže dovodeći u sumnju čak i mogućnost da je u genetičko-lingvističkom smislu to jedan jezik, jer kaže:

> Točno bi bilo kada bismo mogli reći južnoslavenski neslovenski, nemakedonski i nebugarski, što je naravno nemoguće. Sami pak ʻsloženi naziviʼ, s crticom ili bez nje, loši su već time što su složeni, a osim toga, normalno značenje takvih složenica i složenih izraza ne poklapa se s onim koje bi taj termin morao pokrivati („hrvatskosrpski“ znači zapravo „hrvatsko-engleski“ ili „hrvatsko-ruski“, a „hrvatski ili srpski“ može biti mnogoznačno zbog višeznačnoga *ili*; razumije se, sve to vrijedi i za obratan poredak atributa hrv. i srp.). S druge pak strane svi su ti nazivi netočni i zato što sadrže samo dva nacionalna imena, a naziv koji bi uključivao i Crnogorce i bosanskohercegovačke Muslimane bio bi opet nemoguće glomazan. No najgore je zapravo što su svi ti složeni nazivi kompromitirani višestrukim pokušajima da se *s* realnoga područja, za koje nam je potreban bilo kakav termin za traženo značenje, prenesu na fiktivne pojmove.

Dakle, insistira se na onome na čemu je DEKLARACIJA insistirala, ali s jednim korakom dalje: taj jezik od dva jezika (u DEKLARACIJI) pretvorio se sada u četiri jezika! Za taj jedan jezik-dijasistem ni jedan postojeći naziv nije prikladan, svi su nevaljali. A koji bi bili ti nazivi koji bi valjali – Brozović ne kaže, o tome šuti. I bas u toj šutnji krije se veliki problem s političkom dalekosežnom intencijom. Naime, Brozović neće da otvoreno kaže, već svojim svakodnevnim „taktičarima“ (onima koji će ga citirati i koji će izricati ono što je on prešutio) prepušta da izvode zaključke, da u svakodnevnoj životnoj praksi pokušaju oživotvoriti ono prešućeno, i neka oni primaju političke batine od komunista i državnih organa i marksističke kritike, a on će ostati daleko od toga u pozi velikog stratega koji račune ne polaže svaki dan. A prešutio je slijedeće (što sugerira njegov tekst): neka se taj jezik zove po nazivu svake nacije koja se služi tim jezikom! Na prvi pogled ništa prirodnije od te konstatacije koju će on tek na kraju studije (str. 72–73), tek pošto opširno razloži jezik sa „sociolingvistič-

kog“ aspekta i dade nacionalističku interpretaciju „povijesnog“ razvitka hrvatskog jezika, otvoreno kazati govoreći o jezičnoj situaciji u SFRJ u posljednjih desetak godina, od DEKLARACIJE do danas:

> U međuvremenu su se izvršile i znatne promjene u jezičnoj politici jugoslavenskoga društva. Napušten je (unitaristički) trend, pedesetih godina (nakon IV Brionskog plenuma). Obnovljen je princip četiriju verzija (slovenski, makedonski, srpski, hrvatski) i danas se on strogo poštuje, dapače, uz kompleksnost jezične stvarnosti u šest socijalističkih republika i u dvjema socijalističkim autonomnim pokrajinama, gdjekad se pojavljuje i više verzija (bosanskohercegovački, itd.) U novom Ustavu SR Hrvatske iz 1974. figurira hrvatski književni jezik kao službeni jezik (tu Brozović namjerno prešućuje dio rečenice iz Ustava koja glasi: ʻkoji se zove *hrvatski ili srpski jezik*ʼ), U izgledu su konačna rješenja koja bi mogla zadovoljiti moderne civilizacije i dostignuća suvremene lingvističke znanosti i načela prirodnih prava svakog naroda na materinski jezik. To su današnja očekivanja usmjerena prema osamdesetim godinama.

Dakle, ne samo naziv jezika po imenu svakog naroda (Hrvati da ga zovu *hrvatski*, Srbi *srpski*, Crnogorci *crnogorski* i *bosansko-hercegovački*, Muslimani *muslimanski jezik*), već i sam jezik kao sredstvo komuniciranja, kao službeni jezik u javnom komuniciranju (u školstvu, novinama itd.) da bude po svojim specifičnostima četverovrstan: hrvatski, srpski, crnogorski, muslimanski. Neupućenu čovjeku i to može izgledati kao normalna pojava i prirodan zahtjev.

Međutim promotri li se sve to bolje i temeljitije, dolazi se do zaključka da se svi Hrvati (i izvan SRH) moraju ravnati i držati norme hrvatskog književnog/standardnog jezika (kojega će normirati Brozović i u normiranju fiksirati sve specifičnosti kao trajnu i nepromjenljivu odliku hrvatskog jezika), zatim svi Srbi (i izvan SR Srbije) trebaju prihvatiti normu srpskog književnog jezika (kojega će opet netko sličan Brozoviću trebati da normira i fiksira razlike), potom da svi Crnogorci (i izvan SRCG) svoj crnogorski jezični standard također ovjekovječe i razgraniče prema srpskom i hrvatskom [...] A onda postavlja se ključno pitanje: što preostaje bosanskohercegovačkim Muslimanima koji žive u zajednici sa Srbima i Hrvatima? Što da oni uzmu kao svoj jezik? Naime, bosanskohercegovački Hrvati trebaju se opredijeliti za hrvatski jezik, bosanskohercegovački Srbi za srpski jezik, a Muslimani? Njima preostaje da zadrže kao svoj (muslimanski) sadašnji bosanskohercegovački standardni jezični izraz koji je do sada bio i jezik Hrvata i Srba u SR BiH, te da se tako otvori proces trostrukog jezičnog (što znači nacionalnog, pa zatim i političkog) razdvajanja u BiH. Muslimani u SR BiH, ako ne žele zadržati taj jezik kao svoj nacionalni, mogu da se opredjeljuju ili za hrvatski ili za srpski jezik. U tom slučaju hrvatski bi nacionalisti mogli očekivati da bi se veći postotak Muslimana u BiH mogao opredijeliti za hrvatski jezik, računajući na svoje bolje savezništvo s muslimanskim nacionalizmom, nego srpskog s muslimanskim.

Dakle, Bosanac Brozović kao dobar „strateg“ zna što treba svojim nacionalističkim epigonima sugerirati. Također, dobro zna da takva „strategija“ vodi prema dvama programima: prema minimalnom – okupiti sve Hrvate pod jed-

nom jezičnom „kapom“ i tako im ojačati pozicije (i u BiH) u Jugoslaviji poslije Tita (po uzoru na Tripalovu strategiju), i eventualno maksimalni cilj – ojačana hrvatska pozicija u Jugoslaviji poslije Tita (u „osamdesetim godinama“ – to su Brozovićeva „današnja očekivanja“) omogućit će Hrvatima lakše življenje u konfederalnoj ili razdijeljenoj Jugoslaviji.

Gornje zapažanje i ocjena strategijskih ciljeva D. Brozovića „proistječe“ iz logike njegova sveukupnog ponašanja u proteklih desetak godina, a posebno bjelodano proizlazi iz njegove „sociolingvisticke“ studije.

U naprijed navedenom citatu iz Brozovićeve studije iskazane su i druge misli koje svjedoče o Brozovićevu stavu prema (ne samo jezičnoj) jugoslavenskoj politici. Naime, on tvrdi da se tek u narednim godinama može očekivati da će se ispuniti zahtjevi „moderne civilizacije i dostignuća suvremene lingvističke znanosti“, kao i „načela prirodnih prava svakog naroda“, jer svega toga do danas (1978) u ovoj zemlji nije bilo.

One usputne izjave u studiji, kao npr. da postoji „zdrav razvoj jezičnih zbivanja u SR Bosni i Hercegovini“ i verbalno prihvaćanje i uvažavanje „bosanskohercegovačkog standardnojezičnog izraza“ (str. 21) i slično, služi Brozoviću samo kao sredstvo za stjecanje većeg povjerenja kod utjecajnih ljudi u SR BiH (kako bi mogao inaugurirati lakše stihijni proces nacionalnog diferenciranja u toj republici), te kao obrambeni paravan, kao „izlaz u slučaju opasnosti“ (kakve „izlaze“ on često pravi i u svakodnevnom kontaktiranju s ljudima, posebno srpske nacionalnosti kojima čini različite usluge).

Na sastanku Hrvatskog filološkog društva u Zagrebu 14. XI 1978, upriličenom za raspravu o Brozovićevoj studiji, dr Stjepan Babić hvaleći tu studiju kazao je da ona predstavlja „magistralan rad velikog znanstvenog dometa“ u hrvatskoj lingvistici. Na tom sastanku o istoj studiji nekoliko marksistički orijentiranih lingvista s Fil. fak. u Zagrebu (V. Anić, J. Silić) osporili su stručnu vrijednost i znanstvenu zasnovanost te studije. Takvoj negativnoj ocjeni Brozović se nije suprotstavio kako se i inače moglo očekivati, već je samokritički priznao neke svoje stručne promašaje. Takvo ponašanje Brozovića valja shvatiti tako da je on (nakon javne kritike svoje studije na TV i u novinama i nakon intervjua dra V. Bakarića) ocijenio situaciju opasnom, pa se odlučio na defenzivan stav (kako inače u sličnim situacijama postupa). Osim toga, njemu konvenira da mu se ospore stručne i znanstvene odlike studije (jer on do toga mnogo ne drži, on je suviše samouvjeren u svoju znanstvenu reputaciju), a da mu se prešućuju politički stavovi i namjere (jer to smatra tek opasnim za sebe i za samu stvar da ne bude raskrinkana). Na jednak način treba shvatiti i njegovo relativno zadovoljstvo s kritikom Josipa Pavičića u VJESNIKU (BRZOPLETA KRITIKA BRZOPLETIH TEZA) jer mu Pavičić prigovara na nekim stručnim tezama i pogreškama a „brani“ ga od političkih optužaba I. Salečića i J. Horvata na TV.

Poznavaocu uloge Ljudevita Gaja u 19. stoljeću i lingviste D. Brozovića sama od sebe se nameće analogija među tom dvojicom ljudi. Naime, Gaj je bio vođa ilirskoga nacionalnog pokreta koji je htio jezičnim reformama i književ-

nim akcijama objediniti Južne Slavene i time postići svoj glavni strategijski naum: srušiti dva carstva (tursko i austrijsko). Gaj se odlikovao velikom radnom i organizatorskom energijom i sposobnostima, snažnim utjecajem na druge ljude, imao je velik broj svojih „pouzdanika" u oba carstva (posebno u BiH), uspostavljao kontakte s utjecajnim ljudima tadašnje Evrope, posebno u Rusiji gdje je uspostavio uske veze s carskom tajnom policijom, tražio od ruskog cara novac, vojnu pomoć i intervenciju na Balkanu, obećavao dizanje ustanka bosanske raje i drugih južnoslavenskih naroda, dodvoravao se bečkom dvoru i caru radi kamuflaže, dobivao veće sume novca od ruskih slavenofila, ucjenom kneza Miloša Obrenovića došao do veće sume novca, bio u vrhu oko bana Jelačića revolucionarne godine 1848, dospio u austrijsku tamnicu kao veleizdajnik (iako je od samog cara prije dobivao poklone i često podršku u borbi protiv mađarskih nacionalista), itd. Gaj o svojim tajnim planovima nije govorio ni najbližim svojim suradnicima. Njih je upućivao na rad u oblasti jezika i književnosti: neka razvijaju svijest o jezičnom jedinstvu naroda kako bi se na toj bazi razvio oslobodilački otpor prema carevinama uz odlučnu pomoć ruske carevine u čijem bi se okrilju našli (pod krunom ruskog cara) svi dotada pokoreni Slaveni [...] Analogija između Gaja i Brozovića u mnogim točkama je očigledna, ali postoji i razlika u bitnim pitanjima: Gaj je htio rušiti carstva ujedinjujući (na pogrešnoj osnovi) Južne Slavene, Brozović hoće razjedinjujući Jugoslavene izmijeniti državni položaj SFRJ, odnosno SRH.

I sam Brozović dobro poznaje ulogu i strategijske ciljeve Gaja, a to jasno pokazuje i u svojoj studiji u kojoj (str. 59–60) kaže da Gaja ne treba svoditi samo na „jezičnog ujedinitelja i reformatora" već da ga treba shvatiti kao čovjeka s velikim političkim ambicijama i ciljevima, pa kritizirajući one koji nisu shvatili Gajevu ulogu u tom pokretu dodaje: „Radi se o neshvaćanju (nekih naših povjesničara) taktike i strategije u (Gajevu) preporodnome programu: bez obzira što sami preporoditelji o tom subjektivno mislili, njihova taktička koncepcija bila je južnoslavenska, a strateška je bila hrvatska (ako je vjerovati izreci da taktiku karakteriziraju gesla, a strategiju djela). To je, uostalom, jedna vrlo originalna specifičnost hrvatskog narodnog preporoda (u doba Gaja) – inače je naime normalno da strateški program bude *širi* od taktičkoga".

Treba u vezi s gornjim kazati da je Brozovićeva nacionalistička agresivnost i ofanzivnost redovito u porastu onda kada se on osobno osjeti sigurnijim i kada je opća društvena klima, po njegovoj ocjeni, bezopasnija. S nešto većom sigurnošću počeo je nastupati od 1977. godine, kada je postao izvanredni član JAZU: osjetio se sigurnijim, smatrajući da ga članstvo u toj Akademiji zaštićuje od većih opasnosti (gubitka radnog mjesta i slično) kao što u neku ruku to „zaštićuje" npr. I. Frangeša i neke druge. Međutim, nakon javnih kritika njegove studije i intervjua dra V. Bakarića, Brozović se naglo povukao i zauzeo defanzivan stav. Na sličan način ponašao se nakon 21. sjednice (1971) iako je do tada bio vrlo aktivan i prilično agresivan. Međutim, osjetivši se ugroženim, iznenada je „dobio" telegram iz Praga s pozivom da hitno dođe na neki stručni sastanak u vezi s dijalektološkim atlasom svijeta, pa je ostao dvadesetak dana

dok „bura prođe“ i stvari se procijene sa sigurnog mjesta. Slično je u isto vrijeme učinio Ivo Frangeš. Po povratku svojim je kolegama pričao da bi ga na mnogo mjesta u svijetu uzeli za profesora ako bi ovdje ostao bez posla budući da ga cijene kao velikog stručnjaka.

U vezi s Brozovićevim ofanzivnim namjerama uoči Međunarodnog kongresa u Zagrebu, kojom je prilikom pred velikim brojem prisutnih slavista iz svijeta htio uzvitlati prašinu u javnosti zbog neravnopravnosti „hrvatskog“ jezika u saveznim organima SFRJ, potrebno je spomenuti (i pročitati!) njegov članak o jeziku Nacrta Krivičnog zakona SFRJ. Članak je uoči Kongresa slavista poslao VJESNIKU, a kad ga VJESNIK nije objavio, objavio ga je u JEZIKU s napomenom da mu ga je VJESNIK odbio. Članak je prenabijen zajedljivom polemičnošću i provokativnim podmetanjima itd. (sto mu je „omogućio“ sam jezik Nacrta Krivičnog zakona) s vidljivom željom da izazove čitaoce na reagiranja, sve to i uz rizik da bude napadnut još jednom, tj. očekujući s radošću da bude napadnut kako bi ispao žrtvom unitarizma, kao pripadnik neravnopravnog naroda koji strada. A sve s ciljem da uvuče šire slojeve („Vjesnikovih“ čitalaca) u rasprave.

Radoslav Katičić u predgovoru knjige Z. Vincea PUTOVIMA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (izd. Liber, Zagreb, 1978) sažeto je i jasno iznio neke svoje glavne strategijske zamisli i praktično-taktičke pouke o nacionalističkoj politizaciji jezične problematike „u ovom našem trenutku“, tj. uoči Međunarodnog kongresa slavista (jeseni 1978), upravo kada je i Brozović agresivnije nastupio sa željom da izazove šire rasprave i odjeke u javnosti o jezičnoj ugroženosti Hrvata. Katičić svoje misli manifestira na dvojak način: u ocjenama Vinceove knjige s kojom je zadovoljan samo zato što je ona „za širi čitalački krug na početku“ (čega!?) a opet nezadovoljan jer ne pogađa dovoljno krajnje strateške ciljeve; i u općim gledištima o standardizaciji jezika i razlikama između „književnog“ i „nacionalnog“ jezika koje knjiga provocira ali ne sadrži u dovoljno eksplicitnoj mjeri.

U prvoj rečenici Katičić naglašava da je ova knjiga „u ovome času nedvojbeno jedna od najpotrebnijih“ pa zatim kaže: „Ova je knjiga jedna od najpotrebnijih zato što ćemo u njoj naći“ mnogo od „onog što se pri konačnoj standardizaciji našega književnog jezika našlo u sjeni, što nije ušlo u opću našu svijest o njemu, nego je ostalo zasuto zaboravom“. Zatim ponavlja da ta knjiga „nije samo povijesna studija, nije samo pomagalo istraživačima i bogato nalazište zanimljivosti za ljubitelje“ (čega!?), već je ona „bitan prinos općem ozračju jezične kulture kakvo nam upravo sada treba“. Potom nastavlja: „Svakom tko je pročita bit će od toga jasniji sadržaj pojma ʻhrvatski književni jezikʼ i znat će bolje što on sve predstavlja. No, uza svu njezinu važnost i neposrednu korist od nje, ne valja zaboraviti da ova knjiga nije jezični priručnik. Niti se podaci iz nje mogu tek tako uzimati kao naputak za izbor u dilemama jezične i kulturne orijentacije, niti će se u njoj naći sve što je za takvu orijentaciju potrebno. (Kakvu orijentaciju – Katičić ne kaže). Treba nam još niz djela,sličnoga sadržaja i mnogo ponovljenih krstarenja putovima hrvatskoga književnog jezika“.

Vinceovo opširno citiranje i jednosmjerno interpretiranje posebno probranih citata (kako bi se stvorio dojam o objektivnosti pisanja), Katičić apsolvira paradoksnom pohvalom: „Naš autor se posvetio detalju, znajući da detalj ispravno shvaćen i osvijetljen, najdalje vodi“. U tom stilu Katičić hvali autora i knjigu pa napućuje čitaoca da ode koji korak dalje od autora, jer autor govori „čitatelju koji će potaknut iznesenim činjenicama mnogo razmišljati i premetati pročitano“ [...]

> Tko pak smogao snage da ne prebire po ovim stranicama, nego pođe za piscem od podatka do podatka, ogledajući ih bez žurbe i s mnogo ljubavi i razumijevanja, te pusti da se dojmovi slegnu, taj će iz nje saznati mnogo, i saznat će bitnoga o hrvatskom književnom jeziku, razumjet će bolje što on jest i što znači ljudima, jasnije će razabrati njegov *položaj u cjelini hrvatskoga ili srpskoga jezika i u funkcionalnoj hijerarhiji idioma kojom se služi hrvatski narod zajedno sa srpskim narodom u Hrvatskoj*. *Bit će upućeniji*, *umjet će suditi istančanije i lučiti oštrije*.“ Ta knjiga „*stoji tek na početku puta*, *ali je to put koji nas odlučno odvodi* od ukočene jednostranosti, od apologetske ufitiljenosti i od površne plošnosti.

Ova knjiga „treba da povede na nove putove razmišljanja i rasuđivanja“. S propagandnim ciljem prema širem krugu čitalaca (slično Brozoviću u to vrijeme) Katičić zaključuje opaske o knjizi:

> Ako pak ova knjiga nađe čitatelje, i *ako se na nju nadoveže plodna rasprava*, *ako njezin sadržaj dopre do širih stručnih i kulturnih krugova*, *lakše će se nego do sada rješavati problemi što se javljaju pri pisanju i objavljivanja priručnika i taj će se posao*, *na opću korist*, *brže odvijati*. *A kako nam doista jako trebaju priručnici*, *treba se i s toga gledišta radovati ovoj knjizi*.

Na kraju predgovora Katičić iznosi jednu evidentnu istinu o knjizi otkrivajući time njezinu glavnu svrhu: „Različiti će čitaoci ovdje naći razno. Svaki prema onom što traži i što je donio sa sobom pristupajući ovoj knjizi. Malo će tko ostati praznih ruku tj., može se na te Katičićeve riječi pridodati: i hrvatski i srpski nacionalisti i svi oni kojima je stalo do jezičnih smutnji, kao što će ponešto u njoj naći i svatko drugi. Katičić još pripominje da je istaknuo „neka gledišta“ i uputio „na neke veze i kontekste“ „zato što se oni ukazuju kao osobito važni i znatni u ovom času“.

A ta „neka gledišta“ i „neke veze i konteksti“, „osobito važni i znatni u ovom času“ jesu, osim navedenih izjava o knjizi, i Katičićevi opći i načelni pogledi na problem standardizacije i razlike između „književnog“ i „nacionalnog“ jezika. Nezadovoljan standardizacijom hrvatskog književnog jezika u prošlosti (jer je bila provođena „u znaku pojednostavljivanja i jednostranosti“) i pojavama u sadašnjosti („uznemirenost oko standardnog jezika sputava slobodu i neposrednost potrebnu za njegov gibak razvoj“ i „koliko god tu bilo nesporazuma, pa i bolnih, koliko god bilo rana, pa i od slijepih metaka, to nisu više temeljni problemi jednoga standardnog jezika i njegove norme“), Katičić – kao i gotovo svi lingvisti nacionalisti – pristupa jeziku ahistorično, kao da je jezik zadat i fiksiran nacionalno-kulturni fenomen koji traje kroz stoljeća mijenjajući se tek po nekakvim unutarnjim zakonima nacionalne (a ne i društveno-

ekonomske, političke, klasne itd.) provenijencije. Stojeći na takvoj nemarksističkoj polaznoj osnovi, a ne zadovoljavajući se nacionalističkim radikalizmom Z. Vincea, koji govori samo o „književnom“ a ne i o „nacionalnom“ jeziku, Katičić eksplicitno, u smislu temeljne zamisli DEKLARACIJE O JEZIKU, razlikuje „književni“ jezik od „nacionalnog“ jezika, pa tako, pozivljući se na sovjetske lingviste (ne spominjući im imena) i zagovarajući novu standardizaciju hrvatskoga književnog jezika na razini nacije, piše: „Književni jezik je konkretni idiom zasnovan na eksplicitnoj normi, a nacionalni jezik je hijerarhija konkretnih i nekonkretnih idioma sviju sociolingvističkih razina [...] a sve to unutar jedne povijesno-društvene formacije tipa i ranga nacije“. Tako se, veli Katičić, razvijaju „nužno nacionalne varijante“, a „Hrvatski književni jezik vrlo je izrazit primjer jezičnoga standarda što ulazi (sic!?) u osobito složene povijesne, društvene i kulturno-vrijednosne odnose“. Po Katičiću dakle jedan jezični standard ulazi (poput kakve ni od čega zavisne pojave) u povijesne i druge odnose, kao da jezik živi ili može živjeti izvan tih odnosa, tj. kao da jezik nije inherentni dio samih tih odnosa. Tako odvojen „hrvatski književni jezik“ u funkciji nacionalnog hrvatskog jezika Katičić dovodi u vezu „s drugim nacionalnim jezičnim sklopovima“ unutar hrvatskoga ili srpskoga jezika: S drugim nacionalnim jezičnim sklopovima što su se razvili u okviru hrvatskoga ili srpskoga jezika nalazi se (taj hrvatski književni jezik) u živu dodiru jer su im povijesni temelji donekle interferentni, to više što kao standardni jezik služi i srpskom narodu u Hrvatskoj, pa su u njem pohranjene i te sadržajne i kulturne vrijednosti.

U netom navedenom citatu sadržana je nacionalistička ataka preko jezične problematike na političku stabilnost u SFRJ, najviše u SRBiH. Osim nategnutih poluistina (o „živu dodiru“ i djelomičnoj interferentnosti povijesnih temelja, o tom jeziku koji „kao standardni jezik služi i srpskom narodu u Hrvatskoj“, kao da tom srpskom narodu taj jezik nije njegov vlastiti standardni i nacionalni, tj. srpski jezik) u tom se citatu hoće reći i ovo:

– da bosanskohercegovački jezični standard ne postoji kao nacionalni standardni jezik pa zato bosanskohercegovačkim narodima, ako se želi biti dosljedan i pravedan, treba osigurati upotrebu vlastitih nacionalnih jezičnih standarda (varijanata), i u Katičićevu pisanju nigdje nije dorečeno što bi po toj logici trebalo da bude muslimanski nacionalni jezični standard, ali se može pretpostaviti jedno od dvoga: da Muslimani zadrže bosanskohercegovački jezični standard ili da se opredjeljuju za „srpsku“ ili „hrvatsku“ varijantu, tj. da budu licitirani;

– da se shodno tome, preko jezične diferencijacije, bosanskohercegovački Muslimani, Hrvati i Srbi počnu međusobno polarizirati u svakom pogledu;

– da se nadalje, slijedom takva gledišta, Hrvatima izvan SR Hrvatske osigura upotreba „hrvatskoga književnog jezika“, tj. svoga nacionalnog jezika, a Srbima u SR Hrvatskoj, ako ne žele asimilatorsku ponudu (da prihvate „hrvats-

ki književni jezik“ kao svoj), da se osigura upotreba „srpskog književnog jezika“ kakav je u upotrebi u SR Srbiji.

Sve ostale opće misli o jeziku smjeraju na te iste ciljeve, i to s čestim upozorenjima na nesnošljivost današnje jezične situacije, ako se nešto bitnije ne promijeni, s „tim jezikom tako se ne bi moglo trajno opstati, i mi smo to upravo u ovom naraštaju živo osjetili“. Ili „Završno i konačno normiranje hrvatskoga novoštokavskog jezičnog standarda bilo je plaćeno djelomičnom amnezijom. [...] Pitanje konačne i u pojedinostima dorađene standardizacije dalo se tako riješiti. Teže je bilo trajno živjeti s tako uspostavljenim standardom. To mi danas osjećamo. Odatle se opet i opet uznemiruju duhovi oko toga standardnog jezika, premda on , inače besprijekorno funkcionira. Zbog toga se kad-ikad tuđe od njega i oni što najprisnije žive s njime. To potrebnije je da se budni i pozorni vratimo njegovim putevima“ itd.

IV. 3. VJESNIKOVA rubrika JEZIČNE DILEME i ANKETA O JEZIKU U JAVNOJ UPOTREBI

Rubriku JEZIČNE DILEME ispunjavao je od 1976. do početka 1977. B. Finka svojim bilješkama o jeziku svakoga utorka. Gotovo svaka bilješka upućivala je čitaoca kako da postupi kad je u dilemi koju riječ da upotrebi, izraz, konstrukciju [...] I svaki put je sugerirao „hrvatsku“ i šikanirao „srpsku“. Na takvo pisanje nije reagirala ni VJESNIKOVA kuća ni bilo tko drugi do početka 1977, kad se javio A. Franić (profesor Fil. fak. u Zadru) s osvrtom (18. I i 8. II 1977) pobijajući Finkino proganjanje riječi i izraza u povodu proglašavanja riječi *nauka* tuđicom (tj. rusizmom i srbizmom) i Finkina proglašavanja riječi *znanost* pravom hrvatskom riječi. U ta dva osvrta Franić je pokazao da se u Finkinu vođenju te rubrike ne radi o jezičnoj problematici, već „o drugim životnijim pitanjima na ovim balkanskim prostorima danas“ postavivši, pored ostaloga, pitanje zašto Finka po istim kriterijima ne osuđuje upotrebu rusizma *točka* i umjesto nje zašto ne zagovara ponašenu riječ *tačka* (koja je po Finki srbizam). Nakon te intervencije Franića, koji je ustao protiv umjetnog stvaranja „jezičknih dilema“, rubrika JEZIČNE DILEME je ukinuta.

ANKETA O JEZIKU U JAVNOJ UPOTREBI, koju je vodio Josip Pavičić (u VJESNIKOVU prilogu SEDAM DANA) u oktobru i novembru 1979. godine pojavila se nakon polemike o negativnom rješenju Republičkog sekretara za prosvjetu (da PRIRUČNU GRAMATIKU odobri kao školski udžbenik). Anketa je vođena u znaku Pavičićeve tvrdnje da u jezičnoj kulturi postoje nejasnoće koje ugrožavaju međuljudske kontakte i izazivaju negativne društvene posljedice (s aluzijom na PRIRUČNU GRAMATIKU koja nije dobila propusnicu da bude udžbenik). U anketi je trebalo odgovoriti na pitanja; gdje su uzroci tome? što bi valjalo učiniti da se uzroci uklone? kakvi su utjecaji javnih komunikacija na jezičnu kulturu? kako bi se najefikasnije mogao suzbiti konferencijaški, frazerski, referatski, neodređeni govor? Na sudjelovanje u anketi pozvan je velik , broj ljudi, a sudjelovali su samo. (književnici) D. Cvitan, P. Pavličić, D. Oblak, P.

Matvejević, (lingvisti.) M. Peti, D. Škiljan, V. Anić, J. Silić i M. Culjak, te komunikolog P. Novosel.

D a n k o O b l a k je u toj anketi napisao: „U jeziku Hrvata i Srba vladaju sasvim profane snage – nacionalna preosjetljivost, zbrka, nered, neznanje, politikantstvo [...] prati ga i mrzovolja, bitna za prestiž, neznanstvena uvjeravanja, ruganja, vrijeđanja."

D. Oblak ima pravo kad tvrdi da forsiranje razlika čak i u najnovijim neologizmima, kao što su dosje (Zagreb) i dosije (Beograd), Kampucija i Kampućija itd. pokazuju da potcjenjujemo jezik i da to ostavlja duboke društveno-političke tragove.

Ova VJESNIKOVA anketa, prilično prazna, isforsirana, bez konkretnih konkluzija, nije ni najmanje pomogla rješavanju krupnih problema koje je pitanjima pretenciozno sugerirala. Svi anketirani ostali su na razini apstraktnog mudrovanja o jeziku kao sredstvu sporazumijevanja, tako da je anketa predstavljala samo još jedno prčkanje po najpovršnijoj skrami kojom se artificijelno pokriva nemirni vulkan jezične problematike. Svi anketirani izbjegavali su direktne odgovore na anketna pitanja. P. Matvejević se, na primjer, izvlačio upućujući na svoje već objavljene članke o sličnim problemima u časopisima koje široka čitalačka publika VJESNIKA sigurno ne konzumira. Dosta mu je nedorečena misao: „Lingvistika očito ne može objasniti zašto je npr. dio Hrvata toliko osjetljiv na pitanje jezika ili pak zašto dio Srba nije mogao imati posebnog razumijevanja za tu vrstu osjetljivosti."

Ovako uzgredno dirati osjetljive i jezične i nacionalne probleme vrlo je opasno. Ako se o njima želi pisati i govoriti u javnosti, treba biti jasan i temeljit, treba imati određene stavove, a ne bezlično očijukati s nečijim tuđim grijesima i zabludama s pijedestala potpune verziranosti koja je nadređena onima što su zabludili (u ovom slučaju nedefiniranoj masi nazvanoj „dio Hrvata" i „dio Srba"). Primjerima pokrepljuje sad jedne, sad druge stavove i osjeća se da ni Matvejević, uz svu erudiciju koju želi dokazati i pokazati nizom navoda, nema baš petlje da kaže „popu pop – bobu bob". Jednako se ponašao i u eseju koji je emitiran na Radio-Zagrebu 24. IX 1980. pod naslovom JEZIK, KULTURA I JEZIČNA KULTURA" u kojem je isticao bigotnost separatizma u jeziku, ali se svesrdno založio za jednočlani naziv jezika (u Hrvatskoj – hrvatski, u Srbiji – srpski jezik) ne spominjući ni jednom riječju ostale dvije republike koje se tim istim jezikom služe (Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru).

Milan Čuljak u anketi sugerira da se u rješavanju problema krene od provođenja u život zaključaka savjetovanja na temu „Marksizam i lingvistika" održanog pod okriljem Centra Centralnog komiteta Hrvatske za idejno-teorijski rad, tj. da se usvoji sugestija o demistifikaciji jezika u svim odgojno-obrazovnim programima od osnovnoškolskih do visokoškolskih. U toj demistifikaciji mnogo mogu učiniti sredstva javnog informiranja, no, na žalost, ona to ne čine.

Anketa se uglavnom okomila na jezik nejasnih referata i pisanih materijala za sjednice. Ne navodi se koje i čije sjednice.

D a l i b o r C v i t a n okarakterizirao je društvene skupine koje manipuliraju tim materijalima kao „mafiju“ (Cvitanov izraz!) koja jezik podređuje svojim interesima suprotnim onima koje proklamira socijalističko društvo. Takve grupe nejasnim jezikom postižu da vlastite interese prikažu kao interese zajednice. Bilo bi zanimljivo da je Cvitan konkretno naveo na koje se to grupe odnosi, jer se ovako mogu izvući zaista svakojaki zaključci iz navedenih tvrdnji u kojima je subjekt posve nepoznat.

P a v l i č i ć traži da se skine političko breme s jezika, a P e t i da se očuva jezik od neargumentiranih društveno-stručnih diskvalifikacija. No, kako ne navode kakvo to političko breme na jeziku leži i tko ga na nj tovari, kao ni to tko i kakve društveno-stručne kvalifikacije jeziku prišiva, to su takve tvrdnje puka deklarativnost kao i gotovo sve što je u ovoj anketi napisano. I ova je anketa pokazala da je tvorac jezika – široka masa koja njime govori, a ne Isključivo stručnjaci. Zato bi i pitanje naziva jezika trebalo poteći iz te mase i nju zadovoljiti. To pitanje nije nerješivo. Većinu bi zadovoljio dvočlani naziv jezika, jer se jednočlanim nazivom većina automatski isključuje. Uz službeni dvočlani naziv jezika i dalje bi u kolokvijalnom govoru svatko mogao upotrebljavati jednočlani naziv koji mu (i ako mu) odgovara, kao što se to i danas čini, a da nikome ne smeta.

IV. 4 Knjige s nacionalističkom ideologijom (Z. Kulundžića i Z. Vince)

Među mnogobrojnim knjigama što su izažle (najviše u izdanju MH) u posljednjih nekoliko godina s nacionalističkom ideološkom orijentacijom a tiču se jezične problematike, mogu se za ilustraciju izdvojiti dvije.

a) Z v o n i m i r K u l u n d ž i ć u knjizi TA RIČ HRVACKA površno komparira stanje u Hrvatskoj i Srbiji i redovito rijetko zaključuje da je u Srbiji sve bolje nego u njegovoj domovini, tj. da Hrvati daleko manje čine, mogu i smiju kad se radi o brizi za kulturnu prošlost.

Kulundžić se prikazuje patnikom koji je spreman i život dati za napaćenu Hrvatsku, jer im obojici prijeti pogibija od „privremenih moćnika, birokrata i uzurpatora našega kulturnog života“. Osobito je ogorčen na naše „neduhovno“ vrijeme, koje je puno „kuhinje“, klanova, „razdirano ideološkim zakrvljenostima“.

Patetički izjavljuje, „[...] b o r i t ću se do kraja, do svojih posljednjih snaga [...] saviti me neće [...] Ako treba umrijeti, posljednjim svojim snagama ću nastojati da umrem uspravno kao što umire drveće. Ili, kao što su govorili naši djedovi, na bojnom p o l j u [...]“ (str. 14)

b) Z l a t k o V i n c e u knjizi PUTOVIMA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA otišao je najdalje u nacionalističkom iskrivljavanju povijesti jezika i aluzijama na jezičnu neravnopravnost Hrvata.

Predgovor knjizi napisao je R. Katičić koju s krajnjim pohvalama ocjenjuje kao neprocjenjivu duhovnu vrijednost koja će biti osnova svih daljnjih jezičnih

istraživanja. Autor knjige u uvodu dokazuje da nije nikad bilo niti će biti jedinstvenog jezika Hrvata i Srba. Na toj tvrdnji zasniva svu knjigu (od 617 stranica). Glorificira protivnike Bečkog dogovora 1850. Vince se na tridesetak stranica (282–308) zadržava na Šulekovu članku iz 19. st. HRVATI I SRBI i secira ga nacionalistički pedantno [...] Hvali bana Jelačića, a Vuka Karadžića proglašava laikom i nabraja mu mane i pogreške (275), Tretira jezik kao da na teritoriju Hrvatske nikada nisu živjeli Srbi. Insistira na jezičnom purizmu pod svaku cijenu. Često se ispomaže krivim interpretiranjem iz Krležinih djela. Jedno poglavlje ima naslov JEZIK JE NARODNOM ŽIVOTU TEMELJ, jedno drugo glasi PRAVO NA NARODNI, HRVATSKI NAZIV JEZIKA HRVATA (što je papagajsko ponavljanje Brozovićeve parole). Zaključna „Završna riječ" djeluje kao patetičan nadgrobni govor nad položajem hrvatskoga književnog jezika. Vinceovi prijatelji tu su knjigu dočekali s neumjerenim panegiričnim pohvalama i preporukama nastavnicima, studentima i učenicima (v. ocjene S. Babića u JEZIKU 1979, br. 1, str. 23–26, i Stjepka Težaka u časopisu namijenjenom nastavnicima jezika SUVREMENA METODIKA 1980, br.).

IV. 5. Nacionalistički efekti u svakodnevnom jeziku pomoću lektora

I nestručnjaku su danas vidljivi efekti nacionalističkog uzurpiranja i nasilja nad jezikom koji vode prema separiranju jezika i podvajanju naroda i ljudi. (I u trgovinama nastaju nesporazumi kad netko plaća „hiljadama" a prodavač insistira na „tisućama").

Ta pojava je znak da ponovo zahvaća širi krug ljudi manija jezičnog čistunstva.

Može se reći da se danas u SRH napustilo mnogo jezičnih elemenata i pojava koje su povezivale narode i ljude različitih nacionalnosti. NOVOSADSKI je SPORAZUM raskinut i danas ga tek hrabriji mogu spominjati, odbačen je zajednički pravopis koji sam po sebi nikada nije ugrožavao jezičnu samosvojnost hrvatskoga ili bilo kojega drugog naroda. Prekinut je rad na RJEČNIKU [...] što predstavlja i veliku kulturnu štetu za hrvatski narod. Prekinuta je službena upotreba naziva jezika kojom su se služile prije 1974. sve četiri republike i što ničiju nacionalnu samostalnost i jezični razvitak nije ugrožavalo. Taj je termin napušten i u nazivima školskih udžbenika [...] „Kroatiziranje" je prisutno i u Saboru [...]

To nasilje nad jezikom poprima ozbiljne političke razmjere i traumatizira društvenu atmosferu.

U tom poslu najaktivniji su lektori koji su pod stalnom paskom svojih profesora-lingvista, zatim prosvjetni radnici koji sve te pojave infektivno prenose na široke slojeve omladine. Lektorski zakoni su podvrgnuti arhaizaciji i izrazitom kroatiziranju. Uporno se forsiraju arhaični kroatizmi po Kurelcu i Šuleku, odnosno po endehazijskoj

jezičnoj orijentaciji. Dobiva se dojam da lektori rade svoj posao prema direktivama kojima se ne mogu otkriti izvori.

Primjer je apsurda forsiranja arhaizama naslov knjige koja pretendira da bude naučna i stručna: PREDIKATNI *PROŠIRAK*. Autor knjige je Mirko Peti, a izdalo ju je Hrvatsko filološko društvo.

Lektori Školske knjige također su netolerantni, pa je izrazito kroatiziran jezik čak MODRE LASTE koja je namijenjena najmlađima. Takvo je nametanje arhaičnog jezika vrlo opasno jer osiromašuje dječji govorni i pismeni izraz u životnoj dobi kad se formira taj izraz za čitav život. Časopis RODITELJI I ŠKOLA jednako se tako kroatizira, osobito Taritašovi članci, a sumnjivi su i njegovi jednostrani jezični savjeti koje objavljuje u ovom časopisu, koji upravo prestaje izlaziti zbog financijskih razloga i nacionalisti također to koriste kao propagandu.

Neki, čak već čvrsto urasli u jezik i afirmirani kroatizmi, zaista ne spadaju u svaki kontekst i silno nagrđuju jezik. Takva je kombinacija, na primjer, „sudionik NOR-a". Kad bi uskrsnuli pali borci i to pročitali, ne bi mogli ustanoviti što su to oni u NOR-u bili i da li im se možda danas za to sudi. Tada nije nitko ovu riječ upotrebljavao, a o NOR-u bi- trebalo pisati autentično, što znači i autentičnim jezikom. Nitko se toga, međutim, više ne drži, pa mladići u JNA idu na „stavnju" i sl.

Oblici na **-lac** su se posve izgubili, pa više nitko nije *čitalac* nego isključivo *čitatelj*, iako za to nema nikakvog opravdanja. Jeziku je strana praksa da se riječ guši drugom rječju ili oblikom koji je preživio negdje u prošlosti. Jezična logika zahtijeva „cvat hiljadu cvjetova", tj. što više izraza i termina koji egzistiraju istovremeno i paralelno. Samo tako se jezik bogati i živi, a u protivnom slučaju se osiromašava, fosilizira, koči.

Neki izrazi (*tijek*, *tisuća*, *pojasniti*, *diljem*, *izravno* itd.) toliko se forsiraju u novinama i na TV da su postali n a m e t n i c i u j e z i k u (stilistički pojam) kojim se stil silno upropašćuje, siromasi i tipizira. Osobito arhaično *pak* bez kojeg više nitko ne zna pisati!

Pogrešno bi bilo zaključiti da svaki kajkavizam i čakavizam, koji prodre u govor i pismo, znači nasilnu kroatizaciju. Iako su kajkavski i čakavski dijalekt zadržali mnogo arhaičnosti u usporedbi sa štokavskim, ipak njihova funkcionalna upotreba nikad nikog ne bi smetala. Kad, na primjer, novinar napiše „trač-rubrika" i sl. to je kajkavizam koji u određenom članku zvuči posve autentično i neisforsirano. Ili kad učenica VI razreda iz Lopatinca u svom štokavski napisanom članku za školski list napiše rečenicu: „Mlađi su *herbali* od starijih", želeći pokazati kako se teško prije rata u selu živjelo pa su odjeću mlađi *nasljeđivali* od starijih, takvu će formulaciju svatko prihvatiti kao simpatičnu, originalnu i jezično autentičnu, ali se zato nedvojbeno osjeti da primjeri, koji su ranije navedeni, nisu u tako poštenoj i dobronamjernoj funkciji.

Sto se tiče knjiga, jezik varira od autora do autora. Dok npr. Vojin Jelić nema nijedan kroatizam nego stvara vlastite neologističke kovanice, dotle će Ivan Aralica i sadržajem i jezikom svojih sve brojnijih djela (u HIT biblioteci)

podvaljivati naveliko ovom našem društvu i njegovoj orijentaciji prema bratstvu i jedinstvu.

Prijevodi su svi, u pravilu, kroatizirani, a ponekad ta arhaičnost poprima apsurdne oblike (prijevod Grethen i dr.). Zadnjih se mjeseci ponovo silno forsira arhaičnost jezika u prijevodima izdavačkih kuća u Hrvatskoj.

Očito svi lektori dobivaju iste instrukcije i upute, samo su neki ponešto tolerantniji, a ostali idu u krajnost postajući anonimni, ali opasni izvori nemira u našem društvu.

Utjecaj jezika radija i televizije naročito je prijemčiv za javnost, jer pisana riječ dopire samo do onih koji čitaju, a ti su u velikoj manjini, dok jezik radija i televizije apsorbira milijunski auditorij.

Radio i televizija također kroatiziraju jezik. To se izrazito forsira emisijama iz kulture, ali i u najglednijem TV dnevniku.

Kroatizmi i arhaizmi, koji se opet sve više forsiraju, u svojoj morfološkoj strukturi podsjećaju na endehazijske bizarne izvedenice, Iako je četiri godine prekratko vrijeme da bi se moglo znatnije utjecati na jezik i njegov razvoj, bilo bi potrebno proučiti tadašnje jezično divljanje koje se posve uklapa u sva ostala krvava divljanja te marionetske državne tvorevine. Tad bi se, na žalost,moralo zaključiti da nemoguće *i* opskurne kovanice, koje se forsiraju već desetak godina, po svojoj lingvističkoj strukturi odgovaraju jezičnom tipu ozakonjenom u korjenskom endehazijskom pravopisu s jednom razlikom što poglavnikovi „jezični stručnjaci“ nisu imali vremena da iz povijesti jezika izvuku kvazi argumente za svoje nastrane jezične principe nego su ih normirali nožem i puškom. To je prava istina o kovanicama koje se nasilno guraju u suvremeni jezik, a ne tvrdnja Z. Vincea da je to kontinuitet nekih leksičkih osobina prema slavenskoj tradiciji (Z. Vince: PUTOVIMA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, str. 92).

Koliko je petokolonaški rad lektora opasan, najbolje se može prosuditi promatrajući ovu pojavu iz situacije mladih u Hrvatskoj. Oni i ne znaju za mnoštvo izraza koji su ranije bili u upotrebi jer rastu samo s uskrsnulim arhaizmima. Time im je jezik osiromašen. Govore uniformirano. Izloženi su javnom komuniciranju s jedne i druge strane, pa se stvara u njihovom izrazu velika i nepopravljiva zbrka.

To je alarmni signal da treba ozbiljnije tretirati lektorski posao, a ne da čak i saborska izdanja, kao npr. NARODNE NOVINE, u zakonima mijenjaju izraze štampa u tisak i sl.

No, svi su napori u tom pravcu uzaludni i donkihotski, dok se omogućava Katedri za jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Zadru i pedagoškim akademijama da obrazuju nastavnike u duhu jezične isključivosti i da preko njih truju generacije i generacije mladih. Te katedre, koje vode Brozović i Babić, pokrivajući se stručnošću svojih predavača, sistematski lansiraju arhaične izraze i uporno ih forsiraju dok ne uđu u javnu i opću upotrebu.

Novi val nacionalističke euforije vezan uz jezik očituje se u nekoliko ekscesa. Tako se R. Kalmeta obara u JEZIKU br. 2/1978/ 79. na rečenicu iz Školskih

novina u kojoj se tvrdi da je riječ „okolina“ prihvatila većina naših ljudi. Kalmeta cinički pita, kao nekad Bušić u HRVATSKOM TJEDNIKU: „Tko se to krije iza izričaja, većina naših ljudi, gdje oni žive i koji im je materinski jezik?“

Ovo nije napisano u vrijeme „hrvatskog proljeća“ 1971, nego u prosincu 1978. godine! U polemiku se na svoj perfidni način uključio i Moguš.

Ili, ako bacimo oko na Babićev nekrolog dr Ljudevitu Jonkeu, uočit ćemo da se služi falsifikatima i navodi da je dr Barac osnovao Katedru za hrvatski književni jezik. Takva katedra nije postojala, nego Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik, na kojoj je Babić bio Jonkeov asistent i vjerojatno je znao kako mu se zove matična katedra. Tako su se potpisali čak i ispod DEKLARACIJE.

U časopisu JEZIK ni danas se ne poštuje Ustavno načelo o nazivu jezika i piše se često *hrvatski jezik*, bez ustavnog atributa *književni*. I ne samo u tom časopisu. Dakle, načelo DEKLARACIJE o nazivu jezika je realizirano.

Ipak, sve postavke DEKLARACIJE nisu pobijedile do danas. Naime, nacionalisti su tada željeli da se njihova nacionalistička orijentacija u jeziku proširi i na druge republike (prvenstveno na Bosnu i Hercegovinu), u čemu nisu uspjeli.

U BiH jezična je tolerancija izražena u punoj mjeri. Sve ono što se smatra pravilnim u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, smatra se pravilnim i u BiH, polazi se od interesa svih naroda koji u njoj zajednički žive, te se njeguje zajedništvo i u jeziku. Oni ne provode neku radikalnu jezičnu reformu niti donose zaseban bosanskohercegovački pravopis kojim bi se samo razgrađivala zajednička ortografska norma, a time i slabilo jezično, odnosno kulturno zajedništvo. Rad na projektu „Pravopisna problematika u BiH i u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskohrvatskom jezičnom području“ ima cilj da istraži kao se primjenjuje postojeći sistem normi u kolektivnim standardnim jezičkim izrazima na hrvatskom ili srpskom jezičnom području, posebno u BiH [...] Osnovna im je lozinka poštena: ne razgrađivati – nego dograđivati! Uz to se naznačava u pravopisu ono što je karakteristično za standardnojezični izraz u BiH, ali na principu pune slobode individualnog izbora jezičnih izražajnih sredstava. Samo takva orijentacija može dati doprinos razvijanju, usavršavanju i normalnom funkcioniranju standardnog jezika u cjelini.

Slična je situacija i u Crnoj Gori, gdje se također čuvaju. jezične specifičnosti, ali se ne javljaju zahtjevi za bilo kakvim izdvajanjem.

S hrvatskom jezičnom tradicijom veže ih ijekavski izgovor, a sa srpskom činjenica da je Vukova cjelokupna jezična reforma polazila upravo od ijekavskog izgovora i na njemu se zasnivala u svojim temeljnim počecima.

Ni u BiH, ni u Crnoj Gori nikad nije postavljen zahtjev da se jezik zove: *srpsko-hrvatsko-crnogorski-muslimanski*, jer bi to bilo tumačenje, a ne naziv. Obje su te republike bezrezervno za dvočlani naziv jezika. Nije li to argument ispravnosti takvog naziva?

Oni koji žele razdvojiti zajednički jezik u dva zasebna, ne uvažavaju osnovnu istinu da je to jedan jezik koji ima 3 dijalekta (štokavski, kajkavski i čakav-

ski), od kojih je samo štokavski književni. Štokavski dijalekt se dalje dijeli na 3 govora ili izgovora: ijekavski, ekavski i ikavski, od kojih su samo prva dva književni izgovori (govori). Prema tome, separatisti ovaj zadnji, treći sloj jezika žele proglasiti zasebnim jezikom, što je protiv svake naučne, stručne i zdrave logike.

U srpskoj sredini, dakle, treba da se obračunaju s jezičnim unitarizmom, a mi se u hrvatskoj sredini moramo konačno obračunati s ekstremizmom koji vodi u nacionalizam i šovinizam.

IV. 6. Hrvatsko filološko društvo – nadomjestak Matici hrvatskoj

U jesen 1979. godine Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu izradilo je program proširivanja svoje djelatnosti po gradovima u SRH (osnivanje ogranaka, odnosno sekcija) i izradilo Pravilnik o načinu organiziranja tih sekcija i djelovanja (način učlanjivanja, ubiranja članarine itd.). Na osnovi toga prišlo se realizaciji programa, tj. osnivanju sekcija, učlanjivanju članova itd.

Samo po sebi to nije zabrinjavajuće jer slične sekcije (klubovi) postoje u našoj zemlji. Zabrinjava međutim činjenica što se to širenje djelatnosti HFD nalazi u rukama hrvatskih nacionalista, što oni vode inicijativu i na samom početku, uza svu opreznost i kamufliranje krajnjih namjera, pokazuju kako žele na taj način nadomjestiti „gubitak“ pododbora (ogranaka) Matice hrvatske do 1971. godine.

Na sjednici Zavoda za slavistiku Filozofskog fakulteta u Zadru, održanoj 31. listopada 1979. godine, dr Dalibor Brozović rukovodilac istog Zavoda obrazložio je odluku HFD o potrebi osnivanja sekcija u koje bi se uključivali ne samo nastavnici i studenti Fakulteta nego i drugi građani koji pokazuju interes za filološka pitanja. Iz opreznosti, da se ne izazove sumnja u tu inicijativu i da se eventualno ne bi izložio opasnostima do kojih bi moglo doći u budućnosti, posebno je insistirao da on ne bude u grupi inicijatora za osnivanje sekcije na Fakultetu, kazavši da,on zbog prevelike rastrganosti u raznim poslovima koji traže raznorodnu i trajniju koncentraciju nije u stanju organizirati tu sekciju, pa stoga moli da se „njegov“ asistent Josip Lisac i tek pridošli nastavnik iz metodike našeg jezika i književnost mr Mladen Dorkin prihvate organiziranja sekcije, izrade pravilnika, učlanivanje članova, sakupljanje članarine, odnosno konstituiranja rukovodećih tijela sekcije itd. Obećao im je svaku pomoć u svako doba u svim poslovima konstituiranja i rada sekcije.

Iz Brozovićeva obrazloženja se moglo primijetiti da je on preuzeo zadatak da se osnuje ta sekcija u Zadru, ali da se kao osnivači pojave drugi ljudi.

Nitko od nastavnika na toj sjednici nije dao otpor niti je mogao dati otpor osnivanju takvih sekcija.

Potreba za osnivanjem takvih sekcija obrazložena je vrlo uvjerljivo: u zemlji takve ili slične sekcije već djeluju, pomažu ih odgovarajući SIZ-ovi, pa će i SIZ za znanost to poduprijeti te treba odmah, kako nema inicijalnih sredstava od članarine i slično, zatražiti od tog SIZ-a financijsku pomoć.

Za osnivački sastanak, tj. za prvu radnu sjednicu sekcije već je angažiran penzionirani profesor dr Miroslav Kravar da održi jedno otprije pripremljeno predavanje iz područja usmene književnosti. Očigledno je da za početak te sekcije neće izlaziti s tzv. „delikatnim" temama, da zatim, mnogi ljudi na početku neće ni shvatiti prave namjere inicijatora ove akcije osnivanja sekcija.

Ako u načelu nije problematičan sam čin osnivanja takvih sekcija pod okriljem jedne centralne institucije (tj. HFD u Zagrebu), ostaje vrlo problematično samo po sebi najavljivanje nužnosti stvaranja članova koji će biti dužni plaćati članarinu (tj. stvara se jedna organizacija čvršće forme, slično kao i ogranci MH do 1971. godine).

V. Političke biografije markantnijih nacionalista-lingvista

VI. Zaključne napomene

1. Nacionalizam u jezičnim sferama u SRH kao neprijateljska ideologija uperen je protiv društvenog poretka i jedinstva SRH, odnosno SFRJ s ciljem da se posredstvom razbuktavanja jezičnog polariziranja utječe na federaliziranje ili razbijanje SFRJ kako bi se u krajnjoj konzekvenci Hrvatska proširila i „osamostalila".

2. Klasna suština Teza nacionalista o jeziku javlja se u spornom isticanju razlike između narodnog i književnog jezika. Polazište je također fundirano u klasnom kapitalističkom d e s o s i r o v s k o m načelu o odvajanju književne jezične norme od govornog jezika. Samoupravno socijalističko društvo u Jugoslaviji zasnovano je na činjenici da sve polazi od radnog čovjeka, da je sve u ovoj zemlji za njega i zbog njega. Stavovi nacionalista – lingvista upravo su suprotni osnovnom načelu tog društva, jer od naroda otuđuju čak i njegov jezik, tj. u tom narodnom jeziku ne mogu naći razlike, čemu, podvrgavaju sve svoje stručne i političke kapacitete. Izdižu „natklasni" jezik književnosti i time apsolutno sami određuju, klasnu opterećenost vlastitih stavova. Čak idu tako daleko da tvrde kako narodni jezik nije podoban za izražavanje kompleksnog duha suvremenog čovjeka i suvremene civilizacije. I sve to kontradiktorno žele povezati s dušobrižništvom za taj isti narod. U kontradikcije upadaju zbog idejnog vezivanja s katoličko-vatikanskom ideologijom koja je vijekovima progonila glagoljašku pismenost i hrvatsku redakciju crkvenog staroslavenskog jezika da bi, podržana suvremenim hrvatskim lingvistima – puristima, tu kampanju danas falsificirala, i prikazala kao znak očuvanja hrvatskog nacionalnog i jezičnog integriteta.

3. Posredstvom jezične problematike nacionalisti atakiraju u prvom redu na SR BiH.

4. Nacionalističkom ideologijom u području lingvističke teorije nastoji se proširiti prostore djelovanja na praksu društvenog života, osobito u oblasti kulture i obrazovanja.

5. Nacionalistička djelatnost politikanskim sredstvima i oko jezika posljednjih nekoliko godina je pojačana na radikaliziranim osnovama DEKLARACIJE O

NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA iz 1967. i to sve s osloncem na tri (očekivana) fakta: pogoršanje odnosa u svijetu i na našim granicama, smrt druga Tita i ekonomske destabilizacije u SFRJ.

6. Među lingvistima u SRH zabrinjavajuće je malo, tj. uopće nema takvih koji su spremni otvoreno stupiti u borbu protiv nacionalizma u lingvistici i praktičnim jezičnim pitanjima.

7. Samouvjereni u svoju superiornu ulogu i nepovredivost (stručnu i političku) ti lingvisti-nacionalisti nastupaju sve otvorenije služeći se legalnim i ilegalnim sredstvima, uključujući tu i grube pritiske na pojedince, privatizaciju kadrovske politike, uzurpaciju u izdavačkim kućama, uredništvima, katedrama, zavodima, institutima i sl.

8. Nacionalističko ingnoriranje srpskog naroda u SRH sve je očitije, a to može poprimiti delikatnije političke dimenzije i prirodu.

9. Pitanjima jezika u svim aspektima SKH mora pokloniti veću pažnju nego do sada i n a t e m e l j u p a ž l j i v o i z r a đ e n o g s t r a t e š k o g p l a n a r a z r a d i t i p r a k t i č n u a k c i j u. U sklopu tog plana i praktičnih akcija mora se poći, među ostalim, od slijedećeg:

– da se u kratkom roku ne mogu postići očigledniji rezultati;

– da se stimuliranjem postojećih mlađih lingvista i odgojem mlađega lingvističkog kadra postepeno zamijene nacionalisti među lingvistima;

– da se naglašenijim davanjem moralne i političke podrške i pojedincima i samoupravnim strukturama pomogne u suzbijanju „jezičnog nacionalizma“, u razvlašćivanju nacionalista od moći vladanja ljudima i društvenim sredstvima;

– da se u ekstremnijim slučajevima intervenira administrativnim mjerama;

– da se u jezičnoj politici ne smije potcjenjivati pitanje naziva jezika;

– da se jezična politika mora zasnivati na bliskoj suradnji i dogovaranju s drugim republikama istoga jezičnog područja, a uvijek s posebnim političkim sluhom za jezičnu i kulturnu politiku u SR BiH;

– da se jezični razvitak mora zaštititi od svake vrste nasilja.

10. Rezultat svega iznesenog jest i potpuni nedostatak marksističkog pristupa u nastavi jezika u našem školstvu.

VII. Prilozi

VII. 1. Izjave o jeziku V. Bakarića i M. Krleže

Budući da ponekada nacionalistički orijentirani lingvisti zlonamjerno upotrebljavaju imena Vladimira Bakarića i Miroslava Krleže (kao i Mirka Božića), dobro se podsjetiti bar na neke izjave Bakarića i Krleže o jeziku.

V. B a k a r i ć je 30. I. 1978. u VJESNIKU vodio ovaj razgovor.

Jevtić: „Kad smo kod ovih tema da li biste nam rekli svoje mišljenje o jeziku? To je, inače, u razgovorima o međurepubličkim odnosima tema koja se često pominje“.

Bakarić: „Pa, u vezi s tim bih rekao, da smo mi u zadnjih deset godina više raščistili probleme jezika nego u sto godina prije toga. Najprije, g d j e p r o b l e m a n e m a : to je slovenski, to je makedonski i tu su, razumije se, jezici narodnosti. U stvari, jedini problem je srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski ili srpski ili hrvatski jezik.

Teorijski, i ne samo teorijski, t o j e j e d a n j e z i k . O tome nema apsolutno nikakve sumnje. Ima isti vokabular, rječnik, ima istu gramatiku, isti rečenični sklop, dakle, sve je tu jedno. J e s t e d a i m a r a z l i k a , međutim, te su razlike vrlo male. Recimo, u rječniku imate par riječi koje vi kao Srbin nećete razumjeti, isto tako ja neke srpske neću razumjeti. Međutim, to nije ono karakteristično. Ako nas dvojica budemo dugo razgovarali, vi nećete kad naglo prekinemo znati da li sam ja Srbin ili Hrvat. Možda, ako specijalno vodite računa o tome. To je jedno.

Drugo, j e z i k j e t a j k o j i n i t i s p a j a n i t i r a z d v a j a n a r o d e . Imate engleski jezik – u Engleskoj, u Americi. Međutim, onaj u Americi je američki jezik, jezik Amerikanaca. K a d g o v o r i m o , r e c i m o , o j e z i k u H r v a t a o n d a j e t o h r v a t s k i j e z i k , j e r H r v a t i g o v o r e t i m j e z i k o m . Govore i Srbi, ali govore i Hrvati. Ali ako mene netko izvana pita je li to hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski jezik, kako god hoćete, prvo ću mu reći – to je hrvatski ili srpski jezik. Zašto? Z a t o j e r g a g o v o r e i H r v a t i i S r b i .

Međutim, nastala su miješana područja. To su Crnogorci, pa Bosanci koji su stvorili tezu bosanskog jezika. Srbi u BiH, kao što vam je poznato, govore ijekavicom, a ne ekavicom kao Srbi u Srbiji, ili kao što je u književnom jeziku Srba. Hrvati u BiH, mislim da se to uglavnom odnosi i na Muslimane, govore ijekavicom. Međutim, ima nekih razlika u jezičnim oblicima. Recimo, Hrvati u BiH će reći *opština*, a ne *općina*, kao mi Hrvati u Hrvatskoj. Zatim, tamo ima više srbizama nego što ih ima u Hrvatskoj, ima više turcizma nego što ih ima negdje drugdje. I oni su donijeli pametnu odluku da puste ljudima da pišu onako kako govore i da se ne natežu oko toga, da ne nameću, kao recimo dok se mislilo da su Srbi većina, srpsku ekavicu.

Crnogorci govore isto ijekavicom. Imaju svoj način izražavanja. Do sada smo mi svi znali da Crnogorci govore srpski, međutim, pokazuje se da govore crnogorski. Jer, taj se razlikuje od književnog srpskog jezika. I po mom mišljenju, tu treba pustiti punu slobodu. Ako čitate moje predratne članke vidjet ćete da se oni ponešto razlikuju od mog današnjeg jezika. To je zbog toga što se, u prvom redu, jezik razvio, čitav je niz termina zastario, a upotrebljavaju se novi kojih nekada nije bilo. Zatim, ja se katkad trudim da, ako to mogu upotrebljavam riječi koje su zajedničke i koje će i Srbi razumjeti. Tako da tu ima napretka. Primjetio bih, da moji prijatelji Srbi pišu također drugačije nego što su pisali ranije. Ima kod nas čitava jedna nauka, koja je, zahvaljujući uglavnom Moši Pijade, složila jednu jedinstvenu terminologiju. To je politička ekonomija, Moša je izbacio turcizam iz srpskog jezika i tražio termine koje mogu da prihvate i Srbi i Hrvati i na taj način izradio osnovicu za političku ekonomiju jednog jedinstvenog jezika.

Ovdje je bilo tendencija da nas vrate na arhaične oblike i da upotrijebe jezik koji je nastao pod austrijskim uticajem. Recimo, izmislili su da je i vojska bila hrvatska u vrijeme Austrije, a bile su hrvatske jedinice pod austrijskom komandom, dakle,

da tako kažem, hrvatske jedinice austrijske vojske imale su pravednu komandu sa strane Austrije sličnu austrijskoj. I, vele, narodnooslobodilacka vojska je preuzela uglavnom srpsku komandu, i onda se, naravno, ustručavaju da upotrijebe tu komandu kao srbizme i vraćaju se, ne u vojsku, nego u pisanje, u austrijsku terminologiju, austrijsku vojnu terminologiju. Ili negdje drugdje. To je značilo zakopčavanje jezika u prošlo stoljeće ili u nešto drugo, što je potpuno besmisleno. Svi mi imamo i tuđice i primamo druge. I to kakve tuđice. Recimo, kod nas se *anlaser* na automobilu pretvorio u *starter* i nitko vam danas neće reći *anlaser* ili *auspuh*. Isto tako, prije kod nas nije bilo *bravara* nego su bili *šloseri*, a ipak su sada postali bravari. Recimo, moja djeca čak nisu znala što je to *melšpajz*, mada se u mojoj kući nikada ranije nije upotrebljavao izraz *kolač*. Tako se, vidite, to mijenja. Čisti se jedan strani utjecaj, ali se i primaju nove tuđice. I mislim da je to normalan razvoj jezika. I mi ćemo svojevremeno neke tuđice izbaciti, a neke nećemo.

Meni je, na primjer, teško čitati francusku literaturu, jer dok sam ja shvatio da je kompjuter „ordinateur“, trebalo mi je dugo vremena, pošto toga nema ni u jednom francuskom rječniku, od onih koje ja imam [...] Mislim, dakle, da se jezik razvija i treba mu pustiti slobodu, i to punu slobodu.

Možda bi tu još trebalo reći nekoliko riječi o NOVOSADSKOM SPORAZUMU. Potrebno je ponoviti nešto što je već netko kritički primijetio. NOVOSADSKI SPORAZUM j e p r a v o p i s n i s p o r a z u m , a n e j e z i č n i . I meni se čini da su bili malo pretvrdi. Međutim, taj sporazum koji su ponudile dvije Matice, primio je čitav niz kulturnih radnika i literata. I mi smo ga primili, ne možda kao obavezu, nego kao putokaz. To je konvencija i to ne sasvim obavezna konvencija. Srbi su je primili kao obaveznu, Hrvati ne, ali se, recimo Matica hrvatska toga o d r e k l a smatrajući da ona komanduje jezikom. Ona je imala pravo da predloži, kad je predložila, ona se može od toga povući, a l i t o n e z n a č i n i š t a , jer je ta konvencija primljena, ne zato što ju je predložila Matica hrvatska, nego zato što je na nju pristao čitav niz javnih ljudi, pa i mi. Tako da kad su ovdje pokušali da idu s drugim pravopisom koji je čak bio štampan, mi smo se usprotivili i zaustavili daljnje širenje, jer je to bio nacionalistički pokušaj da se jezik vrati natrag.

Jevtić: Sto ne znači da NOVOSADSKI SPORAZUM ne može da se inovira u bilo kom vidu?

Bakarić: Može, ali, recimo, ja ga ne upotrebljavam sasvim. Svojedobno sam rekao drugu Mladenu Leskovcu da nam se čini da je bio malo pretvrd. Ja, na primjer, zareze upotrebljavam malo slobodnije, ali primam osnovicu tog istog NOVOSADSKOG SPORAZUMA“.

M . K r l e ž a s istim novinarom vodio je slijedeći razgovor:

– Poznata je Vaša izjava da su hrvatski i srpski jezik jedan jezik, koji su Hrvati oduvijek nazivali hrvatskim, a Srbi srpskim. Sta biste o tome rekli?

– O jeziku bi bilo dobro da se progovori, i to konačno, i to jedanput zauvijek, i to takvim jezikom te bi ga na kraju mogli razumjeti svi naši sveznadari i politički dužebrižnici. O jeziku trebalo bi progovoriti i našim slavnim govornicima koji čitaju svoje govore iz džepa i koji su od te svoje „jezičnojedinstvene brige“ s v e l i n a š j e z i k n a t r i s t a r i j e č i , osiromašivši ga do nemile bijede. Nije mi jasno što smo se toliko uskokodakali oko jezika, da li je jedan ili nije, kad je stvar jasna kao dva puta dva, samo smo mi po zakonu neke mutne dijalektike pretvorili ovo pitanje u kvadraturu lingvističkog kruga.

Otkad pišem, pišem hrvatski, upravo tako kao što svi srpski književnici pišu srpski. I to je jasno.

Ne znam zašto se toliko nezvani brinu o „jedinstvu jezika“ unoseći u tu gužvu svoje politički skrivene misli, raspirujući blesave strasti, podjarivane bolesnim ambicijama nesposobnih pojedinaca. Sve politički zakulisne igre trebalo bi ukloniti odlučno i neopozivo, jer samo tako oslobodit će se ove raspre od raznih mnogobrojnih preživjelosti i palanačke nepismenosti, a naročito pak od terora naših kobnih temperamenata, koji ne umiju drugo nego da prije rusvaja po našim kremama pogase lampe.

Nije važno u našem slučaju da li je naš jezik jedan ili nije, da li su to dva ili tri jezika, nego to da bismo na kraju uspjeli da poslije stotinu pedeset godina otkrijemo danas neki, po mogućnosti više-manje ipak zajednički, socijalistički jezik, i da u ovoj našoj lingvističkoj sinagogi stvorimo neki red po zakonu, prije svega, logike, a zatim i, smije li se tako reći, „internacionalne solidarnosti“.

Ne treba zaboraviti da su moralno-intelektualni razmaci koji razdvajaju pojedince u okviru jednog te istog materinjeg jezika veoma često mnogo veći i sudbonosniji od onih elemenata duhovne kohezije koji ih spajaju s piscima stranih, dalekih, pa čak j mrtvih naroda i jezika.

Nema pismenog čovjeka koji razmišlja o tim stvarima trijezno, te nije uvjeren kako su problemi intelektualne i moralne svijesti nerazmjerno važniji od pitanja takozvanog „jezičkog jedinstva“.

– U čemu su opasnosti nacionalizma?

– Nije li nacionalizam opasnija narkoza od bilo kakve religije?

Narodnost, kako je tumače danas, dosadno je sredstvo za uspavljivanje pameti ljudske. Ništa više.

Svi narodi njeguju svoj nacionalizam po istom pravilu, na isti način, po istom modelu, istim riječima, svi narodi bez izuzetka obmanjuju sebe i svijet oko sebe svojim nekim rasnim, specifičnim genijalnim svojstvima i vrijednostima, i, tako deklamirajući o sebi vjekovima uvijek iste litanije, svi narodi pjevaju povišenim glasom u pluralisu maiestaticusu.

Logično je ovo: svagdje i na svakom koraku bezuslovno i dosljedno biti protiv onih nacionalističkih formula, koje dovode do rasula logike, kao što se to zbiva danas na sve strane. Međutim, tamo, gdje se ovaj potisnuti osjećaj pretvara u aktivnu mržnju (kao danas, na tolikim evropskim sektorima), gdje se ta mržnja demagoški prenosi u strastveno raspoloženje masa, ne treba ga ignorirati kao slijepu snagu, pod pretpostavkom kao da će isto tako mehanički nestati kao što se i pojavila. Ispitati korijenje, proces nastajanja, uzroke zbog kojih se javlja, vrela, pobijati ih kauzalno, dublje, ne površno, to je jedini način kako se te slijepe snage svode na neopasne pojave. Biti sociolog koji kopa pod zemljom. Ovi bunari naše mržnje i strasnih netrpeljivosti veoma su duboki, a svi su otrovani i truju se dalje po planu. Tu treba rovati pod stvarima kao Hamletova i Marxova krtica na Helsingogu: dobro, duboko i savjesno.

– Što danas činiti da se izbegnu pojave nacionalnog nejedinstva, koje su, na našem višenacionalnom Balkanu, često bile uzrok nesporazuma?

– Ne biti mitoman, ne biti opterećen balastom prošlih vjekova, teretom takozvane tradicije i fetišizma, ne popuštati pasivno inerciji javnog konzervativnog mišljenja,

opirati se dosljedno svemu što u ovoj zemlji predstavlja takozvane patrijarhalne i provincijalno zaostale „ideale“, to znači poricati sve one elemente koji nacionalnu svijest naših naroda i narodnosti grade po prošlostoljetnom romantičarskom kalupu, koji politički organizirani predstavljaju nesumnjivo konzervativne, da ne kažem reakcionarne snage. Taj i takav način razmatranja naše suvremene političke problematike ne bi trebalo da bude zatrovan grčko-latinsko-muslimanskim raskolom, koji u biti predstavlja suštinu svih onih elemenata nacionalne svijesti, koji u posljednjoj konzekvenciji djeluju rastvorno. Sve ove danas još uvijek dijalektički nedefinirane entitete trebalo bi ponovno definirati na Marxov način, kao elemente svijesti koji su lišeni svake transcendentalne pretpostavke.

– Što biste rekli o nacionalnom identitetu?

– Jadni narodi koji ni u socijalizmu nemaju nikakvog drugog dokaza o svome identitetu osim srednjovjekovnih fresaka. Na tome grade svoju nacionalnu budućnost, Comme chez nous [...]

– Kako bi se mogla, kad smo kod jugoslavenskih tema, definisati civilizacija jugoslovenskih naroda? Koja biste imena duhovnog života pomenuli kao međaše razvoja misli?

– Osnovna formula naše civilizacije danas i ovdje bila je: da su mnogobrojne civilizacije oko nas na Mediteranu i Balkanu nestale u mraku historije, – a naša da je među zapadnoevropskim i balkanskim jedina, koja nije polatinjena i grecizirana, isto tako što je jedina, koja je danas socijalistička, na temelju svoje vlastite revolucionarne borbe.

Svaka je veličina normativan pojam, pak se prema tome, logično, gubi u relativnosti odnosa. Imade u historiji zapadnoevropske civilizacije relativno velikih pojava, koje izmjerene trećim ili petim nekim mjerilom možda i nijesu tako grandiozne kao što nam sugeriraju: ali ne treba ni u ovom poslu ocjenjivanja biti apstraktan. Dati pod ždrijelom turskih topova nekoliko stotina imena slikara, književnika, graditelja, stratega i ideologa i nekoliko stotina latinskih pisaca (od kojih je pedesetak postalo evropskom slavom svoga vremena) nije epizoda.

Dositej, Vodnik, Prešern, Vuk, Pančić, Pera Todorović, Šulek, Kušlan, Kišpatić, Kukuljević, Nedić, Rački i Daničić, Nodilo, Budmani, Broz, Kurelac, Baltazar Bogišić, Vladimir Mažuranić, Jagić, Kopitar, Miklošič, Stojan Novaković, Kostić, Skerlić, Čerina, Gaćinović, itd.

Sve su to sjajne iskre nama toliko dragih inspiracija, koje treba rasplamtjeti do punog sjaja jedne likovne i književne civilizacije upravo ovog našeg posljednjeg stoljeća, koje je, svim građanskim i malograđanskim partikularizmima uprkos, ipak ušlo u socijalizam.

Selak 1992: Selak, Ante. TAJ HRVATSKI. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 57–119.

Vladimir Brodnjak
[1922–1992]

Umjesto predgovora

[1992]

Srpsko-hrvatski jezični odnosi u 19. i na početku 20. stoljeća odvijali su se uglavnom na crti Karadžićeve ideje o svesrpstvu („Srbi svi i svuda“) prema kojoj hrvatski jezik uopće ne postoji ili na crti „jezičnog jedinstva“ hrvatskih vukovaca, prema kojemu su hrvatski i srpski zapravo jedan jedinstveni jezik koji, nažalost, ima dva izražajna oblika: ekavicu i ijekavicu. Tek tridesetih godina ovog stoljeća (1935) izlazi u beogradskom stručnom časopisu NAŠ JEZIK članak srpskog jezikoslovca Radosava Boškovića pod naslovom „O jezičnoj i stilskoj diferencijaciji srpskog i hrvatskog jezika“. U njemu autor, premda teška srca („htjeli mi to ili ne htjeli“) iskazuje da bi, prema njegovu mišljenju, rječnik razlika između srpskoga i hrvatskoga jezika „mogao imati tri do četiri hiljade reći“. Pošto je nabrojio kojih dvjestotinjak takvih riječi podijeljenih u tri grupe, pripominje:

> Današnje leksičke razlike u mnogim slučajevima imaju samo relativnu vrednost; mnogi primeri, po upotrebi svojoj, danas više znače odnos srbizma i hrvatizma negoli odnos isključivo srpskih i isključivo hrvatskih riječi. Vreme, na sreću ruši ono što je stvorila vekovna političko-kulturna izolacija srpskog i hrvatskog dela našega naroda.

Upozoravam čitatelja da ne zaboravi posljednju rečenicu ovoga prvoga preteče knjige koja je pred njim – rječnika što se bavi jezičnim razlikama između srpskoga i hrvatskoga književnog jezika, jer će se ona, u malo izmijenjenom obliku, ponovno pojaviti pet desetljeća poslije u rječniku jednog suvremenog beogradskog autora.

Drugi preteča ovoga djela pojavljuje se dvije godine kasnije (1937). U Varšavi naime izlazi te godine na poljskom jeziku GRAMATIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA hrvatskog književnika i vrsnog poznavatelja jezika Julija Benešića. Tu je GRAMATIKU Benešić objavio u želji da što više potakne prevođenje hrvatskih i srpskih književnih djela u Poljskoj. Da bi prevoditelje upozorio na zamke što ih čekaju pri prevođenju srpskih odnosno hrvatskih pisaca na poljski, iznio je uz odgovarajuću gramatičku građu i primjere „kroatizama“ i „srbizama“, dakle hrvatske riječi koje u srpskome nisu u uporabi, i obratno, kao i riječi koje u hrvatskome znače jedno a u srpskome drugo. Taj njegov „rječnik“ obuhvaća oko 1300 riječi.

Odgovor na tu sablazan pojavio se u onom istom časopisu u kojem je Bošković svojevremeno napisao svoj, već spomenuti članak – i to odgovor u kome se sam dvorski i kraljevski jezikoslovac i tvorac srpskohrvatskoslovenačkog jezika (s uključenim makedonskim kao južnosrpskim) okomio na Benešića što je uvrs-

tio u svoju Gramatiku taj popis razlika, i proglasio ga kradljivcem srpskih riječi. Jer, prigovara mu, kako može tvrditi da se umjesto srpske riječi *klonfer* u hrvatskome kaže *limar*, kad i u srpskome također postoji riječ limar. U jednu riječ, potpuno je obezvrijedio taj Benešićev pokušaj da Poljacima objasni neke stvari i upozori ih na neke razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika.

Jedanaest godina kasnije, u golootočkoj fazi Nove Jugoslavije, beogradski književnik Tanasije Mladenović, krčmeći po beogradskim i zagrebačkim redakcijama denuncijacije protiv Benešića, u kojima ga je razotkrivao kao frankovca i ustašu, pozvat će se na taj Belićev članak (O BENEŠIĆEVOJ GRAMATICI, Naš jezik, Bgd. 1940): „primeri koje on (Belić) navodi da bi pokazao kako g. Benešić na silu boga pokušava da odvoji kineskim zidom srpski od hrvatskog jezika, srpski od hrvatskog naroda, upravo frapantno daju pravi lik ovog gospodina koji se odavno, i to ne slučajno, našao na istoj liniji s frankovcima i frankovštinom“. I to samo zato što je – kako to reče Belić – „ceo odeljak, od celih 46 strana, što čini znatan deo od ćele gramatike, posvećen rečeničkim razlikama između hrvatskog i srpskog jezika, takozvanim srbizmima i hrvatizmima“. Eto, toliko o drugom „preteči“ ove knjige.

Treći i najvažniji „preteča“ pojavio se godine 1940. u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu – knjiga RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA dr. Petra Guberine i dr. Krune Krstića, prvo cjelovito i lingvistički obrazloženo djelo na tu temu. Popraćen opširnom raspravom o hrvatskom književnom jeziku, ovaj rječnik razlika sadržava oko 4500 riječi. Ta je knjiga imala doista nesretnu sudbinu: objavljena u vrijeme postojanja Banovine Hrvatske, uspostavljene sporazumom između Cvetkovića i Mačeka (s kojim se Srbi u biti nisu nikada pomirili), knjiga je doživjela nekoliko vrlo pohvalnih članaka, pa čak i panegirika, a na drugoj je strani, ne samo u Beogradu nego nažalost i u Hrvatskoj, od srpskih jezikoslovaca i naših domaćih vukovaca i unitarista dočekana na nož kao u naše doba Rushdijeva knjiga SOTONSKI STIHOVI kod fanatičnih muslimana. No, pravi udarac došao je s one strane s koje se najmanje mogao očekivati; kad je u travnju 1941., niti godinu dana nakon njezina izlaženja, proglašena Nezavisna Država Hrvatska, knjiga Guberine i Krstića stavljena je ad acta, jer su politički ideolozi imali dalekosežnije planove u jezičnoj politici, tj. vraćanje korijenskoga (etimološkoga) pravopisa u hrvatski književni jezik. A nakon propasti NDH ništa se nije promijenilo u odnosu prema njoj. Ona je postala tabu, zabranjena, zlokobna knjiga koja u punom cvjetanju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda govori o nekakvim razlikama između hrvatskog i srpskog književnog jezika. Pa ipak, jedan suvremeni izum donijet će toj knjizi tijekom posljednjih dvaju desetljeća pravu pravcatu – premda potajnu – renesansu. U vremenu najcrnjeg poliranja i zatiranja hrvatskog jezika ona je fotokopirana u stotinama i stotinama primjeraka, i njome su se, dakako potajno, služili i lektori, i pisci, i novinari – u jednu riječ svi oni koji su imali hrabrosti da pokušaju barem malko zaustaviti taj protuhrvatski jezični pokret koji je zahvatio sve partijske strukture sileći ih da se izjasne protiv te „nakaradne kontrarevolucionarne hereze“ – hrvatskog književnog jezika.

Kao četvrtog preteču svakako moram spomenuti Božiđara Vančika (1909–1979), koji je utrošio mnogo truda, vremena i energije u proučavanju razlika između srpskoga i hrvatskoga jezika, ali nažalost, zbog prerane smrti nije uspio taj svoj golemi rad i pothvat zaokružiti i dovršiti. Da bi se vidio domet i opseg njegova proučavanja, dovoljno je citirati samo jedan ulomak iz njegova teksta OTKRIĆA O HRVATSKOM JEZIKU".[1]

„Pod utjecajem predrasuda da su hrvatski i srpski jedan jezik u svom korijenu i da su hrvatska i srpska jezična praksa [...] nastale pod tuđim jezičnim utjecajima i poradi samostalnog stvaranja novih kovanica na jednoj i na drugoj strani, mnogi neupućeni misle da su rječničke razlike među hrvatskom i srpskom jezičnom uporabom s l u č a j n e , bez ikakve međusobne sveze, a osim toga misle da su te razlike neznatne, jer obuhvaćaju oko 10.000 riječi, a kad te rječničke razlike međusobno uspoređujemo vidimo da one nisu ni malo slučajne nego da su podvrgnute čistim jezičnim zakonima koji obuhvaćaju oko 85 različitih glasovnih zakona i preko 200 zakona tvorba riječi, a kad riječi kojima se hrvatska jezična uporaba razlikuje od srpske usporedimo s hrvatskim čakavskim i kajkavskim govorima, vidimo da je golema većina tih hrvatskih riječi čakavsko-kajkavskog podrijetla, da se dakle ne radi o dvije jezične inačice nego o dva posebna južnoslavenska jezika".

Napokon, tu je i peti, tek nedavno pristigli „preteča" ovoga rječnika: knjižica s dva naslova: HRVATSKO-SRPSKI RJEČNIK INAČICA – SRPSKO-HRVATSKI REČNIK VARIJANTI beogradskog kazališnog djelatnika Jovana Ćirilova. U predgovoru toga svog „dvostrukog" rječnika autor kaže da polazi od činjenice da su srpski i hrvatski jezik jedan jezik, da on ne želi povlačiti „demarkacionu liniju između varijanti našeg jezika kojim se služe Srbi i Hrvati", da ni u kom slučaju „ne želi da to bude priručnik za prevođenje varijanti", nego, dapače, njime „želi da pospeši osmozu između varijanti, koja je u toku, ne iz političkih, već iz lingvističkih i kulturno-istorijskih razloga. Ta osmoza traje od kada je štokavski izgovor postao književni jezik Hrvata i Srba".

Ja sam, moram priznati, koliko god dobronamjerni pristaše toga jezičnog bratstva i jedinstva osuđivali moje riječi – ja sam u svemu, i od prvoga časa imao upravo suprotne ciljeve od onih koje proklamira Jovan Ćirilov. Ja sam apsolutno protiv o s m o z e , što će reći asimilacije, i to naročito nasilne i prisilne – bez obzira na to o kojoj se strani radilo. Premda Ćirilov kaže da se „jezična sudbina" ruga onima koji bi htjeli zaustaviti taj proces osmoze, danas više nije posve sigurno kome se to „jezička sudbina" ruga – da li onima koji propovijedaju srpskohrvatsko jezično jedinstvo ili onima koji istjeruju srbizme iz hrvatskog jezika.

I ne znajući da će Jovan Ćirilov ikada objaviti svoj rječnik, ja sam ovaj što je pred čitateljem sastavio upravo zato da bi se vidjelo kakva je objektivna situacija s tim ruganjem „jezične sudbine" – razumije se, kad se uklone svi partij-

[1] Objavljeno posmrtno u časopisu OGNJIŠTE I, 1. svibnja 1990.

ski, belićevski i šuvarovski razlozi, i ostanu samo jezični – oni koji postoje u duhu jezika što smo ga usisali s majčinim mlijekom i u prilog kojemu govore ne samo jezični zakoni nego i jezična povijest i jezični osjećaj. U ovom slučaju hrvatski jezični osjećaj.

Uz te svoje „preteče“, ovaj rječnik ima i svoju pretpovijest. Njegov je zametak nastao zapravo još u danima prvog desetljeća komunističke vlasti, kad je još (doduše uglavnom samo zato da bi se hrvatski narod dao lakše podjarmiti) postojala ustavna odredba o četirima službenim jezicima u Jugoslaviji; srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom, pa još nije bilo zabranjeno i govoriti hrvatski, nego su se, dapače, čak i sami Titovi govori s njegova socijalističkog metajezika u beogradskom tisku prevodili na srpski a u zagrebačkom na hrvatski. U to dakle prijelazno vrijeme ranog socijalizma u kojemu je kroatiziranje srpskih tekstova, dakle njihovo prevođenje na hrvatski, još bio zakonit posao a ne kontrarevolucionarna rabota, radio sam profesionalno na uspoređivanju srpskih književnih tekstova s njemačkim i francuskim izvornicima i „prevodio“ ih za hrvatske čitatelje. Pri tome sam bilježio sve leksičke, sintaktičke i stilističke osobitosti srpskoga jezika, s čvrstom nakanom da načinim neku vrstu priručnika za „čitatelje s razumijevanjem“ srpskih književnih djela, priručnika prijeko potrebna svakome govorniku hrvatskoga jezika koji bi se želio temeljitije pozabaviti kako suvremenom tako i starijom srpskom književnošću, za što je u prvom redu potrebno potpuno razumijevanje teksta koji se čita.

Nažalost to – u jezičnom smislu – zlatno doba ubrzo je prošlo. Pod visokim pokroviteljstvom "ministra unutrašnjih poslova Aleksandra Rankovića zvanog Leka, organiziran je 1954. godine „sastanak“ jezikoslovaca Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Crne Gore, na kojem se imao postići čuveni Novosadski dogovor o srpskohrvatskom jeziku, koji postade glasovit po uzviku vodećeg zagrebačkog jezikoslovca, pred skupinom koja je delegaciju dočekala na zagrebačkom kolodvoru: „Drugovi, spasili smo ijekavicu!“

Kad se, kao jedan od zaključaka toga dogovora, godine 1960, pojavio PRAVOPIS SRPSKOHRVATSKOGA ILI HRVATSKOSRPSKOGA JEZIKA S PRAVOPISNIM RJEČNIKOM iz kojega nitko živ nije mogao saznati spada li ova ili ona riječ u „istočnu“ ili „zapadnu“ varijantu, govori li se ona u srpskomu ili hrvatskomu dijelu zajedničkoga jezika, postalo je jasno da su partijsko-politički manipulatori iznjedrili neku vrstu jezičnog lonca za topljenje. U Bosni i Hercegovini taj je lonac bio zamotan u svileni papir „jezične tolerancije“, koja će u proteklih trideset godina dovesti do posvemašnjeg posrbljenja jezika, koji je doduše ostao ijekavski, ali je u njemu svaka riječ koja je mirisala na hrvatski jezik bila s puno tolerancije otpisivana, zatirana i zaboravljena, tako da je došlo do gotovo potpune srbizacije i govornoga i književnoga jezika u BiH.[2]

[2] Najbolju ilustraciju tog smišljenog srbiziranja jezika u BiH dao nam je Alija Isaković, analizom lista OSLOBOĐENJE od 1945. do 1950. On je utvrdio da je 1945. godine odnos između riječi *nogomet* i *fudbal* bio 9 : 1 za nogomet. Taj se odnos vrlo brzo po-

Svim tim zbivanjima moja je ideja o priručniku za hrvatske štioce željne čitanja srpskih književnih djela postala ne samo neostvariva nego i duboko kontrarevolucionarna. Putovi jezične politike, premda malko krivudavi, vodili su u tim godinama ravno u jezični unitarizam, a „osmoza" je počela zahvaćati desetke i stotine hrvatskih riječi, za koje danas mnogi ne znaju javljaju li nam se one ponovno ustajući iz jezične ropotarnice ili mrtvačnice. To se zatiranje hrvatskoga jezika sasvim raspomamilo nakon likvidiranja „hrvatskog proljeća": neko vrijeme narod je doduše pružao otpor toj pomami, ali je upravo zato ta raspomamljenost počela poprimati čudovišne razmjere, da bi dostigla svoj vrhunac u drugoj polovici osamdesetih godina. Pod dirigentskim štapićem iz Zagreba a na taktove što su otkucavani u Beogradu, javila se, kao poplava, prava bujica članaka, pisama uredništvu, dopisa, izjava i zaključaka kojima se nijekalo postojanje „nekakvog posebnog" hrvatskog jezika. Jedan od pijuna takve jezične politike izgovorio je 1985. na sjednici CK SKH i ovu prijetnju: „Nedopustivi su postupci jezičnih stručnjaka, lektora i nastavnika, koji pod izgovorom brige za čistoću jezika vrše nasilje, iskorjenjuju srbizme ili tobožnje srbizme, te u nametanju jezičnog purizma zapravo i na mlade prenose određene nacionalističke strasti i netrpeljivosti. Morat ćemo se vise truditi da se ta rabota iskorjenjuje".

Dakle, stručnjaci u svojoj kontrarevolucionarnoj nakani, umjesto da iskorjenjuju hrvatske riječi, bave se nečasnim poslom iskorjenjivanja srpskih riječi iz hrvatskog jezika! Na tu se prijetnju za nekoliko tjedana oglasilo i „42.000 boraca NOR-a s područja riječke regije" priopćujući da potpuno podržavaju to mišljenje. Njima se pridružio i ugledni profesor iz Zadra, žestoki zagovornik jezičnog unitarizma, svojom „stručnom" procjenom: „Nacionalisti poturuju tezu da postoje dvije varijante našeg jezika, hrvatska i srpska, a to nije točno. Bilo bi nužno osposobiti se tako da u Savezu komunista ne nasjedamo na njihove podvale".

Taj politikantsko-poltronski tekst čovjeka koji se nikako ne može braniti da ne zna što znači v a r i j a n t a , potaknuo me da se ponovno prihvatim svojih bilježaka. Ali sada ne više samo zato da od njih načinim nekakav savjetnik za čitanje srpskih književnih tekstova, već da taj savjetnik uklopim u pravi, lege artis načinjeni rječnik, sa strukturom svakog dvojezičnog rječnika, koji će pripomoći da se lakše i točnije procijeni i očituje međuodnos srpskog književnog jezika – kojemu počeci padaju u vrijeme Vuka Karadžića – i hrvatskoga jezika – kojemu je prvu gramatiku napisao već dva stoljeća prije (1604) paški isusovac Bartol Kasić. U toj me nakani još više učvrstio neznalački INDEX DICTARUM PROHIBITARUM (Popis zabranjenih riječi) što ga je 21. kolovoza te godine pod naslovom TKO TO TAKO GOVORI I PIŠE u „Vjesnikovoj" rubrici Pisma objavila poznata novinarka. Pošto se obračunala s prevoditeljicom Canettijeve knjige BAKLJA U UHU, što je za Mošu Pijade napisala da je bio – prevratnik, ona je u tom prijevodu, na svoj užas, našla i „ovakve riječi i jezične konstrukcije: zahtjevnost, potvora, osvada, tijekom, izvješće, posegnuće, obiteljska tvorba, u

goršavao na štetu riječi nogomet koja se danas uopće više ne upotrebljava – postoji još samo *fudbal*. Ne treba ni napominjati da je tako bilo i s mnogim drugim riječima.

svezi, promicanje, Europa i europsko, naslućaj, korisnoća, naočnjaci, prosudba, protimba, ravnovjesje, izričaj, kukavelj, posljeci, nitko ga nije opadao, ozračje“. I, zajapurivši se u svom protuhrvatskom bijesu ona o tom popisu pametuje: „Sve su to riječi u knjizi mnogo puta ponovljene, tako da zvuče još strasnije nego kad ih se ovako pojedinačno nabroji“. I tu svoju umotvorinu završava riječima: „Nitko pametan, naravno, ne negira da jezik živi, da se razvija i da ga treba stalno obogaćivati. Ali ne arhaizmima i političkim nasiljem!“

Svi ti napadaji na „strašne“ hrvatske riječi samo su poticali moju namjeru da izradim rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika.

Vrijeme u kojem sam to radio, nije baš mnogo obećavalo u pogledu budućnosti takva rječnika. U najboljem slučaju, mogao je postati nekom vrsti samoizdatske knjige za kojom će tragati oni kojima je to posao. Nastojeći sačuvati svoj rukopis od možebitnih nezvanih interesenata, sve sam stranice prepisivao u tri primjeraka. Tako sam imao tri radna rukopisa, na kojima sam naizmjence dalje radio. Prisjećajući se toga, na umu mi je i ono što je u to doba kazivao – i u jezičnim pitanjima nezaobilazni – svemoćnik: „Nacionalisti ne prestaju djelovati, samo mijenjati taktiku. Nastoje djelovati na dugi rok, strpljivo i uporno, postavljajući svoje kadrove na važna mjesta u kulturnim, prosvjetnim i drugim ustanovama. Nacionalistička desnica zna da je jezik područje na kojemu se najlakše može posvađati ljude. Njoj je jezik samo sredstvo za postizanje politikantskih ciljeva, što je dobro vidljivo iz njenih akcija (DEKLARACIJA O NAZIVU JEZIKA, PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE) u posljednjih dvadeset godina“.

U takvom je političkom ozračju nastajao ovaj rječnik, u kojem sam želio dati što iscrpniju i informativni]u sliku međuodnosa srpskoga i hrvatskog jezika – srpskoga kako ga je svojim Srpskim rječnikom (1818) po naputku slovenskog filologa Jerneja Kopitara bio normirao Vuk Karadžić, vodeći pri tome oštru borbu protiv dotadašnjeg crkvenoslavenskog jezika, koji je prije njega bio u uporabi kod svih pismenih slojeva srpskoga naroda – i hrvatskog, kakav se razvijao od Marka Marulića, Marina Držića, Bartola Kašica, Diva Gundulića, Andrije Kačića Miošića, Matije Reljkovića i hrvatskih preporoditelja do naših dana.

Kako se nisam odrekao one prve svrhe što sam je svojedobno bio namijenio svomu rječniku, među srpskim riječima čitatelj će naići i na mnoge zastarjele i arhaične riječi, i to stoga što ih ima u svih starijih srpskih pisaca, pa ih je valjalo unijeti i u ovaj rječnik, premda se u suvremenih književnika prilično rijetko javljaju (npr. *načalnik* u romanima Dobrice Ćosića).

S druge strane, kaneći taj rječnik učiniti i stanovitim svjedočanstvom o postojanju hrvatskog jezika, odnosno svjedokom postojanja i prije „ustaškog hrvatskog“ „nekakvog zasebnog ili posebnog“ hrvatskog jezika – unosio sam u nj i riječi koje je srboslužnička partijska politika jednostavno zbrisala, uništila, zatrla, istrijebila ili barem učinila smiješnima i „strašnima“, kao što u svim jezicima postaju „smiješnima“ one riječi koje čitave generacije nikada nisu čule. Nažalost, među mladim ljudima, odgojenima u doba žestoka progona svega što je hrvatsko, a navlastito hrvatskoga jezika, ima ih mnogo koji se – u ovom tre-

nutku, dok ispisujem ove stranice – čude tim oživljenim, zaboravljenim riječima, pa je čak i u hrvatskom saboru jedna zastupnica javno ustala protiv stare hrvatske riječi *pučanstvo* koja, reče, iritira njezine birače. Onim mladim ljudima koji su, zahvaćeni tom jezičnom osmozom, počeli gubiti hrvatski jezični osjećaj, htio bih, makar u najkraćim crtama opisati jedan desetljećima zataškavani sukob između vodećeg hrvatskog jezikoslovca, tvrdog vukovca, Tomislava Maretića i istaknutog srpskog leksikografa Svetomira Ristića.

Kad su godine 1928. dr. Svetomir Ristić i Jovan Kangrga izdali u Beogradu REČNIK SRPSKOHRVATSKOG I NEMAČKOG JEZIKA, Maretić je u LJETOPISU JAZU 1929/30. objavio KNJIŽEVNU OBZNANU, veoma oštru kritiku toga rječnika, koju započinje riječima: „Vrlo sam se obradovao, kad sam prošle godine doznao da se u Beogradu štampa novi i veliki rječnik današnjega našeg jezika. Mislio sam: napokon ćemo dobiti vrlo potrebnu knjigu, jer svi dojakošnji rječnici našega jezika veoma su nepotpuni. Dugo željkovana knjiga dođe napokon u Zagreb, i ja je ončas kupih, premda je vrlo skupa, i stadoh je odmah ovdje ondje prebirati; ali jedva probavih dvije ure u tome poslu, a moja radost i moje nade okrenuše se u ugorčenje, jer se uvjerih da je ovo tako loša knjiga, da ne bi nikakva šteta bila, kad ne bi nikad svijeta ugledala“. U skladu s tim uvodom, Maretić je istresao pravu bujicu svakojakih uglavnom sasvim neumjesnih a ponekad čak i smiješnih zamjerki i prigovora: te ova je riječ sumnjiva, te ovu su riječ autori krivo prepisali, te ova riječ ne može značiti ovo nego znači ono, itd. A da ne spominjemo načelni prigovor za prevođenje izreka i poslovica: prema njegovu mišljenju, one su najčešće prevedene krivo – zapravo nisu prevedene nego su prepričane nekom srpskom izrekom sličnog sadržaja što je – kako reče Maretić – takvu rječniku nedopustivo.

Razljućen oštrinom toga kritičkog osvrta, Ristić je 1932. izdao posebnu brošuru kao odgovor Maretiću (SRPSKOHRVATSKI REČNIK PRED JUGOSLAVENSKOM AKADEMIJOM ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZAGREBU), u kojoj, nakon kraćeg uvoda, točku po točku, i to ponajčešće vrlo uspješno, odbija Maretićeve prigovore i dokazuje da su neosnovani, da riječi u njihovu rječniku nisu „sumnjive“ i „tamna postanja“ niti „krivo prepisane“, nego da je „vrlo sumnjivo znanje srpskoga jezika uvaženoga g. akademika“ ili da „uvaženi gospodin akademik jednostavno ne zna srpski“. Na jednom mjestu čak kaže i ovo: „Veoma je simpatično i pohvalno, što g. akademik toliko ceni Vuka, da čak odriče postojanje reći u srpskome jeziku, kojih nema u Vukovu rečniku. Mi Srbi u Beogradu govorimo danas na pr. brzoplet čovek, brzopleta žena, brzopleto dete. Činjenica je da te reći postoje iako ih nema u Vuka“.

Maretić nikada nije odgovorio na taj pamflet. Zapravo – i nije imao što odgovoriti. Jedino je mogao p r i z n a t i d a d o i s t a n e z n a s r p s k i toliko da bi na taj način mogao izricati svoju kritiku rječnika koji je u osnovi (što Ristić i ne taji) – bio rečnik srpskoga i njemačkoga jezika.

Ovu sam jezikoslovnu „aferu“ unio u Predgovor samo zato da makar na neizravan način odgovorim onima koji će mi, prigovarajući, tvrditi da između

srpskog i hrvatskog nema nekih većih razlika, koje bi mogle činiti teškoće nesrpskim čitateljima. U spomenutoj „aferi“ pravi je problem zapravo bio u ovome: dok je Maretić iskreno i bez ikakvih ograda prihvaćao da su h r v a t s k i i s r p s k i j e d a n j e d i n s t v e n i j e z i k , Ristić zna da se pod naslovom REČNIK SRPSKOHRVATSKOG I NEMAČKOG JEZIKA zapravo krije „malo prošireni“ srpskonjemački rječnik, a to i ne taji: za svaku riječ koju Maretić proglašava „sumnjivom“, Ristić će kazati: „To je srpska riječ i tako mi Srbi govorimo.“

Premda su u svoj rječnik unijeli i neke hrvatske riječi, oni obično s njih upućuju na odgovarajuću srpsku riječ: *blanja* v. *strug*; *cesta* v. *drum*, *put*; *cenik* v. *cenovnik*; *crnilo* v. *mastilo*; *časnik* v. *oficir*; *ćudoredan* v. *moralan*; *dalekozor* v. *durbin*; *dojam* v. *utisak*; *dvojba* v. *sumnja*; *državni odvjetnik* v. *državni pravobranilac*, itd., itd. Prema tome, Ristić i Kangrga znaju još nešto – oni, za razliku od Maretića i dijela naših „upućenih“ suvremenika znaju da postoji srpski jezik ili barem srpska i hrvatska varijanta.

Razlike između srpskoga i hrvatskoga jezika, veće su, razumije se, u starijih pisaca, tijekom vremena se smanjuju zbog potrebe pisaca da preuzmu riječ koja im odgovara (tako su npr. u srpskomu prihvaćene hrvatske riječi krošnja, latica, a djelomice i stoljeće, a u hrvatskomu srpske riječi udžbenik, stihija, talasati se), što se može smatrati normalnim jezičnim razvojem. To dakako ne vrijedi za rječnik što se susreće u dnevnom tisku na hrvatskoj strani od 1918. godine: otada se bez ikakve potrebe neprestano nameće u novinama, u administraciji, u školama mnoštvo novih srpskih riječi: do 1941. po pravu jačega, a od 1960. u ime bratstva i jedinstva.

No, zanemarujući novine, u kojima se i inače pojavljuje relativno malen broj riječi pa je i broj razlika manji nego u književnim djelima, možemo kazati da su razlike između srpskog i hrvatskog leksika između 11,5% do 16%, pri čemu razlike u vezi s refleksom jata obuhvaćaju oko 5%. Samo u rijetkih (uglavnom starijih) pisaca te razlike dosežu i 20%, ali pri tome valja reći da je tu počesto riječ o pravim arhaizmima, koji su doduše navedeni u ovom rječniku, ali se u suvremenih pisaca sasvim rijetko pojavljuju. Točnosti radi, treba reći da su u te leksičke razlike uključene i jedna pravopisna (pisanje futura: *čitaću*) i jedna sintaktička (konstrukcija da s prezentom umjesto infinitiva: hoću da jedem). S druge strane, u te postotke nisu uračunate riječi koje i u srpskome i u hrvatskome imaju isti oblik i isto ili sasvim slično značenje, ali u srpskome funkcioniraju drukčije nego u hrvatskome ili se javljaju na različitim razinama, a tih riječi nije malo. Tako je npr. riječ *lastavica* u hrvatskom zoološki termin, a u srpskomu nije, nego je stilski obilježena, dok je srpski zoološki termin *lasta* (koja je u hrvatskomu stilski obilježena). Slično je i s riječima *govedo* i *goveče*. U srpskome se riječ goveče rabi na nultoj razini, dakle kao stilski neobilježena, dok je riječ govedo najčešće stilski obilježena jer funkcionira kao pogrda (Ti govedo jedno!). Nadalje, riječ *mator*, mnogo češća u srpskomu nego u hrvatskomu, u srpskomu je osnova za razne izvedenice (*matorka*, *matorac*) a u hrvatskomu nije. Riječ *đavo* (kao i njezine izvedenice) u srpskomu se rabi i u onim prilikama kada je u hrvatskom isključivo riječ *vrag*, a riječ *vrag*, iako po-

stoji u srpskom jeziku u istom značenju, javlja se veoma rijetko, a ponekad ima još i značenje *neprijatelja* koje u hrvatskom nema. Među takve riječi koje različito funkcioniraju u srpskom i hrvatskom jeziku može se npr. ubrojiti, s jedne strane, glagol *uraditi*, kojemu u hrvatskom odgovaraju ekvivalenti *učiniti* ili *napraviti* u istim dijaloškim situacijama. U dijalozima srpskih pisaca gotovo se uvijek pita „Što si to uradio?“, a u hrvatskom „Što si to učinio?“ ili „Što si to napravio“, premda i u srpskomu i u hrvatskomu svi ti glagoli znače jedno te isto. Zanimljiva je razlika kod „istočnog“ turcizma *mangup*, kojemu u srpskomu značenje preteže prema *loš*, *zao*, pa znači i *nevaljao čovjek*, *skitnica*, *pokvarenjak*, a u hrvatskom ponajprije prema *nestašno čeljade*, *nestašan dječak*, *obješenjak*; tako i *manguparija* u srpskomu ponajčešće znači nevaljalstvo, a u hrvatskomu obješenjaštvo. Među takve riječi mogli bismo uvrstiti i glagol *gurati* (gurati), koji u srpskomu nadopunjuje glagol *turati* (turiti), kojega u hrvatskom nema (ili ga bar nije bilo) – iz čega nastaju tolike funkcionalne razlike da ih je nemoguće u jednoj rečenici obuhvatiti. Spomenimo još i riječ *sramota*, koja i u srpskomu i u hrvatskomu znači jedno te isto, ali je ipak malo vjerojatno da bi jedan govornik hrvatskoga jezika rekao: „Njega je *sramota*“ a ne „Njega je *stid*“ ili „On *se stidi*“, dok će govornik srpskoga jezika gotovo uvijek kazati baš „Njega je *sramota*“. Naposljetku, navedimo još i glagol *brinuti*, odnosno *brinuti se*. Benešićev rječnik hrvatskog književnog jezika bilježi jedino *brinuti se*, dok se u srpskim rječnicima javlja i samo *brinuti*. Značenjske razlike toga glagola veoma su velike, iako imaju istu osnovu. U srpskomu *on je* ***brinuo*** znači on je ***zabrinut***, drugim riječima, riječ *brinuti* u srpskome uključuje i značenje *zabrinjavati se*, što se sve češće susreće i u hrvatskom jeziku, u kojem je to još prije dvadeset godina bilo gotovo posve nepoznato.

Toj vrsti razlika, koje u dvojezičnim rječnicima obično ostaju nezabilježene, u ovom je rječniku posvećeno dosta pažnje. To isto vrijedi i za izričaje koji su nepoznati u hrvatskom jeziku (npr. *mrka nam je kapa*, *uvesti u tanke niti*, *tjera baba kozliće*, *uhvatiti nekoga na gomili* itd.), značenje kojih obično nije lako domisliti samim čitanjem.

Riječi koje se među sobom razlikuju samo zbog različitog refleksa glasa jat – kao što sam već napomenuo – nisu unošene u rječnik, osim u rijetkim slučajevima kad se jat umjesto u e reflektirao u i ili kad su se zbog promjene glasa jat pojavile i druge razlike.

Jednu od najvećih teškoća pri sastavljaju ovog rječnika pričinjali su turcizmi. Neosporno je da je veoma velik broj turcizama sastavni ili neodvojivi dio srpskog književnog jezika, jer se oni javljaju u djelima svih srpskih pisaca, od Vuka Karadžića do naših dana. U rječnik su dakako uvršteni samo oni turcizmi koji su potvrđeni u više srpskih pisaca ili su zabilježeni u srpskim rječnicima, pri čemu se vodilo računa da te potvrde ne budu iz djela srpskih pisaca u Bosni i Hercegovini.[3] Ako je izvorni oblik jednog turcizma prilagođen srpskim jezičnim zakoni-

[3] Na ovome mjestu bit će zanimljivo navesti dvije rečenice iz knjige POGLED U BOSNU Matije Mažuranića (iz 1842. godine): „Pravoga turskoga jezika se manje čuje u

ma (npr. *čaura*, *amal* umjesto *čahura*, *hamal*) u rječnik je uvršten kao natuknica taj srbizirani oblik, ali uz njega je i onaj izvorni, iz kojega je izveden. Drugačiji je odnos prema turcizmima u hrvatskom književnom jeziku, jer hrvatski pisci izvan područja BiH rijetko, a neki i nikako, ne upotrebljavaju one turcizme koji nisu potpuno izgubili svoj karakter (kao npr. *boja*, *čarapa*, *ćorav*, *ćosav*).

Premda neki hrvatski jezikoslovci smatraju da korpus književnog jezika tvore samo oni turcizmi koji su nam prijeko potrebni i za koje nemamo dobre zamjene, u ovom je rječniku primijenjen „liberalniji" pristup, prema kojemu se „uvjetno" prihvaća u hrvatsku književnu normu veći broj turcizama, koji u hrvatskome imaju ponajčešće stilsko obilježje (npr. riječ *kasapin*, koja je u hrvatskom izrazito stilski obilježena, a u srpskomu se javlja i na nultoj razini) koje u srpskom ponajčešće nemaju. To, razumije se, ne vrijedi za one turcizme koji imaju ulogu specifičnih bilo povijesnih bilo zemljopisnih termina jednog vremena odnosno jedne društvene sredine.

Na kraju, svjestan svih slabosti ovoga rječnika, svih njegovih nedostataka i manjkavosti, ipak se usuđujem vjerovati da će on korisno poslužiti svakomu tko iz ovoga ili onoga razloga posegne za njim. Uz to, iskreno se nadam da će ova rječnička građa biti prilog argumentiranoj raspravi o tome u kakvu su međuodnosu srpski i hrvatski jezik, jesu li oni dva jezika, ili dvije varijante ili čak, kako bi neki htjeli, jedan jedinstveni jezik s nešto dubleta koje ga, navodno, samo obogaćuju.

Naravno, ako takve raspr(av)e još uopće imaju smisla.[4]

Autor

Objašnjenje brojčanih simbola

Među srpske riječi odnosno riječi koje su tipičnije za srpski negoli za hrvatski jezik (ili su u njemu mnogo učestalije) uvršteni su i oni mnogobrojni turcizmi što su u tijeku dugih stoljeća suživota Srba i Turaka postali sastavni dio srpskog jezika i srpske književnosti, i to u onom obliku u kojem su ih upotrebljavali a i danas ih upotrebljavaju srpski pisci u Srbiji, Vojvodini i na Kosovu (npr. *čaura* a ne *čahura*, *pustaija* ne *pustahija*, *jekmek* a ne *ekmek* 'kruh' i sl.).

1. Srpska riječ odnosno riječ tipičnija za srpski nego za hrvatski jezik zabilježena u djelima starijih hrvatskih pisaca, prema RJEČNIKU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA što ga je (uključivo do slova R) sastavio Julije Benešić, a koji obuhvaća razdoblje od narodnog preporoda do kraja drugoga svjetskog rata.

2. Srpska riječ kojom se od 1918, a osobito u novije vrijeme u sredstvima javnog priopćivanja nastojala istisnuti odgovarajuća hrvatska riječ, često i u iskrivljenu ili ijekaviziranu obliku (*povjerilac* umjesto *vjerovnik*, *svetilište* (hd)

Bosni nego u Srbiji, jerbo ga u Srbiji čaršilije smatraju kao nekakav izobražen jezik, i zato svaki varošanin govori turski. A u Sarajevu ima dosta agah koji ne znaju nego bošnjački."

[4] Tekstovi UMJESTO PREDGOVORA i OBJAŠNJENJE BROJČANIH SIMBOLA preuzeti su iz II. neizmijenjenog izdanja RAZLIKOVNOG RJEČNIKA SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA, Školske novine, Zagreb, 1992.

mjesto *svetište*, *mapa* mjesto *zemljovid*, *nehat* mjesto *nehaj*, *neimar* mjesto *graditelj*, *ujdurma* mjesto *podvala*, *vinovnik* mjesto *krivac*, *uzročnik*).

3. Srpska riječ (ili turcizam) potpuno prihvaćena u hrvatskom jeziku, bilo zato što za nju nema dobre zamjene (npr. *udžbenik*, *stihija*, *iznuditi*) bilo zato što je dugom uporabom stekla „građansko pravo“ (npr. *dozvola*).

4. Riječ ili oblik tipičniji za srpski nego za hrvatski književni jezik (*uputnica – doznačnica*, *prijatan – ugodan*, *opeka – cigla*, *domaćinsto – kućanstvo*, *omladina – mladež*) premda je u uporabi i u hrvatskom književnom jeziku.

5. Srpski arhaizam, kakvih ima mnogo u starijih pisaca, i koje čitatelj često teško može razumjeti; u suvremenih srpskih pisaca ti se arhaizmi upotrebljavaju ponajčešće kao stilski obilježene riječi, ali se u hrvatski prenose kao stilski neobilježene (*đeneral – general*, *kovandžija – pčelar*, *dumrugdzija – carinik*); ponekad se takva riječ može zamijeniti hrvatskom stilski obilježenom riječju istoga značenja.

6. Hrvatske riječi koje su sustavno potiskivane i izbacivane iz uporabe, proglašavane nacionalističkima pa čak i ustaškima, kao npr. *puk*, *pučanstvo* (narod), *vojarna* (kasarna), *časnik* (oficir), *obitelj* (porodica), *odvjetnik* (advokat) i sl.

7. Srpska odnosno hrvatska riječ ili tuđica uz koju u hrvatskomu postoji i druga stilski neobilježena riječ (*upotreba – uporaba*, *materija – tvar*, *legura* – slitina).

8. Riječ koja u srpskomu ima navedeno značenje, ili značenja, označena sa ▲) koje u hrv. nema, dok su ostala značenja i u srpskomu i u hrvatskomu ili ista ili u hrvatskomu postoji i značenje kojega u srpskomu nema; oznaka *i u hrv* znači da riječ ima i u srpskomu i u hrvatskomu isto (navedeno) značenje.

9. Riječ koja u srpskomu ima jedno značenje a u hrvatskomu drugo; npr. *brijač* (u srpskomu *britva*, u hrvatskomu *čovjek koji brije*), *tečan* (u srpskomu *tekući*, *koji teče*, u hrvatskomu *ukusan koji ide u tek*) i sl.; hrvatsko značenje navodi se uz oznaku *u hrv*.

10. Turcizam koji je ušao u srpski književni jezik kao stilski neutralna, a u hrvatskomu se javlja kao stilski obilježena riječ.

11. Tuđica koja je u srpskomu sasvim obična riječ za koju ponekad čak i nema prave zamjene (npr. *direktan* nema korelata *izravan*), dok se u hrvatskomu umjesto nje ponajčešće uzima hrvatska riječ (*period – razdoblje*, *decenija – desetljeće*, *deponovati – deponirati* > položiti); tako su označene i tuđice koje se ponekad upotrebljavaju u govornom jeziku, ali se u književnom jeziku ponajčešće zamjenjuju hrvatskom riječju.

12. Srpska riječ za crkvene pojmove, koja, kad se odnosi na pravoslavlje, u prijevodu ostaje neizmijenjenom (*vladika žički*, *manastir Mileševa*).

13. Turcizam koji je ušao u korpus srpskoga književnog jezika, ali je ponekad potreban i u hrvatskomu književnom jeziku kao stilski neutralna riječ koja pridonosi slikovitosti opisa ili preciznosti izražavanja.

14. Srpski razgovorno (kolokvijalno): *kila belog – litra bijelog* (vina).

15. Srpska šatrovačka riječ.

16. Hrvatski arhaizam (*bilinstvo*, *našastar*, *munjina*, *mudroslovlje* i sl.).

17. Hrvatska stilski obilježena riječ.

18. Hrvatski dijalektalno (*zipka*, *žnora*, *oblizeki*; *bječve*, *pržun*).

19. Uglavnom u vojvođanskih pisaca.

20. Uglavnom u pisaca crnogorskog podrijetla.

21. Uglavnom u pisaca s Kosova ili podrijetlom s Kosova.

22. Natuknica – nije srbizam već samo zajednički nazivnik za niz razjašnjenja pojmova i sintagma koji dolaze iza nje.

(Upute za korištenje RAZLIKOVNOG RJEČNIKA)

***

Razlikovni rječnik

Jednog znakovitog poslijepodneva u zoo-bašči: (bomp! bomp!)

Ž: Nu! Pogledaj, Strahimire plemeniti, ovog *kengura* dičnog u uzduh kako smjelo odskače on! A odskače meko, gle, na naše lijepo hrvatsko tle!

M: A ne, ne ne! To *klokan* odskače smjelo, al' *kengur* ne! I odskače meko, gle, al' ne baš o tle. Već, o kako mu samo nije zlo, ravno na tvrdo tlo!

Ž: Ma nemoj!, A, u čemu je razlika?

M: Razlika jest – i to fest!

U RAZLIKOVNOM RJEČNIKU SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA!

Ž: Povucite crtu! –

M: Riješite zagonetku! –

Ž: Razlikujte se! –

M: U više od 30.000 leksičkih jedinica, izričaja, izreka i slično!

Ž: Vladimir Brodnjak – RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA"!

M: Riječi zbog kojih se nekada išlo u buksu –

Ž: a danas u knjižaru! –

M: Ili izravno u Školske novine –

Ž: jer kod izdavača je jeftinije!

M: Vladimir Brodnjak –

Ž: RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA –

M: Prava knjiga u pravo vrijeme!

Ž: Školske novine, Hebrangova 40.

RADIO 101 – višekratno
emitirana propagandna poruka

Brodnjak 1992: Brodnjak, Vladimir. UMJESTO PREDGOVORA. – In: Selak, Ante. *Taj hrvatski*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 145–161.

Ivo Pranjković
[rođ. 1947]

Razlike između hrvatskog i srpskog jezika

[1993]

Hrvatski su jezikoslovci, a i drugi javni djelatnici, od definitivnog uobličenja standardnog jezika do danas osjećali potrebu da upozore na to kako između hrvatskog i srpskog književnog jezika postoje, osobito na leksičkoj razini, brojne razlike. To je na određeni način došlo do izražaja čak i u JEZIČNOM SAVJETNIKU „vukovca" T. Maretića iz 1924. godine, iako on te razlike drži „nevoljama današnjega književnog jezika. Na srpskoj strani tradicija je, u prvom redu iz političkih razloga, bila posve obrnuta. Srpski su jezikoslovci temu hrvatsko-srpskih razlika ne samo svjesno zaobilazili nego su i one koji su na te razlike povremeno upozoravali proglašavali *cepačima* jezika, pa i neprijateljima jugoslavenske zajednice. Stoga su se npr. u zajednički rađenim priručnicima srpski i hrvatski elementi navodili „đuture", a nikada se nisu navodili podaci o tome koji su od njih svojstveni jednom, a koji drugom tipu standarda (usp. npr. NOVOSADSKI PRAVOPIS ILI RJEČNIK DVIJU MATICA).

Pa ipak, prvi tekst posebno posvećen toj problematici napisao je srpski jezikoslovac, zapravo Crnogorac Radosav Bošković (čuo sam da je kasnije zbog njega imao priličnih problema). Bio je to članak O LEKSIČKOJ I STILSKOJ DIFERENCIJACIJI SRPSKOGA I HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (NAŠ JEZIK, III, Beograd, 1935: 277–282; pretisnuto u knjizi ODABRANI ČLANCI I RASPRAVE, Titograd, 1978:45–48). Iako nedvosmisleno unitaristički inspiriran (ističe kako vrijeme „na sreću ruši ono što je stvorila vekovna političko-kulturna izolacija srpskog i hrvatskog dela našega naroda"). Bošković je u tom članku uglavnom korektan pa priznaje čak i to daje „diferencijacija književnog jezika beogradskog i zagrebačkog književnog područja [...] danas gotov fakat". Navodi zatim povelik broj primjera, uglavnom na leksičkoj razini (npr. *urota – zavera*, *zdvojnost – očajanje*, *vlak – voz*, *uvjet – uslov*, *obnašati – vršiti*, *dojam – utisak* itd.). Bošković također konstatira da Hrvati u relativno velikom broju slučajeva upotrebljavaju domaću riječ (ili barem onu koju oni smatraju domaćom) ondje gdje je u Srba uobičajena tuđica (npr. *pristojba – taksa*, *tvrtka – firma*, *pohrana – depozit*, *glazba – muzika*, *streljivo – municija*, *brojka – cifra*, *ljekarna – apoteka*, *tisak – štampa* itd.). Spominje također da se Hrvati služe jednom riječju tamo gdje Srbi upotrebljavaju „ceo sintaksički izraz" (npr. *vozilo – prevozno sredstvo*, *kitničarnica – galanterijska radnja*, *dragulj – dragi kamen*, *paromlin – parni mlin*, *sastojina – sastavni deo* itd.). Na kraju ipak predbacuje Hrvatima što su previše skloni „leksičkom terminisanju" te kaže da bi „beogradsko književno područje teško moglo skrojiti jezične „lepote" kao što su npr. *zatezni*,

rukoljub, *poguban*, *nestadnik*, *možebitan*, *lisnica*, *glazbenik*, *čimbenik*, *skladištar* itd.

Drugi put se fenomenom razlikovnosti izravno pozabavio Julije Benešić dvije godine kasnije (1937) u svojoj GRAMATICI HRVATSKOGA ILI SRPSKOG JEZIKA (GRAMATYKA JĘZYKA CHORWACKIEGO CZYLI SERBSKIEGO, Warszawa, 1937), namijenjenoj Poljacima. On naime toj gramatici dodaje i razlikovni rječnik s oko 1300 riječi, smatrajući da će takav rječnik biti dobrodošao prevoditeljima. Zbog tog rječnika GRAMATIKU je vrlo oštro napao Aleksandar Belić (NAŠ JEZIK, 1940), proglašavajući Benešića, između ostalog, i kradljivcem srpskih riječi. Taj će napad poslije rata (1951) iskoristiti poznati literarni i kulturni komesar Tanasije Mladenović da bi već sedamdesetogodišnjeg Benešića optužio kako se odavno „našao na istoj liniji s frankovcima i frankovštinom".

Iste godine kad Belić napada Benešićevu GRAMATIKU izlazi u Zagrebu prvi pravi i dosad svakako najpoznatiji razlikovni rječnik pod naslovom RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1940) Krune Krstića i Petra Guberine s oko 4500 riječi. Za taj rječnik može se reći da je, unatoč nekim pretjerivanjima i nepreciznostima, čak i s današnjeg gledišta aktualna, vrijedna i leksikografski sasvim solidno zasnovana knjižica. U vrijeme kad se pojavila doživjela je nekoliko izrazito pozitivnih, ali i izrazito negativnih ocjena. Unitaristi su je, naime, žestoko napali kao tipičan primjer hrvatskoga jezičnog secesionizma. Zanimljivo je da je bila krajnje zazorna i u NDH, jer za vrhovnike tadašnje jezične politike očito nije bila dovoljno radikalna (čuo sam, doduše, daje bila naručena od Kominterne, ali ne znam ima li u tome istine).

Do pojave sljedećeg razlikovnika trebalo je čekati pola stoljeća. Tada se naime pojavila relativno zanimljiva, ali leksikografski i uopće koncepcijski posve nekonsistentna knjižica beogradskog „kazališnarca" Jovana Ćirilova pod naslovom HRVATSKOSRPSKI RJEČNIK INAČICA – SRPSKOHRVATSKI REČNIK VARIJANTI (Beograd, 1989). Naravno, ni Ćirilovljeva pobuda za pisanje te knjižice nije bila da obavijesti zainteresirane o objektivnim razlikama između srpskoga i hrvatskoga leksika, nego, naprotiv, kako on sam ističe u predgovoru, „da pospeši osmozu između varijanti" koja „traje od kada je štokavski izgovor postao književni jezik Hrvata i Srba".

Nadalje, godine 1991. pojavila se dosad daleko najopsežnija publikacija ovoga tipa. Bio je to RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA nedavno preminulog umirovljenog prevodioca, lektora i korektora Vladimira Brodnjaka, koji obseže čak 632 stranice velikog formata. Riječ je o vrijednom, zanimljivom i neobičnom djelu, ali i djelu kojemu se, baš sa stajališta razlikovnosti, mogu uputiti i neki relevantni prigovori.

Dobra je strana RJEČNIKA već i to što je plod dugogodišnjeg marljivog i samozatajnog rada, rezultat kojega je zapanjujuće golema građa koja može poslužiti kao bogati izvor buduće jezikoslovne i leksikografske raščlambe.

Dobroga ima i u tome što je lijeva (srpska) strana krcata vrlo rijetkim, zastarjelim, regionalnim, novotvorbenim (nerijetko i tzv. autorskim) leksemima.

Po tome je ovaj rječnik značajan prinos proučavanju prije svega srpskog jezičnog blaga, npr. *andrkva* (rotkva), *antrz* (sotona), *cuckoš* (veliko dijete), *črednik* (dežurni), *hoćan* (spreman), *jedanak* (odmah) *jestojska* (jelo), *krcan* (debeli svat, koji iz mladoženjine kuće donosi meso za svadbu), *lecna* (malo), *usma* (naročito), *loncije* (skitnica) itd.

Originalno je, ali i nepraktično, i to što nad velikim brojem natuknica stoje male brojke (od 1 do 22) koje se objašnjavaju na poleđini prednje stranice korica (objašnjava se npr. je li riječ samo o srpskoj ili i o hrvatskoj riječi, je li u pitanju historizam, arhaizam, regionalizam, žargonizam i sl.). Međutim, koliko god takav način opisa bio nepraktičan, brojke su u ovom rječniku toliko važne da bi on bez njih bio neupotrebljiv.

Ovako neobičnoj, nepraktičnoj, ali i originalnoj koncepciji RJEČNIKA glavni je razlog činjenica što je on prvotno bio zamišljen kao svojevrsni savjetnik za čitanje srpskih, u prvom redu književnoumjetnickih, tekstova. Autor je stoga svjesno težio da opiše što veći broj nepoznatih, neobičnih, pa i posve egzotičnih riječi. Nije stoga čudno što je građu crpio mahom iz starijih (nastalih većim dijelom između 1822. i 1880. godine) ili po čemu drugome neobičnih tekstova. Rad na tom nesuđenom savjetniku započeo je Brodnjak odmah iza rata, kad je još bilo aktualno tzv. avnojevsko rješenje jezičnog pitanja, po kojem su hrvatski i srpski smatrani posebnim jezicima. Međutim, od toga se rješenja, kao stoje poznato, ubrzo odustalo, pa savjetnik naravno nije mogao biti objavljen, ali je Brodnjak ostao uporan, skupljao je i dalje građu, mijenjao manje ili više prvotnu koncepciju te dočekao ostvarenje svoga projekta nakon gotovo pola stoljeća.

Od prigovora koje ovom RJEČNIKU valja uputiti naročito bih izdvojio jedan koji se veže uz činjenicu što se na lijevoj (srpskoj) strani našao velik broj leksema koji su svojstveni samo komunikaciji nepismenih ili polupismenih. Vjerujem, doduše, daje i takve riječi Brodnjak nalazio u svome korpusu, ali bez sumnje u tekstovima iz razdoblja kad srpski jezik još nije bio normiran, npr. *aptrajben* (?) (olupati tijesto), *arfa*, *artilerija*, *bioskopdžija*, *brežljebović*, *čela* (pčela), *činica* (zdjela), *čerčica*, *danuti* (dahnuti), *delfinsko proročište* (?!), *delikvencija*, *izđikati*, *esnaf*, *konakčija* (čak se *kogdžija* upućuje na *konakčija*), *leb* itd.

Poseban problem u RJEČNIKU predstavlja tretman turcizama (što na neki način priznaje i autor u predgovoru). Kad se RJEČNIK prelista, nameće se dojam kao da su svi turcizmi neodvojivi dio srpskog leksika, a da ih u hrvatskome uopće i nema. Čini mi se daje autor vodio premalo računa o tome da postoje bar četiri skupine orijentalizama od kojih je svaka uglavnom u različitu odnosu prema hrvatskom i prema srpskom jeziku.

Prvu skupinu činili bi orijentalizmi kojima se označuju islamske i muslimanske specifičnosti, vezane npr. uz način života, kulturu, povijest, svjetonazor, religiju i sl., pa ih nije trebalo navoditi bez obzira na to što se u srpskom standardu mogu eventualno češće susresti. Takvi su primjerice *abdest*, *beg*, *čauš*, *čepenak*, *derviš*, *dimije*, *dizdar*, *dženaza*, *ferman*, *imam*, *kadija* itd.

Drugi tip orijentalizama jesu oni koji su i u srpskom i u hrvatskom standardu posve obični te se više ne osjećaju posuđenicama ili čak nemaju ni (pravih) zamjena, npr. *bakar*, *barjak*, *budala*, *čakšire*, *česma*, *čarape*, *džezva*, *fačija*, *kajgana*, *kajmak*, *kaldrma* itd.

Treći tip orijentalizama u hrvatskom je standardu doduše stilski obilježen kao regionalan, ali je proširen u organskim govorima cijeloga štokavskog područja, gdje je nerijetko i posve neutralan, npr. *aždaha*, *amidža*, *avlija*, *čaršija*, *čebe*, *čorav*, *ćuprija*, *daidža*, *fukara*, *insan*, *jaran*, *kapija*, *komšija* itd.

I napokon, četvrti tip turcizama mogao bi se svrstati u tzv. egzotizme i/ili historizme, tj. posuđenice s izrazito malom frekvencijom u jeziku primaocu. Takve riječi nisu karakteristične ni za hrvatski ni za srpski standard, a baš takvih Brodnjak navodi velik broj, npr. *ardija* (skladište), *azab* (muka), *bair* (brijeg), *baksum* (tobože), *česma* (sječa), *fahiša* (prostitutka), *jagrzast* (riđ), *kazaz* (svilar), *kazma* (trnokop) itd.

Nadalje, katkada su riječi i/ili oblici na lijevoj strani toliko neobični daje teško povjerovati kako ih je Brodnjak mogao naći zabilježene u bilo kojem tekstu iz bilo kojega vremena, npr. *bebeči* (dječji), *bezdelica* (besposlica), *čestitovanje*, *došuljali se* (dokliziti), *došmitati* (dovući se), *jasnuti* (očitovati se), *krakatilo* (krakonja), *lećaiv* (pjegav), *librast* (neutovljiv) itd.

U razlikovnom rječniku nisu trebali naći mjesta ni nazivi za religijske odnosno kulturološke pojmove pravoslavne provenijencije jer oni i u hrvatskom glase jednako, npr. *egzarh*, *episkop*, *hrisovulja*, *iguman*, *ikonostas*, *jerej*, *kaluđer*, *ktitor*, *litija* itd.

Osim toga, Brodnjak navodi i vrlo velik broj rusko(crkveno)slavizama koji nisu razlikovno relevantni jer se ni u srpskom standardu odavno ne upotrebljavaju, bar ne izvan pravoslavne liturgije, npr. *arajstvo* (veselje), *bespo-lezan*, *bczbožestvo*, *bezvremje*, *čerez*, *čest* (gust, zbijen), *čislenije* (aritmetika), *čudestvije*, *dviženije*, *izvestije*, *jastije* (jelo) itd.

Mnogo riječi iz živih europskih jezika (posebno iz njemačkog, engleskog i francuskog) podjednako su frekventne i u hrvatskom i u srpskom razgovornom stilu, odnosno tzv. supstandardu, npr. *auspuh*, *blamirati se*, *blic*, *blinker*, *faliti*, *falš*, *felga*, *filovati*, *gajba*, *gelender*, *geler*, *input*, *karburator*, *krofha*, *kuplung* itd., a određen broj takvih riječi podjednako je rijedak i u jednom i u drugom, npr. *aufpruh* (suharak), *bižutje* (draguljar), *zajgnis* (svjedodžba), *cukerbeker* (slastičar), *garson*, *konoser* (poznavalac), *liphaber* (ljubavnik) itd.

Neke riječi, osobito posuđenice, navedene na lijevoj strani kao specifičnosti srpskog jezika puno su češće, uglavnom kao regionalizmi, u hrvatskim krajevima, npr. *aldomaš*, *fela* (u kajkavskim krajevima), *čatrnja* (npr. u Hercegovini), *dođoš*, *dilkoš*, *gazda* (u Slavoniji) itd.

Štoviše, zanimljivo je da su među srbizmima i neke riječi koje se upotrebljavaju gotovo isključivo u Katoličkoj crkvi, npr. *egzorta* ili *ferula*.

Iznijet ću napokon i nekoliko pojedinačnih primjedbi i zapažanja: *Dimaniti* teško da će biti ʻpušiti, jako dimitiʼ. Bit će da je riječ o turcizmu *divaniti* (govo-

riti, razgovarati), koji se u tekstovima što ih je ekscerpirao Brodnjak mogao javiti i u obliku *dimaniti*.

(*H*)*erav* ne znači ʻrazrok, škiljav', nego kriv, nagnut, hrom, šepav. *Galatiti* ne znači ʻprsati, poganiti', kao što navodi Brodnjak, nego dići haljinu (npr. kad se ide preko vode) tako da se vidi (pre)visoko.

Iskasapiti se na hrvatski prevodi, između ostalog, kao *razmesariti*, ali to bi prije moralo značiti ʻučiniti da tko ne bude više mesar' (usp. *razvojačiti*, *raspopiti* i sl.).

Glagoli *isplivati* (stazu) i *ispoštovati* (rok) smatraju se srbizmima. Pitanje je međutim zašto. Umjesto *isplivati* nudi *sepreplivati*, ali to naprosto nije isto. *Preplivati* znači ʻprijeći plivajući određenu vodenu površinu', a *isplivati* znači ʻobaviti radnju plivanja od početka do kraja'. Zato se npr. nikako ne može reći: *Preplivao je svjetski rekord*, nego samo *Isplivao je svjetski rekord*. Kad je riječ o glagolu *ispoštovati*, može se, doduše, reći daje novijega postanja, ali su razlozi njegova javljanja jasni i lako objašnjivi. Naime, glagol *poštovati* označuje (trajan) odnos prema kome ili čemu, pa se gotovo isključivo rabi kao nesvršen (iako je formalno dvovidan). Kad međutim znači ʻdržati se dogovorenog od početka dokraja', onda se javlja i izrazita potreba da se perfektivizira, a za to je i inače tipičan predmetak **iz-** (usp. *pričati – ispričati*, *gubiti – izgubiti*, *peći – ispeci*, *birati – izabrati* itd.).

Jarma neće biti srdžba (srdžba je *jara*), nego je i to turcizam koji znači ʻkrupno mljeveno žito, prekrupa'.

Kobacati se ne znači ʻkopkati, dupkati', nego koprcati se, bacati se po tlu (npr. od bola). Navest ću još nekoliko „prijevoda" za koje se može reći da su u najmanju ruku neobični: *budžaje* npr. penis, *činiti* je rešetati, *dizav* (?) je uspravljiv, *domar* je ukućanin, *fiks-ideja* je prisilna ideja, *fizički* je tvorno, *frka* je u hrvatskom prhanje (ptica), a u srpskom strka, *gozben* (?) je gostoljubiv, *isporučilac* je dobavljač, *izmicauz* je odlazi!, *Ijubavski* (?) je ljubavni itd.

Pravopisne i tiskarske pogreške nisu česte (osim onih namjernih u lijevom stupcu), ali ima i njih, npr, *cijevčica* (pod *cevka*), *ćerpič* (umjesto *ćerpič*), za natuknicu *eksces* piše daje podrijetlom iz grčkog, *kraćina* (umjesto kračina) itd.

Međutim, unatoč svim ovim i drugim mogućim prigovorima, unatoč ponešto zbrkanoj i nedosljedno provedenoj leksikografskoj koncepciji, unatoč čak i činjenici što to u nekom strožem smislu riječi i nije razlikovni rječnik, nego prije rječnik (srpskih) egzotizama i stranih riječi (naročito orijentalizama), treba reći da Brodnjakov rječnik zaslužuje ozbiljnu pažnju stručne javnosti, i to prve svega zbog obilja leksičkog materijala, a i zbog velikog broja uspjelih opisa i razlikovne i eksplikativne naravi. Svima onima, međutim, koji u njemu traže (samo) normativističke savjete ili propise treba preporučiti maksimalan oprez i strpljivost u traženju objašnjenja što se navode pod brojevima. Samo se pod tim uvjetima Brodnjakova knjiga može smatrati relativno pouzdanim razlikovnim rječnikom, odnosno normativnim srpsko-hrvatskim leksičkim savjetnikom. Onima koji taj rječnik budu „čitali" tako da sve ono što se nalazi na lijevoj

strani smatraju srpskim, a ne (i) hrvatskim, to će djelo, bojim se, više štetiti nego koristiti.

Ubrzo nakon Brodnjakova pojavio se i rječnik pod naslovom RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA (vlastita naklada, 1991, str. 143) I. B. Šamije i D. Lukačiča. Ta je knjižica, međutim, toliko leksikografski, lingvistički i gotovo u svakom drugom pogledu nepismena i nakazna da ne zaslužuje ozbiljniji osvrt. Za ovu priliku bit će stoga dovoljno navesti samo nekoliko „bisera": u tom se rječniku primjerica *dušek* prevodi kao *jastuk*, *tašna* kao *mošnja*, *motiv* kao *uzrok*, *statistika* kao *državopis*, *totalitarizam* kao *nasilništvo*, *snajper* kao *točnostrijelka*, *igračka* kao *igralica*, *turizam* kao *odmoridba*, *moratorij* kao *obustavidba*, *memorija* kao *pamtilo*, *laboratorij* kao *pokusionica*, *ordinacija* kao *pregledište* itd.

I napokon, zadnja u nizu publikacija koje bi se mogle smatrati razlikovnim rječnikom jest JEZIČNI PRIRUČNIK (Zagreb, 1992, str. 348) što gaje objavila Služba za razvoj i izobrazbu Hrvatske televizije, a autor joj je stručni suradnik u toj službi Marjan Krmpotić. Knjiga se sastoji od dva dijela: prvi je svojevrsna, uglavnom posve „laički" koncipirana, srpsko-hrvatska kontrastivna gramatika normativnog tipa, a drugi srpsko-hrvatski rječnik.

Treba reći da je knjiga zamišljena prilično ambiciozno te da njezin autor nije (posve) neupućen u jezikoslovnu i pravopisnu problematiku. Štoviše, neke je karakteristične razlike između srpskog i hrvatskog standarda prikazao jednostavno, sažeto, pa i pregledno, npr. inačice tipa *milion – milijun*, *Sofokle – Sofoklo*, *so – sol*, *Vavilon – Babilon*, *kedar – cedar*, *august – august*, *hernija – kemija*, *kalijum – kalij*, *finansije – financije*, *opšti – opći*, *dečiji – dječji*, *subjekat – subjekt*, *poliglota – poliglot*, *bokser – boksač*, *studentkinja – studentica*, *fonema – fonem*, *ona će da kuva – Ona će kuhati* itd.

Popisima takvih inačica prethode pravila (ili „pravila") koja su na prvi pogled vrlo jednostavna i pristupačna. Neka bi od tih pravila možda mogla biti čak i prihvatljiva i/ili bi se mogla opravdati time daje knjiga namijenjena u prvom redu nestručnjacima, ali je glavna nevolja u tome što nakon pravila slijede primjeri od kojih mnogi ni po kojim kriterijima ne idu skupa. Evo primjerice jednog takvog pravila: „U nekim riječima srpski ima **e,** gdje hrvatski ima **i**" (14), a zatim slijede primjeri: *beleška – bilješka*, *medecine* (stoji zapravo, valjda omaškom, *medicina* i na lijevoj strani) – *medicina*, *koleba – koliba*, *pomerni – pomičan* (?!), *preklane – preklani*, *stalež – stališ* i sl.

Slično je tome i pravilo pod brojem 34, koji glasi: „U skladu s hrvatskim glasovnim zakonom (sic!) hrvatski jezik, za razliku od srpskog, izbjegava gdje god može umetanje samoglasnika u suglasničku skupine" (37), a zatim se nižu primjeri tipa *dečiji – dječji*, *drugačije – drukčije*, *gamizati – gmizati*, *obaveza – obveza*, *sabir – zbroj* (?!), *sagrejati – zgrijati*, *sakrušiti – skršiti* (?!), *varganj – vrganj*, *zamotak – smotak*, *zapat* (?) – *zapt* itd.

Još se gore stvari događaju kad se Krmpotić upušta u lingvistički zahtjevnija objašnjenja. Tako je npr. sljedeće „pravilo" posve nesuvislo i nebulozno:

„Pridjevi u određenom liku imaju posebnu pridjevsku sklonidbu koja je slična sklonidbi zamjenica. Po toj pridjevskoj sklonidbi sklanjanju se i pridjevi u neodređenom liku – izim u 1., 2., 3., 4. i 6. padežu jednine muškog roda i 2., 3. i 6. padežu jednine srednjeg roda kad dobivaju nastavke imeničke sklonidbe [...]“ (70).

O čemu je zapravo riječ, pokazat će i sljedeći citat u kojem se iznosi posve netočna tvrdnja o upotrebi pasiva u hrvatskom odnosno u srpskom standardnom jeziku: „Za razliku od hrvatskog u srpskom se pasiv rabi često, čak i onda kad se može i snuje imenovati vršitelj radnje, tako da je u srpskom gotovo svaka druga rečenica u pasivu, a vršitelj radnje izriče se frazom ʻod straneʼ“ (82).

Sljedeće na što valja upozoriti, a što, kao što se vidjelo, vrijedi dijelom i za Brodnjakov rječnik (kojim se, uostalom, Krmpotić obilato služio), jest da je srpska (lijeva) strana svjesno „karikirana“. U njoj ima vrlo velik broj lokalizama, arhaizama, žargonizama, izmišljenih riječi te pravopisno nekorektnih oblika. Evo samo nekoliko primjera: *taoc*, *zaseok* (19), *arfa*, *eljda* (22), *ladan*, *melj* (*hmelj*), *ujati* (*hujati*), *vatati* (23), *orgulja*, *jasla* (65), *namcćati* (198), *šenica* (288), *teda-negda* (napokon – 295), *tužioštvo* (300), *ubezeknut* (301), *vodenica za kafu* (sic! 322) itd.

I napokon, u sam rječnik (113-337) uvršteno je u lijevi stupac, koji sadrži riječi što im po autorovu sudu „nije mjesto u hrvatskom novinarstvu“ (111), mnoštvo riječi za koje bi se u najmanju ruku teško mogli naći razlozi nepripadanja hrvatskom leksiku. Takve su primjerice: *adresa* (hrv. *prebivalište*), *aleja*, *beskonačnost*, *besparica* (hrv. neimaština /?/), *branilaštvo*, *bruka*, *crtanje*, *čudesan* (hrv. čudan /?/), *čudovište*, *čuven*, *ćaskati*, *daktilografija*, *deklinacija*, *desetogodišnji* (hrv. desetgodišnji), *dodatak*, *domaći*, *dopasti se*, *doprinos* (hrv. prinos, namet), *dopunski* (hrv. dotaknuti), *dovoljan*, *drugačije*, *davao*, *feljton*, *foto-ćelija* (hrv. fotoosjetilo), *galama*, *geodezija*, *gimnastičar* (hrv. gombač), *gmizati* (hrv. gmaziti /?/), *godišnjica*, *gradnja*, *gramatički*, *greška*, *grudnjak* (hrv. prsluk), *gužva*, *hitan*, *hladovina*, *isključivo*, *izdajnik*, *izdanje*, *izuzetak*, *jačina*, *kamion*, *kćerka*, *klima*, *korice*, *krajnost*, *lisnica* (i to je, eto, „srbizam“, a vidjeli smo što o njemu veli Bošković), *ljigav*, *mada*, *maglovit*, *masa*, *mobilan*, *mušterija*, *nacija*, *napad* (hrv. napadaj), *naseliti*, *nauštrb*, *nazad*, *nedoumica*, *nehat*, *neobuven* (hrv. bos /?/), *nezbrinut* (hrv. neopskrbljen), *novina*, *obaveza*, *oblačnost*, *oblast*, *obrada*, *očajan*, *odnos* (hrv. odnošaj), *odnosni* (hrv. dotični), *odrednica*, *odužiti*, *oglas* (hrv. objava), *okolina*, *opasan*, *oproštaj*, *osnivanje*, *park*, *parnica*, *pažnja*, *pepeljara* (hrv. pepeonik), *plan*, *podrška*, *pogibelj* (hrv. je pogibao, ali se opasnost prevodi kao pogibelj), *policija*, *ponekad*, *ponovo*, *pored*, *postuman* (hrv. bi, navodno, trebalo biti *posthuman* /?!/), *posvema*, *povlačenje*, *površina* (hrv. ploština), *pozadi*, *požuriti*, *prase*, *praživotinje* (hrv. praživi /?!/), *predgovor*, *pretežno*, *prethodno*, *pretres*, *pripravnik* (hrv. vježbenik), *prirediti*, *prisutan*, *privesti*, *privreda*, *prozorski* (hrv. prozorni /?!/), *razonoda*, *redakcija*, *ručak*, *sahrana*, *sekta*, *slučajnost* (hrv. slučaj), *stalan*, *stanovište*, *statistika* (hrv. brojidba), *stezati*, *stolica*, *stražnji*, *student* (hrv. sveučilištarac), *stvarno*, *sumnja*, *svojstvo*, *treptaj*, *trezven* (hrv. trijezan /?/), *truba* (hrv. trublja), *tužba*, *tvrditi*, *ubrzati*, *ukras*, *unazad*, *upotreba*, *uputnica*, *usamljen*, *usluga*,

utvara, *velesila* (hrv. velevlast), *veza*, *violina* (hrv. gusle /?/), *vrelina*, *zaista*, *zajam*, *zarada* (hrv. zaslužba), *zatvor* (hrv. uze) itd.

Popis ovih riječi kojima nije mjesto u hrvatskom novinarstvu (a koji je namjerno nešto podulji) mislim da ne zaslužuje nikakva komentara. Uostalom, da Krmpotiću nisu jasni ni njegovi vlastiti kriterij, ako ih uopće ima, pokazat ću na dva primjera: *nadrilekar* mu je hrv. *nazoviliječnik* (197), a samo četiri stranice dalje *nazovilekarje nadriliječnik* (201); *usklik je u hrvatskome uzvik* (311), ali *uzvičnikje uskličnik* (315).

O fenomenu razlikovnosti moglo bi se – zaključno – reći sljedeće: prirodna je potreba da se o razlikama između hrvatskog i srpskog jezika, posebice leksika, obavijeste svi oni koje to iz bilo kojih razloga zanima. To naravno uključuje i objavljivanje razlikovnih rječnika kao savjetodavno-normativnih priručnika. Problem je međutim u tome što je to jedan od najosjetljivijih i najkompleksnijih jezikoslovnih poslova. Stoga nije ni čudno što ga se, s izuzetkom P. Guberine i K. Krstića, nisu laćali kompetentniji jezikoslovci. Od komentiranih razlikovnika svakako je najtemeljitiji i u razlikovnom smislu najpotpuniji Brodnjakov, ali se i on, zbog brojnih manjkavosti o kojima je bilo riječi, može smatrati tek osnovicom i izvorištem jednoga takvog priručnika. Brodnjakov RJEČNIK varalo bi stoga temeljito preraditi: ukloniti iz njega egzotizme, historizme, „nepismenizme“, (autorske) neologizme te izrazite arhaizme i lokalizme, jer razlikovni rječnik, pogotovo ako pretendira na to da bude (i) standardološki priručnik, nije tumač neobičnih i nepoznatih riječi, nego, kako bi rekao Ćirilov, rječnik hrvatsko-srpskih inačica. S druge strane, opis pojedinih natuknica trebalo bi leksikografski znatno potpunije i dosljednije zasnovati, posebice s funkcionalističkog gledišta, jer ono što je u jednom funkcionalnom stilu, ili npr. u terminologiji, obilježeno kao srbizam ne mora to biti i u svim drugim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika.

Pranjković 1993: Pranjković, Ivo. RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA. – In: Pranjković, Ivo. *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*. – Zagreb: Matica hrvatska. – S. 158–171.

Ivo Pranjković
[rođ. 1947]

O srbizmima

[1993]

1. Uvod

U proljeće 1993. zaredala su u VEČERNJEM LISTU i VJESNIKU pisma čitatelja povodom nekih mojih stavova u vezi sa srbizmima, iznijetim u jednom razgovoru s Mirjanom Jurišić u VEČERNJEM LISTU (HRVATSKI RUKOPIS, 3. travnja 1993) odnosno na jednoj tribini upriličenoj u povodu obljetnice DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOGA JEZIKA na kojoj sam govorio o razlikovnim rječnicima (posebice o JEZIČNOM PRIRUČNIKU Marijana Krmpotića i RAZLIKOVNOM RJEČNIKU SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA Vladimira Brodnjaka).

Najprije je objavljeno pismo Zvonimira Polića u Večernjem listu od 14. travnja 1993. pod naslovom ZATEČENI JEZIKOSLOVCI. U njemu Polić osuđuje sve one jezikoslovce (poimence spominje Anića, Babica, Brozovića i mene) koji su pobornici politike „ne smije se dopustiti silovanje jezika“. Smatra da rješavanje jezičnih pitanja treba doduše prepustiti jezikoslovcima, „ali ne onim istim koje smo naslijedili iz propalog režima“. Smatra također da se protiv srbizama treba energično boriti jer „ako je u hrvatski jezik nešto bilo ubačeno silom, to se silom mora i izbaciti“. Posebno se osvrće na spomenutu tribinu o hrvatskome jeziku održanu u Velikoj Gorici, na kojoj smo, po njegovu mišljenju, kolega Miljenko Muršić i ja „iskoristili prigodu da bace drvlje i kamenje na JEZIČNI PRIRUČNIK M. Krmpotića, pa čak i na RAZLIKOVNI RJEČNIK V. Brodnjaka. Sve uz izliku da se treba suprotstaviti težnjama da se pod izgovorom kako je riječ o srbizmima izbacuju i lijepe, hrvatske riječi“. Polić smatra napokon da JEZIČNI PRIRUČNIK M. Krmpotića, „osim nekoliko nespretnih primjera i pogrešaka“, zaslužuje pohvalu „to prije što je to djelo pojedinca“ te da su naši „jezikoslovci jednostavno ostali zatečeni, jer ih je Krmpotić pretekao“.

Slijedio je zatim napis Marka Pavelića u VJESNIKU od 15. travnja 1993. godine (str. 28) pod naslovom ZAŠTITA SRBIZAMA? u kojem pisac prije svega izražava neslaganje s mojom izjavom iz spomenutoga intervjua VEČERNJEM LISTU

> da je u Hrvatskoj otvoren svojevrsni lov na srbizme“ te s mojim mišljenjem da su aktualni srpsko-hrvatski razlikovni rječnici pisani najčešće ispod svake kulturne, a pogotovo stručne razine. Osobito se čudi što sam medu takva djela svrstao i Brodnjakov razlikovnik „tim više što je na javnom predstavljanju Brodnjakova RJEČNIKA bilo nazočno, više naših najuglednijih hrvatskih jezikoslovaca, medu kojima su se posebno istakli, svojim vrlo pohvalnim kritikama, profesori Brozović, Babić, Težak i dr.

Čudi se nadalje tome što sam spomenuo engleski jezik i činjenicu da je u nj importirana ogromna količina stranih leksema (pa to engleskome ipak ne smeta) „jer strane riječi u engleskom jeziku nisu niti će u bilo kojem slučaju moći ikada dovesti u pitanje uništenje engleskog jezika, dok naprotiv srbizmi u hrvatskom jeziku, koji se i dandanas sve više uvlače u nj, očito smišljeno, imaju isključivo za cilj potpuno uništenje hrvatskoga naroda, a time svakako i rušenje naše mlade države Hrvatske“. Posebno smatra da sam pretjerao kad sam izjavio da u hrvatskom jeziku ima npr. riječi koje su podrijetlom eskimske ili kineske, pa da ne vidim u čemu je tragedija ako ima i pokoja srpska. Smatra napokon kako bi bilo uputno da se barem malo prisjetim „u ovim sudbonosnim danima za Lijepu našu, kolike i kakve su zločine počinili pripadnici srpskih naroda (sic!) u posljednje dvije i pol godine našem hrvatskom narodu, a čiji ideolozi pokolja su, nažalost, bili i ostali akademici Srpske akademije nauka“.

Treće pismo objavljeno je u VEČERNJEM LISTU istoga dana, tj. 15. travnja 1993 (str. 31) pod naslovom ZAR DOISTA NIJE BITNO?, a potpisao ga je neki profesor hrvatskoga jezika i to inicijalima B. S. U njemu se autor također čudi mojim stavovima o srbizmima te kaže, između ostaloga, kako moramo znati „da Kinezi i Eskimi nisu vršili nasilje nad hrvatskim jezikom, a Srbi jesu“. Citira zatim mišljenje srpskog javnog i kulturnog djelatnika Nikole Stojanovića objavljeno 1902. u SRBOBRANU[1] te zaključuje:

> Zar je uzaludna moja radost kad za vrijeme sata učenik zatraži Razlikovni rječnik jer se sjetio neke riječi pa nije siguran, želi provjeriti? Posebno je važno da djeca uoče razliku jer bitno je razlikovati se od Srba u svemu.

Na sva ta napisa odgovorio sam tekstom ŠTO JE SRBIZAM? koji je objavljen i u VJESNIKU (20. travnja 1993, str. 28) i u VEČERNJEM LISTU (21. travnja 1993, str. 49), a koji ovdje doslovce prenosim.

Što je srbizam?

U VEČERNJEM LISTU od 14. travnja (ZATEČENI JEZIKOSLOVCI), zatim u VJESNIKU od 15. travnja (ZAŠTITA SRBIZAMA?) te ponovo u VEČERNJEM LISTU od 15. travnja (ZAR DOISTA NIJE BITNO?) objavljeni su napisi Z. Polića, M. Pavelića i izvjesnog B. S. koji su svi pisani sličnim povodom i svi su vrlo slično intonirani, a tiču se uglavnom moje navodne obrane srbizama. Zato odgovaram na sva tri napisa zajedno.

Prije svega se moram vrlo kratko osvrnuti na političke, pa i nacionalne (dis)kvalifikcije koje izviru iz pojedinih od tih napisa.

[1] Usp. „Hrvati nisu i ne mogu biti posebna narodnost, ali su na putu da postanu srpska narodnost. Uzimanjem srpskog za svoj književni jezik, učinili su najvažniji korak sjedinjenju. A i inače se proces stapanja stalno vrši. Čitanjem svake srpske knjige, pevanjem svake srpske arije prelazi i atom sveže srpske demokratske kulture u njihov organizam“.

S tim u vezi moram reći da sam ratnim strahotama izravno pogođen kao i mnogi drugi. Svi su moji „očišćeni“ sa svojih ognjišta na kojima žive još od 17. stoljeća. U rodnoj mi kući sada stanuju Srbi. Bliži mi je rođak poginuo na fronti kod Požege. Ne mogu, a malo je vjerojatno da ću ikada više i moći, obići barem grob svoga oca. Međutim, za razliku od vas, gospodo, ja za sve to krivim počinitelje, a ne njihov *vazduh*. Njega ću i nadalje poštovati, i to bez obzira na to poštuju li oni moj *zrak*, naprosto zato što smatram da, je. to, jedino civilizirano te zato što ničiji jezik nije ni vredniji ni bolji ni ljepši od bilo čijeg drugoga. Što se tiče moje (navodne) obrane srbizama, predlažem da budemo konkretni. Navest ću vam najprije poduži popis riječi s molbom da ga pažljivo i/li pozorno promotrite:

> *adresa*, *beskonačnost*, *besparica*, *branilaštvo*, *bruka*, *crtanje*, *čudesan*, *čudovište*, *čuven*, *ćaskati*, *daktilografija*, *deklinacija*, *desetogodišnji*, *dodatak*, *domaći*, *dopasti se*, *doprinos*, *dopunski*, *dovoljan*, *drugačije*, *đavao*, *feljton*, *fotoćelija*, *galama*, *geodezija*, *gmizati*, *godišnjica*, *gradnja*, *gramatički*, *greška*, *grudnjak*, *gužva*, *hitan*, *hladovina*, *isključivo*, *izdajnik*, *izdanje*, *izuzetak*, *jačina*, *kćerka*, *klima*, *korice*, *krajnost*, *lisnica*, *ljigav*, *mada*, *maglovit*, *nacija*, *napad*, *naseliti*, *nauštrb*, *nazad*, *nedoumica*, *nehat*, *neobuven*, *nezbrinut*, *novina*, *obaveza*, *oblačnost*, *oblast*, *obrada*, *očajan*, *odnos*, *odrednica*, *odužiti*, *oglas*, *okolina*, *opasan*, *oproštaj*, *osnivanje*, *park*, *parnica*, *pažnja*, *pepeljara*, *plan*, *podrška*, *pogibelj*, *policija*, *ponekad*, *ponovo*, *pored*, *posvema*, *povlačenje*, *pozadi*, *požuriti*, *prase*, *praživotinje*, *predgovor*, *prethodno*, *pretres*, *pripravnik*, *prirediti*, *prisutan*, *privesti*, *privreda*, *prozorski*, *ručak*, *sahrana*, *sekta*, *slučajnost*, *stalan*, *stanovište*, *statistika*, *stezati*, *stolica*, *stražnji*, *student*, *stvarno*, *sumnja*, *svojstvo*, *treptaj*, *trezven*, *truba*, *tužba*, *tvrditi*, *ubrzati*, *upotreba*, *uputnica*, *usamljen*, *usluga*, *utvara*, *velesila*, *veza*, *violina*, *vrelina*, *zaista*, *zajam*, *zarada*, *zatvor* ...

Vjerovali ili ne, gospodo (ako ne vjerujete, provjerite), za sve se te riječi u Krmpotićevu JEZIČNOM PRIRUČNIKU kaže da im „nije mjesto u hrvatsko novinarstvu“ (str. 111). Lijepo vas molim da javno odgovorite upotrebljavate li te riječi i slažete li se s iznijetom ocjenom. Ako se slažete, molim vas da, zajedno s Krmpotićem, navedete kriterije koje pritom imate u vidu te da obrazložite što je u tim riječima nehrvatsko.

Ako se međutim slažete sa mnom, tj. ako te riječi smatrate hrvatskima, onda bi bilo pošteno da se složite i s mojom tvrdnjom da jest otvoren lov na (kvazi)srbizme, tim više što izdavač JEZIČNOG PRIRUČNIKA nije bilo tko, nego Hrvatska radio-televizija. Štoviše, mislim da ovakvim knjigama ta ustanova čini isto ono što je svojedobno činio i njezin bivši direktor, samo što sada vjekovne hrvatske riječi ne progone jugounitaristi i sljedbenici velikosrpske politike, nego mi sami ili, preciznije, oni među nama koji su previše sigurni u to da su veći Hrvati od ostalih.

Što se tiče Brodnjakova RJEČNIKA, treba reći da je on puno bolji od Krmpotićeve knjige, ali da je i on vrlo daleko od toga da bude proglašen

besprijekornim. Taj je rječnik neosporno zanimljiv, ali više kao rječnik stranih riječi i tumač srpskog raritetnog i egzotičnog leksika negoli kao razlikovni rječnik. Spomenut ću ovom prilikom još samo to da se u njemu srbizmima proglašavaju čak i riječi koje se gotovo isključivo rabe u Katoličkoj crkvi, npr. *egzorta* ili *ferula*.

To što su na promociji toga rječnika bili i neki akademici za mene ne znači ništa. Kamo sreće da su nam sve knjige koje su promovirali akademici na akademskoj razini! Uostalom, akademik je i recenzent Krmpotićeve knjige[2], pa ni njemu nitko ne brani da odgovori na pitanja koja sam postavio.

U očekivanju vaših odgovora srdačno vas pozdravljam![3]

(VJESNIK, 20. travnja 1993, str. 28. i VEČERNJI LIST, 21. travnja 1993, str. 49.)

Pranjković 1993: Pranjković, Ivo. O SRBIZMIMA. – In: Pranjković, Ivo. *Jezikoslovna sporenja*. – Zagreb: konzor. – S. 117–121.

[2] Riječ je o akademiku Milanu Mogušu.

[3] Odgovorili su mi Z. Polić napisom ŠTO IMATE PROTIV „DESNOG STUPCA“? (VEČERNJI LIST, 12. svibnja 1993) i B. S. napisom NISMO SE RAZUMJELI (VEČERNJI LIST, 14. svibnja 1993). Ni u jednom od tih napisa nema gotovo ništa konkretnoga (u smislu odgovora na pitanja koja sam postavio), pa zato, između ostaloga, nisam na njih ni odgovarao. U prvome se, uz primjedbu da sam jednim udarcem htio dotući pet muha te da je odgovor malo složeniji, gotovo sve svodi na protupitanje „što on (tj. ja) ima protiv riječi koje se nalaze pored onih njegovih, ali u desnom stupcu, kao čiste hrvatske?“ Nisam na to imao što reci, a nemam ni sada, naprosto zato što te riječi uopće nisu bile predmet razgovora. Riječ je o „zamjeni teza“, rekli bi komunističko-marksistički političari.

U svom odgovoru B. S. kaže kako nije osporavao „profesorovo podrijetlo i domoljublje“, ali kako ga je iznenadilo „stajalište da ga ne smetaju srbizmi u hrvatskom jeziku“ (Nisam nigdje rekao da me ne smetaju srbizmi, nego sam rekao da me smeta histerični i neutemeljeni lov na /kvazi/srbizme.) Kaže zatim kako se profesor „mora jako potruditi ako mi želi objasniti i uvjeriti me da u hrvatskom jeziku trebaju ostati, recimo, *hiljada*, *pažnja*, *sumnja*, *stepenice*, *desiti se*, itd.“, ali i sam dodaje kako za neke izvedenice od tih riječi nemamo zamjena (npr. *osumnjičen*, *opaska*, *opažanje*, *zapaziti*, *pripaziti* itd.). Pri kraju pomirljivo dodaje da ovu „našu polemiku shvaća[m] kao sukob mišljenja koji može donijeti pozitivan rezultat, a ne kao neko prozivanje“.

Marko Samardžija
[rođ. 1947]

Leksik i purizam
[1993]

Četvrtim člankom ZAKONSKE ODREDBE O IZRICANJU OSUDA, O NAZIVIMA SUDOVA I O UPOTREBI ČISTOGA HRVATSKOG JEZIKA KOD SUDOVA (br. 19179–1941), jedne od prvih zakonskih odredaba iz vremena NDH kojom se bar dijelom regulira i jezična problematika, određuje se:

> Svi suci i sve stranke imaju upotrebljavati usmeno i u svojim pismenim sastavcima čisti hrvatski jezik, bez obzira na zakonske stručne izraze. Tudjice se imaju izbjegavati i svagdje, gdje god je to samo moguće, zamjenjivati hrvatskim narodnim izrazima.[1]

Opširnije i još odrješitije o istom problemu govori 2. članak četiri mjeseca kasnije objavljene ZAKONSKE ODREDBE O HRVATSKOM JEZIKU [...]:

> Hrvatski je jezik javno dobro hrvatskog naroda, pa ga nitko ne smije izkrivljivati niti nagrđivati. Stoga je zabranjeno u izgovoru i u pisanju upotrebljavati rieči, koje ne odgovaraju duhu hrvatskoga jezika, a n pravilu rieči tuđice, posuđene iz drugih pa i sličnih jezika.
>
> Iznimno se mogu upotrebljavati rieči, koje su već zadobile posrbim značenje, te se mogu samo težko ili nikako nadomjestiti domaćim im riečima.[2]

Iako je slabo vjerojatno da je i samu donositelju ovih zakonskih odri bilo sasvim jasno što je to te po čemu se i kako prepoznaje „čisti hrvatski je; II upravo je ova zapovjednost tradicionalni hrvatski purizam naglo skrenuli ni djelomično sasvim nov put, čime je on, purizam, slučajno ili namjerno, jednim svojim dijelom izmakao kontroli jezičnih stručnjaka. A to je, opet, bio tako snažan izazov kojemu mnogi nisu mogli odoljeti, pa su se u purističke zahvate, u prvom redu na području leksika, počeli vrlo smjelo upuštati brojni sa svoje nestručnosti za takav posao slabo pozvani. Kako je takvo nastojanje bilo smatrano važnim patriotskim činom i uvjerljivim dokazom dobra hrvatstva, n k tome na različite načine poticano s najvišeg političkog mjesta,[3] jasno je zašto je

[1] NARODNE NOVINE, br. 5, 19. travnja 1941, str 1 46.

[2] KORIENSKO PISANJE, str. 17.

[3] Zanimljiva je u tom pogledu vijest „Poglavnik među hrvatskim novinarima“ koju je na svojoj prvoj stranici objavio HRVATSKI NAROD 5. ožujka 1944. U vijesti se između ostaloga kaže: „Izrazio je (poglavnik – M. S.) priznanje novinarima na postignutim uspjesima u pogledu čistoće jezika u novinama. Dodao je, da u tom pogledu treba i dalje uztrajno raditi, kako bi se putem novina odgojno djelovalo i tamo, gdje još nisu postignuti isti uspjesi. Poglavnik je primjerima pokazao, kako se osobito u posljednjih dvadesetak godina nagrdjivao hrvatski jezik. Mnogo se toga popravilo, nu treba nastojati ukloniti i zadnji ostatak te tudjinštine.“

prvi puristički val bio vrlo snažan, premda bi se njegovi rezultati teško nazvati uspješnima. Istina, u prvoj bilanci tog prvog purističkog vala u jesen 1941. godine donosi A. B. Klaić popis od šezdesetak riječi za koje tvrdi da su „sasvim nove". Za razdoblje od nekih šest mjeseci taj broj ne bi nikako bio malen kad već sasvim mala provjera po rječnicima ne bi pokazala kako su u taj popis kao nove uvrštene i mnoge ranije potvrđene riječi, ali do tog doba već sasvim rijetke u uporabi, što je najvjerojatniji razlog Klaićeve omaške, koja |l unekoliko produžila njegov popis.[4]

Iako je zbog djelomična „općenarodnog" značaja purizma za ustaške vlasti većina novih riječi potekla iz izvanstručnih krugova i bila rezultat pojedinačna jezičnog inovatorstva, čini se da je ipak bilo prilično prošireno mišljenje kako u nove riječi rezultat organiziranog institucijskog rada, tj. Hrvatskoga državnog ureda za jezik, od čega se HDUJ i izrijekom branio.[5] Sudeći po nekim stajalištima suradnika HDUJ-a, sam je HDUJ otklanjao čak i ulogu stručnog arbitra glede potrebnosti i tvorbene pravilnosti pojedinih novotvorbi prepuštajući vremenu ulogu suca.[6]

Zapravo, ovaj politički dirigirani purizam i njegov jak odjek u izvanstručnim krugovima doveo je onodobne kroatiste u nimalo zavidan položaj koji je od jezikoslovaca zahtijevao znatno više političkog umijeća taktiziranja negoli stručnog znanja. Taj bi se položaj s pravom mogao nazvati i paradoksalnim. Naime, hrvatski su jezikoslovci za svih onih godina izmeđuratnog centralizma i protuhrvatske diktature jamačno svojim nastojanjima oko hrvatskoga jezika priželjkivali bar nešto političke podrške. A kad su je od ustaške vlasti dobili čak i preko očekivane mjere, umjesto olakšanja nastupila je zbunjenost, pa i zabrinutost. Jer je umjesto vremena stručnog rada nastupio trenutak koji je zahtijevao žurne i jasne pojedinačne odgovore na ključno pitanje: *Kako se ne zamjeriti visoku i utjecajnu političkom mjestu* (ne smije se zaboraviti da je zakonske odredbe potpisivao sam poglavnik!), *a ne iznevjeriti jezičnu struku i vlastite stručne nazore*? Ili, drugim riječima, kako sa zahtjevima vlasti koja se smatra *hrvatskom* pomiriti *kroatističku* struku, a da to ne bude na uštrb struke? Pitanje i nije neka stvarna novina jer po svojoj formi pripada nizu sličnih životnim is-

[4] A. B. Klaić: NEKADAŠNJE I DANAŠNJE JEZIČNE NOVOTVORINE, HRVATSKI NAROD, br. 256, 28. listopada 1941, str. 10. O tome do kakvih se, čak i iznenađujućih, rezultata može doći temeljitim konsultiranjem rječnika, v. dalje u analizi odabranih primjera purističke prakse iz vremena NDH.

[5] „Neupućeni ljudi misle, da se stvaranjem novotvorina bavi Hrvatski državni ured za jezik, pa se i u tom poslu obraćaju njemu. To je mišljenje krivo, jer taj ured nije osnovan sa svrhom, da stvara novi jezik, nego da čuva stari." A. B. Klaić: n. dj.

[6] „Nove će se rijeci, pa stvarao ih bilo tko, održati samo u toliko, u koliko budu imale dubokog temelja u narodnom govoru i u koliko budu pravi tumač tudjeg izraza. Koliko toga temelja imadu naprijed navedene riječi (tj. s u članku donesena popisa novih riječi – M. S.) i koliko su one ispravan tumač tudjih riječi, pokazat će vrijeme. Danas ih je još prerano sasvim zabacivati ili odlučno braniti." A. B. Klaić: n. dj.

kustvom ovjerenih što stoje u temelju narodne mudrosti o nemogućnosti istodobna postojanja vučje sitosti i ovčje cijelosti. A kad je posrijedi hrvatski jezik, rečeno pitanje nije ni sadržajna novina jer je hrvatski jezik do 1941. godine imao iza sebe već nisku bliskih susreta i loših iskustava s vlašću i politikom. Ono što je u konkretnom slučaju bilo sasvim novo i u čemu se kroatisti pouke radi nisu mogli okrenuti lošem iskustvu ranijih sustručnjačkih naraštaja jest bitno drugačija narav režima s kojim su se suočili. Dok su raniji režimi u Hrvatskoj bili nehrvatski (austrijski, mađarski, velikosrpski), razlikujući se tek po snazi svog protuhrvatstva, ovaj je bar nominalno bio hrvatski, a ipak nije nestala napetost koja je još od preporodnih dana gotovo neprekidno postojala između kroatista i vlasti.

Promijenila se samo narav te napetosti. Dok je, naime, napetost u ranija vremena svoju snagu crpla iz prkosa i ustrajnosti očitovane u borbi za ostvarenje prava hrvatskog naroda na vlastiti (standardni) jezik s jedne i ignoriranja ili, štoviše, otvorena poricanja toga prava od strane vlasti s druge strane, nova je napetost izrasla iz sasvim razumljive nevoljkosti, pa i nemogućnosti, kroatističke struke da ispuni maksimalističke zahtjeve nove, totalitarne vlasti.

Do obznanjenja dviju na početku odjeljka navođenih zakonskih odredaba kojima se zahtijeva „čist hrvatski jezik“ hrvatski je purizam već imao dugu vlastitu povijest i uglavnom ustaljenu tradiciju. Samo u međuraću, usprkos krajnje nepovoljnim prilikama za hrvatski jezik, objavljen je niz purističkih savjetodavnih radova uz dva jezična savjetnika: Maretićev[7] i Soljačićev. Ovaj je drugi bio 1941. dapače sasvim novim djelom, jer je objavljen uoči rata, 1939. godine.[8] Sva ta ranija brojna puristička nastojanja nisu, dakako, bila nikakvom nepoznanicom, a nije to bio ni podatak da purizam nije nikakva hrvatska posebnost, već da je sličnih nastojanja bilo i u drugim jezicima:

> (1) Čišćenje hrvatskog književnog jezika od stranih utjecaja, koji danas zanima čitavu našu javnost, nije nova pojava. Ono se provodilo zapravo od onoga dana, kada se hrvatski jezik počeo znanstveno obrađivali, a tome je dosta davno. Hrvatski su učenjaci tokom desetljeća nastojali izbacivati iz našeg jezika turcizme, galicizme, germanizme i t. d., i u tom smo poslu imali nekoliko zaista vrijednih radnika, kao što su na pr.: Kuelac, Maretić, Broz, Iveković, Rožić, Andrić, Dujmušić, Boranić i Ivšić.[9]
>
> (2) Pokret protiv tuđica, koji je sada kod nas u punom jeku, nije nikakva novost u poviesti europskih jezika. Slični su se pokreti već davno javljali u različitim jezicima pa i u više mahova, osobito kod Nijemaca. Nastojanje je da se iz narodnoga jezika uklone tuđice obično se javlja u onim poviestnim razdobljima, kada se općenito podiže narodna samosviest, narodni ponos, vjera u narodnu samobitnost. Svaki pokret protiv tuđica, koji se dosad u Europi javio, javio se kao borben pok-

[7] T. Maretić: HRVATSKI ILI SRPSKI JEZIČNI SAVJETNIK ZA SVE ONE, KOJI ŽELE DOBRO GOVORITI I PISATI NAŠIM JEZIKOM, Zagreb, 1924.

[8] JEZIČNI I STILISTIČKI SAVJETNIK, priredio prof. Marko Soljačić, Zagreb, 1939.

[9] A. B. Klaić: n. dj., HRVATSKI NAROD, br. 253, 25. listopada 1941, str. 8.

ret te podielio književnike i ostale kulturne radnike u dvie skupine, od kojih je jedna naginjala prema skrajnosti, t. j. podpunom čistunstvu, dok je druga najrazličitijim razlozima nastojala opravdati upotrebu tuđica.[10]

Ta svijest da se ne počinje ispočetka, svijest o vlastitoj purističkoj tradiciji, o stvarnim dosezima ranijih purističkih nastojanja i njihovoj nužno djelomičnoj upravo ograničenoj uspješnosti, ta je svijest bila onaj bitan činitelj kop je doprinio da su u onodobnim radovima o purizmu, sasvim suprotno od političke klime koja je oko njega stvarana, tako česta pozivanja na oprez, umjerenost, postupnost, te da se u tome osjetljivu poslu, kako upozoruje i naslov jednog članka iz toga doba, poštuju osnovna jezikoslovna načela.[11]

(1) Međutim, u čišćenju jezika od tudjinskog utjecaja moramo biti osobito oprezni i ne smijemo upadati u pogreške koje bi nam se kasnije mogle i te kako osvetiti.[12]

(2) U pokretu, koji nas je zahvatio, moramo održati razboritu mjeru, sačuvati zlatnu sredinu. Potpuno čistunska nemoguća je skrajnost već i zato, što je pojam tuđice nesiguran pojam.[13]

(3) Posebnost hrvatskoga književnog jezika gubi se i onda, ako mislimo da svaka nova riječ obogaćuje jezik.[14]

Što puristička praksa za ustaške vlasti ne samo svojom glavninom, nego uopće nije marila za ova upozorenja, nije krivnja jezičnih stručnjaka. Zapravo, nijedan puristički pokret nije imun na skrajnosti i pretjerivanja, samo što je ovaj iz vremena NDH, snagom političkog diktata, sva svoja rješenja, bez obzira na njihovu „jezičnu kakvoću“ i bez ikakve stručne (pr)ovjere, odmah nametao jeziku, pa su njegova rješenja doslovno preko noći postajala jedina i opće-obvezatna. Tako je *promičba* istisnula *propagandu*, *samovoz* je zamijenio *auto*(*rnobil*), *munjovoz* je počeo voziti umjesto *tramvaja*, umjesto *radija* slušao se *krugoval* i sl. Ali se ta naglost ubrzo pokazala kontraproduktivnom jer je i u mnogih poklonika purizma, a navlastito u čini se brojnijih onih drugih, izaz(iv)ala više ili manje prikrivanu odbojnost, a vrlo brzo i ironijsku distancu.[15]

---

[10] K Krstić: ZAMJENJIVANJE TUĐICA, HRVATSKI NAROD, br. 810, 16. kolovoza 1943, str. 4.

[11] P. Guberina: POŠTUJMO OSNOVNA JEZIKOSLOVNA NAČELA, HRVATSKI NAROD, br. 160, 24. srpnja 1941, str. 7.

[12] A. B. Klaić: n. dj.

[13] K. Krstić: n. dj.

[14] P. Guberina: n. dj.

[15] J. Horvat (n. dj., str. 157) piše: „Bio kod mame, onda u parfumeriji, odnosno *mirisnici*; te jezične nakaze uostalom pomalo iščezavaju iz prakse, odnosno poprimaju posve drugo značenje nego što im je autor prvobitno htio dati. *Mirisnicom* već danas ljudi nazivaju zahod, a *promičbom* – šverc.“

Upravo sudbina riječi *mirisnica* pokazuje kakva je ovakvim naglim oživljavanjem „usluga“ učinjena mnogim starim hrvatskim riječima. Jer *mirisnicu* bilježi još A Della Bella u 1. polovici XVIII. st. (*profumeria*, *botega di profumerie*), a za njim i u osloncu na nj i J. Stulli nepuno stoljeće kasnije, na poč. XIX. st. (*miropolium*).

Jedna je od značajki purizma u vrijeme NDH bila još uoči rata jasno artikulirana težnja za uklanjanjem nanosa srpske (i) jezične supremacije iz hrvatskog jezika.

> Glavni posao čišćenja morat će se izvršiti u dva područja: u području srpskoga nanosa i u području pravih tuđica, koje nisu hrvatska niti po korjenu (sic!).[16]

U tom je pogledu od K. Krstića znatno odrješitiji A. B. Klaić:

> U današnjem našem čišćenju hrvatskoga jezika ima samo jedna novost prema svim dosadašnjim čišćenjima, a to je, da mi danas obračunavamo s pojmom srpskohrvatskog jezika, te jedamput za uvijek prihvaćamo jedino ispravno gledište, da je hrvatski jezik samostalan jezik, i da nije ni dio ni dijalekat bilo kojega drugog jezika. Mi danas brišemo prošlost u tom pogledu i ne priznajemo nikakvih „književnih dogovora" i nikakvih dirigiranih pravopisa iz vremena „težnja za ujedinjenjem" i iz vremena „ujedinjavanja".[17]

Već je naprijed pokazano što je i u kolikoj mjeri u tom pravcu učinjeno na području leksika. Na razlike između hrvatskoga i srpskoga u području tvorbe i stilistike upozorio je dvama člancima P. Guberina oslanjajući se na ono što je već ranije napisao o tim problemima u svojoj LINGVISTIČKOJ RASPRAVI O HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU".[18] Tih se područja dotiče dio jezičnih bilježaka HDUJ-a (*uputstvo – uputa*, *krunisanje – krunidba*, *slovenački – slovenski – slavenski* i sl.[19]) u kojima je, pored toga, dotaknuto i nešto leksičko-semantičkih hrvatsko-srpskih posebnosti, npr. *stanica – stajalište – postaja – kolodvor* i sl.[20]

O sintaktičkim osebujnostima hrvatskim i srpskim pisano je malo i usput,

---

ARj uz ove podatke donosi i tumačenje da je *mirisnica* 'dućan u kojemu se prodaju mirisi', čemu Iveković i Broz dodaju i 'mirisne stvari'.

Zanimljivo je da Benešić u svom Rječniku hrvatskoga književnog jezika sastavljanom na potvrdama iz djela novijih pisaca hrvatskih ne donosi te riječi. Ako nije ispuštena omaškom ili, što je slabije vjerojatno, iz kog drugog razloga, nepojavljivanje rijeci *mirisnica* u jeziku Benešićevih književnih izvora išlo bi u prilog tvrdnji da je *mirisnica* 1941. kad je ponovno uvedena (tj. nametnuta) bila zapravo zastarjela i potpuno nepoznata.

Sve navedene podatke većina govornika hrvatskoga u vrijeme NDH jamačno nije znala, a i da je znala, teško da bi to bitno utjecalo na smanjenje odbojnosti ili ironičnosti spram *mirisnice*. Jer, tek se naoko govorilo o odbojnosti spram riječi, ali se zapravo radilo o odbojnosti spram – djêlā.

[16] K Krstić: ČISTOĆA I PREPOROD JEZIKA, HRVATSKI NAROD, br. 99, 22. svibnja 1941, str. 5.

[17] A. B. Klaić: n. dj.

[18] P. Guberina: RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKIH I SRPSKIH JEZIČNIH OBLIKA. TVORBA RIJEČI, HRVATSKI NAROD, br. 95, 18. svibnja 1941, str. 12 i STILSKE I STILISTIČKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOG, KNJIŽEVNOG JEZIKA, NOVI LIST, 19. svibnja 1941, str. 9. Da su oba teksta oslonjena na spomenutu raspravu, v, str. 31–36 za prvi, a str. 45–47 za drugi u RAZLIKAMA IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKU, Zagreb, 1940.

[19] HRVATSKI NAROD, br. 121, 18. lipnja 1941, str. 3.

[20] AMC, god. V (1941), br. 1, str. 38–39.

premda je jedna, istina bez napomene da se radi o (pretežito) srpskoj (morfo)sintaktičkoj značajki, izrijekom zabranjena 6. članom ZAKONSKE ODREDBE O HRVATSKOM JEZIKU [...]:

> Mjesto neodređenog glagolskog oblika ne smije se u budućem vremenu upotrebljavati *da* sa sadašnjim vremenom.[21]

F. Cipra prikazao je različit odnos hrvatskoga i srpskoga spram tuđica, tj. jasnu purističku orijentaciju na hrvatskoj nasuprot relativno većoj snošljivosti na srpskoj strani, zaključujući kako „i tuđice povećavaju (i onako već velik) broj razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika“,[22] a isti je autor posebno upozorio i na različit odnos dviju sredina spram turcizama.[23]

O pitanju srbizama u hrvatskom jeziku i uopće razlika između hrvatskog i srpskog najopširnije su pisali B. Jurišić i K. Krstić. Jurišićev članak PROBLEM HRVATSKE JEZIČNE POSEBNOSTI prikaz je Guberininih i Krstićevih RAZLIKA i, vremenski, jedva da pripada razdoblju o kome govore ova razmatranja. Budući da je objavljen u ožujsko-travanjskom broju NASTAVNOG VJESNIKA za šk. god. 1940/41, očito je da je nastao ranije te da ga je samo za časopise (i danas) uobičajen stjecaj izdavačkih prilika prenio u drugi, nama bitan vremenski okvir.[24] Stoga ovdje i ne bi bio spomenut da nešto kasnije, u lipnju 1941, nije objavljena njegova skraćena verzija[25] koja je, najvjerojatnije, čitana i na radiju u emisiji „Za hrvatski jezik“.[26] U prikazu Jurišić izlaže dobre i loše strane Guberinine i Krstićeve knjige dajući ujedno i niz dopuna i ispravaka, ali ostajući sasvim u okvirima njena rječnika.

Važniji je za tadašnje razmatranje hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa članak K. Krstića PITANJE SRBIZAMA jer je načelne, gotovo metodološke naravi. U njemu se veli da „srbizmom u hrvatskom jeziku smatramo onu riječ, oblik i uopće izražajnu vrijednost, koja nam je za vrijeme beogradske vlasti bila nametana p r o t i v h r v a t s k o g a k n j i ž e v n o g a o b i č a j a “.[27] Kako je od definicije pojave do njena prepoznavanja dug i mogućim vrlo različitim greškama posut put, Krstić upozorava na poglavitije opasnosti od krivog prosuđivanja, posebno pak na umanjivanje djelovanja subjektivnog činitelja zbog ko-

[21] KORIENSKO PISANJE, str. 17.

[22] F. Cipra: RAZLIČIT ODNOŠAJ HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA PREMA TUĐICAMA, NOVI LIST, br. 133, 9.

[23] F. Cipra: SARAJEVSKI TURCIZMI I BEOGRADSKI TURCIZMI, NOVI LIST, br. 108, 15. kolovoza 1941, str. 9.

[24] B. Jurišić: PITANJE HRVATSKE JEZIČNE POSEBNOSTI, NASTAVNI VJESNIK, knj. XLIX (1941), br. 4 (ožujak–travanj), str. 268-281.

[25] B. Jurišić: PITANJE HRVATSKE JEZIČNE POSEBNOSTI, HRVATSKI NAROD, br. 114, 18. lipnja 1941, str. 16.

[26] A. B. Klaić: DVJESTA PREDAVANJA O HRVATSKOM JEZIKU, n. mj.

[27] K. Krstić: PITANJE SRBIZAMA, AMC, god. V (1942), br. 8–9 (travanj–svibanj), str. 296, istaknuto u izvorniku – M. S.

jega mnogi, u strahu od srbizama, „svaku malo neobičniju riječ, riječ nepoznata korijena ili najobičniju riječ, koja se po predmetku ili dočetku podudara s kojom poznatom srpskom, smatraju srbizmom“.[28]

Svoja je razmatranja Krstić oprimjerio nizom hrvatsko-srpskih pretežito leksičkih i leksičko-semantičkih posebnosti, a svrhu onodobnog nastojanja oko uklanjanja srbizama iz hrvatskoga književnog jezika u zaključku članka ovako obrazlaže:

> Premda bi se kome moglo učiniti nepotrebno, mislim da moram istaknuti, kako čišćenje jezika od srbizama nije nikakav čin političkog obračunavanja sa Srbima niti posao izmišljanja razlika i tamo, gdje ih nema, da bi se namjerno produbio jaz između hrvatskog i srpskog književnog jezika. Razlike u književnom jeziku dvaju naroda potpuna su stvarnost, koju treba pouzdanim i kritičnim načinom ustanoviti. Nije to obračun sa Srbima, nego obračun s nama samima, znanstveni trud, koji ide za tim, da bismo saznali, što je u našem vlastitom jeziku hrvatsko u književnom smislu, a što nije.[29]

Sažme li se što je tada rečeno o razlikama između hrvatskog i srpskog književnog jezika, lako se uočava kako cijela ta problematika, bez obzira na jake političke tenzije i zahtjeve u vezi s njom, čini samo manji dio cjeline purističkih zahvata iz vremena NDH. Konkretnije rečeno, u svim onodobnim radovima o hrvatsko-srpskim jezičnim razlikama, u rasponu od savjeta HDUJ-a i novinskih članaka do posebnih rasprava, bez obzira na vrstu razlika (fonološke, tvorbene, semantičke, sintaktičke), zajedno s već nabrojenim leksičkima, obuhvaćeno je, opširnije ili usput, ukupno oko 500 riječi. Ako se i uvaži ondašnje u poredbi s današnjim svakako slabije poznavanje te problematike, to je broj za koji se nikako ne može reći da je osnova brojnim dosadašnjim tvrdnjama o navodnom pretjerano velikom opsegu tadašnjih nastojanja oko razmrsivanja hrvatsko-srpskog jezičnog klupka.[30]

Srbizmi su, zapravo, samo rukavac onodobnih purističkih nastojanja, dočim je njihova matica, budući usmjerena protiv tzv. tuđica u hrvatskom leksiku, išla sasvim drugim pravcem.

Ni u jednom jeziku, pa tako ni u hrvatskome, leksički sustav ne čine jednakovrijedne jedinice (riječi, leksemi). Riječi se, naime, u većoj ili manjoj mjeri razlikuju već po svojim leksičko-semantičkim (izraz i značenje, odn. značenja) i svojim gramatičkim značajkama (po vrsti, rodu, promjenljivosti, broju), ali se time popis razlika što postoje između riječi ne iscrpljuje. Jer riječi se, također, razlikuju i po svojim komunikacijsko-funkcionalnim značajkama. Jedne nam trebaju svakodnevno u brojnim prilikama i one su temelj jezične komuni-

[28] K. Krstić: n. dj., str. 298.

[29] K Krstić: n. dj., str. 299.

[30] Da rečeni broj nije velik, pokazuje usporedba s podacima Benešićevim te Guberinim i Krstićevim gdje je popisano 1400, odnosno otprilike 4200 hrvatsko-srpskih razlika. V. o tome članak MUKE S JEZIČNIM RAZLIKAMA, OKO, god. XVII, br. 450, 15–29. lipnja 1989, str. 11–13.

kacije, koja bi bez njih bila vrlo otežana, a bez mnogih čak i nemoguća. Druge nam trebaju rjeđe, ali ni bez njih ne možemo čim ushtjednemo protumačiti štogod iz područja znanosti, tehnike ili politike. Za prve zato velimo da pripadaju općem leksičkom sloju, a za druge da su dio leksika neke struke. Budući da sve struke, iz različitih razloga, nisu ni približno jednako dostupne svim govornicima jezika, to će se riječi (stručni nazivi i profesionalizmi) iz jednih područja u svakodnevnoj komunikaciji pojavljivati češće, iz drugih opet rjeđe ili sasvim rijetko. Prvoj skupini nedvojbeno pripada društveno-političko nazivlje, a u vrijeme NDH, s obzirom na ratne prilike, toj je skupini pripadalo i vojno nazivlje. Purizmom provođenim u vrijeme ustaške vlasti, i od nje poticanim, zahvaćen je prvenstveno dakako opći leksik, a od stručnog upravo društveno-političko i vojno nazivlje, što će domalo biti podrobnije prikazano.

Pogrešno bi bilo netom rečeno shvatiti kao tvrdnju da se za ustaške vlasti u hrvatski leksik zahvaćalo samo s purističkim namjerama, jer se zahvaćalo i iz drugih razloga, a i o tim je zahvatima potrebno reći makar nešto kako bi prikaz tadašnjih mijena u hrvatskom leksiku bio što potpuniji. Slijede, dakle, kratki prikazi dviju skupina onodobnih zahvaćanja u hrvatski leksik koja bi se teško mogla nazvati samo purističkima.

Samardžija 1993: Samardžija, Marko. LESKIK I PURIZAM. – In: Samardžija, Marko (ur.). *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 46–54.

Mirko Peti
[rođ. 1942]

Nerazlikovnost razlika

[1994]

Načelna razmatranja uz RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA Vladimira Brodnjaka. Analiziraju se leksikološko-leksikografska polazišta i metodološki postupci u izradi RAZLIKOVNOG RJEČNIKA SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA Vladimira Brodnjaka.

Pohvala

Golem je i hvale vrijedan trud uložen u ovo opsežno djelo. To veći zna li se da su slični pokušaji, koji su mu prethodili (Benešić i Krstić–Guberina na hrvatskoj strani, Bošković i Ćirilov na crnogorskoj odnosno srpskoj), u tome bili relativno skromni, te daje ono rezultat rada samo jednoga čovjeka. Mukotrpan je i dugotrajan, često i s nesigurnim ishodom, svaki sustavan posao na rječniku s ozbiljnijim leksikografskim pretenzijama. A ovaj rječnik takve pretenzije ima. Prvo, bavi se za jezik važnim područjem, razlikama; drugo, pokušava ga kompetentno obuhvatiti i u cjelini i u detaljima. I u tome dijelom i uspijeva.

Nedostatci. Leksikološko-leksikografska neprimjerenost u izboru i obradi građe

Ima međutim i ozbiljnih nedostataka. Jedan je od većih golema heterogenost kriterija u izboru građe za rječnik i neujednačenost u njezinoj obradi. U rječniku se ne vodi dovoljno računa o leksikološkom aspektu razlikovnog problema: uspostavljanju jasnih načela za razlučivanje onoga što u takav rječnik, kao razlikovno, ulazi, od onoga što u nj, kao različito, ne bi moglo ući, i o leksikografskim postupcima u samoj prezentaciji izabrane građe.

Heterogenost kriterija u tome je što se na neprimjeren način u rječnik uvrštavaju i primjeri koji svojim leksikološkim položajem u jeziku pripadaju različitim vrstama rječnika ili pak različitim semantičkim, stilskim, kulturološkim, kontekstualnim i vremenskim razinama jezika, pa se usporedbom takvih leksema različite provenijencije u dva jezika dobiva potpuno kriva slika srpsko-hrvatskih jezičnih razlika. Članovi razlikovnih opreka nerijetko su pritom u rječniku nejednako postavljeni, te se, uzajamno nesumjerljivi, za ilustraciju razlikovnosti srpskoga i hrvatskoga jezika ne mogu uzeti kao mjerodavni. Nedopustivo je u razlikovnom rječniku uspoređivati, primjerice, žargonski leksem s neutralno obojenim leksemom, pokrajinsko s književnim, starinsko sa suvremenim itd. Gdje je u srpskom zastarjelica, historizam ili provincijalizam, ovdje

im se, sasvim neprimjereno, u hrvatskom supostavlja standardna riječ, npr. *blagodarim*! – *hvala*!, *bleh – lim*, *polutina – polovica*, *pljušt – bršljan*, *živopisac – slikar*, i sl. I obratno, gdje je u srpskom standardna riječ, u hrvatskom joj se supostavlja zastarjelica ili kovanica, npr. *alegorija – inokaz*, *gramatika – slovnica* i sl. Sve su tako uspostavljene razlike nategnute i mrtve, nerazlikovne, bez pokrića, te se čini kao da su izvan vremena i prostora u kojemu jezici funkcioniraju.

Razlike, naravno, postoje, i svakodnevno se stvaraju, a s njima i potreba da ih se registrira, i na leksičkom planu, pa se eventualni prigovor o suvišnosti izrade ovakva rječnika mora odbiti. Razlike, međutim, kad se već uoče, valja i adekvatno prezentirati, pogoditi ih s pravom mjerom. Ovaj rječnik samo je djelomice, u otprilike 50% slučajeva, organiziran na način metodološki primjeren razlikovnom rječniku. U tom postotku prezentirane su u njemu prave, leksički utemeljene leksemske razlike između srpskoga i hrvatskoga jezika. U drugih 50% slučajeva taj je rječnik sve više nego razlikovni rječnik. Stoga bi se svi primjeri koji u nj ne spadaju morali i leksikografski različito obraditi. Nije ih se smjelo trpati sve u isti rječnik.

Tako npr. *gajba* šatr – *podstanarska soba* ne spada u ovaj razlikovni rječnik, jer riječ *gajba* u srpskomu nije razlikovna prema *sintagmi podstanarska soba* u hrvatskomu. Riječ *gajba* žargonski je izraz u samom srpskom jeziku, koji baš u srpskomu znači podstanarska soba; po tome tu razlikovnosti prema hrvatskome nema nikakve. To spada u rječnik žargona srpskoga jezika, i ništa više. Jednako tako na relaciji srpski – hrvatski nije razlikovna ni leksemska opreka *galatan -tna*, *-tno* tur – *nepristojan*. Taj primjer, tako leksikografski obrađen, s mnogima drugima istoga tipa, spada u rječnik stranih riječi,a nikako ne ide u razlikovni rječnik. Jednim svojim značajnim segmentom Brodnjakov rječnik i jest upravo to, rječnik stranih riječi. (Brodnjak, uostalom, uvelike prepisuje iz Klaića, a usput indirektno pokušava s njim i polemizirati.) I primjer *gaman -mna*, *-mno – lakom*, *proždrljiv*, *gramziv* našao se u ovom rječniku bez pravoga razloga. Taj leksemski niz, a sličnih je u ovom rječniku velik broj, pripada rječniku sinonima u srpskom jeziku, a ne spada u srpsko-hrvatski razlikovni rječnik. Mnoštvo je primjera, poput *pljunuti* (*nekoga*), koji bi išli u rječnik r e k c i j a srpskoga jezika; itd. Razlikovni rječnik ne može biti zbroj svih navedenih (i drugih) tipova rječnika, njihovih načela i metoda, nego mora imati vlastite kriterije za izbor i obradu građe.

Svrha izrade, narav i leksikografski položaj razlikovnog rječnika

Prije nego se otpočne s radom na kakvu god razlikovnom rječniku, nužno je precizno utvrditi koja je svrha izrade takvih rječnika. Po čemu se razlikuju od tzv. normalnih? Što im je *differentia specifica*? Zašto su, kojim i kakvim jezicima, i kojim i kakvim njihovim govornicima, i za što, razlikovni rječnici potrebni? Među kojim se i kakvim jezicima, koje i kakve strukture, otvara prostor njihovu instaliranju? Za koje su jezike mogući? Među kojim jezicima imaju

svrhe a među kojima su suvišni? Koje tipove odnosa pretpostavljaju? Spadaju li hrvatski i srpski u takve jezike? Zašto baš razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga, a ne, recimo, hrvatskoga i slovenskoga jezika? O svemu tome u ovom razlikovnom rječniku ni riječi. Zato njegova pozicija s gledišta leksikografske teorije ostaje nejasna i slabo utemeljena.

Što znači utvrditi razlikovnost među dvama jezicima? Da bi se razlikovnost egzaktno opisala, nužno je za nju uvesti mjernu jedinicu. Jedinica mjere za razlikovnost jest razlikovnica. Razlikovnica je riječ koja u jednom jeziku značenjski isto vrijedi kao i riječ u drugomu. To je dakle samo ona riječ koja u opreci ima svoj konkretan razlikovni par. Koja toga para nema, nije razlikovnica. Po tome su *fudbal* u srpskome i *nogomet* u hrvatskome prave razlikovnice. A nije razlikovnica npr. srpska riječ *rkmač*, ma koliko neuobičajena bila i „egzotično“ izgledala, jer u ovom rječniku s hrvatske strane nema svoj značenjski istovrijedan leksemski adekvat, nego se samo opisuje, kao ʻdžepni prorez na hlačamaʼ. Ne razlikuje se, na relevantan razlikovni način, hrvatski od srpskoga po onome što srpski ima a hrvatski „nema“. Jer i hrvatski ima ono što nema srpski. Za uspostavu leksičke razlikovnosti u jednom značenjskom segmentu dvaju jezika nužne su, a i dovoljne, dvije razlikovnice: jedna s lijeve, druga s desne strane rječnika.

Funkcija razlikovnica nije, bar ne primarna, da se razlikuju međusobno, na način na koji se u dvojezičnim rječnicima međusobno razlikuju leksemi različitih jezika. Funkcija im je da – u leksičkom segmentu koji obuhvaćaju – u prvom redu razlikuju jezik od jezika. Glavni cilj razlikovnog rječnika i jest pokazati razlikovnost među jezicima a ne različitost među riječima. Stoga razlikovnice i postaju to što jesu, razlikovne, tek kad im se pridruže jezici kojima pripadaju. Bez pridruživanja jezika koje razlikuju nisu razlikovne, nego postaju sinonimi, istoznačnice jednoga jezika, kao što su u unitarnoj koncepciji jezika u srpskohrvat-skom jeziku tretirani npr. leksemski nizovi *voz* i *vlak*, *ostrvo* i *otok* i sl.

Razlikovnice i mogu, razoblikujući ono što je u dvama jezicima isto, te jezike samo razlikovati, učiniti međusobno razlikovnima, a ne mogu ih u isti mah učiniti i posve različitima. One nisu i ne mogu biti, ma koliko da ih je, dokaz različitosti dvaju jezika, nego su dokaz samo njihove razlikovnosti. Hrvatski i srpski, po tome, po razlikovnom rječniku koji se među njih instalira, nisu dva različita nego samo dva razlikovna jezika. Drugo je sad pitanje može li se, stoje vjerojatno, po nekim drugim kriterijima znanstveno valjano utvrditi da su u nekom drugom segmentu svoje strukture ti jezici i međusobno različiti.

Brkanje pojmova *različitosti* i *razlikovnosti*

Načelo razlikovnosti Brodnjak i narušava time što brka pojmove različitosti i razlikovnosti, upadajući u zamku njihova izjednačavanja. Sve što je različito (u srpskom) i razlikovno mu je (u hrvatskom), bez obzira što često nema svoga razlikovnoga para, da bi mu, u obratu, različito (u oba jezika) bilo samo ono što

je po tako izvedenu postupku (u hrvatskom) razlikovno. Iz krivo postavljene pretpostavke o razlikovnosti izvodi se naoko logičan zaključak kako je između hrvatskoga i srpskoga različito jedino ono što je razlikovno, a sve ostalo kako je isto. Na temelju takva zaključka, koji prešutno participira tradicionalne filološke stavove u nas, stvoren je, kao realnost, lingvistički privid o jednom jeziku, i na njemu sagrađena njegova unitarna koncepcija, a onda, njoj u opreci, i tzv. separat-na, koja ima u vidu dva jezika. Ni jedno ni drugo međutim ne stoji: niti je razlikovno sve što je različito niti je različito samo ono što je razlikovno.

Da bi se što od čega razlikovalo, mora u nečemu s tim biti i isto. Što ni s čim ni u čemu nije isto, ni od čega se ni u čem ne može ni razlikovati. To onda prema svemu ostaje samo različito. Od različitoga je dakle razlikovno jedino ono stoje s gledišta dvaju jezika u različitosti i i s t o, na leksemskoj razini značenjski jednakovrijedno, što u dva jezika u dvama različitim likovima isto znači, npr. *ostrvo – otok*. Ta dva leksema, premda različita, i jesu razlikovna, razlikuju se međusobno, upravo zato što znače isto. Da ne znače isto, ne bi bila razlikovna, ne bi se međusobno razlikovala, nego bi bila samo različita, ne-ista. Razlikovno je dakle ono stoje različito samo u istomu, pa razlika za oba leksema ima istu vrijednost, isto vrijedi. Stoga ti leksemi i jesu prave razlikovnice: na jednoznačan način razlikuju ono što je isto. Time se isključuje mogućnost da ih se tretira kao iste, sinonimne. Riječ *vazduh* u srpskomu značenjski je jednakovrijedna riječi *zrak* u hrvatskomu. Te dvije riječi, razlikujući isto značenje, čine jedan par razli-kovnica između srpskoga i hrvatskoga jezika. Isto znače. Po tome, što isto znače, bez uvida u to da to isto i razlikuju, pogrešno su u nas dosada proglašavane sinonimima, istoznačnicama jednoga jezika. Sto su, dakle, u koncepciji jednoga jezika, unitarnoj, bez pravoga znanstvenog pokrića bile istoznačnice, sinonimi, tipa *ostrvo – otok*, *voz – vlak*, *vazduh – zrak*, pa su im se nijanse u značenju prema različitim potrebama nerijetko i izmišljale, u koncepciji su dvaju autonomnih jezika jasno razlučene razlikovne opreke, razlikovnice.

(Razlikovati i ima smisla samo ono stoje isto. Ono stoje različito, što nije isto ni u čemu, razlikovati nema smisla. Tomu pače razliku valja smanjiti, učiniti ga ako već nije moguće istim a ono bar istovrijednim, kako se to redovito čini u dvojezičnim rječnicima.) Upravo posredstvom istosti leksemi dvaju jezika prestaju biti međusobno samo različiti i postaju još i razlikovni. Od razlikovnog se rječnika očekuje da dosljedno na lijevoj strani kao razlikovnicu ima leksem jednog jezika a na desnoj značenjski ekvivalent drugoga. Navođenjem leksema s jedne strane i njegovim opisom s druge, kao npr. *dulečan*, *-čna*, *-čno – koji je od buče*, *bučin*, *bundevin*, a takvih je primjera ovaj rječnik pun, razlikovnost se među dvama jezicima ne uspostavlja, i ne opisuje, nego se samo naprečac, bez ikakva obrazloženja, mijenja leksikografska metoda, pa se s dvojezičnoga razlikovnog rječnika prelazi na jednojezični nerazlikovni i deskriptivni rječnik. Za razlikovni rječnik razlike među jezicima valjalo je reducirati samo na čiste razlikovne odnose, bez pretenzije da budu bilo što drugo.

Lučenje tzv. običnoga dvojezičnog rječnika od rječnika razlikovnoga

I od običnoga se dvojezičnog rječnika očekuje da na lijevoj strani ima leksem jednog jezika a na desnoj značenjski ekvivalent drugoga. U čemu je onda razlika između tzv. običnoga dvojezičnog rječnika i rječnika razlikovnoga? Po čemu je u jednom slučaju riječ samo o „običnim“ značenjskim ekvivalentima a u drugomu o razlikovnicama?

Za konkretna leksikografska rješenja u samoj naravi odnosa među lijevom i desnom stranom između prvoga i drugog slučaja u konačnici nema gotovo nikakve razlike. Bitno se ne razlikuje uspostavljanje značenjske istovrijednosti, ekvivalencije, između npr. njemačkoga *Ruhe die* i hrvatskoga *mir* ili razlikovne opreke između srpskoga *azot* i hrvatskoga *dušik*. U čemu je ipak razlika između jednoga para opreka i drugoga? Zašto su jedno samo značenjski ekvivalenti dvaju jezika a drugo i razlikovnice? Ili: nije li i u prvom slučaju riječ o razlikovnicama? Odgovor: ne, nije. U prvom slučaju riječ je samo o značenjskim ekvivalentima a u drugom i o razlikovnicama zato što su motivi i razlozi uspostavljanja jednoga i drugoga para opreka različiti. U drugom slučaju razlikovnost je u prvom planu zbog istoznačnosti dvaju leksema, a u prvomu je zbog različitosti dvaju leksema u prvom planu njihova istovrijednost. U drugom slučaju lekseme u njihovoj istoznačnosti razlikujemo pomoću razlikovnosti, a u prvome ih u njihovoj različitosti međusobno približujemo pomoću istovrijednosti. U okolnostima različitosti dvaju jezika nesvrhovito je za članove opreke dvojezičnog rječnika koji se među njima instalira govoriti da su razlikovnice. Svrhovitije ih je u takvim okolnostima poimati i tumačiti kao značenjske istovrijednice.

Hoće li dva leksema biti samo značenjski ekvivalentna ili još i razlikovna, ne ovisi o njima samima nego o pretpostavci s koje se odnos među njima uspostavlja i svrsi koja se time želi postići. Ako se odnos među leksemima definira s pretpostavke o različitosti dvaju jezika koju valja smanjiti, uspostavom parova leksemskih opreka dobiva se dvojezični rječnik s odnosom značenjske istovrijednosti dviju svojih strana kao primarnim. Ako se odnos definira s pretpostavke o istosti dvaju jezika koju valja smanjiti, a to se može samo razlikovanjem njihovih leksema koji isto znače, uspostavom parova leksemskih opreka dobiva se dvojezični rječnik s odnosom razlikovnosti dviju svojih strana kao primarnim.

Je li razlikovno i ono što se oblikom ne razlikuje a razlikuje se samo značenjem, kako se navodi u ovom rječniku, npr. *odojče*, koje u srpskom znači ʻmalo tek rođeno dijeteʼ, a u hrvatskom ʻmlado od krmačeʼ, ili npr. riječ *brijač* sa značenjem ʻbritva, alat za brijanjeʼ u srpskom jeziku, prema značenju ʻmuška osoba koja brijeʼ u hrvatskom? Je li to razlikovno po istim kriterijima kao *fudbal – nogomet*? Ne, nije. Riječ je tu o različitosti a ne o razlikovnosti. Tu se baš lijepo vidi kako Brodnjak to dvoje brka. Značenje ʻmalo tek rođeno dijeteʼ u srpskom, prema značenju ʻmlado od krmačeʼ u hrvatskom, nije ni po čemu razlikovno, pa ni po istom obliku riječi kojom se ta značenja izriču, nego

je samo različito. *Odojče* sa značenjem ʻmalo tek rođeno dijeteʼ pripada sustavu srpskoga jezika i u njemu normalno funkcionira, a *odojče* sa značenjem ʻmlado od krmačeʼ pripada sustavu hrvatskoga jezika i u njemu također normalno funkcionira, pa razlikovnosti među njima tu nema nikakve. Oblik *odojče* ne razlikuje jezike, hrvatski i srpski, te po tome i nije razlikovnica, nego ti jezici razlikuju oblik *odojče* i time ga za hrvatski i za srpski čine samo različitim. To je različito na isti način na koji je različito, u istom obliku, *vol* u francuskom, koje znači ʻletʼ i *vol* u hrvatskomu, koje znači vrstu domaće životinje. I jedno i drugo spada najprije u normalan jednojezični rječnik, a potom eventualno i u dvojezični rječnik koji bi se instalirao među navedenim dvama jezicima.

Neuspjeli pokušaji popravljanja ovog rječnika

Prvi korak u „popravljanju“ ovog rječnika morala bi dakle biti selektivno provedena radikalna redukcija građe. Ne zato što bismo zazirali od opsegom prevelikoga rječnika nego zato što mnogo toga iz skupljene građe u taj rječnik ne spada, metodološki se u nj ne uklapa. Prvo, vidjeli smo, nije sve što je (u jednom jeziku) različito (u drugome) u isti mah i razlikovno, drugo, mnoge su od razlika navedenih u rječniku samo prividne razlike, a uistinu su ili najnormalnije sinonimsko-kontekstualne varijacije unutar ukupnoga hrvatskoga leksičkog fonda, njegova cjelovita kulturološkog obzora, u koji je, dakako, osim ostalih inojezičnih elemenata, stjecajem okolnosti uklopljen i dodir sa srpskim, sjedne strane, ili su, s druge, tek opisi i tumačenja srpskih, nerijetko i za sam srpski jezik „egzotičnih“ leksema, posuđenica i zastarjelica u srpskomu, za koje u hrvatskom jeziku i nema pravih adekvata. U rječnik su smjele ući samo one srpske riječi koje po načelu značenjske jednakovrijednosti imaju u hrvatskom svoj leksički adekvat. Druge ne!

Radikalan zahvat u redukciji građe, upozoravajući i na druga otvorena pitanja izrade razlikovnog rječnika, sugerirao sam kada sam – zamoljen dati o njemu mišljenje – imao rječnik u rukama još kao rukopis. I nemalo se iznenadio mnogim rješenjima koja sam tada ondje našao. Protiv tih rješenja jednako su se „bunili“ i moj jezični osjećaj i moje znanje pa i poimanje jezika. U obradu građe implicirani su nerijetko zbunjujući leksikografski postupci, koji su, bez eksplikacije, objektivno otežavali čitanje teksta. Sugerirao sam, stoga, da se rječnik u tom obliku ne objavljuje.

Predložio sam da se provede temeljita stručna redakcija rukopisa, koji daje tek dragocjena građa na kojoj valja još raditi, kako bi se došlo do solidnoga razlikovnog rječnika, uz napomenu da to nije moguće izvesti ni preko noći ni preko koljena. Vremena, međutim, za to, a ni volje, možda ni snaga, čini se, nije bilo. Sugestija nije prihvaćena, napomene nisu uvažene. Umjesto radikalnoga „čišćenja“ teksta, i dodatnoga leksikološko-leksikografskoga rada na njemu, ne bi li se poboljšala njegova čitkost, u želji da ga se što prije objavi i ponudi tržištu, nađeno je, u međuvremenu, uz blagoslov očito manje kritički ras-

položenih recenzenata, kompromisno rješenje: bez hitnijih zahvata u tekst, dodane su, kao orijentiri, radi lakšeg snalaženja u njemu, na drugoj, unutrašnjoj strani korica, samo upute za čitanje, pod naslovom „Objašnjenje brojčanih simbola“, kojim su „simbolima“ u rječniku, s lijeve strane, gdje je težište na srpskom leksičkom fondu, označene, brojevima od 1 do 22, pojedine riječi sa specificiranom razlikovnošću prema hrvatskomu, onom koja nije „normalna“, i normirana, dovoljno znana, pa je valja posebno tumačiti. Pod svakim brojem daje se jedno od takvih tumačenja.

Očito je i sam autor, vjerojatno i u konzultaciji s drugima, osjetio potrebu da nakon obavljena posla na rječniku čitaocu potanje objasni neka svoja postupanja (prije nego postupke) u njegovoj izradi, protumači određena rješenja koja se u njemu prakticiraju. Kao da je predmnijevao da bi čitalac pred stanovitim uspostavama razlikovnih odnosa u tom rječniku mogao zastati, zbuniti se i ostati u nedoumici. Da se ne bi i pobunio, autor mu nudi naputak za „pravilno“ čitanje rječničkoga teksta. Leksikografski uspostavljenoj igri razlika između srpskoga i hrvatskoga pokušavaju se tako utvrditi pravila. Upute i jesu načinjene u dobroj namjeri da se u opis razlika tih dvaju jezika osim kriterija čiste leksičke razlikovnosti, koja je tako reći morfološki vidljiva, uvedu i dodatni, istančaniji kriteriji, oni semantički, po kojima će se kao razlikovno moći opisati i ono što se kao razlikovno na prvi pogled ne vidi.

Potreba za intervencijom na već gotov tekst uvelike je diktirana neriješenim teorijsko-metodološkim pitanjima i dvojbenim praktičnim rješenjima u samom rječniku. Tim se uputama u zadnji čas pokušalo ispraviti pogreške i ublažiti promašaje u izboru i obradi građe za rječnik. Nedostatak jasnih leksikografskih kriterija pri izradi rječnika nije se međutim mogao nadoknaditi uputama za njegovo čitanje. U tom je smislu, iako sada u neku ruku i dobrodošla, jer probleme bar naznačuje, ta intervencija za rječnik ipak nužno zlo: ne uspijeva ih razriješiti. Što je prethodno u način obrade građe bilo tek implicirano, pretpostavljalo se ili se moglo samo nagađati, dobiva sada, u 22 točke – svaki tip razlikovnosti po jednu – dodatno formuliranu metajezičnu eksplikaciju. A kako je u tekst bilo implicirano dosta toga strukovno neprihvatljivoga, ni eksplikacija svega toga nije to mogla učiniti prihvatljivijim. Čak je još više pokazala nedosljednosti koje u rječniku postoje. Za rječnik bi bilo bolje daje ostao bez te intervencije, odnosno daje dotjerivanjem samoga teksta do stanovitog stupnja metodološke koherentnosti otklonjena potreba za njom.

Umjesto da snalaženje u tekstu olakšaju i rječnik učine čitkijim, navedene ga upute, i količinom i neodređenim formulacijama, objektivno još više otežavaju. Prvo, previše ih je, pa – nespretne za rukovanje – gube svrhu, postaju neoperabilne. Drugo, nisu sve dovoljno precizne, a neke i međusobno kolidiraju. Što npr. za razlikovni rječnik znači objašnjenje pod brojem 4 „riječ ili oblik tipičniji za srpski nego za hrvatski književni jezik (*uputnica – doznačnica*, *prijatan – ugodan*, *opeka – cigla*, *omladina – mladež*) premda je u uporabi i u hrvatskom književnom jeziku“? Po kojem je to kriteriju tako? Ili, po kojem su kriteriju, u objašnjenju pod brojem 7, *upotreba* i *legura* u hrvatskom jeziku stil-

ski obilježene riječi a *uporaba* i *slitina* nisu? Nadalje se, pod brojem 13, npr. za riječ *pendžer* kaže: „turcizam koji je ušao u korpus srpskoga književnog jezika, ali je ponekad potreban i u hrvatskomu književnom jeziku kao stilski neutralna riječ koja pridonosi slikovitosti opisa ili preciznosti izražavanja“. Zar je *pendžer* stilski neutralna riječ u hrvatskom jeziku? Zar zaista ta riječ pridonosi (!) slikovitosti opisa ili preciznosti izražavanja? I što bi imala značiti primjedba da je taj turcizam „ponekad potreban i u hrvatskom književnom jeziku“? Čemu izlizani birokratizmi poput „pridonositi slikovitosti opisa“ i „biti ponekad potreban“? Navedenim objašnjenjima pokušava se čitatelja uputiti na unutrašnju slojevitost odnosa među značenjima riječi, ali se u isti mah premašuje ingerencija razlikovnog rječnika i ulazi se u područje upotrebe jezika, u kojemu je rječnik kao filološki instrument bez konteksta nemoćan.

Brodnjaku su te upute registar svekolike razlikovnosti između srpskoga i hrvatskoga jezika, pokušaj uspostavljanja maksimalističkog modela te razlikovnosti. Takvo rješenje, kojim se upućuje na razlikovnu slojevitost – u načelu prihvatljivo i poželjno, jer smjenjuje dosadašnju pretežito plošnu sliku razlikovnih odnosa između srpskoga i hrvatskoga – pokazalo se međutim kao dvosjekli mač. Njime se u isti mah preuzima i prevelik rizik – zbog gubljenja jasnih leksikografskih načela – od upada u metodološku stupicu vlastitih pravila. A stupica se sastoji u tome da se u tako razvučenu modelu razlikovnih odnosa često, već smo rekli, zamjenjuju pojmovi razlikovnosti i različitosti, da se i ono stoje samo različito opisuje kao razlikovno, a to je nedopustivo.

Prividne razlikovnice; njihovo gomilanje

Svaki se rječnik, pa i razlikovni, zasniva na uspostavi ravnoteže dviju svojih strana: lijeve i desne. To je alfa i omega svakoga leksikografskog posla. U našem slučaju značilo bi to da su pri odabiru članova leksemskih opreka za utvrđivanje razlikovnosti u pojedinim segmentima dvaju jezika razine funkcioniranja i upotrebe jednoga značenjski usklađene s razinama funkcioniranja i upotrebe drugoga, da su jedne s drugima kompatibilne. To međutim nije uvijek tako. Otuda svaki par razlikovnica u ovom rječniku i nije razlikovan. Često su to samo prividne razlikovnice. Zašto? Zato što navedene „razlikovnice“ nisu značenjski jednakovrijedne, nisu u oba jezika na isti način leksikografski definirane, nemaju isti ni leksikološki ni leksikografski položaj u jezičnim sustavima kojima pripadaju, hrvatskom i srpskom.

Tako npr. nije jednakovrijedan i razlikovan par razlikovnica *gramatika* > *slovnica*. Te dvije „razlikovnice“ ne uspostavljaju razlikovnost jer nisu na istoj značenjskoj razini jezika. Prvo, riječ *gramatika* nije, kako se za lekseme pod brojem 7 navodi, „srpska odnosno hrvatska riječ ili tuđica uz koju u hrvatskomu postoji i druga stilski neobilježena riječ“. Takva kvalifikacija te riječi kao razlikovne prema hrvatskoj riječi *slovnica* potpuno je neprihvatljiva. U takvoj formulaciji načinjene su dvije pogreške. Ne može na relaciji srpsko – hrvatsko prema hrvatskoj riječi biti razlikovno nešto što se kvalificira kao „srpska odno-

sno hrvatska riječ“, jer se tada ne zna i nikako ne može znati što je tu prema čemu zapravo razlikovno, pa je uspostavljanje razlikovnog odnosa na takav način nesvrhovito. Po čemu je riječ *gramatika* srpska? Ne znamo što, u razlikovnom rječniku, nakon kvalifikacije „srpska“ znači kvalifikacija „odnosno hrvatska“, a još je manje jasno što bi nakon toga moglo značiti ono „ili tuđica“, pa još k tomu takva „uz koju u hrvatskomu postoji i druga stilski neobilježena riječ“. Na relaciji srpsko – hrvatsko ne može kao srpsko biti razlikovno prema hrvatskomu nešto što se kvalificira kao „tuđica“ a da se pri tom ne precizira čak ni kojem jeziku, srpskom ili hrvatskom, ta „tuđica“ kao posuđenica pripada. Tu *se gramatika* kao posuđenica iz grčkoga „gura“ u srpski ili tretira kao tuđica, a za hrvatski se rezervira „druga stilski neobilježena riječ“, tj. *slovnica*. Zar je riječ *slovnica* prema srpskoj, odnosno hrvatskoj riječi ili tuđici *gramatika* u hrvatskom jeziku zaista stilski neobilježena riječ? Nipošto! Prije bi se moglo reći daje riječ *slovnica* u hrvatskomu stilski obojena varijanta za leksem *gramatika*.

No kad bi i bilo sve tako kako u rječniku piše, a nije, autor u tom natezanju razlike, koja se nigdje ne vidi, čini još jednu pogrešku. Ako već hoće za pojam ʻgramatikaʼ kao razlikovnicu u hrvatskom uvesti riječ *slovnica*, onda to ne može učiniti prema legitimnom i stilski neutralno obojenom hrvatskom leksemu *gramatika*, nego može samo prema stilski slično obilježenom srpskom leksemu *pismenica*. Tada bi se uspostavio par razlikovnica sa značenjski istovrijednim članovima opreke. Leksemi *gramatika* i *slovnica* nisu razlikovni na razini dvaju jezika, srpskoga i hrvatskoga, nego su samo različiti, i to na razini jednoga, u ovom slučaju hrvatskoga. Po segmentu *slovnica* hrvatski se jezik ne razlikuje od srpskoga, nego se njime samo povećava raznolikost unutar njega samoga.

Kad su razlikovnice u paru neistovrijedne, kad nemaju istu značenjsku vrijednost, razlikovnost im je tek prividna; nerazlikovna. Od takvih je, prividnih razlika za jezik i njegove govornike više štete nego koristi: umjesto bistrenju, služeponajviše zamućivanju jezičnih odnosa. Čitaoca, pogotovo ako je nedovoljno upućen, pogrešno upućuju, ili ga ostavljaju u nedoumici. Takvih prividnih, nerazlikovnih razlika, razlika koje su, zaista, nategnute, ili čak izmišljene, ovaj je rječnik pun. Često napametna, odoka, znanstveno neutemeljena, razlikovnost im je nesumjerljiva, te otuda i nemjerljiva. Budući da se ne zna kakva je, ne može se znati ni kolika je, koja joj je vrijednost.

Bit jezika nije u kolikoći, u tome koliko ga ima, niti on od nje živi, nego mu je bit, kao i svemu, u kakvoći, u tome kakav je. Na vlas je isto i s jezičnim razlikama. Njihovim umnažanjem, količinom, samo da se što više razlikujemo, ništa se ne dobiva. Pače se i gubi. Postiže se suprotan učinak. Gomilanjem razlika u rječniku, bez prave razlikovne vrijednosti, raznolikost se u jeziku smanjuje. Umjesto preglednosti i reda, u nj se unosi kaos. Ne zaboravimo: slijepom inzistiranju na istostima, koje smo – ne tako davno, do neukusa prakticirano u nas u jezičnoj politici i dobrom dijelu lingvistike – s pravom osuđivali, inzistiranje na razlikama pod svaku cijenu nije nego drugo lice. Ni jedno ni drugo ne pridonosi stvaranju jezične kulture nego inauguriranju jezičnoga nasilja.

Dobiva se, razlikovnim rječnikom, i to mnogo, jedino kad se u njemu uspostave kvalitetne razlike. Kad razlike postanu razluke. Koje, razlikujući, razlučuju, unose red u odnose među dvama jezicima, pa onda i u odnose jezika sa svijetom. Jezik, skup odnosa, najčišći oblik kvalitete, samo od kvalitetnih razlika i živi. Samo se sustavom kvalitetnih razlika, gdje svaka ima svoju točno određenu vrijednost, može postići visok komunikacijski doseg u svakom smislu.

Stoga, razlikovni rječnik, ako se već ne može izbjeći – da, ali ne ovakav kakav smo dobili. U mnogo čemu manjkav: neodređena polazišta, pun skrovitih pretpostavki, neizoštrenih i nedovoljno ekspliciranih kriterija u koncepciji i izradi, nejasne metodologije. Koji boluje i od amaterskih boljki. Pretrpan uzajamno nesumjerljivim, prečesto tričavim, čak bizarnim pa i suvišnim leksikografskim podacima. Sve što se utrpalo u nj nije se uspjelo učiniti s razlikovnoga gledišta mjerodavno leksikografski koherentnim.

Prednost srpskom jeziku pred hrvatskim

Nije nevažno, kad je riječ o dvojezičnom rječniku, ni to koji je jezik na kojoj strani. Obično se jezik s lijeve strane uzima kao temeljni, kao polazište kojemu se u rječniku podređuje sve ostalo, pa i njegova desna strana. Jezik na lijevoj strani u neku je ruku glavni jezik, zbog kojega se rječnik piše, njega se uči i tumači, a jezik na desnoj strani u tom je odnosu sporedan jezik, već znan, kojim se tumači onaj s lijeve. U našem slučaju, u djelu namijenjenu pretežito hrvatskoj sredini, glavni je jezik, s lijeve strane, suprotno očekivanju – srpski, a hrvatski je, s desne, uza nj ne samo sporedan nego mu i podložan, dakle inferioran. Nerijetko samo jezik opisa i tumačenja srpskih riječi, dakle srpskomu svojevrsni „metajezik“, a ne organski živi jezik sa svojim cjelokupnim značenjskim i terminološkim sustavom.

Kako se takva što moglo dogoditi? Namjera Brodnjaku, s obzirom da, kaže, u početku radi „profesionalno na uspoređivanju srpskih književnih tekstova s njemačkim i francuskim izvornicima i ʻprevodiʼ ih za hrvatske čitatelje“, i jest načiniti „neku vrstu priručnika za ʻčitanje s razumijevanjemʼ srpskih književnih djela, priručnika“, veli, „prijeko potrebna svakome govorniku hrvatskoga jezika koji bi se želio temeljitije pozabaviti kako suvremenom tako i starijom srpskom književnošću“. U tom se smislu, u skladu s početnom intencijom, koja se u samom rječniku kao temeljna zadržala i poslije, dobar dio rječnika i bavi samo tumačenjem i opisom srpskih riječi i njihovih značenja, uključujući i posuđenice, i to onih riječi koje su manje poznate, nepoznate ili se rijetko upotrebljavaju, a vrlo se malo ili nikako bavi uspostavljanjem razlikovnih opreka između hrvatskoga i srpskoga jezika.

Formalno su navedena namjera i njezina realizacija sasvim u redu; pitanje je međutim imaju li one ikakve stvarne veze s izradom razlikovnoga rječnika, s jedne strane, i zadovoljavanjem potreba hrvatskih govornika da ulaze u tančine srpskoga jezika, s druge. Ako bi za ovo drugo u tih govornika i postojale tako prijeke potrebe, rješenja se mogu potražiti na srpskoj strani, u tamošnjim izvo-

rima. U hrvatskoj kulturi za takvo što nije potrebno raditi poseban priručnik ovakva tipa.

Brodnjak hrvatske riječi ne stavlja na prvo mjesto, s lijeve strane, i stoga što u ovakvoj koncepciji rječnika u mnogo slučajeva tu ne bi imao što ni staviti. Za popriličan broj srpskih natuknica u rječniku, s lijeve strane, u hrvatskomu, s desne, i nema odgovarajućih leksema. Iz tako postavljena odnosa vidi se što srpski ima a hrvatski „nema". A ne vidi se, obratno, što hrvatski ima a srpski nema. Tako se čini još jedna medvjeđa usluga hrvatskom jeziku. Značenjska se autonomnost tog jezika na leksičkom planu u tom rječniku ne razabire. A to je upravo suprotno svrsi koju se rječnikom htjelo postići: pokazati bar „ravnopravnost" dvaju jezika. U drugom, skraćenom izdanju rječnika, možda i pod utjecajem kritike koja je na to upozoravala, učinjena je u tom smislu korekcija, ali samo vanjska, formalna, koja odnose u tekstu ni u čem ne mijenja. Naslov rječnika u tom izdanju glasi RAZLIKOVNI RJEČNIK HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA, a ne srpskoga i hrvatskoga, pa je, misli se, time bar nominalna „ravnopravnost" postignuta, dok je sve drugo glede odnosa lijeve i desne strane, srpske i hrvatske, u rječniku ostalo isto.

U ovom rječniku kakav je koncipiran, gdje se srpskom jeziku objektivno daje prednost pred hrvatskim, i po mjestu i po načinu obrade, ne bi se smjelo govoriti o pojmu s r b i z a m , pogotovu se kao srbizmi ne bi smjele tretirati srpske riječi kao natuknice s lijeve strane rječnika. Srbizam se može pojaviti samo kao oznaka za srpsku riječ u hrvatskom rječniku, a u ovakvu razlikovnom rječniku tom terminu nema mjesta. Ipak se pod brojem 22, zadnjim brojem „Objašnjenja brojčanih simbola", taj pojam pojavljuje, kako bi se objasnilo da „natuknica – nije srbizam", čime se posredno kaže da sve ostale ili bar mnoge druge natuknice jesu srbizmi, što nije točno, jer srpska riječ u srpskom leksičkom fondu, a ovdje se radi o tome da se supostavljaju riječi srpskoga i hrvatskoga jezika, nikako ne može biti srbizam.

Jedan ili dva jezika: pretpostavke s kojih je rađen ovaj rječnik i ciljevi koje se njime htjelo postići. Autonomnost hrvatskoga i srpskoga jezika

Prije otpočinjanja rada na kakvu god djelu koje bi se ticalo srpskoga i hrvatskoga jezika, lingvistički moramo biti nacistu je li riječ o jednom jeziku, i u kojem smislu, ili o dva, i u kojem smislu. Od čega bi, između toga dvojega, kao od pretpostavke, pretendirajući na metodološku ispravnost, morao polaziti razlikovni rječnik? Ako je, kako neki tvrde, riječ o jednom jeziku, može li se i ima li smisla za nj raditi razlikovni rječnik? Ako je riječ o dva, kakav bi rječnik morao biti da primjereno služi svrsi pokazivanja njihove razlikovnosti? Od kakve pretpostavke polazi ovaj rječnik? Za ocjenu njegova leksikografskoga statusa, metodološke mjerodavnosti i kulturološkoga dosega bitno je to utvrditi.

Da su hrvatski i srpski dva posve različita jezika, razlikovni im rječnik ne bi bio ni potreban, kao što nije potreban npr. hrvatskomu i njemačkom. Među različitim jezicima, kakvi su npr. hrvatski i njemački, razlikovni rječnik ne bi

bilo moguće ni zasnovati. Stoga bi ga bilo besmisleno i raditi. Nema metode kojom bi se uz već postojeću dominantnu različitost dvaju jezika mogla među njima utvrditi još i razlikovnost. Među hrvatskim bi se i srpskim jezikom, da su različiti, kao što je i uobičajeno, morao moći instalirati normalan dvojezični rječnik.

Da hrvatski i srpski nisu dva različita jezika nego jedan jezik, razlikovni im rječnik također ne bi bio potreban. Dovoljno bi bilo za nj izraditi jednojezični rječnik. Što to znači? To, uz postojanje ovakva razlikovnog rječnika, znači da hrvatski i srpski nisu ni dva sasvim različita jezika niti se mogu podvesti pod jedan jezik. Mogućnost instaliranja razlikovnog rječnika među njih upravo to dokazuje. Što su, dakle? U kojem međusobnom odnosu opstoje? Koliko god nisu, vidjeli smo, ni jedan isti jezik ni dva različita, u isti su mah, i to baš s gledišta razlikovnoga rječnika koji se među njima instalira, nešto između: dva ista i u isti mah dva različita jezika; u tom suodnosu opstoje. Ali i jedno i drugo na specifičan način. Isti su po onome što se među njima može razlikovati, po čemu su, razlikujući istost, međusobno razlikovni, što znači da im je istost takva da se zbrojem dvaju istih jezika nikako ne može dobiti jedan isti, nego, upravo obratno, dva razlikovna, a različiti su po onome što se među njima razlikovati ne može, nego se mora utvrditi kao posebnost jednoga odnosno drugoga jezika. Hrvatski i srpski nisu dakle, ponovimo, ni dva sasvim različita jezika niti su jedan posve isti jezik, nego su u isti mah i na specifičan način dva ista i dva različita jezika. Mogućnost instaliranja razlikovnog rječnika među njima čini ih takvima. Razlikovni se rječnik među njih i instalira da pokaže i objasni tu njihovu dvojnu narav: istost koju je moguće razlikovati i različitost koju nije moguće razlikovati, nego ju je na razini dvaju samostalnih sustava moguće učiniti samo jednakovrijednom. U takvim okolnostima razlikovni se rječnik može smatrati p a r e x c e l l e n c e dvojezičnim rječnikom.

Razlikovni rječnik, valja ponoviti, ne tumači izravno odnose među dvama različitim jezicima, nije model opisa njihove različitosti. Među njih se takav rječnik ne može ni instalirati. Niti ima potrebe za tim. S druge strane, razlikovni rječnik nije ni model opisa istosti jednoga jezika, njegove istovjetnosti sa samim sobom. Instaliranje razlikovnog rječnika za takav jezik također nije moguće. A nije ni potrebno. Razlikovni rječnik polazi od pretpostavke o postojanju dvaju jezika koji su odnosom jednoga prema drugomu isti na takav način da se međusobno mogu razlikovati, instalira se među njih i tumači im odnose. Samo u taj prostor istosti dvaju jezika može se i ima smisla instalirati razlikovni rječnik. Razlikovnim rječnikom ne može se dakle dokazati ni da je u slučaju srpskoga i hrvatskoga riječ o dva različita jezika ni daje riječ o jednomu, nego se može dokazati samo to daje riječ o dva jezika koji su jednim segmentom svoga leksičkog sustava isti. Razlikovnost se i uvodi upravo zbog toga da se protumači i opiše ta njihova istost.

O onom segmentu tih dvaju jezika koji je, da tako kažemo, onkraj njihove specifične istosti, o čitavom onom golemom „ostatku“ koji ne ulazi u razlikovni rječnik, razlikovni rječnik izravno ne govori ništa: ni da se sastoji od odnosa

različitosti među dvama jezicima ni da u njemu po načelu posvemašnje istosti leksema dominira jedan jezik. Taj segment leksičkoga sustava razlikovni rječnik ne dotiče. Stoga mu ne poznaje ni narav ni opseg. A ipak ni taj segment razlikovni rječnik ne može mimoići. Ako ga već ne obuhvaća i ne opisuje, mora ga barem pretpostaviti. O načinu na koji se pri izradi razlikovnog rječnika taj segment pretpostavi, ovisit će i razina metodološke valjanosti samoga razlikovnog rječnika.

Pretpostavi li se taj segment kao različitost odnosa među dvama jezicima koja se opisuje normalnim dvojezičnim rječnikom, tada će razlikovni rječnik obuhvatiti samo čiste razlikovne odnose i bit će sveden na svoju pravu mjeru. Pretpostavi li se taj segment kao leksički sustav u kojemu po načelu posvemašnje istosti leksema dominira jedan jezik, tada će razlikovni rječnik imati tendenciju obuhvatiti što više razlika među jezicima, bile one razlikovne ili ne bile, pa će se pored pravih razlikovnih razlika u njemu naći i mnogo onih koje to nisu, koje su zapravo razne međusobno nesumjerljive različitosti među dvama jezicima. Upravo to se dogodilo i Brodnjakovu rječniku. Pošao je od pretpostavke o istosti onoga što ne ulazi u razlikovni rječnik, praktički od pretpostavke o jednom jeziku u tom segmentu koji se rječnikom ne dotiče, i nastojao u samom rječniku obuhvatiti što više razlika, ne bi li što više i pokazao i dokazao da je ipak riječ o dva jezika a ne o jednom, te je tako, radeći rječnik na skrovitoj pretpostavci o jednom jeziku a nastojeći njime dokazati da su u pitanju dva, izgubio njegovu pravu mjeru. Množinom razlika, njihovim gomilanjem u rječniku, ma koliko ih bilo, ne može se nikako dokazati daje riječ o dva različita jezika. Broj razlika tu ne znači baš ništa. Razlikovnim se rječnikom i inače, već smo vidjeli, različitost ne dokazuje, niti može dokazati, čak ni onda kad jezici i jesu međusobno različiti.

Da je pošao od pretpostavke o dvama jezicima i u leksičkom segmentu koji se razlikovnim rječnikom ne dotiče, i da je među njima pretpostavio mogućnost instaliranja normalnoga dvojezičnog rječnika koji bi služio kao model opisa njihove različitosti, tada mu se to ne bi dogodilo. Tada ne bi bilo potrebe gomilati razlike, ne lučeći razlikovnost od različitosti, nego bi bilo dovoljno svesti ih za rječnik samo na čiste razlikovne odnose. Brodnjak međutim u izradi rječnika kreće od krive pretpostavke o temeljnim odnosima između hrvatskoga i srpskoga jezika. Rječnikom se iz petnih žila upinje dokazati da su hrvatski i srpski dva jezika, a u dokazivanju prešutno polazi od pretpostavke da su jedan. Ne mogavši taj paradoks teorijski razriješiti, Brodnjak se kao u zamku zapleće u mrežu vlastite krivo postavljene metodologije. Da bi se načinio metodološki čist i valjan razlikovni rječnik, nužno je segment leksičkoga sustava koji u razlikovni rječnik ne ulazi pretpostaviti kao različitost dvaju jezika, upravo kao dva različita jezika koja je moguće opisati dvojezičnim rječnikom. Sam se razlikovni rječnik, vidjeli smo, među dva posve različita jezika ne može instalirati, niti njihovu različitost može opisati, ali različitost jezika čiju razlikovnost opisuje mora pretpostaviti. Bez takve pretpostavke rječnik se ne može valjano ni utemeljiti a kamoli dosljedno izvesti do kraja.

Tu se sad pokazuje paradoks: ono stoje za dva jezika razlikovno, npr. *fudbal – nogomet*, nužno je, da bi se valjano opisalo, pretpostaviti kao isto, a ono što je, u slučaju srpskoga i hrvatskoga jezika, isto, što se istim smatralo i još se smatra, pa i u lingvistici, npr. sve „iste“ riječi u srpskomu i hrvatskomu, nužno je pretpostaviti kao različito. Pretpostavka o različitosti ne znači još da su dva jezika i stvarno različita. Ona ne znači apriornu tvrdnju o različitosti dvaju jezika. To istraživanjem valja tek pokazati. Taje pretpostavka međutim nužna da se za izradu razlikovnog rječnika jasno razluči ono što je razlikovno i što u takav rječnik ulazi, od onoga što je različito i što u nj nikako ne može ući.

Kako god se uzme, nedvojbeno je: hrvatski i srpski dva su jezika a ne jedan. Oni nisu to, dva jezika, po različitim riječima koje imaju, kao što nisu ni jedan jezik po tzv. istim riječima, kako se dosad pokušavalo pogrešno tumačiti, jer jezik jezikom ne čine riječi, ma kakve bile, nego su dva posebna jezika po autonomnosti svoga izričaja, sa svim implikacijama koje iz toga slijede. Tu bi autonomnost valjalo naznačiti i svrhovitim zasnivanjem normalnoga dvojezičnog rječnika za te jezike, kako bi se pokazalo da među njima ima mnogo toga različitoga što nije samo razlikovno.

Čemu onda ovakvo pokazivanje razlika služi? U ovom rječniku služi nečemu čemu i ne može poslužiti: dokazu da je u slučaju hrvatskoga i srpskoga riječ o dvama različitim i samostalnim jezicima. Za taj dokaz taj je rječnik, ma koliko se činio dugim, jer razlike gomila preko svake razumne mjere, ipak prekratak. Da bi to dokazao, morao je biti drukčije zasnovan. A ne ovako, s pomiješanim kriterijima: prešutno se u njemu polazi od skrovite pretpostavke daje među tim jezicima dosta toga isto, ali se u ponečemu i razlikuju, pa se i navodi samo ono u čemu se razlikuju. To pak u čemu se razlikuju, i ništa više, uzima se onda kao mjerodavan razlog da se hrvatski odvoji od srpskoga i kvalificira kao samostalan jezik. To je temelj na kojemu se ovaj rječnik gradi. I cilj koji se njime želi postići. A to je jedno s drugim u raskoraku. Prešutno polaziti od jednog jezika, a naglašavati da su u pitanju dva, ne čini nam se metodološki baš ispravnim postupkom. Kad bi se razlike između hrvatskoga i srpskoga, pa i na leksičkoj razini, svodile samo na razlikovne odnose, na one koji se mogu obuhvatiti razlikovnim rječnikom, a prešutno se u ovom rječniku na to pristaje, bilo bi to pogubno za oba jezika. Nijedan, po tome, ne bi imao svoje autonomnosti, bez čega nema ni funkcioniranja jezika, nego bijedan bio samo preslika drugoga, pri čemu se ne bi moglo znati koji je preslika kojega. Kad bi se, s druge strane, odnosi između hrvatskoga i srpskoga svodili samo na odnose istovjetnosti njihovih leksemskih sustava, kad bi sve ono što ima u jednom jeziku na isti način bilo i u drugome, a unitarna se koncepcija jezika na takvu tumačenju upravo gradila, također bi to bilo pogubno za oba jezika. Ni tada nijedan ne bi imao svoje autonomnosti, nego bi jedan bio kopija drugoga, pri čemu se opet ne bi znalo koji je kopija kojega. Hrvatski i srpski nisu međusobno ni samo razlikovni ni samo istovjetni, isti, a ne funkcioniraju ni samo u kombinaciji toga dvojega, nego su, uza sve navedeno, što se ne može zanijekati, i samostalni, autonomni jezici, otvoreni svijetu jezika i izvanjezičnom svijetu svaki na svoj

specifičan način. Hrvatski i srpski međusobno su, koliko sada vidimo, dijelom isti i u toj istosti razlikovni, dijelom različiti i u toj različitosti jednakovrijedni, a da li su još i isti bez mogućnosti ikakva razlikovanja, to valja tek dokazati.

Razlikovni je rječnik lingvistički instrument opisa posebne vrste istosti dvaju jezika, one koja je razlikovna, koja se može na jednoznačan način razlikovati. Stoga se razlikovnim rječnikom može dokazati samo ta vrsta istosti dvaju jezika. Osim te vrste istosti, koja je razlikovna (npr. opreka *fudbal – nogomet*), na relaciji dvaju jezika, pa onda i na relaciji srpski – hrvatski može se pretpostaviti još jedna vrsta istosti, ona koja nije razlikovna, nego je samo različita. To je istost po kojoj je riječ *bird* u engleskomu ista riječi *Vogel* u njemačkomu, ili, u našem slučaju, riječ *voda* u srpskomu ista riječi *voda* u hrvatskomu. Što se srpskoga i hrvatskoga tiče, prvo: *fudbal – nogomet*, i drugo: *voda – voda*, očito nije isto na isti način, jer nije na isti način ni različito. Druga vrsta istosti nije, kao prva, različita tako da bude razlikovna. Može, pripadajući dvama različitim jezicima, biti samo različita. Riječ *voda* u semantičkom sustavu srpskoga jezika ima značenje različito od riječi *voda* u semantičkom sustavu hrvatskoga. U oba sustava riječ *voda* isto može značiti samo pojmovno, dok je semantički, situacijski, kulturološki i upotrebno njezin leksikološki položaj u jednom sustavu različit od položaja u drugomu, što se semantičkim istraživanjem može i pokazati. Ta su dva položaja „iste“ riječi u dvama različitim sustavima jednakovrijedna. Za razlikovanje i opis te druge vrste istosti, koja nije razlikovna nego je različita, lingvistički je instrument normalan dvojezični rječnik. Pretpostavka takvu rječniku jednojezični su rječnici svakoga od dvaju jezika. Jednojezični je rječnik pak lingvistički instrument opisa leksičke autonomnosti jednoga jezika.

Da su jezici različiti ne može se nikako dokazati razlikovnim nego samo normalnim dvojezičnim rječnikom koji se među njih instalira. Brodnjakov razlikovni rječnik više je štetan nego koristan zato što prikazom, i to vrlo problematičnim, jednog segmenta relevantnih odnosa između srpskoga i hrvatskoga jezika stvara privid kao daje riječ o prikazu sveukupnih odnosa među tim dvama jezicima. Čini to zato što prelazi ingerencije koje su mu kao razlikovnom rječniku zadane. Neposredno hoće biti rječnikom razlikovnih odnosa srpskoga i hrvatskoga jezika, a posredno i rječnikom svih ostalih odnosa na leksičkoj razini među tim dvama jezicima. Tako, prejudicirajući funkcije drugih rječnika, iznevjerava temeljnu svoju.

Pa i kad je formalno organiziran kao dvojezični rječnik, s lijevom srpskom i desnom hrvatskom stranom, na srpsko-hrvatski razlikovni rječnik, zbog neraščišćenih odnosa među jezicima koji ulaze u nj, pada teška sjena jednojezičnosti. Jer se, ma i prešutno, pristaje na sugestivnu logiku da sve što između srpskoga i hrvatskoga jezika nije navedeno kao izričito razlikovno jednako pripada i srpskomu i hrvatskomu. A nije tako. Temeljni koncepcijski promašaj ovoga rječnika i jest u tome što nije dosljedno izveden kao dvojezični rječnik, takav koji od srpskoga i hrvatskoga polazi kao od dva jezika, i u kojemu bi se s lijeve strane nalazio samo srpski leksem a s desne samo njegov hrvatski ekvivalent.

Suprotno tomu, u mnogim je segmentima taj rječnik, možda i nehotice, pa čak i suprotno proklamiranoj intenciji, organiziran i izveden upravo kao jednojezični, i to, da paradoks bude veći, kao jednojezični srpski, takav u kojemu se na lijevoj strani nalazi srpska riječ a na desnoj njezino hrvatsko tumačenje i opis značenja, bez hrvatskoga leksičkog adekvata. Time se čak stvara pogrešan dojam manjka hrvatskih riječi, prema mnogima srpskima; ili – nabrajanjem sinonimnih nizova s desne strane – njihova viška. Takav je postupak potpuno izvan koncepcije razlikovnog rječnika. U takvu postupanju, kojemu je manje do toga da se pokažu primjerene razlikovne opreke između srpskoga i hrvatskoga, a više do toga da se pokaže što više onoga što kao srpsko ne ulazi u hrvatski, hrvatski je jezik, braneći se od nečega čega zbiljski u njemu i nema, nužno u podređenom položaju.

Što sve ne spada u ovaj rječnik

Kao ilustracija razlikovnih odnosa u ovom su rječniku sasvim nepotrebne, po načelima izrade razlikovnog rječnika ne spadaju u nj, i nisu se smjele u nj uvrstiti, s lijeve strane, srpske (odnosno „srpske“) riječi, *npr*. *aranđelovštak*, s tumačenjem, na desnoj, hrvatskoj, strani, kao „čovjek koji slavi dan arhanđela Mihajla kao kućnog sveca zaštitnika“, zatim *ardija*, s tumačenjem „prostorija iza dućana, skladište; stražnji dio kuće“, zatim *arhijerej*, s tumačenjem „starješina svećenika, počasni naslov za višeg svećenika, vladiku (episkopa)“, zatim *bdenije*, s tumačenjem „noćna služba božja pred velike blagdane i uz veliki post“, zatim *bekuta*, s tumačenjem „tupa, loša britva, zatim *bema*, s tumačenjem „pregrađeno mjesto u grčkim pravoslavnim crkvama, osobito vladičin stol“, i još mnoge druge toga tipa.

To je samo tumačenje značenja srpskih (odnosno „srpskih“) riječi, bez uspostave leksičke razlikovnosti prema hrvatskomu. Protumačiti te srpske riječi, sa specifičnim značenjem u srpskomu, za kulturu hrvatskoga književnog jezika i njezino razlikovanje od srpskoga ne znači ama baš ništa; razlikovnost prema hrvatskomu tu nije uspostavljena niti se može uspostaviti, pa zbog toga te riječi ne samo da ne spadaju u ovaj rječnik nego mu svojom prisutnošću u njemu ozbiljno narušavaju temeljnu koncepciju. Nije ih kao srpske riječi potrebno navoditi čak ni zbog toga da se tko ne bi zabunio pa ih upotrijebio kao hrvatske. Broj je govornika hrvatskoga jezika koji bi mogli doći u napast upotrijebiti te riječi vrlo malen i zanemariv. Stoga je (više obranaška nego obrambena) puristička gesta u hrvatskom jeziku u vezi s tim i njima sličnim riječima nepotrebna. Truditi se hrvatski jezik očistiti od takvih i sličnih riječi jalov je posao.

Ili npr. drugi slučaj: „*čopliti* pokr. – čupati, otkidati“. Tako uspostavljena opreka također ne spada u (ovaj) razlikovni rječnik. Metodološki je pogrešno postavljena. Prvo, *čopliti* je srp. pokrajinski leksem, pa hrvatski rječnik nema potrebe baviti se njime. Drugo, *čopliti* nije razlikovno prema hrv. *čupati*, *otkidati*, jer te lekseme u tom značenju ima i srpski jezik. Ovakvim neprimjerenim supostavljanjem pojedinih leksema, u kojemu je jedan leksem značenjski i kon-

tekstualno nesumjerljiv drugomu, stvara se kriva slika odnosa među jezičnim razinama u srpskom i hrvatskom jeziku. Jednako je i s uspostavljenom oprekom „*pinjugalo* – cmizdravac, zanovijetalo“. Dva su leksema na desnoj strani te opreke značenjski tako različita, a navode se kao sinonimski niz, da se nikako ne može znati što od tih dvaju značenja: prvo, drugo ili oba, zapravo znači srpska, značenjski inače neprozirna riječ. *Pinjugalo* bi moglo biti razlikovno prema nekom sličnom izrazu u hrvatskom, ako bi takav postojao; ovako nije. Ne mogu kovanice u srpskom ili riječi iz šatrovačkog jezika biti razlikovne prema književnim oblicima hrvatskih riječi. Razine upotrebe jezika na kojima se razlikovnost utvrđuje moraju biti jednakovrijedne. Tako se npr. u primjeru „*Uš* pril – nego, nego samo; ʻNikog više bratimiti neću, liš onoga ko osveti Draga.ʼ (Nar. pj.)“ ne može tek tako postaviti znak jednakovrijednosti između lijeve i desne strane rječnika. Ne može se jedan potvrđeni primjer leksikografski ovako poopćavati, jer se time narušava leksikografsko načelo i unutar njega mogućnost tumačenja pojedinih leksema. S leksikografskoga gledišta svi su navedeni postupci i u izboru i u obradi primjera potpuno promašeni. Umjesto da informiraju – dezinformiraju.

Evo još jednoga tipičnog primjera koji ne spada u ovaj rječnik: „*gakuša* ž – *lornit* vrana; 2 guska; 3 brbljavica; 4 gakalica“. Prema srpskom *gakuša* četiri su razlikovne opreke u hrvatskom, a nijedna ne pokazuje razlikovnost. Osim toga, prema srp. *gakuša* ne znamo stoje brbljavica i gakalica u hrvatskom: ženska osoba, životinja ili nešto treće. REČNIK SANU pod natuknicom *gakuša* bilježi: 1. ona koja gače (o vrani) (Vuk, Rj.); 2. fig. brbljivica. Kao što vidimo, tu se *gakuša* ne tumači kao *vrana*, to nije naprosto vrana nego ona koja gače. Riječ je dakle o jednom svojstvu ptice koja se zove vrana, a *brbljavica* je u figurativnom značenju, što Brodnjak izostavlja. Tu se vidi kako autor loše preuzima građu iz leksikografske literature. REČNIK SANU ima normalno i riječ *vrana*, iz srpskih izvora, pa po tome srp. *gakuša* ne može biti razlikovno prema hrv. *vrana*, jer tu riječ ima i srpski. Jednako nije razlikovna ni opreka „*gagalica* – zool. gavran“. *Gagalica* je samo jedno od značenja za riječ *gavran* u sasvim određenom i specifičnom kontekstu, *a*. *gagalica* u srpskom ne znači riječ *gavran* u hrvatskom. Brodnjak griješi jer kontekstualna značenja riječi u srpskom stavlja u opreku s pojmovnim značenjima u hrvatskom. Takva se ocjena osim navedenim primjerima može potkrijepiti i ovim: „*gagričiti* – škrtariti, tvrdičiti“ i mnogima drugima koji se nalaze u ovom rječniku.

U rječnik se, nadalje, kao srpske, ili kao pretežno srpske, nisu smjele uvrstiti ni mnoge riječi iz stranih jezika, posuđenice, jednako one koje nemaju svoga leksičkog adekvata u hrvatskom, pa im se značenje također samo tumači i opisuje, kao ni one koje kao svoj leksički adekvat u hrvatskom imaju domaću riječ. Npr. riječ *aba*, koju se samovoljno proglašava srpskom i značenje joj se, s desne strane rječnika, opisuje kao „1 grubo vuneno sukno; 2 dio seljačke muške odjeće, ogrtač od abe; 3 iznošeno odijelo, dronjci“. Gdje je tu prezentan razlikovni odnos između srpskoga i hrvatskoga jezika? Koji je leksemski razlikovni adekvat u hrvatskomu prema srpskomu *aba*? Kako, nadalje, ako se leksikog-

rafski tumači riječ *aba*, u tom tumačenju, s desne strane, kao jedna od mogućnosti može stajati i „ogrtač od abe“ (spac. M. P.)? Kakav je to leksikografski postupak u kojemu se pojam kao nepoznat tumači samim sobom? A takvih i sličnih nestručnih i stoga neprimjerenih tumačenja, kojima se ništa ne tumači, u ovom rječniku ima dosta. U kojem je to od dvaju navedenih jezika *aba* „ogrtač od abe“? U hrvatskomu, srpskomu? Može li se takva ekvivalencija ovjeriti u ikojem jeziku?

Problem se s tom riječju i leksikografski i kulturološki u hrvatskoj sociokulturnoj sredini dodatno komplicira konzultiramo li Benešićev rječnik, u kojemu *aba* figurira kao hrvatska riječ (posuđenica iz turskoga) kojoj se značenje tumači kao „grubo sukno, nečešljana čoha od vune ili kostrijeti; vuneni gunj“, što je u tom tipu rječnika za opis navedene riječi sasvim legitiman i mjerodavan leksikografski postupak, suprotno razlikovnom rječniku, u kojemu je takav postupak posve neprimjeren. Slučaj s riječju *aba* i njoj slični-ne spadaju u razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskog jezika, a to nije ni hrvatski leksikografski i leksikološki problem. Ako je lijeva strana i hrvatska, kako se to sugerira, onda riječ *aba* ide u rječnik hrvatskih zastarjelica, tuđica, posuđenica itd., a ne u rječnik razlika. U čemu je tu (primjer *aha*) razlika između srpskoga i hrvatskoga? Ako u srpskom znači troje, što i koliko znači u hrvatskom? Ako je na lijevoj strani samo natuknica, a na desnoj tumačenje triju njezinih značenja, onda za korisnika rječnika izlazi da brojem značenja ta riječ više pripada srpskom a manje hrvatskom, a i ondje je već arhaizam.

Ili još jedan primjer toga tipa: „*milet*, *mileta* m tur – narod“. To također nije razlikovna opreka sa statusom jednakovrijednosti na relaciji srpski – hrvatski, nego samo registriranje jedne posuđenice u srpskomu sa specificiranim značenjem za riječ *narod*, koja je, riječ *narod*, u srpskom jeziku sasvim uobičajena i legitimna. To da u srpskom jeziku za riječ *narod* postoji i posuđenica iz turskoga, sa specifičnim značenjem, hrvatskoga se jezika i njegovih govornika osobito ne tiče, i stoga je taj podatak za njih suvišan i irelevantan, a ponuđen još ovako, kao razlika između hrvatskoga i srpskoga, zaista je, blago rečeno, dezinformacija, štaviše krivotvorenje jezičnih činjenica, te hrvatskom jeziku i njegovim govornicima više šteti nego koristi. Tu nema, kao ni u primjeru „*plajvaz*, *plajvaza* m njem – olovka, pisaljka; tintena olovka“, ili u primjeru „*portokal* m tur zast – naranča“, ni traga kakvoj razlikovnosti između srpskoga i hrvatskoga, i stoga ti primjeri, tako leksikografski prezentirani, s nesumjerljivim razinama upotrebe u jeziku, ni po čemu ne spadaju u ovaj razlikovni rječnik. *Plajvaz* u srpskom nije neutralno razlikovno prema *olovka* u hrvatskom, jer i u srpskom ima *olovka*, a u hrvatskom *flajbas*; ne može se uspostaviti razlikovnost dijalektalnog oblika riječi s književnim oblikom. A takvih je i sličnih primjera u tom rječniku bezbroj.

Ni riječi *abadžija – seoski krojač* nisu srpsko – hrvatske razlikovne opreke, nisu razlikovnice. Prvo, sintagma *seoski krojač* u hrvatskomu nije član razlikovne opreke prema tobožnjemu srpskomu *abadžija*, nego je samo jedna od mogućih definicija značenja navedene posuđenice iz turskoga. I po tome ne

spada u srpsko – hrvatski razlikovni rječnik nego u rječnik stranih riječi. Drugo, riječ *abadžija* ima Benešić u svom RJEČNIKU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, kao hrvatsku riječ, sa značenjem *krojač seljačkoga odijela od gruboga sukna*, pa bi s toga gledišta u RAZLIKOVNOM RJEČNIKU to moglo biti i tumačenje hrvatske posuđenice iz turskoga, što opet ne spada u razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika.

Pogledajmo još i riječ *aben*, *-a*, *-o* – „koji je od abe". Po kojem se to leksičkom entitetu „srpska" riječ *aben* razlikuje od adekvatne hrvatske? Ili, još bolje: koji leksički entitet u hrvatskom jeziku odgovara leksičkom entitetu *aben* u srpskom? Ako takvog entiteta nema, čemu se onda *aben* stavlja u razlikovni rječnik? Razlikovnosti tu nema nikakve. Tu je samo leksikografski korektan opis jednoga pridjeva stranoga podrijetla, i ništa više. Jednako je tako i s riječima *abenjača*, *abenjak*; sa značenjem *kapa od abe* i sl.; tu se samo tumači značenje „srpskih" riječi, i ništa više, i to ne spada u ovakav tip rječnika. *Kapa od abe* u hrvatskom nije razlikovno prema *abenjača* u srpskom.

Ako se u primjeru *adžuvan*, *-ana* m tur – „ljubimac, miljenik; 2 pasivac; 3 mladić" srpski turcizam tumači s tri različita značenja u srpskom, kakve to veze ima s pokazivanjem razlike srpskoga prema hrvatskomu u tome leksičkom segmentu? I kad može uspostaviti nedvosmislenu razlikovnu opreku na leksemskoj razini, leksemu s lijeve strane supostavljajući njegov značenjski ekvivalent s desne, Brodnjak se radije upušta u opis njegova značenja. Tako npr. umjesto da leksemu „*kabast*, *-a*, *-o* tur" na desnoj strani suprotstavi leksem *voluminozan*, on se služi deskripcijom: „1 krupan, velik, golem; 2 glomazan, koji zauzima mnogo mjesta".

Ako Brodnjak uspostavlja odnos npr. *balaban* m tur – „l dresiran medvjed; 2 golem čovjek, ljudeskara; 3 krupna životinja (npr. pijetao); 4 štap kojim se udara u bubanj" ili *bansek*, *banseg* m njem – „tračna pila, pila tračara", i tomu slično, a takvih je primjera mnoštvo, onda to nikako ne može ići u razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika, nego može ići u rječnik stranih riječi, odakle je, iz Klaićeva rječnika, i uzeto. Teško je zaista dokučiti po kojem se jezikoslovnom i leksikografskom kriteriju takvi primjeri nalaze u ovom rječniku.

Metodološki se neispravno postupa i pri utvrđivanju razlikovnosti između srpskoga i hrvatskoga jezika na primjeru riječi stranoga podrijetla koje se u navedenim jezicima razlikuju najčešće samo oblikom, i to samo jednim segmentom u oblikovanju, npr. *afirmisati se* – „*afirmirati se* iskazati se, potvrditi se, potvrditi svoju vrijednost, uspjeh". Metodološki čisto uspostavljanje razlikovnosti bilo bi onda kad bi ostalo samo na razini opreke *afirmisati se – afirmirati se*, a dodatno tumačenje riječi stranoga podrijetla, aloglotema, gdje se uz razliku u obliku navode i značenja, samo unosi zabunu: prvo, ne zna se da li se odnosi na srpski ili hrvatski jezik, a drugo, prema tzv. srpskom *afirmisati se* nema smisla supostavljati 2 – 4 hrvatska ekvivalenta, koji bi jednako tako mogli biti i srpski. Isti je slučaj i s primjerom *akomodovati* (*se*) **-ujem** (**se**) franc – „*akomodirati se* l prilagoditi, podesiti, urediti; 2 udobno se smjestiti, prilagoditi se,

namiriti se“, gdje se ne zna na koji se jezik odnose tumačenja pod 1 i 2: na srpski, hrvatski ili na oba. Ako se odnose na srpski, onda se ne vidi razlika između hrvatskoga i srpskoga u tom segmentu, jer se ne vidi što u jednom a što u drugom slučaju znači u hrvatskom. Tu je dovoljno uspostaviti samo opreku *akomodovati – akomodirati*.

U rječnik, najzad, kao srpske odnosno pretežno srpske nisu smjele ući ni hrvatske riječi, ili hrvatske posuđenice, riječi koje se upotrebljavaju i u hrvatskom jeziku, a za koje se u ovom rječniku predlaže zamjena s drugim, tobože boljim, tzv. čisto hrvatskim riječima. Takve su, navodim samo neke, npr. riječi *adverbijal*, *agresor*, *akovče*, *alatljika*, *alegorija*, *Američanin*, *anatomija*, *bakan-dža*, *batriti*, *blatnjav*, *bliznakinja*, *dojača*, *gramatika*, *krušik*, *legura*, *mućenje*, *pepeljara*, *počeka*, *podesiti*, *poduzimač*, *podvala*, *podvaliti*, *podvig*, *podviti*, *podvlaka*, *pogibelj*, *ponavljač* (*razreda*), *porod*, *posvet*, *poštar*, *prolog*, *puziti*, *ružiti*, *upotreba*, itd. U tretiranju hrvatskih riječi kao srpskih i pronalaženju njihovih hrvatskih ekvivalenata Brodnjak nerijetko zna i kardinalno pogriješiti. Tako npr. uspostavlja opreku „*puziti -im* nesvrš – puzati“ u kojoj čini dvije pogreške.

Prvo, riječ *puziti* proglašava (samo) srpskom, što ona nipošto nije, a potom je, drugo, sasvim neopravdano, pače nedopustivo, izjednačuje s riječju *puzati*. To su dvije različite riječi, svaka sa svojim specifičnim značenjem koje se jasno razlikuje jedno od drugoga. Zmija i puž puze, a dijete, prije no što prohoda, puže. Nadalje, riječ *alatljika*, koju Brodnjak, prepisujući je nekritički iz RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOG JEZIKA obiju Matica, tretira isključivo kao srpsku, što ne stoji, po značenju nije, kako se navodi, „stroj za izradu oruđa, alata“, nego je to jedan komad alata. Ni riječ *akovče* nije samo srpska riječ (posuđenica iz mađarskoga) za hrvatsku *akov*, kako se u rječniku navodi, nego je to baš u tom obliku i hrvatska riječ, koja ne znači određenu mjeru ni za tekućinu ni za žito, nego znači bačvicu, drvenu posudu te mjere. Krivo tumačenje te riječi ovamo je preneseno i opet iz već navedenog rječnika obiju Matica (popularnog ADOK-a). Ni riječ *blatnjav* ne može biti samo srpska, niti joj s hrvatske strane u razlikovnoj opreci može biti značenjski ekvivalent riječ *blatan*, kao što nalazimo zabilježeno u rječniku. Obje su navedene riječi, s nijansama u značenju, legitimni dio hrvatskoga leksika, i neprihvatljivo je ovako ih grubo polarizirati na relaciji srpsko – hrvatsko.

Umjesto traženja tzv. čistih hrvatskih riječi, nasuprot srpskima, ili onima koje su, čak i na štetu hrvatskoga leksičkog fonda, proglašene srpskima, valjalo je u ime leksičke čistoće hrvatskoga jezika, u rječniku uznastojati u prvom redu na čistoj metodologiji, na uspostavljanju metodološki čistih kriterija za utvrđivanje leksikološko-leksikografskih odnosa u opisu leksemskih razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika. Hrvatski bi jezik i znanost koja se njime bavi od toga imali više koristi nego što ih mogu imati ovako. Tko ima pravo, ma i u ime kakve god fikcionalne čistoće, riječi hrvatskoga jezika tako olako gurati u srpski, i hrvatski jezični izraz svoditi samo na uzak krug „čistih“ hrvatskih riječi? Kad bismo se doslovno držali naputka koji se predlaže, polovicu bismo

tekstova hrvatske književnosti i hrvatskoga pisanja i govorenja morali ili radikalno lektorirati ili baciti u ropotarnicu, proglasiti ih za hrvatski jezik nelegitimnima. Kamo bi nas to vodilo, nije teško pretpostaviti. Jezična čistoća – da, ali s mjerom. Ako se u njoj pretjeruje, to kad-tad završi u sterilnosti.

Daje takvih (srpsko-srpskih i hrvatsko-hrvatskih) „razlika", koje ništa ne razlikuju, razlikovnost kojih je nerazlikovna, u ovom rječniku upola manje, za rječnik bi bilo kudikamo bolje. Imao bi određeniju leksikografsku fizionomiju, prepoznatljivije bi bilo ono što se njime htjelo reći, te bi tako bio korisniji sociokulturnoj sredini kojoj je namijenjen, u njemu bi prepoznala i dio svoga jezičnog identiteta. Ovako, neupućene – nepotrebno komplicirajući – ne upućuje, a upućene, simplificirajući, smućuje. Pomoću navedenih „razlika" ne uspostavlja se relevantan razlikovni odnos između srpskoga i hrvatskoga. (Stranac, npr., koji se želi obavijestiti o stvarnim srpsko-hrvatskim jezičnim razlikama, na mnogim će mjestima u ovom rječniku dobiti nepotpunu ili krivu informaciju, a za mnoge će biti i prikraćen.)

Razlika među jezicima nije (samo) u razlici među njihovim riječima nego (i) u razlici među pravilima njihove tvorbe i funkcioniranja. Stoga je razlike između srpskoga i hrvatskoga na morfološkom i tvorbenom planu, npr. *okvalifikovati – okvalificirati*, *perfekcionisati – perfekcionirati*, *abdikacioni _ abdikacijski*, *Actek – Aztek*, *akvarijum – akvarij*, *abiturijentkinja – abiturijentiea*, *ablativski – ablativni*, *komesarka – komesarica* i sl. valjalo – jer nije riječ o leksičkim nego o gramatičkim razlikama – razriješiti metodološki sustavno, pravilom koje bi obuhvaćalo sve moguće slučajeve, dakle deduktivno. A ne ovako, pojedinačno, od slučaja do slučaja, te se tek sada ne zna i ne može znati stoje od mogućih razlika, u navedenim razlikovnim segmentima u građi za ovaj rječnik obuhvaćeno a što izostavljeno. Učinkovitije bi, drugim riječima, bilo pokazati razliku među jezicima nego među njihovim riječima. Brodnjak se, s drugačijim poimanjem razlika u glavi, s poimanjem da razlike među riječima mogu pokazati i razliku među jezicima, a ne obratno, da tek razlike među jezicima pokazuju i razlike među njihovim riječima, toga ne drži, pa razlici među jezicima pretpostavlja razlike među riječima, i nepotrebno gomila primjere, po tko zna koji put upadajući u zamku već uvriježenoga ali ne stoga i manje pogrešnoga uvjerenja da količina razlika u isti mah kvalificira i stupanj razlikovnosti između srpskoga i hrvatskoga jezika. U istom je smislu nepotrebno i nabrajanje, jedne ispod druge, nizova opreka kao „*peterospratan – peterokatan*, *peterospratnica – peterokatnica*, *petočasovni – petosatni*, *petonedeljni – petotjedni*, *petsedmični – petotjedni*, *petprocentni – petpostotni*", jer ništa od navedenoga nije razlikovno po prvom dijelu riječi, koji se, posve slučajan i zamjenjiv, suvišno ponavlja, pa ga je valjalo izostaviti, a ostaviti, na svojim mjestima u abecedi, gdje se u ovom rječniku inače i nalaze, samo prave razlikovne opreke: *spratnica – katnica* itd. Time bi se izbjeglo nepotrebno pojavljivanje istih razlikovnih podataka na različim i međusobno nepovezanim mjestima u rječniku. Na sličan način, sustavno, valjalo je riješiti i sve jatske razlike, odnosno ekavsko-ijekavske opreke tipa „*besan* – bijesan".

U obradi građe Brodnjak brka ne samo različite leksikografske postupke nego i njihov redoslijed. Tako, primjerice, pri uspostavi leksemske razlikovnosti s lijeve i desne strane rječnika s desne redovito navodi najprije opis značenja natuknice s lijeve strane, a tek onda njezinu leksemsku istoznačnicu: „platežnik m – 1 onaj koji je plaćen za kakav posao, plaćenik; 2 onaj koji prima plaću, službenik; 3 onaj koji je dužan nešto platiti". Umjesto da čini upravo obratno: opis značenja potpuno izostavi, a ostavi samo čistu razlikovnu opreku. Brodnjakov bi navedeni način obrade bio u redu da se nalazi u kakvu jednojezičnom rječniku, gdje se značenje leksema leksikografski opisuje po već ustaljenom postupku, a ne uspostavlja se odnos razlikovnosti između lijeve i desne strane rječnika. U razlikovnom rječniku takvu postupanju nema mjesta. Tu na desnoj strani ne smiju biti opisi značenja, nego samo razlikovni leksemski adekvati leksemima s lijeve strane, i to po načelu značenjske jednakovrijednosti.

Ima u rječniku i leksikografskih pogrešaka gramatičke provenijencije. U primjeru „*plašće*, *-eta* s zbir od plast – plastovi; stog, kamara" ne može se oblik *plašće* tumačiti kao zbirna imenica od *plast* ako ima navedeni nastavak *-eta*. Od imenice *plast* zbirna imenica može biti samo *plašće*, *plašća*, a nikako *plašće*, *plašćeta*, jednako u hrvatskom kao i u srpskom jeziku. Nadalje, razlikovna se opreka ne može uspostaviti ovako: „*aptrajben* svrš i nesvrš njem kuh – olupati tijesto". Glagol u natuknici, s oznakama vida, ne može biti u takvu liku, nego mora biti u infinitivu.

Neprimjerena instrumentalizacija jezične kulture. Potreba razlikovanja kulture jezika od kulture riječi

Jezična se kultura – čiji bi instrument rječnik ovakva tipa svakako morao biti – ne *ad hoc*, kako se u nas uobičajilo, nego dugoročno, kako bi trebalo, može graditi samo na pouzdanim priručnicima, teorijski domišljenima i metodološki ispravno utemeljenima. A baš ta svojstva ovom rječniku nedostaju. U mnogim je elementima svoje koncepcije i izrade rezultat čiste improvizacije. Protiv koje u načelu nemamo ništa, samo kad je na pravom mjestu. Improvizacija međutim kao nadomjestak nečega tumačenju čega je nužna adekvatna znanstvena metoda, u našem slučaju lingvistička, učas se prometne u leglo nesavladivih protuslovlja. U Brodnjakovu ih je rječniku napretek.

U svezi s već spomenutim „privilegiranim" položajem srpskog jezika na lijevoj strani rječnika postavlja se i pitanje: je li namjera ovog rječnika bila samo objektivno pokazati razlike između srpskoga i hrvatskoga ili i govornike hrvatskoga odvratiti od uporabe srpskih riječi u hrvatskom jeziku, poučiti ih koju riječ upotrijebiti kad se nađu u dilemi? Da li se, drugim riječima, osim tzv. čiste znanstvene svrhe rječnikom htjela postići i edukativna, pedagoška, savjetnička? Ako jest, a čini se da jest, nije postignuta na primjeren način. Stoga joj i djelotvornost ostaje upitna.

Kad se, u oskudnosti jezične kulture u nas i kroničnom manjku njezinih instrumenata, što rezultira i nedostatkom jezične moći, a taje alfa i omega svake

druge, kad se u takvim okolnostima razlikovni rječnik shvati i kao dobrodošao jezični savjetnik, kojim će se nadomjestiti svi dosadašnji jezični deficiti i promašaji, za koje su nam, kukamo, krivi uglavnom drugi, kad se, jednom riječju, shvati kao „spasonosna knjiga“, kakvim ga se u jednom stručnom prikazu i proglašava odnosno prikazuje, a djelomice se takvim, stjecajem okolnosti u kojima se javlja, objektivno i mora shvatiti, taj rječnik, preuzimajući funkciju koju ne može preuzeti, kompetenciju za koju nije kompetentan, još više gubi na vrijednosti i autentičnosti. Tu je savjetničku funkciju glede čistoće hrvatskoga jezika taj rječnik očito dobio naknadno, stjecajem okolnosti ona izbija u prvi plan i nameće se kao primarna, jer, ne zaboravimo, tom je rječniku, upravo paradoksalno, prvotna funkcija bila da govornike hrvatskoga jezika pouči u srpskom jeziku, a ne u hrvatskomu. Držati ga, stoga, spasonosnom knjigom hrvatskoga jezika i njegove kulture nije samo pretjerano nego i pogubno. Što to, i od čega, a za koga, taj rječnik spašava?

Kao da nam je sav jezikoslovni obzor sužen na patološki strah od invazije srpskih riječi u hrvatski jezik i njegovo revnosno čišćenje od njih. Pa se čini kao da drugih razloga za strahovanje oko jezika i nema.

Da se svega što se u rječniku „savjetuje“ doslovno pridržavamo kao jezičnoga savjeta, a takva tendencija postoji, iz hrvatskoga bi se učas moralo izbaciti mnoštvo riječi koje pripadaju hrvatskom jeziku, u njemu se upotrebljavaju. Nakon čega bi, unutrašnje čišćenje zamijenivši čistkom, hrvatski jezik možda i postao čišćim, ali – zbog čišćenja na krivi način – i kudikamo jalovijim. Formalna čistoća nije jeziku u prvom planu, pa formalno čišći jezik ne mora biti i kvalitetniji. Jeziku je u prvom planu izražajnost, punoća, preciznost. A to se postiže unutrašnjim čišćenjem jezika, nikako vanjskim. Hrvatski neće, ne zavaravajmo se, biti ni bolji ni izražajniji samo ako se „očisti“ od srpskoga, ako se uspostavi razlikovna crta razgraničenja prema tom jeziku, ma koliko se razlika na toj crti našlo, nego će biti i bolji i izražajniji od prepoznatljivih i funkcionalnih razlika koje se uspostave u njemu samom.

Iluzorno je, stoga, vjerovati, i druge uvjeravati u to, da se hrvatski može bolje naučiti uspostavljanjem ovakvih nizova opreka kojima se pokazuju razlike hrvatskoga prema srpskomu. Hrvatski se može bolje naučiti iz cjeline svojega sustava, a to uključuje i njegove odnose prema drugim jezicima, pa i prema sebi kao drugom, drugačijem i boljem jeziku.

Kvaliteta jezika nije samo rezultat odnosa govornika prema pravilima po kojima jezik funkcionira nego i rezultat odnosa prema zbilji koju implicira. U tom smislu kvalitetna razlika može biti i preuzimanje „srpske“ riječi u hrvatski jezik, tzv. srbizma, prema hrvatskoj, ako je „srpska“ u većini situacija svoje upotrebe govornicima razumljivija i prihvatljivija od hrvatske. Time što prihvati jednu ili više „srpskih“ riječi u svoj leksički fond i smjesti ih u svoj unutrašnji izražajni prostor, hrvatski jezik ne prestaje biti hrvatski, odnosno ne postaje time, ni u kojem postotku, srpski. Poučan su primjer za to Matoš, Ujević, Krleža i drugi hrvatski pisci, jezik kojih je „srbizmima“, malo je reći, prošaran, na-

topljen njima, pa ipak nije zbog toga manje hrvatski. A o mnogim hrvatskim govornicima, tzv. običnim smrtnicima da i ne govorimo.

Jezik jezikom ne čine riječi, pa se ni hrvatski od srpskoga ne razlikuje niti može razlikovati po ovoj ili onoj riječi, ovoj ili onoj skupini riječi ili njihovoj količini, postotku. (Brodnjak: „možemo kazati da su razlike između srpskog i hrvatskog leksika između 11,5% do 16%“. Što ta paušalizacija ʻod – doʼ u ovakvu preciziranju postotaka znači?). Za razlikovanje hrvatskoga od srpskoga taje statistika u jeziku manje važna, sekundarna. Hrvatski se od srpskoga razlikuje kao jezik od jezika, dakle za čitav jezik, za sve svoje riječi, po načinu kako su nastale i kako u jeziku žive, i po izvanjezičnim uvjetima u kojima se upotrebljavaju, pa i onda kad se čini da su iste. Po jeziku u kojemu su, situaciji koju izriču i okolnostima u kojima se upotrebljavaju nisu iste. Hrvatski se od srpskoga razlikuje kao sustav od sustava, po načinu na koji je stvaran i mišljen, s vrijednostima što ih civilizacijski i kulturološki u sebi nosi. Hrvatski je, po tome, kao uostalom i srpski, potpuno autonoman jezik.

Do takvih zaključaka vodi nas razlikovanje kulture jezika od kulture riječi. Riječ pretpostavlja jezik, a ne obratno, pa se i kulturi riječi pretpostavlja kultura jezika, a ne obratno. To što u nas najčešće nije tako, razlog je u tome stoje teže kultivirati jezik nego riječ. Kultura jezika pretpostavlja institucionaliziranu tradiciju njegova njegovanja u određenoj sociokulturnoj sredini. Da su u hrvatskoj leksikografskoj tradiciji pretezali rječnici u kojima po jasnim leksikološkim i korpusnim načelima ne bi bilo pristupa srpskim riječima i da su političke okolnosti bile malo drukčije, da je, drugim riječima, postojala kultura hrvatskoga jezika kao dominantna, za odvajanje hrvatskoga od srpskoga, ako se baš hoće, hrvatskomu danas ne bi bio nuždan ovakav razlikovni rječnik prema srpskomu, ne bi bilo potrebe raditi ga. Ovako, bez takve tradicije, takav je razlikovni rječnik samo nužno zlo.

Na pola puta između čistoga razlikovnog rječnika i jezičnoga savjetnika, on pokušava u isti mah odigrati obje uloge, i još k tomu mnogo sporednih, ali mu to ne polazi za rukom. Najbliže smo istini kažemo li za nj daje neka vrsta internoga lektorskog priručnika za prevođenje tekstova sa srpskoga na hrvatski jezik. Primarna mu je namjena, vidjeli smo, i bila biti lektorskim savjetnikom pri prevođenju tekstova sa srpske varijante srpskohrvatskoga na hrvatsku varijantu hrvatskosrpskoga. Zbog toga se, zbog okolnosti u kojima se zatekao, pokušavajući ih razriješiti, u njemu miješaju kriteriji jednojezičnosti s kriterijima dvojezičnosti: čas polazi s pozicije jednoga jezika a čas opet brani poziciju dvaju. Budući da takva polupozicija za hrvatski jezik više nije ni stvarno aktualna, ne postoji, a znanstveno nikada nije ni bila, rječnik iz njezine perspektive i za nju rađen u mnogome se (danas) čini zaista anakronim. Dobar jednojezični rječnik hrvatskoga jezika, a onda i dvojezični rječnik hrvatskoga i srpskoga, u tom bi smislu razriješili mnoge dileme koje se, često i kao pseudodileme, javljaju u ovom rječniku.

Tako se dogodilo da sav neprijeporno predan i samozatajan rad na ovom djelu nije okončan adekvatnim i regbi očekivanim rezultatom, ni za hrvatsku

leksikografiju, koje je dio, ni za hrvatsku jezičnu kulturu, kojoj je namijenjeno. Umjesto da bude pouzdan leksikon kojim će se delikatno područje srpsko-hrvatskih jezičnih razlika na leksičkom planu znanstveno definirati i u nj uvesti red, rječnik se prometnuo u nepouzdan priručnik, već od naslova pa dalje. Nije ono što mu na koricama piše da jest: razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika. Razlog raskoraku između naslova rječnika i njegova sadržaja nije u tome što toga što mu na koricama piše, razlika, jezičnih razlika, između srpskoga i hrvatskoga ne bi ni bilo, što ne bi postojale, pa ih se ovdje samo „nateže" i izmišlja, nego u tome što razlike nisu teorijski domišljene kako valja i u rječniku prikazane na metodološki primjeren način. Otuda se rječnik i doima kao svojevrsna podvala: pod jedno se, pretenciozno, izdaje, a drugo, u kudikamo skromnijim iznosima, daje. Među mnoštvom drugih, čisti se razlikovni odnosi u njemu teško i mogu razabrati.

Iz petnih žila upinje se pokazati da se srpski od hrvatskoga razlikuje, a čini li išta da pokaže kako je i koliko hrvatski autonoman jezik? Pokazati razlikovnost hrvatskoga prema srpskomu, pretežito na leksemskoj razini, i to prečesto tek kao puku različitost, ne znači još dokazati i autonomnost hrvatskoga. Razlikovanje prema srpskomu samo je neznatan dio onoga što ulazi u kriterije određivanja autonomnosti hrvatskoga, njegove specifične uklopljenosti u svekolik jezični i izvanjezični svijet. Relativnom množinom razlika u ovom rječniku, težeći njihovoj iscrpnosti, sugerira se da se hrvatski od srpskoga i razlikuje samo po tome što se tu navodi kao razlikovno, a da drugih razlika među njima praktički i nema. Zar je zaista tako, zar je u tim jezicima sve ostalo – isto? Crtu razgraničenja između dvaju jezika, koja se donedavno nije često ni nazirala a kamoli jasno razabirala, nije moguće, a ni dovoljno, povući samo na razlikovnoj leksičkoj razini, i ostati pritom u uvjerenju, uvjeravajući i druge, daje to sva različitost među njima. Za razumijevanje odnosa među tim dvama jezicima bila bi to, već smo pokazali, poprilična zabluda.

Instaliranje razlikovnosti među jezike, vidjeli smo, jezike uzajamno uvjetuje, pa se ovakvim pukim popisivanjem srpsko-hrvatskih razlika, bez jasna načela što i kako valja popisivati i predodžbe što to znači odnosno može značiti, hrvatski bez velike potrebe samo još više vezuje uz srpski, čini ga se, makar i posredno, s ciljem odvajanja, o njemu ovisnim. Time se nasjeda na stereotip utvrđivanja razlika na leksičkoj razini kao apsolutan za dokazivanje postojanja dvaju jezika, u opreci prema analognom stereotipu utvrđivanja istosti na istoj toj razini kao kriteriju za dokazivanje postojanja jednoga jezika, po riječima a ne po jeziku, koji je stereotip, još od Karadžićeva vremena, tipično srpski, ruralni, po mjeri tzv. narodnoga jezika i njegovih govornika, njihova tobože široko zasnovana a zapravo vrlo sužena i jezičnoga i jezikoslovnog obzora. Po tom stereotipu riječ je, kao nešto „prirodno", što se, tvorbenim modelima determinirano, može nametnuti pa i propisati – važnija od jezika. Premda je, obratno, jezik važniji od riječi, i teško gaje ikomu tko ga već ima nametnuti ili propisati. Toj zamci nametanja srpskoga hrvatskomu, odnosno (pre)uzimanja srpskoga kao hrvatskoga, već

smo jedanput u potpunosti nasjeli, pa se sada od njezinih posljedica opet branimo na krivi način.

Razlikovni je rječnik, preuzimajući funkciju „razdvajanja“ dvaju jezika, hrvatskoga i srpskoga, još zadnji čin stare filologije. Prvi je, s Karadžićem, Daničićem i Maretićem u 19. st., bilo „spajanje“, integracija tih dvaju jezika u jedan. Nova se filologija i nova lingvistika moraju osloboditi tako postavljenoga kompleksa pitanja, i problem kulture hrvatskoga jezika, što je primarno, postaviti drukčije, manje dogmatski, ne nasjedajući već potrošenim stereotipima i ne robujući već prevladanim predrasudama. Razdvajanje se hrvatskoga od srpskoga može izvesti i tako da se lingvistički mjerodavno prezentira autonomnost hrvatskoga. Na leksičkom planu moguće je to postići izradom dobroga jednojezičnog rječnika hrvatskoga jezika. Njegova unutrašnja koherencija, spojenost svih relevantnih dijelova, bit će tada u funkciji njegova izvanjskog odvajanja. S druge pak strane, umjesto odvajanja hrvatskoga od srpskoga, koji jezici tvarno nikada nisu ni bili spojeni, osim dogovorno ili prisilom, pa i razdvajanje razlikovnim rječnikom može biti samo prividno, a ne stvarno, umjesto toga, velim, hrvatska bi filologija morala obaviti čin spajanja onoga što je unutar samoga hrvatskoga jezika bilo razdvojeno. U tom bi smislu umjesto razlikovnog rječnika prema srpskomu hrvatskoj kulturi bio potrebniji poredbeni rječnik triju književnih oblika hrvatskoga jezika: štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga, u kojemu bi se pokazala cjelina hrvatskoga jezika, njegova povijesna dubina i slojevitost, a bez njih nema ni prave suvremenosti. Taj posao, golem, na tim dvama rječnicima hrvatskoga jezika, jednojezičnom suvremenom i poredbenom razlikovnom, hrvatsku lingvistiku još čeka.

U građenju i „unitarne“ i „separatne“ koncepcije jezika, i njihova spajanja po suprotnosti, i hrvatska je filologija, vežući se više uz „politiku“ a manje priliježući uz jezik, imala svoj ne tako malen udio. Tog stereotipa spojenih posuda u tumačenju odnosa hrvatskoga i srpskoga, bez dovoljno tekućine za uspješnost pokusa, valja se sada što prije osloboditi. Ovaj rječnik, koncipiran na netom opisanim pretpostavkama, tomu ne pridonosi, iako mu je upravo to bila namjena. Hrvatski se – to valja ponoviti, jer je bitno – ne razlikuje od srpskoga samo po onom po čemu je od srpskoga razlikovan, niti se razlikovnost među tim jezicima može izjednačiti s njihovom različitošću i iz nje izvoditi. Nego se hrvatski od srpskoga razlikuje i po onomu po čemu je s njim naoko isti. Razlikovanje među tim dvama jezicima ne valja shvaćati statički i statistički, nego dinamički, po živoj upotrebi jezika u određenim tipovima diskurza. I to se razlikovanje ne može utvrditi ako se ide samo od riječi do riječi.

Pođemo li od pretpostavke da su hrvatski i srpski različiti jezici, morao bi se među njima moći instalirati normalan dvojezični rječnik. Kad bi se takav rječnik načinio, a čini mi se da bi to bilo moguće i korisno, razlikovni rječnik više ne bi bio potreban. Njega se inače može dokinuti ili jednojezičnim rječnikom na razini dijasistema, kakav je slučaj bio aktualan dosada, pa u njemu za račun sinonimnosti istoznačnih leksema za razlikovne odnose nije bilo mjesta, ili dvojezičnim rječnicima srpskoga i hrvatskoga jezika, kakvi će se pojavljivati

odsada, a ni u njima neće biti mjesta za razlikovne odnose. U dvojezičnom rječniku leksemi *fudbal – nogomet* i njima slični, nekoć u jednojezičnom rječniku sinonimi, neće više biti razlikovnice dvaju istih jezika nego istovrijednice dvaju različitih jezika.

Dok se to ne dogodi, dok se ne uspostavi dvojezični hrvatsko-srpski rječnik, razlikovni će nam rječnik biti lošim nadomjestkom za potvrđivanje različitosti hrvatskoga i srpskoga, a jednojezični rječnik s razine dijasistema još lošijom „potvrdom“ tih dvaju jezika kao jednoga. Razlikovni rječnik, iznoseći razlike, na is-tost hrvatskoga i srpskoga jezika ukazuje posredno, a jednojezični rječnik s razine dijasistema čini to izravno, pa se tako brkaju dvije različite vrste istosti, po kojima se potom metodološki nedopustivo ta dva s dvaju različitih gledišta „ista“ jezika, hrvatski i srpski, spajaju u jedan, zvao se on srpskohrvatski/hrvatsko-srpski ili samo srpski odnosno hrvatski, svejedno je. Sve dok se po jasno utvrđenim znanstvenim načelima precizno ne odredi stoje hrvatsko a što srpsko, čak i, možda i najviše, za tzv. iste riječi u oba jezika, kao npr. što znači riječ *voda* u hrvatskom a što riječ *voda* u srpskom, ili riječ *majka* u hrvatskom i riječ *majka* u srpskom, itd., a to se može učiniti samo dobrim jednojezičnim rječnicima obaju jezika, hrvatskoga i srpskoga, i još boljim dvojezičnim hrvatsko-srpskim rječnikom, sve dotle će u vezi s jezikom biti važnija etiketa od samoga sadržaja koji je iza nje, tj. važniji će biti naziv jezika od jezika samoga, njegove tvarnosti. A kad se točno utvrdi što kojem jeziku i na koji način pripada, i kad se time ovlada, tek tada ćemo pouzdano znati na kakvu smo jezičnom tlu, raspolažemo li njime, i tek tada ćemo za nj moći preuzeti punu odgovornost.

Undifferentiability of Differences

Summary

The author analyzes the lexicological and lexicographical approaches and methodological procedures in Vladimir Brodnjak's Dictionary of the Differences between Serbian and Croatian (RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA) and draws conclusions about its meaning and place in Croatian lexicography.

Key words: dictionary, differentiability, difference, difference unit, equivalence

Ključne riječi: rječnik, razlikovnost, različitost, razlikovnica, jednakovrijednost.

Peti 1994: Peti, Mirko. NERAZLIKOVNOST RAZLIKA. In: *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*. – Zagreb: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta. – S. 245–272.

Ivo Pranjković
[rođ. 1947]

Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik

[1997]

I

O odnosu između hrvatskoga standardnog jezika i srpskoga standardnog jezika moglo bi se govoriti s puno raznolikih stajališta, npr. sa sociolingvističkoga, standardološkoga, povijesnoga, dijalektološkoga, kontrastivnoga, nacionalnoga itd., ali se čini daje u tom odnosu možda i najrelevantnije stajalište koje bi se moglo nazvati jezičnopolitičkim, i to iz više razloga.

Ponajprije suodnos između dvaju spomenutih standardnih idioma negdje od polovice prošloga stoljeća pa sve do danas neodvojiv je od političkoga aspekta, a nije bez njega ni razumljiv. Čim se o tome suodnosu progovori (pogotovo izvan uskostručnih krugova), političke implikacije izbijaju u prvi plan.

Uostalom, s nekakvog uskostručnog, „čistolingvističkog" stajališta taj odnos i nije osobito zamršen niti je teorijski posebno intrigantan, bez obzira na to što se često tvrdilo suprotno. Nije npr. nimalo zamršeniji niti teorijski intrigantniji negoli stoje odnos između pojedinih standardnih jezika na području Skandinavije.

Daje odnos između hrvatskoga i srpskoga jezika ponajprije političko pitanja, ili da je barem politički aspekt toga pitanja redovito bio u prvom planu, vidi se i po tome stoje taj odnos uvijek intrigirao širu javnost, a šira javnost nije nikada imala niti danas ima interesa za eminentno jezikoslovna pitanja. U odnosu između jezika Hrvata i jezika Srba ona je zapravo umnogome očitavala i odnos između tih naroda, između unitarizma i tzv. separatizma, između pravoslavlja

i katolicizma, između latiničkoga i ćiriličkoga, između ustaštva i četnistva, između istoka i zapada itd., tim više što se i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji o nacionalnim problemima, posebno hrvatskima, nije ni smjelo eksplicitno govoriti, pa je jezik, kao i mnogo puta u povijesti (u hrvatskoj povijesti i sama riječ j e z i k upotrebljavala se u značenju ʻnarodʼ), dobivao šire značenje i važniju ulogu nego što ih stvarno ima.

Politički aspekt u raščlambi suodnosa između hrvatskoga i srpskoga standarda nazaobilazan je i zato stoje politikom izrazito impregnirana povijest obaju standardnih jezika. Čime je npr. nego politikom bitno obilježeno što dragovoljno što nasilno ujednačavanje spomenutih standardnih idioma sve od prošlostoljetnoga naivnog, iracionalnog i, po mom sudu barem, krajnje kontraproduktivnog gesla po kojemu „jedan narod treba jednu književnost da ima" pa sve do raspada druge Jugoslavije kojemu smo svjedoci?

Zanimljivo je s tim u vezi napomenuti da su ujednačavanje inicirali i u početku na njemu puno više od Srba insistirali Hrvati. Oni su imali ne samo ilirski pokret nego i cijelu jednu jezikoslovnu školu, poznatu pod imenom *hrvatski vukove* i, kojoj je u osnovi bila potpuna vjernost jezičnim i pravopisnim nazorima Vuka Karadžića. Tako su i T. Maretić, i I. Broz, i F. Iveković, i P. Budmani, i A. Musić i mnogi drugi u korpus svojih znanstvenih istraživanja i normativističkih priručnika uključivali samo ruralne novostokav-ske narodne umotvorine i djela V. Karadžića i Đ. Daničića, a isključivali čak i najveća imena hrvatske književnosti i svoga i prethodnoga vremena. Srbi ne samo da nisu imali slične škole nego neke od temeljnih Karadžićevih zahtjeva nisu nikada prihvatili (npr. ijekavicu na kojoj je Karadžić insistirao do kraja). Štoviše, oni nisu pokazivali nikakve osobite naklonosti ni prema samom jezičnom ujedinjenju s Hrvatima, kao što uostalom u početku nisu pokazivali nikakve osobite naklonosti ni prema političkome ujedinjenju. I u tome su naime izrazito prednjačili Hrvati, od Lj. Gaja preko Strossmayera i Supila do A. Trumbića i I. Meštrovića. Kad je međutim jezično jedinstvo bilo proklamirano (ali to ne znači daje bilo i postignuto jer takvo što (više) uopće nije bilo moguće), Srbi su to prihvatili jer su vrlo brzo uvidjeli da im to politički odgovara (i to je uostalom posve analogno političkome ujedinjenju). Međutim, ni u političkom ni u jezičnom aspektu ujedinjenje se nije zasnivalo na ravnopravnim sudionicima, kako su to zamišljali hrvatski „jugosanjari“, nego uvijek na dominaciji Srba i srpskih jezičnih posebnosti. U čemu se sastojala politička dominacija, dobro je poznato i iz povijesti i iz recentnih krvavih zbivanja. A u čemu se sastojala jezična?

Sastojala se prije svega u tzv. teoriji o tzv. narodnom jeziku (za koji se zapravo nikad nije znalo što doista znači) i u posvemašnjem onemogućavanju ili podcjenjivanju suvremenih standardoloških teorija. Ozbiljna standardologija naime nikada nije išla u prilog (veliko)srpskoj jezičnoj politici. Njoj je išla u prilog baš koncepcija o narodnome jeziku, svojevrsna iz razdoblja romantizma baštinjena „dijalektološka (kvazi)teorija standarda“ prema kojoj se pravilnim smatralo samo ono što se može naći u narodu, tj. u novoštokavskim govorima, i to u novoštokavskim govorima istočnoga te donekle južno ga, ali ne i zapadnoga lipa (zato su npr. ikavica ili šćakavske osobitosti od početka smatrane „provincijalnima“). Takvom se jezičnom politikom cjelokupna hrvatska jezična i jezikoslovna tradicija, osobito ona koja se ticala tzv. nadgradnje, i to ne samo čakavska i kajkavska nego i štokavska, počela smatrati „veštačkom“, zastarjelom, „nenarodnom“, dijalektalnom, provincijal nom, knjiškom itd. Hrvatske jezične posebnosti, koje uglavnom nisu svojstva „narodnoga“ jezika, nego dio te tradicije, postajale su čak i politički nepoćudne jer su tobože bile izraz separatizma, ugrožavale „bratstvo i jedinstvo“ i „cepale jedinstveni srpskohrvatski“ jezik. Zbog porabe tih posebnosti u drugoj se Jugoslaviji moglo dospjeti doslovce i u zatvor jer su te posebnosti dobile još jednu strasnu etiketu: postale su ustaškima. Spretno koristeći neke isključivosti i pretjerivanja u jezičnoj politici NDH (npr. uvođenje tzv. korienskog pravopisa, pretjerano posezanje za zastarjelicama i kovanje novih rijeci) srpska je i komunistička jezična politika ustaš-

kima počela proglašavati i stoljetne hrvatske osobito sti, npr. riječi tipa: *tisuća*, *tjedan*, *tijek*, *siječanj* i sl. Ništa sličnoga nikada nije bilo na srpskoj strani. Nijedna od srpskih jezičnih posebnosti, uključujući i one koje su na hrvatskoj strani oduvijek doživljavane kao posve strane i neobične (npr. brojni rusizmi i crkvenoslavenizmi tipa: *prenebregavati*, *ovaplotiti*, *dockan*, *blagodejanje*, *bezbednost*, *inostrani*, *celishodan*, *ubediji*, *oveštao*, *podražavati*, *podstrekavati*, *predupredíti*, *prevazići*, *prinadležan*, *saobraznost*, *sustastvo*, *mag-ovenje*, *vasiorta*, *volseban* itd.), nisu nikad smatrane elementima koji narušavaju jezično jedinstvo, a kamoli da su proglašavane nepoćudnima i/ili četničkima.

Srpskoj jezičnoj politici bilo je stalo do jezičnoga jedinstva, ali samo onakva jedinstva kakvo će se realizirati na štetu hrvatskih, a ne na štetu srpskih jezičnih posebnosti. Štoviše, na srpskoj se strani itekako bdjelo nad tim da se hrvatske jezične posebnosti ne prošire i na srpski standard. Tako npr. Angelina J. Savić upozorava da treba „izbegavati glagole koji se završavaju na ʻirenʼ „(?!) jer da su oni „čist germanizam: elaborirati, bombardirati, komemorirati itd.“, odnosno da ne treba rabiti riječ *sudionik*:

> Umro prota Smiljanić iz Sirogojna, a novinar Miloš Mišović piše o njemu kao o aktivnom sudioniku značajnih istorijskih događaja. U nas je uobičajeno učesnik [...].[1]

U istom čemu međutim zborniku pročitati i mnoštvo pozivanja na zajedništvo, kakvo je npr. ovo:

> Ne bi se smjelo miriti sa pojavama da republičke granice postaju i svojevrsne jezičke granice. Takvi postupci ne koriste nikome, a pogotovu ne idu u prilog našem zajedništvu do koga nam je, to je činjenica, danas svima mnogo stalo.[2]

Osim toga, spomenuta „narodna standardologija“ vrlo je dobro dolazila i srpskoj ultranacionalističkoj tezi prema kojoj su svi štokavci Srbi, koju je razradio V. S. Karadžić u svom čuvenom članku SRBI SVI I SVUDA, a podržavali nažalost i neki od vodećih slavista prošloga stoljeća (npr. Slovenac F. Miklošič). Ta teza nije nešto čemu bismo se danas trebali nasmijati kao primjeru posve neutemeljenih ultranacionalističkih zastranjivanja ili kao kakvoj romantičarskoj budalaštini, nego nažalost nešto što predstavlja srpsku jezičnu i političku konstantu otada pa do danas. Uostalom, istu tu tezu, i to u zaoštrenu obliku, zastupali su neposredno pred ovaj rat ponajbolji srpski jezikoslovci, kao npr. P. Ivić i R. Marojević. Da je ta monstruozna teza itekako aktualna, možemo se uvjeriti i tako da s jezičnoga stajališta razmotrimo npr. najnoviji projekt o stvaranju velike Srbije (a laj je projekt nastao u srpskoj Akademiji!). Naime, zapadne granice velike Srbije uvelike bi se poklapale s granicama štokavštine. Na toj je granici Karlobag kao mjesto do kojega s juga dopiru štokavski govori koji izlaze i na more, npr. oko Šibenika i Zadra, a zatim Karlovac i Virovitica kao mjesta u kojima ili oko kojih se nalazi granica između štokavštine (ličke, kordunske

[1] Usp. AKLUELNA PITANJA NAŠE JEZIČKE KULTURE. Beograd 1983, S. 185–187.

[2] Ibidem, s. 17.

i banijske odnosno slavonske) i kajkavštine. Nije dakle nikako riječ o nečemu što pripada mračnoj prošlosti ili velikim zabludama otaca, nego o posve aktualnom projektu koji se uporno nastoji realizirati.

Nije stoga nimalo čudno da je Hrvatima, iako su sami inicirali jezično ujedinjenje sa Srbima kako bi se oslobodili germanizacije, talijan iza čije i/ili mađarizacije, vrlo brzo nakon ujedinjenja počelo bivali izuzetno važno da pod svaku cijenu sačuvaju svoje jezične posebnosti, pogotovo nakon stvaranja Jugoslavije kad je i preživjelim hrvatskim vukovcima (npr. Tomi Marelicu) postalo jasno daje proces jezičnog ujedinjenja sa srpske strane bio shvaćen kao proces postupnog posrbljivanja, ili bar „jugoslaveniziranja" Hrvata.

II

Kad se govori o suodnosu između hrvatskoga i srpskoga jezika, vrlo se često postavlja pitanje je li to jedan jezik ili nije. Na to pitanje treba odgovarati različito s obzirom na to promatramo li taj suodnos na razini jezika kao genetske činjenice ili na razini jezika kao standardiziranog idioma. Na prvoj se razini susrećemo s idiomima koji su uvelike podudarni, osobito kad uzimamo u obzir samo gramatičko ustrojstvo. Treba međutim odmah napomenuti da je na toj razini riječ o elementima koji se uglavnom i ne mogu razlikovati već zbog toga što pripadaju istom, novoštokavskom dijalektu koji je poslužio kao osnovica ijednom i drugom standardu. U okviru istog dijalekta ne može npr. biti razlika u broju padeža, u sustavu glagolskih oblika, u sastavu gramatičkih morfema ili ličnih zamjenica. Moglo bi se dakle reći da između hrvatskoga i srpskoga jezika nema razlika tamo gdje nema mogućnosti izbora, a to znači tamo gdje razlika zapravo ne može ni bili. Međutim, čim se pojavi mogućnost izbora, javljaju se i velike razlike među tim idiomima, i to manje-više na svim razinama. Tako su npr. već itekako brojne razlike koje proizlaze iz činjenice da se hrvatski standardni jezik temelji na zapadnoštokavskim govorima (na govorima dalmatinske Zagore, Like, zapadne Hercegovine, Slavonije i dijela Bosne), a srpski na istočnoštokavskim (šumadijskim i vojvođanskim) i južnošlokavskim govorima (istočnohercegovačkim i crnogorskim). Naravno, Stoje mogućnost izbora veća, veće su i razlike, a kako sam pojam standardnoga jezika počiva na mogućnosti izbora, i razlike su između hrvatskoga i srpskoga jezika na štandardološkoj razini toliko brojne da bez ikakve sumnje možemo govoriti o dvama različitim standardnim jezicima. Spomenut ću nekoliko tipičnijih i dalekosežnijih razlika.

Najveći broj razlika proizlazi iz činjenice da su hrvatski i srpski standardni jezik imali dva posve različita procesa standardizacije. Standardizacija hrvatskoga jezika vrlo je dug proces, koji se odvija od 16. stoljeća pa sve do kraja devetnaestoga. U Srba je taj proces izrazito nagao, a počinje tek u 19. stoljeću. Za hrvatski je jezik dakle karakteristična standardizacija evolucijskoga tipa, a za srpski revolucijskoga. Ta činjenica nikako nije mogla ne ostaviti traga na konačni rezultat standardizacije. Da spomenem samo činjenicu da su Hrvati tijekom cijelog standardizacijskoga procesa objavljivali brojna jezikoslovna

djela, posebno rječnike i gramatike (prvi značajni rječnik, Vrančićev, objavljenje 1595, a prva značajna gramatika, Kašićeva, 1604), a da toga u Srba uopće nije bilo sve do 1814. godine.

Brojne razlike nadalje proizlaze iz činjenice da se Hrvati i Srbi različito odnose prema standardnom jeziku. Hrvati su, budući da su trodijalektalni, puno svjesniji činjenice daje standardni jezik umjetni idiom, a Srbi svjesno podržavaju iluziju da govore „narodnim", tj. organskim idiomom. Zbog toga je norma hrvatskoga standardnoga jezika uvijek bila konzervativnija i stroža od norme srpskoga standardnoga jezika. U tome je značajnu ulogu odigralo i hrvatsko oslanjanje na standardološku praksu u srednjoeuropskih naroda (posebno Čeha, Slovaka, Nijemaca i Mađara).

Nešto manje brojne, ali izrazito pertinentne razlike proizlaze iz vjerske pripadnosti, tj. pripadnosti Hrvata Katoličkoj, a Srba Pravoslavnoj crkvi. Segment vezan za vjersko nazivlje (npr.: *svećenik – sveštenik*, *biskup – episkop*, *gvardijan – iguman*, *redovnik – kaluder*, *župnik – paroh*, *samostan – manastir*, *križ – krši*, *pričest – pričešće*, *procesija – litija* itd.) bez sumnje je bio najmanje podložan unitarizaciji. Možda u tome treba tražiti i jedan od razloga (vjerujem ne i presudan) što su Srbi, kao pristaše unitarizacije, bili, bar deklarativno, puno skloniji ateizaciji nego Hrvati.

Vrlo brojne razlike potječu otuda što su hrvatski i srpski jezik bili izloženi utjecajima različitih stranih jezika preko kojih su primali internacionalni leksik i uopće posuđenice. Hrvatski je bio pod izrazitim utjecajem (novo)latinskoga, njemačkoga, talijanskoga te češkoga i mađarskoga, a srpski pod utjecajem novogrčkoga, ruskocrkvenoslavenskoga, ruskoga te donekle francuskoga i turskoga jezika. Otuda potječu vrlo obilježene razlike lipa:

1) *labirint – lavirint*, *Babilon – Vavilon*, *Bizant – Vizant*, *barbarin – varvarin* itd.;

2) *kaos – haos*, *kirurg – hirurg*, *klor – hlor*, *kemija – hernija*, *kronika – kronika* itd.;

3) *amen – amin*, *Atena – Atina*, *Kreta – Krit*, *karantena – karantin* itd.;

4) *ocean – okean*, *Cipar – Kipar*, *cedar – kedar*, *centaur – kentaur* itd.;

5) *aktualan – aktuelan*, *vizualan – vizuelan*, *virtualan – virtuelan*, *manualan – manuelan* itd.;

6) *demokracija – demokratija*, *diplomacija – diplomatija*, *aristokracija – aristokratija* itd.;

7) *informirati – informisati*, *regulirati – regulisati*, *konstruirati – konstruisati*, *referirati – referisati*, *mobilizirati – mobilisati* itd.;

8) *garantirati – garantovati*, *regrutirati – regrutovati*, *izolirati – izolovati*, *komandirati – komandovati* itd.;

9) *ofenziva – ofanziva*, *centimetar – santimetar* itd.;

10) *opći – opšti*, *općina – opština*, *svećenik – sveštenik*, *saopćiti – saopštiti* itd.

Još veći broj razlika uvjetovan je spomenutom činjenicom da je hrvatski standardni jezik konzervativniji odnosno da norma toga jezika konzervira neke starije elemente štokavštine za razliku od srpske koja je puno otvorenija osobinama najnovijih štokavskih govora. Tako npr. hrvatska norma puno dosljednije zadržava fonem **h** tamo gdje mu je etimološki mjesto, a u srpskom su na njegovu mjestu česti fonemi **v** ili **j** (usp. *buha – buva*, *duhan – duvan*, *gluh – gluv*, *lijeha – leja*, *snaha – snaja* itd.). Osim toga, hrvatska norma zadržava često i fonem **l** na kraju riječi ili sloga (*sol – so*, *vol – vo*, *pol – po*, *stol – sto*, *stolni – stoni* itd.) te starije zamjeničke oblike (*tko – ko*, *svatko – svako*, *netko – neko*, *gdjetko – gdeko* itd.).

Jedna od najuočljivijih razlika posljedica je reflekasa jata, koji su u hrvatskome standardu (ijekavski, a u srpskome ekavski (npr.: *vrijeme – vreme*, *sijevati – sevati*, *pjesma – pesma*, *tjerati – terati*, *dio – deo*, *vidio – video* itd.). Istina, u srpski se standard deklarativno uključivala i ijekavica (zbog Srba u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Crnogoraca), ali su se njome u praksi (npr, u Beogradu) služili samo povremeno neki jezikoslovci, podrijetlom ijekavci.

Razlike potječu i otuda što su se u hrvatskom standardu posuđenice znatno manje prilagođavale nego u srpskome, u kojemu se posve prilagođavaju čak i vlastita imena, pa se piše npr. *Šekspir* (to je dobrim dijelom uvjetovano i razlikom u pismu). Iz tog se razloga u hrvatskome standardu u finalnim pozicijama u mnogo većoj mjeri toleriraju i suglasnički skupovi koji nisu svojstveni riječima slavenskoga podrijetla, npr.: *subjekt – subjekat*, *element – elemenat*, *projekt – projekat*, *dokument – dokumenat*, *segment – segmenat* itd.

U srpskom standardu znatno su češći slučajevi ujednačavanja oblika, pa tako imamo gotovo uvijek *sa* i *ka*, za razliku od hrvatskoga koji ima *s* i *k* osim kad ti prijedlozi dolaze ispred istih ili posve sličnih suglasnika i suglasničkih skupina (usp. *s njima – sa njima*, *s prijateljem – sa prijateljem*, *k nama – ka nama*, *k susjedu – ka susjedu* itd.).

Za razliku od hrvatskoga standardnog jezika srpski je znatno otvoreniji utjecajima balkanskog jezičnog areala, u kojemu se osjećaju jake tendencije analitizma. Tako je u srpskom standardu praktično posve izgubljena deklinacija promjenjivih glavnih brojeva (*pisati dvjema olovkama – pisati s dve olovke*, *saznati od dvaju ljudi – saznati od dva čoveka*, *razgovor triju strana – razgovor tri strane* itd.). S tim je svakako u vezi i gubljenje deklinacije neodređenih pridjeva u srpskom standardu i njezino zadržavanje u hrvatskome (*njegov liječnik*, *njegova liječnika ... – njegov lekar*, *njegovog lekara ...*, *dobar prijatelj*, *dobra prijatelja... – dobar prijatelj*, *dobrog prijatelja ...* itd.). Među balkanizme ide i vrlo česta zamjena infinitiva konstrukcijom *da* + prezent, koja je u srpskom standardnom jeziku uobičajena čak i u futuru (*Moram ići*. *Oni ne žele doći*, *On će doći*, *Moram da idem*, *Oni ne žele da dođu*, *On će da dođe* i sl.).

Nisu zanemarive ni prozodijske razlike unatoč tome što se ni u jednoj ni u drugoj normi ne toleriraju (bar zasad) narušavanja osnovnih pravila o distribuciji novoštokavskih četiriju naglasaka ni u posuđenicama (ne smatraju se npr.

pravilnima iako su izrazito proširena naglašavanja tipa *asisient*, *komentator* ili *televizija*), npr. *ìspeći – ispèći*, *dòreči – dorèći*, *pòtaći – potàći*, *nàrastī – narásti*, *òdvūći – odvúći*, *nàīći – naíći*, *mȅne – mène* (*òd mene – od mène*), *žèlīmo – želímo*, *čȍvjek*, *čȍvjeka – čòvek*, *čovèka*, *stanòvnīk*, *stanovníka – stànovnīk*, *stànovnīka* itd.

Od izrazitijih razlika na morfološkoj razini posebno treba spomenuti razlike u sklanjanju imenica odmila (*Ivo*, *Ive*, *Ivi ... – Ivo*, *Iva*, *Ivu ...*), tvorbu futura: *radit ću – radiću* i različite oblike trećeg lica jednine naglašenog prezenta glagola *biti*, *jest – jeste*, npr. *Glagol biti jest pomoćni glagol – Glagol biti jeste pomoćni glagol*.

U srpskom je standardu čest slučaj da se apozicije koje dolaze uz vlastita imena ne sklanjaju, a u hrvatskome se sklanjaju. Tako će u srpskom npr. biti *Bio sam sa tetka Đulom*, *Sreli smo čika Svetu*, *Javili su gospa Ilinki* i sl.

Na tvorbenoj razini može se prije svega primijetiti popriličan broj riječi, uglavnom posuđenica, koje u jednom standardnom jeziku pripadaju imenicama muškoga roda, a u drugom imenicama Ženskoga roda ili obrnuto, npr,: *minuta — minut*, *sekunda – sekund*, *litra – litar*, *fronta – front*, *gripa – grip*, *metoda – metod*, *fonema – fonem*, *šablona – šablon*, (*ova*) *zvijer – (ovaj) zver*, (*ova*) *splav – (ovaj) splav*, *posjet – poseta*, *imperij – imperija*, *teritorij – teritorija*, *planet – planeta*, *popravak – opravka*, *arhiv – arhiva*, *svezak – sveska* itd.

Slično tome, mnoge posuđenice u srpskom standardnom jeziku pripadaju imenicama muškoga roda tipa *vođa*, a u hrvatskome imenicama muškoga roda s nultim nominativnim morfemom (ta pojava ime veze i s onim stoje već rečeno o finalnim suglasničkim skupinama), npr.: *komunist – komunista*, *romanist – romanista*, *stažist – stažista*, *gardist – gardista*, *sadist – sadista*, *daltonist – daltonista* itd.

U tvorbi imenica ženskoga roda koje znače osobu u hrvatskom je standardu redovit sufiks *-ka*, a u srpskome umjesto njega gesto dolazi **-ka**, npr.: *autorica – autorka*, *slikarica – slikarka*, *doktorica – doktorka*, *tješiteljka – tešiteljka* itd.

Deminutivi u srpskom standardu često imaju sufiks **-če** tamo gdje je u hrvatskome **-(č)ić** ili čak **-ka**, npr.: *prozorčić – prozorče*, *šeširić – šešir̀če*, *lončić – lonče*, *jastučić – jastuče*, *pasitr*(*č*)*ić – pastirče* ili *čobanče*, *momčić – momče*, *maramica – maramče*, *sjekirka – sekirče* itd. Osim toga, u srpskom standardu taj sufiks nerijetko gubi deminutivno značenje, npr.: *sanduče*, *klupče*, *parče* i sl.

U nazivima država i pokrajina hrvatski standard preferira, više od srpskoga, tvorbu pridjevskoga tipa, npr.: *Španjolska – Španija*, *Rumunjska – Rumunija*, *Nizozemska – Holandija*, *Šleska – Šlezija*.

Kod posuđenica muškoga roda podrijetlom iz latinskoga jezika hrvatski preuzima obično čistu osnovu, a srpski standard uključuje i nastavak **-um**, npr.: *radij – radijum*, *stadij – stadijum*, *kriterij – kriterijum*, *misterij – misterijum*, *delirij – delirijum*, *silicij – silkijum* itd.

U hrvatskom je uobičajen prefiks **protu-**, a u srpskome **protiv**(**u**)-, npr.: *proturječje – protiv*(*u*)*rečje*, *protuusluga – protiv*(*u*) *usluga*, *protuzakonit – protivzakonit*, *protuzračna obrana – protivvazdušna odbrana* itd.

U hrvatskome susrećemo prefiks **su-** tamo gdje srpski ima **sa-**, npr.: *suvremen – savremen*, *sućut* (*sudjelovanje*) *– saučešće*, *suputnik – saputnik*, *suradnik – saradnik*, *sugovornik – sugovornik*, *suplemenik – saplemenik* itd. Naravno, u tvorbi riječi ima još puno razlika različitoga tipa, koje mogu biti predstavljene ovim primjerima: *kolegica – koleginka*, *vodik – vodonik*, *potaknuti – podstaknuti*, *obrana – odbrana*, *jednadžba – jednačina*, *sretan – srećan*. *jezični – jezički*, *branitelj – branilac*, *društvo – udruženje*, *boležljiv – bolešljiv*, *palača – palata*, *sisavac – sisar*, *slastičarnica – poslastičarnica*, *upravitelj – upravnik*, *budilica – budilnik*, *sjedalo – sedište*, *uputa – uputstvo*, *prehrana – ishrana*, *punomoć – punomoćje*, *sudac – sudija*, *topnik – tobdžija*, *ubojstvo – ubistvo* itd.

Karakteristične razlike mogu se registrirati i na semantičkoj razini. Ima dosta riječi koje u dvama standardnim jezicima imaju različita značenja ili imaju različite opsege značenja. Tako *odojče* u hrvatskom znači ʻmlado od svinje’, a u srpskom ʻmlado od čovjeka’, ono što se na hrvatskom naziva *dojenče*. *Naučnik* u srpskom znači ʻznanstvenik’, ʻučenjak’ a u hrvatskom ʻučenik u privrednoj školi’, u srpskom je *razveden čovek* (tj. rastavljen, koji je napustio brak), a u hrvatskom je *razvedena obala* (u srpskom je obala *razuđena*). U srpskom je *predstava* i ono što se u hrvatskom naziva *predodžbom* i ʻkazališna izvedba’, a u hrvatskom samo ovo drugo, *igrati u* hrvatskom znači *spielen*, a u srpskom i *tanzen*, prost u srpskom znači i *einfach* i *flegelhaft*. a u hrvatskom samo ovo drugo, u srpskom se *pritisak* i vrši na koga i mjeri (npr. krvni i atmosferski), a u hrvatskom se mjeri *tlak*, *brijač je* u hrvatskome čovjek koji brije, a u srpskome aparat za brijanje, britva, u srpskom je *kucati* i *klopfen* i *tippen* (*maschineschreiben*), a u hrvatskom samo ovo prvo, a drugo je *tipkali* itd.

Naravno, daleko je najviše razlika na leksičkoj razini jer je na toj razini, u vezi s kojom se govori o tzv. otvorenom sustavu, mogućnost izbora najveća. Prije svega, vrlo je velik broj slučajeva da se u srpskom standardu rabi posuđenica tamo gdje hrvatski ima domaću riječ. Posuđenica pritom u hrvatskom standardu može biti posve neobična, a može biti i relativno obična, ali obilježena kao rijetka ili kao osobitost pojedinoga funkcionalnog stila, najčešće razgovornoga, npr.: *brzojav – telegram*, *glazba – muzika*, *ljekarna – apoteka*, *brojka – cifra*, *gospodarstvo – ekonomija*, *rajčica – paradajz*, *mirovina – penzija*, *strop – plafon*, *odora – uniforma*, *tisak – štampa*, *crpka – pumpa*, *pokus – proba*, *žbuka – malter*, *žig* (*pečat*) *– štambilj*, *cijepiti – pelcovati* (*kalemiti*), *plijesan – buđ*, *bubanj – doboš*, *glasovir – klavir*, *dvorana – sala*, *novak – regrut*, *ocat – sirće*, *tajnik – sekretar*, *siječanj* itd. *–januar* itd., *stroj – mašina*, *umak – sos*, *djelotvoran – efikasan*, *bilo – puls*, *čimbenik – faktor*, *draguljar – juvelir*, *konobar – kelner*, *kukac – insekt*, *morski pas – ajkula*, *natječaj – konkurs*, *nogomet – fudbal*, *tvornica – fabrika*, *jetra – džigerica*, *juha – supa*, *ručnik – peškir*, *rublje – veš*, *žlica – kašika*, *hlače – pantalone*, *vrt – bašta*, *toplice – banja*,

vapno – kreč, *pod – patos*, *mahune – boranija*, *val – talas*, *vreća – džak*, *stanarina – kirija*, *dušik – azot* itd.

Naravno, osim takvih postoje i druge vrlo brojne razlike na leksičkoj razini, i to kako u općem leksiku tako i u specijalnom, tj. u nazivlju pojedinih znanstvenih disciplina i pojedinih grana umjetnosti. Spomenut ću ovdje samo nekolicinu onih koje su izrazito obilježene, npr.: *promatrati – posmatrati*, *odgajati – vaspitati*, *poduzeće – preduzeće*, *zaručnik – verenik*, *ugljen – ugalj* (*ćumur*), *kut – ugao*, *uvjet – uslov*, *grah – pasulj*, *potres – zemljotres*, *rastresen – rasejan*, *prednost* (*premoć*) *– preimućstvo*, *veznik – svezica*, *šutjeti – ćutati*, *žarulja – sijalica*, *vaza – saksija*, *naranča – pomorandža*, *otok – ostrvo*, *okretan – vispren*, *čep – zapušač*, *služben – zvaničan*, *okrutan – svirep*, *popis – spisak*, *izvana – spolja*, *deva – kamila*, *dojam – utisak*, *gnoj – đubre*, *hunjavica – kijavica*, *kino – bioskop*, *klokan – kengur*, *kotač – točak*, *neboder – oblakoder*, *odlučiti se – opredeliti se*, *oprostiti* (*ispričati se*) *– izviniti se*, *osigurati – obezbediti*, *papar – biber*, *papir – hartija*, *pokus – opit*, *pojednostaviti – uprostiti*, *pomicati – pomerati*, *podcjenjivati – nipodaštavati*, *promet – saobraćaj*, *propuh – promaja*, *radoznao – znatiželjan*, *škare – makaze*, *kotar – srez*, *sudjelovati – učestvovati*, *tjedan – sedmica* (*nedelja*), *točka – tačka*, *tulipan – lala*, *vlastit – sopstven*, *vlak – voz*, *znanost – nauka*, *zrak – vazduh*, *djelovanje – dejstvo*, *prilagoditi* (*uskladiti*) *– saobraziti*, *liječnik – lekar* itd.

Ovdje namjerno nisu spominjane razlike koje su rezultat najnovijega službenoga i/ili neslužbenoga arhaiziranja, novotvorenja i uopće razjednačavanja u hrvatskome standardu, npr.: *izvješće – izveštaj*, *priopćenje – saopštenje*, *glede – (s) obzirom na*, *šport – sport*, *prikazba – prikazivanje*, *pristupnik – kandidat*, *povjerenstvo – komisija*, *suosnik – koaksijalni kabel*, *predočnik – ekran*, *perilica – mašina za pranje veša*, *glavnjak – džekpot*, *mamutnjak – džambodžet*, *zamjenjivac –- džoker*, *limunika – grape-fruit*, *odmoridba – turizam*, *igralica – igračka*, *samovrtjeliea* ili *zrakomlat – helikopter* itd. jer je i iz dosad rečenoga posve bjelodano da na svim jezičnim razinama ima više nego dovoljan broj razlika koje dopuštaju da se posve utemeljeno govori o dvama različitim standardnim jezicima. Eventualno povećavanje (kao ni eventualno smanjivanje) broja tih razlika ne bi ništa bitno promijenilo. Oni međutim koji bi iz bilo kojih razloga željeli od hrvatskoga i srpskoga učiniti jezike koji bi se međusobno razlikovali onoliko koliko se npr. razlikuju hrvatski i ruski ne bi to nikada uspjeli, bar ne povećavanjem broja razlika na tvorbenoj i/ili leksičkoj razini, a i kad bi kojim slučajem uspjeli, onemogućili bi komunikaciju ne samo između Hrvata i Srba nego i između samih Hrvata. Da bi im nešto slično pošlo za rukom, morali bi mijenjati osnovicu (npr. izabrati za osnovicu kajkavski ili čakavski dijalekt), a to danas ne samo da bi bilo neracionalno, neozbiljno i sadašnjem civilizacijskom stupnju posve neprimjereno nego bi bilo i praktički nemoguće.

Prema tome hrvatski i srpski jezik zapravo otkad postoje funkcioniraju kao posebni standardni idiomi (bez obzira na maretićevske zablude i nasilne jugounifikacije). Razlika medu njima uvijek je bilo i bit će dovoljno da se ta činjeni-

ca može jasno pokazati. Nije dopustivo da se one prešućuju ili nasilno uklanjaju, kao što se nažalost u prošlosti često događalo, ali isto tako nije dopustivo ni da se podudarnosti prešućuju, a razlike na umjetan i/ili standardološki neprihvatljiv način povećavaju.

Pranjković 1997: Pranjković, Ivo. HRVATSKI STANDARDNI JEZIK I SRPSKI STANDARDNI JEZIK. – In: Tokarz, Emil (ur.). *Język wobec przemian kultury*. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. – S. 50–59.

Vladimir Anić
[1930–2000]

Jezik i sloboda

[1998]

Kultura jezičnih savjetnika

Za sve vrijeme 19. stoljeća, do drugog desetljeća dvadesetog, imamo dojam razrijeđenih događaja oko hrvatskog jezika. Od Gajeve reforme do Brozova PRAVOPISA prolazi pedeset šest godina, od Bečkog dogovora do Maretićeve GRAMATIKE pola stoljeća. Još je moguće proživjeti dobar dio ljudskog vijeka a da čovjek ne bude suvremenikom neke značajnije promjene ili datuma koji se tiče hrvatskoga jezika. Filolozi i poligrafi odlikuju se rijetkosću, samosvjesni su i uvjereni u svoju pozvanost i trajnost javnoga rada. Djelatnike na jeziku, po tradiciji zaokupljene historicizmom, aktualna književna proizvodnja i razuđenost književnog jezika bitno ne zaokuplja: Veber više uči pisce svoga vremena jeziku nego što ih ekscerpira. Odavde gledano filolozi djeluju završeno, a njihova djela zaokružena, ugled filološkog rada počiva na autonomiji znanosti. Kad bi ovaj dojam i bio previše laskav – a žar s kojim se njih sjećamo rekao bi da nije – onda bar treba priznati da tadašnji filolozi nisu nesmotreno stvarali probleme koje bi svaljivali na leđa budućih generacija.[1]

U dvadesetim godinama ovoga stoljeća počinju obuhvatniji događaji koji se brže odmjenjuju. S osnivanjem

Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca srbijanska državnopravna terminologija potiskuje dotadašnju hrvatsku, uz izraženu težnju za unifikacijom cijeloga jezika, a hrvatska domobranska terminologija prema *Službovniku za kraljevsko ugarsko domobranstvo*, *Vježbovniku za pješaštvo*, *Topničkom vježbovniku* itd. potražit će utočište u reduciranom obliku u nekim omladinskim organizacijama. Kako ovdje ne mislimo slagati događaje kao u povijesnim pregledima, nastojat ćemo vidjeti „iznutra“ koliko ti događaji stigmatiziraju naše današnje mišljenje hrvatskoga jezika.

U proučavanju jezika rečenica uzmiče pred riječju, tj. nakon Augusta Musića zamire proučavanje sintakse, što se osjeća do danas. Sraz hrvatskih i srpskih terminologija i načina terminologiziranja pobuđuje opravdan refleks da se stalno postavlja pitanje koji je termin, pa onda koja je riječ više hrvatska ili samo hrvatska ili koja je više srpska ili samo srpska. Novog izdanja rječnika Broza i Ivekovića nema, a RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA JAZU, kad bi i bio

[1] Mislim da je nepotrebno baviti se time je li što moglo u književnom jeziku biti drugačije nego što jest. Npr. da seje pisalo *njetko* i *nješto* (kao što još nalazimo u Matoša). Da li bi i to bio ustupak mađaronima?

praktičan, ionako je bio daleko još od završetka. Razvija se bezrječnička kultura jezičnih savjetnika: priručnika nastalih na pogreškama i dilemama u praktičnom jeziku i u traženju dobrog načina izražavanja u školskom smislu riječi. U tom smislu najutjecajnija naša knjiga do duboko u 20. stoljeće nije nijedan rječnik, nego Maretićev JEZIČNI SAVJETNIK. Po običajima stručnog izgrađivanja početnici se obično okušavaju na savjetima o jeziku, pa savjetništvo djelomično postaje djelatnost početničkog znanja, čemu se pridružuju i eruditi bez metode (obično ljubitelji etimologije).[2] To je ograničilo optiku pismenog građanina, osobito u ulozi ljubitelja ili čuvara jezika, koji zazire od uvida u bogatstvo i višeslojnost jezika i svodi „jezik", zapravo svoj model izražavanja, na preporučljivo, prihvatljivo i uobičajeno u savjetničkom i školsko-pedagoškom smislu riječi.

Prirodna težnja da se na planu leksika prepozna što je hrvatsko prema srpskom u tadašnjem stanju odnosa dala je i popis takvih riječi. To su smotreno i skromno naslovljene RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA P. Guberine i K. Krstića, izišle u Zagrebu 1940, za Banovine Hrvatske. Iako to nije i prvi glas da razlike postoje, taje knjižica dobrih četrdeset godina vrlo utjecajna. O njoj se je inače mnogo šutjelo. Sam koautor P. Guberina rekao je da je jezik promatrao kao dvije varijante, da nije imao namjeru da to objavi, ali da je o tome odlučio Otokar Keršovani kao odgovorna osoba u Komunističkoj partiji Hrvatske (DANAS, 26. 2. 1989). Iako se, dakle, još ne zna kako će se provesti ostavinska rasprava i tko će biti politički baštinik te knjige, ona je mnogo učinila i u zaustavljanju beogradskog tipa jezika u Hrvatskoj kakav je zamišljao A. Belić pod „beogradskim stilom". Popis ima i gramatika J, Benešića na poljskom (GRAMATYKA JĘZYKA CHORVATSKIEGO CZYLI SERBSKIEGO, Warszawa 1939). (Na taj trag naišlo je shvaćanje daje to lagan prijek posao, pa time prilika za namjernika, koji će lako proizvesti brzu hranu naše lingvistike. Ukočeni u zamke Novosadskog dogovora, na koje ćemo ukazati, uz srozavanje pojma „rječnik", takvi novi popisi ne osjećaju se više obavezni nikakvoj znanstvenoj metodi.)

Nastaje zgusnuto vrijeme hrvatskoga jezika. Integralistička ideja dade se pratiti u onome što u to vrijeme pisci pišu i kako pišu. U vjernosti toj ideji, možda djelomično videći i ekavicu kao žanrovski oblik, u dvadesetim godinama ekavski počinju pisati Tin Ujević, Dobriša Cesarić, Miroslav Krleža, August Cesarec, Antun Branko Šimić, Mate Ujević i Kruno Krstić, koautor RAZLIKA. (Koliko će se o tome znati, zavisi i od toga da li će se tekstovi pisaca objavljivati onako kako su objavljeni ili neće, poštujući vjerojatnu odluku što bi oni sami danas učinili.) Atentat na Stjepana Radića prekratio je iluziju, pisci se vraćaju onima koji su se držali ijekavskog pisanja (Vladimir Nazor) i katedar-

[2] Za prvo primjer je, recimo, da nije dobro *vršim popravke* (usp. bilješku 3) jer se „žito vrši", a zaboravlja daje glagol *vrći* a žito se *vrše*. Za drugo, zamjenjivanje izravnih doslovnih prijevoda s jezičnim adekvatnostima ili interferencijama, npr. pisac ne spada u realiste jer „gaće spadaju", nema se toliko godina, jer se godine ne mogu imati i sl.

skim tradicijama Maretićeve GRAMATIKE. Za razdoblje kraće četvrt stoljeća nego što je bilo od Gajeve reforme do Brozova pravopisa mijenjaju se četiri državne organizacije s pratećim ideologijama i konverzijama. Sve teče brzo: 1929. ekavsko PRAVOPISNO UPUTSTVO u Zagrebu izdano s deset redaka ijekavskog predgovora (prof. dr. F. Nikolić); 1935. R. Bošković objavljuje u beogradskom NAŠEM JEZIKU članak O LEKSIČKOJ I STILSKOJ DIFERENCIJACIJI SRPSKOGA I HRVATSKOGA JEZIKA i uspostavlja pojam r e d a k c i j e ; 1936. izlazi u Zagrebu ISTORIJA SRPSKOHRVATSKOSLOVENAČKOG (sic!) JEZIKA Franje Poljanca; 1940. rekli smo, RAZLIKE Guberine i Krstića; pred rat Banovina vraća u upotrebu Boranićev pravopis (8. izdanje); 1941. Ante Pavelić donosi zakonsku odredbu o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik (28. travnja, osamnaest dana po proglašenju NDH, nekako trinaesti dan nakon stoje došao u Zagreb); 1942. izlazi KORIENSKO PISANJE; 1944. korijenski HRVATSKI PRAVOPIS; 1951. izlazi 9. izdanje Boranićeva pravopisa (kao naglašen kontinuitet s 8. izdanjem); 1954, anketa o srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku; 1960, PRAVOPIS SRPSKOHRVATSKOGA/HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽENOG JEZIKA. Novosadski dogovor, ma koliko bio prikazivan tada kao prvi čin novoga vremena, bio je posljednji čin staroga vremena. Standardni štokavski oblici jezika shvaćeni su kao srpsko-hrvatski problem. Nema svijesti o Bosni kao (i)jekavskom entitetu, Muslimani ne postoje, Crnogorci su prešutno shvaćeni i predstavljeni na način kao u Kraljevini Jugoslaviji. Pitanja su mnoga, a najmanje jedno: Koliko su se potpisnici vodili uvjerenjima i kakvim; jesu li Matice okajavale svoje postojanje za drugog svjetskog rata i koliko je stanje u jeziku i društvu tražilo takav odgovor? U svakom slučaju ono što iz toga slijedi ostavljeno je na brigu budućim naraštajima. U ovom opisanom razdoblju nestaje osjećaj dovoljnosti i završenosti životnih puteva i djela u radu na jeziku, sve je nekako niže od neodređenih ciljeva i takvih očekivanja Uostalom, nostalgija je već snažno poduhvatila.

Škola gubljenja iluzija

Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije ocijenjen je u nekim javnim glasilima kao uspješan i s jezične strane: napisan je u dvije verzije, hrvatskoj i srpskoj. Te verzije nije nam bilo moguće u cjelini usporediti, jer je hrvatskoj javnosti, barem koliko znamo, predočena samo hrvatska, čemu inače ne treba tražiti zamjerku. Reklo bi se da se napokon i tom vrstom međusobnog priznanja nešto od jezičnih pitanja što zaokupljaju javnost može staložiti u jasnim i prečišćenim predodžbama.

Ipak, ne može se ne vidjeti da na vidjelo izlaze neke činjenice i ujedno se javljaju neka nova pitanja.

Hrvatska strana u izražavanju mišljenja koje se oblikuje kao javno ostaje vjerna nekim postupcima kojima pripisuje simboličku vrijednost, a priznanje hrvatskoga jezika sa srpske strane kao da tek sada dobiva punu snagu, jaču od postojećih zakonskih odredbi. Srpska strana ostaje na nekim, možda privremeno svrsishodnim i zato nedorečenim postupcima. Država je Jugoslavija, a jezik

je srpski: ekavski i ijekavski (dakle, srpski je i *mlijeko* i *mleko*). Položaj nečega stoje crnogorsko u jeziku ostaje prešućen, jednak onome kako je „uvijek“ bilo.

U hrvatskom jeziku postoji raskorak između onoga kako se spontano izražava ministar vanjskih poslova potpisnik (inače liječnik specijalist) i onoga što će anoniman „stručnjak za jezik“ izraditi kao pismenu verziju diplomatskoga dokumenta. (U usmenom komentaru na televiziji hrvatski ministar vanjskih poslova nazvao je *komisijom* pojam koji je u tekstu sporazuma proveden kao *povjerenstvo*.) Na hrvatskoj strani neće minuti muka oko pitanja koji je jezik bolji ili više naš: jezik pismenog predloška ili njegova mjerodavnoga komentara.

Već to povlači neke teme koje nije lako dovesti u red i poredak – što je čije, da li se usvojena i prilagođena internacionalna riječ isporučuje drugom jeziku ako se smisli „domaća“, pa tko je kome dao ili nametnuo riječi ili čitav jezik. U bitnim crtama našega jezičnog mentaliteta postoji koloplet stavova i pojmova: od nejasnoće što je jezik a što dijalekt, dakle pitanja iz kruga „što lingvistika ne može“, pa do tvrdnji koje se izvikuju sezonski ili ostaju ustrajno nepromijenjene. One su već naznačene.[3] Ovdje ćemo se držati onoga što u stopu prati sporazum država na „prostorima“ preko kojih su prešli veliki holandski vojskovođe iz Srebrenice, europski činovnici i francuski filozofi i što se u komentarima toga sporazuma naoko uklanja.

Ako se svemu tome žele potražiti razlozi, to će nas vratiti u prošlost, i to ne uz pretjeranu pomoć naslova djela i datuma na kojima se zida enciklopedijsko-leksikonska predožba povijesti. Duh vremena, do kojega nam je više stalo, pokazuje nam se u obrisima onoga što ostaje u sjećanjima ili u manje glasovitim, pa i zaboravljenim tekstovima koji su u svoje vrijeme bili novost u odnosu prema jeziku ili u mišljenju jezika i stoje u mentalitetu stručne i šire javnosti ostavilo ovakva ili onakva traga.

Što bliže Nišu to gore pišu

U dvadesetim godinama ovoga stoljeća vodeći (i neki minorni) hrvatski pisci – osim Vladimira Nazora – pišu ekavski. Ta generacija oblikovana u Austro-Ugarskoj Monarhiji kao integralistička jugoslavenska omladina odstupa u bitnom određenju (u sekvenciji **ije**/**je**: **e**) od jezika u Hrvatskoj i Bosni. Ta skupna voljna radnja, popraćena borbenom retorikom (vidljivom, naprimjer, u sabranim djelima Tina Ujevića) ostaje u razdoblju zaključenom i u sebe zatvorenom, koje ne pruža prste u vrijeme u kojem živimo ni u programskom ni u praktičnom smislu. Ali, ona je urastala u duh vremena tridesetih i četrdesetih godina, često kao temeljita konverzija. U tim tridesetim godinama, koje se već ne mogu razlučiti od mentaliteta našega vremena i sadašnjeg trenutka, pojavljuju se na obje strane, na srpskoj i na hrvatskoj, tekstovi bez kojih se ne može

[3] Izložio sam ih u tekstu JEZIK I SLOBODA. STARE I NOVE DILEME, u: ERASMUS 1, travanj 1993, str. 64–75.

ozbiljnije prići današnjem stanju ni razumjeti današnje odnose. Ti tekstovi[4] ne određuju bitno bibliografiju njihovih autora, ali pomažu da utvrdimo lekciju koja nas uči da sve ne počinje od nas i da uočimo – rekli bismo današnjim rječnikom – opcije koje prelaze horizonte očekivanja mentaliteta s kojima se valja snaći. Mogućnost da se Belićev tekst BEOGRADSKI STIL odčita u svjetlu trajnijih integralističkih tendencija – odmjeren prema času kada je objavljen i prema sadržaju – uzmiče pred mogućnošću da se vidi kao slutnja glatkog srpskohrvatskog priznanja u tekstu međudržavnog sporazuma. Tko se zadrži na mjestima gdje Belić kaže da „ujednačen jezik intelektualnih krugova beogradskih predstavlja beogradski književni jezik", pa onda da „ima beogradskog jezika, ali nema jednog beogradskog stila" i da je to nešto što treba shvatiti kao „jezik beogradskog književnog područja", neće danas lako izići nakraj s ovim pojmovljem. Inače, kada govori o osnovici „beogradskog književnog govora", kaže da su Šumadija, sjeverozapadna i jugozapadna Srbija, a „zatim odmah i Vojvodina najviše činili da se ona stvori". Ovdje, razumije se, ima pitanja[5] kojima se on manje ili više bavi na drugim mjestima. Međutim, važnije je uočiti da Belić taj tekst piše sa srbijanskog stanovišta, za Srbiju, dosljedno svojim zaokupljenostima kada je u godinama Prvoga svjetskog rata obavljao povjerljive poslove za vladu Nikole Pašića, tada sa sjedištem u Nišu.[6]

Ukratko rečeno, svoj raspričan i s užeg lingvističkoga gledišta komotan tekst Belić ne piše za one koji će zanovijetati uskostručnim pitanjima. Njegova je namjera drugačija: uspostaviti blagonaklon odnos prema dosta široko shvaćenoj i ne sitničavoj pravilnosti (normi) književnog jezika u Srbiji. Bit će to novoštokavska govori, dakle njihova gramatika i padeži i njihov akcenat. To je bitna razlika prema starim govorima s drugačijim padežima i akcentima, koji-

[4] Aleksandar Belić. BEOGRADSKI STIL, u: NAŠ JEZIK, II/7,1934, str, 193–199, Radoslav Bošković. O LEKSIČKOJ DIFERENCIJACIJI SRPSKOGA I HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, u: NAŠ JEZIK, II1/9. i 10,1935, str. 277–282.

Stjepan Ivšić. HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK, u: HRVATSKI JEZIK, g. 1,1938, str. 34–39.

Petar Guberina i Kruno Krstić. RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, Matica hrvatska, Zagreb 1940.

[5] Jugozapadna Srbija je ijekavska, vojvođanska ekavska tradicija nije vukovska nego antivukovska, a govori su drugačiji od šumadijskih i zapadnosrbijanskih, posebno u vokalizmu.

[6] Kome će pripasti Makedonija i Banat bitni su njegovi interesi, dok ostale kombinacije ostaju maglovite, neshvaćene i nejasne. U fantazijama poslije Londonskog ugovora 1915. pojavljuju se i takve po kojima bi buduća država Srba, Hrvata i Slovenaca mogla graničiti s budućom Čehoslovačkom! (Bila bi duhovita kartografska dosjetka kad bi se izradio atlas političko-geografske fantastike u Evropi u 19. i 20. stoljeću.) U spisu SRBIJA I JUŽNOSLAVENSKO PITANJE, Niš 1915, Belić izbjegava ime Jugoslavija ili ga piše u navodnicima, a o budućoj državi govori kao o ujedinjenju „Srbije sa Srbima, Hrvatima i Slovencima". O tome vidi: Ljubinka Trgovčević. NAUČNICI SRBIJE I STVARANJE JUGOSLAVIJE 1914–1920, u: NARODNA KNJIGA I SKZ (Biblioteka „Čovek u vremenu"), Beograd 1986.

ma je Beograd stalno izložen priljevima stanovništva s nevelike udaljenosti iz istočne Srbije.

Time sociološki rečeno čovjek s ulice, a lingvistički rečeno izvorni govornik učvršćuje osjećaj, koji ne vara, da prihvatljiva jezika ima i bez suviše pedantnih zahvata i da se takav jezik-predložak može pokazati na geografskoj karti i razlikovati od govora koji ne leže u osnovi književnog jezika (nikako neće biti pravilno govoriti oblike će *ti gu pošaljem,ja gi vidim* ili naglasiti *onâj* umjesto *ònāj*). Uostalom, taj čovjek s ulice zna i sam sažeti svoje iskustvo kad kaže: što bliže Nišu to gore pišu.

Koristi od Belićeva teksta ne mogu se poreći u kulturi srpskoga književnog jezika. Njegova platforma pogodovala je – ili, u najmanju ruku, nije sputala – rječitosti izvornoga govornika i njegovoj kreativnosti u tvorbi rijeci, frazeologiji i oblikovanju slika te spontanosti i prirodnosti u raznim funkcijama književnog jezika.

Belićev tekst neka je vrst programa književnog jezika za Srbiju. Pitanje koje se ne može zaobići – odnos srpskoga i hrvatskog jezika – dobiva odgovor koji nije u krugu današnjih stečenih očekivanja. Pod Belićevim urednikovanjem u sljedećem godištu istog časopisa, NAŠEGA JEZIKA, Radoslav Bošković razlaže „leksičku i stilsku diferencijaciju srpskoga i hrvatskoga književnog jezika". Diferencijacija je opisana kao proces koji traje i koji se podrazumijeva i u budućnosti kao „sasvim prirodan izraz nejednaka pravca razvitka". Bošković ne postavlja unitaristički program uklanjanja srpske–hrvatskih jezičnih razlika. U tvoračkom mehanizmu jedne i druge redakcije (kako ih naziva, što kao stanje dobiveno djelovanjem nije manje prikladan termin od poslije prihvaćene varijante) on obuhvaća izbor riječi (vokabular) i tvorbu riječi. Odnos je uglavnom leksičke prirode (upotrebljavaju se neke različite riječi); kod Hrvata jedna riječ ili kovanica javlja se kad kod Srba ostaje cijeli izraz; hrvatski književni jezik lakše proizvodi nove riječi nego srpski (mada kaže da „neke razumiju samo oni koji su ih skovali").

Kao predložak hrvatskih riječi i tvorbi Boškoviću služi Maretićev JEZIČNI SAVJETNIK, pa je razumljivo da tu ima primjera koji bi tražili komentar i u svoje vrijeme i ne mogu se uzeti kao slika odnosa danas (npr. hrvatskom se pripisuje *otpovijed*, a srpskom *otkaz*). Tada – to je 1935. godina – nije bilo dovoljno jasno, kao ni danas, kad je što termin, a kad riječ prirodnog jezika. Ima i razlika koje nastaju od nespretnosti u Belićevim pravopisnim i tvorbenim postupcima kao što su *voćstvo* prema *vodstvo* ili pak *vedžbati*, *vedžbanje* (što ostaje i u Belićevu pravopisu iz 1950. godine). Ovo ne treba smetnuti s uma, da se suviše doslovnim čitanjem hrvatskom i srpskom jeziku ne pripiše i ono što im nije svojstveno kao trajna razlika. Bošković procjenjuje razlike na 3.000 do 4.000 riječi, ali nije vidljivo kakav rad dovodi do te procjene.

Knez Miškin razbija vazu

RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA P. Guberine i K. Krstića pristupačna je knjiga, reprintirana i u dijelovima dugo utjecajna u lektorskom poslu. Kad je Guberina napuštao ovo područje filologije, Krstić je nastavio, uglavnom kao praktičar. Da su u četrdesetim godinama ovoga stoljeća ustali oni koji su u 19. stoljeću i na razmeđi stoljeća pravili složenice prema klasičnim modelima (recimo Dragutin Parčić) prepoznali bi u većini Krstićevih postupaka ili svoje tehnike ili svoje riječi. (Danas možemo samo nagađati koliko su se učenjaci pojedinih znanosti osjećali dužnima da gledaju u Parčićevu gramatiku hrvatskoga jezika pisanu na talijanskom jeziku ili u dvojezični hrvatsko-talijanski rječnik. U svakom slučaju, fizičar Oton Kučera ili nije znao za filološkim putem dobivenu riječ *brzoglas*, ili ga ona nije zadovoljila, pa on ima kao termin *telefon*, zacijelo tada već kolokvijalnu riječ.)

Ivšićev HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK primjer je nenadmašnog razmišljanja na ove teme, posebno na temu samog postojanja hrvatskog književnog jezika. U tom tekstu, koji bi ponovnim objavljivanjem valjalo osvijestiti današnjoj javnosti, Ivšić je odlučno obračunao s floskulom da su „Hrvati uzeli srpski jezik“, što se inače čulo i godinu dana prije, 1937. godine, kao neki glas među onima čija se imena nemaju po čemu pamtiti. Smisao Ivšićeva uvida vrlo je jasan. Hrvatski jezik jest činjenica dokazana sama sobom i svojom očitošću, neotuđiv dio hrvatske povijesti i kulture. Razlike između hrvatskoga i srpskog književnog jezika nisu smjer u kojem se Ivšićevo raspravljanje upravlja. Može se reći da hrvatski jezik, koji Hrvatima nitko nije dao, postoji i bez obzira na to da li ima 4.000 različitih riječi prema srpskom.

Nažalost, iz Ivšićeva teksta nije se mnogo naučilo, pa ni tako dobar putokaz nije nas oslobodio nevolja koje danas osjećamo.

Oblikovao se mentalitet koji hrvatski jezik ne vidi drugačije nego kao derivat srpskoga jezika. U viđenju dvaju entiteta kao pite i pitinog djeteta hrvatski je sažaljenja dostojna slika nedoraslosti svih koji su se njime bavili. Svaki od njih (ne smijemo zaboraviti ni Ivšića) spavao je za vrijeme „rashrvaćivanja“ (što bi značilo othrvaćivanja), pa će od strogog suda biti pošteđen samo na dan kad se nađe u svetačkom kalendaru naše filologije, obično u obljetničarskim i nazdravičarskim prigodama.

Mentalitet koji je blokirao sposobnost lingvističkog promišljanja dostojnog našega vremena nije sposoban shvatiti odnose jezika kao civilizacijske činjenice koje se dodiruju, preklapaju i prozirniju, koje su kultura sama. Za ovo ćemo navesti primjer. Riječ *čaršaf* (orijentalnog porijekla) termin je u islamskom vjerskom načinu života, o čemu hrvatski jezik mora voditi računa. Srbija kao zemlja seljačke kulture ima u dugom povijesnom razdoblju orijentalni Vokabular, na koji se poslije preko Vojvodine slaže njemački. Mentalitet o kojem govorimo nije sposoban išta reći nego da je ta riječ srpska iako je to vrlo daleko od cjelovitog podatka o njoj.

Razvilo se žilavo uvjerenje da izmišljanje riječi ima mnogo smisla i da je tim putem dobivena riječ uvijek „bolja“ od „strane“, zapravo usvojene interna-

cionalne riječi. Ma kako to bilo notorno, nećemo se ustručavati da i ovdje damo primjer. Može se govoriti o *komisiji i povjerenstvu*, *plahti* i *čaršafu*, ali se ne može govoriti *Sachlichkeit* i *trezvenost*, jer njemačka riječ ni na koji način nije ni usvojena i ni na koji način ne korespondira s hrvatskim jezikom. Ovdje izostaju i odgovori na pitanja: a) zašto se usvojena internacionalna ili strana riječ zamjenjuje: zato što ostaje nerazumljiva nakon što se usvoji ili zato što je zamjenjivanje (i izmišljanje koje pratimo u uglavnom pseudoznanstvenim obrazloženjima) samo po sebi rodoljubiv posao; b) koliko uništavanja spontanosti u izražavanju traži takvo zamjenjivanje.

Na sve to, u Hrvatskoj se zadržala često otvoreno priznavana, a i dobro čuvana, veća vjernost predlošku jezika Vuka Karadžića (Belić gaje u svom tekstu sveo na biblijski stil). Raskorak u pojedinostima između toga predloška i razgovornog jezika kao realnosti održava se organiziranom, nikada solidno definiranom djelatnošću ispravljača jezika. To su među ostalim: a) neke riječi i značenja (*jamačno*, *podrijetlo*/*porijeklo* Vukov rječnik nema, *zvjerinjak* u značenju lovišta ili rezervata za divljač); b) tvorbe kao *Španjolska* (prema Španija) koje je Vuk Karadžić ujednačio sve na **-ska** prema Turska; c) pravilo prema kojem zamjenica *čiji* može pokrivati samo jedninu muškoga roda. Tako se stalno gramatiziralo, a još i „provodi“ kao pravilno *otac čija je kći bolesna*, ali *mati koje je kći bolesna*.[7]

Sve je to stvorilo u Hrvatskoj tip uplašenoga izvornoga govornika. On s punim pravom, doduše, misli na razlike između hrvatskoga i srpskog književnog jezika, ali temeljito oslabljen u spontanosti i samopouzdanju, opterećen strahom da se jezik na kojemu misli nalazi negdje izvan njega sama, on će upravo izgovoriti srbizam od straha da ga možda ne izgovori. Toga uplašenoga izvornoga govornika nalazimo za kavanskim stolom, vidimo ga za predavačkim pultom i na političkoj govornici. Kao knez Miškin, *on* će razbiti vazu u važnom posjetu, od straha da je ne razbije.

Sve zajedno, ovdje se može sažeti:

a) U tridesetim godinama postoje programi za hrvatski i za srpski književni jezik; b) u tim programima ne predviđaju se drugi entiteti – bosanski i crnogorski.

Jezici ili tekstovi?

Neka ostane otvoreno pitanje za neku drugu priliku koliko godine koje proživljavamo donose napretka (koji se smatra neminovnim) prema tridesetim godinama ovoga stoljeća. Na kongresu jugoslavenskih slavista u početku šezdesetih pojavio se termin v a r i j a n t a . Upotrijebila gaje beogradska lingvistica Milka Ivić (koja je također poslije napustila ove teme). Termin, tada prihvaćen u Hrvatskoj, nije sam po sebi donio neka trajnija rješenja. Ni novije lingvističke teorije iz svijeta nisu mogle učiniti da se problem razlika lingvistički produbi –

[7] Snježana Kordić. RELATIVNA REČENICA, Matica hrvatska, Zagreb 1995, str. 128 i dalje.

naprotiv, one nastoje ostati netaknute od političkih aspekata koje mi osjećamo i koje shvaćamo kao važne. Neka ostane bez odgovora i pitanje što ostaje od ideja i knjiga iz šezdesetih i sedamdesetih godina i što ima šanse da se pojavi u novom izdanju danas. Ako bi bilo točno – kako kaže jedan plodan pisac novinskih članaka – da je gotovo sve nastalo iz taktičkih razloga,[8] onda bi to značilo da su živi autori tekstova koje ne mogu danas potpisati nadživjeli svoje djelo.

Da se između političkog poteza, položaja jezika i jezične fakture (lingvističkih činjenica) ne može lako postaviti znak jednakosti, čini se da se osjeća kad se kao najnovije kaže: „Ne postoji niti može postojati tekst koji bi istodobno Hrvati priznavali kao hrvatski, a Srbi kao srpski“.[9] Ovo naslućivanje ne treba unaprijed odbaciti, ali ga valja suočiti s činjenicama. Srpski pjesnik kojem pripisuju riječi „dogodio nam se narod“ u nekim ranijim inspiracijama napisao je ove stihove:[10]

AUTORSKI POREZ

Na pamet
Namet!

O DEMOKRATSKOM DIJALOGU PO NALOGU

Upravom Bogu đavo nađe log
Pleme anđela ima svoga vrača
I demokratski dijalog
Traži tumača!

Svaka od tih pjesama (što vrijedi i za još 18 u istoj zbirci) jest tekst, i to takav da mu se ne može ništa ni dodati ni oduzeti, pa opet u njima nema ništa što bi ih činilo tekstovima srpskoga jezika koji nije hrvatski ni hrvatskoga jezika koji nije srpski.

Neprilika je s takvim naslućivanjem i usmjeravanjem s vokabulara na tekst u tome što ga ostavlja nejasnim, npr. tko nameće namet na pamet i da li taj subjekt pripada nekom ranije ispisanom tekstu i da li ga traži, da li izdržava formalnu gramatičku analizu; ili je tekst sve od pjesme do međudržavnog sporazuma, samo ako počinje velikim slovom i završava točkom. Bez obzira na tu teorijsku nejasnoću, ovakav pristup – koji se potvrđuje i ne potvrđuje – ne može se potvrditi kao valjan u svako vrijeme u predvidivim okolnostima. Ipak ovaj pristup ne inzistira na drugačijim gramatikama ni na razlikama u riječima izraženima statistički, ni na nerazumljivosti (što bi najmanje mogao), nego traži prepoznatljivost. Ali ni s prepoznavanjem nije lako:

[8] Tko je sklon pretjeranom razmišljanju o postojanosti ljudskih djela i vjeri u čiste inspiracije znanstvenog rada bez ostatka naići će na neobično priznaje što u takvom radu može biti prividno, fingirano i odglumljeno, vidi Dalibor Brozović u JEZIKU 2,1996, str. 50.

[9] Dalibor Brozović u intervjuu VJESNIKU 29. i 30. 5.1996.

[10] Milovan Vitezović. HAMLET STUDIRA GLUMU. Znanje (Biblioteka Itd.), Zagreb 1978.

O LISIČIJIM REŽIMIMA

Ljudi
Lisičijih ćudi
Izlisiče prava:
„*Prvo su narod zvali da se budi*,
Potom naredili da spava!“

O DOBROVOLJNOM RASPEĆU

Gledajući izdaleka, *To je već trpno stanje*:
Obesiše čoveka
O odlikovanje!

Oblik *lisičiji* (umjesto *lisičji*) moguće je ocjenjivati samo kao podatak raznih odluka kroz pravopise, ali ne prema stanju u hrvatskoj poeziji. Pjesmu O DOBROVOLJNOM RASPEĆU svatko će prepoznati kao srpski jezik. Jasno je da svatko prepoznaje razliku između ekavskog i ije/jekavskog (*obesiše*: *objesiše*; *čoveka*: *čovjeka*), ali tu je i treća, koje nema u oku dostupnom dijelu teksta, akcenatska (*čovèka*: *čòvjeka*). Izvornom hrvatskom govorniku ne mora biti poznat srpski akcenat, a hrvatski akcenat najčešće ne zna ni odčitati ni zabilježiti. Sve u svemu, prepoznavanje teksta nije siguran izlaz iz pojmovnih zbrka i terminoloških neobaveznosti. Naravno, nema ni najmanje poteškoća da se ti i svi ostali tekstovi razumiju. Trebalo bi žestoko izmučiti neki tekst i sastaviti ga od najbizarnijih riječi pa da se dobije nešto što bi na jednoj strani bilo nerazumljivo. Ali, ta bi tvorevina bila nerazumljiva ili barem vrlo artificijelna i na drugoj strani.

Kad poteškoće u razumijevanju nema, umjesno je kad se u jednom drugom intervjuu kaže (izvučeno u naslov na više stupaca) da bi bilo glupo kad bismo „prevodili Miloševića“.[11] Ipak ovo produžuje život nejasnoći pojmova koja vlada i ne kaže da li postoji samo jedan jezik na svijetu 8 kojega je glupo prevoditi. U posljednje vrijeme moderno je reći – problemi se ipak osjećaju – da su odnosi „specifični „ samo se dalje ništa ne objašnjava. Nije isključeno da je komunikativna jasnoća jedan od razloga što obje verzije sporazuma nisu objavljene jedna pored druge, a filologija nastavlja sa starim navikama da objašnjava ono što je i prije objašnjavanja bilo jasno.

Anić 1998: Anić, Vladimir. KULTURA JEZIČNIH SAVJETNIKA – ŠKOLA GUBLJENJA ILUZIJA – ŠTO BLIŽE NIŠU TO GORE PIŠU – KNEZ MIŠKIN RAZBIJA VAZU – JEZICI ILI TEKSTOVI? In: Anić, Vladimir. *Jezik i sloboda*. – Zagreb: Matica hrvatska. S. 26–30, 71–74, 75–78, 79–82, 83–86.

[11] Radoslav Katičić u intervjuu GLOBUSU 9. 8.1996. Ali ni drugo zvono nije trebalo dugo čekati – v. VEČERNJI LIST 22. 11. 1996, SRBOHRVATSKI, potpis M. J.

Josip Silić
[rođ. 1947]

Novogovor je hrvatskom jeziku učinio medvjeđu uslugu

[2000]

Očekujete li s promjenom političke vlasti u Hrvatskoj i promjene u jezičnoj politici?

> Uz promjene u Hrvatskoj očekuju se i promjene u jezičnoj politici. A te bi se promjene, po mome mišljenju, morale događati na putu od jezika do politike, a ne na putu od politike do jezika, kako je to najčešće bilo u prethodnome razdoblju. Svaka bi politika, pa i ova, morala voditi računa o kompetencijama sudionika u promjenama o kojima je riječ. Struka kojoj politika oduzima kompetencije u životu društva gubi svaki, pa onda i (sebi svojstven) politički identitet.

Je li moguće da dođe do jezičnoga revanšizma, da se proglase nepodobnima riječi koje su u proteklome desetljeću bile forsirane u javnome životu?

> Gdje god i kad god u procjeni jezika počnu igrati ulogu ideologija i politika, moguć je, kako kažete, jezični revanšizam. Njima naime, ideologiji i politici, nije do jezične nego do ideološke i političke ispravnosti. A za njih je ispravno samo ono što njima odgovara. Ostalo proglašavaju nepodobnim, pa s time i one koji se tim jezikom služe. Nadam se da u razdoblju o kojem je riječ toga neće biti. I ne samo da se nadam nego i vjerujem da će se „vratiti u javnu uporabu“ sve one u stranu bačene „nepodobne“ riječi bez kojih bi hrvatski jezik bio hrom.

Kako ocjenjujete govor hrvatskih javnih djelatnika, odnosno kakav je govor hrvatske politike?

> Dovoljno je vremena prošlo da možemo reći da je govor (većine) „javnih djelatnika“ danas prirodniji, spontaniji i ležerniji nego što je bio u prethodnome razdoblju. Čini mi se da su sadašnji „javni djelatnici“ shvatili da ne smiju biti zarobljenici svoga jezika. Njima je (opet većini) ipak primarno to što će reći, a ne kako će to reći. No, kako od sadržaja svoga govora bivaju sve „udaljeniji“, nemoćniji da ga izravno obuhvate, postoji opasnost da i oni budu sve apstraktniji. Postupno će se i njihov jezik pretvoriti u larpurlartizam i tako otuđiti od onih kojima je upućen.

Što biste mogli reći o Tuđmanovu jeziku? Zašto je on govorio jezikom koji narod nije razumio? Nije li njegova jezična orijentacija bila zastarjela?

> Tuđman nije vodio računa o tome da znanost ima svoj, a (uprosječena) javna djelatnost svoj jezik. On je ta dva jezika često poistovjećivao, pa onda u tome i griješio. Njemu je pak kao povijesnom stručnjaku dopušteno da upotrijebi pokoju riječ koja će se razlikovati od riječi onih koji se također bave poviješću kao strukom. No, pritom mora voditi računa o tome da postoje i oni koji takve riječi ne razumiju i – ne moraju razumjeti. Kažem *pokoju*, jer svaki stručnjak, pa onda i povijesni, mora voditi računa (i) o jeziku „ceha“ kojemu pripada. Jezik „ceha“ mora biti takav da se njime informacije jednoznačno prenose od jednoga do drugoga pripadnika „ceha“. Razlika pošto-poto u jeziku „ceha“ nije poželjna.

Hoće li „tuđmanice“ poput *zločindbe*, *utihnine*, *zlozbilje*“, *zreništa* i njima slične zaživjeti?

Za riječi koje navodite, uvjeren sam da u jeziku javne komunikacije neće zaživjeti. A hoće li zaživjeti u jeziku povijesne struke, to ovisi o onima koji se tom strukom bave. Mislim, međutim, da ne postoje veliki izgledi ni da tamo žive.

Medu „tuđmanicama“ ste u jednome intervjuu spomenuli i „pripetavanje“. U Anićevu je RJEČNIKU HRVATSKOGA JEZIKA ona definirana kao „konačno nadmetanje u junačkoj igri Sinjske alke“. Po čemu je ona „tuđmanica“?

Značenje je riječi *pripetavanje* već „zauzeto“, pa je zbog toga ona *uljez* u tenisu. *Pripetavanje* je strogo vezano uz (sinjsku) Alku, pa ga tamo treba i ostaviti. Usput: problem je „zauzetosti značenja“ kad je riječ o stručnim (u ovome slučaju sportskim) riječima nešto o čemu se mora voditi računa. Kad već pitate: *pripetavanje* je „tuđmanica“ upravo po toj svojoj neprirodnosti u sredini u kojoj se našla.

Naš ugledni novinar Milan Ivkošić napisao je daje Mesić neka vrsta hodajuće književnosti, hodajuća zbirka dosjetki, raskošnih metafora, hiperbola i inih stilskih figura. To je, zacijelo, novost u hrvatskome političkom životu. Što mislite o tome?

lako je to rečeno figurativno, u tome ima istine. Ono što sam rekao o govoru sadašnjih „javnih djelatnika“ odnosi se u prvome redu na govor gospodina Mesića, koji je spontan, ležeran, prožet javnosti kojoj je namijenjen prihvatljivim prispodobama i frazama. No, u njegovu se govoru znade pojaviti (danas doduše manje nego jučer) pokoja gramatička i leksička pogreška koja ne može biti nezamijećena. Inače se slažem s Vama kad kažete da je to „novost u hrvatskome političkom životu“.

U tome su smislu znakovite Krležine riječi upućene vodećoj osobi hrvatskoga proljeća: „Savka, Vi govorite nekim drugim, svježim jezikom, kojim Partija ne govori.“ Je li to točno?

Ono što sam rekao za govor gospodina Mesića, mogu reći i za govor gospođe Dabčević-Kučar. Ona je doista unijela u govor Partije ono čega dotad nije bilo. Tim je svojim postupkom osokolila i svoje političke pristaše, pa za hrvatsko proljeće možemo reći da je i to jedna od njegovih vrijednih stečevina. Govor je gospođe Dabčević-Kučar i njezinih političkih pristaša izazvao pojačanu brigu za hrvatski jezik svih onih koji su se, na ovaj ili onaj način, njime bavili. Posebno se to odnosi na jezikoslovce koji su otad slobodnije pristupali autonomiji hrvatskoga jezika.

Biste listo mogli reći i o govoru preuzvišenoga nadbiskupa Bozanića?

I za preuzvišenoga se nadbiskupa Bozanića može reći da je u hrvatski javni govor, prvenstveno javni govor Crkve, unio neke novosti. I svojim je rječnikom i svojom sintaksom i svojom prozodijom unio u javni govor Crkve ležernost koje dotad nije bilo. Ima šarma u njegovu govoru.

Zašto je u bivšemu sustavu došlo do „pohrvaćivanja“ hrvatskoga jezika? Zašto je radnik zamijenjen djelatnikom, radno vrijeme djelatnim vremenom itd.?

Tomu što se dogodilo s *radnikom* i *radnim vremenom* kumovala je ideologija. Suludo je međutim pretpostavljati da *radnik* i *radno vrijeme* ne pripadaju hrvatskomu jeziku. Slično se događalo i s mnogim drugim riječima. To što su mnoge takve riječi i izrazi izbačeni iz uporabe (kao „nepodobni“), postupak je koji se nikako ne mo-

že nazvati civiliziranim. Moram priznati da se nećemo tako lako oteti dojmu da za takav postupak nije bilo opravdana razloga.

Što biste mogli reći o forsiranim riječima i izrazima poput *glede*, *u svezi toga*, *tijekom*, *priopćaj*, *priopćilo* i sl.? Stoje takav novogovor učinio hrvatskome jeziku?

Postupak s *vezom* sliči postupku maloga Ivice. Netko je („pametan“) došao do zaključka da *veza* nije prava (možda čak ni hrvatska) riječ, pa ju je zamijenio *svezom*. I kao što se prije toga nije vodilo računa o tome u kakvoj će vezi biti *veza* sa sljedećom riječi, tako se ni sada (tada) nije vodilo računa o tome u kakvoj će vezi biti *sveza* sa sljedećom riječi. Preuzela se sintagmatska veza (sveza) iz prethodnoga razdoblja (*usvezi toga*) i nametnula vezi (svezi) iz sadašnjega (tadašnjega) razdoblja (*u svezi toga*). I vuk sit, a koza nije cijela! Pokušajte (i sada!) čuti *u svezis time*. Svi (Gore, rekao bi Novak, a ja bih rekao i Dolje) govore *u svezi toga*. Nemam ništa protiv toga, ali molim da ne budem čudan (ili neprihvatljiv) ako ja i dalje budem govorio *u vezi* (*svezi*)*stime*. Time sam Vam odgovorio i na pitanja u vezi (*svezi*) s ostalim primjerima, posebno s *glede*, za koje imam dvadesetak (!) adekvatnih zamjena. U tome je smislu „novogovor“ hrvatskome jeziku učinio samo medvjeđu uslugu.

Što biste mogli reći o razlikovnim rječnicima? Jesu li oni proizvod političkoga i jezičnoga jednoumlja?

Jezično jednoumlje nije ništa drugo nego političko jednoumlje. Jednoumlje i ne može biti jednoumlje ako nije političko. Iz jezika se jednoumlje ne da izvesti. Razlikovni su rječnici plod shvaćanja hrvatskoga jezika u onome smislu u kojemu je hrvatski jezik hrvatski samo zato što nije koji drugi jezik. Najčešće se to svodilo na: hrvatski je hrvatski zato što nije srpski. Tko je u prošlome razdoblju govorio o hrvatskome jeziku kao o hrvatskome jeziku? Da smo govorili tako, ne bismo činili ono što smo činili: da smo iz hrvatskoga jezika, izbacujući ono što njegovo nije, izbacivali i ono što njegovo jest. U tome su smislu i razlikovni rječnici medvjeđa usluga hrvatskome jeziku.

Koje su mane, a koje vrline PRAVOPISNOGA PRIRUČNIKA Vladimira Anića i Josipa Silića u odnosu prema aktualnome HRVATSKOM PRAVOPISU Stjepana Babica, Božidara Finke i Milana Moguša? Držite li da bi PRAVOPISNI PRIRUČNIK trebalo temeljito doraditi i ponegdje preurediti kako bi mogao zadovoljiti potrebe suvremene hrvatske pismenosti?

Koje su vrline, a koje mane Anićeva i Silićeva PRAVOPISNOGA PRIRUČNIKA u odnosu prema Babićevu, Finkinu i Moguševu HRVATSKOME PRAVOPISU, vidjet će se kad i jedan i drugi dođu pred sud stručne javnosti. Zasad mogu reći samo to da će se novo izdanje Anićeva i Silićeva PRAVOPISNOGA PRIRUČNIKA znatno razlikovati od prethodnih izdanja.

Možete li ukratko reći u čemu?

Novo će izdanje Pravopisnoga priručnika biti u mnogočemu jednostavnije i praktičnije. Povećat će se i aktualizirati (samostalni) rječnici vlastitih imena i kratica. Posebna će pozornost biti posvećena fonološkomu i morfološkomu ustrojstvu kratica. Povećat će se i opći pravopisni rječnik. Praktičnosti radi, navodit će se u njemu kao samostalne natuknice svi oblici riječi koji se samostalno rabe u komunikaciji. Tako će se samostalno navoditi glagolska imenica (*liječenje*), glagolski prilog

(*liječećи*), posvojni pridjev (*gledateljičin*) itd. Da bi se pokazala potrebna veza između pravopisa (ortografije) i pravogovora (ortoepije), unijet će se tablica problematičnih pravopisno-pravogovornih suodnosa na svim granicama na kojima se mogu naći. Tako npr. suodnos *podčiniti – počiniti*, *bit će – biće*, *kad će – kaće* itd. Iz istih će se razloga unijeti i tablica veznika i primjera koji će pokazivati kada ispred veznika dolazi, a kada ne dolazi zarez. Neka će pravila biti obnovljena, neka (nova) ubačena, neka (stara) izbačena. Pritom će se, koliko god to bude moguće, voditi računa o tome da se s kompetencija pravopisa ne prijeđe na kompetencije gramatike i leksika. Jednom riječju, *Pravopisni te priručnik* biti onakav kakav zahtijeva suvremena civilizirana pravopisna pismenost.

Treba li hrvatski jezik radikalno očistiti od srpskih riječi?

Već sam u vezi s pitanjem o razlikovnim rječnicima dao naslutiti da o srpskim riječima kao srpskim riječima možemo razgovarati samo onda kada utvrdimo da one to – srpske – doista jesu. Ono međutim što smo s hrvatskim jezikom činili (i što još uvijek činimo) ne jamči da smo s time nacistu. Kad jednom budemo nacistu, odnosit ćemo se prema njima kao prema riječima iz drugih jezika. A o tome kako se jedan jezik ima odnositi prema drugome jeziku govore već „uhodana“ jezikoslovna pravila.

Što je s anglizmima?

S anglizmima je načelno isto što i s galicizmima, germanizmima, rusizmima i ostalim „izmima“. Oni su jednostavno nešto „agresivniji“ od ostalih „izama“. Tu njihovu „agresivnost“ međutim trpe i drugi jezici. Njihova je sve veća prisutnost u jezicima svijeta uvjetovana usvajanjem njima imenovane suvremene (posebno informatičke) terminologije. I hrvatski i drugi jezici bivaju prema njima sve „popustljiviji“. Moje mišljenje: treba im pristupiti s mjerom. U vezi s time: nikako ne može biti prihvatljivo načelo o njihovu izvornome pisanju. Sve se riječi (osim vlastitih imena) koje dolaze iz drugih jezika moraju integrirati u hrvatski jezik onako kako to njemu odgovara.

Što mislite o nasilnome štokaviziranju hrvatskoga jezika?

Pretpostavljam da pritom, kad kažete „nasilno štokaviziranje“, mislite na pretvaranje svega neštokavskoga (tj. čakavskoga i kajkavskoga) u štokavsko. Činilo se to, i još uvijek se čini, s pretpostavkom da je standardnojezično isključivo štokavsko. *Čakovec* je pretvoren u *Čakovac*, *čakovečki* u *čakovački*, *Pazin*, *Pazina*, *u Pazinu* – *Pazin*, *Pazina*, *u Pazinu*. Ortodoksni štokavac ne može podnijeti ustrojstvo *Čakovec – Čakovca*, pa onda ni ustrojstvo *Čakovec – čakovečki*, a ono, ni jedno niti drugo, hrvatskomu standardnom jeziku ne smeta. (To je razlog zašto ćete u nešto starijim zemljopisnim kartama naći – u jednoj – *Celovec* i – u drugoj – *Celovac*). Ortodoksni će štokavac kao „konzument“ hrvatskoga standardnog jezika teško pristati na to da bi i *lancun* mogao biti dionikom rječnika hrvatskoga standardnog jezika. Zašto bi „njemačka“ *plahta* morala imati prednost pred „talijanskim“ *lancunom*? Proći će još mnogo vremena dok ne shvatimo i prihvatimo činjenicu da kajkavsko i čakavsko ne mora biti u neprijateljskome odnosu prema hrvatskome standardnom jeziku.

Kako gledate na bošnjački odnosno bosanski jezik? Je li bosanski jezik svojevrsna neutralizacija hrvatskoga i srpskoga jezika na tlu Bosne i Hercegovine?

Bošnjački ili (službeno) bosanski nikako nije „svojevrsna neutralizacija hrvatskoga i srpskoga jezika na tlu Bosne i Hercegovine“. U zabludi su oni koji tako misle. Bosan-

ski je jedan od standardnih jezika nastalih na području štokavskoga narječja, koji ima svoje standardnojezične specifičnosti koje nisu ni standardnojezične specifičnosti hrvatskoga ni standardnojezične specifičnosti srpskoga jezika. I ovdje treba reći (i naglasiti) da problem standardnoga jezika nije u fizičkoj istosti ili fizičkoj sličnosti s kojim drugim jezikom. Problem je standardnoga jezika posve nešto drugo.

Hoće li se normalizirati stanje u hrvatskome jeziku i hoće li, kao ina koncu prošloga, i na početku ovoga stoljeća izaći kapitalna djela o hrvatskome jeziku: gramatika, rječnik i pravopis?

Za takvo su što potrebni moderni priručnici – u prvome redu gramatike, rječnici, pravopisi i pravogovori. Kažem to u množini (gramatike, rječnici, pravopisi i pravogovori) jer je prijeko potrebno da svaka relevantna razina znanja ima i svoju gramatiku, i svoj rječnik, i svoj pravopis, i svoj pravogovor. Trebat će izraditi i (posebne) osnovnoškolske gramatike, rječnike, pravopise i pravogovore, i (posebne) srednjoškolske gramatike, rječnike, pravopise i pravogovore itd. K tome će trebati izraditi odgovarajuće priručnike koji će uputiti u suvislu uporabu hrvatskoga jezika u] svim profesionalnim područjima. Ako za to bude više sluha (onih koji su za to zaduženi), neće trebati predugo čekati da se sve to ostvari. Pitate li me ima li onih koji će to ostvariti, odgovorit ću Vam: ima. Sve više ima mladih znanstvenika, posebno obrazovanih na poslijediplomskim studijima sposobnih da se s takvim stvarima (na pravi način) uhvate ukoštac već sada. Treba ih samo organizirati i uključiti u posao.

Kako ocjenjujete hrvatski jezik u školskim udžbenicima i medijima?

U jeziku udžbenika ima dosta toga što ne valja. Ne valja (primjerice) nedosljedna uporaba školske terminologije. U jednima se rabi jedna, u drugima druga terminologija. Osobito smeta jedna terminologija u osnovnoškolskim, a druga u srednjoškolskim udžbenicima. Nedosljedna je i primjena gramatičkih i pravopisnih pravila. Mnogoj su takvoj nedosljednosti kumovale dvostrukosti aktualnih normativnih, posebno pravopisno-normativnih, priručnika. Još se veća gramatičko-pravopisna heterogenost opaža u javnim glasilima. Gotovo svako glasilo ima svoja pravila. Ukratko: jezično je i pravopisno stanje i u školskim udžbenicima i u javnim glasilima daleko od toga da bude povoljno.

Na kraju, vole li naši sunarodnjaci više hrvatski jezik ili skandale o njemu?

Ne! Našemu je („prosječnom“) čovjeku dosta bilo kojih, pa onda i jezičnih skandala. On smatra da je već trebalo doći vrijeme u kojem se živi dostojanstveno. Bez skandala.

VJESNIK, 5. srpnja 2000.

Silić 2005 [2000]: Silić, Josip. NOVOGOVOR JE HRVATSKOM JEZIKU UČINIO MEDVJEĐU USLUGU. – In: Danolić, Josip (ur.). *Kako dati hrvatsko ime demokraciji*. – Split, 2005: Majumi. – Br. 43. – S. 35–44.

XXI. stoljeće

21. Jahrhundert

Marijan Krmpotić
[rođ. 1928]

Hrvatski jezični priručnik

[2001]

Proslov

A k o n e ć e H r v a t i d a s u S r b i , o n i n e m a j u n i k a k v o g n a r o d n o g i m e n a ,

Vuk Stefanović Karadžić, začetnik
velikosrbskoga imperializma[1]

U 15. stoljeću kada se u Hrvatskoj u Kosinju (1483.) i Senju (1494.) već tiskaju knjige, hrvatska je vojska na Krbavskom polju 1493. doživjela težak poraz što zloguko odjeknu i među hrvatskim narodom i među hrvatskim ljudima od pera. Tom je zgodom glagoljaški pop Martinac iz Grobnika zapisao kako osvajači s iztoka: „nalegoše na jazik (jezik) hrvatski".

Dakako, „jazik" za popa glagoljaša Martinca je „narod" hrvatski. Jerbo, jezik je duša naroda, poviestno pamćenje, pa nam ga nitko nije mogal oduzeti unatoč svim nasrtajima na nj tiekom stoljeća, bud sa sjevera, bud sa zapada, s iztoka iliti juga. Hrvati se odhrvaše i germanizaciji i mađarizaciji. Ali najdulje i najteže se hrvatski „jazik" odupire posrbljenju. Nikako da ozdravi od jezične svrsrbske kuge koja se na nj nalegla od dana kada njegovi s l i č n o s t sa srbskim jezikom na silu hoće lažima krivotvoriti u i s t o s t . Serbljanin Vuk Stefanović Karadžić posijal joj je klice 1849. u svojoj razpri SRBI SVI I SVUDA. U njoj je tiskal izmišljenu knjižku tezu da su svi štokavci Srbi i da su svi Srbi štokavci. Klicama te kuge Vuk hoće zaraziti i sudionike na I tri kom književnom dogovoru 1850. Nu, one će tek četrdeset godina kasnije s pojavom vukovaca[2] u

[1] Srbljanin Vuk Stefanović Karadžić iz Tržića kod Loznice u srbijanskom Podrinju, samouk reformator srbskoga jezika i sakupljač narodnoga književnoga blaga. Obilazeći i hrvatske krajeve skupil je bogato hrvatsko narodno književno stvaralačtvo i objavil ga kao srbsko, a skupljeno jezično blago Hrvata upisat u svoj SRPSKI RJEČNIK. Tako je u sviet prodal pod srbskim imenom i našu hrvatsku narodnu književnu i jezičnu baštinu. U Beču poučen od austrougarskoga slaviste Slovenca Kopitara Vuk je napisal KOVČEZI ZA ISTORIJU JEZIKA I OBIČAJE SRBA SVA TRI ZAKONA i SRBI SVI I SVUDA (Beč 1849.). U njima tvrdi da su svi štokavci sva tri zakona Srbi i stoga postade tvorcem svesrbskoga nacionalističkoga mita. Pripomenak: 3 zakona = pravoslavci, katolici i muslimani; (v. Josip Horvat: ANTE STARČEVIĆ; NZMH, Zgb. 1990. i HOL; v. UVODNO SLOVO; BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR).

[2] Sljedbenici Vuka Stefanovića Karadžića koji ne dopuštaju ni najmanju razliku između srbskoga i hrvatskoga jezika (v Ivan Banac: NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI: PORIJEKLO, POVIJEST, POLITIKA, pogl. Velika Srbija i Velika Jugoslavija; Globus, Zgb. 1988).

nas udariti na hrvatski jezik kano prava pošast, posrbljujući tiekom više od jednoga stoljeća sve jače i nasilnije hrvatski jezik. Voditi će hrvatski jezik u ponor nestanka. Težiti će njegovu zatoru. Niekati će njegovu obstojnost kano jezika i Hrvata kano naroda. Jerbo, S r b i s v a t r i z a k o n a za Vuka Karadžića su jedan narod, a jedan narod jednim jezikom govori.[3]

(I.) U hrvatskom imamo dva pridjeva: *stran* i *tuđ*. Mnogi možda misle da su ta dva pridjeva ista značenja – ali nisu. Kano što istoznačnicama nisu i imenice od njih izvedene: *stranac* i *tuđinac*. Primjerice, ako nam je neki Niemac ili Mađar ili čak Englez znanac – on za nas više nije *stranac* /stranger/, ali je ipak za nas ostao tuđinac /foreigner/. I svaki Hrvat kojega ne poznajemo za nas je stranac (neznanac), ali nije nam tuđinac. U srbskom ta se dva pojma značenjski jasno ne razlikuju kano u hrvatskom, pa ih pod utjecam srbskoga i mnogi Hrvati već brkaju. Čak i rječnici (srbskohrvatskoga) tiskani u Hrvatskoj tiekom minula stoljeća – to čine. Milan Drvodelić u svoj HRVATSKOSRPSKO-ENGLESKI RJEČNIK (ŠK Zgb. 1970.) upisuje na str. 806. „tuđinac m. = stranger, foreigner"; i na str. 746. „stranac m. = stranger, foreigner (inozemac)". Nu, kano izkusan leksikograf, ipak nije mogal propustiti u zagradi ne dodati objasnitbu za Hrvate kako ta dva različita pojma ne bi pobrkali.

Tako na pitanje: „Jesu li hrvatski i srbski dva jezika?" Odgovor je „da", kano što su Hrvati i Srbi dva naroda. A na pitanje „Je li nam srbski stran jezik?" Odpovrgnuti ćemo: „Nije nam posve stran, ali nam je tuđ, koliko i ostali slavenski jezici". Nije naš materinski jezik.

Tuđ je primjerice i po tome: (1.) što nije utemeljen u glagoljaškoj tradiciji; (2.) što je hrvatski jezik izgrađivan na tronarječnim vrelima, a srbski samo na štokavskom narječju, jerbo u srbskom nema ni čakavaca ni kajkavaca; (3.) što je štokavska osnovica hrvatskoga jezika vezana za zapadne (ikavske) štokavske govore, a osnovica srbskoga vezana je uz iztočne štokavske govore, pa već i stoga hrvatski i srbski nisu i ne mogu biti jedan te isti jezik.

Razlika je jošte i veća uzmemo li u obzir unutarnji razvoj hrvatskoga i srbskoga jezika, jerbo su se dva sustava stvarala na različitoj značenjskoj, izgovornoj, naglasnoj i ustrojbeno uporabnoj razini. Srbski je pod jakim utjecajem balkanizama. K tome Hrvati žive na nekadašnjem području Zapadnorimskoga Carstva i pripadaju latinskom zapadnoeuropskom, rimskom, kulturnom krugu, pa se u hrvatski posuđivalo preko latinskoga, njemačkoga, talijanskoga, a u srbski preko novogrčkoga, staroslavenskoga,[4] ruskoga i turskoga. S druge strane Hrvatima i Srbima su još i materijalni, duhovni, družtvovni, uljudbeni život, poviestni razvitak, geografski položaj, podrietlo, etičke zasade i vjera otaca – različiti, što ostavlja neizbrisive tragove u jeziku – izvanjskom nositelju tih činbenika. Riečju, nastanak srbskoga i hrvatskoga

[3] Ta je knjižka izmišljotina 1959. upisana u zaključke NOVOSADSKOGA KNJIŽEVNOGA DOGOVORA u I. točki.

[4] Neki auktori rabe i „staroslovjenski".

bili su različiti od početka, jerbo su Hrvati posegnuli za drugačijim vrelima i uzorima.

Pa ipak, uz one koji iz svojih svesrbskih imperialističkih razloga tvrde kako je rieč o jednom te istom jeziku, još ćemo uviek često naići i na neupućene Hrvate koji misle da su razlike među srbskom i hrvatskom porabom slučajne, neznatne pače, jerbo obuhvaćaju desetak tisuća rieči. Nu, prispodobimo li te razlike vidimo da one nisu nimalo slučajne ili neznatne nego da su podvrgnute čistim jezičnim zakonima koji obuhvaćaju oko 85 različitih glasovnih i više od 200 zakona za tvorbe rieči, a ako rieči kojima se hrvatska jezična uporaba razlikuje od srpske uzporedimo s čakavskim i kajkavskim govorima, vidimo da je golema većina tih hrvatskih rieči čakavsko-kajkavskoga podrietla, pa se dakle ne radi o dvie jezične inačice nego o dva posebna južnoslavenska jezika. (v.B)[5]

Dakle, hrvatski i srbski dva su jezika. Slična, doduše, ali ne i ista. K tome, svi su slavenski jezici slični, neki dapače vrlo slični, pa se možemo čak bez prevoditelja međusobno lako sporazumjeti. Slovenski, primjerice, bio je hrvatskom najsličniji jezik sve do početka prisilne srbizacije hrvatskoga jezika. Uostalom, i Slovenci pišu korienskim pravopisom, prilagođenim malenkost slovenskom jeziku, a zovu ga *gajica* po njegovu tvorcu hrvatskom preporoditelju Ljudevitu Gaju.[6] Gajev hrvatski korienski pravopis, dotjeran Gajevim slovopisom (grafijom), pravopisom je zagrebačke jezikoslovne škole i u službenoj je uporabi u Hrvatskoj sve do 1892. kada ga prosrbske mađaronske vlasti iztjeruju iz škola. Gajev hrvatski pravopis prilagođen sudobnim jezičnim potrebama vraćen je bio u javnu službenu uporabu u doba II. svjetskoga rata. I ovaj PRIRUČNIK pisanje tim Hrvatskim korienskim pravopisom, jerbo taj je Pravopis jedan od najboljih hrvatskih pravopisnih priručnika kako kaže i prof. Stjepko Težak u Pogovoru njegova pretiska 1992. godine, (v. SLOVO O HRVATSKOM PRAVOPISU).

[...]

Krmpotić 2001. Krmpotić, Marijan. PROSLOV. In: Krmpotić, Marijan. *Hrvatski jezični priručnik*. – Kloštar Ivanić: Agapa. – S. 5–8.

[5] U zagradama su kratice koje označuju vrelo; primjerice (v.B) = vidi Vladimir Brodnjak: RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA; ŠN Zgb. 1991 .(v. popis VRELA I VRUTCI).

[6] V. Mate Šimundić: POGLED NA HRVATSKI PRAVOPIS, Politički zatvorenik br.63, Zgb. Lipanj 1997.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Sumnjičenje sličnosti

[2001]

Ispod besmislene i štetne potrage za suvišnim razlikama između hrvatskog i srpskog jezika

Jezikoslovac Dalibor Brozović napisao je prije dvadeset godina spis DESET TEZA O HRVATSKOME JEZIKU. Prvi ga je put objavio u knjizi SUSRETI 6, ZBORNIKU RADOVA SUSRETA HRVATSKIH STUDENATA U TUĐINI (Zagreb – Bochum, 1986.), a drugi put u knjizi Stjepana Babića HRVATSKI JEZIK U POLITIČKOM VRTLOGU (Zagreb, 1990.). Treći će put taj važni i, izvan stručnih krugova, nedovoljno poznati tekst izaći u knjižici što je u povodu prvih Dana hrvatskog jezika (od 13. do 17, ožujka 1991.), a u spomen na dane donošenja, objavljivanja i progona DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA iz 1967., izdaje Matica hrvatska u Zagrebu.

U ovoj nas prigodi zanimaju dvije Brozovićeve teze o hrvatskom jeziku, deveta i deseta.

„Pravo hrvatskog standardnog jezika“, kaže Brozović u devetom odjeljku svog spisa, „određuje se njegovim funkcijama za hrvatski narod, a ne stupnjem sličnosti ili nesličnosti prema drugim jezicima.“ A u desetom zaključuje: „Zakoni i pravila hrvatskog standardnog jezika imaju izvor u njemu samome i u njegovoj službi hrvatskom narodu i društvu.“ Kad je Brozović uobličavao svoje teze, u hrvatskom se jeziku sumnjičilo gotovo sve što je „prema drugim jezicima“ bilo različito, tj. neslično. Službenu i jedino dopuštenu politiku starog režima najbolje je izražavalo sveto geslo bratstva i jedinstva:

Što se manje budemo razlikovali, bolje ćemo se slagati. Dakle, dolje razlike, živjele sličnosti!

Kako su se sličnosti i nesličnosti „prema drugim jezicima“ određivale pretežno sa stajališta jednog jezika, jezika srpskoga, u praksi se ta opasna unifikatorska politika svodila na osudu, a bogme i progon, hrvatskih jezičnih nesličnosti, odnosno posebnosti hrvatskoga književnog jezika, Ako su srpska i hrvatska riječ bile različite, pod udar je dolazila hrvatska.

Hrvatski su se jezikoslovci tome suprotstavljali, a jedan od oblika otpora bio je i Brozovićev spis.

Danas, dvadeset godina poslije, kad se na DESET TEZA gleda kao na povijesni spis iz vremena rata za samostalnost hrvatskog jezika, sve je više hrvatskih govornika koji se bave sumnjičenjem onoga što u hrvatskom jeziku „prema

drugim jezicima“ nije različito, tj. što im je slično. Takvima se s v e t o g e s l o b r a t s t v a i j e d i n s t v a bivšeg režima ne čini zastarjelim, s tim što mu mijenjaju predznak, pa sad glasi nekako ovako: što se više budemo razlikovali, bit će nam bolje! Ili, dolje sličnosti, živjele razlike!

Jučer je u Hrvatskoj bio sumnjiv, politički nepodoban, autor koji je u svome tekstu upotrebljavao oblik *Europa*, danas se na mnogim mjestima poprijeko gleda na autora koji piše *Evropa*. Jučer su se progonili *glazbalo* i *tisak*, hoćemo li danas zabranjivati *instrument* i *štampu*? Jučer se stradavalo zbog oblika *u svezi*, danas ima lektora koji automatski križaju oblik *u vezi sa*. Jučer je mnogima smetalo *gospodarstvo* – jer se tako, je li, ne govori na cijelom području hrvatskog ili srpskog jezika, danas se, vidim, neki ježe na *privredu* – jer se tako govori i izvan hrvatskog jezika. (Dvojbu *gospodarstvo* ili *privreda* najbolje je riješio hrvatski političar koji govori *privredno gospodarstvo*) Jučer je Tomislav Ladan trpio uvrede zbog svog tobože pretjerano hrvatskog prijevoda Aristotela, hoćemo li danas izvrijeđati prevodioca zbog nekog premalo hrvatskog prijevoda? Jučer se dobivalo po nosu zbog *priopćenja* i *glasovanja*, hoće li se danas proganjati *saopćenje* i *glasanje*?

Ne, ne želim kazati da su riječi i oblici iz tih parova u hrvatskom jeziku jednaki, odnosno da su jučerašnje jezične prilike podudarne s današnjima. Ne, nije riječ o tome: *tisak* je u hrvatskome jeziku u prednosti pred *štampom*, *glazbalo* pred *instrumentom*, *gospodarstvo* pred *privredom* ... *glasanje* i *glasovanje* nisu istoznačnice.

Riječ je samo o tome da *tisak* ne može biti i nije u prednosti zato što se razlikuje od *štampe*, nego zato što je usklađeniji s hrvatskim jezičnim sustavom i što u njemu, kao njegov dio, bolje funkcionira. Ili, slijedom Brozovićevih teza, hrvatski standardni jezik, a u njemu i status i vrijednost riječi *tisak* i svih drugih riječi, pa i riječi *štampa*, određuje njegova funkcija za hrvatski narod i hrvatsku govornu zajednicu, a ne ovakva ili onakva sličnost s drugim jezicima. Uostalom, jezici među sobom mogu biti slični kao jaje jajetu, a da zbog te sličnosti ne gube bilo koje pravo. Kad bi gubili, to bi, kaže Brozović, bilo kao da se jednojajčanim blizancima zbog velike međusobne sličnosti oduzme neko od njihovih građanskih prava ili da se, recimo, njihova prava podijele.

Dok su, dakle, Brozovićeve teze jučer bila brana unifikatorskoj politici, koja se vodila s namjerom da se likvidira hrvatski jezik, danas one mogu poslužiti kao zaštita od nastojanja, što svjesnih što nesvjesnih, da se hrvatski jezik pretvori u iskrivljen otisak nekog drugog jezika i tako uništi njegov milenijski identitet. Jer, kako se precizira u desetoj tezi, „zakoni i pravila hrvatskoga standardnog jezika imaju izvor u njemu samome i u njegovoj službi hrvatskomu narodu i društvu“.

Mehanička upotreba hrvatskih riječi kojih nema u drugim, sličnim jezicima, a koje se nerijetko i upotrebljavaju samo zato što su različite, odnosno zato da se razlike istaknu, ne vodi nikamo, a najmanje prema funkcionalnom hrvatskom jeziku. Govornik koji npr. napadno često rabi oblike *glede*, *glasovati*,

Europa, a istodobno mjesto *kat* govori *sprat*, a mjesto *kontrolirati kontrolisati*, jednako je daleko od hrvatskog jezika kao što je od njega daleko i Mađar nakon dvotjednog tečaja tog jezika! Tako je moj tata, štokavac iz Like, govorio kajkavski: *Idi u vrit*!

Da bi se govorilo hrvatski, nije dovoljno biti različit (npr. u odnosu na srpski jezik), nego se ponajprije mora biti sličan najboljim govornicima toga jezika. Tko hoće dobro govoriti hrvatski, neće se iscrpljivati u suprotstavljanju tuđemu, nego će se oslanjati na svoje. Zar nije bolje grabiti iz hrvatske jezične tradicije, nego lipsavati u besmislenim kontrama? A nema sumnje da je bolje i šutjeti, negoli se daviti rugobnim rečenicama poput ove koju sam našao u tekstu hrvatskog političara dr. D. P.-a iz Bosne: „Zato se i odazivam njegovom stavu glede iznošenja moga mišljenja."

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. SUMNJIČENJE SLIČNOSTI. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 66–69.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Uzmite hrvatski, vaš je!

[2001]

Ispod raširene tvrdnje daje iz naziva hrvatskog jezika izbačeno srpsko ime

List HRVATSKA objavio je u četvrtak, 26. veljače 1891. (tisuću osamsto devedeset prve) crticu o „srbsko-hrvatskom jeziku". U SLUŽBENOM LISTU piše HRVATSKA

> čitamo medju oglasi i jedan oglas kr. kotarskih vlasti u Bjelovaru od 17. veljače u kojem predstojnik Cvijanović traži, da tamošnji nadcestar mora znati srbsko-hrvatski jezik. Gospodin Cvijanović poznat je kano srbski fanatik, ali kano činovnik u službi ima nazivati naš jezik hrvatskim, jer za volju koje tisuće Gjurkovića i Popovića, koji rade proti domovini, u kojoj živu mi ne trebamo naš liepi jezik nazivati *srbsko-hrvatskim* nego samo *hrvatskim*. U Srbiji, u službenih glasih nismo nigdje čitali, da se od državnog službenika traži znanje hrvatsko-srbskog jezika, već samo srbskoga.

Da notica, do koje smo došli s pomoću kolege Božidara Mušice iz zagrebačkog VEČERNJEG LISTA, nije napisana pred-brozovskim, morfonološkim (etimološkim ili korijenskim) pravopisom i da nije datirana, ne bi se moglo zaključiti da je napisana prije sto godina. Takva se bilješka mogla pojaviti, a i pojavljivala se, i prije osamdeset, i prije šezdeset, i prije četrdeset, i prije dvadeset godina, kao i prije dvije godine, a bogme i prije dva mjeseca. I prekjučer, i jučer, i danas, bilo je i ima ljudi koji su se prema pravu Hrvata i drugih pripadnika hrvatske govorne zajednice na svoj jezik i na svoje ime jezika odnosili „kano srbski fanatik" iz Bjelovara, gospodin predstojnik Cvijanović. Bilo ih je na svim stranama, a redovito u redovima „kr. kotarske vlasti" i svih inih vlasti.

Među one koji se trude da bjelovarski predstojnik s kraja prošlog stoljeća ne ostane bez nasljednika, htio bi se ugurati i zagrebački dopisnik beogradske POLITIKE, g. R. A. Da ima dara, svjedoči nagrada koju mu je za uspješno i istinito izvještavanje iz Hrvatske nedavno dodijelio njegov slavni direktor Žika Minović. Cvijanovićev je oglas R. A. pretvorio u oveći članak o uzrocima uznemirenosti Srba u Hrvatskoj (NEPOŽELJNA ĆIRILICA, POLITIKA, 27. ožujka 1991.). U svom uspješnom i istinitom tekstu suvremeni Cvijanović tvrdi da „ono što u Hrvatskoj nije bilo sporno ni u prošlom veku, postalo je danas, na izmaku 20. veka: u službenoj upotrebi ćirilično pismo više nije ravnopravno, a i srpsko ime izbačeno je iz zajedničkog jezika".

Prema R. A.-u, u Hrvatskoj su se odjednom „počele da rađaju i uporno lansiraju neke dotle mrtve, nepostojeće ili u prašini prošlosti davno zaboravlje-

ne reči i konstrukcije, koje ne samo da lome jezik i paraju uši, već sve više zasmevaju i same Hrvate koji odmalena govore književnim jezikom“. U „rađanju i upornom lansiranju“ R. A. vidi „nasilje nad jezikom“, koje „nije ništa drugo, to je bar jasno, do samo jedan od brojnih instrumenata kojima se nasilno i po svaku cenu nastoji razdvojiti jedno etničko stablo (potcrtao J. P.) koje čine Hrvati i Srbi (i ostali koji govore jednim jezikom koji nazivamo hrvatski, srpski, srpskohrvatski itd. u sličnim kombinacijama), a sve to u jednoj funkciji i s jednim ciljem: uspostavljanje samostalne hrvatske države“.

HRVATSKA je iz službenog oglasa bjelovarskog predstojnika Cvijanovića koji je poznat „kano srbski fanatik“ zaključila da se Hrvatima i ostalima koji s njima žive niječe pravo na jezično ime, a i na jezik sam. Sto se dade zaključiti iz proširenog Cvijanovićeva oglasa što ga potpisuje R. A. koji je poznat kano nosilac Minovićeve nagrade? Ono što piše, a piše:

a) da je u današnjoj Hrvatskoj postalo sporno ono što takvim nije bilo ni u prošlom stoljeću;

b) da u službenoj upotrebi u Hrvatskoj više nije ravnopravno ćirilično pismo;

c) da je iz zajedničkog jezika izbačeno srpsko ime;

d) da se u Hrvatskoj „rađaju i lansiraju neke dotle mrtve, nepostojeće... zaboravljene reči“;

e) da je cilj rečenoga u točkama b, c i d da se „po svaku cenu ... razdvoji jedno otničko telo koje čine Hrvati i Srbi“ i stvori samostalna hrvatska država.

Da je danas sporno ono što je takvim bilo i u prošlome stoljeću, najbolji je dokaz komentarčić iz HRVATSKE. Nastojanje da se Hrvatskoj silom nametne zajednička, uistinu srpska jezična kapa, uvijek je u Hrvatskoj izazivalo otpor ili, kako bi kazao R. A., bilo spornim. U tom se smislu, dakle, apsolutno ništa nije promijenilo, a i neće.

Što se drugoga (ćirilice) tiče, R. A. također f u l a . Ćirilica je u Hrvatskoj službeno pismo, ali tamo gdje to ima nekog smisla, dakle, na onim područjima hrvatske države na kojima u većem broju žive građani koji se tim pismom žele služiti. Koja su to područja, uređuje se zakonom.

Najzanimljivija je, ipak, tvrdnja pod c, da je u Hrvatskoj iz zajedničkog jezika izbačeno srpsko ime. To nije samo misao gospodina na kojeg se pozivamo, nego i opće, i omiljeno, mjesto ogovaranja Republike Hrvatske, odnosno dokazivanja da su Srbi u Hrvatskoj obespravljeni. Tvrdnja tobože počiva na čvrstim činjenicama, a zapravo se sastoji od obične novogovorne magle. U njezinu je stvaranju primijenjen novogovorni postupak tzv. lažnog ili praznog aksioma: izrečeno se uzima kao nešto toliko očito da se ne mora dokazivati, a uistinu je vise nego sumnjivo ili, kako bi kazao R. A., sporno.

Ključne su riječi zajednički (jezik) i izbaciti (srpsko ime). Naime, niti je jezik o kojemu je riječ zajednički, pogotovu ne u smislu ograničenja prava za-

mišljenih sudionika tog zajedništva, niti je iz tog nezajedničkog jezika išta izbačeno.

Jezik o kome je riječ jest hrvatski jezik, tj. jezik kojim govore Hrvati i drugi pripadnici hrvatske govorne zajednice. Po svome podrijetlu i današnjim osobinama to je jezik slavenski i južnoslavenski, koji je u uskome srodstvu s ostalim jezicima na slavenskom jugu, sa slovenskim, makedonskim, bugarskim ... a osobito sa srpskim jezikom.

Hrvatski jezik može biti, i jest, vrlo srodan s nekim drugim jezikom, može s nekim drugim jezikom biti i frapantno sličan, ali on unatoč tomu ne mora biti, i nije, dio jezika kojemu je srodan i sličan, ne mora s njim biti ni u kakvu zajedništvu. Hrvatski jezik nije zajednički jezik (tek jedan od standarda u zajedničkom jeziku), nego cio jezik. Bez obzira na sve srodnosti i sličnosti, on je ipak samo naš, hrvatski.

Prava hrvatske govorne zajednice na hrvatski jezik ni na koji način ne mogu biti ograničena. Kako god bilo, ona su uvijek i samo stopostotna. Baš kao što su neograničena i prava engleskih govornika na engleski, francuskih na francuski ili ruskih na ruski jezik, neovisno, dakako, o tome tko se još i kako se tim jezicima služi.

Uostalom, tko brani Srbima, bilo onima u Hrvatskoj, bilo onima u Srbiji, da govore hrvatskim jezikom. Izvolite, poslužite se, vaš je, ali nas pustite na miru! Pustite nas da se s „rađanjem i lansiranjem nekih dotad mrtvih, nepostojećih ... zaboravljenih reči“ sami hrvemo!

Slično je i s pojmom *izbaciti*. Iz naziva hrvatskog jezika, jezika koji je svoj i cio, nezajednički, može se izbaciti samo ono što u njemu jest, a u njemu jest hrvatsko ime, a nikako ono što u njemu nije, srpsko ime. Srpsko se ime u naziv hrvatskog jezika može samo ubaciti, što se u proteklih stotinjak godina, od vremena gospodina predstojnika Cvijanovića iz Bjelovara do R. A.-a iz POLITIKE, vrlo često, više silom nego milom, i prakticiralo. Cilj ubacivanja opisan riječima nosioca Minovičeve nagrade: *da se po svaku cenu dva etnička tela koja čine Hrvati i Srbi spoje u jedno i da se tako uspostavi jedna velika srpska država*.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. UZMITE HRVATSKI, VAŠ JE!. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 118–122.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Hrvatski jezik država

[2001]

Ispod namjere srpskih tenkista da izbiju na granice štokavskog narječja

Ako se pažljivije pogleda zemljovid Hrvatske, vidjet će se da srpski osvajači, a to su Miloševićeva Srbija, Jugoslavenska neprijateljska armija i hrvatski velikosrbi, nastoje zauzeti (i sve hrvatsko zatrti) ona područja na kojima se govori štokavskim narječjem. Za poznavatelje hrvatske povijesti, posebice povijesti hrvatskog jezika, u tome nema ništa iznenađujuće.

U programu širenja Srbije, tj. u srpskim imperijalnim planovima za osvajanje susjednih, nesrpskih zemalja, hrvatski su štokavci pretvarani u Srbe. Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) nazivao ih je Srbima rimskoga obreda, a jedan od ideologa današnje Velesrbije, lingvist Pavle Ivić, zove ih *katolicima srpskohrvatskog jezika*. Iz Srbije se poručuje Hrvatima: Budite što vas je volja, pa i katolici, pa i zapadnjaci, samo recite da ste Srbi! A da jeste Srbi, dokaz nad dokazima jest to što govorite, kao i većina Srba, štokavski.

Hrvati su relativno lako parirali, vraćajući Srbima njihovim glavnim argumentom: Svi Srbi koji govore štokavski, a to znači hrvatski, jesu Hrvati. Mogu biti što ih je volja, pa i pravoslavci, samo moraju biti načisto s tim da su Hrvati!

Do godine 1918., tj. do stvaranja prve, karađorđevićevske Jugoslavije ili velike Srbije pod jugoslavenskim imenom, srpske navale na hrvatski jezik nisu polučile bog zna kakve rezultate. Hrvati, svjesni da im je jezik domovina i jedina država u kojoj su uistinu suvereni, nisu htjeli a ni mogli popustiti. Zanosili su se, istina, idejama o južnoslavenskom bratstvu, doživljavajući ga kao spas od opasnosti s neslavenskih strana. Hrvatsko jugoslavenstvo bilo je, bar prema zamislima njegova kreatora, biskupa Josipa Jurja Strossmavera (1815–1905) ... da se Hrvati održe i da žive kao slobodan europski narod. Za razliku od jugoslavenstva srpskoga, ako je što takvo ikada i postojalo, koje je oduvijek bilo samo formula za posrbljavanje slavenskoga juga.

Ali, kažem, do 1918. rezultat napada bio je mršav. Od te godine lingvistima pomaže aparat državne represije. Jezikoslovljem se naveliko počinju baviti srpski kaplari, žandarmerijski narednici i policajci. *Govori*, *bre*, *srpski*, *da te ceo svet razume*, njihova je jedina znanstvena argumentacija. Metoda im je progon, a sredstva krvava. I rezultata je bilo: Hrvati su punili zatvore, a Srbi su im praznili jezik od svega hrvatskoga. Hrvatsko je ime jezika zabranjeno (Hrvati su brzo zažalili za Austro-Ugarskom!), a nasilno se nametala složenica

srpskohrvatski jezik, koja je poslije pretvorena u nešto još monstruoznije – *srpskohrvatskoslovenački jezik*!

Pravi su rezultati, ipak, postignuti tek u drugoj, nazovi-socijalističkoj, opet srpskoj Jugoslaviji poslije 1945. Hrvatski je jezik skresan na varijantu tobože zajedničkog, nikad postojećeg srpskohrvatskog jezika (još nikada nitko nije pročitao tekst pisan srpkohrvatskim jezikom). No, to bijaše samo prvi korak, jer odmah je pokrenut zamašan proces izjednačavanja srpske i hrvatske varijante, tj. proces sustavnog rashrvaćivanja hrvatskoga jezika. Na udaru je bio hrvatski jezik, jer napadači su znali da je jezik posljednje uporište hrvatskog naroda, njegova domovina i država.

Uspjeh je ipak bio samo prividan. Hrvatski je otpor bio nevjerojatno uporan. I kad je na kraju godine 1989. propao posljednji pokušaj jugo-srpskog režima da izbriše hrvatsko ime jezika, a s njim i Hrvate, bio je to najpouzdaniji znak da je režimu odzvonilo.

Sada se s tenkovima i zrakoplovima, masovnim nasiljem, rasističkim progonima, taj poraz želi prikriti. Nekad je glagoljaški pop Martinac, izvještavajući o krbavskoj bitki (Hrvati protiv Turaka 1493.) napisao da su Turci *nalegli na jezik hrvatski*. Pod jezikom Martinac je mislio na narod. Sada su na jezik hrvatski, u značenju koje on ima od vremena popa Martinca, nalegli novovjeki Turci – Miloševićevi Srbi. Nema sumnje da će i oni proći kao i svi njihovi prethodnici. Hrvatski će ih jezik i ovaj put, kao i uvijek do sada, pobijediti.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. HRVATSKI JEZIK DRŽAVA. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 123–125.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Hrvatske novine na srpskom jeziku

[2001]

I s p o d n a v a d e z a g r e b a č k o g t j e d n i k a GLOBUS d a s r p s k e t e k s t o v e o b j a v l j u j e b e z p r i j e v o d a

Novinarka tjednika GLOBUS J. B. razgovarala je s premijerom M. P.-om. GLOBUS izlazi u Zagrebu, M. P. je premijer u Beogradu. Zagreb je glavni grad Republike Hrvatske, Beograd prijestolnica Republike Srbije i države koja se odaziva na ime Savezna Republika Jugoslavija. Država (ili države) koje je M. P. premijer u neobjavljenom je ratu s državom u kojoj izlazi tjednik novinarke J. B. Premijerova država napala je novinarkinu državu. Premijerova srpska (jugoslavenska) čizma gazi novinarkinu Hrvatsku: od oružja u rukama vojnika koji su pod komandom premijera M. P.-a ginu na hrvatskom tlu novinarkini hrvatski sugrađani.

> Mihajlo Šaranović, specijalni savjetnik M. P.-a", piše novinarka J. B., „dao je novinarima GLOBUSA samo dvadeset minuta za razgovor sa šefom. Prije toga, premijer Savezne Republike Jugoslavije morao je malo odrijemati, a poslije toga već ga je čekala inozemna novinarska ekipa. Susret je, međutim, trajao gotovo četrdeset minuta, unatoč tome što je Šaranović, kao diskretan ali vrlo pažljiv slušatelj, nekoliko puta pokušao upozoriti da je vrijeme isteklo. M. P-u očito je godilo obraćanje hrvatskoj javnosti. I doista, nešto kasnije, dopisnici stranih novina iz Beograda, sa zavišću su prepričavali da su hrvatski novinari uspjeh do njega doći preko reda, i to već nakon sedam dana, dok ostali čekaju po mjesec-dva ... (GLOBUS, 16. X. 1992., str. 3).

Novinarka J. B., kao što se vidi, ponosna je na svojih „gotovo četrdeset minuta" s premijerom M. P.-om i sretna što je na red za tih „gotovo četrdeset minuta" došla „preko reda" i to već „nakon sedam dana, dok ostali čekaju po mjesec-dva".

Ukratko, razgovor novinarke J. B. s premijerom M. P.-om pravi je žurnalistički pothvat. Profesionalni uspjeh prvog reda!

Da, uspjeh. Samo za koga? Za novinarku J. B. ili za premijera M. P.-a?

Prije nego što odgovorim, riješimo ovaj zadatak:

Kome je do koga teže doći? Novinarki iz Hrvatske do premijera u Beogradu ili premijeru u Beogradu do čitatelja (javnosti) u Hrvatskoj? Tko je koga napao? Novinarkina država državu premijerovu ili pak premijerova država državu novinarkinu? Tko što razara? Premijerova država novinarkinu ili novinarkina država premijerovu? Koga je kao napadača označila i izolirala svjetska zajednica država? Državu premijerovu ili državu novinarkinu? Tko je pod strogom blokadom? Država iz koje po svojih fantastičnih „gotovo četrdeset minu-

ta“ dolazi novinarka GLOBUSA ili država u kojoj sa svojim diskretnim i pažljivim savjetnicima sjedi premijer M. P.? Kome je žarko stalo da se javno opere? Tko hoda svijetom i svakome se nameće kao sugovornik? Tko novinarima plaća skupa putovanja samo zato da bi mu oduzimali njegove dragocjene minute? Tko se nasilu rukuje i grli sa svojim žrtvama? Tko saziva bezbrojne konferencije za novinare? Tko daje milijun (proturječnih) izjava dnevno? Kome je stalo do toga da državu-zvijer presvuče janjećim krznom? Tko bi, na kraju krajeva, radije došao u Zagreb nego boga vidio?

Sumnjam, dakle, da je premijer M. P. prije susreta s novinarkom J. B. mogao drijemati. Sigurno ne, jer bio je previše uzbuđen sretnom činjenicom da ga pred vratima čeka novinarka čitanog hrvatskog tjednika. Da je još znao da će se predviđenih dvadeset minuta pretvoriti u „gotovo četrdeset“, trefio bi ga šlag od sreće!

Ergo, susret premijera M. P.-a s hrvatskom novinarkom golem je premijerov uspjeh. Svaka minuta, koju je tobože velikodušno odvojio, za njega je čisti dobitak!

I to na srpskom jeziku.

Ne mislim na jezik kojim je premijer M. P. odgovarao na pitanja novinarke J. B., nego na jezik kojim su njegovi odgovori objavljeni u GLOBUSU. Odgovori premijera M. P.-a na pitanja novinarke J, B. objavljeni su na srpskom jeziku. Na srpskom jeziku u listu koji izlazi usred Hrvatske, na hrvatskom jeziku. Je li to i inače GLOBUSOVA praksa, da odgovore svojih sugovornika objavljuje na stranim jezicima, a ne na jeziku svoje govorne zajednice?

Koliko sam mogao zapaziti, GLOBUS sve svoje priloge objavljuje na hrvatskom jeziku, sve osim intervjua koje mu daju srpski političari. Govorimo o intervjuu s premijerom M. P.-om, a na umu imamo i druge razgovore s premijerovim sugrađanima koji se služe srpskim jezikom, npr. razgovor s četničkim vojvodom V. Š.-om, koji je u GLOBUSU objavljen 7. VIII. 1992. I u tom su razgovoru sugovornikovi odgovori objavljeni srpskim jezikom.

GLOBUS, očito, pretpostavlja da svi njegovi čitatelji toliko razumiju srpski jezik da prijevod na hrvatski nije potreban. Ili misli da su srpski i hrvatski jedan jezik. Kao što misli i rečeni premijer M. P. kad novinarki J. B. kazuje:

> Ja sam ga (njega, dr. Franju Tuđmana – op. J. P.) najpre pitao da li ćemo da razgovaramo srpski, hrvatski ili engleski, na kojem ćemo se jeziku bolje razumeti. On je rekao: ‘O, nema problema, vi i ja razumjet ćemo se vrlo dobro i bez engleskog jezika!’ I onda ja njemu kažem: ‘Onda, ipak, mora da govorimo istim jezikom, mora da su srpski i hrvatski jedan jezik, samo malo različit’.

GLOBUS i dalje misli i čini ono što se mislilo i činilo u prvoj i drugoj Jugoslaviji. A mislilo se „da su srpski i hrvatski jedan jezik, samo malo različit“ (ma što to značilo!). I činilo sve da se srpski i hrvatski, a neko vrijeme i slovenski, što vise približe, zbliže, po mogućnosti i posve izjednače, među ostalim i tako što će se izbjegavati, pa i zabranjivati, prevođenje s jezika na jezik ili, kako se tada govorilo, s varijante na varijantu.

Hrvatski je poseban i slobodan jezik. On je u Republici Hrvatskoj u službenoj upotrebi, posvuda, pa i u GLOBUSU, i tu činjenicu valja poštovati. Do kraja, bez iznimaka. U konkretnom slučaju to znaci da je i srpski tekst u hrvatskim novinama nužno prevesti na hrvatski jezik.

Sličnost i srodnost između hrvatskog i srpskog jezika, a koje su nesporne, kao i sve dosadašnje (pa i moje) deklaracije o jednosti hrvatskog i srpskog jezika, tu ništa ne mogu promijeniti. Kad bi razlike između srpskog i hrvatskog jezika bile i manje nego što jesu, četničkog bismo vojvodu V. Š.-a i njegova sunarodnjaka, premijera M. P.-a, opet morali prevoditi na hrvatski, kad već s njima ne možemo učiniti ništa efikasnije.

A kad novinarka GLOBUSA J. B. sljedeći put odluči učiniti uslugu premijeru M. P.-u i krene u Beograd, neka to učini u društvu s prevodiocem. Barem to.

(Poslije ovog teksta GLOBUS je odustao od prakse istosti srpskog i hrvatskog jezika.)

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. HRVATSKE NOVINE NA SRPSKOM JEZIKU. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 140–143.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Čiji je hrvatskosrpski jezik?

[2001]

I s p o d z a b o r a v a d a j e z a j e d n i č k a j e z i č n a s a b l a s t , m a š t o t k o o n j o j m i s l i o , b i l a i n a š a , h r v a t s k a s a b l a s t

Znam da će mnogi biti zaprepašteni. Kakav hrvatskosrpski jezik, odnio ga vrag! Žao mi je, ne mogu im pomoći, a ni sebi. Pitanje moram postaviti, inače bih puk'o na bočini. Dakle, čiji je hrvatskosrpski jezik?

Najprije pričica iz Graza.

Prije poldrug godine, u jeku rata protiv Hrvatske, poveo se u Grazu, u malom, lošim vijestima utučenom hrvatskom društvancu, razgovor o gradačkom Jugoslavenskom klubu. U svojim su ga rukama, kao i svuda po svijetu, držali Srbi prerušeni u Jugoslavene. I Srbi koji ni u što nisu bili prerušeni. Radili su ti prerušeni i neprerušeni Srbi što su htjeli, uvijek, dakako, u korist Srbije, najčešće na štetu Hrvatske. Kako im stati na put? Bilo je nekoliko ideja, jedna gora od druge, i sve su odbačene. Pokušao sam i sam nešto smisliti, pa sam predložio:

Osvojimo Jugoslavenski klub.

Kako, a da ne izazovemo austrijske vlasti – dočekali su me nesuđeni osvajači Jugoslavenskog kluba u Grazu, misleći da ja mislim na nasilno osvajanje.

Ne, nisam mislio na nasilno osvajanje. Imao sam u vidu nenasilan, a k tome i legalan put. Predložio sam da klub osvojimo tako da se u njega učlanimo. Svi, masovno. Da se učlanimo, da postanemo većina, da sazovemo izbornu skupštinu, da preuzmemo upravu i da klub proglasimo hrvatskim!

Da, kazali su moji gradački urotnici, ideja nije loša. Mogli bismo uspjeti. Ali od toga nema ništa.

Zašto?

Zato što mi ni po koji cijenu ne želimo ući u Jugoslavenski klub!

I nismo ušli. Ostali smo na ulici, do danas.

Pod hrvatskosrpskom kapom živjelo je, više silom nego milom, nekoliko južnoslavenskih jezika, među inima i jezik hrvatski. Dapače, hrvatski je jezik – tj. hrvatski jezikoslovci, tj. politički muževi hrvatski, tj. hrvatska vlast, tj. Hrvatska -u krojenju te kape i sam sudjelovao. U nju je, uostalom, ušiveno i ono što je hrvatskom jeziku oduvijek bilo osobito dragocjeno, njegovo ime.

Jezik hrvatskosrpski (srpskohrvatski, hrvatski ili srpski) živio je manje-više kao sablast. Nitko se zapravo njime nije služio, na tom jeziku nije napisan ni jedan tekst. Hrvati su uvijek, pa i onda kad su se zalagali za južnoslavensko narodno za-

jedništvo, pa čak i onda kad su neki od njih prešli na ekavicu, govorili hrvatski, Baš kao što su Srbi govorili srpski. Hrvatskosrpski nikada nitko nije umio govoriti.

Pa ipak je hrvatskosrpski, baš kao i jugoslavenski klub, bio realnost. Ako ne drugačije, a ono kao stručni naziv za sustav hrvatskih i srpskih narječja i govora, odnosno, na srpskoj strani, kao paravan za posrbljavanje iliti gutanje hrvatskog jezika. Bio je avetinja, ali je bio, a ako je bio, onda je to, kao činjenica iz prošlosti, i danas. A ako je bio, i ako jest, mislim da se ne može izbjeći pitanje: Čiji je?

A i zašto bismo to pitanje izbjegavali? Jugoslavenski su klubovi, kao i Jugoslavija, uistinu bili prosrpski i antihrvatski, ali su pravno-formalno bili (i) hrvatski. Sad, kad su, zajedno s državom koju su predstavljali, propali, sad u podjeli njihove eventualne imovine, ili prava što su ih uživali, moramo sudjelovati i mi.

Tako je nekako i s hrvatskosrpskim jezikom. Njega, ni u onom smislu u kojem je nekad postojao, uglavnom više nema (i Srbi ga vrlo rijetko spominju, jer su im Hrvati izmakli iz ruku), ali postoji njegova „imovina“, a ona je i naša, hrvatska.

Jezik hrvatskosrpski kao razgovorni jezik nije postojao, ali su postojali i postoje rječnici s imenom tog jezika na koricama.

Pod hrvatskosrpskim imenom objavljeni su pravopisi, priručnici, udžbenici ... Taj se jezik pojavljuje u nazivima katedara na fakultetima širom svijeta.

Smijemo li se svega toga odreći? Zbog toga što s tim jezikom imamo teška iskustva i što nam je taj jezik, poslije svega što se dogodilo, postao krajnje odvratan?

Odreknuće ne bi bilo nimalo mudro rješenje. Hrvatskosrpska nas jezična sablast više ne ugrožava, a prestali smo se i bojati. Od nje nam ne prijeti pogibelj, pa zašto da je odbacimo! Da li samo zbog mučnine koju u nama izaziva? Ta, nećemo se valjda zbog pojačanog rada žlijezda oprostiti od goleme količine knjiga i odreći se bogata nasljedstva!

Sve knjige koje su u nazivu označene kao hrvatskosrpske, bez obzira na to tko su im autori – i naše su, hrvatske knjige. Sve katedre koje su deklarirane kao hrvatskosrpske – i naše su, hrvatske katedre. Dakako, knjige (i katedre, i sve ostalo), bit će onoliko i onako naše koliko i kako mi to budemo htjeli. Važno je da se zna da je to i naše i da se time imamo pravo koristiti. Važno je da toga sami budemo svjesni.

Ako se nekome učini da kucam na otvorena vrata, vara se. Neka se osvrne oko sebe i vidjet će da nije malo onih koji bi sve što je u hrvatskom jeziku nastalo pod hrvatskosrpskim imenom, pa i ono što su, kao dostignuće hrvatskog jezika, stvorili isključivo hrvatski jezikoslovci, s gnušanjem odbacili. Nema tog hrvatskog interesa koji će takve natjerati da se poslužе i tzv. hrvatskosrpskim nasljeđem! Baš kao u pričici iz Graza.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. ČIJI JE HRVATSKOSRPSKI JEZIK? – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika. Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 189–192.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Misliti hrvatski na srpskom

[2001]

I s p o d s r p s k o g j e z i k a h r v a t s k i h g o v o r n i k a

Može li netko tko ne govori hrvatski jezik, tko ne živi u Hrvatskoj i tko nije katolik (nego npr. musliman, protestant ili pravoslavac) biti Hrvat? Odnosno, mora li netko tko govori hrvatski, tko živi u Hrvatskoj i tko je katolik biti Hrvat? Gledam neki dan na televiziji dr. Igora Primorca, profesora na Hebrejskom sveučilištu u Izraelu. Govori čovjek o djelovanju tzv. hrvatskog lobija u Izraelu. Govori sažeto, zanimljivo, upućeno ... I govori srpski. Rođenje u Sarajevu, u obitelji Židovke i Hrvata, školovao se u Beogradu, a već godinama živi u Izraelu. Ne, g. Primorac nije Hrvat, tj. ne znam je li Hrvat, jer se nije deklarirao, ali je govorio kao Hrvat. Govorio je kao Hrvat, srpskim jezikom.

Slušajući g- Primorca, uhvatio sam se kako mislim da je u njegovu nastupu nešto neobično. Nešto mi je smetalo. Uhvatio sam se kako mislim da se ono š t o govori nikako ne podudara s onim k a k o govori. Bio sam zatečen njegovim mislima koje su bile hrvatske i njegovim jezikom koji je bio srpski. Uhvatio sam se, dakle, kako mislim da su misli g. Primorca u sukobu s jezikom kojim ih je izražavao.

U jednom se trenutku moje (i inače krhko) jezično znanje raspršio kao mjehur od sapunice. Učinio sam neoprostivu pogrešku: izjednačio sam poruku i priopćajni (komunikacijski) kanal. Ili, malo slikovitije, optužio sam željeznicu zbog uvjerenja putnika kojeg prevozi!

Da je gost iz Izraela govorio hrvatski ili bilo koji drugi jezik koji nije srpski, njegov jezik vjerojatno ne bih ni zapazio. Ali, govorio je srpski, i to mije zaparalo uši. Zašto?

Zbog jake identifikacije jezika i djela onih koji se tim jezikom najviše služe.

Srpskim se jezikom služe Srbi, Srbi su napadači (agresori) na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Ergo: srpski je jezik napadački, agresorski jezik. I dalje: tko govori srpski, taj je agresor!

Iako takvo zaključivanje nema nikakvih jezičnih stručno-znanstvenih osnova – a ako ih ima, onda one pripadaju području psiholingvopatološkom – ono (zaključivanje) ipak živi. Ne samo da živi, nego je kadro, kao što vidjesmo, i mene samoga odvesti na stranputicu. Dr. Primorac govori srpski, znači dr. Primorac je ...

Ne, dr. Primorac nije ni agresor, a (vjerojatno) ni Srbin. On samo govori srpski, a to što govori srpski,, ni na koji ga način ne određuje, osim kao osobu

koja zna srpski. Kao što ni ćiriličko pismo, koje se u Hrvatskoj (pogrešno) doživljava kao nešto ekskluzivno srpsko, ništa ne govori o onome tko se njime služi. Ništa, osim da mu je to pismo poznato. (O ćirilici i hrvatskim zabludama u vezi s njom nedavno je mudro progovorio jezični kroničar Ivo Žanić.)

Srpskim jezikom i (srpskom) ćirilicom najčešće se služe Srbi, ali iz toga se ne može zaključiti da je svaka osoba koja se služi srpskim jezikom i ćirilicom Srbin. A ako svaka osoba koja se služi srpskim jezikom i ćirilicom nije Srbin, onda ni srpski jezik i ćirilica ne mogu biti određujuće posebnosti srpske nacionalnosti, pogotovu ne jedine.

Kao primjer sam spomenuo dr. Primorca, koji govori srpski a nije Srbin, a mogao sam spomenuti i mnoge druge ljude koji govore srpski a nisu Srbi. Među njima ima i mnogo Hrvata. Za Hrvate koji govore srpski ili jezik koji je bliži srpskom nego hrvatskom, znali smo i prije, no odnedavno smo se s njima, u ratnoj nesreći u koju nas je gurnula Srbija, i masovno suočili. To su oni naši sunarodnjaci koji su živjeli u Vojvodini, u Kosovu, u Srbiji, u Bosni, koji su se školovali u srpskim školama i koji su se služili srpskim jezikom, a od kojih su mnogi nedavno stigli u Hrvatsku – kao izbjeglice. Recite tim Hrvatima koji uglavnom ne znaju hrvatski da nisu Hrvati, pa ćete vidjeti kako ćete se provesti!

Jezik (i pismo) i nacionalnu pripadnost ne valja izjednačavati, a ako jezik i nacionalnu pripadnost ne valja izjednačavati, onda ne valja ni jezik optuživati za djela što ih čine pripadnici govorne zajednice koja se jezikom služi. Srpski jezik (srpska ćirilica) nije kriv za ono što čine Srbi. Kao što ni hrvatski jezik nije zaslužan za ono što čine Hrvati. Jezik je jezik, znači sredstvo za sporazumijevanje, pa bio hebrejski, njemački, hrvatski ili srpski.

Dakle, odgovor na prvo pitanje s početka ovog teksta može biti samo potvrdan, a odgovor na drugo samo odrečan.

Da, netko tko ne govori hrvatski jezik, tko ne živi u Hrvatskoj i tko nije katolik (nego npr. musliman, protestant ili pravoslavac), može biti Hrvat.

Ne, netko tko govori hrvatski, tko živi u Hrvatskoj i tko jest katolik, ne mora biti Hrvat (nego npr, Slovenac, Židov, Srbin).

P.S.

Mnogi će mi, znam, prigovoriti da pišem o notornim činjenicama, da otkrivam toplu vodu. Jest, imat će pravo, ali ih ipak molim da se u tu vodu pažljivije zagledaju i vidjet će da je ona osim što je topla i malo krvava.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. MISLITI HRVATSKI NA SRPSKOM. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika. Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 214–217.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Beograd hrvatska riječ
[2001]

I s p o d n e r a z l i k o v a n j a j e z i č n e o d ž i v o t n e z b i l j e

Je li *Beograd* srpska ili hrvatska riječ?

Prije negoli odgovorim na to jednostavno, za neke, pretpostavljam, i iznenađujuće pitanje, ispričat ću vam dvije istinite pričice, moskovsku i okučansku.

U malom dućanu u prizemlju moskovskog hotela BELGRAD 1 kupio sam dvanaestodjelnu *matrjošku* (riječ je o drvenoj lutki s nekoliko, u ovom slučaju jedanaest, manjih lutaka u sebi; naši je ljudi najčešće zovu *babuška*). Dok sam čekao da *matrjoška* bude zapakirana, razgovarao sam s lijepom pričljivom prodavačicom. Čavrljali smo o svemu i svačemu – mlađi bi Zagrepčani rekli da smo razgovarali *bez veze*. O svemu i svačemu, pa i o jeziku, na koju nas je temu, dobro se sjećam, doveo moj *briljantni* ruski. Nataša (nisam siguran da sam dobro zapamtio ime) je uživala u velikim prednostima komunikacije sa strancem na svom materinskom jeziku, neprestano se (šarmantno) gradeći da uživa u mome znanju ruskoga.

Sve o čemu smo razgovarali zaboravio sam već nakon nekoliko dana, sve osim jedne sitnice koju i danas, osamnaest godine poslije kupovine u moskovskom hotelu BELGRAD 1 (BELGRAD 2 je bio preko puta), dobro pamtim. Na moje pitanje kako Rusi zovu svoje pismo, Nataša je malo zastala, a onda mi s čuđenjem, s čuđenjem koje se moglo pročitati i kao *Glupog li pitanja*!, odgovorila: „Pa, kako?! Pa – pismo!“

Neki sam se dan – već smo u drugoj, okučanskoj priči – provezao autocestom Zagreb – Lipovac, nekad zvanom *Autoput bratstva-jedinstva*. Putovao sam iz Zagreba u Osijek. Vožnja okupiranim dijelom Hrvatske bila je neugodna. Ne toliko zbog lošeg, granatama oštećenog kolnika, ne toliko zbog okupatorskih vojnika koji su se tu i tamo pomaljali iz okolnih šikara, ne toliko zbog sveprisutnih, do zuba naoružanih *plavaca*, koliko zbog gorkog osjećaja nemoći da se tužne, ponižavajuće prilike na toj cesti i s tom cestom promijene. Neugodna vožnja ... i šok negdje na komadiću komadićka kod Okučana. Velika plava ploča s natpisom *BEOGRAD*!

Na jednoj strani mlada Ruskinja koja (kao i većina Rusa, i većina Engleza, i većina Nijemaca, i većina Kineza) pismo kojim piše doživljava samo i isključivo kao pismo, vlastito, rusko pismo, i koju uopće ne zanima kako se zove pismo koje mu je u osnovi, koja, dakle, o pismu kojim se služi uopće ne razmišlja ili razmišlja na način na koji se razmišlja o prozoru kroz koji se gleda ili o

stolcu na kojem se sjedi. Na drugoj strani mladi i stari Hrvat koji postavlja čudna, nejasna, u svakom slučaju suvišna pitanja i koji doživljava šok kad iznad glave ugleda jednu tako običnu i jednostavnu riječ kakva je riječ *Beograd*.

Na jednoj je strani shvaćanje (svjesno ili nesvjesno, svejedno je) o jeziku kao o sustavu neutralnih, izvan samog jezika ničim obilježenih znakova, koji (sustav) služi za sporazumijevanje, a na drugoj shvaćanje (svjesno ili nesvjesno, svejedno je) o jeziku kao o sustavu znakova, koji (sustav) ne služi samo za sporazumijevanje, nego i za prepoznavanje, nerijetko – ponajprije za prepoznavanje. U prvom je shvaćanju jezik samo jezik, jezični znak samo jezični znak, pismo samo pismo, a u drugom je jezik i jezik i sredstvo za identifikaciju, jezični znak i jezični znak i znak za očitovanje govornikovih opredjeljenja, a pismo i pismo i izvanjezično, npr. političko, razlikovno sredstvo. U prvom se slučaju s pomoću jezičnog sustava prenosi poruka, a u drugom se s pomoću jezičnog sustava prenosi poruka i još koješta drugo. U prvom je slučaju jezik u svemu podređen poruci, on je u njezinoj službi, a u drugom je jezik u svemu iznad poruke, nerijetko na način da poruku iskrivljuje.

Za Natašu je pismo pismo, a za Hrvata kojemu je prodala *matrjošku* pismo nije samo pismo. Za njega je pismo latinica, dapače, hrvatska latinica koja se razlikuje od ćirilice, poglavito od srpske ćirilice, koja je (latinica) kao pismo ne samo sastavnica nacionalnog identiteta nego i oblik obrane tog (vječito ugroženog) identiteta. Kad Nataša piše svojim pismom, ona samo piše, a kad kupac njezine *matrjoške* piše, on piše i čuva svoju dušu.

Beograd je obična hrvatska riječ. Tom se riječi u suvremenom hrvatskom jeziku imenuje određeni grad u Srbiji (kao što je i *Srbija* hrvatska riječ kojom se imenuje određena društvena zajednica). Riječju *Beograd* u hrvatskom se jeziku imenuje određeni grad na potpuno isti način na koji se u tom jeziku nekom drugom riječju imenuje neki drugi grad.

Riječju *Pariz* imenuje se određeni grad u Francuskoj (a riječju *Francuska* imenuje se određena europska država), riječju *Rim* imenuje se određeni grad u Italiji (a riječju *Italija* imenuje se određena Hrvatskoj susjedna država), riječju *Varšava* imenuje se određeni grad u Poljskoj (a riječju *Poljska* imenuje se jedna od Hrvatskoj bliskih slavenskih zemalja), a riječju *Beograd* imenuje se određeni grad u Srbiji (a riječju *Srbija* imenuje se Hrvatskoj neprijateljska susjedna država).

Pa ipak me je riječ *Beograd* na putokazu kraj Okučana šokirala! Zato što smo toj riječi, tj. njezinu osnovnom značenju *određeni grad u Srbiji*, dodali još mnoga značenja s pretežno negativnim konotacijama. A ta su dodatna značenja, negativne konotacije: ʻglavni grad države koja je napala Hrvatsku, sjedište Miloševićeve vlasti koja mrzi Hrvatsku i koja Hrvatskoj radi o glavi, stožer velikosrpske agresije, pribježište zločinaca, simbol zla’. Zbog svih tih strašnih semantičkih dodataka, riječ *Beograd* nije mogla u hrvatskom jeziku opstati kao normalan, neopterećen jezični znak. Život je nahrupio u nju, pretvorio u strašilo i promijenio njezinu jezičnu funkciju. Ta je riječ, ukratko, u hrvatskom jeziku

postala nepodnošljiva, toliko nepodnošljiva, da je uklonjena sa svih javnih mjesta. Lingvisti bi kazali: označeno je likvidiralo označitelj.

Nema te riječi više ni na jednom hrvatskom putokazu, ne računajući, dakako, hrvatske putokaze na okupiranim područjima Hrvatske. Kažem, *hrvatske putokaze* na okupiranom području, jer oni su hrvatski bez obzira na to u kojem se dijelu Hrvatske nalazili i što na njima piše, baš kao što je i riječ *Beograd* hrvatska riječ bez obzira što znači.

A znači toliko, da je nismo mogli podnijeti. Uklonili smo je s javnih natpisa, nigdje se ne može vidjeti, pa je onda i razumljivo što izaziva šok kad se negdje pojavi. I to još iznenada, u neugodnoj vožnji okupiranom hrvatskom cestom, usred očaja zbog osjećaja nemoći da se okupatora pobijedi i otjera.

Jezik, naravno, ima svoja čvrsta pravila, a jedno je od njih da nema lijepih i ružnih, dobrih i loših riječi. Postoje samo riječi (znakovi) koje se sastoje od plana izraza i plana sadržaja, riječi (znakovi) koje se prema određenim pravilima, a zbog prenošenja poruke, povezuju s drugim riječima. Njihova podobnost u jeziku uopće ne ovisi o tome sviđaju li se one nama ili ne, dakle o izvanjezičnoj podobnosti. Zbilja se mora imenovati, pa kakva god bila. Ako eliminiramo riječ *Beograd*, u njezinu će se značenju morati pojaviti neka druga riječ, kao što se već i dogodilo, barem na putokazima: riječ *Beograd* zamijenila je riječ *Lipovac*. Riječi *život* i *smrt* u svemu su, ponovimo, potpuno ravnopravne, i sa stajališta jezičnog sustava kojem pripadaju jednako lijepe i ružne. Baš kao i riječi Beč i Beograd, Ljubljana i Pale.

No, stanje je takvo kakvo jest, a jest takvo da je u Hrvatskoj danas vrlo malo onih koji razlikuju jezičnu od životne zbilje. Pak zbog svojih frustracija iz životne zbilje okrivljuju jezične činjenice. Pa i riječ *Beograd* kao posve običnu riječ hrvatskog jezika.

Ruskinja Nataša mogla bi nam biti uzor.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. BEOGRAD HRVATSKA RIJEČ. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 278–282.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

I Srbi progovorili srpski

[2001]

I s p o d n e s t a n k a h r v a t s k o s r p s k o g / s r p s k o - h r v a t s k o g j e z i k a

U doba borbi za obranu ustavne odredbe o hrvatskom književnom jeziku na kraju osamdesetih godina, u kojima je, usput govoreći, hrvatski jezik od Srba i unitarista djelatno branilo mnogo, mnogo manje boraca nego što ih se danas gura u obranu tog jezika od Hrvata, neko sam vrijeme bio zaokupljen idejom o ustavnoj formuli koja bi se mogla primijeniti na sve jezične entitete pod tadašnjom (hrvatsko)srpskom kapom. Dakako, mislio sam na formulu koja bi bila sastavljena prema modelu naše hrvatske ustavne odredbe o hrvatskom književnom jeziku.

Tom se idejom nisam bavio s razloga zabrinutosti za druge južnoslavenske jezike, nego s razloga bolje zaštite hrvatskog jezika. Naime, u žestokim napadima na hrvatski jezik hrvatski su branitelji često bili bombardirani tada vrlo pogibeljnim oružjem, tj. a r g u m e n t o m d r u g i h n a r o d a i d r u g i h s r e d i n a. Što god mi rekli, s koliko god to dokaza potkrijepili, čega se god dosjetili, protivnici su nam servirali p i t a n j e o d r u g i m a. Zahtjev za hrvatskim imenom hrvatskog jezika proglašen je separatizmom (što je u Jugoslaviji bio smrtni grijeh), a kao krunski dokaz potezalo se baš to p i t a n j e o d r u g i m a.

Postavljalo se otprilike ovako. Zajedničkim se jezikom služe četiri naroda, Crnogorci, Hrvati, Muslimani (koji tada još nisu bili Bošnjaci) i Srbi. Tim se jezikom govori u četirima jugoslavenskim republikama: Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, kao i u dvjema pokrajinama: Kosovu i Vojvodini. Ako se vi Hrvati izdvojite, što ćemo s Muslimanima i Bosnom i Hercegovinom, što s Crnogorcima i Crnom Gorom? I, l a s t b u t n o t l e a s t, ako vi Hrvati svoj jezik nazovete hrvatskim, što će biti sa Srbima u Hrvatskoj?

Kako se tada otvoreno nije moglo reći ono što danas cvrkuću i hrvatski vrapci na krovu, da je hrvatski jezik zaseban jezik, da se naziva hrvatski te da briga o drugim jezicima i njihovim nazivima nije naša briga, moralo se parirati na neki drugi način.

Odgovaralo se svakako, uvijek s dobrim argumentima, ali ne i s većim rezultatima. Drugoj strani, uostalom, i nije bilo osobito stalo do sile hrvatskih argumenata, kad je u rukama već imala argument srpske sile, koji će na kraju protiv hrvatskog jezika upotrijebiti na najbrutalniji način, ubijajući njegove govornike.

Moja ideja o univerzalnoj ustavnoj formuli koja bi mogla zadovoljiti sve, odnosno pokazati da hrvatsko ime hrvatskog jezika nije nikakvo zlo, nastala je u takvom ozračju. S jedinim ciljem da se obrani hrvatski jezik koji je bio i zalog (buduće) hrvatske nezavisnosti.

Model je, kako rekoh, bila jezična odredba iz tadašnjeg hrvatskog ustava, koja je, kao što će se mnogi suputnik ovog putovanja i s p o d j e z i k a zacijelo sjetiti, išla ovako:

> U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva *hrvatski ili srpski*."

Počeo sam kombinirati, ubacujući mjesto Hrvatske Crnu Goru a mjesto hrvatskog jezika crnogorski, pa mjesto Crne Gore Bosnu i Hercegovinu a mjesto jezika crnogorskog jezike hrvatski, srpski i bosanski... Zamjenjivao sam, smišljao i kombinirao i na kraju ništa nisam smislio. Samo sam se zapleo, izživcirao ... i napokon od svega digao ruke.

Trud, međutim, nije bio uzalud. Prvo, potvrdilo se nešto što sam uvijek dobro znao, da se čupanjem hrvatskog jezika iz nasilnog zajedništva sa srpskim jezikom (i drugim jezicima) potpuno razara struktura zajedničkog jezika, ali i, drugo, nešto što mi prije nije bilo posve jasno, da je razaranje strukture nametnutog zajedničkog jezika nemoguće prikriti.

Iz tih dvaju zaključaka proizašao je i treći, da se nas u Hrvatskoj uopće ne tiču jezični problemi drugih i da ni na koji način nismo u njihovu rješavanju dužni sudjelovati. Svatko neka se brine o sebi, jer tako će, na kraju krajeva, ne samo eliminirati frustrirajuće p i t a n j e o d r u g i m a , nego i, razjašnjavajući svoje dvojbe, pridonijeti razumijevanju s drugima.

Ali, nesreća je bila u tome što tada nisu svi tako mislili, a ponajprije tako nisu mislili Srbi, ne samo oni u Srbiji, nego još više oni u BiH i oni u Hrvatskoj. Oni su, naime, bolje od drugih znali što treba drugima, jer su dobro znali što treba njima samima. Njima je trebao zajednički jezik, pak je taj jezik morao odgovarati i drugima. A zajednički im je jezik trebao stoga što im je omogućavao da lakše dođu do cilja, tj. do novih, tuđih teritorija. U zajedničkom su se jeziku našli svi Srbi (S v i S r b i u i s t o m j e z i k u !), a i svi oni koji su bili vlasnici prostora na koje je Srbija bacila oko. Zajednički jezik pokazao se kao idealan medij za srpsku homogenizaciju i za razbijanje pa gutanje svih Nesrba.

Moglo bi se, dakako, postaviti pitanje zašto zajednički jezik nije na isti način pogodovao i drugim narodima, npr. Hrvatima. U devetnaestom je stoljeću zajednički jezik mogao biti koristan, i bio je, i Hrvatima, no u ovom stoljeću, od 1918. do 1990. njegovim su se prednostima okoristili samo Srbi. Jer Srbi su imali nešto što drugi narodi nisu imali, a to je upravo onaj već spomenuti argument – argument sile. Zajednički je jezik bio pod njihovom kontrolom i osnovna mu je svrha bila gušenje svih drugih jezičnih (a s njima i nacionalnih) entiteta. I zato je bila logična srpska spremnost da se odreknu svog posebnog, nacionalnog imena za svoj jezik.

U jednom ne tako davnom razgovoru hrvatskih i srpskih lingvista u Zagrebu, u trenutku kad je postavljeno neizbježno pitanje „A što će biti s jezikom Srba u Hrvatskoj?“, prof. S. Babić uzeo je prazan list papira, dodao ga svojim srpskim sugovornicima i rekao: Izvolite, napišite o srpskom jeziku sve što hoćete. Sve unaprijed potpisujem, imam samo jedan uvjet, a to je da ne dirate u hrvatski jezik.

Koliko mi je poznato, taj list papira ostao je prazan.

Što nije nikakvo čudo, jer Srbe je zaseban srpski jezik najmanje zanimao. Njima je, iz razloga o kojima govorim, dovoljan bio zajednički jezik. On je štitio i interese njihova posebnog jezika, on je uništavao posebnosti drugih jezika i on je vodio Srbe k njihovu glavnom cilju, a glavni su cilj novi teritoriji. Zajednički je jezik bio prvorazredan srpski nacionalni i državni interes, i pod svaku ga je cijenu trebalo braniti. I zbog toga je Srbija na svaki hrvatski pokušaj jezičnog osamostaljenja žestoko reagirala.

Ali, prilike su se promijenile. Najprije smo obranili ustavnu odredbu o hrvatskom jeziku, pa stvorili neovisnu hrvatsku državu, pa smo potpuno osamostalili hrvatski jezični standard, stvorili vojnu silu... i napravili darmar u nekadašnjem zajedničkom jeziku. Srpskohrvatski smo književni jezik, kako bi rekao naš vojnik, razbili kao staru kantu!

Skrštenih ruku nisu sjedili ni Muslimani iz Bosne, tj. Bošnjaci, koji su objavili već cijeli niz rasprava i priručnika kojima nastoje normirati svoj, bošnjački jezik. Prošle sam godine na sajmu knjiga u Frankfurtu prvi put vidio udžbenike bošnjačkog jezika, a ljetos mi je u ruke došao i prvi RJEČNIK BOSANSKOG JEZIKA Alije Isakovića.

Ne miruju ni Crnogorci. Istina, aktivniji su oni izvan Crne Gore negoli oni kod kuće. No, i tu se pripremaju normativni priručnici, a pred vratima je i prvi studij crnogorskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Ukratko, srpskohrvatsko jezično zrcalo, baš kao i Jugoslavija, tako je temeljito razbijeno da ga ni Bog više ne može sastaviti. Čak ni Srbi. I oni su, kako u svom članku NA ČEMU JE NAŠ KNJIŽEVNI JEZIK DANAS (časopis NAŠ JEZIK, Beograd, 1993., br. 3–4:) piše jedan od apostola zajedničkog jezika, Mitar Pešikan, morali priznati da je neodrživa „podela našeg jezika na hrvatski i srpskohrvatski“ i da je tu „podelu“ nužno prevladati usvajanjem naziva *srpski jezik*. Prihvatili su termin *srpski jezik*, ali se nisu do kraja odrekli ni srpskohrvatskoga. „Obnovom i prihvatanjem termina *srpski jezik*“, kaže Pešikan, „ne opoziva se i ne isključuje pojam *srpskohrvatski*.“ Čuvaju ga do sljedeće prilike.

Čuvajmo i mi svoj hrvatski jezik, pa gospoda iz Srbije priliku koju čekaju nikada neće dočekati.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. I SRBI PROGOVORILI SRPSKI. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 318–322.

Josip Pavičić
[rođ. 1944]

Hrvatski u srpskome

[2001]

I s p o d i z n e n a đ u j u ć e č i n j e n i c e d a j e h r v a t s k i j e z i k z n a t n o u t j e c a o n a s r p s k i

Neki smo dan, na neformalnoj proslavi 30. obljetnice Novinarske škole (generacija 68.), nastavili naše stare redakcijske razgovore i, naravno, zaustavili se i na temi na kojoj smo se uvijek voljeli zaustavljati, a to je hrvatski jezik. Kolega koji je nekad radio u rubrici RTV-radar zastupao je stajalište da iz hrvatskog standarda valja počupati ne samo srbizme, nego i sve ostalo što hrvatski jezik čini suviše sličnim srpskome te da u hrvatski treba unositi izraze iz engleskog jezika i tako ga što više udaljiti od Istoka i što više približiti Zapadu. Drugi – kojega smo zapamtili po rekordnoj produktivnosti: u jednome je danu napisao šesnaest (16) vijesti, izvještaja, intervjua i komentara – okomio se pak na hrvatski naglasni sustav zasnovan na novoštokavskim govorima, jer da je taj sustav stran izvornome duhu hrvatskoga jezika i uhu većine Hrvata. Bilo je i drugih važnih priloga našem disputu o jeziku, vrlo različitih, ali s istom poentom: da hrvatski jezik na ovaj ili onaj način ima dobiti po glavi. Ili zbog toga što je suviše sličan srpskome, ili zbog toga što je predaleko od engleskoga, ili zbog toga što nije u hrvatskome (d)uhu, ili jednostavno zbog toga što jest u svom uobičajenom ruhu.

Da su moji dragi prijatelji iz davnih dana u svojim stajalištima usamljeni, njihove bi grdnje bilo najbolje ostaviti pod stolom za kojim su izgovorene. No, kako su njihova mišljenja prilično reprezentativan izraz odnosa mnogih današnjih Hrvata prema hrvatskom jeziku – a koji se (odnos) svodi na to da je za hrvatski jezik najbolje da ga se premlati na mrtvo ime – mogu eto, poslužiti i kao dobar uvod u ovu moju malu pohvalu hrvatskom jeziku.

Hrvatski, naime, uopće nije kriv. Da je dobrano natrunjen srbizmima, točno je. Da njegova vrata nisu dovoljno otvorena kajkavštini i čakavštini, i to može biti točno. Kao što je točno i da neke svoje govornike baca na velike muke. Ali, ipak nije kriv. A i kako bi mogao biti kriv. Ako je tko kriv, onda su to ljudi koji su se njime služili, koji su dopustili da se drugi njime poslužе, koji su ga usmjeravali, i varali, i koji su ga, ukratko, učinili takvim kakav jest. On je njihova (naša) slika i prilika. Hrvatski je jezik brušeno ogledalo u kojem se mogu ogledati i njegovi današnji strogi odgajatelji (koji ga valjda zbog toga i žele razbiti!).

Na hrvatskom jeziku nema nikakve krivice. Takav kakav jest, sa svim natruhama i svim nesavršenostima, služi nam već cijelu vječnost. I siguran sam da

nas ni u trećem mileniju pos. Kr. neće ostaviti na cjedilu. Glave ga nije došao ni latinski, ni talijanski, ni turski, ni mađarski, ni njemački, ni srpski ... pa neće bogme ni engleski (koliko god to moj kolega iz RTV-radara priželjkivao!). Hrvatski je nedužan, ali iskusan i otporan.

U prilog njegovoj vitalnosti govori i jedan podatak koji će uvjeren sam, iznenaditi moje novinarske kolege iz 68. i mnoge druge, kao stoje iznenadio i mene. Naime, nasuprot raširenom i točnom uvjerenju, jednom od općih mjesta jezične svijesti svakog Hrvata, da je srpski jezik u 70 godina jugoslavenskog zajebništva bitno utjecao na hrvatski, stoji dosad neuočena činjenica da je i hrvatski jezik u jugoslavenskim godinama utjecao na srpski. Koliko god izgledalo nevjerojatno, istina je da se na oltaru novog jednog i jedinstvenog srpskohrvatskog u perspektivi jugoslavenskog jezika (malo) žrtvovao i srpski jezik!

Nedavno sam u srpskome časopisu koji izlazi u Mađarskoj, SRPSKE NARODNE NOVINE, naišao na oveći tekst autora Predraga Stepanovića. U njemu je riječ o zborniku radova srpskih lingvista SRPSKI JEZIK NA KRAJU VEKA koji je u redakciji Milorada Radovanovića objavljen u Beogradu. U zborniku se, kako nas obavještava Stepanović, raspravlja o promjenama u srpskom jeziku u razdoblju od 1945. do 1995. pa i o posljedicama „približavanja a potom razilaženja srpskog i hrvatskog jezika“, odnosno o procesima koji su doveli do toga da se „nekadašnji srpskohrvatski razdvojio na dva jezika; na srpski i na hrvatski“.

U knjizi je objavljena i opsežna studija LEKSIKA Ivana Klajna (koji je prije nešto više od sedam godina, u intervjuu beogradskoj ILUSTROVANOJ POLITICI, objavljenom pod naslovom NEPODOBNI KOLOVOZ I PODOBNI KOLOVLAK, osporavao pravo Hrvatima na zaseban hrvatski jezik, i s kojim sam zbog toga na stranicama VJESNIKA vodio polemiku), a u njoj i veliko poglavlje o utjecaju hrvatske varijante, kako kaže Klajn, odnosno hrvatskog jezika na srpsku varijantu, tj. srpski jezik.

Hrvatske riječi u srpskom jeziku Klajn je razvrstao u tri skupine. U prvoj su se našle one riječi koje su se posve udomaćile u srpskom jeziku i koje malo koji govornik srpskog jezika osjeća kao nešto strano. To su riječi *brojka*, *ishod*, *učinak*, *uređaj*, *tečaj*, *oprost*, *dopust*, *vozilo*, *zdravstvo*, *pouzeće*, *potraga*, *glasina*, *latica*, *svratiste*, *drvored*, *redosled*, *jezikoslovac*, *strahovlada*, *svetio* (imenica), *temeljit*, *obziran*, *poguban*, *napadan*, *pojaviti*, *izvestiti*, *opovrgnuti*, *navodno*, *odveć* ... i druge.

Drugu Klajnovu skupinu kroatizama u srpskom jeziku čine riječi koje „zadržavaju neodređeni hrvatski prizvuk, ali se bez većeg otpora upotrebljavaju u Srbiji“. Takve su riječi npr. *mučnina* (srpski *gađenje*), *upala* (srpski *zapaljenje*), *prehlada* (*nazeb*), *prehladiti se* (*nazepsti*), *rasveta* (*osvetijenje*), *posuda* (*sud*), *odgoj* (*vaspitanje*), *ćutnja*, prema hrvatskom šutnja, osobito, kaže Klajn u političkom izrazu *izborna*/*pred-izborna ćutnja*, koji se javljaju poslije 1990. (srpski *ćutanje*), *dojam* (*utisak*), *stupanj* (*stepen*), *postotak* (*procenat*), *znatiželja* (*radoznalost*), *nekretnina* (*nepokretna imovina*), *neboder* (*oblakoder*), *smeće* (*đubre*), *ples* (*igra*), *hir* (*ćef*, *kapric*), *dragulj* (*dragi kamen*), *zubar* (*zubni*

lekar), *konobar* (*kelner*), *tračnica* (*šina*), *kvačilo* (*kuplung*), *očit* (*očigledan*, *očevidan*), *rastresen* (*rasejan*), *istodoban* (*istovremen*), *odgoditi* (*odložiti*), *opskrbiti* (*snabdeti*), *pridonete* (*doprinete*), *zavredeti* (*zaslužiti*), *poprimiti* (*steći*, *dobiti*), *raskrinkati* (*demaskirati*), *napokon* (*najzad*), *u povodu* (*povodom*), *poput* (*kao*), *naspram* (*prema*, *nasuprot*), *nakon* (*posle*), *crtić* (*crtać*), itd. U ovoj grupi Klajn potcrava hrvatske riječi koje i nemaju pravu srpsku zamjenu, npr. *testament*, *nazor*, *glasilo*, *pouzeće*, *vodokotlić*, *vikendica*, *kafić*, *krimić* ...

U treću je skupinu Klajn uvrstio kroatizme koji se „povremeno upotrebljavaju“ i koje većina govornika srpskog jezika odmah prepoznaje kao hrvatske riječi, s tim što im mnogi uopće ne razabiru pravo značenje. Pretpostavlja se da su dio tih riječi u srpski jezik unijeli srpski novinari koji su do početka rata živjeli u Hrvatskoj. To su riječi *razina*, *tekućina*, *urota*, *svetonazor*, *natuknica*, *žgaravica*, *stanovit*, *nepatvoren*, *osebujan*, *dvojiti*, *duljiti*, *posuditi*, *nadomestiti*, *oponašati*, *utvrditi*, *ponukati*, *iznimno*, *nedvojbeno*, *dapače* (možda ju je u srpski jezik unio Momo Kapor koji je svojedobno, dok je još glumio hrvatskog prijatelja, tvrdio da mu je to najljepša i najdraža hrvatska riječ), *dočim*, *netom*, *diljem*, *te* ...

Činjenica o znatnom utjecaju hrvatskog jezika, zaključuje Klajn, „pokazuje da je u vreme zajedničkog života leksičko prožimanje bilo duboko i da je ostavilo traga, bar u tradicionalno otvorenoj srpskoj varijanti“.

Inače, „tradicionalno otvorena srpska varijanta“, kako čitam u budimpeštanskim SRPSKIM NARODNIM NOVINAMA, ima teškoća i s nekim drugim susjednim južnoslavenskim jezicima. Gubi se, naime, izvorna srpska akcentuacija, pa se P. Stepanović pita neće li „namesto napuštene (razorene) srpskohrvatske jezičke zajednice jednom stupiti srpsko-bugarska ili čak bugarsko-srpska jezička zajednica“?

I, sad, molim vas, netko kaže da iznimno vitalni hrvatski jezik treba podvrgnuti radikalnom vrtlarskom tretmanu! Možda, ali u tom slučaju vrtlari moraju paziti da iz hrvatske jezične gredice npr. ne iščupaju i kakav srpski kroatizam.

Pavičić 2001: Pavičić, Josip. HRVATSKI U SRPSKOME. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 335–339.

Dubravko Škiljan
[1949–2007]

Od jedan do četiri

[2002]

Tek krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj nastupaju okolnosti koje će omogućiti dovršenje procesa vernakularizacije prostora javne komunikacije; bit će ipak potrebno dočekati kraj 19. stoljeća da bi taj proces bio doista dovršen. U toku 18. stoljeća i leksikografska i gramatičarska produkcija, premda još uvijek definirane i svojim nadregionalnim dijalektalnim izvorištima, i književna djela, koja zbog poboljšanih komunikacijskih veza kruže po svim hrvatskim prostorima (a i njihova se publika malo-pomalo širi i izvan elitnih krugova), pridonose nekoj vrsti još uvijek spontanog organiziranja jezične zajednice koja nadilazi regionalne i dijalektalne okvire, ali koja još uvijek, djelomično i zbog političke rascjepkanosti hrvatskih zemalja, nema jasnu svijest o svojim granicama niti o vlastitu jezičnom identitetu.[1] Unatoč tome, u tri su se dijela Trojedne Kraljevine uvjeti koji bi mogli dovesti do konačne politizacije vernakulara manifestirali na različite načine.

U Slavoniji se, naime, već u drugoj polovici 18. stoljeća sjedne strane pojavljuju literarni tekstovi pisani, poput Reljkovićeva SATIRA HITI DIVJEG ČOVIKA, na stilski jednostavnoj štokavskoj ikavštini i namijenjeni, u duhu pučkog prosvjetiteljstva, širokom krugu potencijalnih čitalaca, u najmanju ruku na cijelom području na kojem su epihorski idiomi pripadali štokavskim narječjima; donekle je sličnog karaktera i također mnogo čitani RAZGOVOR UGODNI NARODA SLOVINSKOGA Kačića Miošića: time je jedna u profanoj literaturi zasnovana književna k o i n e definitivno iskoračila izvan prostora socijalne elite i počela je u jezičnu zajednicu koja se oko nje okupljala uključivati i one slojeve koji su dotad u najvećem broju slučajeva o vlastitu jezičnom identitetu imali tek nejasnu predodžbu.[2] S druge strane, prvi radovi filozofsko-teološkog karaktera (na primjer, Kanižlićev KAMEN PRAVI SMUTNJE VELIKE, iz 1780. g.) ukazuju na prodor vernakulara u domene znanosti, sa svim terminološkim problemima koje takav postupak donosi, kao što Katančičev prijevod STAROG I NOVOG ZAVJETA, dakle cjelovita SVETOG PISMA (štampan 1831. g.), svjedoči o tome daje vernakular bio osposobljen i za tako zamašne zadatke.[3] I napokon, pojava niza gramatika (od Tadijanoviceve, 1761. g., i Reljkovićeve, 1762. g., preko Lanosovićeve, 1778.

[1] Pregled jezično relevantnih zbivanja u 18. stoljeću nalazi se u: Vince 1978: 29 sqq., te u Moguš 1995: 118 sqq.

[2] Cf. Moguš 1995: 123 sqq.

[3] Cf. Moguš 1995: 129 sq.

g., sve do Brlićeve, 1833. g.), u kojima se uz deskriptivnu jasno razabire i normativna tendencija, sasvim je očito uvjetovana potrebom za takvim djelima koja više neće, kao Kašićev rad, prezentirati jezik onima koji ga moraju „izvana" naučiti nego će ga pokušati sistematizirati za „unutrašnju" upotrebu, unutar jezične zajednice koja se upravo oblikuje. Treba pretpostaviti (kako to potvrđuje i primjer Ignjata Alojzija Brlića, trgovca iz Broda na Savi, koji je sve svoje slobodno vrijeme, pa i svoj novac, posvetio filološkom radu) da su u Slavoniji nosioci te potrebe bili baš pripadnici te rane trgovačke i protoindustrijske buržoazije koja je svojim međusobnim vezama počela formirati i prve definirane tržišne prostore na hrvatskom tlu. Za provođenje prave politizacije svih domena prostora javne komunikacije (a posebno političke domene) tom je sloju nedostajalo jasnog političkog programa i organiziranosti, a uz to je u svijesti njezinih stanovnika Slavonija još uvijek predstavljala od ostalih hrvatskih područja različit i izdvojen segment, tako da će tek prva polovica 19. stoljeća biti poprište procesa političkog objedinjavanja triju dijelova Trojedne Kraljevine, objedinjavanja čiji bi politički simbol mogao biti zajednički jezik.[4]

U Dalmaciji je odlučan poticaj nastavku procesa vernakularizacije dala kratkotrajna francuska uprava u vrijeme Napoleonovih Ilirskih Provincija: naime, prenoseći vlastite političke, upravne i zakonodavne modele u osvojena područja, Francuzi su u Dalmaciji, kao jednoj od Provincija, u težnji da realiziraju prosvjetiteljski koncipiranu modernu državu, d e f a c t o uveli talijanskohrvatsku dvojezičnost, te su pokrenuli i prve novine koje su sadržavale tekstove i na „ilirskom" vernakularu – II REGIO DALMATO – KRAGLSKI DALMATIN. Ova je epizoda (DALMATIN je izlazio kao tjednik od 1806. do 1810. g.) značajna ne samo zato stoje za potrebe novinskog iskaza trebalo prilagoditi – i u leksičkoj i u sintaktičkoj dimenziji – idiom koji je u toj domeni bio još posve neiskušan,[5] niti jedino zato stoje potaknula izdavanje bar dviju za predstandardizacijske napore na štokavskom području značajnih gramatika, jedne, Appendinijeve (1808) sasvim izravno, a druge, Starčevićeve (1812), indirektno, nego i zato što je-u skladu s francuskim principima jezične politike – prvi put jedan vernakularni idiom posve determinirano politički i administrativno povezala s određenim teritorijem: bila je to, dakle, prva teritorijalizacija hrvatskog vernakulara, a budući daje bila popraćena i pokušajem pravopisne i gramatičke standardizacije, sve je to zajedno predstavljalo i pravi pokušaj politizacije vernakulara. No kako je ta politizacija bila unijeta izvana i kako ni u Dalmaciji još nisu postojali uvjeti da ona bude stvarno prihvaćena iznutra, bila je osuđena na to da završi u trenutku kad je na ovim krajevima vlast preuzela Austrija: trag što ga je ovaj proces ostavio možda se najjasnije nazire u djelomičnom otporu koji će Dal-

[4] Tako je sam Brlić, premda je bio u kontaktu s Vukom Karadžićem i blizak njegovim pogledima na jezik, htio svoju gramatiku nazvati SLAIVONISCHE SPRACHLEHRE i tek ju je na Kopitarov nagovor preimenovao u GRAMMATIK DER ILLYRISCHEN SPRACHE (cf. Vince 1978: 151 sqq.).

[5] Vince 1978: 103 sqq. donosi bogat popis primjera takva prilagođivanja.

macija pružati jezičnim rješenjima ilirskog pokreta, jer je u Dalmaciji napoleonski period zacijelo utjecao na razvijanje izvjesne samostalne jezične svijesti i identiteta.

Preostala je, prema tome, Hrvatska, odnosno sjeverozapadni dio današnjeg hrvatskog teritorija, s političkim, društvenim i kulturnim središtem u Zagrebu i s kajkavskim nadregionalnim vernakularom (koji se, za razliku od *slavonskog* i *dalmatinskog*, i naziva *horvatski*) u književnosti. Kako je ovdje bila najveća koncentracija obrazovanih ljudi, uključujući i studente, sjedište Sabora koji se smatrao nosiocem hrvatskog državnopravnog kontinuiteta i biskupije koja je živo sudjelovala u političkom i društvenom životu, te kako se i u gradovima sjeverozapadne Hrvatske počeo formirati građanski sloj koji je na političkoj pozornici polako smjenjivao ostatke feudalnog plemstva, nije neobično da su ideje prosvjetiteljstva, s jedne strane, i romantičarskog herderijanstva, s druge strane, upravo u ovim krajevima (a posebno u Zagrebu) u tolikoj mjeri imale odjeka da su se tu početkom 19, stoljeća oblikovala prva moderna politička stajališta u Hrvatskoj. U njima, dakako, u duhu vremena i idejnih izvora na kojima su izrastala, ta stajališta nisu nikako mogla zaobići jezičnu dimenziju. Ona se manifestirala već i u pretpolitičkim djelovanjima i spisima koji su se inspirirali prosvjetiteljstvom, na primjer u pozivu biskupa Maksimilijana Vrhovca upućenom svećenicima da prikupljaju jezično narodno blago ne samo na „horvatskom" nego i na slavonskom području, ili u knjižici TEMELY XITNE TERGOVINE Josipa Šipuša (iz 1796. g.) koja predstavlja prvi rad iz domene društvenih znanosti na hrvatskom, a sadržava i autorov predgovor u kojem se zalaže za jedinstveni književni jezik Hrvata, Slavonaca i Dalmatinaca kao preduvjet ekonomskog prosperiteta naroda.[6]

No eksplicitan zahtjev za uvođenje vernakulara u domene politike, administracije, prava, znanosti i obrazovanja, dakle poziv na definitivnu politizaciju vernakulara, pronalazimo u mladenačkom spisu jednog od kasnijih sudionika ilirskog pokreta, Antuna Mihanovića. Ali on se u djelcu RECH DOMOVINI OD HASZNOVITOZTI PISZANYA VU DOMORODNOM JEZIKU (1815. g.)[7] zalaže za „domorodni jezik" za razliku od stranih jezika i ne kaže izričito kakav opseg predviđa za jezičnu zajednicu koja bi takav idiom upotrebljavala: to se pitanje u tom prvom trenutku, kad se činilo važnim prije svega osvijestiti potrebu za promocijom vernakulara u svim oblicima javnog života, vjerojatno nije ni postavljalo, no već nekoliko godina kasnije ono će postati veoma važno.

Naime, kako su se pripadnici ilirskog pokreta iz grupe mladih obrazovanih ljudi koji žele svojem narodu donijeti svjetlost kulture kakvu Evropa već poznaje transformirali u političku skupinu koja je unutar Austro-Ugarske tražila

[6] Cf. Vince 1978: 165 sqq.

[7] Riječ je o djelomičnoj preradi a djelimice doslovnom prijevodu rasprave F. Algarottija SAGGIO SOPRA LA NECESSITÀ DI SCRIVERE NELLAPROPRIA LINGUA, objavljene 1750. g., cf. Vince 1978: 174 sqq.

mogućnost suprotstavljanja agresivnoj madžarskoj politici i osamostaljivanja od austrijskog tutorstva, tako je postajala sve bitnija jasna formulacija političkih ciljeva, a unutar njih i određivanje mjesta jezične problematike. Kad bismo ilirce promatrali samo kao nosioce romantičarskog kulturnog hrvatskog narodnog preporoda (što su oni nesumnjivo također bili), njihovo bi se odustajanje od kajkavskog dijalekta (kojemu su većinom pripadali i njihovi epihorski idiomi) i prihvaćanje štokavštine kao osnovice književnog izraza moglo protumačiti kao izbor uvjetovan željom da se objedini hrvatski kulturni prostor i – eventualno –jezična zajednica u budućnosti izjednači s etničkim kolektivom. No ako ilirski pokret shvatimo i kao političku skupinu, koja će se od 1841. g. organizirati i u Ilirsku stranku, sa svojim programom koji je nadilazio kulturne ciljeve i u kojem su elementi, u krajnjoj konsekvenciji, podređeni politički zacrtanim ciljevima, objašnjenje jezičnog segmenta u tom programu postaje nešto složenije. Ilirci su u svojem političkom djelovanju težili, u minimalističkoj verziji programa, zaustavljanju procesa madžarizacije i očuvanju političkog identiteta Hrvatske u okviru Austro-Ugarske na osnovi tradicionalne državnopravne argumentacije kojom su se služile i prethodne generacije hrvatskih političara, ali su u maksimalističkoj formulaciji htjeli zasnovati široko zamišljen (i, u krajnjoj konsekvenciji, realiziran u obliku nove državne tvorevine) savez južnoslavenskih naroda.[8] Upravo u takvoj intenciji jezik igra veoma važnu ulogu, jer – kako im se čini – samo lingvistika omogućuje da se jasno i nedvojbeno uspostave odnosi između pojedinih slavenskih naroda i da se na taj način utvrde teritoriji na kojima bi se morale prostirati njihove države. U članku objavljenom u prvom godištu DANICE, svakako pod utjecajem Kopitarovih i Šafárikovih ideja, izričito piše:[9]

> Za razpoznanje rodbinstva narodov i pukov jedino nevkanljivo sridstvo jest jezikoslovje; [...] Samo ovim putem moguće bude različne kotrige slavenskoga stabla razpoznati i razlučiti i medju sobom oprediliti.

S pomoću lingvističkih razdioba sav se slavenski svijet dijeli na ilirsko-ruski i češko-poljski, a prvi od njih obuhvaća dva „koljena“ – ilirsko i rusko; u ilirskom se nalaze Slovenci (Vindi), Horvati, Slavonci, Dalmatini, Bošnjaci, Cernogorci, Serblji i Bugari, pa su oni potencijalni stanovnici:[10]

> [...] Velike Ilirske, to jest Horvatske, Slavonie, Dalmacie, dolnje Vugerske, Dolnje Štajerske, Krajnske, Koroške, Istrie, Bosne, Cerne Gore, Hercegovine, Dubrovnika, Serbske, Bugarske i t. d.

To je, dakle, opseg političke zajednice kojoj se u ilirskom maksimalističkom projektu teži, a ona – kao što se vidi, – premda je konstituirana na etničkom principu, ipak ne potire razlike koje među pojedinim njezinim etničkim sastav-

[8] Politički program i djelovanje ilirskog pokreta pregledno je prikazano u Ranac 1995: 59 sqq. et passim.

[9] NAŠ NAROD, DANICA HORUATSKA, SLAVONSKA I DALMATINSKA. Tečaj I, br. 34 (29. 08.1835), 235.

[10] Ibidem.

nicama postoje. U znamenitom proglasu kojim se poziva na pretplatu za šesto godište DANICE s kraja 1839. godine Gaj to eksplicitno izriče:[11]

> Mogli su pravi domorodci do sada viditi, da mi nečinimo nikakove razlike, što se tiče bratinske ljubavi izmedju Horvatah, Serbah, Vendah, Slavoncah, Dalmati-nah, Bošnjakah it.d., već da sve uskup pozivamo ujedno kolo ilirsko. Zato i u napridak zaklinjamo sve rodo-ljubce onom slogom, koju smo rasplodjivati dužni, da ova imena kao posebna, a ime *ilirsko* kao skupno narodno, ime pakos*lavjansko* kao sveobćenito snami jednako smatraju, isto tako, kako se smatraju u Italii imena mlitačko, longobardsko, toškansko, rimsko, neapolitansko i t. d. za posebna, *italiansko* pako za skupno narodno, a *romansko* obuzimajući taliansko, francezko, španjolsko i portugisko, za sveobćenito ime.

I nastavlja:

> Serb neće nikad biti Horvat ili Kranjac, a ova dvojica, kad nisu, nemogu nipošto biti Serblji. Ana što inat, kad smo ipak jedno nesamo po kervi i jeziku u obće, jer u tom smo smislujednotiloisCesi, Poljaci i Rusi, veće jedno baš upravo u najužjem smislu po naričju, po pismah, po običajih, po domaćih uspomenah, jednom ričju: po više hi-ljadogodišnjoj posebnoj narodnosti ilirskoj, i po naravskom zvanju na jedan obćeniti cilj.

Napokon, pred kraj PROGLASA utvrđuje:

> Ime pako samo ono može se za skupno narodno primiti, koje učeni i slogoljubivi ljudi bez opora najshodniim i najprikladniim za sve grane priznavaju; a za prosti puk neima skupna narodna imena dotle, dok neima skupne, po jednom kalupu osnovane narodne izobraženosti, s kojom tada isti puk upije i obćenito ime kao narodno; uz koje će ipak prostoti i svoje posebno ime kao najobičnie u sve vrime najmilie ostati; a i zašto ne, kad nimalo nesmeta. Imena nepadaju iz neba, a prosti seljak horvatski znade o ilirskom imenu toliko, koliko o serbskom, ako je Zagorac, tako mu je najmilie zagorsko. A tako je isto i kod drugih narodah. I u Italii polag sve literature u mnogih predllih prosti puk ništa nezna o skupnom narodnom imenu talianskom.

U navedenim riječima nije teško razaznati sve strateške postupke konstituiranja nacionalnog identiteta koje smo više puta spomenuli i koji su, u nešto ranijim razdobljima, podjednako obilježavali procese formiranja nacionalnog identiteta u zemljama zapadne Evrope; dapače, Gaj izričito ukazuje na ulogu elite i općeg obrazovanja u postupku stvaranja tog identiteta, te tako priznaje da se radi o još nerealiziranom projektu kojim bi se budući kolektiv tek morao oblikovati. Budući da se cijela etnička konstrukcija zasniva na jezičnim zajednicama i na jezičnom identitetu kao svojim polazištima, koja također treba izgraditi i ugraditi u svijest pripadnika budućih zajednica, i jezični se identitet mora stvarati na tri različita nivoa. Najviši je od njih opći slavenski na kojem se 80 milijuna Slavena može ravnopravno uključiti u prosvijećeno nadmetanje s drugim evropskim narodima, okupljenima u germansku ili romansku nadnacionalnu skupinu; najniži je onaj na kojem su se do toga časa formirale jezične zajednice oko nadregionalnih idioma upotrebljavanih u književnosti, a on odgovara i elemen-

[11] PROGLAS prije 6. tečaja DANICE ILIRSKE (1839). Sva isticanja postoje u originalu.

tarnoj etničkoj distribuciji na Horvate, Dalmatine, Slavonce, Bošnjake, Srbe ... No u političkoj je perspektivi najvažnija srednja zacrtana razina jezičnog identiteta, koja bi morala stvoriti, osim ruske, češke i poljske, i ilirsku, dakle južnoslavensku jezičnu zajednicu, a ona će – bez potiranja pojedinačnih etničkih identiteta – biti podloga i za političko objedinjavanje.

Prema tome, odabir štokavštine nije prvenstveno izbor na osnovi nekog „svehrvatskog" kriterija (koji bi uzimao u obzir samo hrvatska područja, sjeverozapadnu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju i njihova tri ili u tom trenutku zapravo još samo dva zajednička idioma) nego je iskaz uvjerenja daje štokavština najprihvatljivija osnovica za politizaciju vernakulara na cijelom južnoslavenskom teritoriju, od Slovenije do Bugarske, zacijelo i zbog toga što se na njoj zasnivaju (ako zanemarimo ostatke čakavske literature) sve književne k o i n e osim slovenske i kajkavske „horvatske". Taj je stav vidljiv i iz formulacije koju je u svojoj OSNOVI SLOVNICE SLAVJANSKE NARIČJA ILIRSKOGA, dakle u spisu koji je u intenciji predstavljao dio standardizacijskog procesa kojim je trebalo formirati ilirski jezik, u poglavlju o fonologiji i fonetici upotrijebio Vjekoslav Babukić:[12]

> Mi Iliri (Serblji, Horvati, Slavonci, Bosanci, Cernogorci, Hercegovci, Dalmatinci, Dubrovčani, Bugari, Istrianci, Štajerci, Krajnci i Korušci) imademo 29. glasov [...]

Kao što vidimo, istovremeno s političkim projektom, koji je zacijelo sadržavao i namjeru pripajanja zamišljenog ilirskog vernakulara južnoslavenskom teritoriju, a on bi zatim – u skladu s tadašnjim „pravilima" konstituiranja država-nacija u Evropi -predstavljao prikladnu osnovicu za transformaciju u državni teritorij, ilirci su se bavili i drugim aspektom politizacije vernakulara, njegovom standardizacijom. Njihovi su standardizacijski napori obuhvaćali sva tri temeljna aspekta nužna za osposobljavanje jezika za upotrebu u svim domenama javne komunikacije: posebno su se mnogo zanimali za pravopisna pitanja, pokušavajući uskladiti i na najefikasniji način ujednačiti dotad veoma raznoliku ortografsku praksu, ali su izrađivali i gramatičke priručnike i rječnike koji su bili namijenjeni ne samo opisu leksičke građe dotad iskorištene u literarnoj produkciji nego i kreiranju novih termina za ona područja javnog saobraćanja za koja je to bilo neophodno.[13]

Usprkos otporima koji su se javljali ne samo u političkoj sferi nego i među onima na koje su ilirci računali kao na svoje potencijalne saveznike, na jezičnom su planu oni nesumnjivo izvojevali važnu pobjedu: naime, kao stoje dobro poznato, 1847. g. Hrvatski je sabor proglasio vernakular (u neutralnoj formulaciji *narodni naš jezik*) „diplomatičkim" jezikom, stoje značilo da se, postoje već uveden u srednje škole i na sveučilište, počinje umjesto latinskog upotrebljavati u

[12] V. Babukić, OSNOVA SLOVNICE SLAVJANSKE NARIČJA ILIRSKOGA", *Danica Ilirska*. Tečaj II, br. 10 (05. 03. 1836), 10.

[13] Filološki rad pripadnika ilirskog pokreta detaljno je prikazan u Vince 1978: 193 sqq.

administraciji i politici.[14] Ipak, u toj se pobjedi, koja je, da bi bila potpuna, zahtijevala uostalom još mnogo napora što gaje trebalo uložiti u procese standardizacije, skrivao nesumnjivi paradoks. Naime, realan domet političkog i kulturnog djelovanja pripadnika ilirskog pokreta, nasuprot zamišljenu dometu njihova projekta koji se protezao preko čitava južnoslavenskog teritorija, praktički je dosezao samo do granica Hrvatske, Dalmacije i Slavonije,[15] na kojima se zaustavljala ne samo standardizacija vernakulara nego a f o r t i o r i , budući da se u slučaju Srbije radilo i o državnim granicama, i njegova teritorijalizacija. Zbog toga su ilirci svojim aktivnostima izravno pridonijeli oblikovanju specifičnog hrvatskog jezičnog prostora i povezivanju jezika i jezičnog identiteta s hrvatskim etničkim identitetom i političkim teritorijem, što je bilo u neskladu s njihovim proklamiranim ciljevima, ali se zacijelo podudaralo s dijelom tendencija koje su se oblikovale i unutar samog pokreta i, još više, izvan njega. U svakom slučaju, na njihovu se primjeru jasno može razaznati kako jedna grupacija najprije u svojoj zamisli konstruira jezičnu zajednicu, zatim za nju oblikuje prikladan idiom, te se napokon, u onoj mjeri u kojoj to realne mogućnosti i skupine koje posjeduju stvarnu moć dopuštaju, oko njega okuplja zbiljska jezična zajednica koja se identificira s etničkim kolektivom, premda je u primarnoj intenciji takva identifikacija bila drugačije zacrtana.

I nakon 1850. g. standardizacijski se procesi suočavaju s cijelim nizom prepreka koje se najčešće objašnjavaju kao aktivnosti različitih filoloških škola i kao posljedice njihovih različitih znanstvenih pozicija, ali koje svakako imaju i svoju ideološku pozadinu. Naime, one su bile usmjerene ili prema obrani regionalnih jezičnih identiteta (poput otpora koje su pružali posljednji zastupnici kajkavštine kao jezika književnosti), ili bar prema postizanju neke vrste „jezične ravnoteže“ između sjeverne i južne Hrvatske u kojoj će oba dijela očuvati i vlastite specifičnosti (za što su se zalagali predstavnici zadarskog kruga), ili prema mnogo jasnijoj diferencijaciji hrvatskog u odnosu prema drugim južnoslavenskim idiomima (čemu je težila, iako još uvijek djelomično navodeći „sveslavenske“ argumente, riječka filološka škola).[16]

Čak su i aktivnosti zagrebačke filološke škole, koja se s pravom smatrala nasljednicom ilirskih ideja (i koja je u osnovi zadržala težnju za ostvarenjem jedinstvene južnoslavenske jezične zajednice), u radovima njezinih najboljih

[14] Cf. Vince 1978: 266 sqq.

[15] To, dakako, ne znači da oni nisu imali svojih pristalica i „simpatizera“ i s onu stranu tih granica i na zapadu, u Sloveniji, i na Istoku, u Srbiji, no oni ondje nisu predstavljali stvarnu političku snagu. Pri tome ne treba zaboraviti da reformatorski pokušaji Vuka Karadžića, za koje su ilirci pokazivali mnogo interesa i u kojem su pronalazili inspiracije za neke od svojih standardizacijskih postupaka, u Srbiji u tom času još uvijek nemaju podršku dominantnih elita, tako daje standardizacija jezika, kojom se ilirci bave, i na štokavskom području nužno imala limitiran domet.

[16] O tim filološkim školama, pa i o izvjesnim aspektima njihovih ideologija, cf. Vince 1978: 315 sqq.

predstavnika, poput Vebera Tkalčevića ili Šuleka, svojim stvarnim standardizacijskim postupcima pridonosile konstituiranju jedinstvenog komunikacijskog i simboličkog prostora najprije na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije, a zatim (donekle sa zadrškom, budući da Dalmacija sve do 1918. g. nije formalno, u administrativnom smislu, bila pripojena ostalim hrvatskim područjima) i u južnim dijelovima Hrvatske.[17] Opredjeljenje za južnoslavensku jezičnu zajednicu, koje se manifestiralo i u BEČKOM DOGOVORU iz 1850. g., što su ga potpisali osim istaknutih predstavnika iliraca (Demetra, Kukuljevića i Mažuranića) od Hrvata Pacel i Pejaković, od Slovenaca Miklošič, a od Srba Daničić i Karadžić, i koji je predviđao standardizacijsko ujednačavanje na cijelom južnoslavenskom jezičnom prostoru,[18] na političkoj su hrvatskoj sceni, dakako, odbacivali prije svega oni koji su težili ostvarivanju posve zasebnog hrvatskog nacionalnog identiteta, pa im je jezik bio potreban kao specifičan hrvatski simbol, čije se ni simboličke ni komunikacijske granice neće gubiti u nekoj široj zajednici. Takvo izričito povezivanje hrvatskog etničkog kolektiva sa zasebnim jezičnim simbolom i – prema tome – supsumiranje jezične zajednice pod nacionalni kolektiv prvi put pronalazimo u političkim projektima i programima Stranke prava.[19]

Usprkos tome, dalji razvoj jezičnog standarda u Hrvatskoj definirali su hrvatski „vukovci“, koji su u osnovi i sami slijedili ideje iliraca, no sa suženim pretenzijama, budući daje njihova zamišljena jezična zajednica obuhvaćala one epihorske i regionalne idiome koji se i danas ubrajaju u hrvatsko-srpsko jezično područje (oni su se, dakle, „odrekli“ slovenskih, makedonskih i bugarskih južnoslavenskih vernakulara), i uz drugačije poimanje „narodnog“ jezika koji bi morao biti, u skladu s romantičarskim vizijama, podloga standarda: ilirski idiom književnosti i društvenih elita oni su (više i n a b s t r a c t o, u svojim deklarativnim iskazima, nego u konkretnim standardizacijskim postupcima) zamijenili vukovskim „govorom puka“ i na taj su način, ako njihov postupak promatramo kroz prizmu ideologije koja ga determinira, uvelike proširili socijalnu bazu je-

[17] Cf. Vince 1978: 531 sqq.

[18] Bečki je dogovor, nastao uostalom u okviru austrougarske inicijative za stvaranje administrativno-pravne terminologije na vernakularima koji su bili u upotrebi u Monarhiji, u trenutku svojeg potpisivanja imao izrazito manifestacijski karakter, budući da stvarno nije imao nikakva izgleda da bude realiziran među Slovencima, zbog već potvrđenog i u velikoj većini prihvaćenog stajališta da se slovenski jezični identitet konstituira kao izdvojena cjelina, niti (bar još dva desetljeća) u Srbiji, jer – kao što smo naglasili – političke okolnosti to nisu dopuštale. Naglašavanje operativnog značaja BEČKOG DOGOVORA, prema tome, više je plod kasnije ideološke reinterpretacije nego realne ocjene njegovih neposrednih posljedica. Cf. i Vince 1978: 273 sqq.

[19] Složena slika cjelokupne društvene situacije u Hrvatskoj i Slavoniji, uključujući i njezine ideološke i političke odrednice, minuciozno je prikazana u Gross i Szabo 1992 (o pravaškoj ideologiji cf. 257 sqq.). Kompleksnost stanja može se naslutiti i iz činjenice da je ideolog Stranke prava, Ante Starčević, konsekventno upotrebljavao ekavicu kao simbol hrvatske zasebnosti nasuprot karadžićevskoj ijekavici, cf. Vince 1978: 506 sq.

zičnog identiteta kolektiva koji su namjeravali izgraditi.[20] Iako su „vukovci“, prije svega Maretić, Broz i Iveković, dovršili oblikovanje standarda i tako omogućili, uz podršku – ponekad proizašlu iz kompleksnih determinanti političkih odluka – socijalno moćnih skupina,[21] i potpunu politizaciju jezika, zajedno s njegovim jasnim pripajanjem i određenom teritoriju i nacionalnoj zajednici.

Treba zapaziti da se ponovo radilo o dvostrukom paradoksu:[22] „vukovci“ su, kao i ilirci, objektivno učvršćivali zasebni hrvatski jezični identitet i omogućavali njegovo ugrađivanje u osjećaj nacionalne pripadnosti premda su težili uspostavljanju šire, „nadetničke“ jezične zajednice; druga se strana paradoksa krije u činjenici da su se oni trudili da ujednače jezični standard u Hrvatskoj i Srbiji i zbog toga su prihvaćali pojedinačna Vukova rješenja i ondje gdje ona nisu bila usklađena s dotadašnjom tradicijom, a da su istovremeno Srbi, kad su i u Srbiji napokon prilike dozvolile primjenu Vukovih ideja, odustali od njegove ijekavice i odabrali beogradsku i novosadsku ekavicu kao osnovicu standardiziranog idioma, pa je prostor ostao i dalje nepotpuno objedinjen, stoje u simboličkoj dimenziji nerijetko pojačavala upotreba dvaju različitih pisama, latinice u Hrvatskoj i ćirilice u Srbiji.[23] Na taj se način na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće formirao bipolarni hrvatsko-srpski jezični standard s dvjema različitim varijantama: budući da se radilo o područjima koja su pripadala dvjema državama i na kojima su se posve jasno oblikovala dva nacionalna entiteta, hrvatski i srpski, bipolarnost standarda posve je očekivana pojava. Treba, ipak, primijetiti daje i ova obilježenost situacije varijantnom dvojnošću rezultat simboličkog povezivanja jezika s nacionalnim identitetom; naime, kako je Bosna i Hercegovina, najprije pod Otomanskim Carstvom a zatim pod austrougarskom aneksijom, u drugoj polovici 19. stoljeća pa sve do 1918. g. predstavljala odvojenu političku i teritorijalnu jedinicu (a i u historijskoj se perspektivi ukazivala kao specifično područje) u kojoj je i jedna i

[20] Nastanak standardnog jezika iscrpno je opisan u Katičić 1992: 62 sqq. (NEŠTO NAPOMENA O POSTANKU SLOŽENOGA SUVREMENOG JEZIČNOG STANDARDA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA) i 116 sqq. (O POČETKU NOVOŠTOKAVSKOGA HRVATSKOGA JEZIČNOG STANDARDA ...), te u Brozović 1970: 127 sqq. (O POČETKU HRVATSKOGA JEZIČNOG STANDARDA), dok se opća sinteza s brojnim podacima o sistemskim osobinama jezika i njegovih dijalekata nalazi u Brozović i Ivić1988, O ULOZI VUKA KARADŽIĆA, cf. Katičić 1992: 328 sqq. (VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ I KNJIŽEVNI JEZIK HRVATA) i Brozović1988. Sto se tiče političkih okolnosti u kojima se standard formirao, uz Gross i Szabo 1992, cf. i Banac 1995: 62 sqq.

[21] Tako je, na primjer, protagonist madžaronske politke, Khuen-Héderváry, podupirao ovaj proces jezične standardizacije.

[22] Taj je paradoks dobro uočio Banac 1995: 169 sqq.

[23] Da su i sami „vukovci“ bili skeptični prema mogućim rezultatima svojeg rada, svjedoče Ivekovićeve riječi iz PREDGOVORA njegovu i Brozovu RJEČNIKU HRVATSKOGA JEZIKA IZ 1901. g.: „Ovo djelo moglo bi se zvati i *RJEČNIK SRPSKOGA JEZIKA*, i da su ga napisali Srbi jamačno bi se tako zvalo; ali mu je po jednakom pravu i po samim načelima Srbalja Vuka Karadžića [...] i Gjura Daničića [...] ime *RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA* jer su ga spisali i na svijet izdali Hrvati. Nije se dometnula ili Srpskoga, jer taj dometak ne bi zadovoljio nijednoga Srbina a ozlovoljio bi mnoge Hrvate, a i Srbi ne bi dodali ili Hrvatskoga. Braća ka' braća. (str. V).

druga vlast provodila zasebnu i opću i jezičnu politiku, u njoj su standardizacijski tokovi, iako zasnovani na istim temeljima, bili ponešto drugačiji nego u Srbiji i Hrvatskoj, pa bi se u tom periodu moglo govoriti i o trećoj varijanti,[24] ali budući da ona nije bila nacionalno nego samo teritorijalno definirana, kroz optiku nacionalnih identifikacija koje su prevladale u kolektivnim svijestima ta se varijanta jednostavno nije zapažala.

Policentrični jezični standardi u sebi sadržavaju dva različita potencijala koji se mogu manifestirati i u „tehničkim" standardizacijskim postupcima i – stoje za nas zanimljivije – u strategijama izgrađivanja jezičnog i etničkog identiteta. Jedan je potencijal centripetalnog karaktera i on vodi k objedinjavanju simboličkog i komunikacijskog prostora „pokrivenog" varjjantnim formama standardiziranog idioma, a drugi je centrifugalan i on, primjenom Aus6aw-procesa što ih je Kloss opisao, teži za razdvajanjem varijanata i za njihovom transformacijom u jezike koji će za same jezične kolektive i za one koji s njima dolaze u kontakt figurirati kao posebne, jasno diferencirane jedinice sa svojim vlastitim komunikacijskim i simboličkim prostorima. Između potpunog objedinjavanja i uspostave zasebnih standardnih jezika postoji, dakako, beskonačan niz „prijelaznih" mogućnosti, no osnovni smjer procesa i cilj kojem se teži definiraju skupine koje posjeduju dovoljno moći i autoriteta da ih pretvore u djelatne političke i društvene programe i tako utječu na svijest zajednice koju žele konstituirati i na njezin budući jezični identitet (a on se – vidjeli smo to – u modernim vremenima u intenciji najčešće podudara s nacionalnim identitetom).

Bipolarni hrvatsko-srpski jezični identitet stoga se u 20. stoljeću također oblikovao i mijenjao u skladu sa strategijama koje su odabirali oni koji su na nj mogli realno utjecati, dakle pripadnici hrvatskih i srpskih društvenih i političkih elita, i posebno u skladu s orijentacijom one socijalne skupine koja je trenutno bila -jer je uspjela, iz različitih razloga u različitim vremenima, prigrabiti najveću društvenu moć – nosilac dominantne ideologije s najjačim udjelom u formiranju kolektivnih poimanja jezičnog fenomena. Tim je skupinama bipolarni standard omogućavao da jezičnu zajednicu identificiraju s etničkom ili daje koncipiraju šire od nje, najčešće s intencijom da ujedno stvore nov „nadetnički" kolektiv kojemu će objedinjeni jezik biti i simbol i sredstvo komuniciranja. U prvoj, versailleskoj Jugoslaviji, dominantna je ideologija u početku postavljala kao svoj krajnji cilj posve jedinstven prostor (dapače, povremeno s idejom jednoga srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika i jedinstvene jugoslavenske nacije), pa je promovirala i sve veće ujednačavanje jezičnog standarda: njezini su se nosioci većinom nalazili na srpskoj strani (često zapravo s izrazitim velikosrpskim pretenzijama), ali ih je bilo – osobito dok su trajali odjeci južnoslavenskog entuzijazma (a i kod onih koji se priklanjaju svakoj moći, dakako) – i među Hrvatima. Ipak, pritisak srpske strane neprestano je u Hrvatskoj održavao i centrifugalnu tendenciju nacionalne i jezične identifikacije, koja nije dopuštala, potpomognuta sasvim političkim

[24] O jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini u Kállayevo vrijeme cf. Šator 2001.

strategijama, da se zatome razlike među dvama standardnim oblicima; nakon osnivanja Banovine Hrvatske centrifugalne su snage postajale sve jače, a u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u potpunosti su prevladale. Nova se Jugoslavija temeljila na principu „bratstva i jedinstva" naroda koji su je sačinjavali: „dvoglavost" tog principa (dakle, njegovo priznavanje nacionalnih kolektiviteta kao temeljnih konstitutivnih elemenata, zajedno s republičkim teritorijima koji im „pripadaju", nove federacije, ali istovremeno inzistiranje na njihovu nadnacionalnom, pa i anacionalnom, jedinstvu, kombiniranom s egalitarističkom ideologijom socijalizma) odražavala se i u jezičnoj politici, koja je na hrvatsko-srpskom području dozvoljavala neku vrstu nacionalne identifikacije s pojedinim varijantama, ali je ujedno zahtijevala i prihvaćanje nadnacionalne jezične zajednice u kojoj se nacionalna simbolika poništava.

Kako je – zacijelo i zato da se smanji opasnost od izričitog povezivanja jezičnog i nacionalnog identiteta ali da se ono ipak omogući u oslabljenoj verziji – osnovni komunikacijski doseg pojedine varijante bio prije svega determiniran republičkim granicama, s vremenom su se d e f a c t o pojavile četiri varijante standardnog jezika u četirma republikama hrvatsko-srpskog jezičnog područja, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. Kao i u prethodnoj Jugoslaviji, i ovdje su, premda najčešće ne tako otvoreno, političke elite iskorištavale simboličku moć jezika i kao sredstvo poticanja kolektiva na akciju i kao strateški element u svojim međusobnim obračunima, ponekad stavljajući izričit naglasak na vezu između jezika i nacije, a katkada je, naprotiv, kvalificirajući kao ustupak nacionalizmu posve tuđ socijalističkoj ideologiji. No ispod ovih „velikih" kretanja koja su s pozicija dominantnih ideologija pokušavala (svaki put ponovo) trajno zacrtati granice jezičnih zajednica i pridružiti im sasvim određene etničke ili nadetničke kolektive, odvijao se – dakako i pod njihovim utjecajem ali i nezavisno od njih – život stvarnih govornika čije su se i jezične i etničke identifikacije u stalnim restrukturiranjima samo djelomično podudarale s političkim projektima društvenih elita. Na toj je razini svakodnevnog života više od stotinu godina izgrađivanja zajedničkog, iako ne i jedinstvenog, standarda i njegove implantacije kroz sve obuhvat-nije obrazovne procese nesumnjivo dovelo do konstituiranja zajedničkog hrvatsko-srpskog komunikacijskog prostora podržanog zajedničkim tržištem i kolanjem poruka neometanim granicama. Na simboličkom nivou, koji mnogo direktnije od komunikacijske razine ovisi o ideološkim determinantama, stalno su se zadržavale, čas naglašenije čas manje naglašeno, obje opcije, i ona unifikatorska i ona nacionalna. Zato su se jezični identiteti, kao i drugdje uostalom, oblikovali i na individualnoj i na kolektivnim nivoima slojevito, od lokalnog i regionalnog, preko nacionalnog ili „republičko-teritorijalnog", do nadnacionalnog, koji se ponekad želio izjednačiti s općejugoslavenskim (dakle, na štetu slovenskog, makedonskog i drugih jezika u Jugoslaviji). Ti su se identiteti ponekad i ponegdje međusobno prožimali, a katkada i u određenim grupama neki su se od njih potirali, no uvijek su ostajali „na raspolaganju" dominantnim ideologijama i društvenim skupinama da

ih aktiviraju kao strateške izbore u pregovorima ili nadmetanjima s drugim takvim skupinama.[25]

Nije stoga nikakvo čudo što su nacionalističke politike, koje su predstavljale ideološku podlogu raspada Jugoslavije i koje su, sasvim očekivano, za cilj imale konstituiranje nacionalnih država s najvećim mogućim simboličkim (ali – u intenciji – i teritorijalnim) obuhvatom nacionalnih zajednica, aktivirale centrifugalne smjerove procesa i još jedanput proglasile jezik jednim od osnovnih nacionalnih simbola oko kojeg se mora okupiti prije svega etnički definiran kolektiv. Budući da su procesi o kojima je riječ u mnogim svojim dimenzijama detaljno opisani,[26] upozorit ćemo ovdje samo na neke njihove aspekte koji su – čini se – posebno zanimljivi u okviru razmatranja odnosa etničkih i jezičnih zajednica, a dosad su privukli manje pažnje promatrača.

Već smo više puta naglasili činjenicu da se konstituiranje kolektivnih identiteta zasniva bar podjednako na uspostavljanju granica prema drugima koliko i na određivanju njegovih inherentnih sadržaja, te da se te granice zacrtavaju ne samo „iznutra“ nego i „izvana“ u pregovorima s drugima: da bi one dobile svoj puni legitimitet, potrebno im je bar implicitno, a po mogućnosti i eksplicitno, priznanje drugih. Kako su nosioci nacionalističkih politika odmah izabrali (u početku doista s različitim intenzitetom: s najviše entuzijazma u Hrvatskoj, a s najmanje oduševljenja vjerojatno u Srbiji) jezik kao eminentan nacionalni simbol, te su a priori pretpostavili da se jezična i etnička zajednica međusobno podudaraju i tu su podudarnost, kao što smo vidjeli na hrvatskom primjeru, projicirali ne samo u prošlost nego zapravo u vječnost, – dakle, kako su jezik pretvorili u bitan kriterij i „unutrašnji“ sadržaj etniciteta nacije, „pregovori“ o međusobnim odnosima i statusima nacionalnih jezika zadobili su veliku važnost, to više što se radilo o zajedničkom komunikacijskom prostoru koji su podijelile četiri (zapravo tri ostvarene ijedna potencijalna – Crna Gora) nezavisne nacionalne države. Budući daje tradicionalna hrvatsko-srpska bipolarnost neposredno ispod površine simboličkog zajedništva neprestano čuvala mogućnost aktiviranja nacionalnog identiteta, u ovoj se relaciji pojavilo najmanje problema. Naime, u tim „pregovorima o jezičnom nasljeđu“ u postojanje srpskoga kao samostalnog jezika praktički nitko „izvana“, u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, nije ni sumnjao,[27] jer su njihove političke elite bile svjesne toga daje priznavanje egzistencije srpskoga

[25] Ovaj je pregled sasvim očito više nego sumaran; naime, ono što se u posljednjem stojeću i na jezičnom i na političkom, pa i na idejnom planu zbivalo na hrvatsko-srpskom području više je puta, u sintetičkom i u analitičkom obliku, opisano s najrazličitijih pozicija: cf., na primjer, Magner 1988, Katičić 1995,1997, Garde 1996, Thomas 1994,1998,1999, Škiljan 1996, 2000c, 2001a, Bugarski 2001, i ondje navedenu literaturu.

[26] V. literaturu u prethodnoj bilješci.

[27] U Hrvatskoj se – uglavnom na rubu karikaturalnosti – sporadično obnavljala Starčevićeva ideja o srpskom kao jednom od hrvatskih dijalekata, ali to je više služilo kao ekstremno pregovaračko sredstvo nego kao ozbiljno posizanje za tuđim nacionalnim simbolom.

neka vrsta preduvjeta da i njihovi idiomi (i među državama nastalima na području bivše Jugoslavije, ali i na evropskoj i svjetskoj sceni) budu prihvaćeni kao samostalni jezici. Sumnje u samostalnost srpskog jezika javljale su se zapravo – ma koliko to paradoksalno izgledalo – jedino u Srbiji, bilo kod onih koji su se teško odricali političkih pretenzija na cjelinu komunikacijskog prostora bilo među onima koji su izricanjem takve sumnje željeli deklarirati svoje neslaganje s procesima raspadanja Jugoslavije i, posebno, s dominantnom srpskom ideologijom; oni koji su doista posjedovali moć, ipak, vrlo su brzo srpski jezik i ćiriličko pismo proglasili pravim nacionalnim simbolima.

Ni samostalnost hrvatskog u tim „pregovorima" nije bila ozbiljnije dovedena u pitanje: na „unutrašnjem", hrvatskom planu gotovo da nije imala nikakve opozicije,[28] a srpska je strana, svedena većinom na predstavnike jezičnih znanosti i bez izravnog miješanja političke elite u tu problematiku, više težila tome da dvojno ime jezika i njegovu „zajedničkost" zadrži na međunarodnom planu (gdje su se Hrvati, opet, aktivno zalagali za jezično razdvajanje)[29] nego štoje htjela zaustaviti procese koji su započeli u Hrvatskoj. Temeljni stav srpske lingvistike i slavistike otprilike bi se mogao svesti na tvrdnju daje Vuk Karadžić zapravo dao Hrvatima književni jezik, ali da oni – ako već tako žele – mogu sada s njim činiti što hoće.[30] Ova politika međusobnog nemiješanja u „interne poslove" drugih omogućila je da se simbolička granica između hrvatskog i srpskog u kolektivnoj svijesti njihovih zajednica vrlo brzo uspostavi s intenzitetom koji u prethodnom razdoblju nije imala; hrvatska je politika nekim svojim potezima (obavezno prevođenje dokumenata sa srpskog na hrvatski, uvođenje sudskih tumača za srpski, pa i posve neuspjelim i kratkotrajnim pokušajem „titlovanja" ne samo srpskih filmova nego i srpskih govornika na televiziji) pokušala ovu simboličku granicu prikazati i kao komunikacijsku, ali u tome – usprkos tome što su ratna zbivanja i njihove posljedice uistinu uvelike smanjili protok poruka i informacija – nije odviše uspjela.

---

[28] Katičić (2001) to tumači specifičnom trajnom lojalnošću govornika hrvatskoga prema vlastitom jeziku, no čini se vjerojatnijim daje riječ o novijoj pojavi, tj. o rezultatu intenzivnog djelovanja ideološke propagande na kolektivnu svijest, propagande kojom je jezik prikazan kao inherentna simbolička granica prema drugima; cf. Škiljan 1991a.

[29] U ovoj borbi za priznanje na internacionalnoj, prije svega znanstvenoj sceni (budući daje međunarodna politika, priznajući pojedine države nasljednice Jugoslavije, priznavala uglavnom i njihovu simboliku, pa i njihove jezike) radilo se o simboličkoj afirmaciji nacije i njezine nove države, ali ne treba posve zanemariti ni pragmatičnije motivacije (u obliku lektorskih i predavačkih mjesta na inozemnim fakultetima, na primjer).

[30] Svjedočanstva o „pregovaračkim pozicijama" hrvatskih i srpskih lingvista koji zastupaju dominantne stavove u svojim državama mogu se pronaći u raznim prilozima u Mønnesland 2001. Činjenica da se ijedna i druga slavistička i lingvistička strana odriče (pod geslom: „To nas se ne tiče, to je njihova unutrašnja stvar.") velikog dijela objekta vlastita proučavanja ukazuje na to u kolikoj je mjeri znanstveni pristup u novim državama prožet političkim i ideološkim pretpostavkama.

Neobično zamišljena konfederativno-federativna politička organizacija Bosne i Hercegovine i njezina sastavljenost od triju političkih „entiteta“ koji se identificiraju kao nacionalne zajednice morala je rezultirati trima i nacionalnim i službenim jezicima na različitim razinama upotrebe u javnoj komunikaciji. Hrvati i Srbi u Bosni i Hercegovini preuzeli su, dakako, i jezik kao simbol od svojih „matičnih“ nacija, dok su Bošnjaci svoj idiom nazvali – uostalom u skladu s jednim dijelom vlastite „predjugoslavenske“ tradicije – bosanskim.[31] Drugi sudionici „pregovora“ bili bi donekle i pripravni (Hrvati, čini se, sa više, a Srbi sa manje razumijevanja) prihvatiti, iako sa svom superiornošću koju „stare“ nacije sa „starim“ jezicima osjećaju prema onima koje percipiraju kao novostvorene pridošlice, činjenicu da Bošnjaci, ako već jesu nacija, imaju pravo i na vlastiti jezik, ali nisu ni u kojem slučaju spremni dozvoliti upotrebu bosanskog imena; motivacija je za to – a ona se u argumentaciji najčešće ne spominje izričito[32] jasna: naziv *bosanski* mogao bi simbolički „zauzeti“ čitav bosanski (što znači bosansko-hercegovački) teritorij, dakle i one njegove dijelove koji su već „zauzeti“ hrvatskim i srpskim a ne samo područja na kojima (u većini) žive Bošnjaci; ne bi bilo teško, uostalom, zamisliti da je intencija onih koji imaju (zasad ograničenu) moć imenovanja toga idioma doista upravo takva. Ova gotovo anegdotalna epizoda iz „jezičnih pregovora“ pokazuje ne samo to kako je imenovanje važno u procesu politizacije nekog jezika nego i kako se na simboličkoj razini konstruiraju jezici i jezične zajednice sa svojim identitetima u funkciji nacionalnih okupljanja, ali i „osvajanja“ određenog teritorija.

U ovom se trenutku sa najviše prepreka susreću Crnogorci, i to prije svega zato što još nemaju potpuno samostalne nacionalne države i – zacijelo još više – zbog toga što su u svojim kolektivnim identifikacijama podijeljeni na one koji u Srbima vide neku vrstu etničke i nacionalne „nadzajednice“ i one za koje se „nad-zajednica“, u kojoj ravnopravno participiraju i Crnogorci i Srbi, realizira na južnoslavenskom nivou: za prve se jezični identitet nesumnjivo ostvaruje u srpskom jeziku, a za druge u posebnom crnogorskom. Ovisno o tome koja će politička opcija pobijediti, bez obzira na jezične ili komunikacijske karakteristike idioma, crnogorski će jezik doživjeti, ili neće doživjeti, i svoju službenu političku promociju. Srbi (a pri tome, kao i drugdje u ovom razmatranju, mislimo na pripadnike skupina koje dominantno utječu na formiranje kolektivnih

[31] U svim ovim „pregovorima“ o jeziku i jezicima, pa i o bosanskom, jedan dio argumentacije temelji se na ukazivanju na sistemske razlike među pojedinim standardiziranim idiomima, no one – to više što ih je teško, a nerijetko i nemoguće, jednoznačno povezati s etnički definiranim grupama govornika – zapravo nisu važne za sam tok pregovora o kojem odlučuje raspored snaga i moći: Bošnjaci, koji nemaju iza sebe pravu nacionalnu državu nego samo u obliku leopardove kože raspoređen nacionalni „entitet“, svakako se nalaze u slabijem položaju od Srba i Hrvata. Za pojam bosanskog jezika cf. Isaković 1995, kao i priloge u Mønnesland 2001, među kojima neki jasno iskazuju i srpske i hrvatske stavove.

[32] Izričita argumentacija tvrdi kako se iz etnonima Bošnjak mora izvoditi i ime jezika *bošnjački*, no ona je – ako je to zaseban jezik na koji pravo „polažu“ Bošnjaci – besmislena, jer određuje pravila tvorbe u jednom s t r a n o m jeziku i u tuđoj državi.

percepcija) momentano a l i m i n e odbijaju razgovor o zasebnom crnogorskom jeziku, dok su Hrvati, naprotiv, skloni tome da ga prihvate jer i u tome vide smanjenje srpskog simboličkog prostora, što im izgleda kao vlastita pobjeda. Treba, napokon, još jednom naglasiti da se u svim slučajevima, pa i u hrvatskom i srpskom, a ne samo u bosanskom i crnogorskom, radi o projekcijama opsega i teritorijalnog obuhvata jezičnih zajednica i o idiomima koji se, između ostalog, kreiraju za to da bi omogućili realizacije tih projekcija, no stvarni se govornici nikada ne uklapaju dokraja u te projicirane identifikacije, već im svojim pripadnostima lokalnim, regionalnim, nadregionalnim i sociolekatskim jezičnim kolektivima, čije se granice ne moraju podudarati sa zamišljenim etničkim i jezičnim razgraničenjima, bar djelomično izmiču. Drugim riječima, preuzimajući sav rizik svetogrđa koji takva tvrdnja možda u sebi sadržava, i hrvatski i srpski i bosanski i crnogorski, poput drugih nacionalnih jezika, konstrukcije su kojima nacionalne elite definiraju zamišljene jezične zajednice koje će biti simbolički podudarne s nacionalnim kolektivima, dakle s prostorima unutar kojih te elite mogu praktično primjenjivati svoju socijalnu moć. Stoga je moguće kazati da jezične zajednice u krajnjoj konsekvenciji konstruiraju svoje jezike.

To se može potvrditi još jednim primjerom preuzetim iz novonastale jezične situacije na hrvatsko-srpskom području. Naime, dok je ono, u skladu s dominantnom ideologijom „bratstva i jedinstva“, funkcioniralo kao jedan (premda nejedinstven) simbolički prostor, pitanje materinjeg jezika imalo je drugačije parametre nego što ga ima u novim državama: s jedne strane, na makrorazini, bilo je moguće svaki epihorski ili regionalni hrvatsko-srpski idiom smjestiti pod simboličku kapu cjeline hrvatsko-srpskog jezika bez pobliže etničke identifikacije, pa se netko mogao smatrati govornikom tog jezika a da ga istovremeno ne specificira kao hrvatski, srpski, crnogorski [...] i u auto-percepciji i a f o r t i o r i u administrativnim klasifikacijama; s druge strane, ni specifičnije identifikacije nisu bile nužno vezane uz etničku pripadnost, jer su se varijante standarda, kao što smo kazali, djelomično definirale republičkim teritorijima a ne etničkim kriterijima (što ne znači da i oni nisu često bili bitne determinante jezičnih kolektiviteta), pa je bilo zamislivo da, na primjer, etnički Srbin iz Hrvatske smatra, unutar hrvatsko-srpske cjeline, da mu je hrvatski materinji jezik, kao stoje i etnički „osviještenom“ Crnogorcu materinji mogao biti srpski. U novim nacionalnim državama takva je situacija gotovo nemoguća: ako je jezik nosilac -kako kažu ideolozi nacionalizama-čovjekove biti koja se mora realizirati i u pripadnosti određenom etničkom kolektivu, onda se pripadnik svake nacije u principu (od kojeg se izuzeci smiju pojaviti samo u posve specifičnim okolnostima, u trajnoj dijaspori, na primjer) rađa ujedno i unutar jezične zajednice nacionalnog jezika. Jednostavnije rečeno, Hrvatu je materinji jezik hrvatski, Srbinu srpski, Bošnjaku bosanski, a Crnogorcu crnogorski, bez obzira na to kako oni, međusobno različito ili veoma slično, stvarno govorili.

Taj fenomen, koji smo mogli zapaziti i u drugim državama-nacijama, proizveo je na hrvatsko-srpskom jezičnom području nove i donekle specifične jezične manjine koje su, dakako, istovremeno i etničke manjine: riječ je o sudionicima biv-

šeg zajedničkog hrvatsko-srpskog prostora koji su, zbog svoje etničke pripadnosti koja je – ne smijemo to zaboraviti – pod pritiskom nacionalističkih ideologija postala obavezni dio identiteta i za one pojedince koji u njoj iz različitih razloga ne žele participirati, postali govornici nenacionalnih jezika, proizašlih iz hrvatsko-srpskoga, na području „inojezičnih" nacionalnih država; riječ je, dakle, o Srbima, Crnogorcima i Bošnjacima u Hrvatskoj, o Hrvatima i bar Bošnjacima u Srbiji, o Srbima ili Hrvatima na teritorijima bošnjačkih bosansko-hercegovačkih kantona itd.[33] Problem tih manjina nije toliko u simboličkoj identifikaciji, jer su njihove elite, prema očekivanju, i same prihvatile proglašeni jezik matične nacije kao simbol koji aktivno upotrebljavaju kao stratagem u pregovorima o kolektivnim identitetima i granicama prema većinskim drugima. Njihov najveći problem nije čak niti u ostvarivanju jezičnih prava: premda su nacionalistički režimi općenito neskloni davanju bilo kojih prava manjinama, i zbog unutrašnjih transformacija i, još više, pod pritiskom međunarodnih faktora, oni s vremenom postaju „mekši" i, osobito kad im to može koristiti u uspostavljanju odnosa s drugima koji su moćniji od njih, omogućuju manjinama realizaciju jezičnih prava, makar uz pasivno dopuštanje ako ne i uz aktivnu potporu.[34] Stvarnije problem, po svemu sudeći, to što se sa stečenim jezičnim pravima može realno učiniti. Naime, manjinska se jezična prava najčešće realiziraju istovremeno i u komunikacijskom i u simboličkom prostoru, a ta realizacija, kao što smo vidjeli, u principu predviđa manjinsku dvojezičnost kako bi se pripadnicima manjine osiguralo istovremeno čuvanje vlastita etničkog identiteta u jeziku i punopravno udjelovanje u svim oblicima javne komunikacije s pomoću većinskog jezika. Budući da su sistemske razlike među nacionalnim jezicima hrvatsko-srpskog područja tako male da još uvijek ne mogu dovesti do raspada zajedničkog komunikacijskog prostora, ove nove jezične manjine uistinu nisu isključene iz većinskih komunikacijskih prostora, pa ni eventualna institucionalno implementirana dvojezičnost ne bi imala mnogo smisla. Te su manjine, dakle, prije svega jezične manjine u simboličkom prostoru, a pravna je regulativa usmjerena mnogo više prema pragmatičnijem komunikacijskom prostoru u kojem država i društvo funkcioniraju, dok simboličkoj dimenziji jezika može osiguravati samo opći okvir. S druge strane, inzistiranje na komunikacijskom aspektu jezičnih prava, koji se jedini može relativno efikasno zaštititi, stvorilo bi d e i u r e preduvjete za komunikacijsku getoizaciju manjina koja d e f a c t o još ne postoji, pa manjinskim elitama ne preostaje drugo nego da svoju taktiku jezične identifikacije grade na onim elementima u kojima se – poput pisma – komunikacijska i simbolička dimenzija podudaraju, ondje gdje takvi elementi uopće postoje.

Prema tome, čini se da hrvatski slučaj, čak i ako uzmemo u obzir kasan početak politizacije vernakulara i – u odnosu prema nacijama zapadne Evrope –

[33] Detaljnija analiza tih novih jezičnih manjina sadržana je u ŠKILJAN 2001b.

[34] Srbi u Hrvatskoj u određenim područjima nominalno raspolažu izvjesnim jezičnim pravima i nekom vrstom jezične autonomije, a hrvatski je jezik u Vojvodini u svibnju 2002. g. proglašen jednim od službenih jezika pokrajine.

zakašnjelo potpuno identificiranje jezične i nacionalne zajednice, ne odstupa značajnije od modaliteta konstituiranja jezičnih i etničkih zajednica koje smo drugdje mogli uočiti. I ovdje su, naime, kao i drugdje, društvene elite uključivale jezik u svoje projekte i pokušavale su ga oblikovati prema zamišljenim jezičnim zajednicama koje su im bile potrebne za ostvarivanje određenih ciljeva: te su se zajednice, u skladu s postavljenim ciljevima, podudarale s (jednako tako zamišljenim) različitim etničkim kolektivima, a oni su relativno kasno, u drugoj polovici 19. stoljeća, definitivno koncipirani kao hrvatska nacionalna zajednica u današnjem smislu te riječi: tada je i jezik od indikatora postao potencijalni kriterij etniciteta. Napokon, realizacija ciljeva – i opet jednako kao i uvijek – zavisila je o konstelaciji moći i o uspješnosti strategija primijenjenih u uspostavljanju odnosa prema drugima, što ujedno znači da se i jezik kao simbol konstituirao ovisno o tome tko su bili ti Drugi.

Škiljan 2002: Škiljan, Dubravko. OD JEDAN DO ČETIRI. – In: Škiljan, Dubravko. *Govor nacije*. *Jezik*, *nacija*, *Hrvati*. – Zagreb: Golden marketing. – S. 261–283.

Stjepan Babić
[rođ. 1925]

Zbrka oko hrvatskoga standardnoga jezika

[2003]

Vlada Republike Hrvatske za predsjedništva Ivice Račana na svojoj sjednici od 16. listopada prošle godine donijela je dvije odluke koje se tiču hrvatskoga književnoga jezika, ODLUKU O IZRADI STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE i ODLUKU O OSNIVANJU POVJERENSTVA ZA IZRADU POJMOVNIKA ZA SLUŽBENE PRIJEVODE AKATA EUROPSKE UNIJE, ODNOSNO HRVATSKOG ZAKONODAVSTVA NA SLUŽBENE JEZIKE EUROPSKE UNIJE i objavila ih u Narodnim novinama od 22. listopada 2003.

Način na koji su donesene i formulacije u njima uzbudili su pojedince i ustanove koji su prosvjedovali protiv obojega.

Prvi je bio akademik August Kovačec koji je 31. listopada poslao ogorčeno pismo g. Goranu Granicu i Anti Simoniću, potpredsjedniku Vlade RH. Kovačec je sudjelovao u prvim poslovima oko tih odluka, doduše kao predstavnik Akademije, ali nije znao tko gaje pozvao i imenovao jer među ustanovama iz kojih se redova predlažu članovi u Povjerenstvo, HAZU nije bila ni spomenuta, a nije ni sudjelovao u završnim poslovima pa je tako bez njegova znanja i sudjelovanja objavljena neprihvatljiva formulacija „što će se uključivati r a d n a p o s t i z a n j u h r v a t s k o g a j e z i č n o g a s t a n d a r d a“ kao da nikakvoga hrvatskoga standarda nema. On je upoznao Razred za filološke znanosti HAZU s postupkom oko tih odluka i formulacijom u prvoj i svojim prosvjedom članovima Vlade i Razred je na svojoj sjednici od 19. siječnja ove godine prihvatio Kovačecove postupke i izrazio svoje zadovoljstvo reakcijom Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Naime, ravnateljica Instituta dr. Dunja Brozović-Rončević u ime je Instituta 16. siječnja uputila pismo dr. Ivi Sanaderu, predsjedniku Vlade Republike Hrvatske i zamolila ga da na jednoj od idućih sjednica Vlade uvrsti raspravu o ODLUCI O IZRADI JEZIČNE STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE jer je u nekim dijelovima netočna i imat će neželjene posljedice na odnos prema hrvatskome jeziku na slavističkim katedrama i lektoratima te u knjižnicama u svijetu. „N e d o p u s t i v o j e u s l u ž b e n o m g l a s i l u R e p u b l i k e H r v a t s k e t v r d i t i d a n e p o s t o j i h r v a t s k i j e z i č n i s t a n d a r d, osobito u trenutku pokretanja procesa približavanja Hrvatske Europskoj uniji i definiranja statusa hrvatskoga jezika u međunarodnoj komunikaciji, u doba sveopće globalizacije koja ugrožava i jezike sa znatno većim brojem govornika nego što je to hrvatski.“

Zatim piše:

> Sukladno nacrtu ODLUKE O IZRADI STRATEGIJE JEZIČNE POLITIKE koju je 16. rujna 2003. u pisanom obliku Institutu dostavio tadašnji potpredsjednik Vlade dr. Goran

> Granić sa zamolbom da se o njemu pismeno očitujemo, izradba Strategije povjerava se Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje [...] i osniva se Povjerenstvo za praćenje izrade Strategije [...]. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje uz određene je ograde prihvatio biti nositeljem projekta izradbe Strategije, o čemu smo pismeno i obavijestili tadašnjega potpredsjednika Vlade dr. Gorana Granića. Nakon što je u NARODNIM NOVINAMA br. 167 od 22. listopada objavljena konačna verzija ODLUKE O IZRADI STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE, s čuđenjem smo primijetili da objavljeni tekst znatno odstupa od nacrta Odluke na koji se Institut pozitivno očitovao. U konačnoj se verziji teksta Institut više ne navodi ni kao nositelj Strategije ni kao član Povjerenstva. Kao članovi Povjerenstva poimence se navode predstavnici triju ministarstava, ali ne Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje ni Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, bez kojih se nikako ne bi smjelo pristupati izradbi STRATEGIJE [...]

Pismo završava: „Upravo je zbog toga Znanstveno vijeće Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje na svojoj sjednici održanoj dana 15. siječnja 2004. zaključilo obratiti Vam se s molbom da potaknete postupak izmjene ODLUKE O IZRADI STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE jer ako u objavljenom obliku tekst ODLUKE ostane na snazi, mogao bi se dalekosežno negativno odraziti na razvoj hrvatskoga jezika i njegov status u svijetu, a time i ugroziti očuvanje hrvatskoga jezičnog identiteta.“

Kao svoj prilog tomu neprihvatljivom postupku i formulacijama Razred je na istoj sjednici odlučio da se u svezi s time održe dva javna predavanja i za predavače je odabrao dr. Radoslava Katičića i dr. Augusta Kovačeca. Njihova predavanja objavljena su u Akademijinoj publikaciji JAVNA PREDAVANJA, a mi ih donosimo u JEZIKU da upoznamo širu javnost s tim neobično značajnim predavanjima, što može zaključiti svatko tko ih pažljivo pročita.

Obje odluke Vlade RH čitatelji mogu naći u spomenutom broju NARODNIH NOVINA, a mi radi većega razumijevanja i ovih popratnih riječi i samih predavanja donosimo tri članka ODLUKE O IZRADI STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE.

I.

Pristupa se izradi STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE (u daljnjem tekstu: Strategija).

II.

Projektni zadatak jest izrada STRATEGIJE, što će uključivati rad na postizanju hrvatskog jezičnog standarda, razvitku jezičnog obrazovanja, odnosu hrvatskog jezika prema drugim jezicima, te očuvanje hrvatskog jezičnog identiteta u službenom komuniciranju s Europskom unijom.

III.

Osniva se Povjerenstvo za praćenje izrade STRATEGIJE (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo).

Članove Povjerenstva imenuje Vlada Republike Hrvatske posebnim aktom.

Članovi Povjerenstva jesu: predstavnik Ministarstva prosvjete i športa, predstavnik Ministarstva znanosti i tehnologije i predstavnik Ministarstva kulture.

Ostale članove Povjerenstva imenovat će Vlada Republike Hrvatske nakon provedenog postupka javnog poziva.

Zadatak Povjerenstva je koordinirati izradu projektnog zadatka u sklopu izrade Strategije.

Govoreći o ovoj zbrci, moram spomenuti još jednu, a to je sam predmet spora, odnosno što on znači. Da hrvatski jezik nema standarda može značiti dvoje: da postoji hrvatski književni jezik, ali da nije standardiziran, ili drugo, ako nema standarda, onda nema ni hrvatskoga književnoga jezika, jer njega nema ako nije standardiziran. Bilo jedno ili drugo, formulacija je u Odluci svakako pogrješna i zato je dobro što se oko toga digla uzbuna, ali je potrebno da sada preciziramo što nam što znači. Upotreba naziva standardni jezik umjesto dosadašnjega književni jezik izaziva zabune. Jedne zato što su negdje nazivi standardni jezik i književni jezik potpune istoznačnice, a drugdje nisu. Vidi se to po tome što se jedne katedre u Hrvatskoj nazivaju Katedra za hrvatski književni jezik, a druge Katedra za hrvatski standardni jezik. Ima hrvatskih jezikoslovaca kojima to nisu istoznačnice pa govore o hrvatskom standardnom književnom jeziku. Njima književni jezik nije isto što i standardni, pa misle da ga treba precizirati dodavši mu još atribut standardni. I ja mislim da sam naziv hrvatski standardni jezik nije dovoljno jednoznačno određen, već i zato što sama imenica od koje je izveden pridjev standardni nije jednoznačna. Naime standard je novija engleska posuđenica, hrvatski se to prije, a i danas se zove norma, zato i nemamo HRVATSKI ZAVOD ZA STANDARDIZACIJU, nego DRŽAVNI ZAVOD NORMIZACIJU I MJERITELJSTVO. Ona nekad veoma proširena kratica JUS (= jugoslavenski standard) nije nakon propasti Jugoslavije kod nas jednostavno prevedena sa HUS, iako je u početku bilo i takvih pokušaja, nego je to danas HRN = hrvatska norma, kao njemački DIN = Deutsche Industrienorm(-en). Zbog toga kad se kaže daje hrvatski standardni jezik uvijek normiran, onda je to tautologija, jer kad se kaže standardni jezik, onda bi to samo po sebi moralo značiti daje standardiziran, normiran. Prije smo govorili daje hrvatski književni jezik normiran, što pokazuje da standardni i književni jezik nije baš isto. Zato ja osobno nikad ne bih, i nisam, bez posebnih razloga napisao hrvatski standardni jezik jer standardni je za mene novija tuđica koja potiskuje naše nazive *književni*, a i *normativni*, *normiran* kao i *standard* naš naziv *norma.* Uz to naziv standardni ima i tešku skupinu **-rdn-** i zato nikad ne ću pristati da se u podnaslovu JEZIKA pridjev književni zamijeni sa standardni, kao što ne bih pristao, da sam o tome odlučivao, da se naziv Katedra za hrvatski književni jezik zamijeni sa Katedra za hrvatski standardni jezik. Da standardni i normativni ne znače uvijek isto, pokazuje to što nazivi: standardni priručnik i normativni priručnik nipošto ne znače isto. Ako pomno čitamo prvu Odluku, sporove oko nje i članke koje ovdje donosimo, vidjet ćemo da nije sve jednoznačno kako bi trebalo biti.

Confusion around the Standard Croatian language

Sažetak

The former Croatian government has brought two by-laws concerning the language, which have caused dissatisfaction with some linguists and institutions. The author describes and explains these reactions, quotes the main part of one of them as an introduction to the articles that follow.

Babić 2003: Babić, Stjepan. ZBRKA OKO HRVATSKOGA STANDARDNOGA JEZIKA. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 51. – S. 46–49.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Izjava o položaju hrvatskog jezika

[2006]

23. veljače – Predsjedništvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prihvatilo je na današnjoj sjednici IZJAVU O POLOŽAJU HRVATSKOGA JEZIKA u kojoj se ističe da je hrvatski književni ili standardni jezik poseban i neovisan jezik od srpskoga i drugih srodnih standardnih jezika.

Pitanje o položaju hrvatskog jezika, kako se napominje na početku IZJAVE, u prvom je redu pravno pitanje, a jezikoslovna argumentacija preduvjet je pravnoj samo utoliko što treba odgovoriti je li hrvatski jezik poseban jezik, različit od srpskog, od bošnjačkog ili od crnogorskog, i je li jezik Hrvata u BiH isti kao i hrvatski jezik u Republici Hrvatskoj.

Iako Hrvati govore različitim narječjima i govorima, kao i drugi narodi, hrvatski je književni i/ili standardni jezik jedan i jedinstven, ističe se u IZJAVI, koju je predložio RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI. Napominje se kako Hrvati u Hrvatskoj i Hrvati u BiH (što, naravno, vrijedi za Hrvate u Vojvodini i Crnoj Gori) nemaju drugog jezika, štoviše, Hrvati u Hrvatskoj ne bi imali takav standardni jezik da mu nisu bitnim dijelom osnovice bili govori Hrvata u BiH. Podsjeća kako je hrvatski standardni jezik, utemeljen na novoštokavskom narječju, u bitnom bio određen najkasnije u 18. stoljeću, a tada je srpski književni jezik još bio staroslovjenski pod utjecajem ruske redakcije ili slavjanoserbski, i tek se s Karadžićevom reformom u 19. stoljeću novi srpski standardni jezik radikalno približio hrvatskomu.

Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik zasnovani su – oba po vlastitom izboru – na bliskim novoštokavskim govorima, i imali su neovisne procese standardizacije, navodi se i dodaje kako se stvaraju još i bošnjački i crnogorski standardni jezik. U genetskolingvističkom obrazloženju kaže se kako su hrvatski i srpski standardni jezik, kao i bosanski i crnogorski, iako genetski vrlo bliski i međusobno razumljivi, ipak kulturološki i standardološki različiti književni i standardni jezici. Služenje njima izražava pripadnost različitim nacionalnim kulturama, pa je nametanje jednoga drugima izrazit oblik diskriminacije kulture drugih, dodaje se. Pritom se također napominje kako hrvatski jezik (književni i standardni) služi izražavanju hrvatske kulture i civilizacijskih potreba hrvatske povijesne i narodne jezične zajednice.

On funkcionira za Hrvate savršeno jednako kao za bilo koji drugi narod njegov standardni jezik. Njegovo bi potiskivanje ili diskriminacija predstavljali diskriminaciju Hrvata, odnosno njihove kulture i jezika, u Europskoj uniji ili u BiH kao u državi u kojoj su konstitutivni narod. To bi grubo kršilo ljudska prava i pravne temelje međunarodne zajednice, Ujedinjenih naroda, Vijeća Europe i Europske unije, ističe se u IZJAVI. Dodaje se da zato hrvatska država, hrvatska diplomacija, kao i hrvatska znanost, na međunarodnoj razini moraju zastupati i

štititi ravnopravnost hrvatskoga jezika te ne smiju potpisati nikakav ugovor koji bi takav status relativizirao.

U pogledu položaja hrvatskoga jezika i hrvatskih lektorata u inozemstvu upozorava se kako hrvatska država putem svojih ministarstava treba nastojati da se otvori što više lektorata za hrvatski jezik, a gdje je moguće i hrvatskih katedara, kroatističkih odsjeka ili hrvatskih studija. Zaključno se napominje kako treba u Hrvatskoj stvoriti vlastitu strategiju zalaganja za uvođenje lektorata na strateški znatna sveučilišta i u strateški znatna središta u Europi i svijetu.

U povodu donošenja IZJAVE O POLOŽAJU HRVATSKOGA JEZIKA akademik Mislav Ježić, redoviti profesor zagrebačkoga Filozofskog fakulteta, izjavio je kako je prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju potrebno formulirati jasnu argumentaciju kojom se može zastupati jedinstvenost hrvatskoga standardnog jezika i njegova posebnost u odnosu na srodne književne jezike.

Prema Ježićevim riječima iskustvo s raspravama o jezicima u BiH i uporabi njihovoj u javnom životu, kao i kovanje novih umjetnih političkih naziva poput Zapadnog Balkana, upozoravaju na to da, ako mi ne budemo znali formulirati svoja stajališta, pa tako i o jeziku, formulirat će ih drugi koji su u našu problematiku često slabo upućeni. A ipak je status jezika bitno pitanje u kontekstu nediskriminacije naroda i jezičnih zajednica, kako ističe velik broj međunarodnih pravnih dokumenata Ujedinjenih naroda, Europskog vijeća i Europske unije, dodao je. Samo se s ravnopravnim položajem vlastita jezika može ravnopravno ući u međunarodnu zajednicu i očuvati svoj kulturni značaj, ističe Ježić.

Hrvatski jezik najvažniji je spomenik cjelokupne hrvatske kulturne baštine, mi drugoga jezika nemamo, izgubimo li ga, izgubili smo sebe, izjavio je tajnik Razreda za filološke znanosti akademik Petar Šimunović. Povoda očitovanju o položaju hrvatskoga jezika, kako je dodao, ima nekoliko. Ondašnja vlada objavila je u NARODNIM NOVINAMA 22. listopada 2003. kako je strategija jezične kulture u Hrvatskoj rad na „podizanju jezičnoga standarda“, unatoč tomu što su Hrvati, neovisno o bilo kojem drugom jeziku, standardizirali svoj jezik već poldrug stoljeća, podsjetio je Šimunović. Dodao je kako se pojavljuju u BiH glasovi o nazivu jezika za Hrvate u obliku *varijante srpsko-hrvatskog jezika*. Čak se spominju i strani stručnjaci koji navodno mogu takav status toga jezika i dokazati, naveo je.

IZJAVA O HRVATSKOM JEZIKU, koju je danas objelodanila Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, ima isto značenje i jednaku težinu kao i povijesna *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika*, koju je donijelo 19 hrvatskih znanstvenih i kulturnih institucija 1967., izjavio je akademik Dubravko Jelčić, član Predsjedništva HAZU-a. Prema njegovim riječima, poslije 38 godina suočili smo se opet s istim jugounitarističkim ideolozima, s tom razlikom, kako je dodao, što su oni tada bili u poziciji drugova na vlasti, a danas su gospoda u oporbi, i to oporbi koja sebi dopušta sve, pa i diverzantske metode djelovanja.

HAZU 2006: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. IZJAVA O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA. – http://govori.tripod.com/izjava_2005.htm. Stanje: 31. 7. 2012.

Branka Tafra, Petra Košutar
[rođ. 1947]
[rođ. XXX]

Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti*

[2008]

Model (ne)identičnosti

Postoji više kriterija kojima se određuje što jest jezik, a što nije. Odmah treba reći da nijedan nije dostatan da bi se sa sigurnošću reklo što je jezik, a što dijalekt, koliko jezika ima na svijetu, što su dva jezika, a što varijante jednoga jezika. To je sve općepoznato. U ovom smo radu pošli drugim putem primijenivši univerzalni kriterij za razlikovanje jednoga od drugoga entiteta. Uspostavili smo model u kojem razgraničavajući istost, jednakost i različitost ujedno razgraničavamo bilo koje entitete, u ovom slučaju jezične.

Pitanje *istosti*, *jednakosti* i *različitosti* zapravo je pitanje identiteta,[1] odnosno ne-identiteta. Tim se pitanjem svjesno najviše bave filozofi i to, počevši od grčkih, preko dvije tisuće godina.[2] U običnom se govoru dosta često pojmovi *isto* i *jednako* upotrebljavaju kao sinonimi. Pokazat ćemo da *isto* i *jednako* nikako nisu sinonimi i da ih treba razlikovati.

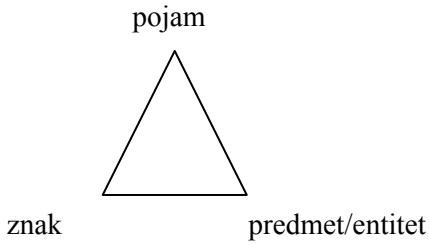
Naši pojmovi – *istost*, *jednakost i različitost* – označuju odnos, odnosno određene binarne relacije (Béziau 2003). Vrste odnosa koji se u ta tri pojma mogu pojaviti odnosi su između dvaju entiteta, odnos koji entitet ima prema samomu sebi, odnos između znakova za entitete i odnos između znaka i entiteta.

---

* Objavljeno u STUDIA Z FILOLOGII POLSKIEJ I SŁOWIAŃSKIEJ, 43 (2008): 177–206.

[1] Kad je riječ o identitetu jezika, kroatisti se često pozivaju na Katičića (1986). Usp. i Granić 2007. te Škiljan 1998.

[2] Iako je identitet jednostavan pojam, jedan je od najproblematičnijih s obzirom na nemogućnost definiranja. Definicija identiteta zadaje najviše problema zbog uvijek prisutne cirkularnosti. Neki tvrde kako je identitet nemoguće definirati jer je to pojam kojim definiramo, pa ono što služi definiranju ne može definirati i sebe (usp. Savellos 1990). Uz problem definicije današnje se rasprave vode oko problema osobnoga identiteta, vremenskoga identiteta, kontingentnosti i neodređenosti identiteta (usp. Noonan 2006). Nama za ovu temu dublje ulaženje u naznačena pitanja nije nužno te ćemo se za ovaj rad usmjeriti na jednostavan pojam identiteta kakav se zastupa još kod Aristotela, a koristit ćemo se klasičnom slikom toga pojma prikazanom preko Leibnizova zakona identiteta koji čine dva načela. Jedno je identitet nerazlučivih stvari, a drugo je nerazlučivost identičnih stvari (Lacey 2006). Tek ćemo se kratko osvrnuti na suvremeniju problematiku ponajprije započetu kod Fregea u njegovu članku O SMISLU I ZNAČENJU objavljenom 1892. (Frege 1995).

Slika 1. Semantički trokut

Kad se u filozofiji govori o identitetu, obično se govori o onome što ćemo opisati kao istost. Istost razumijemo kao kvantitativnu[3] identičnost. Kvantitativna identičnost označuje više odnosa u kojima uvijek sudjeluje samo jedan entitet. Jedan je odnos koji entitet ima prema samomu sebi, a drugi je odnos između jezičnih znakova za jedan entitet.[4] Istost je formulirana načelom identiteta koje glasi da sve što jest, jest samo sa sobom identično (Halder 2002).

Kad govorimo o istosti, uvijek govorimo o jednom entitetu. Istost uvijek traži jedno jer ne postoje dva entiteta koja se ni u čem međusobno ne razlikuju.[5] Dva entiteta nikada ne mogu dijeliti sva svojstva, uvijek ostaje jedno koje ne mogu dijeliti samo zato što su dva – svojstvo „biti isti predmet".[6]

Nadalje, kvantitativna identičnost pretpostavlja i kvalitativnu identičnost. Naime, ako je nešto identično sa samim sobom, onda da bi neki entitet bio upravo on sam, mora imati svojstva koja ga čine upravo tim entitetom, a ne

[3] U literaturi se taj identitet naziva *numerical identity* (Noonan 2006), dok se ono što ćemo mi smatrati jednakošću naziva *qualitative identity*. Radi ujednačenosti odlučili smo se za pojmove kvantitativnoga i kvalitativnoga identiteta. U literaturi postoji i mišljenje kako nema vrsta identiteta, u smislu kvantitativnoga i kvalitativnoga, identitet je samo jedan, jedinstven (*unitary*; McGuinn 2003). Smatramo, preciznosti radi, kako se ipak može govoriti o dvjema vrstama identiteta, što ćemo u daljnjem tekstu i objasniti.

[4] Je li identitet odnos i ako jest, kakav je, postavlja i Frege (1995). Pretpostavlja se kako je identitet refleksivan pojam s obzirom na to da se misli kako je to odnos koji neki entitet ima prema samomu sebi (Savellos 1990).

[5] Ovo prema Halderu (2002) proizlazi iz Leibnizova zakona identiteta nerazlučivoga koji glasi: „Ako stvari imaju sva zajednička svojstva ili pripadaju istoj klasi, one su identične u smislu da su zapravo jedna stvar" (Lacey 2006: 170).

[6] Time se bavio i Aristotel: „Dakle, jedne se stvari zovu *iste* tako, dočim druge *po sebi*, kao i *jedno*. Jer kojima je tvar jedna ili oblikom ili brojem nazivaju se iste, te kojima je bivstvo jedno, pa je bjelodano da je istost nekakva 'jednost' bitka ili više stvari ili kad se jedno upotrebljava kao da ih je više, kao kad se kaže da je nešto isto sa sobom samim, jer se ono tada upotrebljava kao da je dvoje" (Aristotel 1992: 1018 a 5 – a 10).

nekim drugim. Istodobno jedan entitet dijeli sva kvalitativna svojstva sa samim sobom.

Odnos istosti možemo prikazati formulom $a = a$, a možemo prikazati i kao $a = b$. $a = a$ predstavlja bilo koji odnos identičnosti gdje se jedan entitet ili znak jednoga entiteta odnosi prema samomu sebi, odnosno znak se odnosi prema entitetu. To bismo mogli prikazati rečenicom *Mačak Feliks je mačak Feliks*. $a = b$ može predstavljati odnos dvaju imena jednoga entiteta, ako oba imena stoje za isti entitet. $a = b$ samo ako vrijedi da $a = c$ i da $b = c$. „a" i „b" predstavljaju dakle znakove koji referiraju na jedan predmet, „c" označuje jedan entitet, a (matematički) znak jednakosti prihvaćamo kao znak kvantitativne identičnosti. $a = b$ može predstavljati rečenicu poput *Ljubo Babić je Ksaver Šandor Gjalski*. Obje su rečenice iskaz istosti, no one se „nekako" razlikuju. Neki filozofi tim dvjema rečenicama pripisuju različitu spoznajnu vrijednost (npr. Frege 1995). Naime, rečenicu *Mačak Feliks je mačak Feliks* prihvaćamo intuitivno, radi se o analitičkom sudu koji vrijedi *a priori*, o rečenici koja ne proširuje našu spoznaju. Neki bi takvu rečenicu nazvali trivijalnom jer ne donosi nikakvu informaciju (Wittgenstein 1987). Druga rečenica donosi nešto „novo", ona naime tvrdi nešto o nečem, daje neku informaciju. Da je Ljubo Babić Ksaver Šandor Gjalski, nije nešto oko čega ćemo se odmah složiti. Ta je rečenica istinita *a posteriori*, mi smo nekim empirijskim iskustvom spoznali da su Ljubo Babić i Ksaver Šandor Gjalski dva imena jednoga čovjeka. Međutim, kako se u oba slučaja govori o istosti koja je određena načelom identiteta, koje je pak osnovni zakon mišljenja koji kaže da je sve identično sa samim sobom, ta se dva slučaja ne bi smjela razlikovati. Oba moraju biti nužna jer je istost po svojoj biti nužna.[7]

Što se tiče istosti tipa $a = b$, moramo spomenuti i Wittgensteinovo mišljenje. Naime, on smatra kako $a = b$ nije istinito. „Besmislica je reći za dvije stvari da su identične, a reći za jednu da je identična sama sa sobom, ne kazuje baš ništa" (Wittgenstein 1987: 5.5303). Nije jasno misli li on pod stvari – entitete i znakove, ili samo entitete i samo znakove. Odgovor možemo možda pronaći prije u tekstu u kojem kaže da „jednakost[8] predmeta izražavam jednakošću znaka, a ne pomoću znaka jednakosti. Različitost predmeta različitošću znakova (Wittgenstein 1987: 5.53). To naravno ima smisla. U idealnom bi jeziku za jedan entitet svi trebali imati zajednički pojam u svijesti i na taj entitet referirati uvijek istim znakom. Kad postoji više znakova za jedan entitet, postoji i sumnja u potrebu za više znakova ako se radi o istom. No, jednako tako ne možemo prihvatiti da Ljubo Babić nije Ksaver Šandor Gjalski ili, ako uzmemo još jedan, slavniji primjer, da Ciceron nije Tulije.

[7] U ovaj problem dalje nećemo ulaziti. Neki filozofi smatraju kako je ovdje riječ o nužnom i kontingentnom identitetu (npr. Frege 1995), a drugi smatraju kako identitet uvijek mora biti nužan (npr. Kripke 1997). Argumenata ima i za jednu i za drugu stranu.

[8] *Jednakost* je ovdje zapravo *istost*.

Kada se govori o kvantitativnom identitetu, obično se spominje i Leibnizov zakon nerazlučivosti identičnoga koji glasi: „Ako je *a b*, onda sve što vrijedi za *a* vrijedi i za *b*“.[9] To ćemo uzeti kao kriterij za istost, s tim da ćemo „sve što vrijedi“ razumjeti kao „je identično/isto s“. Na primjer, ako je Ksaver Šandor Gjalski Ljubo Babić, onda sve što vrijedi za Ksavera Šandora Gjalskoga, vrijedi i za Ljubu Babića.

Drugi je pojam koji uvodimo u naš model *jednakost*. Jednakost je kvalitativna identičnost koja označuje podudaranje zajedničkih svojstava dvaju ili više entiteta. Jednakost bismo mogli nazvati i *sličnost*, no zbog subjektivnosti koje naziv *sličnost* povlači, odlučujemo se za *jednakost*, iako neki koriste naziv *sličnost*, npr.:

> Stvari se zovu *druge* kojima je ʻviše’ ili oblika ili tvari ili (pojmovne) odredbe bivstva. [...] *Slične* se nazivaju one stvari koje posve isto trpe, ili koje su podnijele (pretrpjele) više istoga negoli druge, ili kojima je jedna kakvoća; te prema kojima se mogu mijenjati protivnosti, od kojih je tu više ili su one važnije, i takva je stvar slična drugoj (Aristotel 1992: 1018 a 15 – a 19).

Dva entiteta mogu biti više ili manje jednaka. Jednakost se može prikazati formulom $a \approx b$ u kojoj znak ≈ čitamo kao „je jednako“. Npr. škotski ovčar i pudlica jednaki su po tome što pripadaju istoj vrsti. Dvije su pudlice također jednake, no ta je jednakost „veća“, višega stupnja od one prve, jer osim što dvije pudlice pripadaju istoj vrsti, dijele i svojstvo pripadanja istoj pasmini. Jednakost je takav odnos koji traži uvijek najmanje dva entiteta. Ne može se govoriti o jednakom unutar jednoga. Nešto je uvijek jednako nečemu drugomu.

Količina zajedničkih svojstava, odnosno jednakosti može biti različita, primjerice jednake mogu biti dvije košulje, pretpostavimo da su gotovo potpuno kvalitativno identične – jednaka su modela, jednake boje, jednaka broja. Ipak su te dvije košulje „samo“ jednake jednostavno zato što su dvije. Usporedivši jednakost između tih primjera, ona se očito razlikuje po svom stupnju. Na kvalitativni identitet možemo gledati kao na slabiji identitet, dok na kvantitativni identitet gledamo kao na potpuni identitet.

Kriterij za utvrđivanje jednakosti (odnosno sličnosti, kako to naziva Aristotel u prije citiranom tekstu) nije lako odrediti. O jednakosti se načelno može govoriti pri podudaranju najmanje jednoga svojstva, pa sve do podudaranja gotovo svih svojstava, do potpune kvalitativne jednakosti. Tako se o jednakosti načelno može govoriti i kod čovjeka i ribe (oboje dijele svojstvo

[9] Želimo li biti precizniji, reći ćemo kako je riječ o Quineovu zakonu identiteta. Quine je naime proširio i preformulirao Leibnizovo načelo identiteta nerazlučivih stvari na načelo nerazlučivosti identičnih stvari. Leibniz je dvije stvari smatrao identičnima ako se u iskazima mogu zamijeniti, a da iskaz ne promijeni smisao (Lacey 2006). To možemo nazvati i načelom supstitucije. Ovdje nećemo ulaziti u problem supstitucije u iskazima epistemičkoga karaktera.

živoga bića), kao i kod dviju košulja koje dijele sva svojstva (jednak[10] broj, materijal, boja, proizvođač ...). Dva entiteta dijele uvijek najmanje jedno svojstvo. Sve što postoji, entitet, identično je sa samim sobom i to je svojstvo koje imaju svi entiteti.[11] Međutim, u isto vrijeme kad je nešto s nečim jednako, a posrijedi je samo jedno svojstvo, ta su dva entiteta po svim drugim svojstvima različita. Što ćemo onda reći za ta dva entiteta? Jesu li oni jednaki ili različiti? Dvije su mogućnosti. Jedna je da se odrede kriteriji do koje je granice nešto jednako, a od koje je različito, a druga je da se ostavi subjektivnoj procjeni svakoga pojedinca što mu je jednako, a što različito. Međutim, iako svaki čovjek ima pravo misliti i osjećati o nečem što god želi, u znanosti se ne može prepustiti samo subjektivnoj procjeni.

Treći pojam koji unosimo u naš model jest *različitost*. Taj pojam znači negaciju istosti. „*Različite* se nazivaju one stvari koje, iako su drukčije, u nečemu su isto, samo ne brojem, nego ili oblikom ili rodom ili nalikom; uz to, i one kojima je rod drukčiji, te protivnosti; i one koje u bivstvu imaju neku ʻdrugostʼ“ (Aristotel 1992: 1018 a 13 – a 15).

Različitost se, kao i jednakost, može promatrati samo preko odnosa najmanje dvaju entiteta. Različitost je odnos širokoga spektra. Za kriterij različitosti možemo primijeniti obrnuti Leibnizov zakon identiteta: *a* i *b* su različiti ako sve što vrijedi za *a* ne vrijedi za *b*, *a* nije identično s *b*. Pritom to „sve“ moramo uzeti s rezervom. Naime, ne postoje dva entiteta koji bi se razlikovali u apsolutno svakom svojstvu. Opet ponavljamo, samim time što je nešto entitet ima svojstvo „identičnosti sa samim sobom“, pa stoga dva se entiteta mogu razlikovati u bilo čemu osim u tome. Različitost se može opisati formulom $a \neq b$.

Više je stupnjeva različitosti. Dva se entiteta razlikuju samim time što su dva, što nisu isti predmet/entitet, dakle, čak i ako dijele sva svojstva, samim time što nisu jedno, razlikuju se.[12] Nadalje, dva su entiteta različita po onim svojstvima po kojima se ne podudaraju. I dva su entiteta različita ako ne posjeduju nijedno zajedničko svojstvo, osim svojstva „biti identičan sa samim sobom“. Dakle, radi se o širokoj lepezi stupnjeva.

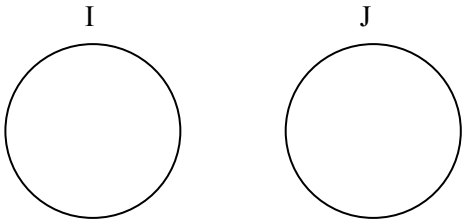
---

[10] Iako govorimo o jednakim svojstvima, ta bi se svojstva mogla nazvati i istima. Biti živo biće – jest jedno svojstvo koje dijeli više entiteta.

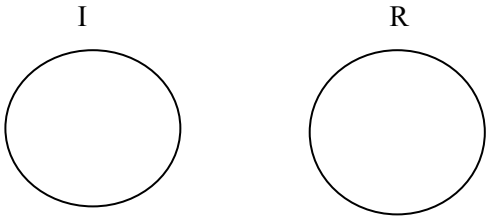
[11] Quine je to izrekao svojom dobro poznatom krilaticom „No entity without identity“ (Béziau 2003). Ne postoji entitet koji nema identitet, koji nije identičan sa samim sobom.

[12] Odatle i mišljenje da ne postoje sinonimi jer već samo postojanje dviju jedinica i izbor jedne potvrđuje njihovu nejednakost. Iako se u hrvatskom jeziku sinonimi nazivaju istoznačnice, ovdje je riječ zapravo o istosti referenta na koje sinonimi referiraju, a o istosti značenja može se govoriti samo uz uvjet da se nedistinktivna semantička obilježja neutraliziraju (Tafra 2005).

Objasnivši sva tri pojma, pogledajmo kako se ti pojmovi odnose međusobno s obzirom na broj entiteta prisutnih u odnosu. U kakvu su odnosu istost i jednakost, odnosno različitost. S obzirom na to da istost uvijek traži jedan entitet, a druga dva pojma najmanje dva entiteta, na djelu imamo odnos isključivosti. Govor o istosti isključuje govor o jednakosti ili različitosti. Govor o jednakosti ili različitosti isključuje govor o istosti.

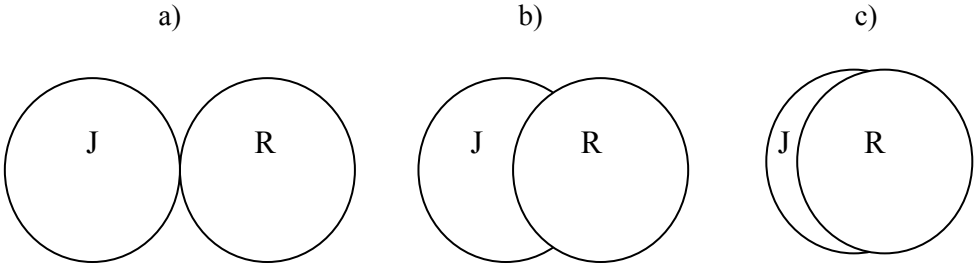

Slika 2. Odnos istosti (I) i jednakosti (J)

Slika 3. Odnos istosti (I) i različitosti (R)

Nadalje, pokušajmo približiti odnos jednakosti i različitosti. Taj je odnos posebno zanimljiv jer se ta dva pojma, iako sadržajno posve suprotna, međusobno nadopunjuju. Između dvaju suprotnih pojmova postoji velik broj nijansi i često nije moguće utvrditi kad su dva entiteta jednaka, a kad su različita. Primjerice, što ćemo reći ako dva entiteta dijele točno pola svojstava? Naravno, pitanje je koja svojstva dijele, koja ne dijele, je li riječ o bitnim ili o akcidentalnim svojstvima itd.

Slika 4. Odnos jednakosti (J) i različitosti (R)

Ovo je shematski prikaz samo triju najvažnijih odnosa: podudaranje samo jednoga svojstva, podudaranje polovice svojstava i podudaranje velikoga broja svojstava. Između tih triju prikaza ima još mnogo nijansi.

Primjena modela na jezične entitete

Primijenimo te odnose na jezični entitet/jezične entitete koji se još ponegedje naziva(ju) *srpskohrvatski*, a češće *hrvatski* i *srpski*. Ako je *srpskohrvatski* pojam za jedan jezik, dakle naziv jednoga entiteta, ne može se govoriti ni o čem jednakom ili različitom unutar njega. Ako se kaže da je srpskohrvatski jedan jezik, a želi se govoriti o jednakom ili različitom, u raspravu se mora uvesti još koji jezik, npr. poljski. Ako se kaže da su to dva (tri ili četiri) jezika, može se govoriti samo o jednakosti i različitosti među njima. Potrebno je strogo lučiti razine. Naime, ovdje govorimo o odnosima među jezicima, ali se u svakom jeziku model može primijeniti na odnose među idiomima nižega ranga, pa se o istosti, jednakosti i različitosti može govoriti unutar jednoga jezika, ali na razini dijalekata ili mjesnih govora.

Naziv *srpskohrvatski* ne jamči da je riječ o jednom jeziku zato što je jednorječan jer se uz njega upotrebljavalo još nekoliko naziva (*hrvatski ili srpski*, *hrvatski i srpski*, *hrvatsko-srpski*).[13] Pisan zajedno, sa spojnicom ili bez nje, ili pak s veznikom *i*/*ili*, taj je naziv uvijek nametao pitanje o koliko je tu jezika riječ. Naime, poznato je da u jezikoslovlju nema općeprihvaćenoga naziva jezika koji se prostire na srednjem južnoslavenskom prostoru između slovenskoga s jedne strane te bugarskoga i makedonskoga s druge strane i koji se u tipologiji slavenskih jezika smatra jednim južnoslavenskim jezikom, jednim dijalektnim kontinuumom, ili pak *dijasistemom* kako ga nazivaju neki hrvatski jezikoslovci (Brozović 1970: 14).

U nedostatku općeprihvaćenoga naziva Brozović ga u više svojih radova, pa i neki drugi jezikoslovci (npr. Katičić 1978), naziva *srednjojužnoslavenski*, a standardni jezik/standardne jezike na njegovoj osnovi ponekad i standardna *novoštokavština*, dok ga neki inozemni slavisti nazivaju *srpskohrvatski* (i u genetskolingvističkom i u sociolingvističkom smislu), ali i *bosanski*/*hrvatski*/*srpski*, pogotovo na slavističkim katedrama. Hrvatski bi prema tomu bio dio toga jezika (u zadnjem slučaju možda jezik). Ni jedan naziv ne zadovoljava u potpunosti jer se svima mogu naći prigovori. *Srednjojužnoslavenski* nije dovoljno proziran jer se ne zna što obuhvaća, a osim toga u suprotnosti je s nazivljem genetske lingvistike koja južnoslavenske jezike dijeli na zapadne i istočne južnoslavenske. Budući da hrvatski i srpski pripadaju zapadnim južnoslavenskim jezicima, ne mogu istodobno pripadati i srednjojužnoslavenskomu. Naziv *standardna novoštokavština* nije se uvriježio jer je mnogima također neproziran. Kad bi bio i prihvaćen, opet nedostaje naziv za jezik prema genetskoj tipologiji.

Srpskohrvatski ima najdužu tradiciju u stranoj lingvistici i zapravo je oduvijek bio samo znanstveni naziv jer nije u znanost ušao iz opće upotrebe, a nije ni iz znanosti prešao u opću upotrebu, odnosno u narodu se on nije nikad

[13] Uza svaki taj primjer postoji i obrnuta verzija (npr. *hrvatskosrpski*, *srpskohrvatski*, *srpski i hrvatski*), jedino se nikad nije upotrebljavao naziv *srpski ili hrvatski*.

upotrebljavao. Dvočlani se naziv javlja u prvoj polovici 19. st., ali za razliku od *ilirskoga* koji je mogao značiti jedan jezik, već na samom početku sam naziv, na njemačkome *serbisch oder kroatisch* i *serbo-kroatisch*, odaje jezičnu različitost, a ne istost, što se vidi u upotrebi spojnice koja u ovom slučaju ima jednako značenje kao i u hrvatsko-poljski, a i po vezniku *ili* koji je primarno rastavni veznik. Kad se danas slavisti, osobito njemački koji se drže toga naziva, pozivaju na njegovu dugu tradiciju i kad kritiziraju nove jednočlane nazive tvrdeći da su oni rezultat političkih odluka, pa i nacionalističkih ideologija, potpuno se zaboravlja da u vrijeme Jerneja Kopitara, koji je vrlo zaslužan za širenje i prihvaćanje dvočlanoga naziva, tipologija jezika nije još znanstveno utemeljena i da je u Kopitarovu djelovanju i te kako bila umiješana politika. Tomu je Slovencu austroslavizam prožeo sav njegov stručni rad. Prema njegovu je shvaćanju jedino čakavsko narječje bilo hrvatsko, kajkavsko je pripadalo slovenskomu jeziku, a štokavsko srpskomu. Dakle, u ono vrijeme dvočlani naziv nije rezultat znanstvenoga istraživanja i znanstvenih spoznaja. Na kraju krajeva, to je tek bio početak slavistike pa je neutemeljeno u 21. st. držati se slavističkih gledišta iz 19. st. Prednost ima samo dugotrajnost upotrebe toga naziva. Dvočlanomu se nazivu može prigovoriti jer ne obuhvaća bosanski i crnogorski, a više ga ni u znanosti ne prihvaćaju ni Hrvati, ni Srbi ni ostali narodi u novonastalim državama. Drugi razlog nema veze sa znanošću, a prvi se može pobiti sličnim primjerima. Naime

> u stranoj je jezičnoj znanosti najuobičajeniji naziv *srpskohrvatski jezik*, po načelu kojim se razni složeni lingvistički nazivi tvore prema krajnjim članovima, npr. indoevropski jezici obuhvaćaju i indoevropske jezike između Indije i Evrope. Taj se naziv upotrebljava i u dobrom dijelu domaće jezične znanosti (Brozović 1988: 4)

još od 19. st. Danas je nabijen negativnim konotacijama na objema stranama, odnosno na svim četirima stranama. On je usto i dvoznačan, jedni ga upotrebljavaju za imenovanje jednoga južnoslavenskoga jezika samo u genetskom smislu (dijalektni kontinuum), ali ne i za jedan jezik kao standardni, dok ga drugi smatraju jednim jezikom i u genetskolingvističkom i u socioling-vističkom smislu. U terminološkim sustavima nazivi moraju biti jednoznačni pa nije dobro da se pod istim nazivom razumijevaju dva sadržaja.

U drugoj polovici 20. st. sinonimno su se upotrebljavali nazivi *srpskohrvatski*/*hrvatskosrpski*, a samo u Hrvatskoj dugu je tradiciju imao i naziv *hrvatski ili srpski* pod kojim su izišla mnoga značajna jezikoslovna djela (npr. veliki Akademijin RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA). Između dvaju svjetskih ratova jedno se vrijeme u Jugoslaviji jezik nazivao *srpsko-hrvatsko-slovenački*,[14] iako se znalo odavno da to nije jedan jezik, što pokazuje koliko je naziv jezika stvar politike.

[14] Ako se gleda samo to međuratno razdoblje obilježeno unitarističkom politikom, nikomu ne bi palo na pamet da kaže da su kajkavske BALADE PETRICE KEREMPUHA Miroslava Krleže (1936) objavljene na srpskohrvatskom jeziku.

Bosanski/*hrvatski*/*srpski*,[15] koji se upotrebljava na slavističkim studijima po svijetu, nije prikladan naziv jer kosa crta nije jednoznačna. Može značiti ʻi', ʻili' i ʻi/ili', dakle može značiti da je riječ o jednom jeziku s tri naziva, o trima jezicima, ili i o jednome i o drugome.

Dok su u Srbiji različiti nazivi u povijesti značili različite književne jezike (ruskoslovenski, slavenosrpski, srpski), u Hrvatskoj se hrvatski jezik nazivao različitim nazivima: *ilirski*, *slovinski*, *dalmatinski*, *slavonski*, *horvatski*, *bosanski* [...] Ti se nazivi nikako ne podudaraju s današnjim značenjem tih riječi, pa stoga nema uopće smisla pozivati se danas na njih, ali naziv *hrvatski* može biti zajednički nazivnik za sve te povijesne nazive[16] kojima se imenuje jezik kojim su govorili i kojim govore Hrvati i ostali stanovnici ovih prostora.

Svi se ti nazivi (ovdje smo spomenuli samo najčešće suvremene i povijesne) javljaju ili u službenoj upotrebi ili u znanosti, a u narodu su uobičajeni nazivi prema nacionalnomu kriteriju, dakle *hrvatski* i *srpski*. Danas su nacionalni nazivi ustavnim odredbama novih država postali i službeni. Određivanje pravnoga statusa ne mijenja lingvistički status idioma. I to nije sporno. U ustavu ne mora uopće stajati odredba o jeziku a da on i dalje funkcionira kao standardni jezik, što je općepoznato. S druge strane, i uz ustavnu odredbu sve je više primjera da se ona ne poštuje pa se tako i u Hrvatskoj sve češće događa da se upotrebljava engleski jezik i tamo gdje bi se morao upotrebljavati hrvatski.

Različitost nazivlja čak i u genetskoj lingvistici pokazuje nemoć da se u nazivu spoji nespojivo. Ono što je jedno ne treba spajati, a u povijesti su stalno bivali pokušaji da se normira jedan jezik, što pokazuje da su hrvatski i srpski ipak dva različita idioma. U odnosu prema drugim slavenskim jezicima genetska ih lingvistika smatra jednim jezikom unatoč njegovoj priličnoj nehomogenosti.

S obzirom na to da je nemoguće zaobići činjenicu da su danas u Hrvatskoj i Srbiji u upotrebi nazivi *hrvatski* i *srpski*, često se postavlja pitanje jesu li hrvatski i srpski jedan jezik? Na prvi nam se pogled pitanje može činiti proturječnim. Naime, ne može se pitati jesu li oni jedno? Oblik *jesu li* razumijeva više od jednoga. Pitanje ipak ima smisla ako je riječ o više naziva za jedan jezik, za jedan pojam. Jesu li oni nazivi za jedan pojam, jedan jezik? Ako jesu, bila bi točna tvrdnja da sve što vrijedi za *hrvatski* vrijedi i za *srpski*. Ta tvrdnja nije točna, što se lako može dokazati, pa se stoga moramo složiti da je riječ o dva entiteta, o dva idioma.

Budući da u slavistici postoje dva oprečna nepomirljiva stajališta koja se mogu svesti pod dva nazivnika: jedan ili dva jezika, dužni smo se još malo zadržati na prvom stajalištu o jednom jeziku, iako prema našemu modelu

[15] Niz je otvoren, može mu se pridružiti i crnogorski.

[16] Podosta je podataka u literaturi da se u djelima pod tim nazivima nalaze jezični elementi iz sva tri hrvatska narječja.

hrvatski i *srpski* nikako ne mogu biti isto, tj. jedno. O jednom se jeziku ipak može govoriti pod pretpostavkom da su *hrvatski* i *srpski* sinonimni nazivi ili da su varijante jednoga jezika uz uvjet da se sinonimne ili varijantske razlike mogu neutralizirati da bi se ostalo u granicama istoga.[17] Tada bi u oba slučaja pitanje jesu li *hrvatski* i *srpski* jedan jezik imalo smisla.

Jesu li, dakle, nazivi *hrvatski jezik* i *srpski jezik* sinonimi, dva naziva za isto, kao što su Ljubo Babić i Ksaver Šandor Gjalski[18] dva imena za istu osobu? Iako se to pitanje nije postavljalo, ono se nameće samo po sebi jer se tvrdi da je riječ o jednom jeziku, pa bi po logici stvari ta dva naziva, koja imaju dugu upotrebu, morala biti sinonimi u skladu s poznatom Krležinom izjavom da je to jedan jezik koji Srbi zovu *srpski*, a Hrvati *hrvatski*. Ako je to tako, njihova bi supstitucija morala biti moguća. Uzmemo li rječnik Ivana Belostenca ili JUDITU Marka Marulića, bilo koji tekst Dositeja Obradovića ili Branislava Nušića, ili pak otvorimo li NIN i VJESNIK (ovdje zanemarujemo razliku u pismu), znat ćemo odmah koji je tekst pisan hrvatskim, a koji srpskim jezikom i neće biti moguća zamjena onim drugim nazivom. Gradišćanskohrvatski nikad nitko nije ni pokušao nazvati gradišćanskosrpski, kao što nikomu nije palo na pamet da šumadijske govore proglasi hrvatskima. Ako ne postoji zamjenjivost naziva, oni nisu sinonimi, pa je jasan zaključak da ta dva naziva ne znače isto, nego da je riječ o dvama idiomima. Naime, čim se govori o *hrvatskom* i *srpskom*, priznaje se postojanje dvaju idioma. Vidjeli smo da se znanstveno ne može dokazati da je riječ o odnosu kvantitativne identičnosti $a = a$. No, znanstveno se može dokazati da odnos hrvatskoga i srpskoga nije sličan odnosu hrvatskoga i japanskoga. Provjerljiva je činjenica da između hrvatskoga i srpskoga postoji odnos jednakosti ($a \approx b$), a između hrvatskoga i japanskoga odnos različitosti ($a \neq b$).[19]

Uzme li se u obzir drugo stajalište da su hrvatski i srpski varijante jednoga jezika koji se naziva *srpskohrvatski*, taj bi se naziv morao moći primijeniti na svu pisanu baštinu na objema stranama. U ISTARSKOM RAZVODU iz 1275. godine stoji: „pisaše listi jazikom latinskim i hrvackim“. Može li se u tom pravnom spomeniku *hrvatski* zamijeniti *srpskohrvackim*? Može li se reći da je Marulićeva JUDITA 1501. godine „u versih sarpskoharvacki složena“ umjesto „u versih harvacki“, da je Dušanov zakonik iz 14. st. pisan srpskohrvatskim ili da je Karadžićev SRPSKI RJEČNIK zapravo SRPSKOHRVATSKI RJEČNIK? Kako god okrenuli, nikako se ne može sve svesti pod jedno.

[17] Usp. bilješku 12.

[18] Činjenica da ta osoba ima dva imena nije bitna, ona se može neutralizirati, i dalje je riječ o istom hrvatskom književniku.

[19] Zapravo se može govoriti i o jednakosti s obzirom na to da hrvatski i japanski dijele najmanje dva zajednička obilježja. Oba su entiteti i oba su jezici i po tome su ta dva entiteta jednaka.

Čini se ipak da između dvaju, na prvi pogled nepomirljivih stajališta postoji nešto zajedničko, a to je da je riječ o dvome, samo je razlika u tumačenju njihova identiteta.[20] Gotovo se svi slažu da je riječ o jednom jeziku u genetskom smislu, ali jedni smatraju da su iz njega izgrađeni različiti standardni jezici, a drugi da je izgrađen jedan standardni jezik s nekoliko varijanata. U svakom slučaju jedinstveno je stajalište da je riječ o dvama standardnim varijantama/jezicima. Svi priznaju postojanje jednakosti i različitosti, a gdje ima jednakosti i različitosti, nema istosti.

Složivši se barem u jednome, a to je da je riječ o dvome, donekle jednakome, a donekle različitome, pokušajmo pobliže rasvijetliti taj odnos.

Genetskolingvističko određenje

Da bi se moglo govoriti o jednom jeziku, moraju biti zadovoljena dva uvjeta: 1. definicija pojma jezik mora biti jednoznačna, 2. idiom koji određujemo u odnosu prema drugima mora imati ista obilježja jednako kao što drugi idiomi kojima se daje status jezika moraju imati ista obilježa unutar sebe samih. Očigledno je da hrvatski i srpski dijele samo manji dio štokavskoga narječja, dok su dio štokavskoga, cijelo kajkavsko i čakavsko narječje samo hrvatski. Srpski ima s druge strane dio štokavskoga i torlačko narječje koji nisu hrvatski.

hrvatski			srpski
kajkavski	čakavski	š t o k a v s k i	torlački

Slika 5. Srpskohrvatski dijasistem

Ovdje je ta podjela napravljena samo zato da se prikaže da nije riječ o istome, a ne da se štokavština dijeli po nacionalnom ključu. Hrvati govore samo četirima od sedam štokavskih dijalekata, novoštokavskima govore svi (ovdje uključujemo i Bošnjake i Crnogorce) pa su oni jak kohezijski element, ali je njihova raspodjela vrlo složena ako se uzme nacionalni kriterij, kao što je to pokazao Brozović (2006: 162) sa svojim dijagramom. Stoga je on u pravu kad na drugom mjestu kaže da je „prilično naivan patriotski pokušaj pojedinaca da se podijeli štokavština na srpsku i hrvatsku“ (Brozović 2004: 5). Međutim, ovdje nije riječ o podjeli dijalekata po nacionalnoj pripadnosti njihovih govornika nego po zemljopisnom kriteriju. Prema tomu može se govoriti o štokavskim govorima u Hrvatskoj, odnosno o pretežito hrvatskim štokavskim govorima, što ne znači da su oni posve „čisti“ ni s nacionalnoga ni s dijalektološkoga stajališta. Naime, migracije su izmiješale stanovništvo pa tako Hrvati na Kosovu govore torlačkim, isključivo srpskim narječjem, ali je zbog posljednjega rata na ovim prostorima i demografskih promjena, ali i zbog

[20] O tome više Jaroszewicz 2006.

današnje veće mobilnosti stanovništva i međusobne komunikacije te jakoga utjecaja standardnoga jezika preko javnih medija ubrzan proces odumiranja mjesnih govora ili pak stvaranja interdijalekata.

Vidjeli smo već da *hrvatski* i *srpski* nisu sinonimni nazivi. Genetsko-lingvistička slika također dokazuje da *hrvatski* i *srpski* ne označuju isto jer ni na tom planu nisu zamjenjivi. Supstitucija je glavni dokaz sinonimičnosti dviju riječi, a ovdje je ona nemoguća, npr.:

(1) *Hrvatski jezik ima tri narječja*: *kajkavsko*, *čakavsko i štokavsko*.

Može li se u toj rečenici naziv *hrvatski jezik* supstituirati nazivom *srpski jezik*, a da istinitost iskaza ostaje nepromijenjena?

(2) *Srpski jezik ima tri narječja*: *kajkavsko*, *čakavsko i štokavsko*.

(2) nije istinito.

Spomenuli smo također da kvantitativna identičnost razumijeva kvalitativnu identičnost bitnih svojstava. Dijele li *hrvatski* i *srpski* kao nazivi za jedan jezik sva (bitna) svojstva? (Usp. slike 4 i 5.) Uzmemo li da su podrijetlo i struktura bitna svojstva koja neki entitet posjeduje i po čemu je on upravo to što jest, imamo situaciju:

Hrvatski jezik ima kajkavsko, *čakavsko i štokavsko narječje*.

Srpski jezik ima štokavsko i torlačko narječje.

S obzirom na to da je teško definirati što jest jezik, a što nije, pokušajmo vidjeti jezik kao skup članova (narječja, dijalekata, govora), npr. (H – hrvatski jezik, S – srpski jezik; k – kajkavsko narječje, č – čakavsko, š – štokavsko, t – torlačko):

$$H = \{k, č, š\}$$

$$S = \{š, t\}$$

Iz aksioma ekstenzionalnosti u teoriji skupova izlazi da su dva skupa identična/ista ako imaju iste članove (Béziau 2003). Ako nemaju sve iste članove, hrvatski i srpski nisu isto, nisu dva znaka jednoga entiteta, dakle oni su jednaki jer dijele jedan član – š (štokavsko narječje).

U kroatistici se već pomoću teorije skupova i Venneova dijagrama pokušalo zorno pokazati da bi srpski mogao biti podskup hrvatskoga (Kačić 1997) jer s njim dijeli dio štokavskoga narječaja (ijekavskoga i ekavskoga), dok hrvatski još ima samo svoja narječja, kajkavsko i čakavsko. Pritom je napravljena metodološka pogreška jer nije uzeto i torlačko narječje koje je samo srpsko[21] tako da ne može biti riječi ni o kakvu podskupu. Imajući na umu dijalektne posebnosti, nema razloga da se kajkavsko, čakavsko i dio štokavskoga narječja ne zovu hrvatskim jezikom, pogotovo ako se uzme u obzir da primjena različitih kriterija i u genetskoj lingvistici daje različite

[21] Stoga smatramo da u HRVATSKOJ DIJALEKTOLOGIJI (Lisac 2003) ne bi trebalo ni stajati.

razredbe. Time samo dokazujemo da nije riječ o istome u kvalitativnom smislu, pa onda ni u kvantitativnom smislu, nego da je riječ o dvome djelomice jednakome (usp. sliku 4b i c). Ostavljamo genetskoj lingvistici da u tipologiji slavenskih jezika odgovori zašto samo u ovom slučaju postoji toliko naziva za nešto što ona smatra istim.

Sociolingvističko određenje

Od devedesetih godina prošloga stoljeća održano je mnoštvo simpozija i u svijetu je napisano podosta o postjugoslavenskom razdoblju i jezičnoj slici koja se izmijenila nakon političkih promjena. Ima tu ozbiljnih radova, ali ima i radova u kojima se zbog nepoznavanja činjenica donose pogrešni zaključci. Primjerice, jezikoslovci su posebno osjetljivi na purizam u hrvatskom jeziku (Czerwiński 2005), ali pritom pokazuju nepoznavanje hrvatskoga jezika jer ne luče pojedinačno pretjerivanje od normalne skrbi za jezik. Proglašavati neke riječi „izrazito purističkim" jer su nastale u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pa među takve trpati primjerice *poglavarstvo* (Greenberg 2005: 133), riječ koju ima GAZOPHYLACIUM Ivana Belostenca iz 17. st., mnogi hrvatski stariji izvori, ali i Karadžićev SRPSKI RJEČNIK, ili praviti „podsmešljive komentare" nad „novim" hrvatskim riječima, koje su zapravo vrlo stare, a neke su potvrđene i u srpskome, kao što je *vrhovnik* (Klajn 1996: 41) koja je riječ zabilježena u ispravama cara Dušana iz 1385. godine, znači ne poznavati povijest razvoja ni hrvatskoga, ali ni srpskoga leksika. Inače bi se znalo da mnoge tipične hrvatske riječi imaju dugu povijest upotrebe i da je jezični purizam[22] oduvijek bio glavnim obilježjem hrvatskoga jezika, u nekim razdobljima doduše pretjeran zbog izvanjezičnih razloga, primjerice u 19. st., ali tada pod utjecajem purizma u njemačkom i češkom jeziku. U jugoslavenskoj je zajednici također bio na snazi svojevrstan purizam jer je bilo poželjno upotrebljavati riječi koje su „zajedničke", a nepoželjne su bile riječi isključivo hrvatske, kao što je slučaj s nazivima mjeseci i još mnogima. U svakom su razdoblju izvanjski čimbenici utjecali na standardni jezik, a zbog turbulentnosti političkih prilika oni su ovdje nešto izraženiji nego tamo gdje stoljećima postoje stabilne države. Zbog toga je u nas standardni jezik jako identifikacijsko sredstvo, ali ovi prostori nisu jedini gdje je to naglašeno.

Kad je riječ o standardnim jezicima, u novim je južnoslavenskim državama nakon raspada Jugoslavije 90-ih godina 20. st. terminološko razgraničenje provedeno, u Hrvatskoj je hrvatski jezik, u Srbiji srpski, u Bosni i Hercegovini uz ta dva jezika priznat je i treći – bosanski[23], a u Crnoj Gori u ustav je ušla odredba da je službeni jezik crnogorski. Mnogi strani jezikoslovci (npr.

[22] Često hrvatski purizam izaziva negativne konotacije kao da njega nema i u drugim jezicima, čak i izraženije, a ima ga odavno i u srpskome. Usp. o „posrbljivanju" stranih riječi prije Karadžića u Mihajlović 1982–1984.

[23] Uzimamo službeni naziv i ostavljamo po strani dvojbu *bosanski*/*bošnjački*.

Greenberg 2005) smatraju da se raspadom Jugoslavije raspao jedan jezik, dok drugi smatraju (npr. Oczkowa 2006) da to i nije bio jedan jezik, nego su dva bila jedno vrijeme ujedinjena.

Budući da je novoštokavština dijalektna osnova (iako ne i isti novoštokavski govori) standardnim idiomima, u svjetskom se jezikoslovlju među policentričnim jezicima često navodi i srpskohrvatski. Osvrnut ćemo se na važnije argumente koji idu u prilog tvrdnji da je posrijedi jedan, isti jezik. Jedan od glavnih jezikoslovnih dokaza za nju jest razumljivost i sličnost. Među govornicima varijanata postoji velik stupanj razumljivosti (Ammon 1995) pri sporazumijevanju kao što postoji i između govornika hrvatskoga i srpskoga. Razumljivost se kao kriterij za utvrđivanje jezične istosti (postojanje jednoga jezika unatoč varijantnosti) zaista može činiti vrlo jakim argumentom pogotovo što se može provjeriti mjerenjem. Tvrdi se da se upravo zbog razumljivosti ne može napraviti dvojezični hrvatsko-srpski rječnik (Thomas 2003). Ta tvrdnja nije ničim dokazana jer se jednako tako može tvrditi da bi se lako mogli i trebali napraviti dvojezični terminološki rječnici.[24] Hrvatskomu su jezikoslovlju štetu[25] napravili brojni razlikovni srpsko-hrvatski rječnici koji su se pojavili 90-ih godina prošloga stoljeća. S njima se zapravo više dokazivalo da su hrvatski i srpski varijante jednoga jezika nego da su dva jezika. Za dva se jezika rade dvojezični rječnici, a za srodne jezike i rječnici l a ž n i h p r i j a t e l j a . Razumljivost je rastezljiv pojam jer ona, kako je odavno poznato, postoji među srodnim jezicima kao što su norveški, danski i švedski, ili pak između češkoga i slovačkoga, rumunjskoga i moldavskoga, bugarskoga i makedonskoga, urdu i hindi itd. S druge strane stanovnici se Bednje i Visa nikako neće razumjeti iako govore hrvatskim jezikom. Premda ne valja miješati razine, u ovom slučaju dijalektnu i standardnojezičnu, potrebna je usporedba i na dijalektnoj razini da se vidi kako pojam razumljivosti nije pouzdan.[26] Općenito se može reći: razumljivost da, sličnost da, ali kako komu. Naime, nije nebitno na kojem se tekstu testira razumljivost, a nije nebitno ni koje su dobi ispitanici. Dok je postojao zajednički komunikacijski prostor, razumljivost je bila mnogo veća nego danas. Dokazuju li istost jezika razumljivost ovih rečenica u obje jezične zajednice: *Na slavistici se studiraju slovenski jezici* i *Na slavistici se studiraju slavenski jezici*? Te su dvije rečenice razumljive

[24] Iz usmene komunikacije sa studentima imamo podatak da iz sociološke literature objavljene u Beogradu studentici nisu bile razumljive riječi *vaspitati*, *vaspitanje*, *konkurs*, *uprošćavati*, *fazon* itd.

[25] Štetu su napravile i stalne tvrdnje o posrbljivanju hrvatskoga desetljećima jer se njima osporava autonomnost hrvatskoga. U povijesti se utjecaji drugih jezika mijenjaju, na hrvatski je tako utjecao latinski, talijanski, njemački, češki, srpski, engleski [...] i hrvatski je i dalje ostajao hrvatski kao što je slovenski ostao slovenski bez obzira na to koliko je stoljeća na nj utjecao njemački.

[26] Opširnu literaturu o razgraničavanju jezika i varijeteta i o razumljivosti kao kriteriju prikazao je Mićanović (2006).

govornicima obaju jezika, ali je samo prva moguća jedino u srpskom, a druga u hrvatskom jeziku, odnosno i u hrvatskom jeziku mogu se u istoj rečenici naći *slovenski* i *slavistika*, ali to sasvim nešto drugo znači: *Slovenski se jezik studira na slavistici*. Mnogo je čimbenika koji utječu na stupanj razumljivosti.[27] Kidanjem zajedničkoga komunikacijskoga prostora razumljivost postaje manja. Stariji Slovenci još uvijek dobro razumiju i hrvatski i srpski jer su u bivšoj državi učili obično srpski (obratno ne vrijedi), jednako kao što Slovaci razumiju češki jer je on bio prestižan u Čehoslovačkoj.

Što se tiče razumljivosti, nije razumljivo zašto se oduvijek moralo ili prevoditi (Stefan Rajić 1793. objavljuje na ćirilici SATIR M. A. Relkovića „prevedenь že na prosto serbskij jezykь"; Damjanović 1991) ili objašnjavati nepoznato, ili zašto su se radili diferencijalni rječnici, tj. razlikovnici (više na hrvatskoj, manje na srpskoj strani), ako je jedan jezik. Čak i u vrijeme najvećega približavanja morale su se objašnjavati nepoznate riječi. Težak (2002) navodi jedan takav dvojezični prilog u srpskom izdanju GOSPOĐE SABINE Eugena Kumičića iz 1966, dakle neposredno nakon NOVOSADSKOGA DOGOVORA. Iz njega je izbacio riječi koje su zbog vremenskoga odmaka nepoznate i hrvatskomu govorniku (npr. *dobnjak*, *diple*, *nagrešpan*, *rukovnica* i sl.) i ostavio samo one koje su obične u svakodnevnoj upotrebi hrvatskomu govorniku, ali nepoznate srpskomu, npr. *baštiniti*, *glazbalo*, *opeka*, *oporuka*, *puran*, *redarstvo*, *strop*, *uzao*, *vojarna*, *zaručnik*, *zrcalo* itd. Naravno, ima dosta hrvatskih i srpskih tekstova koji su sto posto razumljivi i jednim i drugim govornicima, a ima tekstova koji su djelomice razumljivi ili su na granici nerazumljivosti. Bez obzira na mjerljivost razumljivost ne može biti jedini kriterij. Problem je mnogo složeniji od činjenice da su ta dva jezika visoka stupnja jednakosti, što pokazuju i neka rijetka istraživanja kakva je proveo, primjerice, Žanić (2007), premda „danas nema razloga da se hrvatsko-srpsko-bošnjačko-crnogorski jezični četverokut" ne istražuje „u svim raznovrsnim tipovima komunikacijskog ukrštanja" (Žanić 2007: 18).

Prihvatimo li čak argumente da su te razlike zanemarive te da ni hrvatski govornik neće u potpunosti ponekad razumjeti tekst pisan hrvatskim jezikom jer mu neke riječi nisu poznate, ali će prepoznati tekst kao hrvatski, ostaje još jedno važno pitanje bez odgovora. Ako je riječ o jednom jeziku u genetskom smislu, bi li se ustrajavalo na jednom standardnom jeziku s dvjema varijantama (ili možda više, svejedno) da je kojim slučajem hrvatski standardiziran na kajkavskoj ili čakavskoj osnovi, ili da su ostala dva standardna hrvatska jezika, kajkavski i štokavski ikavski, kakva je mogućnost postojala u Hrvatskoj uoči preporoda?

Uz razumljivost je usko povezano pitanje bilingvizma. Njegovo je nepostojanje stranim jezikoslovcima (npr. Gröschel 2003) čvrst dokaz da je riječ o jednom jeziku. O tome se vrlo malo raspravljalo, a nije se ni istraživalo.

[27] O tome usp. Žanić 2007.

Profesorica hrvatskoga jezika iz Kistanja (okolica Knina), koja je nakon posljednjega rata izbjeglica u Srbiji i koja radi tamo u knjižnici, sigurno je promijenila štošta u svom govoru da bi se što bezbolnije adaptirala u novu sredinu, ali kad ponovno dođe u Hrvatsku bratu, govori kao što je govorila nekada. Ona jest svojevrsni bilingvist jednako kao i mali čakavac koji se iz čakavskoga govora sa svojim vršnjacima prebacuje u štokavštinu kad razgovara s roditeljima.[28] Kolika god bila razumljivost, a ona jest velika, rijetko bi koji hrvatski govornik (uzmimo samo visokoobrazovane) mogao napisati tekst na srpskome, i obratno, i to ne samo zbog nepoznavanja pisma. Možda to nije neki dokaz jer vjerojatno ni Nijemac u Bonnu ne zna napisati tekst na švicarskom njemačkom, iako je jedan jezik. No za razliku od ovdašnje situacije, visokonjemački (*Hochdeutsch*) prestižan je na područjima svih varijanata, pa on uvijek može zamijeniti bilo koju od njih. Iako bi varijante u policentričnih jezika trebale načelno biti ravnopravne, one se u nekim slučajevima mogu usporediti s diglosijom, s tim da se diglosija javlja u istoj jezičnoj zajednici, dok se varijante policentričnih jezika ostvaruju u različitim jezičnim zajednicama. To potvrđuje situacija u Austriji u kojoj je „za mnoge Austrijance norma i dalje DUDEN, a ne ÖSTERREICHISCHES WÖRTERBUCH – rječnik što je u 40 godina doživio 37[29] izdanja“ (Glovacki-Bernardi 1992: 368), a ima pokazatelja (npr. paralelna upotreba riječi, njemačka varijanta u službenoj komunikaciji, a austrijska u svakodnevnoj) da je njemačko njemački ipak dominantna varijanta. Ravnopravnost je varijanata načelna i može se usporediti s načelnom ravnopravnošću jezika članica Europske unije, a u stvarnosti zbog raznih razloga jedna je varijanta prestižnija, odnosno jedan je jezik (engleski) ipak dominantan.

Može li završeni kroatist otići u Sarajevo ili Beograd i predavati bosanski ili srpski? Thomas (2003) smatra da kao što anglist može predavati engleski u SAD-u, Velikoj Britaniji, Australiji [...], tako i filolog „b/c/s“ sa Sorbone može predavati u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji. To bi dokazivalo da je posrijedi jedan jezik. Usporedba nije na mjestu jer se na filološkim slavističkim studijima uče tri jezika (varijante, ovisno kako na kojem sveučilištu) ili kao jedan pod jednim nazivom pa je moguće da takav filolog ima šire znanje. Zanimljivo je da nikomu neće pasti na pamet da kaže kako rusist koji nije studirao ukrajinistiku može predavati ukrajinski.

Dio svjetskih jezikoslovaca priznaje postojanje sadašnjih standardnih jezika, ali smatra da su oni nastali „odcjepljenjem“ od policentričnoga srpskohrvatskoga jezika. Do raspada Jugoslavije srpskohrvatski bi bio tako

[28] Oba primjera iz života.

[29] Godine 2005. izišlo je 40. izdanje! Osim njega izlaze i drugi rječnici na austrijskoj varijanti. No, ni taj primjer, kao ni Websterovi rječnici ne idu u prilog tvrdnji da su hrvatski i srpski varijante jednoga jezika kao što su austrijski njemačkoga i američki engleskoga. U našem su slučaju uvijek postojale dvije različite norme, i uporabne i kodifikacijske.

jedini policentrični jezik s varijantama u jednoj državi (Ammon 1995). Slijedom te teorije današnji bi srpski jezik bio također policentričan s dvije varijante, ekavskom i ijekavskom, i s dvama pismima, ćirilicom i latinicom, a to bi značilo da postoje varijante unutar varijante, što bi opet bio svojevrsni izuzetak među policentričnim jezicima. Jedno je vrijeme teorija varijanata bila prihvaćena i među hrvatskim jezikoslovcima pa tako Brozović (1988: 5) objašnjava: „Standardni hs. j. ostvaruje se u varijantama odn. Standardnojezičnim izrazima, što je obična pojava u višenacionalnim jezičnim standardima". Koliki je problem shvatiti što je jedno s dva lica, a što je dva, govore brojni primjeri koji pokazuju da hrvatski jezikoslovci koji najžešće brane identitet hrvatskoga jezika svojim primjerima dokazuju da je riječ o jednome. Primjerice, uz priloge dvojice bosanskih autora u JEZIKU (55 /2008/ 1) stoje bilješke. U jednoj se kaže da je uz autorovu suglasnost tekst „prilagođen normama suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika" (str. 20), a u drugoj da je tekst pisan 1980. te da će neke riječi „suvremenom čitatelju biti neobične (*kahva*, *serdžada*, *aščinica* i sl.), međutim valja ih prihvatiti kao stileme koji pomažu doživljaju vremena o kojem A. Nametak piše" (str. 24).[30] Da je kojim slučajem prvi tekst pisan slovenskim jezikom, on se svakako ne bi „prilagođavao". Očito je da se dio hrvatskih jezikoslovaca nalazi u teorijskoj „tranziciji".

Kad se gleda s vremenske distancije, čini se da su hrvatski jezikoslovci mijenjali svoja mišljenja, pa u skladu s tim i nazivlje, zbog dvaju razloga. Jedan je sigurno što na određenom stupnju razvoja jezikoslovne znanosti nisu drugačije mogli ni misliti, a drugi je svakako političke naravi, s čitavom skalom različitih motiva. Treba jezičnu situaciju u ondašnjoj državi gledati iz onoga vremena. Jugoslavija je bila višenacionalna država, s izmiješanim stanovništvom, u četiri se njezine republike govorilo slično pa je jezična politika varirala, od priznavanja i toleriranja različitosti do potiranja razlika i pokušaja stvaranja državnoga jezika, što je sve ovisilo o političkim strujanjima u državi kao cjelini i u republikama kao njezinim sastavnicama. Ako se uzme samo razdoblje od 2. svjetskoga rata do 1990, nema ni jednoga dokaza ni političkoga ni jezikoslovnoga da se razlike nisu priznavale, dapače čak je jedno vrijeme službena politika (avnojevska i prvih godina poslije 2. svjetskoga rata, ali i osamdesetih godina kad je u Saveznoj skupštini postojala hrvatska redakcija zakonskih tekstova) priznavala postojanje hrvatskoga i srpskoga jezika. Da su ostala četiri službena jezika, kao što je bilo na početku, bi li se 1965. na V. kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu uopće počelo govoriti o varijantama? Najviše griješe oni koji smatraju da se 1990. godine raspao srpskohrvatski. Bez obzira na nazive isti je idiom u javnoj upotrebi bio u Srbiji i prije i nakon 1990, jednako vrijedi i za Hrvatsku, samo se njihov pravni status u obje države promijenio, promijenio se i naziv, u hrvatskom slučaju djelomice

[30] Možda imperfekt *znadijah* u Nametkovu tekstu jest stilem, ali navedene riječi bit će da nisu.

jer je prije 1990. često dodavan atribut *književni* uz hrvatski jezik, ali su to sve izvanjezični čimbenici, a stvarno se u jezicima nije ništa bitno dogodilo.[31]

Sa znanstvenoga stajališta ne mogu se poreći činjenice da postoji i genetska i strukturna podudarnost i velik stupanj razumljivosti pa se argumenti o varijantnosti ne bi trebali automatski odbacivati kao bezvrijedni, nego se na vagu trebaju staviti zajedno s protuargumentima. U svakom slučaju riječ je o dvama idiomima bez obzira na to kako ih jezikoslovci tumačili. Razmatramo uglavnom hrvatsko-srpski jezični odnos, a ostavljamo po strani jezičnu situaciju u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.

Kad je pak riječ o standardnim idiomima, sociolingvistička se slika uvelike podudara s genetskolingvističkom. Hrvatski se standardni jezik razvio na drugim novoštokavskim dijalektima u odnosu na srpski, ali i na posuđivanju iz ostala dva svoja narječja, na bogatoj književnojezičnoj baštini te na drukčijoj kulturnoj nadgradnji.

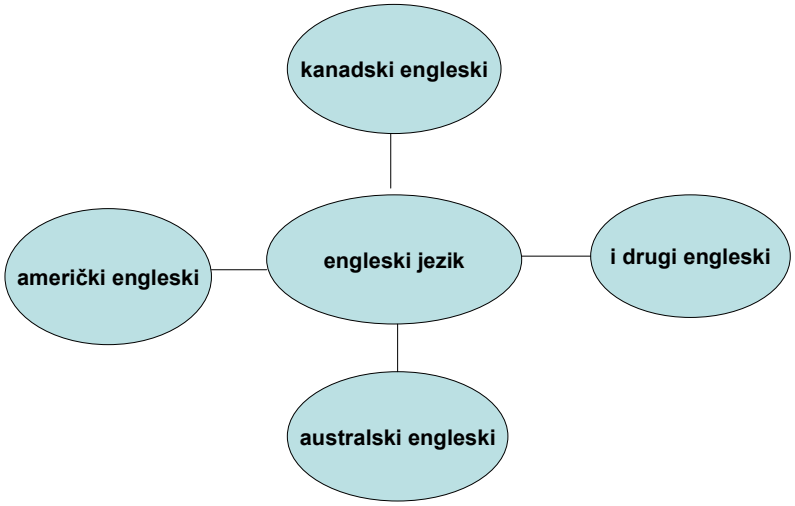
<table>
<tr><td colspan="3">hrvatski</td><td>srpski</td></tr>
<tr><td colspan="3">kulturna nadgradnja</td><td>kulturna nadgradnja</td></tr>
<tr><td>ostala narječja</td><td>ostali štokavski dijalekti</td><td>novoštokavski</td><td>ostali štokavski dijalekti</td></tr>
</table>

Slika 6. Standardni jezici

Ako se želi ostati isključivo u jezikoslovnim granicama, ne smije se prešutjeti da se i varijante policentričnih jezika razlikuju upravo po tome koliko je dijalektnih i književnojezičnih obilježja ugrađeno u njih. Budući da nitko ne osporava da postoje razlike između hrvatskoga i srpskoga te da, primjenjujući naš model, sve što vrijedi za hrvatski ne vrijedi i za srpski, i obratno, zaključak je da nije riječ o istome. Unatoč tomu treba se još malo zadržati na teoriji varijanata pogotovo što ona ima jaku argumentaciju i što je imala plodno tlo i među hrvatskim jezikoslovcima sve donedavna. Vraćamo se na početak, na ključno pitanje što je isto. Policentrični jezici razumijevaju jedan jezik iz kojega su se razvile varijante.

Ako se uzme za primjer engleski kao policentrični jezik, on i dalje postoji kao engleski, kao jedan jezik, koji se u više država ostvaruje u obliku varijanata. Danas engleski ima toliko varijanata da je već sada teško tu „napraviti reda“ i prebrojiti ih, odnosno teško je odrediti kriterije kojima bi se razgraničila jedna varijanta od drugih pa se engleski doživljava kao otvoreni skup: $\{e, e_1, e_2, e_3, e_4, e_n ...\}E$.

[31] Bez obzira na leksičke promjene (promjena društvenoga uređenja tražila je nov leksik, vratilo se staro hrvatsko vojno i pravno nazivlje) jezik je ostao isti.

Slika 7. Policentrični jezici

Ovdje treba postaviti pitanje jesu li hrvatski i srpski ikada bili jedno, isto, u dubokoj prošlosti ako su „do 12. stoljeća još postojali uvjeti da se hrvatskosrpski dijasistem raspadne na dva dijela“ (Brozović 2006: 163). Kad se pak gledaju standardni idiomi koji su se razvili kao iznaddijalektni najizgrađeniji idiomi, situacija je još jasnija. Nikad nije bio jedan standardni jezik iz kojega bi se razvile varijante u nacionalnim središtima, to su dva odvojena puta koja čak i ne počinju istodobno. U Hrvata se početak pismenosti smješta u 12. st., početak književnoga jezika na štokavštini krajem 15. st., a početak standardizacije na početak 17. st. (Oczkowa 2006). Kad se uzme u obzir tropismenost i postojanje književnih jezika na sva tri narječja, ali i njihova međusobna isprepletenost, onda je to sasvim drugi put razvoja današnjega hrvatskoga jezika od današnjega srpskoga. Izbor štokavskoga književnoga jezika za općenacionalni jezik bio je logičan rezultat toga hrvatskoga književnojezičnoga razvojnoga puta, što se nikako ne može zanemariti.

Za većinu je policentričnih jezika svojstveno da su se oni centrifugalno širili iz središta. Postoje i druge povijesne situacije, kao što je slučaj s njemačkim, u kojima se usporedno razvilo više središta. Međutim, u hrvatskom i srpskom slučaju na dugom povijesnom putu samo je u jednom manjem vremenskom odsječku bilo približavanja, ali su se i tada zadržale posebnosti svakoga od njih. Glavno je pitanje zagovornicima jednoga književnoga jezika otkad to postoji jedan književni jezik na središnjem južnoslavenskom prostoru. Zar su zaista uvjereni da je to od 1850. godine? Nadregionalno ujednačivanje štokavskoga hrvatskoga književnoga jezika počelo je mnogo prije 19. st. (Tafra 2003). Zna se da postoji hrvatska književnost i hrvatska kultura koju su izgrađivali hrvatski stanovnici bez obzira na nacionalnost, zna se da postoji

srpska književnost i srpska kultura u kojoj participiraju srpski i ostali narodi koji žive u Srbiji, zna se da je povijest hrvatskoga naroda drugačija od povijesti srpskoga naroda, što sve dokazuje da je u cijeloj povijesti riječ o dvama entitetima. Razlike su stalno postojale u svemu, pa i u jeziku. Odatle se i sociolingvistička slika (slika 6) uvelike podudara s genetskolingvističkom (slika 5). Ne može se govoriti o jednom jeziku kad su stalno postojale težnje da se od dvaju napravi jedan, od 1850. godine i BEČKOGA KNJIŽEVNOGA DOGOVORA pa sve do raspada Jugoslavije. I strani su istraživači uočavali da se administrativnim putem nastoje stopiti hrvatski i srpski (T. F. Mayner 1967, u: Fishman 1978: 218), dakle dva idioma, jer je logično da se unutar jednoga ne može govoriti o stapanju. Kako je izgledalo to „stapanje", pokazuju zorno dva primjera nepostojećega jezika iz zajedničkoga projekta Matice hrvatske i Matice srpske, tj. iz RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA/REČNIKA SRPSKOHRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA koji je 1967. počeo izlaziti u Zagrebu i Novom Sadu:

> ***azot*** *m*. = dušik, gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka
>
> ***ugljikovodik*** *m*. jedinjenje ugljenika i vodonika.

Na prvi pogled neosporna je činjenica da su se hrvatski i srpski standardni jezici razvili na istoj dijalektnoj osnovi, na novoštokavštini, ali je i činjenica da je u hrvatskom slučaju ona načelno novoštokavska jer se povijesno gledano štokavski književni jezik razvijao na temelju ukupnosti hrvatskoga jezika, na temelju posuđivanja iz ostala dva svoja narječja, na temelju svoje književnosti (odatle uzrok napetosti između govornoga i uzornoga standardnoga jer između njih postoji prilično nepodudaranje) te na dodirima s drugim jezicima i kulturama. U kroatističkoj se literaturi znade naći tvrdnja da je tronarječna osnova hrvatskoga standardnoga jezika. Temelj jest novoštokavština u koju su ugrađene posuđenice[32] iz drugih dijalekata, štokavskih, kajkavskih i čakavskih, ali i jezik višestoljetne hrvatske književnosti koji je bio toliko izgrađen da su u njem mogla nastati sva ona renesansna djela, zarana Kašićev prijevod SVETOGA PISMA, ali i Marasov prijevod[33] Shakespeareovih djela. Na takvu je složenom temelju normiran današnji hrvatski jezik.

Izvor današnjega mišljenja nekih slavista da je riječ o jednom policentričnom srpskohrvatskom jeziku nalazi se u njihovu tumačenju da je srpskohrvatski standardni jezik nastao sredinom 19. st. sinkroniziranim djelovanjem Ljudevita Gaja i Vuka Stefanovića Karadžića, odnosno da mu je Bečki

[32] Posuđenicama se nazivaju riječi iz drugih jezika koje su prilagođene u jeziku primaocu, ali su u hrvatskom standardnom jeziku posuđenice i riječi iz kajkavskoga i čakavskoga koje su prošle prilagodbu kao bilo koja druga strana riječ (kajk. *kukec* > st. jezik *kukac*).

[33] SABRANA DJELA WILIAMA SHAKESPEAREA, I–IV, preveo i priredio Mate Maras, Matica hrvatska, Zagreb 2006–2007.

Bečki književni dogovor krsni list. Riječ je jednostavno o nepoznavanju činjenica ili o njihovoj zloupotrebi. Nepotrebno je stalno podsjećati da je kodifikacija u to vrijeme provedena na sasvim drugim načelima. Dovoljno je usporediti Karadžićevu SRPSKU GRAMATIKU iz 1818. ili Daničićevu MALU SRPSKU GRAMATIKU iz 1850. te OSNOVU SLOVNICE SLAVJANSKE NARĚČJA ILIRSKOGA Vjekoslava Babukića iz 1836. da se vide te razlike. Unatoč programskim izjavama hrvatskih preporoditelja o jednom „ilirskom" jeziku Babukić je Matici srpskoj poslao rukopis pod naslovom PRAVOPIS SERBSKI I OSNOVA GRAMATIKE SLAVJANSKE NARĚČJA ILIRSKOGA. To nije njegova OSNOVA SLOVNICE preslovčana samo na ćirilicu, nego druga gramatika, što dokazuje da se i u to vrijeme shvaćalo da nije posrijedi isti jezik. Stavljanjem početaka u 1850. negira se dotadašnja višestoljetna hrvatska književnost pisana hrvatskim jezikom i dotadašnje višestoljetno hrvatsko jezikoslovlje, koje je jednako važno kao i književnost, negira se i činjenica da se novoštokavski oblici u gramatikama nalaze od Kašićeve iz 1604, i u svim gramatikama poslije, pa se ujednačivanje štokavske jezične norme može pratiti kroz cijelo razdoblje od Kašića do preporoda (Tafra 2003), a pretežitost štokavskoga književnoga jezika od renesanse. U 19. st. samo su kajkavci prihvatili već postojeći štokavski književni jezik radi postizanja književnojezičnoga ujedinjenja, norma je kodificirana, ali ne ona Karadžićeva, hrvatski je (onaj normiran Babukićevom OSNOVOM SLOVNICE) postao odlukom Sabora 1847. i službeni (dakle prije Bečkoga književnoga dogovora) i sve do kraja 19. st. hrvatski se samostalno razvija bez utjecaja srpskoga. Za prihvaćanje štokavskoga književnoga jezika za općenacionalni, a ne kajkavskoga, presudnu je ulogu imala njegova dotadašnja proširenost i bogata književnost, osobito dubrovačka, ali je morala postojati i svijest o pripadnosti istomu narodu i istomu jeziku. U hrvatskom je slučaju riječ o nastavljanju izgrađivanja istoga književnoga jezika, a u srpskom zaista je riječ o početku s obzirom na slavenosrpsko stanje prije Karadžića. Zna se da su Srbi odbacili slavenosrpski i prihvatili narodni jezik za književni, ali se ne zna, barem ne znaju oni koji tvrde da je sve počelo 1850, što su to Hrvati odbacili da bi prihvatili zajednički književni jezik. Zar su odbacili jezik svoje renesanse, baroka, prosvjetiteljstva, zar Držića, Marulića, Bandulavića, Kašića, Kačića, Belostenca? Sve da je dogovor postignut i da su Hrvati u Beču pristali na nešto novo, što to vrijedi ako dogovor nema učinak, a znano je da nije primijenjen ni u Srbiji ni u Hrvatskoj. Sve je to općepoznato, postoji golema literatura, i zato je besmisleno stalno nešto dokazivati što je očito. Vrijeme je da mit o Bečkom književnom dogovoru zamijeni znanstvena argumentacija o tom vremenu.

Budući da se krajem 19. st. standardni hrvatski i srpski jezik stabiliziraju na novoštokavskoj osnovi, u Hrvatskoj intervencijom vukovaca koji su bili na vlasti (dotad je bila /novo/štokavska osnova), ti jezici postaju sličniji, a u 20. st. postoje jaki konvergentni procesi zbog istoga državnopravnoga položaja, ali i divergentni, odnosno postoji stalna napetost i nikada do kraja ostvareno jedinstvo srpskoga i hrvatskoga kao jednoga jezika unatoč pokušajima, unatoč

velikoj sličnosti. Hrvatski je standardni jezik zapravo onaj isti književni jezik koji se stoljećima izgrađivao, samo je normiran i kodificiran da bi mogao biti sredstvom javne komunikacije.

U inozemnoj se literaturi često govori o jezičnoj integraciji i dezintegraciji, odnosno o pokušajima ujednačivanja jezične norme tijekom 20. st., ali i o stalnim i društvenim i jezičnim napetostima između Zagreba i Beograda (Jaroszewicz 2006), dokazujući time i nehotice da zapravo nikad nije funkcionirao jedan jezik te da je prejednostavan zaključak kako je nacionalizam kriv za raspad „jedinstvenog srpsko-hrvatskog jezika 1991." (Greenberg 2005: 15). Da je riječ o jednom jeziku, ne bi čitavo razdoblje zajedničke države bilo toliko sporova o njem.[34]

Svi koji govore o policentričnosti srpskohrvatskoga ne priznavajući postojanje više samostalnih jezika, ali i svi koji priznaju stvarnost, tj. postojanje hrvatskoga i srpskoga i koji smatraju da su oni nastali raspadom Jugoslavije, ne uzimaju u obzir dvije činjenice. Jedna je da je hrvatski (drugi jezici nisu predmet našega razmatranja) postojao i prije državne zajednice i druga da je unatoč svim konvergentnim procesima taj „zajednički" jezik funkcionirao kao dva, zvali mi to varijantama ili jezicima, svejedno, s obzirom na to da ta granica nije nikad u znanosti bila čvrsto postavljena. Stoga usporedba s engleskim (ili njemačkim, španjolskim i drugim policentričnim jezicima) nije valjana iz dvaju kutova gledanja, iz povijesnoga jer se u engleskom slučaju radi o jednom jeziku iz kojega se razvilo više varijanata, i iz budućnosnoga jer je moguće da se neka od tih varijanti razvije u samostalan jezik. Maček (1997) spominje više primjera zanimljivih za ovu temu. Postoje u Americi zagovornici naziva *američki jezik*, još je 1937. H. L. Mencken objavio povijest engleskoga jezika u Americi pod naslovom A m e r i c a n L a n g u a g e , u državi Illinois u ustavu (iz 1923) piše da je službeni jezik te države američki, a norveški pak izdavači razlikuju prijevode s britanskoga engleskoga i s američkoga. Činjenica je da razlike postoje svugdje u svijetu, da se trebaju proučavati, ali da se ne treba pritom ići u krajnost pa ih zanemarivati tamo gdje postoje ili ih preuveličavati tamo gdje su neznatne. U hrvatskom i srpskom jezičnom odnosu bilo je i jednoga i drugoga često potaknuto političkim odnosima. Kad se riješe izvanjezični utjecaji, možda će odnosi srpskoga i hrvatskoga jednoga dana dosegnuti razinu odnosa danskoga i norveškoga jezika. Unatoč velikoj jednakosti oni su dva jezika. I nikomu to ne smeta. Bez obzira na sve različitosti na svim jezičnim razinama, pa i na navedene ovdje, komunikacija je moguća bez prevoditelja kao što je moguća primjerice u nordijskim zemljama. Mogućnost sporazumijevanja dokazuje samo da je riječ o srodnim jezicima i ništa više, npr. neki se Hrvati jako lako mogu sporazumijevati sa Slovencima, a neki pak s Makedoncima. Na kraju krajeva jezikom se zovu različiti idiomi, nema čvrstoga kriterija za razdiobu jezika i dijalekta (otuda i pojava naziva *kulturni dijalekt* umjesto standardni jezik), a

[34] Usp. i sam naslov knjige H. Jaroszewicza.

teorija policentričnih jezika samo je jedna u mnoštvu lingvističkih teorija koja sutra može biti zastarjela, odnosno zamijenjena nekom drugom pa nema razloga na tolikom inzistiranju na terminološkom određenju. Zvali se hrvatski i srpski standardni idiomi varijantama ili jezicima, sadržaji pojmova ostaju isti, odnosno dva su pojma, svaki sa svojim sadržajem. I to je jedino bitno.

Kad se govori o razlikama među varijantama, s obzirom na to da je riječ o jednom jeziku, te se razlike moraju prema našemu modelu neutralizirati da bi on ostao jedan, isti jezik. Kad te razlike nije moguće neutralizirati, ne može se više govoriti o istom jeziku. Čak i u vrijeme kad su hrvatski i srpski smatrani istim jezikom, razlike se nikad nisu mogle neutralizirati do te mjere da bi taj i takav jezik bio „naš“ gledano s obiju strana. Ilustrirat ćemo to jednostavnim primjerom iz tvorbe. Da je riječ o jednom jeziku, tada bi izvedenice *sisavac* i *sisar*, *morfem* i *morfema*, *učiteljica* i *učiteljka*, *jednadžba* i *jednačina* bile sinonimi kao što su sinonimi *gledatelj* i *gledalac*. Naime, tvorbene su dublete, ako se ne razjednače, kao što su se razjednačili *slušač* i *slušatelj*, sinonimi, a ovdje je riječ samo o nekom potencijalnom tvorbenom modelu u kojem su to sinonimne tvorbe. Ni u hrvatskom ni u srpskom takav se tvorbeni model ne ostvaruje, te se razlike, čak ako ih smatramo i minimalnima, ne mogu nikako neutralizirati da bismo ostali u granicama istoga. U hrvatskom *hirurg* i *kirurg* nisu inačice, niti su *mahune* i *boranija* sinonimi, dok su *organization* i *organisation* u engleskom inačice, a u austrijskom *Tomate* i *Paradeis* su sinonimi unatoč njihovoj razgraničenoj upotrebi. I to je ta bitna kvalitativna razlika koja razdvaja dva entiteta.

Sve ima svoje lice i naličje. Istina je da se današnji nazivi *hrvatski jezik* i *hrvatski narod* ne mogu prenijeti u prošlost s današnjim sadržajem pojma, ali i obratno, primjerice ondašnji *bosanski* i *dalmatinski* nisu istoga značenja kao što su danas. Dalje, istina je da se nacije stvaraju uglavnom u 19. st. i stvarno ih ne treba praviti prije nego što postoje, ali se ne može tvrditi da Relkovićeva gramatika iz 18. st. nije gramatika hrvatskoga jezika zato što u naslovu ima pridjev *slavonska* (Kordić 2005). Da je ona samo slavonska, ne bi bila Ličaninu Šimi Starčeviću uzorom. Po tome se kriteriju ni Dante ne bi smatrao talijanskim piscem, ni Schiller njemačkim jer sve do 19. st. nije bilo talijanske i njemačke nacije. Istina je da hrvatski jezik, ako se primijeni model Heinza Klossa (1967), nema abstand-autonomiju kakvu ima, primjerice, mađarski, ali je i istina da kao i mnogi drugi jezici koji su uvelike jednaki (slični) nekim drugim jezicima, obavlja sve funkcije za potrebe hrvatskoga društva koje obavlja i mađarski za potrebe mađarskoga društva.

Zaključak

Budući da ne postoji objektivno mjerilo kojim bi se odredila granica identičnosti do koje bi dva entiteta bila jednaka, odnosno od koje bi bila različita, ne može se sa sigurnošću utvrditi kada j e d n a k o smanjivanjem jednakosti i povećavanjem različitosti postaje r a z l i č i t o . Koliki je stupanj jednakosti među pojedinim romanskim[35] ili slavenskim jezicima? Na kraju krajeva, znanost sa sigurnošću ne može predvidjeti hoće li u budućnosti među nekim varijantama sadašnjih policentričnih jezika nadvladati divergentni procesi koji će ih toliko udaljiti da se odvoje u posebne jezike. Već se danas u mnogo slučajeva može pitati „a *koji* engleski", tako da budućnosni scenarij po kojem bi bilo više engleskih koji se više ne bi ni zvali engleskim, nije uopće fikcija. Sad su dvočlani nazivi: američki engleski, australski engleski [...], i nije nemoguće da jednoga dana otpadne drugi dio, da se neka od tih varijanti razvije u samostalan jezik, odnosno da se stvore novi engleski jezici,[36] ili da se stvori *World English* (Crystal 1997), nešto slično poput „engleskoga Ujedinjenih naroda" (*United Nations English*). Danas je situacija s nastankom novih nadregionalnih kulturnih idioma sasvim drugačija nego što je bila u vrijeme kraljevskih kancelarija starih europskih dinastija ili u vrijeme prosvjetiteljstva.

Iz svega izlazi da se jednak model istosti, jednakosti i različitosti može primijeniti na odnose među idiomima bez obzira na to promatramo li ih sa stajališta genetske lingvistike ili sociolingvistike. Naime, u literaturi se tvrdi da na prostoru između slovenskoga, bugarskoga i makedonskoga postoji jedan dijasistem (dijalektni kontinuum) koji se prema genetskoj lingvistici smatra jednim južnoslavenskim jezikom, a s druge se strane tvrdi da su hrvatski i srpski dva standardna jezika. Ovdje smo vidjeli da se i na jednoj i na drugoj razini ta dva idioma preklapaju, ali i da se razlikuju. O jednome, istome u kvantitativnom, pa stoga ni u kvalitativnom smislu, ne može biti govora. Logički je zaključak da se idiom kojim se govori u Hrvatskoj, bilo u javnoj ili privatnoj komunikaciji, naziva hrvatski jezik, bez atributa, a tek se u znanstvenom diskursu njegovi pojedini pojavni oblici trebaju imenovati.

U današnje vrijeme globalizacije i višejezičnosti teško je povlačiti bilo kakve granice. Stoga se samo možemo pitati gdje su granice jezika, što je varijanta istoga, a što je drugi jezik. Da je lako povući granice, ne bi se toliko razlikovale brojke koje pokazuju koliko je jezika u svijetu. Njihov broj nije jednoznačan ne zato što se ne mogu izbrojiti, nego zato što se metodologija izračuna razlikuje. Čini se da je u hrvatskom i srpskom slučaju imenovanje tih dvaju idioma i u prošlosti i u sadašnjosti za njihove govornike bilo mnogo važnije od vrste odnosa među njima. Jednako je tako i u znanosti. Razlike su se stalno priznavale, samo postoje razilaženja u imenovanju njihova statusa,

[35] Od toga ovisi i pitanje koliko je romanskih jezika, koliko ih je bilo primjerice krajem 18. st., a koliko ih je danas.

[36] Već se upotrebljava „etiketa *engleski jezici* (*Englishes*)"; usp. Bugarski (2001: 12).

odnosno nema slaganja jesu li one varijantnost istoga ili su različitost u jednakosti. Ako se prihvati da su jednojajčani blizanci, unatoč tolikoj sličnosti da smeta prepoznatljivosti i unatoč zajedničkomu porijeklu – različite osobe, tada nema razloga da se jednako ne gleda i na jezične entitete i identitete te da se konačno prihvate njihovi nazivi koje rabe njihovi govornici kako se ne bi više događalo da se jedno te isto različito naziva, kao što pokazuju ova dva primjera:

Primjer A: Prva autorica ovoga rada u svojim svjedodžbama i diplomama ima četiri naziva istoga jezika: *hrvatski ili srpski*, *materinski*, *hrvatskosrpski* i *hrvatski književni jezik*.

Primjer B: ENGLESKO-HRVATSKI RJEČNIK, koji je uređivao Rudolf Filipović, imao je tijekom svoja 24 izdanja različite naslove iako je nasuprot engleskomu uvijek bio isti jezik, premda se to iz naslova ne bi moglo zaključiti:

ENGLESKO-HRVATSKI RJEČNIK, Zagreb 1955. (i iduća izdanja)

ENGLESKO-HRVATSKOSRPSKI RJEČNIK (1963, 1966, 1970)

ENGLESKO-HRVATSKI RJEČNIK (1971)

ENGLESKO-HRVATSKI ILI SRPSKI RJEČNIK (1974–1990)

ENGLESKO-HRVATSKI RJEČNIK (1991. i dalje).

U ovom je radu bilo riječi uglavnom o odnosima istosti, jednakosti i različitosti na razini idioma kao cjeline. Postavlja se pitanje što je s odnosima na pojedinim razinama, prozodijskoj, gramatičkoj, leksičkoj [...] Ako je riječ o istosti, o jednom idiomu, onda je sve isto, jedno. Ako je riječ o varijantama, onda se razlike mogu samo neutralizirati da bi ostalo isto, jedno. Ako se utvrdi da su posrijedi, primjerice, dva jezika velike jednakosti, tada se na svakoj jezičnoj razini treba posebice utvrditi koliki je stupanj jednakosti. Ono što se laiku može činiti isto, nije isto, nego je jednako, npr. hrv. *sin*, *sir* i slov. *sin*, *sir* nisu iste riječi, nego su jednake jer pripadaju dvama jezicima. Ako se tvrdi da su hrvatski i srpski jezik dva jezika, sve što se podudara u njima jednako je (pa i *sir*, *sin*, *nebo*, *zemlja* ...), a ne isto. Smatramo da se ne može govoriti o istosti čim su dva idioma. Stoga se pojam *istost* treba najprije jasno definirati. U literaturi on često dolazi u značenju ʻjednakostʼ, što se vidi i iz ovoga navoda: „Odnos istosti i razlikovnosti među jezicima, dijalektima i idiomima[37] očituje se na svim jezičnim razinama (leksičkoj, frazeološkoj, morfološkoj, fonološkoj, morfonološkoj, fonetskoj, sintaktičkoj i onomastičkoj), ali ne mora se uvijek odražavati jednako na svim tim razinama. Odnosi istosti i razlikovnosti ovise o stupnju bliskosti među jezicima, a unutar jezika među narječjima, dijalektima i idiomima“ (Barac-Grum 1997: 41). Slažemo se da se model može primijeniti na bilo koji idiom, dodajemo samo da istosti nema među idiomima, ima samo jednakosti pogotovo ako su posrijedi srodni idiomi ili idiomi u kontaktu.

[37] Ovdje se misli na mjesne govore.

Za varijante je karakteristično da su sociolongvističke kategorije kao i standardni jezik i da funkcioniraju potpuno jednako kao i on. One su njegov konkretni ostvaraj, on se ostvaruje u njima. Kao i kod drugih idioma, ne postoje čvrsti kriteriji kojima bi se precizno moglo utvrditi kad su dva jednaka (slična) idioma varijante jednoga jezika, a kad su dva jezika. „Razlog ovome jeste nepostojanje univerzalno validnih i prihvaćenih kriterijuma za određivanje što upravo čini jedan jezik, ili kada je opravdano govoriti o jednom jeziku ili varijetetu nasuprot dva ili više njih“ (Bugarski 2001: 12–13).

Složivši se da je riječ o dva jezična entiteta, ne bi se trebalo iscrpljivati u dokazivanju njihova statusa, nego bi trebalo svu energiju usmjeriti u njihovo opisivanje te ih istraživati s kontaktološkoga stajališta kao što se istražuju bilo koji srodni jezici koji su u dodiru. Jezik ima jaku simboličku ulogu koja se ostvaruje i u njegovu nazivu. U novim je državama u upotrebi i u ustavima naveden nacionalni naziv jezika i jezikoslovlje treba prihvatiti tu stvarnost. Jasno je da među njima nakon gotovo stoljetnoga povijesnoga iskustva više neće biti konvergentnih procesa, dapače samo će se povećavati divergentne silnice. Uostalom, ionako već sutra stvarnost može izgledati drugačija jer će globalizacija, ali i višejezičnost sve većega broja stanovništva izbrisati mnoge granice pa će mnoge „male“ jezike zamijeniti neki/neka od engleskih jezika/varijanata.

Literatura

Ammon 1995: Ammon, Ulrich. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin – New York: De Gruyter.

Aristotel 1992: Aristotel. *Metafizika*. Prev. Tomislav Ladan. Zagreb: Matica hrvatska.

Barac-Grum 1997: Barac-Grum, Vida. Istosti i razlikovnosti kao obilježja hrvatskih idioma u kontaktu. In: Damjanović, Stjepan (Hg.). *Prvi hrvatski slavistički kongres I*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. S. 41–50.

Béziau 2003: Béziau, Jean-Yves. Quine on Identity. *Principia*. Federal University of Santa Catarina. Nr. I–II. S. 1–15.

Brozović 1970: Brozović, Dalibor. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

Brozović 1988: Brozović, Dalibor. Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. In: Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Izvadak iz II. izdanja Enciklopedije Jugoslavije. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. S. 1–5.

Brozović 2004: Brozović, Dalibor. O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Nr. LVII–LVIII. S. 1–12.

Brozović 2006: Brozović, Dalibor. *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.

Bugarski 2001: Bugarski, Ranko. *Lica jezika*. *Sociolingvističke teme*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Crystal 1997: Crystal, David. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge Press.

Czerwiński 2005: Czerwiński, Maciej. *Język – ideologia – naród*. *Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*. Kraków: Scriptum.

Damjanović 1991: Damjanović, Stjepan. Rajićeva izdanja Relkovićeva Satira. In: Tadijanović, Dragutin; Vončina, Josip (Hg.). *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*. Osijek: JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek. S. 133–144.

Fishman 1978: Fishman, Joshua A. *Sociologija jezika*. Prev. Srđan Janković, Sarajevo: Svjetlost.

Frege 1995: Frege, Gottlob. *Osnove aritmetike*. Prev. Maja Hudoletnjak Grgić i Filip Grgić. Zagreb: KruZak.

Glovacki-Bernardi 1992: Glovacki-Bernardi, Zrinjka. O nekim vidovima jezične situacije u Austriji. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. XXXIV. S. 367–376.

Granić 2007: Granić, Jagoda (Hg.). *Jezik i identiteti*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Greenberg 2005: Greenberg, Robert D. *Jezik i identitet na Balkanu*: *raspad srpsko-hrvatskoga*. Prev. Anita Peti-Stantić. Zagreb: Srednja Europa.

Gröschel 2003: Gröschel, Bernhard. Postjugoslavische Amtssprachen-regelungen – Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen? In: *Srpski jezik*. Beograd. VIII. S. 135–196.

Halder 2002: Halder, Alois. *Filozofijski rječnik*. Prev. Ante Sesar. Zagreb: Naklada Jurčić.

Jaroszewicz 2006: Jaroszewicz, Henryk. *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kačić 1997: Kačić, Miro. *Zašto hrvatski ne može nikako biti hrvatskosrpski*. In: Damjanović, Stjepan (Hg.). *Prvi hrvatski slavistički kongres*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. S. 263–273.

Katičić 1978: Katičić, Radoslav. O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine. In: *Filologija*. Zagreb. VIII. S. 65–179.

Katičić 1986: Katičić, Radoslav. Identitet jezika. In: Katičić, Radoslav. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga. S. 41–64.

Klajn 1996: Klajn, Ivan. Leksika. In: Radovanović, Milorad (Hg.). *Srpski jezik na kraju veka*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Službeni glasnik. S. 37–86.

Kloss 1967: Kloss, Heinz. Abstand Languages and Ausbau Languages. In: *Anthropological Lingustics*. Bloomington. IX. S. 29–41.

Kordić 2005: Kordić, Snježana. U službi politike. In: *Književna republika*. Zagreb. III (7–8). S. 171–200.

Kripke 1997: Kripke, Saul. *Imenovanje i nužnost*. Prev. Tomislav Ogrinšak. Zagreb: KruZak.

Lacey 2006: Lacey, A. R. *Rječnik filozofije*. Prev. Filip Grgić. Zagreb: KruZak.

Lisac 2003: Lisac, Josip. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Maček 1997: Maček, Dora. Simbolika i pragmatika standardizacije jezika. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. XLIII–XLIV. S. 141–151.

Mićanović 2006: Mićanović, Krešimir. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.

Mihajlović 1982–1984: Mihajlović, Velimir. *Posrbice od Orfelina do Vuka*. I–II. Novi Sad: Matica srpska.

Noonan 2006: Noonan, Harold. Identity. In: Zalta, Edward N. (Hg.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (*Winter 2006 Edition*). http://plato.stanford.edu/archives/win2006/entries/identity. Stanje: 17. veljače 2008.

Oczkowa 2006: Oczkowa, Barbara. *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*. Kraków: Lexis.

Savellos 1990: Savellos, Elias. On Defining Identity. In: *Notre Dame Journal of Formal Logic*. University of Notre Dame, Indiana. III. S. 476–484.

Škiljan 1998: Škiljan, Dubravko. *Javni jezik*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Tafra 2003: Tafra, Branka. Dijakronijski aspekti normiranja hrvatskoga jezika. In: Botica, Stipe (Hg.). *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste. S. 305–319.

Tafra 2005: Tafra, Branka. Bliskoznačni odnosi u leksiku. In: Tafra, Branka. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga. S. 213–226.

Težak 2002: Težak, Stjepko. Hrvatsko-srpski rječnik *Gospođe Sabine*. In: Težak, Stjepko. *Jezični prijelomi i mijene u hrvatskoj umjetnosti riječi*. Zagreb: Tipex. S. 154–157.

Thomas 2003: Thomas, Paul-Louis. Le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe). De l'étude d'une langue à l'identité des langues. In: *Revue des études slaves*. Paris. LXXIV/II–III. S. 311–325.

Wittgenstein 1987: Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Prev. Gajo Petrović. Sarajevo: Moderna vremena.

Žanić 2007: Žanić, Ivo. *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Branka Tafra – Petra Košutar (Zagreb)

Boundary Determination of Language Entities on the Basis of (Un)Identity Models

A comprehensive model has been elaborated which determines sameness, equivalence and diversity relations. Sameness is the relation in which only one entity stands opposite to itself, in which there is a quantitative and qualitative identity. a = a is the same (*Felix the cat is Felix the cat*), but a = b is the same as well if a = c and b = c (*Ljubo Babić is Ksaver Šandor Gjalski*). Equivalence is the qualitative identity which denotes partial or complete correspondence of common properties of two or more entities. a ≈ b (*Two copies of the fifth Harry Potter sequel are the same*). Diversity is an unidentity. a ≠ b (*A beech is not an oak*). Unidentity model can be applied to the idioms interrelation in central South-Slavic language area, whether they are studied in terms of the genetic linguistics or sociolinguistics. To determine their boundaries, their relation should be determined first.

Tafra/Košutar 2008: Tafra, Branka; Košutar, Petra. RAZGRANIČAVANJE JEZIČNIH ENTITETA NA OSNOVI MODELA (NE)IDENTIČNOSTI. – In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. – Br. 43 (2008). – S. 177–206.

Snježana Kordić
[rođ. 1964]

Kroatistički pogledi pod lupom (socio)lingvistike*

[2009]

Na osnovi najnovije studije o jezičnoj situaciji u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori predočavaju se u ovom prilogu pogledi kroatista na tu situaciju. Analiziraju se svi pokušaji dokazivanja da je riječ o različitim jezicima. Pritom se obrazlaže zašto ustav i samoprocjena govornika nisu sociolingvistički kriteriji za utvrđivanje da li se radi o jednom ili o nekoliko standardnih jezika. Razrađuje se zašto međusobna razumljivost ima u sociolingvistici status najvažnijeg kriterija. Govori se i o znanstvenoj etici, i ukazuje na upadljive deficite na tom planu. Kod svih tema povlače se paralele s drugim jezičnim situacijama u svijetu.

U nedavno objavljenoj monografiji Bernharda Gröschela DAS SERBOKROATISCHE ZWISCHEN LINGUISTIK UND POLITIK (München: Lincom Europa, 2009) pružena je analiza kroatističkih pogleda na južnoslavensku jezičnu situaciju. Gröschelova monografija rezultat je desetogodišnjeg rada, spoja zavidnog općelingvističkog i južnoslavističkog znanja te iščitavanja ogromne literature, koja obuhvaća nevjerojatnu brojku od preko tisuću i petsto bibliografskih jedinica (str. 380–451).

Pokazujući da Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore zajedničkim standardnim jezikom koji se sastoji od nacionalnih varijanata, Gröschel podvrgava kritici tvrdnje najprominentnijih domaćih kroatista. A riječ je o tvrdnjama koje su zadnjih desetljeća postale opća mjesta u kroatistici. Tko od nas još nije čuo tezu da je srpskohrvatski apstraktan pa zato nepostojeći jezik? Nju Gröschel opovrgava uzvraćajući zastupniku takvog shvaćanja Stjepanu Babiću da ako se odriče konkretno postojanje srpskohrvatskog jezika jer se on ostvaruje uvijek u obliku jedne od varijanti, onda „bi čovjek morao doći do zaključka da npr. njemački jezik, engleski i francuski ʻrealnoʼ ne postoje“ (75). Naime, i oni se ostvaruju uvijek u obliku jedne od nacionalnih varijanti.

Opće mjesto u kroatistici je i tvrdnja Dalibora Brozovića da varijante funkcioniraju za narode koji ih koriste kao standardni jezici pa da one zato jesu standardni jezici. Međutim, Gröschel pokazuje da „taj iz jednakosti funkcioniranja izvedeni zaključak ʻstandardne varijante su standardni jezici' nije metodološki održiv“ (127). Ova neodrživost očita je već iz same klasifikacije standardnih jezika: oni se, naime, klasificiraju u standardne jezike bez varijanata (*monocentrične*) i u standardne jezike s varijantama (*policentrične*) (127). To

* Ovaj prilog je uz dopuštenje autorice preuzet iz rubrike U FOKUSU časopisa Hrvatskog društva pisaca KNJIŽEVNA REPUBLIKA godište VII, trobroj 10–12 (listopad-prosinac) 2009, Zagreb, str. 316–330.

znači da svaki kroatist koji ima barem osnovna znanja o standardnim jezicima morao je već otprije uvidjeti neutemeljenost Brozovićeve teze. Njena ukorijenjenost u domaćoj sredini samo svjedoči o deficitima u obrazovanju kod kroatista.

Manjkavo obrazovanje Gröschel vidi i u Brozovićevoj tvrdnji da postojanje jedinstvenog standarda u povijesti preduvjet je da bi se moglo govoriti o policentričnom jeziku. Podsjeća da jedinstveni standard nije u povijesti postojao npr. kod njemačkog jezika, a usprkos tome radi se o policentričnom jeziku (65).

Oskudna znanja Gröschel pripisuje Daliboru Brozoviću i Mariju Grčeviću kad različit jezični razvoj kroz povijest gledaju kao prepreku za uvrštavanje u jedan policentrični jezik. Pa unutar drugih policentričnih jezika „jezičnopovijesna pozadina je u nekim slučajevima još daleko heterogenija“ nego kod hrvatske i srpske varijante: npr. kod irskog engleskog, australijskog engleskog, kod *Black English* kao podvarijante američkog engleskog (77).

> A bez obzira na njihovu nejednaku pozadinu, svi ti jezični oblici ubrajaju se u skup varijanata ʻengleskiʼ. Upućivanje na različite preduvjete i odvojeni razvoj na hrvatskom i srpskom području je doduše točno, ali istovremeno i banalno, isuviše banalno da bi se iz toga izvodila nespojivost jednog širom svijeta isprobanog i dokazanog teorijskog sociolingvističkog modela za opis sličnih jezičnih konstelacija – kakav je varijantski model – s konkretnim jezičnim datostima kod Hrvata i Srba (78).

Isto je i s hindskom i urdskom varijantom, koje kao i hrvatska i srpska varijanta imaju različit povijesni razvoj, ali te neosporne „jezičnopovijesne razlike ne dopuštaju da se u sinkronijskoj analizi ovi parovi idioma klasificiraju kao zasebni ʻjeziciʼ“ (78). Kad Radoslav Katičić ističe da se u povijesti proces standardiziranja odvijao na hrvatskoj i na srpskoj strani razdvojeno pa da se stoga ne može govoriti o jednom standardnom jeziku s varijantama, Gröschel ga podsjeća da

> početno razdvojeni procesi standardiziranja bili su i kod hindske i urdske varijante hindustanskog. Osim toga, kod njih je postojala i vremenska razlika jer je urdska varijanta ranije normirana i kodificirana (88).

Ako hrvatska i srpska strana svaka za sebe normira i kodificira jezik, to nije dokaz da je riječ o različitim jezicima. Jer inače bi, s obzirom na odvojenost kodifikacija, npr. portugalski u Brazilu i u Portugalu bili različiti jezici, također i španjolski u Latinskoj Americi i u Evropi (88). Budući da Katičić odvojenost kodifikacija navodi kao razlog za zaseban hrvatski i zaseban srpski jezik, Gröschel ga podučava da „kad se normiranje i kodificiranje idioma ne odvijaju monocentrično nego pluricentrično, to principijelno nije nikakva prepreka da ih se klasificira kao varijante jednog jezika“ (88).

I o Katičićevom pokušaju da jezik u Hrvatskoj prikaže kao zaseban *Ausbau*-jezik Gröschel na osnovi analize i vlastite upućenosti u literaturu o *Ausbau*-jezicima pokazuje da je neodrživ: „Katičiću se, naposljetku, mora prigovoriti nepoznavanje stručne literature o toj temi“ (88). Sveukupno,

> niti u jugoslavenskoj niti u postjugoslavenskoj debati nisu iznešeni, po našem mišljenju, jezičnoteorijski zasnovani prigovori protiv varijantskog statusa srpskoga i hrvatskoga. Pogotovo pokušaj da se hrvatski uzdigne u rang zasebnog ʻAusbau-jezikaʼ pokazao se kao nespojiv s terminološkom tradicijom u sociolingvistici (91).

Očito je uvid u sociolingvistiku slaba točka kroatistike. O jezikoslovcima koji se pozivaju na sociolingvistiku kad tvrde da je u hrvatskom i srpskom slučaju riječ o različitim standardnim jezicima Gröschel primjećuje sljedeće: „Nažalost, takvi autori reduciraju ʻsociolingvistikuʼ najčešće samo na proglašenost službenim jezikom (a njega usto često još pogrešno poistovjećuju sa standardnim jezikom)“ (367). Proglašenost službenim jezikom nije sociolingvistički kriterij, naprotiv, „odredbe o službenom jeziku i nazivu jezika [...] su za lingvistiku i sociolingvistiku irelevantne“ (284). Stoga se

> iz ustavnog proglašavanja *srpskog*, *hrvatskog*, *bosanskog* i *crnogorskog jezika* ne mogu izvesti (socio)lingvistički argumenti protiv postojanja srpskohrvatskog kao jednog jezika“ (349). (Socio)lingvistika ima svoje vlastite kriterije, nezavisne od službenih odredbi: „Pripisivanje različitim idiomima statusa pomoću odredbi o službenim jezicima ne može konkurirati s lingvističkim i sociolingvističkim kriterijima. To proizlazi već iz činjenice što preko 98 % jezika na svijetu nema nikakav službeni status (341).

A „u svim slučajevima kad se kod određivanja kategorija mogu uzimati u obzir unutarjezični i izvanjezični faktori ili kad oni čak kao osnova definicije kolidiraju, lingvistika pokazuje dominantnu tendenciju davanja prednosti unutarjezičnim datostima“ (125). Npr. „premda je s državnim razdvajanjem na indijskom potkontinentu naziv *hindustanski jezik* potisnut iz službene upotrebe, oba idioma u lingvistici besprijeporno važe i dalje kao varijante“ (88). Razlike između hrvatske i srpske varijante su još manje nego između hindske i urdske, i posve je neznanstveno što „hrvatska strana čak daje prioritet odredbama o službenom jeziku umjesto lingvističkim i sociolingvističkim kriterijima“ (349). Kao takav primjer navodi Marka Tadića, komentirajući ga: „Time se od ʻznanstvene zajednice’ lingvista zahtijeva da politici prepusti prvenstvo kod definiranja što čini zaseban ʻjezik’ i da zanemari svoje vlastite klasifikacije“ (349). Navodi kao podjednak primjer i Izjavu HAZU iz 2005., pokazujući da je posve udaljena od lingvistike: naime, već „odavno su predstavnici opće lingvistike i slavistike obrazložili i razglasili nalaz da su jezičnopravne i naposljetku politički motivirane odredbe o statusu idioma irelevantne za pitanje njihove klasifikacije kao zasebnih ʻjezika’“ (349–350).

U pozivanju kroatista na proglašenost službenim jezikom Gröschel vidi izraz slabosti: očito „hrvatska strana pripisuje ranije navođenim drugim, navodno lingvističkim ili sociolingvističkim argumentima za zasebnost hrvatskog jezika slabu uvjerljivost nakon što su oni, prvenstveno u inozemstvu, podvrgnuti temeljitoj kritici“, pa zato poduzima „povlačenje na ʻsiguran’ teren odredbi o službenim jezicima“ (350). Usto, kroatisti nisu svjesni da službeni jezik čak nije isto što i standardni jezik: službeni jezik je, Gröschel citira Eastmana,

> jezik koji se koristi za poslove vlade“ (331), dok standardni jezik nije ni približno tako ograničen. „‘Službene jezike’ mora se [...] po njihovom nastanku i po funkciji striktno razlikovati od ‘standardnih jezika’. Službeni jezici su izvanjezični pravni konstrukti (114).

Neupućenost u sociolingvistiku očituje se kod kroatista i kad samoprocjenu govornika predstavljaju kao tzv. vrijednosni kriterij u sociolingvistici. Gröschel navodi Katičića i Grčevića kao zastupnike takvih shvaćanja (315–316), razotkrivajući njihovu neosnovanost: „Da samoprocjenjivanje jezika od strane njegovih govornika nije prihvatljivo za znanost kao kriterij kod određivanja statusa, to je opće mjesto jezične sociologije odnosno sociolingvistike i u tradiciji Klossa“ (317). Citira poznatog sociolingvista Heinza Klossa: „Neće neki jezični oblik koji lingvisti jednoznačno klasificiraju kao dijalekt postati jezik zato što njegovi govornici zastupaju mišljenje da se radi o ‘jeziku’“ (317). Naime, „mišljenje govornika o vlastitom idiomu i o drugim idiomima, stavovi proizišli iz toga i prosudbe o vrijednosti su zbog neizbježne subjektivnosti u njima i zbog izvanjezične motivacije principijelno neprikladni za lingvističku klasifikaciju s ciljem diferenciranja između različitih jezika s jedne strane i varijeteta/varijanata istog jezika s druge strane“ (147).

Brojni inozemni lingvisti već su pisali o nezavisnosti lingvistike od samoprocjena govornika: npr.

> o raskoraku između nalaza lingvistike i prosudbi govornika konstatiraju Hamers/Blanc (2000: 276) upućujući, između ostalog, na hindski i urdski (hindustanski): ‘Ono što su lingvisti definirali kao jedan te isti jezik ili kao jezični kontinuum mogu različiti govornici tog jezika gledati kao različite jezike’. I u Evropi ima primjera da govornici idioma sebe pripisuju zasebnim jezičnim zajednicama dok ih lingvistika smatra govornicima dijalekta, varijante ili varijeteta određenog jezika (316–317).

Pokazujući da „laička shvaćanja o jeziku su za lingvističku znanost irelevantna“ (312), Gröschel citira razne znanstvenike. Tako npr. Sampson kaže:

> Svatko je u određenoj mjeri amaterski lingvist [...]. Ali činjenica da svi mi imamo određena ‘amaterska mišljenja’ na temu našeg materinskog jezika ne daje tim mišljenjima nekakav specijalan status u očima znanstvenika lingvista. Ona možda mogu biti zgodna kao početna ‘radna hipoteza’, ali zadatak znanstvenika je da poboljša amaterske teorije običnog čovjeka, a ne da ih uzme zdravo za gotovo. (Ne bismo jako cijenili profesora meteorologije koji bi smatrao da je cilj njegove profesije sistematizirati korpus babskih priča o prognozi vremena) – 312.

Citira i kako Trask o temi „uvjerenja govornika o vlastitom jeziku ili općenito o jeziku“ sažima stav dominantan u lingvistici: „uobičajeni stav među lingvistima [...] je da ta narodna uvjerenja nisu ništa više nego zabavni komadići neznalačkih gluposti“ (313).

Postoji i dodatni razlog za kritičko propitivanje narodnih uvjerenja o jeziku: poznato je, naime, da „pomoću mjera jezične politike može se manipulirati jezičnom sviješću“ kod laika (316). „Utoliko su navodno spontano proizvedena

vrednovanja jezika kod laika često samo refleks jezičnopolitičke odnosno jezičnoideološke manipulacije“ (321).

Zanimljivo je da ono što kroatisti pokušavaju predočiti kao sociolingvističke kriterije nisu ni sociolingvistički ni uopće znanstveni kriterij, a ono što odbacuju kao kriterij je glavni sociolingvistički i uopće lingvistički kriterij: međusobna razumljivost. Gröschel utvrđuje da „kao mjerilo za uvrštavanje idioma u isti jezik međusobna razumljivost ima važnu, dominantno čak odlučujuću ulogu u novijem istraživanju jezika, dakle u općoj jezičnoj teoriji kao i u filologijama suočenima s fenomenom jezičnih varijanata“ (132). Koristi se za definiranje jezika, Gröschel citira npr. Campbella: „Jezik je svaki lingvistički entitet [...] između kojeg i drugih takvih entiteta vlada međusobna nerazumljivost“ (133). Također: „Međusobna razumljivost [...] je principijelni kriterij za razlikovanje dijalekata istog jezika od različitih jezika“ (133).

Takvo mjesto međusobna razumljivosti zauzima ne samo u novijoj lingvistici, nego već „od zadnje četvrtine 19. st. je u teorijskim diskusijama o statusu idioma kao varijanata jednog jezika ili zasebnih jezika širom svijeta prisutan kriterij međusobne razumljivosti, pa se njegovo djelomično zapostavljanje u postjugoslavenskoj jezičnoj raspravi (kod hrvatskih jezičnih partikularista već i prije raspada Jugoslavije) mora okarakterizirati kao izraz provincijalizma u struci“ (133).

Drugim riječima, „tko kao Pranjković (2004: 186) misli da kriterij međusobne razumljivosti nema status znanstvenog argumenta [...] ili tko kao Grčević (2002a, 6) taj kriterij svrstava prvenstveno u laičke predodžbe o jeziku suprotstavljajući mu kao navodno znanstveno primjereniju – a nužno subjektivnu – ʻsamoprocjenu govornikaʼ i povijest standardizacije (kod Hrvata i Srba prvotno razdvojenu), taj time samo dokazuje vlastito nepoznavanje važnosti međusobne razumljivosti idioma u znanstvenoj povijesti lingvistike i u suvremenom jezičnoteorijskom diskursu“ (151).

Gröschel pokazuje da „znanstvenosistematska relevantnost kriterija međusobne razumljivosti proizlazi kao prvo iz važnosti kategorija ʻkomunikacije’/ʻsporazumijevanjaʼ i ʻrazumijevanjaʼ u taksonomijama poddisciplina istraživanja jezika“ (134). Kao drugo, „znanstvenosistematska bitnost međusobne razumljivosti može se izvesti i iz hijerarhijskog ranga koji pripada tom kriteriju kao manifestaciji komunikativnog aspekta jezika u sklopu jezičnih funkcija“ (135). Naime, uopće ne stoji pod znakom pitanja – ovdje Gröschel citira Mounina – da „k o m u n i k a t i v n a funkcija je primarna, prvotna i temeljna funkcija jezika, a sve druge su samo aspekti i modaliteti“ (135). Interesantno je da ni tu neupitnu činjenicu kroatisti ne znaju, nego tvrde da je simbolička funkcija jezika jednako važna ili čak važnija od komunikativne.

Jasno je zašto kroatisti zaobilaze međusobnu razumljivost kao osnovni sociolingvistički kriterij za utvrđivanje da li se radi o jednom ili o nekoliko standardnih jezika. Njenom primjenom dobiva se nedvosmislen rezultat, poznat ne samo domaćim nego i brojnim inozemnim lingvistima: Gröschel citira kako

npr. Trudgill kaže da hrvatska i srpska varijanta „su potpuno međusobno razumljive“ (140), Leto također navodi da „jezična razumljivost između Srba i Hrvata je potpuna“ (140).

Kroatisti često upućuju na razliku u terminologiji između hrvatske i srpske varijante, tvrdeći da ona uzrokuje međusobnu nerazumljivost i da je stoga riječ o različitim jezicima. Očito nisu svjesni da „s gledišta semantičke teorije mora se mjerenje međusobne razumljivosti idioma ograničiti na usporedbu običnog jezika“, dakle bez „strukovnog jezika (i terminologije)“ (137). U tom kontekstu Gröschel navodi kako npr. Coseriu kaže da „znanstvena i tehnička terminologija ne ubraja se u jezik“, „njen opis i njena povijest ostaju principijelno izvan opisa jezika i izvan povijesti jezika kao sistema značenja“ (137), odnosno: „Terminologija je [...] doduše formalno jezična, ali mora ostati isključena kod strukturnih istraživanja rječničkog blaga“ (138).

Obrazloženje za „isključivanje stručnog vokabulara iz istraživanja međusobne razumljivosti“ je što „stručni izrazi (npr. iz psihologije, medicine, kompjutorske tehnike) su prosječnom govorniku idioma A, koji nije specijalizirano obrazovan, jednako nerazumljivi kao govorniku idioma B“ (137–138). Pa

> budući da su strukovni leksemi i kod jezika bez varijanata (poput ruskog ili mađarskog) prosječnom govorniku bez odgovarajuće prednaobrazbe općenito nerazumljivi (ne uslijed manjkavog znanja jezika, nego uslijed manjkavog ʻznanja svijetaʼ), ne smiju se uzimati u obzir ni kod usporedbe rječničkog blaga s ciljem saznavanja kvantitativnih razlika koje utječu na međusobnu razumljivost između hrvatskog i srpskog (u datom slučaju i bosanakog/bošnjačkog i crnogorskog). Npr. govorniku hrvatskoga značenje eventualno puristički standardiziranog stručnog vokabulara njegovog vlastitog idioma je jednako nerazumljivo kao i značenje odgovarajućeg internacionalizma na srpskom (i obrnuto) – 138.

U knjizi se izlaže podsmijehu tekst Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u kojem se 1996. kuhinjski recept predstavlja kao dokaz za zasebnost hrvatskoga i srpskoga jezika. Navodeći inozemne autore koji su već prije ukazivali na komičnost takvog „dokaznog materijala“ kod HAZU, Gröschel ga popraća komentarom da „granice između realnosti i satire rasplinjuju se i inače u postjugoslavenskoj debati o jeziku“ (154). Napominje da kad bi kulinarski rječnik bio dokaz za različitost jezika, onda bi se vrlo lako unutar same Njemačke moglo razgraničiti nekoliko standardnih jezika (154).

Neutralan promatrač je svjestan da između standardnog jezika u Hrvatskoj i u Srbiji „principijelno ne smije biti precijenjena realna dimenzija razlika u leksikonu“ (49). Uostalom, neosporno je da su razlike u rječničkom blagu na dijalektalnoj razini unutar Hrvatske ili unutar Srbije „znatno veće nego između zapadne i istočne varijante srpskohrvatskog standardnog jezika“ (50).

Neznatnost jezičnih razlika između varijanata srpskohrvatskog jezika rezultira međusobnom razumljivošću, a ona je najbitniji (socio)lingvistički kriterij za utvrđivanje da li se radi o jednom jeziku ili o nekoliko.

> S međusobnom razumljivošću kao odlučujućim kriterijem za pripadnost idioma istom jeziku povezan je nedostatak bilingvizma između govornika tih idioma. Me-

> đusobna razumljivosti i nepostojanje bilingvizma stoje u korelaciji sa strukturnom sličnošću idioma koju je utvrdila sistemska lingvistika. Sve tri navedene činjenice su karakteristične za jezične oblike klasificirane u lingvistici kao varijante, npr. za varijante njemačkog, engleskog ili španjolskog (148).

Kao što je vidljivo u citatu, i lingvistika i sociolingvistika ujednačeno dokazuju da je riječ o jednom standardnom jeziku s varijantama, pa zato Gröschel kritizira tvrdnju kod Miloša Okuke da se lingvistički gledano radi o jednom jeziku, a sociolingvistički gledano o nekoliko različitih standardnih jezika (275).

Gröschel primjećuje kod domaćih jezikoslavaca kako umjesto da primjenjuju (socio)lingvističke kriterije, ponašaju se „kao da je sama želja za razgraničavanjem dovoljna za nastanak novih standardnih jezika“ (100). Zapaža i da puristički interveniraju u rječnik. U tom kontekstu podsjeća da „puristička revizija kanona normi nekog već standardiziranog idioma (poput hrvatske varijante) ne dovodi do nastanka novog i time zasebnog standardnog jezika“ (130). Kao ilustraciju navodi Ataturkove jezične reforme 20-ih god. 20. st. s „čišćenjem“ turskoga od arapskih i perzijskih riječi, ističući da time nije nastao nekakav „novoturski“, a isto vrijedi i za razdoblje purifikacije rumunjskog jezika, estonskog i drugih (130).

Što se tiče prihvaćenosti purističkih intervencija u Hrvatskoj, „mnogo upućuje na to da postjugoslavenski (re)kroatizirajući program nije naišao na dovoljan odjek kod većine govornika“ (172). Kako bi motivirali šire slojeve društva na prihvaćanje purizma i zakona za zaštitu jezika, kroatisti tvrde da za uzor uzimaju prestižnu Njemačku. No, u Njemačkoj ne postoji nikakva puristička jezična politika ni zakon za zaštitu jezika, a nije ni u ustavu njemački proglašen službenim jezikom, pa zato Gröschel napominje kroatistima da u tom kontekstu „upućivanje na Njemačku je potpuno promašeno“ (166). Ono na što se kroatisti ugledaju, iako jedan dio njih to izbjegava priznati, je jezična politika fašističke Nezavisne Države Hrvatske: Gröschel zapaža da teze iz ZAKONSKE UREDBE O HRVATSKOM JEZIKU, O NJEGOVOJ ČISTOĆI I O PRAVOPISU donešene 1941. godine ponavljaju se „u hrvatskim publikacijama od sedamdesetih, pojačano od devedesetih godina“ (19).

Poznato je da kroatisti kao argument za zasebnost jezika ističu da se jezik u Hrvatskoj razlikuje od jezika u Srbiji po količini posuđenica i po jezicima iz kojih je posuđivano. Gröschel pokazuje da to nije razlog da se govori o različitim jezicima: „Naposljetku, nitko ne bi njemački u južnom Tirolu nazvao zasebnom varijantom ili, pogotovo, ‘jezikom’ samo zato što ima više posuđenica iz talijanskog nego drugi dijelovi austrijskog njemačkog“ (281).

Nadalje, napominje ono što je u općoj lingvistici odavno dobro poznato ali ne i među kroatistima, a to je da je pravopis posve periferan za pitanje radi li se o jednom ili o nekoliko jezika (233). Iz perspektive znanstvenika upućenog i u opću lingvistiku i u južnu slavistiku Gröschel kritizira i kako domaći jezikoslovci koriste termine: npr. kaže da Brozovićev koncept *dijasistema* se „od po-

četka mora ocijeniti kao nekonzistentan“ i ne treba ga uopće upotrebljavati (82). S obzirom da je termin *dijasistem* uveo Uriel Weinreich, i to s drugim značenjem od onoga koje mu pripisuje Brozović, pita se da li je to Brozoviću uopće bilo poznato i podsjeća kroatiste da „preporučljivo je već uvedene termine ne koristiti još jedanput za nešto sasvim drugo jer to pravi neželjenu zbrku“ (82).

A Brozovićevom nazivu *srednjojužnoslavenski* dijasistem zamjera da „jezično-strukturno nije moguće razgraničiti to tzv. srednjojužnoslavensko područje niti na sjeverozapadu (kajkavsko-slovenski pored kajkavsko-hrvatskog) niti na jugoistoku (s obzirom na torlačko dijalekatsko područje)“ (83). Nadalje, iz općelingvističkog kuta gledanja pita se što bi uopće bilo Brozovićevo ʻorganski/neorganski idiomʼ (81), a zapaža i da kroatistički „novi termini *otvornik* i *zatvornik* su ne samo ʻnepotrebniʼ kako je Pranjković formulirao, nego su i stručno pogrešni jer ʻotvoreni glasoviʼ (aproksimanti) i ʻzatvoreni glasoviʼ (kluzivi, plozivi) prema API-normi ni u kojem slučaju nisu istoznačni s ʻvokalimaʼ i ʻkonsonantimaʼ“ (165).

O Brozovićevoj tvrdnji, prihvaćenoj u kroatistici, da su u 18. st. kajkavski i štokavski bili regionalne varijante hrvatskoga književnog/standardnog jezika Gröschel pokazuje da je posve neutemeljena jer

> u 18. st. nije postojao neki jezični entitet koji bi ʻnatkriljavaoʼ kajkavski i štokavski. Podrazumijevanjem njegovog postojanja Brozović pokušava samo da već u onom razdoblju štokavski koji se i u pisanome obliku ʻkoristio u Hrvatskojʼ razdvoji od štokavskoga koji u ondašnjoj Srbiji nije bio normiran za pisanu upotrebu. Izraz ʻhrvatskiʼ za to razdoblje nije primjeren ni kao naziv jezika ni kao naziv etnosa jer nacionalno samoubrajanje stanovnika pojedinih regija (npr. Dalmacije i prije svega Dubrovnika) u hrvatstvo odvijalo se tek u 19. st. (90).

Primjedba iz zadnje citirane rečenice otkriva još jednu slabu točku kroatistike: neupućenost u proces nastanka naroda/etnosa i nacija. Uočavajući da Katičić piše kao da hrvatski narod postoji već tisućama godina (323), da jednako pišu i Babić, Samardžija/Selak i Kovačec (323), Gröschel im citira spoznaje iz suvremene sociologije da „narodi/etnosi nisu povijesno apsolutne i konstantne jedinice“ (325). Podsjeća da „istraživači nacionalizma poput Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona i Erica Hobsbawma pokazali su da se narodi doduše doživljavaju kao univerzalni i svevremenski, ali da su objektivno gledano pojave modernog doba“ (322). Drugim riječima, „suvremeni pojam naroda razvio se tek u novo doba“ (179).

Po strani od tih spoznaja ostali su tzv. primordijalisti, među koje Gröschel svrstava i nabrojane kroatiste (323). U kratkim crtama, „osnovni stavovi primordijalizma su: razvrstavanje ljudi u različite narode proizlazi iz ʻprirodnog uređenjaʼ. Različitost naroda ostaje u osnovnome konstantna. Narodi su primarno zajednice povezane porijeklom. U Evropi postoji direktni kontinuitet između plemena iz doba seobi i naroda/nacija iz novog doba“ (322). Ali istraživanja pokazuju suprotno, a njihov rezultat se može obuhvatiti pojmom konstruktivizma:

> Suprotne pozicije konstruktivizma su: svi evropski narodi su društveni konstrukti novoga doba. Narodi nisu statične grupacije utoliko što znaju integrirati etnički prvotno strane elemente i što dijelove vlastitog etnosa ustupaju drugima (322).

Kroatisti podrazumijevaju da se narod i jezik podudaraju, no neosporno je da to nije točno jer, kako Gröschel citira Haarmanna, „postavku da jezik nije inherentno obilježje etnosa nego nezavisna od toga i samostalna komponenta potvrđuju brojni konkretni primjeri“ (327). Nepoznavanjem tih činjenica kroatisti još jednom pokazuju da su primordijalisti: poznato je da „za razliku od konstruktivizma, sklon je primordijalizam poistovjećivanju narodne zajednice i jezične zajednice“ (322).

Potpuno isti primordijalizam Gröschel zapaža kod grupe srpskih filologa koji su 1998. sastavili SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (263–267). Kritizirajući oštro što potpisnici SLOVA negiraju

> konstituiranje različitih nacija među govornicima štokavskoga“, Gröschel utvrđuje i da njihovo „poistovjećivanje štokavskoga sa srpskim [...] naknadno krivotvori činjenice izgradnje srpskohrvatskoga standardnog jezika“ (265). Prekrajanjem sociolingvističke teorije o varijantama, u SLOVU „se prezentira jedan varijantski model u kojem srpski fungira kao nadređeni entitet“ (265). Osuđujući sve to, Gröschel zaključuje da „u SLOVU se manifestira jezični nacionalizam u obliku serbocentrizma (266–267).

Ne zaboravlja napomenuti i da „reakcija ozbiljnih srpskih istraživača jezika na SLOVO uslijedila je odmah“, i u nastavku citira brojne srpske lingviste koji su odmah osudili sadržaj SLOVA (265–266).

A primordijalističkim kroatistima Gröschel napominje o temi nastanka nacija da „proces pravljenja nacije tekao je kod Hrvata i Srba tek od tridesetih godina 19. st.“ (179) i da je pogrešno koristiti za taj proces izraz ʻpreporodʼ (325–326). Naime, „od strane nacionalnih ideologa propagirano pozivanje na srednjovjekovne dinastijske države nije održivo kad se podvrgne ozbiljnom znanstvenom preispitivanju“ (326).

Nije održivo ni kroatističko predočavanje naziva *ilirski* iz davnih stoljeća kao da je značio isto što danas znači *hrvatski*: „pokušaji s hrvatsko-partikularističke strane da od početaka objavljivanja sve rječnike i gramatike s nazivom *Ilirski* prisvoji kao isključivo ʻhrvatskeʼ i pripiše samo vlastitoj povijesti jezika nisu legitimni“ (9).

Govoreći o povijesti dvodijelne oznake *srpsko-hrvatski* jezik, Gröschel navodi da ju je koristio već i Gaj, te da stoga „Pranjković (2004, 188) se, dakle, vara kad nastanak te složenice datira u ʻdrugu polovicu 19. stoljećaʼ“ (10). A „kod bosanskog franjevca Ivana Franje Jukića, predstavnika iliraca, već 1842. nalazimo obrnuti redoslijed složenice: *hrvatsko-srpski*“ (10).

U svjetskoj lingvistici poznati su i drugi primjeri dvodijelnih naziva jezika sastavljeni od imena etnosa kao u slučaju srpskohrvatskoga. Gröschel nabraja neke od njih: *Afar-Saho*, *Achê-Guayaki*, *Damara-Nama*, *Arifama-Minafia* (30).

Ističe da se kod njih također koristi i obrnuti redoslijed komponenata kao i kod *srpskohrvatskoga* (30).

Nastavljajući govoriti o nazivanju jezika u prošlosti, Gröschel uočava da je od 1941. u Srbiji službena oznaka za jezik bila *srpski*: „Dakle, naziv jezika *srpskohrvatski* je za vrijeme drugog svjetskog rata bio prognan iz službene upotrebe ne samo u Hrvatskoj nego i na srpskom području“ (20). Jednodijelni nazivi jezika bili su i u AVNOJ-evskim dokumentima, što kroatisti danas predočavaju kao dokaz da se radi o različitim jezicima. Gröschel, međutim, podsjeća da „ne može se polaziti od toga da su u sastavljanju spomenutih tekstova sudjelovale filološki odnosno lingvistički obrazovane osobe“ (21). Nego, „vjerojatnija je pretpostavka da su ti izrazi preuzeti iz razgovorne prakse, u kojoj je oduvijek davana prednost jednodijelnim nazivima naspram akademskih složenica *srpskohrvatski* odnosno *hrvatskosrpski*“ (21). Kad HAZU u IZJAVI iz 2007. pasaže o jeziku iz rezolucije AVNOJ-a i ZAVNOH-a „hvali kao ʻrazumne’“, Gröschel ne može a da to pomalo s podsmijehom komentira:

> Čovjek bi pomislio da u postjugoslavenskoj debati tekst AVNOJ-evske rezolucije neće više igrati nikakvu ulogu zbog radikalnog prekida s ideologijom titovskog socijalizma [..]. Međutim, suprotno je: jezični partikularisti u Hrvatskoj i danas uzimaju rado u pomoć tekstove partizanskog pokreta (21–22).

O jeziku u Italiji koji kroatisti nazivaju *moliškohrvatski* Gröschel zapaža da ga njegovi izvorni govornici nazivaju *naš jezik* (33). Objašnjenje što kod njih

> naziva *hrvatski* nema je da on u domovini tih prije 500 godina iz Hercegovine odseljenih govornika štokavsko-ikavskog dijalekta još nije postojao. Karakteristično je da ta etnička grupa ne koristi ni etnonim *Hrvat*, nego za sebe koristi manje specifiziran izraz *Zlav* (*Slaven*) – to je pokazatelj da u doba iseljavanja samoodređivanje u nekakvu hrvatsku naciju još nije postojalo (33–34).

A o jeziku u austrijskoj pokrajini Gradišće Gröschel naglašava da

> pokušaji unutar hrvatske lingvistike da se pojam ʻknjiževnojezični izraz’ primijeni na gradišćansko-hrvatski moraju se odbaciti kao neprimjereni. [...] Gradišćansko-hrvatski standardni jezik se u usporedbi sa srpskohrvatskim i u usporedbi s hrvatskom varijantom mora genealoški klasificirati kao zaseban ʻjezik’, naime kao ʻprividno dijalektizirani Abstand-jezik’ (64).

Gröschel nakon propitivanja odbacuje i kroatističku tvrdnju da je u doba SFRJ vladao jezični unitarizam: „Naknadno stiliziranje hrvatskoga u *jezik-mučenik* za vrijeme SFRJ [...] je neumjesno“ (45). I drugi inozemni autori došli su do istog zaključka, npr. citira kako Bobaljik/Pensalfini ističu da se ni jeziku u Hrvatskoj ni jeziku u Bosni za vrijeme Titove Jugoslavije ne može pripisati status ugroženih jezika (42). Kroatisti kod svoje tvrdnje o jezičnom unitarizmu kao da nisu svjesni da srpska varijanta ima dvostruko više govornika naspram hrvatske (38) i da „demokracija uvijek implicira povlastice za većinu i ograničene mogućnosti za manjinu“ (39–40). Taj princip

> ne može se poništiti zahtjevom za paritetom svih grupa bez obzira na njihovu veličinu. Tako da je baš posljedica demokratskog principa što između jezika sa znatno

> različitim brojem govornika formalna ravnopravnost nigdje ne rezultira stvarnom jednakošću u svim jezičnim domenama (40).

Za usporedbu Gröschel napominje da govornici urdske varijante u Indijskoj Uniji nisu postavljali zahtjeve za paritetom svoje varijante hindustanskog u službenoj upotrebi, premda su itekako mogli uočavati dominantnost druge varijante koja se od njihove razlikuje i jezično i po upotrebi drugog pisma (40–41). A i govornici austrijskog njemačkog ili švicarskog njemačkog već odavno žive sa sviješću da njihove varijante nisu dominantne ni po broju govornika ni po proširenosti i da se one ne podučavaju u inozemstvu (41).

Stoga kad se pogleda kako druge države postupaju s jezičnim varijantama, „moramo argumente koje je hrvatska strana navela kao opravdanje za raskid Novosadskog dogovora gledati kao lingvistički neuvjerljive, a zahtjeve za apsolutno paritetskom zastupljenošću hrvatskoga u svim saveznim državnim institucijama kao najvećim dijelom pretjerane“ (44). Naime, za razliku od kroatističkih tvrdnji, dominacija srpske varijante u Beogradu i u inozemnim predstavništvima ne može se okarakterizirati kao „ugrožavanje“ hrvatske varijante: „Konkretno gledano stvarno je teško npr. u uputama ambasadi u Mexico City ili u izvještajima predstavništva JAT-a iz New Delhija na srpsko-ćiriličkoj varijanti vidjeti nekakvo ʻugrožavanje’ hrvatskoga“ (42). Jer dok god se u samoj Hrvatskoj mogla slobodno koristiti hrvatska varijanta u medijima, školama, na sudu itd., – a tako je stalno bilo – dotle ona nije bila ugrožena (42).

S obzirom da kroatisti, kad uvjeravaju da se radi o zasebnim jezicima, bježe od uspoređivanja s istovjetnim jezičnim situacijama u svijetu tvrdeći da se njihov slučaj razlikuje od svih drugih, Gröschel ih podsjeća na jedan od temeljnih principa u znanosti:

> Ono što Brozović, Grčević, Babić i drugi Hrvati sa sličnim pogledima, kao i inozemni slavisti poput Auburgera [...] zaboravljaju je metodički postulat, nadređen svakom opisu jezika: zadatak istraživanja jezika kao i svake druge znanosti je apstrahiranje razmjerno ʻnebitnih’ svojstava pojedinačnih objekata kako bi se došlo do općevažećih tvrdnji. Apstrahiranje znači (za razliku od idealiziranja) redukciju kompleksnosti bez gubitka informacija. Kad bi se (socio)lingvistika odrekla tog postupka, ne bi se odmakla od nagomilavanja fakata važećih za samo jedan jezik (78).

Uspoređujući s podjednakim jezičnim situacijama, Gröschel navodi da „u EU ne postoje zasebne redakcije tekstova i prevođenja za britanski engleski i irski engleski ili za sjevernonizozemski i južnonizozemski [...] iako i u tim slučajevima postoje leksičke razlike“ (358). Također navodi da za nastavne predmete u inozemstvu „koriste se jednostavno izrazi *engleski*, *francuski*, *španjolski* ili *njemački*, dok u praksi nastavni materijali su usmjereni na prenošenje znanja jedne određene ʻstandardne varijante’, naime pretežno britanskog engleskog, evropskog francuskog i španjolskog, te njemačke varijante njemačkoga“ (97).

Kroatistima koji zahtijevaju zaseban studij u inozemstvu uzvraća da „uvođenje razdvojenih studija iz kroatistike, bošnjakologije, serbistike i montenegristike ne bi bilo lingvistički opravdano“ (359). Štoviše,

> i dalje su nepotrebni zasebni lektorati za hrvatski, bošnjački, srpski i crnogorski. Jednako su izlišni kao i za sjevernonizozemski i južnonizozemski (ʻholandskiʼ i ʻflamanskiʼ) ili za druge jezike s varijantama (374).

Gröschel citira kako se Katičić poziva na demokraciju i etiku kad zahtijeva da se na fakultetima ne koristi naziv *srpskohrvatski jezik* i da se uvede naziv *hrvatski jezik*. Na to Gröschel kaže:

> mora se propitati njegovo shvaćanje odnosa između znanosti (o jeziku), ʻdemokracijeʼ i ʻetikeʼ. Znanstveno istraživanje i nastava ne mogu biti ʻdemokratskiʼ tako što osjećajima i mislima ʻonih kojih se tičeʼ, tj. mase naivnih govornika, ustupe prednost nad znanjem eksperata, nego jedino tako da svoje spoznaje učine pristupačnim svakome. Isto vrijedi i za druga znanstvena područja. Nitko neće ozbiljno zastupati mišljenje da kod dijagnoze i terapije bolesti treba dati prednost, naspram metoda akademske medicine, metodama narodske medicine koje su bolesniku kao ʻonome koga se tičeʼ poznate. U skladu sa znanstvenom ʻetikomʼ i lingvistike je da ʻonima kojih se tičeʼ razjasni koliko ima istine u njihovim laičkim predodžbama, a ne da ih učvršćuje u njihovim predznanstvenim odnosno izvanznanstvenim prosudbama (320).

Nadalje, Gröschel pokazuje da

> tko, kao Katičić ovdje, pokušava svoj autoritet dobiven pomoću zasluga na drugim područjima koristiti za postizanje njemu poćudnih jezičnopolitičkih pogleda, isključuje naposljetku sam sebe iz stručnoznanstvenog diskursa. Instrumentaliziranje emocija [...] je ʻmoralna toljagaʼ posebne vrste, koja južnu slavistiku njemačkog govornog područja treba zastrašiti kod ophođenja s nazivom *srpskohrvatski jezik*. Tko poseže za takvim sredstvima, razotkriva i vlastitu sumnju u uvjerljivost svojih inače iznošenih argumenata za zasebnost hrvatskoga (359).

Katičić je, kako ga Gröschel razotkriva, predstavnik filologije u službi politike, a takva filologija „pravi ili učvršćuje jezične ideologije“ (369–370). Gröschel secira i razloge zbog kojih se filolozi srozavaju u sluge politike. Kao prvo, „ʻnacionalniʼ angažman jezičnih secesionista se i financijski honorira“ (258). Oni „mogu računati s raznim privilegijama u društvu: s napredovanjima u karijeri, članstvom u akademiji, nagradama spojenim s novčanom potporom, prihodima od gramatika, pravopisa i rječnika koje su oni napisali a ministarstvo odobrilo za škole i sveučilišta“ (370).

Poznato je da „što se tiče prihoda, jedva da se može dosegnuti stanje zasićenosti kod ikoga. No, ostaje da se zapitamo što je ponukalo one koji su u karijeri već postigli uspjeh da postanu nosioci jezičnosecesionističkog pogleda“ (371). Odgovarajući na to pitanje Gröschel pokazuje da se još jedan razlog za ispolitiziranost jezikoslovaca sastoji u sljedećem:

> Šira javnost se obično ne zanima za lingviste, slično kao ni za znanstvenike iz područja književnosti ili za sveučilišne filozofe, što znači da njihov rad društveno ne dobiva priznanje kakvo očekuju. No, nacionalni filolozi mogu privući javnu pažnju u turbulentnim vremenima raspada države ako znaju, prvenstveno preko medija, sebe profilirati u pobornike ʻnacionalnih interesaʼ.

Šansa da kao značajni predstavnici nacionalne avangarde postanu priznati u društvu mogla bi biti važan motiv zašto su se neki lingvisti koji su za vrijeme Tita zastupali jezičnounitaristički stav preobrazili u jezične partikulariste (371).

Takav „specijalno upečatljiv primjer prilagođavanja koncepcijama jezika dominantnim pod različitim političkim sistemima pruža vodeća figura postjugoslavenskog hrvatskog jezičnog separatizma“: Stjepan Babić (371). Upada u oči kako

> u svojim procjenama srpskohrvatskoga jezika Babić je u usporedbi s ranijim publikacijama postao ʻod Pavla Savleʼ. Još 1964. bio je uvjereni zastupnik ʻuklanjanja hrvatsko-srpskih jezičnih razlikaʼ, i možemo čitati kod njega o ʻjezičnom jedinstvu Srba i Hrvataʼ: ʻJedinstveni je jezik idealno rješenjeʼ (Babić 1964, 71), i (ibid., 72): ʻlingvisti [...] su dužni [...] da utječu da se težnja k jedinstvu što prije ostvariʼ. Nakon raspada Jugoslavije Babić se pretvorio u fanatičnog zagovornika maksimalnog diferenciranja hrvatskoga i srpskoga. Njegov slučaj egzemplarno pokazuje kako su u Hrvatskoj zadnjih desetljeća često nastupale iste osobe kao normatori jezika jedanput s unitarističkim pozicijama, a drugi puta sa secesionističkim (75).

Čitavo vrijeme u Babićevoj pratnji nalazi se i Radoslav Katičić, koji se zadnjih godina tuži na nedovoljan odaziv u inozemnoj slavistici, što Gröschel ovako komentira: „Katičićev prigovor (2001b, 582) upućen prvenstveno inozemnoj slavistici da neki ʻserbokroatistiʼ ʻteško čuju, a neki ne čuju nikakoʼ zahtjev za zasebnom kroatistikom na planu lingvistike, može se s većim pravom obrnuto uputiti hrvatskim filolozima, koji se ʻprave gluhiʼ na argumente protiv zasebnosti hrvatskog jezika iznešene u inozemnoj slavistici“ (371).

Gröschel ne može a da ne uoči kako „sveukupno pokazuju jezičnopartikularistički orijentirani lingvisti među Hrvatima, Bošnjacima i Crnogorcima i nakon jedne diskusije ʻza i protiv srpskohrvatskogaʼ, koja traje već preko desetljeće i pol, začuđujuću rezistenciju prema dokazima ʻza srpskohrvatskiʼ iznešenima ne samo od strane lingvista u inozemstvu nego i u njihovoj domovini“ (371). Kod ignoriranja dokaza vidi na djelu psihološki mehanizam, primjenom kojeg „se potiskuje spremnost za ʻpromjenom smjeraʼ kad se pojave defekti u vlastitoj argumentaciji“ pa „čovjek ono što bi u stvari mogao znati ne želi znati“ (371). Takav postupak je „vrlo opasan i, naposljetku, nemoralan“ (372). Nažalost, „od taštine, koja bi mogla biti povrijeđena priznavanjem vlastitih zabluda, očito ni lingvisti nisu oslobođeni“ (372).

Što je najgore, „ustrajavanjem na svojoj jezičnoideološkoj vjeri, jezikoslovci u službi politike u državama nasljednicama Jugoslavije već su više generacija studenata indoktrinirali u duhu jezičnog apartheida, i znanstveni podmladak usmjeren na karijeru naveli na oportunističko preuzimanje svojih pogleda“ (372).

Gröschel opisuje kako se kroatisti služe raznim metodama da bi i inozemne slaviste naveli na preuzimanje svojih pogleda, npr. „tko kao predstavnik inozemne slavistike ili opće lingvistike eksplicitno negira ispravnost argumenata za zasebnost hrvatskog jezika i ustrajava na postojanju [...] *srpskohrvatsko-*

ga, mora računati s tim da će u Zagrebu postati *persona non grata*, što mu baš neće olakšati pristup knjižnicama ili arhivima u Hrvatskoj“ (367). U knjizi Gröschel oštro kritizira neznanstvenost kod Leopolda Auburgera (77–80), Sveina Mønneslanda (252) i Elisabeth von Erdmann-Pandžić (80), zapažajući da bez preispitivanja preuzimaju tvrdnje hrvatskih jezikoslovaca.

Čak jedno zasebno poglavlje posvećuje pokušajima od strane novih južnoslavenskih država da interveniraju na inozemnim slavistikama, da utječu na tamošnje nazive lektorata, profesura i studija, te na izbor budućih profesora (364–367). Popraća to komentarom: „Kad jedan predsjednik države misli da mediji u inozemstvu podliježu državnoj kontroli, i kad jedna ministrica za obrazovanje vjeruje da u inozemstvu može zahtijevati nazive jezika i način organiziranja visokih škola i knjižnica u skladu sa svojim željama, onda to mnogo govori o slobodi medija, istraživanja i nastave u njihovoj domovini“ (365).

Navedeno „ograničavanje slobode medija i slobode mišljenja, što je više puta javno kritizirano od strane zapadnjačkih institucija, važilo je i još uvijek važi u jezikoslovnim glasilima kakvo je Babićev časopis JEZIK ili kakvi su članci, monografije i zbornici u izdavaštvu pod utjecajem zagrebačke Akademije, gdje je do danas upotreba naziva *srpskohrvatski jezik* (odnosno *hrvatskosrpski*) tabu“ (163). Drugim riječima, „mehanizmi cenzure i autocenzure zbog uzimanja u obzir politike djelovali su i djeluju i u redakcijama stručnih publikacija“ (163).

Zato Gröschel smatra shodnim podsjetiti domaće jezikoslovce da „bilo koje ʻnacionalno orijentiranjeʼ u znanosti je nespojivo s postulatom znanstvene objektivnosti, bez obzira radi li se o astrofizici, genetici, filozofiji ili o lingvistici i filologiji“ (293). Umjesto da zadrže znanstvenu objektivnost, domaći jezikoslovci postali su nosioci politike nacionalizma: „Nažalost, i jezični nacionalisti među Hrvatima, Bošnjacima, Srbima (grupa oko *Slova*) i Crnogorcima [...] su konstruiranjem ili održavanjem mitova o jezičnoj povijesti i širenjem scenarija o ugroženosti jezika pridonijeli učvršćivanju predrasuda, stereotipa i neprijateljskih slika o susjednim narodima koji govore istim jezikom“ (377).

A sa znanstvene strane, „teorijska osnova koju su dali jezikoslovci u službi politike za hipotezu o zasebnim jezicima pokazala se neuvjerljivom“, zaključuje Gröschel nakon analize u svojoj knjizi (377). To ujedno znači da „zamjenjivanje naziva *srpskohrvatski jezik* (odnosno *hrvatskosrpski*) pomoću *hrvatski*, *srpski*, *bosanski* i *crnogorski* nije opravdano iz lingvističke i sociolingvističke perspektive“ (344). Opravdanje ne mogu pružiti ustavne odredbe o službenim jezicima jer „političko-administrativne i pravno ozakonjene manipulacije nazivom jezika irelevantne su za lingvističko i sociolingvističko prosuđivanje jezične stvarnosti“ (17).

Snježana Kordić (Mainz)

Kroatische Ansichten unter der soziolinguistischen Lupe

Auf Basis der neuesten Studie zur Sprachsituation in Kroatien, Bosnien, Serbien und Montenegro werden im vorliegenden Beitrag kroatische Ansichten über die genannte Situation dargelegt. Darüber hinaus wird erläutert, warum Amtssprachenregelungen und Sprachauffassungen von Laien keine soziolinguistischen Kriterien für die Unterscheidung von Einzelsprachen sind. Zudem wird aufgezeigt, warum wechselseitige Verständlichkeit das wichtigste soziolinguistische Kriterium darstellt.

Kordić 2009: Kordić, Snježana. KROATISTIČKI POGLEDI POD LUPOM (SOCIO)LINGVISTIKE. – In: *Književna republika*. – Godište VII. – Br. 10–12. – S. 316–330.

Snježana Kordić
[rođ. 1964]

Policentrični standardni jezik*

[2009]

Polazeći od radova zapadnih lingvista koji su manje pristupačni na južnoslavenskim prostorima i stoga manje poznati među domaćim jezikoslovcima, sistematiziraju se u ovome prilogu spoznaje o sljedećim temama: definicija standardnog jezika, klasifikacija standardnih jezika na monocentrične i policentrične, sociolingvistički kriteriji za utvrđivanje da li se radi o jednom ili o nekoliko standardnih jezika, naziv jezika, zadaci lingvista. Sve te spoznaje se u ovome prilogu primjenjuju na opis današnje jezične situacije u južnoslavenskim državama.

1. Standardni jezik

Standardni jezik je nadregionalni jezik svih slojeva društva (Stedje 2001[5]: 222). Nadregionalnost je njegovo osnovno svojstvo i istovremeno glavni motiv njegovog nastanka (Daneš 1988: 1507). Svojom nadregionalnošću standardni jezik se razlikuje od d i j a l e k a t a , koji su regionalni jezici. A svojstvom da obuhvaća sve slojeve društva standardni jezik se razlikuje od s o c i o l e k a - t a , koji su jezici pojedinih slojeva društva. U definicijama standardnog jezika navodi se stoga da on natkriljuje dijalekte i sociolekte (Lewandowski 1990[5]: 1096; Stedje 2001[5]: 222).

Do standardizacije jezika dolazi kad se poteškoće u komunikaciji između jezično različitih regija i slojeva društva žele ukloniti. Tada se odabire jedan jezik za nadregionalni, i regije koje ga dotad nisu govorile i slojevi društva za koje dotad nije bio karakterističan pristaju na njegovo korištenje. Tako su u 19. stoljeću jezično različite kajkavska, čakavska i štokavska regija odlučile uzeti štokavski za nadregionalni jezik. I na teritoriju ondašnje Srbije odlučeno je da se ukloni jezična raslojenost koja se sastojala u tome da su niži slojevi društva govorili štokavski, a viši slojevi društva pisali slavjanoserbski. Prelaskom i viših slojeva društva na štokavski potisnuta je sociolekatska podvojenost. Štokavski jezik je tako postao standardni jezik jer svojom nadregionalnošću natkriljuje dijalekte i svojim obuhvaćanjem svih slojeva društva natkriljuje sociolekte.

Širenje standardnog jezika u svim regijama i slojevima društva, njegova i m p l e m e n t a c i j a , omogućeni su time što je prije više od sto godina uvedeno da je on obavezan u školama. Da bi se standardni jezik lakše učio,

* Ovaj članak je uz dopuštenje autorice preuzet iz zbornika JEZIČNI VARIJETETI I NACIONALNI IDENTITETI koji su uredili Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić, Zagreb: Disput, 2009, str. 83–108.

nastajala su k o d i f i c i r a j u ć a djela (gramatike, rječnici, pravopisi) koja su opisivala njegovu u p o t r e b n u n o r m u . Korištenje standardnog jezika u najraznovrsnijim područjima društvenog života, npr. u znanosti, novinstvu, administraciji, književnosti, svakodnevnoj komunikaciji itd., pokazuje da je on naspram dijalekata i sociolekata polivalentan i polifunkcionalan.

Gore navedena svojstva standardnog jezika dio su njegovih internacionalnih definicija, i poznata su u svjetskoj lingvistici već desetljećima. Očekivalo bi se da za njih znaju i lingvisti na južnoslavenskim prostorima. No kad se pogleda što oni ističu kad pišu o standardnom jeziku, vidi se da im njegova definicija nije poznata. Naime, umjesto svojstava iz definicije, kroatisti ističu tvrdnju koju su oni sami smislili, a koja glasi: standardni jezik je suprotstavljen jeziku kao sistemu/sustavu. Takva tvrdnja ne pojavljuje se ni u jednoj lingvističkoj definiciji standardnog jezika u inozemnim leksikonima. To ni ne čudi kad se pogleda što se njome reklo. Naime, općepoznato je da je jezik sistem znakova za sporazumijevanje (Lewandowski 1990[5]: 994). Tvrdnja južnoslavenskih lingvista da standardni jezik nije sistem znači dakle da on nije sistem znakova za sporazumijevanje, tj. da uopće nije jezik. Razumljivo je zašto nijedan lingvistički leksikon ne sadrži takvu tvrdnju, i zašto se ona ne može naći ni kod jednog autora koji želi da ga se smatra ozbiljnim lingvistom. Zato bi bilo preporučljivo i lingvistima na južnoslavenskim prostorima da revidiraju svoju tvrdnju o međusobnoj suprotstavljenosti standardnog jezika i jezičnog sistema (opširnu analizu te tvrdnje v. u Kordić 2008: 231–235). Engleski jezik također je standardni jezik i ujedno sistem znakova za sporazumijevanje. Isto vrijedi i za druge standardne jezike.

Drugo što ističu lingvisti s južnoslavenskih prostora je da je standardni jezik suprotstavljen „organskim" jezicima. Ni takva tvrdnja se ne može naći u inozemnim leksikonima jer se izraz „organski" jezici ne pojavljuje u njima. Što bi on uopće trebao značiti? Da su neki jezici organski, a standardni da je anorganski? Da jedni imaju organe, a standardni nema? Da su jedni živi, a standardni nije? Ne iznenađuje što se taj izraz ne nalazi u lingvističkim leksikonima. Nastaje utisak da takvi izrazi na južnoslavenskim prostorima služe za zamagljivanje činjenica, što se vidi npr. iz tvrdnje S. Babića (2004: 122) da „jezik se može promatrati s čisto znanstvenog gledišta [...] ali samo na organskoj razini". Po tome bi ispalo da se standardni jezik ne može promatrati s čisto znanstvenog gledišta jer je navodno suprotstavljen organskoj razini. No kao prvo, jezik, bilo standardni bilo dijalekt bilo sociolekt, nema nekakvu organsku razinu, a kao drugo, znanstveno se može promatrati svaki od njih (više o neprikladnosti izraza *organski* v. u Kordić 2007: 238).

Na južnoslavenskim prostorima koristi se za dijalekte pojam „srednjojužnoslavenski dijasistem", koji označava kontinuum dijalekata od hrvatsko-slovenske do srpsko-bugarske granice. Ni to nije u skladu s podacima iz lingvističke enciklopedije. Ona pokazuje (Crystal 1998[2]: 25) da je kod dijalektalnih kontinuuma točno utvrđen i njihov broj i njihove granice, te da ih stoga nitko

ne može proizvoljno ucrtavati kako poželi. U Evropi ima pet dijalektalnih kontinuuma (zapadnoromanski, skandinavski, sjevernoslavenski, zapadnogermanski, južnoslavenski). Južnoslavenski dijalektalni kontinuum ne završava na hrvatsko-slovenskoj i srpsko-bugarskoj granici, nego uslijed pretapanja dijalekata obuhvaća i čitavo slovensko, makedonsko i bugarsko područje. Kad se to područje isključuje, onda više nije riječ o dijasistemu ili kontinuumu dijalekata, nego jedino o nekim dijalektima.

U Evropi je na području svakog dijalektalnog kontinuuma nastalo nekoliko standardnih jezika. Da bi unutar jednog dijalektalnog kontinuuma nastali različiti standardni jezici, neophodno je da se za standardnu osnovu uzmu različiti dijalekti (Cooper 1989: 139). A to kod standardnog jezika u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori nije bio slučaj jer je uzeta štokavica za standardni jezik. Tako je nastao jedan standardni jezik s nekoliko nacionalnih centara – p o l i c e n t r i č n i s t a n d a r d n i j e z i k . U svim primjerima kad je na istom dijalektu zasnovan standardni jezik u različitim nacijama, i kad unutar njega postoje prepoznatljive nacionalne specifičnosti, radi se o

> policentričnom standardnom jeziku (Stewart 1968), tj. dvjema varijantama istog standardnog jezika kakav je srpskohrvatski, moldavski i rumunjski, portugalski u Brazilu i u Portugalu. Nasuprot tim primjerima, parovi poput češkog i slovačkog, bugarskog i makedonskog, danskog i švedskog predstavljaju slučajeve književnih standarda baziranih na različitim dijalektima (Cooper 1989: 139).

2. Policentrični standardni jezik

U lingvističkim leksikonima se p o l i c e n t r i č n i ili p l u r i c e n t r i č n i standardni jezik definira kao „jezik s nekoliko nacionalnih standardnih varijanata, koje se doduše u pojedinim točkama međusobno razlikuju, ali ne toliko jako da bi mogle konstituirati samostalne jezike, npr. engleski (britanski, američki, australijski itd. standardni engleski), njemački (njemački, austrijski, švicarski standardni njemački), portugalski (portugalski, brazilski standardni portugalski)“ (Glück 2000[2]: 535). Iz definicije se vidi da je svaki policentrični jezik standardni jezik, da su njegove varijante standardne, da su vezane za nacije i da između varijanata postoje razlike ali ne tolike da bi se moglo govoriti o različitim jezicima.

Navest ćemo definiciju iz još jednog leksikona:

> Pluricentrični jezik. Jezik s više nacionalnih ‘centara’, koji izgrađuju različite standardne varijante: te (prvenstveno) leksičke i fonetsko-fonološke razlike su doduše jasno izražene, ali ne opravdavaju da se govori o različitim jezicima. Primjeri su nacionalno različiti oblici engleskog ili njemačkog (njemački naspram austrijski naspram švicarski standardni njemački jezik) – Bußmann 2002[3]: 521–522.

U ovoj definiciji je dodatno vidljivo da nacije čine kodificirajuće centre i da su razlike između varijanata najveće na planu rječničkog blaga i izgovora.

U predgovoru zbornika o policentričnim jezicima (Clyne 1992: 1–2) navedeno je i da je za policentrični jezik karakteristično da se govori u nekoliko

država. Po tom svojstvu je standardni jezik Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca naspram brojnih drugih policentričnih jezika bio donedavno jedini s varijantama unutar iste države (Ammon 1995: 46). Činom nastanka različitih država postao je i po tom svojstvu tipičan policentrični jezik.

Policentričnost nekog standardnog jezika nije nešto neobično, naprotiv:

> Činjenica da i jako normirani jezici imaju različite standardizacije više je normalno stanje nego iznimka. Skoro svi veći evropski i mnogi neevropski jezici razvili su policentrične standarde (Blum 2002: 124).

Zato se u lingvistici standardni jezici i klasificiraju s obzirom na to imaju li jedan jedinstveni standard pa se radi o monocentričnom standardnom jeziku kakav je slovenski ili mađarski, ili imaju standardizirane varijante vezane za nacije pa se radi o policentričnom standardnom jeziku kakav je engleski, njemački, srpskohrvatski (Daneš 1988: 1507). U zborniku o policentričnim jezicima vidi se da među njima ima i velikih i srednjih i manjih jezika (Clyne 1992): npr. armenski je među manjima jer ima 6 mil. govornika, malajski je među srednjima jer ima 19 mil. govornika, a i svi svjetski jezici su policentrični.

Policentričnost je relativno česta pojava jer „jezici kojima govori nekoliko nacija daju u toku vremena nacionalne j e z i č n e v a r i j a n t e , prvenstveno na fonetskoj i leksičkoj razini, dijelom i na gramatičkoj, ali one ne ugrožavaju međusobnu razumljivost“ (Mattusch 1999: 74). Razlike između hrvatske i srpske varijante do danas nisu veće od razlika između varijanti drugih policentričnih jezika (Blum 2002: 134). Thomas (2003: 314) pokazuje da su čak manje od razlika između varijanti standardnog engleskog u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Kanadi, između varijanata standardnog španjolskog u Španjolskoj i Latinskoj Americi, portugalskog u Portugalu i Brazilu, francuskog u Francuskoj, Belgiji, Kanadi i Africi, njemačkog u Njemačkoj i u Austriji. I drugi lingvisti zaključuju isto, npr. McLennan (1996: 107) ističe da su manje od razlika između kanadske i drugih varijanata engleskog jezika, Pohl (1996: 219) da su manje od razlika između njemačke i austrijske varijante njemačkog jezika, Gröschel (2003: 180–181) da

> su na svim sistemskim razinama manje od razlika između ‘holandske’ (sjevernonizozemske) i ‘flamanske’ (južnonizozemske) varijante nizozemskog jezika. [...] čak su i strukturne razlike između jezika bijelaca i jezika crnaca u velikim gradovima na sjeveru Amerike – a oba jezična oblika su samo podvarijante varijante *američkog engleskog* – veće od onih između hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog i srpskog.

Uslijed takve svoje neznatnosti, razlike između standardnih varijanti srpskohrvatskog jezika ne samo da „ne otežavaju komunikaciju“ (Coulmas 1996: 96), nego međusobna razumljivost između tih varijanti čak „nadmašuje onu između standardnih varijanata engleskog, francuskog, njemačkog ili španjolskog“ (Thomas 2003: 325).

Stoga ne iznenađuje što je međusobna razumljivost među govornicima različitih dijalekata (kajkavskog, čakavskog i štokavskog) unutar Hrvatske manja

od međusobne razumljivosti između govornika standardnog jezika iz Hrvatske, Srbije, BiH i Crne Gore (ibid.: 314). Sve to znači da iako između standardnog jezika u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori postoje razlike, njihov udio je malen naspram svega onoga što je jednako u standardnom jeziku tih zemalja. Osim toga, radi se o sistemski nebitnim razlikama jer one ne ometaju sporazumijevanje. Zbog svega toga ne može se govoriti o nekoliko standardnih jezika, nego o standardnim varijantama jednog te istog policentričnog standardnog jezika (Mørk 2008: 295).

On se zato navodi s drugim jezicima takvog tipa kao „policentričan standardni jezik (hindski-urdski, srpskohrvatski)“ (Blum 2002: 8). Npr. nacionalne varijante hindustanskog jezika, hindska i urdska, pokazuju niz paralela s varijantama srpskohrvatskog jezika jer i tamo se radi o susjednim državama, Indiji i Pakistanu, o različitim religijama, hinduizmu i islamu, o različitim pismima, devanagari i arapskom, no i „te dvije varijante se, međutim, razlikuju više nego srpski, bošnjački i hrvatski međusobno“ (Thomas 2003: 318).

Zato je razumljivo da

> su usporedbe s češkim naspram slovačkog odnosno s njemačkim naspram nizozemskog, kakve se pojavljuju na internetskoj stranici Matice hrvatske, bez ikakve sumnje pretjerane. Hrvatski, bosanski i srpski bi svakako bilo bolje usporediti s tri jezične varijante njemačkog – u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj“ (Völkl 1999: 329). Kod varijanata njemačkog jezika „primjeri pokazuju da se nacionalne specifičnosti mogu posebno lako naći u rječničkom blagu; međutim, ima ih i na drugim jezičnim razinama i u gramatici. [...] Budući da stoga Njemačka, Austrija i Švicarska imaju svoje vlastite nacionalne varijante [...], radi se o nacionalnim centrima njemačkog jezika (Ammon 1996: 158–159).

Uspoređujući hrvatsku i srpsku varijantu Pohl (1998: 11) kaže „takve razlike pojavljuju se na svakom većem jezičnom području, npr. između britanskog engleskog *railway*, *lorry* i američkog *railroad*, *truck*, sjevernonjemačkog *Treppe*, *Quark*, *Junge* i južnonjemačkog odnosno austrijskog *Stiege*, *Topfen*, *Knabe*/*Bub*, dosežu i u područje morfologije (npr. množina poput *Jungs*, *Mädels*, odstupanja u gramatičkom rodu, npr. *der*/*das Polster*, *der Spitz*/*die Spitze* itd.), dosežu i u područje tvorbe riječi (npr. *Zugführer* vs. *Zugsführer*, *Schweine-*/*Rinderbraten* vs. *Schweins-*/*Rindsbraten*), i u rubne dijelove gramatike (npr. *ich habe*/*bin gesessen*/*gestanden* itd., *die Wagen*/- *Wägen*, *gehaut*/*gehauen* itd.), a razlike u izgovoru da i ne spominjem“.

Zato se u govoru prepoznaje da li se radi o austrijskoj ili o njemačkoj varijanti, o američkoj ili o engleskoj, o hrvatskoj ili o srpskoj. I po pravopisu moguće je utvrditi iz koje varijante potječe tekst: npr. za američku varijantu je karakteristično pisanje *color*, *center*, *gray*, *theater*, *standardize*, *traveling*, što nije pravilno u Velikoj Britaniji (Mattusch 1999: 75); za austrijsku varijantu naspram njemačke karakteristično je npr. *Alchemie*, *Kücken*, *Schleuße* (Grzega 1997: 151); u švicarskoj varijanti npr. uopće se ne koristi njemačko slovo *ß* itd.

No, usprkos tim razlikama karakteristično je za varijante da su „te posebnosti prvenstveno ograničene na rječničko blago i njegovo značenje te da su naspram zajedničke jezične osnove s riječima, glasovima, oblicima, značenjima i izgradnjom rečenice ipak brojčano toliko male da se i nadalje radi samo o jednom jeziku, koji ima svoje varijante vezane za države“ (Wiesinger 1988: 10). Uslijed toga, i u onim situacijama kada se isti tekst prebacuje iz jedne varijante u drugu nije riječ o prevođenju nego o adaptiranju (Mørk 2008: 297–299).

Varijante su potpuno ravnopravne, i svaka nacionalna zajednica u kojoj se govori pojedina varijanta samostalno odlučuje kako će je kodificirati (Ammon 1995: 496). Tako se npr. razlikuju kodifikacije leksika engleskog jezika:

> Pored OXFORD ENGLISH DICTIONARY [britanska kodifikacija] i WEBSTER [američka kodifikacija] postoje sada i australijski, južnoafrički i kanadski rječnici, koji leksički kodificiraju svoju nacionalnu varijantu. Po pravilu se leksičke jedinice vlastite nacionalne varijante navode kao nemarkirane,

dok se leksičke jedinice druge varijante obilježavaju kao markirane (Clyne 2001: 288). I nacionalni centri njemačkog jezika raspolažu „vlastitim kodificiranjem svog standardnog njemačkog“; „Kao primjere kodificiranja njihovog standardnog njemačkog navest ću ovdje samo [...]: za Njemačku DUDEN, za Austriju AUSTRIJSKI RJEČNIK (37. izdanje 1990) i za Švicarsku školski rječnik NAŠE RJEČNIČKO BLAGO (I. Bigler i dr. 1987)“ (Ammon 1996: 159). Ne mora se ni spomenuti da u tim djelima pojedine nacionalne jezične specifičnosti imaju porijeklo u lokalnim dijalektima, isto kao što se u hrvatskoj varijanti tu i tamo može naći kajkavskih i čakavskih elemenata.

Već i u začecima teorije policentričnosti navedena je zasebna kodifikacija: „U policentričnoj standardizaciji različiti skupovi normi mogu odražavati nezavisne kodifikacije dijalektalnih ili drugih jezičnih razlika (npr. upotrebu različitih pisama za pisanje jezika) koje su povezane s razlikama u političkom ili u religijskom identitetu ili u zemljopisnoj lokaciji“ (Stewart 1968: 534). Usput rečeno, iz tog citata se vidi da je čak i razlika u pismu, npr. latinica/ćirilica, predviđena u okviru policentričnih jezika. Nezavisna kodifikacija, dakle, nije razlog da se govori o različitim jezicima. I „kodificiranje norme se kod latinskoameričkih varijanti španjolskog i portugalskog rano odvojilo od evropskog polaznog idioma, pogotovo što se tiče leksika, a ipak se zbog toga u romanistici ne govori o nekom argentinskom ili brazilskom ‘jeziku’“ (Gröschel 2003: 181).

Države koje govore policentrični jezik mogu se, naravno, i dogovarati oko kodificiranja jezika. Jedan takav primjer je internacionalna kooperacija Nizozemske i Belgije pri uspješnom sprovođenju niza zajedničkih pravopisnih reformi od 1938. god. (Clyne 1989: 358–359). Drugi primjer predstavljaju Indonezija, Brunej i Malezija, koji od 1986. zajednički standardiziraju pravopis i terminologiju, a

> razlog zašto su odabrali pravopis i terminologiju za standardizirajuće programe o kojima se raspravlja je želja da se razmjenjuje znanje i iskustvo na akademskoj i

> profesionalnoj razini. [...] Ekonomičnije je razmjenjivati nego odvojeno raditi (Haji Omar 1992: 410).

Sve gore rečeno o policentričnim jezicima ne bi smjelo biti nepoznato lingvistima na južnoslavenskim prostorima jer teorija policentričnih jezika ima već pola stoljeća tradicije u lingvistici (v. pregled razvoja teorije policentričnih jezika i njenih pojmova u Ammon 1995: 42–49). Usprkos tome, tema policentričnosti zaobilazi se na južnoslavenskim prostorima, a i onda kada se spominje pokušava joj se pripisati neravnopravnost varijanata i dominacija jedne od njih. Međutim,

> pojmovi *policentrični* ili *polinacionalni* jezik ne sugeriraju odnose dominacije među različitim centrima jednog jezika. Naprotiv, oni su uvedeni i koriste se s ciljem da naglase načelnu ravnopravnost različitih nacionalnih varijanata jednog jezika (ibid.: 496).

Štoviše, „po svoj prilici je pojam ʻpolicentrični jezikʼ, odnosno publikacije i diskusije koje se odnose na njega, barem donekle pridonio osvještavanju te načelne ravnopravnosti i ojačao samopouzdanje nekih centara“ koji su se smatrali slabijima (ibid.). Varijante su, dakle, načelno ravnopravne, što naravno ne znači da su jednake po svojoj prestižnosti. Na prestižnost utječe niz činilaca, a među glavnima su broj govornika i ekonomska snaga nacionalne zajednice koja se služi pojedinom varijantom. Ni „različiti nacionalni centri njemačkog jezika nisu u svakom pogledu jednaki [...]: Njemačka ima oko 10 puta više stanovnika od Austrije i 19 puta više od onog dijela Švicarske koji govori njemački, a bruto domaći proizvod Njemačke je 1991. bio 9,6 puta veći od austrijskog i 10,6 puta veći od onog dijela Švicarske u kojem se govori njemački“ (ibid.: 484). Posljedica toga je veća prestižnost njemačke varijante od austrijske ili švicarske, što se očituje i u tome da mnogo više riječi iz njemačke varijante ulazi u austrijsku ili švicarsku, nego obrnuto.

Isto vrijedi i za varijante drugih policentričnih jezika: „Jezične asimetrije ili asimetrije vezane za jezik između ekonomski jačih i slabijih centara policentričnog jezika postoje vjerojatno u svim ili u većini primjera takvog jezičnog tipa“ (ibid.: 497). Ali ta pojava nije ograničena na varijante, nego potpuno iste razlike u prestižnosti vladaju i među jezicima. Premda su jezici načelno ravnopravni, ipak je uvijek neki prestižniji i više se uči u svijetu, npr. engleski, a drugi manje, npr. mađarski. Neosporna je „činjenica da jezici (po svom prestižu, lakoći učenja itd.) nisu jednaki i da se ni pomoću zakona ne mogu učiniti jednakima. [...] Potpuna jednakost u statusu, funkciji i prestižu je nerealan, neostvariv cilj“ (Blum 2002: 170).

Na južnoslavenskim prostorima pojavljuje se i teza da je srpskohrvatski jezik zbog postojanja varijanata apstraktan i stoga konkretno nepostojeći. No ako je zbog postojanja varijanata srpskohrvatski kao standardni jezik apstraktan i nepostojeći, onda su jednako apstraktni i nepostojeći i drugi policentrični standardni jezici, npr. engleski, njemački, francuski, arapski, španjolski, portugalski itd. Jer i engleski jezik se ostvaruje uvijek ili u britanskoj varijanti ili u

američkoj ili u nekoj drugoj, a isto vrijedi i za sve druge policentrične jezike. Tezom o apstraktnosti srpskohrvatskog jezika i time uzrokovanom njegovom nepostojanju negira se i postojanje svih svjetskih jezika.

S južnoslavenskih prostora dolazi zahtjev za odvojenim podučavanjem jezika prema nacionalnoj pripadnosti na studiju u inozemstvu. No, Thomas (2003: 317–318) podsjeća da „postoji samo jedna nastava za jezike s nekoliko varijanata poput engleskog i španjolskog, u čije izvorne govornike se ubrajaju stotine milijuna“. Opisavši kako učenici u Francuskoj praktično nauče jednu varijantu engleskog ili španjolskog, a razumiju i sve ostale varijante tih jezika, nastavlja: „Situacija je ista kod srpskog, hrvatskog i bošnjačkog: učenik koji usvoji jedan razumije pasivno sve tekstove i sve govornike iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore“ (podudarno iskustvo sa studentima u Danskoj iznosi Mørk 2008: 295). Stoga Thomas negira „potrebu podučavanja odvojeno srpskog, hrvatskog i bošnjačkog“. Uostalom, čak i najvatreniji pobornik odvojene nastave S. Babić priznaje (2004: 108) „da kad naučite jedan, praktično znate i drugi“.

3. Lingvistički kriteriji

Odgovor na pitanje da li se radi o jednom standardnom jeziku ili o nekoliko dobiva se primjenom lingvističkih kriterija. Kao što je poznato (usp. npr. Jacobsen 2008: 27; Mørk 2008: 295), postoje tri kriterija: jedan je istraživati kakav je omjer podudarnosti i razlika između dotičnih idioma (sistemskolingvistički, tj. tipološki kriterij), drugi je mjeriti međusobnu razumljivost između govornika tih idioma (komunikativni kriterij), treći je da li je za nadregionalni tj. standardni jezik uzet isti dijalekt ili ne (genetski kriterij). Može se reći i da ti kriteriji ujedno kontroliraju jedan drugi. Naime, rezultat koji se dobije primjenom jednog od njih po pravilu se poklapa s rezultatom druga dva kriterija. Što je i logično, jer ako je za nadregionalni jezik uzet isti dijalekt (npr. štokavski), to ima za posljedicu ogromnu podudarnost uspoređivanih idioma i više-manje potpunu međusobnu razumljivost. Ili, obrnutim redoslijedom, ako se govornici razumiju bez posebnih poteškoća, onda mora da je količina podudarnosti u jeziku velika, a ona proizlazi iz toga što je za nadregionalni jezik uzet isti dijalekt.

Kad se pogleda npr. jezik u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj, neosporno je da „standardni njemački jezik tih različitih država pokazuje itekako primjetne razlike“ (Ammon 1995: 1). A da se usprkos tim razlikama radi o jednom standardnom njemačkom jeziku, dokazuje se zasnovanošću standardnog jezika na istom dijalektu, sistemskolingvističkom sličnošću triju varijanata njemačkog i međusobnom razumljivošću između njihovih govornika (ibid.: 5–11). I za varijante bilo kojeg drugog policentričnog jezika vrijedi da su zasnovane na istom dijalektu, da je sistemskolingvistička sličnost varijanata velika i da je međusobna razumljivost između njihovih govornika više-manje potpuna, te da stoga čine isti jezik.

Tako se pri usporedbi standardnog jezika u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori ističe sistemskolingvistička podudarnost:

> Lingvistički tu imamo samo *jedan* jezični sistem, koji se javlja u nekoliko varijanata. To uopće ne stoji pod znakom pitanja“ (Hinrichs 1997: 14; usp. i Jacobsen 2006: 317–318; 2008: 26–27).

Stoga se „činjenica da su suvremeni srpski i hrvatski varijante *jednog* jezika dokazuje odlučujućim istovjetnostima u jezičnom sistemu“ (Pohl 1996: 214). Poznato je da kad količina potpune identičnosti prelazi 50% u uspoređivanim tekstovima, onda se dotični idiomi smatraju jednim policentričnim standardnim jezikom (Ammon 1995: 6; Bunčić 2008: 91). Budući da mjerenje istovjetnosti kod varijanata srpskohrvatskog jezika daje za rezultat postotak iznad 75%, radi se o jednom policentričnom jeziku (Bunčić 2008: 93). Za usporedbu, kod Ausbau-jezika čiju podudarnost su mjerili isti autori postoci su iznosili 16%, 6% i 5%.

Osnovno rječničko blago također pokazuje da je riječ o jednom policentričnom jeziku. Što ulazi u osnovno rječničko blago, definirao je Morris Swadesh sastavivši listu od sto osnovnih riječi. Na njoj su riječi koje označavaju dijelove ljudskog tijela (*oko*, *kosa*, *srce*, *usta*), životinje (*riba*, *pas*), radnje (*jesti*, *piti*), brojeve (*jedan*, *dva*, *tri*), zamjenice (*ja*, *ti*, *on*) itd. Dva idioma se ubrajaju u isti jezik „ako imaju najmanje 81% zajedničkog osnovnog rječničkog blaga“ (Kloss 1976: 303). Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci kad govore standardnim jezikom imaju 100% zajedničko osnovno rječničko blago: i Brozović (2002: 124) priznaje da su im prema toj poznatoj Swadeshevoj listi od sto osnovnih riječi sve riječi iste (jednu riječ, *džigerica*, Brozović doduše smatra razlikom, ali istovremeno kaže da se koristi svuda i da stoga ipak nije razlika).

Struktura sloga također dokazuje da se radi o jednom jeziku (Jacobsen 2008a: 138). Ista je bez obzira je li riječ o standardnom jeziku u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu ili Podgorici. A na osnovi teorije Kopenhaške lingvističke škole, s njenim najznačajnijim predstavnicima Hjelmslevom i Uldallom, proizlazi da se struktura sloga može smatrati DNK profilom jezika (*ibid*.).

Kad se pogleda koji regionalni jezik je postao nadregionalnim, dakle koji dijalekt je postao standardnim jezikom u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori, potvrđuje se rezultat prethodnog kriterija: za lingvistiku taj „jezik ostaje srpskohrvatski dok god njegova štokavska osnova ostaje zadržana“ (Laškova 2001: 20; isto i Mørk 2008: 295). Zajednička dijalektalna osnova standardnog jezika „ostavlja malo mogućnosti za kreiranje većih razlika i daljnjih udaljavanja, bez obzira na želje političara“ (Laškova 1999: 89). Ponekad se na južnoslavenskim prostorima čuje tvrdnja da se štokavica koja je uzeta za standardni jezik u Hrvatskoj razlikovala od štokavice koja je uzeta za standardni jezik u Srbiji. No kad bi to čak i bio slučaj, ne bi se moglo zbog toga tvrditi da je riječ o različitim standardnim jezicima. Naime, kako je već od osnutka teorije o policentričnosti poznato, radi se o jednom policentričnom standardnom jeziku već

ako njegovi varijeteti „počivaju na istom dijalektu ili na dva jako srodna dijalekta“ (Kloss: 1976, 310).

Kriterij međusobne razumljivosti također pokazuje da se radi o jednom standardnom jeziku:

> Kad bi se počelo govoriti o odvojenom srpskom i odvojenom hrvatskom *jeziku* (u užem smislu te riječi ili čak kao *langue*) ili i o bosanskom, to bi značilo udvarati se nacionalizmu Srba i Hrvata jer jezik sam jest i ostaje lingvistički zasnovano samo jedan sa svoje dvije (ili tri) normativne varijante. Poteškoća u sporazumijevanju između govornika i pisaca tih varijanti nije bilo ni prije ni sada (razlike između sjevernonjemačkog i južnonjemačkog su po mom mišljenju veće, a čak ni tu nije bilo niti ima – ako je čovjek dobre volje – poteškoća u sporazumijevanju). Daleko više od 90% tipično ʻsrpskihʼ riječi razumije preko 90% Hrvata, i obrnuto. To ne mogu izmijeniti ni ciljani zahvati u jezik od strane hrvatske i srpske nacionalne filologije (Pohl 1996: 219).

Primjena svih triju lingvističkih kriterija pokazuje da „za slavistiku kao sistemskolingvističku disciplinu nema nikakvog razloga da srpski, hrvatski i bošnjački smatra različitim jezicima umjesto kao do sada varijantama *jednog* jezika“ (Gröschel 2001: 180).

Na južnoslavenskim prostorima pojavljuje se teza da Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore istim jezikom kad se gleda genetska i tipološka razina, a različitim jezicima kad se gleda standardna razina. Međutim, kod te teze postoji veliki problem. Njome se, naime, tvrdi da je nešto ujedno i jedan jezik i nekoliko jezika, a da se do takvog rezultata dolazi ako se od standardnog jezika odvoji njegova tipološka i genetska razina. No, tipološku i genetsku razinu nije moguće odvojiti od standardnog jezika jer one su sam sadržaj standardnog jezika. Tipološka razina su sve sistemskolingvističke jedinice, a genetska razina je štokavica. Od toga se sastoji standardni jezik. Ni kod drugih standardnih jezika, npr. engleskog, njemačkog ili francuskog, njihova tipološka i genetska razina nisu odvojene od standardnog jezika, i ne postoje dva imena za engleski jezik, jedno ime koje bi označavalo tipološki ili genetski engleski, a drugo standardni engleski. Takva dva imena ne postoje ni za njemački, francuski ni za druge jezike.

Kod ove teme može se napomenuti i da pri referiranju na jezik nije potrebno stalno koristiti pridjev *standarni*, kako čine lingvisti na južnoslavenskim prostorima. Naime, *jezik* neutralno već znači *standardni jezik* i onda kad se riječ *standardni* ispred njega ne navodi: „Tamo gdje postoji pisani standard, neutralno referiranje na jezik odnosi se normalno na njegov standardni oblik“ (Alexander 2000: 2–3). Tako npr. izraz *engleski jezik* neutralno znači *standardni engleski jezik*, a isto vrijedi i za druge jezike. Na rječnicima i gramatikama njemačkog, engleskog ili francuskog jezika piše samo *njemački jezik*, *engleski jezik*, *francuski jezik*. Ti rječnici i gramatike opisuju standardni jezik, ali riječ *standardni* se ne navodi, nego se očito smatra suvišnom, što potvrđuje da *jezik* neutralno znači *standardni jezik*. Kad se ne želi opisivati standardni jezik nego neki dijalekt ili sociolekt, onda riječ *jezik* nije dovoljna. Onda se ne piše *nje-*

mački jezik, nego npr. *šlezijski dijalekt*, *švapski dijalekt*, *vestfalijski dijalekt*. Tako da „njemački jezik“ i „njemački standardni jezik“ nisu razdvojeni i ne može biti da se broj „njemačkih jezika“ (= 1) ne podudara s brojem „njemačkih standardnih jezika“ (= 1). Drukčije stvar stoji s brojem njemačkih dijalekata i sociolekata, njihov broj se ne podudara sa standardnim jezikom. Kao što je pridjev *standardni* suvišno navoditi pri neutralnom referiranju na jezik, tako je suvišno navoditi ga kad se referira na varijantu jer sve nacionalne varijante su po definiciji standardne varijante (Ammon 1995: 69).

Na južnoslavenskim prostorima pokušava se lingvističkim kriterijima dodati i tzv. vrijednosni kriterij, koji se zasniva na stavu govornika prema vlastitom jeziku. Međutim, vrijednosni kriterij nije znanstven jer „govornik prosuđuje svoj jezik ne prema lingvističkim ili drugim objektivnim kriterijima, nego prema subjektivnim kriterijima“ (Schubert 1997: 84). Kod govornika je „svijest o jeziku vrijednosna kategorija i stoga subjektivna, sa svim neodređenostima koje proizlaze iz subjektivnosti“ (Haarmann 2002[2]: 11). Zbog te subjektivnosti se „percipiranje jezične situacije od strane govornika ne mora podudarati sa stvarnom situacijom“ (Aitchison 1992: 494). Štoviše, „lingvisti i društveni psiholozi koji su istraživali narodne stavove ustanovili su da su tvrdnje ljudi o jeziku netočne i da su često u kontradikciji s njihovom stvarnom upotrebom jezika“ (Milroy/Milroy 1999: 15). Zato vrednovanje od strane govornika nije u (socio)lingvistici kriterij pri određivanju jezika: smatrati neki idiom

> jezikom zato što ga njegovi govornici tako procjenjuju bilo bi kao npr. smatrati neki politički sistem demokratskim zato što ga njegova populacija procjenjuje takvim. Politolozi, po pravilu, ne bi bili jako sretni s takvim rješenjem. U prirodnim znanostima je još očitije nego u društvenima da ne koristi mnogo ako se slijedi mišljenje neke populacije laika. Nijedan ozbiljan biolog ne bi npr. jegulju smatrao zmijom jer je ljudi procjenjuju tako (Ammon 1989: 31).

Južnoslavenski lingvisti pokušavaju zaobići uzajamnu razumljivost kao kriterij. No sociolingvistička enciklopedija ističe da je uzajamnu razumljivost potrebno uzimati kao kriterij jer se „na taj način može izbjeći potpuno neadekvatno rješenje da se međusobno sasvim nerazumljivi idiomi svrstaju u isti jezik i da se međusobno vrlo lako razumljivi idiomi svrstaju u različite jezike“ (Ammon 1987: 324). U lingvističkoj enciklopediji (Crystal 1998[2]: 286) također je navedena međusobna razumljivost kao lingvistički kriterij. Nasuprot međusobnoj razumljivosti, nacionalni identitet koji kod južnoslavenskih jezikoslovaca igra glavnu ulogu označen je u istoj enciklopediji kao nelingvistički, i nabrojani su neki primjeri u kojima neosnovano nacionalni „identiteti forsiraju podjelu tamo gdje lingvistički postoji relativno mala razlika – hindski/urdski, bengalski/asameski, srpski/hrvatski, tvi/fante, ksosa/zulu“.

Dixon (1997: 7–8, 62) također ističe međusobnu razumljivost kao lingvistički kriterij, suprotstavljajući je neznanstvenom političkom kutu gledanja:

> Kad se politički kut gledanja odbaci, tada nije teško odrediti da li se radi o jednom jeziku ili o nekoliko jezika. Govorniku nekog idioma ponudi se govoreni ili pisani odlomak iz nekog drugog idioma i razumijevanje se testira nizom pitanja. [...]

> Govornik ili razumije vrlo malo (možda 10%) – tu se radi o različitim jezicima – ili skoro sve (70% ili više) – ovdje se radi o dijalektima istog jezika. Vrlo rijetko se javlja slučaj da razumijevanje iznosi oko 50%. [...] Kad se 'jezik' definira pomoću uzajamne razumljivosti, onda se rijetko pojavljuju poteškoće pri određivanju da li idiomi dviju grupa ljudi predstavljaju dijalekte jednog jezika ili dva različita jezika.

Zahvaljujući stalnom optimiranju mjerenja razumljivosti, koje su 1951. započeli američki lingvisti Voegelin i Harris, već u 70-im godinama razvijena je pouzdana metoda mjerenja (Casad 1974: 99). U internacionalnom sociolingvističkom priručniku opisuje se kako lingvistički instituti koriste za mjerenje razumljivosti testove u obliku koherentnog teksta ili u obliku izoliranih rečenica (Ammon 1987: 325). Ispitanik mora odgovoriti na pitanja o sadržaju koherentnog teksta ili izoliranih rečenica. Ta pitanja mu se postavljaju odmah nakon što mu se prezentira tekst ili rečenica. Stupanj razumljivosti se mjeri pomoću broja ispravno odgovorenih pitanja. Testovi sastavljeni od izoliranih rečenica imaju prednost utoliko što je u takvim rečenicama redundantnost manja nego u koherentnom tekstu pa ih je teže razumjeti. Ako rezultati testiranja pokazuju visok stupanj međusobne razumljivosti, dolazi do „svrstavanja različitih varijeteta u jedan te isti jezik. To se po pravilu radi kad međusobna razumljivost iznosi između 75% i 85%" (ibid.). Do zaključka da se granična zona nalazi između 75% i 85% došlo se nakon što su timovi lingvista na primjerima brojnih jezičnih situacija širom svijeta ispitivali međusobnu razumljivost raznih idioma tako što su ispitanicima prezentirali po određenim pravilima sastavljen tekst nekog drugog idioma i njegovu razumljivost testirali pomoću pitanja. Poslije izvršenog testiranja ispitaniku je postavljeno i pitanje da li mu je bilo lako ili teško razumjeti taj tekst. Nakon što su se odgovori na to pitanje usporedili s dobivenim postotkom razumljivosti teksta, pokazalo se da kad je razumljivost iznosila 85% ili više, to se po pravilu podudaralo s izjavom ispitanika da im je lako razumjeti dotični idiom (Casad 1974: 84). A kad je postotak razumljivosti iznosio 75% ili manje, to se po pravilu podudaralo s izjavom ispitanika da im je teško razumjeti dotični idiom (ibid.). U zoni između 75% i 85% odgovori su varirali. Budući da je međusobna razumljivost između Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca kad govore standardnim jezikom daleko veća od granice navedenog postotka, nesumnjivo se radi o jednom te istom standardnom jeziku.

Južnoslavenski lingvisti pokušavaju poreći postojanje lingvističkih kriterija za utvrđivanje da li je riječ o jednom ili o nekoliko jezika tako što ističu da se ne zna točno koliko ima jezika u svijetu. Međutim, razlog zašto se ne zna točan broj jezika nije nepostojanje lingvističkih kriterija, nego je razlog u tome što još postoje jezično nedovoljno istraženi predjeli zemaljske kugle, npr. u području Amazone, središnje Afrike, Nove Gvineje, i što 66% jezika na svijetu ima manje od 10 tisuća govornika a jezicima s tako malo govornika događa se da vrlo brzo nestanu (Crystal 1998[2]: 286). Iz istih razloga ne znaju npr. ni biolozi koliko danas točno ima biljnih ili životinjskih vrsta u svijetu – to ne znači da biologija nema kriterije po kojima određuje što je različita vrsta.

4. Sociolingvistički kriteriji

Na južnoslavenskim prostorima pojavljuje se tvrdnja da je lingvistici suprotstavljena sociolingvistika. Međutim, već i definicija sociolingvistike pokazuje da je neopravdano očekivati suprotstavljanje između sociolingvistike i lingvistike, na osnovi kojeg bi se moglo reći da je srpskohrvatski jedan jezik po lingvističkim kriterijima, a nekoliko jezika po sociolingvističkim. Naime, sociolingvistika je p o d d i s c i p l i n a l i n g v i s t i k e, koja sadrži komponente još triju dodatnih znanosti a ne politike, usp. definiciju sociolingvistike:

> Poddisciplina lingvistike koja se bavi uzajamnim odnosima između društvene strukture i jezične strukture, a zadatak joj je pokazati sistematsku povezanost jezične i socijalne strukture te utvrditi uzročne odnose u jednom ili u drugom smjeru. Sociolingvistika je interdisciplinarni projekt sociologa, lingvista, psihologa i antropologa koji konstituira jedan zajednički predmet proučavanja (Lewandowski 1990[5]: 979).

Kao sociolingvistički kriterij južnoslavenski lingvisti pokušavaju predstaviti ustave novonastalih država, u kojima su hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski proglašeni službenim jezicima s pravno fiksiranim imenima. Međutim, sociolingvistička podrška „za zahtijevanje statusa različitog ʻjezikaʼ ne može se dobiti samom činjenicom proglašavanja službenog jezika i pravnim fiksiranjem politički poželjnog imena (i obrnuto, ne može nestati administrativnim mijenjanjem statusa idioma i njegovim preimenovanjem)“ (Gröschel 2003: 177). Jer „obična odluka još ne čini jezik. Isto tako ne može ime napraviti od nekoliko jezika jedan ili od jednog nekoliko“ (Blum 2002: 153).

Osim toga, ustavno proglašavanje nekog idioma službenim jezikom i ustavno fiksiranje imenovanja nisu ni lingvističkog ni sociolingvističkog karaktera, nego izvanlingvističkog (Gröschel 2003: 149):

> Kod izbora službenih jezika i njihovog imenovanja rukovode se grane prava koje su za to zadužene isključivo prema smjernicama politike odnosno dotičnih vladajućih elita u državi. Stoga nema nikakvog opravdanja kod opisivanja postjugoslavenskih jezičnih odnosa navoditi proglašenost službenim jezikom i administrativno fiksiran oblik imena kao navodno ʻsociolingvistička obilježjaʼ u korist jezičnopartikularističke argumentacije kod srpskohrvatskog jezika.

Gröschel (2003: 184) konstatira: „Naš zaključak da se iz postjugoslavenskih uredbi o službenim jezicima ne mogu izvesti nikakvi argumenti protiv toga da i dalje lingvistički postoji srpskohrvatski kao jedan jezik slaže se s izjavom Lerchnera (2000: 294), nevezanom za neki jezik, da kvalificiranje varijanata ʻkao državnih jezika ili kao nacionalnih jezika itd. podliježe izvanlingvističkim klasifikatorskim konvencijamaʼ“. Budući da se ustavno proglašavanje službenim jezikom rukovodi izvanlingvističkim motivima, razumljivo je da ono ne utječe na lingvistiku. Gröschel (2003: 151–160) navodi ustave iz 21 evropske i izvanevropske države naspram kojih lingvistika klasificira i imenuje jezik drugačije jer su odredbe o službenom jeziku u tim ustavima u suprotnosti

sa znanstvenim spoznajama. Gröschelovi primjeri su ujedno i dokaz nezavisnosti lingvistike od državnopravnih odredbi.

Proglašavanje službenim jezikom neke države nije kriterij za postojanje ili nepostojanje nekog standardnog jezika (Mattusch 1999: 79–80). Ne samo da je standardni jezik lingvistički pojam, a službeni jezik politički, nego je standardni jezik širi pojam od službenoga: „Službeni jezik je tehnički pojam koji označava jezik ili jezike za službene poslove vlade“, dakle „službeni jezik je jezik koji je vlada priznala i odobrila za upotrebu u službenim poslovima vođenima u vladinim institucijama“ (Sonntag 1995: 92). Dok standardni jezik nije ograničen samo na vladine institucije, „službeni jezik koristi se u centralnim nadregionalnim organima države (vladi, parlamentu, upravi)“ (Witt 2001: 31). Stoga se u definiciji

> pojam službenog jezika razumno može ograničiti na jezik na kojem država komunicira sa svojim građanima, odnosno, još općenitije rečeno, jezik koji vlada može koristiti u svim svojim djelatnostima. [...] Navedena kratka definicija je sasvim dovoljna za određivanje osnovnih funkcija službenih jezika (ibid.: 30).

Proglašavanje jezika službenim nije potrebno zbog svrhe zaštite tog jezika (González 2001: xxvii). Uostalom, 98% jezika u svijetu nisu ustavom proglašeni službenima (Nettle 1999: 66, 68). Stoga se u vezi s proglašavanjem jezika službenim pojavljuje pitanje „Zašto se proglašava? Sasvim sigurno je to ʻnepotrebnoʼ s neposredne ʻpragmatičkeʼ točke gledišta. Mnoge države, uključujući i Veliku Britaniju i Sjedinjene Američke Države, nemaju ustavno službeni jezik.“ (Cooper 1989: 101). I Njemačka je među takvim državama (Gröschel 2003: 141). Cooper zapaža, osim toga, da se „i ustavom proglašeni službeni jezici ponekad ignoriraju“. Kao primjer takvog ignoriranja navodi pojedine države u kojima se od 16 ministarstava čak 14 ne pridržava ustavne odredbe o službenom jeziku koristeći drugi jezik, i to desetljećima nakon što je u ustavu određen službeni jezik. To su samo neki od primjera koji potvrđuju lingvistički zaključak „da niti je nužno odrediti službeni jezik niti je nužno pridržavati se ustavne odredbe ako je donešena“ (Cooper 1989: 101).

Neki se autori s južnoslavenskih prostora pozivaju na „međunarodno priznavanje“ idioma kao „jezika“ pod određenim imenom, no takvo „legaliziranje“ ili „međunarodno priznavanje“ „ne postoji u pravima naroda. Objekti internacionalnog priznavanja su samo države“ (Gröschel 2003: 177). Pozivaju se i na to da je imenovanje jezika npr. hrvatskim u skladu s „pravom hrvatskoga naroda. Narod ima pravo svoj jezik zvati svojim imenom“. Osvrćući se na tu tvrdnju koja se ponavlja još od DEKLARACIJE, Gröschel (2003: 164) ističe: „Tim oštrije treba ustvrditi da se još u doba *Deklaracije* iz 1967. radilo o jednom ad hoc izmišljenom ʻpravuʼ. Nijedna DEKLARACIJA prava UNO-a ili UNESCO-a, nijedna regionalna konvencija za zaštitu ljudskih prava ili prava manjina (KSZE-a/OSZE-a ili Vijeća Evrope) ne zna za takvo pravo na samoodređivanje imena jezika“. Jacobsen (2006: 319) podsjeća kako mišljenje da postoji nekakvo pravo naroda na određivanje imena jezika predstavlja pogrešno shvaćanje

odnosa između nacije i jezika jer naroda koji govore isti jezik kao i neki drugi narod „ima toliko da ih ne treba ni nabrajati, i nema prema tome nikakvih razloga zbog kojih bi Hrvati“ se pozivali na nekakvo nepostojeće pravo nazivanja jezika prema naciji. Kad bi se jezik nazivao prema naciji, a nekoliko nacija govori istim jezikom, onda bi bilo nekoliko naziva za isti jezik, što je neprihvatljivo u znanosti jer sugerira da se radi o više jezika. Laici u narodu, tj. nefilolozi, mogu naravno nazivati jezik kako hoće, ali se pritom ne mogu pozivati na pravo niti se nazivi iz naroda smiju nametati lingvistici (Gröschel 2001: 175).

Odvojenost lingvistike i sociolingvistike od politike te zadržavanje znanstvenih kriterija je tim važnije kad se zna da baš kod imenovanja službenog jezika postoje

> pokušaji od strane politike da pitanje imenovanja instrumentalizira za vlastite svrhe. Službeni nazivi jezika mogu postići funkciju prikrivanja stvarnosti, pogotovo kod stranaca koji nisu dobro upoznati s prilikama u određenoj zemlji i s jezikom (Gröschel 2003: 159–160).

Zato i rukovođenje prema službeno-političkom imenovanju a ne prema znanstvenome nailazi na kritiku, npr. u slučaju Registracijske agencije za ISO-kodove:

> Mana kod ISO 639-2 je što se jako orijentira prema političkim okolnostima: npr. srpski, hrvatski i bosanski se vode kao tri različita jezika, dok se najmanje osam potpuno različitih kineskih jezika vode samo kao jedan. Nasuprot tome je SIL-shema jače pokušavala orijentirati se prema lingvističkim kriterijima (Richter 2006).

Sociolingvistika pokazuje suprotno od politički isformuliranih ustava u južnoslavenskim državama. Kao prvo, iz definicije jednog od temeljnih sociolingvističkih pojmova kao što je s t a n d a r d n i j e z i k (usp. poglavlje 1 ovog članka) vidi se da područje Hrvatske, Srbije, BiH i Crne Gore opslužuje jedan te isti standardni jezik. Kao drugo, dobro poznata sociolingvistička teorija policentričnosti (usp. poglavlje 2 ovog članka), koja uzima u obzir i lingvističke i sociolingvističke datosti, daje isti rezultat. Treće, sociolingvistika nudi i druge dokaze da se kod srpskohrvatskog radi o jednom jeziku:

> Bez obzira na pokušaje kroatiziranja odnosno ʻturkiziranjaʼ od strane jezičnopartikularističkih lingvista u Hrvatskoj i među bosanskim Muslimanima (čiju trajnu prihvaćenost od strane mase govornika u obje regije tek treba pričekati) idiomi Hrvata, Bošnjaka i Srba (i naravno Crnogoraca) su kao i prije uzajamno razumljivi (i to statistički u daleko većoj mjeri nego što je to slučaj između blisko srodnih jezika). Ta uzajamna razumljivost [...] je sociolingvistički korelat strukturnoj sličnosti utvrđenoj u sistemskoj lingvistici i argument za to da i dalje postoji jedan srpskohrvatski jezik (Gröschel 2003: 183).

Uz te sociolingvističke argumente

> najjači sociolingvistički dokaz protiv shvaćanja da se kod hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog i srpskog radi o tri autonomna ʻjezikaʼ sastoji se u jednom argumentu koji – začudo – u obimnoj literaturi o jezičnoj šizmi oko srpskohrvatskog dosad nigdje nije bio tematiziran. Radi se o nepostojanju bilingvizma između gru-

pa govornika navedenih triju idioma (odnosno četiriju s crnogorskim). Začuđujuća činjenica da taj kut gledanja nije sistematski razmatran može se možda objasniti upravo banalnošću stanja stvari. Na kraju krajeva općepoznata istina je: gdje nema dvojezičnosti, nemamo posla s dva jezika (ibid.).

5. Naziv jezika

Svaki jezik mora u lingvistici imati svoje ime. Nazivi koji pišu u današnjim ustavima *hrvatski jezik*, *srpski jezik*, *bosanski jezik* nisu za lingvistiku prihvatljivi jer „sva tri imena trenutno označavaju jedno te isto, a budući da različita imena sugeriraju različitost, iz toga proizlaze problemi“ (Raecke 1996: 22). Nazivanje jezika *bosanski*/*hrvatski*/*srpski* nije znanstveno gledano dobro rješenje, čak i kad bi se stavljala napomena da se nabrojane oznake upotrebljavaju kao sinonimi, jer se ne može očekivati od lingvista da u svakom tekstu dodaju napomenu uz takav naziv. A ako napomena izostane, (neupućeni) čitatelji opravdano mogu pomisliti i pomišljaju da se radi o različitim jezicima zato što se na jednak način, kosom crtom, odvajaju npr. njemački/latinski, koji su različiti jezici. Osim toga, ako se spomenute tri riječi navodno koriste kao sinonimi, zašto ih onda uvijek navoditi sve tri? S drugim sinonimima u jeziku to nije slučaj, uvijek se u konkretnom tekstu upotrebljava samo jedan od njih.

Mørk (2002) podsjeća u predgovoru SERBOKROATISK GRAMMATIK da se radi o

> južnoslavenskom jeziku kojim govori većina stanovništva u bivšim jugoslavenskim republikama Bosni, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji, a koji je uvijek bio poznat kao *srpskohrvatski jezik*“. Nazivu s crticama zamjera: „Novi termin *bosanski*/*hrvatski*/*srpski* je po mom mišljenju sasvim neprikladan da zamijeni tradicionalni naziv *srpskohrvatski jezik*. Što označava kosa crtica? I? Ili? I/ili?“. Zaključuje da za naziv studija nije prikladna oznaka *bosanski*/*hrvatski*/*srpski* kao što nije prikladna ni oznaka *srednjojužnoslavenski*. Ističe da su nazivom *srpskohrvatski* obuhvaćene sve „varijante tog jezika: ʻsrpskaʼ, ʻhrvatskaʼ, ʻcrnogorskaʼ, ʻbosanskaʼ. Tako je uostalom uvijek i bilo. Ništa se to nije promijenilo s raspadom Jugoslavije – bez obzira što nacionalistički bosanski Muslimani ili Hrvati smatrali i tvrdili.

Zato autor sumira da je naziv *srpskohrvatski* i dalje najprikladnija oznaka kako za jezik tako i za imenovanje studija (isto v. i u Mørk 2008: 296).

Jacobsen (2006: 319) također kritizira imenovanje jezika ili studija *bosanski-hrvatski-srpski jezik*“, kao i zahtjeve da se podijele „srpskohrvatske studije u hrvatske, odnosno srpske studije“. Nedostaje objašnjenje za mijenjanje, a oni koji bi se odlučili za promjenu dužni su dati objašnjenje „zašto to nisu mnogo ranije učinili“. Jer npr. 70-ih ili 80-ih godina nitko strane slaviste nije tjerao „da zadrže naziv srpskohrvatski“ (ibid.: 320). I Obst (2004: 212) smatra opravdanim da se i dalje „koristi termin *srpskohrvatski* u tradicionalnom smislu, na kraju krajeva i zato da se izbjegnu nezgrapne formulacije poput *srpski i*/*ili hrvatski*, *hrvatski i*/*ili srpski*, *hrvatski-srpski-bosanski* ili čak *hrvatski-srpski-bosanski-crnogorski*“. Dosjetki da se jezik naziva BHS Šipka (2003: 272) zamjera „onda bismo zaista imali kuriozum – skraćenicu kao ime jezika“.

Budući da je oznaka *srpskohrvatski* od 19. st. ustaljen lingvistički naziv u slavistici, ona ima prednost naspram bilo koje druge potencijalne oznake. Pored toga, uklopljena je u modele lingvističkog nazivlja:

> U stranoj je jezičnoj znanosti najuobičajeniji naziv *srpskohrvatski jezik*, po načelu kojim se razni složeni lingvistički nazivi tvore prema krajnjim članovima, npr. indoevropski jezici obuhvaćaju i indoevropske jezike između Indije i Evrope. Taj se naziv upotrebljava i u dobrom dijelu domaće jezične znanosti (Brozović 1988: 4).

Iz navedenog citata se vidi da se nazivu *srpskohrvatski* ne može zamjerati što nema bosansku i crnogorsku komponentu jer dvodijelna oznaka ne znači da su njome obuhvaćene samo imenovane dvije komponente, nego da su one rubovi jezičnog područja u koje je uključeno i ono što se nalazi između njih. Isto tako, redoslijed komponenata ne znači davanje prednosti komponenti koja je prva, nego su oba „sastavna dijela logički ravnopravna“ (Gröschel 2001: 162). Brozović (2005: 68) navodi kao dvodijelni naziv i *karačajevskobalkarski jezik*, i dodaje da također „Karačajevci i Balkarci geografski su razdvojeni“. Dvodijelno imenovanih jezika ima na svim kontinentima, npr. *burjatskomongolski jezik* (Azija), *jugambehobundžalunski jezik* (Australija), *nilskonubijski jezik* (Afrika), *pasamakodijskomalisetski jezik* (Amerika). I *srpskohrvatski jezik* u Evropi je primjer dvodijelnog imenovanja.

Naziv koji predlažu pojedini južnoslavenski lingvisti *srednjojužnoslavenski* je neegzaktan, iz njega se ne vidi što se sve može ubrojiti u srednju zonu, ubraja li se u nju samo Bosna ili se njoj pridružuje jedna ili više susjednih zemalja. Nadalje, taj naziv se ne može uklopiti u postojeće općeprihvaćeno grupiranje na zapadne južnoslavenske jezike (slovenski i srpskohrvatski) i istočne južnoslavenske jezike (bugarski i makedonski). A to postojeće grupiranje se ne može odbaciti jer je zasnovano na osobinama južnoslavenskih jezika. Naziv *srednjojužnoslavenski* doveo bi do neprihvatljive situacije da „bi se onda moralo kazati da je srednjojužnoslavenski – zapadnojužnoslavenski jezik, a tu se onda na klasifikacijsko-terminološkom planu sukobljavaju dva različita geografska određenja u nazivima, od kojih je jedan (onaj već ustaljeni: *zapadnojužnoslavenski*) povezan i s genetskolingvističkom klasifikacijom južnoslavenskih jezika“ (Šipka 2003: 270).

Ni naziv *standardni novoštokavski* nije prikladan jer je neproziran za strance, pa ne nailazi na prihvaćanje kao što ni nazivi *standardni toskanski*, *standardni kastiljanski* nemaju ni najmanju šansu da u filologiji potisnu ili zamijene nazive *talijanski* jezik, *španjolski* jezik (ibid.: 278).

Na južnoslavenskim prostorima „Srbi nazivaju sada svoj jezik *srpski*, Hrvati *hrvatski*, iako se obje varijante ne razlikuju bitno jedna od druge“ (Mattusch 1999: 74). Podudarna situacija je i „u Indiji, gdje su svakodnevni govoreni urdski i hindski ustvari isto, potpuno jednako kao govoreni hrvatski i govoreni srpski“ (Fishman 1997: 128). Dvije jednodijelne oznake (ili tri, četiri) nisu za lingvistiku prihvatljive jer one bi značile da se radi o dva jezika (ili tri, četiri), što nije slučaj. Prihvatljiva bi bila jedna jednodijelna oznaka koja bi pokri-

vala čitavo jezično područje. Kod većine drugih policentričnih jezika i koristi se od starta jedna jednodijelna oznaka (npr. *engleski*, *španjolski*, *njemački*). No, činjenica da na našim prostorima svaka strana govori isti jezik označava se već stoljeće i pol ne jednom jednodijelnom nego dvodijelnim oznakama jezika. Od dvodijelnih oznaka je internacionalno najproširenija bila i ostala oznaka *srpskohrvatski* jezik (Blum 2002: V).

U enciklopediji evropskih jezika (Herrity 2001²: 422) konstatira se: „naziv *srpskohrvatski jezik* je normalan u znanosti na Zapadu", a piše i da „je bio proširen u bivšoj Jugoslaviji". Jezik u Hrvatskoj i Srbiji opisuje se kao „standardne varijante", a jednako se i o jeziku u BiH kaže da je „varijanta srpskohrvatskog jezika" (ibid.: 34, 424). Pored lingvističkih radova naziv *srpskohrvatski jezik* koriste i sociolingvistički radovi, što je razumljivo kad i sociolingvistička enciklopedija (Pattanayak 2001: 564) konstatira da su srpski i hrvatski jedan te isti jezik, navodeći u istom kontekstu da su to i hindski i urdski, iako se gledaju kao dva različita jezika (o toj paraleli kao i o drugim temama vezanim za naziv jezika vidi više u lingvističkoj diskusiji u KNJIŽEVNOJ REPUBLICI, posebno u isječku iz diskusije Kordić 2005, ili u opširnom prikazu diskusije „Chorwacka dyskusja o statusie i nazwie języka"; Molas 2005: 463–481).

Naziv *srpskohrvatski* nije ni politički ni narodski izraz, nego „je *srpskohrvatski* oduvijek bio čisto lingvistički pojam, koji ništa drugo ne izražava nego da Srbi i Hrvati govore jedan te isti jezik" (Pohl 1996: 219). „Kreirali su ga strani znanstvenici" jer im je trebao naziv za jezik „za koji nije postojalo posebno ime među njegovim govornicima" (Lencek 1976: 46). Dvodijelne

> oznake *srpskohrvatski* odnosno *hrvatskosrpski* nikad nisu bile proširene u narodu. One pripadaju književnom jeziku i znanstvenoj terminologiji (Pohl 1996: 210).

Znanstveno nazivlje ne zasniva se na narodskome jer „doduše, može svaki narod svoj idiom nazivati kako mu drago, ali lingvistika ne smije bez preispitivanja preuzeti svako imenovanje koje je među laicima omiljeno" (Gröschel 2003: 169). Lingvistički nazivi ne dobivaju se ispitivanjem stavova izvornih govornika: „ispitivanje izvornih govornika očito nije rješenje jer njihovom percepcijom upravljaju nejezična razmišljanja, i to prvenstveno religijska, nacionalistička" (Crystal 1998²: 287).

Jacobsen (2006: 320) navodi da „konfuziju oko naziva jezika su stvorile političke elite pojedinih zemalja" s južnoslavenskih prostora koje vrše ʻodozgoʼ pritisak i na inozemna sveučilišta da mijenjaju nazive studija. Vlastitim iskustvom iz proteklih petnaest godina ilustrira „kako je jedan politički režim nastojao da nametne svoje poglede stranim" sveučilištima. Vlade pojedinih novonastalih država i dotične nacionalne filologije ciljano zamagljuju granicu između znanstvenog i narodskog nazivlja. Jacobsen zato podsjeća kako laički „i ranije je bilo uobičajeno da se kaže za nekog da govori ʻsrpskiʼ / ʻhrvatskiʼ / ʻbosanskiʼ / ʻcrnogorskiʼ", što nije isključivalo ni onda ni danas da to znanstveno znači „da ta osoba govori srpskohrvatskim (standardnim) jezikom. Radi se dakle o dva nivoa", što nacionalno angažirani jezikoslovci namjerno prešu-

ćuju. Stoga Jacobsen kritizira južnoslavenske filologe koji poistovjećuju znanstveni i narodski nivo (ovaj posljednji je postao i službeno-politički), i koji naziv *srpskohrvatski* danas tabuiziraju.

O daljnjem nazivanju jezika *srpskohrvatskim* Gröschel kaže (2003: 184–185):

> U dogledno vrijeme ne može se računati s time da će službeno fiksirani nazivi *hrvatski jezik* i *srpski jezik* nestati iz postjugoslavenskih ustava. To ne treba iritirati stranu slavistiku, među ostalima ni njemačku, kojoj se još uvijek pripisuje neka vrsta vodeće funkcije. Zamijeniti ime *srpskohrvatski jezik* značilo bi kapitulaciju pred političkim pritiscima iz zemalja nasljednica Jugoslavije.

Uzimajući za primjer situaciju s njemačkim jezikom u Austriji i Švicarskoj, nastavlja: „Kad bi – iz bilo kakvih razloga – političke vođe tih zemalja [Austrije i Švicarske] odlučile svoj službeni jezik ubuduće nazivati *austrijski* i *švicarski* [...], to bi lingvistička germanistika primila do znanja samo slegnuvši ramenima, a ne bi zbog toga odbacila svoju koncepciju varijanata standardnog njemačkog jezika“.

Austrijski lingvist Pohl (1997: 69) potvrđuje da isto vrijedi i za slavistiku: „Srpskohrvatski jezik – tog lingvističkog termina će se čovjek morati držati ako ne namjerava svirati u nacionalističkom orkestru Srba i Hrvata – je ne samo *policentričan* (današnji centri Zagreb, Sarajevo i Beograd) nego i *poliarealan*“. Budući da naziv *srpskohrvatski* ima „dugu tradiciju u slavistici – kreirao ga je Jakob Grimm, proširio Slovenac Jernej Kopitar u prvoj polovini 19. stoljeća, davno prije nastanka Jugoslavije – on dakle nije dužan nužno nestati činom raspada te države“ (Thomas 2003: 319).

6. Nacija, država, kultura, povijest

Južnoslavenski filolozi pokušavaju jezik poistovjetiti s nacijom prikazujući ga kao odrednicu nacije pa se „na balkanskom prostoru ʻjezik’ često koristi kao sinonim za ʻnarod’, iako znanstvenici dobro znaju da to nije isto“ (Richter Malabotta 2004: 81). U znanosti je poznato da „ne postoji jedan prema jedan podudaranje između jezika i nacije, kakvo bi nužno moralo postojati kad bi jezik bio odrednica nacije. Naprotiv, očiti su suprotni primjeri“ (Greenfeld 2001: 663). Tako se

> kao klasični protuprimjer za primjenu kriterija zajedničke kulture i jezika kod postojanja nacije može navesti višejezična Švicarska sa svojim različitim kulturama. Ali ni Belgija ne ispunjava kriterij zajedničkog jezika kao konstituirajućeg za postojanje nacije. Kao protuprimjer također treba navesti korištenje njemačkog jezika u barem tri različite države, Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj, koje ne čine jednu naciju. Još ekstremnije izgleda nedostatnost jezičnog kriterija u slučaju engleskog i španjolskog na američkom kontinentu (Esbach 2000: 60–61).

Zato je „ideja o jeziku kao činiocu nacije dakle mit, te kao svaki mit pokazuje više što su njegovi kreatori pokušavali vidjeti u stvarnosti, nego što je u njoj zaista bilo za vidjeti“ (Greenfeld 2001: 664).

Jedan od razloga zašto se u južnoslavenskoj sredini do danas poistovjećuju nacija i jezik je taj što je tamo gotovo pola 20. stoljeća vladao socijalistički sistem koji se pozivao na misao Karla Marxa, a Marx je jezik smatrao jednim od kriterija za naciju (što kritički navodi Pfaff 1994: 51–52). Znanost je taj pristup, karakterističan za intelektualce u 19. stoljeću, odavno odbacila jer stvarnost pokazuje da niz nacija postoji (i ima nezavisne države) iako govore istim jezikom kao i neke druge nacije u drugim državama.

Neutemeljeno je i jezik povezivati s državom jer „veza između države i jezika nije nužna u smislu uzajamnog poklapanja ili podudaranja“ (Weisgerber 1990: 61). Činjenica je da „jezične granice i državne granice nisu u Evropi nikada bile sinhronizirane i nisu to ni danas“ (Haarmann 1975: 81; usp. i Schubert 1997: 86). Štoviše, „potpuno sinhroniziranje jezičnih granica, nacionalnih granica i državnih granica može biti samo utopija“ (Haarmann 1975: 83).

Isto tako „religijske granice se gotovo nigdje ne podudaraju s jezičnima. [...] Katolički Hrvati, bosanski Muslimani, pravoslavni Srbi i Crnogorci govore varijante jednog te istog jezika: srpskohrvatskog“ (Blum 2002: 16).

Kod južnoslavenskih filologa pojavljuje se tvrdnja da se standardni jezik mora podudarati s nacionalnom kulturom. Međutim, standardni jezici „su suprotno od onoga za što ih nacionalna mitologija proglašava, naime za arhaičnu osnovu nacionalne kulture i za plodno tlo nacionalnog razmišljanja i osjećanja“ (Hobsbawm 1991: 68). Kultura ne samo što se ne podudara s jezikom, nego se ne podudara ni s nacijom (Ammon 1995: 31). Danas više-manje svi istraživači nacije „ističu da se suvremene nacije sastoje od različitih kulturnih sfera, koje imaju manje zajedničkog međusobno, nego s odgovarajućim kulturnim sferama drugih nacija“ (Esbach 2000: 65). Stoga se kultura smatra neupotrebljivom za klasificiranje ljudi po nacijama (Reiter 1984: 191).

Osim toga, „što čini kulturu, što jednu kulturu razlikuje od druge, ostaje rasplinuto i neodređeno – pogotovo kod teritorijalno susjednih zajednica (a upravo njih žele nacionalistički akteri gotovo uvijek jednu od druge razgraničiti)“ (Blum 2002: 3). A ni ono što se želi prikazati jednom kulturom jer čini jednu (hrvatsku) naciju nije jedinstveno: „V l a s t i t a kultura i tradicija nisu se mogli, ako su se pritom jezični kriteriji uzeli za polaznu točku [...], definirati kao j e d i n s t v e n a kultura i tradicija“ (ibid.: 13).

Pojedini južnoslavenski filolozi pokušavaju povijest naroda predstaviti kao kriterij za današnji standardni jezik. No to je u samom svom temelju promašeno jer nacionalna ili regionalna ili kontinentalna povijest nema veze s traženjem odgovora na pitanje da li Hrvati, Srbi itd. danas govore jednim standardnim jezikom. Kad se traži odgovor na to pitanje, onda se promatra kako oni danas govore, a ne uspoređuju se povijesni podaci o nošnjama raznih sela u 17. st., selidbama iz pojedinih regija u 16. st., tipovima oruđa iz raznih mjesta u 15. st. itd.

Neki južnoslavenski filolozi pokušavaju u povijesti naći i razliku naspram drugih policentričnih jezika tako što tvrde da su drugi policentrični jezici u prošlosti bili jedinstven jezik, bez teritorijalnih diferencijacija koje danas postoje.

Ta tvrdnja, međutim, nije točna: npr. u germanistici je poznato da „od početka do danas u stvari nije postojao jedinstveni njemački jezik, nego samo regionalni varijeteti. Iako regionalnost izgleda da je univerzalna kategorija kod jezika, njemački se zbog niza sociokulturnih i jezičnopovijesnih razloga ubraja u one jezike kod kojih su varijeteti posebno važni: njemački se može smatrati prototipom heterogenosti unutar jednog jezika (Földes 2002: 225). Regionalne posebnosti, i izgovorne i leksičke naravi, postojale su davno prije nego što je njemački jezik u 19. st. standardiziran: u 11. st. već postoji poseban švicarski njemački pisani jezik, čije su se posebnosti u leksiku, morfologiji i drugome održale do danas (Sonderegger 1985: 1890–1901), a u Beču se od 13. st. koristi jedan također posebni pisani jezik (Wiesinger 1985: 1944–1945). Zato Reiffenstein (2001: 88) govoreći o policentričnosti njemačkog jezika umjesto izraza nacionalna policentričnost koristi izraz regionalna policentričnost jer policentričnost njemačkog jezika „uvjetovana je faktorima koji su stariji od današnjih nacija". I u primjeru malajskog policentričnog jezika teritorijalne diferencijacije su postojale već prije nego što su se teritoriji na kojima se taj jezik govori oformili kao države i nacije sa svojim nacionalnim varijantama (Haji Omar 1992: 403–406).

Južnoslavenski filolozi pozivaju se na jezičnu povijest kao dokaz da danas postoje četiri različita jezika (hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski). Međutim, pozivati se na jezičnu povijest neutemeljeno je iz više razloga. Prvi razlog je taj što su danas u jezičnom pogledu isti. To što su u povijesti neki pisali kajkavski, neki slavjanoserbski, a neki čakavski, pripada prošlosti jer nakon toga su svi prešli na štokavski pa od onda svi imaju zajednički štokavski jezik. Ne mogu nekadašnje razlike, koje su standardiziranjem jezika u 19. stoljeću napuštene, služiti kao dokaz da danas imamo posla s različitim standardnim jezicima. A drugo, u povijesti su stoljećima bili međusobno jezično različiti i oni koji se danas ubrajaju u istu naciju i istu državu i za sebe tvrde da govore hrvatskim jezikom (Clewing 2001: 373).

Osim toga, u povijesti su prije 1200 godina svi Slaveni govorili jednim te istim jezikom (Panzer 1991: 244). Neki južnoslavenski filolozi se pozivaju i na budućnost tvrdeći da će jednom, za nekoliko stotina godina, razlike u govoru između Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca sigurno postati velike, da će stoga doći do znatnih poteškoća u sporazumijevanju između njih, pa da zato već danas treba govoriti o različitim jezicima. Međutim, proročanstvo, koliko god neki vjerovali u njegovo ostvarivanje, nije dio jezične stvarnosti. A znanost o jeziku se može držati samo jezične stvarnosti. Usput rečeno, ima i suprotnih proročanstava (Kristophson 2000: 185).

7. Uloga lingvista

Kod teme standardnog jezika (u koju su uključeni policentričnost, lingvistički i sociolingvistički kriteriji, naziv jezika) zapaža se da lingvisti na južnoslavenskim prostorima imaju vrlo sužen kut gledanja, da se pokazuju neupućeni

u internacionalni kontekst i u analogije iz drugih jezika i da lingvističke ili sociolingvističke termine upotrebljavaju bez poznavanja njihove internacionalne definicije (Gröschel 2003: 137).

Oni, osim toga, gube iz vida da lingvističko bavljenje jezikom „služi općenito poboljšavanju sposobnosti jezičnih oblika u svrhu optimiranja komunikativnih mogućnosti govornika. Izolacionistička izgradnja varijanata srpskohrvatskog jezika vodila bi, nasuprot tome, ka pravljenju komunikacijskih barijera. Sudjelovanje u tome bi za lingviste trebalo biti nespojivo s njihovom znanstvenom etikom“ (Gröschel 2001: 183). Tim više bi im trebalo biti nespojivo kad se zna da današnju ispolitiziranost i izolacionističke aktivnosti koje ona uzrokuje lingvistički leksikon definira kao:

> *Jezični šovinizam*. Šovinizam je ekstremni nacionalizam, a jezični šovinizam je sukladno tome ekstremno cijenjenje jezika vlastite grupe uz istovremeno ekstremno preziranje drugih jezika neke regije ili nekog državnog područja. Jezični šovinizam je često dio takozvane etnogeneze odnosno ʻnacionalnog preporodaʼ [...] i često se pojavljuje zajedno s politički agresivnim borbama za promjenom statusa kontaktnih jezika i s purističkim nastojanjima. Aktualni primjeri jezičnog šovinizma su nastojanja da se srpskohrvatski jezik podijeli na dva jezika, na hrvatski i na srpski (Glück 2000[2]: 652).

S obzirom na pojavu neprimjenjivanja lingvističkih kriterija i na pojavu politiziranosti mnogih, prvenstveno hrvatskih filologa, ne iznenađuje zaključak da „analizirane diskusije na temu jezika također su pokazale da je hrvatsko jezikoslovlje zarobljeno u teško premostivom diskursu, što onemogućava da nadvlada iskrena i zdrava diskusija o temi jezika. To ograničava svaku mogućnost analize, spoznaje i, na kraju krajeva, objektivnog poimanja svijeta“ (Czerwiński 2005: 259).

Domaći jezikoslovci utječu na pojedine inozemne slaviste pa se odrazi nestručnog korištenja termina ponekad mogu naći

> i kod nekih stranih, među ostalima i njemačkih (južno)slavista, koji su neke argumente iz debate u postjugoslavenskom području izgleda preuzeli bez preispitivanja. Do priključivanja stranaca pozicijama zastupljenim u postjugoslavenskom diskursu dolazi očito stoga što pretpostavljaju da nacionalni filolozi, koji se izjašnjavaju kao izvorni govornici, posjeduju na neki način ʻprirodnoʼ uvijek veću kompetenciju kod prosuđivanja ʻvlastiteʼ jezične problematike. Takvoj procjeni može se suprotstaviti nalaz ruskog sociolingvista Vachtina (2002: 247), koji konstatira da upravo u sociolingvističkim kontekstima lingvisti koji prosuđuju status svog vlastitog materinskog jezika često pokazuju veću podložnost emocijama prema predmetu svog istraživanja, a posljedica toga je veći stupanj politiziranosti njihovih izjava (Gröschel 2003: 137).

Domaći jezikoslovci zaboravljaju da „je ʻpolitička pjesmaʼ i dalje za pravu znanost ʻodbojna pjesmaʼ“ (Spillner 1990: 15). A strani lingvisti koji od njih nekritički preuzimaju gube dragocjeni „ʻpogled izvanaʼ koji nije iskrivljen nacionalizmom“ (Steltner 2003: 26).

Od lingvista se očekuje znanstvenost i objektivnost:

> Lingvisti su, tako volimo misliti, znanstvenici – objektivni promatrači jezika koji mogu sebe odvojiti od ideologija prihvaćenih u društvu oko njih. Ali ta razvedravajuća misao je sigurno netočna: sasvim je jasno da lingvisti mogu biti, i često jesu, zahvaćeni ideološkim pozicijama koje mogu jako utjecati na njihovu interpretaciju rezultata istraživanja (Milroy 2005: 325).

Zato je lingviste na južnoslavenskim prostorima zahvaćene ideološkim pozicijama potrebno podsjetiti na „ulogu lingvistike kao nečeg odvojenog od vladajuće političke sile“ (Busch/Kelly-Holmes 2004: 54). Potrebno je podsjetiti da „bi lingvistika kao disciplina ili lingvisti kao njeni predstavnici trebali preuzeti određenu odgovornost i reći političarima da njihove političke odluke ili njihova jezična politika mogu imati takve i takve posljedice na području obrazovanja, na području medija, na području kulturne politike itd.“ (ibid.: 55). Pa stoga i kod četiriju naziva jezika u novim ustavima (hrvatski, srpski, bosanski, crnogorski) „jedna od uloga koju bi lingvisti mogli imati je da istaknu kontradikcije koje stoje iza tih naziva“ (ibid.).

Popis citiranih radova

Aitchison 1992: Aitchison, Jean. Assessing Language Status: Some Problems. In: Ammon, U./Hellinger, M. (Hg.). *Status Change of Languages*. Berlin/New York. S. 487–495.

Alexander 2000: Alexander, Ronelle. *In Honor of Diversity*: *The Linguistic Resources of the Balkans*. Columbus.

Ammon 1987: Ammon, Ulrich. Language – Variety/Standard Variety – Dialect. In: Ammon, U. et al. (Hg.). *Sociolinguistics* / *Soziolinguistik*. *An International Handbook of the Science of Language and Society* / *Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin – New York. S. 316–334.

Ammon 1989: Ammon, Ulrich. Towards a Descriptive Framework for the Status/Function (Social Position) of a Language within a Country. In: Ammon, U. (Hg.). *Status and Function of Languages and Language Varieties*. Berlin– New York. S. 21–106.

Ammon 1995: Ammon, Ulrich. *Die deutsche Sprache in Deutschland*, *Österreich und der Schweiz*: *das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin – New York.

Ammon 1996: Ammon, Ulrich. Typologie der nationalen Varianten des Deutschen zum Zweck systematischer und erklärungsbezogener Beschreibung nationaler Varietäten. In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 63/2. S. 157–175.

Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga*. Zagreb.

Blum 2002: Blum, Daniel. *Sprache und Politik*. Heidelberg.

Bunčić 2008: Bunčić, Daniel. Die (Re-)Nationalisierung der serbokroatischen Standards. In: Kempgen, S. et al. (Hg.). *Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Ohrid 2008*. München. S. 89–102.

Brozović 1988: Brozović, Dalibor. Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. In: Brozović, D.; Ivić, P. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb. S. 1–5.

Brozović 2002: Brozović, Dalibor. Europske integracije i hrvatski jezik. In: *Jezik* 49/4. S. 121–125.

Brozović 2005: Brozović, Dalibor. *Prvo lice jednine*. Zagreb.

Busch/Kelly-Holmes 2004: Busch, Brigitta/Kelly-Holmes, Helen. In: Busch, Brigitta; Kelly-Holmes, Helen (Hg.). *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States*. Clevedon.

Bußmann 2002[3]: Bußmann, Hadumod (Hg.). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.

Casad 1974: Casad, Eugene. *Dialect intelligibility testing*. Oklahoma.

Clewing 2001: Clewing, Konrad. *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*. München.

Clyne 1989: Clyne, Michael. Pluricentricity: National Variety. In: Ammon, U. (Hg.). *Status and Function of Languages and Language Varieties*. Berlin – New York. S. 357–371.

Clyne 1992: Clyne, Michael (Hg.). *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Berlin – New York.

Clyne 2001: Clyne, Michael. Englisch zwischen plurizentrischer Nationalsprache und internationaler Sprache. In: Ehlich, K.; Ossner, J.; Stammerjohann, H. (Hg.). *Hochsprachen in Europa: Entstehung, Geltung, Zukunft*. Freiburg. S. 283–299.

Cooper 1989: Cooper, Robert. *Language planning and social change*. Cambridge.

Coulmas 1996: Coulmas, Florian. *Gewählte Worte*. Frankfurt – New York.

Crystal 1998[2]: Crystal, David. *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge.

Czerwiński 2005: Czerwiński, Maciej. *Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*. Kraków.

Daneš 1988: Daneš, František. Herausbildung und Reform von Standardsprachen. In: Ammon, U.; Dittmar, N.; Mattheier, K. (Hg.). *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin – New York. S. 1506–1516.

Dixon 1997: Dixon, Robert. *The rise and fall of languages*. Cambridge.

Esbach 2000: Esbach, Carsten. *Nationalismus und Rationalität*. Berlin.

Fishman 1997: Fishman, Joshua. *In Praise of the Beloved Languages*. Berlin – New York.

Földes 2002: Földes, Csaba. Deutsch als Sprache mit mehrfacher Regionalität: Die diatopische Variationsbreite. In: *Muttersprache* 112/3. S. 225–239.

Glück 2000²: Glück, Helmut. (Hg.). *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart.

González 2001: González, Roseann. Introduction. In: González, R.; Melis, I. (Hg.). *Language ideologies*. Tucson. S. xxv-xxxvi.

Greenfeld 2001: Greenfeld, Liah. Nationalism and Language. In: Mesthrie, R. (Hg.). *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam u. a. S. 662–669.

Gröschel 2001: Gröschel, Bernhard. *Bosnisch* oder *Bosniakisch*? Zur glottonymischen, sprachpolitischen und sprachenrechtlichen Fragmentierung des Serbokroatischen. In: Waßner, U. H. (Hg.). *Lingua et linguae*. *Festschrift für Clemens-Peter Herbermann zum 60. Geburtstag*. Aachen. S. 159–188.

Gröschel 2003: Gröschel, Bernhard. Postjugoslavische Amtssprachenregelungen – Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen?. In: *Srpski jezik* 8/1–2. S. 135–196.

Grzega 1997: Grzega, Joachim. Österreichisch, Bairisch, Bayrisch, Deutschländisch – Beobachtungen zu Lexik und Idiomatik. In: Muhr, R.; Schrodt, R. (Hg.). *Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa*. Wien. S. 147–171.

Haarmann 1975: Haarmann, Harald. *Soziologie und Politik der Sprachen Europas*. München.

Haarmann 2002²: Haarmann, Harald. *Kleines Lexikon der Sprachen*. München.

Haji Omar 1992: Haji Omar, Asmah. Malay as a pluricentric language. In: Clyne, M. (Hg.). *Pluricentric Languages*. *Differing Norms in Different Nations*. Berlin – New York. S. 401–419.

Herrity 2001²: Herrity, Peter. Serbo-Croat. In: Price, G. (Hg.). *Encyclopedia of the languages of Europe*. Oxford. S. 422–430.

Hinrichs 1997: Hinrichs, Uwe. Südslavische Sprachwissenschaft und Südosteuropa-Linguistik. In: *Zeitschrift für Balkanologie* 33/1. S. 9–25.

Hobsbawm 1991: Hobsbawm, Eric. *Nationen und Nationalismus*. Frankfurt am Main – New York.

Jacobsen 2006: Jacobsen, Per. Forum. In: *Studi Slavistici* 3. S. 317–320.

Jacobsen 2008: Jacobsen, Per. O strukturalno-lingvističkim konstantama srpskohrvatskog jezika (inventar fonema i fonotaktička struktura). In: Ostojić, B. (Hg.). *Jezička situacija u Crnoj Gori – norma i standardizacija*. Podgorica. S. 25–34.

Jacobsen 2008a: Jacobsen, Per. Struktura sloga. In: *Južnoslovenski filolog* 64. S. 135–141.

Kloss 1976: Kloss, Heinz. Abstandsprachen und Ausbausprachen. In: Göschel, J. et al. (Hg.). *Zur Theorie des Dialekts*: *Aufsätze aus 100 Jahren Forschung*. Wiesbaden. S. 301–322.

Kordić 2004: Kordić, Snježana. Pro und kontra: ʻSerbokroatisch' heute. In: Krause, M.; Sappok, C. (Hg.). *Slavistische Linguistik 2002*. München. S. 97–148.

Kordić 2005: Kordić, Snježana. U službi politike (odgovor I. Pranjkoviću). In: *Književna republika* 3/7–8. S. 171–200.

Kordić 2007: Kordić, Snježana. Pseudoznanost na djelu (rec. knjige Marka Samardžije, *Hrvatski kao povijesni jezik*). In: *Književna republika* 5/7–9. S. 234–249.

Kordić 2008: Kordić, Snježana. Izmišljanje neodrživih teorija (rec. knjige Josipa Silića, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*). In: *Književna republika* 6/3–4. S. 230–244.

Kordić 2008a: Kordić, Snježana. Nationale Varietäten der serbokroatischen Sprache. In: Golubović, B.; Raecke, J. (Hg.). *Bosnisch*/*Kroatisch*/*Serbisch als Fremdsprachen an den Universitäten der Welt*. München. S. 93–102.

Kristophson 2000: Kristophson, Jürgen. Vom Widersinn der Dialektologie. Gedanken zum Štokavischen. In: *Zeitschrift für Balkanologie* 36/2. S. 178–186.

Laškova 1999: Laškova, Lili. Medijnite opiti za săzdavane na bosnenski ezik. In: Grünberg, K.; Potthoff, W. (Hg.). *Ars Philologica*. *Festschrift für Baldur Panzer zum 65*. *Geburtstag*. Frankfurt am Main. S. 89–94.

Laškova 2001: Laškova, Lili. *Sărbo-hărvatska gramatika*. Sofija.

Lencek 1976: Lencek, Rado. A few remarks for the history of the term ʻSerbocroatian' language. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 19/1. S. 45–53.

Lewandowski 1990[5]: Lewandowski, Theodor. *Linguistisches Wörterbuch*. Heidelberg – Wiesbaden.

Mattusch 1999: Mattusch, Hans-Jürgen. *Vielsprachigkeit*: *Fluch oder Segen für die Menschheit*? Frankfurt am Main.

McLennan 1996: McLennan, Sean. Sociolinguistic Analysis of ʻSerbo-Croatian'. In: *Calgary Working Papers in Linguistics* 18. S. 103–109.

Milroy 2005: Milroy, James. Some effects of purist ideologies on historical descriptions of English. In: Langer, N.; Davies, W. (Hg.). *Linguistic purism in the Germanic languages*. Berlin. S. 324–342.

Milroy/Milroy 1999: Milroy, James; Milroy, Lesley. *Authority in Language*. London – New York.

Molas 2005: Molas, Jerzy. Chorwacka dyskusja o statusie i nazwie języka. In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 40. S. 463–481.

Mørk 2002: Mørk, Henning. *Serbokroatisk grammatik*. Århus.

Mørk 2008: Mørk, Henning. Neka pragmatična zapažanja o postojanju srpskohrvatskog jezika. In: Ostojić, B. (Hg.). *Jezička situacija u Crnoj Gori – norma i standardizacija*. Podgorica. S. 295–299.

Nettle 1999: Nettle, Daniel. *Linguistic diversity*. Oxford – New York.

Obst 2004: Obst, Ulrich. Zum genitivus qualitatis und zu alternativen Möglichkeiten in den drei ʻBuddenbrooks'-Übersetzungen aus dem kroatischen und serbischen Sprachgebiet. In: Okuka, M.; Schweier, U. (Hg.). *Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. München. S. 211–225.

Panzer 1991: Panzer, Baldur. *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte*. Frankfurt am Main u. a.

Pattanayak 2001: Pattanayak, Debi Prasanna. Language Conflict. In: Mesthrie, R. (Hg.). *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam u. a. S. 563–567.

Pfaff 1994: Pfaff, William. *Die Furien des Nationalismus*. Frankfurt am Main.

Pohl 1996: Pohl, Heinz-Dieter. Serbokroatisch – Rückblick und Ausblick. In: Ohnheiser, I. (Hg.). *Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen, Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart*. Innsbruck. S. 205–219.

Pohl 1997: Pohl, Heinz-Dieter. Gedanken zum Österreichischen Deutsch (als Teil der ʻpluriarealen' deutschen Sprache). In: Muhr, R.; Schrodt, R. (Hg.). *Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa. Empirische Analysen*. Wien. S. 67–87.

Pohl 1998: Pohl, Heinz-Dieter. Hochsprache und nationale Varietät: sprachliche Aspekte. In: Kettemann, B.; de Cillia, R.; Landsiedler, I. (Hg.). *Sprache und Politik*. Frankfurt am Main u. a. S. 7–29.

Raecke 1996: Raecke, Jochen. Zum Problem einer ʻbosnischen Sprache'. In: *Bulletin der deutschen Slavistik* 2. S. 19–22.

Reiffenstein 2001: Reiffenstein, Ingo. Das Problem der nationalen Varietäteten. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 120/1. S. 78–89.

Reiter 1984: Reiter, Norbert. *Gruppe, Sprache, Nation*. Berlin.

Richter 2006: Richter, Helmut. Kürzel für Namen von Sprachen. http://www.lrz-muenchen.de/~hr/lang/abk.html

Richter Malabotta 2004: Richter Malabotta, Melitta. Semantics of War in Former Yugoslavia. In: Busch, B.; Kelly-Holmes, H. (Hg.). *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States*. Clevedon. S. 78–87.

Schubert 1997: Schubert, Gabriella. Einzelaspekte neuer Mehrsprachigkeit im ehemaligen Jugoslawien. In: *Sociolinguistica* 11. S. 83–93.

Sonderegger 1985: Sonderegger, S. Die Entwicklung des Verhältnisses von Standardsprache und Mundarten in der deutschen Schweiz. In: Besch, W.; Reichmann, O.; Sonderegger, S. (Hg.). *Sprachgeschichte*. *Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin – New York. S. 1873–1939.

Sonntag 1995: Sonntag, Stefan. Elite competition and offical language movements. In: Tollefson, J. (Hg.). *Power and Inequality in Language Education*. Cambridge. S. 91–111.

Spillner 1990: Spillner, Bernd. Sprachpolitik – Sprachenpolitik – Sprache der Politik. In: Spillner, B. (Hg.). *Sprache und Politik*. Frankfurt am Main u. a. S. 15–16.

Stedje 2001[5]: Stedje, Astrid. *Deutsche Sprache gestern und heute*. München.

Steltner 2003: Steltner, Ulrich. Mindestanforderungen der Slawistik im Rahmen eines Kurzstudienganges (B.A.). In: *Bulletin der Deutschen Slavistik* 9. S. 25–26.

Stewart 1968: Stewart, William. A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism. In: Fishman, J. A. (Hg.). *Readings in the Sociology of Language*. The Hague – Paris. S. 529–545.

Šipka 2003: Šipka, Milan. Jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca – problemi klasifikacije i nominacije idioma. In: Neweklowsky, G. (Hg.). *Bosanski – hrvatski – srpski*. *Međunarodni skup Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka*, *Hrvata*, *Srba i Crnogoraca*. Wien. S. 255–282.

Thomas 2003: Thomas, Paul-Louis. Le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe): de l'étude d'une langue à l'identité des langues. In: *Revue des études slaves* 74/2-3. S. 311–325.

Völkl 1999: Völkl, Sigrid Darinka. Die Sprachensituation nach dem Zerfall Jugoslawiens. In: Ohnheiser, I.; Kienpointner, M.; Kalb, H. (Hg.). *Sprachen in Europa*: *Sprachsituation und Sprachpolitik in europäischen Ländern*. Innsbruck. S. 319–334.

Weisgerber 1990: Weisgerber, Bernhard. Politische Modelle für das Zusammenleben verschiedensprachiger Volksgruppen (Nationalitäten, Minderheiten) in europäischen Staaten. In: Spillner, B. (Hg.). *Sprache und Politik*. Frankfurt am Main u. a. S. 60–63.

Wiesinger 1985: Wiesinger, Peter. Die Entwicklung des Verhältnisses von Mundart und Standardsprache in Österreich. In: Besch, W.; Reichmann, P.; Sonderegger, S. (Hg.). *Sprachgeschichte*. *Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin – New York. S. 1939–1949.

Wiesinger 1988: Wiesinger, Peter. Die deutsche Sprache in Österreich. In: Wiesinger, P. (Hg.). *Das österreichische Deutsch*. Wien – Köln – Graz. S. 9–30.

Witt 2001: Witt, Jörg. *Wohin steuern die Sprachen Europas*?. Tübingen.

Snježana Kordić (Mainz)

Polyzentrische (plurizentrische) Standardsprache

Ausgehend von der einschlägigen Literatur werden im vorliegenden Beitrag mehrere Themen behandelt. Zunächst wird auf die Definition der Standardsprache und auf die Klassifikation der Standardsprachen in monozentrische und polyzentrische eingegangen. Daran schließt sich ein Überblick über die soziolinguistischen Kriterien für die Unterscheidung von Einzelsprachen an. Die dargestellten soziolinguistischen Kenntnisse werden auf die Beschreibung der gegenwärtigen südslawischen Sprachsituation angewandt. Daraufhin richtet sich das Augenmerk auf die Sprachennamen *Serbokroatisch*, *Bosnisch*/*Kroatisch*/*Serbisch*/*Montenegrinisch* u. a. Anschließend wird aufgezeigt, dass in der Südslawia fälschlicherweise Sprache oftmals mit Nation oder Kultur gleichgesetzt wird. Der Beitrag endet mit einer Hinterfragung der Rolle von Sprachwissenschaftlern in den südslawischen Ländern.

Kordić 2009: Kordić, Snježana. POLICENTRIČNI STANDARDNI JEZIK. – In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip (Hg.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. – S. 83–108.

Branka Drljača Margić
[rođ. 1979]

Stavovi prema konotativnim posuđenicama engleskoga podrijetla

[2010]

U radu se govori o stavovima hrvatskih i srpskih lingvista kao i tzv. prosječnih govornika/nelingvista prema konotativnim posuđenicama engleskoga podrijetla u hrvatskome i srpskome jeziku, s posebnim osvrtom na njihovu usporedbu. Iako se njihovi stavovi prema denotativnim posuđenicama razlikuju, u smislu većega otpora govornika hrvatskoga, stavovi prema konotativnim posuđenicama podjednako su negativni.

Uvod

U različitim su se povijesnim razdobljima različiti jezici istakli kao najčešći jezici davaoci. Danas je to na većini područja engleski jezik. Kako posuđivanje iz engleskoga ima dugu tradiciju, posuđenice engleskoga podrijetla u europskim jezicima nisu nova pojava. Novost je njihova današnja proširenost u svakodnevnoj komunikaciji i najrazličitijim domenama ljudskoga interesa, od različitih supkultura preko industrije zabave i različitih nazivlja do naziva domaćih proizvoda, časopisa, televizijskih i radijskih emisija te tvrtki i obrta. Engleski ulazi u privatnu i javnu domenu, a njegove elemente rabe svi, od mladih do starih, od onih koji odlično vladaju engleskim pa do onih koji engleski ne govore niti razumiju. Engleskim se izrazima nazivaju novi pojmovi i predmeti, ali i pojmovi za koje otprije postoje nazivi u drugim jezicima, što dovodi do paralelne uporabe izraza engleskoga podrijetla s domaćim riječima i integriranim posuđenicama iz drugih jezika.

Haugen (1953: 372) ističe da proširenost engleskoga jezika, njegova dominacija na brojnim područjima ljudskoga interesa i njegov prestiž stvaraju j e z i č n i p r i t i s a k čija snaga određuje smjer posuđivanja i tip izraza koji se posuđuju iz engleskoga jezika. U tome kontekstu jezikoslovci ističu razliku između potrebnih i nepotrebnih posuđenica. Među prvima koji skreću pozornost na tu razliku jedan je od začetnika teorije jezika u kontaktu i bilingvizma – Uriel Weinreich. Weinreich (1953: 60) govori o n e p o t r e b n i m p o s u đ e n i c a m a koje govornici rabe u svakodnevnoj komunikaciji, a koje otprije imaju nazive u jeziku primaocu. Autor uporabi nepotrebnih posuđenica pristupa sa stajališta dvojezičnoga govornika koji rabi izraze iz jezika koji se smatra prestižnim da bi time dosegao društveni status koji simbolizira znanje toga jezika. Guilbert (1975: 91) posuđenice dijeli na dva tipa: d e n o t a t i v n e i k o n o t a t i v n e . Denotativnim se posuđenicama imenuju novi proizvodi ili pojmovi. Konotativne su posuđenice pak posljedica prestiža drugoga jezika ili

društva i fascinacije stranim stilom života. Melchers i Shaw (2003: 189) dijele posuđenice na funkcionalne, koje su dio nazivlja i koje u jezik ulaze zajedno s inovacijama, i moderne, koje imenuju pojam koji je otprije imenovan u jeziku primaocu. Aitchison (2004: 4) govori o posuđenicama iz luksuza koje slikovito opisuje kao mlade kukavice koje ulaze u gnijezdo iz kojega nakon nekoga vremena izguraju domaće izraze. Pratt (1986: 364) piše o lingvističkome snobizmu kao jednome od bitnih čimbenika ulaska velikoga broja posve nepotrebnih anglizama u španjolski jezik, a Sørensen (1990: 31) kao o pojavi koja neminovno prati posuđivanje izraza engleskoga podrijetla u danski.

Cilj je rada analizirati stavove hrvatskih i srpskih jezikoslovaca kao i tzv. prosječnih govornika prema konotativnim ili nepotrebnim posuđenicama engleskoga podrijetla u hrvatskome i srpskome jeziku s posebnim osvrtom na usporedbu njihovih stavova.

STAVOVI JEZIKOSLOVACA PREMA KONOTATIVNIM POSUĐENICAMA ENGLESKOGA PODRIJETLA U HRVATSKOME I U SRPSKOME JEZIKU

Ako se slijedi tradicionalna podjela jezika na one naklonjenije kalkovima i one naklonjenije posuđenicama (Thomas 1991), hrvatski ulazi u prvu, a srpski u drugu skupinu. Preliminarno istraživanje stavova izvornih govornika hrvatskoga i srpskoga prema utjecaju engleskoga na njihove jezike pokazalo je da su govornici hrvatskoga osjetljiviji na problematiku i posvećuju joj više pozornosti te da su oprezniji i zatvoreniji prema utjecaju engleskoga na njihov materinski jezik od govornika srpskoga (Drljača Margić 2010). Klajn (2008: 156) ističe da postojanje purizma čini jednu od bitnih razlika između tih dvaju jezika. Težnja za jezičnom čistoćom u smislu da se „inojezični obrasci i uzori ne preuzimaju izravno nego da se prema njima aktiviraju vlastite izražajne mogućnosti“ (Katičić 1973/74: 88) karakteristična je za hrvatski sociolingvistički okvir i obilježila je čitavu njegovu povijest (Turk 1996: 69). U srpskome je pak purizam oduvijek bio „slab i neučinkovit“ (Klajn 2001: 90). Klajn (2008: 163) ističe da bi neku purističku kampanju sličnu onoj u Hrvatskoj, koju provodi časopis JEZIK, bilo teško zamisliti u Srbiji. Štoviše, autor (ibid., 157) smatra da je hrvatski purizam djelovao kao neka vrsta „cjepiva“ protiv purizma u Srbiji jer je pokazao da se većina tuđica ne može odbaciti bez usvajanja krajnje neprirodnih zamjena. Zabrane i protivljenja stranojezičnim utjecajima, dodaje Panić-Kavgić (2006: 93), dovode do upadanja u zamku jezičnoga purizma i zauzimanja konzervativnoga i retrogradnoga stava.

Iako se srpski autori u svojim radovima nerijetko pozivaju na hrvatsku jezičnu politiku kao na model „izrazite purifikacije jezika“ (Klajn 2001: 90), Šipka (2005: 10) upozorava na slične tendencije u uporabi dvaju jezika:

> Tako je ne samo u srpskoj standardnojezičkoj praksi, koja, kao što je poznato, nema (nažalost!) ama baš nikakvih rezervi prema preuzimanju reči iz drugih jezika, pa u tom smislu ne poznaje i ne priznaje nikakva ograničenja, nego i u hrvatskoj,

> gde se zazire čak i od [...] internacionalizama [...] I tu se, eto, *brend* (samo u izvornom engleskom obliku *brand*) provukao i ukorenio [...]

i time potvrđuje stavove nekih hrvatskih jezikoslovaca koji sa žaljenjem ističu da se u Hrvatskoj izgubio onaj osjećaj za tuđice koji je stoljećima bio važno obilježje hrvatskoga jezika (Babić 1995) i da nastojanja da se globalni procesi ublaže i uspore davanjem prednosti dobrim hrvatskim riječima pred kasnije uvezenim anglizmima nisu uvijek dobrodošli, a gdjekad izazivaju i podsmjeh (Opačić 2007: 24). Babić (1995: 201) čak ističe da se danas u hrvatskome jeziku tuđice lako primaju kao u srpskome. Samardžija (2002: 72) zaključuje da za razliku od posuđivanja u prošlosti angloamerikanizmi svojom brojnošću i brzinom pritjecanja čine sredstva tradicionalnoga jezičnog purizma djelomično učinkovitima ili posve neučinkovitima, a hrvatske jezikoslovce zatiču nespremne. Dio te neuspješnosti i nespremnosti, smatra autor, potječe i od neodgovarajuće i neinstitucionalizirane skrbi za hrvatski jezik.

S druge strane, Odbor za standardizaciju srpskoga jezika, iako se samo sporadično bavi(o) tuđicama, upozorava da treba izbjegavati p o s u đ e n i c e i z l i j e n o s t i (navedeno prema Klajn 2008: 160), odnosno one koje niti obogaćuju niti uljepšavaju srpski jezik, a čijim se prodiranjem ubrzano smanjuje udio domaćih riječi (Piper 2003: 32–37).

Sočanac (2009: 250) dodaje da iako su u hrvatskome purističke tendencije tradicionalno izraženije nego u srpskome, a purizam u hrvatskome prisutniji na razini jezične ideologije, razlike se u jezičnoj praksi ne primjećuju. Analiza rezultata istraživanja prisutnosti riječi engleskoga podrijetla u oglašavanju na hrvatskome i srpskome jeziku (Drljača Margić 2009) pokazuje da je engleski element prisutan podjednakim intenzitetom u obama jezicima, odnosno da između postotka engleskih izraza u reklamama na hrvatskome i srpskome nema statistički značajne razlike. Engleski se element javlja u dvije trećine reklama i u hrvatskim i u srpskim izdanjima istih časopisa.

U obama se sociolingvističkim kontekstima govori o anglohibridima, h r e n g l e s k o m e i a n g l o s r p s k o m e , jezičnim varijetetima koji nastaju kao posljedica preuzimanja materijala iz engleskoga jezika bez ikakvoga sustava, osmišljenosti i obaziranja na eventualnu normu (Prćić 2005) i koje karakteriziraju napola razumljene, pogrešno napisane ili izgovorene jezične jedinice „pokupljene“ iz medija (Vilke, Medved-Krajnović 2006). Prćić (2005: 78) međutim ističe da se anglosrpskim nikako ne može smatrati svaki utjecaj engleskoga jezika na srpski, nego samo neopravdane i nepotrebne inovacije koje se javljaju pod utjecajem engleskoga.

Negativni se stavovi prema takvim, neopravdanim i nepotrebnim inovacijama, koje su odraz jezičnoga snobizma, podjednako javljaju i u hrvatskome i u srpskome sociolingvističkom kontekstu.

Po principu opravdanosti uporabe i potrebe za posuđenicama engleskoga podrijetla Prćić (2005: 130–135) govori o s a s v i m n e o p r a v d a n i m , n e o p r a v d a n i m , u v j e t n o o p r a v d a n i m , o p r a v d a n i m

i sasvim opravdanim anglizmima. U kategoriju sasvim neopravdanih anglizama ulaze oni anglizmi za koje već postoji domaća ili udomaćena riječ ili izraz, poput *kasting* naspram *audicija* ili *fan* naspram *obožavalac*. Među neopravdane anglizme ulaze oni za koje postoji mogućnost prevođenja stranoga sadržaja. Prema autoru izrazi *spejs šatl* i *hendaut* neopravdani su jer se mogu prevesti izrazima *svemirski avion* i *izručak*. Uvjetno opravdanim anglizmima autor naziva one anglizme koji su kraći i ekonomičniji od domaćih jednakovrijednica, npr. *PR* od *odnosa s javnošću*, *kurikulum* od *nastavnoga plana i programa*. Anglizam je opravdan ako unosi novu nijansu značenja u sustav jezika primaoca i time postaje hiponimom domaćoj ili udomaćenoj riječi. Neki su od primjera *kambek* prema *povratak* ili *dil*/*deal* prema *dogovor*/*sporazum*. Sasvim opravdanim anglizmima autor smatra one anglizme koji unose sasvim novo značenje u sustav jezika primaoca i time popunjavaju leksičku i pojmovnu prazninu. Takvi su primjeri: *modem*, *skener*, *bestseler* itd.

Na njegovu se podjelu pozivaju i neki drugi autori. Filipović (2006: 64) ističe da je pojava anglizama u jeziku mode velikim dijelom neopravdana, odnosno odraz jezičnoga trenda – „upotrebljavaj engleske riječi i zvučat ćeš obrazovanije, intelektualnije, bit ćeš in“, a Drašković (2008: 215) zaključuje da se veliki broj engleskih termina u televizijskom novinarstvu upotrebljava potpuno neopravdano.

Uporabu konotativnih posuđenica Prćić (2005: 157) naziva statusnom uporabom koja je najčešće motivirana neutemeljenim, ali zato vrlo čvrstim vjerovanjem nekih ljudi da je povremena ili stalna uporaba posuđenica engleskoga podrijetla u govoru i pismu modernija, otmjenija i elegantnija jer stvara dojam pripadnosti nadmoćnijemu anglofonom kulturnom i jezičnom obrascu, u prvome redu američkome kao najpoželjnijem. Bliska statusnoj uporabi je i strukovna uporaba (ibid., 156) za kojom također postoji samo subjektivna potreba. Strukovna uporaba anglizama motivirana je nedovoljno utemeljenim, ali zato sve uvrježenijim vjerovanjem stručnjaka iz gotovo svih područja da su u današnje vrijeme jedino nazivi iz engleskoga jezika oni koji na pravi, autentičan i uvjerljiv način izražavaju određeno stručno značenje. Autor to ilustrira uporabom primjera poput *menadžment* umjesto *rukovodstvo*, *tribunal* umjesto *sud*, *konekcija* umjesto *veza*, *respiratorni* umjesto *disajni* i sl. Na istome je tragu i Babić (1990: 86) kada kritički primjećuje:

> Kako moderno zvuči kad naknada postane kompenzacija, *zaplet – komplikacija*, *put* i *odnos – relacija*, *položaj – situacija*, *rješenje – solucija*, *raspodjela – distribucija*, *obala – rivijera*, a *zapreka – barijera*!

Težak (1999: 108) dodaje da pomodarstvo, snobizam i ekshibicionizam rezultiraju lažnom uvjerenosti da nijedna hrvatska riječ ne može adekvatno zamijeniti engleske izraze. Domaći se izrazi pritom ignoriraju, kao isforsirani i nestručni, ili se za njih uopće ni ne zna. Te anglolatinke (npr. *ratificirati*, *involviran*, *supervizor*, *militantan*, *monitoring*), kako ih naziva Babić, zvuče profinjenije, kompleksnije i učenije od njihovih domaćih jednakoznačnica.

U Hrvatskoj još potkraj 19. stoljeća Tomo Maretić postavlja sljedeće pravilo za posuđivanje tuđih riječi: „Ne upotrebljavaj nepotrebnih tuđih riječi, t. j. onakih, za koje ima u jeziku dobrih svojih zamjena!“.[1] Jonke (1953/54: 2) ističe da treba uložiti napor, a ne upotrijebiti riječ koja prva padne na um. Da jezik ne bi postao neprirodna mješavina svih mogućih jezika, pisac ili govornik treba paziti na ljepotu, duh i svježinu jezika i boriti se protiv udobnosti i snobizma u koje nas često uljuljavaju strani izrazi. Tako Babić (1990: 97) ističe da je englesko *come back* (*kambek*) počelo grickati naš *povratak* jer se upotrebljava dosta često, nepotrebno i štetno za jezik i stil. Težak (2004: 38) ističe da anglizmi poput *fajter*, *lajv*, *lider*, *link* ili *tajming* ne samo da nam nisu potrebni, nego su i ozbiljna prijetnja da nam iz jezičnoga standarda, a posebice iz razgovornoga stila, potiho nestanu hrvatske riječi. Koharović (1997: 488) govori o anglizmima *remake* i *revival* koji su se hrvatskoj praksi nametnuli tek nedavno, ali su tako često u uporabi da su doživjeli količinsku zlouporabu, uporabnu inflaciju i izgubili čak i na šarmu mogućega otkačenog profesionalnog jezika analitičara pop-kulture.

Šipka ističe da se u općoj najezdi anglizama događa da se oni rabe i gdje treba i gdje ne treba te potiskuju iz uporabe domaće ili strane, sinonimne riječi, odavno već udomaćene s „jasnim i korisnim nijansama u značenju“ (Šipka 2005: 8). Autor nove strane riječi naziva d ž o k e r i m a – univerzalnim zamjenama za više različitih riječi sličnoga ili pak potpuno istoga značenja. U srpskome tako izraz *trend* zamjenjuje riječi *tendencija*, *sklonost*, *težnja*, *smer*, *pravac* i sl. Autori REČNIKA NOVIJIH ANGLICIZAMA u predgovoru ističu da RJEČNIK parodira i ujedno oslikava jezičnu stvarnost u kojoj *implementacija* uspješno potiskuje *sprovođenje* i *realizaciju* i u kojoj se pacijenti upućuju na *monitoring*, a ne na *kontrolu* (Vasić et al. 2001: 7). Babić (2004: 247) paralelno navodi da u hrvatskome *depozit* pokriva i *polog* i *ulog* i *odlagalište*, pridjev *krucijalan* pridjeve *križni*, *mučan*, *unakrsni*, *odlučan*, *bitan*, *goruć*, a *rejting* domaće izraze *doseg*, *ugled*, *slava*, *čast*, *dobar glas*, pa i prihvaćene starije tuđice *rang*, *renome*, *status*. Autor (1990) u tome vidi problem jer jedan strani izraz potiskuje iz uporabe mnoge domaće izraze, te tako narušava preciznost rečenoga. S njime se slaže Opačić (2006, 2007) kada ističe da uporaba riječi stranoga podrijetla koje pokrivaju cijeli niz značenjskih nijansi pridonosi artificijelnosti teksta, njegovoj apstraktnosti, nepreciznosti i nerazumljivosti.

Ulazak nekih posuđenica isprva motiviraju denotativni razlozi, odnosno popunjavanje leksičke praznine jezika davaoca. Tako je, ističe Šipka (2005: 8), izraz *brend* ušao kao marketinški termin, u značenju ʻmeđunarodna robna markaʼ. Osim toga, njegovu uporabu opravdava i njegov internacionalni status. On je, kako ističe autor, ušao i u druge (čak i velike) europske jezike, pa ga stoga ne treba progoniti i tražiti mu domaće zamjene. Šipka, međutim, kritizira to što se izraz počeo rabiti i u drugim značenjima, i to umjesto domaćih, sasvim dob-

[1] Navedeno prema Jonke (1953/54: 2).

rih riječi i izraza, kao što su *proizvod*, *vrsta*, *tip*, *marka*, *zaštitni znak*, pa su čak i srpski pisci, ćirilica, Sveučilište u Beogradu također nekakvi brendovi.

Anglizme se (posebice konotativne) naziva jezičnim nakazama, uljezima (Opačić 1997: 483), korovom (Babić 1995: 265), čudnovatim riječima (ibid., 486), riječima koje nasilno ulaze među obične, stilski neobilježene riječi standardnoga jezika (ibid., 493), nevoljom i žilavom korovskom biljkom koja se širi i proždire sve oko sebe (Šipka 2005), općim zlom koje ulazi u sve pore našega privatnog i javnog života (Kovačić 2007: 64), a one koji ih rabe poltronima, snobovima, anglozaljubljenicima i ljubiteljima pomodnica (Težak 2004).

U kontekstu rasprave o konotativnome posuđivanju autori se nerijetko dotiču i razumljivosti takvih posuđenica. Detaljnije istraživanje razumijevanja anglizama, koje je u srpskome sociolingvističkom kontekstu provela Olga Panić-Kavgić (2006), pokazuje u kojoj mjeri izvorni govornici srpskoga jezika razumiju ono što im se preko medija nameće kao nova jezična praksa oličena u neodmjerenoj i neprimjerenoj uporabi anglizama. Autorica (2006: 32) kritici najviše podvrgava novinare koji često prevode vijesti s engleskoga govornog područja, a zbog nemara, nekompetentnosti i nedovoljne jezične savjesti i uslijed nedostatka vremena ti prijevodi često ispadnu nerazumljiva anglosrpska „salata“ unutar koje se govori o, kritički ističe Šipka (2005: 11), *stručnjacima za city branding* umjesto o *analitičarima kvalitetna života u gradovima*.

U Hrvatskoj se često u okviru rasprave o razumljivosti anglizama zagovara purizam kao pratilac društvene jednakosti jer potiče uporabu domaćih izraza, koji su razumljivi svim društvenim slojevima, dok su strane riječi bliže intelektualnim slojevima – populistički/pedagoški purizam (Neustupný/Nekvapil 2006: 155). Strani izrazi, ističe Thomas (1991), razdvajaju govornu zajednicu, dok je domaće riječi ujedinjuju. Za razdvajanje društva u Hrvatskoj Babić krivi jezične snobove „kojima je lijepo sve što miriše stranim dahom, a što se tako od naroda i obrazovanih slojeva sve više stvaraju dva tabora, to njima nimalo ne smeta“ (Babić 1990: 60). Težak (2004: 34) ističe da raznim engleskim naslovima osim pomodarstva i snobizma ništa ne bi oduzeli hrvatski naslovi, samo bi ih približili onima koji ne uče engleski. Prisvajanju tuđih riječi, dodaje autor, uz neznalice, oduvijek su kumovali školovani ljudi, koji tuđim jezicima pothranjuju vlastitu taštinu, prezir prema prostome puku, prikrivaju vlastitu stručnu i intelektualnu nemoć ili se oportunistički dodvoravaju svjetskim moćnicima. Opačić (2006) navodi brojne primjere uporabe riječi za koje se pita koliko ljudi uopće zna što one znače i kritički naglašava da nije moguće da se to hrvatski nikako ne može reći. Zašto se govori o *rejtingu*, pita se autorica, kada je to *stupanj podrške javnosti*, o *brown-field investicijama* kada su to *ulaganja u postojeće kapacitete*, o *celebritijima* kada imamo *slavne*/*ugledne*/ *poznate osobe*; zašto *pronalaženje stručnjaka* skrivamo iza *head-huntinga*, *umiješanost*/*angažiranost*/*uključenost* iza *involviranosti*, a *kontrolu* ili *nadzor* iza *monitoringa*. Autorica oštro kritizira političare, koji bi trebali biti jezični model

široj javnosti, a ponajviše rabe strane izraze ne zamarajući se time što većina gledalaca ne razumije o čemu je riječ (ibid., 31/95), i sa žaljenjem gleda na starije generacije koje se ponižava uporabom stranih izraza, poput *call centar za umirovljenike* (ibid., 33), koje oni najčešće ne znaju niti izgovoriti niti znaju njihovo značenje.

Pritom, ističe Panić-Kavgić (2006: 20), dolazi do prelaska s posuđivanja kao potrebe društva da se popune praznine u njegovu jeziku na pomodnu naviku govornika da svoj jezik „kite“ što većim brojem riječi iz engleskoga jezika, bez obzira na to postoji li za tim realna i opravdana potreba. Taj prelazak, ističe Prćić (2005: 56), dovodi do nastanka inercijskih sinonima, koji su semantički nepotrebni i ne doprinose izražajnosti srpskoga jezika (ibid., 147) te do pojave jezičnoga angloholizma, odnosno opijenosti nekontroliranim unošenjem elemenata i pojava iz engleskoga jezika u srpski (ibid., 183).

Uz prekomjernu se uporabu anglizama veže poltronstvo i kolonijalni mentalitet (Babić 2004), komotnost i jezično ravnodušje (Kovačić 2007), povodljivost za pomodnim, duhovna lijenost i konformizam (Opačić 2007), nemar i snobizam (Drašković 2008) te nemotiviranost i lijenost govornika da upotrebljava kreativni potencijal vlastitoga jezika (Filipović 2006). Takva, nekritična uporaba anglizama proizlazi, ističe Prćić (2005), iz nesustavnoga jezičnog obrazovanja, nebrige za jezičnu kulturu, loših prevoditelja, poluobrazovanih novinara i bezobzirne komercijalizacije. Stoga, smatra Bugarski (2005: 266–267), država treba stvoriti institucionalni okvir koji omogućuje vođenje organizirane i sustavne brige za jezik. Potrebno je usto širiti društvenu svijest o važnosti jezika i mogućnostima koje on pruža, ali ne politički i ideološki inspiriranim proklamacijama i zabranama, već dugoročnim djelovanjem na podizanje opće razine pismenosti i jezične kulture.

STAVOVI GOVORNIKA PREMA KONOTATIVNIM POSUĐENICAMA ENGLESKOGA PODRIJETLA U HRVATSKOME I U SRPSKOME JEZIKU

Thomas (1991: IX) drži da je purizam jezični stav koji se gotovo uvijek pripisuje jezikoslovcima, tzv. čuvarima jezika, dok prosječni govornici prihvaćaju strane riječi u njihovu jeziku i ne zamaraju se njima. Drugim riječima, purizam je svjestan proces čiji su nositelji isključivo predstavnici službene jezične politike. Mnogi se s time ne slažu opisujući purističke reakcije javnosti na unos stranih riječi u njihov jezik. U njemačkoj tradiciji tako nikada nije bilo lako precizno odrediti granicu između akademskoga bavljenja jezikom i popularne jezične kritike (Wildgen 2003: 24). Konotativni su anglizmi učestala tema puristički prožetih pisama uredniku novina u Danskoj (Sørensen 1990), Nizozemskoj (Berteloot, van der Sijs 2002), Norveškoj (Graedler 2002) i Italiji (Pulcini 2002). Jezikoslovna istraživanja također pokazuju negativan stav govornika prema pretjeranoj, nepotrebnoj uporabi anglizama u finskome (Hyrkstedt, Kalaja 1998), bugarskome (Alexieva 2002) i njemačkome (Corr 2003).

Klajn (2008: 172) ističe da u Srbiji otpori prema stranojezičnim utjecajima dolaze u najvećoj mjeri upravo od nestručnjaka za jezik, a Bugarski (1996: 172) napominje da je zabrinutost za sudbinu materinskoga jezika omiljena tema pisama koje čitatelji šalju uredništvima novina u Srbiji. Stojić (1991) analizira niz takvih pisama – apela čitatelja da se očuva čistoća izvornoga jezika – koje opisuje kao tipičan primjer moralnih sudova s jakom dozom purizma (Stojić 1991: 161). O potrebi za njegovanjem pravilnoga govora i razvijanja jezične kulture progovaraju i lektori, novinari i stručnjaci na nefilološkim područjima. Lektorica POLITIKE Zlata Spasojević ističe da pravilan govor zahtjeva više pozornosti i napora, prije svega jezičnu kulturu i svijest o vlastitome izrazu. Danas, međutim, anglizmi sve više zamjenjuju srpske sinonime, a tvrtke, restorani, pa čak i ljudi nose engleska imena (www.balkanforum.net). Glavni lektor POLITIKE Gradimir Aničić kritički se osvrće na bahatost i nemar govornika srpskoga, nekritičnu i stihijsku uporabu anglizama u srpskome te, posljedično, na poražavajuće i zabrinjavajuće stanje srpskoga jezika (www.nspm.org.yu). Novinarka POLITIKE Tereza Bojković tendenciju govornika da gdje god mogu posade neku englesku riječ da bi zvučali obrazovanije, pametnije i suvremenije smatra bolešću koju ironično naziva e n g l e z i t i s o m (www.politika.rs). Psiholog Žarko Trebješanin ismijava skorojeviće koji misle da su postali jako važni ako rabe strane izraze, koje često ne razumiju i upotrebljavaju pogrešno, kao i pojavu nazivanja obrta engleskim nazivima pri čemu neka omanja prodavaonica često dobije neki bombastičan naziv (www.politika.rs).

U Hrvatskoj često puristički reagiraju novinari i političari. Novinar SLOBODNE DALMACIJE Davor Krile ističe da su anglizmi forsirani i gdje treba i gdje ne treba, a svoju agresivnu promidžbu doživljavaju u medijima (www.monitor.hr), a novinarka VJESNIKA Lada Žigo piše o anglokrobotskome jeziku na hrvatskim ulicama čiji nas natpisi tjeraju da se u vlastitoj zemlji osjećamo kao Amerikanci, odgonetavamo pomodne kovanice i zaboravljamo vlastiti jezik (www.vjesnik.hr). Saborski zastupnici Ingrid Antičević-Marinović i Petar Selem smatraju da je hrvatski jezik ugrožen priljevom anglizama, posebice englesko-hrvatskih mješavina kao što su *mejlati*, *konektirati*, *forvardirati*, *supportirati* za koje imamo svoje riječi. Primjetno je nepoštovanje jezika jer više ni radna mjesta ni prodavaonice nemaju hrvatske nazive (www.index.hr). Antonija Mažuranić, predsjednica mladeži Hrvatske demokratske zajednice Primorsko-goranske županije, poziva građane, posebice mlade, da se koriste hrvatskim riječima kad god je to moguće (www.novilist.hr). Snježana Prijić-Samardžija (2007: 2), prorektorica Sveučilišta u Rijeci, po struci filozofkinja, kaže da je danas ključno znati upakirati, napuhivati i stilizirati istinu. Ta moderna frazeologija, prema kojoj nismo *premoreni od posla*, nego smo *burn out* i u kojoj ne idemo na doškolovanje ili prekvalifikaciju, već unutar pojma *life long learninga* na stručni *trening* u *business schools*, proizvod je snobizma i prenemaganja velegradskih poslovnjaka i šminkera koji se žele izdvojiti od običnih smrtnika.

Rasprava o utjecaju engleskoga na druge jezike svoj prostor često nalazi i u novim masovnim medijima. Stavovi govornika najčešće se mogu iščitati iz rasprava na forumima i iz komentara na *online*-članke (nekoga novinara ili jezikoslovca) u kojima se posredno ili neposredno govori o utjecaju engleskoga jezika, o anglizmima i njihovim domaćim zamjenama. Na taj način internet predstavlja prostor za dinamičnu, spontanu i impulzivnu raspravu, uvijek otvorenu za nove komentare i širenje u novim smjerovima, kroz koju se otkrivaju stavovi šire javnosti, koji nerijetko ostaju izvan područja interesa onih koji se eksplicitno bave jezičnom politikom.

Govornici hrvatskoga smatraju da je sramota koliko se malo cijeni bogatstvo vlastita jezika i koliko se jezik nagrđuje pomodnim izrazima:

> Zaista je sramota da narod koji ima toliko bogat standardni jezik, a o narječjima i govorima pojedinih mjesta da ne govorim, tako malo cijeni svoje bogatstvo. Sluganstvo, poltronstvo.
>
> Tko se normalan ne može složiti da je glupo prijateljice zvati frendicama, a događaje eventima (www.tportal.hr).[2]

Oni ističu da je jezik puno više od sredstva komunikacije:

> To da je engleski bolji od hrvatskoga nastaje u glavama onih, kojima znanje seže do razine zadovoljavanja minimalnih jezičnih zahtjeva za razumljivosti izgovorenoga (www.vecernji.hr).

i na konkretnim se primjerima kritički osvrću na jezično pomodarstvo:

> Što mislite o onim celebrityjima koji idu u shopping u after job tajmu? (www.index.hr).
>
> Dosta nam je fešn gurua koji pričaju o stejdžu i misle da su u strimu i kul (www.tportal.hr).

Neki komentari nose snažnu emocionalnu i nacionalnoromantičarsku crtu:

> Plači majko hrvatska. Rasprodali Hrvatsku i hrvatsku čast čak i jezik. Te izopačene riječi ne spadaju u hrvatski riječnik (www.tportal.hr/kultura).

Govornici ponekad u svojim komentarima pokazuju duboko nerazumijevanje razvoja jezika, neminovnosti međujezičnih kontakata i utjecaja te miješane prirode svakoga jezika:

> Sada kad se odahnulo i mislilo da će se hrvatski jezik prvi put slobodno razvijati, došla je nova nevolja, a to su anglizmi (http://arhiv.slobodnadalmacija.hr).
>
> Još iz svog djetinjstva sjećam se svojih baka i djedova koji su u svome rječniku imali podosta turcizama kao *adet*, *pendžer*, *avlija i sl.* A također se sjećam i generacije mojih roditelja koji su znali u svakodnevnom govoru koristiti i *talijanizme*. I kad smo već pomislili da smo svoj prelijepi materinji jezik očistili od tuđica i raznih [...] *izama*, došla je poput plime nova pošast jezične globalizacije – engleština (http://amac.hrvati-amac.com).

U Srbiji se govornici u svojim komentarima kritički osvrću na nemar i nerad jezikoslovaca:

[2] Svi su navodi prepisani u originalu.

Njihov izgovor je obično da je jezik živ pa se ne može njime upravljati.

Neki s nevjericom reagiraju na brojnost i (sve)prisutnost naziva, natpisa i izraza engleskoga podrijetla u srpskome kontekstu:

Prošetajte Beogradom mislićete gledajući nazive prodavnica, da ste u Engleskoj.

Još uvek svima pričam o svom zaprepašćenju kada sam usred Knez Mihajlove ulice, u jednom od izloga, ugledala natpis: SALE TOPOVA.

Naježim se svaki put kad čujem benefit umesto korist, povoljnost ili prednost.

a neki čak i fatalistički:

Izgubili smo borbu za srpski. Vidim to po svojoj djeci (www.politika.rs).

Zalila mi se koleginica da su joj roditelji trazili da pazi kada razgovara sa njima jer oni vise ne razumeju njen srpski (http://forum.b92.net).

Nemojmo na silu ubacivati tudjice da bismo bili iznad drugih koji govore samo (zamislite sada pokret rukom) srpski jezik (http://forum.bgdcafe.com).

Mnogi na sarkastičan način pokazuju koliko uporaba jedne posuđenice podrazumijeva uporabu druge i koliko se cijeli opisani događaj takvom jezičnom uporabom mistificira i nastoji pokazati što privlačnijim, urbanijim i glamoroznijim:

Meni smeta kad se u Beogradu odrzhava fashion week. Ali Srbima ne zvuchi lepo Nedelja mode. Nije dovoljno pompezno. Kako ce onda da kazhu da su bili u *bekstejdzu* na Nedelji mode. Mozhda razni *makeup artisti* rade samo na fashion weeku, dok na nedelji mode rade samo *shminkeri*, a mnogo je lepshe biti umetnik nego (samo) shminker (http://forum.bgdcafe.com).

ZAKLJUČAK

Slabljenje purističkih tendencija do kojega dolazi zbog mobilnosti ljudi, razvijenosti sredstava javnoga priopćavanja, proširenosti engleskoga kao prvoga stranog jezika i, posljedično, velike izloženosti engleskome (Görlach 2003) vidljivije je u stavovima govornika prema denotativnome posuđivanju iz engleskoga jezika nego prema konotativnome. Stavovi analizirani u ovome radu i rezultati istraživanja koje je provela Drljača Margić (2010) pokazuju da većina ispitanika smatra posuđivanje iz engleskoga jezika neizbježnim, a kao najčešći razlog navode imenovanje novih pojmova i predmeta, koje neminovno prate jezične inovacije. Konotativne se posuđenice, s druge strane, opisuju nepotrebnim, isforsiranim, snobovskim i neprirodnim, znakom nemara i niske obrazovne i intelektualne razine onih koji prate taj trend. Ispitanici se, međutim, slažu s time da između anglizama i njihovih domaćih zamjena dolazi do semantičkoga raslojavanja, da se uz njih vežu različite konotacije i da ih se rabi u različitim situacijama, iz čega, može se pretpostaviti, proizlazi i česta uporaba takvih posuđenica u svakodnevnoj komunikaciji. Zanimljivo je da se govornicima vlastita jezična uporaba uvijek čini opravdanijom od jezične uporabe drugih govornika. U skladu s time svoju uporabu konotativnih posuđenica ili ne primjećuju ili je opravdavaju ekonomičnošću, preciznošću ili stilskim razlozima dok drugi, smatraju govornici, rabe konotativne posuđenice da bi se pravili važni pozna-

vanjem engleskih izraza i modernim izražavanjem. Poseban je otpor govornika usmjeren prema konotativnoj uporabi anglizama u medijima gdje, ističe jedan od ispitanika, „poluobrazovane osobe rabe anglizme da bi time dobile na važnosti i plijenile pozornost šaljući pritom poruku mladim ljudima: Ovo je pravi način izražavanja!".

Negativni komentari jezikoslovaca i ostalih govornika upućuju i na nezaobilaznost purizma. Cameron (1995) ističe da nema bijega od purizma, odnosno od preskriptivizma i normativnosti. Jezik je uvijek pod paskom svojih govornika, posebice onih izobraženih, a svaka takva paska podrazumijeva kritički ili ocjenjivački odnos prema jeziku te želju da se jezik očisti i poboljša – tzv. v e r b a l n u h i g i j e n u . Neki jezikoslovci pak polaze od instinktivnosti purizma. Ager (2003: 51) purizam naziva i n s t i n k t i v n i m j e z i č n i m s t a v o m , a Katičić govori o spontanome ili prirodnome purizmu kao važnome aspektu same jezične naravi koji nalaže da se „govoreći standardnim jezikom služimo izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugima" (Katičić 1973/74: 85). Autor ističe da su govornici instinktivno svjesni koji su izrazi u njihovu jeziku prestižni, a koji stigmatizirani. U tome smislu i današnji utjecaj engleskoga jezika, unatoč slabljenju purističkih tendencija, mnogi doživljavaju kao problem, posebice zbog brojnosti anglizama, njihove dekorativne uporabe (sve što je iz engleskoga moderno je, zvučno i prestižno, te ima poseban socio-psihološki učinak na primatelje poruke), lake uočljivosti (anglizmi se često javljaju u originalnome obliku ili kurzivu i pojavljuju na mjestima gdje privlače pozornost: u naslovima, reklamama, sloganima) i nekritičkoga prihvaćanja svega što dolazi s anglo-američkoga područja.

Govornici srpskoga tradicionalno su otvoreniji prema posuđenicama kojima se imenuju novi predmeti i pojmovi u njihovu jeziku i manje skloni iznalaženju domaćih zamjena za takve posuđenice od govornika hrvatskoga (usp. Drljača Margić 2010: 398). Takav je odnos, ističe Vasiljeva (2009), prisutan i danas, iako zbog modernoga trenda slabljenja purističkih tendencija ne toliko izražajan kao u prošlosti. Iako se njihovi stavovi prema denotativnim posuđenicama razlikuju, u smislu većega otpora govornika hrvatskoga, stavovi prema konotativnim posuđenicama podjednako su negativni. Razlika je i u tome što je u Hrvatskoj otpor nositelja službene jezične politike prema denotativnim i konotativnim posuđenicama puno bliži no što je to slučaj u srpskome jeziku. Negativni stavovi lingvista i nelingvista u Srbiji gotovo su u potpunosti usmjereni prema konotativnome posuđivanju. Komentari ispitanika, stavovi jezikoslovaca, a jednim dijelom i Prćićeva podjela anglizama po načelu opravdanosti potvrđuju otpor prema konotativnome posuđivanju uz prihvaćanje denotativnih posuđenica. S obzirom na to da se srpski odlikuje internacionalizmom, a ne purizmom (Radovanović 2009: 209), opravdanost uporabe izraza poput *brend* u značenju ʻmeđunarodna robna markaʼ nitko ne dovodi u pitanje jer njegovu uporabu opravdava njegov internacionalni status i potreba društva da se popuni praznina u vlastitu jeziku. Stavovi prema uporabi toga izraza u drugim znače-

njima za koja otprije postoje izrazi u srpskome jeziku, odnosno stavovi prema prelasku s posuđivanja kao potrebe društva na pomodnu uporabu anglizama većinom su negativni.

LITERATURA

Ager 2003: Ager, Dennis. *Ideology and Image*. *Britain and Language*. Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney: Multilingual Matters Ltd.

Aitchison 2004: Aitchison, Jean. Absolute Disasters: The Problems of Layering. In: Gottlieb, Henrik; Mogensen, Jens Erik; Zettersten, Arne (Hg.). *Symposium on Lexicography XI*. *Lexicographica*. Series Maior. Tübingen: Niemeyer. S. 1–15.

Alexieva 2002: Alexieva, Nevena. Bulgarian. In: Görlach, Manfred (Hg.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 241–260.

Babić 1990: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. Zagreb: Globus.

Babić 1995: Babić, Stjepan. *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb: Školske novine.

Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga*: *hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim*. Zagreb: Školske novine.

Berteloot/van der Sijs 2002: Berteloot, Amand; van der Sijs, Nicoline. Dutch. In: Görlach, Manfred (Hg.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 37–56.

Bugarski 1996: Bugarski, Ranko. *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa.

Bugarski 2005: Bugarski, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: Čigoja štampa.

Cameron 1995: Cameron, Deborah. *Verbal hygiene*. London: Routledge.

Corr 2003: Corr, Rachael. *Anglicisms in German Computing Terminology*. (https://www.cs.tcd.ie/courses/csll/corrr0203.pdf).

Drašković 2008: Drašković, Brankica. Anglicizmi u srpskom kao jeziku struke – upotreba engleskih termina u televizijskom novinarstvu. In: Grković-Mejdžor, Jasmina (Hg.). *Prilozi proučavanju jezika*. Novi Sad: Odsek za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. S. 213–224.

Drljača Margić 2009: Drljača Margić, Branka. Engleski element u oglašavanju na hrvatskome i srpskome jeziku. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. *Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Beč – Münster – Berlin: LIT Verlag. S. 263–279.

Drljača Margić 2010: Drljača Margić, Branka. Stavovi izvornih govornika hrvatskoga i srpskoga jezika prema utjecaju engleskoga na njihove jezike. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. *Grammatik*. Beč – Münster – Berlin: LIT Verlag. S. 391–405.

Filipović 2006: Filipović, Sonja. Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. In: *Philologia*. 4 (4). S. 57–65.

Görlach 2003: Görlach, Manfred. *English words abroad*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Graedler 2002: Graedler, Anne-Line. Norwegian. In: Görlach, Manfred (Hg.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 57–81.

Guilbert 1975: Guilbert, Louis. *La créativité lexicale*. Paris: Librairie Larousse.

Haugen 1953: Haugen, Einer. *The Norwegian Language in America*: *A Study in Bilingual Behavior*. Vol. II. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hyrkstedt/Kalaja 1998: Hyrkstedt, Irene; Kalaja, Paula. Attitudes toward English and its functions in Finland: A discourse-analytic study. In: *World Englishes*. 17 (3). S. 345–357.

Jonke 1953/54: Jonke, Ljudevit. O upotrebi tuđih riječi. In: *Jezik*. 1/1. S. 1–4.

Katičić 1973/74: Katičić, Radoslav. O purizmu. In: *Jezik*. 3–4. S. 84–90.

Klajn 2001: Klajn, Ivan. Nelogisms in present-day Serbian. In: *International Journal of the Sociology of Language*. 151. S. 89–110.

Klajn 2008: Klajn, Ivan. Purizam i antipurizam u današnjem srpskom jeziku. In: *Južnoslovenski filolog*. 64. S. 153–176.

Koharović 1997: Koharović, Nebojša. Reprint, remake, revival. In: Dulčić, Mihovil (Hg.). *Govorimo hrvatski*: *jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed. S. 488.

Kovačić 2007: Kovačić, Marko. Jezično ravnodušje. In: *Jezik*. 54/2. S. 64–69.

Melchers/Shaw 2003: Melchers, Gunnel; Shaw, Philip. *World Englishes*: *An Introduction*. London: Arnold.

Neustupný/Nekvapil 2006: Neustupný, Jirí V.; Nekvapil, Jiří. Language Management in the Czech Republic. In: Baldauf, Richard B.; Kaplan, Robert B. (Hg.). *Language Planning and Policy in Europe*. *Vol*. *2*: *The Czech Republic*, *The European Union and Northern Ireland*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters Ltd. S. 16–201.

Opačić 1997: Opačić, Nives. Fast food. In: Dulčić, Mihovil (Hg.). *Govorimo hrvatski*: *jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed. S. 483.

Opačić 2006: Opačić, Nives. *Hrvatski u zagradama*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Opačić 2007: Opačić, Nives. Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik. In: *Jezik*. 54/1. S. 22–27.

Panić-Kavgić 2006: Panić-Kavgić, Olga. *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj.

Piper 2003: Piper, Predrag. *Srpski između velikih i malih jezika*. Beograd: Beogradska knjiga.

Pratt 1986: Pratt, Chris. Anglicisms in European Spanish. In: Viereck, Wolfgang; Bald, Wolf Dietrich (Hg.). Budapest: Akadémiai Kiadó. S. 345–367.

Prćić 2005: Prćić, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.

Prijić Samardžija 2007: Prijić Samardžija, Snježana. Stilizacija života. In: *Novi list* (30. rujna). S. 2.

Pulcini 2002: Pulcini, Virginia. Italian. In: Görlach, Manfred (Hg.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 151–167.

Radovanović 2009: Radovanović, Milorad. Srpski jezički standard. In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip (Hg.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*: *Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput. S. 199–213.

Samardžija 2002: Samardžija, Marko. *Nekoć i nedavno*. *Odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Sočanac 2009: Sočanac, Lelija. Anglicizmi u hrvatskom i srpskom jeziku: sličnosti i razlike. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Beč – Münster – Berlin: LITVerlag. S. 239–252.

Sørensen 1990: Sørensen, Knud. Sociolinguistic relations between English and Danish since 1945. In: Filipović, Rudolf; Bratanić, Maja (Hg.). *Languages in Contact*. Zagreb: Institute of Linguistics. S. 30–32.

Stojić 1991: Stojić, Svetlana R. *Engleske pozajmljenice u govornom srpskohrvatskom jeziku – poznavanje, upotreba, stavovi*. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet.

Šipka 2005: Šipka Milan. Brend i brendomanija. In: *Jezik danas*. 9 (21–22). S. 8–11.

Težak 1999: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš* (*ne*)*zaboravljeni*. Zagreb: Tipex.

Težak 2004: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš* (*ne*)*podobni*. Zagreb: Školske novine.

Thomas 1991: Thomas, George. *Linguistic purism*. London – New York: Longman.

Turk 1996: Turk, Marija. Jezični purizam. In: *Fluminensia*. 1–2. S. 63–79.

Vasić et al. 2001: Vasić, Vera; Prćić, Tvrtko; Nejgebauer, Gordana. *Du yu speak anglosrpski*? *Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.

Vasiljeva 2009: Vasiljeva, Ljudmila. Dinamika razvoja srpskog, hrvatskog i bosanskog leksika krajem XX. i početkom XXI. stoljeća. In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip (Hg.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*: *Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput. S. 237–252.

Vilke/Medved-Krajnović 2006: Vilke, Mirjana; Medved-Krajnović, Marta. Govorite li hrengleski? In: Granić, Jagoda (Hg.). *Jezik i mediji – jedan jezik*: *više svjetova*. Zagreb–Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. S. 769–778.

Weinreich 1953/63: Weinreich, Urlich. *Languages in Contact*. The Hague: Mount Co.

Wildgen 2003: Wildgen, Wolfgang. The roots of purism and its relevance for minor languages and dialects (with reference to Plattdüütsch and Lëtzebuergesch). In: Brincat, Joseph; Boeder, Winfried; Stolz, Thomas (Hg.). *Purism in minor languages*, *endangered languages*, *regional languages*, *mixed languages*. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer. S. 11–26.

IZVORI

www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/fset.html

www.tportal.hr/kultura/knjizevnost/12420/I-bez-developera-sponzorusa-potukla-borkinju.html

www.vecernji.hr/newsroom/culture/2957862/index.do

www.indeks.hr/vijesti/clanak.aspx?id=387192

www.monitor.hr/clanci/novi-nacin-za-fackanje-padate-li-na-smirting/21068

www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/hrvatski-jezik-sve-manje-hrvatski.aspx

www.vjesnik.hr/Html/2008/03/27/ClanakTx.asp?r=tem&c=6

http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/inc/print.asp?url=/20040108/kultura02.asp

www.balkanforum.net/index.php?topic=20920.0

www.nspm.org.yu/kulturnapolitika/2007_anicic1.htm

www.politika.rs/rubrike/Magazin/Sori-po-difoltu-ne-nosim-kezual-za-svaki-ivent.lt.html

http://forum.bgdcafe.com/index.php?showtopic=3538&st=20

http://forum.b92.net/index.php?showtopic=13965&st=60

http://amac.hrvatiamac.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2171&Itemid=324

Branka Drljača Margić (Rijeka)

Attitudes towards connotative borrowings of English origin

The paper deals with the attitudes of Croatian and Serbian linguists, as well as of non-linguists towards connotative borrowings of English origin in their respective languages, with special attention paid to the comparison between their attitudes. Although their attitudes towards denotative borrowings differ, in terms of native Croatian language speakers offering more resistance to the influence of English on their first language, their attitudes towards connotative borrowings are about equally negative.

Drljača Margić 2010: Drljača Margić, Branka. STAVOVI PREMA KONOTATIVNIM POSUĐENICAMA ENGLESKOGA PODRIJETLA. – Novi rad.

Radovan Lučić
[rođ. 1963]

Novohrvatski: stvarnost ili farsa?

[2010]

U hrvatskom standardnom jeziku koncem prošloga stoljeća dogodile su se pod utjecajem izvanjezičnih čimbenika neke znakovite promjene. U ovome radu pokušat ću objasniti na kojim su se jezičnim razinama odvijale spomenute promjene, kako su provođene te u kojoj su mjeri utjecale na jezični sustav. Budući da se za promijenjeno stanje pojavio naziv ʻnovohrvatskiʼ, posebnu ću pozornost posvetiti značenjskim komponentama, motivaciji i distribuciji tog naziva.

Uvod

Nakon perioda stihijske jezične politike **početkom devedesetih, u novoj, samostalnoj hrvatskoj državi nastupa razdoblje jezičnog planiranja. Uporno eksponiranje određenih jezičnih elemenata pokazalo** se lako ostvarivim zahvaljujući poslušničkom mentalitetu medija i upravnih tijela, naslijeđu iz totalitarnih režima 20. stoljeća. Osim toga, postojala je znanstvena podrška iz lingvističkih krugova, mahom starije generacije sklone politici vladajuće stranke.

Najveće planske promjene odvijale su se na području vojne, pravne i administrativne terminologije uvođenjem desetljećima nekorištenih ili drukčije korištenih riječi i izraza te kovanjem novih riječi. Spontane promjene uzele su maha ponajviše u području tehnologije, gospodarstva i trgovine koje se razvijaju munjevitim tempom s mnoštvom novih naziva. Za označavanje novih pojmova koriste se prevedenice i posuđenice, poglavito iz engleskoga. U općem leksiku pojavio se pod utjecajem medija određen broj oživljenica i uvedenica, a konac devedesetih obilježile su i paranormativne inovacije (Pranjković 2000) koje nisu ostavile dubljih tragova u leksiku. One su, međutim, uz razne druge jezične elemente, u velikoj mjeri poslužile kao simbol za puristički jezični registar pod kolokvijalnim nazivom *novohrvatski*.

Tvorba

Da bismo odgovorili na pitanje iz naslova moramo znati što pridjev *novohrvatski* označuje. Iako je na prvi pogled tvorbeno transparentan, semantičku mu vrijednost nije lako dokučiti. Prilog *novohrvatski* neću posebno opisivati budući da mu je leksičko značenje isto kao u pridjeva.

Kao i većina ostalih složenica nastalih tvorbenim obrascem atribut-spojnik-imenica-sufiks, i ova precizira značenje pridjeva nastalog sufiksacijom

imenice (*novo**grčki***, *staro**slavenski***, *usko**partijski***) – Babić 1991: 383. Pridjev *novohrvatski* jest odnosni pridjev, a značenje odnosnih pridjeva vrlo je teško analizirati budući da izvan konteksta nemaju svog denotata[1] niti pripadaju nekom značenjskom setu. Kako ne postoji mogućnost semantičke usporedbe, ne može im se odrediti osnovno, konceptualno[2] značenje; ono uvijek ovisi o dopuni, odnosno imenici koju označuju. Pojavu kad jedan pridjev ima dvije preoblike, odnosno kad se „jedan pridjev odnosi na dvije imenice" (Babić 1991: 355), Babić uvjetno naziva *sekundarnom mutacijom*. Budući da se imena država nastala elipsom od kolokacija s pridjevima na **-ski** tretiraju u tvorbi kao poimeničeni pridjevi, isto se tako mogu tretirati i imena jezika nastala elipsom od takvih kolokacija. Analogno Babićevu terminu, u takvim slučajevima moglo bi se uvjetno govoriti i o *tercijarnoj mutaciji* jer se odnosni pridjev *hrvatski* može odnositi na *Hrvatsku kao zemlju*, na *Hrvate kao narod* te na *hrvatski kao jezik*.

S obzirom da su zemlja, narod i jezik tri glavna obilježja nacije i nacionalnog identiteta, značenje takvih pridjeva nosi u sebi često i političku sastavnicu. U složenici s pridjevom *nov* ta politička sastavnica dolazi do izražaja i zbog male vremenske udaljenosti od prijašnjeg stanja koje taj pridjev implicira, a to je u prvom redu drukčiji politički položaj i ustroj Republike Hrvatske.

Da bismo shvatili na koji način pridjev *nov* modificira značenje pridjeva *hrvatski*, pogledajmo na koji način modificira složenice istog tvorbenog obrasca:

Za ovu raspravu nisu relevantni ktetici od dvočlanih imena složenih s pridjevom *nov* pa se neću zadržavati na primjerima kao *novomarofski*, *novozelandski* itd. Isto tako neću razmatrati složenice poput *novozavjetni* ili *novogodišnji* jer su, kao i ktetici, izvedeni od imeničkih sintagmi te im pridjev *nov* ni na koji način ne modificira značenje.

Složenice poput *novovalni*, *novoromantičarski* označuju društveni, odnosno umjetnički pokret ili pravac, a složenice u kojima je drugi član naziv jezika označuju dijakronijski novu fazu u razvoju jezika (*novolatinski*, *novogrčki*, *novobugarski*, *novoštokavski*).

U složenicama pak tvorenima s glagolskim trpnim pridjevom poput *novootkriven*, *novonastali*, *novosagrađen*, *novopostavljen* značenje drugog člana precizirano je pridjevom *nov* isključivo u vremenskom smislu – preoblika bi mogla glasiti ʻonaj koji je nedavnoʼ. Ista preoblika vrijedi i za imeničke složenice nastale od glagolskih osnova (*novogradnja*, *novorođenče*, *novokovanica*).

Za pridjev *novohrvatski* teško bi se moglo reći da označava novu fazu u razvoju jezika, a komponenta *nov* ne može ga precizirati u smislu *nedavno* budući je riječ o odnosnom pridjevu bez vlastitoga konceptualnog značenja, što nije slučaj s glagolskim pridjevima kojima se značenje modificira u tom smislu.

[1] Naziv *denotat* koristim u značenju ʻparticular referentʼ (Weinreich 1980: 272), odnosno ʻsegment of extralinguistic worldʼ (Zgusta 1971: 28). O uporabi pojmovlja u semantici v. Raffaelli 2004.

[2] Konceptualno značenje kako ga tumači G. Leech (Leech 1974).

Pridjev *nov* ne precizira uvijek značenje složenice *novohrvatski* ni u smislu *suvremen* (kako je, između ostaloga, značenje sličnih pridjeva opisano u rječniku MHMS) jer se u prvom redu odnosi na razdoblje posljednjeg desetljeća prošloga stoljeća.

Rječnik SANU razlikuje tri značenja pridjeva *nov* kao prvoga dijela složenica izvedenih od dvočlanih sintagmi:

– u složenicama s glagolskim osnovama u značenju *nedavno*,

– u složenicama s imeničkim osnovama „koje ukazuju na novu, mlađu, izmenjenu fazu ili vid nečega,

– odosni pridjevi prema sintagmama s pridjevom ʻnoviʼ, ktetici i etnici.

Prema izloženome možemo zaključiti da pridjev *nov* u složenici *novohrvatski* označava promjenu, a izravno značenje složenice stoga obuhvaća sve ono što se odnosi na promijenjenu Hrvatsku, na osobine i postupke Hrvata u promijenjenoj Hrvatskoj te na promijenjeni hrvatski jezik.

U konotativnim značenjima[3] jasno je uočljiv negativan stav govornika. Taj stav može biti usmjeren na oba dijela složenice: u kolokacijama gdje je *novohrvatski* u više-manje sinonimnom odnosu s pridjevom *hrvatski* jasno je da sastavnica *hrvatski* potiče negativne asocijacije. Ovdje je emocionalna dimenzija značenja[4] motivirana vanjskopolitičkim asocijacijama, u prvom redu ʻhrvatskim separatizmomʼ. U većini ostalih slučajeva sastavnica *nov* koristi se s deprecijativnim konotacijama koje su pak motivirane skepsom u kvalitetu promjena te unutarnjepolitičkim asocijacijama. One su negativne iz više razloga, a mogle bi se objasniti tempom, količinom i načinom odvijanja društvenih i jezičnih promjena neposredno prije te nakon nastanka samostalne Hrvatske.

Razlog otporu jezične zajednice prema sadržajima[5] leksema *novohrvatski* djelimice je i praktične naravi jer oni često dovode do nesnalaženje u novim nazivima i normama. Osim toga, neizbježno je da uvedenica, čak i organski neologizam skovan po produktivnim modelima standardnog jezika, smeta korisnika, barem u početku, ako ni zbog čega drugoga onda zato što ne postoji navika njezina korištenja[6] (Zgusta 1971: 182).

[3] Konotativna značenja kako ih tumači G. Leech (Leech 1974).

[4] Emocionalna dimenzija kako je tumači Geeraerds (Geeraerds 1989: 140).

[5] Naziv *sadržaj* koristim u značenju ʻdesignatʼ („notion of the denotatum“, Zgusta 1971: 28).

[6] „It is inevitable that a neologism, even a neologism which is coined according to the productive tendencies of the respective language [...] must strike the users, at the beginning, as unusual“ (Zgusta 1971: 182).

Distribucija

Pretragom kolokacija na internetu i u Hrvatskom nacionalnom korpusu mogu se izdvojiti sljedeći konteksti koje ću navesti po učestalosti na temelju proizvoljnog uzorka od 200 pojavnica:

1. šala ili poruga na račun jezika (30%)
2. kritika jezičnih promjena (22%)
3. pojave u društvu (22%)
4. općejezična problematika (18%)
5. terminologija (8%)

1. Šala ili poruga na račun jezika

U prvu skupinu ulazi sve što pojmom *novohrvatski* nazivaju govornici srednjejužnoslavenskih idioma, uglavnom izvan Hrvatske (na hrvatskim internetskim stranicama nalazi se tek oko 15% svih pojavnica iz te skupine). Najzastupljeniji su razni ʻnadrikroatizmiʼ (Škarić 2000: 123) – pretežno hibridi nastali oponašanjem zamišljenih tvorbenih obrazaca, najčešće s ciljem razbibrige, šale ili izrugivanja. Takvih nadrikroatizama prepuni su ʻjugo-forumiʼ na internetu, najčešće po modelu ʻkako se na novohrvatskom kaže [...]ʼ. Može ih se promatrati kao igre riječima, ali oni nedvojbeno pokazuju kakav dojam najnovije promjene ostavljaju izvan matice.

Zanimljivo je primijetiti da se mnogi nadrikroatizmi izvan Hrvatske – kako među Hrvatima tako i među pripadnicima naroda bivše Jugoslavije, ali također i među strancima – drže za stvarne riječi općeg leksika (ʻ*zrakomlat*ʼ – *helikopter*, ʻ*zrnojed*ʼ – *vrabac*, ʻ*zoroklik*ʼ – *pijetao*, *'stolno klizalo*ʼ – *miš*), a za njihovo kovanje nisu neophodne isključivo hrvatske sastavnice, npr. ʻ*okolotrbušni pantalodržac*ʼ – *remen*.

Mnoge se neobilježene, ustaljene riječi hrvatskoga standardnog jezika atribuiraju kao novohrvatske (*sram*, *obrana*), pogotovu ako uz njih u hrvatskome postoje i internacionalizmi (*ravnatelj* – ʻ*direktor*ʼ, *tisak* – ʻ*štampa*ʼ, *tajnica* – ʻ*sekretarica*ʼ, *povijest* – ʻ*historija*ʼ), ali čak i one koje se u hrvatskome ne mogu zamijeniti posuđenicom (*klokan*, *žarulja*). Tu pojavu znakovito ilustrira sljedeći navod na internetu:

> A: Ne znam šta znači reč *povjest* ali iz konteksta mislim da znači činjenica. Ispravi me ako grešim.
>
> B: Brate, mislim da na „novohrvatskom“ povjest znaci istorija. Ali nisam siguran taj je jezik mnogo tezak i cudan

Zbog nepoznavanja hrvatskoga u vrijeme Jugoslavije i tadašnjeg ʻsrpskohrvatskog jezikaʼ, nehrvatski govornici srednjejužnoslavenskih govora susret s hrvatskim jezikom doživljaju kao nešto potpuno novo te sve što je u

hrvatskom različito od ʻsrpskohrvatskog' izjednačavaju s novonastalim nadrikroatizmima. Ovo tvrdnju potkrjepljuje navod iz beogradskog tjednika VREME:

> Hrvatske jezičke vlasti početkom devedesetih u endehaovskom maniru puristički kroatiziraju sve i svašta, od *zrakomlata* i *vrtileta* do *nježnika* i *milokliza*. Nastavnica tako postaje *namicateljica znanja*, *elektrana munjara*, *telefon brzoglas*, a za Miroslava Tuđmana *špijunaža* je *izvjesnica*. Odnekud iz tisućljetnih magli iskrsavaju pojmovi *mrakobjesje*, *zlozbilja*, *zločinidba*, *utihnina*, *uhidbena hudba*. Logična posledica toga bila je – sprdnja. Tako je u novohrvatskom maniru švaler postao *vanobiteljski piconamicatelj*, *ljubavnik – dojebnik*, *dvocijevni balobacač – nos*, *okolovratni dopupnik – kravata*, a *čobanin – nadzornik četveronožnih travopojedala* (vreme-www).

Naravno, *nježnik* i *milokliz* zacijelo nisu proizvodi hrvatskih jezičnih vlasti (što god bi ʻjezička vlast' mogla značiti), ali unatoč tome ovaj senzacionalistički navod vrlo zorno prikazuje motivaciju najzastupljenijeg asocijativnog[7] značenja pridjeva *novohrvatski* kod govornika izvan Hrvatske.

2. Kritika jezičnih promjena

Sljedeći po učestalosti dolaze primjeri u kojima se izražava nezadovoljstvo jezičnim promjenama. U ovoj kategoriji najveći dio pojavnica (68%) nalazi se na hrvatskim internetskim stranicama. Primjeri pokazuju kako je kritika najčešće protkana ironijom i sarkazmom:

> Btw, otkad se kaže *obvezatni*? Jel to opet onaj neki „novohrvatski"?
>
> Sve mi to na žalost puno ne pomaže da razumijem ovaj „novohrvatski" jezik.
>
> [...] poput Male noćne muzike (koja je izdržala čak i navalu „novohrvatskog" jezičnog purizma).
>
> [...] dok su neki učili „novohrvatski" književni jezik, neki su čućali u rovovima i propustili tu lekciju.

Jezična zajednica promjene povezuje s nametanjem novih izraza od vlasti i državne elite, te u izrazu *novohrvatski* asocijativno i tvorbenom analogijom upućuje na Orwellov *novogovor* sa svim njegovim konotacijama (Lučić 2007: 343).

Stav sudionika jednog internetskog foruma može se smatrati prototipnim za motivaciju asocijativnog značenja *novohrvatski jezik* u većini pojavnica toga konteksta:

> Neke nove riječi sam i nesvjesno prihvatio jer su ušle u govor, ali daleko od toga da mijenjam način izražavanja kad god netko napiše novi pravopis. Veći dio mog rječnika će se uvijek bazirati na onom hrvatskom koji sam naučio doma kao klinac, i na onom što su me učili u prvih 5 ili 6 razreda osnovne škole. Ja inače mislim da se jezik ne može mijenjati dekretom grupice jezikoslovaca čiji prosjek godina je veći od 80, već se treba mijenjati spontano kroz govor. I mislim da je sra-

[7] Asocijativno značenje obuhvaća konotativnu, emocionalnu i kolokacijsku značenjsku dimenziju (Leech 1974: 20).

mota to što su nam jezikoslovci 90-ih izmislili cijelu hrpu „novohrvatskih“ izraza koji nikad nisu zaživjeli u govoru samo zato da bi umjetno napravili što veću razliku između hrvatskog i srpskog. I mislim da je sramota što nam se pravopis mijenja svaki put kad se promijeni vlada. Novi hrvatski pravopis traje kraće nego nova verzija Windowsa i baš zato nitko zapravo ne prihvaća te pravopise nego svi pišemo i govorimo onaj hrvatski koji nam je usađen odgojem [...] Ja nisam pričao o standardu već o nasilnim promjenama koje se pokušavaju nametnuti u svakodnevni govor kao „novohrvatski“ (caffeplanet-www).

3. Pojave u društvu

I u ovoj kategoriji prevladavaju potvrde s hrvatskih internetskih stranica (72%), a mnogo je primjera s kolokacijama iz područja politike. Politička oporba i javnost u prvim je godinama nove Hrvatske jezične i društvene promjene povezivala s politikom vladajuće stranke te ih je nerado prihvaćala:

Starijim naraštajima u našem „novohrvatskom višestranačju“ pomalo blijedi iz sjećanja [...]

[...] razotkrio bit „novohrvatske“ politike pod vodstvom HDZ-a.

[...] temeljni manjak „novohrvatskog“ političkog mentaliteta opstrukcije.

U „novohrvatskoj“, postdržavnoj histeriji bilo je (ne)uspješnih pokušaja da se 08.03 arhivira u nekom socijalističko-komunističkom muzeju [...]

U drukčijim kontekstima također prevladavaju primjeri s vrlom negativnim stavom:

[...] „novohrvatskog“ modela u kojem se zagovaraju krive vrijednosti.

[...] podilazi „NovoHrvatskom“ primitivizmu [...]

[...]o krivo nasađenoj „novohrvatskoj“ eliti [...]

[...] vođa zadarske gangsterske udruge predstavljao je simbol „novohrvatskoga“ profesionalnoga uspjeha.

[...] jedna balkanoidna preverzna dimenzija „novohrvatskog“ relativizma.

[...] tv režisera koji nas dave svojim „novohrvatski“ ljigavim strastima.

Jesmo li pred novim valom „novohrvatskog“ gradogradilačkog terora [...]

Društvena zajednica, naime, promjene doživljava kroz prizmu rata i poraća, nestabilnosti i neizvjesnosti te ih asocira s padom etičkih i estetskih vrijednosti i s pojavama kao što su gospodarski kriminal, korupcija, ratno bogaćenje i slično (ovdje smatram shodnim uputiti na uporabu leksema *novoruski* u značenju postkomunističke ruske oligarhije[8]).

4. Općejezična problematika

U općejezičnu problematiku mogu se svrstati sve pojavnice iz konteksta jezičnog normiranja i jezičnog savjetništva. Najčešće potvrde nalaze se na internetskim forumima u raspravama o kovanicama i pravopisu:

[8] newtek-www, russia-www.

Mnogi voditelji ne znaju govoriti standardnim hrvatskim jezikom, pa misle da će sve probleme riješiti tako da ubacuju nekakve „novohrvatske“ riječi i tako zadovoljiti i sebe i urednike.

Iako nije pristalica onih koji smatraju da srpski jezik treba očistiti od tuđica (loš primer „novohrvatski“).

Na ulazu u skolu zatekli smo nista neobicno ucenike, no za divno cudo vicne „(novo)hrvatskoj“ tvorbi.

Kao potkategorija izdvaja se uporaba *novohrvatskog* pri označavanju jezične nesigurnosti. Neki izvori upućuju na nesnalaženje u normi, dok drugi djeluju kao izgovor za nepoznavanje jezičnih pravila:

[...] možda po „novohrvatskom“, ali u onom koji smo učili u školi [...]

I by the way „na novohrvatskom“ možemo pisati i raditi kaj nas je volja [...]

jer su me osnovnoj i srednjoj učili da se *ne* piše, a tek na faksu da se piše, i to po „novohrvatskom“.

5. Terminologija

Novohrvatskim se označuju i intervencije u terminologiji, posebice na području tehnologije:

Skoro smo se smejali računarskim izrazima na „novohrvatskom“ jeziku kao što su čvrsnik, obavijesni sustav ili datnica.

I da li su promenili tipkovnicu u nesto novo, ili je ostalo po starom „novohrvatskom“? :)))

Postoji i velik broj primjera i iz drugih područja:

Prema „novohrvatskom“ pravnom nazivlju je to sudski podvornik. Nije baš i najsretnije rješenje [...]

Na „novohrvatskom“ zaledje znaci ono sto se srpski kaze ofsajd.

Zanimljivo je da se istim pojmom označuju posuđeni engleski nazivi, često iz područja tehnologije, gospodarstva i trgovine:

[...] to na „novohrvatski“ veli *Homebox*. On to moze uciniti uz zadrzavanje postojeceg fiksnog broja [...]

[...] to ti je marketing ilitiga po „novohrvatskom“ *pi-jar* (PR).

[...] *zonerica* (po starozagrebačkofotografskom narječju) odnosno *lens shade* (po „novohrvatskom“).

Knjiga KAKO SU RUŠILI HZU, pisana je kao svojevrsni, u „novohrvatskom“ *pressclipping*, dakle sadrži brojne članke iz raznih izbora.

Značenje

Kompleksnost značenja ovoga leksema leži dakle u odnosima njegove motiviranosti i onoga što se njime označuje, a što može varirati po sastavu, opsegu i hijerarhiji. Ono je motivirano različitim emocijama i asocijacijama kojima je zajednički negativan stav prema promjenama. Leksem se često koristi u poli-

tičkom kontekstu, a i izvan konteksta kod mnogih govornika pobuđuje političke asocijacije. Na tri osnovne razine pokriva sljedeća područja jezične i izvanjezične stvarnosti:

1. Pojave u društvu (motivacija imenicama *Hrvatska* i *Hrvat*)
2. Politika
3. Jezik (motivacija sintagmom *hrvatski jezik*)
   a) pravopis
   b) administrativni stil
   c) publicistički stil
   d) igre riječima
   e) stručno nazivlje
   f) slang
   g) ostalo

U području jezika ima sljedeće denotate:

a) uvedenice, novotvorenice
b) arhaizmi, prevedenice
c) nadrikroatizmi
d) tuđice i posuđenice
e) bivši srpskohrvatski kroatizmi

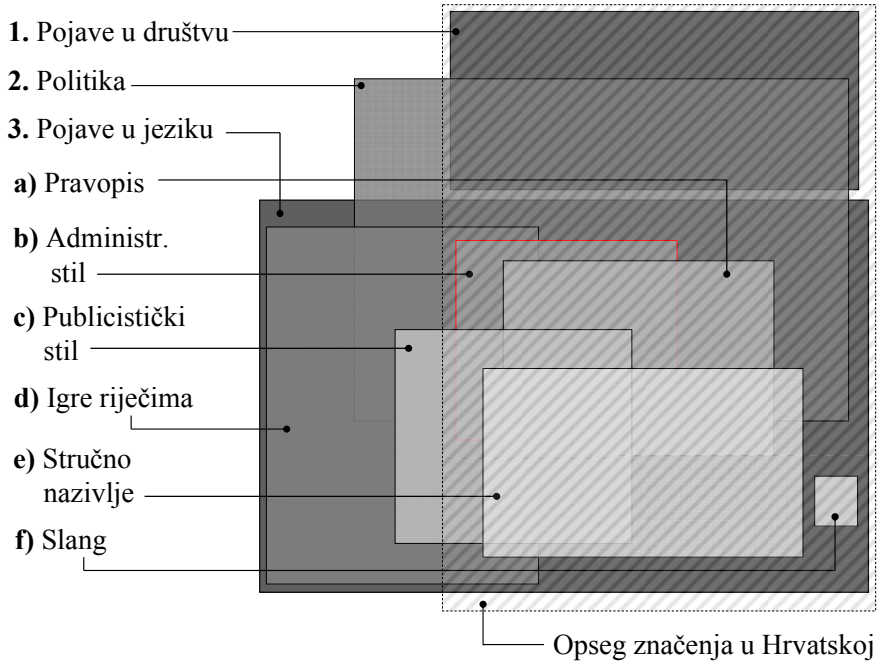
Pretraga korpusa pokazuje kako se pridjev *novohrvatski* najčešće koristi za označavanje jezika, odnosno kao zajednički nazivnik za sve promjene u jezičnom uzusu i normi posljednjih petnaestak godina, dakle od nastanka nove hrvatske države. Ako izuzmemo tuđice i posuđenice, njegov zajednički nazivnik mogao bi se reducirati na te promjene kao rezultat purističkih nastojanja hrvatske jezične politike s kraja prošlog stoljeća.

Specifično značenje određeno je uglavnom kontekstom, a osnovno značenje pak osobnim stavom i vrijednosnim sudovima, ovisno o podrijetlu, naobrazbi, odgoju, socijalnoj grupi i političkom uvjerenju govornika. Budući da je osnovno značenje motivirano konotativnim vrijednostima, ono se uvelike razlikuje među pojedinim govornicima. S tim u vezi značenje je također različito u hrvatskom, u srednjejužnoslavenskom i u ostalim njegovim idiomima. Najviše se preklapanja[9] primjećuje u jezičnom kontekstu i to u područjima 3. a)–d). U tim područjima sadržaj izraza prepoznatljiv je u obliku leksema *novohrvatski* za sve govornike. Područje 3. f) i denotati pod a) i b) obuhvaćaju sadržaje oblika *novohrvatski* koje koriste uglavnom govornici izvan Hrvatske, dok su sadržaji iz područja **e** i denotati pod **e** poznatiji govornicima u Hrvatskoj. Izvan Hrvatske se tuđice ne doživljavaju kao obilježja *novohrvatskoga*, a pojave iz pod-

[9] Zajedničko značenje u raznih govornika: ʻinterpersonality of meaningʼ (Weinreich 1980: 289).

ručja društvene zbilje u znatno se manjoj mjeri povezuju s tim leksemom nego u Hrvatskoj. U denotatima pod **c** nešto je manje preklapanja jer dio hrvatske jezične zajednice arhaizme i prevedenice ne shvaća kao odliku *novohrvatskog* već kao postojeću stilističku rezervu (koja je doduše u nekim slučajevima prestala biti rezerva). U području 3. d) također je manje preklapanja: u terminologiji se, naime, koriste i tuđice koje se ne doživljaju svuda kao predstavnice *novohrvatskog*. Naravno, različito značenje izvan Hrvatske uvjetovano je i slabijim kontaktom s jezičnom maticom.

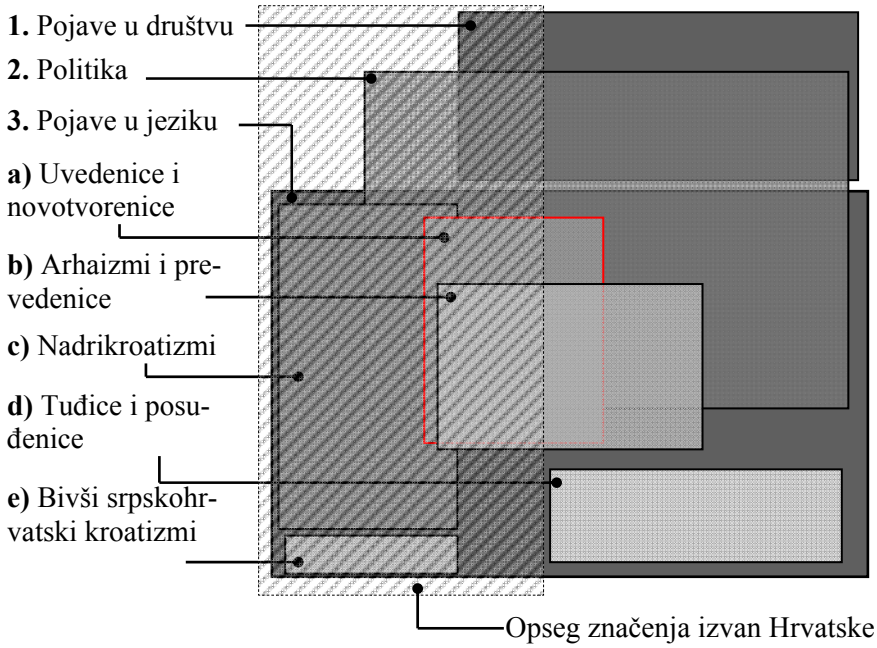
Shematski bi se značenjski odnosi leksema *novohrvatski* mogli prikazati na sljedeći način:[10]

Slika 1. Domene primjene[11]

[10] Perspektiva i opseg pojedinih područja mijenja se ovisno o kontekstu i govornikovim vrijednosnim sudovima. Odnosi bi zapravo trebali biti trodimenzionalno prikazani u jednoj shemi. Radi veće preglednosti odlučio sam se za prikaz na dvije međusobno kompatibilne sheme.

[11] Naziv *domene primjene* koristim u značenju 'range of application' (Zgusta 1971: 42).

Slika 2. Denotati u jezičnom kontekstu

Tako su *novohrvatski* u Hrvatskoj i izvan nje zbog svog različitog asocijativnog značenja zapravo l a ž n i p r i j a t e l j i : izvan Hrvatske zbog nerealne slike o promjenama značenje je motivirano krivim predodžbama o nerazumljivosti i krajnjem purizmu, dok u Hrvatskoj prevladava socijalno konotativno značenje motivirano negativnim vrijednosnim stavovima prema društvenim i političkim pojavama.

Zanimljivo je ovdje spomenuti postojanje pridjeva *novosrpski* i *novobosanski* koji se na internetu pojavljuju znatno rijeđe nego *novohrvatski*; u slučaju *novosrpskog* uglavnom su zastupljene kolokacije iz područja društvenih pojava, dok se kod *novobosanskog* uglavnom radi o *nadribosni*(*aki*)*zmima* tipa ‘kako se na bosanskom kaže [...]’.

Zaključak

Možemo zaključiti da je leksem *novohrvatski* jezična činjenica razgovornoga funkcionalnog stila hrvatskoga jezika gdje ima ulogu ekspresivnog sredstva za izražavanje negativnog stava prema promjenama u hrvatskom društvu te prema uspjelim i neuspjelim pokušajima promjena u hrvatskom jeziku nakon osnivanja samostalne hrvatske države.

To je odnosni pridjev s izraženim emocionalnim dimenzijama konotativnog značenja realiziranog u imenskim dopunama. Kao i kod nekih drugih stilski obilježenih leksema iz substandarda s jakim konotativnim značenjem (najčešće u slengu), višestruka mu motiviranost omogućava široku primjenu (Lučić

2005: 290) te može označavati upravo suprotne koncepte: osim purističkih intervencija, tim pojmom se označuju i najnoviji sveprisutni anglizmi.

S t v a r n o s t je da hrvatskom standardnom jeziku jest promijenjen jedan dio vokabulara što izravno jezičnim planiranjem, što neizravno manipulacijom medija i javnog mnijenja i da dio jezične zajednice izražava svoj stav prema tim promjenama označavajući ih nazivom *novohrvatski*.

S druge strane, pristalice nove hrvatske politike i jezične politike ne koriste pojam *novohrvatski* osjećajući njegove negativne konotacije. U pasivnom rječniku tog djela jezične zajednice ta riječ ima gotovo tabuizirano značenje: „Poslije onih polupismenih koji se smiju tisući, a fale hiljadu, izmisljaju posprdne izraze kao ʻnovohrvatskiʼ govor, velicaju knjige koje nikad nijesu ni [...]

Ne može se, međutim, tvrditi da poput analognih složenica (*novolatinski*, *novogrčki*, *novobugarski*, *novočeški*, *novoštokavski*) označuje novu fazu u razvoju jezika. Stoga je *novohrvatski* u sintagmi *novohrvatski jezik* f a r s a jer između jezičnog sustava prije i poslije osamostaljenja Hrvatske nema gotovo nikakve razlike, a u općem leksiku razlike su zanemarive i vrše prije svega simboličku funkciju. Promijenjeni jezični segmenti kao što su terminologija i administrativni stil ne zadiru u područje jezičnog sustava niti su dio općeg leksika standardnoga jezika. Asocijativno pak značenje u svijesti govornika izvan Hrvatske temeljeno je ili na dezinformaciji, ili je suženo na karikaturu.

Naziv *novohrvatski* se, dakle, ne koristi za označavanje strukturnih promjena u jezičnom sustavu, a samo u manjoj mjeri za promjene u općem leksiku. Međutim, budući da je hrvatski jezik u prošlom stoljeću bio izrazito obilježen svojim odnosom prema srpskom, novohrvatski postoji u značenju s i m b o l a nove faze političke egzistencije hrvatskoga jezika: njime se naime ističu razlike između hrvatskog u hrvatskoj državi i hrvatskog pod utjecajem srpskog u bivšoj Jugoslaviji. „Prava se promjena dogodila, čini se, u svijesti govornika i u jezičnoj zajednici, gdje je uvjerenje u to da je hrvatski jezik sasvim autonoman i bitno različit (bar) od srpskoga neusporedivo jače usađeno nego što je bilo prije 1990. godine“ (Škiljan 2005).

Pitanje je u kojoj su mjeri značenja leksema *novohrvatski* stabilizirana: koja će, i hoće li uopće, prodrijeti u opći leksik ili će se zadržati samo u razgovornom stilu? Ili će jednostavno, kao i mnogi nestandardni leksemi, s vremenom potonuti u zaborav, kao što se najavljuje u jednoj od pojavnica s interneta: „[...] šteta što se ʻnovohrvatskiʼ topi ʻkʼo snijeg u proljećuʼ barem je bilo zabavno [...]

Popis literature

Babić 1991: Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU – Globus.

Geeraerts 1989: Geeraerts. D: *Wat er in een woord zit*. Leuven: Peeters.

Leech 1974: Leech, G. *Semantics*. New York: Penguin.

Lučić 2005: Lučić, R. Kako briju brijači. In: Stolac, D. et al. (Hg.). *Jezik u društvenoj interakciji*. Zagreb – Rijeka: HDPL. S. 285–292.

Lučić 2007: Lučić, R. Uvest ću još koju riječ i ozdravit će duša tvoja! In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i identiteti*. Zagreb – Split: HDPL. S. 337–346.

MS/MH 1969: *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.

Pranjković 2001: Pranjković. I. Normativne i paranormativne inovacije u hrvatskome jeziku. In: *Dani hrvatskoga jezika 2000*., Zadar: Matica hrvatska. S. 23–33.

Raffaelli 2004: Raffaelli, I. Odnos strukturalne semantike prema kognitivnoj. In *Suvremena lingvistika* 57/58. Zagreb: HFL. S. 67–92.

SANU 1996: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Škarić 2005: Škarić, I. Kroatizmi u hrvatskome jeziku ili što to doista propisuje hrvatski ustav. In: *Jezik* LII/2. Zagreb: HFL. S. 121–128.

Škiljan 2005: Škiljan, D. Jezik dominantne idelolgije. (Rade Dragojević i Jelena Svilar). Zagreb: Zarez 151.

Weinreich 1980: Weinreich, U. *On semantics*. University of Pennsylvania Press.

Zgusta 1971: Zgusta, L. *Manual of Lexicography*. The Hague – Paris: Mouton.

Izvori

caffeplanet-www: http://www.caffeplanet.com/index.php?topic=5372.30.

newtek-www: http://www.newtek.com/forums/showthread.php?t=68610.

russia-www: http://www.russia.com/forums/history/10255-grater-russia-russia-shall-rise-again-14.html.

vreme-www: http://www.vreme.com/cms/view.php?id=313744.

Radovan Lučić (Amsterdam)

Newcroatian: reality or farce?

At the end of the last century the Croatian standard language underwent some significant changes triggered by extralinguistc factors. In my contribution I shall attempt to explain on which linguistic levels those changes took place, in which manner they were implemented and to what extent they influenced the linguistic system. Because those changes have also been called ʻNewCroatianʼ, I will concentrate on the semantic components and motivation of this term.

Lučić 2010: Lučić, Radovan. NOVOHRVATSKI: STVARNOST ILI FARSA? – Novi rad.

Ilija Protuđer
[rođ. 1957]

Tisućljetna samobitnost hrvatskoga jezika – dijakronijska i sinkronijska motrišta

[2010]

U radu se govori da pri procjeni i ocjeni istosti ili različitosti hrvatskoga jezika i srpskoga jezika treba prilaziti objektivno, bez subjektivnih naboja te onda dati znanstven opis stanja na svim jezičnim razinama kako bi naša i svjetska lingvistika dobila što jasnije stajalište o istosti ili različitosti tih dvaju jezika.

Dijelom se u radu govori o samostalnosti i samobitnosti hrvatskoga jezika na svim njegovim jezičnim razinama, posebice hrvatskoga književnog[1] (standardnoga, normiranoga) jezika koji je utemeljen i izvire uz njegove bogate i autentične tradicije (povijesti) kakvu ni približno sličnu nemaju niti jedan blizak mu jezik iz porodice jezika s južnoslavenskoga prostora ili još bliže srednjojužnoslavenskoga dijasistema.

1. Uvod

Da bih došao do valjanih zaključaka istosti ili različitosti hrvatskoga jezika i srpskoga jezika nastojat ću, još uvijek neodgonetnutoj jezičnoj problematici, prići objektivno, bez subjektivnih naboja te onda dati znanstven opis stanja na svim jezičnim razinama kako bi naša i svjetska lingvistika dobila što jasnije stajalište o istosti ili različitosti tih dvaju jezika.

U radu ću se služiti različitim (mnogih, svim dostupnim) izvorima i onda sve to ovdje predočiti, koliko ograničen prostor u radu dopušta, te dati stajališta koja će proizaći iz mojega istraživanja.

Iako će u radu nastojati dati hrvatska stajališta, neminovno ću uzeti i mišljenja drugih radi usporedbe i pravilnijega zaključivanja o postavljenoj jezičnoj tematici.

Ovdje ću iznijeti navode pojedinih hrvatskih jezikoslovaca o sličnostima i razlikama dok ću stajališta ostalih, zapravo mnogih, iskazati kroz tekst ovoga rada.

2. Razlike nisu samo radi razlika

U RAZLIKOVNOMU RJEČNIKU SRPSKOGA I HRVATSKOGA JEZIKA Vladimira Brodnjaka (1991) ima više od trideset tisuća razlikovnih riječi, to nije potpun popis, ali je svakako nezanemariva brojka koja se mora prihvaćati i vrjednovati pri uspoređivanju tih dvaju jezika kada se govori o njihovim sličnostima i razlikama.

[1] U radu rabim nazive hrvatski književni, standardni, normirani jezik. Prednost dajem nazivu književni kao najboljemu dok su preostala dva naziva njegove inačice, sinonimi iako u hrvatskomu jezikoslovlju u nekih to nije tako.

Možda tih trideset tisuća riječi nije puno u odnosu na hrvatski korpus koji iznosi oko petsto tisuća riječi, od kojih je dvjesto pedeset tisuća zapisano u AKADEMIJINU RJEČNIKU,[2] međutim prosječni se govornik u svakidašnjemu govoru služi rječnikom s tisuću riječi, rijetko dvjema, dok su zaista rijetki oni s više od tri, četiri ili pet tisuća riječi u svome rječniku.

Današnji hrvatski književni jezik temelji se na novoštokavskoj osnovici zapadnoga tipa s velikim udjelom i čakavskoga i kajkavskoga narječja koji su nesumnjivo utjecali na konačan ishod njegove standardizacije.

> Granica između hrvatskoga i slovenskoga nastala je duž jedne od najstarijih i najpostojanijih etničkih i političkih granica u Europi. Granica između hrvatskoga i madžarskoga duž rijeka Mure i Drave također je stara i u jezičnom pogledu vrlo jasna, bez obzira na to što stanovnika madžarskoga jezika i danas ima i na teritoriju Hrvatske i što brojna hrvatska jezična manjina živi na području Madžarske. Naprotiv, granica između hrvatskoga i srpskoga – koja se nerijetko dovodi u pitanje – nastala je uzduž crte koja je od god. 395. dijelila Zapadno Rimsko Carstvo od Istočnoga Rimskoga Carstva (crta Beograd – Kotor, koja ide približno usporedno s tokom rijeke Drine) te, od srednjega vijeka dijeli različite hrvatske i bosanske formacije na jednoj strani od crnogorskih i srpskih na drugoj. Zbog niza masovnih premještanja stanovništva prema sjeverozapadu, kao posljedice osmanlijskih nadiranja, ta je granica tijekom vremena postala prilično neodređena.[3]

Hrvati su jezičnu sastavnicu identiteta oduvijek imali, iako su to mnogi osporavali, ponajviše od 19. stoljeća, dok ima i sada pojedinačnih pokušaja i u Hrvatskoj i izvan nje. Živeći neposredno jedni uz druge, te više puta u istoj državi, i Hrvat i Srbi prihvati li su neke jezične osobitosti drugoga jezika, ali to nikada nije ozbiljno narušilo samosvojnost obaju jezika.

Hrvatski je jezik na jednoj strani imao ugrozu mnogih jezika, najčešće susjednih: latinski, talijanski, francuski, njemački, mađarski, turski i srpski, a na drugoj uvijek mu je čistunstvo (purizam) bio glavna vodilja iako je u svoj korpus ipak prihvatio podosta nepotrebnih tuđih riječi. Najčešće je to bilo silom, rjeđe na prevaru dok je znatan dio prihvaćen dragovoljno ili zbog drugih objektivnih okolnosti koje postoje na putu riječi od jezika davatelja do jezika primatelja. Naravno, puno je više tuđih riječi u razgovornomu jeziku nego u književnomu (standardnomu, normiranomu) jeziku, primjerice u hrvatski je jezik tijekom prisilne četiri stoljetne germanizacije u razgovorni jezik ušlo oko šest tisuća riječi dok je u književni tek oko četrdeset.

I Hrvati i Srbi oduvijek su svoj jezik osjećali i smatrali svojim; Hrvati hrvatski, a Srbi srpski, jedino su u povijesti, od vremena do vremena, mnogi nastojali zbog nekih „viših interesa“ tada dva jezika ujediniti u jedan što se prakti-

[2] AKADEMIJIN RJEČNIK, ili puni naziv RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA izlazio je od 1880. do 1976., objavljen je u 23 sveska i on donosi riječi i iz hrvatskoga i iz srpskoga jezika. Dakle, on nije rječnik samo hrvatskoga jezika. Za njega možemo reći da je povijesni rječnik, ali ne rječnik standardnoga hrvatskog jezika.

[3] Navod iz članka HAZU Hrvatski jezik i južnoslavenski jezici.

čno u potpunosti nikada nije ostvarilo i jamačno do toga ne će doći. Hrvatski jezik nikada nije značio i srpski jezik jer je oduvijek imao svoju uporabnu normu i većinom kodificiranu (određenu).

Zanimljivo je, ako nije indikativno, da su se Hrvati i hrvatski jezikoslovci, dakako mnogi, zalagali za samostalan hrvatski jezik, bez sveze sa srpskim, dok su se Srbi i srpski jezikoslovci zalagali za zajednički jezik za oba naroda, čak su išli tako daleko da su i oba naroda nazivali jednim narodom. Aleksandar Belić nemilosrdno je i bez valjanih argumenata napao je Julija Benešića u časopisu NAŠ JEZIK, Beograd, br. 9–10, 1940, ne skrivajući tugu i patnju za zajedništvom i „duhovnim jedinstvom Srba i Hrvata koje se ogledalo u jednakosti njihova narodnog i na njemu zasnovanog književnog jezika". Zaista čudno. Srbi žele na silu zajedništvo i to ravnopravno, a „čudni i nekakvi" Hrvati ne žele bratski zagrljaj, nego stalno bježe iz te blagosti koju dobivaju od „bratskoga i susjednoga naroda". Belić priznaje „da postoje izvesne razlike u jeziku glavnih središta" (ne naroda ni jezika) jer su se „više vekova zasebno razvijale", ali se može zahvaliti samo sudbini srpskohrvatskog naroda, kako piše Belić, (dakle, uz naziv *srpskohrvatski jezik*, sada imamo i *srpskohrvatski narod*), što te razlike nisu puno veće.

U europskome i svjetskomu jezikoslovlju nema određenih metoda pomoću kojih bismo odredili granicu gdje se jedan jezik razlikuje od drugoga i prestaju biti jedan jezik i koje su te odrednice prema kojima možemo reći da je jedan jezik samostalan i svoj. Svakako treba prihvaćati jezično ustrojstvo na fonološkim, morfološkim, sintaktičkim, leksikološkim, stilskim, pravopisnim i drugim razinama dok mnogi u prvi plan stavljaju razumljivost među jezicima za njihovu istost, tj. istovjetnost jezikâ.

O srodnim jezicima i razgraničenju među njima kao i o teškoćama pri razdiobi pisao je i sam Ferdinand De Sosir.

> Pod idealnim uvjetima koje smo pretpostavili ne može se ustanoviti granica među srodnim jezicima, kao što se ne može ustanoviti granica među dijalektima: opseg teritorija tu ne igra nikakvu ulogu. Isto kao što se ne može reći gdje završava ʻhochdeutschʼ, a gdje počinje ʻplattdeutschʼ, tako se ne može povući granična crta između njemačkoga i holandskoga između francuskoga i talijanskoga. Ima krajnjih točaka gdje se sa sigurnošću može reći: ʻovdje vlada francuski, a ovdje talijanskiʼ, ali čim se zađe u posredna područja ta se razlika gubi (De Sosir 1969: 244).

3. Različita stajališta o sličnostima i razlikama

Iako su se Srbi stalno borili za jedinstvo i naglašavali istost dvaju jezika, ipak je razlikovni rječnik između dvaju jezika prvi napisao Srbin crnogorskoga podrijetla Radosav Bošković 1935., dakle dvije godine prije Benešića, a onda je u srpskome stručnom časopisu NAŠ JEZIK Benešića prozvao kradljivcem srpskih riječi jer je za jednu od 1300 riječi, koliko je činio njegov RAZLIKOVNIK, Benešić napisao da se u srpskom kaže *klonfer*, a u hrvatskom *limar*. Bošković ga optužuje da se i u srpskome kaže *limar*. Njemu se pridružio i sam Belić.

Prve opširnije razlike objavljuju 1940. Petar Guberina i Kruno Krstić, RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA u kojima se nalaze četiri tisuće razlikovnih riječi. Drugo opsežno djelo je RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOGA I HRVATSKOGA JEZIKA Vladimira Brodnjaka 1991.

Različita su stajališta i postotci o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika koje se kreću od 12 do 22 posto. Ovdje donosim navod Vladimira Brodnjak jer je prvi u samostalnoj Hrvatskoj objavio veliki razlikovni rječnik u kojem kaže:

> No, zanemarujući novine, u kojima se i inače pojavljuje relativno malen broj riječi pa je i broj razlika manji nego u književnim djelima, možemo kazati da su razlike između srpskog i hrvatskog leksika između 11,5% do 16%, pri čemu razlike u vezi s refleksom jata obuhvaćaju oko 5% . Samo u rijetkih (uglavnom starijih) pisaca te razlike dosežu i 20%, a pri tome valja reći da je tu počesto riječ o pravim arhaizmima, koji su doduše navedeni u ovom rječniku, ali se u suvremenih pisaca sasvim rijetko pojavljuju (Brodnjak 1991: XI).

Jedan od najplodnijih hrvatskih jezikoslovaca Stjepan Babić imao je donekle neujednačena stajališta za druge Jugoslavije, ali je nakon osamostaljivanja Republike Hrvatske bio određen i nedvosmislen: „Tako su bliski da ih neki smatraju jednim jezikom, a opet su tako različiti da to nipošto ne može biti jedinstven književni jezik (Babić 2004: 22).

Stjepan Babić kaže da zajednički dio 85 posto imaju oba jezika što znači da su po njemu razlike 15 posto, a uz to ističe:

> Mnogi i od onih koji su priznavali hrvatske i srpske razlike, jer su to činjenice koje se ne mogu nijekati, rekli su da su te razlike nevažne. A o istosti hrvatskog i srpskog jezika može se govoriti samo pod uvjetom da se zanemari veliko mnoštvo pojedinosti. Zato je najprije važno istaći načelno određenje: ako se neki jezici razlikuju samo po jednoj osobini, onda su to različiti jezici. Dakako u praktičnom smislu ta se jedina razlika može zanemariti, ali ovo veliko mnoštvo koje je navedeno, nipošto se ne može zanemariti (Babić 2009: 161–189).

Jedan od najvećih i najosebujnijih hrvatskih jezikoslovca Stjepko Težak uvijek je nastojao pisati argumentirano i bez navijačkih sklonosti.

> Temelji su hrvatskog jezika: čakavski, kajkavski, štokavski različiti miješani ikavski, ekavski i jekavski govori. Može li se to tvrditi i za srpski jezik? Može li se kao temelj hrvatsko srpskog ili srpskog jezika navoditi čakavsko i kajkavsko narječje? Ni oni ni štokavski ikavski govori ne pripadaju srpskom narodu, pa kako onda mogu pripadati srpskom jeziku? Ili zar može biti jedinstven hrvatskosrpski ako mu temelji nisu isti? Ne vodi li naziv hrvatskosrpski/srpskohrvatski k zaključku da su svi temelji tom jeziku isti, a kako su mu temelji i čakavsko i kajkavsko narječje, logično je zaključiti da su ti govori ne samo hrvatski nego i srpski (iako je primjerice kajkavski hrvatski bliži slovenskom nego srpskom jeziku). Da bi izbjegavali tu nelogičnost, pristaše jezičnog unitarizma izbacili su i kajkavski i čakavski iz standardnog jezika, a stotinjak godina ta je struja progonila iz hrvatskog književnog jezika i ono što bi bilo na korist, a ne na štetu i tom hrvatskosrpskom jezičnom zajedništvu (Težak 1995: 19–20).

Marijan Krmpotić spada u oštrije hrvatske zagovornike samostalnosti hrvatskoga i srpskoga jezika, a svoj je drugi jezični savjetnik HRVATSKI JEZIČNI PRIRUČNIK pisao korijenskim pravopisom.

> Razlika je jošte i veća uzmemo li u obzir unutarnji razvoj hrvatskog i srbskoga jezika, jerbo su se dva sustava stvarala na različitoj značenjskoj, izgovornoj, naglasnoj i ustrojbeno uporabnoj razini. Srbski je pod jakim utjecajem balkanizama. K tome Hrvati žive na nedakašnjem području Zapadnorimskog Carstva i pripadaju latinskom zapadnoeuropskom, rimskom, kulturnom krugu, pa se u hrvatski posuđivalo preko latinskoga, njemačkog, talijanskog, a u srbski preko novogrčkoga, staroslavenskoga, ruskoga i turskoga. S druge strane Hrvatima i Srbima su još i materijalni, duhovni, družtvovni, uljudbeni život, poviestni razvitak, geografski položaj, podrietlo, etičke zasade i vjera otaca – različiti, što ostavlja neizbrisive tragove u jeziku – izvanjskom nositelju tih čimbenika. Riečju, nastanak srbskog i hrvatskog bili su različiti od početka, jerbo su Hrvati posegnuli za drugačijim vrelima i uzorima (Krmpotić 2001: 7).

4. Hrvatski književni (standardni, normirani) jezik ima svoj pravopis

O razlikama hrvatskoga i srpskoga jezika bitno je utjecao i utječe pravopis kojim se koriste ova dva jezika. Ponajprije je važan njegov pisani lik te načini kojima se pišu pravopisni primjeri iz svih njegovih odrednica.

Srbi pišu ćirilicom i danas je vrlo malo mlađih Hrvata koji znaju pisati ili čitati ćirilicu. Prema srpskomu pravopisu tuđa vlastita imena pišu se prema čitanju *Šekspir*, *Bokačo*, *Betoven* i dr, a prema hrvatskomu izvorno: *Shakespeare*, *Boccaccio*, *Beethoven* i dr.

Hrvatski pravopis propisuje pisanje futura: *pisat ću*, *radit ću*, a srpski *pisati ću*, *raditi ću* itd.

Današnji hrvatski i srpski pravopisi su slični. Oba su napisan prema fonološkomu načelu iako u njima ima manji postotak i pisanja prema morfonološkomu načelu. Hrvati su morfonološki pravopis napustili 1892, kada je Ivan Broz, nakon konačne pobjede hrvatskih vukovaca i poraza predstavnika zagrebačke filološke škole, napisao HRVATSKI PRAVOPIS prema fonološkomu načelu. Nije točna tvrdnja pojedinih srpskih jezikoslovaca kako su Hrvati ukrali Srbima pravopis jer su do tada imali u uporabi morfonološki pravopis. Točno je da su do tada pisali morfonološkim pravopisom u većinskomu postotku, ali je točno i to da su i prije Brozova pravopisa Hrvati imali i fonološko načelo i njime pisali, ali na manjem prostoru i u manjem postotku. Sve je ovo rečeno lako dokazivo.

Zbližavanje na pravopisnoj razini između Hrvata i Srba počelo i prije 1892., ali je tada bilo očito i učinkovito, da bi se još više približili 1954. NOVOSADSKIM SPORAZUMOM o zajedničkom pravopisu za oba jezika i oba naroda.

Najprije LONDONAC[4] (1971.) pa osamostaljenje Republike Hrvatske (1990.) dali su samostalni pravopisni put koji se, treba pošteno reći, ne razlikuje puno od srpskoga, posebice jedne pravopisne struje u Hrvatskoj koja ne napušta novosadska pravila i dogovore.

5. Povijesni podatci i određenja potvrđuju hrvatsku izvornost

Da je hrvatski jezik imao svoj samostalan razvitak čitavo tisućljeće, bez zajedničkoga razvitka s bilo kojim jezikom s južnoslavenskoga prostora, pokazuje sljedeći kratak kronološki razvitak sa samo nekim važnijim osobitostima.

Teško je točno odrediti točan početak hrvatskoga jezika jer su Hrvati svoj jezik nazivali raznim imenima. U tisućljetnoj povijesti Hrvati su svoj jezik nazivali ne samo hrvatski, harvatski, hervatski, horvatski, nego i ilirski, slovinski, slovenski, slavjanski, i još kojekako, pri čem su se takvi nazivi i sužavali, proširivali i premještali na sjever ili istok, ali nikad nije odrednica hrvatski izostala iz svijesti Hrvata o tom nazivu materinskoga jezika. Možda je početak u 11. st. u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskoga u nekim njegovim osobinama, ili s konca 15. stoljeća u pjesmama Šiška Menčetića, Džore Držića, ali i drugih dubrovačkih književnika, zatim u pjesmama Ranjinina zbornika i dr. Stoga možemo govoriti da tada štokavsko narječje ulazi u književnu uporabu, jer su Hrvati tijekom svoje povijesti razlikovali narječja od književnoga jezika.

> Nakon starocrkvenogslavenskoga hrvatske redakcije srednjovjekovnoga hrvatskog književnog jezika uglavnom čakavske fizionomije dolazi u doba renesanse do stvaranja hrvatskih pokrajinskih književnosti, pri čemu se odnjegovani književni jezik uskog pojasa na potezu od Zadra do Dubrovnika nekim svojim elementima u priličnoj mjeri naslanja na literarni jezik kasnoga srednjeg vijeka, te se uz tekstove pisane čakavski javljaju i oni pisani štokavski, kajkavski i hibridnim jezikom, a u mnogim od njih ostvarena su impresivna umjetnička dostignuća, kvalitete rijetke ili posve nepoznate u ostalom slavenskom svijetu, kao što su Marulićeva, Hektorovićeva i Zoranićeva djela ili Držićev teatar (Lisac 1994: 26–27).

Hrvatski se jezik razvijao gotovo podjednako u svim njegovim pokrajinama; u Boki, Dalmaciji, Bosni Srebrenoj (velika zasluga franjevaca), Slavoniji, Istri, Zagorju i dr.

Važnu je ulogu imala Katolička crkva, ponajprije u svojim liturgijskim tekstovima koji su objedinjivali cijeli hrvatski katolički korpus na većem prostoru, približno dvostrukom, nego što danas zauzima Republika Hrvatska. Velik je nedostatak što nije odmah objavljen cjelovit prijevod Kašićeve Biblije. Treba spomenuti LEKCIONAR BERNARDINA SPLIĆANINA iz 1495. te Bandulavićeve PIŠTOLE I EVANĐELJA PRIKO SVEGA GODIŠTA u petnaest izdanja (od 1613. u Mlecima do 1857. u Zadru). Spomenimo još Kašićev RITUAL RIMSKI, Vrančićev rječnik

[4] Riječ je o pravopisu Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša koji su zapravo samo ponešto promijenili u odnosu na (do)tadašnji pravopis, ali su ga naslovili HRVATSKI PRAVOPIS, bez naziva srpski i onda je zbog toga bio zabranjen.

(1595.), polovicom 18. st. pjesme Andrije Kačića Miošića i Relkovićev SATIR. Može se reći da je u 18. stoljeću prevladala je uporaba pisana jezika stiliziranoga na novoštokavskoj osnovici. Treba istaknuti da se nastoji uvesti jedinstveni pisani (književni) jezik za sve Hrvate temeljen na štokavskomu narječju u čemu je puno postigao čakavca Bartol Kašić. Ima i zalaganja miješanja triju narječja na području Ozaljskoga govora. I jednih i drugih znakovitih nastojanja imamo već od 17. stoljeća. Treba istaknuti da Barne Karnarutić miješa sva tri narječja još u 16. st.

Hrvati su imali tri dijalekta, i upravo štokavskim dijalektom/narječjem govori najviše Hrvata i to je bilo presudno u odabiru većinskoga narječja za podlogu zajedničke osnovice za sve Hrvate i nikako nije točna Karadžićeva tvrdnja da su svi štokavci Srbi. O rasprostranjenosti hrvatskih narječja Lisac piše:

> Ipak je dijalektna situacija takva da su Hrvati većinom štokavci, u manjim neštokavci, dakle čakavci i kajkavci. U srednjem vijeku čakavci su se prostirali do Cetine, Dinare i Une na jugu i na istoku te do kajkavaca i do govornika slovenskoga jezika na sjeveru, uglavnom i na otocima. Od Gorskog kotara do zapadne Slavonije, gdjegod na usku prostiranju staro je kajkavsko područje, a istočno od kajkavaca i čakavaca sve do Dunava, do blizine Drine, nešto istočno od Neretve i do Boke kotorske govorilo se zapadnoštokavskim idiomima, dakle velikim i izrazito neujednačenim narječjem (Lisac 1999: 167–168).

Posebno mjesto zauzima prva polovica 19. st. i hrvatski narodni preporod. U tom razdoblju puno je učinio Ljudevit Gaj na sređivanju hrvatskoga slovopisa, a malo poslije Bogoslav Šulek na stvaranju modernoga hrvatskog stručnog nazivlja.

Istina, poraz zagrebačke filološke škole na koncu 19. st. i pobjeda hrvatskih vukovaca ugrozila je slobodan i samostalan razvitak hrvatskoga jezika i približila ga srpskomu jeziku koji je bio dominantniji pa je prijetila stvarna opasnost srbizacije hrvatskoga jezika posebice 1918. kada su Hrvati u ime bratstva i jedinstva počeli prihvaćati ekavicu. Stvaranjem prve Jugoslavije stanje se za hrvatski jezik još više pogoršalo i potrajat će sve do 1990., osim četiriju godine za NDH.

6. Odluke druge Jugoslavije argument su o postojanju više jezika i ravnopravnost četiriju jezika na tadašnjim prostorima

Važno je napomenuti da je komunistička Jugoslavija priznavala ravnopravnost četiriju jezika: hrvatskoga, srpskoga, slovenskoga i makedonskoga.

Navodimo ovdje samo dio dviju odluka. Prvu od 15. siječnja 1944. koju potpisuje dr. Ivan Ribar:

> Odluka o objavljivanju odluka i proglasa antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog pretsjedništva i nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku
>
> U duhu federativnog načela izgradnje Jugoslavije na osnovici prava samoodređenja i nacionalne ravnopravnosti, zajamčenih narodima Jugoslavije odlukama Dru-

gog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29 i 30 studena 1943 god. Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije

Odlučuje:

1. Sve Odluke i proglasi Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i njegovog Pretsjedništva kao vrhovne zakonodavne vlasti i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao vrhovne izvršne i naredbodavne vlasti u Jugoslaviji kao cjelini imaju se objavljivati u službenim izdanjima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Svi ovi jezici su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije.[5]

Ali i samo dio druge odluke od 19 prosinca 1944 koju potpisuje predsjednik Nacionalnoga komiteta oslobođenja Jugoslavije, maršal Josip Broz Tito.

Odluka o SLUŽBENOM LISTU demokratske federativne Jugoslavije

Član 1

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije izdaje SLUŽBENI LIST DEMOKRATSKE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE, čije izdavanje i nadzor spada u nadležnost Pretsjedništva nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Član 2

SLUŽBENI LIST štampat će se na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku.[6]

7. Najvažnijih razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika

Sada evo ukratko najvažnijih razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika o kojima je pisao i akademik Dalibor Brozović čija stajališta ja navodim i prihvaćam: hrvatski jezik (dalje hrv.) ima latinicu, a srpski jezik (dalje srp.) ćirilicu; govor u hrv. je (i)jekavski *bijelo*, *bježi*, a srp. ekavski *belo*, *beži*; u hrv. je **h** u riječima *kuhati*, *lijeha*, a srp. *v kuvati*, *leja*; slogotvorno **r** + suglasnik u hrv. je *hrđa*, *hrvati*, a srp. je *rđa*, *rvati*; u domaćim riječima hrv. je **-ol** *sokol*, *sol*, a srp. **-o** *soko*, *so*; odnos hrv. **ć** i srp. **t** *shvaćati*, *plaća* – *shvatati*, *plata*; odnos hrv. **-er** i srp. **-e** *također*, *jučer* – *takođe*, *juče*; u nekim oblicima crkvenoslavenskoga podrijetla hrv. **ć**, a srp. **št** *općи*, *svećenik* – *opšti*, *sveštenik*; europeizmi u hrv. su *aktualan*, *bazen*, a srp. *aktuelan*, *basen*; europeizmi klasičnoga podrijetla u hrv. su *Atena*, *demokracija*, a u srp. *Atina i demokratija*; glasovi koji se ne pojavljuju u istome obliku hrv. *stup*, *lubanja*, a srp *stub*, *lobanja*; naglasne razlike su mnogobrojne i raznovrsne i tiču se svih dijelova jezika; jednosložne imenice m. r. u hrv. imaju nastavak **-ovi** *putovi*, *kutovi*, a u srp. **-evi** *putevi*, *kutevi*; u instrumentalu imenice ž. r. s nultim nastavkom uz prijedlog *i*(*li*) atribut imaju **i**, bez njih **ju** *jednom riječi*, *samo riječju*, a srp. **ju** *jednom rečju*, *samo rečju*; zamjeničke riječi u hrv. nemaju prefiks **ne-** je li me *tko* tra-

[5] SLUŽBENI LIST DF Jugoslavije, 1. veljače 1945, broj 1, str. 5.

[6] SLUŽBENI LIST DF Jugoslavije, 1. veljače 1945, broj 1, str. 5.

žio, a u srp. je li me *neko* tražio; odnosni pridjevi, obični i zamjenički, sklanjaju se u hrv. po imeničkoj N *kraljev mač* G *kraljeva mača*, a u srp. po određenoj pridjevnoj sklonidbi N *kraljev mač* G *kraljevog*(*a*) *mača*; u hrv. određena pridjevna sklonidba imenica m. i s. r. ima D **-om**, **-omu** *plavom*, *plavomu*, L *plavom*, *plavome*, a u srp. oba padeža imaju **-om**(**e**); u hrv. je *četvero*, *četveri*, a u srp. *četvoro*, *četvori*; naglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola biti u hrv. *jest*, a u srp. *jeste*; u hrv. su učestaliji glagoli na **-knuti**, **-gnuti** *niknuti*, *dignuti*, a u srp. na **-ći** *nići*, *dići*; nekoliko glagola dolazi s refleksom *se* u hrv. *brinuti se*, a u srp. *brinuti*; infinitiv je znatno češći u hrv. *moliti*, *raditi*, a u srp. slijed *da* + prezent *da molim*, *da radim*; infinitiv kao dio futura u hrv. uopće ne može biti zamijenjen s *da* + prezent *ja ću moliti*, a u srp. može *ja ću da molim*; hrvatska norma dopušta oblike futura drugog samo za nesvršene glagole, a za svršene zahtijeva prezent umjesto futura drugog. Srpska norma dopušta oblike futura drugog bez obzira na glagolski vid. *Ako dopustiš jednomu*, *morat ćeš svakomu*. – srp. *Ako budeš dozvolio jednom*, *moraćeš svakom*(*e*), također, ni glagol *biti* ne poznaje futur drugi u hrv.; u srpskim tekstovima praktički nema kondicionala prošlog; afiksi imaju različite oblike u europeizmima hrv. **protu** *protunapad*, a srp. **protiv** *protivnapad*, *hrv*. **-orij** *teritorij*, a srp. **-orija** *teritorija* itd.; u hrv. prevladavaju afiksi **su-** *suputnik*, *suradnik*, a u srp. **sa-** *saputnik*, *saradnik*; vezivi afiks u složenicama u hrv. iza palatala dolazi uglavnom **o** *srednjovjekovni*, a u srp. **e** *srednjevjekovni* [...]

Navedene i druge razlike navode i hrvatski i srpski jezikoslovci, ovdje za primjer ističem samo dva: Stjepan Babić, HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK, PONAJPRIJE NJIM SAMIM (2009) i Miloša Okuka, SRPSKI JEZIK DANAS: SOCIOLINGVISTIČKI STATUS (2009).

Europski i svjetski jezikoslovci, pretežito slavisti, nisu jednoglasni o postojanje dvaju jezika hrvatskoga i srpskoga, nego ih neki drže jednim jezikom nazivajući ga srpskohrvatskim, (opširnije vidi Kordić 2009: 83–108). To je najviše zbog neznanja i neupućenosti na posebnosti ovih dvaju jezika, ali i zbog ustaljene dosadašnje jezikoslovne prakse i njezinih odrednica koje se teže mijenjaju kada je riječ, posebice o malim jezicima, ili bolje rečeno o jezicima kojim govori malo govornika.

8. Koliko je razumljivost, istost, istovjetnost presudna u određivanju samostalnosti jezika

Ne može se poistovjećivati jezično stanje njemačkoga jezika u Njemačkoj i njemačkoga jezika u Austriji s jezičnim stanjem Hrvata u Hrvatskoj i Srba u Srbiji, ali se može usporediti donekle sa stanjem hrvatskoga jezika u Hrvatskoj i jezika Hrvata u Bosni i Hercegovini. Dakle, može se reći da je gotovo isti jezik Nijemaca u Njemačkoj i Austrijanaca u Austriji dok je jezik Hrvata u Hrvatskoj i Hrvata u Bosni i Hercegovini zapravo isti.

Nekim je jezikoslovcima važna razumljivost kao odrednica za istovjetnost bliskosrodnih jezika, a to hrvatski i srpski jezik jesu. Mnogi su jezici u slaven-

skoj porodici jezika srodni i razumljivi, manje ili više, među svojim sugovornicima, ali to ne može biti najvažnija odrednica a kamoli odlučujuća o postojanju dvaju ili jednoga jezika. Treba reći da je razumljivost između hrvatskoga i srpskoga jezika velika, a nerazumljivost mala. U određivanju samostalnosti jednoga jezika u odnosu na njemu blizak jezik, treba uzeti sve odrednice i mjerila koji se tiču svih njegovih razina.

9. Tvrdnje bez argumenata ili nepotpuni argumenti nisu mjerodavni

Tvrdnja da ne postoji hrvatski jezik, nego da je to jedna od četiriju inačica srpskoga jezika ozbiljna je tvrdnja ozbiljnih srpskih jezikoslovca objavljena u mnogim ozbiljnim jezikoslovnim časopisima, evo samo jedne od tih:

> Ako je – a jeste – srpskohrvatski preimenovani srpski, onda današnji srpski književni jezik predstavlja vraćanje njegovom imenu prije preimenovanja u srpskohrvatski, ili iz drukčije perspektive posmatrano, predstavlja dezimenovanje srpskohrvatskog, uz zadržavanje istog obima i sadržaja. Jer je danas „za Srbe najprobitačnije rešenje da prihvate srpskohrvatski književni jezik u onom opsegu i obliku kako su ga upotrebljavali pre razlaza sa Hrvatima“, normalno pod imenom „srpski (književni) jezik, kako i u ustavu stoji“ (Simić 2005). To je lingvistički jedino i opravdano s obzirom na činjenicu da kod Srba – kako je to konstatovao i P. Ivić – „zamena naziva ʻsrpskohrvatski jezikʼ nazivom ʻsrpski jezikʼ nije povukla nikakve izmene u osobinama toga jezika“ (Ivić 1999). A kako bi ih i povukla kada je u pitanju isti jezik samo jednom osložnjen i hrvatskim priljepkom u imenu (Kovačević 2007: 255–262).

Ovaj navod dovoljno govori sam za sebe, ali ću samo ponešto istaknuti. Mnogi hrvatski jezikoslovci tvrde, a to je izrečeno i u ovome radu, da je hrvatski jezik srbiziran, otprilike od 1850. do 1990., istina u nekim razdobljima manje ili nikako za NDH 1941–1945, nesvjesno priznaju i izrečeni navodi srpskih jezikoslovaca.

Pavle Ivić kaže „zamena naziva ʻsrpskohrvatski jezikʼ nazivom ʻsrpski jezikʼ nije povukla nikakve izmene u osobinama toga jezik“, naravno da nije, jest malo, a kakve će razlike i biti kada je u tih gotovo stoljeće i pol sve što je hrvatski bilo protjerano silom ili milom.

Najprije je počelo krađom hrvatskih književnih i narodnih djela koje je prisvojio Vuk. S. Karadžić i objavio pod svojim i srpskim imenom. Njegovi sljedbenici, nazvani hrvatski vukovci, nisu marili za hrvatsku gotovo devetostoljetnu pisanu jezičnu tradiciju (Baščanska ploče oko 1100.). Vukovci ne daju ni najmanju razliku između hrvatskoga i srpskoga jezika (v. Ivan Banac: NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI; PORIJEKLO, POVIJEST, POLITIKA; pogl. VELIKA SRBIJA I VELIKA JUGOSLAVIJA; Globus, Zagreb, 1988). Istaknimo samo početak pisanja Akademijina rječnika i RJEČNIKA HRVATSKOGA JEZIKA Frana Ivekovića i Ivan Broza koji ne rabe hrvatska djela iz bogate književne tradicije, nego prihvaćaju Vukova i Daničićeva djela.

Sve se to nastavilo još žešće za dviju Jugoslavija da bi u predvečerje 1990. hrvatski jezik bio u velikom postotku srbiziran, spomenuli smo trideset tisuća

riječi iz Brodnjakova razlikovnika koje su ušle u hrvatski korpus, službeno nazivlje savezne administracije, vojske, carine i mnogih državnih služni bio je pretežito iz srpskoga jezika iako su jezici bili zakonski ravnopravni (v. ustavne i zakonske odredbe).

Jasno je da se srpski jezik nije trebao mijenjati nakon 1990. ali zato jest hrvatski koji je morao vratiti sve svoje osobitosti koje su, kako rekoh, protjerane, nekada silom, nekada milom u tom dugom „zajedničkom životu" sa srpskim jezikom.

Uzmimo samo Vukovu nacionalističku tvrdnju da su svi štokavci Srbi koja je i danas živa u nekih srpskih jezikoslovca. Srećom ima i razumnih srpskih jezikoslovaca, primjerice istaknut ću Miloša Okuku koji kaže: „Prema tome, pored srpskih štokavskih dijalekata postoje i hrvatski štokavski dijalekti. Otuda svi štokavci nisu Srbi" (Okuka 2009: 215–235).

10. Iznimke ne potvrđuju pravilo ni u jezičnoj problematici

Hrvatski se jezikoslovci slažu u najvećem postotku oko svih pitanja, tek od vremena do vremena ponetko iskoči nekim izjavama i to u manje važnim publikacijama što tuđi jezikoslovci rabe da bi istaknuli nejedinstvo hrvatskih jezikoslovca. Prije bi se moglo reći da je to žal za nekom ideologijom stvorenom nakon drugoga svjetskoga rata na ovim prostorima koja je promicala hrvatskosrpski jezik, nego tugu za nestankom zajedničkoga naziva dvaju jezika: hrvatskim i srpskim.

Ne može se govoriti, da se sada nastankom osamostaljenja Republike Hrvatske i međunarodnoga priznanja, ne mogu iznositi svoja stajališta što mnogi tuđi jezikoslovci znadu istaknuti. Dapače, gubitnici takve ideologije nadmoćniji su u javnosti na gotovo svim razinama dok se hrvatski jezikoslovci koji zagovaraju hrvatski jezik u hrvatskoj državi i za narod Hrvate moraju izborit za svoj prostor, a da je to tako mnogi ne vjeruju ni u Hrvatskoj ni izvan nje. To sam više puta i sam osjetio, ali ne ću privatizirati prostor.

Da bi dokazali nejedinstvo hrvatskih jezikoslovca oko sličnosti i razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika, primjerice Miloš Kovačević ističe:

> [...] ne treba da čudi što će se i na hrvatskoj strani pokatkad naići na pobornike primjene lingvističkih kriterijuma u razmatranju međuodnosa datih 'jezika'. Tako npr. I. Pranjković kaže da su „na standardološkoj razini, hrvatski, srpski, bosanski, pa i crnogorski jezik različiti varijeteti, ali istoga jezika. Dakle, na čisto lingvističkoj razini, odnosno na genetskoj razini, na tipološkoj razini, radi se o jednome jeziku, i to treba konačno jasno reći. Ako se netko s tim ne slaže, neka izloži argument". Takva mišljenja pokazuju da kod onih kojima je do lingvistike stalo, lingvistički kriterijumi moraju biti osnova za svakog jezičkog prosuđivanja. Takvi su, na žalost, vrlo rijetki među kroatistima, bošnjakistima i montenegrinistima (Kovačević 2007: 42–43).[7]

[7] Navod uzet iz razgovora HRVATSKI I SRPSKI SU JEDAN JEZIK, *Slobodna Dalmacija*, Split 2006, 7. veljače 2006, str. 42–43.

Na ovaj sam članak osobno odgovorio i pobio sve navedene argumente o jednomu jeziku za Hrvate i Srbi, koliko se može pobiti u ograničenomu novinskom prostoru (Protuđer 2006) O svemu se oglasio i sam Pranjković kazavši da nije shvaćen, tj, da ga nisu razumjeli (Pranjković 2006). Uz to, Pranjković je na bezbroj mjesta rekao da hrvatski i srpski jezik nisu jedan jezik, a o rečenom razgovoru i spornomu navodu kaže:

> Ta je moja izjava istrgnuta iz konteksta pa taj istrgnuti dio (da se hrvatski i srpski ne razlikuju) stavljen i u naslov, odnosno čak i na naslovnu stranicu (što je očita i gruba medijska manipulacija). Naravno da sam intervenirao, ali je čak i ta moja intervencija obavljena pod naslovom koji je nova manipulacija, naime pod naslovom DR. PRANJKOVIĆ: NISAM SHVAĆEN. U tekstu moga demantija nema dakako ni govora o tome da nisam shvaćen, nego o tome da sam žrtva grube medijske manipulacije, tj. da nisam izjavio kako se hrvatski i srpski ne razlikuju, nego sam, naprotiv, izjavio da se razlikuju, štoviše da su posebni jezici na standardološkoj razini, ali da to nisu u svakom drugom pogledu. Drugim riječima, zapravo sam izjavio da se razlikuju u onome u čemu se razlikuju, a ne razlikuju se u onome u čemu se ne razlikuju (Pranjković 2007: 493–494).

11. Relevantna mišljenja čuvaju obraz struci

Neki srpski jezikoslovci stidljivo ili kriomice, ako nisu iz skupine rigidnih i ortodoksnih srpskih jezikoslovaca poput Miloša Kovačevica, nego su razboriti jezikoslovci, žele sačuvati obraz srpskom jezikoslovlju govore ako ne o različitim jezicima, onda bar o jezičnim posebnostima hrvatskim, srpskim, bošnjačkim pa i crnogorskim. Neke sam naveo, a evo jednoga takvog realnog stajališta.

> Za oznaku jezičnih identiteta na štokavskom govornom području mogu se iskoristiti izrazi *hrvatkost* (*hrvatnost*) za hrvatski identitet, *sprskost* za srpski identitet, *bošnjačkost* za bošnjački identitet. Recimo, bošnjačkost se na fonetskom-fonološkom planu ističe glasom **h**, a na leksičkom orijentalizmima. Na sintaksičkom planu hrvatskost se potencira infinitivnom konstrukcijom, a srpskost konstrukcijom *da* + prezent. Na tvorbenom planu hrvatski identitet orijentiran je na sufiks **-telj**, a srpski na **-lac** (*slušatelj – slušalac*) – Tošović 2007: 651–650.

12. Jedino javno izdvojeno mišljenje je Snježane Kordić

Od hrvatskih jezikoslovaca jedino izdvojeno (suprotno) stajalište o odnosu hrvatskoga i srpskoga jezika ima Snježana Kordić, za nju je hrvatski i srpski jezik jedan jezik.

13. Jezikoslovci iz triju skupina

U procjeni i ocjeni koliko su slični hrvatski i srpski jezik postoje jezikoslovci koje bih svrstao u tri skupine: Prvi su oni koji znanstveno prilaze toj problematici i oni daju jedini, po mojemu mišljenju, pravilna rješenja. Razborito prihvaćaju znanstven odnos poštujući njegova pravila istraživanja i procjenjivanja. Takvi mogu valjano opisati odnose, sličnosti i razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika. Drugi su oni koji ili ne žele ili ne mogu shvatiti i prihvatiti ni

trenutačno ni povijesno stanje ovih dvaju jezika pa su im zaključci nevaljani. Treći su oni koji namjerno iskrivljuju i uveličavaju činjenice da bi dokazali ono što žele bez obzira na stvarno stanje hrvatskoga i srpskoga jezika. Oni se najviše trude jer trebaju dokazati ono nemoguće. Primjerice, tako je Bernhard Gröschel u svojoj knjizi prikupio više od tisuću bibliografskih jedinica (Gröschel 2009: 380–451), a ipak je jednostrano gledao dokazujući svoje stajalište, a ono je da Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore zajedničkim standardnim jezikom koji se sastoji od nacionalnih varijanata. Uz to, on ismijava hrvatske jezikoslovce, nazivajući ih neznalicama, čak i Brozovića i Katičića koji su dokazana svjetska veličina u slavistici. Gröschel ide tako daleko da navodi neke njihove navode iz totalitarnoga sustava kada se nije moglo pisati otvoreno, nego su se koristile metafore, metonimije i druga alegorijska pisanja da bi se reklo bar nešto što je trebalo jer se puno toga nije smjelo ni reći ni napisati. S Gröschelom se treba složiti da su neki hrvatski jezikoslovci mijenjali svoja mišljenja, ali se moraju uzeti povijesne prilike u kojima su živjeli. Drukčija stajališta bi ih stajali glave, a možda su neki i tako tada mislili pa zašto ta neka mišljenja moraju biti odlučujuće odrednice za procjenu i ocjenu istosti, istovjetnosti hrvatskoga i srpskoga jezika. Hrvatski lingvisti u objema Jugoslavijama nisu mogli normalno raditi, pisati i djelovati pa se neka njihova stajališta ne mogu uzimati mjerodavnima.

Gröschel ne želi shvatiti i prihvatiti da je hrvatski jezik imao poseban, izvoran hod od svojih početaka do današnjih dana i da ga je nemoguće svrstati u istu skupinu mnogih jezika koje navodi u svojoj knjizi. Hrvatski jezik u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, u hrvatskim govornim područjima, jest jedan – isti jezik na standardološkoj razini, naravno i na drugima, dok se ne može isto to odnositi za njemački jezik u Austriji ili Švicarskoj (njemačkom govornom području) ili primjerice engleski (britanski) u Americi i Australiji. Kada je riječ o kodifikaciji, ne može se uspoređivati hrvatski i srpski jezik s portugalskim jezikom u Portugalu i portugalski u Brazilu. Gröschel ne prizna poseban standardni hrvatski jezik ni standardni srpski jezik, a za hindski i urdski jezik kaže također da su varijanta istoga standardnog jezika.

Gröschel kada nema argumenata, onda kaže primjerice da je taj i takav „nespojiv s terminološkom tradicijom u sociolingvistici“ (91), „za lingvistiku i sociolingvistiku irelevantne“ (284), „lingvističkim i sociolingvističkim kriterijima“ (349), „lingvistika smatra govornicima dijalekta, varijante ili varijeteta određenog jezika“ (316–317), „laička shvaćanja o jeziku su za lingvističku znanost irelevantna“ (312), „lingvistički gledano radi se o jednom jeziku, a sociolingvistički gledano o nekoliko različitih standardnih jezika“ (275) itd.

Umjesto fraza u nedostatku dokaza, trebao je reći koji su to lingvistički i sociolingvistički kriteriji i po kojima hrvatski jezik i srpski jezik jesu jedan, a po kojima su dva jezika, a ne samo jednostrano tvrditi da je to jedan jezik „lingvistički gledano radi se o jednom jeziku“ (275). Dakle, jednostrani pogledi i traženje samo argumenata za takve poglede nisu dobri za lingvistiku!

14. Hrvatski, bošnjački, crnogorski jezici, a srpski

Dakle, treći su oni koji namjerno iskrivljuju i uveličavaju činjenice da bi dokazali ono što žele bez obzira na stvarno stanje hrvatskoga i srpskoga jezika.

> Ni na početku svoje standardizacije srpski jezik nije bio jezik koji je stvoren samo za Srbiju, nego je to bio jezik koji je Vuk Stef. Karadžić standardizovao za sve Srbe „bez razlike vjerozakona i mjesta stanovanja". Zato on i jeste nazvan srpski, a ne, na primjer, srbijanski jezik. Vremenom svi Vukovi Srbi (a Vuk je, podsjetimo se, Srbima smatrao i Srbe grčkoga, i Srbe rimskoga, i Srbe turskoga zakona) nisu ostali Srbi nego su neki prevedeni u druge narode (Hrvate, Crnogorce i Muslimane, odnosno Bošnjake), a ni sve zemlje u kojima su Srbi živjeli ili žive nisu u postvukovom periodu objedinjene u jednu srpsku državu. Tako danas Vukov(sk)i srpski jezik kao književni jezik ne upotrebljavaju samo Srbi, nego i Hrvati, Crnogorci i Muslimani (koji sebe nacionalno preimenovaše u posljednjem desetljeću XX vijeka u Bošnjake). Srpski Vukov(sk)i književni jezik, prema tome, jeste književni jezik i Srba, i Hrvata, i Crnogoraca, i Muslimana (Bošnjaka), i upotrebljava se ne samo u Srbiji i Republici Srpskoj, nego i u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine. Upotrebljava se, dakle, poput njemačkog ili engleskog jezika, i kod više naroda i u više država (Kovačević 2007: 255–262).

15. Crnogorski, a srpski

Sve atribute koji Kovačević pridaje jeziku koji naziva srpskim (ne srbijanskim) bilo bi zanimljivo zapitati; zašto ga ne zove primjerice crnogorskim jer je tvorac srpskoga standardnoga jezika Vuk Karadžić, kako on ističe, imao (pre)više i crnogorskih osobina ili ga nazvati možda hrvatskim jezikom kojim govore Hrvati koji su, prema njemu, Srbi.

Dakako da ovo ne mislim ozbiljno, ali su ovakva razmišljanja, kada bi bila, jednaka navedenim Miloša Kovačevića.

16. Standardološka, lingvistička, genetska i tipološka razina u određivanju samosvojnosti jezika u svjetlu hrvatskoga i srpskoga jezika

Je li tipološka razina razredba jezika prema njegovim strukturalnim značajkama, ili razvrstavanje jezika prema međusobnome genetskome odnosu, ili povijesnome podrijetlu, ili čemu drugomu? Moguća su sva takva razvrstavanja, ali hrvatski jezik razlikuje se od srpskoga na svim tim razinama.

Kada je riječ o standardološkoj razini i njezinom leksiku onda istaknimo Brodnjakov RAZLIKOVNI RJEČNIK IZMEĐU SRPSKOGA I HRVATSKOGA JEZIKA koji ima tridesetak tisuća riječi.

Možda sve te brojne tisuće natuknica, koje prema Brodnjaku nisu hrvatske, i ne pripadaju standardnomu srpskom jeziku, ali zar to ne izaziva ozbiljnu sumnju o leksičkoj istovjetnosti hrvatskoga i srpskoga jezika? Je li to puno ili malo u odnosu na čitavi rječnički korpus hrvatskoga jezika, drugo je pitanje, ali bi se i na toj mnogo široj razini mogle pokazati velike leksičke razlike. Danas je svima jasno da standardni jezik nije jednak svagdašnjemu govornom i raz-

govornomu jeziku, nije isti ni s jednim narječjem ili govorom kojega narječja, nego je to odraz djelovanja mnogih jezičnih i kulturnopovijesnih činjenica na hrvatskome jezičnom prostoru.

Na genetskoj se razini postanak više jezika tumači razvojem od zajedničkoga pretka i odvajanjem u širenju po različitim teritorijima, što je vrlo zapažljivo na primjeru hrvatskoga i srpskoga jezika, ali ne u prilog poistovjećivanju hrvatskoga i srpskoga jezika.

I Hrvati i Srbi imaju pretežito zajedničku novoštokavsku dijalekatnu osnovicu što znači glasovlje, gramatički sustav i osnovni rječnik pa se govornici tih standardnih jezika uglavnom mogu dobro sporazumijevati, ali ne potpuno i ne do kraju razumljivo. Dakako, to isto vrijedi i za pisane tekstove Hrvata i Srba.

Za engleski, španjolski, portugalski, francuski i druge se može reći da su policentrični standardni jezici ili inačice standardnih jezika zbog širenja iz osnovnoga središnjeg jezičnoga tipa na drugim prostorima gdje su se razvili u posebne slične standardne oblike, osobito za kolonijalnoga širenja. Za hrvatski i srpski standardni jezik nikada nije bila jedinstvena novoštokavska osnovica, jest zajednička, moglo bi se reći bliska, ali nikako ista i u samome začetku. I jedan i drugi jezik, od samoga početka, krenuli su različitim putovima i na različitim prostorima u različitom kulturnom, književnom i dijalektnom okružju.

A najmanje se s lingvističke razine može izjednačivati hrvatski i srpski jezik. Što je s narječjima, koji se po gramatičkim, leksičkim i stilskim kriterijima mogu nazivati i posebnim jezicima? Jesu li kajkavski i čakavski srpski jezici? Je li torlački ujedno i hrvatski i srpski jezik (a možda i bugarski i makedonski)? Jesu ako se iskoristi politički ili koji drugi kriterij lišen tradicijskih i uporabnih činjenica. A standardizacija hrvatskoga jezika ako ne od Dubrovčana i prvih hrvatskih rječnika i gramatika, a ono od Vitezovića i Gaja preko vukovskog zaokreta do danas, i te kako pokazuje da je ovisna u prvom redu o moćima političkih vlasti.

Gotovo je nemoguće naći pa i kraći tekst da bi bio potpuno istovjetan u hrvatskomu i srpskomu standardnom jeziku.

17. Neke pobjede hrvatskoga jezika danas

Može se reći da je hrvatski jezik dobio nekoliko bitaka, ne i rat, u potpunom međunarodnom priznaju, krećući se ka konačnomu priznanju i neovisnosti od srpskoga jezika. Pri tomu se misli na dodjelu bibliografske uporabe nacionalne oznake „hrv“ za djela pisana na hrvatskome jeziku koju dodjeljuje Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO) sa sjedištem u Švicarskoj, koja je različito označila hrvatski i srpski u sustavu univerzalne decimalne klasifikacije: hrvatski kao UDK 862 (kratica „hr“), a srpski kao UDK 861 (kratica „sr“).

Neka znanstvena istraživanja međunarodne slavistike dokazuju da srpskohrvatski nikada nije postojao kao jedan standardni jezik, nego je bio politički stvoren.

Na mnogim sveučilištima u svijetu hrvatski se jezik proučava odvojeno od srpskoga i katedre nose naziv hrvatski jezik.

18. Zaključak

Hrvatski jezik, njegova pisana i književna povijest kao i hrvatska standardnojezična pretpovijest imaju jednu od najizvornijih europskih pojava, dakako u mnogo čemu jedinstvenu i neponovljivu pa se s pravom može govoriti o rijetkoj iznimnosti i posebnosti pa ju je teško uspoređivati s bilo kojim jezikom iz susjedstva ili šire.

Crkvenoslavenski jezik, već u 10. st., na hrvatskim prostorima i u svojoj uporabi imao je drugačiju ulogu i utjecaj u odnosu na druge jezike iz susjedstva, primjerice na zapadu od današnjega slovenskog ili na istoku od današnjega srpskog ili makedonskog jezika gdje je crkvenoslavenski utjecaj završio u 19. st.

Hrvatski je jezik poseban i po tomu što su se u njegovoj povijesti upotrebljavala tri različita pisma: hrvatska (uglasta) glagoljica, zapadna (hrvatska, bosanska) ćirilica i latinica. Riječ je o samostalnim pismima i nikako o inačicama istoga pisma.

O hrvatskome i srpskome jeziku nema jedinstvenoga mišljenja na srednjojužnoslavenskim prostorima, najčešće su različita mišljenja, ovisno s koje strane dolaze, iako ima iznimaka: ekstremnih i umjerenih dok je najviše onih objektivnih, realnih znanstvenih koji razmišljaju razborito o sličnostima i razlikama tih dvaju jezika.

Hrvatski jezikoslovci nisu smjeli za druge Jugoslavije iznositi svoja istinska stajališta o hrvatskomu jeziku pa se sada, na temelju njih, mogu donositi pogrješni zaključci. Mnogi to rabe kao argument iako znaju da se tako moralo pisati. Među ostalim, zato je i nastala DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOGA JEZIKA (1967).

Od 1990. hrvatski se jezik razvija slobodno i samostalno kao jedan jezik, što je oduvijek i bio jedan jezik unatoč mnogim prošlim prisvajanjima, ujedinjenjima i negiranjima.

Prema tome već dvadeset godina, nakon podulje stanke, hrvatski jezik živi svojim samostalnim životom neopterećen sličnostima susjednih jezika niti njihovim nazivima, niti različitim stajalištima o njegovu imenu i statusu.

Hrvatski jezikoslovci ne proučavaju hrvatski jezik prema srpskomu, bosanskom ili crnogorskom, nego ga mjere prema njemu samim.

> Kome je stalo do osobne kulture, mora mu biti i do jezične kulture, jer je ona sastavnicom obće kulture. I više od toga! Jezik je – rečeno je – osnovicom nacionalnoga bića i bitka. „Po njemu si sve što jesi“, napisa davno znani hrvatski pjesnik. Neka nam njegova tvrdnja stalno bude na umu (Šimundić 1994).

Izvori i literatura

Babić 2004: Babić Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga*: *hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim*. Zagreb.

Babić 2009: Babić, Stjepan. Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim. In: *Jezik*. 56/5. S. 161–189.

Brodnjak 1991: Brodnjak, Vladimir. *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Brozović 1970: Brozović, Dalibor. *Standardni jezik*. Zagreb.

De Sosir 1969: De Sosir, Ferdinand. *Opšta lingvistika*. Beograd.

Gröschel 2009: Gröschel, Bernhard. *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik*. München.

Guberina/Krstić 1940: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb.

Katičić 1986: Katičić, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.

Katičić 1986: Katičić, Radoslav. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb.

Kordić 2009: Kordić, Snježana. Policentrični standardni jezik. In: *Ije*/*e*/*je*/*i – Jezični varijeteti i nacionalni identitet*. Zagreb. S. 83–108.

Kordić 2009: Kordić, Snježana. Svijet o nama – Bernhard Groschel: Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik. In: *Književna republika*. 7/10–12. S. 316–330.

Kovačević 2007: Kovačević, Miloš. Srpski jezik i njegove varijante. In: *Srpska pitanja i srbistika*. Izvanrdni broj. Bačka Palanka – Valjevo. S. 255–262.

Krmpotić 2001: Krmpotić, Marijan. *Hrvatski jezični priručnik*. Zagreb.

Lisac 1994: Lisac, Josip. *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*. Split.

Lisac 1999: Lisac, Josip. *Hrvatski govori*, *filolozi*, *pisci*. Zagreb.

Okuka 2009: Okuka, Miloš. Srpski jezik danas: sociolingvistički status. In: *Ije*/*e*/*je*/*i – Jezični varijeteti i nacionalni identitet*. Zagreb. S. 215–235.

Pranjković 2006: Pranjković, Ivo. Dr. Pranjković: Nisam shvaćen. In: *Slobodna Dalmacija*. 15. veljače 2006.

Pranjković 2007: Pranjković, Ivo. Glavne sastavnice hrvatskoga jezičnog identiteta. In: Granić, Jagoda (Hg.). *Jezik i identitet*. S. 493–494.

Protuđer 2004: Protuđer, Ilija. *Pravilno govorim hrvatski 4*. Split.

Protuđer 2006: Protuđer, Ilija. Hrvatski i srpski nisu jedan jezik. In: *Slobodna Dalmacija*. 14. veljače 2006.

Protuđer 2009: Protuđer, Ilija. *Hrvatski za učenike*. Split.

Samardžija 1993a: Samardžija, Marko. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb.

Samardžija 1993b: Samardžija, Marko (Hg.). *Jezični purizam u NDH*. Zagreb.

Samardžija 1999: Samardžija, Marko (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb.

Samardžija 2004: Samardžija, Marko. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb.

Šimundić 1994: Šimundić, Mate. *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku*. Zagreb.

Težak 1991: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš svagda*(*š*)*nji*. Zagreb.

Težak 1995: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš osebujni*. Zagreb.

Težak 1999: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš* (*ne*)*zaboravljeni*. Zagreb.

Težak 2004: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš* (*ne*)*podobni*. Zagreb.

Tošović 2007: Tošović, Branko. Identitet ↔ Identičnost ↔ Razlika. In: Granić, Jagoda (Hg.). *Jezik i identitet*. S. 651–660.

Vince 1990[2]: Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. *Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora*. Zagreb.

Vončina 1968: Vončina, Josip. Ozaljski jezično-književni krug. In: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*. X/1968. S. 165–175.

Ilija Protuđer (Split)

The thousand years old originality of Croatian language – diachronic and synchronic aspects

At this work is said that the assessment and evaluation of sameness or diversity of Croatian and Serbian languages must be approached objectively, without subjective charges, and then to give a scientific description of languages at all linguistic levels that the Croatian and the world linguistics can be able to get more understandable and clearer view on the sameness or diversity of these two languages. Partly, at this work is said about autonomy and independence of the Croatian language in all its linguistic levels, especially the standard Croatian language that is based and stems from its rich and authentic tradition (history) that, not nearly similar, no other language from its close family language on the South Slavic place does not have or, even closer, the middle-South-Slavic language.

Protuđer 2010: Protuđer, Ilija. TISUĆLJETNA SAMOBITNOST HRVATSKOGA JEZIKA – DIJAKRONIJSKA I SINKRONIJSKA MOTRIŠTA. – Novi rad.

Izvori

Quellen

XIX stoljeće

Bečki dogovor, 1850. BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR. – In: http://hr.wikisource.org/wiki/Be%C4%8Dki_knji%C5%BEevni_dogovor. Stanje 29. 4. 2011. – Prvi put objavljeno u: *Narodne novine*. Ur. Ljudevit Gaj. – Zagreb; 1851. – Br. 76. – Str. 1.

Šulek, Bogoslav, 1856. SRBI I HRVATI. – In: *Neven*. – Zagreb. – Br. 8. S. 233–244.

Jagić, Vatroslav, 1866. STARO DOBA OD SEDMOGA DO KONCA ČETRNAESTOGA VIEKA. In: Ježić, Slavko (prir.). *Članci iz KNJIŽEVNIKA. Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*. S. 207–218.

Broz, Ivan, 1886. FILOLOŠKE SITNICE I PABIRCI. Prikupio i pogovor napisao Marko Samardžija. – Zagreb, 2000: Pergamena. – S. 12–14.

Maretić, Tomo, 1899. GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA. – Zagreb: L. Hartmana. – S. 29–31.

XX stoljeće

Smodlaka, Josip 1914. [ANKETA O JUŽNOM ILI ISTOČNOM NAREČJU U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI]. – In: *Srpski književni glasnik*. – Beograd. – Knj. 21, sv. 3. – S. 114–125.

Andrić, Nikola, 1927. KOJE NAM BEOGRADSKE RIJEČI NE TREBAJU. – In: *Hrvatsko kolo*. – Zagreb. – Br. VIII. – S. 271–284.

Guberina, Petar; Krstić, Kruno, 1940. ZAŠTO MOŽEMO GOVORITI O POSEBNOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU. – In: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Cipra, Franjo, 1941. RAZLIČIT ODNOŠAJ HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA PREMA TUĐICAMA. – In: *Novi list*. – Zagreb. – Br. 133. – S. 6.

Guberina, Petar, 1941. HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I HRVATSKI JEZIKOSLOVCI. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 43. – S. 2–14.

Guberina, Petar, 1941. RAZLIKE IZMEDJU HRVATSKIH I SRPSKIH JEZIČNIH OBLIKA. – In: *Hrvatski narod*. – Zagreb. – God. III, br. 95. – 18. 5. 1941. S. 12.

Guberina, Petar, 1941. STILSKE I STILISTIČKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA. – In: *Novi list*. – Rijeka. – God. I, br. 21. – 19. 5. 1941. S. 9.

Novosadski dogovor, 1954. NOVOSADSKI DOGOVOR. – In: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*: S pravopisnim rječnikom. – Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska, Matica srpska, 1960. – S. 7–10.

Badalić, Josip; Hamm, Josip, Car Emin, Viktor, 1954. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 374, sv. 1–2. – S. 3–13.

Benešić, Julije, 1954. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 373, sv. 5. – S. 356.

Jurković, Marijan; Simić, Novak, 1954. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 374, sv. 4. – S. 241–247.

Kolar, Slavko, 1954. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 373, sv. 4. – S. 281–287.

Pavešić, Slavko, 1954. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 373, sv. 6. – S. 439–443.

Fran Tućan, Jure Kaštelan, Slavko Ježić. [ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA]. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad. – Knj. 374, sv. 3. – S. 157–168.

Babić, Stjepan, 1964. UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH RAZLIKA. – In: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb: Globus. – S. 257–271.

Deklaracija, 1967. DEKLARACIJA O POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA – In: *Telegram*. Jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja. – Zagreb. – Br. 359. – 17. 3. 1967.

Jonke, Ljudevit, 1971. JOŠ DVIJE VARIJANTE KNJIŽEVNOG JEZIKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb: Matica hrvatska. – S. 25–34.

Jonke, Ljudevit, 1971. NEKOLIKO POTREBNIH RIJEČI O KNJIŽEVNOM JEZIKU. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb: Matica hrvatska. – S. 50–54.

Jonke, Ljudevit, 1971. ODGOVOR NA PITANJE O UGROŽENOSTI. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 195–209.

Jonke, Ljudevit, 1971. RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST U JEZIČNIM PITANJIMA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 253–259.

Jonke, Ljudevit, 1971. UOČI PROVOĐENJA NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 260–264.

Jonke, Ljudevit, 1971. NEKOLIKO RIJEČI O ODJECIMA NOVOSADSKOG SASTANKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 265–270.

Jonke, Ljudevit, 1971. PETI KONGRES JUGOSLAVENSKIH SLAVISTA U SARAJEVU. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 331–335.

Jonke, Ljudevit, 1971. U ČEMU JE BIT SPORA? – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 340–348.

Jonke, Ljudevit, 1971. I NAUČNO I POLITIČKI. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 349–353.

Jonke, Ljudevit, 1971. KRIZA OKO RJEČNIKA KNJIŽEVNOG JEZIKA. – In: Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. – Zagreb, 1971: Matica hrvatska. – S. 379–383.

Vince, Zlatko, 1978. PURISTIČKE TEŽNJE. – In: Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. – Zagreb: Liber. – S. 433–448.

Katičić, Radoslav, 1986. NA RASKRŠĆIMA HRVATSKO-SRPSKE FILOLOGIJE (O NEKIM METODOLOŠKIM PREDUVJETIMA FILOLOGIJE HRVATSKOGA ILI SRPSKOG JEZIKA). – In: Katičić, Radoslav. *Novi jezikoslovni ogledi*. – Zagreb: Školska knjiga. – S. 253–258.

Babić, Marko, 1990. NAZIVI JEZIKA – HRVATSKI, ZEMALJSKI, BOSANSKI– ZA PRVOGA DESETLJEĆA AUSTROUGARSKOGA UPRAVLJANJA BOSNOM I HERCEGOVINOM. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 3. – S. 82–86.

Težak, Stjepko, 1991. HRVATSKI NAŠ SVAGDAŠNJI. – Zagreb: Školske novine. – S. 54–57, 150–159.

Brozović, Dalibor, 1991/1992. SUMRAK SRPSKE LINGVISTIKE. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Godište XXXIX. 1991–1992. – Br. 3. – S. 17–26.

Mamić, Mile, 1992. TEMELJI HRVATSKOGA PRAVNOG NASILJA. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 48–53.

Selak, Ante, 1992. TAJ HRVATSKI. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 57–119.

Brodnjak, Vladimir, 1992. UMJESTO PREDGOVORA. – In: Selak, Ante. *Taj hrvatski*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 145–161.

Pranjković, Ivo, 1993. RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA. – In: Pranjković, Ivo. *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*. – Zagreb: Matica hrvatska. – S. 158–171.

Pranjković, Ivo, 1993. O SRBIZMIMA. – In: Pranjković, Ivo. *Jezikoslovna sporenja*. – Zagreb: konzor. – S. 117–121.

Samardžija, Marko, 1993. LESKIK I PURIZAM. – In: Samardžija, Marko (ur.). *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – S. 46–54.

Peti, Mirko, 1994. NERAZLIKOVNOST RAZLIKA. In: *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*. – Zagreb: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta. – S. 245–272.

Pranjković, Ivo, 1997. HRVATSKI STANDARDNI JEZIK I SRPSKI STANDARDNI JEZIK. – In: Tokarz, Emil (ur.). *Język wobec przemian kultury*. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. – S. 50–59.

Anić, Vladimir, 1998. KULTURA JEZIČNIH SAVJETNIKA – ŠKOLA GUBLJENJA ILUZIJA – ŠTO BLIŽE NIŠU TO GORE PIŠU – KNEZ MIŠKIN RAZBIJA VAZU – JEZICI ILI TEKSTOVI? In: Anić, Vladimir. *Jezik i sloboda*. – Zagreb: Matica hrvatska. S. 26–30, 71–74, 75–78, 79–82, 83–86.

Silić, Josip 2005 [2000]. NOVOGOVOR JE HRVATSKOM JEZIKU UČINIO MEDVJEĐU USLUGU. – In: Danolić, Josip (ur.). *Kako dati hrvatsko ime demokraciji*. – Split, 2005: Majumi. – Br. 43. – S. 35–44.

XXI stoljeće

Krmpotić, Marijan, 2001. PROSLOV. In: Krmpotić, Marijan. *Hrvatski jezični priručnik*. – Kloštar Ivanić: Agapa. – S. 5–8.

Pavičić, Josip, 2001. SUMNJIČENJE SLIČNOSTI. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 66–69.

Pavičić, Josip, 2001. UZMITE HRVATSKI, VAŠ JE!. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 118–122.

Pavičić, Josip, 2001. HRVATSKI JEZIK DRŽAVA. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 123–125.

Pavičić, Josip, 2001. HRVATSKE NOVINE NA SRPSKOM JEZIKU. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 140–143.

Pavičić, Josip, 2001. ČIJI JE HRVATSKOSRPSKI JEZIK? – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 189–192.

Pavičić, Josip, 2001. MISLITI HRVATSKI NA SRPSKOM. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 214–217.

Pavičić, Josip, 2001. BEOGRAD HRVATSKA RIJEČ. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 278–282.

Pavičić, Josip, 2001. I SRBI PROGOVORILI SRPSKI. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 318–322.

Pavičić, Josip, 2001. HRVATSKI U SRPSKOME. – In: Pavičić, Josip. *Ispod jezika*. *Komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – S. 335–339.

Škiljan, Dubravko, 2002. OD JEDAN DO ČETIRI. – In: Škiljan, Dubravko. *Govor nacije*. *Jezik*, *nacija*, *Hrvati*. – Zagreb: Golden marketing. – S. 261–283.

Babić, Stjepan, 2003. ZBRKA OKO HRVATSKOGA STANDARDNOGA JEZIKA. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 51. – S. 46–49.

HAZU, 2006. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. IZJAVA O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA. – http://govori.tripod.com/izjava_2005.htm. Stanje: 31. 7. 2012.

Pranjković, Ivo, 2006. HRVATSKI I SRPSKI SU JEDAN JEZIK. – In: *Slobodna Dalmacija*. – Split. 7. 2. 2006. – http://arhiv.slobodnadalmacija.hr /20060207/kultura01.asp. Stanje: 31. 7. 2012.

Tafra, Branka; Košutar, Petra, 2008. RAZGRANIČAVANJE JEZIČNIH ENTITETA NA OSNOVI MODELA (NE)IDENTIČNOSTI. – In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. – Br. 43 (2008). – S. 177–206.

Kordić, Snježana, 2009. KROATISTIČKI POGLEDI POD LUPOM (SOCIO)LINGVISTIKE. – In: *Književna republika*. – Godište VII. – Br. 10–12. – S. 316–330.

Kordić, Snježana, 2009. POLICENTRIČNI STANDARDNI JEZIK. – In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip (Hg.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. – Zagreb: Disput. – S. 83–108.

Branka Drljača Margić, 2010. STAVOVI PREMA KONOTATIVNIM POSUĐENICAMA ENGLESKOGA PODRIJETLA. – Novi rad.

Radovan Lučić, 2010. NOVOHRVATSKI: STVARNOST ILI FARSA? – Novi rad.

Ilija Protuđer, 2010. TISUĆLJETNA SAMOBITNOST HRVATSKOGA JEZIKA –DIJAKRONIJSKA I SINKRONIJSKA MOTRIŠTA. – Novi rad.

Tošović, Branko; Wonisch, Arno. EINE KURZE RÜCKSCHAU AUF 150 JAHRE KROATISCHE ANSICHTEN ZUM KROATISCH-SERBISCH-BOSNI(AKI)SCH-MONTENEGRINISCHEN SPRACHVERHÄLTNIS. – Novi rad.

Branko Tošović, Arno Wonisch
[geb. 1949]
[geb. 1973]

Eine kurze Rückschau auf 150 Jahre kroatische Ansichten zum kroatisch-serbisch-bosni(aki)sch-montenegrinischen Sprachverhältnis

[2012]

In Verlaufe von eineinhalb Jahrhunderten sollten die Positionen zur Frage der Standardsprache(n) auf neuštokavisch-ostherzegowinischer Grundlage, derer sich mehrere Völker Mittel- und Südosteuropas bedienten und bedienen, erhebliche Veränderungen erfahren, die sich von der Geburt von Sprachnamen bis hin zum Tod dieser Glottonyme erstrecken.

Dies in groben Zügen und anhand von Marksteinen zu illustrieren, ist das Ziel vorliegender Publikation, bei der es sich um die zweite im Rahmen der Reihe zu den kroatischen Sichtweisen handelt. Wie auch bereits sein Vorgänger stellt dieser Sammelband eines der Ergebnisse des am Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz durchgeführten, vierjährigen Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz 2006–2010) dar, das vom Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF) in Wien finanziert wurde.

Im Unterschied zum ersten Band, der ausschließlich aus im Zuge des Projektes entstandenen Aufsätzen besteht, ergeht in dieser Anthologie eine Zusammenstellung von Texten aus einem Zeitraum von gut 150 Jahren, die kroatische Positionen zur Sprache(n)frage ab dem Jahre 1850 illustrieren. Der Bogen spannt sich dabei von den Frühzeiten der gemeinsamen Sprache[1], über die 140 Jahre von deren Existenz bis hin zur Koexistenz der serbokroatischen/kroatoserbischen Erbmasse mit (nominell) neuen Standardausprägungen.

Zu Beginn steht dabei eines der zentralsten Schriftstücke des (süd)slawischen Sprachraumes, mit dem erstmals eine Einheit bzw. ein Zusammengehen der Sprachen auf neuštokavischer Grundlage beschlossen wurde, nämlich der im März 1850 unterzeichnete BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR [Wiener Buchsprachen-Vertrag bzw. -Abkommen]. In diesem Dokument wird von seinen sieben Un-

[1] Diese Sprache verfügte zu Beginn, d. h. nach dem BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR [Wiener Buchsprachen-Abkommen; 1850], das in diesem Band abgedruckt wird, noch über keinen Namen und wurde als *naš jezik* ʻunsere Sprache’ oder als (*naš*) *zajednički jezik* ʻ(unsere) gemeinsame Sprache’ oder auch als *južno narječje* ʻsüdlicher Dialekt’ bezeichnet.

terzeichnern[2] „einstimmig einbekannt“, dass es am besten ist, „den südlichsten Dialekt als Buchsprache auszuwählen“, weil in diesem unter anderem die meisten Angehörigen des Volkes sprechen würden, weil er dem Altkirchenslawischen am nächsten sei und weil in ihm die meisten Literaten sowohl orthodoxer als auch katholischer Konfession schrieben. Konkrete Vereinbarungen betrafen die Darstellung des Jat-Reflexes, den Gebrauch des Phonems **h**, die Festlegung auf die (slawisch unikale) Lautung des substantivischen Genitiv Plurals auf **-a** und den Einsatz von **r** als silbenbildendes Element zwischen zwei Konsonanten.

Sechs Jahre später erschien ein Beitrag des in der Slowakei geborenen Linguisten, Historikers und Publizisten B o g o s l a v Š u l e k mit dem breit gespannten Titel SRBI I HRVATI [Serben und Kroaten], in dem der Weggefährte Ljudevit Gajs einen Blick in die Frühzeit der Slawia wirft und die Kroaten und ihre Sprache darin zu verorten versucht. Neben der inneren Differenzierung des südslawischen und im Besonderen des serbisch-kroatischen Sprachareals liegt der Kern von Šuleks Ausführungen darin, dass trotz der teils unterschiedlichen Sprachausprägungen (Jat-Reflex, Dalmatinismen u. a.) „Kroaten und Serben dem Blut und der Muttermilch nach Brüder und das Volk eines Stammes mit einer Sprache sind“. Dies darzulegen, so Šulek, sei das Ziel seines auf objektiven historischen Forschungen basierenden Textes, wobei er sich selbst weder als Serbe noch als Kroate, sondern als Slawe sieht, der mit „inniger Zuneigung und Liebe diesen beiden Völkern Glück und Fortschritt wünscht“.

Zehn Jahr nach Šulek verfasste V a t r o s l a v J a g i ć einen Artikel mit dem Titel STARO DOBA OD SEDMOGA DO KONCA ČETRNAESTOGA VIEKA [Die alten Zeiten vom siebenten bis zum Ende des vierzehnten Jahrhunderts], die im Jahre 1953 in der Sammelpublikation ČLANCI IZ KNJIŽEVNIKA. HISTORIJA KNJIŽEVNOSTI NARODA HRVATSKOGA I SRPSKOGA abgedruckt wurden. In diesem Beitrag gibt Jagić einen Überblick über die Landnahme, Frühzeit und Entwicklung der südslawischen Völker, zu denen er die Slowenen, Kroaten, Serben und Bulgaren mit einer Gesamtzahl von 13 Millionen Angehörigen zählt. In weiterer Folge führt er Tabellen zur zahlenmäßigen Stärke dieser Völker in der Region ein, wobei er zwischen Slawen in den österreichischen Ländern und außerhalb von deren Grenzen differenziert. Im Rahmen der historischen Entwicklung dieser Völker unterscheidet Jagić schließlich drei Perioden – eine alte (bis zum Untergang des serbischen mittelalterlichen Reiches), eine mittlere (bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts bzw. bis zum Ende der Blüte der Dubrovniker Literatur) und eine neue (ab dem Zeitpunkt des Entstehens neuer slawischer (Volks)-Literaturen in den österreichischen Ländern).

Einem konkreten sprachlichen Zweifelsfall widmet sich I v a n B r o z in einem Kapitel seiner Abhandlung FILOLOŠKE SITNICE I PABIRCI [Philologische Marginalien und Nachlesen], indem er sich in einer Replik auf Tomo Maretić

[2] Es waren dies Ivan Kukuljević, Dimitrije Demeter, Ivan Mažuranić, Vuk Stefanović Karadžić, Vinko Pacel, Franc Miklošič, Stefan Pejaković, und Đuro Daničić.

mit dem Schicksal des Lautes **h** auseinandersetzt. Ausgehend von historischem *льгъкъ* erachtet er in seinem 1886 entstandenen Werk die Schreibung von *lahak*, *lahka* und *lahko* als Dubletten zu *lak*, *laka* und *lako* zwar als zulässig, wenn auch nur zweitrangig. Daneben setzte er sich abschließend mit weiteren Synkretismen, wie sie etwa bei der Genetivlautung von *bijelac* (*bijelca*, *bioca*) oder im Nominativ Plural von *plug* (*pluzi*, *plugovi*) auseinander.

T o m o M a r e t i ć befasst sich im hier abgedruckten Teil seiner Abhandlung GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA [Grammatik und Stilistik der kroatischen oder serbischen Literatursprache; 1899] mit Zweifelsfällen in der Rechtschreibung und dabei insbesondere mit den Vor- und Nachteilen der damals konkurrierenden phonetischen (*slatko*) und etymologischen Rechtschreibung (*sladko*). Seine Grundhaltung zu dieser Fragestellung lässt sich dahingehend zusammenfassen, dass beide Schreibweisen ihre Vorteile hätten – die phonetische in Bezug auf die Anpassung von Aussprache und Schrift, die etymologische hinsichtlich der leichteren Erkennbarkeit von Morphemen und Wortbedeutungen.

J o s i p S m o d l a k a, ein enger Weggefährte Jovan Skerlićs, lässt in seinem 1914 für den SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK verfassten Beitrag[3] klare Präferenzen für ein möglichst enges kroatisch-serbisches Zusammenrücken erkennen. So etwa spricht er sich nachdrücklich für den „südlichen“ (d. h. serbisch-ekavischen) Dialekt als Basis der gemeinsamen Standardsprache aus. Smodlaka – in Split lebend und ikavisch sprechend – begründet dies damit, dass es „bei uns im Westen weit weniger Widerstand gegen den östlichen Dialekt gibt als gewöhnlich angenommen“. Zudem liege kein Grund vor, dem Ijekavischen den Vorzug einzuräumen, da diese Variante weniger verbreitet, unpraktischer und schließlich für ikavisch sprechende Personen wesentlich schwieriger als das Ekavische sei. Der Autor schließt mit folgenden Worten: „Die ekavische Aussprache und das lateinische Alphabet – dies sind die Elemente einer Kompromissformel [...] für die Erlangung einer vollständigen sprachlichen Einheit von Serben und Kroaten, die man vergeblich mittels ʻSerbisierungʼ und ʻKroatisierungʼ zu erreichen versuchte und die heute mehr als jemals zuvor nach einer Lösung verlangt.“

Aus dem Jahre 1927 datiert der programmatisch betitelte Beitrag KOJE NAM BEOGRADSKE RIJEČI NE TREBAJU [Welche Belgrader Wörter wir nicht benötigen] von N i k o l a A n d r i ć, in dem der Autor feststellt, dass sich die Journalistenzunft in Kroatien seit jeher mit der Lektüre fremdsprachiger (deutscher, italienischer, französischer) Pressemeldungen beschäftigen hätten müssen (im

[3] Dieser entstand im Rahmen der Umfrageserie ANKETA O JUŽNOM ILI ISTOČNOM NAREČJU U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI [Ankette über den südlichen oder östlichen Dialekt in der serbisch-kroatischen Literatur] und nimmt lobenden Bezug auf einen zuvor erschienen Artikel von Jovan Skerlić, in dem dieser für Serben und Kroaten die Kompromisslösung ekavische Aussprache und lateinisches Alphabet (bei gleichzeitiger Aufgabe des Ijekavischen und Kyrillischen) propagierte.

Unterschied zu den im serbischen Pressewesen tätigen Personen), sodass dadurch vielfach nicht dem Geiste der kroatischen Sprache entsprechende phraseologische und syntaktische Elemente ins Kroatische eingedrungen seien. Die serbische Manifestation der gemeinsamen Sprache hingegen habe sich eher mit Turzismen/Orientalismen und Resten des Slawenoserbischen bzw. auch Altkirchenslawischen befassen müssen, sodass unter anderem folgende, historisch motivierte serbische Abstrakta keinen Platz in der kroatischen Variante finden dürften: *sprovesti*, *provjeriti*, *sprovesti*, *smjena*, *posmatrati*, *osustvo*, *bjegstvo* u. a. m.

Die frühen 40er Jahre des 20. Jahrhunderts standen in Europa im Zeichen des Zweiten Weltkrieges, der in Kroatien die Machtergreifung der faschistischen Ustaše und die Begründung des von den Achsenmächten gestützten Unabhängigen Staates Kroatien [Nezavisna Država Hrvatska; 1941–1945] nach sich zog. Diese Periode war in sprachlicher Hinsicht von einem Rückgriff auf (historische) Purismen, die Einführung von Neologismen und nicht zuletzt vom Bemühen um eine möglichst große Differenzierung des Kroatischen vom Serbischen gekennzeichnet. Einer der in diesen Jahren produktivsten Linguisten war P e t a r G u b e r i n a , von dem in vorliegender Publikation folgende Artikel abgedruckt werden: ZAŠTO MOŽEMO GOVORITI O POSEBNOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU[4] [Warum wir von einer eigenständigen kroatischen Standardsprache sprechen können; 1940; gemeinsam mit Kruno Krstić], HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I HRVATSKI JEZIKOSLOVCI [Die kroatische Standardsprache und die kroatischen Philologen; 1941], RAZLIKE IZMEDJU HRVATSKIH I SRPSKIH JEZIČNIH OBLIKA [Die Unterschiede zwischen den kroatischen und serbischen Sprachformen; 1941] und STILSKE I STILISTIČKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA [Die stilmäßigen und stilistischen Unterschiede zwischen dem Kroatischen und Serbischen; 1941]. In seinem ersten Beitrag aus dem Jahre 1940 verweist Guberina gemeinsam mit K r u n o K r s t i ć auf Grundlage von Ferdinand de Saussures strukturalistischer Herangehensweise auf das Vorhandensein einer eigenständigen kroatischen Variante der gemeinsamen Sprache, die sich doch erheblich von der serbischen Ausprägung unterscheide. Insgesamt finden die beiden Autoren 28 Unterschiede auf phonetischer Ebene, 29 morphologische, 26 syntaktische und sieben stilistische Differenzierungen. Um Stilistik geht es auch im vierten Beitrag von Petar Guberina, in dem der Autor, sich auf die Ebene der Parole begebend, auf die unzähligen Ausdrucksmöglichkeiten von Sprechenden im Rahmen des zur Verfügung stehenden Gesamtrepertoires einer Sprache verweist. Diesbezüglich meint er als Unterschied zwischen der Sprache von Kroaten und Serben zu erkennen, dass Letztere eine wesentlich stärkere Ten-

[4] Hierbei handelt es sich um einen Abdruck des Großteils des von Guberina gemeinsam mit Krstić verfassten Buches ZAŠTO MOŽEMO GOVORITI O POSEBNOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU [Warum wir von einer eigenständigen kroatischen Standardsprache sprechen können], das im Jahre 1940 in Zagreb veröffentlicht wurde.

denz zu *da*-Konstruktionen (anstelle des Infinitivs), zu Verbalsubstantiven und zu passivischen Ausdrücken an den Tag lege. Daneben, so Guberina weiter, gebe es im Kroatischen eine gewisse Zahl an stilistisch markierten – weil serbisch konnotierten – Lexemen (z. B. *opšti*, *sveštenik*, *odojče* u. a.), mit deren Gebrauch Sprechende des Kroatischen besondere Effekte und Expressivität erzielen könnten. In seinem Text zu den kroatischen Philologen plädiert selbiger Linguist ebenfalls für eine möglichst weitreichende Eigenständigkeit der kroatischen Sprache, wobei eine solche am ehesten durch einen Rückgriff auf die Sprache von Literaturschaffenden erlangt werden könne. Dies bedeute, dass – sollten die Kroaten einen eigenen Sprachkorpus, eine eigene Grammatik und Stilistik besitzen wollen – sie (bzw. ihre Philologen) diese Errungenschaften am leichtesten und problemlosesten aus dem Gesamtopus der kroatischen Literatur beziehen würden können. Der in diesem Sammelband an dritter Stelle abgedruckte Beitrag von Petar Guberina setzt sich mit morphologischen Fragestellungen auseinander und führt konkret Beispiele an, die das Kroatische in seiner dia- und synchronen Gesamtheit von der Sprache Vuks unterscheiden würden. Hierbei verweist der Autor auf die 700-jährige Kontinuität kroatischer Sprachdenkmäler, wogegen das Serbische als Schöpfung von Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) in seiner gegenwärtigen Ausprägung auf bloß 100 Jahre seines Bestehens zurückblicken könne. So würden viele der von Vuk in die Sprache aufgenommenen Elemente nicht dem Geist des Kroatischen entsprechen, wozu Guberina konkret 15 Suffixe (darunter 13 Präfixe, etwa ***pre****hrana* vs. ***is****hrana*, ***protu****kandidat* vs. ***Protivu-****kandidat*) anführt, die das Kroatische vom Serbischen differenzierten.

Der letzte Beitrag aus den Jahren der Existenz des NDH-Staates stammt aus der Feder von F r a n j o C i p r a und trägt den Titel RAZLIČIT ODNOŠAJ HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA PREMA TUĐICAMA [Das unterschiedliche Verhalten des Kroatischen und Serbischen in Bezug auf Fremdwörter; 1941]. Darin verweist der Autor auf die große Zahl an Fremdwörtern im Serbischen, die zwar manchmal auch in der kroatischen Literatur angetroffen werden könnten, für die es aber entsprechende Äquivalente slawischer Provenienz gebe. Nicht so im Serbischen, in dem z. B. *odv*(*j*)*etnik* (für *advokat*), *l*(*j*)*ekarna* (für *apoteka*) oder auch die kroatischen Monatsbezeichnungen keine Verwendung erführen. In Fällen, in denen in beiden sprachlichen Ausprägungen einzig Fremdwörter zur Verfügung stünden, gebe es Unterschiede bezüglich der Suffigierungen (*koleg****ij*** vs. *koleg****ijum*** u. a.) und dazu auch konsonantische Alternationen (***k****aos* vs. ***h****aos*). Cipra schließt seine Ausführungen mit einer für die damalige Zeit wohl programmgemäßen Feststellung, wonach man erkennen könne, dass „auch Fremdwörter die (ohnehin große) Zahl an Unterschieden zwischen der kroatischen und serbischen Sprache vergrößern“.

In weiterer Folge begibt sich vorliegendes Buch in die Zeit des NOVOSADSKI DOGOVOR [Vertrag von Novi Sad], mit dessen Unterzeichnung am 10. Dezember 1954 das Serbokroatische und/oder Kroatoserbische aus der Tau-

fe gehoben wurde.[5] In diesem Vertragswerk wurde nebst anderem beschlossen, dass „die Volkssprache der Serben, Kroaten und Montenegriner[6] eine gemeinsame Sprache“ sei, die über zwei Hauptzentren – Belgrad und Zagreb –, eine ijekavische und ekavische Aussprache sowie über zwei gleichberechtigte Alphabete verfüge. Von einem „Übersetzen“ von einer Variante in die andere wurde ausdrücklich abgeraten, um „die Originaltexte der Schreiber zu respektieren“. Das vordringlichste Ziel der nächsten Jahre, so die Conclusio des Vertrages, habe in der Ausarbeitung einer gemeinsamen Rechtschreibung zu liegen, die ein gemeinsames Werk der „drei Universitäten (in Belgrad, Zagreb und Sarajevo), zwei Akademien (in Zagreb und Belgrad) und der MATICA SRPSKA in Novi Sad und der MATICA HRVATSKA in Zagreb“ sein solle.[7]

In den Tagen und Wochen rund um die in Novi Sad erfolgte Proklamierung der gemeinsamen Sprache von Serben, Kroaten und Montenegrinern gab die MATICA SRPSKA in ihrem Periodikum LETOPIS [Jahresschrift] im Lichte dieses Zusammenschlusses eine Serie mit dem Titel ANKETA O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA [Ankette über Fragen der serbokroatischen Sprache und Rechtschreibung] heraus. Im Rahmen dieser Publikationsreihe wurden Linguisten, Literaten und Publizisten dazu eingeladen, ihre Ansichten zur Sprachenfrage darzulegen und normativische Vorschläge für die Zukunft zu unterbreiten. Einer von

[5] Unterzeichner dieses Abkommens waren (in alphabetischer Reihenfolge): Ivo Andrić (Schriftsteller und Akademiemitglied aus Belgrad), Aleksandar Belić (Universitätsprofessor und Präsident der Serbischen Akademie der Wissenschaften aus Belgrad), Živojin Boškov (Schriftsteller und Redakteur des Jahrbuchs der MATICA SRPSKA aus Novi Sad), Mirko Božić (Schriftsteller und Vorsitzender des Kroatischen Schriftstellerverbands aus Zagreb), Miloš Đurić (Universitätsprofessor aus Belgrad), Marin Franičević (Schriftsteller aus Zagreb), Krešimir Georgijević (Universitätsprofessor aus Belgrad), Miloš Hadžić (Sekretär der MATICA SRPSKA aus Belgrad), Josip Hamm (Universitätsprofessor aus Zagreb), Mate Hraste (Universitätsprofessor aus Zagreb), Ljudevit Jonke (Universitätsdozent aus Zagreb), Marijan Jurković (Schriftsteller aus Belgrad), Jure Kaštelan (Schriftsteller aus Zagreb), Radovan Lalić (Universitätsprofessor aus Belgrad), Mladen Leskovac (Schriftsteller und Universitätsprofessor aus Novi Sad), Svetislav Marić (Professor und Vizepräsident der MATICA SRPSKA aus Novi Sad), Marko Marković (Schriftsteller aus Sarajevo), Živan Milisavac (Schriftsteller und Redakteur des Jahrbuchs der MATICA SRPSKA aus Novi Sad), Miloš Moskovljević (Professor und wissenschaftlicher Mitarbeiter der Serbischen Akademie der Wissenschaften aus Belgrad), Boško Petrović (Schriftsteller und Redakteur des Jahrbuchs der MATICA SRPSKA aus Novi Sad), Veljko Petrović (Schriftsteller und Akademiemitglied, Präsident der MATICA SRPSKA, aus Belgrad), Đuza Radović (Schriftsteller aus Belgrad), Mihailo Stevanović (Universitätsprofessor aus Belgrad) und Jovan Vuković Universitätsprofessor aus Sarajevo).

[6] Von der in weiten Teilen des Sprachgebietes und dabei vor allem in Bosnien und Herzegowina lebenden muslimischen Bevölkerung war in diesem Dokument noch keine Rede.

[7] Diese Rechtschreibung wurde schließlich im Jahre 1960 in einer kroatischen und serbischen Variante der Öffentlichkeit vorgestellt.

ihnen, Josip Badalić, verweist in seinem Beitrag auf die beiden Vorgangsweisen zur Erzielung der (auch für ihn erstrebenswerten) sprachlichen Einheit, wobei er sich als Fürsprecher der „minimalistischen" Methode erweist. Diese würde – im Unterschied zur „maxima-listischen" – eine „Allmählichkeit" des Übergangs und eine organische Entwicklung ermöglichen, wogegen sich eine maximale Intervention als von oben verordneter und zu harter Eingriff erweisen würde, der auf das reiche Korpus der Literatur keine Rücksicht nehmen würde. Josip Hamm nähert sich der Frage der sprachlichen Einheit mit gewissen Vorbehalten an und äußert sich im Besonderen gegenüber einer Annahme des Ekavischen mehr als skeptisch, weil sich die Kroaten vor rund 120 Jahren auch deshalb für das Ijekavische entschieden hätten, um sich „mit ihren Brüdern in Bosnien, in der Herzegowina, in Montenegro und Serbien" zu verbinden. Dabei dürfe man nicht vergessen, dass „die Kroaten mehrheitlich Ikaver und Ekaver" seien und im Bemühen um Gemeinsamkeit ihr reiches ikavisch-literarisches Erbe aufgegeben hätten. Viktor Car Emin besinnt sich des jahrhundertelangen Kampfes des Slawischen gegen romanische, germanische und auch vatikanische „Feinde" an den „unruhigen Gestaden der Adria", der nunmehr in gesamtsüdslawischer Eintracht fortzuführen sei. Diese Eintracht würde einzig die Existenz der beiden Alphabete mit jeweils starker und jahrhundertelanger Tradition erschweren. Im Gegensatz dazu bezieht Julije Benešić eine deutlich distanziertere Position, indem er dazu aufruft, Serben und Kroaten „in Ruhe zu lassen" und beiden zuzugestehen, ihr bisheriges Erbe bezüglich Aussprache und Schrift fortzuführen. Denn „auch Bulgaren und Russen werden sich nicht vom Kyrillischen abwenden", und sollten die Serben dies tun, so wäre ihre Lateinschrift eine gänzlich andere als die ijekavische der Kroaten. Zu gebotener Eile bei der Angleichung der Sprache rufen hingegen Marijan Jurković und Novak Simić auf, denn es seien, so Jurković, „mittlerweile zehn Jahre seit der Befreiung unseres Landes vergangen und in dieser Hinsicht[8] kaum etwas geschehen". Angesichts der föderativen Staatsordnung des neuen Jugoslawien müsse man unverzüglich einen gemeinsamen Standard schaffen und eine gemeinsame Rechtschreibung ausarbeiten und keinesfalls, so wie von manchen Teilnehmern der Ankette vorgeschlagen, bloß ein terminologisches Wörterbuch der serbisch-kroatischen Unterschiede verfassen. Denn dann würde folgendes Szenario „einer wahrlich köstlichen Satire" eintreten: „Ein mit dem Zug in Zagreb eintreffender Reisender blättert im Wörterbuch nach der Bedeutung von *kolodvor*[9], während ein kroatischer Autolenker irgendwo in Serbien hastig nach dem Äquivalent für *drum*[10] sucht." Serben und Kroaten mögen sich das Beispiel des Englischen vor Augen führen, wo trotz

[8] Gemeint ist „in sprachlicher Hinsicht".

[9] Kroatische Bezeichnung für ʻBahnhof', der im Serbischen (*žel/j/eznička*) *stanica* entspricht.

[10] Serbisch für ʻWeg, Strecke, Straße'; im Kroatischen am ehesten mit *cesta* oder *put* wiederzugeben.

der Unterschiede zwischen dessen britischer und US-amerikanischer Ausprägung niemand auf die Idee käme, einen literarischen Text zu adaptieren bzw. abzuändern. Ähnlich gestaltet sich auch die Sichtweise von Simić, der es in seinem kurzen Beitrag außer Zweifel stellt, dass Kroaten und Serben über eine einheitliche Sprache verfügen würden, die so schnell wie möglich mittels einheitlicher Rechtschreibung zu kodifizieren sei. Der einzige Unterschied liege in der Schrift, doch handle es sich dabei um eine rein technische Angelegenheit, wobei sich jede Seite entsprechend ihrer Tradition weiterhin der bisher üblichen bedienen solle. S l a v k o K o l a r betitelt seine Ausführung mit dem Titel UKLONITI ONO ŠTO SMETA, PRIHVATITI ŠTO ZBLIŽAVA [Störendes entfernen, Annäherndes beibehalten] und ist angesichts der zweifelsfrei gemeinsamen Sprache des kroatischen und serbischen Volkes der Meinung, dass man Trennendes (wie z. B. Altkirchenslawismen und Russismen im Serbischen, Regionalismen und Germanismen im Kroatischen) aufgeben solle. Abschließend wirft Kolar die heute als bemerkenswert zu erachtende Frage auf, wie im Geiste von „Brüderlichkeit und Einheit" das Slowenische und das (seit kurzem kodifizierte) Mazedonische zu behandeln seien, die bei einer serbisch-kroatischen Einigung gleichsam als Anhängsel oder nationale Minderheit am Rande stehen würden. Die neue Staatsmacht als maßgeblich erachtet S l a v k o P a v e š i ć, indem er die Vereinigung der Sprachen als ein Niederreißen alter Barrieren erachtet und den Sozialismus, repräsentiert durch die Arbeiterklasse, als Schöpfer der neuen Sprache sieht, mit dem die Lasten der Vergangenheit abgeworfen werden könnten. Die abschließenden Beiträge aus der Serie der LETOPIS MATICE SRPSKE stammen von F r a n T u ć a n, J u r e K a š t e l a n und S l a v k o J e ž i ć. Tućan widmet sich dabei vor allem Fragen der Orthographie und im Besonderen der Interpunktion (grammatische vs. logische) und erachtet – bei gutem Willen aller Beteiligten – die Barrieren zwischen der kroatischen und serbischen Variante als keinesfalls unüberwindlich. Der Poet Jure Kaštelan bezieht sich in seinen Ausführungen erwartungsgemäß auf die Frage des literarischen Schaffens, das sich nicht („wie ein Mantel") saisonal und modeabhängig ändern könne. Vielmehr müsse man der Literatur eine natürliche Entwicklung ermöglichen, denn die Sprache eines literarischen Werks sei nicht bloß ein Mittel des Ausdrucks, sondern der Ausdruck selbst. Im Mittelpunkt des kurzen Kommentars von Slavko Ježić steht die Frage der Alphabete, wobei der Autor eine zwangsweise Abkehr von einem der beiden als nicht zweckmäßig erachtet, sollte sich ein Volk dabei als „Opfer" verstanden fühlen. In diesem Zusammenhang verweist er darauf, dass die Serben den Kroaten zuliebe in keinem Falle auf das Kyrillische verzichten müssten, zumal Letztere über eine frühere, jahrhundertelange Tradition in dieser Schreibweise verfügen würden.

Zehn Jahre später, 1964, veröffentlichte S t j e p a n B a b i ć [11] einen Beitrag, der vom Autor mit dem Titel UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH

[11] Ein weiterer Artikel dieses Autors stammt aus der Zeit nach dem Zerfall Jugoslawiens und dem Auseinanderbrechen der gemeinsamen Sprache.

RAZLIKA [Beseitigung der kroatisch-serbischen sprachlichen Unterschiede] versehen wurde. Wie bereits aus dem Namen zu entnehmen, spricht sich Babić hierin für eine allmähliche Annäherung der Zagreber (kroatischen) und Belgrader (serbischen) Variante aus, doch sei für diesen – keinesfalls unitaristisch zu gestaltenden – Prozess in erster Linie Zeit und Geduld vonnöten. Zudem erachtet er die in Kroatien gestiegene Zahl an Verwendungen von Wörtern serbischer Provenienz (dargelegt am Beispiel von *saznanje* anstelle von *spoznaja*) zwar prinzipiell nicht als verwerflich, doch sollten beim Bestehen von Dubletten wie etwa im Falle von *želudac* und *stomak* oder *maslac* und *buter* (*putar*) stets die „kroatischeren" Lexeme (vorzugsweise slawischer Herkunft) den Vorzug erhalten.

Drei Jahre nach Erscheinen des Artikels von Stjepan Babić wirft ein von zahlreichen wissenschaftlichen und künstlerischen Institutionen der damaligen Sozialistischen Republik Kroatien verabschiedetes Dokument ein bezeichnendes Licht auf die im Zeitraum seit der Vertragsunterzeichnung in Novi Sad angewachsenen sprachlichen Missstimmungen zwischen Zagreb und Belgrad. Es handelt sich dabei um die DEKLARACIJA O IMENU I STATUSU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA [Deklaration über den Namen und Status der kroatischen Sprache; 1967], in der man in Kroatien vehemente Zweifel am Gleichheitsgrundsatz aus dem Jahre 1954 zum Ausdruck brachte. Beklagt wurden konkret Tendenzen, die in Richtung eines Unitarismus und einer Hegemonie gingen, im Rahmen derer der serbischen Variante der Vorzug gegenüber der kroatischen gegeben werden würde. Um dies zu verhindern, müsse die Sicherstellung des Gebrauchs der kroatischen Sprache im kroatischsprachigen Milieu eingefordert werden, womit knapp 20 Jahre vor dem Zerfall der serbisch-kroatischen Sprachgemeinschaft bereits erste ernsthafte Misstöne erkennbar wurden.

Mehrere kürzere Beiträge in diesem Sammelband gehen auf L j u d e v i t J o n k e zurück, die dessen Buch HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK 19. I 20. STOLJEĆA [Die kroatische Standardsprache des 19. und 20. Jahrhunderts] aus dem Jahre 1971 entnommen wurden. Es sind dies: JOŠ DVIJE VARIJANTE KNJIŽEVNOG JEZIKA [Noch zwei Varianten der Standardsprache], NEKOLIKO POTREBNIH RIJEČI O KNJIŽEVNOM JEZIKU [Einige notwendige Wörter über die Standardsprache], ODGOVOR NA PITANJE O UGROŽENOSTI [Antwort auf die Frage über die Bedrohung], RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST U JEZIČNIM PITANJIMA [Verständnis und Akzeptanz in sprachlichen Fragen], UOČI PROVOĐENJA NOVOSADSKIH ZAKLJUČAKA [Am Vorabend der Umsetzung der Beschlüsse von Novi Sad], NEKOLIKO RIJEČI O ODJECIMA NOVOSADSKOG SASTANKA [Einige Worte zu den Reaktionen auf das Treffen von Novi Sad], PETI KONGRES JUGOSLAVENSKIH SLAVISTA U SARAJEVU [Der fünfte Kongress der jugoslawischen Slawisten in Sarajevo], U ČEMU JE BIT SPORA? [Worin liegt der Kern des Streits?], I NAUČNO I POLITIČKI [Sowohl wissenschaftlich als auch politisch] und KRIZA OKO RJEČNIKA KNJIŽEVNOG JEZIKA [Krise rund um das Wörterbuch der Standardsprache]. Darin verweist der Autor auf die Herausbildung bzw. das Bestehen zweier weiterer Varianten der gemeinsamen Standardsprache, nämlich die bosnisch-herzegowinische und die

montenegrinische, die einen eigenen Varietätenstatus vor allem auf Grund der Kombination aus ijekavischem (westlichen) Jat-Reflex und serbischem (östlichem) Wortgut verdienen würden – eine Ansicht, die dieser Linguist auch in einigen seiner anderen Beiträge darlegt. Insgesamt gesehen kann der Grundtenor der Ansichten Ljudevit Jonkes als doch durchwegs „jugoslawisch-vereinigend" bezeichnet werden, indem er sich als einer der Unterzeichner der Beschlüsse von Novi Sad für eine Annäherung der beiden vertraglich festgeschrieben Varianten ausspricht, die jedoch ohne Hast und ohne allzu große Eingriffe vor sich gehen müsse. So etwa seien beide standardkonformen Aussprachevarianten (ijekavisch und ekavisch) und beide Alphabete (lateinisch und kyrillisch) beizubehalten, und auch in der Lexik sollten im gesamten Sprachraum keine Interventionen zur Zurückdrändung von Dubletten aller Art (*opština* anstelle von *općina* u. a.) vorgenommen werden.

Z l a t k o V i n c e begibt sich in seinem Beitrag PUTOVIMA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA [Auf den Wegen der kroatischen Standardsprache; 1978] auf die Suche nach Spuren des kroatischen Purismus, wobei sein Ziel in erster Linie in der Sichtbarmachung puristischer Tendenzen bei Franjo Kurelac (1811–1874) liegt. Dieser sei zwar ein begeisterter Epigone von Vuk Stefanović Karadžićs gewesen, doch habe er durch seine Aufenthalte in Böhmen, Österreich und Ungarn nähere Bekanntschaft mit dem Purismus geschlossen. Nicht zuletzt wäre für Kurelac eine Vorbildwirkung auch von Bogoslav Šulek ausgegangen, der sich eine kroatische Sprache mit so wenigen Fremdwörtern wie möglich gewünscht hätte.

Wenige Jahre vor dem Zerfall des jugoslawischen Staates und damit auch der gemeinsamen Sprache verfasste R a d o s l a v K a t i č i ć einen Artikel mit dem Titel NA RASKRŠĆIMA HRVATSKO-SRPSKE FILOLOGIJE [An den Kreuzungspunkten der kroatisch-serbischen Philologie; 1986], in dem er sich mit der Frage auseinander setzt, ob man im Falle des Serbokroatischen/Kroatoserbischen von einer oder mehreren Philologien sprechen sollte. Dabei gelangt er zur Ansicht, dass man sehr wohl von einer gesonderten Behandlung der beiden Sprachschulen (und auch der bosnisch-herzegowinischen) ausgehen müsse, da gerade der neuštokavische Sprachraum innerhalb der gesamten Slawia von einer besonderen inneren Heterogenität gekennzeichnet sei.

Einem historischen und rein glottonymischen Thema widmet sich M a r k o B a b i ć in seinem Aufsatz NAZIVI JEZIKA – HRVATSKI, ZEMALJSKI, BOSANSKI – ZA PRVOGA DESETLJEĆA AUSTROUGARSKOGA UPRAVLJANJA BOSNOM I HERCEGOVINOM [Die Sprachnamen – Kroatisch, Landessprache, Bosnisch – im ersten Jahrzehnt der österreichisch-ungarischen Verwaltung in Bosnien und Herzegowina; 1990] und legt den Gebrauch der drei Sprachbezeichnungen *Kroatisch, Landessprache* und *Bosnisch* in den ersten Jahren der österreichisch-ungarischen Verwaltung in Bosnien und Herzegowina dar. Es wird darauf verwiesen, dass sich der Sprachname in den Jahren der k. u. k. Herrschaft in Abhängigkeit von den Bedürfnissen der Besatzungsmacht mehrfach änderte, wobei insbesondere der Person von Benjámin von Kállay (1839–1903) als von

Wien eingesetzter Gouverneur, der die Schaffung einer bosnisch-bosniakischen Identität forcierte, die zentrale Rolle zukam.

Im Jahre 1991, d. h. am Endpunkt des Weges der 37 Jahre zuvor in Novi Sad begründeten gemeinsamen Sprache, verfasste Stjepko Težak einen Sprachratgeber mit dem Titel HRVATSKI NAŠ SVAGDAŠNJI [Unser tägliches Kroatisch], aus dem hier einige Auszüge zu kroatisch-serbischen Sprachfragen abgedruckt werden. Težak widmet sich etwa dem Verhältnis zwischen ijekavischer und ekavischer Aussprache und hält diesbezüglich fest, dass das in Kroatien und Bosnien und Herzegowina beheimatete Ijekavische im Unterschied zum Ekavischen in allen Fällen eine eindeutige lexikalische Unterscheidbarkeit von Wörtern (*sijedjeti* und *sjedjeti* vs. *sedeti*) gewährleisten könne. Weitere Kapitel sind dem Gebrauch der beiden Ausprägungen der Präposition *s*/*sa* gewidmet, wie auch der Frage, wie es sich mit dem Verwenden von Synonymen anstelle von Wortwiederholungen verhält.

Einen Abgesang der serbischen Sprachwissenschaft (SUMRAK SRPSKE LINGVISTIKE – Dämmerung der serbischen Linguistik; 1991) meint Dalibor Brozović anhand seiner Analyse eines Interviews mit Radmilo Marojević zu erkennen, in dem dieser serbische Philologe einzig Sprechende des Kajkavischen als Kroaten erachtet, wogegen Štokaver und Čakaver nicht als Kroaten, sondern als katholische Serben zu bezeichnen wären.

Mile Mamić wendet sich einem konkreten Fachgebiet, nämlich der Justiz zu und beleuchtet die Ursprünge der kroatischen juridischen Terminologie (TEMELJI HRVATSKOGA PRAVNOG NAZIVLJA – Die Grundlagen der kroatischen Rechtsterminologie; 1992). Als Ausgangspunkt seiner Analyse dient dabei die „deutsch-kroatische, serbische und slovenische“ Version des Wörterbuchs JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN ÖSTERREICHS aus dem Jahre 1853, die drei Jahre nach der Unterzeichnung des WIENER BUCHSPRACHEN-ABKOMMENS unter der Mitarbeit von Vuk Stefanović Karadžić von der kroatischen und serbischen Seite gemeinsam erarbeitet wurde. Trotz dieses Umstands, so Mamić, würde dieses enzyklopädische Werk weniger Gemeinsamkeiten als erwartet aufweisen und Zeugnis von der historisch und dialektal bedingten Unterschiedlichkeit der kroatischen und serbischen Sprache ablegen. Demgegenüber habe das Slowenische angesichts der gemeinsamen Geschichte in der k. u. k. Monarchie einen vergleichsweise großen lexikalischen Einfluss auf das Kroatische genommen und dessen lexikalischen Fond erheblich vergrößert.

Zwei Beiträge dieses Bandes entstammen der Publikation TAJ HRVATSKI [Dieses Kroatische; 1992] von Ante Selak, wobei ein Aufsatz einem überaus kontroversiellem Thema gewidmet ist, nämlich der Frage nach der Sinnhaftigkeit von kroatisch-serbischen Differenzwörterbüchern und dabei konkret dem Nachschlagewerk RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA [Differenzwörterbuch des Kroatischen und Serbischen] von Vladimir Brodnjak. Zu Beginn bietet der Autor und Herausgeber Selak einen Überblick über die

kon- und divergent verlaufene Entwicklung der kroatisch-serbischen Sprach-(en)geschichte und erkennt bereits für das 19. Jahrhundert angesichts der oftmaligen politischen Fremdbestimmung eine überproportionale Brisanz in der Frage der Sprach(en)benennungen. Auch im 20. Jahrhundert sieht Selak eine Fortsetzung dieser Brisanz, indem seiner Meinung nach „Sprachfragen delikater als Glaubensfragen sind, weil sich der Sprache alle Menschen allen Alters, aller Bildungsschichten und bei allen Gelegenheiten bedienen", was auf die Religion nicht in gleichem Maße zutreffe. Eben deshalb sei auch die Frage der Glottonyme eine überaus heikle, was im Besonderen auf Jugoslawien mit seiner heterogenen Bevölkerungsstruktur zutreffe bzw. zugetroffen habe, wobei sich nationalistisch gesinnte politische Kräfte und indoktrinierte Philologen häufig der Sprache als Spielball ihrer Ansichten bedient hätten. Nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges sei es im Geiste der Befreiung und Einigung anfangs zu einem Abkühlen der Emotionen gekommen, doch ab der zweiten Hälfte der 1960er Jahre habe eine Zuspitzung begonnen, die vor allem durch die Artikel der Zeitschrift JEZIK und letztendlich in der DEKLARATION ÜBER DIE KROATISCHE SPRACHE ihren vorläufigen Höhepunkt erreicht hätte. Als größte „Scharfmacher" in der Sprachenfrage hinsichtlich einer Emanzipation der kroatischen von der serbischen Variante werden von Selak dabei Ljudevit Jonke, Božidar Finka (nicht zuletzt auf Grund seiner Kolumne JEZIČNE DILEME im VJESNIK), Stjepan Babić, Radoslav Katičić und Dalibor Brozović ausgemacht. V l a d i m i r B r o d n j a k als Verfasser des RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA erläutert sodann seine Intentionen, methodischen Vorgangsweisen und die Benutzung seines Buches – eines von einigen Seiten gelobten, aber auch überaus umstrittenen Nachschlagewerkes.[12]

In den 1990er Jahren kam es – wie angesichts der tragischen Ereignisse im ehemaligen Jugoslawien zu erwarten – zur Veröffentlichung einer großen Zahl an Artikeln zur Koexistenz der nunmehr eigenständigen Sprachen, von denen ein nicht unerheblicher Teil auf I v o P r a n j k o v i ć zurückgeht. Von diesem Zagreber Linguisten werden zu besagtem Zeitraum folgende Texte abgedruckt: RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA [Die Unterschiede zwischen dem Kroatischen und Serbischen; 1993], O SRBIZMIMA [Über die Serbismen; 1993] und HRVATSKI STANDARDNI JEZIK I SRPSKI STANDARDNI JEZIK Die kroatische und die serbische Standardsprache; 1997]. Ein späterer Beitrag in Form eines Interviews mit Pranjković stammt aus dem Jahre 2006 und trägt den Titel HRVATSKI I SRPSKI SU JEDAN JEZIK [Kroatisch und Serbisch sind eine Sprache]. Insgesamt gesehen kann dieser aus Bosnien und Herzegowina stammende Zagreber Linguist als Vertreter einer moderaten Strömung gesehen werden, indem er eine Dokumentation der (vor allem lexikalischen) Unterschiede zwischen dem Kroatischen und Serbischen zwar als natürlich erachtet, aber ein bewusstes Schaffen von Distanz, wie es mit etwa (bewusst oder unbe-

[12] Vgl. dazu die Beiträge von Ivo Pranjković und Mirko Peti in diesem Band.

wusst) durch Vladimir Brodnjaks Differenzwörterbuch vorgenommen wurde,[13] als entbehrlich empfindet. Zwar würden das Kroatische und Serbische (wie auch das Bosnische und Montenegrinische) heute als selbstständige Standardsprachen fungieren, zwischen denen es – wie bereits zu früheren Zeiten der glottonymischen Einheit – stets Unterschiede geben werde, doch dürfe man diese weder verschweigen noch künstlich vergrößern. Nichtsdestotrotz würde ein Blick auf die genetische Herkunft der vier Standardausprägungen klar erkennen lassen, dass es sich bei ihnen um eine Sprache handelt, was ein für allemal klar gesagt werden müsse.

Eine Bestandsaufnahme des Kroatischen in den Jahren des Ustaša-Regimes nimmt M a r k o S a m a r d ž i j a in seinem Beitrag LEXIK I PURIZAM [Lexik und Purismus; 1993] vor und konstatiert, dass in den linguistischen (und wohl vielfach politisch motivierten) Arbeiten und Artikeln aus den frühen 1940er Jahren[14] insgesamt nur rund 500 Unterschiede zwischen dem Kroatischen und Serbischen erfasst worden wären. Diese vergleichsweise geringe Zahl, so Samardžija, würde die heutigen Ansichten über das NDH-Bemühen um eine endgültige Auftrennung der kroatisch-serbischen Sprachgemeinschaft als nicht zutreffend erscheinen lassen.

Wie zuvor bereits Ivo Pranjković so nimmt auch M i r k o P e t i in seinem Artikel NERAZLIKOVNOST RAZLIKA [Die Ununterscheidbarkeit der Unterschiede] eine gründliche und überaus kritische Analyse des Differenzwörterbuchs von Vladimir Brodnjak vor. Zwar erachtet Peti das Werk Brodnjaks als besser als manche seiner Vorgänger (aus der Feder von Julije Benešić, Kruno Krstić und Petar Guberina), doch verfüge es über erhebliche Unzulänglichkeiten. Diese würden vor allem in den heterogenen und nicht genau definierten Kriterien liegen, wobei Brodnjak in sein Werk Wortgut aufgenommen habe, das Teil unterschiedlicher semantischer, stilistischer, kulturologischer, kontextueller und zeitlicher Ebenen sei. So würde er einerseits auf Seiten des Serbischen oftmals Historizismen und Provinzialismen anführen (serb. *blagodarim*! für neutrales *hvala*!, serb. *bleh* für neutrales *lim* u. a.), andererseits aber auch für das Kroatische auf veraltete oder neugeschaffene Lexeme verweisen (kroat. *inokaz* für neutrales *alegorija*, kroat. *slovnica* für neutrales *gramatika* u. a.).

Der Beitrag von V l a d i m i r A n i ć mit dem Titel JEZIK I SLOBODA [Sprache und Freiheit, 1998] gleicht einem kaleidoskopischen Rückblick auf die Sprachgeschichte von Kroaten und Serben, indem der Verfasser vom 19. Jahrhundert ausgehend Schlaglichter auf Aspekte der neuštokavischen Sprache(n) wirft. So etwa widmet sich Anić Fragen der ekavischen und ijeka-vischen Aussprache, wobei er darauf verweist, dass – von Vladimir Nazor abgesehen –

[13] Im Besonderen kritisiert Pranjković bei Brodnjak den Rückgriff auf „Exotismen, Analphabetismen, Neologismen, eindeutige Archaismen und Lokalismen“, die als serbisches Äquivalent kroatischer Lexeme dargestellt werden.

[14] Vgl. dazu auch die während der NDH-Zeit entstandenen Beiträge von Petar Guberina, Kruno Krstić und Franjo Cipra in diesem Band.

alle kroatischen Literaten ihre Texte in der östlichen Sprachausprägung publizierten. Ein weiterer Schwerpunkt liegt in der Darstellung lexikalischer Dubletten und von deren stilistischen Botschaften in den jeweiligen Sprachen.

Zur Jahrtausendwende gab J o s i p S i l i ć in einem Interview mit der Zagreber Tageszeitung VJESNIK klar zu verstehen, was er von den kroatischen Sprachneuerungen („Novogovor“) in den 1990er Jahren hielt: NOVOGOVOR JE HRVATSKOM JEZIKU UČINIO MEDVJEĐU USLUGU [Das „Neusprech“ hat der kroatischen Sprache einen Bärendienst erwiesen; 2000]. Darin erfolgt eine kritische Abrechnung mit der restriktiven Behandlung sprachlicher Fragen in der Regierungszeit des Präsidenten Franjo Tuđman, die von einer Einführung zahlreicher puristischer Wortschöpfungen (z. B. *zločindbe*, *utihnine*) und Wiederbelebung von Archaismen (z. B. *krugoval* aus der NDH-Zeit) gekennzeichnet war.

Eine besondere Rolle unter den in diesem Sammelband veröffentlichten Beiträgen nimmt das Vorwort [im Original PROSLOV] aus M a r i j a n K r m p o t i ć s Sprachratgeber HRVATSKI JEZIČNI PRIRUČNIK (2001) ein, der durchgehend in morphologisch-etymologischer Orthographie („Korienski pravopis“) verfasst wurde und von der eindeutig kroatisch-national(istisch)en Sichtweise des Autors Zeugnis ablegt. So führt er unter anderem aus, dass „die Kroaten die Germanisierung und Magyarisierung niedergerungen“ hätten, sich jedoch „am längsten und härtesten gegen die Serbisierung zur Wehr zu setzen“ hätten und von der „allserbischen sprachlichen Pest“ nicht und nicht genesen könnten. Angesichts dieser Ausführungen versteht es sich von selbst, dass Krmpotić zufolge Kroaten und Serben zwei Völker mit eigenständigen Sprachen seien.

Mehrere Beiträge gehen auf J o s i p P a v i č i ć zurück, die in dessen Buch ISPOD JEZIKA (2001) veröffentlicht wurden. Es sind dies: SUMNJIČENJE SLIČNOSTI [Misstrauen gegenüber den Ähnlichkeiten], UZMITE HRVATSKI, VAŠ JE! [Nehmt das Kroatische, es gehört euch!], HRVATSKI JEZIK DRŽAVA [Kroatisch Sprache Staat], HRVATSKE NOVINE NA SRPSKOM JEZIKU [Kroatische Zeitungen in serbischer Sprache], ČIJI JE HRVATSKOSRPSKI JEZIK? [Wem gehört die kroatoserbische Sprache], MISLITI HRVATSKI NA SRPSKOM [Kroatisch Denken auf Serbisch], *BEOGRAD* HRVATSKA RIJEČ [*Beograd* kroatisches Wort], I SRBI PROGOVORILI SRPSKI [Auch die Serben haben Serbisch zu sprechen begonnen] und HRVATSKI U SRPSKOME [Kroatisch im Serbischen]. Darin nähert sich Pavičić auf teils humorvolle und exemplarische Weise einigen Themen an, die vielfach im Lichte des Krieges in der ersten Hälfte der 1990er Jahre betrachtet werden. So spricht er sich mehrfach klar und unmissverständlich für die Existenzberechtigung einer eigenständigen kroatischen Sprache aus, die sich aber nicht durch äußere Eingriffe und um jeden Preis maximal vom Serbischen differenzieren müsse. Sie hätte – wenn zwar mit anderem Namen – auch bisher überlebt, trotz all der Bedrohungen und Fremdherrschaften, die von außen über sie hereingebrochen waren. Auch die Proklamierung der gemeinsamen kroatoserbischen/serbo-kroatischen Sprache hätte sie nicht zum Verschwinden gebracht, sondern vielmehr habe das Kroatische zahlreiche lexikalische Inputs an das Serbische geliefert – ein Umstand, der

in Anbetracht der häufigen Debatten um die Serbisierung der kroatischen Sprachen oftmals außer Acht gelassen werde. Nichtsdestotrotz würden heute im Rahmen der Südslawia zwei seit kurzem nominell selbstständige Sprachen mit den Bezeichnungen *Kroatisch* und *Serbisch* existieren, die einander zwar ähnlich seien, deren Texte vor ihrer Veröffentlichung in einem Medium aber dennoch übersetzt bzw. adaptiert werden müssten.[15]

D u b r a v k o Š k i l j a n gibt in seinem Artikel GOVOR NACIJE [Die Sprache der Nation; 2002] einen geschichtlichen Überblick über die Vernakularisierung von Sprachen auf kroatischem Territorium und stellt dabei fest, dass der kroatische Fall keine wesentlichen Unterschiede hinsichtlich der Konstituierung der sprachlichen Gemeinschaft gegenüber westlichen Nationen aufweisen würde. Auch in Kroatien hätten die gesellschaftlichen Eliten die Sprache in ihre Vorhaben und Pläne mit einbezogen und versucht, sie entsprechend den jeweiligen Zielsetzungen zu formen, wobei es zum Entstehen einer kroatischen nationalen Gemeinschaft relativ spät, nämlich erst in den zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gekommen sei.

Sprachpolitische Fragestellungen stehen im Mittelpunkt des Beitrags ZBRKA OKO HRVATSKOGA STANDARDNOGA JEZIKA [Chaos rund um den kroatischen Sprachstandard; 2003] von S t j e p a n B a b i ć, in dem der Autor sein Unbehagen über zwei Gesetzestexte des kroatischen Parlaments zum Ausdruck bringt und im Besonderen die Formulierung „Arbeit an der Erlangung eines kroatischen Sprachstandards“ beanstandet, die, so Babić, suggerieren würde, dass das Kroatische bislang keinen Standard besäßen hätte. Ebenfalls sprachpolitisch motiviert ist die von der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und Künste (HAZU) herausgegebene IZJAVA O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA [Mitteilung über die Lage der kroatischen Sprache], in der in Anbetracht des in den kommenden Jahren erwarteten Beitritts Kroatiens zur Europäischen Union eingefordert wird, die kroatische Sprache als gänzlich eigenständig zu behandeln und ihre Besonderheit in Bezug auf verwandte Standardsprachen festzuschreiben. Hinsichtlich der Relevanz dieses Dokuments werden dabei Bezüge zur DEKLARATION aus dem Jahre 1967 hergestellt, da sich das Kroatische heute wie damals „mit den gleichen jugounitaristischen Ideologen konfrontiert sieht, mit dem Unterschied, dass diese damals die Funktion von Genossen an der Macht ausübten, wogegen sich die heutigen Herrschaften in der Opposition befinden“.[16]

B r a n k a T a f r a und P e t r a K o š u t a r beschreiten mit ihrer 2008 entstandenen Studie RAZGRANIČAVANJE JEZIČNIH ENTITETA NA OSNOVI MODELA (NE)IDENTIČNOSTI [Die Abgrenzung sprachlicher Entitäten auf der Basis des Mo-

[15] Pavičić bezieht sich hierbei auf die Gepflogenheit der Zagreber Wochenzeitung GLOBUS, in der in serbischer Sprache gegebene Interviews nicht ins Kroatische übertragen werden (in: HRVATSKE NOVINE NA SRPSKOM JEZIKU).

[16] Worte von Dubravko Jelčić, Mitglied des Präsidiums der Akademie.

dells der (Nicht)Identität] philosophische Wege, indem sie das Verhältnis zwischen Übereinstimmung, Ähnlichkeit und Unterschied zu erhe-ben trachten. Hierbei werden diese Relationen anhand der früher gebräuch-lichen Glottonyme *Serbokroatisch* (*Kroatisch oder Serbisch*, *Kroatisch und Serbisch*, *Kroato-Serbisch*) und auch der alternativ vorgeschlagenen Be-zeichnungen *zentralsüdslawisch* und *Standard-neuštokavisch* untersucht und schließlich die Lage im englischsprachigen Raum auf die Beziehungen zwischen den südslawischen Sprachen auf neuštokavischer Grundlage umgelegt.

Mit zwei Beiträgen ist S n j e ž a n a K o r d i ć vertreten, die primär soziolinguistischen Herangehensweisen verpflichtet sind und mit den Titeln KROATISTIČKI POGLEDI POD LUPOM (SOCIO)LINGVISTIKE [Kroatische Sichtweisen unter der Lupe der (Sozio)linguistik] und POLICENTRIČNI STANDARDNI JEZIK [Polyzentrische (plurizentrische) Standardsprache] versehen wurden. In der ersten Arbeit werden von der Autorin auf Basis der neuesten Studien zur Sprachsituation in Kroatien, Bosnien und Herzegowina, Serbien und Monte-negro kroati(sti)sche Ansichten über die gegenwärtige Lage dargelegt. Darüber hinaus wird erläutert, warum Amtssprachenregelungen und Sprachauffassun-gen von Nichtfachleuten keine soziolinguistischen Kriterien für die Unter-scheidung von Einzelsprachen seien und weshalb gegenseitige Verständlichkeit das wichtigste soziolinguistische Kriterium darstellt. Im zweiten Aufsatz er-folgt zunächst eine Definition des Begriffs Standardsprache einschließlich einer Klassifikation von Standardsprachen in monozentrische und polyzentrische. Der Grundtenor der Arbeit liegt darin, dass im südslawischen Raum fälschli-cherweise Sprache oftmals mit Nation oder Kultur gleichgesetzt werde.

B r a n k a D r l j a č a M a r g i ć s Forschungen, dargelegt in der für diesen Sammelband verfassten Arbeit STAVOVI PREMA KONOTATIVNIM POSUĐE-NICAMA ENGLESKOGA PODRIJETLA [Einstellungen zu konnotativen Lehnwörtern englischer Herkunft; 2010], betreffen das Englische und dessen Perzeption sei-tens der kroatischen und serbischen Philologie sowie auch seitens der Gesamt-bevölkerung. Dabei stellt die Verfasserin fest, dass die Mehrheit der befragten Personen den Gebrauch von Lehnwörtern aus dem Englischen als unvermeid-bar erachtet, wobei sich die serbische Tradition eines offeneren Umgangs mit Lexemen fremdsprachiger Provenienz auch in Bezug auf das Englische fortzu-setzen scheine.

Ein ebenfalls neuer und hier erstmals abgedruckter Beitrag stammt von R a d o v a n L u č i ć und trägt den Titel NOVOHRVATSKI: STVARNOST ILI FARSA? [Neukroatisch: Realität oder Farce?] und begibt sich auf die Spuren des in den 1990er Jahren propagierten „Neukroatischen“ (im Deutschen teils auch als „Neusprech“ bezeichnet).[17]. Zuerst ergeht eine Analyse des Begriffs NEU-KROATISCH, der mit analogen Termini (Neugriechisch u. a.) verglichen wird, woraufhin Lučić feststellt, dass im Standardkroatischen ein Teil des Vokabu-

[17] Vgl. dazu den Beitrag von Josip Silić in diesem Band.

lars ausgetauscht worden sei, was zum einen direkt durch Sprachplanung und zum anderen indirekt durch Medien und Kundgebungen öffentlicher Meinungen geschehen wäre. Dennoch könnte man nicht von einer „neukroatischen Sprache“ sprechen, weil die Unterschiede zur kroatischen Ausprägung im Verband des Kroatoserbischen letztendlich vernachlässigbar seien.

Den abschließenden – und ebenfalls neuen – Artikel dieses Bandes verfasste I l i j a P r o t u đ e r und versah ihn mit dem Titel TISUĆLJETNA SAMOBITNOST HRVATSKOGA JEZIKA – DIJAKRONIJSKA I SINKRONIJSKA MOTRIŠTA [Die tausendjährige Selbstständigkeit der kroatischen Sprache – diachrone und synchrone Sichtweisen; 2010]. Hierin vertritt der Autor die Meinung, dass eine Bewertung hinsichtlich der Übereinstimmung bzw. Unterschiedlichkeit der kroatischen und serbischen Sprache stets objektiv zu erfolgen habe. Im slawischen bzw. sogar europäischen Kontext würde sich das Kroatische dadurch auszeichnen, dass es in seiner Geschichte über die längste kirchenslawische Tradition und die einzigartige Zahl von drei Alphabeten (Glagolitisch, Kyrillisch und Lateinisch) verfüge. Insgesamt gesehen sei Kroatisch trotz aller Vereinnahmungen, Vereinigungen und Negierungen zu allen Zeiten eine eigenständige Sprache gewesen, die sich seit dem Jahre 1990 nunmehr frei entwickeln könne.

Spannt man abschließend einen Gesamtbogen über 150 Jahre kroatische Ansichten zum Verhältnis der Sprachen auf ostherzegowinisch-neuštokavischer Grundlage lässt sich ein überaus heterogenes Bild erstellen, das sowohl von starken Kon- als auch Divergenzwellen geprägt ist. Standen in den ersten rund 100 Jahren konvergente Strömungen im Bemühen um die Erlangung einer staatlichen und auch sprachlichen Emanzipation der südslawischen Völker im Mittelpunkt, so sollte die Lage ab der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts eine doch erhebliche Neubewertung erfahren. Spätestens ab den 1960er Jahren wurde das Kroatische als Teil des Kroatoserbischen/Serbokroatischen zusehends als benachteilgt erachtet, und man begann, sich gegen die empfundene sprachliche Belgrader Hegemonie zur Wehr zu setzen. Nach dem Zusammenbruch der einstmaligen gemeinsamen Sprache zu Beginn der 1990er Jahre behielten divergente und um Differenzierung bemühte Kräfte die Oberhand, auch wenn sich in den vergangenen 20 Jahren immer wieder Stimmen zu Wort meldeten, die zu einer maßvollen und möglichst natürlichen Sprachgestaltung aufriefen und dies wohl auch in Zukunft tun werden.

Inhalt

Predgovor 11
Vorwort 13

19. Jahrhundert 17
WIENER BUCHSPRACHEN-ABKOMMEN 19
Bogoslav Šulek. SERBEN UND KROATEN (1856) 22
Vatroslav Jagić. DIE ALTEN ZEITEN VOM SIEBENTEN BIS ZUM ENDE DES VIERZEHNTEN JAHRHUNDERTS (1866) 42
Ivan Broz. PHILOLOGISCHE MARGINALIEN UND NACHLESEN (1886) 53
Tomo Maretić. GRAMMATIK UND STILISTIK DER KROATISCHEN ODER SERBISCHEN LITERATURSPRACHE (1899) 55

20. Jahrhundert 57
Josip Smodlaka. [ANKETTE ÜBER DEN SÜDLICHEN ODER ÖSTLICHEN DIALEKT IN DER SERBISCH-KROATISCHEN LITERATUR; 1914] 59
Nikola Andrić. WELCHE BELGRADER WÖRTER WIR NICHT BENÖTIGEN (1927) 63
Petar Guberina – Kruno Krstić. WARUM WIR VON EINER EIGENSTÄNDIGEN KROATISCHEN STANDARDSPRACHE SPRECHEN KÖNNEN (1940) 72
Franjo Cipra. DAS UNTERSCHIEDLICHE VERHALTEN DES KROATISCHEN UND SERBISCHEN IN BEZUG AUF FREMDWÖRTER (1941) 100
Petar Guberina. DIE KROATISCHE STANDARDSPRACHE UND DIE KROATISCHEN PHILOLOGEN (1941) 103
Petar Guberina. DIE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DEN KROATISCHEN UND SERBISCHEN SPRACHFORMEN (1941) 117
Petar Guberina. DIE STILMÄßIGEN STILISTISCHEN UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DEM KROATISCHEN UND SERBISCHEN (1941) 120
DER VERTRAG VON NOVI SAD (1954) 125
Josip Badalić, Josip Hamm, Viktor Car Emin. [ANKETTE ÜBER FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG; 1954] 127
Julije Benešić. [ANKETTE ÜBER FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG, 1954] 136
Marijan Jurković, Novak Simić. [ANKETTE ÜBER FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG, 1954] 137
Slavko Kolar. [ANKETTE ÜBER FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG, 1954] 143
Slavko Pavešić. [ANKETTE ÜBER FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG, 1954] 159

Fran Tućan, Jure Kaštelan, Slavko Ježić. [ANKETTE ÜBER FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE UND RECHTSCHREIBUNG, 1954] 163
Stjepan Babić. BESEITIGUNG DER KROATISCH-SERBISCHEN SPRACHLICHEN UNTERSCHIEDE (1964) 174
DEKLARATION ÜBER DIE LAGE DER KROATISCHEN SPRACHE (1967) 185
Ljudevit Jonke. NOCH ZWEI VARIANTEN DER STANDARDSPRACHE (1971) 188
Ljudevit Jonke. EINIGE NOTWENDIGE WÖRTER ÜBER DIE STANDARDSPRACHE (1971) 195
Ljudevit Jonke. ANTWORT AUF DIE FRAGE ÜBER DIE BEDROHUNG (1971) 199
Ljudevit Jonke. VERSTÄNDNIS UND AKZEPTANZ IN SPRACHLICHEN FRAGEN (1971) 212
Ljudevit Jonke. AM VORABEND DER UMSETZUNG DER BESCHLÜSSE VON NOVI SAD (1971) 217
Ljudevit Jonke. EINIGE WÖRTER ZU DEN REAKTIONEN AUF DAS TREFFEN VON NOVI SAD (1971) 221
Ljudevit Jonke. DER FÜNFTE KONGRESS DER JUGOSLAWISCHEN SLAWISTEN IN SARAJEVO (1971) 226
Ljudevit Jonke. WORIN LIEGT DER KERN DES STREITS? (1971) 230
Ljudevit Jonke. SOWOHL WISSENSCHAFTLICH ALS AUCH POLITISCH (1971) 236
Ljudevit Jonke. KRISE RUND UM DAS WÖRTERBUCH DER STANDARDSPRACHE (1971) 240
Zlatko Vince. AUF DEN WEGEN DER KROATISCHEN STANDARDSPRACHE (1978) 244
Radoslav Katičić. AN DEN KREUZUNGSPUNKTEN DER KROATISCH-SERBISCHEN PHILOLOGIE (1986) 262
Marko Babić. DIE SPRACHNAMEN – KROATISCH, LANDESSPRACHE, BOSNISCH – IM ERSTEN JAHRZEHNT DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN VERWALTUNG IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA (1990) 267
Stjepko Težak. UNSER TÄGLICHES KROATISCH (1991) 273
Dalibor Brozović. DÄMMERUNG DER SERBISCHEN LINGUISTIK (1991/1992) 287
Mile Mamić. DIE GRUNDLAGEN DER KROATISCHEN RECHTSTERMINOLOGIE (1992) 298
Ante Selak. DIESES KROATISCHE (1992) 305
Vladimir Brodnjak. ANSTELLE EINES VORWORTES (1992) 349
Ivo Pranjković. DIE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DEM KROATISCHEN UND SERBISCHEN (1993) 361
Ivo Pranjković. ÜBER DIE SERBISMEN (1993) 369
Marko Samardžija. LEXIK UND PURISMUS (1993) 373
Mirko Peti. DIE UNUNTERSCHEIDBARKEIT DER UNTERSCHIEDE (1994) 381

Ivo Pranjković. DIE KROATISCHE UND DIE SERBISCHE STANDARDSPRACHE (1997) 408
Vladimir Anić. SPRACHE UND FREIHEIT (1998) 418
Josip Silić. DAS „NEUSPRECH" HAT DER KROATISCHEN SPRACHE EINEN BÄRENDIENST ERWIESEN (2000). 428

21. Jahrhundert 433
Marijan Krmpotić. VORWORT (2001). 435
Josip Pavičić. MISSTRAUEN GEGENÜBER DEN ÄHNLICHKEITEN (2001) 438
Josip Pavičić. NEHMT DAS KROATISCHE, ES GEHÖRT EUCH! (2001) 441
Josip Pavičić. KROATISCH SPRACHE STAAT (2001) 444
Josip Pavičić. KROATISCHE ZEITUNGEN IN SERBISCHER SPRACHE (2001) 446
Josip Pavičić. WEM GEHÖRT DIE KROATOSERBISCHE SPRACHE (2001) 449
Josip Pavičić. KROATISCH DENKEN AUF SERBISCH (2001) 451
Josip Pavičić. *BEOGRAD* KROATISCHES WORT (2001) 453
Josip Pavičić. AUCH DIE SERBEN HABEN SERBISCH ZU SPRECHEN BEGONNEN (2001) 456
Josip Pavičić. KROATISCH IM SERBISCHEN (2001) 459
Dubravko Škiljan. DIE SPRACHE DER NATION (2002) 462
Stjepan Babić. CHAOS RUND UM DEN KROATISCHEN SPRACHSTANDARD (2003) 479
Kroatische Akademie der Wissenschaften und Künste. MITTEILUNG ÜBER DIE LAGE DER KROATISCHEN SPRACHE (2006) 483
Branka Tafra – Petra Košutar. DIE ABGRENZUNG SPRACHLICHER ENTITÄTEN AUF DER BASIS DES MODELLS DER (NICHT)IDENTITÄT (2010) 485
Snježana Kordić. KROATISCHE SICHTWEISEN UNTER DER LUPE DER (SOZIO)LINGUISTIK (2009) 514
Snježana Kordić. EINE POLYZENTRISCHE STANDARDSPRACHE (2009) 529
Branka Drljača Margić. EINSTELLUNGEN ZU KONNOTATIVEN LEHNWÖRTERN ENGLISCHER HERKUNFT (2010) 558
Radovan Lučić. NEUKROATISCH: REALITÄT ODER FARCE? (2010) 574
Ilija Protuđer. DIE TAUSENDJÄHRIGE SELBSTSTÄNDIGKEIT DER KROATISCHEN SPRACHE – DIACHRONE UND SYNCHRONE SICHTWEISEN (2010) 586

Quellen 605

Branko Tošović – Arno Wonisch. EINE KURZE RÜCKSCHAU AUF 150 JAHRE KROATISCHE ANSICHTEN ZUM KROATISCH-SERBISCH-BOSNI(AKI)SCH-MONTENEGRINISCHEN SPRACHVERHÄLTNIS (2012) 613